

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Філологія

Випуск XXIX–XXXI

**Івано-Франківськ
2011**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ВІСНИК ПРИКАРПАТСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ФІЛОЛОГІЯ

ВИПУСК ХХІХ-ХХХІ

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2011**

НБ ПНУС

766888

76 68 88 2.7.

4

Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXIX-XXXI. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2011. – 482 с.

Статті, що публікуються в черговому випуску вісника, присвячені актуальним проблемам української ономастики. Вони торкаються загальнотеоретичних та прикладних проблем дослідження онімної лексики, особливостей ойконімії, історичної та сучасної антропонімії, гідронімії, оронімії, художньої ономастики.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Bulletin of Precarpathian National Vasyl Stefanyk University. Philology. – Issue XXIX-XXXI. – Ivano-Frankivsk: Publishing House of Precarpathian National University, 2011. – 482 p.

Articles, published in this herald, deal with the vital problems of Ukrainian onomastics. They cover general theoretical and applied problems of researching of onomastic vocabulary, peculiarities of toponymy, historical and modern anthroponymy, hydronymy, oronymy, and belletristic onomastics.

For scientists, teachers, postgraduate students and undergraduate students.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. **В. В. ГРЕЩУК** (голова ради), д-р філос. наук, проф. **С. М. ВОЗНЯК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО** д-р істор. наук, проф. **М. В. КУГУТЯК**, д-р юрид. наук., проф. **В. В. ЛУЦЬ**, д-р філол. наук, проф. **В. Г. МАТВІЙШИН**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. ОСТАФІЙЧУК**, д-р пед. наук, проф. **Н. В. ЛИСЕНКО**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. ФРЕЙК**.

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. **В. Г. МАТВІЙШИН** (голова редколегії), д-р філол. наук, проф. **Д. Г. БУЧКО**, д-р філол. наук, проф. **М. І. ГОЛЯНИЧ**, д-р філол. наук, проф. **В. В. ГРЕЩУК**, д-р філол. наук, проф. **В. І. КОНОНЕНКО**, д-р філол. наук, проф. **Б. С. КРИСА**, д-р філол. наук, проф. **Л. М. ПОЛЮГА**, д-р філол. наук, проф. **Т. Ю. САЛИГА**, д-р філол. наук, проф. **М. В. ТЕПЛИНСЬКИЙ**, д-р філол. наук, проф. **С. І. ХОРОБ** (відповідальний секретар).

Рецензенти: д-р філол. наук, проф. **Н. В. ГУЙВАНЮК** (Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича), д-р філол. наук, проф. **М. Ю. ФЕДУРКО** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка).

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Видається з 1995 р.
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № **766888** Адреса редакційної колегії:

76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

© Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011.

Тел.: (0342)59-60-51

УДК 81'373.2:81'374

ББК 81.2(Ук)-4

Василь Грещук

ОНИМИ У СЛОВНИКУ “ГУЦУЛЬСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ”

У статті розглянуто проблеми подання пропріальної лексики в словнику “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, роботу над укладанням якого розпочато в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника. Опрацьовано спосіб подання та формули семантичної характеристики для різновидів власних назв-ойконімів, гідронімів, оронімів, антропонімів, міфонімів тощо.

Ключові слова: словник, словникова стаття, онім, топонім, антропонім.

Специфічною проблемою для словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”, роботу над яким розпочато в Прикарпатському національному університеті, є пропріальна лексика, використана в художніх текстах на гуцульську тематику. Власні назви за своєю природою не є діалектизмами в загальноприйнятому розумінні. Характерно, що предметом діалектологічних студій зазвичай є апеліативна лексика, водночас діалектні словники не подають пропріальну лексику, хоч деякі мовознавці підкреслюють необхідність спеціального вивчення діалектологічних аспектів ономастичної лексики. Так, І. І. Ковалик, розмірковуючи над тим, чи всі топонімічні назви належать до загального лексичного складу, які з них можна віднести до основного словникового фонду, зауважив: “Гадаємо, що назви великих міст і рік певної країни можна віднести до основного словникового фонду загальнонародної мови даного народу. Загальновідомі місцеві топонімічні назви певного району можна, мабуть, віднести до основного словникового фонду даної говірки [4, 360]. Отже, учений вважав за необхідне онімну лексику розглядати як важливий компонент загальнонаціонального лексикону, при цьому розрізняти загальномовні та місцеві, регіональні оніми.

Утім, зв'язок пропріальної лексики з діалектними лексемами очевидний. По-перше, в основі багатьох онімів лежать діалектні назви, напр.: *Гаджина* – назва полонини, яку утворено семантичним шляхом від апеліатива *гаджина* ‘гірське пасовище; полонина’; *Гута* – ‘назва села, що постала внаслідок перенесення її з діалектної назви склоплавильного заводу’ [2, 49]; *Чертіж* ‘назва присілка, в основі якого діалектне слово *чертіж* ‘поляна в лісі, галявина на зрубі’ [2, 177]; *Готодзи* – ‘назва гори, яку

утворено шляхом переосмислення від апеліатива *готодзи* ‘брусниця’ [1, 112]; *Чуркало* – ‘назва потоку, в основі якого гуцульський діалектний апеліатив *чуркало* ‘джерело; дерев’яний жолоб, по якому стікає джерельна вода’ [3, 514] та ін. По-друге, ономастикон різних регіонів характеризується певними особливостями, співвідносними з діалектними опозиціями в сфері апеліативної лексики. Це добре унаочнюють окремі словотвірні типи онімної лексики, для яких характерна територіальна локалізація. Так, у східній частині України переважають прізвища на –*енк-о*, натомість прізвища на –*ук*, –*чук* можна вважати основним західноукраїнським типом [5, 195–196]. “Західна частина України (Правобережжя з Галичиною, Буковиною і Закарпаттям) взагалі характеризуються різноманітністю словотворчих типів прізвищ, серед яких величезну більшість становлять дуже нечисленні групи, що в окремих областях налічують усього кілька сотих процента. Мимоволі приходиться на думку аналогія з діалектною роздрібненістю південно-західного наріччя. Чи не ці причини обумовили цю роздрібненість, створили і ту величезну кількість різноманітних словотвірних типів прізвищ, яких не зустрічаємо в центральних і східних областях України?” – свого часу цілком справедливо поставив питання дослідник українських прізвищ Ю. Редько [5, 212]. Він наводить низку словотворчих типів прізвищ, зокрема на –*айк-о*, –*айк-а*, –*ейк-о*, –*ейк-а*, –*еньк-о*, –*еньк-а*, –*ись*, –*ась*, –*есь*, –*оньк-а*, –*оньк-о*, –*усь*, –*уньк-а*, –*уник*, –*ось*, ареали яких обмежено трьома-чотирма західними областями. Очевидно, подібні особливості словотворення характерні й для інших ділянок українського онімного простору – ойконімії, гідронімії, міфонімії тощо.

У художніх текстах на гуцульську тематику, в яких використано лексичні діалектизми, є чимало різнотипних власних назв, частина з яких є виразними маркерами гуцульськості, як і гуцульські діалектні слова. Такі власні назви поширені на Гуцульщині. Одні з них (*Говерла*, *Прут*, *Косів*, *Довбуш*, *Чугайстер*) відомі не тільки на Гуцульщині, а й далеко за її межами, функціонування інших обмежено ареалом Гуцульщини, її частини, або і сусідніх прилеглих до неї територій, однак і одні, і другі мають безпосереднє відношення до гуцульського лексикону, є його невід’ємними складниками. А тому, з огляду на характер словника, будуть залучені до лексикографічного опрацювання.

Специфіка онімної лексики вимагає обумовлення принципів подання власних назв у словнику гуцульських лексичних діалектизмів у художній мові. Передовсім необхідно визначитися, чи подавати оніми в основному корпусі

словника в алфавітному порядку поряд із апелятивною діалектною лексикою, чи розмістити їх в додатку. Номінативно-семантична своєрідність власних назв, брак достатніх підстав для визнання за онімами статусу діалектного слова спричиняють окреме лексикографічне опрацювання таких слів у додатку до основного корпусу словника гуцульських лексичних діалектизмів в українській художній мові.

Інше важливе питання пов'язано з повнотою охоплення словником онімної лексики, використаної в художніх текстах, на основі яких укладено лексичну картотеку словника. Серед власних назв, наявних у картотечі, більшість становлять слова, пов'язані з Гуцульщиною, є її ідентифікаторами, проте є чимало таких, які індиферентні щодо неї, напр.: *Козак, Дідушенко, Подляський, Львів, Чернівці, Броди, Дрогобич, Дунай* тощо: А крім цих трьох були ще Іван з Рахова – його дорадник і улюбленець, відважний, вродливий легінь; Василь Баюрак з Дори, у котрого поміщик забрав жінку, а він з помсти вбив пана, спалив його палац, а сам утік в опришки; був тут Дмитро Серичак з Загірського Ясеня – незамінний провідник під час походів у Закарпатті, Павло Орфенюк з Ямної, старий Данило Пугач з Кут – безжалісний месник і каратель панів, і наймолодший з присутніх – Михайло *Козак*, що втік від панської неволі з України (В. Гжицький. Опришки); У Черемошному його знали недоброю пам'яттю: уповноважений від районного МГБ, майор *Дідушенко* (М. Матіос. Солодка Даруся); Тим часом опришки хутко впоралися з панською скарбницею. Тисячі злотих каштеляна *Подляського*, пана *Косаковського* і панів *Романовських* Довбуш забрав зі собою (В. Бабій. Помста опришків): Я пожду ще тиждень-два, поїду до *Львова* і побачиш, як коло Різдва всі твої спільники стануть у моєму бутині до роботи (А. Крушельницький. Рубають ліс); Та, мабуть, не всі такі дурні, як він таж з їх села вчаться хлопці в школах ген аж у *Чернівцях* (К. Малицька. Малий гуцулик); Анничка бачила, як Олекса ділив гурт на ватаги: були ватаги з-під Перегінська й *Бродів*, були з-під *Дрогобича* й Коломиї, на чолі кожної ватаги Олекса ставив ватажка (Р. Федорів. Жбан вина); “Шипинська земля Звідси невеличкі жилочки природи, лотічки – Петрівець, Брусничка, Звариш – починають свій біг до далекого *Дунаю* (Р. Андріяшик. Сторонець). Такі і подібні власні назви в словнику не опрацьовуються взагалі. Інакше кажучи, в додатку до словника подаються назви географічних об'єктів Гуцульщини (ойконіми, гідроніми, ороніми), антропоніми, які іменують гуцулів, та інші різновиди онімів, характерних лише для Гуцульщини чи її суміжних з нею територій. Вони репрезентують більшість різновидів онімної лексики, зокрема:

– ойконіми, назви населених пунктів – *Жаб'є, Космач, Косів, Кути, Криворівня, Микулечин, Дора, Ямна, Татарів, Устеріки* та ін.: Онде в Черемошовому яру довжезною смугою розкинулося *Жаб'є* (А. Крушельницький. Рубають ліс); Що ти тут робиш? *Космач* звідси далеко, він там, де лише починають рости гори (Р. Федорів. Жбан вина); Ми їздили на ярмарок у *Косів* / Без певної, признати, мети (...) (М. Рильський. Карпатські октави); Вже встигли пагоби поснути, / Сповзає холод з темноти, / Вони ж із *Жаб'єго* на *Кути* / Крізь ніч глуху женуть плоти (О. Стрілець. Вночі на Черемоші); По другий бік потоку, тиснучись до землі, повзли зчорнілі скелети дерев'яних халуп *Криворівні* (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); Нюхом немов тільки вгадав, що вони з Делятина брали гори Прутом і на *Микулечин, Дору, Ямну, Татарів*. Везли на Мадярщину?... Кому? Навіщо? (Б. Бойко. По голови... По голови...); Помалу, коли ми відплили вже геть, від того нещасного місця, минули *Устеріки* і дісталися на більшу, безпечнішу воду. я заспокоївся (Іван Франко. Терен у носі);

– ороніми, назви гір, гірських хребтів – *Говерла, Піп Іван, Петрос, Писаний Камінь* та ін.: Ми бачили *Говерлу* крізь туман, / Мов крізь прозору голубу запону, / І казковий, далекий *Піп Іван* / До лісового прислухався дзвону (...) (М. Рильський. Карпатські октави); Весілля, весілля, весілля в Карпатах. То Чорногора віддає свою дочку, красуню-Говерлу, за пишного легіня *Петроса* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає Говерла?); Смереки мов замерли з витягнутими в синяву темними гілляками, а ген-ген високо над Ігровцем і *Писаним Каменем* на самих чубках посідали вже зріпки і кліпаючи ясними дитячими очима, поглядають униз на гуцульські загороди. на царинки і посміхаються раді, коли побачили себе у блискучому зеркалі Черемошового плеса... (М. Козоріс. Чорногора говорить);

– назви полонин – *Джерджа, Скупова, Гаджина, Луковиця, Чивчин, Кринта* та ін.: На Зеленому Потюці, на сонячній полонині *Джерджа*, збудували хату (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); А ген-далеко, де улітку синіла полонина *Скупова*, тепер біле, снігове море (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); То було в свято, саме на Івана, коли то в полонинах аж роїться від людей. Особливо на таких, як *Гаджина*, скажім, де багато усякого зела. Там і туя, невісточка, головатень, кучерець, нитота, грань, брустурник – все то помічні зела. Одні на людину, другі на худобу (Г. Хоткевич. Довбуш);

Відав на Буркут підемо, а там почерез полонину *Лукавицю* – до кордону... (М. Остромира. Над бистрим Черемошем); Мицканюк – зеленський газда, пахтував у цьому році велику і гарну березівську полонину *Чивчин* (Р. Яримович. Гостина на Чивчинській полонині); За переказами, *Кринта* – полонина належала

ворогові Олекси Довбуша багачеві Миколі Дідушкові (Степан Пушик. Карпатське літо);

– гідроніми, назви рік, потоків, озер – *Черемош, Прут, Альбінець, Марічейка, Несамовите* та ін.: В дзеркалі *Черемоша* скелі високії / Ломлються, кришуться, б'ються (Д. Загул. В дзеркалі Черемоша скелі високії); В полудень загін Довбуша подолав перевал і у верхів'ї *Пруту* розташувався на спочинок (Алла Хлистова. Олекса Довбуш); Чорний Черемош приймає до себе *Альбінець* – потік (...) (Степан Пушик. Карпатське літо); (...) а те, справжнє озеро, що називають Шибеним або *Марічейкою*, залишилося справа, на високій горі (...) (Степан Пушик. 37 діб у Буркуті); – Певно, хтось верг камінь у *Несамовите озеро*, – порушила мовчанку Софія (М. Яновський. Гірське серце);

– антропоніми, імена персонажів, їх прізвища і прізвиська – *Анниця, Николаїха, Йваниха, Шепитарючка, Кленючка, Довбуш, Смикайло* та ін.: ГУЦУЛКА. У *Анниці* – вечорниці, у *Анниці* – танці, А *Анниці* свого Гриці злапала за... пальці (Я. Ярош. Меланка – чесна газдиня, або як Ічка зрадила Коза); – А то ти, Дзельман? – допевнювалася *Николаїха* і додала ще, що вона Лівакова жінка (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!); – *Йванихо*, та в неї, ади, калюхи відслонені! (Б. Загорюлько Чорногора); А *Шепитарючка* як тото почула, та як не завершить, аж трупарня здриглася: – То його убив ревізор кривоустий! (Марко Черемшина. На Купала, на Івана); Німець витріщився на хлопця, очі налилися люттю, і стара *Кленючка*, *Йванкова* мати, що доїла під піддашшям козу, не встигла синові на порятунок (Р. Федорів. Євшан-зілля); Терпіли, люде, терпіли – та пішли шукати *Довбуша*, може би, він яку раду, каут, дав (Гнат Хоткевич. Довбуш); Згадав іще Олекса, що колись, пасучи на Лостуні, познайомився з хлопцем одним, що добре вмів грати на скрипку. Тому ніхто не звав його на ймення, а тільки *Смикайло* (Г. Хоткевич. Довбуш);

– міфоніми, назви міфічних істот – *Аридник, Чугайстер* та ін.: А *Аридник* запанував злим духом – темнотов ночі, нечистов силів (П. Шекерик-Доників, Дідо Іванчік); Видибує з своїх тайних хоромів лісовий володар *Чугайстер*, білий дух карпатських нетрів, і нечутно підступає до кожної звірини, до кожного птаха, до риби у водах, підступає і нашптує: Спійть, мої діти, спійть (...) (Р. Федорів. Таїна);

– зооніми, клички тварин – *Білана, Педлешко, Збуй, Багруша* та ін.: А Катерина, притуливши руку до грудей, підбігла до своєї *Білані*. Ось підвелися сумовиті і вогкі, як вересень, очі, на шії корови мелодійно обізвався дзвоник (М. Стельмах. Над Черемошем); За мнов убіх *Педлешко* у хату, а за ним увійшов дідо Іванчік (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік); Господар вивів зі стайні *Збуя*. – Запрягай (П. Федюк. Гуцульська мадонна у весільній

сорочці); От уже *Багруша* облизується, проковтнувши останній пласт сінця (А. Крушельницький. Рубають ліс);

У додатку подаються також усі гуцульсько марковані відонімні прикметники.

Тлумачна частина різновидів онімної лексики має свою специфіку. До більшості антропонімів буде застосована стандартна формула “персонаж художнього твору”, наприклад:

МАРІКА КІКІНДЯК Персонаж художнього твору. *Вже не згадувала Маріку Кікіндяк – порядку газдівську доньку, з якою небіжчик-батько збирався його пошлюбити* (Б. Загорюлько. Чорногора).

У словотвірному мотивованих антропонімах подається додатково покликання на вихідну форму, наприклад:

АННИЧЬКА зм.-пестл. до **АННА** Персонаж художнього твору. *Та й ще моя Анничька від першої небіжки, дець там обі перуть на Бистреці та най знають, най сокотяться якої придибашки* (Марко Черемшина. Козак).

НИКОЛАЙХА назва дружини за іменем чоловіка **НИКОЛА** Персонаж художнього твору. *Дзельман пізнав її по голосі і по волах і ніби допевнювався: — То ви, Николаїхо?* (Марко Черемшина. Бодай їм путь пропала!).

ЧЕРЕДАРЮЧКА назва дружини за прізвищем чоловіка **ЧЕРЕДАРЮК** Персонаж художнього твору. – *Ба кого ж ти, Чередарючко, з села виглядаєш, чи свого Чередарюка, чи отого Федуса мальованого?* (Марко Черемшина. Парубоцька справа).

Якщо антропонім позначає історичну особу, то в його семантичній характеристиці теж подається додаткова інформація, наприклад:

ДОВБУШ Ватажок карпатських опришків у 30–40 рр. ХVІІІ ст., син гуцула з Печеніжина. Персонаж літературного твору. *Толкують святе письмо, про бувальщину гуторять, згадують Олексу Довбуша* (Улас Самчук. Гори говорять).

ЛУКА ГАРМАТІЙ Громадський і культурний діяч, що учителював у гуцульському селі Голови. Персонаж художнього твору. *Один між нами, був лише настояний чоловік – се Лука Гарматій, учитель з Голов* (Гнат Хоткевич. Блуд).

Семантична характеристика топонімів здійснюється за формулою, у якій відображено різновид географічного об'єкта і його локалізацію, якщо її уможливорює контекст, наприклад:

КРИВОРІВНЯ Назва села у Верховинському районі. *Дарадуда увійшов шом супавий у хату тай сказав остро: “Мав смих вже тобі примов'єти, але наперед мушу примовити отій глухий дівчині з Криворівні, бо вже ждеєт шє від передчера з своїм дедєм на примівку в мене”* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік).

Якщо стара назва населеного пункту перейменована, то в семантичній характеристиці зазначається і сучасна назва, наприклад:

ЖАБ'Є Стара назва Верховини, селища міського типу, районного центру. *Оnde в Черемошевому яру довжезною смугою розкинулося Жаб'є* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

Вказівка на стару назву населеного пункту подається при тлумаченні сучасної назви:

ВЕРХОВИНА Назва селища міського типу, районного центру, колишнього Жаб'є. *І тоді від Сторонця до Вишніці, з Вишніці – до Кутів і Верховини в салонах автобусів орижить в його губах дрімба, як дівка перед гріхом, і видовбує із себе то смішні, то жалісливі мелодії – так, що якоїсь то днини проїхала одна розтіцька молодиця з клумаками і відрами черешень аж до Яблунці, пропустивши свої Розтоки, бо заслухалася Цвичкової гри* (М. Матіос. Солодка Даруся).

ДЖЕМІР Назва урочища, лісу між селами Нижній Березів Косівського району і Слобода Косівського району. *Вночі спустився з гори в Березів нижній а звідти через гору Плескуцу поїхав аж у Джемір. Тут відпочали опришки і ждали розсвітку* (І. Березовський. Худан).

За такою ж формулою подаються й ороніми, зазначається різновид гірського об'єкта та його розташування:

ГОВЕРЛА Назва найвищої гори Українських Карпат неподалік Ворохти на межі із Закарпаттям. *Якось із вершини Говерли козак кинув поглядом окіл і потім довго чудувався* (Б. Загорулько. Черногора).

СОКІЛЬСЬКИЙ Назва скали у селі Тюдів Косівського району. *Розглядаюся, а просто мене грегитна скала у височінь рівно з хмаркою. То Соکیلський – приятель каже* (Марко Черемшина. Марічку голова болить).

ВЕРХОВИНА Назва високогірної зони Карпат. *Навіть поверхове знайомство з Верховинню і підгір'ям здибило твої думки, розсипано звичні уявлення про догляд землі* (М. Стельмах. Над Черемошем).

ЧОРНОГОРА Назва пасма гір чорногірського хребта, що тягнеться від Чорної гори (Піп Іван) до Говерли і розмежує Івано-Франківську і Закарпатську області. *Одні літували й зимували в Черногорі, другі – в Чивчинах, треті – на Дземброні* (Б. Загорулько. Черногора).

КИДРОВАТА Назва полонини біля села Бистрець Верховинського району. *А на полонині Кидроватій показують сідець Довбушів. – Ск си вийдеш на Кидровату, то треба трохи піти у долину, й там коло гребня на полі стоїть сідець* (Г. Хоткевич. Довбуш, 453).

Аналогічно подаються і гідроніми:

ЧЕРЕМОШ Назва ріки, утвореної злиттям Білого й Чорного Черемошу в селі Устеріки Верховинського району. *Сьогодні по Черемошу*

не йшли дараби, і вода була чистою, прозорою, ледь зеленуватою на глибині (Я. Стецюк. Шумить Черемош).

СИНЄ ОКО Назва озера. *І спогад переносив на берег дикого полонинського озера. званого Синім оком* (Б. Загорулько. Черногора).

СИВИЙ Назва потоку, лівої притоки Чорного Черемошу в Буркуті Верховинського району. *Можливо зупинилися вони біля мінерального джерела, яке називається буркутцем, а може, поїхали швидше, минули потічок Сивий, що скаче по камінні* (...) (С. Пушик. 37 діб у Буркуті).

Зооніми подаються через означник "кличка" із зазначенням виду тварини:

ЧІЧКА Кличка кобили. *За часок прийшли два легіні з рискалями і взялася закопувати гуцулову Чічку, аби її багацькі собаки не рознесли і не внаджувалися до маржини. – Це, хло', сам хамут, не конина, – каже один* (Марко Черемшина. Чічка).

БАГРУША Кличка корови. *От уже Багруша облизується, проковтнувши останній пласт січня* (А. Крушельницький. Рубають ліс).

ПЕДЛЕШКО Кличка собаки. *За мнов убіх Педлешко у хату, а за ним увійшов дідо Іванчік* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік).

Семантична характеристика міфонімів має відбити істотні ознаки міфічної істоти, які визначаються художніми текстами, що її фіксують:

АРІДНИК Назва найстаршого чорта. *А з шуму на воді, що збивавси на крутіях, повстав Арідник – Архе-Юда* (П. Шекерик-Доників. Дідо Іванчік).

ЧУГАЙСТЕР Назва доброго лісового чоловіка, який оберігає людей від нявок. *Наче велетень з білого снігу / Прокидався Чугайстер зі сну, / Перекидував скелі з розбігу, / Перескакував прірву страшну* (О. Олесь. На зелених горах).

Таким чином, онімна лексика, засвідчена в художніх творах на гуцульську тематику, буде лексикографічно опрацьована в словнику "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові", при цьому власні назви, не пов'язані з Гуцульщиною, індивідуальні щодо гуцульської мовної картини світу, у ньому не будуть подані. Номінативно-сигніфікативна природа онімної лексики зумовила і спосіб її подання у згаданому словнику: оніми отримують семантичну характеристику у додатку до основного корпусу словника за відповідними формулами.

1. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник / Мирослав Габорак / Вид. 2-е, доп. і уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 500 с.
2. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): Історико-етимологічний словник / Мирослав Габорак. –

Івано-Франківськ: ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2007. – 200 с.

3. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник / Мирослав Габорак / Вид. 2-е, доп. і уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 564 с.
4. Ковалик І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом –*иц-я*, (–*ниц-я*) / Іван Ковалик // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмов В. Грешук. – Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. – С. 359–368
5. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К.: Наук. думка, 1966. – 212 с.
6. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

This article deals with the problems of proprietary vocabulary presentation in the dictionary "Hutsul Dialectal Vocabulary in the Ukrainian Belletristic Language". The compilation of the dictionary began in Precarpathian Vasyl Stefanyk National University. The method of presentation and formulas of semantic characteristic for the variety of proper names – oikonoms, hydronyms, oronyms, anthroponyms, mythonyms, etc are worked up.

Key words: dictionary, article in the dictionary, onym, toponym, anthroponym.

В статті розраховуються проблеми репрезентації пропріальної лексики в словаре "Гуцульська діалектна лексика в українській художественной речи", роботу над составлением которого начато в Прикарпатском национальном университете им. В. Стефаника. Обработано способ подачи и формулы семантической характеристики для разновидностей собственных названий: ойконимов, гидронимов, оронимов, антропонимов, мифонимов и под.

Ключевые слова: словарь, словарная статья, оним, топоним, антропоним

УДК 811.16'373.2'273.6'373.611

ББК 81.41-314-211-03

К 592

Раїса Козлова

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКЕ **DĚJ-* В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ОНОМАСТИЦІ

У статті представлена словотвірно і хронологічно інтерпретована ономастична лексика як істотний ресурс реконструкції праслов'янського лексичного фонду.

Ключові слова: ономастика, онім, гідронім, арел, праслов'янський лексичний фонд, реконструкція

З обширного гнізда **děj-* < і.-с. **dhē-(i)-* автори "Етимологічного словника слов'янських мов. Праслов'янський лексичний фонд" [4, 228-229] виділили дві лексичні одиниці – **dējati* і **dējantje*. Лексична мікросистема **děj-*,

семантично значуща (поняття *dējati* – мірило всього в людині і людстві), представляє чітко організовану, дериваційно розгалужену систему, що включає одиниці різноманітних моделей, мотивованих як іменами, так і дієсловами. Прикметно, що в ряді слов'янських мов цей найдревніший корінь актуалізувався у зв'язку зі становленням лінгвістичної термінології. Пор. блр. *дзеяслоў, дзейнік, дзеепрыслоўе*, рос. *деепричастие, действительное причастие*, укр. *дієслово, дієприкметник, дієприслівник, дієвідміна* та ін.

Мікросистему очолюють праслов. **Dějъ* м., **Dēja* ж., відновлення яких можливе на основі дв.-рос. *Ди* – родоначальник дворянського роду *Деевых* (ЭС XI, 324), ст.-рос. *Дей* (Веселовский 94), блр. *Дзей* (Бірыла 129), укр. *Дей* (РедькоДУП 94), болг. *Дѣя, Дѣйо* (Илчев 159, 169), серб. *Деја* (Грк. 73), пол. *Dej, Deja, Dejo* (SN II, 381) – антропоніми, з якими пов'язані інші класи онімів: ст.-рос. *Ди Заборовськии* – населений пункт у Тверському у. (ПК 245), блр. *Дзіў* (в атласі Мінської губернії – *Дыя*), тепер *Дыеўка* – л.п. Гаті в басейні Березини на правобережжі Дніпра (МаштДн 100), *Дия* в Червенському у. Мінської губ. (СпМн 90), рос. *Дий* в Чердинському районі Пермської обл. – населені пункти, *Deja* – л.п. Молдавіци на Буковині (SG I, 948), чес. *Dyje* – л.п. Морави, *Moravská Dyje* – річка, на якій розташоване місто *Dačice, Dyje* – населений пункт біля Зноймо на півдні Чехії (ČR), до яких правомірно приєднати *Dej* – місто на річці Сомеш на північному заході Румунії, тепер *Деж*, та ін. Як свідчать наведені факти, у ряді випадків вихідний кореневий *ǵ* реалізувався в *i*, а потім *i* > *y(u)*. Аналогічні випадки знаходимо і в інших коренях з *ǵ*. Пор. польськ. *зъва* 'щілиноподібний отвір між верхнім і нижнім рядами нижньої основи, у яке пропускається човник' (ЛП 214) при загальнобілорус. *зеў* м., *зѣва* ж. з тим самим значенням < праслов. **zěvъ* м., **zěva* ж. Вигадливість діалектної фонетики позначилася і на російському гідронімі *Дзюшур* – струмок у Малмижському у. В'ятської губ. (Вят. 379), у якому спостерігається фонетична трансформація кореневого *ǵ* (->) 'у внаслідок втрати етимологічних зв'язків з *дей, дея, деяти*. Природно, *Дзюшур* слід звести до *Дзешур* < *Дешур* < **Dėjasure*, другий компонент якого *шур* < *сур* < *суръ* означає 'нанос, мул, пісок' [про *суръ* див. 2, 215-241].

До наведених онімів цілком приєднується античний *Дѣ* (*Дий*) – ім'я напису № 394, що датується I-м століттям н. е., зберігається в Керченському музеї (КБН 261), *Діа* ж., *Діе* м. – імена на стелі № 915 (КБН 509), *Діа* – назва місцевості біля Керченської протоки, про яку згадував Пліній Старший і яка, на думку О. М. Трубацова, належала таврам [3, 390], *Діа* – місто в Таврії, назване тим же Плінієм Старшим поряд з іншими скіфськими містами (Латишев II

(1), 173). Основа онімів – апелятиви **dějъ* м., **děja* ж.: рос. *дей* м. ‘діяч, здійснювач’, *дей* м., *дея* ж. ‘справи, те, що робилося; факт’ (Даль I, 510), блр. *дзэя* ‘діяльність, справа’, ‘подія, про яку йде розмова’, ‘завершена частина драматичного твору чи театральної постановки’ (ТСБМ 2, 171), укр. *дія* ‘робота, діяльність’, чес. *dej* м. ‘робота, діяльність; подія, пригода’, ст.-пол. *dzijeje* мн. ‘дії, справи’ пол. *dzijeje* мн. ‘історія, пригода’ та ін. Ф.Славський характеризує апелятиви як вторинні деривати від **dějati* ‘робити’ (SEJP I, 194). Дериваційне гніздо, сформоване від **dějъ* м., **děja* ж., закріплене в усіх класах онімів, безсумнівно, свідчить про їх праслов’янську давність.

Демінутиви від **Dějъ*, **Děja*:

**Dějica*: чес. *Dyjice* – населений пункт на річці *Moravská Dyje* (СР) та ін.;

**Dějъkъ*, **Dějъka*, **Dějъko*: блр. *Дзэйка*, *Дзэйка*, *Дзэйка* (Бірыла 129, 132), звідки лит. *Дейка*, *Дейкас*, *Дейкус*, рос. *Дейкин*, болг. *Дейка*, *Дейко*, *Дейков* (Илчев, 159; Заимов 93), серб. *Дейка*, пол. *Dejk*, *Dejek*, *Dejka* (SN II, 381, 382) – антропоніми, до яких приєднується численна група інших онімів: блр. *Дзэйка* – притока Тростянки в басейні Німану (БКБ 366), *Дзэйкаўскае* – озеро в басейні річки Вужиця у Вітебському районі (БКБ 143), *Дейки* 1-е, *Дейки* 2-е у Вітебському, *Дейки* в Городецькому уу. Вітебської губ. (СпВіт 32, 101), *Дейкишки* в Поневежському у. Ковенської губ. (SG I, 948), ст.-рос. *Малое Дейково*, *Большое Дейково* у Тверському у. (ПК 88), рос. *Дейкова Гора* в Лузькому у. Санкт-Петербурзької (СПб. 101), *Дейкова* в Кунгурському у., *Дейкова* в Соликамському у. Пермської (Перм. 149, 315) губерній – населені пункти, болг. *Дейковото воденічище* – мікротопонім у Севлієвсько (Заимов 93) та ін. Дериваційними відношеннями з **Dějъkъ*, **Dějъka*, **Dějъko* пов’язане дієслово **dějъkati*, що послужило основою апелятива **dějъkadlo* > **Dějъkadlo*, яке можна відновити на блр. *Дзэйкала*, *Дзэйкала*, *Дзэйкалаў*, *Дзэйкала* (Бірыла 129) – антропоніми.

Однією із сем праслов. **děti*, а також суфіксального за допомогою *j* похідного **dějati* разом з ‘робити, здійснювати, творити’ було ‘говорити’. Пор. дв.-рос. *дзти* ‘говорити’ (Срезн. I, 803), словен. *dejāti* ‘говорити’ (Plet. I, 127-128), дв.-чес. *dieti* ‘говорити, сказати’, в.-луж. *džec* ‘говорити’ (Přuhl 180), н.-луж. *žas* ‘говорити’ (Мука II, 1175), пол. *dziać* ‘нарікати’ (ЭССЯ IV, 229), які правомірно зводити до **dějati slovo*. Саме це значення відображають білоруські похідні *дзэйка* ‘чутка’, ‘звістка, слух’ (СБГ 2, 41), *дзэйкаць* ‘говорити’, ‘розносити чутку’ (Носович 133; ТСБМ II, 166), частки *дзе*, *дзей*, семантику яких І.І.Носович визначив як ‘чужі слова, що вводяться в розмову’, ‘кажуть тобі’ (Носович 132, 133) < праслов. **dě-*, **dějъ*;

**Dějъсь*: блр. *Дзэец*, *Дзэецкаў* (Бірыла 129), *Дзэечык* (запис наш), пол. *Dejcki* (SN II, 381) –

антропоніми, рос. *Деиц* – л.п. Малої Рибниці на правобережжі Оки, *Деиц* – яр на правому березі річки Дейца (Смолицкая 49), які підтримуються апелятивами: ст.-рос. *дець(-ь)* ‘той, хто робить або робив що-небудь’ (СлРЯ IV, 201), укр. *дієць* ‘діяч’, болг. *дець* ‘те ж’ (БЕР I, 339, 351) та ін.

З інших похідних слід відновити: **Dějъkъ*: блр. поліськ. *Дзэяк* (запис наш), укр. *Дэяк*, *Дяяк* (Чучка 192), серб. *Dejak* (Грк. 73), слов. *Diak* (Kavuljak 275), пол. *Dejak*, *Dejaki* (SN II, 381) – антропоніми, з якими пов’язані *Deakovce*, спочатку *Deaky* (1237-1240 рр.) між Карпатами і Вагом – без етимологічного пояснення [4, 238], чес. *Dyjakovice*, *Dyjakovičky* в регіоні Зноймо (СР), *Dziejaki* у Віленському у. (SG II, 272) – населені пункти;

**Dějътъ*, **Dějъна*, континуанти яких добре збереглися: ст.-рос. *Dezn* (Веселовский 96), блр. *Дзэянаў* (запис наш, м. Жлобин Гомельської обл.), укр. *Деян* (РедькоДУП 96), *Діян*, *Діяннич* (Чучка 199), болг. *Деян*, *Деяна*, *Деяница*, *Диан*, *Диана* (БЕР I, 351; Илчев 162, 170), дв.-макед. *Dezъnъ*, *Dezъновиъ* (Споменици III, 378, 379), пол. *Dejanka*, *Dejankiewicz*, *Dejanowicz* (SN II, 381) – антропонім. З антропонімом **Dějътъ* словотвірно пов’язані численні ойконіми та інші оніми: чес. *Diana*, ст.-рос. *Даново* в Деревській пятине (НПК 583), рос. *Дианова* – гора, *Диановы Горы*, *Диановщина* в Повенецькому у. Олонецької (Олон. 162, 164), *Деяново* (*Дианово*) у Макарійському, *Деяново* в Семенівському уу. Нижньгородської (Нгор. 115, 123), *Деяново* в Гороховецькому у. Володимирської (Влад. 73), *Дианово* в Буйському у. Костромської (Костр. 73), *Деяновы*, *Деяновская* в Котельницькому у. В’ятської (Вят. 247, 349), укр. *Діанівка* в Одеському у. Херсонської (Херс. 126) губерній – населені пункти < праслов. **Dějъnovъ(-a-o)*. З погляду словотвірної структури **Dějътъ* правомірно розглядати як похідне з формантом -*тъ*, швидше за все, зі збільшувальним значенням. Пор. **Махътъ* та ін. Не виключена також словотворча залежність антропоніма **Dějътъ* від дієприкметника **dějътъ(-a-o)* ~ **dějъti*. Пор. ст.-рос. “земля ... не *дзъна*” (Грамоты 167);

**Dějътъ*: *Деюны* (*Dejuny*) – назва двох населених пунктів у Вілкомірському у. Ковенської губ. (СК 92; SG I, 949) та ін.

Виділяється група дериватів, явно мотивованих віддієслівними апелятивами: **Nadějъ* м., **Naděja* ж.: ст.-рос. *Нади*, *Надя*, *Над-йко* (Веселовский 212), рос. *Надеин*, блр. *Надзэі*, *Надзэйка* (Бірыла 295), дв.-пол. *Nadziej* (SSNO IV, 6), пол. *Nadej*, *Nadejak*, *Nadejczyk*, *Nadejewski*, *Nadejska*, *Nadziej*, *Nadzieja*, *Nadziejewiec*, *Nadziejka*, *Nadziejko*, *Nadziejowski* (SN VI, 521, 525) – антропоніми. У давньомакедонська пам’ятках виявляється *Ненади* (Споменици III, 383). Дериваційної залежності від антропонімів інші власні імена: блр. *Надзэя* – урочище біля села

Горочевичі Лепельського району Вітебської обл. (МБ 163), *Надея* в Бобруйському у. Мінської (СпМн 36), *Надзэя* в Дрисенському у. Вітебської (СпВіт 186) губерній, *Надзэя* у Вілкомірському, *Надзэя*, *Надея* (2 поселення) в Новоолександрівському уу. Ковенської губ. (СК 125, 232), рос. *Надеева*, *Надеевка* – річки, *Надеево*, *Надеевы* в Устюжському, *Надеево* у Вологодському, *Надеево* в Сольвичегодському уу. Вологодської (Волог. 58, 254, 423), *Надеево* в Вєсьєгонському у. Тверської (Твер. 88), *Надеево* в Любимському у. Ярославської, *Надеевы* в Котельницькому у. В’ятської (Вят. 279) губерній. укр. *Надів* в Долинському районі Івано-Франківської обл., чес. *Naděje*, *Nadějov*, *Nadějov* у різних регіонах Чехії (СР), пол. *Nadzieja* в Бендзинському, *Nadzieja* у Венгоровському, *Nadzieja*, *Nadziejów* у Конєцькому, *Nadziejewski* (2 поселення) в Медзиходському, *Nadzieja* (2 поселення) в Опочинському, *Nadzieja* в Равському, *Nadzieja* в Радзінському, *Nadziejewo* в Средському (SG VI, 869, 870) – населені пункти та ін. < **Naděvъ(-a-o)*. Відповідний апелятив зберігається в блр. *надзэя* ‘надія’, рос. *надэя* (Даль I, 412), укр. *надія*, словен. *nadeja*, луж. *nadzija*, *nažeja*, чес. *naděje*, слов. *nadej* з тим же значенням;

**Nedějъ*, **Nedějъсь*, **Nedějъci* рл.: блр. *Нідзэічы* – населений пункт в Наровлянському районі Гомельської обл. (РапГом 118), рос. *Недейка* – приплив Маяти, який без належних обґрунтувань віднесений до балтизмів [1, 193], болг. *Недей*, *Недэя*, *Недеин* (Илчев 356), пол. *Nedej* (SN VI, 567) – антропоніми, *Nedeja* – річка поблизу Румшишек в регіоні Кайшадоріс (Vanagas 226) та ін. Вихідні апелятиви збереглися в укр. *недій*, *недія*, болг. *не дэі* ‘не роби’ (БЕР I, 351) та ін.;

**Podějъ*, **Poděja*: блр. *Падзэйка* – л.п. Мяркіса в басейні Німану (БКБ 974), *Падзэікі* (*Подзэіки*) – населений пункт у Вороновському районі Гродненської обл., поблизу якого починається річка *Падзэйка* (РапГр 194), та ін. Апелятивна основа збереглася в блр. *надзэя* ‘подія’, укр. *подія* ‘те ж’.

Із закріплених у власних іменах похідних слід вказати: **Dějъstvo*: рос. *Действенка* – л.п. Скниги на правобережжі Оки (Смолицкая 140), *действо* ‘дія, прояв сили, діяльності’, ‘урочиста служба в московському кремлі’ (Даль I, 509-510) та ін.

Групу онімів, мотивованих апелятивами-ад’єктивами, складають:

**Dějъвъ(-a-o)*: ст.-рос. *Деява* (Веселовский 96), укр. *Деява* (РедькоДУП 96), пол. *Dejawski* (SN II, 381) – антропоніми та ін.;

**Dějъвъ(-a-o)*: блр. *Дзэеў*, від якого невіддільне *Дзэеў* (Бірыла 129, 131), ст.-рос. *Д-евъ*, князі *Девы* (Веселовский 94; НПК 10), рос. *Деев*, болг. *Деев*, *Діев*, *Діевски* (Илчев 159), пол. *Dejewski* (SN II, 381) – антропоніми. Як відантропоніми похідні сприймаються назви

поселень, якими наповнена особливо російська земля: *Деевы Городища* на Волзі біля Ярославля, *Дієво* в Бежецькому у. Тверської (Твер. 28), *Деево* в Дорогобузькому у. Смоленської (Смол. 171), *Деев* в Грайворонському у. Курської (Курск. 41), *Деева* а Алксинському у. Тульської (Тул. 26), *Деевский* в Орловському, *Большая Деевская*, *Малая Деевская* в Болховському уу. Орловської (Орл. 16, 24), *Деево* в Покровському у. Володимирської (Влад. 165), *Деево* в Рязанському у. Рязанської (Ряз. 18), *Деева* у Верхотурському, *Дієва* в Оханському уу. Пермської (Перм. 78, 246), *Деева* в Томському окрузі Томської (Том. 14), укр. *Деев* в Мелітопольському у. Таврійської (Тавр. 70), *Дієвка* на Дніпрі в Катеринославській (Семенов II, 66) губерній, блр. *Дыеўка* в Червенському районі (РапБр 80), болг. *Дейова сеч*, *Дейов чучур* – мікротопоніми в Севлієвсько (Заимов 93) та ін.

Більш скромно представлено праслов. **Dějъвъ(-a-o)* у гідронімії слов’ян. Пор. *Дієв* – потік у В’язниковському у. Володимирської губ. (Влад. 55), *Деевка* – л.п. Клязьми (Смолицкая 226), *Деевка* – л.п. Осьми на лівобережжі Дніпра, тече на Смоленщині (МаштДн 11), *Деев Колодезь* – л.п. Крепни в басейні Сейму (Ященко 30). З апелятивів назвемо блр. діал. *дзеєвы* ‘діяльний, активний’ (СБГ 2, 41).

**Dějътъ(-a-o)*: рос. *Деино* – населений пункт, *Деинка* – річка у Великолукському у. Псковської губ. (Пск. 129);

**Dějътъ(-a-o)*: болг. *Дейна*, *Дейно* (Илчев 159), пол. *Dejn*, *Dejna*, *Dejno*, *Dejneк*, *Dejneka*, *Dejnik* (SN II, 382) – антропоніми, *Dejnie*, *Dejnowo*, *Dejnowka* у Віленському, *Dejnie* у Вілкомірському, *Dejnowo*, *Dejnowka* в Лідському, *Dejnowo*, *Dejnowka* в Ошмянському, *Dejnowo* в Трокському повітах – населені пункти (SG I, 949), рос. *Дейнаў* – селище міського типу в долині Амудар’ї, тепер Лебаспський вілаєт Туркменії (БГЭ 139), пол. *Dejnow Lasek* – мікротопонім в Старогардському пов. (Gömp. 81) та ін. Вихідні апелятиви зберігаються поруч мов: блр. *дзэіны* ‘діяльний, енергійний’, звідки *дзэінасць* ‘діяльність’, *дзэінік* ‘підмет’, укр. діал. *дйінік* ‘діяч’, болг. *дэен* (*дэйна* ж., *дэіно* пор.), ‘діяльний, працьовитий’ та ін.

Особливу групу похідних становлять складання з компонентом *-dějъ*, що виникли з фразеологічних сполучень, безліч з яких відзначені пам’ятками писемності. Пор. дв.-рос. *търгъ дзти*, *право дзти*, *слово дзти*, ст.-сл. *коуплю дзти*, дв.-чес. *poselstvie dějati* та ін. Серед них виділяються композити, що позначають трудову діяльність людини: **Вѣртодějъ*: чес. *Bartoděj* (Beneš 96), пол. *Bartodziej* – антропоніми, дв.-пол. *Bartodzieje* – місто у Великопольщі, *Bartodzieje* – місто в Мазовецькому князівстві, *Bartodzieje* в Козеніцькому, *Bartodzieje* в Радомському, *Bartodzieje* в Пултуському повітах та ін. Власні

імена мотивувалися апелятивом **bъrtodějъ* 'майстер з виготовлення бортів; бджоляр' (відновлено авторами ЕССЯ на підставі ст.-пол. *bartodziej* (2, 132)); **Domodějъ*: пол. *Domodej* (SN II, 469) – антропонім та ін.; **DQbodějъ*: укр. *Дубоді́й* – антропонім (Кравч. 156), для якого передбачається апелятив **dQbodějъ* 'майстер з виготовлення човнів-дубів, одnodеревок, легких суден'; **Cinodějъ*: укр. *Чиноді́єво* на річці Латориці в Мукачівському районі, *Чинаді́єво* у Свалявському районі Закарпатської обл. (СГУ 255), для яких передбачається апелятив **cinodějъ* в якості обрядового терміна. Пор. блр. *Чинное* – населений пункт у Полоцькому у. Вітебської губ. (СпВит 296). Не виключається і технічне значення компонента *-ciny* (пор. *чини* в ткацькому ремеслі); **Kolodějъ*: дв.-рос. *Kolodi* (Тупиков 189), ст.-блр. *Kolod-i*, блр. *Kaladzėj* (Бірыла 170), укр. *Колоді́й* (Кравч. 156), чес. **Koloděj*, дв.-чес. **Koloděj*, пол. *Kołodziej*, *Kołodziejczyk* (NB 155) – антропоніми. Антропонімами мотивовані поселення *колодеев*, майстрів з виготовлення коліс, що фіксуються в багатьох мовах: ст.-блр. *Колодевичи* в межах Пінського староства (ПКПС I, 299), укр. *Колоді́й* в Маневницькому районі Волинської, *Колоді́ївка* в Червоноармейському районі Житомирської, *Колоді́ївка* в Долинському районі Івано-Франківської, *Колоді́ївка* в Хмельницькій, *Колоді́ївка* в Рівненській, *Колоді́ївка* в Тернопільській областях, *Колодев* в Сосницькому у. Чернігівської губ. (Черниг. 159), чес. *Koloděje*, *Koloděje nad Lužnici*, *Velké Koloděje*, *Malé Koloděje* (ČR), пол. *Kołodzieje* в Суському пов., *Kołodziejgrąd* (*Kołodziej Grąd*) у Щетинському воев. (Leyd. II, 316, 337) – населені пункти, *Kołodziejka* – притока Західного Бугу в басейні Вісли (НВ п. 198) та ін.; **Usmodějъ*: ст.-рос. *Ушмодеєв* – антропонім (1646 р.; Кн. прих. Нижегород. II, 12), вихідним для якого був апелятив **usmodějъ* 'майстер з виготовлення шкіряних виробів'; **Šišedějъ*: рос. *Шушадеєво* – населений пункт в Лукоянівському у. Нижегородської губ. (Нгор. 104) та ін. Пор. *Шуши* в Поречському у. Смоленської (Смол. 321), *Шуши* в Бронницькому у. Московської (Моск. 51) губерній, *Шуши* в Білоярському районі Свердловської обл. – населені пункти; **Vēnodějъ*: рос. *Венедеєвка* – річка, *Венедеєвка* – населений пункт в Меленковському у. Володимирської губ. (Влад. 119). Вихідним був апелятив **vēnodějъ* 'виробник венів'. Не виключається і топонімічна основа **vēn-*.

Композити-характеристики з морального діяння людини: **Dobrodějъ*: блр. *Дабрадзėj* (Бірыла 123), польськ. *Дабрадзėj*, *Дабрадзėjчик*, *Дабрадзėjчук* (запис наш), ст.-рос. *Доброди*, *Добродишко*, рос. *Добродеев*, укр. *Доброді́й* (Кравч. 156), дв.-серб. *Dobrodei* (RJA II, 521), пол. *Dobrodziej*, *Dobrodziejew*, *Dobrodziejewski* (SN II, 448) та ін. Антропонім **Dobrodějъ* – основа для інших онімів. Пор. рос.

Добродеево в Любимському у. Ярославської губ. (Яросл. 78), *Добродеевка* в Новозибківському у. Чернігівської губ. (Черниг. 129) та ін. Реконструкцію апелятива **dobrodějъ* знаходимо і в авторів ЕССЯ (5, 42); **Liḥodějъ*: блр. *Ліхадзėj*, *Ліхадзėjскі*, *Ліхадзėjскі* (Бірыла 254), ст.-рос. *Лихудеев*, рос. *Лиходеев*, укр. *Лиході́й* (Кравч. 156), та ін. Про широке поширення антропоніма свідчать назви населених пунктів. Пор. блр. *Ліхадзėj* мн. (до 1969 р.) у Слуцькому районі Мінської обл. (РапМн 156), *Лиходеевщина* в Бобруйському у. Мінської губ. (СпМн 14), рос. *Лиходеевской* у Вельському у. Вологодської (Волог. 93), *Лиходеево* (варіант *Лиходейки*) у Костромському, *Лиходеево* в Галицькому у. Костромської (Костр. 31, 128), *Лиходеева* в Аткарському у. Саратовської (Сарат. 29) губерній та ін.; **Krivodějъ*: ст.-рос. *Криводі́єв* – антропонім (РИБ XXVI (3), 353), рос. *Криводеево* – населений пункт у Нікольському у. Вологодської губ. (Волог. 181) та ін.; **Čarodějъ*: ст.-рос. *Чародеев* – антропонім, *Чередеєво* – населений пункт (СлРЯ XVI, 227); **Cъlmodějъ*: рос. *Челмодеєв* – антропонім, *Челмодеєво*, *Старая Челмодеєва*, *Челмодеєвский Майдан* у Наровчатському у. Пензенської губ. (Пенз. 70) – населені пункти та ін.; **Zlodějъ*: рос. *Злоді́єво* – населений пункт у Вельському у. (Волог. 65), *Złodziejka* – болото і ліси у Вилкомірському у. (SG XIV, 633), укр. *Złodziejka* – л.п. Інгулу, *Złodziejówka* – л.п. Росі, *Złodziejka* в Ушицькому, *Złodziejówka* в Сквирському, *Złodziejówka* в Київському, *Złodziejówka* в Могилевському, *Złodziejówka* в Радомишльському уу. (SG XIV, 633, 634) – населені пункти та ін. Рос. *Злодеяна* – л.п. Поки/Опоки в басейні правобережної Москви (Смолицкая 118) може бути продовженням вихідного **Zlodějъ(a-o)*;

Безліч антропонімів та інших онімів з компонентом *děj-* викликають сумніви щодо їх праслов'янської хронології у вигляді ареалу: **Patodějъ*: рос. *Патодеево* – населений пункт в Наровчатському у. Пензенської губ. (Пенз. 65) із не зовсім для нас ясним першим компонентом; **Parodějъ*: рос. *Парад-ево* – населений пункт в Ардатовському у. Симбірської губ. (Симб. 25); **Samodějъ*: блр. *Самадзėj*, *Самадзеєв* – антропоніми (Бірыла 363) та ін.; **Skorodějъ*: блр. *Скород-йцы* – населений пункт в Слонімському у. Гродненської губ. (СпГр 32) та ін.; **Surodějъ*: рос. *Сурод-євка* – населений пункт в Ардатовському у. Симбірської губ. (Симб. 23) та ін.; **Supodějъ*: рос. *Супод-євка* – населений пункт в Ардатовському у. Симбірської губ. (Симб. 23) та ін.

1. Агеева Р. А. Гидронимия Русского Северо-Запада как источник культурно-исторической информации / Р. А. Агеева; отв. ред. Н. И. Толстой. – М., 2001.
2. Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд / Р. М. Козлова. – М.: Право и

- экономика, 2006. – Т. IV.
3. Трубачев О. Н. Лингвистическая периферия древнейшего славянства. Индоарийцы в Северном Причерноморье / О. Н. Трубачев // Славянское языкознание. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. – М.: Наука, 1978. – С. 386–405.
4. Stanislav J. Slovenský juh v stredoveku. I diel / Jan Stanislav. – Bratislava: Národné literárne centrum, 1999.

Лексикографічні та ономастичні джерела Прийняті скорочення

БЕР – Български етимологичен речник. Съставили Георгиев В., Заимов Й. и др. София: БАН, 1971. Т. I; Бірыла – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Мн.: Навука і тэхніка, 1969; БКБ – Блакітная кніга Беларусі. Водныя аб'екты Беларусі. Энцыклапедыя. Мн.: БЭ імя П. Броўкі, 1994; Веселовский – Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. М., 1974; Грк. – Грковић М. Речник личних имена код Срба. Београд, 1973; Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Русский язык, 1978. Т. I; Грамоты – Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка. М.: Изд-во АН СССР, 1949; Заимов – Заимов Й. Местные имена в Панагюрско. София: БАН, 1977; Илчев – Илчев С. Речник на личните и фамилии имена у българите. София: БАН, 1969; КБН – Корпус Боспорских надписей / Под ред. акад. В. В. Струве, акад. М. Н. Тихомирова, В. Ф. Гайдукевича, А. И. Доватура, Д. П. Каллистова, Т. Н. Книпович. М.-Л.: Наука, 1965; Кравч. – Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. Київ, 2004; Латышев II (2) – Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. Т. II. Латинские писатели. Вып. 2. СПб., 1906; ЛП – Лексика Полесья / Под ред. Толстого Н. И. М.: Наука, 1968; МашТдн – Маштаков П. Л. Список рек Днепровского бассейна. СПб., 1913; МБ – Мікратапанімія Беларусі. Матэрыялы / Под ред. Бірылы М. В., Мацкевіч Ю. Ф. Мн.: Навука і тэхніка, 1974; Носович – Носович И. И. Словарь белорусского наречия. СПб.: Типография АН, 1870; НПК – Новгородские писцовые книги, изданные Археологическою комиссией. Т. I. Переписная оброчная книга Деревской пятины (около 1495 г.). СПб., 1859; ПК – Писцовые книги XVI века / Под ред. Н. В. Калачова. Отд. II. СПб., 1877; ПКПС – Писцовые книги Пинского староства, составленные по велению короля Сигизмунда Августа в 1561-1566 гг. пинским и кобринским старостою Лаврином Войною. Вильна, 1874. Ч. I; РапГом – Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 240 с.; РапМаг – Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. Мн.: Навука і тэхніка, 1983; РедькоДУП – Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ, 1969; СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мн.: Навука і тэхніка, 1979-1986. Т. I-V; СГУ – Словник гідронімів України. Ред. колегія: Непокупний А. П., Стрижак О. С., Цілуйко К. К. Київ, 1979; Семенов – Семенов П. П. Географическо-статистический словарь Российской Империи. СПб., Т. II – 1865; СК – Алфавитный список населенных мест Ковенской губернии. Ковна, 1903; СлРЯ – Словарь русского языка XI-XVII вв. М.: Наука, 1977, 1982. Вып. IV, IX; Смолицкая – Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна

Оки (Список рек и озер) / Под ред. О. Н. Трубачева. М.: Наука, 1976; Списки населенных мест Российской Империи (по сведениям 1859, 1864, 1870, 1872-1877 гг.), изданные Центральным статистическим комитетом МВД: Влад. – VI. Владимирская губерния. СПб., 1863; Волог. – VII. Вологодская губерния. СПб., 1866; Вят. – X. Вятская губерния. СПб., 1863; Костр. – XVIII. Костромская губерния. СПб., 1877; Курск. – XX. Курская губерния. СПб., 1863; Нгор. – XXV. Нижегородская губерния. СПб., 1863; Олон. – XXVII. Олонецкая губерния. СПб., 1879; Орл. – XXIX. Орловская губерния. СПб., 1871; Пенз. – XXX. Пензенская губерния. СПб., 1869; Перм. – XXXI. Пермская губерния. СПб., 1875; Пск. – XXXIV. Псковская губерния. СПб.; Ряз. – XXXV. Рязанская губерния. СПб., 1862; СПб. – XXXVII. Санкт-Петербургская губерния. СПб., 1864; Саратов. – XXXVIII. Саратовская губерния. СПб., 1862; Смол. – XL. Смоленская губерния. СПб., 1868; Тавр. – XLI. Таврическая губерния. СПб., 1865; Твер. – XLIII. Тверская губерния. СПб., 1862; Том. – LXI. Томская губерния. СПб., 1868; Тул. – XLIV. Тульская губерния. СПб., 1862; Черниг. – XLVII. Черниговская губерния. СПб., 1866;

СпВит – Список населенных мест Витебской губернии / Под ред. А. П. Сапунова. Витебск, 1906. – 450 с. СпМн – Список населённых мест БССР (бывшей Минской губ.). Мн.: Изд-во Белтрестпечать, 1924; Споменици – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Т. III. Скопје, 1980; ТСБМ – Глумачальны слоўнік беларускай мовы / Под ред. Атраховіча К. К. (Кандрата Крапівы). Мн.: БСЭ, 1977-1984. Т. I-V; Тупиков – Тупиков Н. М. Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903; Чучка – Чучка Павло. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Вид-во "Світ", 2005; ЭС – Энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., 1900. Т. XI; ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. Трубачева О. Н. М.: Наука, 1977. Вып. 4; Яценко – Яценко А. И. Гидронимический словарь Посемья // Проблемы ономастики. Вологда, 1974; ČR – Česka Republika; HW – Hydronimia Wisły. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. Zwolińskiego P. Wrocław etc., 1965; Kavuljak – Kavuljak A. Historický miestopis Oravy. Bratislava, 1955; Leyd. – Leyding G. Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego. Poznań: PWN, 1959. Cz. II; Pfuhl – Pfuhl Chr. Tr. Obersorbisches Wörterbuch. Łužiski serbski słownik. Domowina – Bautzen, 1866; Plet. – Pletersnik M. Slovensko-nemški slovar. Ljubljana, 1894-1896. Т. I-II; RJA – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, 1884-1974. Т. I-XXI; Zagreb, 1956; Zagreb, 1956-1962. Т. XVII; SG – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880-1895. Т. I-XIV. IV. 1883; V. 1884; VII – Warsz. 1886, VIII – 1887; IX – 1888; Słowski – Słowski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Towarzystwo Miłośników języka polskiego, 1952-1969. Т. I. 1952-1966. – 599 s.; Т. II. 1958-1965; Т. III. 1966-1969; SN – Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. Wydał K. Rymut. Kraków, 1992-1994. Т. I-IX; SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. Taszyckiego W. – Wrocław etc., 1965-1984. Т. I-VIII; Vanagas – Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981.

Onomastic vocabulary interpreted in the derivational and chronological aspects as the main

resource of pro-slavonic lexical fund reconstruction is considered in the paper.

Key words: *onomastics, onym, hidronym, natural habitat, praeslavic lexical fund, reconstruction.*

В статті представлена словообразовально і хронологічно інтерпретована ономастична лексика в якості суттєвого ресурса реконструкції праславянського лексического фонду.

Ключевые слова: ономастика, оним, гидроним, ареал, праславянський лексический фонд, реконструкція.

УДК 811. 161.2' 72, 231+811, 161.2' 37. 61
ББК 81.2 Ук-4

Павло Чучка

МІСЦЕ ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН З НЕГАЦІЯМИ НЕ-, НЕДО- ТА БЕЗ- В УКРАЇНСЬКОМУ ОНОМАСТИКОНІ

У статті дається розгорнута характеристика власних особових імен слов'янської етимології, засвідчених українськими писемними пам'ятками з найдавніших часів до сьогодні. Характеристика кожного імені спирається на лексико-семантичний аналіз та морфемну структуру антропонімів з увагою до просторових і часових вимірів використання описуваних особових назв, а також враховує конкретні функції уживання імені в кожному текстуальному оточенні. Окремі словникові статті відводимо для імен слов'янського походження, які містять, окрім ономастичної інформації, також деякі енциклопедичні відомості про їх денотатів.

Ключові слова: власне особове ім'я, родинно-побутове ім'я, гіпокористичне ім'я, іменний варіант, прізвисько, прізвищева назва, прізвище, називач, поіменованій.

Слов'янські особові імена ніколи не були беззмстовними знаками. Через твірні основи та інші словотвірні засоби вони упродовж віків виражали ті значення та емоційні відтінки, які називач відчував або прагнув бачити у поіменованій особі.

3-поміж словотвірних типів давніх слов'янських імен виділяються три групи з префіксальних утворень з негациями *Не-*, *Недо-* та *Без-* (наприклад, *Некрас*, *Недоносок*, *Бездід*), які беруть початок ще в праслов'янській мові. Імена першого типу заперечували значення, закладене називачем у твірній основі імені. Імена другого типу наголошували на неповноті міри виявленої ознаки, названої твірною основою імені. Імена ж третього типу вказували на повну відсутність ознаки, згадуваної в його твірній основі.

Імена типу *Некрас* утворювалися від слів іменних частин мови, зокрема від іменників,

прикметників та займенників (наприклад, *Небаба*, *Нелін*, *Ненаш*), імена другого й третього типів утворювалися тільки від дієслів та іменників (наприклад, *Недодар*, *Невид*, *Нетерп*, *Нечуй*, *Безнос*, *Безуй*).

Загальної кількості слов'янських особових імен префіксального способу творення не встановлено, але вона перевищувала декілька сотень, а власне українських – суму кількох десятків лексем.

Більшість слов'янських імен префіксального способу творення було витіснено з активного вжитку українців ще у допрізвищевий період, а ті поодинокі з них, що збереглися, нині виконують функцію родинно-побутових імен, вуличних прізвищ та прізвищевих назв. А окремі протягом ХVІІІ-ХІХ століть стали офіційними прізвищами або базою для творення топонімів на території Славії.

Критичний огляд слов'янських особових імен українців, засвідчених пам'ятками писемності, під кутом зору первісної семантики, морфемної структури, естетичної вартості та фонетичної милозвучності дає нам підставу стверджувати, що більшість їх залишається невикористаним резервом розширення сучасного іменника українців.

Ономастичною відмінністю третьої групи давніх слов'янських особових імен є те, що префікс *Без-* не заперечував категорично відсутність ознаки, названої кореневою морфемою згаданого імені, а просто вказував на її відсутність у поіменованої особи. Такі імена у писемних пам'ятках українців засвідчено близько одного десятка. Наприклад: *Бездід*, *Безнѣж*, *Безнос*, *Безрад*, *Безсон*, *Безрук*, *Безуй*, *Безух*.

Упродовж останніх десятиріч нами укладено на цих принципах історико-етимологічний словник під назвою "Слов'янські особові імена українців", який охоплює близько двох тисяч імен слов'янської етимології. Це імена, які колись (а частину з них і тепер) уживали й уживають українці. На початку цієї статті ми зупинилися на принципах побудови названого словника, а наприкінці пропонуємо вашій увазі розгорнуту розробку кількох словникових статей із нього в алфавітному порядку.

Нині, коли проходять останні роботи над редагуванням названого словника і є ще деякі можливості внести в нього якісь зміни, спрямовані на його поліпшення, я звертаюся до учасників конференції з проханням висловити критичні зауваження до нього і до автора статті, можливо, автор і видавництво ще встигнуть врахувати їх.

Нижче наводимо декілька словникових статей із розробками цієї групи імен, про які йде мова в цій статті.

БЕЗНОС. Найдавніша українська фіксація імені *Безнос* походить із тексту 1471 р. "*Безносъ*

Павло Чучка. Місце давньослов'янських особових імен з негациями *не-*, *недо-* та *без-*...

держит землю занеєвшину" без зазначеного місця написання (ССУМ I 90). Через 30 років у м. Житомирі називається селянин *Безнос* (АрхЮЗР VI/I 5). Пор. також прізвище козака Брацлавського полку 1649 р.: *Калинь Безносъ* (РВЗ 248) та прізвище козака Уманського полку того ж року *Панас Безносенко* (РВЗ 223). Сучасні українські ономастичні словники наводять прізвища *Безнос*, *Безноско*, *Безноцак*... На польських землях ОН *Beznos* фіксується вже 1369 р. (SSNO I/2 163).

Просте ім'я *Безнос* постало, як і імена моделі *Бездід*, *Безрук*, *Безсон*, *Безух*..., на базі нечленного прикметника *безнос* 'безносий'.

БЕЗРУК. Оним *Безрук* у слов'янських ономастичних не наводиться. Зате там згадується прізвищева назва *Безрукий*. Напр., запис 1654 р. *Данило Безрукий* – білоцерківський козак (Туп. 45). По всій Україні, у тому числі й на Закарпатті, з 1607 р. постійно значиться прізвище *Безручко* (ЧуПрізв. 54).

Ім'я *Безрук* утворилося семантичним способом від відповідного нечленного прикметника *безрукий*.

БЕЗСОН. Східнослов'янське ім'я прізвищового типу, яке постало на базі нечленного прикметника *безсон* 'безсонний', 'лунатик', 'сновіда'. На теренах України антропонім фіксується 1586 р.: священник на ім'я *Федоръ Безсонъ* (ССУМ XVI – XVII ст. 2 16). Пор. ще 1615 р.: галицький землевласник *Потапъ Безсонов* (Туп 476). Пор. також *Безсон* *Сичовъ*, *Безсон* *Раковъ*, *Безсон* *Ивановъ* *Баранцовъ* (Мор 10).

БЕЗУЙ. Середньовічний запис особової назви *Безуй* наявний уже серед графіті Софії Київської: *Господи помози рабоу своєму Безуєви* *Ивану Добринича* (СНСК 25 таб. 102). Отже, *Безуй* тут світське ім'я, носій якого був отроком якогось *Добринича*. Праслов'янське ім'я *Безуй* утворено від назви спорідненості *уй / вуй* – 'вуйко, мамин брат' за допомогою прийменника *без-*. Отже, первісне значення імені *Безуй* – "дитина без дядька", як і антропоніми *Бездід*, *Безнос*, *Безстрик*, *Безпалий*, *Безсон* і т. п., котрі нині мають продовження в укр. прізвищевій моделі *Безноско*, *Безручко*, *Безстуд* і т. п. Крім українців, ім'я *Безуй* було властиве й іншим слов'янам, напр., полякам XII – XIII ст.: *Biezuji*, *Biezujij* (SSNO I 164; М. Malec Staropolske 67).

НЕВДАХ. Особове ім'я *Невдах* співвідноситься з сучасним апелятивом *невдаха*. Перший запис імені *Невдахъ* *Будьковичъ* сягає 1633 р. і стосується особи київського архімандрита (Туп 323). У козацьких реєстрах 1649 р. фіксується іменування *Невдашъ* та патронім *Невдашенко* (РВЗ 119, 150, 227).

НЕВИД. Можливо, ім'я *Невид* в назві закарпатського замку Ужгородського району castrum *Nyueicche* (сучасні варіанти назв – *Невицьке*, *Невицько*), який згадується вже 1364

р. (Sztáray I 336). А особова назва *Невид* на теренах Словаччини засвідчується вже 1113 р. (Majtán Z nájstar. 140).

НЕГОЛ. Слов'янське чол. ім'я *Негол* утворено від прикметникової основи *гол-* "голий" за допомогою негация *не-*. Воно згадується у Варадинських реєстрах 1219 р. серед підсудних селян *Johannes*, *Nehol* та *Bensa de villa Neugij* (RegVar 128). Його можна вбачити також у молдавських грамотах XIV-XV ст., зокрема в написанні *Негоул* (ССУМ II 60), а також у сучасному українському патронімічному прізвищі *Неголюк*, яке побутує на Вінниччині (Редько 731).

НЕДАН. Ім'я утворено від дієприкметникового імені *Дан* за допомогою заперечної частки *Не-*, як і імена *Немир*, *Нерад*, *Несул* і т. п. За С. Илчевим (Илчев 356), болг. ім'я *Недан* походить від імені *Недо*, що є усиченням від імені *Неделя* + суфікс *-ан*.

Ім'я *Недан* на Русі згадується з початку XIII ст. Напр., 1201: боярин галицький у посольстві від Романа Мстиславича до Константинополя у складі Твердяти *Остромировича*, *Недана*, *Домажира* та посла *Негвара* (ЛР 369, 500); 1437: *Alexandroni alias Nyedan* (AGZ XIII 7228). Ім'я *Недан* у варіантах *Nedan*, *Nyedan*, *Niedaniec* кілька разів уживається в старопол. пам'ятках XIII – XV ст. (SSNO IV/1 37). Пор. також запис антропоніма 1437 р.: *Nyedan de Burgza* (там же).

НЕДІЛКО. Як вважає словенський лінгвіст Й. Кебер, згадане особове ім'я – це калька з давньогрецької назви вихідного дня тижня – *неділя* (Keber 307). Пор. пол. ім'я з 1387 та 1410 р. *Nedzalko* (SSNO IV/1 39). Це ім'я могло народитися тільки в християнський період, коли вже існувало поняття "неділя", яке співвідносилось з грецькою лексемою *κυριακή* або з грецькою назвою дня тижня *Κυριακός*.

На час повного освоєння назви *Неділко* укр. мовою лексема *Неділко* в українців уже виступала не просто особовим іменем, а прізвищем. Напр., 1649: запорозький козак *Мартинъ Недѣлко* (РВЗ 187), козак *Кальницького* полку *Недѣлка* з нового міста (РВЗ 274); 1666: *Недѣлко* (ПКК 223).

НЕДОДАР. Слов'янське особове ім'я усиченої форми, утворено від дієслова *дарувати*, а засвідчене тільки в сучасному українському прізвищі *Недодар*, яке нині побутує на Київщині (Редько с.733).

НЕКРАС. Коренева частина імені *крас-* вказувала на красу чи на вроду дитини, а негация *не-* покликалася була заперечувати що рису у дитини, як і в імен зразка *Нелѣтъ*, *Немиль*, *Нерадъ*... За народними віруваннями, вона мала вберегти іменованого від злих демонів, від зурочень та інших бід (Svob 103). Пізніше такі імена ставали прізвищами, як, напр., *Некрас*, *Некрасов* та деякі інші. Антропонім *Некрас* в Україні фіксується ще з XV ст. Напр., 1461: *Некрасъ* – тивун київського митрополита (Туп

271). У XV – XVII ст. ім'я *Некрасъ* згадується в Пом'янику Києво-Печерської Лаври (Демчук 30 – 31); пор. ще 1563: імена Томило и Трохимъ при патронімічному прізвищі *Некрасовичи* – м. Кременець (Туп 395). Крім України, Білорусі та Росії, ім'я вживалося також у Чехії. У Росії ім'я *Некрасъ* фіксується вже в новгородських грамотах на Бересті XIII ст. (НГБ, гр. 218). У Росії, як і в Білорусі збереглися не лише прізвища, а й топоніми, утворені від імені *Некрас* із заперечною часткою *не-*. О. Купчинський вважає це ім'я загальнослов'янським (КупчДавні 243).

НЕКРАШ. Ім'я *Некраш* – це наслідок регулярного фонетичного розвитку особового імені *Некрас* на укр. ґрунті внаслідок приєднання до нього посесивного суфікса **-jъ*. Перші фіксації цього імені припадають на самий початок XV ст. Пор. 1401: *Некраш* намѣстник Кобринский – боярин м. Кобринь (ССУМ II 37); 1477: *Некрашъ* Зборомирский (AS I 73). Пор. ще імена кметів за 1565 р.: *Chwedor, Griga, DaniŃo, Niekrasz, Andrusko* (АрхЮЗР VII/2 265); а також запис селянина *Niekrasz* у м. Бар за 1565 р. (там же). Пор. ще записи іменувань козака Кальницького полку 1649 р. *Некраш* Прокопъ (РВЗ 268) та козака Корсунського полку того ж року *Некраш* Микитенко (РВЗ 134).

Від імені *Некраш* так само утворювалися деривати. Пор. записи 1563: *Niekraszowicz* (ЛК 80); 1590: *Некрашевичъ* (АрхЮЗР I/1 283). Ім'я *Некраш* у XVI ст. поширеним було і в Білорусі. Пор. запис 1568: *Некраш* Романович (Бір 182).

НЕЛІП. Це пізніє праслов'янське особове ім'я захисного типу, складене з прикметникової основи *lĕp-* “гарний”, “розумний” (Svob 95) та заперечної частки *не-*, тобто так само, як в імені *Некрас*. Воно мало захищати денотата від злих сил. Не виключено також, що ім'я постало внаслідок усічення котрогось із двоосновних слов'янських імен зразка *Лѣпославъ* чи *Боголѣтъ*. Воно зрідка вживалося ще серед селян XV ст. в Галицькій та Львівській землях (Szulewska 19), а в наші дні прізвище *Неліпа* фіксується в кількох областях Придніпров'я (Редько II 734). Поза Україною ім'я *Nielęp* побутувало на східних кресах колишньої Польщі (Males II 195). Від імені *Неліп* утворено також декілька прізвищевих назв XVI – XVII ст., як *Неліпенко, Неліпович, Неліпов*. Пор. також прізвища запорозьких козаків Чигиринського полку 1649 р. Тимошъ *Нелѣпа* і Костя *Неліпа* (РВЗ 37). На Свалявщині з XV ст. фіксується ойконім *Неліпино* (Дже 263), який так само передбачає твірну основу *Неліпа*. Можливо, з особовим іменем *Неліп* пов'язана й угорська назва замку *Nyaláb*, що на території закарпатського села Королево (Чудві зак 64).

НЕЛІПКА. Чол. особове ім'я, утворене від базового імені *Нелѣпа* за допомогою демінутивного форманта *-ка*. Найдавніший відомий нам запис імені походить із 1393 р.:

Ruteno Nelepka (SSNO IV/1 43). Пор. ще 1437: *Nielepka* (AGZ XI 1002). На Закарпатті дотепер уживаною є кличка вівці *Неліпка*, яку дають овечці, яка окотилася надто молодою. Отже, до значення “негарна” додалося ще й значення “нерозумна”. На Бойківщині дотепер існує апелятив *неліпка* – “корова, яка передчасно отелілася” (ОН I 484).

НЕЛІПКО. Слов'янське чол. особове ім'я, утворене від базового імені *Неліп* за допомогою демінутивного форманта *-ко*. Найдавніші згадки імені *Неліпка* походять із XV ст. Напр., 1447: *Nyelepko de Hluchowicze* (AGZ XIV 1870); 1463: слуги королеви Ільї Гоущичъ и *Нелѣпка* (ССУМ II 38); 1565: *Нелѣпка* – каменецький міщанин (АрхЮЗР VII/2 204).

НЕЛЮБ. Це давньослов'янське особове ім'я, яке утворене від антропооснови *Люб-* “любий, милий, дорогий” шляхом додавання до неї заперечної частки *не-*, правдоподібно, за аналогією до особового імені *Некрас* (Svob 103), котра мала виконувати застережну роль для його носія. Лексема *Нелюб*, як власне особове ім'я, в пам'ятках укр. мови засвідчується з XV – XVI ст. Напр., 1463: свідок панъ *Нелюбъ* (ССУМ II 38); 1547: *Нелюбъ* – монастирський слуга (АрхЮЗР I/6 48); 1565: *Nielub Wierchniak* (ОКЗР I 121). Прізвище *Нелюбий* понині вживається на Вінниччині (Редько II 734). Від імені *Нелюб* рано почали утворюватися патроніми. Пор. 1675: Іосифъ *Нелюбовичъ* Токальський – київський митрополит (Туп 664) та прізвища. Напр., 1678: *Nelyubic Miron* та *Juras Nelubic* – с. Рахів (Bélay 181).

З XVI ст. ім'я *Нелюб* починає фіксуватися також на території Білорусі. Напр., 1528: *Нелюб* Щербович (Бір 239); 1567: *Нелюб* Коробка (там же).

НЕМИРА. Чол. особове ім'я *Немира* є морфологічною видозміною імені *Немир*. Найдавніші згадки цього імені з укр. земель ідуть із XV ст. Напр., 1444: пан *Немира* – староста луцький (ССУМ II 39); 1445: *Немира* Рѣзановичъ (АрхЮЗР VIII/4 22); 1472: *Немѣра* Богдановичъ (АрхЮЗР VIII/3 3); 1481: пан *Немера* Полтыжинский – м. Острог (ССУМ II 346); 1598: *Немѣра* Лебедский (АрхЮЗР I/6 220). Крім українців, ім'я *Nemira* відоме було й полякам (SSNO IV/1 48). У XV – XVI ст. ім'я *Немира* могло вже виконувати роль додаткового іменування, як, наприклад, 1483 р. в латиномовному записі *Zachariam alias Nyemiera* (AGZ XV 4152), або 1590 р. пан Єсиф *Немирич* – м. Житомир (АКЖГУ 59).

НЕМИРЯ. Чол. особове ім'я *Немира* є видозміною варіанта *Немира*. Воно згадується 1473 р. в іменуванні *Немиря* Богдановичъ (АрхЮЗР IV 103), а в м. Луцьк у 1444 р. двічі згадується це ім'я в написанні *Немиря* (ССУМ II 39).

НЕНАД. Чол. ім'я *Ненад* утворено від серб. дієслівної форми *надати се* “надіятися,

Павло Чучка. Місце давньослов'янських особових імен з негациями *не-, недо-* та *без-*...

сподіватися, чекати” та заперечної частки *не-*. Імена *Ненад, Ненадѣй* давалися дитині як захисні, а одержувала їх дитина, батьки якої вже не чекали її або ж вона була зайвою для них (Грк Имена у Дечанским хрисовуљима, 61).

Більшість згадок особового імені *Ненад* походить з XVI та XVII століть. Напр., 1595: Василь Лелетович синовъ має два: Кузма а *Ненадъ* (АрхЮЗР VI/1 249 – 252); 1595: Трохимъ Гавриловичъ синовъ має шесть: Ралко, Исая, Онопрей, Иванъ, *Ненадъ*, Пилип (АрхЮЗР VI/1 250); 1649: запорозькі козаки Данюкъ *Ненадъ* та *Ненадъ* Миколаєнко (РВЗ 311, 252). Крім українців, імена *Ненад, Ненада, Ненадѣй*, патронім *Ненадович* відомі були також білорусам та південним слов'янам (Илчев 358; Грк 145; Šim 252).

На думку Р. Осташа (Допох 553), імена *Надъ* і *Ненадъ* під час поширення їх у народному антропоніміконі могли бути спричинені відповідними містичними номінаційними мотивами при називанні новонароджених, відповідно; *Надъ*: “бажаний, очікуваний у сім'ї”, а *Ненадъ* – “неочікуваний у сім'ї” (докладніше див. Х – Д 149 – 150).

У XV ст. особове ім'я *Nenadej* засвідчене в Польщі (SSNO IV/1 50). Ойконім *Ненадова* у 1464 р. згадується в написанні *Nyewnadowo* (Х – Д 149).

НЕСИН. Це пізніє слов'янське чол. ім'я охоронного змісту, утворене від іменника *син* та заперечної частки *не-*. Майже всі засвідчені випадки вживання цього імені походять із теренів України та Білорусі, на яких у XVI – XVII ст. жили українці. В інших слов'янських мовах ім'я *Несин* відсутнє (Купч 242). Напр., запис XVI ст. з м. Мозир *Несынь* Гушанинь (АрхЮЗР IV 173); 1552: *Несынь* Зеленович – м. Мозир (АрхЮЗР VII/1 636); 1666: прізвищева назва Івашко *Несынь* (ПК 382); 1666: патронім *Несыновъ* (ПК 356). У XVI ст. в Бельзькій землі згадується село *Несиничі* (Х – Д 152).

НЕСТУК. Походження імені не зовсім ясне. Можливо, передсуфіксальна його частина є залишком усіченого імені зразка *Нестой* (MalSkř 179). Ім'я *Нестук* серед українців згадується 1649 р. Його носієм є козак Чигиринського полку *Нестукъ* Голубиченко (РВЗ 56). На теренах Польщі 1475 р. згадується кметъ *Nestyk* (SSNO IV/1 56), а 1340 р. на Східній Словаччині в с. Ластомір згадується *nobilis domine Nesthe* (Nagy I 369).

НЕТРЕБА. Особове ім'я *Нетреба* виникло шляхом приєднання заперечної частки *не-* до давнього слов'янського чол. імені *Треба*, лексичне значення якого безпосередньо пов'язане з давнім слов'янським іменником *треба* «поганська жертва» (Svob 89), а споріднені прізвища та ойконіми зразка *Требуш, Требушани, Требішов* дотепер уживаються по всьому слов'янському світі. Пор. давні слов'янські імена *Trebko, Trebaslaus, Trebiebor,*

Trebiemir, Trebiemysl, Trebisz, Trebowit (SSNO V 477 – 480; Мор 194). В Україні ім'я *Нетреба* і похідні від нього прізвищеві назви та прізвища засвідчуються з XVII ст. і пізніше. Напр., 1649: запорозький козак *Нетреба* Шишъченко (Р 162); 1649: козак Семен *Нетреба* (Р 87); 1651: Алексѣй *Нетреба* (АрхЮЗР VI/1 577). Від цього імені досить рано почали утворюватися патроніми. Напр., 1649: патр. *Нетребенко* (Р 3); 1666: патр. *Нетребин* (ПК 387).

НЕХАЙ. Ім'я утворено від діалектного дієслова *хаяти* “несправедливо обмовляти, критикувати” за допомогою заперечної частки *не-*. Перші записи імені засвідчують писемні пам'ятки XVI ст. Напр., 1568: *Нехай* Андреевъ сынъ Фотѣева (Туп 277); 1626: Іванъ *Нехай* (ПК 266). Пор. також іменування запорозьких козаків 1649 р. *Хай* (Р 277) та Ігнат *Нехайко* (Р 287).

НЕЧАЙ. Давнє слов'янське утворення з заперечною часткою *не-* від архаїчного дієслова *чаяти* “очікувати, сподіватися”, власне, від пасивного дієприкметника *чаяний* “очікуваний”. Отже, первісним значенням цього імені було, напевно, те саме, що й у імені *Неждан* “неочікуваний, несподіваний”. Польські ономасти етимологію цього імені виводять із назви декоративної рослини *pięcaj pawłocъ* *pospolita* “золотушник” (Rymut II 148).

Писемні пам'ятки фіксують ім'я вже з XIII ст. Напр., 1213: *Netha* (!) *geus* – комітат Земплин (RegVar 227); 1595: Давидъ Гринчинъ... синовъ має чотыры: Яцко, Данило, *Нечай*, Іванъ (Демчук 25); 1649: запорозькі козаки Переяславського полку *Нечай* Юрченко, *Нечай* Любчанинь та *Нечай* Яшенко (РВЗ 342, 344). З XV – XVI ст. дохристиянське ім'я *Нечай* в українців починає виконувати функцію додаткових особових іменувань при власному імені. Напр., 1552: Максим *Нечай* – вінницький міщанин (АрхЮЗР VI/1 606); 1565: Мартыненко *Нечай* (ПК 387); 1643: пан Йоан *Нечай* Груевич – Київське воеводство (ДМВН 220); 1651: Данило *Нечай* – полковник брацлавський (Туп 279).

Від імені *Нечай* досить рано починають утворюватися патроніми у тому числі і прізвищеві назви. Напр., 1565: *Nieczajak* (ЛСХ 148), *Нечаев* (Р 230) та ін. Ім'я *Нечай* поширеним було також у Росії (Туп 277 – 279) та у Білорусі XVI – XVII ст. Напр., 1567: *Нечай* Тишевич (Бір I 182). А споріднені з ним двоосновні імена, як *Bolečaj, Dobročaj*, – у чехів (Svob 73).

Література

Використана у статті наукова література (у тому числі й назви джерел до згаданого нами вище словника “Слов'янські особові імена українців”) охоплює список загальним обсягом у 35 сторінок комп'ютерного набору.

The article gives a thorough analysis of the personal names of Slav origin fixed in the Ukrainian writings from the ancient times till nowadays. The characteristics of each name is based on its lexico-

semantic and morphological analyses taking into account the temporal and spatial dimensions of its usage as well as the particular functions of the usage of this name in the particular text.

Key words: *personal name, home name, hypocoristic, variant of the name, nickname, by-name, surname, giver of the name, bearer of the name.*

В статті дана розвернута характеристика собствених імен славянської етимології, представлених в українських письмових пам'ятках с древнейших времен по сьогоднішній день. Характеристика кожного імени ґрунтується на лексико-семантичному аналізі і морфемній структурі антропоніма, ухвалюючи просторові і часові виміри використання описуваних назв і осіб, а також ухвалює конкретні функції використання імен в кожному контексті. Відокремлені словникові статті відомі для імен славянського походження, які мають, крім ономастичної інформації, також деякі енциклопедическі дані об їх денотатах.

Ключевые слова: *собственное личное имя, гипокористическое имя, именной вариант, прозвище, фамилия, дающий имя (называтель), носитель имени.*

УДК 81'373.23:82

ББК 81.2Ук-4

Віталій Кононенко

ПОЕТИЧНІ АНТРОПОНІМИ В ОБРАЗНОМУ МОВОМИСЛЕННІ

У статті розглянута проблема функціонування антропонімів у поетичних текстах. Простежено особливості вживання власних імен для вираження смислових і прагматичних конотацій, забезпечення метафоризації та символізації висловлень. Показано ідіолектні риси використання антропонімів у творчості сучасних українських поетів.

Ключові слова: *антропонім, поетичний текст, конотація, метафора, символ, дискурс, мовостиль, ідіолект, ідіостиль.*

Антропоніми як компоненти художнього мовостилу по-різному виявляють свій текстотвірний потенціал: набувають ознак ключових слів, стають елементом метафоризації, символізації, тобто конотативно навантажених “мовно-естетичних знаків” [2, 7-8]. Емоційно-експресивні нашарування, що їх одержують поетичні антропоніми, з одного боку, відповідають загальній тенденції вживання власних імен у художніх текстах, з другого, – зумовлені особливостями віршового слововживання, властивими як ліричним, так і ліро-епічним дискурсам. Виділення у складі літературно-художніх антропонімів емоційно-оцінних та інформаційно-оцінних власних назв [1, 8] щодо поетичних текстів, передовсім ліричних, у силу

їхньої “малої форми” й загальнооцінної тональності, ускладнюється, оскільки їхня посилена експресія об'єднує усі компоненти задля досягнення естетичної функції. Маючи неоднакове мовностилістичне навантаження, антропоніми-поетизми зазвичай забезпечують смислово завершеність тексту, стають його ідіолектною прикметою.

Традиції українського поетичного антропонімікону, закладені лірикою Т. Шевченка, народнопоетичною творчістю, визначили принципи добору власних імен, їхню функціонально-прагматичну спрямованість. У широкий обіг увійшли імена молодих осіб жіночої статі з помітним народнописенним забарвленням на кшталт *Маруся (Марусенька), Галя, Оксана, Катерина*, чоловічі власні імена на позначення козаків, коханих – *Гриць, Петро, Іван (Іванко)*. Ці ліричні герої позбавлені індивідуальних рис, але мають ознаки національного психотипу (*чорні брови, карі очі, коса до пояса* у жінок, *чуприна, вуса* у чоловіків тощо). Якщо враховувати здатність онімів, збагачуючись новою семантикою, переходити в експресивне слово загального значення [5, 123], можна вважати подібні найменування зведеними меліоративами.

Основні мотиви поетичних текстів, що відтворювали дії ліричних героїв, названих власними іменами дівчат і парубків, – нещаслива доля, втрата коханого, поневіряння, настрої суму, чекання, що визначало конотації співчуття, жалоби й под. У коло власних імен входили також антропоніми на позначення античних і біблійних персонажів (*Прометей, Антей, Марія*), історичних і літературних героїв (*Богдан, Гонта, Наливайко*), що надавало текстам підвищеної патетики. Власні імена реальних осіб, до яких зверталися поети, зазвичай залишалися поза основним текстом (пор. у Т. Шевченка: “*Котляревському*”, “*Н. Марковичу*”, “*Гоголю*”, “*Марку Вовчку*” тощо).

Українські поети ХХ – початку ХХІ ст., з одного боку, не обминали народнописенного антропонімікону, з іншого, – незрівнянно розширили коло власних імен ліричних героїв як і літературних персонажів, і реально існуючих осіб.

Частково зберігаються тенденції введення поетичних антропонімів на позначення українських дівчат і юнаків, переважно із сільської місцини, з ментальними рисами вдачі – підвищеною чутливістю, замріяністю, ліризмом, моральною чистотою. Нашарування мейоративності посилюється, якщо такі *Ганусі, Оксани* та їхні “візаві” – *Петрусі* та *Василі* – закохані, котрі страждають через свої переживання. Такі антропоніми у формі зменшувальних імен наближують ліричного персонажа до читача, роблять його, сказати б, хатнім персонажем. Порівняймо: *Де ж ти є, моя Оленко, / Мріє*

золота? / Ой подай мені хоч голос / Через ці жита! (І. Вирган).

Загалом частотні власні імена персонажів, позначені конотаціями позитиву; це найменування трударів, вояків, культурних діячів тощо. Такі антропоніми здебільшого входять у ліро-епічні тексти, маючи водночас ознаки, що відрізняють їх від персонажів прозових творів завдяки підвищеній експресії, конотаціям інтимності, емоційності. Скажімо, в поемі П. Тичини “Похорони друга” діють *Ярослав і Степан*, у А. Малишка – *Опанас Біда*, пор.: *За Миколу – бригадира – / свою доньку віддає, / молоду свою Уляну, / дід Микита – полевод* (І. Гончаренко) і под.

У сучасну українську поезію власні імена входять як функціонально насичені найменування; їхнє текстове навантаження різнобічне й неоднорідне. Це назви носіїв тих чи тих рис вдачі, виразники Я-концепції наратора, часом слова-символи, що надають текстам концептуалізації; вирізняються також елементи історичного, соціального, психологічного, етнокультурного фонового знання при зверненні до реальних осіб, про яких ідеться.

Характеризуючи систему сучасної української онімії, О. О. Тараненко зазначає, що “помітно увиразнилися її соціолінгвістичні аспекти, що виявляється не тільки в творенні нових назв та перейменуванні, але і в змінах конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону” [9, 14]. Звичайно, поетичні тексти з їхнім тяжінням до сталих форм віршування меншою мірою підпали під процеси зрушень в ономастичній, однак і в них спостерігаються як відхід від звичного називання, так і використання оновлених конотативних супроводів власних імен.

Нерідко важко встановити (та й потреби в цьому немає), чи поет звертається до конкретної особи, називаючи її тим чи тим власним іменем, чи це літературний персонаж. Поширене, зокрема, звернення до образу *Марії* з можливим асоціативним натяком на Богородицю стає звичним прийомом поетизації, не виключено, однак, що йдеться про кохану жінку. У деяких контекстах поет називає ситуації, що співвідносять власне ім'я з реальною особою: *Батько у червоних / шароварах / танцював гопака по всій / Полтавщині з Лікандрою, / а дід Василенко (це по матері) / стругав ложки й ополоники (Ю. Коломиєць); Вчора дядька Олекса з кар'єрів на цвинтар / Віднесли побратими його, бутоломи, / І гранітного дуба над ним посадили, / Щоб з жолуддя його проростали скелі* (В. Забаштанський). Введене в поетичний текст власне ім'я близької людини зазвичай супроводжується конотаціями приязні, милування: *Я чогось злякався... / Та це ж усього навсього моя дочка Женя / Втретє одружується* (М. Сарма).

Після здобуття Україною незалежності в поетичний дискурс широко входять власні імена на позначення видатних українських діячів, мета введення яких – не стільки дати їхню характеристику, скільки означити тип героїчної постаті, взірця для наслідування, часом для протиставлення їх різного роду пристосуванцям, зрадникам. Подібні антропоніми можуть вишиковуватися в ряди, об'єднуватися, незважаючи на різні часи й обставини їхньої діяльності; створюється єдиний узагальнений образ, свого роду символ нескореності й самопожертви. Порівняйте, наприклад: *Мазена, Орлик, Войнаровський / Колись по Києву ішли / Й очами спраглими пили / Блакитні далі задніпровські* (О. Лупій); *по тих струмках розлунистих / приходять в гості Сагайдачний / Сірко й Іван Мазена / а тоді на дзвонах золотих / Виговський грає мідно* (Д. Чередниченко).

Асоціативне поле, що його створюють імена діячів минулого, може суттєво розширюватися за рахунок презипозицій, фонових знань, прецедент них уявлень і натяків. Поетичний антропонім здобуває супровідні нашарування, що посилюють його функціональне навантаження, нерідко роблять епіцентром смислового наповнення тексту. Прикметний приклад *На тій землі ..., / де літня ніч / для поцілунків закоротка, / де в скрині – і мазепина, й пілотка, / де вірять у ворожку й Полуботка / і, певна річ, / у віщі сні...* (І. Римарук), де з іменем *Полуботка* пов'язана відома містифікація щодо золота, начебто вивезеного в Англію, яке має забезпечити добробут кожного українця. Згадка про цього гетьмана супроводжується в тексті посланнями на ворожку й віщі сні, отож іронічний контекст підтримується поєднанням номінацій *ворожка, Полуботок, віщі сні*. Осмислення прізвища героя як носія рис козацького лицарства через асоціативно-оцінний вимір може сприяти утворенню розгорнутої метафори; пор.: *місяць стоїть конем / Івана Сірка / роз'їжджає азотно- / тук при веселій краватці / тримаючи в зубах стебло / народної пісні* (Р. Лиша).

Названий у віршових текстах *Тарас Шевченко* традиційно виступає одноособно, через поетичний контекст його сприймають як пророка, що й нині визначає майбутнє України. Невипадково, зрештою, його постать різні поети прагнуть “приміряти” на себе, зв'язати з ним власні думки й сподівання; великий Кобзар за таких умов втрачає риси конкретної особи, перетворюється в ідеал, який супроводжують конотації урочистості, піднесеності, недосяжності: *Ми всі в душі потроху від Шевченка. / Нехай дрібні, нехай собі маленькі, / Але за ним – то й тягнемся увись...* (М. Шевченко).

У своїх оцінках Шевченкового генія поети часом піднімаються до рівня його звеличення, сприймаючи його з обожненням, такий гіперболізм виправданий у поетичному

дискурсі з метою досягнення високої експресії; пор.: *Я ніколи / Звисока не дивлюся / На тіні, / Бо неподалік / Них / Можуть стати / Постаті / Шевченка, Бетховена, / Або таки / Ісуса Христа* (С. Ткачук). Паралельно постає постать земного Шевченка, що в житті не долгожив, не зазнав особистого щастя: *Гей, Тарасе! Вставай. Молодий же такий... / Ти кохання не стрів, / щастя ти не зазнав, / уставай! Откохай! Такий молодий...* (В. Коломієць). Антропонім Шевченка у поетичному тексті визначає слововживання, що викликає співчутливе ставлення до українського пророка; пор. у поемі Б. Олійника “Шевченко і народ”: *Лисий, як місяць, з тужбою обвислого вуса. / Жовто згасав, одинокий / на весь Петербург.*

Частина поетичних антропонімів, що називають відомих українських особистостей, уживається у формі власного імені без супровідного прізвища: це передовсім Тарас (Шевченко), Богдан (Хмельницький), Леся (Українка), що засвідчує високий рівень лінгвокультурологічної компетенції читачів, інтимізує виклад; пор.: *Булавою збиваючи зорі на стерні, / Україну порубану зводить Богдан. / Я люблю тебе степом, Дніпром і Тарасом, / Орлім небом в барвистості хмарних споруд* (М. Вінграновського) (Хмельницького називали Богданом з часів Шевченкової поезії, попри те, що це його ім'я викликало як позитивні, так і негативні оцінки й емоції). Власні імена на кшталт Ярославна, князь Данило закріплені старокнижною традицією; водночас, Олекса на позначення Довбуша вимагає відповідного дискурсного оточення; пор. у західноукраїнської поетеси: *Нехай малює посічі й діброви, / і сон-траву, васильок і чебрець, / і крапельку Олексової крові, / й сліди опришок на горі Ігрець* (Г. Турелик).

Ознакою посттоталітарної доби стало введення в поетичні тексти власних імен правозахисників, репресованих і переслідуваних діячів української культури, що супроводжуються конотаціями шани, захоплення мужністю цих людей. Здебільшого це називання за прізвищами, зрідка Стуса іменують Василем, Костенко – Ліною. Виразення підтримки боротьби видатних особистостей проти колишнього режиму підтримується позитивними оцінками, тональністю урочистості, пафосу. Так, І.Світличний об'єднує в одному ряду водночас кількох поетів-сучасників за ознаками “нескореність”, “талановитість”, “правдолюбство”, кваліфікує їхню творчість високопоетичними словами – *Боже слово на землі: І враз ні стін, ні ґрат, ні стелі. / Хтось невидимий ізбудив / Світ Калинцевих візій-див, Драчеві клетоти і хмелі, / Рій Вінграновських інвектив, / Чаклунство Ліни, невеселі / Голобородькові настелі / І Стусів бас-речитатив. / Парнас! І що ті шмони й допит?* (сполучення посесивів з іменниками-характеристиками посилює ефект піднесеності мовостиллю).

І. Калинець наближує оповідь про поведінку видатних особистостей нашого часу й політичних пристосуванців до гнівної інвективи, в яку включає прізвища страждальців за правду й узагальнені образи запродавців. На ґрунті антитези у тексті зіткнені протилежні оцінки: *соромно за моє покоління й гордий за своє покоління; перше пов'язане з тими, хто не спромігся запротестувати проти виключення Дзюби зі спілки, друге – зі згадкою про Василя Стуса поета і вченого.* Для підтвердження ідеї нескореності народу поет вводить образ Христа: *Бо Христові сліди бачу і в рідній тилуці.*

Окрема тема – введення в тексти імен діячів красочного письменства, котрим поет наслідує, котрих сприймає як творців високого мистецтва. І. Качуровський, наприклад, посилює на тексти М. Рильського і Ю. Клена, кваліфікує “самовизначення шляхом переліку літературних уподобань” й доходить висновку, що не випадково у Рильського такий ряд значно ширший; пор.: *Софокл – і Гамсун, Едгар По – і Гете, / Толстой глибокий і Гюґо буйний, / Петрарчині шліфовані сонети, / І Достоевський грішний і святий – Усі книжки, усі земні поети. / Усі зрідні душі його живій* (М. Рильський) та *І нам були однаково близькі / Фет, і Бодлер, і Леся, і Петрарка* (Ю. Клен) [3, 298]. Традиція називання в поезії улюблених авторів створює атмосферу культурного оточення, свого роду ореол інтелектуальності, високості духу, підтримувану дискурсним словесним оточенням.

Введення в текст власних імен персонажів чужих літературних творів відкриває перспективи проведення аналогій з героями, що їх створив автор цього тексту. Виникає побудована на принципах прецедентних текстів (інтертекстів) паралель між персонажами різних творів, що дає змогу доповнити характеристики, визначені поетом. Той же Качуровський, скажімо, зазначає, що ліричні герої Ю.Клена нерідко діють наближено до персонажів Гете: *О, певне Фавста теж водив / В ці петри хитрий Мефістопіль, / На цій стіні лишив свій профіль / І пиво з цих шухляд цідив... / Отут молилась Маргарита / І гірко каялась в гріхах* [3, 300-301].

Своєрідно трансформуються в поетичних текстах образи діячів різних часів і народів. Це зазвичай не індивідуалізовані портрети, а символічні фігури, втілення величчя чи нищ, мужності чи жорстокості, відданості чи зрадництва. Такі антропоніми супроводжуються висловленням узагальнень, підтриманих контекстом; пор.: *А поруч вставали некороновані / Корифеї і справжні вожді. / Вставали Коперники і Джорджоне, / Шевченко підводив могутнє чоло, / І біля вічного їхнього трону / Лакузи жодного не було* (В. Симоненко) (імена Коперника й Джорджоне подано у множині, Шевченко може бути лише один). Улюблений із Шевченкових часів образ Прометея розширює межі свого символічного смислу: він носій не

лише ознак героїзму, непокори, а й страждання, болі, заповіданої людині; пор.: *А як тобі, прикутий Прометею, / Зустрітися з орлом на сході сонця?* (С. Пушик), де ключовим визначенням стає пресупозитивно насичений атрибут *прикутий*. Власні імена тих, кого супроводжує негативна оцінка, стають текстотвірними, визначають подальшу мовно-естетичну тональність тексту: *Коли помер кривавий Торквемада, / Пішли по вій Іспанії ченці, / Зодягнені в лахміття, як старці, / Підступні настухи людського стада* (Д. Павличко) (персонаж характеризується красномовним епітетом – *кривавий*).

Антропонімікон провідних українських поетів виявляє ідіостильові ознаки, позначає авторські уподобання й рефлексії. При дотриманні загальної тенденції використання власних імен у художніх текстах, поети оточують такі найменування різнобічними емоційно-експресивними нашаруваннями, відбиваючи національні й ідіолектні прикмети текстової організації.

У поезії Л. Костенко, зокрема, власне ім'я опосередковано характеризує ліричну героїню; цей поетичний образ не стабільний, він поглиблюється, кваліфікується через розширені контексти; пор.: “з літами її лірична героїня стала статечнішою. Те, що раніше було трепетом її душі і викликало емоційну зливу чуток, тепер уже є “матерією” філософською” [8, 110]. Змінюється асоціативно-оцінне оточення введеного у тканину її текстів антропонімікону. Скажімо, в дусі загальноукраїнських поетичних бачень використовувалися імена діда Михайла, дядька Олекси, хлопчика Зоньки, красуня Івча, використовувалися літературні образи Ідилії, Дон-Кіхота тощо. З часом у коло поетичних антропонімів вписані власні імена з різнобічним емоційно-експресивним забарвленням; з'явилися найменування реальних осіб, названі численні герої ліро-епічних творів; у їхню характеристику входять елементи, властиві прозаїчним текстом.

Імена князя Василька й Марусі Богуславки, Блока й Пастернака, Страдиварі й Аполлінера, подруги Нансена Єви органічні для поетичного мовостиллю Л. Костенко з його тяжінням до конкретики образів, поетики гри, інтелектуалізації думки. Скажімо, образ-символ Ван Гоґа є для поетеси втіленням її Я-концепції; “несамовитість”, “божевільня” творчої особистості передається шляхом протиставлення її іншим “неповторностям”: *Самовитий – несамовитий – / не Сезанн – не Гоген – не Мане – / але що ж я можу зробити, / як в мені багато мене?! / Він божевільний, кажуть. Божевільний! / Що ж, може бути. Він – це значить я. / Боже – вільний... / Боже, я – вільний!* (“Ван Гоґ”).

Рис індивідуалізації набувають герої “Марусі Чурай” – *Маруся, Гриць, Галя, Чурайка, Мартин Пушкар, Семен Горбань, Бобренчиха, Ілляш Туранський, Яким Острияниця, Гук, Іван Іскра, Лесько Хромий, Яків Острияниця.*

Насичення поеми Л. Костенко “Скіфська Одиссея” образами античності, на перший погляд, мали б призвести до певної переобтяженості тексту антропонімами, однак їхній набір виправданий прагненням забезпечити підвищену тональність тексту, асоціативні паралелі з Давньою Грецією й Скіфією. Порівняймо, скажімо, введені в поему власні імена реальних осіб: *Гомер, Геродот, Плутарх, Гіппократ, Пракситель, Страбон, Солон* героїв давньогрецького епосу: *Аполлон, Паллада, Посейдон, Одиссей, Пенелопа, Зевс, Гефест, Орфей, Цирцея, Геракл, Гіменей, Поліфем, Навсікая, Афродіта* давньослов'янські та скіфські міфологеми: *Дажбог, Перун, Арес, Анахарс, Савлій, Арініф, Агафірс, Гелон* та ін. Водночас поетеса всіяко обмежує використання власних імен знайомих зі свого найближчого оточення; згадує разом з тим діячів культури попередніх часів, що загинули в сталінських катівнях: *Передсмертно лаявся Косинка. / Божеволів у тюрмі Куліш. / Курбас ліг у ту промерзлу землю!* Введення власних імен знайомих осіб поодинокі; пор., скажімо: *Посидим на бенкетах, / у кріслах пнів, на покуті проваль, – / Попович Женя, Мефістофель в кедах, / і мавки в шортах. І моя печаль.* Чи не позначились на такому підході до сучасників конотації зосередженості в собі, часом і усамітнення, якого вимагає творча натура поетеси; пор.: *Боюся екзальтованих подруг, / балакучих самотників, лекторів і т. д.? В дусі метафорики, що її сповідує Л. Костенко, замітіль названа власним ім'ям – баба Віхола: *Баба Віхола, сива Віхола на метільній мітлі приїхала.**

У поезії І. Драча численні власні назви – історичних героїв, людей з народу, відомих політичних діячів, друзів з поетичного цеху складають одну з ознак ідіостиллю (цю особливість його поетичного слововживання відзначав В. М. Русанівський [7, 386]). Довга низка антропонімів, що їх здебільшого з повагою, піететом, в часом з іронією вводить поет, настільки органічні для його віршового мовлення, що їхня присутність визначає “вертикальний контекст”, а самі вони стають текстотвірними компонентами.

Герої І. Драча нерідко набувають ознак свого роду масок, за якими криється автор зі своїми думками й настроями. Ця особливість Драчевих дискурсів особливо помітна, коли герой вдається до прямого мовлення. Починає діяти принцип, означений французьким філософом П. Рікером – “сам як інший” [6, 10]; пор., скажімо: “Весняну пісню Григорія Варшави Сквороди”, останні рядки якої можуть бути витлумачені і як слова Сквороди, і як позицію сучасного поета: *Насамперед плекай ти пильно / Цвіт непорочності – мудрішай, / Як пахне він, як диха вільно, / Сквороді він найлюбіший!* [див.: 4, 477]. Пройнятий ненавистю до Моцарта монолог Сальєрі відтворює маску не стільки

реального музиканта, позбавленого дару генія, скільки людини задрісної, що компенсує відсутність таланту просторікуванням і блюзнірством: *Я ненавиджу дух твої, вічний Моцарте, / У кого б ти не поселився нині, / Який тілесний образ ти не взяв би.*

В іронічно-сатиричних Драчевих пасажах власні імена набувають вигляду зменшувальних слів, часом переданих через першу літеру або завуальованих у своєму відтворенні; подібні антропоніми забезпечують відверту згрубілість тексту: *А Юля всіх переюлила / Всі джерела замулила / А тепер дістатись джерел / Зможе справді справжній орел / А ля Поплавський а ля Литвин...; Нас рубають / Двічі Ю / Шаблею / Двосічною і под. Всіляке обігрування імен і прізвищ у їхніх переосмисленнях на рівні грі слів стає однією з прикмет “пізнього” Драча: *То йде пресвітлий він, мов день / Черняк Паскальович Монтець. / То суне чорний, як москаль, / Чорняк Монтецьович Паскаль.**

Названі власними іменами герої М. Вінграновського – здебільшого лише позначення коханої жінки або дитини, наділені підвищено патетичними, емоційними характеристиками; пор. відтворення зовнішності жінки на ім'я *Марія: І ший лінію тонку, / І руки звітрені і хтиві, / І карі коси сумовливі / В кульбабо-золотім вінку.* Образ красуні супроводжують зменшувальні форми власного імені, словесні співзвуччя: *Маріє, мріє, мрієчко моя, / Моя Марієчка тривожна, / Твоїм гірким, як світ, ім'ям / Мені звучить хвилина кожна і под.* Інша *Марія* – селянка, що продає на базарі сливи, теж зображена з нашаруванням захопленості: *На базарі рученьки іскрала, / В білій хустці, в сірім піджаці, / На хлібину голову покрала, / Задрімала в хліба на щосі (“Марія”).*

Введення в текст М. Вінграновського низки власних імен великих художників як знаків культури накладає відбиток інтелектуалізації мовлення; разом з тим створюється ефект єдиної мистецької картини світу. Порівняймо поєднання власних імен творців прекрасного; їхній набір спочатку видається випадковим, до того ж окремі антропоніми повторюються, але включення в підтекст асоціацій із живописом залишається. Порівняймо: *В той день були мої найближчі друзі, / Вони прийшли до мене на світланні / І підняли на зустріч з Рафаелем, / Із Мікеланджело, Джорджоне, Тіціаном; В той день мене до тебе ніс Роден, / І Мікеланджело, Рембрандт, Моне і Гойя; І розглядаєш все моє найвище, / Найкраще, найвеличніше в мені: / Ван Гог ... Рембрандт і Гойя ... Рафаель ...* Висновок, що його одержує поет, пов'язаний з конотаціями піднесеності, “осаяння”: *Безсмертні келихи людського повнозвуччя, / Осаяння безсмертні океани...* (“Осаяння”).

Загалом мовностилістичний потенціал введеного в поетичний текст антропоніма підвищується, коли автор пов'язує з ним

образний смисл, “перекидаючи місток” від власного імені до пов'язаних із ним асоціацій і оцінок, часом непередбачуваних. Скажімо, В. Терен переосмислює образ Христа як страдника, котрому уподібнює українського хлопця – *Івасика*; поет і називає його відповідно – *наш Христос*, вбачаючи в ньому можливого нового пророка: *І, може б, інше нам збулось, / Коли б невинний / Якийсь Івасик, наш Христос, / Там не загинув.*

Власні імена людей з народу нерідко стають свого роду “мітками”, символами нужденості, жертвності, терплячості тощо. Один із прийомів подібного використання антропонімів – уживання поширених в Україні власних імен у множині як свідчення втрати ними референтного співвіднесеності з конкретною особою. Скажімо, зображуючи часи голодомору в Україні, Ю. Клен називає чоловічі імена загиблих селян: *Тоді дурні Грицьки і Опанаси / Вмирили, як у зливу комарі* (попри знижувальну лексику – *дурні, вмирили, як комарі*, висловлено співчуливе ставлення до героїв).

Частіше поети обмежуються перерахуванням звичних для українського слуху власних імен, передовсім жіночих, у функції загальних назв, не позбавлених, однак, ознак прив'язаності до конкретних осіб. Порівняймо, наприклад, при нанизуванні жіночих імен: *Це ж та Калина чи Оленка, / Що сяє в посивілі сні* (Д. Павличко); *Цей народ, що оплакав не раз і Джен Ейр і рабиню Ізауру / А про Мотрю і про Катерину прочитав і забув* (О. Ірванець). Подібні спроби викликати співчутливе ставлення до української жінки часом мають нашарування сентиментальності й перетворюються в штампи.

Традиційного характеру набувають найменування власних імен героїв дитячої поезії. Численні *Марійки, Оленки, Оксани, Катрусі, Петрики, Іванки*, що заповнюють рядки поетичних текстів, вирізняються лише прив'язаністю до того чи того віку чи класу й зазвичай є носіями якоїсь однієї риси (старанності, працьовитості; ледарства, нечепурності тощо). Такі найменування супроводжуються емоційно-експресивними визначеннями; конотативний супровід подібних антропонімів зазвичай одноманітний, неускладнений. Скажімо, в розрахованій на шкільну аудиторію гуморесці С. Олійника діє ледар *Вася*, конотації насмішкватості, що супроводжують цей образ, передбачувани: *Як відомо, всі ледачі / Ждуть легенької удачі / (Без труда щоб їм везло), Так і з Васею було і т.д.* (скорочене *Вася* типологічне вже за своєю “внутрішньою формою”).

Антропонімічна парадигма західноукраїнських поетів зазнала впливу, з одного боку, Шевченкової традиції, з іншого, – ліричних текстів часів І. Франка й “Молодої Музи”. Скажімо, в поезіях В. Пачовського загальноукраїнське *Галя* включено в тексти, відмічені нашаруванням західноукраїнського літератур-

ного койне: *Тая вілля зветься “Геля”, / Є там краля краще зір – / Зветься Галя, має віно, / Тую віллю серед гір.* У поетичному доробку того ж Пачовського переважають власні імена, позначені регіональним забарвленням; пор.: *Коби крила, Стефію мила, / Я летів би геть щодень / До сход сонця край віконця / Заспівати всіх пісень; / І ти уже не горда! – / Не горда, Дзюню горда, / Ти ручку подаєш;* пор. у М. Качури: *Гантувала панна Ванда / Білого орла; Тільки Зося послідовна: / Кожди з ніх наш враг і под.*

У сучасних західноукраїнських поетів використання антропонімікону орієнтоване на поширені в Галичині власні імена, полонізовані номінації зустрічаються доволі рідко й стилістично марковані. Так, у О. Слоновьської діє *Доцька*: *Писанки сідає писати / Одинок горбата Доцька;* у неї ж обігрується народне ім'я *Параска*: *Рожево цвіли квасолі, що звалися парасками. / В квасолі тих і господиня Параскою звалася теж.* У поезії С. Пушика гуцулка має ім'я *Ганя* (*Анниця, Ганька*): *Ловіте вітра, панове й пані, – / Гуцулка Ганя, – як дим в тумані;* стара жінка – полонізоване *Марися*: *А для села вона стара Марися, / А прізвище хіба сільрада зна.* Починаючи з поширеного опоетизованого дівочого імені *Марічка*, героїні текстів галицьких авторів – зазвичай представники народу.

Участь поетичних антропонімів у творенні образного мовосвіту зумовлена можливостями їхньої інтерпретації як засобів організації віршових текстів, зокрема через вираження лінгвокультурологічного смислу, що передає така власна назва. Орієнтація на українські власні імена впливає на створення загального художнього тла, дискурсів, що відповідають традиціям народнопоетичної творчості й класичної літератури. Введення в поетичні тексти власних імен відомих національних діячів забезпечує утворення асоціативного поля, побудованого на етнічних пресупозиціях, фонових знаннях. Вхідження поетичних антропонімів в мовно-естетичну структуру тексту відкриває можливості метафоричних персоніфікацій, символізації образів, аксіологічних нашарувань.

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. / Л.О. Белей. – Ужгород: Патент, 1995. – 120 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я.Єрмоленко. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2009. – 350 с.
3. Качуровський І. Променисти силуети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / Ігор Качуровський. – Мюнхен-Міпхен: Ukrainische Freie Universität, 2002. – 797 с.
4. Кононенко В.І. Голоси та маски в поетичному дискурсі Івана Драча / Віталій Кононенко // Науковий вісник Чернівецького університету.

Слов'янська філологія. – Вип. 475-477. – Чернівці: Рута, 2009. – С.476-481.

5. Отин Е.С. Экспрессивно-стилистические особенности ономастической лексики в восточнославянских языках / Е.С.Отин // Отин Е.С. Труды по языкознанию. – Донецк: Юго-Восток, 2005. – С. 122-134.
6. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. – К.: Дух і Літера, 1990. – 450 с.
7. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – 2-е вид., доп. і переробл. / В.М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2002. – 423 с.
8. Салига Т.Ю. Відлитий у строфи час (Літературно-критичні статті) / Гарас Салига. – Львів: Місіонер, 2002. – 328 с.
9. Тараненко О.О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 14-36.

The article considers the problem of the anthroponyms' functioning in poetic discourse. Grammatical peculiarities of the proper names usage for the semantic and pragmatic connotations expression, metaphorization and symbolization realization in the anthroponyms' usage in the creative works of contemporary Ukrainian poets have been revealed.

Key words: anthroponym, verse, connotation, metaphor, symbol, discourse, language style, idiolect, individual style.

В статті розглянуто проблему функціонування антропонімів в поетичних текстах. Просліджено особливості використання власних імен для вираження смислових і прагматичних конотацій, забезпечення метафоризації і символізації висловлювань. Показано ідіолектні черти використання антропонімів в творчості сучасних українських поетів.

Ключеві слова: антропонім, поетичський текст, конотація, метафора, символ, дискурс, ідіолект, ідіостиль.

УДК 81'373.21
ББК 81.2.Укр-3
Т 62

Василь Лучик

ПРО ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ В ТОПОНІМІЇ УКРАЇНИ

Топонімія України об'єднує власні назви будь-яких географічних об'єктів, залежно від характеру яких виділяють гідроніми, ороніми, ойконіми, хороніми, дрімоніми та ін. У системі кожного з цих розрядів реалізуються різні принципи й мотиви номінації, між якими існують спільні та відмінні риси. Розглядові цих питань присвячено запропоновану статтю.

Ключові слова: топоніми, гідроніми, ойконіми, ороніми, дрімоніми, хороніми, урбаноніми.

Топоніми становлять одну з найчисельніших груп у складі української мови загалом і пропріальної лексики зокрема, що зумовлено розмаїттям і невизначеною кількістю позначуваних ними географічних об'єктів. Початок їх системного лінгвістичного вивчення в Україні припадає на кінець 50-их – 60-і роки ХХ ст. у зв'язку з підготовкою “Гідронімічного атласу України” (керівник К. К. Цілуйко), після того як на IV Міжнародному з'їзді славістів було вирішено створити загальнослов'янський ономастичний атлас (керівник В. Шмілауер) та його частину – загальнослов'янський гідронімічний атлас (керівник П. Зволінський). До цього топоніми вивчали переважно немовознавці у зв'язку з історією українського народу та заселених ними земель, а власне ономастичні праці стосувалися в основному антропонімії, звернення до якої було зумовлено введенням християнського іменника, його взаємодією з дохристиянськими особовими іменами та розвитком інших розрядів власних найменувань людей (до середини ХХ ст. під ономастикою в Україні розуміли саме сукупність власних імен людей та науку про них).

Переорієнтація української ономастики на вивчення власних географічних назв, насамперед гідронімів, спричинилася до становлення топоніміки як окремої галузі мовознавства й провідного розділу науки про власні назви. Значні досягнення сучасної української топоніміки, яка, зокрема, єдина з усіх слов'янських країн презентувала всі розділи й підрозділи в узагальнювальній двотомній енциклопедії “*Slowiańska onomastyka*” [10], зовсім не означають відсутності в ній актуальних проблем. Якраз навпаки, вони чіткіше окреслюють ті теоретичні питання й практичні завдання, які потребують нагального розв'язання. На часі створення “Української ономастичної енциклопедії” (такого типу енциклопедія, є, наприклад, у Польщі [9]), підготовка етимологічних словників різних розрядів топонімів та відповідних атласів, видання словника ономастичних термінів, який би закріпив традиційні та сприяв загальноприйнятому вживанню нових і дискусійних термінів (зокрема, у сучасній ономастиці по-різному розуміють співвідношення між терміном *топоніми*, який називає один із класів власних назв, і термінами *гідроніми*, *дрімоніми*, *ойконіми*, *урбаноніми*, *хороніми* тощо, які називають розряди топонімів; вони пов'язані між собою як гіперонім і гіпоніми, хоч термін *топоніми* часто вживають на позначення об'єктів суші на противагу терміну *гідроніми* або в значенні терміна *ороніми*) і т. ін.

З-поміж теоретичних питань одним з нерозв'язаних залишається визначення таких категорій, як *принципи*, *способи* і *мотиви*

номінації, які пронизують різні класи власних назв і часто неоднозначно (крім *мотивів номінації*) тлумачаться ономастами. Під *способом номінації* (не треба плутати з вужчим розумінням – *способом словотворення*) необхідно розуміти об'єднані за певними структурними ознаками шляхи формування, типи й засоби називання об'єкта. До них у слов'янському мовознавстві відносять: переосмислення та конверсію наявних лексичних одиниць (лексико-семантичний та морфолого-синтаксичний способи словотворення), морфологічне словотворення, яке пов'язане з виникненням нових слів (звукокомплексів) за допомогою афіксів або складання основ (основоскладання та аббревіацію інколи розглядають як окремі способи номінації [7, 37]), злиття двох слів в одне (лексико-синтаксичний спосіб словотворення), використання словосполучень або описових зворотів у номінативній функції (складені назви), запозичення готових слів з інших мов.

Формально-типологічному об'єднанню топонімів, тобто за способами номінації, протиставляється їх поділ за *принципами номінації*, під яким розуміємо відношення онімів до сфери мотивувальних ознак географічного об'єкта (денотата), що виражається в найзагальнішому смислово-семантичному об'єднанні назв. З огляду на поділ онімного простору на три основні сфери вияву ознак виділяємо три *принципи топонімної номінації*: 1) за внутрішніми властивостями названого топонімом географічного об'єкта: м. *Рівне*, р. *Глибока*, степ *Дике Поле*; 2) за відношенням до окремої людини або членів людського суспільства: м. *Івано-Франківськ*, печера *Довбуша*, ур. *Дорогожичі*, б. *Злодійська*; 3) за відношенням до інших об'єктів навколишнього світу: *Кримські гори*, м. *Донецьк*, *Броварський проспект*. Відірваність від реальних ознак географічних об'єктів так званих меморіальних топонімів, які штучним способом присвоюються за уявною мотивацією на честь ідеологічних цінностей, державних і партійних діячів тощо (м. *Джержинськ* Донецьк. обл., *Ленінський р-н* м. Кіровограда, с. *Радянське* в різних регіонах України тощо) дає певні підстави для виділення четвертого принципу номінації – за умовним зв'язком назви з денотатом, хоч такі оніми традиційно розподіляють між основними трьома принципами. Зокрема, так вважав Ю. О. Карпенко і донедавна Д. Г. Бучко, який виділяв 4 принципи в межах трьох основних (два з чотирьох стосувалися людини), але в останніх працях він закономірно об'єднав 2 принципи, пов'язані з людиною, натомість виділив новий четвертий, пов'язаний з економічною та суспільно-політичною сферами [1, 64]. Дискусійним є і сам термін *принципи номінації*, який Ю. О. Карпенко вважав “всеосяжним”, тому неприйнятним для мотиваційно-семантичного об'єднання топонімів (про це він говорив у

рецензії на автореферат А. В. Лисенко), хоч у семантичній структурі апелятива *принцип* є значення “особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь” [2, 941], що робить його вживання до певної міри виправданим. Водночас пошук точнішого терміна на позначення цього явища залишається актуальним. Таким заміником могло би стати, наприклад, слово *сфера* (*номінації*), яке має, крім інших, семантику “сукупність умов, середовище, в якому що-небудь відбувається” [2, 1220] (цю проблему може бодай частково вирішити новий “Словник ономастичних термінів”).

Терміносполучення *мотив номінації* пов'язане з врахуванням конкретної причини та характерної особливості, що стала примітною ознакою в процесі називання географічного об'єкта. Так, причиною виникнення ойконіма *Львів* було бажання сина Данила Галицького назвати на свою честь новозведене місто, а характерною особливістю, що стала мотиваційною ознакою назви, – його особове ім'я *Лев* (< *Львъ*), до якого приєднався посесивний суф. –*въ* [4, 84–85]. Таке розуміння мотиву номінації є традиційним і загальноприйнятим у топонімії, а всі пов'язані з процесом назвотворення терміни (*способи*, *принципи*, або *сфера*, й *мотиви номінації*) з врахуванням певних особливостей закріпилися в різних розділах ономастики і в мовознавстві загалом.

Більш-менш загальноприйняте використання зазначених термінів зовсім не означає тотожності позначуваних ними явищ у різних розрядах топонімії, не кажучи вже про різні класи власних назв. Ідеться про те, що виникнення онімів, як і загальних назв, неможливе без реалізації того чи того способу, принципу (сфери) та мотиву номінації, що становить універсальну властивість номенів, але конкретне структурно-семантичне наповнення окремих топонімів та їхніх розрядів, крім спільних або подібних, характеризується специфічними рисами. До спільних та подібних рис топонімної номінації належать: 1) традиційно висока продуктивність лексико-семантичного творення топонімів, особливо онімізації географічних термінів і трансонімізації суміжних назв: г. *Грунь* < *грунь* “вершина гори; гірський хребет; гора, вкрита лісом; пагорб” та ін. [3, 116–117], м. *Долина* (< *долина*), м. *Конотоп* (Сумськ. обл.) < р. *Конотоп* у бас. Десни [6, 268] (< *конотоп* “болото, драговина”) [5, 120], м. *Золотоноша* (Черк. обл.) < р. *Золотоноша* л. Дніпра [6, 216], *Буковина* < *буковина* “буковий ліс” [8, 453]; 2) необмежена продуктивність морфологічного словотворення в усіх розрядах топонімів: г. *Чорногора* на Прикарпатті [3, 408], р. *Синюха* л. Пд. Бугу [6, 501], м. *Чергінів* (< особова назва *Чернигь* [4, 174]), *Закарпаття* (< *за* + *Карпати* + *-је*) та ін.; 3) продуктивність

морфолого-синтактичного (субстантантивізації з одночасною онімізацією) і синтаксичного (розширення граматичної структури) способів словотворення: г. *Чорна*, м. *Рівне*, р. *Грузька*, р. *Буг* + *Західний*, р. *Буг* + *Південний*, м. *Могилів* + *Подільський*; 4) непродуктивність запозичень в усіх розрядах топонімів (не треба плутати запозичення, які проникають в одну мову на позначення відповідних реалій, і топоніми іншомовного походження, які називають чужими мовами, що панували на певній території, місцеві об'єкти); до власне запозичень у топонімії можна віднести лише перенесені на місцевий об'єкт іншомовної назви за його образним зв'язком з іноземним об'єктом, наприклад, к.с. *Сахалін*, м. *Феодосія*; 5) непродуктивність аббревіації в топонімній номінації; 6) залежність способів номінації та граматичної структури топонімів від величини й важливості позначуваних об'єктів: чим більшим і відомішим є денотат, тим “морфологізованішою” та усталенішою є його назва і навпаки, чим меншим і невідомішим є об'єкт, тим менш морфологізованим (часто у формі неусталених словосполучень або описових конструкцій) є його назва: пор. полонини *На Бочечках*, *Під Білою Кобилою* [3, 457, 459], *Мокрої Разбитой Колодязь* – історичний варіант назви р. *Розрита* л. Сіверськ. Діңця [6, 468–469], *Потік с Студеної і Головиці* [6, 443] та ін.

Відмінні риси стосуються переважно мотиваційно-семантичного аспекту номінації. До них належить: 1) використання специфічних для певного розряду топонімів твірних географічних термінів або апелятивних основ (для гідронімії типовими є назви з основами *Глибок-*, *Грузьк-*, *Жаб-*, *Кальн-*, *Рев-*, *Студен-* тощо; для назв гірських об'єктів – *Бескид-*, *Гортан-*, *Гостр-*/*Остр-* тощо; для ойконімії – основи на позначення типу поселень, роду діяльності людини і т. ін.: *Слобода*, *Воля*, *П'ятихатки*, *Ковалів-*, *Писарів-* тощо; для дрімонімів: *Густ-*, *Мишан-*, *Хвойн-* тощо), хоч за суміжністю будь-які основи можуть переходити з одного розряду топонімів в інший; 2) закріплення за природними географічними об'єктами назв, що виникли в суспільстві природним шляхом, а за створеними людиною об'єктами (поселеннями, вулицями, площами, парками, водоканалами тощо) – як природних, так і штучно створених назв, які є менш стійкими порівняно з першими: пор. ороніми *Карпати*, *Верховина*, *Говерла*, *Гортани*, *Ай-Петрі*, *Товтри*, гідроніми *Буг* (*Західний* і *Південний*), *Ворскла*, *Дунай*, *Прут*, *Світязь*, *Азовське море*, дрімонім *Чорний ліс*, хороніми *Крим*, *Поділля*, *Полісся*, *Таврія* та ін., які функціонують сотні й тисячі років без загрози бути замінені, і штучні назви – ойконіми *Ворошиловоград*, *Дніпропетровськ*, *Первомайськ*, урбаноніми *парк Ковалівський* у Кіровограді, *Майдан Незалежності*, вул. *Грушевського* в Києві та ін., які навіть попри суспільну відомість об'єктів замінили попередні назви або

самі були замінені чи можуть бути зміненими за певних обставин новими. Саме тому меморіальні назви є масовими в тих розрядах топонімів, що називають створені людьми об'єкти, але нехарактерні для номінації природних об'єктів (навіть поодинокі гідроніми на зразок р. *Сталінка*, став *Дзержинського*, водоп. *Енгельса*, які зафіксовані на Кіровоградщині, насправді є природними відегронімами утвореннями, а не штучними меморіальними назвами [див. 5, 113–114]).

Найзагальніші спостереження над особливостями номінації в топонімах різних розрядів свідчать про значно більше спільних рис у реалізації способів номінації, що природно через їхню залежність від більш абстрактних граматичних категорій, способів словотворення та шляхів поповнення лексичного складу мови, і значно більше специфічних рис у плані використання мотивів номінації, що зумовлено частковим характером семантики твірних основ.

1. Бучко Д.Г. Принципи та способи номінації поселень (на матеріалі ойконімії Тернопільщини) // Філологічні дослідження: Збірник наукових праць з нагоди 80-річчя члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Юрія Олександровича Карпенка. – Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2009. – С. 64 – 70.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Габора М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник. Вид. 2-е, доп., уточ. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 500 с.
4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наук. думка, 1985. – 254 с.
5. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
6. Словник гідронімів України. – К.: Наук. думка, 1979. – 780 с.
7. Способы номинации в современном русском языке / Отв. ред. Д.Н. Шмелёв. – М.: Наука, 1982. – 296 с.
8. Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany / Pod red. K. Rymuta. – Kraków, 1996. – Т. 1. – 484 s.
9. Polskie nazwy własne: Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko. – Warszawa; Kraków, 1998. – 541 s.
10. Słowiańska onomastyka: Encyklopedia / Pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślakowej. – Warszawa; Kraków, 2002. – Т. 1. – 535 s; 2003. – Т. 2. – 616 s.

The toponymy of Ukraine contains proper names of all geographical objects which are divided on hydronyms, oikonyms, oronyms, drimonims, etc. In every group of toponyms different principles and motives of nomination are applied. This paper deals with common and distinctive features of nomination in these groups of toponyms.

Key words: toponyms, oronyms, urbanonyms.

Топонимия Украины объединяет собственные названия каких угодно географических объектов, в зависимости от характера которых выделяют

гидронимы, оронимы, ойконимы, хоронимы, дримонимы и др. В системе каждого из этих разрядов реализуются разные принципы и мотивы номинации, между которыми существуют общие и различные черты. Эти вопросы изучаются в данной статье.

Ключевые слова: топонимы, гидронимы, ойконимы, оронимы, дримонимы, хоронимы, урбанонимы.

УДК 81'373.231(=161.2)

ББК 81.2УКР(=411.4)

Б43

Любомир Белей

ПРО СПЕЦИФІКУ ХРИСТИЯНСЬКОГО ІМЕНІ

У статті проаналізовано специфічні ознаки християнських імен. Особлива увага приділена сакральній природі християнського імені та його ролі у християнській догматиці та обрядовості. Окреслено вияви сакральної функції християнських імен в українській традиційній антропонімії.

Ключові слова: християнське ім'я, дохристиянське ім'я, сакральна функція, мотивація, доонімне значення імені, структура імені

Сучасні дослідники, як правило, вбачають відмінність між дохристиянськими або нехристиянськими та християнськими іменами лише в їх походженні – слов'янському та неслов'янському, а також у різних сферах функціонування. Так, Р. Керста християнськими вважає імена, якими називали наших предків під час обряду хрещення та які прийшли на Русь із Візантії одночасно з християнством [4, 41]. Н. В. Подольська календарним, або агіографічним іменем називає “ім'я, запозичене із церковного календаря (святців), де імена канонізованих святих подаються за місяцями та днями, коли їх вшановують” [6, 71]. Звичайно, походження імені, особливості його надання та сфера функціонування – чинники дуже вагомими, проте не винятковими, вони неспроможні увиразнити сутнісну специфіку християнського імені. Адже ще перед появою чужомовних із походження християнських імен на Русі-Україні, принаймні у середовищі її соціальної верхівки запанували варязькі (германські) імена, проте вони не справили помітного впливу на український іменник. Тому специфіку християнських імен треба шукати не у їх походженні чи регламентованих сферах функціонування, а в їх особливих властивостях, зокрема функційному навантаженні.

Російська дослідниця А. В. Суперанська вважає, що первісно імена християнських подвижників у всіх епархіях нічим не відрізнялися від народних імен тих місцевостей [7, 74]. Тобто перші християни не мали ніяких особливих імен і

навіть після обряду хрещення продовжували називатися іменами, якими їх називали і до хрещення. Із суто формального боку такі твердження не викликають заперечень, справді, імена перших християн нічим не відрізнялися від імен їх земляків-язичників або земляків-юдеїв. Однак треба пам'ятати, що християнське ім'я від імені нехристиянського відрізняється не формою, а своєю сакральною сутністю. На рівні структури ім'я, яким називався київський князь-язичник *Володимир* на початку 80-х р. IX ст., та ім'я святого рівноапостольного князя *Володимира*, наприклад, у XIII ст. нічим не відрізнялися. Проте завдяки життєвому подвигу Великого Київського князя *Володимира*, який, як свідчать агіографічні джерела, доклав титанічних зусиль для християнізації Русі-України, а також перебудував власне життя за Христовими заповідями. Після канонізації рівноапостольного *Володимира* його дохристиянське ім'я не просто було зараховано до реєстру християнських, а воно втратило свою первинну мотивацію – “володар світу; великий володар; володарюй світом” [2: с.94], яку заступила мотивація суто християнська – «вибір рівноапостольного *Володимира* небесним заступником найменованої особи», та набуло особливої сакральної сутності. Християнське ім'я *Володимир* стало видимим символом, своєрідним життєвим маяком для інших християн, тезки ж рівноапостольного *Володимира*, за ученням церкви, можуть сподіватися на особливу містичну підтримку з боку свого небесного заступника.

З відомих причин сакральна природа християнського імені не піддається вичерпному науковому аналізу, проте окремі вияви сакральної сутності християнського імені є фактами онімії. Сакральна сутність християнських імен найвиразніше виявляється на прикладах імен перших християн. Перші християнські імена – це не просто імена перших християн, якими їх наділили батьки або одновірці, а це імена, пов'язані з самим Ісусом Христом та його найближчими сподвижниками, творцями Нового Заповіту – Іваном Предтечею, Богоматір'ю Марією, апостолом Петром. Саме ці євангельські особи привідкривають сакральну сутність власних наймен у євангельських текстах, що виявляється у спроможності імені пророкувати майбутню долю християнина, його земне послання. У Новому Заповіті правдивість, реальність сакральної природи імені гарантує вказівка про його божественне походження: для Ісуса, для Його матері, Івана Предтечі імена вибрано на небесах, а на землі їх оголосили ангели. До речі, сакральна сутність імен Богоматері та її Сина була настільки очевидною, що у східній церкві, зокрема у Російській православній, навіть на поч. XX ст. існували офіційні заборони називати немовлят іменами Ісуса Христа, а ймення Марія не можна було давати на честь Матері Божої, а лише інших святих з цим іменем.

Так, ангел Господній з'явився Йосифові-обручникуві уві сні й мовив: “Йосифе, сину Давида,

не бійся узяти Марію, твою жінку, бо те, що в ній зачалось, походить від Святого Духа. Вона породить сина, і ти даси йому ім'я *Ісус*, бо він спасе народ свій від гріхів їхніх”. А сталося все це, щоб здійснилось Господнє слово, сказане пророком: “Ось діва матиме в утробі й породить сина, і дадуть йому ім'я *Еммануїл*, що значить “З нами Бог” [Євангеліє від Матея, 1: 20–23]. На божественній природі імені Ісуса наголошує інший євангеліст – Лука: “Назвали його *Ісус* – ім'я, що надав був ангел, перше, ніж він зачався у лоні” [Євангеліє від Луки, 2: 21]. Дмитро Туптало у “Життях святих”, покликаючись на святого Єроніма, стверджує, що й ім'я Богородиці має сакральну природу, бо його вибрав ангел, що мовив старенькому Йоакимові: “Анна, жінка твоя, народить тобі доньку, і наречеш ім'ям її *Марія*, та, як обіцяєте, буде посвячена Богові і сповниться Духа Божого ще від лона матері своєї” [8: 4, с.189].

Внутрішня форма арамейського імені *Йоханан* (Іоанн-Іван) “Єгова помилував, змілюсердився; Бог милосердний” [2: с.104] цілковито гармоніює з історією появи на світ чи не найвідомішого його носія, первістка літнього подружжя Захарії та Єлисавети. Ангел звернувся до Захарії: “Не бійся, Захаріє, бо твоя молитва вислухана; жінка твоя Єлисавета породить тобі сина, і ти даси йому ім'я *Йоан*” [Євангеліє від Луки 1: 13].

Для свого земного наступника, апостола Симона, Ісус Христос вибирає ім'я сам, причому це ім'я у неземний спосіб пророко увиразнює земне призначення Симона-Петра: “Щасливий ти, Симоне, сину Йонин, /.../ я тобі заявляю, що ти – *Петро* (скеля), і що я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають” [Євангеліє від Матея, 17: 17–18]. У тексті Святого Письма розкривається сакральна сутність імен апостола *Павла* (Савла), першомученика *Степана* та багатьох інших біблійних осіб.

Ім'я відіграє важливу роль у християнській догматиці. Надання особі імені є невід'ємною частиною найголовнішої із семи християнських Святих Тайн – хрещення. Як відомо, під час хрещення хрещеного занурюють у воду або поливають чи кропляють водою. Це канонічне священнодійство має глибокий символічний зміст: потрібне занурювання символізує Пресвяту Трійцю, занурювання і витягання – вкладення Ісуса Христа до гробу і воскресіння Спасителя. Разом з тим це дійство означає, що під час хрещення грішна людина вмирає (топить), натомість воскресє нова людина, позбавлена гріхів. Під час хрещення хрещений отримує ім'я святого (так зване хресне ім'я), таким чином нового члена Церкви віддають під особливу опіку певного святого або Ангела. Небесний тезко, зокрема його основні чесноти, заслуги перед Богом чи подвиги в ім'я Христа, мають бути зразком для охрещеної особи і в такий спосіб впливати на її подальшу долю [9: 492–494].

Нова, сакральна сутність імені сформувалася разом із християнським віровченням далеко за межами сучасної України. Більше того, на Русь-

Україну християнські імена приходять як цілком сформована, але не закрита, автономна система власних імен християн, яка, однак, допускала, навіть передбачала, збагачення власного репертуару коштом місцевих, україномовних з походження, імен, проте за умови суворого дотримання як процедури їх християнізації, так і докорінного переосмислення первинних виразально-характеристичних можливостей. В Україні-Русі християнське ім'я, у порівнянні з дохристиянським, перестає бути мовним засобом характеристики денотата або гарантом його щасливої долі та доброго здоров'я тощо. Це можна з упевненістю стверджувати уже бодай через те, що внутрішня форма або дооімне значення неукраїнських з походження християнських імен було відоме дуже-дуже обмеженому колу осіб, тому було непридатне для традиційного використання з метою побутово-віщувальної характеристики денотата [1: 43]. Можливо, не варто заперечувати, що саме усвідомлення сакральної сутності християнського імені, зрештою навіть боязнь перед всемогутністю Бога стали однією із причин загальновідомого масового "замовчування" (табування) християнських імен наших предків у Х-ХІІІ ст. – алже завжди табують лише справжню назву.

В Україні-Русі найпершим, очевидно, сакральну сутність християнського імені усвідомило чернецтво. Ігумен монастиря намагався назвати новика іменем такого святого чи мученика, життя якого мало стати високим зразком для майбутнього служіння Церкві. Тому в церковному календарі майже щодня відзначаємо збіги дат, коли церква вшановує візантійських або римських мучеників, отців церкви та їх українських тезок, які жили, починаючи з ХІ ст. Більше того, українські агіографісти вважали своїм обов'язком наголосити, що певну добротність нашого святого "забезпечував" його вже прославлений тезко. Так, наприклад, Д. Туттало у "Житті Даміана, пресвітера і цілбника Печерського" стверджує, що печерський монах сподобився дару зцілювати безнадійно хворих: "був-бо і послик, і повстримник такий, що, окрім хліба і води, нічого не їв до дня смерті своєї, тим-то і чудо творення від Господа сподобився, а найбільше даного тезоіменитому йому колишньому Даміану" [8: 2, 79]. Пророчий дар Єремії, прозорливого Печерського, також поєднує його із старозавітним Єремією, про що також згадується у житті святого: "Єремією-пророком пошанована є і Руська земля наша, не про стародавнього кажемо, але правдиво нижче оповімо про молодшого. Цей-бо блаженний отець наш Єремія Печерський такої сягнув старості, що пам'ятав хрещення Руської землі..." [8: 2, 81]. А стосовно Матвія Прозорливого, автор його життя зразу заявляє: „Не тільки іменем наслідував першого з євангелістів цей блаженний отець наш Матвій Печерський, але як тому було дано бачити Ефіопську країну і тих, що в невір'ї, викривати, так і цей, будучи іноком у Печерському святому монастирі, у дні святих першоначальників святої тієї обителі, за превеликі

свої подвиги прийняв таке дарування від Бога, що дав йому зріти лиця підземних ефіопів – бісів, і їхні притасні підступи викривати, і з'являти на велику користь тим, що спасаються" [8: 2, 82].

Таке розуміння сакральної природи імені панує у Церкві і нині. Наприклад, ім'я Папи Римського має символічне значення і може стати ключем до розуміння завдань, які ставить перед собою Римський Архієрей. Кардинал Й. Рашингер після обрання його 265-им Понтифіком прийняв ім'я Венедикт. Святий Венедикт вважається покровителем Європи. Один із попередників Папи – Венедикт XV, який займав папський престол із 1914–1922 рр., гостро засуджував Першу світову війну, не підтримував жодних відносин з країнами, які брали у війні активну участь, докладав зусиль для забезпечення миру, за що його називали Апостолом миру і саме тут, як вважають сучасні богослови, треба шукати мотивацію вибору імені Венедиктом XVI [3: 38].

У світському середовищі за традицією східної церкви в Україні-Русі у відомлення божественної, сакральної природи християнського імені, очевидно, трансформувалося у добровільну відмову батьків вибирати ім'я дитини. Вибір імені дитини почали доручати церкві, отож на українських землях поширилася традиція узалежнювати вибір імені дитини з датою її народження, тобто давати дитині ім'я того святого, якого церква вшановує у цей день. Добровільна відмова від власної волі при виборі імені дитини, що так добре вписується у християнську догматику, викристалізувалася у загальновідомому українському звичаю давати дитині те ім'я, яке вона собі сама принесла, бо, як зазначається у Требниках, саме народження і час народження дитини у руках Божих. Щоправда, в офіційних документах навіть найконсервативнішої у дотриманні обрядовості – Російської православної церкви наголошується, що вибір імені немовляти – справа його батьків, зокрема матері, однак батьки можуть це право делегувати священнику. Той же робить вибір на власний розсуд, підбираючи ім'я того святого, пам'ять якого церква вшановує у день читання молитви немовляті, або на восьмий день після його народження, а також у день народження та день хрещення або найближчі до цього дні. Прикметно, що і в сербів батьки також відмовляються від права вибирати ім'я власній дитині: за місцевою християнською традицією цей обов'язок покладають на кумів [5: 45].

Як бачимо, специфіка християнських імен виявляється у тому, що універсальною для них, окрім номінативно-диференційно-ідентифікаційної, є ще й сакральна функція. Завдяки сакральній природі та при умові дотримання християнської обрядовості християнське ім'я стає видимим мовним знаком, який не лише засвідчує належність денотата до християнської громади, а й в особливий містичний спосіб може провіщати чи позначатися на його долі. Разом з тим, належне усвідомлення сакральної сутності християнського імені має бути

пересторогою перед захопленням езотеричними тлумаченнями прогностичної сили імені, які стали такими модними у сучасній Україні.

1. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Любомир Белей. – К.: Темпора, 2010. – 128 с.
2. Белей Л. Ім'я дитини в українській родині / Любомир Белей. – Харків: Фолио, 2010. – 280 с.
3. Календар "Місіонаря": 2006.- Львів: Місіонар, 2006.- 414 с.
4. Керста Р.Й. Українська антропонімія ХVІ ст. Чоловічі іменування / Розалія Йосипівна Керста-К.: Наук.думка, 1984.- 152 с.
5. Лазаревіч В. Српски именослов / Велимир Лазаревіч.- Београд, 2001.-968 с.
6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Наталья Владимировна Подольская. – Москва: Наука, 1988. – 192 с.
7. Суперанская А.В. К вопросу о кодификации личных имен // Ономастика и грамматика/Александра Васильевна Суперанская. – Москва: Наука, 1981. – С.74 – 97.
8. Туттало Д. Життя святих (Чет'ї Мінеї) / Дмитро Туттало. – Т.І-VІІІ. – Львів: Свічало, 2005-2009.
9. Шпіраго Ф. Католицький народний катехизм / Переклад Я.Левицького / Франц Шпіраго. – Львів, 1997. – 597 с.

The article is dedicated to the peculiarities of Christian names. It is emphasised on the sacred nature of Christian names and their role in the set of dogmas and rites. Sacred functions of Christian names in Ukrainian traditional anthroponymy are defined.

Key words: Christian name, pre-Christian name, sacred functions, motivation, preonymic meaning of a name, structure of a name.

В статті проаналізовані специфічні ознаки християнських імен. Особливе уваження приділено сакральній природі християнського імені і його ролі в християнській догматикі та обрядовості. Очерчено проявлення сакральної функції християнських імен в українській традиційній антропонімії.

Ключові слова: християнське ім'я, дохристиянське ім'я, сакральна функція, мотивація, дооімне значення імені, структура імені.

УДК 811.161.242

ББК 81.411.1-7

Михайло Торчинський

ОСНОВИ ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНОГО ГРУПУВАННЯ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті описано систематизацію власних назв за характером іменованих об'єктів. Встановлено, що, незважаючи на значну кількість досліджень з цієї проблеми, до сьогодні відсутня усталена денотатно-номінативна типологія онімів. Пропонується класифікаційна схема, що ґрунтується

на вказаних особливостях пропріальних одиниць, дозволяє більш чітко і послідовно структурувати онімію української мови. У цілому засвідчено майже півтори тисячі різновидів власних назв.

Ключові слова: власна назва, онім, пропріальна одиниця, денотатно-номінативна типологія, характер іменованих денотатів.

Денотатно-номінативна систематизація онімів – це поділ їх за типом іменованих об'єктів, структурування за особливостями денотатів, кожен із яких, звичайно, уже має загальну назву і водночас може бути додатково номінований саме за допомогою власної назви [див.: 10, 72].

Основні напрацювання у сфері денотатно-номінативного структурування онімного простору схарактеризовані, творчо опрацьовані і використані у працях узагальнювального плану В. В. Німчука [див.: 2], О. В. Суперанської [див.: 5], Н. В. Подольської [див.: 4], словнику загальнослов'янської ономастичної термінології [див.: 3] та енциклопедії "Слов'янська ономастика" [див.: 13].

Більшість сучасних дослідників онімів (особливо авторів монографій та дисертаційних робіт), навіть якщо це не передбачено їхніми завданнями, у процесі вивчення тих чи інших властивостей пропріативів теж торкаються питань, пов'язаних із групуванням їх у певні класи на основі різних, зокрема і денотатно-номінативних ознак, проте "назви різних розрядів предметів та істот, що одержують власні назви, як і сама кількість цих розрядів не збігаються у різних ономастів" [1, 18].

Власні пропозиції щодо удосконалення денотатно-номінативної систематизації пропріальних одиниць викладені нами в окремих статтях, які стосуються антропонімів [див.: 7], топонімів [див.: 9], ергонімів [див.: 8] і космонімів [див.: 6], і в монографічних дослідженнях, де цей аспект характеризуються комплексно [див.: 10–12]. У процесі обговорення таких типологій сформувалася частково модифікована класифікація власних назв за характером іменованих денотатів, в основі якої лежить низка концептуальних положень.

По-перше, усі номінації об'єктів, які піддаються вивченню, повинні бути ідентифіковані певним термінологічним поняттям.

По-друге, слід уникати групування власних назв за іншими ознаками, ніж денотатно-номінативні. Наприклад, більш раціонально розглядати макро-, мезо- і мікротопоніми як типологію, що ґрунтується на розмірах денотата, а не на денотатно-номінативних критеріях, тим паче, що часто наявні певні неточності серед вказаних підгруп.

По-третє, давно необхідно стабілізувати і структуру денотатно-номінативної систематизації онімів, і кількість та сутність найбільших класів власних назв. На нашу думку, найбільш прийнятним є поділ онімного простору на поля,

сектори, сегменти й елементи, у складі яких варто виділяти відповідні підрозділи.

По-четверте, незважаючи на те, що більшість ономастичних термінів запозичена із грецької мови, для подальшої термінологізації цієї галузі знань слід намагатися використовувати насамперед інтернаціоналізми, що полегшать процес запам'ятовування нових терміносполучень і допоможе увести в коло дослідників онімів чимало нових його членів.

Орієнтуючись на ці положення, проаналізувавши традиції структурування онімного простору у наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, спираючись на реалії існування власних назв у живому мовленні, ми пропонуємо певні зміни до типології пропріальних одиниць за характером іменованих денотатів.

Увесь ономастикон можна поділити на шість онімних полів: вітоніми (назви об'єктів живої природи), топоніми (назви географічних об'єктів), космоніми (назви космічних об'єктів), прагматоніми (назви об'єктів, пов'язаних із матеріальною сферою діяльності людини), ідеоніми (назви об'єктів, пов'язаних із нематеріальною сферою діяльності людини) та ергоніми (назви постійних або тимчасових об'єднань людей).

Вітонімія включає чотири підполя (антропоніми, зооніми, фітоніми і міфоніми), які раніше переважно кваліфікувалися як окремі структурні одиниці. Підставою для такого об'єднання є семантика онімів як номінацій живих (або умовно живих) об'єктів і наявність у них певних спільних дериваційних, словотвірних та інших особливостей.

Антропонімікон відзначається найбільшою упорядкованістю своєї структури. Крім традиційного виокремлення імен, прізвищ, прізвищ, імен по батькові та псевдонімів, можна кваліфікувати прецептороніми, тобто найменування, які даються людині з метою підкреслити їхнє високе становище чи заслуги перед суспільством; це, зокрема, регоніми (інтер-міністронім *Генеральний секретар ООН*), гонороніми (ергогоноронім *Герой України*) і династіоніми (монархонім *Романови*), та лагіно-антропоніми (*Гай Юлій Цезар*). Сюди ж, досить умовно, належать катойконіми (хорокатойконім *поліцуки*) й етроніми (генонім *рід Вовка*). Псевдоніми мають низку додаткових градацій (белетристикпсевдонім *Панас Мирний*, музикпсевдонім *Чайковський П. І.* тощо).

У зв'язку з тим, що останнім часом значно зросла кількість домашніх тварин, зокрема й екзотичних, назріла потреба у деталізації зоонімікону, зокрема у розмежуванні кличок диких і свійських тварин – феронімів (елефантонім *слон Сулейман*, урсонім ведмідь *Потан*) і пеконімів (кінонім *пес Амур*, фелонім *кіт Мурчик*).

Фітонімія є практично неподільною, проте і в її складі можливе виокремлення певних підвидів (робуронім *дуб Любомудр*, флоронім *троянда "Світанок"*).

Міфоніми варто поділити на дві групи – фабулосоніми та релігійоніми, тобто власні назви відповідно об'єктів казкових (міфоантропонім *Цар Берендей*, міфозоонім *Жар-Птиця*) і релігійних (теонім *Зевс*, агіонім *Святий Миколай*).

Топоніми пропонується розмежувати на тероніми та гідроніми – номінації об'єктів суші і води.

Складниками теронімів можна вважати хороніми, ойконіми, ороніми, а також віоніми (найменування шляхів сполучення: гідродромонім *Північний морський шлях*, понтонім *Московський міст*), тероспелеоніми (фоніксонім *Мармурова печера*, інтеронім *Ушицька свердловина*) і батіоніми (профундонім *Маріанська впадина*, вадонім *Нижній брід*).

Хороніми поділяються на територіоніми і ойкохороніми – назви відповідно власне територій і просторових об'єктів всередині поселень.

Територіоніми мають чотири підсегменти: адміністратоніми (суверенонім *Російська Федерація*, райононім *Закарпатська область*), натуралоніми (континентонім *Африка*, регіононім *Полісся*), сільвоніми (дримонім *Чорний ліс*, дендронім *"Софійка"*) і гідротериторіоніми (інсулонім *Сахалін*, пенінсулонім *Кримський півострів*).

Ойкохороніми – це найменування просторових об'єктів у селі або місті, тобто пагоніми (агроонім *Березина*, гортонім *Балаїв город*) й урбаноніми (годонім *Хрещатик*, віваріонім *Миколаївський зоопарк*).

Із-поміж ойконімів традиційно виокремлюються астіоніми (Івано-Франківськ), комоніми (Іванівка), а також ойкодомоніми (Фрідріхова сторожка); крім цих фактоойконімів, ідентифікуються й фіктоойконіми (статівонім *Кипарисовий табір*, фазендонім *Надзручанські дачі*).

Ороніми, залежно від розташування щодо рівня моря або довкілля, поділяються на плюс-(скопулонім *Пік Перемоги*, петронім *Скелі Довбуша*), нуль-(планонім *Велика Китайська рівнина*) і мінус-ороніми (каньйононім *Великий Кримський каньйон*, препунтонім *урочище Гайдамашка*).

Найменування водних об'єктів передусім розмежовуються на екстра-(океанонім *Тихий океан*, пелагонім *Азовське море*) та інтрагідроніми, зокрема флуітоніми і стагоніми – власні назви проточних (потамонім *Дон*, рівонім *Суецький канал*) і стоячих (гелонім *Слуцьке болото*, лімонім *Світязь*) вод. Різновиди гідроспелеонімів номінуються відповідно до типів гідрооб'єктів

(лімноспелеонім *Голубі озера*, потамоспелеонім *Падирак*)

Як окремий різновид із-поміж топонімів варто виокремити стихіоніми, денотати яких мають найбільше спільних ознак саме із географічними об'єктами (анемонім *Сандра*).

У складі космонімії розмежовуються космоорбітоніми та космопоніми, а у складі перших – полікосмоорбітоніми (галактиконім *Молочний Шлях*, констелонім *Терези*) і монокосмоорбітоніми (астронім *Сириус*, планетонім *Марс*). Залежно від розташування денотата на певній планеті або її супутникові космопоніми поділяються на венероніми (хоровенеронім *Область Феба*), марсоніми (гідромарсонім *Море Сирен*), меркуріоніми (оромеркуріонім *Долина Нептуна*), селеноніми (кратероселенонім *Курчатов*) тощо.

Наступні три онімні поля (прагматоніми, ідеоніми й ергоніми) вирізняються найбільшою деталізацією своєї структури, що пов'язано з розмаїттям їхніх денотатів. Звернення особливої уваги на такі пропріальні одиниці зумовлене насамперед продуктивністю назвотворчого процесу у цій сфері онімії в наш час, що дозволяє з'ясувати особливості сучасної номінації в цілому.

До складу прагматонімів належать архітектуроніми (найменування споруд, введених людиною із житловою, виробничою, розважальною або іншою метою), хрематоніми (власні назви окремих предметів), порейоніми (номінації транспортних засобів) і товароніми (власні назви серійних товарів).

Архітектуроніми поділяються на домоніми (номінації будинків як архітектурних споруд, зокрема фактодомоніми: астідомонім *П'яний дім*, комодомонім *Жеськова хата*, фіктодомоніми: арконім *Марійський палац*, готелонім *"Дружба"* і андомоніми: банконім *"Приватбанк"*, еклезіонім *Володимирський собор*) та конструкціоніми (власні назви інших споруд). Низка андомонімів має додаткове структурування (наприклад, серед комерціонімів як найменувань приміщень різних торговельних об'єктів виокремлюються базароніми: *Бессарабський ринок*, магазиноніми: *"Фуршет"* та кіосконіми: *"Світанок"*). До конструкціонімів належать атракціоніми (*"Печера жахів"*), метоніми (*піраміда Хеопса*) тощо.

Із-поміж хрематонімів виділяються یرтефактоніми (власні назви одиничних предметів як результату цілеспрямованої людської діяльності: вазонім сервіз *"Мадонна"*, скифонім *ковдра "Абрам"*), уніконіми (найменування унікальних, єдиних у своєму роді об'єктів: артилеріонім *Цар-пушка*, соноронім *дзвін "Полілей"*), емблемоніми (номінації об'єктів із рельєфною поверхнею денотатів: фалеронім *орден "За заслуги"*, політонім *Малий герб України*) і колекціоніми (власні назви

предметів, зібраних спеціально за певним методом: нумізмонім ювілейна монета *"150 років від дня народження Івана Франка"*, філателонім поштова марка *"Вікторія"*).

Відповідно до різновидів дромонімів, порейоніми поділяються на авіапорейоніми (літак *"Ілля Муромець"*), автопорейоніми (автобус *"Юність"*), локопорейоніми (ВН залізничних потягів: фірмовий поїзд *"Чорноморець"*), наутоніми (теплохід *"Ялта"*) тощо.

Усі товароніми на основі їхньої співвіднесеності з іменованими об'єктами можна розмежувати на дві групи: гастроніми (власні назви продовольчих товарів: коньяк *"Асканія"*, торт *"Київський"*) й ангастроніми (номінації непродовольчих (промислових) товарів: телевизор *"Горизонт"*, одеколон *"Саша"*). Різновидом товаронімів можна вважати і сервісоніми (найменування побутових послуг, які надаються населенню: страхування *"КАСКО"*).

До складу ідеонімів належать артіоніми (найменування творів мистецтва), бібліоніми (власні назви текстів), гемероніми (номінації засобів масової інформації), поетоніми (власні назви, засвідчені у художньому мовленні), артіфрагментоніми (найменування, засвідчені у творах мистецтва) та хрононіми (власні назви часових проміжків).

Артіоніми – це імажоніми (номінації творів образотворчого мистецтва: піктонім *картина "Сосновий ліс"*, скульптуронім *"Давид"*), сценоніми (власні назви сценічних творів: балетонім *"Спартак"*, оперонім *"Іоланта"*), музиконіми (найменування музичних творів: мотивонім *"Самотній пастух"*, мелосонім *"Водограй"*) та фільмоніми (власні назви фільмів: кінофільмонім *"Тіні забутих предків"*, анімафільмонім *"Ну, постривай!"*).

До складу бібліонімії включено белетристиконіми (номінації художніх текстів: прозонім *"Дума про тебе"*, драмонім *"Сто тисяч"*), публіцистиконіми (власні назви публіцистичних творів: інформаціонім *"Україна буде з хлібом"*, коментаріонім *"Іноземні футболісти в Україні: краще грають чи більше платять?"*), логосоніми (найменування наукових праць: трактатонім *"Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії"*, рефератонім *"Проблема походження мови у дослідженнях вітчизняних мовознавців"*), епістулоніми (власні назви листів: наприклад, інструктивний лист МОН України *"Про планування навчального навантаження викладачів вищих навчальних закладів"*), клерикалоніми (номінації церковних творів: наприклад, молитва *"Вірую"*), оратіоніми (власні назви усних творів: лекціонім *"Про шкідливість куріння, алкоголю та наркоманії"*, вотумонім *"Клятва Гіппократа"*) і документоніми (найменування документів:

пактонім “Про співпрацю в освітній галузі між Україною і Республікою Білорусь”, актонім “Про преміювання краєвих працівників підприємства з нагоди професійного свята”.

На основі співвіднесеності з різними типами засобів масової інформації гемероніми поділяються на пресоніми (найменування друкованих засобів масової інформації: газетонім “Україна молода”, журналонім “Дивослово”) й електроніми (власні назви електронних ЗМІ), які розмежовуються на трансляційні (номінації теле- і радіопередач: телевізійонім “Свобода слова”, радіонім “Гаряча десятка”) і віртуалоніми (власні назви віртуальних об’єктів), зокрема інтернетоніми (сайтонім *odnoklassniki.ru*, логіонім *patriot*), комп’ютероніми (дисконім “Словники України. Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія”, програмонім “Proling Office”) і мобілоніми (секторонім “Контакти”, ріалтонім “Трам, здрастуйте”).

Одним із найбільш численних розрядів власних назв є поетоніми, які поділяються на вітопоетоніми (Драчеві клекоти, чаклунство Ліни ... – І. Світличний), топопоетоніми (Великий Луг, Лиман і Чорний Ліс ... – Яр Славутич), космопоетоніми (... сузір’я там – Граблі, Ченіги, Візничого, Орла й Стрільця! – Д. Білоус), прагмапоетоніми (... Вібрують від золота Лавра й Софія – Ю. Буряк), ідеопоетоніми (Тут пахло погребом Середньовіччя ... – Б. Олійник) й ергопоетоніми (Центральна Рада “Просвіти” засідала до опівночі – Ю. Яновський), тобто засвідчені в художньому мовленні найменування відповідно живих істот, географічних і космічних об’єктів, денотатів, співвідносних із матеріальною й ідеальною сферами діяльності, та людських колективів). Окремий різновид поетонімів складають апелятивоніми – загальні назви, які з певними стилістичними настановами функціонують у художньому мовленні як власні (Постій і подумай, Людино, про вічність і суетну мить – М. Негода).

Артифрагментоніми як власні назви, засвідчені у творах мистецтва, розмежовуються на два сектори: артирольоніми (найменування дійових осіб, наявних у творах мистецтва: піктоантропонім *Джоконда*, кінофільмотеонім *Зевс*) й артиінтер’єроніми (номінації фрагментів довкілля, яке оточує дійових осіб: кінофільмоінсулонім *Земля Саннікова*, спектакломоліонім *Сірошапчин млин*).

Хрононіми розмежовуються на періодоніми (найменування власне часових одиниць: епохонім *Ренесанс*, геортонім *День Конституції України*), фактоніми (номінації подій, пов’язаних із діяннями людей: конференційонім *XI Всеукраїнська ономастична конференція*, фестивалонім *Московський міжнародний кінофестиваль*) і катастрофоніми (власні назви катастроф природного й

антропогенного характеру: лавинонім *Славська лавина*, аваріонім *Дніпропетровська аварія*).

До складу ергонімів належать колективоніми (найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу, які часто омонімічні з відповідними прагматонімами: медицинонім *Тальнівська міська стоматологічна поліклініка*, типографіонім “*Абабагаламага*”), конфедераційоніми (номінації об’єднань людей, держав та інших об’єктів за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками: лігонім *Троїстий Союз*, партіонім *Блок Юлії Тимошенко*) і пресулатоніми (власні назви керівних структур різних рівнів, які теж можуть збігатися з відповідними прагматонімами: інтерміністеріонім *Рада Безпеки Організації Об’єднаних Націй*, районо-регнаторонім *Хмельницький обласний профспілковий комітет працівників освіти*).

Таким чином, основним критерієм, на основі якого онімний простір членується на структурні одиниці, є співвіднесеність номінацій з іменованими об’єктами. Денотатно-номінативна типологія власних назв постійно перебувала у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних ономастів, однак до сьогодні така систематизація недостатньо усталена. Пропонована нами класифікаційна схема, яка ґрунтується на вказаних особливостях пропріальних одиниць, дозволяє більш чітко і послідовно структурувати онімію української мови. У цілому засвідчено майже півтори тисячі різновидів власних назв, виділених за характером іменованих об’єктів (передусім це стосується типології ідеонімів, прагматонімів та ергонімів). Включення відповідних словникових статей до складу “Словника української ономастичної термінології” дозволить активно використовувати нові термінопозначення широкому колу дослідників. У перспективі передбачається оновити і дериваційну, функціональну, кодифікаційну та інші систематизації онімної лексики української мови.

1. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. – К., 2006. – 47 с.
2. Німчук В. В. “Українська ономастична термінологія” (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення УОК. – К.: Наукова думка, 1966. – Випуск перший. – С. 24 – 43.
3. Основен систем й терминологіја на словенската ономастика. – Скопье, 1983. – 414 с.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

6. Торчинський М. М. Власні назви космічних об’єктів / М. М. Торчинський // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. – Вип. 24, ч. 3. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. – С. 311 – 315.
7. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура антропонікону української мови. Філологічні науки / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету. – Вип. 15, т. 1. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2007. – С. 146 – 150.
8. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура ергонімії / М. М. Торчинський // *Studia Slovakistica*: збірник наукових праць. – Вип. 10. Ономастика. Топоніміка. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 185 – 192.
9. Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура топонікону української мови / М. М. Торчинський // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Вип. 356 – 359. Слов’янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 375 – 379.
10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 550 с.
11. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова / М. М. Торчинський. – К., 2010. – 502 с.
12. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К.: Міленіум, 2010. – 238 с.
13. *Słowiańska onomastyka*. Encyklopedia / pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślakowej przy współ J. Dumy. – Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002 – 2003. – Т. 1 – 2.

The article systematization of the names own is described after character of the named objects. It is set that, without regard to the far of researches on this issue, until now absent withstands denotative-nominative typological taken away. The offered classification chart which is based on the indicated features of propriety units allows more expressly and consistently structures taken away Ukrainian. The almost one and a half thousand varieties of the names own are on the whole witnessed.

Key words: name own, onym, propriety unit, denotative-nominative typological, character of named dentate.

В статті описана систематизація імен власних по характеру названих об’єктів. Определено, что, несмотря на значительное количество исследований по этой проблеме, до сих пор отсутствует общепринятое денотатно-номинативная типология онимов. Предложенная классификационная схема, которая основана на особенностях проприальных единиц, позволяет более четко и последовательно структурировать онимию украинского языка. В целом зафиксировано почти полторы тысячи разновидностей имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, оним, проприальная единица, денотативно-номинативная типология, характер называемых денотатов.

УДК 91(03)
ББК 26Г

Ханмагомед Ханмагомедов

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У ТОПОНІМІЇ

У статті розглядається вплив географічного чинника (природні умови, факти історичної географії, економіко-географічні чинники, міграція людей з одного географічного ландшафту на інший) на формування топонімії і розвиток топонімії як географічної науки.

Ключові слова: природні умови, географічний краєвид, історична географія, економіко-географічні чинники, екологічна топоніміка, етнічно-екологічна топонімія.

Топонімія будь-якої території – результат вираження фізико-географічних, соціально-економічних, політичних, лінгво-географічних та історико-географічних чинників. Вона виникає, коли людина впливає на довкілля. На нашу думку, топонімія маркує зв’язки “людина – територія”, “людина – природа”, “людина – господарство”, “людина – довкілля” [21, 7].

Правильно відзначає Ю. А. Карпенко, що лінгвістичний етап етимологізації власних географічних назв слід визнати лише першим, початковим, але ніяк не остаточним, кінцевим. За цим першим етапом повинен йти другий, на якому дослідник виходить до реального світу. Специфічним для топонімії світом є передусім географія. Якщо лінгвіст дає лише ґрунтовний аналіз того, як виник топонім, то географія часто може повідомити нас, чому він виник [7, 66].

Редактори видання “Географічні назви” Е. М. Мурзасв та В. О. Ніконов правильно підкреслюють, що “топонімічний матеріал – незамінне джерело наукового апарату географів, фахівців з географії населення і історичної географії” [13, 3].

У роботі “Загальна топонімія” В. А. Жучкевич пише: “Топонімія зобов’язана своїм виділенням із звичайного побутового вживання в спеціальну галузь знань передусім практичним запитам географії” [5, 8]. Лінгвіст А. Н. Куклін на матеріалі угро-фінських, східнослов’янських та інших сусідніх із ними народів типовими недоліками вважає наявність неув’язок і протиріч смислового змісту етимологічної лексики з фізико-географічними реаліями і природними умовами, що часто початковий семантичний зміст топоніма інтерпретується односторонньо внаслідок того, що дослідник не врахував топонімічну позитивність, навколишню географічну реальність названого об’єкта, внаслідок чого топонімічний матеріал пояснюється неправильно.

В. А. Ніконов у роботі “Вступ до топонімії” [14, 38, 42] намагається обґрунтувати так званий

“закон відносної негативності”, згідно з яким етноніми не можуть виникати там, де поселений народ, названий цим етнонімом [с.40]. І має рацію С. Л. Берг [3, 9], який писав, що при цьому слід обов'язково враховувати ту обставину, що будь-який етнічний ареал мінливий в часі і, як правило, не має суцільних меж, то ж у цьому випадку доцільніше спиратися не на заплутаний закон відносної негативності, а на історичні дані. Ці положення С. Л. Берга підтверджуються даними районів із строкатим етнічним складом населення, одним із яких є південно-східна частина Дагестану. Водночас названий закон деякі вчені вважають вдалим, який не можна повністю заперечувати. Серед них Е. М. Мурзаєв. На його переконання, постулати цього закону підтверджуються даними польових записів топонімів А. Ф. Саваренського у Тульській губернії [12, 113].

Як ми знаємо, топоніми відображають не всі елементи географічного ландшафту, а лише ті, які відіграють істотну роль в соціосфері та господарській діяльності. При цьому вони відображають усі мови і запозичення, неминуче зберігаючи сліди народів, що осіли на цих ландшафтах або мігрували на інші території через ці ландшафти. [19, 16-17] У III - I тисячоліттях до н. е., за свідченням археологів, в їжу почали вживати усі види тварин. Вони стають елементом духовної культури [6, 9], і тваринництво стає найважливішим елементом в господарському житті. На прикладі Південно-східного Дагестану вкажемо, що з цієї причини виникли топоніми, пов'язані з тваринництвом [18, 40].

А. С. Щербак у праці “Топонімічні знання як особливий тип ономастичних знань” підкреслює необхідність обліку знань про географію місцевості: особливості рельєфу, рослинного покриву, гідрографії тощо [22, 89-90]. Дослідник як приклад наводить топоніми Покрово-Єндовіщі (у Петровському районі): *Єндовіщі* від *єндова* – ‘невелика кругла затока, пов'язана з річкою або озером; невелике кругле озеро’, *Лугова*, *Луговий* – у Нікофоровському, Ржаксинському, *Плоске* – в Мордовському, *Лужки* (‘невеликі луги, косовиця’) – в Тамбовському, *Відруба* (від *відруб* – “‘круга”, крутизна, уступ схилу, особливий, окремих”) та ін.

А. В. Суперанська в роботі “Основні лінії топонімічної номінації” пише, що критерії виділення об'єктів топонімічної номінації, розроблені сучасними географами, базуються переважно на фізичних даних і бачать передусім не рельєф, а можливості господарського використання об'єктів, що оточують його. Місцевого жителя цікавить не стільки гора, на кого або на що схоже гора, скільки кому належать пасовища, що знаходяться на його схилах, ліси, джерела тощо. Отже, тлумачення древніх топонімів на основі сучасних географічних понять виявляється не цілком

правильним [16, 12]. На нашу думку, розроблені критерії виділення в географії (сучасних, минулих епох) базуються не лише на одних фізичних чинниках, а й фізико-географічних та економіко-географічних. Б. А. Будагов у роботі “Фізико-географічні основи топонімів” показав актуальність обліку фізико-географічних умов в утворенні топонімів. Він пише: “Фізико-географічна основа топонімів залежить як від особливостей окремих компонентів ландшафту (рельєфу, клімату, гідрографії, ґрунтів, рослинності, тваринного світу), так і від його типу (пустельний, напівпустельний, степовий, лісовий, луговий тощо)”, демонструючи тезу серйозним фактичним матеріалом [4, 9-12].

Фізико-географічний об'єкт не відразу піддається антропогенній дії, а лише тоді, коли він має господарський інтерес, зберігаючи отриману назву. Для місцевого жителя в об'єктах номінації або ученого цікаво є передусім адресна функція топоніма, тобто відмежування цього об'єкта від аналогічних. Адресна функція топоніма – це соціально-географічний і політико-географічний чинник. Географи, щоб зрозуміти сутність найменування, вивчають територію, якщо в цьому є необхідність, і з палеогеографічних позицій, особливо з голоцену. Аналізуючи роботи А. Сейбутіса (1974, 1975), Е. М. Мурзаєв пише, що А. Сейбутіс зробив спробу реконструкції початкового періоду голоцену за формантами й коренями топонімів, щоправда, пояснення його викликає дискусію [11, 16]. Подальші топонімічні дослідження покажуть, реальні чи ні положення А. Сейбутіса, однак його погляди на голоценовий етап топонімічної палеографії є сміливим кроком, який потрібно вітати.

Не викликає у нас сумніви теза В. А. Жучкевича про те, що ключ до розуміння топонімів найчастіше знаходиться в закономірностях географічних – це усвідомлюють не лише географи, але й лінгвісти, що досліджують топоніміку [5, 29].

О. С. Ахманова та В. Д. Беленькая в роботі “Мікротопонімія як особливий аспект типології найменувань” підкреслюють, що, безсумнівно, вивчення топонімії неможливе у відриві від географії і розробка її проблем без участі географів звелася б до абстрактного і безплідного теоретизування [1, 85]. А. К. Матвеев у статті “До проблеми походження північноруської топонімії” підкреслює: “Основна маса топонімів, і насамперед гідронімів, пов'язана за своєю семантикою з явищами природи” [10, 188].

А. М. Малолетко в роботі “Географічна ономастика” з гіркістю пише: “Лінгвісти буквально у багнеті сприйняли спроби географів підключитися до топонімії” [9, 3]. Як ми знаємо, географи стояли біля витоків розвитку топонімії і їх внесок у її розвиток незаперечний.

У розділі, присвяченому аспектам ономастичних досліджень [17, 221-230] у А. В. Суперанської та В. А. Сталтмане не знайшлося місця географічному аспекту. Правда, вони на с.20 цитованої роботи, розглядаючи територіальний аспект мотивування, відзначають топоніми, пов'язані з фізико-географічними особливостями.

На думку Є. М. Поспелова, історична географія стояла у колісці топонімії, а першими топонімістами були історико-географи [15, 4]. У цитованій роботі автор дуже тонко відзначає місце топонімічних свідчень фізико-географічного, економіко-географічного характеру, географію населення, розділів історичної географії тощо [15, 4-9]. Він на с. 8 робить висновок, гідний поваги: “топонімічні дослідження не обмежуються констатацією того або іншого топонімічного факту і його лінгвістичною інтерпретацією, а доводяться до історико-географічних висновків. Водночас очевидно, що одні лише топонімічні дослідження не можуть дати необхідної для історичної географії повноти і достовірності. Тому найкращі результати виходять при спільному використанні даних інших наук”.

Найбільш глибокий і органічний зв'язок топонімії з історичними розділами наук географічного циклу Є. М. Поспелов бачить, зокрема, з історичною фізичною географією, історичною економічною географією, історичною географією населення тощо [15, 9-10], іншими словами, з історичною географією в цілому.

Добре показаний зв'язок топонімії з природними умовами Є. Л. Любимовою для території Псковщини: “Різноманітність топонімічних моделей відповідає різноманітності природних ландшафтів. Низькі плоскі приозерні низини змінюються заболоченими рівнинами з розкиданими невисокими мореними або піщаними пагорбами. Вони різко виділяються на глі плоского рівного рельєфу і служать хорошими орієнтирами на місцевості. Серед великих рівнин піднімаються окремі заліснені моренні височини – Псковська, Бежаницька, Судомська, Пушкінські гори, утворені внаслідок відкладень останнього валдайського обледеніння. Пагорби і невисокі гряди з силуетами синіх ялин то наче зближуються на горизонті, то, навпаки, розступаються, і між ними відкриваються блакитні льодовикові озера химерної лопатевої форми з множиною маленьких лісових островів. Відмінності ландшафту обумовлюють різницю відповідної лексики, яка використовується для створення топонімів. Ареал топооснови гір збігається з районами акумулятивного льодовикового рельєфу і чітко окреслює межі моренних і піщаних водно-льодовикових горбистих покривів” [5, 30-31].

На думку В. А. Жучкевича, “бук росте зараз в Прикорпатті, північна межа його поширення

проходить по півдню Гірничопольської області, але назви старих сіл Буква, Букче ми зустрічаємо і на північ від сучасної межі бука. Одна з таких назв є і на червоному півдні Білорусії. Мабуть, межа бука проходила значно північніше [4, 27]. Як пише Е. М. Мурзаєв, той самий автор знаходить на сучасній карті назви Бук, Буки, Буковинка, Букче та інші, у минулому (в XVI – XVII ст.) існували селища Букович, Буква, Буковий ліс, Букче (Букч). Очевидно, що це дерево зустрічалось в Білорусії повсюди, крім крайнього північного сходу” [12, 62].

Вивченням географічних ландшафтів із застосуванням топонімічних методів дослідження на матеріалі Гірського Ширвана Азербайджанської Республіки займався Н. С. Бандалієв [2]. Він у своїй роботі показав відображення ландшафтних компонентів у географічних назвах, широко пов'язуючи з геологічною будовою, характером тектонічних рухів, геоморфологічними процесами, кліматом, особливостями гідрології, ґрунтового-рослинним покривом і тваринним світом досліджуваної території, господарською діяльністю, зміною географічних назв залежно від різноманітності ґрунтового-рослинного покриву й тваринного світу відповідно до природних зон. У висновках, в п.7 (с.21) він правильно підсумовує, що ареали поширення географічних назв і відображення в них типів ландшафтів підпорядковано закономірностям фізико-географічних і фітогеографічних властивостей природних зон, які вказують на характерні для цієї території спеціалізації господарств, зайнятість населення, а також антропогенні впливи на природні об'єкти, що виникають звідси.

У Південному Сибіру людина також порушила природний ландшафт, що відбилося на її топонімах. Бурятське слово *хер* спочатку означало ‘степ’. Нині степ незначної площі розораний, і цей ботаніко-географічний термін вже набув іншого значення – ‘поле, рілля’. Місця з такими географічними назвами, як *Саган-Хер* – ‘білий степ, ковиловий’, *Урген-Хер* – ‘широкий степ’, нині стали ріллею, ковили майже не залишилися, а ім'я степового колодязя *Хер-Булак* не відбиває характер навколишньої природи. Ботанічні топоніми *Шунтей* – ‘модриновий’, *Наростай* – ‘сосновий’, *Хутай* – ‘березовий’, *Мольтей* – ‘черемха’ (Черемхова) нерідко залишилися в тих місцях, де не збереглися ні ліси, ні навіть гаї [12, 66].

Правильно пише В. А. Жучкевич, що в топонімії відбиваються і особливості земельних стосунків, і географія землеробства. У місцях відносно широких земельних просторів, що не знали феодального гніту, назв, що характеризують природне середовище, значно більше, ніж у старих землеробських районах, що відрізнялися земельною тісністю; в останніх значно більше назв, що визначають належність

села землевласникові [5, 31]. Далі на цій і на с. 32 читаємо: “Економіко-географічна обумовленість знаходить вираження і в назвах, даних поселенням відповідно до промислів, розвинених в тому або іншому поселенні. У країнах Сходу велике значення мають базари – місця не лише купівлі і продажу, але й розваг, обміну новинами тощо. Тому багатьом поселенням давалися тут назви за днями тижня, в яких відбувалися базари. Такі назви кишляків і міст в Сипсьязяні: *Якшамба* – базар, *Сейшамба* – базар, *Чаршамба* – базар, *Душамбе* – базар та ін.”.

Виникнення і формування топонімів відбувається в певних географічних ландшафтах і пов'язане з розселенням їх носіїв. Цей напрям в екологічній топонімії ми називаємо етнологічною топонімією, сукупність етнологічних топонімів – етнологічною топонімією. Вони вперше відзначені в літературі в 1997 р. [20, 93].

Жоден народ не живе в одному місці без переміщення в просторі. Будь-які з цих переміщень є міграціями. Міграції народонаселення поділяються на короткочасні (з будинку на роботу, до місця навчання, у відраження) і довготривалі. Довготривалі міграції, у свою чергу, поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні міграції виникають в результаті перетину меж тих або інших регіонів чи країн, внутрішні – виникають тоді, коли відбуваються перетини меж тих або інших регіонів у межах однієї країни.

Виникнення топонімів у результаті міграції народонаселення знайшло відображення в ряді робіт (Х. Л. Ханмагомедов, 1985-2010 рр.), але питання, чи відбувається міграція топонімів з міграцією населення з одного географічного ландшафта в іншу, досі залишається недостатньо висвітленим у літературі. Він особливо актуальний для територій із складним географічним середовищем і етновним складом населення, яким є південно-східна частина Дагестану. Через цю територію проходив караванний шлях з Передньої Азії і Близького Сходу в Східну Європу. Саме на цій території Дагестану яскраво склалися топонімічні процеси. В результаті зовнішньої міграції народонаселення в Південно-східному Дагестані виникли різні топоніми: арабські (*Моллахаліль*, назва колишнього хутора Дербенського району, *Маджаліс*, назва села Кайтагського району, топоніми з термінами *вакуф* (*вакф*), *ісм* (*уцм*), *шамхал*), іранські топоніми з термінами *бенкет*, *чешме*, монгольські топоніми з термінами *губу* (*гобу*), *наур* (*новур*, *нохур*) тощо. Дослідження показало, що з 11511 топоніма Південно-східного Дагестану 327 (2,87%) включають арабські і з арабськими елементами, іранські топоніми складають усього 0,14%, монгольські ж – 0,08% топонімів регіону.

Ясність впливу міграції населення на виникнення топонімів в географічних ландшафтах дають внутрішні міграції (міжрайонні, внутрішньорайонні). У результаті міжрайонних міграцій в межах Кавказької фізико-географічної країни виникли топоніми з етнонімами *зихи* (*Зихадубура*, з даргинського ‘гора зихів’ в Сергокалінському районі), *таліши* (*Талишдар*, з азербайджанського ‘талішці’ в Дербенському районі), топонім *Вартаяр* (з лезгинського ‘вартинці’ в Магарамкентському районі). Носії етноніма хили жили в Азербайджані в гірничо-степових ландшафтах змішаних і широколистяних лісів на каштанових ґрунтах, займалися виноградарством, рільництвом, плідництвом, тютюнництвом, зерновим господарством, тваринництвом. Вони в Дагестані вибрали низькогір'я з чорноземовидними й луговими ґрунтами, злаково-різнотравними асоціаціями. У новому місці хилінці не стали займатися тютюнництвом. Зихи локалізувалися на Північному Кавказі, в приморських районах від Новоросійська на півночі до Гагр на півдні, з гірськими ландшафтами степів і заростями геміксерофільних кущів і фрагментарних оступіненних лугов, де вирощували субтропічні культури, овочі. У Дагестані зихи віддали перевагу низькогірним ландшафтам з багатими чорноземовидними луговими ґрунтами і злаково-різнотравною асоціацією. У Дагестані кліматичні умови не дозволили зихам займатися вирощуванням субтропічних культур і обмежилися садівництвом. Вартаярці переселилися з лугово-степових ландшафтів в ксерофітні.

Таким чином, порівняння ландшафтів і господарської діяльності (сільськогосподарської) показує, що носії етнотопонімів та інших топонімів не завжди вибирають ідентичні в новому місці ландшафти, відповідні до старого місця. У нових місцях вони пристосувалися до нових видів господарства, виходячи з особливостей фізико-географічного й екологічного середовища та спеціалізації, що склалася в мікрорегіоні. Носії топонімів арабського, іранського, монгольського походження прийняли традиції і звичаї місцевого населення і природно асимілювалися з останнім.

Питання географічного чинника нами викладені в наших топонімічних роботах, зокрема більш-менш повно в роботі “Топонімія Дагестану. Топонімія території із складним географічним середовищем – етновним складом населення” (Красноярськ, 1990 р.). На основі й цього нашого матеріалу можемо сміливо сказати, що географічний чинник є одним із найважливіших у вивченні топонімії в інтердисциплінарній, географо-історико-лінгвістичній науці, ігнорування цього чинника неминуче приведе до неправильного трактування предмета топонімії як науки.

Ми в нашій роботі розглянули також на матеріалі південно-східної частини Дагестану новий напрям етнологічної топонімії. Можна з упевненістю сказати: цей напрям знайде широке застосування у вирішенні етнологічних проблем сучасної соціальної географії, лінгвогеографії та етнічної геоєкології як географічного чинника взаємодії суспільства і природи.

1. Ахманова О.С., Беленькая В.Д. Микротопонимика как особый аспект типологии наименований // Вестник МГУ. Сер. филол. - №3. - 1966.
2. Бандалиев Н.С. Изучение ландшафтов Горного Ширвана с применением топонимических методов исследования: Автореф. дис... канд. геогр. наук. - Баку: Ин-т географии им. Г.А. Алиева АН Азербайджана, 1991.
3. Берг С.Л. Критические заметки о топонимических взглядах В.А. Никонова // Географическая среда и географические названия. - Л.: Изд. Кронштадского отдела Геогр. об-ва СССР, 1974.
4. Будагов Б.А. Физико-географические основы топонимов // Топонимика в региональных географических исследованиях. Всесоюзная конференция 1-3 февраля 1984г. Тезисы докладов. - М., 1984.
5. Жучкевич В.А. Общая топонимика. Учеб. пособие для геогр. фак-тов вузов. - Изд. 2-е, исправл. и доп. - Минск: Высшэйшая школа, 1968.
6. Загиров В.М. Историческая лексикология языков лезгинской группы: Автореф. дис... докт. филол. наук. - М.: Ин-т языкознания АН СССР, 1989.
7. Карпенко Ю.А. Лингвистика - география - история (Проблема топонимического этимологизирования). // Советское славяноведение. - 1970. - №4.
8. Куклин А.Н. Теоретические и методологические проблемы ономастических исследований // Ономастика Поволжья: Тезисы докладов IX Междунар. конф. Волгоград, 9-12 сентября 2002г. - Волгоград: Перемена, 2002.
9. Малолетко А.М. Географическая ономастика: Учеб. пособие для студ. спец. «география». - Изд. 4-е, исправл. и доп. - Томск: Изд-во Том. ун-та, 2008
10. Матвеев А.К. К проблеме происхождения Севернорусской топонимики // Вопросы финно-угорского языкознания. - М.-Л., 1964.
11. Мурзаев Э.М. Топонимика и ландшафты прошлого // Топонимика на службе географии: Вопр. географии. Сб. 110. - М.: Мысль, 1979.
12. Мурзаев Э.М. Топонимика и география. - М., Наука, 1995.
13. Мурзаев Э.М., Никонов В.А. (редакторы) Топонимика сегодня // Географические названия: Вопросы географии. Сб. 58 - М.: Географиз, 1962
14. Никонов В.А. Введение в топонимику. - М.: Наука, 1965.
15. Поспелов Е.М. Топонимика и историческая география // Топонимика и историческая

география. - М.: Изд. Моск. фил. Геогр. об-ва СССР, 1976.

16. Суперанская А.В. Основные линии топонимической номинации // Топонимика в региональных топонимических исследованиях. Всесоюзная конференция 1-3 февраля, 1984г. Тезисы докладов. - М.: Изд. Моск. фил. Геогр. об-ва СССР, 1984.
17. Суперанская А.В., Сталтмане В.Е. Ономастическая номинация // Теория и методика ономастических исследований. - М.: Наука, 1986.
18. Ханмагомедов Х.Л. Топонимия территории со сложной географической средой и этноязыковым составом населения (на материале Дагестана): Дис... докт. геогр. наук. - Махачкала, Даг. гос. пед. ун-т, 1993.
19. Ханмагомедов Х.Л. Топонимия территории со сложной географической средой и этноязыковым составом населения (на материале Дагестана). Автореф. дис... докт. геогр. наук. - Баку: Ин-т географии им. Г.А. Алиева А.Н. Азербайджана, 1996.
20. Ханмагомедов Х.Л. Этноэкологическая топонимия и миграция населения (на материале Юго-Восточного Дагестана) // Окружающая среда и экология: Мат-лы науч.-метод. конф. - Баку: Озан, 1997.
21. Ханмагомедов Х.Л. Экология, экономика и топонимия (вопросы взаимосвязей на материале Северного Кавказа) // Тр. Ин-та общей экологии [Даг. гос. пед. ун-та]. Вып. 1. - Махачкала: Изд. Даг. гос. пед. ун-та, 2000.
22. Щербак А.С. Топонимические знания как особый тип ономастических знаний // Ономастика Поволжья: Мат-лы XII международной науч. конф. Казань, 14-16 сент. - 2010. - Казань: Отечество, 2010.

The article considers an influence of the geographical factor (nature conditions, facts of historical geography, economic-geographical stipulation, people's migration from one geographic landscape to another) on the toponymy's formation and development of the toponymy as a geographical science.

Key words: *nature conditions, geographic landscape, historical geography, economic-geographical stipulation of the toponymy, ecological toponymy, ethnecological toponymy*

В работе рассматривается влияние географического фактора (природных условий, данных исторической географии, экономико-географическую обусловленность, миграции народов с одного географического ландшафта на другую) на возникновение топонимов и на этой базе топонимики, как и географической науки.

Ключевые слова: *природные условия, географический ландшафт, историческая география, экономико-географическая обусловленность топонимов, этноэкологическая топонимика, этноэкологическая топонимия.*

Микола Матіїв

ВЛАСНІ НАЗВИ В “СЛОВНИКУ
ГОВІРОК ЦЕНТРАЛЬНОЇ
БОЙКІВЩИНИ”

У статті подається коротка інформація про “Словник говірок центральної Бойківщини”. Наведені власні назви релігійних свят, домашніх тварин, імен людей, водотоків і гір з реєстру словника.

Ключові слова: центральна Бойківщина, власні назви, діалект, лексика, словник.

“Словник говірок центральної Бойківщини” (СГЦБ) містить лексику мови корінних жителів Сколівського району Львівської області, що записана впорядником у 30-и населених пунктах протягом 1985 – 2010 рр. Сьогодні він налічує понад 7 тисяч діалектних слів і фразеологізмів (значень), більше 6 тисяч із яких (слова з іншою багатозначною семантикою, а також акцентні та фонетичні варіанти при цьому не враховуються) немає в “Словнику бойківських говірок” М. Й. Онишкевича (з його реєстром 17 тисяч словникових статей, “складений на основі записів діалектологічних експедицій, проведених автором чи під його керівництвом, та на базі різноманітних діалектологічних словників, починаючи з лексикографічних праць 30-х років XIX ст.” [2, ч. I, 3]).

Матеріали до “Словника говірок центральної Бойківщини” зібрані укладачем особисто (більшість сіл відвідано по кілька разів) усним опитуванням старожилів, середнього та молодшого покоління безпосередньо на місцях їхнього проживання. Увагу записувач зосереджував на спонтанному мовленні носіїв говірок – основному джерелі формування реєстру словника.

СГЦБ є лексиконом диференційного типу: він містить слова (значення) і сталі звороти (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення та інші фразеологізовані вислови), яких немає в нормативних словниках української мови [1; 3; 4], не рахуючи близько чотирьох десятків лексем, позначених у цих лексикографічних працях як діалектні.

Роботу над СГЦБ було розпочато 1984 р. під час ознайомлення зі “Словником бойківських говірок”, який і спонукав до задуму цього проекту. Матеріали зібрано та опрацьовано впродовж двадцяти шести років. Проте й ця праця (реєстр ще поповнюється) не претендує на абсолютну вичерпність діалектної інформації.

Крім різноманітних ідеографічних сфер, фразеологічних одиниць, термінологічних словосполучень та паремійних зворотів, до

словника ввійшли такі власні назви: **БАГРЯ** [Багр'а], -і, ж. Власна назва корови червоної масті. *Багря вже дисяте теля втелила.* // СБГ. **БИНЬО** [Бин'о], -я, ч. Те саме, що **Бинько**. **БИНЬКО** [Бин'ко], -а, ч. Власна назва племінного бика. *За роботу Бинька м'яч зроби на зямлю, в руки ни давай.* **БІЛЮША** [Б'іл'уша], -і, ж. Власна назва вівці білої масті. *Білюша ходит слідом, бо пецена.* **БІЛЬКА** [Б'іл'ка], -и, ж. Власна назва корови білої масті. *Всі-м корови подойла, а ци маю Більку.* – *Та ти прийди по вичірі, молодий Андрійку* (коломийка). **БОСЯ** [Бос'а], -і, ж. Власна назва корови з білими ногами. *Утелила корова теля з білими ногами, бде Бося.* **БОСЬКО** [Бос'ко], -а, ч. Власна назва собаки (перев. малої з білими ногами). *Куди баба, туди й Босько.* **БОЦЯ** [Бос'а], -і, ж. Власна назва корови червоної масті з білим животом. *На тлоці мої Боці бояться всі корови.* **БРИСЬКО** [Брис'ко], -а, ч. Власна назва собаки. *Коло хати бов Брисько, та амер.* **БУЯН** [Буйан], -а, ч. Власна назва коня (перев. непокірного, якого важко приборкувати). *Шукаю Буяну п'яру.* **ВВЕДЕНЯ** [В:еден'а], -я, с., реліг. Свято Введення у храм Богородиці на честь урочистого вступу трирічної Марії (майбутньої матері Ісуса) в Єрусалимський храм (4 грудня). – *Введен, аби бов щоден* (побажання єврея-корчмаря, оскільки в цей день люди могли ходити тільки до корчми). **ВЕЛІГДИНЬ** [Велігдин'], -дня, ч., реліг. Великдень. *Свято Велігдня – то свято души.* ***Як на Велігдинь** [йак на Велігдин'], Дуже багато (перев. про страви). *Боло на столі, як на Велігдинь.* ***По Веліконни** [по Велікон:и]. Через довгий час, можливо, і ніколи. *Так, так, надійся на нього, він ти зробит по Веліконни.* **ВЕРБИЦЯ** [Вербиц'а], -і, ж., реліг. Молитва в церкві на спеціальних намистинках. *Вербиця – то коли на пацьорках ся молят в ціркви: йи п'ятьдисять зірнят, кажде дисяте – то біле зірнятко, такі ци йи три перед п'ятьдисятков; на кажде зірня говоритс Богородиця, дисятка кінчася – на біле зірня говоритс Очинди.* **ВЕСНЯНОГО НИКОЛИ** див. **Ніколі**. **ВЛЕНА** [Влена], -и, ж. Олена (ім'я). *Лишилася Влена онна с трьом дїтьми.* **ВОДОРЩИ** [Водорщ'і], -ів, мн., реліг. Свято на спомин про хрещення Ісуса Христа (19 січня). *Пішов мій Фідір на ріку хрест відливати на Водорщи.* // СБГ. **ГАФА** [Гафа], -и, ж. Гафійка (ім'я). *Ни лехко тітка Гафа прожила свій вік.* // СБГ. **ГОРДЯ** [Горд'а], -і, ж. Власна назва корови з відвислою шкірою на ший. *Баба своєю Гордю пестит, годує бесперестанку.* **ДИВ'ЯТИЙ ЧИТВІРЬ** див. **читвіррь**. **ДМІТРЯ** [Дмітр'а], -я, с., реліг. Те саме, що **Мітря**. // СБГ. **ДРУГА МАТКА** див. **Матка**. **ЖОВТЯ** [Жбут'а], -і, ж. Власна назва корови жовтої масті. *Сьи пасты, Жовтю.* // СБГ. **ЗДВИГА** [Здвіга], **Здвізі**, ж., місц. в. мн. по **Здвігах**, реліг. Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня). *По Здвігах і до зими блісько.* // СБГ. **ЗНИСІНЯ** [Знис'ін'а], -я, с., реліг. Вознесення

Господне (святкується на 40-й день після Великодня на честь сходження Ісуса Христа на небо). *На Знисіня ми з вами як віділися.* **ЗОНЯ** [Зон'а], -і, ж. Софія (ім'я). *Юрко своєю Зоню усій вік шанує.* **ЗОРЯНА** [Зор'ана], -и, ж. Власна назва корови червоної або жовтої масті з білими латками та білою плямою на лобі. *Гоні, сіну, Зоряну в зруб – най ся напсе, бо с тої тлоки нич.* // СБГ. **ИРСТИНА** [Ирстина], -и, ж. Христина (ім'я). *Фитько став ходити до Ирстинино доньки.* **ІРКО** [Йірко] -а, ч. Юрій (ім'я). *Ірко, чи ни зробив би ти мині сходи?* **ЙИВКА** [Ййвука], -и, ж. Єва (ім'я). *Мама с татом мали трьох синів – Василя, Юрка, Йвана та нас п'ять – Анну, Марю, мені Молану, Настасю та Йівку.* **ЙОНЬКО** [Йон'ко], -а, ч., змени.-пестл. до **Йосип** (ім'я). *Збирайся в шкoлу, Йоньку.* **КАРІЙ** [Карій], -рого, ч. Власна назва коня гнідої масті. *Видробів своє Карий за двацять літ, нич ни годен.* **КАСЯ** [Кас'а], -і, ж. Катерина (ім'я). – *Ви ж колісь, Іване, мали коханку Касю.* – *То пусте, лялько.* **КАШТАН** [Каштан], -а, ч. Власна назва коня каштанового кольору. *Назвав-им лошукі Каштаном, бо червонуватої масті.* **КВІТОЛЯ** [Кв'ітол'а], -і, ж. Власна назва корови червоної масті. *Квітоля більше бичат втелила.* // СБГ. **КРАСІЙ** [Крас'ій], -я, ч. Власна назва самця корів червоної масті з білим хребтом. *Варта зайті у ващу стайню, аби Красійом полюбоватися.* **КРАСЯ** [Крас'а], -і, ж. Власна назва корови плямистого забарвлення. *Заверні Красю, бо в шкoді.* // СБГ. ***Крася воду п'є** [Крас'а воду п'є]. Веселка. – *Крася воду п'є – потопу більше ни бде.* **КРАСЯ ВОДУ П'Є** див. **Крася**. **ЛАСІЙ** [Лас'ій], -я, ч. Власна назва самця корів, який стає гладким унаслідок доброго годування. *Тримаю Ласія на корови пуцати.* **ЛАСТІВКА** [Ласт'іука], -и, ж. Власна назва корови чорної масті з білим хребтом. *Даю Ластівці січку через динь.* **ЛАСЬКА** [Лас'ка], -и, ж., змени.-пестл. до **Лася**. *Всі-м корови подойла, а ци маю Лаську, Та ти прийди по вичірі, молодий Михаську* (коломийка). **ЛАСЯ** [Лас'а], -і, ж. Власна назва корови із забарвленням білого кольору. *Ой чи я ти ни казала, молодійкий Йвасю:* “*Ти вижени бичкі пасты, я вижену Ласю*” (коломийка). **ЛІСЯ** [Ліс'а], -і, ж. Власна назва корови чорної або червоної масті з білим лобом. *Іду в місто, а ти по обіді ни забудь дати січку Лисю.* **ЛЯПС** [Л'апс], -а, ч. Власна назва собаки. *В уйка Йвана бов Ляпс суперовий.* **МАГУРА** [магура], -и, ж. 1) Безліса вершина гори. *Ой вийду я на магуру та й си заспіваю, Так мені любо-міло у рідному краю* (коломийка). 2) Власна назва гори в багатьох населених пунктах. *Магура йи ни лиш у нас, а й в інчих селах.* **МАКІВКА** [мак'іука], -и, ж. 1) Квітка. *Ну а тобі, другий дружбо, дарую маківки, Щоби тебе все любили молодійкі дівки* (побажання на весіллі). 2) Власна назва гори в багатьох населених пунктах. *Ой на горі Маківці сірі овци*

віли, Я би діда ни міняла на молоді штири (коломийка). **МАКОВІЯ** [Маков'ія], -я, с., реліг. Свято семи мучеників Маккавеїв (14 серпня). *Я добре пам'ятаю той рік, коли на Маковія верлися боли великі гриби.* **МАТКА** [Матка], -и, ж., реліг. Свято в пам'ять кончини Диви Марії (Пресвятої Богородиці) (28 серпня – **Перша Матка**, 21 вересня – **Друга Матка**). – *Друга Матка – сестра Покрови* (про пізню осінь). **МАЛІНА** [Малина], -и, ж. Власна назва корови жовто-червоної масті. *Моя Малина пасе без скотаря.* // СБГ. **МІТЕР** [Мітер], -тра, ч. Дмитро (ім'я). *Ой Мітре, музиченьку, ти масний язичку, Не з одної-сь дівчиньки зробив молодічку* (коломийка). // СБГ. **МИТРУСЬ** [Митрус'], -я, ч., змени.-пестл. до **Мітер**. *Та я собі полюбіла Митруся блиського, Ходив до мня щовечора й не казав нічого* (коломийка). **МІТРЯ** [Мітр'а], -я, с., реліг. День св. Дмитра (8 листопада). *Дмитровичу, ти ни забов, що завтра Мітря?* **М'ЯСНИЦЯ** [М'ясниц'а], -і, ж., реліг. Час від Водохреща до Великого посту. *Недавно я оженився, рік бде у М'ясниці, Моя жінка розлізлася на дві колісніці* (коломийка). **НИКОЛИ** [Ніколі], -я, с., реліг. День св. Миколая Чудотворця (19 грудня). *Я пам'ятаю, як-им ся расплавав на Ніколі, коли мині в шкoлі в четвертому класі однокласники зв'язали руки за то, що я Нікола.* // СБГ. ***Весняного Ніколі** [Весн'аного Ніколі], реліг. День св. Миколая Чудотворця (22 травня). *Ніколі добре: і на Весняного Ніколі шанують, і в грудни святкують.* **ОБІТНИЦЯ** [Об'ітниц'а], -і, ж., реліг. Перша п'ятниця місяця, коли моляться в церкві. *Я всі п'ятниці пошуся, ни то що в Обітницю.* **ПАРАНЯ** [Паран'а], -і, ж. Параска (ім'я). *Ой казала приходити молоді Параня, Та казала: «Прийди пізно», а я прийшов зраня* (коломийка). **ПЕРША МАТКА** див. **Матка**. **ПЕТРА** [Петра], -а, с., реліг. День св. Петра (12 липня). // СБГ. *Недавно я оженився – рік буде на Петра, Така моя жонка стала, що лиш тріхи тепла* (коломийка). – *На Петра вода тепла.* – *По Петру – та й по теплу.* **ПЕТРІВКА** [Петр'іука], -и, ж., реліг. Час посту (перев. два тижні) до дня св. Петра. *Недавно-м ся оженив – рік бде у Петрівку, Узяв жону у бисаги – пішов у мандрівку* (коломийка). **ПИШНЯ** [Пішн'а], -і, ж. Власна назва корови (гарної, породистої). *Ой мала я Пішню, дуже-м і любила, Вігнала в город пасты – капушту всю з'їла* (коломийка). **ПІША ФАСОЛЯ** див. **фасоля**. **ПО ВЕЛІКОННИ** див. **Велігдинь**. **ПОКРОВИ** [Покрови], -ів, мн., реліг. Покрова (14 жовтня). *До Покрів треба с поля всьо зібрати, бо по Покровах можуть ніті зазимки та сніг упасты.* **ПОЛАЖКА** [Полашка], -и, ж., змени.-пестл. до **П а л а г а** (ім'я). *Будь здорова, Полашко, бо я іду додому, Сім раз-им тя поцюлював, ни кажі нікому* (коломийка). **ПОЛАЗНИК** [Полазник], -а, ч., реліг., заст. Те саме, що **Введеня**. *У свято Полазника по хатах ніхто ни ходив, а якщю*

хоть *прпёрся, то дивілися, аби бов чоловік, а ни жонд, бо та принесе ницдасть.*
ПОЛИВАЛЬНИЙ: *Поливальний пониділок [Поливал'ний понид'ілок], *реліг.* Великодній понеділок, коли молодь обливається водою. *Ідеш у село, ни забудай, що ніні Поливальний пониділок.* **ПОЛЯНА** [Пол'ана], -и, ж. Власна назва теляти (корови), яке отелилося на пасовищі. – *Бабо, дайдіте назвеме телятко Зорянков. – Не, онó втелилося на поляні, то й буде Поляна.* // СБГ. **П'ЯТНИЦЯ:** *Велика п'ятниця [Велика п'ятниц'а], *реліг.* П'ятниця перед Великоднем. – *Чого ни закусуєте, куме? – Так ніні Велика п'ятниця.* **САВЛО** [Савло, Саўло], -а, ч., *реліг.* Апостол Павло. *Савло бов одін з дванайцятьох апостолів Ісуса Христа.* **САВТИРЯ** [Саўтир'а], -і, ж., *реліг.* 1) Одна з біблійних книг Старого Завіту, що складається із 150 псалмів; Псалтир. *У нас бов свяцєник, котрий добре знав Савтирю.* 2) Відспівування померлого, читаючи Псалтир. *Колісь бола савтиря дві годіни онного вєчора і дві годіни – дрогого, а типірь то всьо поскорочували.* **СИГЛА** [Сігла], -и, ж. Власна назва річки в багатьох поселеннях (наприклад, такі та інші утворення: *Засігавка* (с. Ясениця Турківського району), *Калінча-Сігла* (с. Лавочне Сколівського району), *Сігавка* (с. Ополиць Сколівського району), *Сігавкі* (с. Урич Сколівського району), *Сігла* (1. с. Бітля Турківського району; 2. смт. Бориня Турківського району; 3. с. Верхнє Турківського району; 4. с. Лавочне Сколівського району; 5. нп. Либохора і Тухля Сколівського району; 6. с. Орів Сколівського району; 7. с. Ясенка-Стецьова Турківського району), *Сігли* (1. с. Задільське Сколівського району; 2. с. Ісаїв Турківського району; 3. с. Явори Турківського району), *Сігловате* (с. Бітля Турківського району), *Сіглянський* (с. Матків Турківського району), *Сігівний Потік* (с. Крушельниця Сколівського району)). **СИМНЬОН** [Симн'он], -а, ч. Семен (ім'я). *Ой не слухай, пане Божє, що би я говорила, Ятби Симньон зломів ногу, що би я робила?* (коломийка). **СОКОЛЯ** [Сокон'а], -і, ж. Власна назва корови (будь-якої масті). *Соколь втелила восьме тилья.* **СПАСА** [Спаса], -а, с., *реліг.* Свято Преображення Господнього (19 серпня). *Менє мати породила на самого Спаса, Поставила на лавицю, як півтора баса* (коломийка). – *До Спас рукавиці за пояс, а від Спаса тягни рукавиці з-за пояса.* **СТРІТІНЯ** [Стр'іт'ін'а], -я, с., *реліг.* Свято на честь принесення немовляти Ісуса до Соломоного храму в Єрусалимі (15 лютого). – *На Стрітіня зимд з веснов стрічєся.* **ФАСОЛЯ** [фасол'а], -і, ж. 1) *бот.* Квасоля (*Fhaseolus vulgaris* L.). – *Борщ у фасолі – в жолутку доволі.* **Піша фасолія* [П'іша фасол'а]. Сорт квасолі, що росте без тички. *Посадила-м трюхи Пішої фасолі, трюха такої.* 2) Власна назва корови, масть якої подібна на колір плоду квасолі. *Вігони Фасолю з вівса.* **ФІДЯ** [Фід'а],

-і, ж. Федорина (ім'я). *Пішла Моря до сестрі си, Фиді.* **ФУКСА** [фукса]. 1) *виг., ліс.* Уживається як наказ забити цапіну в коток і посунути обухом колоду. *Фукса, Ніколо.* **Брати фуксом* [брати фуксом]. А) *ліс.* Те саме, що *фукса*. Б) Хитрити, обманювати. *На базарі менє почди брати фуксом, але ни на того напди.* 2) Власна назва коня (будь-якої масті). *Газдінько, мій Фукса ніні добре у вас поробів, дайте му трюхи косткового цукру.* **ХІТАРЬ** [х'ітар'], -и, ж. 1) *заст.* Межа (лінія поділу якої-небудь території). *На хітари закопувалося межівники.* 2) Власна назва гори та водотоків у багатьох поселеннях (наприклад, такі та інші утворення: *Гатара* (гора), *З-нід Гатари* (потічок), *Хітарь* (безліса гора, на якій випасають худобу), *З Хітари* (струмок) (с. Либохора Сколівського району), *З Хітари* (потік) (с. Нижня Стінава Стрийського району), *Хітар* (річка) (І. с. Ісаїв Турківського району; 2. с. Либохора Турківського району), *Хітарка* (річка) (с. Хітар Сколівського району)). **ЦІГАН** [Ц'іган], -а, ч. Власна назва коня (будь-якої масті). *Ціган хіба що в парі добре тягне.* **ЦВІТОЛЯ** [Ц'в'ітол'а], -і, ж. Власна назва корови плямистого забарвлення. *Лишєся Цвітоля, бдемє трюха без молока.* **ЧИТВИРЬ** [читвір'], -я, ч. Четвер. – *Як ни типірь, то в читвірє* (про відкладання справи). // СБГ. **Див'ятий читвірє* [Див'ятий читвір'], *реліг.* Дев'ятий четвер після Великодня, що відзначається церквою. *У Див'ятий читвірє заборонено робити тяжку роботу – будувати, рубати ліс, колоти дрива і такє інче, робитя в той динь така лєдача робота.* **ЯК НА ВЕЛІГДИНЬ див. Велігдинь.**

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

бот. – ботаніка, *виг.* – вигук, *див.* – дивіться, *ж.* – жіночий рід, *зменш.-пестл.* – зменшувально-пестливий, *місц. в.* – місцевий відмінок, *мн.* – множина, *заст.* – застаріле слово, *ліс.* – лісозаготівельна справа, *мн.* – множина, *перев.* – переважно, *реліг.* – релігійне, *с.* – середній рід, *ч.* – чоловічий рід, *СБГ* – [“Словник бойківських говірок”] (скорочення вноситься після двох скісних рисок у кінці статті до тих слів та їхніх значень, які не відрізняються від зареєстрованих у словнику М. Й. Онишкевича. У цих словникових статтях ілюстративний матеріал не збігається з тими прикладами, що є в СБГ).

УМОВНІ ЗНАКИ

* – стійкі (фразеологічні та ін.) звороти, – – паремійні звороти (прислів'я, приказки, каламбури, повір'я, нісенітниця, дотепи, вітання, тости і т. ін.).

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінє: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984.
3. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

4. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104 с.

The articles shortly informs about “Vocabulary of central Bojkivschina”. Proper names religious solemnity, domestic animals, water objects, mountains, people are given in the vocabulary.

Key words: central Bojkivschina, proper names, dialects, vocabulary.

Стаття кратко информирует о “Словаре говоров центральной Бойкищины”. Представлены собственные названия религиозных праздников, домашних животных, имен людей, рек и гор из реестра словаря.

Ключевые слова: центральная Бойкищина, собственные названия, диалект, лексика, словарь.

УДК 811.111'1'373.2

ББК 81.2 Ук-4

Валерія Неклесова

УНІВЕРСАЛЬНИЙ СКРИПТ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА КОГНІТИВНА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОЇ ХРОНОЛОГІЇ

Стаття містить спробу аналізу ментального лексикону людини. На базі даних асоціативного експерименту виокремлено когнітивні структури, які є вирішальними для будівництва особистісної хронології.

Ключові слова: універсальний скрипт, асоціативний експеримент, хрононім.

Перше коло індивідуального фрейму містить усі найважливіші хрононіми для індивіда. У ньому є ті події та свята, які відіграють важливу роль у побудові “я”-концепції. Відтворення часу в цьому колі стосується індивідуального часу людини, часу її життя та подій, у яких вона брала участь або бажала б взяти.

Належність до першого кола визначається наявністю реакцій респондентів, які б вказували на добре володіння інформацією про хрононім. Це свідчить про те, що респонденти добре знають обставини подій. Зазвичай той факт, який людина добре знає, є найцікавішим для неї і найближчим духовно. У першому колі індивідуального хрононічного фрейму будуть і оніми, які не мають відмов. Також у перше коло індивідуального хрононічного фрейму входять ті хрононіми, на які було отримано асоціації, що містять займенник першої особи або його присвійну форму, на зразок *мій кіт Потан*. Асоціати, які містять позитивні або негативні оцінні компоненти, також є мовним відображенням першого кола. Такі реакції є відображенням глибоко суб'єктивних причинно-

наслідкових зв'язків, є спогадами або бажаннями. М.М. Бахтін описував подібне явище як *моє* слово [1, 268], яке наповнене експресією певної людини.

Універсальний скрипт є сукупністю дій узуального, віртуального, сакрального скриптів. Дія цього скрипту визначає загальні аспекти культури, єдиною хронологією та відчуття взаємозв'язку з іншими членами спільноти у течії часу. Людина вбачає себе водночас неповторною індивідуальністю зі своєю особистісною хронологією і в той же час частиною широкого культурного контексту, традицій, ритуалів, святкування. Актуалізацією універсального скрипту в першому колі індивідуального хрононічного фрейму є такі оніми:

1) *Різво* 127/68/29/18/0 Найчастотнішою асоціацією стали асоціації *ялинка, свято*, англійське *Christmas*. Перша *ялинка* (18) показує, наскільки усталеним є уявлення про ялинку як символ свята у мовній картині світу українців. В англійській картині світу найчастотнішим асоціатом також є *ялинка* (18) [8], що свідчить про універсальність символу свята. Багато англійських онімів вказує на величезний вплив захордонної культури на світосприйняття нашої нації, що, як на нашу думку, не є гарною тенденцією, порівняно з цим, асоціат *колядки* має частотність лише 3. Слід зазначити незначну емоційну сторону сприйняття свята – усього 3 реакції (*гарне свято, нагода зустрітися, нудьга*). Багато респондентів так чи інакше пов'язують цей період із домівкою, сім'єю, що приводить нас до висновку: цей факт та відомість свята відносять його до першого кола. Власна назва *Ісус Христос* згадується 10 разів, що є мисленневою операцією суміжності. Також у словнику присутні свята, які у картині світу пов'язані з нашим стимулом: *Святий вечір* та *Новий рік*. Усі вони формують так звані новорічні свята у сучасній картині світу. Поодинокі реакції, які вказують на віртуальний скрипт: *“Вівці” Харукі Мураками, Йоупулуккі, Тім Бартон “Ніч перед Різдом”, Coca-Cola* (реклама), *Silent Night* (мелодія) є частиною широкого культурного контексту, відбивають уявлення про Різдо у мистецтві, яке, у свою чергу, формує сприйняття та реалізацію скриптів у більшій частини населення земної кулі. Відгук *“Вівці” Харукі Мураками* скоріш за все є ОЛ, повна назва твору є *“Різдо вівці”*, хоча у письменника є твір і з назвою *“Вівці”*, у ньому немає нічого, що могло би наптовхнути респондента на таку реакцію. Асоціація *Тім Бартон “Ніч перед Різдом”* є телескопічною, вона містить два твори, які належать не тільки різним авторам, а й різним епохам: мультфільм *Тіма Бартона “Жах перед Різдом”* та твір *Н.В. Гоголя “Ніч перед Різдом”*. Мабуть, єдиним компонентом, що об'єднує їх, є містичне бачення свята, скриптове сприйняття можливості дива. Свято має велику історію, довгу традицію, більшу частину займає виконання сценарія святкування: подарунки кладуть під ялинку, свято проводять із сім'єю. Воно залишається незмінним протягом багатьох століть, змінюється незначні деталі – набір страв, наявність подарунків. Людство само намагається зберігати сценарій недоторканим, так, як було у їх предків.

2) **Великдень** 128/45/5/5/0 Власну назву ми відносимо до першого кола індивідуального фрейму через її відомість багатьом прошаркам населення, це свято відзначають навіть більше, ніж Різдво. *Яйця* є найчастішим асоціатом у словниковій статті. Яйце як символ свята згадується у 41 відповіді респондентів. Це не дивно: яйце, "світлове, космічне", [7, 681] присутнє в багатьох міфах народів світу як символ початку, місце, звідки виникає Всесвіт або персоналіфікована сила, яка створює його.

Другим за частотністю (18%) асоціатом є *паска*, що ми вважаємо своєрідним кулінарним символом свята. Онім входить у ґрунт світової культури, мислиться не лише категоріями місцевих звичаїв. Сценарна складова – 16 (12,5%), з яких 2 реалізують сценарій, більш властивий англійській культурі: *великодній кролик* та *Easter's pudding*. Інші вказують на відзеркалення святого вчення у масовій свідомості, на дотримання обрядів, що є вираженням циклічності. Сакральний план витіснив план профанний, свято сприймається не як відмітка у часі і просторі, а поза їх межами, не належить матеріальному світові.

3) **Апокаліпсис** 124/64/63/24/0 пов'язується нашими реципієнтами із завершенням існування нашої цивілізації, як ми її знаємо зараз. Онімні асоціати умовно розподілено на дві групи: пропріативи, пов'язані зі сферою Біблії, зона сакрального скрипту (*друге пришествя Христа, Звір*) та зі сферою віртуальності, кінематографа (кліп *Майкла Джексона, Арнальд Шварцнегер*). Онім відомий у багатьох культурах, навіть в інших віруваннях. Те, що для одних є узуальним, тобто самою реальністю життя (*врятування*), для інших є вигадкою, казкою, міфом (*Біблейні ляки*). Присутній асоціативний рядок, що є дією віртуального скрипту: *Арнальд Шварцнегер 2, серія з серіалу "Зачаровані"*. І це не дивно, адже масова культура не може оминати тему кінця світу, винищення цивілізації. Це продовження європейської традиції осмислення людини у світі та поза межами ойкумени. Власна назва є представником християнського світосприйняття історії людства як лінії, де наприкінці станеться важлива для всіх подія (*новий період, останній день*).

4) **Загробне життя** 119/67/58/23/0 Поодиночі *рай* згадується 15 разів, *пекло* 11, разом 5. "Дуалізм небесного та підземного, світлого та замогильного світів, став основою для подальших уявлень щодо раю та пекла, але ці уявлення були пов'язані з ідеєю загробної винагороди" [3, 88]. Група асоціацій, яка вказує на фізичні сторони смерті, такі, як *труна* та *цинтар*, становлять 12 (10%). Характер реакцій пов'язаний із віком респондентів, які, можливо, ще в процесі осмислення свого ставлення до можливості цього явища. Значно більшою є кількість реакцій, які прийшли до нас з різних систем вірувань: *фараон, духи предків*, усього 26 (22%). Спостерігаємо значну частину асоціатів реалізації сакрального скрипту: уявлення древніх єгиптян, індусів, греків. Реакція *коробейник* скоріше є леммою до лексеми скоробей – священний жук древніх єгиптян, етрусків, фінікійців,

який символізував потойбічне життя, шлях Соня, відновлення. Мабуть, такий високий відсоток відповідності свідчить не лише про високий рівень освіти опитуваних, а й про велику популяризацію стародавньої історії. Можна виділити 3 шари: стародавній, середньовічний та той, що з'явився у ХХ сторіччі. До стародавнього ми відносимо ремінісценції, викликані древніми системами віровчень, наприклад *Аїд, фараон*. До середньовічного "*Божественна комедія*" та "*To be or not to be...*". Цитати з відомого монологу, де головний герой протиставляв дію без дії, життя смерті. До найновішого – лікар *Хаус*: "*Нічого там нема*". Мотив про шкідливих мерців, яких потрібно було винищити, був присутнім майже у всі часи. З новою силою він відродився у фільмах жахів ХХ ст., також він був переосмислений та доповнений: мерці не лише шкідливі й можуть вбити живу людину, вони агресивні, їх можна вбити за допомогою тільки зброї.

Відчувається великий вплив мас-медіа на погляди аудиторії, на це вказує цитування відомого сіткому *House M.D.*, групи *CocoRosie*, та скептично-саркастичне *мумії, замбі, духи предків* та навіть гра слів *Half-life*. Гра перекладається як період піврозпаду радіоактивних частин та напів-життя, половина життя, герой гри виживає тільки дивом. Такі образи ми відносимо до найновішого шару культури. Асоціації, які містять вказівку на колір, – *чорний туман*, – становлять 5 (4%). Вони символізують таємницю, яку культура постійно намагається дешифрувати [5, 34], але даремно. Вказані асоціати є символічним переосмисленням власної назви. Туди ж відносимо такі поняття, як *сходи до неба* (сходи Якова), "міфопоетичний образ зв'язку верху та низу, різних космічних зон" [6, 341] та середньовічний сюжет *Танець смерті*, який був вкрай популярним у митців і породив багато подібних назв творів мистецтва. Найважлива частина асоціатів, яка викликає емоційне сприйняття хрононіму, позитивна (*духовне життя, існування, існує, надія, реінкарнація, спокій, щось нове*) та негативна (*смерть, труна*). Деяка група респондентів виявила асоціації сценарного типу, які показують, що вони не вірять: *нісенітниця, незідома*. Такі реакції розміщують стимул у суто сакральний скрипт.

5) **Пришествя Антихриста** 117/80/50/23/2 Концентрація власних назв відображає узуальний скрипт *Ніцше, Папа Римський*. Онім має велику історію, він став натхненням для багатьох художників у різних галузях мистецтва, має народне осмислення, відображає легенди та забобони, якими обросла Біблія: *666* (2), існує багато гіпотез щодо сутності цього числа і що воно позначає, неодмінно кожен науковець має свою версію. У двадцятому сторіччі ця тема все ще є актуальною для людей – знято фільм "*Омен*" (3). Учасники експерименту висловили також свою релігійну позицію, деякі реалізували узуальний скрипт (*він вже прийшов*), деякі сакральний (*неправда, не треба!*).

Оніми **Апокаліпсис** та **Пришествя Антихриста** тісно сплелися в уяві респондентів, але тотожними ми не можемо їх назвати. **Апокаліпсис** (6)

та **Армагеддон** (2) є у списку асоціатів до стимулу **Пришествя Антихриста**. Найуживанішою асоціацією є *диявол* (9), яка згадується 18 разів. У статті до стимулу **Апокаліпсис** є лише одиничний випадок оніма **Армагеддон**. Хоча обидва хрононіми символічно сприймаються як кінець історії людства, **Пришествя Антихриста** викликає думки щодо цієї загадкової персони (*Ложеїсус*), реакції на **Апокаліпсис** більш зосереджені на енциклопедичних знаннях.

6) **2001: Космічна Одиссея** 116/60/31/15/0 Сучасні респонденти сприймають його взагалі як ідеонім. Загальний характер реакцій має декілька рівнів: давньогрецька культура, новий та найновіший час. Сам онім **Одиссея** став символізувати подорож та неодмінно пригоди. У словнику конотативних онімів Є.С. Отін фіксує таке значення "блукання, повні пригоди; мандрівка, поїздка, сполучені з переборюванням великих труднощів" [2, 331]. Письменник А. Кларк ввів нове поняття космічної Одиссеї. Фільм, знятий відомим кінорежисером С. Кубриком, сприяв поширенню цієї назви, укоріненню в знаннях, зараз однойменний фільм вважається культовим, тобто є одним із тих фільмів, які багато видань обов'язково рекомендують подивитися. З цим фактом пов'язані такі асоціати: *космічний корабель, експедиція*. Вони були об'єднані під назвою, яка добре відображає їх сутність: *космічний Одиссей*, людина, яка вирушила в глибини космосу, у незвідане. Онімичні лемми *пальоти НАСА, Гомер* (3), *Артур Кларк* вказують на інтертекстуальний характер світової культури, є відображенням неперервності розвитку та створення нових культурних понять. Міфологічні сюжети й мотиви стали активно використовуватися в змісті художніх творів, що є відображенням "неоміфологічної свідомості" [4, 184]. Як жанр наукова фантастика тісно зрослася з таким поняттям, як подорож до зірок та інших планет, отже, цілий комплекс асоціацій вказує на це: *космічний корабель* (5), *Теорія струн*. Онім є безперечним породженням віртуального скрипту. У масовій свідомості сплелися два творіння "Одиссея" та "Іліада" як зразки подорожей. Адже обидві поеми пов'язані подіями Троянської війни й завдяки стандартизації освіти стали обов'язковими для навчання як здобуток та культурна спадщина всього людства. Асоціації до "Одиссеї": *Гомер, Одиссея, війна, епопея, Каліпсо, мандрівка, мандрівка Одиссея, минуле, пригода, пригоди Ясона та аргонавтів, Улісс* (латинізована форма Одиссея). До "Іліади": *Гомер, Одиссея, війна, епопея, мандрівка, мандрівка Одиссея, минуле, пригода, пригоди Ясона та аргонавтів, Улісс* (латинізована форма Одиссея). Як бачимо, у більшості онімів збігаються. Накладання декількох шарів віртуального скрипту зумовлюють циклічність оніму: *космічний Одиссей*. З початком ери космічних досліджень науковці взяли за зразок назви, які уже існують у культурі, так, як це трапилось із космонімами та астронімами раніше. Тепер кампанії, дослідження, експедиції також носять конотовані назви: у заголовках статей (рос. *Космическая одиссея 2011: коммерциализация космоса*), у науковій діяльності (дослідницька програма НАСА, англ.

Odyssey Space Research LLC, університетська програма рос. *Космическая одиссея*).

У сфері дії універсального скрипту найближчими до "я"-індивіда є свята з тривалою традицією (*Різдво, Великдень*) та уявлення й події, які присутні в картинах світу багатьох етносів (*Апокаліпсис, Загробне життя, Пришествя Антихриста, 2001: Космічна Одиссея*). Індивід сприймає час у всіх його проявах водночас: реальному, творчому й священному. Ці три аспекти визначають зв'язок людини з життям попередніх і наступних поколінь сім'ї й далі, через свій рід, усвідомлення причетності до загальної культурної спадщини. Особистість усвідомлює себе частиною чогось більшого. І на основі всього цього будує свій, глибоко інтимний світ і металний лексикон.

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М.М. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен / Е.С. Отин. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – Донецк : Юго-Восток Лтд., 2010. – 518 с.
3. Петрухин В.Я. "Праздник" в средневековой Руси: К проблеме исторической спецификации / В.Я. Петрухин // Одиссей : Человек в истории. – М. : Наука, 2005. – С. 81–88.
4. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М. : Аграф, 1999. – 384 с.
5. Стрелков В.И. Смерть и судьба / В.И. Стрелков // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М., 1994. – С. 34–37.
6. Топоров В.Н. Пространство // Мифы народов мира : Энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – Т. 2. Л–Я. – С. 341–342.
7. Топоров В.Н. Яйцо мировое // Мифы народов мира : Энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – Т. 2. Л–Я. – С. 681.
8. The Edinburgh Associative Thesaurus (EAT) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.eat.rl.ac.uk/>

ДОДАТОК

Зразок асоціативного словничка

У словниковій статті перша цифра позначає загальну кількість реакцій, друга цифра позначає кількість різних реакцій, третя – кількість онімних реакцій взагалі, четверта – кількість різних власних назв, що увійшли до складу відповідей, п'ята – кількість відмов.

Різдво 128/69/29/18/0 ялинка 18, свято 9, кутя 6, подарунки 6, сім'я 6, *Christmas* 5, свічки 4, сніг 4, *Ісус Христос* 4, *Христос* 4, вечеря 3, колядки 3, церква 3, *Святий Вечір* 2, *США* 2, печиво 2, релігія 2, 7 січня, 7 страв, апельсини, вареники, вареники з картоплею, "*Вівці*" *Харукі Мураками*, віра, вся сім'я разом, гарне свято, гірлянда, головне християнське свято, диво, дім, індичка, *Ісус, Ісус Христос*(статуетки), *Йоулулуккі*, калачі, *Карпати*, католицизм, клірос, конфети, мандарини, нагода зустрітись, ніч, *Новий Рік*, нудьга, паски, подарунок, подарунки та смачності, протестантство, радість, *Різдво Христове*, різдвяні ярмарки у *Західній Європі*, святе подружжя, сімейне свято, темний вечір, тепло, *Тім Бартон "Ніч перед Різдом"*, християнське свято, хрускіт снігу, шапка, ялинка з гірляндами, ялинка, прикрашена червоними іграшками, ясла, 25th December, *Coca-Cola*(реклама), *Silent Night*(мелодія), snow.

Загробне життя 119/67/60/25/0 Рай 10, Єгипет 8, смерть 8, Аїд 6, труна 4, життя після смерті 3, некло 3, некло та Рай 3, релігія 3, цвинтар 3, вічність 2, духи 2, душа 2, єгиптяни 2, Небеса 2, містика 2, мумії 2, невідомість 2, страх 2, темрява 2, фараон 2, Біблія, Бог, "Божественна комедія", Будда, вампіри, грот, Данте, дявол, друге життя, духи предків, духовне життя, зомбі, життя, індуїзм, існування, існує, коробейник, лікар Хаус: "Нічого там нема", марення, міфи Давньої Греції, надія, невідоме, нісенітниця, північ, Рай чи некло, реінкарнація, спокій, Страшний суд, страшно, стрімчак, Сходи у небо, Танець смерті, Той світ, темно, труп, царство Аїду, Цербер, чорний колір, чорний туман, щось нове, CocoRosie, death, Half-life, maybe, Paradise or Hell, "To be or not to be..."

Великдень 128/45/5/5/0 яйця 26, паска 21, церква 19, крашанки 8, свічки 5, свято 5, Ісус 3, неділя 2, крашені яйця 2, пасочки 2, писанки 2, бабусі, важливе християнське свято, великодній кролик, весна, віра, вода, воскресіння Христа, гості, до церкви, євреї, Ісус Христос, котик (верба), крашанки, писанки, кролик, надія на порятунок, ніч, піст, релігія, розп'яття, святе, святість, святий, священне свято, сім'я, служба в церкві, смачно, сонячна погода, фарбувати яйця, християнство, християнське свято, язичники, Easter's pudding, egg.

Апокаліпсис 124/64/63/24/0 кінець світу 19, кінець 14, 2012 8, смерть 4, Біблія 3, катастрофа 3, судний день 3, 4 вершинка 2, Арнольд Шварцнегер 2, вибух 2, Відвертя 2, кіно 2, руйнація 2, свято 2, страх 2, фільм 2, Армагеддон, ба-бах!, Біблейні ляки, білий балахон, вогонь, врятування, друге пришествя буття, друге пришествя Христа, Звір, зло, істерика, кінець чогось, кліп Майкла Джексона, Ковчег, майя 1212, нам кінець f, не буде, не вірю, неможливість, неможливо, ні, новий період, останній день, очищення, паніка, перець, Пеул Пеліх "Койрос", Потоп, правда, прибульці, радощі, Рай, релігія, серія з серіалу "Зачаровані", сонце, страшно, Суд, суд, сьогодні, чорний колір, чудо, Apocalypse 2012, D-Day, Morrissey David Hoyle, never comes, The End, the end of the world.

2001: Космічна Одиссея 116/60/31/15/0 фільм 18, "Зоряні війни" 8, космос 7, кіно 6, космічний корабель 5, фантастика 5, Всесвіт 3, Гомер 3, зірки 3, корабель 3, Одиссей 3, пригода 2, роман 2, sci-fi 2, апарат, Артур Кларк, білі костюми, війна, жіночого роду давай, захоплення, експедиція, епопея, Ліада, інопланетяни, інтерес, Kalinco, капітан Блад, кінематограф, класика, комп'ютер усіх вбив і сам боявся помирати(зміст), космічне явище, космічний Одиссей, КУБРИК!!!; мабуть назва космічного корабля, мандрівка, мандрівка Одиссея, минуле, наукова фантастика, нісенітниця, НЛО, передача, пізнання, політ, польоти НАСА, пригоди Ясона та аргонавтів, ракета, розповідь, серіал, слід дістати стару енциклопедію, спецефекти, Стенлі Кубрик, телевизор, Теорія струн, техніка, технології, Улісс, черговий супутник?; Pandora, science-fiction, ship.

Synopsis. The article is a sample of analysis of mental lexicon. The data of associative experiment are the basis for outlining the cognitive structures which are crucial for constructing personal chronology.

Key words: universal script, associative experiment, time-name.

В статті аналізується ментальний лексикон человека. На основе данных ассоциативного

эксперименту выделено когнитивные структуры, которые играют решающую роль для построения личностной хронологии.

Ключевые слова: универсальный скрипт, ассоциативный эксперимент, хроним.

УДК 811.161.2'373.2

ББК 81.2УК-3

Галина Зимовець

ЕРГОНІМИ З АКсіОЛОГічноЮ МОТИВАЦією

У статті розглядаються способи мотивації ергонімів, зокрема роль лексики з оцінним значенням у їх утворенні. Визначено основні типи оцінних значень, притаманні ергонімам, з'ясовано їх продуктивність та причини використання в ергономіці.

Ключові слова: ергонім, мотивація, оцінка, конотація.

Ергоніми, тобто власні назви суб'єктів економічної діяльності, становлять сьогодні один із найбільш динамічних пропріативних класів, що й зумовлює необхідність всебічного дослідження цих лексичних одиниць. Найбільша увага в дослідженнях зосереджена на аналізі їхньої мотивації. Однак дискусійний характер має питання про семантичний статус ергонімів, як і власних назв взагалі, а також зв'язок між їхнім значенням та покладеними в його основу характерними ознаками референта. Одна із причин складності проблеми зумовлена дихотомією між мовцем та адресантом, а конкретніше тим, що в умовах штучної номінації власна назва створюється на базі певних імпліцитних ознак (мотивів), які можуть залишатися закритими для мовної спільноти в цілому. З позиції номінатора абсолютно всі ергоніми мають мотив, у той час як для адресата цей мотив може зберігатися повністю, видозмінюватися або повністю зникати. Як зазначає О.О. Белей, "Добір мотивуючої ознаки (або мотивуючих ознак) визначається не об'єктивною помітністю чи важливістю, а залежить головним чином від суб'єктивної, "авторської" оцінки релевантності певної мотиваційної ознаки" [2, 48]. У цьому зв'язку виникає методологічна проблема, що саме ми розуміємо під мотивацією ергонімів: причини називання з позиції номінатора чи пересічного носія мови. Виходячи із пріоритетності комунікативної, а не експресивної функції мови, вважаємо за доцільне досліджувати саме загальномовну мотивацію.

У літературі загалом спостерігається консенсус стосовно того, що з позиції мотивованості ергоніми слід поділяти на ті, де

простежується семантичний зв'язок між назвою та відповідним фреймом практичної діяльності людини, та ті, де називання відбувається не за ознаками, безпосередньо дотичними до основних елементів фрейму. Так Л.Н. Соколова поділяє власні назви на мотивовані та умовно мотивовані [6]. До мотивованих, зокрема, належать ті, чиє доономастичне значення співвідноситься з відповідним об'єктом (референтом власної назви) за низкою ознак (місце розташування, функціональне призначення, своєрідність даного об'єкта або потенційний клієнт). У групу умовно мотивованих ергонімів дослідниця зараховує ті одиниці, доономастичне значення яких не викликає прямих асоціацій з названим об'єктом. При цьому основними семантичними групами, які онімізуються, за даними Л.Н. Соколової, є різні соціальні явища, назви творів, імена людей, космічні терміни, назви квітів, пташок, комах, мінералів, найменування різних абстрактних понять тощо. О.Галай розглядає мотивовані урбаноніми під терміном "асоціативні", поділяючи їх на 1) позитивні назви (позитивна смощійна оцінка); 2) естетичні найменування (фітоніми, колорема), 3) пафосні назви [5]. О.О. Белей пропонує класифікувати фірмоніми Закарпатської області на власні назви підприємств з прозорою мотивацією (з подальшим розрізненням залежно від конкретної мотиваційної ознаки) та одиниці з неясною мотивацією. За кількістю мотивів дослідник виділяє власні назви підприємств однознакові, двознакові та багатознакові. Продуктивними мотиваторами, за його даними, є сфера діяльності фірми, організаційна структура та правова форма. До рекламного типу мотивованості дослідник відносить емоційні конотації, теоніми, реалії західної культури, культурами, кримінальні слова тощо. В окрему підгрупу ним виділяються випадки ідеологічної мотивації. "В українській ергонімії номінаційною рисою загальноонімного масштабу можна вважати ряд мотиваційних ознак, які розкривають, характеризують сферу діяльності, спеціалізацію найменованого підприємства, його організаційну структуру та правову форму, а також просторові відношення. Рекламу, асоціативні зв'язки як мотиваційні ознаки можна зараховувати до специфічних рис номінації у сфері ергонімії України" [3, 138-139].

С.О. Шестакова виділяє два основних розряди ергонімів: мотивовані та рецесивні (штучні слова). Перші, в свою чергу, поділяються на реально мотивовані та умовно мотивовані. Реально мотивовані ергоніми безпосередньо вказують на факт, дотичний до діяльності підприємства та продукції. Умовно мотивовані назви натомість ґрунтуються на асоціативних зв'язках, які містять лише натяк на ознаки чи характеристики реалій.

М.М. Торчинський у мотиваційній класифікації власних назв виходить із основних

ознак денотата, покладеного в основу власної назви, виділяючи такі класи: апотропейні, асоціативні, ідеологічні, квалітативні, локативні, меморіальні, номінальні, патронімічні, посесивні, символічні, ситуативні, сутнісні та темпоральні [7, 440].

Ми пропонуємо розрізнити експліцитно та імпліцитно мотивовані назви. Під експліцитною мотивацією розуміємо наявність у ергоніма семантичних зв'язків з позиції адресата. План вираження назв із імпліцитною мотивацією, на перший погляд, формується лише одиницями фонетичного рівня, однак, як вже зазначалося вище, такі ергоніми можуть мати приховані підстави називання. Експліцитні назви, в свою чергу, поділяємо на метонімічні (індексальні), які вказують на певні компоненти фрейму продуктивної діяльності людини, метафоричні, які характеризують об'єкт через порівняння його з іншими референтами, символічні, що відсилають до певних мовних і, ширше, культурних смислів, а також аксіологічні. В основі останніх лежить індивідуалізація референта через модальність оцінки, яка, як відомо, не має дескриптивного характеру, а передає ставлення суб'єкта до об'єкта. "Таким чином, головними елементами оціночної модальної рамки є її суб'єкт та об'єкт, пов'язані оціночним предикатом" [2, 12.] Однак у ситуації номінації ергонімів, на нашу думку, відбуваються певні трансформації модальної рамки, оскільки фактично збігаються суб'єкт та об'єкт оцінки, тобто номінатор дає оцінку самому собі, що дає підстави розглядати таку стратегію номінації як спробу персуазивного впливу на мовну спільноту. "Чим менше інформативне висловлювання, тим більш воно ілюктивне. Ущербність фактичного змісту компенсується комунікативними цілями. Тому не випадково смисл оціночних висловлювань іноді прирівнювали до їхньої ілюктивної аури" [1, 208].

У своєму дослідженні ми спираємося на класифікацію оцінних значень, запропоновану Н.Д. Арутоновою, яка виділяє загально- та частковооцінні значення із подальшим поділом останніх на: 1) сенсорно-смакові або гедоністичні; 2) психологічні а) інтелектуальні, б) емоційні; 3) естетичні 4) етичні; 5) утилітарні; 6) нормативні; 7) телеологічні [1, 198-199]. На думку дослідниці, перші дві групи орієнтовані на людину, і тому не мотивуються об'єктом. Вони радше характеризують суб'єкта оцінки (людину), а не об'єкт. Етичні та естетичні оцінки становлять групу сублімованої оцінки: ядро духовного світу людини. Інші розряди формують раціоналістичну оцінку, яка пов'язана з практичною діяльністю. Крім того, до цієї класифікації ми додаємо групу параметричних оцінних прикметників, які мають градуйоване відносно до еталона значення. До певної міри параметричні прикметники є наближеними до

нормативних оцінних значень, оскільки визначаються по відношенню до еталона, однак, з іншого боку, не можна забувати, що в їхній основі лежить певна дескриптивна ознака.

Матеріалом для дослідження послужили "Жовті сторінки України 2006", які містять 40 000 тисяч назв підприємств та установ. Із них, за нашими даними, близько 5 відсотків повністю або частково мотивовані аксіологічно.

Аксіологічний компонент в одних випадках має загальнономовний характер. При цьому йдеться насамперед про аксіологічні прикметники та предикати із позитивним оцінним значенням. В інших випадках натомість спостерігається використання лексем із дескриптивним значенням, які містять оцінні конотативні компоненти.

Як відомо, загальна позитивна оцінка не конкретизує ті ознаки об'єкта, які вважаються бажаними, виражаючи ставлення до об'єкта в цілому. Типовим способом вираження загальнооцінного значення вважається прикметник *добрий*. В ергономіконі він зустрічається як у формі прикметника, так і в складі композита: "Добра вода", "Добра новина", "Добра справа", "Добрий шлях", "Добрий господар", "Добробуд", "Добробуд-ПМК". Значною частотністю даний компонент не відзначається, очевидно, з огляду на його недостатню експресивність, втрачену в результаті широкого використання цього основного позитивного оцінного прикметника в мові.

Як засіб загальної оцінки в ергономіконі виступають запозичення, ступінь експресивності яких є вищим, ніж у *добрий*. До продуктивних засобів належить лексема *люкс*: "Радіо люкс", "Неон люкс", "Авто люкс", "Агролюкс", "Аквалюкс", "Візит-люкс", "Електролюкс", "Інформ-люкс", "Люкс пласт", "Люкс-експрес". Відносний, у своїй основі дескриптивний, прикметник *елітний/еліт*, на нашу думку, виконує в ономастиконі загальнооцінну функцію з огляду на переважання в його семантиці значення належності до найкращих зразків: "Елітний квартал", "Елітний туризм", "Еліт груп", "Еліт декор", "Еліта-стиль", "Еліта-тур".

Сенсорно-смакові (гедоністичні) значення не виступають типовими мотиваторами ергонімів, можливо, через їхній занадто індивідуалізований характер семантики: "Смачний світ", "Смачний хліб", "Формула смаку". Також не типовими для ономастикону є засоби інтелектуальної оцінки: "Интересная газета", "Дивосвіт", "Дивослово", "Дивоцвіт", та емоційні прикметники: "Весела перерва", "Веселе свято", "Любе місто". Отже, є підстави констатувати тяжіння до відсутності чисто суб'єктних оцінок, що, можливо, є наслідком збігу суб'єкта та об'єкта оцінки, на що вказувалося вище.

Естетичну оцінку формують в ономастиконі різноманітні іменники і прикметники аксіологічної семантики: "Чарівна подорож", "Чарівне діво", "Чарівний коровай", "Автошарм", "Автошук", "Елегант-авто", "Елегант-фарм". Префіксоїд *арт* із відносним дескриптивним значенням набуває аксіологічної модальності у разі його використання для номінації суб'єктів поза сферою мистецтва у функції естетичної оцінки: "Артбуд", "Арт-експрес", "Артліга", "Артліс". У складі ергонімів з естетичними конотаціями виступають також деякі інші іменники, наприклад, *перлина*: "Кримська перлина", "Чорноморська перлина". Етична оцінка практично не представлена в ергономіконі.

Набагато більшою продуктивністю в ергономіконі відзначаються засоби вираження так званої практичної (прагматичної) оцінки, яка підрозділяється на утилітарну та нормативну. До утилітарної оцінки відносимо популярний серед ергонімів іменник *комфорт*: "Джі-ті-ес комфорт", "Вент-комфорт", "Енергокомфорт". Однак найчисленнішу групу оцінних ергонімів становлять випадки використання лексем із нормативним оцінним значенням. Деякі із них є типовими для власних назв усіх галузей діяльності. Насамперед це стосується оцінки щодо стандартності роботи певного підприємства та, відповідно, його продукції. Таке значення виражається оцінними лексемами *стандартний/стандарт*: "Віконний стандарт", "Столичний стандарт", "Автодемстандарт", "Агростандарт", "ВІП-стандарт". Нормативна оцінка реалізується також за допомогою однокоренових лексем прикметника *базовий*: "Базис-інвестмент", "Базис-проект", "Базис-реєстр". Крім того, значення нормативної оцінки стосовно забезпечення певних стандартів передають в ергонімах лексеми *оптимум/оптимальний* ("Авіаоптім", "Елком-оптима", "Оптима-Україна", "Агро-гарант-цукор"), *еталон* ("Еталон авто-юг", "Еталон плюс").

Нормативна оцінка в ергонімах часто зміщується у бік характеристики тих рис суб'єкта, які є бажаними у бізнес-сфері, насамперед таких, як надійність, довіра, гарний імідж, що проявляється у використанні відповідних лексем із оцінними конотаціями: "Надійний компаньйон", "Надійний партнер", "Інко-довіра", "Довіра-капітал", "Імідж освіта", "Імідж плюс", "Імідж-сервіс", "Імідж-холдінг", "Надія трейд", "Надія-автобуд", "Надія-інвест", "Господар-гарант", "Донгарантаудит", "Інтергарант". Загальну оцінку відповідності суб'єкта певним стандартам дає також прикметник *професійний* та похідні від нього: "Професійна ліга", "Професійне страхування", "Професійні системи безпеки", "Агропроф", "Бізнесінформзахист професіо-

нал", "Біттехніка-профі", "Б'юті профі". Від такого оцінного використання прикметника слід відрізнити його чисто інформативне вживання: "Професійна гільдія кінооператорів Національної спілки кінематографістів".

Слова із дескриптивним значенням можуть набувати в контексті ергономікону оцінних конотацій. В основі таких назв лежить орієнтація на стандарт у певній галузі, мірилом якого є певні характерологічні ознаки. Найпоширенішим засобом вираження загальної позитивної оцінки в цій групі виступає прикметник *новий*, у т.ч. у складі композитів, та його контекстуальні синоніми – префіксоїди *нео*, *модерн*. Прикметники *сучасний*, *актуальний*: "Мережеві актуальні рішення", "Нова аудиторська компанія", "Нова економіка", "Нова справа", "Нове світло", "Новий дім", "Новий зір", "Новий стандарт", "Нові технології", "Новагро-техсервіс", "Нова-імпекс", "Новапак", "Новаслав", "Новатех", "Новинка плюс", "Неоком", "Неокоммерс", "Неолоджик", "Сучасний дім і ко", "Сучасний дизайн плюс", "Сучасні лабораторії", "Сучасні сходи", "Модерн пресс", "Модерн-експо". Набуття якісним прикметником *новий* оцінної семантики пов'язане передусім із роллю інновацій у технічному прогресі, що робить новизну бажаною ознакою продукції. Антонімічна ознака традиційності представлена в ергономіконі в меншій мірі. Вона насамперед виражається іменниками *традиції* та *константа* ("Національні алкогольні традиції", "Страхові традиції", "Константа груп", "Константа експерт", "Константа лімітед"), а також прикметником *класичний* ("Вест-класік", "Інтер-класік", "Класік-відео", "Кредо-класік").

Однією із трансформацій нормативної оцінки новизни ми вважаємо вживання лексем *мода/модний* та *стиль*, які позиціонують суб'єкта як такого, який відповідає стандартам сучасності та інноваційності. При цьому оцінка стосується одночасно як прагматичних ознак суб'єкта, так і його високих естетичних характеристик: "Центр модних перекладів", "Стильний дім", "Аврора-стиль", "Автостиль-к", "Біт-стайл", "Бюро-стиль", "Вікна-стиль".

І останньою загальною для всієї бізнес-сфер ознакою, яка виступає як прагматична оцінка, є універсальність. Основним засобом її вираження є відповідний прикметник та його похідні: "Універ", "Інфлот-універсал", "Кримуніверсалбанк".

Крім прагматичних оцінок стосовно бізнес-сфери в цілому, спостерігаємо також деякі специфічні для певної галузі інформативні лексеми, які контекстуально набувають значення нормативної оцінки. Зокрема, йдеться про прикметник *чистий*, який позначає стандартний рівень роботи у таких галузях, як виробництво продуктів харчування, захист довкілля, прибирання тощо: "Чиста вода", "Чиста

криниця", "Чистий світ", "Чисті джерела", "Чисті технології". Аксіологічна семантика притаманна також елементам *віта* та *еко*, які вказують на відношення референта до вирішення екологічних проблем, що є позитивною цінністю сучасного світу: "Агровіта", "Агровіта-центр", "Агроекспродукт", "Акво-еко-плюс", "Віта-дент Січ", "Вітамед", "Еко принт-сервіс", "Еко регіон-атлант", "Еко-арт", "Еколог-інтер", "Натуропрепарат", "Натурпродукт".

Ще однією характеристичною ознакою підприємств, яка має конотації нормативної оцінки, є швидкість, що виражається елементами *експрес* та *бліц*: "Автозас-експрес", "Поліекспрес", "Бліц-авто", "Бліц-тур", "Бліц-флекс".

Максимальний прояв певної бажаної ознаки позначається, як відомо, параметричними прикметниками. Звичайно, що у семантику таких лексем вмонтоване поняття стандарту, оскільки оцінка проводиться по відношенню саме до еталону, в її основі лежать історично змінні уявлення про норму в певній сфері. В ергономіконі спостерігаємо деякі власне параметричні прикметники, а саме прикметник *високий*: "Високі технології", "Високий врожай". Однак набагато частіше використовуються більш експресивні засоби вираження оцінної модальності найвищого прояву ознаки, часто іншомовного походження. До них належать такі іншомовні запозичення, як прикметник *абсолют*: "Абсолют інжиніринг", "Абсолют-гарантія", "Абсолют-плюс"; *гранд*: "Гранд електронік", "Гранд еталон", "Гранд текстиль", "Гранд-готель", "Гранд-медіа", "Гранд-резорт", "Гранд-сервіс", "Гран-прем'єр", "Гран-прилад"; *макро*: "Макро плюс", "Макросервіс фірма"; прикметник *максимальний* та його похідні: "Максима-інформ", "Максібуд", "Максіком"; *мега*: "Мега клас", "Мега плюс", "Мега стиль", "Мега трейд". У деяких випадках максимальна оцінка виражається через міфонім: "Автоцентр-Атлант-М", "АС-Титан", "Атлантбуд".

Близькими до гіперболізованих оцінок є ергоніми, які містять компонент *перший*, котрий одночасно вказує на лідерство в галузі та на новизну: "Перша всеукраїнська кредитна спілка", "Перша приватна броварня", "Перша фондова торговельна система". Така оцінка присутня також у числівників іншомовного походження: "Алко-прима", "Колопрайм", "Ліга-прім". Оцінного значення набувають також: назва першої літери грецького алфавіту: "Альфа-вікна", "Альфа-вітязь", "Альфа-плюс", "Альфа-стандарт"; префіксоїд *гала*: "Гала", "Гала-тур", "Галафарм", "Гал-інвест", іншомовні іменники *стар* та *пік*: "Юністар", "Автостар", "Ді-стар сервіс", "Київстар Дж.Ес.Ем", "Пік", "Пік сервіс", "Бізнес пік". У підсистемі ергонімів значення прагматичної оцінки найвищої ефективності у поєднанні із естетичним компонентом має іменник *мрія*:

"Мрія імпекс", "Мрія макс", "Мрія сервіс-центр", "Мрія трейд", "Мрія-реєстр". Телеологічні оцінки значення серед ергонімів не є поширеними: "Вірний друк", "Успішна жінка", "Формула успіху", "Ефект".

Аксіологічну функцію в ергономіконі виконують відкатойконімні прикметники, в основі чого лежить відсилка до фонових знань про здобутки тієї або іншої культури в певній сфері: "Англійський звук", "Японський двір", "Французький городок". Особливо популярним при цьому є компонент *європейський*, який виступає в оцінному значенні: "Європейська аудиторська група", "Європейська страхова компанія", "Європейський подіум", "Європейські системи бізнесу", "Донєвосталь", "Євролюкс", "Євро дім", "Євро клас", "Євро поліс", "Євро-старт", "Євро стиль".

Спостерігається також протилежна стратегія номінації – відсилка до компоненту *свій* у протиставленні "свій – чужий", який виражається через прикметник *рідний* із емоційним оцінним значенням: "Рідна гавань", "Рідне місто", "Рідний дім".

Отже, аксіологічний компонент виступає як істотний мотиватор у сфері утворення ергонімів. При цьому різні види оцінки проявляють різну активність. Не типовою для ергономікону виявилася суб'єктивна оцінка, орієнтована на відчуття та сприйняття самого суб'єкта. Значно більш продуктивною є прагматична оцінка, сфокусована на тих рисах та ознаках об'єкта, які вважаються бажаними у певній сфері діяльності, що загалом узгоджується із загальнопрагматичною спрямованістю ергонімів – класу власних назв, однією із функцій яких є здійснювати вплив на потенційного споживача.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
2. Белей О.О. Сучасна українська ергонімія: власні назви підприємств Закарпаття / О.О. Белей. – Ужгород, 1999. – 111 с.
3. Белей О.О. Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі / О. Белей. – Slavica Wratislaviensia. – CXLV. – 2007. – 201 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М.: УРСС, 2002. – 261 с.
5. Галай О. Асоціативні назви офіційного закарпатоукраїнського урбаномікону / О. Галай // Людина. Комп'ютер. Комунікація: Зб. наукових праць. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – С. 51-54.
6. Соколова Л.Н. Типи мотивованості ергонімів (на матеріалі ергонімів м. Києва) / Л.Н. Соколова. – Мовознавство. – 1993. - № 6. – С. 65-69.
7. Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови / М.М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 543 с.
8. Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації в системі української номінації (на матеріалі

ергонімів і прагмонімів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С.О. Шестакова. – Харків, 2002. – 20 с.

The author analyses grounds for motivation of business names, especially significance of axiological words for formation of this group of proper names. The main types of axiological meaning in business names are established, as well as their productivity and reasons of usage in the word class under consideration.

Key words: business name, motivation, evaluation, connotation.

В статье рассматриваются способы мотивированности эргонимов, в частности роль лексики с оценочным значением в их образовании. Определены основные типы оценочных значений, свойственные эргонимам, раскрыты их продуктивность и причины использования в эргономиконе.

Ключевые слова: эргоним, мотивированность, оценка, коннотации.

УДК 81'373.231
ББК 81.411

Ніна Свистун

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОНІМІКИ ЯК ГАЛУЗИ МОВОЗНАВСТВА ТА ЇХ ВАЖЛИВІСТЬ ІЗ ПОГЛЯДУ ОНОМАСТИЧНОЇ НАУКИ

У статті розглянуто теоретичні засади антропоніміки як галузі мовознавства, виділено та проаналізовано низку актуальних теоретичних проблем (співвідношення між загальними і власними назвами, словотвірна структура, способи ідентифікації особи, класифікація антропонімійного матеріалу, варіанти імен, питання історичної антропонімії, статика і динаміка мови, взаємодія з філософією).

Ключові слова: апелятив, антропонімія, проблеми, власна назва, ономастика, особове ім'я.

Функціонування власних назв підпорядковане не лише мовним законам, а й залежить від різних позалінгвістичних чинників – соціально-історичних, культурних та юридичних закономірностей.

Мовна культура, яка реалізується в галузі особових імен, опирається, з одного боку, на мовні фактори, що базуються на теорії літературної мови, на її науковому описі та на соціолінгвістичних дослідженнях, з іншого боку – на позалінгвістичні фактори, які ґрунтуються на теоретичних знаннях про закони розвитку суспільства в синхронному та діахронічному планах і на пізнанні, запозиченому із соціальної

Ніна Свистун. Теоретичні засади антропоніміки як галузі мовознавства...

психології. Імена, що використовуються в певну епоху чи конкретний період історичного розвитку, взаємно впливають одне на одного.

У дослідженні антропонімних явищ однією з важливих проблем є співвідношення між загальними назвами (апелятивами) та власними (пропріальними). Відомо, що власні імена (*nomina propria*) молодші від загальних (*nomina appellativa*). Вони утворилися тоді, коли з'явилася потреба індивідуалізації будь-якої істоти. Саме властивістю ідентифікувати й індивідуалізувати денотати, інакше кажучи, визначати їх одиничність, власні назви і відрізняються від апелятивів, які такої здатності позбавлені, зате наділені властивістю генералізувати, тобто узагальнювати ті ж денотати [28, 5]. Питання про межу між апелятивними і власними назвами ставилося і було предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. В ономастичній літературі переважають трактування, що, на відміну від загальних назв, власні назви не вказують на ознаки і властивості означуваного ними предмета, мають ближчий зв'язок з десигнатами і виконують тільки номінативну функцію (П. П. Чучка [24]). Питання "власна назва – загальна назва" перебувало також у колі дослідницьких зацікавлень А. П. Критенка, який вважає, що це основне протиставлення у лексиці, а поділ лексики на власні і загальні назви він відносить до основних, істотних розрізень у мові [9]. Принципову різницю вчені вбачають у тому, що загальна назва означає клас однорідних об'єктів, а власна назва означає одну і тільки одну особу. А. О. Білецький вважає, що межа між власними і загальними назвами не абсолютна, а протилежної точки зору дотримується Ю. О. Карпенко, котрий доводить, що "жодних проміжних явищ між власними і загальними назвами не існує". Дослідник вважає, що функційні розбіжності власних і загальних назв безсумнівні: власні назви роз'єднують однорідні об'єкти, а загальні – об'єднують їх [6; 7].

Критерії розмежування особового імені та апелятива чітко визначила О. В. Суперанська:

- 1) відсутність у загальній назві значення;
- 2) довільність власних імен;
- 3) індивідуальність власних імен.

Вона також подає основні розрізнювальні ознаки власної назви та апелятива.

Основні ознаки власної назви: вона дається індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів; названий власною назвою об'єкт завжди чітко визначений, окреслений; назва не пов'язана безпосередньо з поняттям і не має на рівні мови чіткої і однозначної конотації [21, 324].

Питанню розмежування особового імені та апелятива присвячено також дослідження М. В. Крюкова "Інська антропонімна модель і проблема розмежування особового імені та апелятива" [10].

Ще однією ономастичною проблемою є словотвірна (дериваційна) структура. Саме словотвірну структуру особових назв, які засвідчені джерелами української актової мови XIV-XV століть, розглянуто в наукових дослідженнях Л. Л. Гумецької ("Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст."). У розділі "Власні назви" авторка дає аналіз праць Ф. Міклошича та А. Фіка. Зокрема, Ф. Міклошич, досліджуючи словотвір, розглядає творення простих слов'янських особових назв і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; творення складних особових назв, зважаючи на частину мови, які можуть входити до складу першого або другого компонента особової назви; форму сполучення обох компонентів складної особової назви; синтаксичне взаємовідношення обох компонентів складного слова; порядок компонентів у складній особовій назві; алфавітний перегляд основ – слов'янських і неслов'янських, – від яких утворюються слов'янські власні імена людей [4, 7]. Усі власні імена людей, що виступають в українській актової мові XIV-XV століть (переважно чоловічі, в рідкісних випадках трапляються жіночі) дослідниця ділить на дві основні категорії: особові назви слов'янського походження і особові назви іншомовного походження, подає способи словотворення чоловічих та жіночих особових назв.

Л. Л. Гумецька, аналізуючи словотвірну систему власних назв, з'ясовує, що було успадковане словотвірною системою із староруського періоду, які нові специфічні риси з'являються у період формування мови української народності, дає оцінку щодо перспектив розвитку іменника. Проблемам словотвору власних особових імен у своїх працях приділяє увагу і відомий ономаст, професор П. П. Чучка. Його праця "Антропонімія Закарпаття/ Вступ та імена: конспект лекцій" стала основою для багатьох досліджень. Питання словотвірної системи власних назв перебувало у колі наукових зацікавлень таких дослідників, як Т. Д. Братушенко ("Словотвір зменшено-пестливих розмовних варіантів власних імен"), П. І. Білоусенко ("Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду)", І. І. Ковалик ("Словотвір особових імен в українській мові (здрібно-пестливі утворення)", А. Мирославська ("Особливості словотвірної структури російських календарних імен").

На особливу увагу заслуговує також питання про способи ідентифікації особи, бо, як справедливо зазначає П. П. Чучка, "ім'я людини в усі періоди історії людства було першим засобом мовного розрізнення й ототожнення особи в її родині та в колі друзів" [26, 97].

У сучасному мовознавстві серед учених, які досліджували проблему способів ідентифікації особи, можна виділити насамперед наукові

зацікавлення М. Л. Худаша, який у монографії “З історії української антропонімії” багато уваги приділяє характеристиці способів ідентифікації особи в адміністративно-юридичних документах, та Р. Й. Керсти, що у праці “Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування” описує способи і засоби ідентифікації особи, аналізує чоловічі християнські імена та їх словотвірні варіанти.

Власні імена кожного народу, який має уже сформовану складну систему ідентифікації особи, – це найстаріша антропонімічна категорія, що пройшла складний шлях еволюції.

Відомо, що в процесі історичного розвитку змінюється суспільно-економічний, політичний стан, що накладає певний відбиток і на антропонімію, зокрема на власні імена. Одні власні імена можуть з’являтися, інші – зникати, в одних може збільшуватися коло вживання, в інших – звужуватися, може змінюватися і соціальний аспект вживання власних імен. “Такі явища, – зазначає М. Л. Худаш, – є звичайними атрибутами еволюції даної ділянки мовної дійсності і до якихось кардинальних зрушень у системі власних імен не приводять, а становлять важливий предмет наукового зацікавлення” [23, 150]. Л. Л. Гумецька досліджує, що “в актовій мові XIV-XV ст. переважає двочленний спосіб означення осіб, хоч особові назви можуть виступати і поодиночі, і в тричленному сполученні”. Функція патронімічних особових назв не завжди збігається із сучасним значенням імен по батькові. Патронімічні за формою, особові назви можуть вживатися у функції імені та по батькові в сучасному розумінні [4, 11].

Основні засоби і способи ідентифікації особи на Гуцульщині в XVI-XVIII ст. дослідила Б. Б. Бірчак [2].

Суперечливим є питання класифікації антропонімічного матеріалу. Існують різні підходи вчених щодо принципів класифікації фактичного матеріалу. Так, наприклад, М. В. Бірила, Л. Л. Гумецька, О. Д. Неділько групують іменування осіб на підставі кількох компонентів, які входять до складу найменування, приділяючи також увагу їх значенню і порядку розміщення [1, 282–306; 4, 11-28; 13, 167]. Інші дослідники спираються лише на значення кожного окремого компонента (В. В. Палагіна [15], Т. Скуліна [29]). Класифікацію іменувань за кількістю компонентів заперечує В. А. Никонов. Він доводить, що класифікація іменувань за кількістю компонентів “не розкриває головного, ...навіть не здатна роз’єднати однорідні системи, і, навпаки, об’єднати різні антропонімічні системи, лише зовні подібні кількістю компонентів” [14, 34]. На основі класифікації В. В. Палагіної, яка виділяє 48 типів іменувань, дослідник запропонував виділяти 12 типів іменувань, реалізуючи їх в 33 комбінаціях [14, 162–164]. Польський дослідник Т. Скуліна

виділяє два типи іменувань: одночленні (*jednoimienne*) і багаточленні (*zestawienia antropimiczne*). До багаточленних він відносить іменування, які складаються з двох, трьох і більше компонентів [29, 59–98].

Проблеми класифікації іменувань та питання про способи ідентифікації особи у пам’ятках української мови XVI-XVII ст. досліджує М. Л. Худаш. Він удосконалює класифікацію В. Д. Никонова. Зокрема, довгий ряд моделей, запропонований В. Д. Никоновим, він вкладає у своєрідну зовнішню схему і в її межах здійснює відповідну диференціацію за окремими формами [23, 102], зазначаючи, що “при класифікації чи систематизації способів ідентифікації особи на Україні треба мати на увазі не тільки саму форму цієї ідентифікації в плані виділення складових компонентів антропонімічної системи, а й усякі загальнолексичні засоби іменувань, які або шойно проходили стадію антропонімізації, або цілковито ще перебували на рівні апелютивів” [23, 10].

М. Л. Худаш пропонує свою класифікацію антропонімів: 1) власне антропонімі найменування (до них належать іменування, які базуються на самих особових назвах); 2) апелютивні іменування (не називають людини за її власними особовими назвами, а дають апелютивне означення); 3) мішані, або антропонімно-апелютивні (крім особових назв людини, як допоміжний засіб її ідентифікації, використовуються апелютивні означення).

Важливою, на наш погляд, є група власне антропонімічних іменувань. М. Л. Худаш виділяє одночленні, двочленні, тричленні і чотиричленні іменування. Одночленні іменування поділяє на три основні підгрупи: а) хрещені власні імена; б) нехрещені власні імена, що виконували роль індивідуальних прізвиськ; в) іменування за власним іменем або прізвиськом батька (патроніміки) [23, 113]. Ці імена можуть виступати у будь-яких формах, але найчастіше трапляються різні деривати і гіпокористичні утворення.

Цікавим дослідженням є праця Р. Й. Керсти “Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування”. Маючи у своєму розпорядженні великий фактичний матеріал цілого століття, авторка при класифікації іменувань виходить із деяких загальних рис історичної антропонімії. Виділяє одночленний, двочленний, тричленний і описовий спосіб іменування. У межах кожного названого типу розглядає лексичні засоби, з яких вони склалися. П’ята частина досліджених матеріалів припадає на одночленні іменування, які авторка ділить на християнські, давньослов’янські, апелютивні, патронімічні, відтопонімічні [8, 12].

Двочленні іменування дослідниця групує за особливістю другого компонента [8, 18]. Крім цього, вона аналізує християнські чоловічі імена

та їх народні варіанти, частоту вживання, зміни в системі голосних звуків канонічних форм імен, зміни в системі приголосних звуків, словотвірчі варіанти.

Антропонімію як засіб етнічної ідентифікації людності розглядав П. П. Чучка. Власні особові імена (за давнішою термінологією – хресні) як засіб етнічної ідентифікації носіїв потребують окремої уваги, оскільки “інформація такого імені про денотата дуже відрізняється від інформації, яку акумулює в собі його прізвище в умовах міжетнічних контактів” [25, 18]. П. П. Чучка здійснює порівняльний аналіз імені та прізвища як номінативних одиниць і зазначає, що прізвище вказує, ким були або могли бути предки денотата, засновники його роду, тоді як власне особове ім’я називає безпосередньо самого денотата, чим характеризує те конкретне середовище, яке обрало дане ім’я для цього денотата при його народженні. У цьому відношенні інформативність власного особового імені більш однозначна, ніж інформативність прізвища денотата [25, 19].

До запровадження кодифікованого права, а звідси й обов’язкової державної унормованості особових назв, засвідчені писемними пам’ятками засоби офіційної, адміністративно-юридичної ідентифікації особи на всій Україні базувалися на звичаєвому праві: людину в офіційній практиці, в різних документах записували так, як її називали в побутовому оточенні [23, 52].

Крім власного імені, в ролі додаткової ідентифікації використовувалися різні лексичні засоби, в тому числі і назви, що в конкретному випадку мали цілком апелютивне значення. Вони вказували, зокрема, на зовнішній вигляд, професію, заняття, фізичні та психічні особливості людини. Однак ці апелютиви одночасно служили і засобами ідентифікації, зокрема такими, що виконували функцію другого ідентифікаційного компонента. Їх можна назвати прототипами (попередниками) сучасних прізвищ.

Варто звернути увагу і на таку проблему, як офіційні, розмовні та іншомовні варіанти особових імен. Як відомо, характерною особливістю власного особового імені є те, що в мовленні, а інколи і в писемних текстах, метричних книгах, журналах видачі свідоцтв про народження та в інших документах воно часто змінює свою структуру, тобто виступає у різних варіантах.

Офіційні і розмовні варіанти імен постійно взаємодіють. У свою чергу, послідовне розмежування офіційних і розмовних варіантів власних особових імен сприяє впорядкуванню вживання значної кількості традиційних іменних варіантів. Проблемаю варіантності імен та класифікацією варіантів займалися В. А. Никонов, П. П. Чучка, В. О. Шевцова.

Об’єктом наукових зацікавлень багатьох учених є історична антропонімія. Сучасні дослідження про українську антропонімію ґрунтуються на багатій джерельній основі – виданих і рукописних пам’ятках, що охоплюють різні епізоди історії і різні регіони України. Проблема історичної антропонімії присвячено багато праць і наукових розвідок. Так, Б. Б. Близнюк дослідила особливості іменування особи на Гуцульщині в писемних пам’ятках XVII століття, І. В. Бестужев-Лада – історичні тенденції розвитку антропонімів, Н. Н. Бражнікова – особові імена в писемності Південного Зауралля XVII-XVIII ст., І. М. Керницький – фонетичні особливості мови вийтівських книг XVI-XVII ст. села Одрехови в порівнянні із сучасними лемківськими договорами, С. С. Курогло – особові імена у гагаузів, Т. Х. Кусімова – історію особових імен башкирів, О. М. Маштабей – історію українських жіночих антропонімів XVIII ст., С. М. Пахомова, Г. П. Півторак – власні імена в Київській Русі, В. П. Петров – власні імена в епіграфічних пам’ятках Північного Причорномор’я, Н. В. Подольська – деякі питання історичної ономастики в зв’язку з аналізом берестяних грамот, Л. О. Самійленко – жіночі особові назви у пам’ятках ділової мови Лівобережної України XVII ст., М. І. Сенів – адаптацію жіночих календарних власних імен в українській мові XIV – поч. XIX століття та жіночі церковно-християнські власні імена в українських писемних пам’ятках XIV-XVIII ст. як давньоруську спадщину, Б. А. Старостін – структуру та історичний розвиток антропонімії арабського походження, В. Ю. Франчук – українські особові назви XVII ст., Н. Г. Цибульський – склад і структуру особових імен в грамотах XIV ст., В. О. Шевцова – історію українських жіночих антропонімів XVII ст. Заслужують на увагу праці Василя Сімовича, зокрема “Історичний розвиток українських (здрібнених та згрубілих) чоловічих хресних імен із окремишньою увагою на завмерлі суфікси”. Згадувана нами Лукія Гумецька вперше збирила і науково проаналізувала український ономастичний матеріал XIV-XV століть, висвітливши його найбільш повно у статтях “Жіночі особові назви в українській актовій мові XIV-XV століть”, монографії “Нарис словотвірчої системи української мови XIV-XV століть” (великий розділ “Власні назви”), “Ономастичний формант -ят в українській мові”, “Народні форми хрещених імен в українській мові XIV-XV століть”. Цінними на сьогоднішній день є праці польського ученого, мовознавця, професора Інституту славистики ПАН, дослідника лемківської культури Януша Рігера, зокрема праці “Особові назви сільського населення в Сяноцькій і Перемишльській землі XV століття” (1977) та “Słownictwo i nazewnictwo lemkowski” (Варшава, 1995), у якій дослідник

здійснив аналіз лексики та особових імен лемків. Цікавими в науковому плані є дослідження Р. І. Остаха "Українська антропонімія першої половини XVII ст.: Чоловічі особові імена (на матеріалі Реєстру Запорізького війська 1649 р.)" та кандидатська дисертація М. І. Сенів "Українська антропонімія XIV-XVIII ст. Жіночі іменування".

Останнім часом основним об'єктом зацікавлення дослідників стала проблема статичності і динаміки мови, а також методів синхронічного та діакронічного її опису. Так, динаміку лексичних норм української літературної мови XX століття дослідила доктор філологічних наук Л. В. Струганець. Нею обґрунтовано лінгвістичну і соціально-історичну сутність літературної норми, кодифікації, аналізуються основні типи динамічних змін у лексико-семантичній системі: неологізація, архаїзація, запозичення, трансформація семантичної структури слів, стилістична транспозиція лексем. Авторкою вперше в українському мовознавстві представлена методика використання комп'ютерного програмування для вивчення динамічних зрушень у лексичному фонді літературної мови [20]. Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови 1980-1990-х років проаналізував О. А. Стишов [19], динаміку української офіційної антропонімоформули на слов'янському фоні та еволюцію антропонімічних формул у слов'янських мовах дослідила професор С. М. Медвідь-Пахомова [11; 12].

Деякі вчені, наприклад, М. В. Карпенко пропонує розмежовувати діакронічну (етимологія, розвиток імен, етимологічне значення) і синхронічну (функціонування імен, їх знаковий характер, ономастичне значення) проблематику у вивченні власних імен людей, а інші, наприклад, А. Б. Долгопольський, стверджують, що синхронія у чистому вигляді не існує, насправді вона є мікроісторією, оскільки в мові завжди відбуваються зміни.

Антропонімічна система динамічна. Вона, як зазначає В. Д. Бондалетов, рухома не лише в діакронічному плані (змінюється склад імен), а й в синхронічному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою) [3, 92]. Тому синхронічний та діакронічний аналізи, маючи різні предмети дослідження в межах одного об'єкта – мови або котрогось її елемента, – доповнюють один одного та дають змогу простежити і сучасний стан іменника, і його зміни в процесі історичного розвитку. Досліджуючи іменник певного регіону, доцільно виділяти в ньому синхронічні зміни для того, щоб, по-перше, вивчити системні зв'язки структурних елементів та їх функціонування в конкретний момент життя мови і, по-друге, уявити собі історію мови шляхом зіставлення якомога більшої кількості синхронних зрізів [3].

Взявши за основу якісно-кількісний метод, запропонований В. Д. Бондалетовим, дослідники

виділяють широковживані і маловживані імена. Для цього число носіїв кожного року (зрізу) ділиться на кількість імен. Одержане число, заокруглене до цілого, є середнім коефіцієнтом однойменності (СКО). Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище – широковживані, нижче СКО – маловживані.

Суцільне дослідження особових імен певної території, проведене протягом тривалого часу, уможливило виявлення діакронічних змін іменника певної території та основні тенденції, що діють при цьому. О. В. Суперанська, визначаючи сукупність імен, які побутують на певній території, застосовує термін „ономастичний простір”, що координується з поняттям „життєвий простір” – визначення імен не тільки в системі мови, а й у житті (одні імена занепадають, зникають, інші – з'являються). О. Ю. Карпенко, наприклад, зазначає, що обов'язковою рисою живих, функціонуючих імен є локальне та особливо хронологічне варіювання. Списки особових імен у різних населених пунктах виявляються досить подібними, і ця подібність зростає, однак зближення іменників різних територій не спричинює їх повного збігу. Локальне варіювання складу імен, подібно до хронологічного варіювання, залишається істотною рисою динаміки антропонімічної системи. При цьому, звичайно, в списках імен різних територій однієї мови переважає спільне, а не відмінне [5, 80]. Учені досліджували структуру і динаміку реальних іменників окремих регіонів (С. Л. Брайченко, Д. О. Жмурко, Л. П. Зайчикова, О. Ю. Карпенко, О. Ю. Касім, Г. І. Кондратенко, Т. А. Короткова, Л. В. Кракалія, І. Д. Скорук, П. П. Чучка).

Протягом останнього тисячоліття система власних імен українців зазнала кардинальних структурних та функціональних змін. Першим кроком у створенні нового національного іменника було руйнування донаціональної системи власних імен, функціонування якої ґрунтувалося на більш-менш чіткому розмежуванні сфер уживання імен-церковнослов'янізмів та їх народнорозмовних відповідників. Перші вживалися передусім у текстах на релігійну тематику, у літературних творах і офіційних документах, другі побутували переважно в різних формах усного мовлення.

Останнім часом все більшої популярності набуває взаємодія лінгвістики з психологією, логікою, філософією. Так, із філософського погляду імена характеризує видатний вчений, філософ П. А. Флоренський [28]. У публікації рукопису "Імена" з його особистого архіву він дає тлумачення імені і зазначає, що у мові повинен обов'язково бути присутній особливий розряд слів, що обслуговують сторони пізнання – конкретних категорій і конкретних понять. Таким розрядом слів самопізнання людство визнавало і визнає імена, які запозичуються,

перекладаються, підлягають аррадикації, морфологічним змінам – і так набувають нового вигляду, у більшості випадків дуже далекого від первинного. Імена є дуже цінним елементом культури, це „ядро, основа особистості”, особовий інваріант, в якому поєднується семема, морфема і фонема (звук, значення, єдність форми і змісту).

Важливим чинником у дослідженні особових імен є лексикографічні джерела, зокрема словники: "Словарь русских личных имён" за ред. Н. О. Петровського [16], "Словарь русской ономастической терминологии" Н. В. Подольської [17], "Словник-довідник "Власні імена людей" Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської за ред. В. М. Русанівського [18] і "Словник українських імен" І. І. Трійняка [22].

Отже, проаналізований матеріал дозволив виділити низку лінгвістичних проблем та різні підходи вчених у лінгвістичній науці, ту важливу теоретичну канву, на підставі якої здійснюються дослідження прикладного характеру і які стають основою для найновіших досліджень сучасної ономастичної науки.

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія. Уласныя іменны, іменны-мянушкі, іменны по бацьку, прозвішчы / Бірыла М. В. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 328 с.
2. Бірчак Б. Б. Основні засоби і способи ідентифікації особи на Гуцульщині в XVI – XVIII ст. // Проблеми взаємодії української та російської філології : зб. наук. праць [укр. та відп. ред. Глотов О. Л.]. – Тернопіль, 1990. – С. 3–12.
3. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV–XV століть / Гумецька Л. Л. – К., 1958. – 298 с.
5. Карпенко О. Ю. Найуживаніші чоловічі імена російського населення півдня України / О. Ю. Карпенко // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 80–84.
6. Карпенко Ю. А. О функциях собственных имён / Карпенко Ю. А. // Spolocenske fungovanie vlastnych mien – Bratislava : Vedda, 1980. – S. 9–16.
7. Карпенко Ю. А. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю. А. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 47–50.
8. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі найменування / Розалія Йосипівна Керста. – К. : Наукова думка, 1984. – 152 с.
9. Критенко А. П. До теорії власних назв // Ономастика : респ. міжвідомчий зб. / АН УРСР України, Ономастична комісія. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 16–28. – (Серія „Питання мовознавства”).
10. Крюков М. В. Инская антропонимическая модель и проблема разграничения личного имени и апеллятива // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем / М. В. Крюков. – М., 1970. – С. 206–211.
11. Медвідь-Пахомова С. М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на слов'янському

фоні // Українська ономастика / [зб. науч. труд.]. – К. : НАН України, 1998. – С. 115–119.

12. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах / Медвідь-Пахомова С. М. – Ужгород, 1999. – 248 с.
13. Недилько О. Д. Антропонимия северной части Левобережной Украины (вторая половина XVII – первая половина XVIII вв.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02.01 „Украинский язык” / О. Д. Недилько. – К., 1969. – 16, [1] с.
14. Никонов В. А. Имя и общество / Никонов В. А. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
15. Палагина В. В. К вопросу о локальности русских антропонимов конца XVI–XVII вв. // Вопросы русского языка и его говоров / [зб. науч. труд.]. – Томск, 1968. – С. 83–92.
16. Петровский Н. А. Словарь русских личных имён / Н. А. Петровский. – М. : Русский язык, 1980. – 384 с.
17. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
18. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К., 1996. – 335 с.
19. Стишов О. Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови 80-90-х років // Najnowsze dzieje języków słowiańskich / Стишов О. – Opole : Uniwersytet Opolski, 1999. – S. 90–103.
20. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови XX століття / Любов Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
21. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Суперанская А. В. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
22. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
23. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
24. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : конспект лекцій / Павло Павлович Чучка. – Ужгород : Видавництво УДУ, 1970 – 104 с.
25. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 11–21.
26. Чучка П. П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації / Павло Чучка // Українська мова. Науково-теоретичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 97–106.
27. Флоренський П. А. Имена / П. А. Флоренский. – М. : ЭКСМО-Пресс, X. : Фолис, 1998. – 912 с. – (Сочинения).
28. Франко З. Хто ми? Звідки родом? / Зеновія Франко. – К. : Т-во „Знання” УРСР, 1990. – 48 с.
29. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe / T. Skulina – Warszawa, 1973–1974. – S. 59–98.

The article reviews the theoretical foundations of anthroponimics as a branch of linguistics, some actual theoretical problems (correlation between proper and common names, word formation structure, methods of identification of the person, classification of the anthroponymic material, variants of the names, some points of the historical anthroponymie, static and dynamic of the language, relation with philosophy) are highlighted and analyzed.

Key words: *appellative, anthroponymic problems, proper name, onomastics, personal name.*

В статтє рассмотрєны теоретическєе основы антропонимики как отрасли языкознания, выделєн и проанализирован ряд актуальных теоретических проблем (соотношения между общими и собственными названиями, словообразовательная структура, способы идентификации личности, классификация антропонимийного материала, варианты имен, вопросы исторической антропонимики, статика и динамика языка, взаимодействие с философией).

Ключевые слова: *апелятив, антропонимные проблемы, имя собственное, ономастика, личностное имя.*

УДК 81'373.2:37.091.214.18
ББК 74.268.1.3

Наталія Пославська,
Наталія Семенів

ВИВЧЕННЯ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Стаття присвячена вивченню пропріальної лексики на уроках української мови в загальноосвітній школі. Відзначено, що освоєння ономастичного матеріалу сприяє формуванню мовної культури школярів. Запропоновано комплекс завдань, виконання яких дасть змогу учням опанувати власні назви, стати комунікативно компетентними особистостями.

Ключові слова: *пропріальна лексика, дидактичний матеріал, мовна компетентність, творчі завдання, антропоніми, топоніми.*

Відповідно до сучасних державних положень зміст предмета "українська мова" в загальноосвітній школі повинен визначатися комунікативно-діяльнісним підходом, який передбачає активну участь школярів у навчальному процесі, де особливого значення набувають такі мовленнєві дії, як слухання, говоріння, читання й письмо. Основна мета курсу української мови полягає у формуванні національно-свідомої, духовно багатой мовної особистості.

Важливу роль у вихованні комунікативно компетентних учнів відіграє збагачення їх словникового запасу. Тому вивченню лексичного багатства мови слід приділяти належну увагу на всіх рівнях освіти. При цьому одним з ефективних засобів формування мовної культури школярів, як засвідчує практика, є освоєння пропріальних назв. "Вкрай необхідним вважаємо озброєння учнів елементарними відомостями із антропологічної лінгвістики, лінгвогносеології, семантики, соціолінгвістики, психолінгвістики,

когнітивістики, лінгвокультурології Тому варто розглянути різні гіпотези про походження українських топонімів, антропонімів, гідронімів, епонімів, імен язичницьких ... та ін." [4, 221–222].

На необхідність використання ономастичного матеріалу у навчально-виховному процесі з дітьми у свій час вказували А. Ф. Дістервег, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо. Їхні ідеї творчо розвинули В. П. Вахтеров, О. В. Духнович, Д. Д. Семенов. Особливо великого значення роботі над словом надавали і надають українські педагоги і лінгводидакти С. Х. Чавдаров, О. М. Біляєв, Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, Л. І. Мацько, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентиліук, М. Я. Плющ, І. О. Потапенко, Т. Г. Ужченко, О. Н. Хорошковська та ін.

Проте, як відомо, питанням ономастики у шкільному курсі української мови приділено надзвичайно мало уваги. Окрім того, обмежує можливість активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів шляхом роботи над власними назвами відсутність комплексного дидактичного матеріалу.

Усе відзначене зумовлює актуальність нашої розвідки, мета якої – дати рекомендації щодо вивчення пропріальної лексики на уроках української мови в загальноосвітній школі. Пропоновані завдання учитель зможе використати, наприклад, з метою актуалізації опорних знань чи мотивації навчальної діяльності школярів – з одного боку. З іншого – скористатися як базою для підготовки спецкурсу з ономастики.

Ономастика як розділ мовознавства про власні назви поділяється, як відомо, на антропоніміку та топоніміку.

Власні імена людей – надзвичайно цікавий матеріал для вивчення, адже вони відображають культуру, побут, моральні цінності, мудрість народу.

Роботу над антропонімами слід розпочинати з пізнання школярами власного імені. Завдання вчителя полягає в тому, щоб звернути увагу учнів на те, як на вибір імені для дитини впливають особливості часу та віяння моди. Для цього варто провести дослідницько-порівняльну роботу, мета якої проаналізувати частотність імен за останні 5-10 років, вказати особливості сучасних імен, пояснити, чому такими популярними сьогодні стали *Ангеліни, Аліни, Каріни, Віолетти, Еліни, Марго, Мілани, Стелли, Єгори, Артури, Артеми, Арсени* і тільки поодинокі *Оксани, Ольги, Катерини, Наталії, Івани, Михайли, Петри*, чому повертаються *Святослави, Владислави, Любомири, Назари, Анастасії, Софії*.

Передбачаємо й інші запитання, які виникатимуть після ознайомлення з такою інформацією, а саме:

- як правильно сказати при звертанні – *Євгене чи Євгенію, Олегу чи Олеже, Любо чи Любове, Наталю чи Наталіє*;

- як утворити присвійні прикметники (*Анатолія зошит, Анатолієва порада, Богданів квиток, Богданова пропозиція, Галинин рюкзак, Галинина книжка, Зоїн вибір, Зоїна контрольна*);

- як звернутися по батькові (*Григорій (Григор) – Григорович, Григорівна, Кузьма – Кузьмич, Кузьмович, Кузьмівна*);

- як утворити пестливо-зменшувану форму імен: *Юра – Юрчик, Юрась, Юрасик, Віта – Віточка, Вітусенька, Вітуся, Вітуська*;

- як провідмінити такі прізвища, як *Швець (Швеця Ігоря, Швець Ольги), Розкіш (Розкоша Петра, Розкіш Ірини), Пономаренко (Пономаренка Романа, Пономаренко Марії)*;

- як нормативно написати *Влас чи Улас, Осип чи Йосип; Маріанна чи Маріана, Неллі чи Неля, Сусанна чи Сузанна, Геннадій чи Генадій, Іполит чи Іпполит, Костянтин чи Константин*;

- коли доцільно вживати *Женя, а не Євген, Петя, а не Петро, Надька, Надійка, а не Надя*.

Дослідження семантики прізвищ виховують у школярів потребу знати історію свого роду. Під час вивчення цього питання освітянам слід пам'ятати, а також звернути на це увагу учнів, що прізвища людей виконують юридичну функцію, тому в них важлива кожна буква. Тривалий час працівники місцевих органів влади офіційний запис прізвищ здійснювали за принципом: як вимовляємо, так і пишемо. Тому в документах натрапляємо на варіанти: *Артемов – Артџомов, Благоїв – Благоєв, Буряк – Бурак, Заболотський – Заболоцький, Колесник – Колісник, Качан – Кочан, Приймаченко – Примаченко, П'яста – Пяста, Скляр-Шкляр*. Вчитель повинен спонукати учнів до думки, що у правописі українських прізвищ потрібно керуватися правилами орфографії, які регулюють вживання апострофа (*Гром'як, Карп'юк, Лук'яненко, Довб'яга*), м'якого знака (*Вихованець, Діхтяр, Зінчук, Новохатько, Яблонський*), позначення подвоєння і подовження (*Беззубенко, Піддубник, Винник, Катранник, Тютюнник*), спрощення та змін приголосних на письмі (*Благовісний, Щасливець, Озерянський, Реуцький*).

Для розширення світобачення школярів варто зазначити, що окремі варіанти прізвищ мають чітко визначений територіальний характер: прізвища з суфіксом *-ів* переважають в західних областях України (*Василів, Семенів, Федорів*), з афіксом *-ов* – у центральних та східних (*Данилов, Петров, Щербаков*). Після ознайомлення з цим матеріалом учні можуть написати дослідницькі роботи на зразок "Прізвища мого села (регіону)".

Також пропонуємо педагогам виконати з учнями такі види робіт з антропонімами:

1. Записати язичницькі імена, що вказують на неспокійну, крикливу вдачу дитини, які

згодом перетворилися на прізвища і побутують у наш час, наприклад: *Шумило, Крикун, Безсон, Буркун тощо*.

2. Назвати якомога більше прізвищ, які могли отримати: а) діти попа; б) діти швеця; в) діти Петра.

3. Згрупувати прізвища відповідно до джерел їхнього походження. Обґрунтувати відповідь.

Заболотний, Іванчук, Перебийніс, Войтенко, Горенко, Загребельний, Петрів, Барський, Канівський, Непийвода, Кушнір, Кривошапка, Лісовський, Луговий, Підгірянка, Полтавець, Сіроштан, Чорновол, Сивокінь, Настенко, Маруцак.

4. Знайти серед даних прізвищ ті, які мають спільну основу. Звернути увагу на фонетичні варіанти.

Волощенко, Яценко, Драчук, Кухтинський, Лимар, Трачук, Римарівський, Кухаренко, Волошиновський, Гординець, Штельмащук, Ординчук, Іщук, Стельмахів.

5. Які професії та ремесла відображені у прізвищах *Шинкарук, Кушнір, Дудник, Козоріз, Писаренко, Паламарчук*? Які з цих професій існують у наш час?

6. Встановити будову виділених слів (у називному відмінку).

Діда Олофіра по-вуличному прозивали *Царком*. Це прізвисько лишилося за *Строкатим* здавна (О. Донченко).

Це той розбійник, на прозвання *Мороз* (С. Васильченко).

Ніхто у всій школі не мав стільки прозвищ, як присадкуватий, кругловидий Василь *Грищук* (С. Васильченко).

Васька *Соломін* на пароплаві відзначався тим, що завжди виступав з пропозиціями. Йому навіть кличку дали Васька Пропозиціонер (М. Трублаїні).

Вони працювали кореспондентами армійської газети і підписували свої спільні твори псевдонімом *Чайка* (Ю. Яновський).

І в Будинку металургів, і приїжджі горожани знають його під цим іменем: дід *Нечуйвітер*, гроза браконьєрів (О. Гончар).

Прозивався він Василь *Невдачливий*, чи, пак, наймення йому було *Думенко*, а по-вуличному його дражили: "невдачливий" (Грицько Григоренко).

Сільського дяка було порекло *Микитейчук* (Г. Хоткевич).

7. Навести приклади прізвищ, що утворилися такими способами: суфіксальним, префіксальним, суфіксально-префіксальним, злиттям двох чи більше основ, переходом однієї частини мови в іншу.

8. Продовжити ряд: *проживав за Бугом – Забузький, Забужний, в Збаражі – ..., в Острозі – ..., у Володарці – ..., у Бахмачі – ..., у Галичі – ..., в Овручі – ...*. Звернути увагу на чергування приголосних при утворенні таких прізвищ.

9. Побудувати родовідне дерево. Простежити спосіб творення родинних прізвищ та проаналізувати, що стало причиною їх виникнення (людські якості, зв'язок особи з батьком чи матір'ю, національність, рід занять, соціальний стан, проживання у певній місцевості тощо).

10. Дібрати українські народні прислів'я та приказки, у яких згадуються імена або прізвища людей, наприклад: на бідного Хому і дерево падає; на бідного Макара всі шишки валяться; чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати; для нашого Федота не страшна робота; не кожна ж Ганна й гарна; хороший, як Микитина свита навиворіт; кожна птиця знайде свого Гриця; Іван плахту носить, а Настя булаву.

11. Групова робота:

а) "Коло друзів". Школярі записують прізвища, ім'я, по батькові кожного члена групи у всіх відмінках.

б) психологічна розминка "Лагідне ім'я". Прошепотіти сусідові на вушко лагідно його ім'я.

Формуванню мовленнєво компетентної особистості сприятиме також ознайомлення учнів з топонімами. Педагогам слід звернути увагу на ті особливості географічних назв, що стимулюватимуть інтерес школярів до навчання, розширять їхній кругозір, збагачуватимуть мовлення, вироблятимуть початкові навички наукового аналізу. Тому, крім завдань, що базуються на вивченні місцевої топоніміки, варто пропонувати учням виконати різноманітні творчі завдання з елементами досліджень та вправи "змагального" характеру (конкурси, вікторини), а також позакласні заходи, наприклад, "Подорож містами України", "Мандрівка вулицями рідного міста", "Поетика назв річок", "Легенди гір" тощо. Загалом можна визначити три принципи вивчення географічних назв школярами: словотворчий (встановлюється власне спосіб творення топоніма), лексико-семантичний (аналізується твірна основа назви) і мотиваційний (характеризуються ті відношення, які виникали між топонімом та об'єктом, що називається у момент номінації).

Під час вивчення топонімів пропонуємо застосувати інтерактивні технології групової роботи.

1. Гра "Хто більше". До поданих назв підібрати власні, записати їх і пояснити контрольні орфограми через парну взаємоперевірку.

I група. Назви міст.

II група. Назви річок.

III група. Назви гір.

IV група. Назви країн.

2. Гра "Хто швидше". (Вміти пояснити також орфограми).

I група. У Болгарії живуть – ..., у Польщі – ..., в Італії – ..., в Естонії – ..., у Вірменії – ...

II група. Живуть іспанці в ..., французи – у ..., американці – в ..., англійці – в ..., шведи – ...

III група. В Україні проживають представники різних національностей – це українці, росіяни ...

IV група. У Києві живуть – кияни, в Умані – ..., у Москві – ..., у Черкасах – ..., у Тернополі – ...

3. Всі групи виконують однакове завдання. Технологія "Незакінчене речення".

Ми відпочивали в пансіонаті "Кримські зорі". Він має таку назву, бо... Сьогодні відкрили новий магазин "Непосидько", йому дали таку назву, бо...

4. Прочитати текст. Більше балів набере та група, що якнайточніше відтворить прослухане.

Одне з найдавніших міст нашої країни – Чернігів, колишнє стольне місто Сіверської землі. У літописі Чернігів вперше згадується під 907 р. Відомо також, що на місці Чернігова у VI-VIII ст. існувало кілька невеликих поселень, з яких, очевидно, він і виріс.

Назву пов'язують з чорним лісом, що тут зростає. Інші дослідники виводять її з імені князя Чорного, який бився проти хазар. До наших часів у Чернігові збереглася "Чорна Могила", в якій нібито було поховано князя. Проте, як довели розкопки, місто було засноване значно раніше, отже, і топонім існував задовго до народження князя Чорного. Вчені вважають необгрунтованими й спроби вивести найменування міста від імені легендарної княгині Чорни (Цорни). Деякі вчені відшукали у назві міста прізвище Черніг, або Черниг.

Можна припустити, що назва міста виводиться зі слова "чернига". Це один із варіантів (відомі й інші – "черниця", "черника") давньої назви чорниць – поширених у Поліссі ягід. Мабуть, спершу "Черниговим" називали урочище, де було особливо багато чорниць, далі вона перейшла на якість із давніх поселень на місці майбутнього Чернігова.

Виводять назву "Чернігів" і від слова "серна" – (Сернігіє), які у великій кількості водилися в навколишніх лісах (А. Коваль).

Вивчення пропріальної лексики на уроках української мови в загальноосвітній школі слід розглядати як цілеспрямований процес, що передбачає певну послідовність ознайомлення учнів з різними групами власних назв. Зразком цієї послідовності визначено таку поетапність опрацювання ономастичного матеріалу: а) пошук у тексті пропріальних номенів, б) визначення диференційних ознак онімів, в) з'ясування семантики власних назв, г) пояснення історії їх виникнення, г) подача додаткової цікавої інформації про власні назви та їхні денотати. Завдання і вправи, зміст який насичений ономастичною лексикою, спрямовані на активізацію розвитку уваги, вироблення здатності вибору ономастикону відповідно до певної ситуації, формування умінь добирати

видові ономастичні поняття до родових та навпаки, виявлення творчих можливостей учнів завдяки дослідницько-пошуковій роботі.

Таким чином, упровадження в навчально-виховний процес освоєння пропріальної лексики сприяє суттєвим позитивним зрушенням в активному словниковому запасі школярів, який є основою для вироблення мовленнєвих навичок. Завдяки цьому забезпечується розвиток пізнавального інтересу до вивчення мови, формуються раціональні форми розумової діяльності та уміння використовувати здобуті знання на практиці.

1. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови навчально-методичний посібник / О. М. Біляєв. – К.: Генеза, 2005. – 180 с.
2. Задорожна Н. О. Ономастика як сфера лінгвістичних компетенцій учителя / Задорожна Н. О. // Вивчаємо українську мову та літературу. – № 11. – 2010. – С. 25–30.
3. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України: наукове-популярне видання / А. П. Коваль. – К.: Либідь, 2001. – 304 с.
4. Лінгводидактика (курс лекцій): навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. І. Потепенко, Л. П. Кожуховська, Т. І. Товкайло, Т. В. Чубань. – К.: [Міленіум], 2005. – 204 с.
5. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів / [М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. М. Горошкіна та ін.]. – К.: Ленвіт, 2003. – 301 с.
6. Горчинська Т. А. Ономастикон на уроках мови в початкових класах: навчальний і виховний потенціал його використання / Т. А. Горчинська // Українська національна ідея: витоки і сьогодення: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Знання, 2000. – С. 81–83.

Article deals with the proper names of Ukrainian language lessons in secondary school. Noted that the development of onomastic material contributes to a culture of language students. The complex of tasks that will allow students to learn proper names, become communicatively competent individuals.

Key words: proper names, didactic material, linguistic competence, creative task, anthroponomy, toponymy.

Статья посвящена изучению проприальной лексики на уроках украинского языка в общеобразовательной школе. Отмечено, что освоение ономастического материала способствует формированию речевой культуры школьников. Предложен комплекс заданий, выполнение которых позволит учащимся понять имена собственные, стать коммуникативно компетентными личностями.

Ключевые слова: проприальная лексика, дидактический материал, языковая компетентность, творческие задания, антропонимы, топонимы.

УДК 811.1'373.2
ББК 81.031.4

Олена Карпенко

ОНОМАСТИКА І ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Статтю присвячено загальній потребі введення ономастичних навчальних курсів у програму вищої школи, зокрема спеціальних курсів з когнітивної та літературної ономастики, їх провідній ролі у формуванні нових поколінь українських вчених. Запропоновано схему впровадження соціальної мережі для взаємодії українських ономастів у цьому напрямку.

Ключові слова: ономастика, когнітивна ономастика, літературна ономастика, спеціальний курс, соціальна мережа.

Кожний текст будь-якого стилю – художній, науковий, діловий, просто розмова – складається із загальних слів, серед яких лише іноді проблискують власні назви. Спеціальні дослідження показали, що в художніх творах більше 2-5% їх тексту власних назв не буває. Однак у мові, на відміну від мовлення, власних назв значно більше, мінімум у тисячу разів. Адже власні назви – індивідуальні, мають тільки одного носія кожна. Якщо оніми збігаються, особливо серед антропонімів і топонімів, то це омоніми, наприклад *Kiїв* в Україні, маленьке місто *Kiїв* у Чехії, *Одеса* в Україні і невелике місто в США *Odessa*. Для позначення кожного міста в світі потрібні тисячі назв, а всі разом вони вміщуються в єдине слово – *місто*.

Однак не треба думати, що слово *місто* є організатором, об'єктивним компонентом усіх міст світу. Навпаки, власна назва кожного міста зокрема відбиває, утримує в собі фрагмент історії і допомагає зберегти про нього пам'ять. Назва *Kiїв*, нині столиця України, колись була потужним центром Київської Русі, столицею наймогутнішої держави в Європі, тож багато подій, історичних аспектів, людських доль об'єднуються назвою *Kiїв*. Можемо сказати те саме про будь-яке місто світу. У кожному онімі живе певна історична інформація, у тому обсязі, в якому вона збереглася у людській пам'яті та писемних джерелах, що є універсальною загальноосвітньою рисою.

Оніми – то досить загадкові назви. Звідки взялися назви *the Thames* чи *Ben Nevis*, *Аполлон* чи *Афродіта*, вчені досі сперечаються. Літописець Нестор, головний автор "Повісті минулих літ", виявляв великий інтерес до власних назв. Іван Франко написав три ономастичні статті. Великі поети Леся Українка та Уільям Шекспір спеціальних статей на цю тему не писали, але так майстерно користувалися власними назвами, безпомилково добираючи найдоречніші, що вірогідно добре їх обмірковували, перше ніж ужити. Це ж можна

сказати про інших талановитих письменників світу.

Зрозуміло, що такі різнопланові, специфічні, складні й непрозорі структури, як оніми, є дуже важкими для дослідження. Отже, з одного боку, у мовленні вони вживаються мало, з другого – вживання їх є непростим завданням для аналізу. Тому загалом вивчення власних назв раніше або оминали взагалі, або говорили про них побіжно. Тож маємо великий інтерес до власних назв одночасно із малим ступенем їх вивченості. Можна сказати, що світове мовознавство розвивалося до ХХ століття як мовознавство загальних назв. Уведення в навчальну програму філологічних факультетів спеціальних курсів з ономастики стало можливим завдяки зусиллям українських мовознавців. Важливою частиною лінгвістичних студій є вивчення мови художніх творів, бо суттєві розбіжності між мовою літератури та повсякденним мовленням визначають актуальність дослідження поезики [див. 1, 2, 4, 5]. Без аналізу отих згаданих 2-5 % справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів, просто неможливе. Власні назви в тексті дають неоціненну інформацію для інтерпретації цього тексту, вони увиразнюють, забарвлюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну функцію.

Мова виконує багато різних функцій, але навіщо людям мова в принципі? По-перше, щоб спілкуватися, обмінюватися інформацією, тобто для комунікації. По-друге, щоб пізнавати світ, робити невідоме відомим, називаючи його словом, тобто для когніції (лат. *communicatio* “повідомлення”, *cognitio* “пізнання, вивчення”). Якщо в комунікації роль власних назв, як правило, невелика, мислення так чи інакше, раніше чи пізніше, йде від загальних назв до власних і при цьому розширює коло цих власних назв, пізнаючи нові предмети, явища, об’єкти, людей, відповідно закріплюючи це знання оніміконом. Когніція здійснюється не в мовленні, а в голові, тому її вивчати набагато важче, ніж механізм комунікації. Когнітивне мовознавство фактично тільки почало розвиватися в кінці минулого століття спільними зусиллями філософів та мовознавців, а ономасти все наочніше з’ясовують, що в когнітивному аспекті мовознавства власні назви відіграють вагомішу роль, ніж у комунікативному. Тому когнітивною ономастиком нині починають займатися все більше вчених, а в обсяг цього напрямку вивчення власних назв входить все більше розмаїтих проблем.

З метою висвітлення принципів функціонування власних назв у ментальному лексиконі, ознайомлення студентів з онімічними системами англійської та української мов у зіставленні, розкриття їх когнітивної сутності, в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова запроваджено спеціальний курс

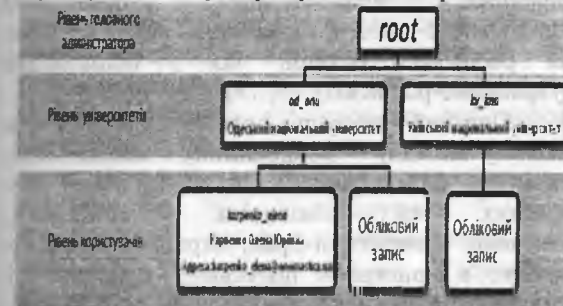
“Когнітивна ономастика”. Практичні уміння і навички, які студенти здобувають у процесі проходження цього курсу, полягають в тому, що вони навчаються проводити аналіз теоретичного й практичного матеріалу, тренуються в організації та інтерпретації власних асоціативних експериментів, складанні онімічних словничків.

Навчальний посібник “Когнітивна ономастика” [3] сприяє адекватній організації викладення матеріалу, засвоєння його студентами п’ятого курсу. У посібнику розглядаються й аналізуються функції, обсяг і трансформації власних назв у мовній ментальності, універсальні для будь-якої мови, де вони перебувають як концепти, що виходять за межі ментального лексикону тільки внаслідок перетворення у слова. Онімічні концепти групуються в дев’ять онімічних фреймів і відіграють у ментальному лексиконі організувальну функцію. Посібник скерований на загальні проблеми ономастики, прилягаючи до курсу загального мовознавства, і розрахований на студентів гуманітарної спрямованості.

Завдяки різним теоретичним курсам з ономастики, яких має з’явитися якомога більше на теренах нашої країни, студенти – майбутні вчителі, викладачі, науковці – отримують основи лінгвістичних знань, необхідні для поліпшення самостійної наукової праці, залучені до роботи в реальних та віртуальних наукових бібліотеках, до написання курсових та дипломних робіт з ономастичної тематики. Футурологічний прогноз такої освітньої роботи вбачається у підтриманні й розвитку зацікавленості української молоді в ономастичних дослідженнях, вихованні нових поколінь науковців-ономастів.

Є доцільним поєднання зусиль українських ономастів для підвищення інтенсивності та швидкості роботи українського ономастичного загалу. У процесі розвитку науки та освіти дуже корисним було б розробити єдиний сервер даних, де зберігалися би науково-методичні розробки з ономастичної тематики. Для реалізації цієї моделі потрібно створити сервер, який би надавав певному колу користувачів можливість зберігати й редагувати дані. Основою цієї системи є інтерактивність, для створення якої на зразок соціальних мереж (наприклад, *ВКонтакте*) потрібно розробити чітку схему взаємодії користувачів із сервером та один з одним. Для надання користувачеві можливості змінювати лише свої дані, потрібно запровадити на сервері чітку ієрархію. На нашу думку, найбільш ефективною є ієрархія, яка була запроваджена в операційній системі UNIX і збережена в нащадку цієї системи – *Linux*. Притому, *Linux* є серверною ОС і має вбудовані можливості для розвернення такої ієрархії на сервері. Важливість цієї системи в тому, що за її допомогою буде можливим надати кожному учаснику проекту власний обліковий запис та

поєднати ці записи в групи відповідно до університету, до якого вони належать. На чолі всіх користувачів буде стояти головний адміністратор, або, за *Linux*-термінологією, *root*. До кожного запису має бути прив’язана одна адреса електронної пошти, за допомогою якої буде здійснюватися комунікація. Схематично цю наукову соціальну мережу можна зобразити так:

Взаємодія користувачів із сервером буде проходити за допомогою Веб-інтерфейсу, тобто кожний матиме свою власну сторінку на порталі, так званий “особистий кабінет”. На цій сторінці користувач буде мати можливість завантажити своєї роботи на сервер, оновити вже існуючі або стерти їх. Окрім цього, користувачі отримують можливість знайомитися з роботами інших авторів. Для збільшення інтерактивності до кожної роботи користувач має можливість залишити коментарій.

Така система сприятиме налагодженню обміну накопиченими знаннями і методичними розробками між ономастами України. Науковці будуть мати швидкий та безкоштовний засіб для своєчасного повідомлення своїх колег щодо надходів поліпшення освітнього процесу та популяризації своїх наукових здобутків.

1. Аркушин Г.Л. Українська ономастика : роб. навч. прог. [для студ. спец. “Укр. мова та літ.”] / Г.Л.Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2006. – 100 с.
2. Калинин В.М. Литературная ономастика или поэтика онима : метод. ук. к спецкурсу [для студ. филол. фак.] / В.М.Калинин. – Донецьк, 2002. – 39с.
3. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика : навч.пос. [для студ. виш. навч. закл.] / О.Ю.Карпенко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 158 с.
4. Карпенко О.Ю. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті : метод. вказ. до спецкурсу [для студ. фак. ром.-герм. філол.] / О.Ю.Карпенко. – Одеса, 1998. – 24 с.
5. Соколова А.В. Основи літературної ономастики : метод. вказ. до спецкурсу / А.В.Соколова. – Ізмаїл : ІДГУ, 2005. – 30 с.

The article is dedicated to the urgent need of introduction of university courses in onomastics, namely special courses in cognitive and literary onomastics, of their leading role in the formation of new generations of Ukrainian scientists. A model of social network among Ukrainian onomatologists is introduced.

Key words: *onomastics, cognitive onomastics, literary onomastics, special courses, social network.*

Статья посвящена важной проблеме введения ономастических учебных курсов в программу высшей школы, в особенности специальных курсов с когнитивной и литературной ономастики, их ведущей роли в формировании новых поколений украинских ученых. Предложено схему внедрения социальной сети для взаимодействия украинских ономастов в этом направлении.

Ключевые слова: *ономастика, когнитивная ономастика, литературная ономастика, специальный курс, социальная сеть.*

УДК 811.161.2'373

ББК 81.031.45

Віра Котович

ОНИМНИЙ ПРОСТІР БОЙКІВЩИНИ: ДОСЛІДЖЕНЕ І НЕДОСЛІДЖЕНЕ

У статті з'ясовується поняття онімного простору; розглядається рівень дослідження ойконімів, гідронімів, ергонімів, урбанонімів, антропонімів, інших класів онімів у системі онімного простору Бойківщини.

Ключові слова: *Бойківщина, онімний простір, ойконім, гідронім, ергонім, урбанонім, антропонім.*

Простір – філософська категорія, що характеризує співіснування об’єктів, їх взаємодію, протяжність та сукупність матеріальних систем [19, 545], одна з основних об’єктивних форм існування матерії [13 VIII, 298]. Вживання такого терміна завжди дає об’ємну картину того, до чого він додається. Тому визначення онімного простору, як би дослідники не уточнювали, не розширювали чи звужували це поняття (ономастичний, онімний, топонімний тощо), передбачає опис та аналіз онімів, що функціонують на певній території.

Ономастичний простір – це сукупність власних назв усіх типів, вживаних конкретним народом у певний час на певній території [16, 45]. Таке визначення ономастичному простору дає О. Суперанська, наполягаючи на тому, що попри існування поняття ономастикон доцільно говорити про ономастичний простір як ширше й дещо інше поняття. Вчена схильна ділити ономастичний простір на зони і сектори, що є важливим як у теоретичному плані – для кращого розуміння і вивчення імен окремих типів, так і в практичному, оскільки імена різних об’єктів несуть неоднакове соціальне і юридичне навантаження, і, зрозуміло, ті сектори ономастичного простору, на які припадає більше навантаження, повинні бути вивчені більш ретельно.

До найтипівіших об’єктів, що входять до ономастичного простору будь-якого регіону, О. Суперанська відносить найменування людей,

оточуючих їх тварин та місця проживання перших і других [16, 49].

Термін топонімичний простір чи не вперше був запропонований В. Топоровим для передачі сукупності власних назв, що існували в минулому, існують зараз і будуть функціонувати в майбутньому [18, 30].

М. Фролов додає, що топонімичний простір – це своєрідне дзеркало історії тієї чи тієї країни, її народів, їхніх мов і діалектів [23, 103]. Тож не випадково Р. Козлова виділяє і ойконімійний простір, наголошуючи на тому, що доцільно розглядати ойконімійний простір слов'ян, оскільки ойконіми часто повторюються на всьому слов'янському просторі [7, 58].

З. Франко сприймала ономастичний простір кожного регіону як наслідок багатьох етапів існування ономастичних систем у мовах народів, що заселяли ці території, як своєрідне нашарування багатьох ономастичних пластів [16, 51].

Отож, власні назви ономастичного простору постійно присутні у мові та в мовленні, утворюють свої системи і підсистеми або залишаються позасистемними вкрапленнями [16, 45]. Вивчаючи ономастичний простір, слід виходити з комплексу названих об'єктів, нерівномірно розміщених в оточуючому нас життєвому просторі. Ономастичний простір змінюється від району до району, від області до області, залежно від характеру заселень цих територій, від специфіки занять жителів і від природних особливостей, що складають реальну основу для утворення поселень [16, 46].

Близько до розуміння ономастичного простору певної території підводить В. Бланар, наголошуючи, що об'єм ономастичних систем вимірюється у просторі, в часі і в продуктивності (в частотності). Кожна ономастична система існує у визначеному просторі [16, 51].

Дослідники літературної ономастики розглядають ономастичний простір художнього тексту. В. Калінкін зазначає, що суть термінологічного сполучення ономастичний простір детально проаналізовано в кандидатській дисертації О. Немировської “Ономастичний простір в художньому тексті (на матеріалі роману О. Т. Гончара “Твоя зоря”)”. У названому дослідженні ономастичний простір художнього твору визначається як частина цілісної системи мікросвіту, наголошується на “своєрідній лексичній системі, що характеризує індивідуально-стилістичні особливості почерку письменника” [12, 3].

Щоправда, з легкої руки професора В. Калінкіна, вчені все частіше стали послуговуватися поняттям онімний простір. Якраз В. Калінкін поняття ономастичний простір мови, вживане ним раніше для позначення сукупності власних імен мови, замінив поняттям онімний простір мови, давши йому вичерпну характеристику та порівнявши з поетонімосферою літературного твору [6].

Онімний простір адміністративного району став предметом дослідження кандидатської дисертації О. Дмитрієвої “Ономастичний простір Россошинського району Воронежської області”. У роботі авторка розглянула антропонімний (власні імена, прізвища, прізвиська) і неантропонімний простір (зооніми, гідроніми, ойконіми, мікротопоніми, урбаноніми) “двомовного регіону, ономастика якого відбиває як російські традиції, так і білінгвальні (українсько-російські)” [5, 15].

Онімний простір окремого регіону (в нашому випадку – Бойківщини) – надзвичайно складний, багатограний і багатоплановий світ власних імен. Бойківщина – особливий, яскравий, колоритний край, перші описи якого відбито в монографії польського публіциста і етнографа І. Любича-Червінського “Задністрянська околиця між Стриєм і Лімницею” ще 1811 року. І. Червінський зазначав, що населення лівого берега Дністра називало своїх сусідів бойками, а в побуті, господарському укладі, звичаях одних і других було багато відмінного. Це дає підстави вважати, що ще на початку XIX ст. північною межею етнографічної Бойківщини був Дністер. Пізніше інші дослідники визначають цю межу південніше від підгірської частини течії Дністра і констатують дедалі більше її просування з плином часу на південь [1, 9].

На основі етнографічних і мовно-діалектних особливостей етнографічну групу українців-бойків можна територіально окреслити такими схематичними межами: ріка Лімниця на сході і верхів'я Сяну на заході, північну межу становлять передгір'я Карпат південніше від Дністра по лінії населених пунктів зі сходу на захід: Ясень, Липовиця, Луги, Спас, Вигода, Витвиця, Болехів, Розгірче, Нижня і Верхня Стинави, Орів, Тустановичі, Опака, Підбуж, Недільниця, Сушиця, Стара Сіль та Лопушна. Південна межа етнографічної Бойківщини – Полонинський хребет між верхів'ями рік Ужа і Тересви в Закарпатті. За сучасним адміністративним поділом вказана територія охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський (за винятком його північної смуги) райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Міжгірського і Великоберезнянського та весь Воловецький райони Закарпатської області.

Важко назвати всіх дослідників, які від середини XIX ст. присвятили свої роботи вивченню бойківського ареалу. Винятково важливу роль у справі піднесення етнографічного дослідження бойків відіграв І. Франко. Добре знання історії, соціально-економічних умов життя, побуту, матеріальної і духовної культури населення бойківського краю

знайшло відображення в численних художніх, публіцистичних і наукових творах нашого славного земляка.

Саме І. Франка сьогодні по праву можемо вважати і першим дослідником онімного простору Бойківщини. Хто, як не він, у своїх “Причинках до української ономастики” цитує німецького професора А. Гайнза: “Інтересна і дивна зарозом річ, що чоловік у своїм ім'ю має такого товариша на все життя, що все йде біля нього з зачиненим наличником, товариша, що супроводить його від коліски до гробової лошки, 70, 80 літ, а якого значення чоловік дуже часто не знає, якого правдиве лице перед ним закрите” [20, 391]. У “Причинках...” учений більше уваги відводить антропонімам, проте *Борислав, Дрогобич, Сілець, Доброгостів, Станія, Залокоть, Ясениця Сільна, Дорожів, Брониця, Сторона, Кобильниця Руська, Кобильниця Волоська, Пруси* – це далеко не повний перелік ойконімів Бойківського краю, що стали об'єктом Франкового зацікавлення.

Взагалі топонімний матеріал, зібраний за художніми творами письменника, як наголошує З. Франко у роботі “Ономастика в мові творів Івана Франка”, дає у випадках спроб їх етимологізування ключі для розкриття походження та семантики. Цей матеріал вносить чимало у вивчення топонімії України в цілому і топонімії території, описаної письменником, зокрема. Як правило, кожен розряд топонімів має свою географію, свій більш чи менш детально вивчений і пізнаний письменником простір обстеження та ознайомлення, пов'язаний з життєвими обставинами, місцем перебування та мандрівок. Цілком зрозуміло, що назви сіл у компактній масі якогось одного району, до того ж з його мікротопонімією, зокрема назвами ставів, річок, вершин, долин, будуть стосуватися тільки відомого обширу, тоді як назви міст, великих рік, пасм гір без мікротопонімії – переважно невідомого. Відома територія представлена великою кількістю назв, невідома – порівняно незначною. Так, на відому письменникові Галичину припадає 356 назв, на Луковину, Волинь, Закарпаття – 109, на менш відому Наддніпрянщину – 52. Те ж саме спостерігаємо і серед гідронімів, де на відому територію припадає 39, на всю іншу – 8 лексем.. Ліси називаються тільки в околицях рідного села Нагуевичі, з рідних місць почерпнуті й назви долин, ставів, джерел, ручаїв [21, 56-57].

У багатьох прозових художніх творах І. Франка місцем дії є бойківські поселення: *Борислав* (за підрахунками З. Франко ойконім гадаю 247 разів), *Дрогобич* (155 фіксацій), *Нагуевичі* (57 фіксацій), інші міста та села краю [21, 57].

Топонімію Бойківщини в минулому столітті детально досліджував Я. Рудницький, що 1939 року знайшло відображення у його польськомовній праці “Nazwy geograficzne

Wojkowszczyzny” [25]. Від часу видання роботи Я. Рудницького, у якій він аналізував не лише ойконіми, але й ороніми та гідроніми, минуло 70 років. За цей час слов'янська ономастика як наука зазнала суттєвих змін. Розробляється і вдосконалюється методика збирання, систематизації, класифікації, аналізу ономастичного матеріалу. Про походження окремих ойконімів регіону писали Г. Шило, Є. Черняхівська, деякі назви поселень розглядають у своїх роботах Д. Бучко, С. Вербич, М. Демчук, О. Купчинський. Абсолютну більшість ойконімів Бойківщини серед інших карпатських і прикарпатських назв населених пунктів проаналізував М. Худаш. Проте й сьогодні є ще немало назв поселень, походження яких не до кінця з'ясовано.

Грунтовними є дослідження гідронімії Бойківського краю. Окремі гідроніми розглядалися у працях Т. Лер-Сплавинського, Я. Розвадовського, В. Петрова, М. Рудницького, О. Трубочова, З. Франко, О. Стрижака, Ю. Карпенка, І. Железняк, В. Шульгача, С. Вербича, М. Матіїва. З-поміж робіт названих учених слід виокремити дві кандидатські дисертації – “Гідронімія басейну Верхнього Дністра” С. Вербича [4], де, між багатьма іншими, проаналізовано гідроніми Дрогобицького, Самбірського, Старосамбірського, Турківського районів та “Гідронімія басейну Стрию” М. Матіїва [11], у якій опрацьовано гідроніми та мікрогідроніми Сколівського, Стрийського, Турківського, Дрогобицького районів.

Ороніми Бойківщини свого часу розглядали Я. Рудницький, С. Грабець, а далі й сучасні дослідники Ю. Карпенко, М. Габорах, однак комплексного аналізу оронімії Бойківського краю наразі ще немає.

Останнім часом активізувалися дослідження мікротопонімів Бойківщини. Серед праць варто назвати кандидатську дисертацію Н. Сокіл “Мікротопонімія Сколівщини” [15], у якій проаналізовано мікротопоніми 52 бойківських сіл. Мікротопоніми належать до унікальних мовних одиниць, що здатні зберігати в собі різноманітні елементи та відображати цілісну лінгвогеографічну історію окремої території. Принагідно проаналізовано окремі мікротопоніми Бойківщини у роботах С. Вербича, З. Купчинської, В. Петруляк.

Ще один великий пласт онімного простору – ергоніми – найменування державних, громадських і суспільно-політичних установ, організацій, промислових підприємств державної і приватної форм власності. Вичерпно і детально з'ясувала місце ергонімів у системі онімного простору Н. Лесовець. Однак вчена констатує, що, незважаючи на те, що ергономіка протягом тривалого часу привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників, в україністиці це все ще недостатньо вивчений розділ ономастики [10,

33]. Ергоніми Бойківщини ще не опрацьовано, принаймні нам відома лише стаття О. Куцик "Ергоніми міст Трускавця і Стебника: історико-культурологічний аспект" [8], і стаття О. Куцик та Г. Попадинець, у якій окреслено ще один малодосліджений пласт бойківських онімів – назви внутрішньоміських об'єктів – "Урбаноніми Дрогобича: історико-культурологічний аспект" [9]. Тож і ергоніми, і урбаноніми Бойківщини ще чекають ґрунтовної ономастичної розвідки.

Центральне місце онімного простору регіону належить антропонімам. Відомо, що кожен антропонім містить у собі не лише лінгвістичну, але й історичну інформацію. Сьогодні з-поміж антропонімів Бойківщини детально проаналізовано прізвища, що відбито у кандидатській дисертації Г. Бучко "Прізвища Бойківщини в період їх становлення і в наші дні" [3] та в низці блискучих статей ученої. Крім того, прізвища тієї частини Бойківщини, що входить до сучасної Закарпатської області (Міжгірський, Великоберезнянський, Воловецький райони) знайшли своє місце в історико-етимологічному словнику П. Чучки "Прізвища закарпатських українців" [24].

Однак антропонімний простір Бойківщини – це не лише прізвища й прізвиська, але й особові власні імена, ретельне опрацювання яких дало чітку картину динамічності антропонімної системи краю, бо вона, як підкреслює В. Бондалетов, рухома не лише в діахронному плані (змінюється склад імен), а й у синхронному (імена, вживані в конкретний період життя мови, взаємопов'язані між собою) [2, 92].

Не опрацьовано ще й інші класи онімів Бойківського краю, що являють собою периферію його онімного простору, але були б добрим доповненням до його характеристики. Сюди належать і малодосліджені зооніми, які, як ми вже зазначали, О. Суперанська відносить не до периферії, а до ядра онімного простору певного регіону. Показовими в цьому плані є роботи М. Сюська, у яких дослідник розглядає зоонімію Українських Карпат, а отже, частково і зооніми Бойківщини [17].

Звичайно, фрагментарні розвідки не дають повної уяви про онімний простір Бойківщини, однак незаперечним є те, що на сьогодні він досліджений досить повно і до зробленого необхідно додати те, що наразі ще залишилося поза увагою ономастів. Ми переконані, що незабаром Бойківщина буде якнайповніше репрезентована в межах свого онімного простору, бо, за слушним переконанням М. Фролова, І. Карабулатової, відмінними рисами того чи того простору переважно є не тільки протяжність і місцезнаходження, структурність і конкретність форми об'єкта, але й кількісні та якісні параметри духовності, культури, мислення [22, 75].

Про духовність, культуру, мислення нашого краю говорять люди, що не лише "всіляко взаємодіють з простором, але й активно номінують його" [14, 100].

1. Бойківщина: історико-етнографічне дослідження / ред. кол. : Гошко Ю.Г. (відпов. ред.) [та ін.]. – 1983. – 303 с.
2. Бондалетов В.Д. Динамика личных імен в ХХ в. / Бондалетов В.Д. // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970. – С. 90-96.
3. Бучко Г.Є. Прізвища Бойківщини в період їх становлення і в наші дні: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Бучко Ганна Євгенівна. – Ужгород, 1986.
4. Вербич С. Гідронімія басейну Верхнього Дністра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Вербич С.О. – К., 1998. – 25 с.
5. Дмитриева О. Ономастическое пространство Россосанского района Воронежской области: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Дмитриева О.П. – Воронеж, 2009. – 17 с.
6. Калінкін В. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі і змісті / Валерій Калінкін // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. I. – С. 24-27.
7. Козлова Р.М. О единстве ойконимического пространства славян / Козлова Р.М. // Студії з ономастики та етимології. – К.: Довіра, 2009. – С. 58-67.
8. Куцик О. Ергоніми міст Трускавця і Стебника: історико-культурологічний аспект / Олена Куцик // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка. – 2009. – Вип. 24. Філологія. – С. 146-158.
9. Куцик О. Урбаноніми Дрогобича: історико-культурологічний аспект / Олена Куцик, Ганна Попадинець // Молодь і ринок. – №3 (13). – С.49-55.
10. Лесовець Н.М. Ергоніми в системі ономастичного простору / Н.М.Лесовець // Лінгвістика. – №2 (14). – Луганськ: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2008. – С. 27-35.
11. Матіїв М.Д. Гідронімія басейну Стрию : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Матіїв М.Д. – Запоріжжя, 1999. – 25 с.
12. Немировська О.Ф. Ономастичний простір у художньому тексті (на матеріалі роману О.Т.Гончара "Твоя зоря" : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Немировська О.Ф., 1989. – 20 с.
13. Словник української мови : [в 11 т.] / ред. кол. : Білодід І.К. (голова) [та ін.]. – К.: Наукова думка. – Т. VIII. – 1977. – 927 с.
14. Сокіл Н. Мікротопоніми Франкового села / Наталія Сокіл // Українське літературознавство. – 2009. – Вип. 72. – С. 99-107.
15. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Сокіл Н.В. – Львів, 2007. – 25 с.

16. Суперанская А. Ономастическое пространство / Александра Суперанская // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. I. – С. 45-52.
17. Сюсько М.І. – Из народного джерела: карпатоукраїнська зоонімія / Сюсько М.І. // Студії з ономастики та етимології. – К., 2004. – С. 169-179.
18. Топоров В.Н. О палийской топономастике. / Топоров В.Н. // Топонимика Востока: исследования и материалы. – М.: Наука, 1969. – С. 30-34.
19. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. – К.: Наукова думка, 1986. – 480 с.
20. Франко І.Я. Причинки до української ономастики / Іван Франко // Збір. творів [у 50 т.]. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 391-426.
21. Франко З.Т. Ономастика в мові творів Івана Франка / З.Т.Франко // Мовознавство. – 1990. – №5. – С. 34-43.
22. Фролов Н. Украинский компонент в социоэтническом и ономастическом пространстве Юменского Пообья / Николай Фролов, Ирина Карабулатова // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – С. 75-78.
23. Фролов Н.К. К проблеме таксонимизации топонимов / Николай Фролов // В пространстве филологии. – Донецк: ООО "Юго-Восток, Лтд", 2002. – С. 100-110.
24. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. / Павло Чучка – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.
25. Rudnyckij J. Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny / Rudnyckij J. // Rozprawy z onomastyki słowiańskiej. – Lwow, 1939. – Т.1.

The concept of space onimnogo turns out in the article; the level of research of oykonimiv is examined, gidronimiv, ergonimiv, urbanonimiv, antroponimiv, other classes taken away in the system of onimnogo of space of Boykivschini.

Keywords: Boykivschina, onimniy space, oykonim, gidronim, ergonim, urbanonim, antroponim.

В статті досліджується поняття онімного простору, ступень изчення ойконимов, гидронимов, эргонимов, урбанонимов, антропонимов и других онимов в системе онімного простору Бойківщини.

Ключевые слова: Бойковщина, онімное пространство, ойконим, гидроним, эргоним, урбаноним, антропоним.

УДК 811.161.2'373.2
ББК 81.411.4-14

Ірина Бочарова

МОВНЕ ВІДБИТТЯ НАРОДНОГО СПРИЙНЯТТЯ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ

У статті аналізуються назви релігійних свят як ономастичні одиниці, які мають паралельну

підсистему номінації в мовленні; визначаються причини виникнення народних геортонімів та їх особливості в споріднених українській та російській мовах.

Ключові слова: ономастика, геортонім, лексична підсистема, споріднені мови.

Онтологічна спрямованість лінгвістики орієнтує дослідників на проблеми, пов'язані з функціонуванням живої мови, її роллю у створенні мовної картини світу.

Установлення реєстру та впорядкування мовних одиниць були першим етапом моделювання мовної картини світу. Із 70-х років стає загальноприйнятим поняття польової структури лексики і мови загалом і очевидним те, що розуміння картини світу не може обмежуватися тільки назвами предметів, явищ та їх властивостей, а також передбачає дослідження їх зв'язків з іншими предметами та явищами.

Назви релігійних свят (далі НРС, геортонім – різновид ідеонімів), які відображають поняття, сформовані носіями мови у процесі їх пізнавальної діяльності, є позначенням або номінативним знаком події, пов'язаної з релігійним віруванням, яка святкується у визначений релігійним календарем точці на вісі часу.

Релігійні та народні свята ретельно досліджувались відповідно видатними релігієзнавцями (С. Алмазов, П. Пітерський, М. Брайчевський, І. Губаржевський, Л. Ємельяк, Ю. Інжієвський, Н. Поснов, Б. Рибаків, В. Рябіков), теологами (С. Булаков, О. Голубцов, Св. Дамаскін) та етнографами (Г. Булашев, Г. Лозко, В. Скуратівський, В. Соколова, М. Ткач та інші). В останній час продовжується їх розгляд із позицій етнолінгвістики (О. Воропай, С. Єрмоленко, С. Килимник, митрополит Іларіон, В. Ткаченко, О. Траченко, Т. Харитонова, А. Шамота, Г. Яворська).

Як форма пізнання світу релігія сформувала не тільки свою особливу методологію, понятійний апарат, але також використовувала своєрідну культурову лексику. Цілком очевидно є необхідність і своєчасність вивчення цієї лексичної підсистеми, без якої мовна картина світу була б неповною.

Офіційно-церковні назви релігійних свят можуть розглядатися як одиниці лексичної підсистеми, слова обмеженого вжитку, як елемент метамови конкретної ідеології. Аналіз інтерпретації цих назв у народній свідомості, їх трансформація в загальноживаній мові свідчать про взаємодію етнічних та лінгвістичних факторів у функціонуванні мови. До цього часу НРС не були об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві; у русистичі цьому питанню присвячені роботи О. Андреевої, яка аналізує семантико-стилістичні особливості функціонування геортонімів.

Мета нашого дослідження – визначити місце геортонімів в ономастичній системі мови, з'ясувати причини виникнення й особливості

формування дублетної системи найменувань релігійних свят у споріднених українській та російській мовах.

У народному сприйнятті більшість церковних свят переосмислювалась. Як зазначає А. Некрилова, “селяни ... мало рахувались з офіційними біографіями /канонічними життями/ мучеників, героїв праведників. Створюючи свої легенди, характеристики, образи календарних святих, орієнтувались на час святкування дня цього святого, на його ім'я, яке тлумачили, як їм було потрібно” [6, 11].

Аналізований матеріал підтверджує цю думку. По-перше, іноземні агоніми отримували слов'янське фонетичне оформлення і Симеон ставав Семеном, Іоанн – Іваном, а Косма і Даміан – Кузьмою і Дем'яном тощо. Щодо назви свята “День святих безсрібників і чудотворців Козьмы та Даміана” (“День святых бессеребряников и чудотворцев Козьмы и Дамиана”). У російській мові спочатку використовувались форми агонімів Козма, Косма, про що свідчить побутовий геортонім Козмодемьян (“Если на Козмодемьяна лист остается на дереве, то на другой год будет мороз” [6, 397]), а його фонетичний варіант відбито у прізвищі Козмодемьянский. По-друге, більшість слів на означення святих, зафіксованих у церковних геортонімах, детермінологізуються, наприклад, якщо в офіційних НРС безсрібниками називають тільки лікарів, то в народі це слово починає сприйматись як ознака святої негрошоловної людини будь-якої професії. Втрата інформативного орієнтира інколи призводила до «перероблення» біографії святих. Ті ж самі Косьма і Даміан, які були некорисливими лікарями, у народній уяві чомусь, можливо, за співзвуччям слів Кузьма – кузня, стають ковалями, ще й від змії боронять [1, 250].

Ця версія їхньої біографії має місце і в росіян: “Не велика у Кузьмы Демьяна кузница, а на всю Русь святую в ней ледяные цепи куются” – йдеться про те, що приходять зима та морози [7, 73]. Росіяни вважали Кузьму і Дем'яна покровителями ремесел, головним чином ковальського мистецтва та жіночого рукоділля, тому і називали “Кузьма – Дем'ян – рукоремесленники” [6, 397].

Загалом цей день вважали днем зустрічі зими, від цього часу упорядковують хати проти морозу [3, с. 303]. Крім того, його називали “курячими іменинами” [10, 140] і “курячими складками” [3, 303].

Остання назва пояснюється тим, що “цього дня починаються досвітки – збираються складки натурою чи грішми” [3, 303]. У росіян теж пов'язують цей день з курми і навіть кажуть “Кузьма – Дем'ян – курятники”, але це пояснюється тим, що з цього дня б'ють курей на продаж [6, 397]. Однак і в них це – дівоче свято, яке отримало назву Кузьминки (“Кузьминки – об осени одни поминки”).

Як і “парне” свято апостолів Петра і Павла, цей день отримав назву, у складі якої імена

святих злилися в одне ім'я: “Благослови, Господи, Кузьма-Демьян, ладо мое!” [10, с. 140].

У народному календарі скоріше закріплювались релігійні свята, що якимось пов'язувались зі святами дохристиянськими, наприклад, широко відоме в народі свято Параскеви-П'ятниці. Митрополит Іларіон зазначає: “Ще за дохристиянського часу в нас святкували П'ятницю” [3, 326]. Автори словника “Персонажи славянської міфології” вважають, що було жіноче божество Діва-П'ятенка, покровителька п'ятниці, “благоволит также играм молодежи с песнями и танцами. в Белоруссии сохранился обычай изготавлять ее изваяние из дерева и молиться о дождях для всходов темной ночью” [8, 140], пов'язують її з Параскевою-П'ятницею.

Релігієзнавці висловлюють думку про злиття Параскеви-П'ятниці з язичницьким божеством Мокошею [4, 176]. З одного боку, постать Мокоші в поганському пантеоні зрозуміла [3, 84], нема сталої думки навіть про статі: “Літопис подає її як Мокошь, а форма «Мокоша» ще не конче визначає жінку-богиню – чоловічих імен на -а в давнину було багато” [3, 109]. Разом з тим “у цій богині дослідники добачували сонцеву сестру, богиню дощу... Вважалася в Україні ще й покровителькою пологів і породіль. В. А. Рибаків здогадується, що Мокоша була богинею і пряді. Коли вона ставилась добре до кого, то й прядла йому або за нього. У християнстві її замінила Параскева” [3, 110].

Зв'язок Параскеви з Мокошею не дуже пояснює, чому саме п'ятниця шанувалась у народі, її боялись: “Побила б його свята П'ятниця” /Кошобинський/. “В році є 12 п'ятниць, які були колись в особливій пошані серед жінок – це п'ятниця перед Благовіщенням, 10-та після Великодня, перед Зеленими святами, Успенням, Головосіком, Здвиженням, Покровою, Введенням, Різдом Христовим, Водохристям та дві Великоп'яні” [1, т. II, с. 249]. Виписана молитва до 12-ти П'ятниць носилась при собі як талісман [3, с. 326], але це вже християнські нашарування на культ П'ятниці, адже проф. С. Голубчинський твердить, що “в Україні в простого народу ще в кінці XVI в. недільним Святом була п'ятниця, а не неділя” (цит. за [1]. Митрополит Іларіон вважає, що за християнства вшанування П'ятниці значно збільшилося як дня Христової муки і смерті і злилося з Параскевою, ... і вже постала Параскева-П'ятниця [3, 326].

Як відомо, у святцях зазначено три свята на честь Параскеви: “Преподобної Параскеви” /14.10/27.10/, “Св. преподобномучениці Параскеви” /26.07/09.08/ і “Св. великомучениці Параскеви” /28.10/10.11/. Тільки одна з них, а саме св. преподобномучениця Параскева, яка жила у II ст., отримала ім'я за днем, коли народилась /від гр. *Paraskeue* – п'ятниця [9, 183]/, і це була подяка Богові за даровану єдину дитину, на яку довго чекали [2, 88].

Св. великомучениця Параскева, яка жила у III ст., за версією “Коротких відомостей про свята православної церкви”, отримала своє ім'я тому, що її батьки з особливою повагою ставились до дня страстей Господніх – п'ятниці, а тому, коли їм Господь послав дочку, назвали її П'ятницею [5, 50]. “Полный годичный круг кратких поучений” не наводить таких відомостей про мотивацію найменування цієї святої: Преподобна Параскева жила в XI ст., і чому вона отримала своє ім'я – не відомо [2, 357].

“Короткі відомості...” наводять опис тільки одного свята – “Пам'яті великомучениці Параскеви П'ятниці” /28.10/10.11/, тобто саме цю святу називають Параскевою П'ятницею. “Народный месяцеслов” також визначає день 28.10/10.11 як день “Параскеви П'ятниці” [7, с. 71], свято преподобної Параскеви /14.10/27.10/ подається з геортонімом “Параскева” [7, с. 69-70], а свято преподобномучениці Параскеви взагалі не фіксується. У російському хліборобському календарі “Круглый год” навпаки, свято преподобної Параскеви має назву “Параскевы-Пятницы”, а свято великомучениці (геортонім) – агонієм “Параскевы”. Свято преподобномучениці Параскеви і тут не відбито.

Таким чином, нема чіткої вказівки на те, яку саме Параскеву називати П'ятницею, і не зрозуміло, чому в народі ігнорується свято преподобномучениці Параскеви. Можливо, свята преподобної і великомучениці Параскеви, які, за стрим стилем, обидва були в жовтні з різницею у два тижні, загалом сприймалися як одне свято однієї святої, що тривало певний період, і дати 14.10 і 28.10 вважались початком і відданням свята. Значимо, що у росіян до геортонімів свит обох святих включено однакові мплітативно-побутові ознаки: “Параскева – п'ятнища, порошища, льняница” /14.10/ [6, 381], “Параскева-льняница” /28.10/ [7, 71].

У будь-якому разі очевидно, що церковні ієрархічні оцінки всіх святих Параскеви у народі не враховувались, головною була орієнтація на мовний фактор – значення антропоніма Параскева. Так само і біографія жодної з них не відбита в народних віруваннях, але і в українців, і в росіян Параскеву шанують як покровительку жіночої зимової роботи, насамперед прядіння (пор. з Мокошею). О. Воропай зазначає: “У цей день жінки не прядуть і не шиють” [6, 249]; росіянки шиють, але не прядуть [6, 381].

Отже, у народному календарі закріплювались насамперед ті християнські свята, які певним чином були пов'язані з святами дохристиянськими. Деякі іншомовні агоніми у складі геортонімів отримували інше фонетичне оформлення, що (серед інших причин) сприяло переосмисленню офіційно-церковних назв свят у народному сприйнятті і виникненню побутових еквівалентів НРС в українській та російській мовах, дуже подібних між собою.

Перспективу дослідження становить укладання словника народних назв релігійних свят.

1. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: В 2 т. / Олекса Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – Т. II. – 1991. – 442 с.
2. Дьяченко Григорий, протоирей. Полный годичный круг кратких поучений. В 2 т. / Григорий Дьяченко, протоирей – М.: Международный издательский центр православной литературы. 1995. – Т. II. – 1995. – 688 с.
3. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. / Іларіон. митрополит. – 2-ге вид. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 424 с.
4. Калінін Ю.А., Харьковщенко С.А. Релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю.А. Калінін, С.А. Харьковщенко. – К.: Наук. думка, 1998. – 335 с.
5. Короткі відомості про свята православної церкви. – К.: Українська Православна Церква. – Київський патріархат, 1992. – 112 с.
6. Круглый год. Русский земледельческий календарь / [Сост., вступит. ст. и примеч. А.Ф. Некрыловой]. – М.: Правда, 1991. – 496 с.
7. Народный месяцеслов: Пословицы, поговорки, приметы, присловья о временах года / [Сост. и авт. вввод. текстов Г.Д. Рыженков; Вступ. ст. и словарь А.Н. Розова]. – М.: Современник, 1992. – 127 с.
8. Персонажи славянской мифологии (Рис. словарь) / [Сост.: А.А. Кононенко, С.А. Кононенко, художник В.А. Кононенко]. – К.: Фирма “Корсар”, 1993 г. – 224 с.: ил.
9. Петровский Н.А. Словарь русских личных имен / Н.А. Петровский. – М.: АСТ, Астрель, 2000 – 480 с.
10. Скуратівський В.Т. Місяцелік. Український народний календар / В.Т. Скуратівський – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.

The article deals with the analysis of the religious holidays' appellations as onomastics units which have the parallel subsystem of nomination in the conversational speech; the reasons of folk heortonyms appearing and their peculiarities in the cognate Ukrainian and Russian languages are defined.

Key words: onomastics, heortonym, lexical subsystem, cognate languages

В статті аналізуються названня релігійних свят як оніматичні одиниці, які мають паралельну підсистему номінації в речі; визначаються причини виникнення народних геортонімів і їх особливості в родствених українському і російському мовах.

Ключові слова: оніматика, геортонім, лексическа підсистема, родствених мови.

Світлана Ковтюх

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ
КАТЕГОРІЙ ЧИСЛА ТА ВІДМІНКА В
ОНІМАХ РІЗНИХ КЛАСІВ

У статті розглянуто особливості вираження граматичних категорій числа та відмінка, а також випадки збереження давніх форм двоїни в морфологічних парадигмах власних назв різних класів.

Ключові слова: категорія числа, категорія відмінка, власна назва, морфологічна парадигматика, парадигма, відмінювання.

Різні аспекти граматичних категорій у синхронному та діахронному планах, зокрема числа та відмінка, досліджували В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, С. П. Бевзенко, О. К. Безпояско, Л. Блумфільд, О. В. Бондарко, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, І. Р. Вихованець, В. О. Горпинич, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, А. А. Залізняк, І. М. Керницький, І. І. Ковалик, Є. Курилович, І. К. Кучеренко, І. Г. Матвіяс, І. Г. Милославський, І. І. Огієнко, М. Я. Плющ, С. П. Самійленко, Є. К. Тимченко, Ч. Філлмор, Р. Якобсон та інші. Традиційно об'єктом вивчення в наукових розвідках з морфології є апелятиви, оніми різних класів використовуються тільки як спорадичні приклади. Проте Ю. О. Карпенко вважав, що в кожній мові налічується "від 100 до 400 тис. слів, а разом із власними назвами – більше 10 млн." [4, 184]. Тому пропріальна лексика, порівняно з апелятивною, в галузі граматики може мати специфічні ознаки, відмінні риси.

Варто перерахувати монографічні праці, у яких розглядали граматичні категорії на онімному матеріалі: О. І. Лабунько "Склонение географических названий в современном русском литературном языке" (1963), З. Т. Франко "Грамматична будова українських гідронімів" (1979), Л. П. Калакуцька "Склонение фамилий и личных имен в русском литературном языке" (1984), С. Л. Авдеева (Ковтюх) "Становлення системи словозміни ойконімів української мови" (1997), О. М. Кашталян "Словозмінна парадигматика українських прізвищ" (2010) та ін. Остання робота – це кандидатська дисертація з морфологічної парадигматики – молодій галузі українського мовознавства, предметом вивчення якої є словозмінні парадигми і яка ґрунтується на методологічних засадах теоретичної граматики, зокрема на вченні про систему і структуру морфологічних категорій. Невелика кількість праць у цій сфері із залученням широкого онімного матеріалу й зумовила актуальність публікації.

Мета статті – дослідити особливості вираження граматичних категорій числа та відмінка у власних назвах різних класів. Реалізація мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) з'ясувати, у яких групах пропріальної лексики утворюються тільки форми однини, тільки форми множини, і множина, й одна одночасно; 2) визначити відмінкові форми, специфічні для певних класів онімів; 3) пояснити випадки збереження давніх форм двоїни в морфологічних парадигмах власних назв.

Досліджуючи іменник як частину мови, І. Р. Вихованець відносить категорію відмінка до "абсолютно словозмінних", а категорію числа – до "словозмінних у домінантному (переважному) вияві, указує на їхній стосунок "до семантики, морфології, синтаксису і словотвору", звертає увагу на те, що всі субстантивні граматичні категорії "потрібно розглядати в таких виявах: а) за ознакою семантичної або формальної домінантності їхнього змісту; б) за їхньою синтаксичною чи несинтаксичною спрямованістю (закріпленістю) у граматичній системі; в) за характером морфологічного вираження категорії (у межах того самого слова чи в різних словах); г) за специфічністю для іменника або за корелятивністю категорії в різних частинах мови" [1, 53–54].

Оніми, як правило, не мають властивостей квантитативної актуалізації, тому переважна більшість дослідників відносить їх до іменників *singularia* або *pluralia tantum*. Щодо власних назв, які вживаються тільки в однині, то їхнє використання у формах множини можливе в разі позначення сукупності чи кількох однорідних об'єктів, членів однієї сім'ї, роду, династії тощо: – *Може, навесні купимо в Гайдуків телятко або кілька овечок?* (Т. Малайчук). *І замигтіли прізвища Шутаків, Токарів, Шпетків, Берників* (М. Матіос). *У нас є два Первомайська – один в Миколаївській, а інший в Луганській області, а скільки тих Олександрівок, Веселівок, Олексіївок та ін.* (З інтернет-видання). *Береги Бистриць Надвірнянської та Солотвинської стали чистішими* (З інтернет-видання).

Множинні форми виникають також, коли пропріальна лексема переходить до розряду конотонімів (онімів, які внаслідок метафоризації, метонімізації, символізму, епідигматичних зв'язків тощо набувають іншого, оцінного, емоційно-стилістичного (пейоративного чи міліоративного) забарвлення): *Тоді дурні Грицьки і Опанаси Вмиралі, як у зливу комарі. Тоді по селах йлось людське м'ясо, І хліб пекли з розтертої кори* (Ю. Клен). *Сила мистецтва? Виховання? Дитячий комплекс? Ні те, ні друге, ні третє. Я не знаю, як це називається у психологів, соціологів та усіх фройдів* (М. Матіос). *Хто більше, хто менше – ми всі Дон Кіхоти, Самі собі творим своїх Дульсіней* (М. Лукаш). *За описом це схоже на*

Світлана Ковтюх. Специфіка вираження категорій числа та відмінка в онімах різних класів

"Марсельезу", тільки з українським колоритом, а "українських "Марсельєз" на той час нам із певністю відомо дві...: "Заповіт" – і, звичайно ж, гімн Громади "Ще не вмерла Україна"... (О. Забужко). *А під торосами крижин я сам-один і враг-вражин, як перебіжний гін неону, втікаю думами з полону до України, до домовин* (В. Стус).

Кваліфікуючи субстантиви з повною числовою парадигмою як слова "семантико-граматичного числа", а *singularia* чи *pluralia tantum* як одиниці "граматичного числа", В. О. Горпинич зазначає: "Якщо іменники граматичного числа вважати винятками", то категорія числа – категорія словозмінна з утвореннями однини і множини, що "є словоформами однієї лексеми. Якщо ж іменники граматичного числа розглядати як рівноцінне протиставлення (граматичну опозицію) іменникам семантико-граматичного числа, тоді іменникова категорія числа є категорією словотвірною" [2, 63–68].

З погляду морфологічної парадигматики А. А. Залізняк, досліджуючи словозміну іменних лексико-граматичних класів російської мови, відносить іменники, що вживаються тільки в однині, до слів з потенційно повною парадигмою, з якої активно використовується тільки половина словоформ – грамеми однини [3, 57–58]. Субстантиви *pluralia tantum* кваліфікуються ним як слова з омонімічними формами однини та множини [3, 58–60].

На нашу думку, варто виділяти неповні відмінково-числові парадигми як власних, так і загальних назв, щоб протиставляти їх повним навіть на засадах морфологічної парадигматики.

Для антропонімів, особливо імен, прізвищ, по батькові, традиційно виокремлюють форми однини та множини. Кожен із цих підкласів пропріальної лексики має специфічні особливості у виборі відмінкових форм. Для імен, прізвищ та інших власних назв істот-осіб (прізвиськ, псевдонімів, теонімів, міфонімів, катойконімів, антропоетонімів тощо) чоловічого роду II відміни, де це можливо, у Д. в. одн. пріоритетною є флексія *-ові, -еві (-єві)*, дублетною *-у (-ю)* (у разі збігу кількох подібних іменників указані закінчення варто чергувати) [6, 51], у М. в. одн. – *-ові, -еві (-єві), -і (-ї), -у (-ю)*, при цьому в парадигмах треба подавати всі чотири прийменники М. в. – *в (у), на, при, по*, адже останнє закінчення часто вживається з препозитивом *по* [6, 52]: *Наприкінці публіка влаштувала Володимирові Івасюку довгі-предовгі овації і проспівала на його честь (і разом з нами) "Червону руту"* (М. Івасюк). *У Миколайчукові давно сидів задум фільму про новосенні події на західноукраїнських землях* (М. Матіос).

Оскільки чоловічі по батькові, які формально належать до мішаної групи іменників чоловічого роду II відміни, найчастіше використовуються в постпозиції щодо власного

імені, то для Д. в. одн. варто використовувати як пріоритетну флексію *-у*, а як рекомендовану – *-еві*, для М. в. одн. – такий порядок закінчень *-у, -і, -еві*: *Але саме того зимового вечора 1976 року Софія Іванівна попросила переписати у зошит мої учнівські вірші. Вона пообіцяла віддати їх Михайлові Григоровичу Івасюку – своєму чоловікові, доцентіві Чернівецького університету, уже знаному на той час письменникові-прозаїку* (М. Матіос). *Якось не вчувалося в Павлові Івановичу належного трудового запалу, не "завербувала" його...* (О. Забужко).

Подібний порядок форм Д. та М. в. одн., де це можливо, характерний також для власних назв істот-неосіб, тобто зоонімів (кінонімів, гіпонімів, феліонімів тощо) та зоопетонімів – Д. в. одн. *-у (-ю), -ові, -еві (-єві)*, М. в. одн. прийменники *в (у), на, при, по + закінчення -у (-ю), -і (-ї), -ові, -еві (-єві)*: Д. в. одн. *Везунчику, Везунчикові* (феліонім), *Буцефалу, Буцефалові* (гіпонім); М. в. одн. *в (у), на, при, по Везунчику, Везунчикові* (феліонім), *в (у), на, при, по Джульбарсу, Джульбарсі, Джульбарсові* (кінонім), *в (у), на, при, по Буцефалу, Буцефалі, Буцефалові* (гіпонім); причому з прийменником *по* найчастіше використовується форма на *-у (-ю)* або на *-ові, -еві (-єві)*.

Для власних назв істот у Р. в. одн. вживається виключно флексія *-а (-я)*: *Коли я втав на одне з передніх сидінь, Яцик саме відчинив водійські дверцята й закинув на водійське крісло Сигнала* (кличка собаки – С. К.) (О. Ушкалов), у загальній назві в Р. в. одн. – *сигналу*; *Провідник упізнав буковинця Грома, Гая* (Антон Урбановича), *Хмеля* (Василя Романчича)... (М. Андрусак), у загальних назвах у Р. в. одн. – *грому, гаю, хмелю*.

В О. в. одн. різновідмінюваних чоловічих прізвищ на *-ів (-їв), -ов, -ев (-єв) -ин, -ін (-їн)* засвідчена виключно флексія *-им*, а в омонімічних назвах населених пунктів – *-ом*: *Ще якийсь час ми перекидалися з Кіровим якимись незначними словами* (М. Андрусак). *Під Кіровом* (обласний центр у Кіровській області в Росії; населений пункт у Калузькій області в Росії; село в Наровлянському районі Гомельської області в Білорусі).

У Кл. в. одн. власних чоловічих і жіночих імен мішаної групи I відміни фіксується флексія *-о*, а в прізвиськах – *-е*: *Це не найбільше горе у нашій державі, Пашо* (В. Савенок). *Гаркуше, Кабанче, Душе* (прізвиська) [6, 53–54].

Значна частина власних назв утворена лексико-семантичним способом, у межах якого внаслідок онімізації, трансонімізації (унаслідок апелятивації, коли від онімів, навпаки, виникають загальні назви) може відбуватися зміна граматичних категорій. Наприклад, від загальних назв, як правило, утворювалися прізвиська, що, у свою чергу, стали твірною базою для прізвищ, тому іменники, які первісно мали граему середнього чи жіночого роду (III

відміни), стаючи чоловічими прізвиськами, відмінюються за зразком субстантивів II відміни чоловічого роду: *Ребро, Шило, Літепло; Юнь, Твердь, Розкіш, Хіть, Покуть, Свість*; для Р. в. мн. характерне закінчення *-ів: Ребрів, Шилів, Літеплів; Юнів, Твердів, Розкошів, Хітів, Покутів, Свістів*.

Будь-яке слово може стати власним ім'ям персонажа літературного твору. Наприклад, вибір Лесею Українкою у функції власних імен дійових осіб драматичних творів слів на кшталт *Пропасниця, Доля, Злидні*, очевидно, під впливом символізму та шкільної драми XVII ст., дозволяв зосередитися на глибоких питаннях філософського змісту.

В. Винниченко в драмі "Базар" виводить образ професійного "гастролюючого" революціонера *Цінності Марковича: Швидко одвертається (Маруся – С. К.), хапає Леонідову руку, ніжно дивиться йому в лице і, не випускаючи руки, прудко звертається до Цінності Марковича* (В. Винниченко). Глибокий символізм цього поетоніма розкривається завдяки етимологічному аналізу кореневої морфеми. У праслов'янській мові – це "плата", "викуп із кровної помсти", з індоєвропейської – первісне "відплата, кара"; дослідники уважають, що слов'янські деривати "каятися", "казнь" з погляду діахронії споріднені зі словом "ціна" [7, 472]. Ця особа – шинік, для нього мета виправдовує будь-які засоби. У п'єсі "Memento" символічне прізвисько Степана Петровича також утворене від словосполучення з абстрактним значенням – *Світове питання: Зараз прийде Світове питання, пошлемо його за коньяком, цигарками* (В. Винниченко).

Власні назви осіб від онімів-неосіб граматично відрізняються, крім указаних аспектів, формами 3. в. мн. Для зоонімів та зоопоетонімів характерні дублетні форми, що збігаються з Р. та Н. в. мн. з пріоритетною першою: *бачити Мухтарів, Мухтари*. Для антропонімів, міфонімів, антропопоетонімів та ін. як основна використовується форма 3. в. мн., тожона Р. в. мн., рідковживаною є форма з прийменником у (в), формально еквівалентна Н. в. мн. [Більш детально див.: 5, 62–63]; *бачити Марій, прагнути в Марії; Сурмить сурма, а на війну доплетав невдаха, що попав у Івані* (П. Скунець).

Для міфонімів, теонімів, псевдонімів, частини антропопоетонімів характерні відмінкові форми тільки в однині, наприклад: *Богоматір, Ле* (псевдонім українського письменника Івана Леонтьєвича Мойсі, належить до нульової відміни).

Частина топонімів, зокрема макротопоніми, уживаються тільки в однині, наприклад: *Русь*. Для цього іменника характерне дублетне наголошення в Р., Д. в. одн. *Русі́*, у М. в. одн. наголошене закінчення *на Русі́*; архаїзм, який у сучасній мові використовується у високому,

урочистому колоритно-стильовому різновиді мовлення – *Руси: Патріарх Київський і всієї Руси-України*.

У повних відмінково-числових парадигмах тих онімів, у яких засвідчені різні акцентуаційні схеми у формах однини і множини, у сполученні із числівниками *два, дві, обидва, обидві, три, чотири* та складеними з останнім компонентом *два, дві, три, чотири* з'являється додаткова грамема зв'язаної форми Н. в. мн., у якій наголос збігається з акцентуацією форми Р. в. одн.; це і є давні форми двоїни [детально див.: 5, 63–64]. Таке явище характерне, наприклад, для прізвиськ – вільна форма Н. в. мн.: *Хмелі, Громи, Бені, Буї, Кишки, Соколи, Бальви, Сигиди*; зв'язана форма Н. в. мн.: *два Хмелі, обидва Громи, три Бені, чотири Буї, двацять чотири Кишки, три Соколи, дві Бальві, обидві Сигиди*.

Поет П. Скунець у вірші, присвяченому 70-літтю відомого закарпатського письменника Івана Чендея, використовує з певною стилістичною метою відмінково-числові форми вільної та зв'язаної форм Н. в. мн. власного імені *Іван* з нелітературним, розмовно-діалектним наголошенням: *А в нас були не мрії, а Марі́, то й родяться нещадно Івані́ ... О, два Івані́ – материнські втрати, що дивляться одвіку в різний бік, – ніяк вони не прийдуть брат до брата, хоч кожен серце матері облік* (П. Скунець). Нормативні форми з постійним наголосом на основі: *Івані, два Івані*.

Отже, для пропріальної лексики різних класів властиві специфічні випадки маркування грамемами однини та множини, а також особливі, притаманні для кожної групи (класу чи підкласу) онімів відмінкові словоформи й порядок їхньої презентації в морфологічних парадигмах. Для окремих власних назв у поєднанні із числівниками *два, три, чотири* утворюється зв'язана форма Н. в. мн., яка є реліктом давньої форми числа – двоїни. Додаткових досліджень на засадах морфологічної парадигматики потребують конотоніми, поетоніми, прагматоніми, фірмоніми, зооніми тощо.

1. Вихованець І. Р. Іменник / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г.; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Університетське видавництво "Пульсари", 2004. – С. 44–120.
2. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВЦ "Академія", 2004. – 336 с.
3. Зализняк А. А. Русское именное словоизменение / А. А. Зализняк. – М.: Наука, 1967. – 370 с.
4. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник / Ю. О. Карпенко. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 336 с.
5. Ковтюх С. Л. Роль синтагматичного чинника у визначенні репертуару відмінкових парадигм

- іменників / С. Л. Ковтюх // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / укл. А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Випуск 13. – С. 61–65.
6. Ковтюх С. Л. Особливості морфологічної парадигматики онімів сучасної української мови / С. Л. Ковтюх // *Логос* бгочаотікї: науковий журнал. – 2006. – № 1 (1). – С. 50–57.
 7. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Радянська школа, 1989. – 511 с.

The author considers the peculiarities of expressing grammatical categories of number and case and the cases of old dual forms preservation in morphological paradigms of proper names of different classes.

Key words: the category of number, the category of case, proper name, morphological paradigmatics, paradigm, declination.

В статье рассмотрены особенности выражения грамматических категорий числа и падежа, а также случаи сохранения древних форм двойственного числа в морфологических парадигмах собственных названий разных классов.

Ключевые слова: категория числа, категория падежа, собственное название, морфологическая парадигматика, парадигма, склонение.

УДК 81'373.2:81'374

ББК 81.2

Муса Багомедов

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ДАРГІНСЬКИХ ОНІМІВ

Стаття присвячена проблемі лексикографічного опису онімів однієї з унікальних мов народів поліетнічного Дагестану – даргинської. Аналізуються різні типи словників даргинської мови.

Ключові слова: онім, ономастикой, антропонім, топонім, поліетнічний регіон, словник.

Ономастична лексика даргинської мови тривалий час залишалася поза увагою лінгвістів. Лише в другій половині ХХ століття даргинські оніми стають об'єктом мовознавчих досліджень. Як відображається даний пласт лексики в словниках різних типів? На сьогоднішній день існують такі типи словників даргинської мови: орфографічний, термінологічний, російсько-даргинський і фразеологічний.

Перший «Орфографічний словник даргинської мови» вийшов у 1938 р. [1]. У словник було включено близько десяти тисяч слів. Через деякий час було підготовлено друге (виправлене і доопрацьоване) видання словника. Однак ні в першому, ні в другому виданні словника оніми не були відображені. У третьому виданні, на відміну від попередніх, подано список найбільш поширених даргинських чоловічих та жіночих особових імен. Вони

розташовані в алфавітному порядку. Наприклад чоловічі особові імена – *Абази, Абакар, Абакарґяли, Абакарґясан, Аби, Абибуллаґь, Абдулґясан, Абдусултан, Абибуллаґь, Абубакар, Абул, Абулґясам* та ін. [2, 125–130]. Можна відзначити такий факт, характерний для чоловічого іменника: у даному списку наявні 32 імені з основою «*ґябд*» («абд»), що в перекладі з арабської мови означає «раб», «раб божий»: *ґябди, ґябдул, ґябдуллаґь, ґябдулґясан, ґябдулґясан, ґябдулґясан, ґябдулґясан, ґябдулґясан, ґябдулґясан, ґябдулґясан* та ін. [2, 126]. Як видно із прикладів, основа *ґябд* вживається у складних іменах у першій частині антропоніма. Жіночий іменник складений за тим же принципом (алфавітне розташування імен): *Аба, Абабай, Адай, Ададай, Айбала, Айзанат, Аймисай, Айна, Айханум, Алтият, Алхият, Амануллаґь* та ін. [2, 130–132]. На відміну від чоловічого іменника, кількість жіночих імен набагато менша. Відзначимо, що використані даргинцями особові імена цим списком не обмежуються.

У «Термінологічному словнику даргинської мови» [3] не представлені ономастичні одиниці даргинської мови.

З погляду досліджуваної проблеми «Даргинсько-російський фразеологічний словник» (досвід зібрання і перекладу образних виразів даргинської мови) [4] цінний тим, що в ньому подано фразеологічні одиниці, які містять у своєму складі антропоніми. Наприклад: *Тяйурчила куцла риштлал Меседу* – на лоша схожа маленька Меседу [4, 151]; *Тинтлси Хамис* – простора Хаміс; жінка, простора Хаміс; жінка, яка робить все на свій розсуд [4, 153]; *Хинцбартила камличи Камалул Башир ирку* – від шкірки земляного боба і Камалул Башир залежатиме; немає людини, якій не потрібна допомога [4, 184]; *Я ґяли визс, я ґумар визс* – або Алі буде, або Омар буде; хто-небудь буде [4, 210].

Сучасний стан двомовної російсько-дагестанської лексикографії в Дагестані можна стисло охарактеризувати таким чином. На початку 40-х років ХХ століття до теперішнього часу виходять складені різними авторами шкільні російсько-дагестанські і термінологічні словники. Бібліографічною рідкістю стали укладені в кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ сторіччя однотомні перекладно-тлумачні російсько-дагестанські словники по п'яти літературних мовах. Починаючи з 70-х років, розвивається двомовна фразеологія. У 80-ті роки видаються кишенькові (короткі) російсько-дагестанські словники. Зараз в Інституті мови, літератури і мистецтва Дагестанського наукового центру РАН готують до перевидання доповнені і виправлені великі російсько-дагестанські перекладно-тлумачні словники літературних мов Дагестану. У деяких із них подано антропоніми і топоніми.

Що ж зроблено в цьому плані в даргинській лексикографії?

Окрім вищезазначених, вийшли такі словники: «Російсько-даргинський словник» (укл. С.Н. Абдуллаєв за участю А. Алієва і Г. Гусейнова – 1950р.) [5]; «Шкільний російсько-даргинський словник» (укл. Сулейманов Х.Ш., Гаджієв З.Г. – 1957р., 1982р.) [6]; «Російсько-даргинський словник» (укл. М.-Ш.А. Ісаєв – 1988р., 2005р.) [7]; «Російсько-даргинський словник» (укл. Х.А. Юсупов – 2005р.) [8]; «Шкільний російсько-даргинський словник» (укл. Х.А. Юсупов – 2009р.) [9]. Однак оніми у них не відображені.

У «Словнику арабських і перських запозичень у даргинській мові» представлено більше 500 арабських і перських власних імен, запозичених даргинською мовою [10, 84-121]. Імена розташовані в алфавітному порядку окремими статтями, розбитими на даргинську і найдавніші частини. Початкове слово виділяється напівжирним шрифтом і позначається літерами *a* або *n*., які вказують на мови, з яких запозичено дане ім'я, поряд зроблені позначки буквами *m* або *ж*., які вказують на рід імені.

У «Довіднику власних імен народів РРФСР» ні в першому [11], ні в другому [12], ні в третьому [13], ні в четвертому [14] виданнях даргинський іменник відсутній. Таке становище укладачі пояснюють так: «...Оскільки головна відмінність імен дагестанської мови один від одного полягає в їх вимові в окремих мовах, відзначимо, що табасаранські запозичені імена своїм зовнішнім виглядом подібні до лезгинських, а даргинські – до лакських» [13, 356].

Це пояснення не відповідає дійсності. У даргинському іменнику, як і в іменниках інших народів Дагестану, є пласт найдавніших імен, який повністю відрізняється від інших. Через певні причини з року в рік цей пласт стає біднішим.

Осмилення втраченого, оцінка і, по можливості, збереження того, що втрачається, пояснюють необхідність видання «Словника даргинських особових імен» [16]. Автор наводить цікаві факти з антропонімії різних народів. Наведемо деякі з них. У минулому зміна імен була неможливою, їх взагалі прагнули увічнити. Так, в Стародавній Греції імена жреців гравірувалися на свинцевих табличках, які кидали в затоку Солоника, щоб імена зберігалися навіки, їх не могли стерти ні час, ні вороги... Навіть у малоцивілізованих племенах безіменна людина втрачає багато із своїх прав. Простий приклад: у індіців племені квакиютль людина, яка позичає, повинна залишити під заставу... своє ім'я! І поки вона не поверне борг, всі члени племені вважають цю людину безіменною і по імені не називають! [13, 140].

Цікавою та достовірною є історія утворення даргинського жіночого імені *Цибац* Цибац. Після трудового дня орач повертався додому. Він поспішав: вдома чекала вагітна дружина. Коли піднявся на гору, звідки село було видно як на долоні, він сів на поляну. Прекрасною була весняна природа: дурманний запах перших квітів, шум птахів лісу, що прокинувся від зимового сну, дзюрчання гірської річки, мерехтливі зірки на чистому небі і молодий місяць. Помилувавшись цією красою, наспівуючи пісеньку, з радісним серцем він відправився додому. Біля воріт будинку його зустріла сусідка і повідомила, що він став батьком – народилася дочка. Подякував Аллахові за щедрий подарунок і сусідку за добру звістку, він спрямував свій погляд до неба – мерехтіли тисячі зірок, і серед них красувалося півколо нового місяця. Трохи згодом, він промовив: «Дочку мою назвемо *Цибац*» (у перекладі з даргинської *Цибац* означає: *ци* «нова», *бац* «місяць», тобто «новий місяць») [16, 4].

При підготовці даного словника автор використовував не тільки сучасний антропонімікон даргинців, але й підібрав ряд рідкісних імен, зафіксованих в мікротопонімах даргинських населених пунктів. Географічні назви в основному пов'язані з власними, родовими (прізвищами) іменами людей і прізвиськами. За частотністю вживання провідне місце займають чоловічі та жіночі власні імена: а) чоловічі імена – *Тяймазхляжсила хьу* "Рілля Таймазгаджи", (с. Меусиша), *Шамхула инициц* "Джерело Шамху" (с. Усиша), *Закаргела мура* "Косовиця Закарги" (с. Кудагу), *Бяхлмудла хьаб* "Перевал Бахмуда" (с. Санжи), *Тузарла урумч* "Джерело Тузара" (с. Уркарах), *Шихла ишлкъан* "Млин Шиха" (с. Дейбук), та ін.; б) жіночі імена – *Гяжула глинициц* "Джерело Ажу" (с. Меусиша), *Хибайла глиникъ* "Печера Хибай" (с. Іраки), *Халумла хляб* "Могила Халум" (с. Кудагу) та ін. У кількісному співвідношенні переважають антропотопоніми з чоловічими іменами. Це характеризує патріархальність суспільного устрою життя народу і пов'язано з великими правами чоловіків на приватну власність у минулому, їх активною трудовою і суспільною діяльністю [16, 5].

Родових імен значно менше: *Айдихъа махъхъи* "Висілок Айдієвих", *Къадыхъа мура* "Косовиця Кадієвих", *Саламхъа хьу* "Рілля Саламових" (с. Іраки), *Куругълихъалла шяри* "Ставок Куруглієвих" (с. Усиша), *Гьургъахъа шилкъан* "Млин Гургаєвих" (с. Дейбук) тощо.

Мала кількість топонімічних одиниць із прізвиськами: *Ганцъахъа махъхъи* "Хутір Глухих", *Кукихъа глинициц* "Джерело Кукієвих" (с. Меусиша), *Вагъила шалкъан* "Млин Ваги" (с. Усиша), *Шахттила къакъ* "Горб Шахтти" (с. Уркарах), *Къяцъула глинициц* "Джерело бродяги" (с. Дейбук) та ін. Тут доречно звернути увагу на твердження Р.А.Агеевої про те, що не

іфіксовані історичними джерелами стародавні імена або прізвиська можуть бути відновлені завдяки топонімам [17, 111-112].

Антропоніми найчастіше зустрічаються в назвах таких об'єктів, які людина сама створювала або стикалася з ними. Сюди належать: поселення, похоронні споруди і святі місця, млини, токи, мости, зупинки для подорожніх, дороги, печери, поляни, рілля, косовиці, дерева, сади, ліси, валуни, джерела. Наявність антропонімів у назвах нерукотворних об'єктів вказує на подію, що відбулася, конкретний факт. Наприклад: *Гямматта кавшиб хьаб* «Пере́вал, де був убитий Ама́ту», *Къабан кайчи́б шурми* «Валуни, відки зірвався Каба́н» (с. Уркарах), *Гляйша карушиб бахл* «Вершина, де була вбита Айша» (с. Меусиша) та ін.

Антропотопоніми сприяють відновленню імен предків. У деяких з них наявні особові та родові імена, що зараз не вживаються. Наприклад: *Гавгъихъа махъхъи* "Висілок Гавгієвих", *Куругълихъа махъхъи* "Висілок Куруглієвих", *Къайтамизла инициц* "Тіньова сторона Кайтамиза", *Ричланхъа глиникъ* "Печера Ричанових" (с. Меусиша), *Алу́кла къатти* "Скеля Алука" (с. Кудагу), *Клатланна инициц* "Джерело Катана" (с. Усиша), *Минкйла цилтта* "Стелла Минки" (с. Уркарах) та ін.

Окремі з вищезазначених особових імен можна знайти в письмових джерелах XIX ст. В окремих випадках особові імена переходять у розряд фітонімів. У с. Хаджалмахи Льовашинського району ростуть абрикоси більше десяти сортів. У їхніх назвах зустрічаються імена тих, хто виростив досі відсутні в тутешніх місцях сорти абрикосів: *Муса*, *Салих*, *Зултукар* тощо. В поселенні ростуть сорти фруктових дерев, що мають загальну назву *Гянапи* «Ганапи»: *Хянапи ку́рега* «Ганапи абрикос», *Хянапи хьяр* «Ганапи груша», *Хянапи инициц* «Ганапи яблуко». З розповідей старожилів, в кінці XIX ст. один бездітний російський полковник з дозволу джамаата усиновив і забрав до Росії сироту на ім'я Ганапі. Хлопчик виріс, одружився, дослужився до чину полковника, але на старості літ разом із дружиною повернувся на батьківщину. З принесеного ним насіння фруктів виростив два сади фруктових дерев, сорти яких тут ніколи не росли.

Дослідники відзначають, що «жоден розряд слів не зрівняється з особовими іменами за таким багатомовним походженням, хіба що тільки новітні інтернаціональні науково-технічні терміни» [18, 6]. Даргинський іменник складається з декількох етнолінгвістичних пластів: власне даргинський, арабський, перський, тюркський і російський. Така яскрава картина пояснюється тим, що територія, яку населяють даргинці, з давніх часів слугувала ареною численних історичних подій. Вона була зоною інтенсивних взаємодій місцевих і нових

етнічних груп упродовж багатьох століть. Закономірно, що сучасні власні імена даргинців формувалися протягом тривалого періоду під впливом цілого ряду історичних етапів в складних етнічних і лінгвістичних умовах.

Багато запозичених даргинських особових імен є загальними словами, значення яких нинішнє покоління даргинців практично не знає. Перехід загальної лексики в особові імена пов'язаний із традиціями та звичаями називання дітей. Так, власні імена *Рабазан*, *Ражаб*, *Шахбан*, *Ашура*, *Хамис*, *Жума* спочатку були пов'язані з часом народження (місяць, день) дитини. Однак, згодом подібні імена в основному почали давати на честь померлих близьких людей, що носили такі імена. Останнім часом спостерігається називання дітей іменами і живих людей.

Пласт власне особових імен невеликий. Власні імена в даргинській мові, як, втім, і в інших дагестанських мовах, представлені в обмеженій кількості, запозичені ж імена складають основну масу даргинських особових імен. Вплив іменників інших мов і зміна традицій, звичаїв називання дітей на різних етапах історії сприяли поступовому витісненню власних імен. Наведемо приклади власних імен: чоловічі – *Ада* «батько», *Ази* «дядько», *Абази* «дядько», букв. «мамин брат», *Виштли* «маленький, молодший», *Дудеш* «батько», *Уриш* «син», *Хьубзар* «орач, селянин» та ін.; жіночі – *Аба* «мати», *Абазай* «тітка», букв. «мамина сестра», *Аттаба* «бабуся по батькові», букв. «батькова мама», *Жага* «красуня», *Жата* (діал.) «ластівка», *Цайба* «пташка» тощо. У с. Киша Дахадаєвського району зафіксовано два цікавих імені в одній сім'ї, які недавно утворені на базі даргинської лексики: чоловіче ім'я *Цаиб* «перший, первісток» і жіноче ім'я *Цаибат* «перша». Сліди власних імен збереглися в родових іменах, прізвищах і прізвиськах.

У даргинському іменнику є складені імена (СІ), утворені шляхом з'єднання особових імен з різних мов. Імена, утворені за допомогою власних даргинських імен і називної лексики даргинської мови, ми відносимо до даргинських. Наприклад: чоловічі імена *Пумарата* Умарата СІ *Гумар* + *Ата* (*Ада*) «батько», *Гябдулази* Абдулази СІ *Гябдул* + *Ази* «дядько», *Ицлямахьяммад* Ицамагомед СІ (діал.) *Ициа* «маленький» + *Мяхьяммад*; жіночі імена *Батлазай* Батазай СІ *Батла* + *Азай* «старша сестра», *Гяжсаба* Ажаба СІ *Гяжса* (Ажа) + *Аба* «мама», *Никланатимат* Никапатимат СІ *Никла* «молодша, маленька» + *Патимат*, *Гулвава* СІ перс. *Гул* «квітка» + *Вава* «квітка».

За кількістю переважають арабські особові імена. Це, насамперед, пов'язано із сповіданням даргинцями ісламу. Інтенсивному проникненню і закріпленню в даргинській антропонімічній системі арабських імен сприяли активні контакти Дагестану з арабськими

країнами, функціонування арабської мови в певний історичний період як мови релігії, діловодства, науки, культури і освіти. Наприклад: *Валигуллагь* «друг Аллаха», *Гіябдуллагь* «раб Аллаха», *Забихуллагь* «пожертвуваний Аллашу» та ін.

Торговельно-економічні, політичні і культурні зв'язки з носіями тюркських мов – кумиками й азербайджанцями, спільність релігії тюркомовних і дагестаномовних народів і відхід сприяли проникненню тюркських імен в даргинський іменник: *Айвас* «заміна», *Арслан* «лев», *Къаплан* «тигр»; *Ажай* «тітка», *Алтур* «золото», *Ханум* «пані, повелителька» тощо.

Проникненню перських особових імен в даргинську антропонімію сприяли військово-політичні, торговельно-економічні, культурні й інші зв'язки Дагестану з Іраном: *Ансар* «сподвижник», *Булат* «сталь», *Игит* «герой»; *Жанай* «кохана», *Марал* «газель», *Перизат* «красуня» та ін.

Зустрічаються імена-гібриди, утворені за участю арабських, тюркських і перських імен. Наприклад: перс.-араб. *Мирзакъади* Мирзакади, *Гулбяхъамма* Гулбагама; араб.-перс. *Писамирза* Исамирза; араб.-тюрк. *Исахъай* Исакай, *Къурбанкъиз* Курбанкиз тощо.

Запозичення російських особових імен відноситься до більш пізнього періоду. Їх масове проникнення спостерігається в ХХ столітті, особливо в другій половині. Вхідження Дагестану до складу Росії, зміщення економічних, політичних і культурних зв'язків, створення нової писемності даргинців на основі російської графіки, надбання російській мові статусу державної мови Республіки Дагестан і мови міжнародного спілкування дагестанців стали передумовою поповнення даргинського іменника російськими запозиченнями. Наприклад: *Мирослав*, *Владимир*, *Вячеслав*, *Альона*, *Ірина*, *Оксана* тощо. Є факти зміни особових імен даргинців на російській лад. Наприклад: *Сиражудин* – *Серезжа*, *Пяли* – *Алик*, *Бяхъамма* – *Бага*, *Мяхъаммад* – *Мага*; *Патимат* – *Полина*, *Гіяшура* – *Шура* тощо. Зустрічаються випадки іменування дітей прізвищами видатних громадських і державних діячів. Наприклад: *Ворошилов*, *Кіров*, *Сталін*, *Чкалов* та ін.

Для якнайповнішого відзеркалення даргинського іменника в «Словнику даргинських власних імен» подаються варіанти особових імен. Наприклад, чоловіче ім'я *Магомед* і жіноче ім'я *Патимат* в даргинській мові мають ряд варіантів: *Мяхъаммад*, *Мяхъамма*, *Мяхі* *Мяхія*, *Мяхіяй*, *Мухъамма* тощо.; *Патимат*, *Патіма*, *Патіи*, *Пайтіма*, *Пайтіма*, *Пайті*, *Патіят*, *Патіамі*, *Патіма*, *Пейтіма*, *Патин* та ін. Різна транслітерація однакових за походженням чоловічих і жіночих особових імен характерна і для інших дагестанських мов.

Структура словникової статті далі така: 1. У лівій частині словникової статті за алфавітом

розташовані тлумачення імен даргинською мовою. Вони виділені напівжирним шрифтом: **Айгуб**, **Гъази**, **Гіяшура**, **Къурбанкъиз**. 2. Після даргинського імені подано його російський варіант, тобто офіційний, паспортний. Наприклад: **Айгуб** Айгуб, **Гъази** Гази, **Гіяшура** Ашура, **Къурбанкъиз** Курбанкиз. 3. При кожній формі тлумаченого імені подається її характеристика, в якій наявна мовна, іноді і культурно-історична інформація: **Гінакъ** Исаак давн.-євр. від *йисхак* «засміятися, засміялась», йдеться про Сару, дружину бібл. патріарха Аврама, яка засміялася, почувши, що у неї в похилому віці народиться син; **Ряхіма** Рагима араб. від ч. і. *Ряхім* «милосердний» (епітет Аллаха). 4. В правій частині вказується джерело походження імені: **Гіяхімад** Ахмед араб.; **Мирза** Мирза перс.; **Ажай** Ажай тюрк.; **Диана** Диана лат. Позначка в дужках вказує на первинне джерело походження імені: **Давд** Дауд араб. (давн.-євр.); **Хіиммат** Гиммат перс. (араб.); **Наргиз** Наргиз перс. (давн.-грец.).

Наголошуються різні версії тлумачення імені з відсиланням читача до відповідних робіт. У таких випадках вони наголошуються літерою. Наприклад: (Г) – Гафуров, (С) – Суперанська, (Саф) – Сафаралієва та ін.

При збігу імен різного походження в одному звучанні, вони наводяться через номери. Наприклад: **Сягінд** Сайд араб. 1) «шасливий, успішний»; 2) «той, що росте; йде вгору»; 3) «мисливець»; 4) очевидно, від араб. *Сайид* «управитель, голова», титул нащадків пророка і халіфа Алі.

Спірні положення відмічені знаком питання (?): **Сайбул** Сайбул араб. стягн. ф. ч. і. *Сайтуллагь* (?); **Санай** Санай дарг. від нар. *сана* «сонячна сторона» (?).

Також подано умовні скорочення. Наприклад: (араб.) – арабське за походженням, тобто вказує на форму імені, запозичену з арабської мови; ав. – аварський; Аг. р. – Агульський район; аз. – азербайджанський; алан. – аланський; анг. – англійський; а.-п. – арабо-перський та ін.

Словник містить наступну інформацію: які імена служать для найменування даргинців; яких форм набувають одні й ті ж імена у представників різних діалектів; які форми імен співвідносяться один з одним як варіанти; чи є дане ім'я чоловічим або жіночим, повним або скороченим; ким створене те або інше ім'я, і як воно проникло в даргинську мову; від яких слів утворено ім'я. У Словнику також представлені імена, етимологію і мовну приналежність яких не вдалося розкрити.

Давно назріла необхідність укладання і видання різних словників даргинських онімів (прізвищ, прізвиць, ойконімів, мікротопонімів) та ін. У таких словниках головними принципами повинні бути: алфавітне розташування онімів, охоплення всього ономастичного простору,

відзеркалення частоти вживання онімів, їх етимологія, фіксація не тільки офіційних літературних, але й діалектних форм. Останній пункт має велике значення. Як відомо, даргинська мова характеризується великою кількістю діалектів і говорів, окремі з яких різко відрізняються від літературної мови. Відповідно, існують великі відмінності в ономастикономах цих діалектів. Застосування такого принципового методологічного положення на практиці пов'язано з багатьма труднощами, але воно дасть добрі результати.

- 1 Орфографический словарь даргинского языка. Сост. Абдуллаев С.Н. –Махачкала, 1938.
- 2 Орфографический словарь даргинского языка / Сост. Абдуллаев З.Г. –Изд. 3-е. – Махачкала: Дагучпедгиз, 1989. – 132 с.
- 3 Терминологический словарь даргинского языка. Сост. Алиев А.Ш. – Махачкала: Дагучпедгиз, 1982. – 44 с.
- 4 Магомедов Н.Г. Даргинско-русский фразеологический словарь (опыт собирания и перевода образных выражений даргинского языка). – Махачкала, 1997. – 214 с.
- 5 Русско-даргинский словарь. Сост. Абдуллаев С.Н. и др. – Махачкала, 1950. – 1462 с.
- 6 Школьный русско-даргинский словарь. Сост. Сулейманов Х.Ш., Гаджиев З.Г. – Махачкала: Дагучпедгиз, 1982. – 288 с.
- 7 Русско-даргинский словарь. Сост. Исаев М.-Ш.А. – Махачкала: Издательство «Юпитер», 2005. – 488 с.
- 8 Русско-даргинский словарь. Сост. Юсупов Х.А. – Махачкала: Издательство «Юпитер», 2005. – 520 с.
- 9 Школьный русско-даргинский словарь. Сост. Юсупов Х.А. Махачкала: Издательство «Лотос», 2009. – 480 с.
- 10 Словарь арабских и персидских заимствований в даргинском языке / Сост. Стоянова Н.И., Эфендиев И.И. – Махачкала, 2005. – 130 с.
- 11 Справочник личных имен народов РСФСР / Под ред. Баскакова Н.А. и др. –М., 1965. –254 с.
- 12 Справочник личных имен народов РСФСР. – Изд. 2-е, испр. / Под ред. Суперанской А.В. – М.: Русский язык, 1979. – 574 с.
- 13 Справочник личных имен народов РСФСР. – Изд. 3-е, испр. / Под ред. Суперанской А.В. (отв. ред.), Гусева Ю.М. – М: Рус, яз., 1987. – 656 с.
- 14 Справочник личных имен народов РСФСР. – Изд. 4-е, стереотип. / Под ред. Суперанской А.В. – М., 1989. – 656 с.
- 15 Горбаневский М.В. В мире имен и названий. – Изд. 2-е, перераб. и доп. –М: Знание, 1987. –207 с.
- 16 Агеева Р.А. Гидронимика // Ономастика. Проблемы и методы. – М., 1976. –С. 111-112.
- 17 Багомедов М.Р. Словарь даргинских личных имен. – Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2006. – 169с.
- 18 Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 278 с.

The article is sanctified to the problem of lexicographic description taken away one of unique languages of people of Daghestan – Daghestan' language. The different types of dictionaries of Daghestan' language are analysed.

Key words: the above-mentioned, by onomastics, toponym, polyethnic region, dictionary.

Статья посвящена проблеме лексикографического описания онимов одного из уникальных языков народов полиэтнического Дагестана – даргинского. Анализируются разные типы словарей даргинского языка.

Ключевые слова: оним, ономастика, антропоним, топоним, полиэтнический регион, словарь.

УДК 81'373.2

ББК 81.2Ук-4

Наталія Іванова

ЕЛЕКТРОННЕ ВИДАННЯ «СЛОВНИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ З КОМПОНЕНТОМ ОНІМ»

У статті розглядаються проблеми розробки Електронного видання «Словник лінгвістичних термінів з компонентом ОНІМ». Анализується його структурна організація та потенціал. Прогнозуються перспективи дослідження.

Ключові слова: термін на ОНІМ, етимологія, словник, електронне видання.

Друга половина ХХ століття, як і перше десятиріччя нового тисячоліття ознаменувалися активізацією процесу масової номінації в ономастичній термінології, перш за все, появою нових термінів з компонентом -ОНІМ.

Необхідність прийняття екстрених заходів для уніфікації, стандартизації, кодифікації і гармонізації ономастичної термінології беззаперечна. «Спочатку стихійний за своїм характером процес термінотворення знаходить природне продовження в результаті уніфікації вживаних термінів і сформованих терміносистем» [18, 68]. Свій внесок у вирішення задекларованої проблеми, безсумнівно, внесе створений нами *Словник лінгвістичних термінів з компонентом -ОНІМ*, матеріалом для якого служать терміни, зафіксовані в книгах, збірниках наукових праць, статтях, дисертаціях, авторефератах, підручниках, монографіях, наукових періодичних виданнях, словниках, а також на лінгвістичних сайтах.

Підкреслимо, що в *Словник* будуть включені усі лінгвістичні терміни з компонентом *ОНІМ*, які опинилися у нашому розпорядженні на даний момент часу. Цим буде забезпечена «справжня точність у лінгвістичних дослідженнях», яка «полягає не тільки у визначенні частотності явища, але й у виявленні та врахуванні всіх форм існування відповідного явища» [4, 62].

Відзначимо основний принцип, що став опорним при роботі над *Словником*: недостатньо просто відібрати необхідну групу лінгвістичних

термінів і скласти словник словника з поданими в алфавітному порядку термінами (хоча це важливий етап роботи щодо реалізації даного проекту, який є досить трудомістким); потрібно звернути особливу увагу на чітку етимологізацію термінів, яка веде до внутрішнього зміцнення терміносистеми, ліквідує (швидше, компенсуючи) їх семантичну недостатність, надмірність або неспроможність.

Саме звернення до мови-джерела, що є принципово істотним при корекції та аналізі терміносистеми, яка формується (на перший погляд - стихійно!), дозволяє простежити динаміку семантики терміноелемента (у більш широкому смислі - й самого терміна) як в історичному аспекті, так і в аспекті синхронного варіювання в різних комунікативних ситуаціях.

Викладене вище дозволяє визнати першочерговим звернення до мови-джерела з метою встановлення зв'язку семантики сучасного терміноелемента¹ зі значенням його етимона, оскільки, як відомо, "термінологізовану одиницю і вихідний етимон античних мов поділяє значна семантична дистанція" [16, 185]. Подібний аналіз названий нами векторно-семантичним, тому що описує вихідну точку і кінцевий результат "семантичної дистанції" [16, 185] (слово в мові-джерелі і препозитивний терміноелемент у складі лінгвістичного терміна на -ОНІМ в мові-реципієнті відповідно). У результаті визначаються, за термінологією Ю.А. Жлуктенко, дистантні міжмовні зв'язки, що виникають при відсутності якого б то не було безпосереднього контакту носіїв мов та двомовності [8, 12]². Йдеться про встановлення міжмовних семантичних відповідників у реально існуючих мовах, але які у різних часових і просторових площинах, тобто, в мовах, які не збігаються темпорально і локально. Все це призведе до виділення, за В. В. Виноградовим, прикордонних зон смислової області багатьох наукових термінів (додамо - і ТЕ), кожна з яких має численні перехідні відтінки [3, 3]. Власне кажучи, виявляється специфіка процесу контактологічної адаптації (термін Й. Айдуковича) [1].

Вперше "Матеріали до словника двокомпонентних термінів на -ОНІМ" були представлені в додатку до нашої дисертації [9, 215-285] ще в 1998 році, де були наведені в алфавітному порядку всі терміни на-ОНІМ і подані їх визначення. При кожному терміні вказувались значення етимона його препонента за Давньогрецько-російським [5, 6] і Латинсько-

російським словниками І.Х. Дворецького [7]. На той час нами було запропоновано 784 терміни з компонентом -ОНІМ, виявлених при обробці близько 35000 сторінок наукового тексту.

На сучасному етапі ми прагнемо, використовуючи результати досліджень і можливості комп'ютерної лексикографії, подати в електронному вигляді Словник термінів на-ОНІМ, які фігурують як у сфері фіксації термінології, так і у сфері її функціонування, що дозволяє реалізувати гіпертекстовий принцип організації словника нового типу, тобто "це не тільки і не просто більший обсяг інформації в порівнянні з паперовим носієм, а й новий спосіб її зберігання і користування нею: швидкий пошук, посилання на тексти, інтертексти, паралельні словники, упорядковані в алфавітному чи хронологічному порядку, створення семантичних мереж, - всі ці можливості здійсненні при створенні електронної версії тезаурусу" [2, 342].

Терміни "електронний словник", "словник в електронному вигляді", "електронна версія словника" стали досить популярними. "Зазвичай мається на увазі, що словник на комп'ютері - це введений в нього паперовий словник, забезпечений зручними засобами пошуку і відображення" [15].

Однак, як показує практика створення електронних версій т.зв. "Паперових" словників, це не відповідає дійсності.

Торкаючись проблеми актуальності словникового змісту, В. Селегей підкреслює, що "фундаментальні (кращі!) паперові словники - застарілі. Для масових програмних продуктів, якими є електронні словники, характерні часта зміна версій та наявність постійного зворотного зв'язку з тисячами користувачів (виділено нами). Тому комп'ютерна лексикографія є актуальною. Життя електронного словника повинно бути схожим на нелегке життя інших програмних систем: з маніакальним прагненням особливо шкідливих користувачів виявити чергову помилку або лагуну, і, з іншого боку, з можливістю і необхідністю вирішити проблему вчасно, а не через десятиліття. Такий підхід лише фіксує природне положення справ: колективне авторство на зміст словника належить усім носіям мови, завдання лексикографа - збір мовних фактів і їх методично правильний опис" [15].

На підтвердження цієї думки зауважимо, що подана на обговорення сьогодні версія Словника не є статичною і закритою. Безсумнівно, протягом найближчих років з'являться нові двокомпонентні терміни на -ОНІМ, які стануть вокабулами словникових статтях; будуть утворені нові суфіксальні та префіксальні деривати від вже існуючих термінів на -ОНІМ; цілком ймовірно використання нових незвичайних для даного словотвірного гнізда

формантів (як, наприклад, недавнє новаторське використання аббревіатур в термінах СТЗ-ОНІМ [11, 7] і ЗМІ-ОНІМ [12] або вживання в якості ініціального препонента в термінах ПЛЮС-ОРОНІМ, НУЛЬ-ОРОНІМ, МІНУС-ОРОНІМ [17, 97; 160], широко поширених математичних символів і знаків (+ / плюс-, - / мінус /, 0 / нуль /). Всі новачки знайдуть своє відображення у майбутніх випусках Словника, які, на нашу думку, доцільно здійснювати не частіше одного разу на два роки. У наступних електронних виданнях буде можливість додати терміни на сторінці, внести зміни до сторінок зі списками термінів та їх етимонів, упорядкувати і відредагувати існуючі статті.

Розглянемо структурну організацію Словника¹.

На першій сторінці в лівій колонці наведені посилання, що відкривають двосторонній доступ до одиниць Словника (за заголовним словом (рис.1) або за етимоном препонента терміна -ОНІМ (рис.2), розташованих в алфавітному порядку).

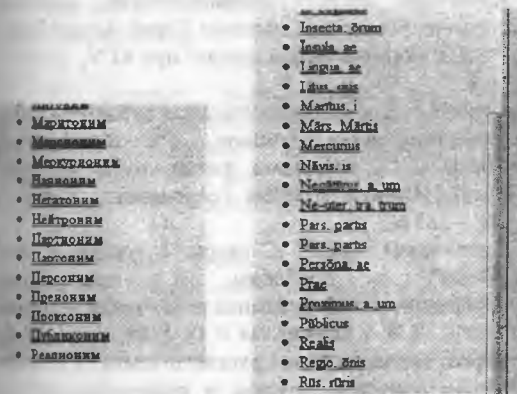

Рис.1.

Рис.2.

Для кожного терміна створена оглядова сторінка, на якій показані всі документи, що пов'язані з цим терміном.

Словникова стаття представлена двома сторінками, на першій з яких показані головне слово (відповідний термін на -ОНІМ) і його дефініція з чітким бібліографічним посиланням й етимоном препонента терміна і додаткові допоміжні пояснення укладача Словника.

Перша сторінка словникової статті в словнику складається з наступних частин:

1. Вокабула - вступне слово, тобто визначений у статті двокомпонентний термін на -онім. Тут вказуються варіанти терміна, його омонім, дублет та інші, яким в іншому місці в алфавітному порядку, зрозуміло, з посиланням на даний термін, присвячена словникова стаття. У випадку омонімії терміни забезпечуються цифровим індексом. Питання про полісемію, омонімію, синонімію, варіативність, дублетність в термінології є дискусійним. Як відомо, такі

¹Програмне забезпечення даного словника розроблено В. В. Надоленко.

явища суперечать основній вимозі, висунутій терміну - однозначності. Тим не менше, в нашому Словнику можна знайти терміни, які можна віднести до будь-якої групи. Ми констатуємо, що прагнення до створення термінів, кожне з яких буде позначати одне конкретне поняття, у досліджуваній групі словника не реалізоване (див. рис.3 і рис.4).

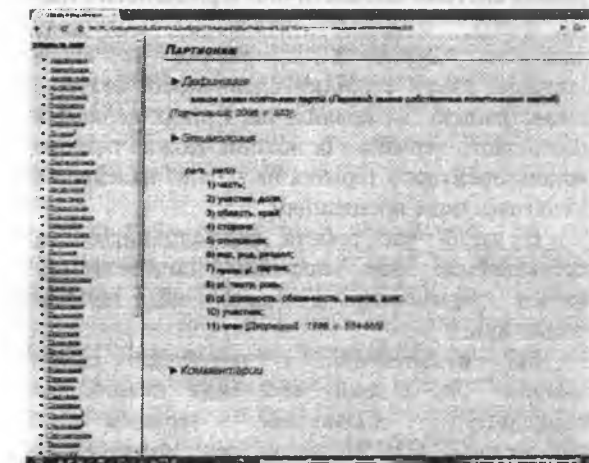

Рис.3

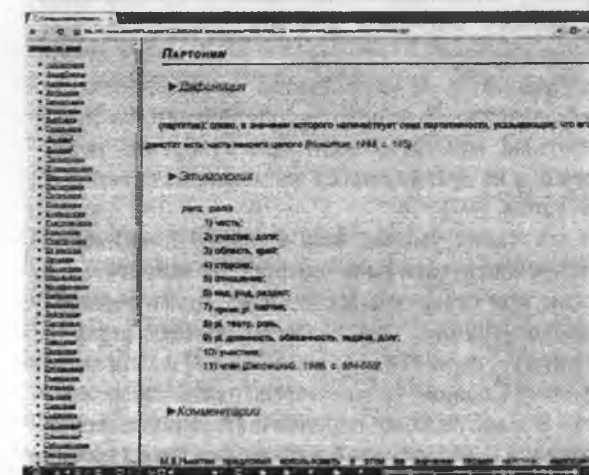

Рис.4.

2. Дефініції, представлені в словнику, є строгими цитатами із зазначених наукових текстів. В окремих випадках, особливо при неможливості чітко процитувати визначення терміна, дефініції складені автором словника за матеріалами даного джерела. Визначення терміна забезпечено в обов'язковому порядку бібліографічним посиланням. Пріоритетною лексикографічною дефініцією одного і того ж терміна подається визначення, представлене в Словнику Н.В. Подільської [13; 14].

3. Значення етимонів препонентів виявляються за Давньогрецько-російським [5, 6] і Латинсько-російським [7] словниками І. Х. Дворецького. У разі відсутності етимонів у зазначених словниках, залучаються інші джерела, які обговорюються окремо.

4. У частині "Коментарі" наводяться різного роду додаткові відомості, що

¹ Терміноелементами (ТЕ) у нашій роботі вважаються «латино-грецькі компоненти в штучно створених термінах» [16, 102]

²Розроблена нами методика векторно-семантичного аналізу була успішно використана при дослідженні деяких груп ономастичних термінів.

розкривають думку автора словника: розглядаються питання освоєння того чи іншого терміна у системі лінгвістичної термінології, аналізуються зміни значень уживаних термінів у процесі становлення термінології, здійснюються спроби вирішити проблеми надлишкової / недостатньої семантичної насиченості термінів, а також пропонуються рекомендації щодо коригування системи ономастичної термінології і т.д.

Внизу сторінки створено додаткове посилання "Деривати", звернення до якого відкриває другу сторінку словникової статті з демонстрацією як правих, так і лівих дериватів відповідного терміна і їх похідні. Кожне похідне двокомпонентного терміна на *-ОНИМ* наведено з бібліографічним посиланням.

В даний час робота над словником не переривається: він постійно поповнюється новими термінами, і часто це терміни ономастики.

Які перспективи і потенціал цього словника? Як відомо, ставлення вчених до неймовірного збільшення термінів з компонентом *-ОНИМ* досить неоднозначне. З одного боку, збільшення термінів, відображаючи сучасну тенденцію до максимальної конденсації словесного матеріалу в номінаціях, підкреслює всезростаючий інтерес до ономастики, пов'язаний з її соціальною необхідністю та актуальністю. З іншого – спостерігаються певні негативні моменти, коли при створенні нових термінів не враховуються елементарні правила їх побудови.

У таких умовах наш Словник покликаний продемонструвати весь наявний термінологічний досвід при створенні відповідної групи термінів (як позитивний, так і негативний), сприяти розвитку першого і запобігати поширенню другого. Словник не має нормативний характер.

У майбутньому передбачається розширення словника за рахунок включення додаткових гіперпосилань на три-, чотири-і т.д. – компонентні терміни на *-ОНИМ*, тобто представлення термінів як заголовних слів словникової статті. Проте серйозні труднощі полягають у тому, що, склавши словник, необхідно, перш за все, дати тлумачення кожному багатоконпонентному терміну, яких автори зазвичай не визнають. Крім того, при складанні словника варто враховувати хронологічні параметри історії терміна і його дериватів (перше вживання, частотність за десятиліттями, перша лексикографічна фіксація), "що дає матеріал для встановлення циклів словникового формування, періодів повільного, еволюційного розвитку та переломних моментів, які якісно змінюють лексичну систему мови" [10, 346].

1. Айдукович Й. О контактологическом словаре адаптации фразеологических русизмов [Электронный ресурс] / Йован Айдукович //

- Режим доступа: <http://www.russian.slavica.org/article3450.htm>
2. Белякова И. Ю. О проекте когнитивного тезауруса поэтического языка Марины Цветаевой [Текст] / И. Ю. Белякова // IV Международный конгресс исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность". - Москва, МГУ, 2010. - С. 342.
3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова [Текст] / Виноградов Виктор Владимирович // Вопросы языкознания. - 1953. - №5. - с. 3-29.
4. Гак В.Г. Языковые преобразования [Текст] / Гак Владимир Григорьевич. - М.: Школа "Языки русской культуры", 1998. - 768 с.
5. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1. А – Л [Текст] / Иосиф Хананович Дворецкий. - М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. - 1044 с.
6. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Т.2. М – Ω [Текст] / Иосиф Хананович Дворецкий. - М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. - 1905 с.
7. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь: ок. 50000 слов. 3-е изд., испр. [Текст] / Иосиф Хананович Дворецкий. - М.: Рус. яз., 1986. - 840 с.
8. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия [Текст] / Жлуктенко Юрий Алексеевич. - К.: Изд. объединен "Вища школа" при КГУ, 1974. - 178 с.
9. Иванова Н.Г. Словообразовательная характеристика лингвистических терминов с компонентом ОНИМ: дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.02 [Текст] / Иванова Наталья Георгиевна. - Одесса, 1998. - 285 с.
10. Калиновская В.Н. "Словарь русского языка XIX века": проблемы и перспективы дифференциального описания и изучения лексики [Текст] / В.Н. Калиновская // IV Международный конгресс исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность". - Москва, МГУ, 2010. - с. 345-346.
11. Мордвинова Н. Г. Словесные товарные знаки алкогольных напитков (на материале русского, чувашского, французского, итальянского, испанского, немецкого и английского языков): автореф. дисс. на соиск. уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" [Текст] / Мордвинова Наталья Геральдовна. - Чебоксары, 2008. - 28 с.
12. Носкова В. В. Место СМИонимов и их основные характеристики в региональной ономастике [Электронный ресурс] / Валентина Владимировна Носкова // IX Международная научная конференция "Ономастика Поволжья". Режим доступа: <http://www.onomastika.ru/default.aspx?go=articles&id=onom-pov>
13. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Н.В. Подольская. - М.: Наука, 1978. - 198 с.
14. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. 2-е изд., перераб. и доп. [Текст] / Н.В. Подольская. - М.: Наука, 1988. - 192 с.
15. Селегей В. Электронные словари и компьютерная лексикография [Электронный ресурс] / В. Селегей. Режим

доступа: http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/selegey_al.asp

16. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории [Текст] / Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н. В. - М.: Наука, 1989. - 248 с.
17. Торчинский М.М. Структура онимного простора украинської мови: Монографія [Текст] / Торчинський Михайло Миколайович. - Хмельницький: Авіст, 2008. - 548 с.
18. Тюгашев Е.А. Терминосфера теории права: конфликт языковых культур в полиязыковом образовательном пространстве [Текст] / Евгений Александрович Тюгашев // Современное терминоведение Сибири. Язык. Культура. Теория познания. Сборник научных статей. Материалы 2-й научно-практической конференции (15-16 сентября 2004 г., г. Новосибирск). - Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2004. - С. 68-75;

The problems of development of the electronic edition of the Glossary of linguistic terms with the component ОНИМ. Analyzed its structural organization and potential. Projected perspective of the study.

Key words: term for ОНИМ, etymology, dictionary, electronic publishing.

В статье рассматриваются проблемы разработки Электронного издания "Словник лінгвістичних термінів з компонентом ОНИМ". Аналізується його структурна організація і потенціал. Прогнозуються перспективи досліджень.

Ключевые слова: термин на -ОНИМ, терминология, словарь, электронное издание.

УДК 811.161.2'373.23

ББК 81.411.4-314

Альона Лобода

ПРИНЦИПИ І СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

У статті подаються погляди мовознавців на значення номінації. Увага акцентується на принципах і способах номінації у власних назвах.

Ключові слова: номінація, принцип номінації, власна назва, гемеронім.

Тривалий час багатьох учених (М.Рут, Г.Хмари, М.Голомідової, О.Тараненка, Д.Бучка, С.Карпіловської, О.Кубрякової, О.Стишова) цікавить проблема номінації, яка викликає чимало суперечливих думок. Адже з появою великої кількості об'єктів, які потребують власних назв, щодня стрімко зростає поява нових способів номінації, саме тому ХХ-ХІХ ст. характеризується помітною зміною в лексичній системі мови.

Мета нашої статті – проаналізувати погляди мовознавців на процес номінації та визначити

основні принципи і способи номінації у власних назвах.

Існує декілька визначень номінації, зокрема О.Тараненко зауважує, що "номінація (лат. *nomination* – називання, найменування, від *nominate* – називати) – (1) творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вицленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою і т. ін.); (2) результат цього процесу, тобто сама назва; (3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів" [8, 385].

О.Кубрякова під номінацією розуміє "називання предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака" [4, 23]. До того ж, номінативна одиниця повинна відповідати одній вимозі – позначати назву, виділяти об'єкт домінування як окрему сутність, здійснювати номінативну функцію. Тобто "репрезентувати виділений в акті номінації об'єкт засобами мови і замінювати далі цей об'єкт його ім'ям у мовній діяльності" [4, 28].

Н.Подольська зазначає, що номінація – це "називання, найменування, присвоєння назви, процес називання" [6, 87].

Отже, для процесу номінації потрібен об'єкт. Саме тому Н.Подольська називає "будь-який об'єкт, що має ім'я – денотатом" [6, 55]. Найчастіше денотатом виступає іменник, тому що принцип найменування досліджений переважно на іменних класах.

Розрізняють первинну і вторинну номінацію. Результати первинної номінації усвідомлюються носіями мови як первісні. Вторинна номінація утворюється шляхом використання в акті називання існуючої одиниці як імені для нового позначення.

Безперечно, процес номінації є основою мислення, психологічної та мовленнєвої діяльності людини. Саме тому, на думку Д.Бучка, принцип номінації як основний напрям ходу думки, за яким здійснюється називання конкретного об'єкта, "реалізується через відповідні способи, мотиви та засоби називання" [1, 41].

У різні періоди мовного розвитку і в різних мовах "домінують неоднакові способи творення номінації, діють певні типи активних номінативних процесів" [7, 24].

Зауважимо, що кожний дослідник обирає ті способи і принципи номінації, які відповідають творенню певних назв.

Н.Подольська визначає принцип номінації "основою для зв'язку імені з об'єктом, який називають" [6, 110]. Наприклад, назви вулиць отримали від знаменитих прізвищ людей, які колись проживали там, або ж люди отримують прізвиська на основі своїх реальних якостей.

Так, наприклад, Д.Бучко, досліджуючи назви поселень у Галицькій землі, виокремлює чотири принципи, за якими наші предки здійснювали називання населених пунктів на Україні в різні історичні періоди: номінація поселень через віддзеркалення в його назві 1) зв'язку з найменуванням окремої особи або групи осіб; 2) зв'язку з назвами сусідніх географічних об'єктів; 3) індивідуальні особливості населеного пункту; 4) економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів [1, 43]. Ми вважаємо, що мовознавець виділив ці принципи, враховуючи об'єкт дослідження.

Вивчаючи назви в англійській ергонімії, А.Беспалова виокремлює три принципи номінації. Основним вважає відантропонімічний принцип, який представлений чотирма моделями, на другому місці називає ергонімі відантропонімічного походження і останній принцип представляють ергонімі, що утворилися шляхом онімізації апелювативів, які вказують на характер діяльності підприємства [5, 159-163]. Принципи номінації, виділені А.Беспаловою, вважаємо загальними.

О.Кирилюк групує кіноніми за трьома загальними принципами: "тварина і навколишній світ", "тварина як така", "тварина і людина". Ці принципи виділяються на основі різноманітності мотиваційних ознак [3, 8].

На нашу думку, принципи називання є загальними поняттями, які реалізуються через конкретні способи номінації за допомогою мовних засобів.

Досліджуючи назви засобів масової інформації, О.СТИШОВ називає чотири засоби номінації: словотворення на основі власних і запозичених ресурсів; вторинний семіозис, пов'язаний зі змінами семантичної структури слова; лексичні запозичення з інших мов; лексикалізовані та фразеологізовані назви, та процеси динаміки словникового складу [7, 26].

Ознайомившись з усіма запропонованими засобами, вважаємо, що словотворення, наприклад, – це універсальний спосіб, який безпосередньо забезпечує динаміку розвитку як усїєї мовної системи загалом, так і лексичної підсистеми. Тому вважаємо, що цей спосіб творення потребує ґрунтовнішого вивчення.

О.Кирилюк, описуючи способи творення кінонімів, найпродуктивнішим називає лексико-семантичний, суть якого полягає у "виникненні нового слова шляхом онімізації апелювативної та трансонімізації пропріальної лексики" [3, 11]. У межах морфолого-синтаксичного способу кіноніми утворюються шляхом субстантивації, а серед морфологічних способів найбільш продуктивним є суфіксальний, потім – флексійний. На думку дослідниці, складні кіноніми творяться на основі трьох способів: основокладання, словоскладання, абрєвіації.

На разі, вважаємо, що цікавим матеріалом для дослідження способів і принципів номінації є

гемероніми. За визначенням Н.Подольської "гемероніми – це різновид ідеоніми; власна назва органів періодичного друку, зокрема газет, журналів, інформаційних бюлетенів" [6, 46].

Вважаємо, що гемероніми відбивають як минуле життя, історичні, культурні особливості певного періоду ("Комуніст Поділля", "Губернія"), так і сучасні події ("Інформ", "Бізнесмен", "Інвестиційна Хмельниччина земля, будівництво, нерухомість").

За структурою назви газет Хмельницької області поділяються на однослівні 34,1% ("Фортеця", "Університет") та багатослівні 65,9% ("Шкільний світ", "Прибузька зоря", "День за днем").

Здійснений аналіз назв газет Хмельницької області дозволяє сформулювати декілька принципів, за якими відбувався процес номінації. В основі класифікації газет принцип співвіднесення назви з місцем її виникнення (село, місто чи область). Так, наприклад за цим принципом утворюється 30,5% назв ("Вісник Деражняниці", "Городоцький вісник", "Дунаєвецький вісник", "Життя Староконстантинівщини", "Життя Теофіпольщини", "Край Кам'янецький", "Летичівська газети", "Нетішинські оголошення", "Освіта Дунаєвщини", "Хмельницький вечірній", "Хмельницький і хмельничани", "Шепетівський телеграф").

Принцип утворення номінації через віддзеркалення в назві особливостей подання інформації в газеті 31,7% ("Експрес – об'ява" – Славутська газета безкоштовних оголошень, "Зайнятість" – газета Хмельницького обласного центру зайнятості, "Істина" – православна газета Славутського благочиння, "Лісівник" – газета Славутського держлісгоспу, "Новини Поділля" – події, факти, коментарі Староконстантинова, "Університет" – газета Хмельницького університету, "На лінії вогню" – газета управління пожежної охорони УМВС України в Хмельницькій області).

Відомо, що дуже часто номінатори обирають назву для денотата оперуючи тим, що подобається слово, інколи навіть не знаючи його трактування, або ж номінують об'єкт за власним бажанням. Великий відсоток назв, на нашу думку, не мають прямого відношення до газет ("Пульс", "Фортеця", "Нове життя", "Колесо", "Є!").

Серед утворень назв газет найбільш поширеним способом словотвору вважаємо лексико-семантичний: похідне слово з'являється шляхом розщеплення багатозначного слова і поступове утворення оніми ("Майдан", "Меридіан", "Фортеця", "Радіус", "Погляд").

Складні назви утворюються на основі трьох способів словотвору: основокладання ("Енергобудівник", "Народовладдя"), словоскладання («Експрес-об'ява», «Поділля-спорт») та абрєвіації ("КВН-газета").

Серед морфологічних способів найбільш продуктивними є суфіксальний, префіксальний.

Отже, для номінації власних назв характерні такі способи творення: лексико-семантичний, лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, морфологічний (суфіксальний, префіксальний, усичення, словоскладання, основокладання, абрєвіація), універбація та ін.

Вважаємо, що гемероніми, які відзначаються образністю і лаконічністю, ритмоплановістю у структурі, семантиці та функціонуванні потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

1. Бучко Д.Г. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) / Д.Г. Бучко // Українська мова. – 2009. – №4. – С. 41-51.
2. Карпіловська Є.А. Вторинна номінація у сучасній українській мові: тенденції розвитку / Є.А. Карпіловська // Лінгвістичні студії. – 2010. – №20. – С. 27-32.
3. Кирилюк О.Л. Кінонімія в сучасній українській мові: принципи номінації та способи творення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / О.Л. Кирилюк – Кіровоград, 2008. – 20 с.
4. Кубрякова Е.С. Номінативний аспект речової діяльності / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 158 с.
5. Номінація в ономастике: [сб.статей / под ред. М.Э. Рут]. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 172 с.
6. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М., 1988. – 192 с.
7. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 860 с.
9. Хмара Г.В. Номінація як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія становлення і сучасність / Г.В. Хмара // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 24. Ч. 1. – С. 423-427.

В статтє поданє взглядє лінгвістів на определение номінації. Вниманіє акцентуєтєся на принципах и способах номінації

Ключевіє слова: номінація, принцип номінації, імя собственное, гемеронім.

The article focuses on the different views of scholars on the determine of nomination. Attention is emphasis principles and methods of nominations in proper name.

Key words: nomination, the principle of nomination, heronim.

УДК 81`373.2
ББК 81.2Ук-4

Світлана Дячук

ОНОМАСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІВАНА КОВАЛИКА

У статті висвітлено проблематику ономастичних досліджень Івана Ковалика, з'ясовано роль окремих ідей вченого для розвитку ономастики. Проаналізовано теоретичні міркування професора в контексті його лінгвістичної концепції. Особлива увага у статті зосереджена на значенні практичних досліджень І.Ковалика з антропоніміки і топоніміки.

Ключові слова: Іван Ковалик, ономастика, топоніміка, власні і загальні назви.

З давніх часів ономастика перебувала в полі зору дослідників — лінгвістів і логіків. В історії лінгвістичної думки існувало чимало суперечливих теорій, які, однак, разом із загальним науковим зацікавленням сприяли становленню ономастичної науки в цілому. Неабияку роль відіграли і окремі дослідження вчених, особливо ті, які мали новаторський характер думки. У цьому контексті маловивченим залишається питання ономастичних досліджень професора Івана Ковалика. Зокрема, у доповіді К.К. Цілуйка „Підсумки і перспективи розвитку радянської ономастики” (ІІ Республіканська нарада з питань ономастики) згадано про Івана Ковалика та інших мовознавців, які створили „потужну течію... в розвитку радянської ономастики...” [10, 5].

Метою нашої статті є з'ясувати роль ономастичних досліджень Івана Ковалика для розвитку ономастики, заповнивши прогалину у вивченні багатогранної наукової спадщини вченого.

Зацікавлення професора І.Ковалика в сфері ономастики можна розділити на теоретичні питання і практичні розвідки з антропоніміки і топоніміки.

На думку професора, „одним із важливих загальнотеоретичних питань сучасної ономастики є детальне комплексне вивчення своєрідних особливостей системи власних назв — онімії” [1, 13].

І. Ковалик вимагав вивчення власних назв у комплексі із загальними назвами, які разом становлять цілісну частину лексичного складу мови. Це зауважував і К. Цілуйко у вищезгаданій доповіді: „Кожне власне ім'я або географічне найменування насамперед є словом, структурно-граматично побудовано так, як і всі інші слова мови” [3, 11]. І.Ковалик вважав, що для створення повної картини теоретичної ономастики насамперед треба вивчати питання теорії усіх класів власних назв, а потім можна вирішувати генеральні теоретичні питання ономастики як науки. Для того, щоб визначити

характер взаємозв'язків між власними і загальними назвами та й у межах власних назв, професор зробив, за його словами, „робочу спробу” з'ясувати спільні і відмінні ознаки між власними і загальними назвами. Вчений виділив 29 спільних ознак і 28 відмінностей між ними і визначив, що система власних і загальних назв української мови становить діалектичну єдність, тобто вони взаємно виключаються своїми відмінностями і одночасно взаємозумовлюються, причому і система власних, і система загальних назв також мають діалектичний характер. Такий вияв діалектичного характеру взаємозв'язків є ще одним доказом того, що багатогранна структура мови має полідіалектичний характер.

Між власними і загальними назвами відбуваються постійні взаємопереходи: перехід загальної назви у власну і власної у загальну. Учений запропонував назвати перехід загальної назви у власну *ономатизацією* загальної назви, а перехід власної у загальну — *деономатизацією* власної назви. Дещо іншою є сучасна інтерпретація цих понять. А.В.Суперанська називає ці явища онімизацією і апелятивацією відповідно (див. Суперанська А.В. та ін. „Теорія і методика ономастичних досліджень” — М., 2007). Не будемо сперечатися щодо слушності обраних професором термінів. Зауважимо лише, що учений розумів багатогранність процесів перехідності і тому виділяв внутрішні взаємопереходи:

1) перехід між словами мікросистеми загальних назв — *трансапелятизація*;

2) перехід між словами різних мікросистем власних назв — *трансономатизація*. При цьому, як визначив І.Ковалик, змінюється лише те чи інше мікросистемне ономастичне значення, граматичні ознаки здебільшого незмінні.

У результаті цих переходів виникає процес *омонімізації* загальних чи власних назв. Як виділив професор, лексемні омоніми бувають:

1) *апелятивно-ономастичні* (результат ономастизації загальних назв);

2) *інтраономастичні* (результат трансономатизації);

3) *ономастично-апелятивні* (результат деономатизації).

Внутріапелятивні омоніми виникають в результаті взаємопереходів у сфері загальних назв.

У мовознавстві середини ХХ століття загальноприйнятої теорії значення власних назв ще не було, тому І.Ковалик окреслив своє розуміння цього питання.

У своїх теоретичних міркуваннях вчений обов'язково враховував аспект розмежування об'єктивної лінгвальної дійсності від наукової лінгвістичної дійсності. Говорячи, зокрема, про топоніми і гідроніми в сфері мови і мовлення на конференції з топоніміки північно-західної зони СРСР у Ризі, І.Ковалик наголошував, що смислову структуру топонімів — гідронімів

треба вивчати диференційовано в сфері мови і мовлення. Так, у сфері мовлення топоніми — гідроніми називають конкретні об'єктивні географічні предмети, а в сфері мови всі топоніми і гідроніми є різними лексичними мікросистемами як складові частини ономастичної мікросистеми (суперсистеми).

Одним з основних завдань теоретичної лексикології, на думку вченого, є детальне комплексне вивчення смислової структури слів в сфері мови і мовлення в межах всіх лексико-семантичних мікросистем. Сислову структуру власних назв в сфері мови і мовлення вчений радив вивчати синхронно, не виходячи за межі ономастичної смислової сфери. Сислову структуру власних назв разом з трьома видами лексичного значення (структурне, денотативне і сигніфікативне) утворюють також і граматичні значення роду, числа, відмінка і категорії предметності. Тут проявляється, на думку професора, діалектичний характер відношень між лексичним індивідуалізуючим і ідентифікуючим значенням і узагальнюючими граматичними значеннями власних назв.

„До числа актуальних і маловивчених проблем сучасної загальної ономастики належить питання семантики власних назв у сфері мови і мовлення”, — писав І.Ковалик [2, 292]. Розмежування мови і мовлення допомагає ономастам глибоко викласти природу і суть семантичної структури власних назв. Як вважає А.Суперанська, „...семантика собственных имен — область не только не исследованная, но и не определенная” [9, 255]. Тому Коваликові поради щодо вивчення власних назв у сфері мови і мовлення залишаються цінними і донині.

У сфері мови власні назви несуть загальну ономастичну інформацію, а в межах ономастичних мікросистем кожна мікросистема передає свою інформацію: антропоніми — антропонімну, топоніми — топонімну і т.д. У сфері мовлення власні назви наповнюються конкретною мовленнєвою інформацією. У кожній мовленнєвій інформації власної назви виявляється генеральне ономастичне значення цієї назви як загальне в конкретному. Міркування вченого крізь призму розмежування лінгвістичної і лінгвальної дійсностей були новими для ономастичної науки.

Практичні дослідження І.Ковалика в галузі української ономастики, зокрема в ділянці антропоніміки, теж стосувалися не вивчених ще питань. Цікавим матеріалом для вченого стали словотвірні особливості найменувань. Учений дослідив творення здрібніло-пестливих форм особових імен в українській мові. Основні тенденції появи здрібніло-пестливих форм, як визначив професор, виявляються в явищах суфіксації. Деетимологізація сприяла процесові скорочення основ при творенні так званих аббревіатурно-суфіксальних здрібніло-пестливих форм особових імен. Як дослідив професор,

„характерною особливістю синонімічного ряду здрібніло-пестливих форм особових імен є передусім те, що серед них наявні не лише різні одно- і поліморфемні формотворчі суфікси, але одночасно в межах цих форм виступають різні за своїм складом словотворчі основи (пор. Іван — Іваш, Вася; Олександра — Леся, Саша (Олексаша)” [4, 219]. Учений закликав „вивчати ареали діалектно-територіального поширення системи здрібніло-пестливих форм кожного чоловічого або жіночого імені окремо, а не тільки слідкувати за наявністю на даній діалектній території того чи іншого здрібніло-пестливого суфікса у сфері особових імен в цілому” [4, 220]. Актуальною залишається пропозиція вченого вводити в одно- і двомовні словники особові імена людей в усіх здрібніло-пестливих формах.

Цінним дослідженням І.Ковалика є характеристика і типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівського повіту, адже до цього часу ономасти вивчали лише прізвиська голів сім'ї. «Невідкладним актуальним завданням сучасної антропоніміки, — писав професор, — є глобальне збирання і комплексне вивчення народного прізвиськотворення» [6, 323]. Учений не тільки схематично зобразив (у формі чотирикутника) структурні опозиції прізвиськ усіх членів сім'ї, а й проаналізував типологічну характеристику зібраних прізвиськ. Чотирикутник у типологічній системі млинянських прізвиськ, на думку І.Ковалика, є елементарною мікросистемою прізвиськ, а комплект таких мікросистем має стати основною вихідною величиною для системного типологічного вивчення народних прізвиськ. У цій системі виділяв три мінімальні мікрополя бінарних структурних опозицій: у відношенні до прізвиська жінки, сина і дочки. Таким чином вчений вважав, що системний характер типології внутрісімейних прізвиськ потребує застосування відповідної системної процедури дослідження. Типологічна структура прізвиськотворчої моделі залежить від структури прізвиська голови. Як з'ясувалося, у системній структурі внутрісімейних млинівських прізвиськ є 8 повних маркованих триелементних комплексів структурних мікросистем з їх окремими суфіксальними словотвірними типами.

Це дослідження стало прикладом зручності і комплексного вивчення народного прізвиськотворення.

Дослідження в ділянці антропоніміки, на думку вченого, дадуть цінні результати для вияву спільнослов'янських, зональнослов'янських та індивідуально-мовних діалектних особливостей лексики та словотвору слов'янських мов та їх діалектів. У зв'язку з наявністю спільнослов'янських принципів декомпозиції і суфіксації власних імен І.Ковалик пропонував укласти суцільну спеціальну термінологію для цієї галузі ономастики.

Така думка була актуальною, адже і К.Цілуйко у вищезгаданій доповіді нагадував: «... першочерговим є суцільний опис усіх категорій ономастики, здійснюваний за єдиними принципами і засобами...» [10, 12].

Після визначення завдань і принципів побудови загальнослов'янського топонімічного атласа на V Міжнародному з'їзді славістів українські ономасти розпочали ґрунтовні наукові розвідки. Підготовчою роботою до створення слов'янського топонімічного атласа стало дослідження окремих словотвірних структур української топонімії. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують топонімічні дослідження Івана Ковалика: «Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом -иця (-ниця)», «Українські топоніми з суфіксами -иц-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -ис(ь)к-о, -овис(ь)к-о на загальнослов'янському фоні».

І.Ковалик дослідив три зони мовно-географічного поширення певних словотвірних типів; з'ясував, що назви із суфіксом -иц-я (*ниця-я*) поширені в усій східнослов'янській топонімії, а назви на -иц-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е поширені на всій східнослов'янській, південно-західній і західнослов'янській мовній території, крім польської і північнокашубської.

Професор чітко розмежував вихідні суфікси -иц-е, -ис(ь)к-о і похідні від них поліморфемні суфікси -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -овис(ь)к-о як окремі суфіксальні одиниці, які є складовими частинами різних словотвірних типів, дослідив їх поширення. Найбільш поширений спосіб словотворення назв населених пунктів — морфологічний з усіма його різновидами, але трапляються утворення й іншими способами. Назви населених пунктів у своєму виникненні і становленні, як з'ясував вчений, етимологічно і семантично мотивовані.

„Вивчення словотворчої будови назв населених пунктів і топонімічних назв взагалі має велике значення для дослідження історичного розвитку системи словотвору мови”, — писав І.Ковалик [5, 137]. Учений вказував на огріхи українських підручників з мовознавства, де зовсім не використовуються топонімічні назви при характеристиці словотвірної будови мови на відміну від чеської, словацької та інших граматик, адже ономастичний матеріал є тривким елементом лексичного складу мови. І.Ковалик розумів важливість топонімічних досліджень, які сприяють висвітленню певних явищ історії української мови.

Для розвитку ономастичної науки цінними, вважаємо, були ідеї вченого щодо вивчення власних назв у сфері мови і мовлення, зразкове типологічне дослідження прізвиськотворення, практичні розвідки з топоніміки.

1. Ковалик І.І. Про власні і загальні назви в українській мові / І.І. Ковалик // Мовознавство. — 1977. — №2. — С.11 — 18.
2. Ковалик І.І. Про інформацію власних назв у сфері мови і мовлення / І.І. Ковалик // І.Ковалик. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Львів — Івано-Франківськ, 2008. — Ч.2. — С.287 — 293.
3. Ковалик І.І. Про ономаїзацію, транс ономаїзацію і де ономаїзацію / І.І.Ковалик // І.Ковалик. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Львів — Івано-Франківськ. 2008. — Ч.2. — С. 280 — 282.
4. Ковалик І.І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібно-пестливі утворення) / І.І.Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви. — К., 1965. — С. 216 — 225.
5. Ковалик І.І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ни-ц-я) / І.І.Ковалик // Питання українського мовознавства. — 1960. — Кн.4. — С. 137 — 143.
6. Ковалик І.І. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР / І.І.Ковалик // І.Ковалик. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Львів — Івано-Франківськ, 2008. — Ч.2. — С. 313 — 327.
7. Ковалик І.І. Топоніми і гидроніми в сфері мови і речі / І.І.Ковалик // І.Ковалик. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Львів — Івано-Франківськ, 2008. — Ч.2. — С. 277 — 279.
8. Ковалик І.І. Українські топоніми з суфіксами -ищ-е, -нищ-е, -лищ-е, -бищ-е, -овищ-е, -ис(ь)к-о, -овис(ь)к-о на загальнослов'янському фоні / І.І.Ковалик // І.Ковалик. Питання українського і слов'янського мовознавства. — Львів — Івано-Франківськ, 2008. — Ч.2. — С. 328 — 335.
9. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. — М., 1973.
10. Цілуйко К.К. Підсумки і перспективи розвитку радянської ономастики / К.К. Цілуйко // Питання ономастики. — К., 1965. — С. 3 — 15.

The article deals with the problems of onomastics researches done by Ivan Kovalyk. Here you can also find the role of several ideas of the scientist aimed at the development of onomastics. Besides theoretical ideas in the context of the professor's linguistic conception are analysed as well. A special attention in the article is paid to the significance of I.Kovalyk's practical researches in anthroponymy and toponymy.

Key words: Ivan Kovalyk, onomastics, toponymy, proper and common names.

В статті отражена проблематика ономастичних досліджень Івана Ковалика, виявлена роль окремих ідей ученого для розвитку ономастики. Проаналізовані теоретичні розсудження професора в контексті його лінгвістическої концепції. Особливу увагу в статті приділено значенню практичних досліджень І.Ковалика з антропоніміки і топоніміки.

Ключові слова: Іван Ковалик, ономастика, топоніміка, обцие и собственные имена.

УДК 811.161.2'373.2
ББК 81.2УК

Інна Тільнова

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕНОСНОГО ВЖИВАННЯ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

У статті розглянуто проблему переносного вживання власних назв у публіцистичному стилі, розмежовано поняття "переносне вживання" та "переносне значення" онімів.

Ключові слова: онім, публіцистичний стиль, лексико-семантичні процеси, переносне значення, переносне вживання.

Розвитку значення слова, семантичних зв'язків між словами та проблемі переносного значення присвячено праці В. В. Виноградова, О. О. Тараненка, Г. А. Абакумової, Н. Д. Арутюнної, Ю. Д. Апросяна, М. Ф. Алефіренка, К. А. Аллендорфа та інших. Переносне значення в мові художньої літератури досліджували А. М. Шамота, В. В. Рожков, В. М. Вовк; у політичному дискурсі – А. А. Анісімова, Ю. Н. Караулов, Х. П. Дацишин; метафора й метонімія як засоби формування термінології стали предметом наукових робіт Г. О. Краковецької, Н. С. Родзевич, Н. З. Цісар; окремі аспекти функціонування власних назв у публіцистичному стилі досліджено в працях А. М. Баранова, І. І. Ільченка, Ю. А. Грушевської, Л. О. Батуриної, В. В. Зайцевої та інших.

У сучасній українській лінгвістиці не має праць, присвячених проблемі переносного вживання пропріальної лексики в різних стилях мовлення, зокрема публіцистичному, що й зумовило вибір теми.

Метою статті є розкриття теоретичних аспектів переносного вживання пропріальної лексики в публіцистичному стилі.

Мета роботи передбачає реалізацію конкретних завдань: 1) з'ясувати теоретичні аспекти перенесення як мовного явища; 2) розмежувати поняття "переносне значення" та "переносне вживання" слова; 3) окреслити різновиди переносного вживання власних назв у газетних текстах.

Необхідність дослідження процесів переносного вживання пропріальної лексики зумовлена частотністю цього явища в газетно-журнальній публіцистиці, яка особливо реагує на політичні, економічні, культурні, освітні зміни в суспільстві. Образи, створені в публіцистичному стилі на основі власних назв, є актуальними певний час, на окремому хронологічному зрізі, серед них тільки незначна частина переходить у загальноновживані. Завдяки семантичному перенесенню відбувається нова категоризація навколишнього світу, яка ґрунтується на

особливостях світосприймання суб'єктів мовлення. З перенесенням значень можна пов'язати семантичне оновлення слова в цілому.

Дослідження семантичного перенесення потребує розрізнення понять "переносне значення" та "переносне вживання". Невизначеність у термінології помічав П. В. Виноградов, звертаючи увагу на неоднозначність тверджень лексикографів у розв'язанні питання про значення та форми переносного, образного вживання слова. Мовознавець розмежовує поняття вживання та значення: "Уживання – це або слід колишніх застосувань слова, які не створили окремого значення, або нове застосування одного із значень слова в індивідуальному оточенні, у своєрідній ситуації, з новим образним спрямуванням" [3, 22]. Беручи за основу твердження В. В. Виноградова, А. М. Шамота робить висновки про переносне значення слова: "це вторинне, мотивоване значення слова, яке ґрунтується на перенесенні найменування з одного предмета на інший у процесі пізнання світу і розвитку мови" [7, 8].

Аналіз текстів публіцистичного стилю, зокрема газетної публіцистики, дає можливість виділити окремий різновид оцінного вживання слова – переносного. Хоч дехто з дослідників, зокрема А. М. Шамота, переносне вживання відносить до різновиду переносного значення, намагаючи його пластичним відповідно до функції – реалізації прагнення оповідача до ясності, пластичності викладу [7, 16].

Поняття переносне вживання та переносне значення розглядаємо з погляду різних рівнів: семантики і функціонування, не протиставляючи між собою. Аналізуючи розвиток семантичної структури слова, припускаємо, що вживання передує значенню. Лише тоді, коли переносне застосування стає постійним для означення предмета чи явища, закріплюючись у мовній свідомості, переходячи до мовного досвіду, воно набуває переносного значення.

Переносне вживання не завжди типізоване, і хоч перенесення семантики є живим процесом, асоціативні зв'язки між словом, на яке відбувається перенесення, і словом, що стало джерелом перенесення, можуть простежуватися за певних умов. Для повної реалізації переносного вживання в публіцистичному стилі необхідний набір екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів. Серед найголовніших чинників – відповідне контекстуальне оточення, здатність до абстрагування, мовний досвід як автора, так і аудиторії, на яку спрямований текст. Останнє є необхідним для здійснення комунікації.

Переносне вживання власної назви ґрунтується на особливостях оказіонального оточення та специфіці семантики оніма. На думку В. М. Телії, вибір переносного вживання належить від уяви та досвіду "мовної

особистості", яка володіє особистим тезаурусом, тобто здатністю мовця створювати тексти на основі індивідуальних знань про світ, зафіксованих в значеннях слів та їхніх асоціативних комплексах відповідно до національних особливостей та особистої зацікавленості в інтерпретації фактів, про які йде мова [7, 41]. Наприклад, зрозуміти значення вислову *А ось двоє інших мешканок Рівного, у яких вимагали викуп за не порушення кримінальної справи щодо їхніх синів, проявляли обачність – зателефонували до міліції, де їм порадили не надавати матеріальної підтримки місцевим остана́м бендерам* (ГУ, 7.12.2010) можливо, якщо фонові знання читачів збігатимуться зі знаннями автора виразу. Газетний контекст надав власній назві *остан бендер* соціальної конотації – такого відтінку значення, який розкриває суспільно значущий факт, що стосується значення імені, – шахрайство.

Особливість функціонування пропріальної лексики полягає в індивідуальності її вибору в актах номінації, а також у явищі асоціативного перенесення суттєвих якостей предметів, явищ чи подій для означення яких використано онім. Наприклад: *Ще сміх не стих. Кілька сторінок із життя українського Луї де Фюнеса* (ДТ, 22–28.12.2007); *І, по суті, український кінематограф втратив тоді свого Луї де Фюнеса – актора невимовної органіки, навальних комедійних реакцій, природного й неповторного в кожному комедійному епізоді (часом, до неможливого!)* (ДТ, 22–28.12.2007); *Швабри, підшипники, казани та інша машинерія – все це досконально вивчив наш майбутній Луї де Фюнес, усе випробовував* (ДТ, 22–28.12.2007). Онім *Луї де Фюнес* використано для характеристики народного артиста України, гумориста Андрія Сови. У зазначених прикладах відбулося асоціативне перенесення характеристик французького коміка на особливості манери виступів українського гумориста. Ім'я *Луї де Фюнес* стало не тільки ідентифікатором об'єкту, а й символом таланту в жанрі комедії.

Перенесення найменування на значення самої власної назви є живим процесом, що, у свою чергу, впливає на подальше функціонування пропріальної лексики. Інколи мотивація переносного вживання втрачає прозорість і простежити асоціативні зв'язки між двома онімами стає складно. Наприклад: *Це світяться вікна київських житлових масивів. І серед них – вікна безлічі будинків, зведених "Київамиськбудом". Цей земний Чумацький шлях продовжує забудовуватися* (ДТ, 16–22.08.2008). У зазначеному виразі відбулося метафоричне перенесення: астронім *Чумацький шлях* на позначення житлових масивів ужито на основі подібності за формою та зовнішнім виглядом. Якщо вночі з висоти подивитись на будинки,

їхнє розташування нагадуватиме неяскруву дифузну білу смугу, що проходить по великому колу. Враховуючи сучасні темпи розбудови міста Києва, метафора *Чумацький шлях* для характеристики житлових масивів стане неактуальною вже через кілька років: нові будівлі порушать форму, таким чином, зникне головний чинник виникнення вторинної номінації.

На думку М. А. Захарової, онімні перенесення – це особливий спосіб інтерпретації навколишнього світу, а трансформація онімів виникає у зв'язку з природною схильністю людини порівнювати об'єкти і явища [4, 5]. Але, як зазначає А. М. Шамота, "...як правило, ці значення слова – минуші, вони – явище даного контексту, даної ситуації" [7, 15]. Переносне вживання неможливе без абстрагування певної ознаки власної назви, що є об'єктом сприймання одного із значень слова.

Система семантичних новацій у публіцистичному стилі пов'язана з метафоричним, метонімічним, гіперболічним, іронічним усвідомленням реалій, відображених за допомогою власних назв. За рахунок переносного вживання онімів найбільш активно збагачується антропонімікон сучасної української мови. Зазначений факт показовий саме для газетного дискурсу, оскільки саме періодика здатна використовувати власні назви необмежено.

На думку Н. В. Слободи, з погляду мовної норми, метафора, особливо індивідуально-авторська, є аномалією. Дослідниця зазначає: "На відміну від мертвих метафор, що вже стали частиною мовної системи, художні (стилістично дієві) метафори дозволяють прослідкувати еволюційні тенденції в мові, пов'язані з розвитком вторинного використання мовних засобів" [5, 2].

Метафоричні трансформації виникають у лексичній системі постійно, особливо в публіцистиці, яка певним чином пов'язана з номінацією актуальних для суспільства проблем. Паралельно з розвитком мови відбувається й розвиток процесів метафоризації, що охоплює різні класи онімів.

На окремому хронологічному зрізі вторинні номінації відображають актуальні проблеми сучасності, конотативні складові пропріальних лексем відтворюють зв'язок між середовищем та мовними засобами. Прикладом цього є семантична трансформація лексеми *Чорнобиль*. Денотат, пов'язаний із аварією на Чорнобильській атомній електростанції набув нової якості, у результаті змінилось денотативне значення власної назви на позначення міста: топонім *Чорнобиль* набув експресивного забарвлення, ставши символом екологічної катастрофи, що може загрожувати всьому людству. Наприклад: "*Нафтових Чорнобиль*" не повинно бути. *Потонівці, напевно, перші у*

світі розв'язали одну з глобальних проблем людства (ДТ, 22.12.2010); *Вже виросло покоління, яке не знало життя "до Чорнобиля", і навіть деякі молоді журналісти всерйоз вважають, що матеріали про аварію на ЧАЕС нудні* (ДТ, 17.04.2010); *Чорнобиль – індикатор людяності і... совісті* (ДТ, 14.06.2001).

Важливу роль відіграє перенесення найменувань за суміжністю – метонімічне переносне вживання. У таких випадках вторинні значення ґрунтуються на асоціативних зв'язках, що виникають під час номінації. На відміну від метафоричного вживання пропріальної лексики, метонімічне переносне вживання власних назв більш продуктивне. У результаті семантичних зсувів у співвіднесеності між онімом та об'єктом його позначення виникають і функціонують метоніми різних типів.

Найчастіше метонімічне вживання стосується передусім антропонімів, топонімів та прагматонімів, що зумовлене специфікою і завданням газетно-журнальних текстів, зокрема тенденцією до узагальнень: *Максим Тарнавський: "У сучасному суспільстві ми втратили розуміння того, навіщо нам читати Шевченка, Шекспіра і Гете"* (ДТ, 14-20.08.2010); *Європа відпочиває* (ГУ, 27.11.2010); *Страсбург ухвалив "компромісну" резолюцію* (ГУ, 26.11.2010); *Велика Чечелівка щедра на материнську любов* (ГУ, 9.12.2010); *За його словами [Миколи Токарева], схема узгодження тарифу має виглядати так: на початковому етапі "Транснефть" і "Укрнафта" намагаються узгодити зміну тарифів між собою і, в разі успіху, підписують нову угоду про транзит* (ДТ, 27.11.–3.12.2010).

Отже, система інновацій у публіцистичному стилі пов'язана з новим усвідомленням реалій унаслідок метафоричного та метонімічного перенесення. Переносне вживання пропріальних лексем є результатом індивідуальної творчості автора, переносне значення оніма виникає в разі його постійного застосування для назви предмета чи явища.

Найбільш продуктивним засобом вторинної номінації є метонімічні перенесення, на рівні яких проявляється експресія газетно-журнальної публіцистики. Пропріальні лексеми є багатим джерелом оцінного вживання з метою характеристики об'єкта. Аналіз словника власних назв, переносно вжитих у газетно-журнальній публіцистиці, свідчить, що їхнє виникнення зумовлене контекстом, мовленнєвою ситуацією та індивідуальними властивостями автора.

Умовні скорочення

ДТ – "Дзеркало тижня"
ГУ – "Голос України"

1. Алефіренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефіренко – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.

2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений / Н. Д. Арутюнова – М. : Наука, 1988. – 341 с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов – М. : Наука, 1977. – 312 с.
4. Захарова М. А. Семантика и функционирование аллюзивных имен собственных (на материале англоязычных художественных и публицистических текстов) : автореф. канд. филол. наук : специальность 10.02.04 "Германские языки" / М. А. Захарова. – Самара, 2004. – 18 с.
5. Слобода Н. В. Метафоричний потенціал синтаксису в поезії шістдесятників : автореф. канд. филол. наук: спеціальність 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Слобода. – Дніпрпетровськ, 2010. – 20 с.
6. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / Телия В. Н. // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
7. Шамота А. М. Переносне значення слова в мові художньої літератури / Шамота А. М. – К. : Наукова думка, 1967. – 127 с.

The article touches upon the problem of using proper names in journalistic style. It also delimited concept „indirect meaning” and „indirect using”.

Key words: proper name, journalistic style, lexicomantic processes, „indirect meaning”, „indirect using”.

В статтє рассмотрена проблема переносного использования личных имен в публицистическом стиле, расграничено понятия "переносное использование" и "переносное значение" онимов.

Ключевые слова: оним, публицистический стиль, лексико-семантические процессы, "переносное использование", "переносное значение".

УДК 811.111'373.22

ББК 81.432.1-314

Ганна Ткаченко

ВИВЧЕННЯ ФРЕЙМОВОЇ ПРИРОДИ АНГЛІЙСЬКИХ ХРЕМОТОНІМІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті детально розглядається один із методів психолінгвістичного дослідження. Вільний асоціативний психолінгвістичний онімійний експеримент у когнітивній ономастиці дозволяє підняти значення власних назв окремих предметів і особи організації хремотонімія у ментальному лексиконі носіїв англійської мови.

Ключові слова: когнітивна ономастика, хремотонім, вільний психолінгвістичний онімійний асоціативний експеримент.

З розвитком когнітивної лінгвістики великої уваги також набули дві галузі лінгвістики у когнітивному аспекті: когнітивна

граматика, когнітивна семантика тощо. Цей процес не оминув і ономастику, отже виникла нова молода наука – когнітивна ономастика, яка займається вивченням власних назв та структурами їх репрезентації у мові мозку людини. Оними посідають вагоме місце у свідомості людини, де вони корелюють з іншими компонентами мовної свідомості у межах одного чи багатьох мовних рівнів.

Метою нашої статті є вивчення пропріальної лексики, а саме англомовної хремотонімійної лексики. Це дає змогу визначити загальні аспекти мовної свідомості окремої нації, етнічної картини світу: "сама унікальність онімій кожної мови дозволяє, по-перше, встановлювати взаємовплив ономастикону та мовної свідомості народу, по-друге, створювати національномовні системи власних назв" [10, 5].

Отже, актуальність нашої розвідки полягає у вивченні малодослідженої хремотонімійної лексики та у спробах проаналізувати структури репрезентації хремотонімійних знань у ментальному лексиконі носіїв англійської мови та розкрити їх за допомогою методики вільного психолінгвістичного асоціативного онімійного експерименту.

Головним завданням когнітивної лінгвістики є зображення структур та механізмів репрезентації мовленнєвих знань [9, 340; 2, 196]. Дослідження когнітивної складової ономастичного простору сьогодні займає вагоме місце у науковій парадигмі знань та є цікавим з точки зору ономастичної науки, "в когнітивному аспекті мовознавства власні назви відіграють вагомішу роль, ніж у комунікативному" [4, 5]. Засновником когнітивної ономастики в Україні вважається О. Ю. Карпенко, яка спробувала зобразити основні форми буття, категоризації та концептуалізації онімів-концептів у ментальному лексиконі людини [5].

Ментальний лексикон охоплює всі знання, якими володіє людина у відношенні до будь-якого хремотоніма. Це – начебто згусток уявлень, понять, емоцій, асоціацій, а саме хремотоніми-концепти. Концепт – "оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці" [1, 136]. По-іншому, хремотонім-концепт – це будівельний матеріал, який бере участь у процесах концептуалізації і категоризації досвіду людини [14; 15]. Хремотоніми-концепти в свою чергу співпрацюють з різними компонентами ментального лексикону, упорядковують і "підвищують його ефективність" [4, 5].

Хремотоніми-концепти в ментальному лексиконі поєднуються, структуруються у фрейми, які є, за твердженням Ч. Філлмора, "особливими уніфікованими конструкціями знання" [11, 65]. Фрейм також можливо зобразити як ментальну структуру, яка

опрацює, скеровує всі свої елементи, асоціює із досвідом людини, отриманого у процесі життєдіяльності [16, 222].

У нашому випадку увагу слід звернути на індивідуальний хремотоніміїний фрейм, який охоплює усі хремотоніми-концепти, відомі людині, а також містить знання про їх використання. Індивідуальний хремотоніміїний фрейм на кшталт комп'ютерної папки, яка містить різновиди документів (схеми, скрипти, сценарії), за допомогою яких людина спроможна виділяти необхідний хремотонімі-концепт з-поміж усіх наявних та використовувати за своїми потребами. При узагальненій роботі його компонентів відбувається розпізнавання хремотонімі-концептів, забезпечується вибір адекватної стратегії і реалізується комунікативна ситуація. Отже, індивідуальний хремотоніміїний фрейм зображує схему дій у реальній ситуації.

Наповнення та семантика хремотонімі-концептів найліпше зображується та розкривається за допомогою вільного лінгвопсихологічного асоціативного оніміїного експерименту, який дозволяє розпізнати специфіку хремотоніма та встановити асоціативний тезаурус [7, 173-174]. Саме "асоціації можуть розповісти нам дуже багато про ті несвідомі структури, у яких ми мислимо оточуючий нас світ" [12, 194]. Асоціація – виникнення зв'язку, зумовленого появою одного хремотоніма та відповідною реакцією на нього, вона викликає появу ментального рефлексу на пов'язаний із ним хремотонімі. Вважається, що появу асоціації відносять до Аристотеля, який висловив думку, що одна ідея невід'ємно викликає іншу із подібними рисами. Безперечно, асоціації зображують "зв'язок між деякими об'єктами або явищами, заснований на вашому особистому досвіді" [12, 189]. Саме цей зв'язок формує індивідуальний хремотоніміїний фрейм, охоплює 4 кола цього фрейму і зв'язки між ними.

З розвитком психолінгвістики дослідження асоціацій призводить до вивчення внутрішнього світу людини. В лінгвістиці ж "внутрішній світ мовців – то вже світ концептів" [5, 252]. Отже, за ланцюгом хремотонімі-асоціація ми можемо спробувати визначити когнітивну організацію хремотонімів у ментальному лексиконі індивіда, виходячи з факту, що асоціація – це розумовий процес, який відбувається у його свідомості. Важливо підкреслити, що реакція, отримана на певний стимул, не випадкова і походить з життєвого досвіду. Принцип асоціацій дає змогу дослідити механізми функціонування хремотонімів у свідомості людини, зокрема в його ментальному лексиконі. Іншими словами, асоціативний експеримент допомагає зрозуміти, з чого складається і як побудована мовленнєва здатність людини, яка вміє роздумувати, висловлюватися і розуміти.

У процесі нашого дослідження ми провели вільний психолінгвістичний ономастичний

асоціативний експеримент та уклали свій хремотоніміїний асоціативний словник, який вміщує хремотоніми як узуального (*Big Ben, Inverted Jenny, The Tiffany Yellow Diamond*), так і віртуального (*Axe Snaga, Hogwarts Express, The Heart of Ahriman Talisman, Sword Excalibur*) і сакрального (*Round Table, The Spear of Destiny, The Golden Apple of Discord, The Tree of Knowledge*) типів. В експерименті брали участь 100 англomовних реципієнтів, яким було надано 100 хремотоніміїних стимулів. Систематизуючи реакції на відповідні стимули, ми зіткнулися з проблемою інтерпретації та класифікації асоціацій. Існує певна градація класифікацій, складена різними дослідниками (психологічна, психолінгвістична, лінгвістична), які відрізняються від наукової парадигми знань дослідження. Однак варто зазначити, що деякі принципи асоціювання можуть збігатися, що дає змогу вести мову про змішані класифікації. Для наших потреб велике значення мають оніміїні класифікації асоціацій. Було виявлено декілька спроб проаналізувати асоціації такого типу: класифікація асоціацій топонімів С. О. Сабітової [8, 46], антропонімів О. О. Чорноброва [13] та різних розрядів онімів О. Ю. Карпенко [5].

Однак однією із найцікавіших класифікацій асоціацій є систематизація асоціацій, запропонована Ю. Н. Карауловим. Виходячи з даної концепції, дослідник виокремлює в структурі асоціативного поля "семантичні гештальти", частково відновлюючи фрагменти мовної картини світу [3, 191-206]. Пріоритетом концепції "семантичного гештальту" є універсальна теорія, яка охоплює лінгвістичні, когнітологічні та психолінгвістичні принципи. На основі цієї методики базується методика семантичного гештальту асоціативного оніміїного поля (СГАОП), яка проявляється "коли асоціати семантично тяжіють один до одного за певними характеристиками, збираючись природним шляхом навколо декількох реакцій" [6, 116-132].

СГАОП збігається із загальнономовним фреймом, який зображує типи та види зв'язків у межах цього фрейму, отже, є його базовим компонентом. Загальнономовний фрейм структурує індивідуальні фрейми, охоплює всі хремотоніми-концепти, наявні в ментальних лексиконах носіїв англійської мови. У нашому дослідженні за результатами вільного психолінгвістичного ономастичного асоціативного експерименту ми спробували за допомогою трьох словникових статей зобразити середньостатистичний хремотоніміїний індивідуальний фрейм носіїв ментального лексикону англійської мови.

У кожній статті після заголовного слова-стимулу подаються п'ять цифр. Перша вказує на загальну кількість різних реакцій, друга – на кількість усіх реакцій разом, третя – на кількість різних власних назв, що стали реакціями або увійшли до складу реакцій, четверта – на

загальну кількість власних назв, використаних у реакціях, п'ята – на кількість відмов. Далі йде власне стаття – перелік усіх реакцій, розташованих за їх частотністю. Частотність вказується після асоціації або після групи асоціацій з однаковою частотністю.

Coronation Chair – 35/105/12/19/0; throne – 28; ceremony – 11; king; queen – 6; tradition – 5; pillow, **Queen Elizabeth II** – 4; **King Edward**, monarchy, red – 3; attribute authority, castle, chair, unique, **Westminster Abbey** – 2; **America**; ball; carried out on occasion; crown; crowning; comfort; contains **the Coronation Stone**; discussion; **England**; for coronation of kings; **King Henry VIII**; not for purpose of use; palace; **Parliament**; **Roland**; **St. Edward's Chair**; stone captured from **the Scots**; the chair on which the monarch sits for the coronation; the most comfortable; the only one; throne in **Westminster Abbey**; **Westminster Cathedral**.

Hogwarts Express – 50/114/22/61/0; **Harry Potter** – 20; film – 8; **J.K. Rowling** – 6; fantasy, **Harry** – 5; express, from **London King's Cross Station to Hogsmeade Station**, mystery, struggle between **Good and Evil** – 4; book, flying boy, **Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry**, magical device, **Platform 9 $\frac{3}{4}$** – 3; fairy-tail, **Hermione Granger**, **Hogwarts Castle**, large red steam engine, mysterious train, **Ron Weasley** – 2; bewitchment; carriage; charms; **Draco**; **Draco Malfoy** – one of the heroes; enjoy treats from a trolley; famous heroes; **Griffindor**; **Hermione**; **Hogsmeade**; invisible; **King's Cross Station**; locomotive; long journey; luggage rack; magic creatures; muggles; name of the train that makes a run between **London and Hogsmeade Station**; **Pumpkin Pasties and Chocolate Frogs**; **Ron**; **School of Magic for Witches and Wizards**; **Slytherin**; the name of a locomotive; **the Sorting Hat**; through oceans and woods; transfiguration; wizards; wizards and witched; September, 1, at 11 o'clock in the morning.

Saint Grail – 55/104/15/50/0 **Christ** – 11; **Jesus** – 9; **Dan Brown**, church – 5; **Jesus** plate – 4; **God**, dish, holy – 3; artifact, religious, search – 2; ancient legend; artifact; blood; **Celtic** myth; **Christian** object; code; charm; christen; **Christianity**; **Christy**; cup; **D. Brown**; described in books; dish; gem; fantastic tails; has miraculous powers; hope; identified with the cup; Immortality; invocation; gathering **Christ's** blood; knowledge; legend; manuscript; miracle; murder; mystical artifact; myth; **Knights Templar**; plate; pope; popular sacred thing; power of life; sacred object; symbol of holy power; **Templar**; **the Grail** legend; **the Last Supper**; theology; the object to seek; thing for search; treasure of the nation; hidden in **Oak Island by the Templars**;

СГАОП узуального хремотоніма *Coronation Chair* має таку структуру: *throne* – 29,4 %, *ceremony* – 11,6 %, *king* або *queen* – 6, 3 %, що в цілому складає 47,3 % та репрезентує

англomовну картину світу як церемоніальне, традиційне та королівське. В даному випадку також було вжито різноманітні оніми інших розрядів (19): антропоніми (*Queen Elizabeth II*; *King Edward*), топоніми (*America*; *England*), архітектуроніми (*Westminster Abbey*, *Westminster Cathedral*) тощо.

СГАОП віртуального хремотоніма *Hogwarts Express* має таку структуру: *Harry Potter* – 23,8 %, *film* – 9,2 %, що в цілому складає 33 % та зображує віртуальний світ мовців, який скеровано на відображення книжкового світу в світі кінематографа. Наявні інші оніми другорядних розрядів денотатів (61): інші хремотоніми (*the Sorting Hat*, *Good and Evil*), антропоніми (*Ron*, *Draco Malfoy*), архітектуроніми (*Hogwarts Castle*, *Hogsmeade*), топоніми (*London*, *Hogsmeade Station*) тощо.

СГАОП сакрального хремотоніма *Saint Grail* має таку структуру: *Christ* – 22,8 % та *Jesus* – 9,4 %, що стосуються до однієї реакції та репрезентують сакральну, релігійну англomовну картину світу. Зображує усталену традицію вірувань та уявлень у священне та сприймається як дещо універсальне у сакральному відношенні. На даний стимул також відреагували іншими розрядами онімів, таких, як антропоніми (*Dan Brown*, *Knights Templar*) ідеоніми (*the Last Supper*), хремотоніми (*the Grail*) тощо.

Отже, СГАОП вищезазначених хремотонімів збігається з індивідуальним хремотоніміїним фреймом та віддзеркалює англomовну картину світу. Подальші розвідки спрямовані на розробку асоціативного хремотоніміїного словника.

1. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії / А. П. Загнітко – Вид. 2-е, випр. і доп. – Донецьк: ТОВ Юго-Восток, Лтд, 2007. – 219с.
2. Иванова Л. П. Курс лекцій по общему языкознанию: научное пособие / Л.П. Иванова – К.: Освіта України, 2006. – 312с.
3. Караулов Ю.Н. Показатели национального менталитета и асоціативно-вербальной сети / Ю. Н. Караулов // Языковое сознание и образ мира: сб. ст., [отв. ред. Н.В.Уфимцева]. – М., 2000. – С. 191-206.
4. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика: навчальний посібник / О.Ю.Карпенко. – Одеса: Фенікс, 2010. – 158с.
5. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв. Дис. ...доктора філол. наук / О. Ю. Карпенко – Одеса, 2006. – 416 с.
6. Марковина И.Ю. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения «ассоциативного гештальта» текстов оригинала и перевода / И. Ю. Марковина, Е. В. Данилова // Языковое сознание и образ мира: сб. ст., [отв. ред. Н.В.Уфимцева]. – М., 2000. – С. 116-132.
7. Психолінгвістика в XXI веке: результаты, проблемы, перспективы. XVI международный симпозиум по психолінгвістике и теории коммуникации. Тезисы докладов. Москва, 15-17 июня 2009 г. / Ред.-коллегия: Е. В. Тарасов (отв.

- ред.), О. В. Балясникова, Е. С. Ощепкова, Н. В. Уфимцева. – М.: Издательство Эйдос, 2009. – 444с.
8. Сабитова С.О. Некоторые особенности идентификации топонимов: На материале "Ассоциативного тезауруса английского языка" / С. О. Сабитова // Психолингвистические проблемы семантики: Сб. науч. тр. – Калинин. 1990. – С. 45-51.
 9. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной / А. А. Кибрик, И. М. Кобозева, И. А. Секерина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 480с.
 10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія / М. М. Торчинський – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
 11. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
 12. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Р. М. Фрумкина – М.: Academia, 2001. – 320 с.
 13. Чернобров А. А. О достоинствах и недостатках количественных эмпирических методов в лингвистике (обзор ассоциативных экспериментов с собственными именами за 1993-1990 гг.) / Чернобров А. А. – 2000. – [Электронный ресурс: http://www.imena.org/name_exp.html]
 14. Ellis H. C., Hunt R.R. Fundamentals of Cognitive Psychology / H. C. Ellis, R.R.Hunt. – Madison (Wisc.), 1993. – 412p.
 15. Evans D. A. Situations and Speech Acts: Towards a Formal Semantics of Discourse / D. A. Evans – N.Y., 1985. – 499 p.
 16. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. An Introduction / V. Evans, M.Green – Edinburg: Edinburg University Press, 2006. – 830 p.

The article deals with the detailed analysis of one of the methods of psycholinguistic research. Free associative psycholinguistic experiment in cognitive onomastics reveals the meaning of the proper name and the ways of its organization in mental lexicon of English language speaker.

Key words: cognitive onomastics, chrematonym, free associative psycholinguistic onomastic experiment.

В статье подробно рассматривается один из методов психолингвистического исследования. Произвольный ассоциативный психолингвистический онимийный эксперимент в когнитивной ономастике позволяет выявить значение собственных имен отдельных предметов и средства организации хрематонимов в ментальном лексиконе носителей английского языка.

Ключевые слова: когнитивная ономастика, хрематоним, произвольный психолингвистический онимийный ассоциативный эксперимент.

ОЙКОНИМІЯ

УДК 81'773.23: 81'376.611
ББК 81.2Ук

Віктор Шульгач

ДЕРИВАТИ З КОРЕНЕМ *SIR- У
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ. СІРАКИ

Статтю присвячено реконструкції
праслов'янської антропонімної
мікросистеми з
коренем *Sir-

Ключові слова: антропонім, лексична
мікросистема, праслов'янський архетип

В основі антропонімного гнізда з коренем *Sir- субстантиви *Sira ж., *Sirъ ч., *Siro сер. та похідний від них ад'єктив *Sirъ(жъ). Континуанти цих праформ у даному разі віднайдено, оскільки структурно вони відповідають: укр. Iwan Siry, 1734 р. [1, VI 1, прилож. 376], рос. (похідні) Сиров, Сирин [7], блр. Сіры [2, 375], хорв. Sir [45, 592], Siro [51, 107], ст.-пол. Sira, 1065 р., Siro, 1198 р. [47, II, 420], пол. Sir, Sira, Siry [48, VIII, 427-428], чеськ. Siry [34], словц. Siro, Siry [41, 317, 318]. Ці й подібні до них власні назви відапелятивного походження. Рефлекси псл. *sirъ 'осиротілий, самотній', який мотивував заголовні праантропоніми, збереглися в ц.-слов'ян. сиръ, в.-руськ. сирьи 'сирота, осиротілий', рос. сирый, чеськ. siry, і.-с. *k'e" [29, III, 360: 50, 658]. Слов'ян. *sirъ споріднене з лит. šeirys 'удівець', вони продовжують первісне k'eiros [31, 189].

На основі доступного фактичного матеріалу слов'янських мов можна реконструювати фрагмент праслов'янської антропонімної мікросистеми з коренем *Sir-.

Є підстави для відновлення деминутивів:

*Sirica: рос. Сирица [7], хорв. Sirica [45, 102].

*Sirъсь: рос. Сирицев [7], словн. Sirec [53, 101].

*Sirikъ: ст.-укр. Тимошъ Сирикъ, 1649 р. [23, 416], рос. Сирик [7], словц. Sirik [41, 317].

*Sirъko, *Sirъkъ: хорв. Sirko [51, 397], ст.-пол. Sirek, 1427 р. [47, II, 420], пол. Sirek, Sirko [48, VIII, 427], Zirko [48, X, 517], словц. Sirko [41, 117].

Псл. *Siričъ, яке відновлюється на основі рос. Сидоръ Сиричъ, 1612 р. [33, 356], блр. Сирыч [2, 375], хорв. Sirić, Zirić [45, 592, 750] може бути потенційним дериватом від *Sirikъ (*Sirikъ) або від патроніма *Siritjōs.

*Siroba, *Sirobъ: укр. Сироба [24, II, 963], пол. Zirubek [48, 10, 518] < *Sirob-ek ~ словц. siroba 'стан дитини після смерті батьків; стан особи після смерті кого-небудь із найближчих родичів: опрітство' [42a, V, 256].

*Siraga, *Siragъ: словн. Sirag [44], пол. Siraga [48, VIII, 427].

*Sirega: пол. Sirega [48, VIII, 427].

*Siruga: пол. Siruga [48, VIII, 428].

*Sirovъjъ: пол. Sirovy [48, VIII, 428], чеськ. Sirovy [34].

*Siraxъ, *Sirašъ: ст.-пол. Sirach, 1265 р. [47, II, 420], пол. Sirasz [48, VIII, 427].

*Siroxa, *Siroxъ, *Sirošъ: укр. Сирош [7], рос. Сирош [17, № 9, 55], Сирохин [16, № 27-39, 209], ст.-блр. Сирошъ, 1552 р. [33, 356], блр. Сирош (м. Мозир). (похідне) Сироши – ойконім у колишній Мінській губ. [46, VIII, 291], ст.-пол. Siroch, 1136 р., Sirost, 1228-1235 pp. [47, II, 420]. Сюди ж слов'ян. (похідне) Федко Сирохновъ, 1498 р. [33, 746] < Сирох-ън-овъ.

*Siroma, *Siromъ – дісприкметники пасивного стану – відновлюються на основі рос. Сиroma [16, № 27-39, 209], хорв. Siroma [45, 592], словн. Siromić [53, 552], пол. Sieroma [48, VIII, 408]. (похідне) Sieromino – ойконім, слов'ян. Сиromович [22, 377]. Ці факти свідчать про потенційність дієслова *sirti.

Стосовно мотивації пор., наприклад, укр. сірома 'бідняк; бідолаха', (зб.) 'біднота', сиroma 'т.с.' [6, 5, 257], рос. діал. сиroma 'бідна, небагата людина' [26, 37, 348], болг. сиroma, сирōма [4, VI, 698], словц. (похідне) siromāk 'бідняк, убогий' [42a, V, 256] та ін.

*Sirota, *Sirotъ: ст.-укр. Sirota, 1615 р. [21, 170], Пилипъ Сиroma, 1649 р. [25, 66], укр. Сиroma – сучасне прізвище, ст.-рос. Сиroma Матвей Константинович Левашев, XV ст. [5, 287], Богданъ Даниловъ с. Сиromинъ, 1612 р. [33, 746], рос. Сиrom [16, № 14-26, 235], Сиroma, Сиromов [7], ст.-блр. Хотякъ Сиromъ, 1552 р., Андрей Сиroma, 1552 р. [33, 356], блр. Сиroma, Сиromaў [2, 375], словн. Sirota [53, 552], хорв. Sirota [45, 593], пол. Sirota [48, VIII, 428], чеськ. Sirota [34], Sirotek [38, 146], словц. Sirota [52, 159]. Заголовні праантропоніми відобразилися в назвах населених пунктів, зокрема: укр. Сиromенки, Сиromин, Сиromине, рос. Сиromин (6), Сиromино (6), Сиromкино (2), Сиromовка, Сиromово – в різних регіонах [46, VIII, 290-291], блр. Сиromина – в Могильовській обл. [23, 160], хорв. Sirotići [43, 392].

Abstractum *sirota > *Sirota континують в.-руськ. сиroma 'без батька і матері, безродний', 'бідняк', 'слуга, холоп', 'селянин' [29, III, 358-359], ст.-укр., укр. сиroma, рос. діал. сиromець 'дитина, яка залишилася без одного з батьків, сирота' [26, 37, 349], блр. сиroma, болг. сирōма, макед. сиroma, серб. сиroma, хорв. sirota, словн. sirōta, ст.-пол. sirota, пол. sierota, чеськ. sirota, словц. sirota 'дитина після смерті матері, батька чи обох батьків', в.-луж., н.-луж. syrota [4, VI, 700; 6, 5, 243; 39, I, 237; 40, 546-547; 42, 548; 42a.

257; 50, 658]. З білоруської мови запозичено лит. *sirata* [31, 189].

У давньоруських літописах та інших історичних джерелах *сирота*, *сиротина*, *сироты* – це категорія залежного населення, часто – селяни. Відтак існували *сироты боярски*, *сироты меньшие*, *сироты монастырские*. Див. [15, 325].

Похідні з консонантом *-n-* у суфіксальній морфемі:

***Siranь.** ***Siranь:** хорв. *Siranić*, *Ziranović* [45, 592, 750], слов. *Siranić* [53, 551], пол. *Ziraneł* [48, X, 517], чеськ. *Siran*, *Siraň* [34], слов. *Siraň* [41, 317].

***Sironь.** ***Sironь:** пол. *Siron*, *Siron* [48, VIII, 427], чеськ. *Siron* [38, 266], слов. *Siron* [41, 317].

Похідні з консонантом *-t-* у суфіксальній морфемі:

***Siritь:** блр. *Sirum* (м. Мінськ). Словотвірно співвідносне з псл. *Šьrmitь*, *Šьrbitь*, *Krivitь* і под.

***Sireta:** хорв. *Sireta* [45, 592], слов. *Sireta* [53, 551]. Щодо моделі пор. псл. *Boreta*, *L'ubeta*, *L'uteta*, *Mileta* та ін.

Part. passiv. praes. ***SirQть** реконструюється з огляду на: укр. *Сірант* (м. Кам'янець-Подільський), *Шірант* [20, 633] – форми з розщепленим назальним, хорв. *Sirutka* [45, 593], пол. *Sirant*, *Siront* [48, VIII, 427]. Сюди ж слов'ян. Юрій *Сиротович*, 1530 р. [18, № 25, 103], Щасний *Сиротовичь*, 1563 р. [33, 746] – без конкретної етнічної атрибуції.

На основі хорв. *Siroglavić* [45, 592] можна постулювати псл. ***Sirogolvь(ь)**.

Похідні з консонантом *-k-* у суфіксальній морфемі:

***Sirukь:** укр. *Сірук* – сучасне прізвище, пол. *Siruk* [48, VIII, 428], чеськ. *Siruk* [34].

***Siraka, *Sirakь, *Sir'akь:** укр. *Сірак* [28, 323], рос. *Сирак* [7], (похідні) *Сиряки* (2), *Сиряково* – ойконіми в колишніх Пермській, Псковській, Вологодській губ. [46, VIII, 291], болг. *Сирак*, *Сираков* [8, 451], (похідне) *Сираковото* – мікротопонім [11, 358], слов. *Sirak* [53, 551], хорв. *Sirak* [45, 592], серб. (похідне) *Sirakovo* – ойконім [43, 392], ст.-пол. *Sirak*, 1136 р., *Siraka*, 1490 р. [47, 420], пол. *Sirak* [48, VIII, 427], чеськ. *Sirák* [34], слов. *Sirakov* [52, 159], співвідносні з укр. діал. *сірак* 'свита', рос. діал. *сиряк* 'сирота', болг. *сирак* 'сирота', серб. *сирак* 'т.с.' [6, 5, 180; 26, 37, 349].

З антропонімом ***Sirakь** чи апелятивом ***sirakь** можна пов'язувати генезис назви сарматсько-¹ (савроматського)¹ племені *сіраки* (лат. *Siraci*, *Syraces*, гр. Σиракі, Σираκες). Їх локалізують між Кавказом і Каспійським морем, у басейні Кубані [36, 61], куди вони перекочували у II ст. до н.е. [37, 392], мирним шляхом вклинилися в середовище меотів,

перейнявши їх осідлий спосіб життя [9, 80-81]. З середини I ст. н.е. частина сіраків опинилася в Буго-Дністерському межиріччі і басейні Нижнього Дніпра (поблизу Ольвії), де їх присутність фіксується археологами [3, 354]. Це був союз споріднених племен, які поступово зазнали етнічної анігіляції в сармато-аланському середовищі [19, 287]. У науковій літературі сіраки згадуються в надмогильній стелі I ст. н.е. (εν Σираκοίς) [14, 140]; слово *сірак* фігурує в назвах населених пунктів Середньої Азії: *Кара-сірак* (6), *Сирак*, *Катта-сірак* (2), *Джуван-сірак*, пор. ще *кара-сірак* – назва роду в складі каракалпаських племен мангит та ашамайли [30, 9-10], а з III ст. н.е. цей осколок західних савроматів Геродота [19, 287] зникає зі сторінок історичних хронік [37, 392]; останній раз *сіраки* згадуються в Tabula Peutingeriana IV ст. н.е. [3, 374].

У степових районах водозбору Манича, за 75 км на південь від Дону, знаходилася столиця сіраків – місто *Усна*. За повідомленнями Корнелія Тацита, воно було розташоване на узвишші, укріплене ровами і захисними стінами. Правда, ці стіни були не з каменю, а зі сплетеної лози, пруття, *обсипаних ніском* [13, XII, 16. Курсив наш. – В.Ш.]. Зважаючи на цей опис, топонім *Усна* можна розцінювати як рефлекс псл. *u-supti*, *u-sъrō* (*Усьра*) і вводити до словотвірного ряду віддіслівних дериватів на зразок: *Їзсьра*, *Насьра*, *Обсьра*, *Орзсьра*, *Персьра*, *Посьра*, *Присьра*, *Вусьра*, *Засьра* та ін. Див. [10, II, 99-106; 35, 206-209]. Стосовно безпрефіксних аналогів пор., наприклад, топоніми *Sap*, *Sep* у Словенії, які пов'язують із апелятивом *сьрь* 'нашип' [49, 366-367].

В описі військових подій 49 р. н.е. за Боспорський престол згадується ім'я царя сіраків *Зорсін* (*Zorsines*). Р.М. Козлова вбачає тут продовження псл. *Šьrsinь* [12, IV, 106]. До рефлексів цієї праформи слід додати рос. *Сьрсин* [7] – прізвище з реалізацією *-ьr-* > *-ьr-*, притаманною кореневим структурам зразка *trgt*.

Отже, етнонім *сіраки*, а також назви їхнього царя та столиці задовільно тлумачаться на слов'янському мовному ґрунті.

Проаналізований матеріал укротре засвідчує важливість поміпа propria для лінгво- та етногенетичних студій.

1. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. – Киев, 1859-1914. – Ч. I-VIII.
2. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск, 1969. – 508 с.

² Зауважимо, що стосовно походження назви *сіраки* існує й інша версія. Так, О.М. Трубочов, заперечуючи іранську етимологію В.І. Абаєва, вбачав тут похідне з суфіксом *-aka-* від місцевого відповідника д.-інд. *sirā* 'ріка, вода' [32, 72, 276].

3. Буланова В.П. Варварский мир эпохи великого переселения народов. – М., 2000. – 508 с.
4. Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Йв. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. – София, 1971. – Т. I.
5. Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М., 1974. – 382 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1982. – Т. I.
7. Жертвы политического террора в СССР – Электронный ресурс: <http://lists.monclo.org>
8. Илчев С. Речник на личните и фамилии имена у българите. – София, 1969. – 626 с.
9. История народов Северного Кавказа з древнейших времен до конца XVIII в. Отв. ред. Б.Б. Пиотровский. – М., 1988. – 544 с.
10. Казлова Р.М. Беларуская і славянская гідронімія: Праславянскі фонд. – Гомель, 2002. – Т. II. – 264 с.
11. Ковачев Н. Местните имена в Дряновско. – Велико Търново, 2009. – 246 с.
12. Козлова Р.М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. – Минск, 2006. – Т. IV. – 310 с.
13. Корнелий Тацит. Сочинения в 2-х т. – Л., 1969. – Т. I / Изд. подг.: А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеев. – 444 с.
14. Корпус боспорских надписей / Отв. ред. В.С. Струве. – М.: Л., 1965. – 951 с.
15. Кочин Г.Е. Материалы для терминологического словаря древней России. – М.: Л., 1937. – 437 с.
16. Летопись журнальных статей. – М., 2005.
17. Летопись рецензий. – М., 2007.
18. Литовская метрика. Книга записей 25 (1387-1546). – Вильнюс, 1998.
19. Лысенко Н.Н. Военно-политическая история аланов. Ранний период: II в. до н.э. – II в. н.э. – СПб., 2007. – 647 с.
20. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні: Житомирська область. – Житомир, 2008. – 1116 с.
21. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст.: 36. документів / Упор. В. Атаманенко. Ред. Л. Винар. – Острог, 2004. – 384 с.
22. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна / Гал. рэд. Г.П. Пашкоў. – Мінск, 2000. – 592 с.
23. Рипановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. – Мінск, 1983. – 240 с.
24. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ: У 2-х т. – Львів, 2007.
25. Реєстр Війська Запорозького 1649 р.: Транслітерація тексту / Підгот. до друку: О.В. Тодійчук, В.В. Страшко, Р.І. Остап та ін. – К., 1995. – 592 с.
26. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – М.: Л.: С.-Петербург, 1966. – Вып. I.
27. Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. I-4.
28. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / Укладачі: Н.Д. Бабич, Н.С. Колесник, К.М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін. – Чернівці, 2002. – 424 с.
29. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – М., 1958. – Т. I-III.
30. Толстова Л.С. Отголоски ранних этапов этногенеза народов Средней Азии в ее исторической

ономастике // Ономастика Средней Азии / Отв. ред. В.А. Никонов, А.М. Решетов. – М., 1978. – С. 6-17.

31. Трубочев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Изд. 2, испр. и доп. – М., 2006. – 212 с.
32. Трубочев О.Н. Indoarica в Северном Причерноморье. – М., 1992. – 320 с.
33. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки Отделения русской и славянской археологии имп. Русского археологического общества. – 1903. – Т. 6. – С. 86-914
34. Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004. – Електронний ресурс: <http://www.mvcr.cz>
35. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). – К., 2008. – 368 с.
36. Шукін М.Б. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). – СПб., 2005. – 576 с.
37. Энциклопедия казачества / Сост. Г.В. Губарев. – М., 2008. – 542 с.
38. Beneš J. O českých příjmeních. – Praha, 1962. – 355 s.
39. Bezlej F. Etimološki slovar slovenskega jezika. – Ljubljana, 1976-2007. – Knj. I-V.
40. Borys W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 2005. – 861 s.
41. Bratislava. Telefónny zoznam, 2002-2003. – Bratislava, 2002. – 408 s.
42. Gluhak A. Hrvatski etimološki rječnik. – Zagreb, 1993. – 829 s.
- 42a. Historický slovník slovenského jazyka / Ved. red. M. Majtán. – Bratislava, 1991-2005. – Т. I-VI.
43. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština. narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd, 1956. – 497 s.
44. Leksikon priimkov. Priimki in hišna imena, povezani s širšim slovenskim narodnim prostorom. – Електронний ресурс: <http://www.rodoslovje.com/priimki/index.htm>
45. Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske. – Zagreb, 1976. – 772 s.
46. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. – Bd I-X.

The article is devoted to the reconstruction of Proto-Slavonic anthroponymical microsystem with *Sir-stem.

Key words: anthroponym, lexical microsystem, Proto-Slavonic archetype.

Стаття посвячена реконструкції праславянської антропонімної мікросистеми с основної Sir-

Ключевые слова: антропонимы, лексическая микросистема, праславянский архетип.

¹ Про слов'янську генезу етноніма *сармати* (савромати) < *сьрмати* див. [12, 35-36].

УДК: 81.2373.21
ББК: 81.411.1-4

Дмитро Бучко

КІЛЬКА ШТРИХІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВОТВОРУ УКРАЇНСЬКИХ ОЙКОНІМІВ (на матеріалі ойконімії Західного Поділля)

У статті йдеться про два типи назв поселень з різними рівнями деривації: доойконімний рівень (структурне оформлення онімів завершується до того, як вони стають ойконімами), ойконімний рівень (ойконіми утворюються відразу за допомогою відповідних афіксів). Виходячи з існування цих двох типів деривації, важливо спершу встановити принцип номінації і словотворення ойконіма, а потім визначити його етимологію.

Ключові слова: деривація, конфіксація, онімизація, трансонімизація.

Проблема деривації ойконімів в українській ономастиці є далеко не новою. Адже всі дослідники ойконімії конкретних регіонів, які намагалися встановити етимологію аналізованих назв поселень, повинні були визначити словотвір цих онімів. Без цього пропонувані ними етимології не можна вважати науковими.

Одним із перших українських учених, який ще на початку 60-х років ХХ ст. розпочав вивчення словотвору ойконімів України, був основоположник словотвору української мови проф. Іван Ковалик. У своїй праці “Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом -иц-я (-ниц-я))” учений із властивою йому прозорливістю стверджував: “Вивчення словотворчої будови назв населених пунктів і топонімічних назв (!) взагалі має велике значення для дослідження історичного розвитку системи словотвору мови. Інколи буває так, що в загальних словах втрачаються колишні семантико-словотворчі функції окремих суфіксальних морфем, які зберігаються тільки в назвах населених пунктів чи інших топонімічних назвах” [7, 360]. Дослідник з певним жалем і докором пише далі, що автори українських підручників і посібників з мовознавства при розгляді словотвірної будови слів зовсім не використовують топонімів. Разом з тим західноєвропейські учені, зауважує І. Ковалик, “при аналізі окремих словотворчих типів послідовно використовують топонімічні назви, а деякі з них навіть виділяють характеристику словотворення топонімічних назв в окремий розділ” [7, 360].

Вивчаючи словотвір назв населених пунктів України із суфіксом -иц-я (-ниц-я), І. Ковалик висловлює також своє загальне бачення дериватології українських ойконімів: “...назви населених пунктів, як і всі інші географічні найменування, не становлять спеціальних

словотворчих типів... Найбільш поширеним способом словотворення назв населених пунктів є морфологічний спосіб (підкреслення наше – Д. Б.) з усіма його різновидами – суфіксальним, префіксальним і префіксально-суфіксальним, наприклад: *Волиця, Коровиця, Липовець, Підгайці* і т. п.” [7, 360-361].

Слід мати на увазі, що ці міркування І. Ковалик висловив ще на початку 60-х років ХХ ст., коли українська ономастика і дериватологія робили лише свої перші кроки на шляху до виділення їх як окремих розділів мовознавства. Саме тому вчений і не бачив тоді різниці в словотворі апелятивів і онімів. За півстолітній період названі науки виділилися в окремі розділи мовознавства зі своїми тільки їм властивими об'єктами і предметами вивчення, а також зі своїми методами дослідження. Слід ще додати, що для різних класів онімів характерні свої способи деривації.

Для ілюстрації лексико-семантичного способу словотвору ойконімів І. Ковалик наводить лише назви типу *Гора* і *Долина*, тоді як насправді за цим способом деривації утворилося велике число різноманітних безафіксних і афіксальних назв населених пунктів у формі однини та множини, у тому числі й наведені І. Коваликом ойконіми *Волиця, Липовець, Підгайці*, адже структурно-словотвірне оформлення їх завершилося ще на доойконімному рівні. Про два рівні деривації назв населених пунктів ішлося в окремих наших публікаціях [1; 3], а також у докторській дисертації [4] та в “Класифікації українських ойконімів (Словотвірно-мотиваційний аспект)” [2].

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, як слушно зазначає І. Ковалик, презентують ойконіми *Красне, Бортне, Волосате, Переможне*. Наведення останнього ойконіма є не цілком вдалим, оскільки це штучна назва поселення, яку було запроваджено 1947 р. у різних областях України замість переважно неукраїнських найменувань: у Дрогобицькій обл. замість назви *Хлопи*, у Запорізькій – замість *Дармиштадт* і *Неймунталь*, в Одеській – замість *Папушой*, у Луганській – замість *Шмідтівка*. Кваліфікація назви села *Волосате* як деривата морфолого-синтаксичного способу словотвору теж є неоднозначною, адже нелогічно видається нам первісна назва *Волосате село*, пор. апелятив *волосатий* “зроблений з кінського волосся”. Перші дві назви виникли природним шляхом із колишніх складених назв *Красне село, Бортне село*.

Творення назв типу *Білополе, Миргород, Тихополе* І. Ковалик кваліфікує як результат синтаксико-морфологічного способу деривації. Оскільки перша і третя назви виникли в результаті злиття атрибутів із субстантивами, тому їх творення можна вважати лексико-синтаксичним способом словотвору. Аналогічним є виникнення ойконіма *Миргород*,

проте його творення супроводжувалося ще виникненням суфікса -н-, можливо, за аналогією до назв *Білгород, Новгород*, або ж у результаті дисрези сонорного *н* через сусідство з іншим сонорним. Учений виділив ще синтаксичний спосіб словотвору ойконімів, який “полягає в тому, що колишнє словосполучення шляхом зрощення і лексикалізації злилися в одне слово” [7, 361], але, не знайшовши в українській ойконімії відповідного прикладу, ілюструє цей спосіб словотвору російським фітонімом “Іван да Марья”.

Беручи до уваги сказане вище, при визначенні походження навіть на перший погляд нікому прозорих ойконімів слід враховувати критерії та способи номінації поселень. Здійснене нами вивчення ойконімії України переконує нас у тому, що словотвір окремих класів онімів суттєво відрізняється не лише від словотвору апелятивів, але й від інших розрядів власних назв. Не можна правильно визначити етимології ойконіма, не встановивши спершу його словотвору. Неприйнятним вважаємо трактування походження ойконімів на зразок: *Грушів* – в основі назви прикметник *грушевий* < *груша*; *Грушівка* – в основі назви прикметник *грушевий*, буквально “*грушеве село*” і под. Свого часу відомий польський ономаст Г. Борек писав, що “слід покінчити із застарілою практикою етимологізування топонімів шляхом визначення лише загальної основи-базису, яка звучить у назві, а не повного слова, яке належить до конкретної граматичної категорії” [8, 98].

Наявність в ойконімі певного форманта далеко не завжди свідчить, що він (ойконім) утворений за допомогою саме цього суфікса чи префікса. Сказане стосується зокрема й ойконімів на -иці, -иці, -иці, -ани (-яни), -и/-і та ін. У багатьох ономастичних працях 50-70-х років було написано, що ці ойконіми виникли за допомогою названих формантів. Подібне твердження сьогодні свідчить про нерозуміння номінаційних процесів в ойконімії. На жаль, практично в усіх роботах краєзнавців і багатьох регіональних дослідженнях можна прочитати, що назви поселень *Волиця, Городище, Заріччя, Підлісся* і под., як і однойменні апелятиви, утворилися суфіксальним і префіксально-суфіксальним способами деривації. Сучасні ономасти сходяться на тому, що багато відпеллятивних ойконімів виникають шляхом онімизації однойменних афіксальних апелятивів, напр.: *дубина* > *Дубина/ Дубини, дубинка* > *Дубинка/ Дубинки, дубище* > *Дубище, дубняк* > *Дубняк/ Дубняки, дуб'я* > *Дуб'я* [див. 8, 101] та под. До складу наведених відпеллятивних назв Г. Борек додає ще й назву села *Дубів*, кваліфікуючи її, напевно, як відпеллятивне утворення. Позиція Г. Борка узгоджується із твердженням патріарха польської ономастики В. Ташицького, яке він висловив ще в 30-х роках ХХ ст. у статті “Rzekomo dzierzawcze nazwy

miejscowe” (Так звані присвійні назви поселень), у якій учений назви типу *Глогів* (пол. *głog* “глід”), *Тернів, Ясенів* кваліфікував як відпеллятивні [10]. Оскільки авторитет В. Ташицького завжди був беззаперечним, тому його твердження ніхто не ставив під сумнів. І даємо, що й Г. Борек не уник авторитету цього вченого. Кваліфікація назв поселень *Грубів, Дубів, Ясенів* і под. як відпеллятивних є непринятною для українського мовознавства з різних причин: по-перше, ці назви не мають у нашій мові однойменних апелятивів; по-друге, ці назви утворені за допомогою суфікса -ів (<-ов), який завжди виражав лише належність; по-третє, у писемних історичних документах часто фіксуються антропоніми-протопрізвища *Груб, Дуб, Ясень* та под., які могли бути твірними основами ойконімів зі значенням належності [див. ще 6, 24-26].

Ураховуючи все сказане вище, більшість українських відантропонімних ойконімів на -ів, -ин, що виникли до ХІХ ст., ми кваліфікуємо як посесивні, тобто які виражають належність.

Дуже важливим в ономастичних дослідженнях є декодування первісної назвотвірної мотивації оніма. Так, згадувані ойконіми типу *Заріччя, Підлісся*, як було вже зазначено, у різних працях кваліфікуються як префіксально-суфіксальні деривати. Насправді ж шляхом конфіксації творилися не ойконіми, а однойменні апелятиви *заріччя, підлісся* на означення територій, розмішених відповідно *за рікою* та *під лісом*. Згодом цей простір міг стати одним лише полем, лугом, пасовищем із назвою *Заріччя, Підлісся*, або ж цей простір міг бути поділений на кілька об'єктів одночасно, напр.: і поле, і пасовище, і луг могли мати ту саму назву *Заріччя, Підлісся*. Виникнення мікротопонімів *Заріччя, Підлісся* відбулося шляхом онімизації апелятивів з утратою останніми їх первісної семантики. Ойконіми ж типу *Заріччя* і *Підлісся* не називають просторів за рікою чи під лісом, а лише населені пункти, які виникли на місцевостях, що вже раніше іменувалися *Заріччя* і *Підлісся*. Отже, виникнення однойменних з мікротопонімами ойконімів – це результат не конфіксації, а трансонімизації, тобто перенесення назви поля, луку чи пасовища на поселення, яке тут виникло. Формування структур цього типу конфіксальних ойконімів завершилося ще до того, як вони стали назвами населених пунктів, тобто на доойконімному рівні. А це лексико-семантичний спосіб деривації ойконімів.

Слід мати на увазі, і той факт, що денотати ойконімів є витвором людських рук, тобто антропогенними об'єктами, які мають пряме відношення до людини. Саме тому найдавніші назви поселень з антропонімами в основах або виражали належність поселення особі, названій в основі ойконіма за допомогою спершу найдавніших суфіксів -*jь (-*j-e, -*j-a), -ов (>-ів), -ин, а пізніше й суфіксів -івк-а, -их-а, -(и)ина-а

та ін., або ж первісно були назвами людей. іменованих: а) за їх патроном (родоначальником) чи власником; б) за назвою родини (сім'ї), що заснувала поселення; в) за характером місцевості, де вони (люди) оселилися, а шойно згодом найменування відзначених людей ставали назвами тих поселень, у яких ці люди жили. Такі назви поселень мають множинну форму і вживаються з суфіксами *-ич-і*, *-івч-і*, *-инч-і*, *-ан-и* (*-яни-и*) *-ишч* та ін., і виникли вони в результаті лексико-семантичного способу словотвору, тобто на доойконімному рівні деривації.

Вертаючись до питання двох рівнів деривації ойконімів, розглянемо їх реалізацію на матеріалі ойконімії Західного Поділля в межах Тернопільської області. Враховуючи дворівневий процес творення окремих груп ойконімів, можна відтворити реальну картину деривації ойконімів конкретного регіону.

Назвами поселень власне ойконімного рівня деривації називаємо такі ойконіми, які спеціально творилися для називання конкретних поселень за допомогою ойконімотворчих формантів, що виражали різні значення, але домінувало серед них значення належності іменованого об'єкта особі, ім'я якої зафіксоване в основі назви.

Найдавнішим засобом вираження належності у слов'янських мовах є суфікс **-jь* (**-j-е*, **-j-а*), що бере свій початок ще в праслов'янській мові. На території Західного Поділля за допомогою цього афікса та його варіантів утворено понад 30 назв поселень, що становить 3,63% від усіх аналізованих нами ойконімів. Окремі з цих назв поселень зберегли до наших днів зразки давньослов'янського (давньоукраїнського) іменника, напр.: *с. Добромисль* (<Добромисл), *с. Жизномир* (<Жизномир), *м. Збараж* (<Збарад), *с. Ридомиль* (<Ридомил), *с. Рукомисл* (<Рукомисл), або ж скорочені варіанти таких імен: *с. Більче* (<Білко), *м. Бучач* (<Бучак), *с. Збриж* (<Збрид), *с. Кривче* (<Кривко), *м. Тербовля* (<Тербов), *с. Урмань* (<Урман) та ін.

Основними засобами вираження приналежності у слов'янських мовах є суфікси *-ів* (<*-ов*), *-ин* та їх похідні *-ове* (*-а*), *-ина* (*-е*). Ці суфікси після XII-XIII ст. повністю витіснили суфікс **-jь*. Власне з цими суфіксами в ойконімії Західного Поділля станом на 1967 р. вживалося 138 назв (16,7%). Твірними основами ойконімів на *-ів*, *-ин* були імена різного походження – давньослов'янські та церковнохристиянські, напр.: *Антонів*, *Банців*, *Бенева*, *Бутин*, *Верб'ятин*, *Пліхів*, *Пронятин*, *Сков'ятин*, *Соколів*, *Ямгорів* та ін.

Значення належності в ойконімах, що виникали у ХУ-ХУІІІ ст., виражає також суфікс *-івк-а*. За даними Зд. Штібера, найдавніші деривати з цим формантом первісно могли виражати також демінутивне значення [9, 70]. Загальна кількість ойконімів на *-івка* на

території Західного Поділля станом на 1967 р. становила 110 назв (13,32%), з яких 7 – це нововинклені назви з цим формантом замість давніших: *Буданівка* замість *Бліх*, *Гончарівка* замість *Вичулки* та ін. У післявоєнний період з ойконімії Західного Поділля вилучено 90 назв на *-івка* через те, що їх денотати були невеликими поселеннями. Тодішня влада ліквідувала або ж приєднувала дрібні поселення до більших, щоб легше було вести боротьбу з борцями за незалежність України (бандерівцями) та організувати колгоспи.

До ойконімного рівня деривації належать ще невеличкі групи назв поселень зі значенням належності з іншими суфіксами. Це ойконіми із суфіксом *-к-*. На здатність цього суфікса виражати присвійність, здається, вперше звернув увагу Зд. Штібер [9, 71]. За допомогою цього форманта утворено назви поселень: *Висічка*, *Гайворонка*, *Колоорібка*, *Пізнанка*. До 1967 р. в ойконімії досліджуваного регіону вживалося ще кілька ойконімів з цим формантом, напр.: *Гіжарка*, *Грицайка*, *Кудярка*. Значення належності може бути виражене також формою родового відмінка іменника. Саме так, за нашим переконанням, виникли ойконіми *Стара* (*Нова*) *Брикуля*, *Кровинка*, а до 1967 р. й ойконім *Дроська* та *Фурдія*. Сьогодні, на жаль, практично неможливо з абсолютною впевненістю твердити, що окремі ойконіми утворені за допомогою суфікса *-к-*, а не походять від форми родового відмінка.

Значення належності презентують також окремі відантропонімії ойконіми, утворені за допомогою суфіксів *-инець*, *-овець*, напр.: *Великий* (*Малий*) *Кунинець*, *Старий* (*Новий*) *Роговець*, *Язловець*, усього 5 назв (0,6%). Відапелятивні ойконіми на *-овець* типу *Вербовець*, *Грабовець*, *Липовець* та под., найімовірніше, первісно були назвами гідрооб'єктів, тобто їх структурне оформлення як онімів завершилося ще на доойконімному рівні деривації, а виникнення однойменних ойконімів відбулося в результаті трансонімізації.

Одиничними в ойконімії названого регіону є ойконіми на *-щина*, що теж виражають належність, напр.: *Калинівщина*, *Староміщина*, *Черкавщина*, усього 3 назви. До 1967 р. у названому регіоні вживалося ще 13 назв на *-ччина*, *-щина*: *Баворівщина*, *Гетьманщина*, *Муравщина* та ін. Зникнення цих назв спричинене укрупненням або ж ліквідацією їх денотатів.

В ойконімії Західного Поділля належність презентують також ойконіми, утворені за допомогою суфікса *-их-а*, який не є характерним для української ойконімії, але дуже продуктивний в українській мові при творенні андронімів. В ойконімії досліджуваної території ми виявили лише два ойконіми з цим формантом: *Монастириха* і *Ригайлиха*. Якщо другий ойконім утворено від антропоніма

Дмитро Бучко. Кілька штрихів до визначення словотвору українських ойконімів...

Ригайло і він виражає індивідуальну належність поселення його власникові, то перший виражає належність, але не окремій особі, а монастирю. До 1967 р. року на досліджуваній території вживалося ще 6 назв поселень на *-иха*: *Дерниха*, *Дмитриха*, *Карбеліха*, *Пантеліха*, *Уланіха*, *Пантеліха*.

Ойконімний рівень деривації презентують також дві складні назви поселень з посесивним значенням. Перший компонент цих ойконімів є іменем чи протопризвищем власника поселення, а другий – лексемою *-піль*, що походить з грец. *polis* "місто", напр.: *Тернопіль* (<Терно [Тарнавський] – піль), *Юр'ямпіль*.

До ойконімного рівня деривації належать також назви поселень, що виникли в результаті морфолого-синтаксичного способу деривації з внутрішніх складених атрибутивних ойконімів, напр.: *Біла*, *Глинна*, *Довге*, *Зелена*, *Кальне*, *Криве*, *Лозова*, *Мицана*, *Товсте*, *Торське*, *Тинь* та ін., у тому числі кілька суфіксальних прикметників на зразок: *Глецава*, *Гнидова*, *Глинна*, *Плавуча*, *Покропивна*, усього 38 назв (4,4%). Два ойконіми *Кривеньке* і *Товстенке* виникли морфологічним способом за допомогою суфікса *-еньк-* від ойконімів *Криве* і *Товсте*. До 1967 р. вживалося ще 8 ойконімів у формі абстативованих прикметників: *Глибока*, *Гниста*, *Калинна*, *Польова* та ін.

Морфологічним способом деривації утворено також ойконім *Підвисоке*. Ойконімотворчим формантом тут виступає суфікс *під-* і назва місцевості чи поселення *Високе*, яке сьогодні не існує. До 1967 р. тут вживалося ще кілька назв цієї моделі, напр.: *Підантонів*, *Підмонастирець*, *Підсятинка* (=?) (*Підзнятинка*) і *Підліс*. Ойконімний рівень деривації назв поселень творять також складені назви, адже їх додатковий (найчастіше атрибутивний) компонент додавався до вже вживаних ойконімів, напр. *Іванс-Золоте*, *Великий Кунинець*, *Старий Збараж* і под., усього 11 назв. Серед них три ойконіми із позиційними атрибутами: *Більче-Золоте*, *Іванс-Золоте* та *Іванс-Пусте*, а ще в одному ойконімі атрибут виражений присвійним прикметником із суфіксом *-ов-е*: *Романове Село*.

Загальна кількість назв поселень в ойконімії Західного Поділля, утворених морфологічним і морфолого-синтаксичним способами словотвору, тобто на ойконімному рівні деривації, станом на 1967 р. становить 340 назв (41,15%), а лексико-семантичним способом відповідно 486 назв (58,85%).

Підсумовуючи сказане, хочемо підкреслити, що онімний простір конкретної території є спадщиною багатьох етапів номінації, яку проводили номінатори з урахуванням різноманітних екстралінгвальних чинників за допомогою конкретних лінгвістичних засобів. Це не дозволяє говорити про певні хронологічні рамки формування конкретних

моделей назв, а відповідно й про час заселення цих територій.

1. Бучко Д. Два рівні деривації в ойконімії України // Актуальні проблеми словотвору української мови. – Тернопіль: ТДПІ, 1993. – С. 166-168.
2. Бучко Д. Класифікація українських ойконімів (Словотвірно-мотиваційний аспект) // Наукові записки Кіровоград. ДПУ. Серія. Філологічні науки (Мовознавство). – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 10-13.
3. Бучко Д. Несколько замечаний о топонимном словообразовании // Российский этнограф. – Вип. 15. – Москва, 1993. – С. 32-40.
4. Бучко Д. Ойконіми Покуття. – Автореф. дис. док. філол. наук. – Чернівці, 1992. – 35с.
5. Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ: Прикарпат. ун-тет, 2002. – С. 522-529.
6. Бучко Д. Про відапелятивні ойконіми України на ів. -инь Українська пропріальна лексика. – Київ: Київ, 2000. – С. 24-26.
7. Ковалик І. Словотворча будова української топонімії (Назви населених пунктів із суфіксом *-иц-я*, *-иц-я*) // Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. – Івано-Франківськ-Львів, 2007. – С. 359-368.
8. Borek H. Metodologiczne problemy badania złoza odapelatycznego w nazewnictwie // Warsztat wspolczesnego onomasty. Materiały III Ogólnopolskiej konferencji onomastycznej. – Kielce, 1983. – S. 95-103.
9. Borek H. Nazwy relacyjne w toponimii // V Ogólnopolska konferencja onomastyczna. Księga referatów. – Poznań, 1988. – S. 43-51.
10. Taszycki W. Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe // Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. – Wrocław-Kraków, 1958. – S. 215-222.

In this paper, we discuss two types the names of populated places with different derivation levels: pre-oykonym level, when structural formation of onyms (proper names) is completed before they become names of towns or villages, and oykonym level, when the names of populated places are formed directly through the use of appropriate affixes. Based on the existence of these two types of derivation, it is important to establish the principles of its nomination and word formation of an oykonym in order to determine its etymology.

Key words: derivation, confixation, onymization, transonymization.

В статті йде мова про два типи названий населених місць з різними рівнями деривації: доойконімний рівень (структурне оформлення онімів завершується до того, як вони стають ойконімами), ойконімний рівень (ойконіми формуються сразу з допомогою відповідних афіксів). Исходя из существования этих двух типов деривации, важно сперва установить принцип номинации и словообразования ойконима, а потом определить его этимологию.

Ключевые слова: деривация, конфиксация, онимизация, трансонимизация.

УДК 811.161.2'373.21
ББК 81.2-5

Ольга Карпенко

З ОЙКОНІМІ ЖИТОМИРЩИНИ
(ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ
АСПЕКТ)

У статті проаналізовано ряд старожитніх ойконімів Житомирщини XV–XVI ст. Розглянуто словотвірні моделі та мотиви номінації поселень, показано історичний розвиток ойконімів.

Ключові слова: ойконім, апелятив, словотвірна модель, етимологія.

Вивчення ойконімів Житомирщини, яка історично входила до території раннього слов'янського освоєння, привертає увагу лінгвістів стосовно хронології, етимології та ареального аспектів. Назви поселень цієї місцевості як складової Прип'ятського Полісся зберегли в своїх основах давні лексичні факти мовців, інші оніми, зокрема гідроніми, що вирізняються своєю консервативністю, а також різночасові антропоніми. З точки зору сьогоденного сприйняття значна частина останніх кваліфікується вже як реліктові залишки.

Історично склалося так, що найраніше відомі за літописами древлянські поселення засвідчено поодинокі. Реалістично відновити ситуацію заселення краю в XIII – XIV ст. за відсутності надійних історичних джерел досить складно. Специфіка ойконімів литовського та пізнішого історичного періодів на досліджуваній території полягає в тому, що, незважаючи на пізню фіксацію в історичних джерелах, чимало з них виникло досить рано. Інша особливість житомирського ойконімікону, за нашими спостереженнями, полягає в тому, що після численних спустошень поселень унаслідок внутрішніх міжусобиць часів Київської Русі, пізніших розорень, яких зазнало місцеве населення від зовнішніх руйнівників, постійних внутрішніх чвар поміщиків, поселення не зникали; вони знову відновлювалися на старому місці або поблизу (наприклад, на іншому березі річки) зі старим чи близьким до нього найменуванням. Переіменування поселень у цей період були частіше пов'язані зі зміною власника поселення, ніж із його тимчасовим запусинням. При цьому необхідно констатувати, що багато назв поселень втрачено. Деякі документальні джерела подають кілька назв одного населеного пункту, але необхідно мати на увазі, що це можуть бути й різні, територіально близькі поселення. Нелегко буває ідентифікувати історичну назву і сьогоденній її відповідник навіть за умови неодноразових згадок у ділових документах. Розв'язання усіх цих питань, які так чи інакше стосуються формування ойконімної

системи Житомирської області, передбачає детальний історичний опис кожної назви. Розглянемо деякі з них.

Івниця – село Андрушівського р-ну. В історичних джерелах відоме як *Томашівщина*. П. Г. Клепатський наводить варіант *Томашевка* (теперішня *Івниця*) [8, 244]. Для однозначного твердження про те, що останнє найменування передувало сучасному, бракує письмових підтверджень. Архівні документи, навпаки, вказують, що *Івниця* давніша. Відомо, наприклад, що Лазар Браєвич, був власником Норинська під Овручем та *Івниці* на Житомирщині ще за документом 1456 р. [27, ф. 4, оп. 1, спр. 1, арк. 21]. Згадується *Івниця* також за люстрацією 1545 р.: “половица *Івниці*” [10, 119], тоді як *Томашівка* потрапляє до джерел пізніше: “została ona (Хворошня. – О.К.) oddana razem z Iliaszowe i *Tomaszowszczyzna* (*Iwnica*) w dziezenie Kotlubajom”, 1555 р. [36, XXII, 663], “na dobra *Tomaszowszczyzny*”, 1569 р. [16, 477]. Далі обидві назви регулярно фіксуються в архівних документах аж до середини XVII ст. Привертає увагу запис 1600 р. – “z ... *Staręj Iwnicy*” [36, XXI, 57]. Його можна тлумачити двоюко: як протиставлення до потенційно можливої (але невідомої нам) *Нової Івниці* або як такої, що передувала найменуванню *Томашівщина*.

Ойконім *Івниця*, очевидно, вторинний щодо гідроніма *Івниця* (суч. *Ів'янка*, варіанти – *Івниця*, *Івниця*, права притока Тетерева [19, 220]). В його основі може простежуватися апелятив *івниця*, пор., наприклад, рос. діал. *ивница* ‘малоросла верба, верба’, ‘вербовий чагарник’ [22, 12, 60]. Стосовно аналогів для житомирських назв укажемо *Iwnica* – ойконім у Боснії [30, 205]. Найменування *Tomaszowszczyzna* – похідне з суфіксом *-щина* (пол. *-szczyzna*) з вказівкою на ‘місце чого-небудь або когонебудь’, в основі якого закріпилося особове ім'я *Томаш*. Це ж ім'я засвідчується в історичних варіантах *Томашів*, *Томашівка*.

Карабачин – село Брусилівського р-ну. Йому передувало поселення *Луково* [15, 142], час виникнення якого залишається нез'ясованим. Найраніше воно відоме за документом 1507 р. як таке, що перейшло у власність молодшому сину Бориса Лози – Яцку [36, XXI, 478]. Пізніше село було знищено татарами: “jakoby należa do Brusilowszczyzny i osady też ‘szlakowe’ *Pukowo* z *Batyjewem* zniszczone przez Tatarów”, 1577 р. [36, XXII, 595], “nad rz. *Zwizdzeniem* od *Batyjowa* i *Pukowa*. *Jackowi Łozie* dóbr, trzech sieliszcz *Pukowa* z *młynem* ...”, 1602 р. [36, XXI, 478]. За пізнішими свідченнями, *Луково* простежується у фонетично оглушеному варіанті – *Пухово*: “*Pukowo* al. *Puchów*, dawna nazwa wsi *Karabaczyn*”, 1888 р. [33, IX, 280]. Тільки на початку XVII ст. починає згадуватися нове поселення – *Карабачин*, відоме як: “po lewej stronie *Zdwiza* – *Koczur* (*Koczergow*), *Kostowce*, *Karabaczyn* etc.”, поч. XVII ст. [36, XXII, 672], “z

Ольга Карпенко З ойконімії Житомирщини.

Karabaczyna”, 1604 р. “*Korabczyn*”, 1613 р. “*Karabaczyn*”, 1618 р. “w ... *Karabaczynie*”, 1623 р. [36, XXI, 631, 233, 189, 463]. “na *Karabaczyn*”, 1631 р. [4, IV/1, 105].

Давнє найменування *Луково* постало на основі антропоніма *Пук* (~ сучасні прізвища укр. [12, 687], блр. *Пук* [5, 337]) + присвійний суфікс *-ов*. Аналогічні назви нерідко трапляються на території східних слов'ян, наприклад, *Луково* – ойконіми в колишніх Мінській, Московській, Новгородській, Псковській (2) та Тверській (2) губ. [35, VII, 437]. Уважаючи на різночитання історичних форм, важко визначити первісну. Якщо йти за найдавнішими фіксаціями, то за таку може вважатися *Korabczyn* (фонетичний відповідник її *Karabaczyn*). У такому разі – це похідне утворення з присвійним суфіксом *-ин* від антропоніма *Коробча* / *Карабча*, мотивованого апелятивом *карабча* із *коробча*, пор. рос. діал. *карабча* ‘хабарник або дрібний крадій’, від якого утворено рос. діал. дієслова в різних фонетичних варіантах *карабчить*, *каробчить*, *карабчить*, *каротчить*, *корончить* ‘красти’ [22, 13, 63–64]. За умови, якщо первісним визнати варіант *Карабачин*, актуальний і сьогодні, тоді в основі найменування простежується антропонім *Карабача* із первісного *Коробача*, пор. ст.-укр. прізвище (прізвисько) *Коробач Яковъ* – козак канорозький, 1671 р. [25, 197]. Мотивацію його можна шукати в апелятивній лексичці на зразок рос. діал. *коробачить* ‘збирати в зморшки, відити поверхню чогось нерівною; зморщувати’ [18, 3, 106], яке, найімовірніше, виникло на базі дієслова *коробач(а)*. Походження і структуру цього антропоніма детально описано в літературі [9, 96]. Важливо, що в обох випадках мова йде про закріплення в назві досліджуваного поселення слов'янського антропоніма. Шукати тут сліди тюркського впливу [5, 182; 15, 142], на нашу думку, – хибний шлях.

З погляду етимології до розглянутої вище назви близький інший ойконім – **Карабчнів** – село Ружинського р-ну. Появу цього поселення пов'язують з ім'ям кн. Романа Ружинського та його дружини Софії, яка, за назвою свого поселення, в XVII ст. іменувалася як *Карабчнівська* [28, 283]. Відомо, що кн. Ружинський став володіти Павлоцькою землею, поміж осад якої, “opócz samego m. *Pawłoczy*, między znacniejszemi były: m. *Karabaczewow*, *Jahniatyn*”, з 1585 р. до 1628 р. [36, XXI, 684]. Показово, що П. Г. Клепатський не надіє це найменування. Вірогідно, на кінець XVI ст. воно або шойно з'явилося, або якесь давніше поселення було перейменоване, бо на початку XVII ст. згадується як: “с *Кара(б)чева*”, 1605 р. [6, 27–28], “do ... ms. *powonazwanego Karabaczewa*”, 1609 р. [36, XXI, 149], “z *Karabaczewa* I”, 1611 р. [1, 209], “*Karabaczynow*”, 1631 р. [4, VI/1, Прил. 153]. Історичні форми *Карабчевъ* / *Корабчевъ* із *Korabczyjow* зазнали

стягнення. Вірогідність цього підтверджують аналогічні назви: *Карабчиев Большой* (варіанти: *Карабчиев Старый*, пол. *Karabczyjów Wielki*), *Карабчиев Малый* (варіанти: *Карабчиевка*, пол. *Karabczyjówka*, *Karabczyjów Mały*), *Карабчиевская Левада* (пол. *Karabczyjowiecka Lewada*) – усі три поселення знаходилися в колишній Подільській губ. [35, IV, 51]. В основі досліджуваних ойконімів закріпився антропонім *Корабчий* / *Карабчий* < *Коробчий* – дериват із суфіксом *-ий* від *Коробча* / *Карабча* (мотивацію антропоніма див. вище) – похідне на *-ь* від *Коробець*, пор. блр. прізвище *Карабец* (5, 182).

Лицин – село Житомирського р-ну. Цікаво, що в перших відомих люстраціях *Лицин* не згадується, хоч на цей час він вже, безперечно, існував: ще на початку XVI ст., коли Івашка Полозович відписував острів Кучуків та землю Мутишинську Ніколо-Пустинському монастиреві, поміж присутніх був “господинъ отецъ нашъ Варлаамъ, игумень *Лицинский*”, 1517 р. [4, 16, 22]. Більше того, це свідчить, що в *Лицині* в цей час вже функціонував монастир, тобто поселення це було не шойно осаджене. Вірогідно, воно існувало й в XV ст. Якщо йти в хронологічному порядку фіксації цієї назви, то далі П. Г. Клепатський вказує помилково на документ під 1559 р. про розподіл маєтків між Вороничами (дядьком і племінником) [8, 245], датований, насправді, 1595 р. До цих подій *Лицин* згадується ще кілька раз: “z *Лицина*”, 1585 р. [20, 74], “zъ села *Лицина*”, 1587 р. [4, VI/1, 181].

У письмових джерелах поселення *Лицин* досить часто отожднюється з *Тулинами* (*Тулин*). Вважається, що назва *Тулини* передувала теперішній: “[*Тулин* (*Лицин*)]”, 1616 р. [20, 442], “до места *Тулина*, прозываемога *Лесчин*”, “zъ местечка *Лесчина*”, 1618 р. [20, 165; 4, III/1, 214], “w(д) *Лицина* або *Тулинъ*”, 1639 р. [7, 129 зв.]. Тільки один раз *Лицин* співвідноситься з селом *Іляшів*, також розташованим на р. Гуйві: “*Ilaszow* nazwany, teraz *Leszczyn*”, 1645 р. [16, 698]. Звичайно, такі різночитання ускладнюють ідентифікацію об'єктів. Ідучи за хронологічною фіксацією згаданих найменувань, можемо лише сказати, що *Тулини* згадуються раніше за *Лицин*, пор. “*Тулины*”, 1457 р. [17, I, 165], тоді як *Іляшів* з'являється лише в люстрації 1545 р., тобто пізніше за *Лицин*, що ставить під сумнів їхнє отожднення. Незважаючи на ранні фіксації *Тулин*, історики локалізують це поселення на правому березі Гуйви, а *Лицин* – супроти, ліворуч [8, 245]. Отже, найімовірніше мова йде про різні поселення, а тому й різні найменування, з яких до сьогодні збереглося лише одне – *Лицин*.

За походженням це дериват з присвійним суфіксом *-ин* від особового імені *Леска* (~ Неодедко Степановъ, синъ его *Леска*, м. Яма, 1500 р., ст.-укр. *Леска* – уманський черкаський полковник, 1654 р. [25, 226], *Леска* – міщанин, м.

Батурин, 1666 р. [13, 6], *Леска* Коржъ – посол запорозький, 1672 р., *Леска* Василевичъ – сотник Сенецького полку (Запоріжжя), 1687 р. [25, 226]. Ім'я *Леска* – народна форма від імен *Олександр, Олексій, Єлисей* [24, 168].

Троковичі – село Черняхівського р-ну. В історичних документах фіксується як: “у $\Omega(m)$ троковича(x)”, 1584 р. [2, 115]. “*Ostrokowicze*”, 1607 р. [36, ХХІ, 95]; “*съ Троковичъ*”, 1607 р. [4, VI/1, 360]. “*... szęści Otrokowicze*”, 1624 р. [36, ХХІ, 343], “*Trokowicz*”, 1631 р. [4, VII/1, 359]. Далі регулярно простежується форма *Троковичи*.

Якщо найдавніша форма автентична, то в основі найменування – патронім *Отроковичъ*, що походить від особового імені або прізвиська *Отрок*, пор. д.-руськ. *Отрокъ*, кн. половецький, 1201 р. [26, 166], ст.-укр. Яско *Отрокъ*, сотник Лубенського полку, 1672 р. [25, 293], ст.-пол. *Oitrok*, 1446 р. [34, IV/1, 161], чеськ. *Oitrok* [31, III, 309]. Власне ім'я мотивоване полісемантичним апелятивом *отрокъ*, пор. д.-руськ. *отрокъ* ‘дитя, підліток, юнак’, ‘отрок князівський, дружинник, воїн’, ‘слуга, раб, робітник’, ‘служитель, помічник при посадових особах у давній Русі’ [21, II, 764–765], укр. заст. *отрок* ‘хлопець-підліток’, іст. ‘у стародавній Русі – князівський або боярський слуга, що входив до складу молодшої дружини: молодий дружинник’ [23, V, 810]. Стосовно аналогів укажемо *Отроковичи* – ойконім у колишньому Тверському пов., 1539–40 рр. [14, 17]. Отже, сучасна форма найменування вторинна.

Чуднів – селище міського типу, Чуднівський р-ну. На сторінках письмових джерел *Чуднів* з'являється на початку XV ст.: “*за Чудновымъ*”, 1415 р. [3, I, 38], але вже в середині століття це укріплене місто з оборонним замком: “*Чудновъ*”, ≈ 1471 р. [4, VII/2, 4]. До 1492 р. замок був знищений, через що поселення занепало [11, 294]. Відродження його пов'язано з ім'ям князя К. Острозького, який заново його осадив і розпочав будівництво замку. У 1585 р. було побудовано замок, а поселення поділилося на *Старе* і *Нове*: “*местъ Чудновскихъ* две: одно старое, а другое ново осаженое, замокъ *Чудновский*” [4, VII/1, 249]. Першопочатково відома назва поселення в незмінному вигляді дійшла до сьогодні.

В основі найменування – антропонім *Чудень* або *Чудно*, досі відомі нам лише за іменником західних слов'ян, пор. чеськ. *Čuden* [29, 90], ст.-пол. ім'я *Czudno*, 1398 р. [32, I, 102], *Czudno*, 1423 р. [34, I/3, 433] < *čudъnъ* – нечленна форма прикметника на -ьл- від основи *čud-* ‘диво, здивування’.

1. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до видання: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир: Пам'ятки укр. мови. Серія актових документів і грамот, 2002. – 392 с.

2. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.
3. Акты, относящиеся к истории западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – СПб., 1846. – Т. I. – 375 с.
4. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев, 1859–1914. – Ч. I–VIII.
5. Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2. Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
6. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (36. актових документів) / Підг. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.
7. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Підг. до видання Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, В. В. Німчук. Відп. ред. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 344 с.
8. Клепатский П. Г. Очерки по истории Киевской земли. – Одесса: Типография “Техник” 1912. – Т. I. Литовский период. – 595 с.
9. Козлова Р.М. Структура праславянского слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. – Гомель: Гомельский гос. ун-тет им. Ф. Скорины, 1997. – 412 с.
10. Литовська метрика: Ревізії українських замків 1545 року. Кн. 561 / Підг. В. Кравченко. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2005. – 600 с.
11. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.). – К.: НАН України Інститут української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського, 2001. – 379 с.
12. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Під загальн. керівн. та наук. ред. Т. Ю. Ковалевської. – Донецьк: “Вебер”, 2007. – 994 с.
13. Переписні книги 1666 року / Пригот. до друку і зред. В. О. Романовський. – К., 1933. – 448 с.
14. Писцовые материалы Тверского уезда XVI века / Сост. А.В. Антонов. – М.: “Древнехранилище”, 2005. – 758 с.
15. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л. И. Похилевич. – Біла Церква: Видавеш О.Пшонківський, 2005. – 639 с.
16. Руська (Волинська) метрика: Регистри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Передм. П. К. Грімстед. Упоряд. Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков та ін. – К.: Держ. комітет архівів України, 2002. – 984 с.
17. Розов В. Українські грамоти. XIV і перша половина XV в. – К., 1928. – Т. I. – 176 с.
18. Словарь вологодских говоров: Учеб. пособие по рус. диалектологии / Ред. Т. Г. Паникаровская. – Вологда: Вологодский гос. пед. ин-тут, 1987. – Вып. 3. – 127 с.
19. Словник гідронімів України / Ред. колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. – К.: Наук. думка, 1979. – 780 с.

20. Селянский рух на Україні 1569–1647 рр.: зб. документів і матеріалів / Упоряд. Г. В. Боряк та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 535 с.
21. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб.: ОРЯС императ. Академии Наук, 1895. – Т. II. – 1802 с.
22. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. – М.: Л. С.-Петербург: Наука, 1966–2007. – Вып. 1–41.
23. Словник української мови / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970–1974. – Т. V. – 840 с.
24. Суперанская А.В. Словарь народных форм русских имен. – М.: “Книжный дом “ЛИБРОКОМ””, 2010. – 367 с.
25. Туликов Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. – СПб., 1903. – 857 с.
26. Указатель к первым восьми томам Полного собрания русских летописей. – СПб., 1898. – Отд. I: Указатель именной. – 459 с.
27. Центральний державний історичний архів у м. Києві
28. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь та Центральна Україна). – К.: Наук. думка, 1993. – 412 с.
29. Beneš J. O českých příjmeních. – Praha: Nakl. ČSAV, 1962. – 355 s.
30. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština narodnih odbora sr. slova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd, 1956. – 499 s.
31. Profous A. Mistní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. – Praha: Nakl. ČSAV, 1951. – Díl III. – 631 s.
32. Rymut K. Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny. – Kraków: PAN, 1999. – T. I. – 504 s.
33. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – T. IX. – 960 s.
34. Słownik staropolskich nazw osobowych / Pod red. W. Taszyckiego. – Wrocław etc., 1965–1985. – T. I–VII.
35. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962–1980. – Bd I–X.
36. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1894–1897. – T. XXI–XXII.

An analyses of some ancient oikonoms (XI–XII centuries) of Zhytomyr region is proposed. The word-formative models for these oikonoms are considered.

Keywords: oikonym, common noun, word-formative model, etymology.

В статті проаналізовано декілько старожиттєвих ойконімів Житомирщини 15–16 ст. Розглянуто словообразовательні моделі і мотиви именованія поселков, показано историческое развитие ойконімів.

Ключевые слова: ойконим, апелятив, словообразовательная модель, этимология.

УДК 81'373.23: 81'373.21

ББК 81.2 Укр

Святослав Вербиц

НЕВРИ НА ОЙКОНИМНІЙ КАРТІ УКРАЇНИ: ВЕРСІЇ, ГІПОТЕЗИ

У статті проаналізовано версії щодо мовно-етнічної належності неврів, спростовано припущення про зв'язок етноніма неври й ойконімів Нивра, Нівра, Ніверка, здійснено етимологічний аналіз зазначених назв поселень.

Ключові слова: етимологія, етнонім, ойконім, внутрішньо- і позамовні чинники.

Поміж ономастів та етимологів уже давно побутує думка про особливу здатність онімної лексики зберігати мовні релікти, втрачені в апелятивному словникові, що відповідно свідчить про надзвичайну цінність власних назв для різноманітних порівняльно-історичних студій. З цього приводу привертають увагу ойконіми, що у своїх основах відбивають сліди давніх етносів, які перебували в різні історичні часи на певній території. Дослідники відзначають такі назви на різних теренах, зокрема слов'янських. Так, О.М. Селищев до них зараховував ойконіми *Голяди* («*голядь*») у колишніх Калузькій, Московській і Орловській губ. Росії [10, 453]; чеські ойконіми *Doudleby* А. Профоус пов'язував із етнічною назвою *doudleby* [27: I, 445–447]; в основі назв численних поселень *Серби* в різних областях України О.С. Стрижак убачав етнонім *серби* [16, 182–183]. У коло так званих відетнонімних ойконімів потрапили і назви сіл *Нивра* на Тернопільщині, *Ніверка* на Хмельниччині, хутора *Нівра* на Івано-Франківщині, для яких О.С. Стрижак припускав можливий зв'язок із етнонімом *неври* [15, 66].

Стан нинішніх ономастичних студій дає змогу переглянути цю версію. Мета пропонованої розвідки – перевірити, тобто підтвердити або спростувати ймовірність зв'язку ойконімів *Нивра, Нівра, Ніверка* з етнонімом *неври*. Для цього спочатку звернемося до історії цієї групи племен і з'ясуємо, чи є підстави для порівняння етнічної назви *неври* з наведеними ойконімами. Уперше про неврів згадує давньогрецький історик Геродот у V ст. до н. е.: Неврої як мешканці регіону Νευροίς (Невриди) [17, 16]. Це давні племена, які в V ст. до н. е. проживали на північ від скіфів-орачів, або скіфів-рільників. Уважають, що межі розселення неврів визначали верхні течії Дністра, Пд. Бугу й, можливо, праві притоки Прип'яті [1, 400; 6, 358; 15, 58; 17, 16; 19, 55]. У пізніших писемних фіксаціях неврів згадано як *Neuroe* (I ст. до н. е.), *Neruiorum*, *Neuri*, *Neriuani* [17, 19], *Nerui* (IV–V ст. н. е.) [28, 24–25], *Nervi* [20, 358–359]. Щодо етномовної належності і походження неврів, напрямів їхніх міграцій учені не одностайні. Дискутують із

цього питання здебільшого лінгвісти й археологи.

Переважає більшість дослідників уважала неврів праслов'янами. З-поміж них П.Й. Шафарик і Л. Нідерле [1, 400], Т. Лер-Сплавинський, К. Мошинський, Я. Отрембський, М. Рудницький, М. Фасмер [17, 19], П.М. Третьяков [19, 61], З. Голомб [20, 358], С. Роспанд [28, 24-25]. Інші вбачали в них неслов'янське коріння, зокрема кельтське – О.М. Трубачов [20, 358-359], О.С. Стрижак [15, 70, 89] і балтійське – В.М. Топоров [17, 19-21], П.М. Третьяков припускав, що неврами могли бути племена висоцької культури [19, 79], яку археологи датують X-VII ст. до н. е. і вважають, що висоцьке населення зробило вагомий внесок у формування праслов'янського етносу [4, 513]. Підставою для зв'язку племен висоцької археологічної культури з неврами є, очевидно, їхня ареальна характеристика. Племена висоцької культури займали терени лісостепової України, а саме регіони вододілу Зх. Бугу, Дністра та Стиру (бас. Прип'яті), що фактично збігається з просторовим розташуванням неврів. Щоправда, часові параметри перебування висоцьких племен і неврів на вказаних теренах відрізняються: нижня межа племен висоцької культури – VII ст. до н. е., а верхня межа найраннішої історичної фіксації неврів – V ст. до н. е. Не ставлячи мети остаточно розв'язати проблему генези неврів та мовної історії їхньої назви, зауважимо, однак, що не зовсім переконливими виглядають аргументи на користь суто балтійської гіпотези походження неврів. Зокрема, В.М. Топоров зазначав: убачати в неврах предків слов'ян не варто з огляду на те, що говорити про слов'ян у V ст. до н. е. навряд чи коректно [17, 19]. А як же в такому разі бути з племенами тшинецько-комарівської культури середнього періоду бронзи (XVI – середина XII ст. до н. е.), яких більшість археологів вважає найдавнішими предками слов'ян [21, 414] і які генетично пов'язані зі своїми наступниками – племенами висоцької культури. Важливо відзначити, що, згідно з даними археології, слов'яни як самостійна етнотомна одиниця почали формуватися в середині I ст. до н. е. [9, 51]. О.М. Трубачов на підставі дослідження історії слов'яно-іранських і слов'яно-кельтських контактів також стверджував, що слов'янський етнос і мова у середині – другій половині I тис. до н. е. вже існували [20, 132]. Щодо балтійської гіпотези походження неврів, то, на думку В.М. Топорова, показовим є факт фіксації на території сучасної Литви і Латвії гідронімів з індоєвропейським коренем **ner-* (**neu-r-*) 'пірнати, занурюватися', від якого треба виводити й етнонім *неври*, наприклад: лит. *Nerela, Nerinis, Neris, Nerys, Nerka, Nórupis, Nóruta* та ін., лтс. *Narvele, Naraca, Narica, Naruta* й ін. [17, 26]. Однак, по-перше, зазначений і.-е. корінь представлений і на слов'янському ґрунті,

пор. відповідно генетично пов'язані з ним псл. **nora, *nura* [5: 26, 63-64], що, очевидно, й дало підстави Л. Нідерле, а пізніше М. Фасмеру й С. Роспанду виводити назву *неври* від слов'янських **nur-, *nur-* і формально зближувати цей етнонім із гідронімами *Нур, Нурець* у бас. Зх. Бугу, вважаючи неврів мешканцями боліт [19, 112; 22: III, 89; 28, 24].

Отже, у такому разі коректніше припускати не балтійську, а принаймні балто-слов'янську природу етноніма *неври*, на що, до речі, вказує і А.Ф. Журавльов [6, 368]. По-друге, не всі назви водойм, які В.М. Топоров кваліфікує як балтійські, можна вважати такими насправді. Ідеться, зокрема, про гідроніми *Нервач* (бас. Дніпра; Нікопольський р-н Дніпропетровської обл.), *Нараївка* (л. Гнилої Липи л. Дністра; Тернопільськ. та Івано-Франківськ. обл.) [13, 383, 386]. Перший можна тлумачити як *Не-рвач* < *не-рвати*, а другий як похідний від ойконіма *Нараїв* (у цьому поселенні об'єкт локалізовано) < антропоніма *Нарай* (пор. похідне ст.-пол. особове ім'я *Narajko*, 1382 р. [29: II, 138]). Утім, не можна абсолютно заперечувати й кельтську гіпотезу походження етноніма *неври*, яку аргументовано обстоював О.М. Трубачов, вважаючи для нього первинну форму *Nervi*, а не *Neuri*. На його думку, цю версію переконливо підтверджує назва племені *Nervii* [20, 240]. З цього приводу зауважимо, що кельти-нервії проживали до н. е. в Арденах і Люксембурзі [2, 896], пор. також назву міста *Нерви* в Італії [2, 896], кельт. (кімвр.) *ner* 'герой', корнуел. *nerth* 'мужність, військо'. З огляду на це *неври* < *нерви* – 'мужні, відважні люди' [15, 70, 89]. Проте найраніше засвідченою формою етноніма *неври* є все-таки не *Nervi*, а *Neuroi*, що кельтську гіпотезу походження неврів може ставити під сумнів.

Повертаючись до пояснення згаданих ойконімів *Нивра, Нівра* й *Ніверка*, зазначимо, що етимологія цих назв уже має свою історію. Назву с. *Нивра* (Тернопільщина) М.Л. Худаш вважає незрозумілою, але припускає, що це може бути до невпізнання змінена внаслідок народноетимологічного тлумачення первинна назва **Невѣрѣ*, похідна від антропоніма *Невѣръ*. Згодом, у результаті фонетичної трансформації, постала назва **Неврѣ* > *Нивра* (ствердіння *r'* й перехід ненаголошеного *e* > *u*). Назва *Нівра*, за словами дослідника, фонетично вторинна до *Нивра* [23, 241-242]. Ойконім *Ніверка*, що відомий із XV ст. як *Мала*, або *Нова, Нівра* М.М. Торчинський виводить від згаданої назви *Нивра* [18, 332]. Версію М.Л. Худаша вважаємо недостатньо аргументованою, оскільки не зрозуміло, яким чином гіпотетичне **Невѣрѣ* перейшло в *Неврѣ*. Так, формально схожий ойконім *Невир* (Любешівський р-н Волинської обл.), в основі якого також давнє ім'я *Невѣръ* [26, 93], чомусь не трансформувався в *Невр*. Труднощі етимологізації ойконіма *Нивра*

зумовлені відносно пізніми історичними фіксаціями цієї назви. Уперше її відзначено 1498 р як *Нивра Велика* (на правому березі Збруча) на протигагу ойконіму *Нівра Мала* (на лівому березі) [11, *9], у пізніших фіксаціях: *Niwra*. 1661 р [7, 505], *Niwra*, 1785–1788 pp. [8, 211], *Niwra*, 1886 р. [30: VII, 165]. На нашу думку, ойконім *Нивра (Нівра)* етимологічно не пов'язаний із етнонімом *неври* (пор. з цього приводу хоча б специфічну структуру згаданих вище млетнонімних ойконімів *Doudleby* й *Серби*). Найраніше засвідчена форма ойконіма – *Нивра* також не дає уявлення про його етимон. Уважаємо, що вона виникла на польсько-мовному ґрунті, що й засвідчують пізніші фіксації назви *Нивра* як *Niwra*. Очевидно, зазначена форма фонетично вторинна до **Niewra* (укр. *Невра*) внаслідок стягнення *ie* > *i*, пор. відповідно ст.-пол. *Niewi+* (1444 р.) і пізніший його варіант *Niwara* [29: I, 156]. Можливі дві версії тлумачення ймовірного **Невра*:

1) лексико-семантичне утворення від шиклого географічного апелятива **nevra* < **nevra* < **ne-vrēti* (псл. **vrēti* 'кипіти, вирувати'), пор. ст.-сл. *vr̥tmi, vьr̥tmi* 'кипіти', д.-рус. *vr̥tmi* 'т. с.', укр. діал. *vr̥tmi* 'варитися, кипіти' [24, 178]. У такому разі **nevra* 'вода, яка не виріє' (відповідно ойконім **Невра* вторинний до неясної назви суміжного мікрогідрооб'єкта). Пропонована реконструкція семантики спирається на те, що поселення *Нивра* розташоване на березі р. Збруча. В основі ж гідроніма *Збруч* убачають місцевий географічний термін **збруч* < *збручі* 'болотисті луки'. Дослідники відзначають, що на берегах річки наявні островці давніх боліт [3, 66], а болото – це постійна вода, тобто така, що не виріє. Пор. також формально ідентичний гідронім *Невра* в бас. Оки [14, 223];

2) назва **Невра* < **Нерва* внаслідок метатези *vr̥- > -vr̥-*, яку підтверджують, наприклад, рос. діал. *нѣрвы* 'нерви' і *невры* 'т. с.' [22: III, 64], *нѣрвеный* 'нервовий' [12: 20, 361]. На можливість побутування форми **Нерва* вказує рос. діал. *нѣрва* 'залишки після витопленого воску' [12: 20, 441]. Отже, **Нерва* < **нерва* 'така, що не рве' < *не-рвати*. Реконструйована семантика могла характеризувати якраз болотисту водойму (годом назву перенесено за суміжністю на прилеглу місцевість на березі Збруча). Схожу внутрішню форму реалізував укр. гідронім *Нервач* (прот., пр. Холоднуватой пр. Плоскої пр. Вовчого Горла пр. Темної п. Дніпра; Нікопольський р-н Дніпропетровської обл.) [13, 386]. Як контрастивні пор. укр. гідроніми *Ірва* (бас. Стиру) < **Рѣва* [25, 237-238], *Рвач* (бас. Дніпра) [13, 458]. Обидві версії етимологізування назви *Нивра* < **Невра* чи **Нерва* однаково ймовірні, оскільки ґрунтуються на гідрографічній характеристиці довколишньої місцевості, де зафіксовано ойконім *Нивра*.

Як засвідчив аналіз ойконіма *Нивра (Нівра)*, формальна схожість різних онімних основ (у нашому разі *неври* й *Нивра*) ще не означає їхньої етимологічної тотожності, визначити яку можна лише в процесі детального лінгвістичного аналізу із залученням даних історії, археології, географії тощо. На підставі викладеного можна зробити висновок про важливість урахування під час етимологізації онімної лексики, особливо із затемненими етимонами, як внутрішньомовних, так і позамовних чинників.

1. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: "Советская энциклопедия", 1974. – Т. 17. – 615 с.
2. Брокгауз Ф.А., Ефронъ И.А. Энциклопедический словарь / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронъ. – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 40. – 964 с.
3. Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник / С.О. Вербич. – Луцьк: ВМА "Терен", 2009. – 236 с.
4. Енциклопедія історії України: В 5 т. / гол. ред. кол. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – 688 с.
5. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / ред. О.Н. Трубачев. – М.: Наука, 1974-2005. – Вып. 1-32; ред. А.Ф. Журавлев. – М.: Наука, 2007-2010. – Вып. 33-36.
6. Журавлев А.Ф. Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева "Поэтические воззрения славян на природу" / А.Ф. Журавлев. – М.: "Индрик", 2005. – 1004 с.
7. Исчисление дымовъ въ городахъ и селеніяхъ Подольскаго воеводства. показанное подъ присягою, по случаю взиманія подымной подати въ 1661 году // Архив Юго-Западной России, изд. Временною коммисією для разбора древних актов [...]. – К.: 1890. – Т. 2. – Ч. VII. – С. 501-524.
8. Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К.: Наукова думка, 1965. – 354 с.
9. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М.: Наука, 1979. – 154 с.
10. Селищев А.М. Из старой и новой топонимии // Селищев А.М. Труды по русскому языку. Языки и общество. Т. 1. Язык и общество / А.М. Селищев / сост. Б.А. Успенский, О.В. Никитин. – М.: "Языки славянской культуры", 2003. – С. 436-493.
11. Січинський Ю. Поділля під владою Литви / Ю. Січинський / упоряд. Д. Вашук, М. Мошак. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.
12. Словарь русских народных говоров / ред. Ф.П. Филин и Ф.П. Сороколетов. – М., Л., С.-Пб.: Наука, 1966–2010. – Вып. 1-43.
13. Словник гідронімів України / упор. І.М. Желзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, А.Т. Непокупний, В.В. Німчук, Є.С. Отін, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
14. Смолицкая Г.П. Гидронимия бассейна Оки (список рек и озер) / Г.П. Смолицкая. – М.: Наука, 1976. – 403 с.
15. Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії / О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1988. – 221 с.

16. Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеевої Сарматії: У пошуках Русі / О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1991. – 224 с.
17. Топорог В.Н. Еще раз о неврах и селах в общевосточном этноязыковом контексте (народ, земля, язык, имя). Из истории и.-евр. *neur-: *pour- и *zel- (неумирающая память об одном балтийском племени) // Балто-славянские исследования. XVII: Сб. научн. трудов / отв. ред. В.В. Иванов. – М.: Наука, 2006. – С. 15-75.
18. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н.М. Торчинська, М.М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 549 с.
19. Третьяков П.Н. Восточнославянские племена: изд. 2, перераб., расшир. – М.: Наука, 1953. – 312 с.
20. Трубочев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования / О.Н. Трубочев. – Изд. 2, дополн. – М.: Наука, 2003. – 489 с.
21. Українська радянська енциклопедія / гол. ред. М.П. Бажан. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1984. – Т. 11. – Кн. 1. – 608 с.
22. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / пер. с нем. и дополн. О.Н. Трубочева. – М.: "Прогресс", 1964-1873. – Т. I-IV.
23. Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від індоевропейських антропонімів) / М.Л. Худаш. – Л.: Ін-т народознавства НАН України, 2004. – 536 с.
24. Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) / Т.О. Черниш. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. – 420 с.
25. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К.: "Українська книга", 1998. – 367 с.
26. Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В.П. Шульгач. – К.: "Кий", 2001. – 192 с.
27. Profous A., Svoboda J. Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny / A. Profous, J. Svoboda. – Praha: Naklad. Československé akademie věd, 1947-1957. – D. I-IV.
28. Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich / S. Rospond // Rocznik Sławistyczny. – Wrocław etc., 1966. – T. XXVI. – Z. 1. – S. 21-32.
29. Rymut K. Nazwiska polaków. Słownik historyczno-etymologiczny / K. Rymut. – Kraków: Inst. języka polsk. PAŃ, 1999-2001. – T. I-II.
30. Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich / red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski. – Warszawa, 1880-1902. – T. I-XV.

In the article there versions of the lingual and ethnic belonging of the Neures are analyzed and the assumption on connection of these ones with the Нивра, Нивра, Ниверка oiconyms is disproved. The author gave an etymological analysis of the settlements names that mentioned.

Keywords: etymology, ethnonym, oiconym, intro- and extra lingual facets.

В статті аналізуються версії мовної та етнічної належності невров, опровергається допущення о связи этнонима невры и ойконимов

Нивра, Нивра, Ниверка, совершается этимологический анализ указанных названий поселений.

Ключевые слова: этимология, этноним, ойконим, лингвистические и экстралингвистические факторы.

УДК 811.161.2'373.21

ББК Ш141.4 – 314

Зоряна Купчинська

АРХАЇЧНИЙ ОЙКОНІМНИЙ ЛАНДШАФТ ПОДІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА XV–XVII ст.

Ойконімний ландшафт Подільського воєводства XV–XVII ст. є складною мовно-історичною багатокомпонентною системою, яка сформувалася під впливом територіального, історичного, соціально-економічного, природного тощо чинників. Подільське воєводство у XI–XVII ст. репрезентоване архаїчними ойконімами усіх типів (-itji, *-anu, *-ьскъ, *-ьп, *-ьв, *-инъ, *онъ/-евъ), однак розподіл за мовними географічними назв по століттях – різний. Визначено причини занепаду ойконімів XV–XVII ст. та їх трансформації.*

Ключові слова: ойконімія, ойконімний ландшафт, Подільське воєводство, архаїчні типи географічних назв.

Ойконімний ландшафт будь-якого регіону – складна мовно-історична багатокомпонентна система, яка є частиною культурного ландшафту, точніше – антропогенного; це генетично (в мовному плані) однорідний комплекс, який об'єднаний територіальними, історичними, соціально-економічними, природними тощо чинниками. Усі компоненти такої системи закономірно поєднані в просторі і часі.

Складовими ойконімного ландшафту Подільського воєводства XV–XVII ст. є історичний і територіальний компоненти, які не можна розділяти, вони тісно пов'язані та обумовлені. Подільське воєводство адміністративно-територіальна одиниця на Правобережжі в період його перебування у складі Литви та Польщі. Подільське воєводство є лише частиною Подільської землі (Поділля), яка сформувалася у період татарського володіння територією середнього Подністрів'я, верхнього та середнього Побужжя XIII–XIV ст. Ця територія була особливою, бо дуже часто змінювалися впливи на цю частину України. Наприклад, Поділля було складовою спочатку Галицького, а потім Галицько-Волинського князівства, частина Подільської землі ввійшла до Київського князівства, за що багату місцевість довго тривало суперництво між Великим князівством Литовським і Польським королівством. У 1434 році Поділля було

розмежоване, і його західна частина ввійшла до складу Польського королівства як Подільське воєводство. Однак межі цієї територіальної одиниці дещо змінювалися впродовж тривалого часу. Так, після приєднання північно-східної частини Поділля у 1447 остаточно визначилися кордони Подільського воєводства. На заході воно межувало з Руським воєводством, на півночі – з Волинським і Київським, на сході – з Брацлавським, а на півдні – з Молдавським князівством. Щодо сучасної проекції, то це територія західної частини Вінницької, південної частини Хмельницької та південної частини Тернопільської областей (про це детально в [3, 6–47]).

Щодо характеристики природи цієї території, то в самій назві закладено ознаку географічного розташування – “по доли”, “у доли на відміну від того, що вгорі”. Поділля знаходиться у цій частині течії середнього Дністра, де місцевість є нижчою порівняно із верхнім Подністрів'ям. Подільське воєводство міймало усю територію Подільської височини, що характеризується лісостеповим рельєфом, гідромережа тут дуже розвинена і базується на основних артеріях Дністра та Бугу, які мають густу сітку* допливів. Південний природний кордон між Поділлям і Молдавським князівством утворився внаслідок своєрідного вигину Дністра, тому на півдні не було проблем із розмежуванням території, бо сама природа подбала про це. Кліматичні умови Подільської землі сприятливі для проживання та ведення господарства. Багатство краю, його природні умови приваблювали завойовників, і тому Подільська земля стала об'єктом постійних грабіжницьких нападів татар, молдаван, турків. Татарські шляхи (Чорний та Кучманський) проходили через Поділля, а це призводило до знищення населення і поселень у прилеглих районах, крім того, придністровська частина Поділля зазнавала нападів татар, що йшли Полоським та Покутським шляхами на територію Молдавського князівства [7, 27 – 28]. Аналізуючи ойконімію цього краю, розуміємо, що на цю частину мовної системи суттєво впливали географічні, суспільно-історичні, економічні чинники. Архаїчні типи ойконімів сформували своєрідний ландшафт Подільського воєводства.

Під структурою ойконімного ландшафту розуміємо просторово-часову організацію компонентів цієї системи. Просторовий (горизонтальний) та часовий (вертикальний) виміри ойконімного ландшафту взаємозв'язані, закономірно поєднані.

В історичних джерелах зафіксовано архаїчні типи географічних назв Подільського воєводства у різні часові періоди. Розглянемо назви, які були виявлені на рівні XV–XVII ст. Ойконіми розглядаємо в двох аспектах: типи архаїчних ойконімів на цій території та їх часові

межі функціонування. Зазначимо, що йтиме мова лише про ті оніми, що засвідчені у відповідних століттях. Усі географічні назви, що виявлені до XIV ст. і функціонують до сьогодні, потребують окремого дослідження.

Ойконімія XV ст. У цей історичний період Подільське воєводство репрезентоване в основному лексемами на *-itji, які традиційно вважають патронімічними, але однозначно трактувати ці назви не можна, бо велика кількість слов'янських онімів цього типу вказує, що вони різні за номінативно-семантичним навантаженням (власне-патронімічні, посесивні, катойконімні [4, 87]). Зафіксовані ойконіми Подільського воєводства, однак, свідчать про те, що вони належать до пізніших утворень – посесивних і катойконімних. Суспільно-історичні процеси, зокрема розвиток приватної власності, зумовили поширення посесивів на -ичі, які, за нашим переконанням, творилися значно пізніше, ніж власне-патронімічні. Суфікс формально приєднувався до твірної основи ойконіма, очевидно, під впливом популярної в той період моделі. Цілком можливим є і те, що ці назви були катойконімні, бо суфікс *-itji асоціюється із походженням, тому почав вказувати на відношення людини не тільки до свого роду, але й до місця, де вона народилася і жила (ростовичи, боровичи) [1, 287]. У цьому проявляється близькість ойконімів на *-itji та *-anu. Ще одним вагомим доказом того, що засвідчені назви не належать до власне-патронімічних, є те, що їх твірними основами є композитні або відкомполітні архаїчні власні назви. У репрезентованих назвах XV ст. давніх загальнослов'янських імен не засвідчено: **Vyczmicze**; на Ушиці; **1456**, MRPS, I, № 291. **Włodzcowicze**; Летичів; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 45. **Wluszicze**; Кам'янець; **1484**, MRPS, I, № 1677. **Holyczkowicze**; Поділля – Скала; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 55. **Drobyschewicze**; Бар – Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, 41 дод. **Cowalicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 45. **Cossyowcze**; Кам'янець-Подільський; **1485**, Арх, VIII, II, 336. **Cruchowicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 41. **Lethnyowicze**; Подільська земля; **1484**, MRPS, I, № 1659. **Leschcowicze**; Збруч; **1448**, AGZ, V, 163. **Mirczyncze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 49. **Michalowicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 40. **Oleschcowicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 58. **Olchowicze**; Подільська земля; **1469**, ŽDz, XVII, I, дод. 46. **Wrzechowicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 58. **Pakoschewicze**; Подільська земля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод. 56. **Rozowicze**; Поділля; **1498**, MRPS, III, дод. 266. **Roschicze**; Поділля – Скалат – Рожиська; **1470**, AGZ, XII, 401. **Polustowicze**; Поділля; **1469**, ŽDz, XVIII, I, дод., 49. **Skwarzicze**; Смотрич – біля с. Семяківець; **1404**, Арх, VIII, II, 327-328. **Thyszmycze**; Поділля; **1474**, AGZ, XVII, 104. **Schebunticze**; Подільська земля; **1469**, ŽDz,

XVIII, I, дод. 44. **Czarnowicze**; Поділля; 1469. **ŻDz**, XVIII, I, дод. 46.

На рівні XV ст. засвідчено один посесивний ойконім на *овъ **Клышково** (дворище); Поділля; 1493, Арх. VIII, II, 335.

Ойконімія XVI ст. У цей період "урізноманітнюється" архаїчна ойконімія Подільського воєводства: засвідчено, крім назв на *-itji (**Bereznyce**, переназване в XVI ст. на Васильківці (К-П., Михайлівський); 1530, **ŻDz**, XIX, 161. **Wołodenicze**; Подільське ст-во; 1578. **ŻDz**, XIX, 302. **Волосовичи**; Хмельницький; 1596, ЦДІАК, XXII, 9/559 зв. **Zanossicze**; Подільське воєвод.; 1578, **ŻDz**, XIX, 306. **Iwonicze**; Кам'янецьке ст-во; 1570, Ж. VII, 109. **Игнатовичи** (суч. Ігнатівні); Хмельницький; 1596, ЦДІАК, XXII, I, 9/559. **Calnicze**; Летичівський пов.; 1545, MRPS, IV, III, № 22175. **Kyerdanowicze**; Летичівське ст-во; 1512, MRPS, IV, I, № 1509. **Курыловичи**; Бар; 1546, Арх. Сб., I, 124. **Łajanowice**; Скала – Подільське воєвод.; 1570, ЦДІАЛ, 159, VIII, 840/275. **Lipowicze**; Подільське ст-во; 1566, **ŻDz**, XIX, 201. **Cotkowcze**; Поділля; 1576, MRPS, IV, II, № 10944. **Malomolnicze**; Хмельницький; 1565, **ŻDz**, XIX, 184. **Mankowicze**; Кам'янець; 1563, MRPS, V, II, № 9280. **Nieszczurawicze**; Поділля; 1565, Арх. VII, II, 255, 257. **Olieskowycze**; Хмельницький; 1553, MRPS, V, I, № 1511. **Pilipkowicze**; Поділля; 1505, MRPS, III, № 2163. **Prymoszczenicze**; Кам'янець-Подільський; 1592, Арх. VII, I, 322. **Ремешевичи**; Кам'янецький пов.; 1558, Рев., 168. **Suhitnicze**; Кам'янець-Подільський; 1540, MRPS, IV, III, № 20092. **Суликовичі**; Поділля; 1578, Кр. II, 227, 228. **Tarnowicze Maior**; Поділля; 1570, MRPS, V, II, № 10392. **Tarnowicze Minor**; Поділля; 1570, MRPS, V, II, № 10392. **Czudzinowicze**; Хмельницький; 1570, Ж. VII, 73.), інші типи географічних номенів: на *-ану, *-ьл, *-жь- *-инь *овъ/-евъ.

Ойконіми на -ани в сучасній слов'янській ономастиці кваліфікують і як локально-етнічні, бо вони вказують на походження та спосіб заселення території, і як відродинні, що утворюються від власної назви із суфіксом -аншляхом додавання флексії -и, що створює омонімічність із локально-етнічними pluralia tantum. Ойконіми на *-ану Подільського воєводства, зафіксовані у писемних джерелах XV-XVII ст., вважаємо локально-етнічними, бо відродинні назви, очевидно, належать до пізнішого періоду розвитку суспільства: **Hurczeczani**; Кам'янець; 1518, Арх. VIII, I, 43.

У XVI ст. на території Подільського воєводства зафіксовано посесивні типи архаїчних ойконімів: *-жь-, *-инь, *овъ/-евъ. Йотова ойконімна модель належить до одного з найдавніших слов'янських посесивних типів, що досягла найбільшої своєї продуктивності у ранній спільнослов'янський період. Назви на *-жь- безпосередньо пов'язані з функціонуванням

спільних для всіх слов'ян антропонімів. Формування цього типу ойконімів завершився приблизно у XII-XIII ст. [8, 6; 2, 203]. Тому оніми, засвідчені у XVI ст., належать до пізніших утворень, бо після спаду активного творення імен-комполітів та їх скорочених та ускладнених афіксами форм назви на *-жь ще функціонували на базі відапелятивних та християнських імен, однак це уже було формалізоване творення ойконімів, за певною схемою-аналогією. Зібраний матеріал свідчить про те, що окремі географічні назви зберегли ознаки давніх слов'янські імен-комполітів: **Berlyncze**; Зіньків Поділля; 1530, **ŻDz**, XIX, 170. **Bohavycza**; Кам'янець – Поділля; 1530, **ŻDz**, XIX, 159. **Жаслав** (Жеслав); Поділля; 1599, Кр. II, 725. **Nyemya**; Зіньків – Поділля; 1530, **ŻDz**, XIX, 170., а деякі твірні основи ойконімів уже сформувалися на базі апелятивів: **Pilavcze**; Поділля; 1530, **ŻDz**, XIX, 167, 199, 286. **Powolcze**; Поділля; 1591, AGZ, X, 163. **Polowcze**; Поділля; 1578, **ŻDz**, XIX, 288. **Половиче**; Поділля; 1581, Кр. II, 287. **Sumowcze**; Поділля; 1565, **ŻDz**, XIX, 198, 294.

Географічні назви на *-инь, *-овъ/-евъ стали популярними після часткового занепаду присвійних назв на *-жь. Суспільно-історичні приватновласницькі відносини дали поштовх до масового поширення географічних назв місцевостей на *-инь, *-овъ/-евъ. Ойконіми цих типів мають веслов'янський характер, це зумовлено, очевидно, їх формуванням у пізній період спільнослов'янської мови. Ці ойконіми базувалися на християнських іменах, давніх відапелятивних слов'янських найменуваннях, величезній кількості квалітивів, зокрема демінутивів, ускладнених суфіксами тощо. Зібраний матеріал свідчить про це: **Caroschin**; Поділля; 1469, **ŻDz**, XXVIII, I, 54. **Билін**; Поділля; 1580, Кр. II, 253. **Kosmyn**; Поділля; 1530, **ŻDz**, XIX, 164. **Коташин**; Поділля; 1580, Кр. II, 267. **Pieczarin**; Поділля; 1565, **ŻDz**, XIX, 187. **Chaniutin**; Поділля; 1583-1578, **ŻDz**, XIX, 253. **Холізин Старий** (Holisin Stary, Холішин, Holischyn); Поділля – Кам'янець – Меджибіж; 1565, **ŻDz**, XIX, 196; 1530-1542, **ŻDz**, XIX, 167. **Buklow**; Поділля; 1583, **ŻDz**, XIX, 136. **Дернів**; Кам'янецьке ст-во; 1570, Ж. VII, 272. **Karczmarzow**; Поділля; 1578, **ŻDz**, XIX, 272. **Kuyalow** \ **Koyalow**; Поділля – Кам'янець; 1530-1542, **ŻDz**, XIX, 164; 1530, **ŻDz**, XIX, 175. **Мукаровъ Великий**; Ушицький уезд; 1538, Арх. VIII, I, 69. **Мукаровъ Нижній**; Ушицький уезд; 1538, Арх. VIII, I, 69. **Parzyków**; Поділля; 1591, AGZ, X, 163.

Ойконіми на *-ьл – одна з найархаїчніших моделей у слов'ян, перші засвідчення цих назв належать до XI-XII ст. [6, 26]. Суфікс *-ьл приєднувався до найрізноманітніших основ іменників великого семантичного спектра, він широко представлений у відносних прикметниках. Серед топонімів з формантом *

ьл архаїзмів небагато, вони в основному – продукт модерної доби в українській історії. Однак географічні назви на *-ьл, засвідчені у Подільському воєводстві у XVI ст., трактуємо як архаїзми: **Brzeznia** (Bereznia); Кам'янець – Поділля; 1503, MRPS, III, №809; 1565, **ŻDz**, XIX, 182. **Городня**; Поділля; 1566, Кр. II, 147. **Паражня Дворецкая**; Барське ст-во; 1565, Арх. VII, II, 242. **Деражня Лука**; Барське ст-во; 1565, Арх. VII, II, 246. **Збережна**; Хмельник; 1565, Арх. VII, II, 159. **Klitisna**; Меджибож; 1530, 1542, **ŻDz**, XIX, 168. **Лемно**; Барське ст-во; 1566, Арх. VII, II, 365. **Подгоросна**; Хмельник; 1565, Арх. VII, II, 165.

Ойконімія XVII ст. У цьому столітті засвідчено назви:

на *-ану (**Конишаны**; Подільське воєвод.; 1661, Арх. VII, II, 512. **Retczany**; Поділля – Летичів; 1622, Кр., 463. **Jakowczany**; Хмельницька обл., біля с. Лоївці; 1678, Кр., 446.);

на *-ији (**Bilowice**; Жванець – Гавриловичі; 1630, ЦДІАЛ, X, I, 60/889. **Баклатичи**; Кам'янецьке ст-во; 1659, АЮЗР, IV, 219. **Гавриловичі**; Кам'янець-Подільський; 1630, ЦДІАЛ, X, II, 60/889. **Zawadnice**; Летичів – Поділля; 1628, ЦДІАЛ, X, I, 56/264. **Kolkownice**; Поділля; 1664, AGZ, XXI, 396. **Pelhowice**; Подільське воєвод.; 1602, **ŻDz**, XXI, 432. **Udycze**; Поділля; 1615, 1616, **ŻDz**, V, 65.);

на *-ьл (**Бушне**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 520. **Колывышне**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 514. **Подлісне**; Подільське воєвод.; 1661, Арх. VII, II, 519. **Ремінна**; Бар; 1656, Арх. VII, II, 232. **Рогізна**; Скальське ст-во, тепер не існує; 1667, Кр. 418. **Czeleppe**; Вінниця – Чернівці; 1606, Кр. I, 641; 1606, **ŻDz**, XXI, 512. **Шоломна**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 519.);

на *-жь- (**Казмир**(суч. Виноградівка); Летичів; пол. XVII ст., Кр., 468; XVII, Кр., 513. **Мипче**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 520. **Вовча** (Волча); Кам'янець; I пол. XVII ст., Кр., 423; 1661, Арх. VII, II, 523. **Кривче** (суч. Кривчик); Кам'янець; XVII, Кр., 515. **Любич**; Лютич – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 501. **Юрче**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 520. **Світча**; Летичів – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 484. **Столцьче**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 520.);

на *овъ/-евъ (**Бендаровъ**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 501. **Бердиховъ** (потім **Бордыховцы**); Поділля – Каменець; 1653, Арх. III, IV, 779. **Білів**(суч. Біляни); Поділля – Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 459. **Брамановъ**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 523. **Галишовъ**; Поділля – Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 462. **Poladów**; Поділля; 1676, AGZ, X, 329. **Жеребилловъ** (Жеребилів); Поділля – Летичів; 1661, Арх. VII, II, 523; I пол. XVII ст., Кр., 466. **Ихаровъ**; Летичів; 1668, Арх. VII, II, 532. **Колибаевъ**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 508. **Лятков** (Лятківці); Червоногородський повіт – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 418. **Мар'янів**; Поділля – Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 475.

Молохонів; Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 502. **Мошів**; Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 510. **Пасинків**; Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 479. **Ріпинків** (суч. Шипинки); Летичів – Поділля; I пол. XVII ст., Кр. 505. **Следьова** (Slidow); Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 485; 1603, **ŻDz**, XXI, 454. **Уладків**; Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 488. **Хропотова** (Калинка); Летичів – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 489. **Чариковъ**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 519. **Мукарівська Слобідка**; Кам'янецький повіт, тепер не існує; 1618, Кр., 451. **Яришків**; Летичів – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 491. **Йолтушків Нижній**; Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 498.);

на *-инь (**Косминин** (суч. Пустовійти); Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 499.)

Особливістю цього періоду є те, що масово появились географічні назви на *-ьскъ, які також утворилися за архаїчною загальнослов'янською моделлю. Ойконіми на -ьскъ – прикметникового типу. Саме це, очевидно, зумовило появу великої кількості назв, де прикметник на *-ьскъ виступає атрибутом до іменників слобода, слобідка, воля, присілок. На рівні XVII ст. ще не відбувся процес субстантивзації, тому атрибути на *-ьскъ стають актуальними, бо уточнюють, означають "вільну землю": **Балинська Слобідка** (суч. Слобідка-Балинська); Кам'янецький пов.; 1617, Кр., 451. **Бистрицька Слобода** (суч. Бистриця); Летичівський пов.; 1624, Кр., 510. **Блишенівська Слобідка**; Кам'янецький пов., тепер не існує; 1604, Кр., 439. **Brzuchowicka Wola**; Поділля; 1656, AGZ, X, 279. **Вихрівська Слобода** (суч. Вихрівка); Кам'янецький пов.; 1665, Кр., 451. **Вишнівський Присілок**; Кам'янецький пов., тепер не існує; 1629, Кр., 450. **Винківська Слобідка**; Летичівський пов., не існує; 1636, Кр., 485. **Губарівська Слобода** (суч. Чугор); Кам'янецький пов.; 1629, Кр., 439. **Дунайгородская слобода**; Поділля; 1661, Арх. VII, II, 504. **Дурняківська Слобода** (суч. Наддністрянка); Кам'янецький пов.; 1615, Кр., 451. **Zagoska Wola**; Поділля?; 1669, AGZ, X, 307. **Коржівська Воля**; Летичівський пов., тепер не існує; 1604, Кр., 462. **Ігнатівська Слобода**; Летичівський пов., біля м. Могилів, тепер не існує; 1627, Кр., 485. **Косівська Слобода** (або **Кринечка**) Летичівський пов., біля м. Озаринці, тепер не існує; 1630, Кр., 485. **Косівська Слобода**(або **Кривецька**); Кам'янецький повіт, тепер не існує; 1630, Кр., 440. **Котюжанська Слобода**; Летичівський пов., не існує; 1641, Кр., 486. **Лисецька Слобода**; Кам'янецький пов., тепер не існує; 1618, Кр., 451. **Нешівська Слобода**; Летичівський пов., не існує; 1631, Кр., 486. **Панівецька Слобідка** (суч. Мала Слобідка); Кам'янецький пов.; 1662, Кр., 439. **Пишатинська Слобода** (або **Пишатинці**); Червоногородський пов.; 1642, Кр., 413. **Підпилипська** (**Підфиліпська**) **Слобода** (або **Підпилип'я**, **Підфиліп'я**); Кам'янецький пов., тепер не існує; 1610, Кр., 440. **Приворотська**

Слобідка; Кам'янецький пов., тепер не існує: 1642, Кр., 439. **Рахнівська Слобода** (суч. Слобідка-Рахнівська); Кам'янецький пов.; 1678, Кр., 440. **Січинська Слобода** (суч. Панасівка); Кам'янецький пов.; 1622, Кр., 440. **Студеницька Слобода**; Кам'янецький пов., тепер не існує; 1627, Кр., 440. **Хрептівська Слобода** (суч. Джуржівка); Кам'янецький пов.; 1625, Кр., 452. **Щербівська Слобода**; Летичівський пов., тепер не існує; 1636, Кр., 486. Як бачимо, чимало з цих назв були: 1) втрачені у зв'язку з тим, що зліквідовано самі поселення, 2) переіменовані або, як свідчить матеріал XVIII ст., 3) відбулася субстантивация і ойконіми "стягнулися" до атрибутивного члена, напр., **Кусиковская**; Хмельник; 1765-1791, Арх. V, II, 1-2, 569. **Шершневская**; Бар – Летичів; 1765-1791, Арх. V, II, 1-2, 442.

Усі вищезазначені географічні назви були виявлені лише раз в якомусь із окреслених століть. Однак є засвідчено чимало ойконімів, життя яких продовжувалося два-три століття. Так, у XV-XVI ст. зафіксовано географічні назви на *-itji, які переважали у XV ст.: **Баговичі** (Bahawicze, Bahawicze); Кам'янець-Подільський – р. Баговиця; 1540, MRPS, IV, III, № 20420; 1469, ZDz, XVIII, I, 52. **Білковичі** (Bylkowicze, Byelikowicze); Хмельник; 1545, Арх. VIII, I, 115; 1454, Арх. VIII, I, 20. **Голузічі** (Holvzycze); Волковинці – Летичів; 1511, MRPS, IV, II, № 9945; 1493, Арх. VIII, II, 341. **Заничі** (Zianicze, Zanicze); Поділля – Зіньків; 1565, ZDz, XIX, 195; 1436, Арх. VIII, II, 331; 1431, Арх. VIII, II, 329-330. **Зілинці** (Zilnicze, Zilynycze); Кам'янецьке ст-во; 1570, Ж, VII, 105; 1474, MRPS, I, № 1151. **Іванковичі** (Iwankowycze); Смотрицький пов.; 1528, MRPS, IV, I, № 5348; 1432, MRPS, IV, III, дод. 666. **Каспровичі** (Casperowcze, Casprowicze); Залішки; 1530, 1542, ZDz, XIX, 163; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 46. **Киптничі** (Kiptincze, Kiptnicze, Курпуче); Кам'янець-Подільський; 1583, 1578, ZDz, XIX, 265; 1552, MRPS, V, I, 1353; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 52. **Кустковичі** (Kuthkowcze, Cutkowicze); Сатанів; 1542, 1530, ZDz, XIX, 164; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 51. **Лойовичі** (Loiowcze, Lojewicze); Подільська земля; 1565, ZDz, XIX, 189, 192; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 44. **Покутничі** (Pokutnycze); Поділля; 1545, Арх. VIII, I, 115; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 40. **Судковичі** (Sudkowcze, Sandkowice); Смотрич – с. Семяківець; 1560, ZDz, XIX, 223; 1469, ZDz, XVIII, I, дод. 49. **Цвиклейовичі** (Czwiklejowicze, Czwukleowicze); Кам'янець-Подільський – р. Смотрич; 1513, MRPS, IV, I, № 1891; 1452, AGZ, XII, 218. **Чорнокуничі** (Czarnokoncze, Czarnokunycze); Скала-Подільська; 1569, ZDz, XIX, 185; 1459, ZDz, VIII, I, дод., 48. **Чубаровичі** (Czubarowycze, Czubarowicze); Гусятин; 1516, MRPS, IV, II, № 10944; 1469, ZDz, XVIII, I, дод., 56.

Ойконімів на *-anu (Березани (Brzeszany, Brzezany, Brzezani); Поділля – Кам'янець – біля

Пруту; 1565, Арх. VII, II, 214; 1530, ZDz, XIX, 164; 1530, MRPS, IV, I, № 5582; 1530, ZDz, XIX, 164; 1528, MRPS, IV, II, № 373; 1416, AGZ, V, 39. **Pomorzany**; Поділля; 1594, Арх. I, I, 444; 1433, AGZ, II, 98.). *-jъ- (Potereiczce (Потеремче); Поділля; 1530, ZDz, XIX, 163, 189, 195, 220, 1493, Арх. VIII, II, 340.), *-inъ (Vsyathyn (Wsyathin); Поділля – Кам'янець; 1543, 1530, ZDz, XIX, 163; 1469, ZDz, XVIII, I, 56.) виявлено суттєво менше, що свідчить про тяглість традиції щодо назвотворення поселень.

У XVI-XVII ст. архаїчна ойконімія Подільського воєводства представлена усіма типами: *-itji (Давидковичі (в селі Давидковицяхъ, Dawydkowicze); Гусятин; 1691, Гал. л., 692; 1519, MRPS, IV, I, № 2994. **Немиричі** (в Нимиричахъ); Летичів Кам'янецьке ст-во; 1651, Арх. III, IV, 647; 1554, MRPS, V, II, № 6731. **Русяновичі** (Rusianowicze), Хмельник; 1616, 1615, ZDz, V, 49, 59; 1534, ZDz, V, 49. **Самолусковичі** (Samoluszkowice, Zamoluskowicze); Гусятин; 1661, 1629, 1570, ЦДІАЛ, ф.159, оп.8, 840/100; 1528, MRPS, IV, II, № 15492, 15493.); *-anu (Горчичани (Горчичани) (суч. Горчична); Кам'янець – Ушиця; 1615, Кр., 447; XVII ст., Кр., 513; 1518, Арх. VIII, I, 43.); *-jъ- (Zdzislaw (Busze) (Zdzislaw, Здіславль або Буша); Поділля; 1613, ZDz, XXI, 567; кін. XVI-поч. XVII ст., ZDz, XXII, 722; 1600, Кр. II, 760.); *ovъ/-evъ **Бриндзів**; Поділля – Летичів; I пол. XVII ст., Кр., 493; 1570, Ж, VII, 113; 1565, Арх. VII, II, 209. **Відів** (Видовъ, Widow, Wydow); Поділля – Кам'янець; I пол. XVII ст., Кр., 423; 1601, Арх. VIII, V, 200; 1583, ZDz, XIX, 244; 1578, ZDz, XIX, 302. **Вовчків**; Поділля – Червоногородський пов.; XVI – XVII ст., Кр., 406. **Качубіїв** (Качебіїв, Kaczebieiow, Kaczebiow, Kaczebyow, Качибієв); Кам'янець – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 428; 1566, ZDz, XIX, 200, 201; 1529, РИБ, XXX, 79. **Мукарів** (Mukarow, Мукаров); Кам'янець – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 450; 1578, ZDz, XIX, 278; 1565, Арх. VII, II, 232; 1530, ZDz, XIX, 169, 175, 199, 228. **Мукарів Татарський** (Татариша, Mukarow Tatarski); Кам'янець – Поділля; I пол. XVII ст., Кр., 450; 1583, 1578, ZDz, XIX, 276. **Суглів** (Углів, Uhłw, Uhlow, Углов); Летичів – Поділля – Хмельник; I пол. XVII ст., Кр., 507; 1628, Арх. VII, I, 392; 1565, ZDz, XIX, 183.); *-ъскъ (**Жванецька Слобода**; Кам'янецький пов., тепер не існує; 1604, 1599, Кр., 440. **Лютомирскъ** (Lutomirsko); Залішки; 1619, Гал. л., I, 429; 1513, MRPS, IV, I, № 2091, 3962. **Peczersko** (Pieczarskie); Могилів – Брацлав; 1593, Арх. I, I, 388; 1604, ZDz, XXI, 470. **Слободецька Лука** (суч. Лука-Барська); Летичівський пов.; 1565, 1629, Кр., 501. **Смолянська Лука**; Летичівський пов., тепер не існує; 1552, 1629, Кр., 501.); *-ъп (**Деражня Гатна** (Деражня Хатна) (суч. Гатна); Поділля – Летичівський пов.; 1661, Арх., VII, II, 1, 507; 1650, 1530, Кр., 495. **Hruszno** (Chruszno);

Поділля; XVI-XVII ст., ZDz, XX, 177; 1616, Арх. VII, I, 29.* **Коритна Нова** (або **Хмелівка**); Кам'янецький пов., тепер не існує; 1678, 1591, Кр., 429. **Рожична Нова** (Rozyczna) (суч. Ружичанка); Летичів – Меджибож; XVII ст., Кр., 118. 1610, 1578, Кр., 482; 1542, 1530, ZDz, XIX, 168. **Свинна** (Szwynna alias Manasterzs) (суч. Лугове); Летичів – Меджибож; 1618, 1565, Кр., 484; 1542, 1530, ZDz, XIX, 168. **Чермна** (Czerna) (суч. Чорна); Кам'янець – Поділля; 1615, Кр., 453; 1565, ZDz, XIX, 198, 223, 250; 1542, 1530, ZDz, XIX, 163; сер. XVI ст., Ж, VII, 111).

Лише незначний відсоток ойконімів Подільського воєводства зафіксовано у трьох століттях (XV-XVII ст.), це назви на *-itji (Каричиничі (Karaczynce, Cariczynycze, Caraczincze); Летичів; 1664, Арх. VIII, II, 121; 1538, Арх. VIII, I, 69-70; 1431, Арх. VIII, I, 7. **Супрунковичі** (Supronkowce, Suprunkowice); Кам'янець-Подільський; 1616, 1615, 1443, ZDz, V, 20; 1392, ZDz, V, 21-22.) і один посесив на *-inъ (Гольшинь (Holisin Wyerzchni, Голишин); Летичів – Поділля; 1668, Арх. VII, II, 531; 1565, ZDz, XIX, 196; 1493, Арх. VIII, II, 339; I пол. XVII ст., Кр., 495.).

Функціонування ойконімного ландшафту – це сукупність усіх процесів трансформації географічних назв Подільського воєводства * у XV-XVII ст. репрезентоване архаїчною ойконімією усіх типів (*-itji, *-anu, *-ъскъ, *-ъп, *-jъ- *-inъ *ovъ/-evъ), однак розподіл за моделями географічних назв по століттях – різний, так, у XV ст. превалюють оніми на *-itji, їх кількісна перевага прослідковується впродовж усіх трьох століть, це, очевидно, зумовлено лише тяглістю традиції у назвотворенні, бо суспільно-історичних умов формування цих назв у такий пізній період уже не було, у такому випадку мова йде тільки про формалізоване творення цього типу ойконімів. У XVI ст. засвідчено всі, крім типу на *-ъскъ, типи архаїчних ойконімів. Щодо ойконімної архаїки, слід зазначити, що на території Подільського воєводства її виявлено мало, так, більшість назв на *-jъ-, наприклад, сформовані в основному на базі апелятивної лексики, а це свідчить про пізніший період появи таких ойконімів. До ранніх утворень можна зарахувати подільські назви на *-ъп, твірні основи яких належать до загальнослов'янського лексичного фонду [5, 80 – 101]. Особливістю XVII ст. є те, що в цей період масово появились ойконіми на *-ъскъ. Складені географічні назви із атрибутом на *-ъскъ на рівні XVII ст. означували "вільні землі" (слободи, слобідки, волі, присілки). На цей період ще не відбувся процес субстантивации.

Усі вищезазначені географічні назви Подільського воєводства XV-XVII ст. були втрачені. Причин занепаду є кілька: 1) зникли самі поселення, антропогенний чинник був дуже вагомим (пожежі, мор хвороб, знищення

поселення завойовниками тощо); 2) переіменування населених пунктів, особливо це стосується нових поселень на вільних землях (Поділля якнайкраще цьому відповідало); 3) зміна назви під впливом різних мовних (субстантивация) та суспільних чинників (зміна форманта зі збереженням твірної основи ойконіма (Білів (суч. Біляни), Кривче (суч. Кривчик), Пишатинська Слобода (Пишатинці), Рожична Нова (суч. Ружичанка) і зі зміною твірної основи Свинна (Szwynna alias Manasterzs) (суч. Лугове); 4) зміна назви під впливом суспільно-економічних чинників (об'єднання або подрібнення поселень) **Мукаровь**; **Мукаровь Великий**; **Мукаровь Нижній**; **Мукарів Татарський** (Татариша) перерозподілилися у суч. **Мукарів Підлісний**; **Мукарів Пільний**. Втрата чи поява назви є відносною, бо не всі ті ойконіми, що функціонували в XV-XVII ст. на території Подільського воєводства, потрапили на сторінки історичних джерел, окремі з тих, про які йшла мова у цій статті, могли ще десь раз чи два згадуватися в пам'ятках, можливо, у раніший чи пізніший періоди, але вони з якихось причин не потрапили в поле мого зору. Однак ні одна з тих назв "не дожила" до сучасного періоду.

1. Васильев В.Л. Архаическая топонимия Новгородской земли (древнеславянские деантропонимные образования) / Васильев В.Л. – Великий Новгород, 2005. – 468с.
2. Зализняк А.А. Древненовгородский диалект / Зализняк А.А. – М., 2004. – 872с.
3. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст.: кордони воєводств у світлі джерел / Крикун М. Г. К., 1993. – 184с.
4. Купчинська З.О. Просторо-часовий вимір української ойконімії: система і тенденції / З.О. Купчинська // Вісник Львівського університету: Серія філологічна / [ред. кол.: Т.Салига (відп. ред.) та ін.] / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Вип. 46. – Ч.2. – С.83-91.
5. Купчинська З.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі (ойконіми на *ъп) / З.О. Купчинська // Lexika slovenskej onymie. Zbornik materialov zo 17. slovenskej onomastickej konferencie Trnava 12.-14.9.2007. [Zosvili J. Yladky a I. Valentová] / Pedagogická fakulta Trnavskej university. – Bratislava, 2010. – S. 80-101.
6. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов / Роспонд С. // Восточнославянская ономастика. – М., 1972. – С. 9-90.
7. Трубочанінов С.В., Винокур І.С. Історія Поділля та південно-східної Волині / Трубочанінов С.В., Винокур І.С. // Центр поділезнавства. – Кн. 2. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 80с.
8. Rospond S. Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ / Rospond S. – Wrocław, 1983. – 254 s.

Джерела

Арх – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. К., 1859-1914.

Арх. Сб. – Археογραφический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемых при управлении Виленского учебного округа. – Вильно, 1867. – Т. I.

АЮЗР – Акты относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археογραφической комиссией. – СПб., 1863–1865. – Т. I–III; СПб., 1872. – Т. VII; СПб., 1878. – Т. X; СПб., 1892. – Т. XV.

Гал. л. – Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. составил А.С.Петрушевич. Львов, 1874; Сводная галицко-русская летопись с 1700 по 1772 год. составил А.С.Петрушевич. Львов, 1887.

Ж – Жерела до історії України-Руси: В 7 т. Львів, 1895–1903.

Кр. – Крижун М. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII ст. ЗНТШ. Т. CCXLIII. – С. 374–521.

Кр. I – Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття. – ЗНТШ. Т. CCLII. – С. 556–647.

Кр. II – Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років. – Львів, 2008. – 1220 с.

Рев. – Ревизия пуш и переходов звериных в бывшем Великом Княжестве Литовском с присовокуплением грамот и привилегий на входы в пуши и на земли, составленная старостою мстибоговским Г.В.Воловичем в 1559 году. – Вильно, 1867.

РИБ – Русская историческая библиотека. Литовская метрика. – СПб., 1903. – Т. XX; СПб., 1910. – Т. XXVII; Пг., 1915. – Т. XXXIII.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України у Києві

ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.

AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie: T. I–XXV. Lwów, 1868–1935.

MRPS – Matricularum Regni Poloniae summaria...: T. I–V. Warszawa, 1905–1961.

ŹDz – Źródła dziejowe: T. V–VIII. Warszawa, 1877–1894.

Archaic Place Names Landscape of 15th-17th centuries Podillya Province

Place names landscape of 15th-17th centuries Podillya Province is a complex language-historical multicomponential system formed under the influence of territorial, historical, social-economic, natural etc. factors. 15th-17th centuries Podillya province is represented with archaic place-names of all types (*-itji, *-any, *-bckь, *-bn, *-jb-, *-inь, *ovъ/-evъ) however the distribution according to the models of geographic names for each of the places centuries is different. The reasons of the 15th-17th centuries place names decline and transformation have been determined.

Key-words: place names, place names landscape, Podillya province, archaic types of geographic names.

Ойконимный ландшафт Подольского воеводства XV – XVII вв. является сложной языковой многокомпонентной системой, сформировавшейся под влиянием территориальных, исторических, социально-экономических, природных факторов. Подольское воеводство XV – XVII вв. представлено

архаичными ойконимами всех типов все типов (*-itji, *-any, *-bckь, *-bn, *-jb-, *-inь, *ovъ/-evъ), однако продуктивность словообразовательных моделей географических названий в разные века отличается. Названы причины исчезновения и трансформации некоторых ойконимов XV – XVII вв.

Ключевые слова: ойконимия, ойконимный ландшафт, Подольское воеводство, архаические типы географических названий.

УДК 81'373.21

ББК 81.2 Ук-4

Александр Шапошников

ЯК НАЗИВАЛАСЯ СТОЛИЦЯ ТАВРІЙСЬКИХ СКИФІВ?

У статті розглядаються топоніми, що існували на позначення столиці таврійських скифів на місці сучасного Сімферополя.

Ключові слова: топонім, скиф, ономастика, ойконім, Палакій.

У вітчизняній історіографії [3, 59; 4; 5, 19; 13, 62, 63; 14, 45, 51] загальноприйнятою є назва Неаполь Скифський, яку пов'язують із городищем Керменчик III ст. до н. е. – IV ст. н. е., розташованим на підвищеному урвистому плато на південний захід від долини ріки Салгіра вище від сучасної площі Радянської Конституції в межах міста Сімферополя. Однак це найменування, що так подобається археологам, історикам, краєзнавцям і літераторам, – всього-на-всього примара наукових печер [7, 127]. Немає жодних підстав називати городище Керменчик Неаполем Скифським [6; 9].

Неаполь згадується в херсонеському декреті на честь Діофанта, в інших епіграфічних пам'ятках [8; 10, 7–15, 92–97; 11] і в Страбона з посиланням на праці Аполлоніда та Посидонія [2; 12, 285]. На Птолемеєвій карті він не зазначений [1]. Місцезнаходження його не визначено.

Натомість про інший топонім існують хоч і мізерні, однак більш точні просторові свідчення стародавніх авторів.

Почну з «Географії» Страбона [12, 285, 904]: Πρὸς δὲ τοῖς καταριθμηθεῖσι τόποις ἐν τῇ χερρονήσῳ καὶ τῷ φρούριᾳ ὑπερξεν, ἃ κατασκεύασε Σκίλουρος καὶ οἱ παῖδες, οἷσπερ καὶ ὀρητηρίου ἐχρῶντο πρὸς τοὺς Μιθριδάτου στρατηγούς, Παλακίον τε καὶ Χάβον καὶ Νεάπολιν ἣν δὲ καὶ Εὐπατόριον τι, κτίσαντος Διοφάντου, [τοῦ] Μιθριδάτου στρατηγοῦ ἰ ἐκεῖνος μὲν οὖν κατὰ ταύτας τὰς ἐλπίδας ἄσμενος πέμψας εἰς τὴν Χερρόνησον στρατιάν ἅμα πρὸς τε τοὺς Σκύθας ἐπολέμει Σκίλουρον τε καὶ τοὺς Σκίλουρου παῖδας τοὺς περὶ Πάλακον, οὗς Ποσειδώνιος μὲν πεντήκοντά φησιν

Ἀπολλωνίδης δὲ ὀδοῦνκοντα ἅμα δὲ τοὺτους τε ἐχειρώσατο βία καὶ Βοσπόρου κατέστη κύριος παρ' ἐκόντος λαβῶν Παιρισάδου τοῦ κατέχοντος, ἐξ ἐκείνου δὴ τοῦ χρόνου τοῖς τοῦ Βοσπόρου δυνάσταις ἢ τῶν Χερρονησιτῶν πόλις ὑπήκοος μέχρι νῦν ἐστίν... (Str. 7.4.3)

Страбон ще раз згадує царя Палака, сина Скілура [12, 280, 282, 904]: οἱ δὲ Ρωξολανοὶ καὶ πρὸς τοὺς Μιθριδάτου τοῦ Εὐπάτορος στρατηγούς ἐπολέμουν ἔχοντες ἡγεμόνα Τάσιον ἦκον δὲ Παλακῶ συμμαχῆσοντες τῷ Σκίλουρου, καὶ ἐδόκουν μὲν εἶναι μάχιμοι, πρὸς μὲντοι συντεταγμένην φαλαγγα καὶ ὀπλισμένην καλῶς τὸ βάρβαρον φύλον ἀσθενὲς πᾶν ἐστὶ καὶ το γυμνητικόν. ἐκεῖνοι γοῦν περὶ πέντε μυριάδας πρὸς ἑξακισχιλίους τοὺς Διοφάντῳ, τῷ τοῦ Μιθριδάτου στρατηγῷ, συμπαραταξαμένους οὐκ ἀντέσχον, ἃ ἄλλοι πλείστοι διεφάρησαν. (Str. 7.3.17).

Страбон посилається на своїх попередників Аполлоніда та Посидонія.

Аполлонід (Ἀπολλωνίδης) – маловідомий елліністичний письменник, автор «Перипла Сиропи».

Посидоній (Ποσειδώνιος) із Апамеї (Сирія) елліністичний філософ-стоїк, за своїм перебуванням на Родосі названий Родоським. Народився близько 135 р. до н. е., у молодості прибув у Афіни, де слухав стоїка Панеція. Після смерті Панеція він здійснив подорож до Італії, Іспанії та інших країн, а потім поселився на Родосі, де керував заснованою Панецією стоїчною школою. Найвідомішими його учнями тут були Фаній, Асклепідот і Ясоп. Тут його також слухав Цицерон; та понад усе цінував бесіду з ним Помпей. Посидоній також брав участь у державних справах, і його співгромадяни піднесли його до звання притана і відправили як посла в Рим. Він помер в 50 р. до н. е., у віці 84 років. Від його численних філософських, математичних, граматичних творів, історико-географічних праць (серед них великий історичний твір «Історія» в 57 книгах, продовження «Всесвітньої історії» Полібія) збереглися тільки уривки.

Зважаючи на ці цитування в Страбона, можна зробити висновок, що топонім *Палакій* існував уже до II ст. до н. е. та став відомий елліністичним авторам II–I ст. до н. е.

Окрім ранніх елліністичних авторів, топографії Таврійської Скіфії приділив увагу й великий географ Римської імперії Клавдій Птолемей. Ось як виглядають сьогодні описи «середземних» міст Таврійського півострова [1]:

Πάφος ἔβ'γ' – μηδ'	Ποσειδωνίου ἔβ'δ' – μζ'γ'
Ταράνα ἔβ'γ' – μηδ'	Σαταρχη ἔβ'δ' – μζ'γ'
Ποστιγία ἔγ' – μηδ'	Βαδατίον ἔβ'δ' – μζ'γ'
Παρόστα ἔβ'δ' – μηε'	Κύταιον ἔβ'δ' – μζ'γ'
Κιμμέριον ἔβ' – μη	Ταζός ἔβ'γ' – μζ'γ'
Πορτακρά ἔβ'γ' – μζ'γ'	Ἀργυῶνα ἔβ'δ' – μζ'γ'
Ἰβησὶν ἔβ'γ' – μζ'δ'	Ταζάνα ἔβ'γ' – μζ'δ'

(Ptol. Lib. III; VI, 5)

Гапакс Птолемеєвої карти. Βαδ(τίον) (Badation), – результат пошкодження оригінального тексту перед тим, як було зроблено першу копію (імовірно, в умовах транслітерації з маюскула на мінускул). Уніціальна графіка дозволяє легко відтворити ситуацію, що спричинила неправильне прочитання цього топоніма переписувачем-копіїстом:

ПАЛАΚΙΟΝ → ΒΑΔΑΤΙΟΝ

У тексті, з якого робили копію, чорнильна чи інша пляма або будь-яке пошкодження закривало праву частину літери «пі», низ «лямбди» і праву частину букви «каппа». Переписувач, який не знав ні праць Страбона, ні, тим більше, праць Аполлоніда й Посидонія, інтерпретував пошкоджені «пі», «лямбду» та «каппу» як «бету», «дельту» й «тау». Так з'явився фантом *Badation*.

Виправлення зіпсованого переписувачами тексту дозволяє досить упевнено стверджувати, що в час написання праці Птолемея в Таврійській Скіфії все ще існувало місто Палакіон.

Якщо Страбон не уточнював взаєморозташування головних міст Скіфії Хаба, Неаполя та Палакія, то Птолемеєва карта дозволяє зробити деякі топографічні спостереження. Якщо сполучити скифські міста можливими дорогами за принципом античного ітинерарію, то виявляється, що ключове положення на перетині цих доріг займало саме місто Палакій.

Зокрема, одна дорога з Херсонесу через Сатарху (Альма-Кермен?) приводила в Палакій. А з нього могла продовжуватися через Портакру (сьогодні Трудове чи Мазанка?), Киммерій (околиці Зуї?) до Тарона (Кіровське?). Там ця кардинальна дорога виводила на дальній північно-східний шлях: Постигія (Арабатська фортеця?) – Тарон (Кіровське?) – Пароста (Нижньогірський район в гирлі Салгіра?) – Тафр (Перекоп).

Друга дорога, що починалася в Євпаторії (Усть-Альмінське городище), приводила в Палакій, а з нього пролягала через Китей (Білогірськ?) і Тадз (Старий Крим?) до порту Феодосія. До річі, від Тадза міг відділятися шлях через Боіон (Журавки?) до Постигії (Арабатська стрілка).

Третя дорога починалась у базі римського військово-морського флоту Хараксі, пролягала через Никитську яйлу, Чучельський перевал і долину ріки Альма в місто Аргоду (Західно-Булганашке городище?), а звідти через Палакій простягалась, мабуть, до Тафра (Перекоп).

Ці три, як видається, кардинальні дороги, пересікалися в Палакії.

Окрім того, так само в Палакії, схоже на те, вели дороги з Дандаки (Камишли чи Кача?), із Тафр (Перекоп), із Парости (гирло Салгіра).

Ще одна дорога, яка починалася на Таврійському березі в місті Лагюра (ЛАГУРА дуже нагадує осетинський топонім Алагир), через Табану (Перевальне?) також приводила до Палакія.

При порівнянні цієї дорожньої карти з сучасною транспортною мережею Таврійського півострова виявляємо, що аналогічне перехресне положення сьогодні займає Сімферополь, у якому перетинаються кардинальні дороги Севастополь – Сімферополь – Білогірськ – Старий Крим – Феодосія; Ялта – Сабли – Сімферополь; Алушта – Перевальне – Сімферополь – Армянськ.

Порівняльно-зіставний аналіз Птолемеевої топографії Таврійського півострова та сучасної транспортної карти Криму дозволяє зробити однозначний висновок: місто Палакій (із «міст середземних» Птолемея) займало приблизно те саме місце, що й сучасний Сімферополь.

Висновки:

Топонім Палакій (згаданий свого часу в текстах Аполлоніда, Посидонія, Страбона та Птолемея), найбільш імовірно, є похідним із суф. *-ion* від царської власної назви *Palak-os* (також відомий в історичних творах).

Топонім Палакій означає '(місто) (царя) Палака'.

Топонім Палакій позначав найбільше та найбагатше місто пізньоскіфського царства, руїни якого знаходяться на городищі Керменчик в межах м. Сімферополя. Місто було заселене скіфами в III ст. до н. е., досягло найбільшого розквіту в період II ст. до н. е. – II ст. н. е., було сильно пограбоване аланами наприкінці II ст., але продовжувало існувати ще в III і навіть у IV ст. н. е., коли його остаточно покинули мешканці.

Топонім Палакій, найвірогідніше, є результатом еллінського, а не тубільного словотворення, його створили та пустили в обіг елліни.

- 1 Ptolemaeus, Claudius. Geographia. Ed. Düring, I., Göteborg, 1930.
- 2 Strabo. Geographia. Aujac, G. (lib. I-II); Lasserre F. (lib. III-VI, X-XI); Baladié, R. (lib. VIII) Paris: Collection des Universités de France "Les Belles Lettres" 1966-1978 in progress.; Meineke, A., Leipzig: B. G. Teubner, 1852 - 1853 / Graz: Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1969, III Vols.; Kamer, G., Berlin 1852, vol. 3, p. 453.
- 3 Артамонов М. И. Скифское царство в Крыму // ВЛГУ. 8 - 1948.
- 4 Бларамберт И. П. О положении трёх тавро-скифских крепостей, упоминаемых Страбоном // ИТУАК. 7. - 1889.
- 5 Высотская Т. Н. Неаполь - столица государства поздних скифов. Киев, 1979.
- 6 Дашевская О. Д. Лепная керамика Неаполя и других скифских городищ Крыма // МИА. 64. 1958.
- 7 Дашевская О. Д. Поздние скифы (III в. до н.э. - III в. н.э.) // Степи европейской части СССР в скифо-

- сарматское время / отв. ред. д-р ист. н. А. И. Мелюкова. - М.: Наука, 1989. - СС. 125-145.
- 8 Латышев В. В. IOSPE. I². 1916 № 352
- 9 Раевский Д. С. Неаполь или Палакий? // ВДИ. 1 1976.
- 10 Соломоник Э. И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. Киев. 1964.
- 11 Соломоник Э. И. Эпиграфические памятники Неаполя Скифского // НЭ. 3. 1962.
- 12 Страбон. География в 17 книгах / Пер. статья и коммент. Г. А. Стратановского / под общ. ред. проф. С. Л. Утченко / ред. пер. проф. О. О. Крюгер. Репринт. Воспр. текста изд. 1964 г. - М.: Ладомир, 1994. - 944 сс.
- 13 Шульц П. Н. Исследования Неаполя Скифского (1945-1950 гг.) // ИАДК. 1957.
- 14 Шульц П. Н. Скульптурные портреты скифских царей Скилура и Палака // КСИИМК. XII. 1946.

Toponimi which existed on denotation of the capital of tavriyskikh scythians in place of modern Simferopol is examined in the article.

Key words: toponim, scythian, onomastics, oikonim, Palakiy.

В статье рассматриваются топонимы, существовавшие на обозначение столицы таврийских скифов на месте современного Симферополя.

Ключевые слова: топоним, скиф, ономастика, ойконим, Палакий.

УДК 811 = 161. 2 = 373. 21

ББК Ш 103.14

Олександр Іваненко

З ОЙКОНИМІ ЧЕРНІГІВЩИНИ. 9-10¹

У статті розглянуто походження ойконіма та гідроніма "Бахмач". Розвинуто тюркську етимологічну версію, а також запропоновано нові слов'янські гіпотези щодо походження назв.

Ключові слова: ойконім, гідронім, етимологія.

Бахмач, м. (Бхм.). Виникло як робітничє селище в 60-70-х рр. XIX ст. поблизу старовинного с. *Бахмач* під час будівництва

¹ Продовження. Початок див.: Іваненко О.В. З ойконімії Чернігівщини. 1-6 // Студії з ономастики та етимології. 2009 / Відп. ред. В.П. Шульгач. - К.: Довіра. 2009. - С 38-42; Іваненко О.В. З ойконімії Чернігівщини. 7 // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство: Тези доп. Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених (Київ, 21-21 квітня 2010 р.). - К.: "Спейс-Інформ"; ФОП Гудименко. 2010. - С. 14-16; Іваненко О.В. З ойконімії Чернігівщини. 8 // Studia linguistica et juridica: Доповіді міжвузівської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми мови і права: історія та сучасність" (Кіровоград 8-9 грудня 2010 р.). - Кіровоград, 2010. - С. 143-145.

Олександр Іваненко. З ойконімії Чернігівщини...

Курсько-Київської та Лібаво-Роменської залізниць [14, 52].

Існують інші свідчення про появу двох населених пунктів (села і міста) *Бахмач*. "За описом "Чернігівських єпархіальних відомостей" містечко *Бахмач* (нині село) складалося з двох частин: приходу Успенського, де був замок, обнесений земляним валом з трьома ворітьми – Битуринськими, Курїнськими, Тиницькими, де жили поміщики Покотили (звідси – "Покотилівщина"), тепер *Бахмач-1*, і приходу Воскресенського, пізніше Вознесенського, що називався старосіллям, тепер *Бахмач-2*. У народі називали його "село" або "казьонщина", очевидно, тому, що жили тут переважно казенні селяни. За описом 1654 року також показано два *Бахмачі*: старий *Бахмач* (Старосілля) і місто *Бахмач* (Замок). Саме останній обнесений земляним валом (залишки його є й зараз) з трьома ворітьми, стає адміністративним центром" [17, 3].

За даними П. Кулаковського, у 1630-1640 рр. "остаточно "осідають" *Бахмач* і Конотоп, а відновлення Борзни та осадження *Бахмача* сталося завдяки зусиллям польських можновладців С. Вишля та В. Вишля. Десь наприкінці 1630-1640 рр. відбулось розщеплення *Бахмача*, коли село почали називати Старий *Бахмач*, а на острові між річками Борзною та *Бахмачем* виникло місто *Бахмач* [6, 277]. Також, на думку П. Кулаковського, "дата фіксації населених пунктів не повинна вводити нас в оману: виникнути протягом часу ведення військових дій вони не могли" [6, 198, виноска].

Бахмач, с. (Бхм.). Розташоване при річці Борзенці та *Бахмач* [14, 53-54].

Уперше згадується 1147 р.: Изъславъ же повелѣ зажечи. грады ты слышавъ же Глѣблци. оже Оуненѣжь и *Бахмачь* и Бѣлоуежю и. не путягли оубѣжати (Іпат. літ.); 1148 р.: Глѣблци оже Унѣжь, и *Бахмачь* и Бѣлавѣжа не убѣжаша м. Черниговъ (Воскр. літ.) [2, 24]. Форма ойконіма з кореневим *-а-* фіксується у XVII ст.: Битуринской приписной город Ба х м а ч, 1666 р. [8, 56]. У такій формі назва закріпилась як офіційна донині.

Походження назви села неоднозначне. Краєзнавець М. Яременко наводить, зокрема, такі версії: "... за переказами, вона [назва села. – О.І.] – від татарського слова і означає болото, в інших – від половецького слова "бахмач" – водопій. А.В. Задко пише, що *Бахмач* топонім іншомовного походження, який утворився від слова "Бохміт", яке відповідає сучасному "Магомет". Він робить висновок, що село *Бахмач* одержало своє найменування від польських болгар, поселених князем Володимиром у 988 році" [17, 3]. Далі М. Яременко подає версію І.О. Варченка, який заперечує татарське чи половецьке походження назви міста, пов'язуючи її з праслов'янським *бах* 'сире, мокре місце' і *моч* 'болото'. Саме останній

версії краєзнавець відає перевагу, зазначаючи, що обидва населених пункти розташовані у надміру заболоченій місцевості. Народні ж перекази про татарське походження назви села він пояснює тим, що татари дійсно випасали на тих просторах свою худобу й напували її в болотах і річці *Бахмачці* [17, 3]. Проте факт випасання татарами худоби у цій місцині підживляє запропоновану І.О. Варченком етимологію, яка видається нам штучною: важко зрозуміти мотивацію вживання близьких за значенням компонентів *бах* 'сире, мокре місце' та *моч* 'болото' в межах одної лексеми. У такому разі *бахмоч* мало б означати щось на зразок 'сире болото' і под. Проте така тавтологічна семантика непереконлива, а тому суперечить логіці апелятивної та онімної номінації. Цінність версії І.О. Варченка в тому, що на сьогодні це єдина спроба залучити до аналізу слов'янську лексику.

На користь версії А.В. Задка свідчить ст.-рос. *бохмиць* (*бохъмиць*, *богмиць*) 'те саме, що й *бохмитовъ*': "Придоша болгары в(ѣ)ры *бохмиць* глше..."; "... и поклонися *Бохмиту*...", 986 р. [9, 1, 304]. Припускаємо, що саме це слово стало основою для назви місця, де поселили болгарських послів. Пізніше на тому місці могло виникнути стаціонарне поселення, а його назва – зазнати (теоретично) переоформлення за словотвірною моделлю на *-ач*. Втім, можлива також онімізація плюральної форми на зразок ст.-рос. *бохмичи* 'магометани': "Придоша къ Владимиру *бохмичи* и варязи и жидове", 986 р. (Рог. літопис) [9, 1, 303-304] з подальшою сингулятивацією множинної назви та вже описаним переоформленням. Указане переоформлення – єдиний сумнівний момент цієї версії.

На перший погляд, вірогідною (з огляду на структуру та мотиви називання) виглядає версія А.П. Корепанової про походження ойконіма *Бахмач* від особової назви *Бохмать* / *Бахмать* ('д.-руськ. *бахмать* 'низькорослий кінь', запозиченого з татарськ. *рахп ат* 'т.с.') із посесивним формантом *-ъ*. Сюди ж дослідниця відносить і родоплемінну назву *бохміти*, очевидно, як один з імовірних мотиваторів антропоніма *Бахмать*: "...а наши погнаша съкуше поганыа *Бохмиты*...", 1184 р.; "Придоша к Володимеру *Бохъмици*, и варязи, и Жидова...", 984 р. [2, 24]. Відантропонімне походження ойконіма підтримує й І.М. Железняк, наводячи ст.-укр. Лаврин *Бахмать* (1649 р.), ст.-блр. Левон Іванович *Бахмат*, 1578 р., а також укр. Юхим *Бахмач* (1905 р.) й пов'язуючи їх, слідом за А.В. Ніковським, із рос. *бахмат* 'бойовий кінь', укр. *бахмут* 'верховий кінь' [4, 36]. Версія про відантропонімне походження назви поселення певним чином корелює з версією А.В. Задка (див. вище). Однак відантропонімну етимологію ойконіма можна приймати лише за умови, що на

момент його виникнення особова назва *Бахмат* уже сприймалася як своя, слов'янська. Проте, з огляду на відносно пізню появу половців (а пізніше – татар) на східнослов'янських землях, така швидка слов'янізація тюркського антропоніма доволі сумнівна. Лише допустивши слов'янське походження антропоніма *Бахмат*, можна говорити про відатропонімний характер ойконіма.

Натомість “кінська” тюрксько-татарська версія набуває більш зрозумілого й аргументованого вигляду в контексті спостереження О.С. Стрижака про те, що “місто *Бахмач* на Чернігівщині тяжіє до фіксованої тут на картах XVIII ст. р. *Конотоп*, від назви якої походить і м. Конотоп тієї ж області”. Дослідник наводить перелік близько розташованих один від одного водних об'єктів зі схожими “кінськими” назвами: р. *Кінська* (Городнянський р-н Чернігівської обл.), р. *Бахмут(ка)* та сусідня з нею річка *Жеребець* (обидві в бас. Сіверського Дінця), рр. *Конівка* і *Кобиллячка* (сусідні різнобічні притоки Ворскли) [12, 58]. У нас немає літописних відомостей про те, чи називалася річка *Бахмач* ще й *Бахмат* або *Бахмут* і чи була в неї паралельна, можливо, хронологічно раніша, назва (і чи також “кінська”?).

Що ж до річки *Бахмут* (прит. Сіверського Дінця), то Є.С. Отін припускає, що цей гідронім – “або назва, що виникла внаслідок синонімічної заміни імені *Жеребець* з метою диференціації однакових найменувань дуже близько розташованих рік, або тюркський переклад гідронімів, що виникли на іранській основі гідронімів *Конь* та *Жеребець*. Цілком можливо, що теперішня річка *Бахмут* також носила слов'янську “лошадиную фамилию”, поки останню не було скальковано тюрками”. Є.С. Отін також вказує на перехід *бахмат* > *бахмут* (*Бахмут*), на варіативність антропонімів *Ахмат* і *Ахмут*, наводячи поряд із *бахмат* рос. діал. *бахмутко* – назву кудлатого коня [7, 260]. Тому не виключаємо, що лексика на зразок рос. діал. *бахма* ‘ледар, ледарка’ [11, 3, 139], *бахмёт* ‘про когось косматого, волохатого або з довгою шерстю’, *башмёт* ‘неохайний, ледачий’ [11, 2, 155, 165] може бути тюркського походження.

Якщо приймати як робочу неслов'янську етимологію, то слід припускати, що в основі назви *Бахмач* – перейняте половцями від якогось із тюркських племен слово. Словом цим могло бути ногайське *пахн ат*, запозичене, своєю чергою, з перської мови [про ногайський факт докладніше див.: 3, 1, 153]. Проте така версія не прояснює долі попередньої, очевидно, слов'янської назви, яка мала б існувати задовго до приходів на ці землі половців та, значно пізніше, татаро-монгольських орд. А також не пояснює фіналі *-ач* у складі назви. Тому мусимо припускати, що – теоретично – в такому разі

мало відбутися переоформлення назви *Бахмат* / *Бахмат* за аналогією до інших топонімів на *-ач*.

Як видно зі сказаного, значну частину наведених етимологічних міркувань (незалежно від того, якої версії вони стосуються) логічніше пов'язувати не з назвою поселення *Бахмач*, а з назвою річки, біля якої воно розташоване. Відповідно ойконім слід розглядати як відгідронімне похідне. Вказівка ж М. Яременка на заболочений характер місцевих ґрунтів, де тече ріка й розташовані обидва населені пункти, дає нам підстави для певних реконструкцій, визначаючи основний мотив номінації річки як ‘болотиста’.

Саме тому ми б хотіли уважніше придивитися до нетюркського матеріалу, оскільки етимологічний розгляд назви водотоку дозволяє виявити додаткові реконструктивні можливості слов'янської лексики. Суть пропонуваного нижче етимологічного полягає не лише в тому, щоб запропонувати в ролі мотиваційної основи для гідроніма відповідну слов'янську апелятивну одиницю, а передусім у тому, щоб довести її слов'янське походження.

Як апелятив-основу для гідроніма розглядаємо *бахмач* / *бохмач* ‘болото, заболочена місцевість’ < *бахма*, *бохма* ‘т.с.’ + суф. *-ач*: агентивний формант *-ачь* традиційно міг приєднуватися до дієслівної та до іменникової основ: пор., наприклад, *bēgačь* < *bēgati*, *kovačь* < *kovati*; *bogačь* < *bogъ*, *kolačь* < *kolo* [18, 1, 102]. Відсутність твірного дієслова показує й у випадку з *bordačь* < *borda* + *-ачь*, *nosачь* < *nosъ* + *-ачь* [16, 2, 198; 25, 198] тощо. Натомість ці утворення корелюють із прикметниками *bordatъ(jь)*, *nosatъ(jь)* [16, 2, 198; 25, 200]. Це ж стосується й слів *пузач*, *головач*, а також топонімів типу *Бородач*, *Космач*, які [топоніми] І.М. Железняк відносить до “метафоричних утворень від назв особи на апелятивному рівні” [4, 39]. Усі ці лексеми співвідносяться з відповідними прикметниками на *-ат*.

Чи належать *бахмач* / *бохмач* до числа метафоричних утворень від назв особи, однозначно сказати важко: поданий нижче матеріал може характеризувати і особу (там, де йдеться про поняття “брехати”, “відмовляти” тощо), і предмет або явище (крім уже зазначених – всі інші поняття). Проте, здається, ніщо не перешкоджає нам відновлювати ад'єктив *ба(о)хматий* (щодо аналогії пор., наприклад, псл. *bagnatъjь* < *bagn-at-* [16, 1, 124]). На відміну від *бахмач* / *бохмач*, *kolačь*, найімовірніше, не стосується особи, хоч так само оформлений агентивним формантом *-ач*. Псл. *kolačь* – чи не єдиний виняток із правила, який не співвідноситься з відповідним прикметником на *-ат*.

Імовірно, можна говорити про певну закономірність: якщо для іменника на *-ачь* відсутнє відповідне спільнокореневе дієслово, то

вмість нього має бути. – очевидно, як компенсаторний засіб. – прикметник на *-ат*. Так могло відбуватися лише у випадках, коли особа чи предмет характеризувалися за якоїсь новою ознакою. Ми припускаємо, що для формантів *-ачь* і *-ачь* базовим виступало значення ‘який мав (багато) чогось’. Очевидно, головною тут була дія: мати (щось), володіти (чимось), бути (якимось). Можливо, ця “дієслівна” складова у семантиці була настільки сильною, настільки вдало й точно характеризувала особу, предмет чи явище, що потреби у відповідному дієслові просто не виникло? І, може, саме тому формант *-ачь* приєднувався й до іменників, що мали відповідну прикметникову пару і не мали відповідної пари дієслівної.

Проте для прикметників, утворених за допомогою форманта *-ат*, важливою була семантика о з н а к и, а не дії, й тому дієслівна семантика відійшла в цьому випадку на периферію. Однак чітко виражена дієслівна семантика суфікса *-ачь* дозволяє нам припускати, що первісно цей формант приєднувався в и к л ю ч н о до дієслівних основ, а згодом, коли вже значення діяча міцно закріпилося за цим суфіксом, він став приєднуватися й до основ субстантивних. У цьому випадку дія ніби “малася на увазі”, а тому потреби у відповідному дієслові вже не було. Крім того, іменники без відповідної дієслівної пари, зазвичай, мали “компенсувати” це значенням відповідного якісного прикметника.

Подальший аналіз матеріалу обумовлює реконструкцію низки праслов'янських форм: *бахътаць*, *бахътамъjь*, а також *бахъта* і *бахъ*. Свої структурні й семантичні реконструкції ми значною мірою ґрунтуємо на семантиці праслов'янських континуантів із кореневим и-вокалізмом: *бахъ*, *бахати*, *бахътати*, *бахътѣти*, *бахътѣти* та (з ъ-вокалізмом) *бахътати* [16, 3, 80-11, 115]. Так само реконструйовані нами праслов'янські форми з ъ, континуанти яких належать до звуко-наслідувальних, розглядаємо як результат редукції кореневого и-вокалізму.

Лексика, на підставі якої відновлюємо *бахъ*, *бахъта*, не засвідчує чітко вираженої болотяної чи взагалі гідросемантики, проте дозволяє нам робити певні формальні реконструкції, розглядаючи обидва слова як віддієслівні похідні в контексті лексики на зразок псл. *бахътати* < *бахъ-т-ати*, пор. болг. діал. *бахта* ‘бити’, *бахтам* ‘бити, вдаряти’, ‘колоти’, макед. *бавта* ‘брести (крізь бруд, сніг і т.п.)’, ‘балакати, верзти нісенітницю’, *бахтати* ‘тупати’, *бахтати се* ‘випречатися’, словін. *бахтас* ‘нацьковувати, підбурювати’. Наведена лексика, на думку випадків “Етимологічного словника слов'янських мов”, звуконаслідувального походження – так само, як і континуанти

псл. *бахъ* [16, 3, 115]. Щодо семантики останнього пор. макед. *бувта* ‘бити, вдаряти’, ‘вештатися, тинятися’ ~ *бахътати* [16, 3, 81]. Із цією основою пов'язують, зокрема, й словен. *buhāti se* ‘вириватися, бушувати (про полум'я)’, ‘набухати’, в.-луж. *buchtač so* ‘пнутися, велічатися’ [16, 3, 81]. Ми наважимося припустити, що словенський та верхньолужицький факти можна розглядати й у зв'язку з і.-с. *bheu-* ‘рости’, ‘набухати’ (саме таке значення для і.-с. *bheu-* було запропоновано Г.А. Ільїнським, про що див.: [16, 3, 141]) або із *bhu-* ‘набухати’.

Існування псл. *бахъ*, зокрема, як географічного терміна (можливо, з первісно звуконаслідувальною семантикою), припускаємо не лише на основі ст.-болг. *бахъ* ‘брехати’, *бахъта* ‘брехати: відмовляти, приховувати’, болг. *бахъ* ‘приховування істини, приховування’, схв. *бахъ* ‘заперечення, відмова’, пов'язуваних у т.ч. із і.-с. *bhu-* ‘набухати’ (слідом за П. Перссоном) [1, 1, 105], але й на основі звуконаслідувального псл. *бахъ* > болг. діал. *бух* ‘птаха пугач’, рос. діал. *бух* ‘бистрина й глибина в річці, наприклад, під млином, нижче від бучала’, словен. *buh* ‘звук удару’, чеськ. *buch* ‘удар’, а також, із дещо іншою семантикою, болг. діал. *бух* ‘розкуйовджене волосся’, слов. діал. *бух* ‘місце посеред решітчастого борту на возі, де ребра замінені на мотузки, аби на возі більше вмістилося’, словен. *buh* ‘полум'я, що виривається з печі’ [16, 3, 81]. З-поміж наведених лексем викликає сумнів болг. діал. *бух* ‘скуйовджене волосся’. Чи це не трансформація апелятива на зразок рос. діал. *бахмат*, *бахмутко*, що можуть бути тюркського походження?

Відновленню псл. *бахъ*, *бахъта* сприяє й аналіз деяких слов'янських прислівникових утворень: ст.-болг. *бахма*, *бахъмъ* ‘цілком, взагалі’, словен. *baš* ‘з великим задоволенням, точно так’, споріднених із *бух-ам* або, за П. Перссоном, з і.-с. *bhu-* ‘спухати, отікати’, пор. шведськ. діал. *bus* ‘цілком’, *basinte* ‘ніяк’ [1, 1, 105]. Сюди ж віднесемо д.-р. *бахъ* ‘всіляко, цілковито, зовсім’, *бахъма*, *бахма*, *бохъма*, *бохама*, *бохма*, *бехма*, *бохма* = *вєсма*, *згола*, *напрасно*, *бахъмъ*, *бахъмо* ‘всіляко, цілковито, отпіно’ [10, 1, 199-200], ст.-рос. *бохма*, *бахъма* ‘цілковито, цілком, зовсім’ [9, 1, 303]. На рівні кореневої морфеми з наведеною лексикою корелюють рос. діал. *башно*, *бошно* ‘напевно’, *бошно* ‘нібито, точно’ та укр. *бишки* ‘окрик на телят’ [11, 2, 166, 3, 143; 13, 1, 81]. Очевидно, що базовою тут виступала сема ‘складати в одне ціле, складати до купи’, ‘нагромаджувати’. Значення ‘всіляко’, ‘вельми’ або ‘досить’, ‘зась’ – явно вторинні. Первісним значенням українського факту, ймовірно, було ‘Стій!, Досить!, Зась!’ тощо.

Наведені слов'янські адверби розглядаємо як утворені від субстантивної основи *бахъ*. Ідеальний приклад такого словотвору –

рос. *целиком*, яке пов'язуємо з лексикою на зразок рос. діал. *целик* 'цілина, неорана земля, нов' та ін. ~ *celikъ* [16, 3, 177]. Отже, важливо, що на основі аналізованих прислівників маємо підстави для реконструкції псл. **bъxъ*, яке кваліфікуємо як потенційно віддіслівне похідне, пор. болг. *бъх* 'приховування істини', 'приховування', схв. *бах* 'заперечення, відмова'. Відповідно простежуємо зв'язок зі ст.-болг. *бъх* 'брехати', *бъша* 'брехати; відмовляти; приховувати', що можуть сягати **bъx-ъi-ati*. Цікаво, що значення 'приховувати', 'брехати' можна зводити до первинного 'нагромаджувати, ліпити до купи [все, що завгодно, наприклад, відмовки], щоб спекатися чогось або приховати свою провину'. І вже як похідні від них – значення 'заперечення, відмова'. Відтак ми схильні вважати, що прислівникова та, у ряді випадків, субстантивна лексика в кінцевому підсумку мають сягати або і.-с. **bhu-* 'спухати, отікати', або і.-с. **bheu-* 'рости', 'набухати'.

Здійснений аналіз дає підстави констатувати, що псл. **bъxъmъsъ*, **bъxъmъ* та **bъxъ* могли: 1. Характеризувати особу (про це див. вище) як волоцюгу, брехуна, балакуна, задираку, хвалька, товстуна і т. ін. 2. Певною мірою (й під певним кутом зору) характеризувати болотяний ґрунт за допомогою значень: 1) 'рости', що більше надається для характеристики пишного рослинного покриву, характерного для заплавлі річок; 2) 'набухати', що цілком задовільно описує болото як таке. 3. Деякі звуконаслідувальні утворення могли характеризувати або течію ріки, або процеси, які відбуваються в болотах, зокрема, звуки, що супроводжують осідання торфу у торф'яних болотах.

Водночас можна запропонувати ще одну (також слов'янську) версію походження назви *Бахмач*, за якою гідронім чи ойконім *Бахмач* – результат низки фонетичних перетворень: *Бахмат*, *Бахмач* < **Бафмат*, **Бафмач* < **Бавмат*, **Баамач* < псл. **Bъlmatъ*, **Bъlmasъ*. Аналогію можна вбачати в імовірному походженні антропоніма *Бохмут* < **Бофмут* < **Бовмут* < **Болмут* ~ **BъlmtOt* [15, 164]. Зрештою, відновлений В.П. Шульгачем антропонім **Болмут* міг зазнати певних трансформацій у дусі описаної Є.С. Отиним історії гідроніма *Бахмут(ка)*¹. Проте в цьому випадку мала б відбутися субституція у – а в фіналі слова. Описані вище фонетичні зміни (л > в / љ, в > ф, ф > х) засвідчені на апелятивному рівні: рос. діал. *кофта* 'жіночий одяг, куртка' < *ковта* < *кълта*; *куфты* 'рукавиці' < *кувта* < *кълта*; *кухта* 'десять мотків ниток' < *куфта* < *кувта* < *кълта* тощо [5, 102-103].

¹Зазначимо принагідно, що існує імовірність перенесення цього гідроніма переселенцями з Чернігівщини на південний схід України.

За браком чітких історичних відомостей про час та обставини виникнення літописного *Бахмача*, важко однозначно визначити етномовну належність цієї назви. Проте з наведених даних випливає значна імовірність слов'янської генези ойконіма та гідроніма (незалежно від того, якому з географічних об'єктів належить першість у називанні). Відтак маємо вагомий підстави порушити гегемонію тюрксько-татарських етимологічних версій у випадку з гідронімом та ойконімом *Бахмач* на Чернігівщині.

1. Български етимологичен речник. – София: БАН, 1971. – Т. 1. – 680 с.
2. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 256 с.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
4. Желзняк І.М. Фіналь *-ач* в українському топоніміконі // Студії з ономастики та етимології. 2003 / Відп. ред. В.П. Шульгач. – К.: Аспект, 2003. – С. 23-46.
5. Казлова Р.М. Славянская гидронимия. Праславянскі фонд. – Гомель, 2003. – 362 с.
6. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648). – К.: Темпора, 2006. – 496 с.
7. Отин Е.С. К етимологии названий некоторых рек "анимального" происхождения // Отин Е.С. Труды по языкознанию. – Донецк: ООО "Юго-восток, Лтд", 2009. – С. 256-267.
8. Переписні книги 1666 року / Підгот. до друку і зред. В.О. Романівський. – К., 1933. – 447 с.
9. Словарь русского языка XI-XVII вв. / Гл. ред. Г.А. Богатова. – М.: Наука, 1975. – Вып. 1. – 372 с.
10. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. Репринтное издание. – М.: Книга, 1989. – Т.1. – 806 к.
11. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – М.; Л., С.-Петербург: Наука, 1964-2010. – Вып. 1-43.
12. Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. – К.: Наукова думка, 1967. – 127 с.
13. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1. – 328 с.
14. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1990. – 1006 с.
15. Шульгач В.П. Нариси з праслов'янської антропонімії. – К.: Довіра, 2008. – 412 с.
16. Етимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. – М.: Наука, 1974-2010. – Вып. 1-36.
17. Яременко М. Бахмач – село древне // Голос Присеймів'я. – 1991 (13 березня). – С. 3.
18. Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1974. – Т. I. – 488 с.

The article deals with the origin of the oiconyms and hydronym "Бахмач". There Turkic etymologic versions are developed and the new Slavonic these ones are proposed.

Key words: oiconyms, hydronym, etymology.

В статті розглядається походження ойконіма та гідроніма "Бахмач". Розвита тюркська етимологічна версія, а також пропонуються нові славянські гіпотези щодо походження назви.

Ключові слова: ойконім, гідронім, етимологія.

УДК 811.373.2

ББК 81

Наталія Лісняк

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ОРОНІМІВ КУЩА СІЛ ЛЕМКІВЩИНИ

У статті здійснюється семантичний аналіз оронімів Лемківщини. Виділено 12 лексико-семантичних груп. Найчисленнішою є група оронімів, мотивованих назвами ландшафту.

Ключові слова: апелятив, онім, оронім, оронімія, мікротопонім.

Оніми Лемківщини вже були предметом одноразових досліджень Я.Рудницького, Рігера, Е.Вольнич-Павловської, Р.Керсти, П.Чучки, С.Панцьо, Г.Бачинської та ін.

Фундаментальною працею є монографія польського мовознавця З.Штібера «Топономастика Lemkowszczyzny, cz. I Nazwy miejscowości», автор пояснює походження власних назв мікрооб'єктів [15]. Матеріалом його ґрунтовного дослідження послужили записи, зроблені протягом 1934-1935рр. Мовознавець М.Дуйчак зібрав і покласифікував мікротопоніми українських сіл Східної Словаччини, уклав «Словник мікротопонімів» [4].

Як зазначають дослідники, лемки селилися в верхів'ях долин рік. Спочатку йшло заселення долини річки знизу догори, за течією. Лемкознавці стверджують, що лемківські оселі розташовані у долинах, витягнуті ланцюгами. Вони хижі оточують гори та гірки. У розповідях лемків-переселенців неодноразово наголошується на певній магичності гір. У їхніх описах гори – захисники, гори – воїни, гори – охоронці. І ця істина й стала своєрідним поштовхом до вибору нинішньої теми.

Предметом зацікавлення стали назви гір та долин Лемківщини, що записані автором від переселенців, які зараз проживають на Герноупільщині. У сьогоденні нашому дослідженню аналізуємо ороніми 15 сіл.

Ороніми, як відомо, генетично пов'язані з апелятивною й ономастичною лексикою, а тому й етимони фіксують побут, суспільно-політичний лад, матеріальну й духовну культуру, везмозв'язки з іншими народами, світогляд мешканців [13, 389]. Як зазначають мовознавці,

найдавніший шар оронімів пов'язаний із переміщенням різних етнічних груп та їх орієнтацією на місцевості [1, 264].

Актуальним питанням, що досі остаточно ще не розв'язане, є, зокрема, зміст поняття оронім. У вітчизняній ономастиці оронімами вважають власні назви будь-якого елемента рельєфу земної поверхні (позитивного чи негативного); назва гори, хребта, долини і под. [2, 9]. Чимала кількість мовознавців назви гір розглядають в межах мікротопонімії [4; 8; 10; 15]. На нашу думку, мікротопоніми тісно пов'язані з оронімами. Нерідко у самих онімах знаходимо назви-паралелі (Зруб (гора) – Зруб (ліс)) або ж один з онімів стає основою іншого (Під Гродком (яр) – Гродек (поле)). За способом творення та структурою вони однакові. Можливо, якщо ономастика буде стрімко розвиватися, то й варто відокремити від мікротопонімів - ороніми (назви рель'єфу), урбаноніми (назви вулиць), дромонім (назва дороги), дрімонім (назви лісу), агроонім (назви земельних ділянок) і т. ін. Що ж тоді входить до мікротопонімії?

В оронімах регіону відображені географія, історія заселення й освоєння території, культура й традиції. Невідомо, чи існують ці назви зараз, але вони ще збереглися в пам'яті тих людей, які були свідками їх творення. На жаль, покоління лемків-переселенців відходить в небуття, тому нагальним завданням є збір назв малих географічних об'єктів, які є свідками українства досліджуваної території.

Наші матеріали містять значну кількість підвищень. Низини ж засвідчені лише кількома прикладами.

Картотека зібраного матеріалу дозволила виділити такі лексико-семантичні групи оронімів:

1. **Ороніми, мотивовані назвами ландшафту:** *Берег* (гора с. Яселко), *де берег* 'круча' [11, 1, 75], 'гора, збіч, стік гори' [14, 118], 'підвищення' [9, 216]; *Вовків Верх* (гора с. Свіржова Руська), *Заячий Верх* (гора с. Моцанець), *де верх* 'гора' [9, 219], [14, 119]; *Гора* (гора с. Милик); *Горб* (горб с. Бліхнарка, гора с. Мисцова); *Діл* (гори с. Бліхнарка, гора с. Тильова), *Ділик* (гора с. Ганчова, гора с. Свіржова Руська), *де діл* 'гора, що ділиться' [14, 118]; *Лаз* (гора с. Мушинка), *де лаз* 'лісовий прохід звірів; лісова поляна' [3, II, 341], 'гірський луг' [9, 234]; *Магура* (підвищення с. Воля Петрова, гора с. Свіржова Руська), *де магура* 'висока гора' [3, II, 396], 'висока окрема гора' [9, 118]; *На Рівнях* (долина с. Щавник), *Обіч* (гора с. Свіржова Руська), *Убіч* (гора с. Щавник), *де обіч* 'схил гори' [9, 229, 238]; *Щовб* (гора с. Свіржова Руська), *де щовб* 'крута вершина гори' [3, IV, 529], [9, 254].

2. **Ороніми, мотивовані вказівкою на форму об'єкта:** *Острий Вершок* (гора с.

Свіржова Руська), Кругла Долина (долина с. Висова).

3. **Ороніми, мотивовані колірною характеристикою об'єкта:** Синя Спідчаста Кичера (гора с. Мощанець), Чорний Дів (гори с. Бліхнарка).

4. **Ороніми, мотивовані вказівкою на властивості ґрунту об'єкта:** Камін (гора с. Мисцова), Суха Гора (гора с. Красна), Телицькі Млаки (долина с. Злоцке)

5. **Ороніми, мотивовані місцезнаходженням іменованого об'єкта по відношенню до інших об'єктів:** Під Лісом (горб с. Мала Розтока).

6. **Ороніми, що вказують на порядок чи спосіб розміщення:** Перша Німиця (гора с. Висова), Середня Німиця (гора с. Висова), Задня Німиця (гора с. Висова), Пітерек (гора с. Свіржова Руська).

7. **Ороніми, мотивовані назвами різних видів рослин:** Буків, Високе Берестя (гора с. Тилич), Букова (гора с. Злоцке), Сосна (долина с. Мисцова), Явора (гора с. Висова), Яворина (гора с. Злоцке).

8. **Ороніми, мотивовані назвами різних видів тваринного світу:** Козяче Ребро (гора с. Шавник), Яцірки (гора с. Красна).

9. **Ороніми, утворені від антропонімів:** Бродівці (гора с. Тилич), Буків Горб (горб с. Висова), Воронячка (гора с. Яселко), Габур (гора с. Яселко), Гавка (гора с. Свіржова Руська), Галівка (гора с. Яселко), Гринчерівка (гора с. Тильова), Курів Горб (горб с. Бліхнарка), Петруськів Верх (гора с. Висова), Шварцова (гора с. Тилич), Шпаковець (гора с. Мисцова).

10. **Ороніми, мотивовані господарською діяльністю:** Полянська Гута (гора с. Мисцова) від апелятива гута 'склозавод'; Заруби (гора с. Злоцке) від апелятива зруб 'місце, де зрубаний ліс' [3, II, 185] заруб – зарубка 'насічка' [2, II, 91]; Косарище (гора с. Манів), від апелятива косарище 'місце, де косили'; Рубаниско (гора с. Бліхнарка) від апелятива рубаниско 'місце, де рубаний ліс, дерева', пор. 'wугaby' [15, 64]. Рунок (гора с. Ястрабик), де апелятив рунок 'поляна на місці випаленого лісу' [15, 65]. Сінокоси (долина с. Вислочок), де сінокоси 'місце, де косили'.

11. **Ороніми, мотивовані світосприйманням людини через певні події, що пов'язані з об'єктом:** Ласки (гірка с. Тилич), Шибениця (гора с. Тилич), за спогадами мешканців села на горі Шибениця виконували вироки, а на гірці Ласки, яка передувала, могли помилювати засуджених.

12. **Ороніми, утворені від інших власних географічних назв:** На Вербичі (долина с. Вислочок), Під Гірков (долина с. Дальова).

Опрацьований матеріал дав змогу виділити 12 семантичних груп оронімів Лемківщини. Найбільш кількісною виявилась група онімів,

мотивованих назвами ландшафту. Очевидно тому, що саме вони найточніше описують сам об'єкт. Ороніми – це здебільшого прості назви (Берег (гора с. Яселко), Лаз (гора с. Мушинка), рідше словосполучення (Курів Горб (горб с. Бліхнарка), Спідчаста Кичера (гора с. Мощанець)). Структура оронімів, як бачимо, така ж, як і в інших груп топонімів.

Ороніми є невід'ємною складовою лексики української мови. Більшість розглянутих нами оронімів відапелятивного походження. Слабше представлені відантропонімні утворення, які свідчать про те, що значна частина їх мотивована особовими назвами власників, іменувачів, чи тих, хто проживав неподалік об'єкта.

1. Вербич С. О. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. Видання друге, доповнене, уточнене. - Івано-Франківськ: Місто НВ. 2008. - 500 с., іл. // Студії з ономастики та етимології. 2009/ Відп. ред. В.П.Шульгач. К.: «Довіра», 2009. С. 264 – 275.
2. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. Видання друге, доповнене, уточнене. - Івано-Франківськ: Місто НВ. 2008. - 500 с., іл.
3. Гринченко Б. Словарь української мови. – К., 1907-1909. – Т.1-4
4. Дуйчак М. Мікротопонімія українських сіл Східної Словаччини (Лексико-семантичні групи та структура) // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Словацьке пед. вид. в Братиславі. Відділ укр. літ. в Пряшеві. 1994. – С. 260-372.
5. Залеський А.М. Найбільш західний український говір. Культура слова, 1987. Вип. 33. – С. 68-71.
6. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – Київ, 1967. – 32 с.
7. Карпенко Ю.О. Свойства и источники микропонимии. Микропонимия. Изд. моск. универ., 1967. – С. 15-22.
8. Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004.
9. Марусенко Т.А. Материали к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – М., 1968. – С. 206-255.
10. Поляруш Т.І. Мікротопонімія і місцевий лінгвальний контекст. // Studia Slavistica. Випуск 10: Ономастика. Топоніміка: зб. наук. пр. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 372 – 383.
11. Словник української мови. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т.1-11. – К., 1970-1980.
12. Чучка П.П. Вступ до слов'янської філології. – К., 1989. – 75 с.
13. Шевцова В.О. Регіональні особливості оронімів (на матеріалі оронімії Луганщини) // Studia Slavistica. Випуск 10: Ономастика. Топоніміка: зб. наук. пр. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 389 – 395.
14. Rieger J. Toponomastyka beskidu niskiego i bieszczadz zachodnich// Lemkowie kuultura-sztuka-jezyk. Materialy z sympozjum zorganizowanego przez komisje turystyki gorskiej zg pttk sanok, DN. 21-24 Wrzesnia 1983 г.

Wydawnictwo pttk "Kraj" Warszawa-Krakow 1987.
13. Stieber : Stieber Z. Toponomastyka lemko-wszczyzny. Cześć II. Nazwy terenowe. – Łódź, 1949. – 114 s.

In this article realized semantical analisis oronums of Lemkivshchyna. Selected 12 lexis-semantics group the biggest is group onyms, motived titled of landscape.

Key words: appellative, onym, oronym, microtoponym.

В статті совершається семантический анализ оронимов Лемковщини. Виделено 12 лексико-семантических групп. Наиболее численной есть группа оронимов, мотивированных названиями ландшафта.

Ключевые слова: апелятив, оним, ороним, микропонимия.

УДК 81'373.2

МКК 81.2 Ук-4

Ганна Бучко

ПРИКМЕТНИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОЛЬОРУ ТА ЇХ ДЕРИВАТИ В УКРАЇНСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ

Прикметники на позначення кольору завдяки творчим можливостям української мови розширилися до появи великої кількості дериватів із семантичним значенням "носії ознаки". І самі прикметники, і їх деривати з найдавніших часів використовувались в антропонімії як особові імена та імена-прізвиська. У цьому переконуємося не тільки з історичної ономастики, але і з аналізу етимонів сучасних українських прізвищ, які творилися на базі прип'яної та апелятивної лексики рідної мови.

Ключові слова: прикметник, відприкметниковий дериват, етимон прізвища.

Одним із критеріїв, які часто визначали вибір іменування особи, була її характеристика як якимись конкретними ознаками, що виділяли особу з-поміж інших. Надійним засобом для цього служили прикметники та їх деривати, зокрема ті, які називають різні внутрішні властивості та зовнішні ознаки, об'єктивно притаманні денотатам, що безпосередньо приймаються органами чуттів і насамперед – зором. До таких належить лексика на позначення кольору.

Крім лексем, що семантикою власної основи вказують на ознаки за кольором безпосередньо, на колір можуть вказувати і ряд прикметників, утворених за кольоровою схожістю до інших предметів.

В "антропонімну лексику", за нашими спостереженнями, ввійшли переважно ті прикметники, які виражають ознаки за кольором або мастю безпосередньо, а не через відношення до інших предметів, дій чи обставин. Такі прикметники "сприймаються як непохідні і

морфологічно не співвідносяться з іншими частинами мови" [5, 142]. Як правило, це прикметники давнього походження, що належать до загальнонародної лексики, і лише поодинокі з них є діалектними чи локальними словами.

Патомість прикметники, які виражають ознаки кольору своїм переносним значенням, як і переважна більшість прикметників в українській мові, є багатозначними словами, а оскільки вказівка на колір є тільки одним із їх значень, то можна допускати, що саме це значення стало мотивом для іменування людини.

Найповніший список прикметників, які своїм прямим чи переносним значенням позначають колір, і їх словотворчі можливості в апелятивній лексиці подано у праці В. Грещука "Український відприкметниковий словотвір" (Івано-Франківськ, 1995).

У пропонованій статті маємо намір показати, які саме прикметники на позначення кольору та їх деривати ввійшли до української антропонімної лексики або використовувалися для творення антропонімів. Уживання "кольорової лексики" в українській історичній антропонімії засвідчують дослідження М. Демчук, Р. Керсти, М. Худаши та ін. Про можливість використання тих або інших антропонімів нашими предками можна судити також за словниками слов'янських власних особових назв російських і польських дослідників, оскільки в них фіксується матеріал у тому числі і з українських етнічних територій (маємо на увазі словники М. Моршкіна, М. Тупикова, а також колективну працю за ред. В. Ташицького "Словник старопольських особових назв").

"На підставі даних історичної антропонімії, – пише Р. Керста, – можна говорити і про те, що в староукраїнській мові широкоживаними були назви на означення людини за кольором її очей, волосся, відтінком шкіри" [3, 209-210]. Серед інших іменувань авторка подає список антропонімів, омонімних з прикметниками на позначення кольору та з їх дериватами.

Об'єктом аналізу в цій статті є сучасні українські прізвища, мотивовані прикметниками на позначення кольору та їх дериватами. Саме в цьому класі антропонімів продовжили своє життя давні автохтонні імена та імена-прізвиська, які використовувались українцями до і в час прізвищтворення. Конкретний матеріал для аналізу вибраний із "Словника українських прізвищ" Ю. Редька (т.1-2, Львів, 2007), словників прізвищ закарпатських українців П. Чучки, Дніпровського Припоріжжя В. Горпинича та І. Корнієнко, а також використано антропонімні матеріали з кандидатських дисертацій, присвячених антропонімії Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Опілля (Г. Панчук), Покуття (Н. Вирста), Лубенщини (Л. Кравченко). Нами проаналізовано понад 200 прізвищ,

етимонами яких є 47 прикметників на позначення кольору, а також майже 150 їх дериватів.

Практично на всій території України поширені прізвища: *Білий, Бурий, Рудий, Сірий, Чорний*. Трохи рідше зафіксовані прізвища: *Біленький, Вороний, Гнідий, Жарий* (діал. вогненно-червоний), *Зелений, Золотий, Карий, Рижий, Рябий, Срібний, Чалий* (сіро-коричневої масті), *Червоний, Чорненький*. Ще меншою є поширеність прізвищ: *Білявий, Багряний, Буланій* (світло-рудоді масті), *Вишневий, Вівсаний, Глибий, Жовтий, Зелененький, Муравий, Мишастий, Огністий, Мідяний, Огняний, Половий* (кольору спілого жита), *Русий, Руденький, Рябенський, Синій, Сивий, Сизий, Світлий, Сивенький, Синенький, Сідий, Сороканий* (діал. строкатий), *Сніжний, Темний, Чорнявий, Царий*.

Більшість прізвищ 1-ої та 2-ої груп, а також прізвища, етимонами яких є непохідні прикметниками, мають дуже давнє походження. У словниках М. Морошкіна та М. Тупикова, які фіксують антропоніми XII-XVII ст., знаходимо: *Бѣлый, Бурый, Вороной, Гнѣдой, Желтой, Зеленый, Золотый, Карий, Рудъ, Рудый, Русь, Свѣтлой, Серебряной, Сивой, Сизой, Сѣрой, Темной, Чалый, Черленой, Черный* та ін. Усі ці антропоніми виступають, як правило, уже другим компонентом дволексемної ідентифікаційної формули, тобто виконують функцію імені-прізвиська, яке, передаючись у спадок, закріпилося згодом як прізвище. Засвідчує такі антропоніми і Р. Керста, вивчаючи чоловічі іменування XVI ст.: *Билый, Вуру, Woroni, Рыжий, Руду, Рудый, Руденький, Синенький, Синый, Сиденский, Сизый, Сырый, Чалый, Червоный, Чорный, Чорненький, Шарый* [3, 210]. Аналогічні приклади антропонімів – прикметників на позначення кольору – подають дослідники старочеської та старопольської антропонімії: *Črny, Šerý, Ryzí, Zelený* [Sv., 128]; *Biały, Bury, Czarno, Czerwony, Gniady, Siwy, Rusawy, Szary, Zielony, Złoty* [7, 16-147].

У 3-ій групі антропонімів, які не належать до поширених в Україні, масо переважно прізвища, омонімні з прикметниками із словотвірним значенням “неповний вияв ознаки” та “гіпокористичність”, діалектними лексемами, прикметниками, що називають масть, а також багатозначними прикметниками, у яких тільки одне із значень вказує на колір або масть. Треба думати, що саме це останнє значення стало мотивом іменування особи. Такі прізвища, очевидно, є пізнішого походження; їх етимони виконували функції прізвищ уже на власне українському ґрунті.

Набагато чисельніше, ніж самі прикметники на позначення кольору, до антропонімної лексики потрапили їх деривати. У нашому матеріалі нараховуємо 150 сучасних

українських прізвищ, етимони яких мають пряме, іноді неоднозначне, словотвірне відношення до прикметників на позначення кольору. Усі вони є дериватами саме тих прикметників, якими мотивовані запрезентовані вище прізвища. Не зафіксовано похідних від прикметників, які вказують на неповний вияв ознаки та гіпокористичність, а також деяких із тих, що виражають ознаку за кольором своїм переносним значенням.

З усіх прикметників на позначення кольору найповніше в українській антропонімії реалізовано прикметник *білий*. У нашому матеріалі наявні майже 100 прізвищ, що містять у своїй структурі компонент *біл-*. Етимонами цих прізвищ є 30 лексем, словотвірна структура яких визначається як прикметник або відприкметниковий іменник. Така висока продуктивність прикметника *білий* у сучасній антропонімії не є випадковою, а має своє пояснення. По-перше, з усіх прикметників на позначення кольору лексема *білий* має найбільш можливі щодо реалізації свого словотворчого потенціалу [1, 179]. Таким чином з апелятивної лексики до антропонімної (а одним із джерел формування українських прізвищ були слова, що характеризували людину за її реальними ознаками, та індивідуальні прізвиська) потрапив сам прикметник *білий* та його деривати як із зони ад'єктивної, так із зони субстантивної зі словотвірним значенням “носій ознаки”. Перша ілюструється прізвищами *Білий, Біленький, Білявий*, друга – рядом прізвищ, етимонами яких є відприкметникові іменники різних словотвірних типів, що визначаються продуктивними у відприкметниковому словотворі суфіксами *-ик* та *-ець* і менш продуктивними *-ак*, *-к-о*, *-ук*, *-ан*, *-ань*, *-ай*, *-аш*, *-ун*, *-ух* та ін.: *білан, білас, білаш, білик, білюх, біляк* і т.п. [1, 129]. По-друге, прикметникова основа *біл-* належить до числа „коренів особових слов'янських імен” [Мор., Вступ, 57], фіксується у складі слов'янських композитів: *Бѣлимиръ, Бѣловодъ* [Мор. 32]; *Белимир, Белислав* [Грк., 35]; *Bělboh* [Sv., 94] та давніх слов'янських одноосновних імен, які найімовірніше мали апелятивне походження. Для їх оформлення служили, крім власне антропонімних, часто ті ж суфікси, які вживалися в апелятивній лексиці [див. 2, 139-140; 7, 192-193].

Такі прізвища, як *Білай, Білак, Білан, Білань, Білас, Білаш, Білей, Білець, Білик, Білин, Білич, Білун, Білюх, Біляк, Білько; Білава, Білиця, Білка, Білуха* закріпилися в антропонімії передусім як давні слов'янські автохтонні імена (при цьому не можна виключити і їх відкомполітне походження [2, 65], пор.: *Бѣликъ, Бѣланъ, Бѣличъ, Бѣлава, Бѣлай, Бѣлица* [Мор.,

32]; *Бѣликъ, Бѣлка, Бѣлай, Бѣлуха* [Туп., 75-78]; *Бѣлај, Белак, Белас, Белаш* [Грк., 34-35]; *Белько, Беляк* [2, 65]; *Bielec* [7, 19]; *Belej* [Sv., 167]. При цьому історичні матеріали показують, що ці антропоніми в допрізвищевий період виступали тоді першим компонентом дволексемної формули, тобто вживалися як особові імена, напр.: *Бѣло Харануричъ, Bielus Marussicz* і ін. [2, 65].

Але на час творення прізвищ частина антропонімів, етимони яких мали значення особи, могли вказувати на реальну ознаку ланотата (пор. *білан* “1) блондин. 2) назва білого волка, собаки і ін., 3) білий хліб” [Гр. I, 64]; *білуха* “білолиця, біла як сніг жінка; блондинка” [Гр. I, 67], *біляк* “1) білий за мастю, одягнений в біле, 2) від грибів, 3) біляк-заєць, 4) рід черешень, 5) простий, рядовий козак” [Гр. I, 68]; і ще ряд локальних значень [6, 69].

Прізвища *Білин* і *Білич*, крім запропонованої вище етимології, як і прізвище *Білицець*, можна вважати патронімами від давнього чоловічого імені *Бѣла* [Мор., 32], а прізвища *Білевич, Білович, Більовець* – від давнього імені *Бѣтъ* або антропоніма *Біль*.

Компонент *біл-* можна виділити і в ряді прізвищ, утворених морфологічним способом від проаналізованих вище антропонімів-ад'єктивів: *Біланчук, Біланюк, Білашенко, Білейчук* і ін.; від андронімів: *Біланинець, Біланнич, Білканич*; від катойконімів та відойконімних прикметників: *Білоцерківець, Білецький, Білинський* та ін.; від прізвищ – складних іменників та прикметників з компонентом *біло-*: *Білобаба, Біловол, Білоголовий, Білодід, Білокопитний* і ін.

На прикладі аналізу прізвищ з компонентом *біл-* можна говорити про множинність мотивацій прізвищ, етимонами яких є деривати прикметників на позначення кольору. Ці етимони мають неоднозначне тлумачення через свій невизначений функціональний статус (*Біляк* – слов'янське автохтонне відкомполітне або відапелятивне ім'я чи відапелятивне прізвисько?) та через багатозначність відприкметникових дериватів (див. вище: *Білан, Білуха*). Подібні проблеми виникають і при аналізі прізвищ, мотивованих дериватами прикметників *чорний* і *рудий*. Прикметник *чорний* в українській антропонімії реалізується основами *черн-* і *чорн-*: *Чернець, Черник, Черних, Черниш, Чернюта, Чернюх, Черняк; Чорнай, Чорней, Чорній, Чорниш, Чорнуха, Чорняк, Чорненко*. Перші й частково другі прізвища етимологізуються як давні слов'янські автохтонні імена, у тому числі і як відкомполітні: пор. *Черникъ, Чернякъ, Чорнышъ* [2, 84]; *Черней; Чернимиръ, Чорнославъ* [Мор., 204]; *Чернець, Чернышъ, Черняй* [Туп., 427-427]. Для деяких прізвищ етимонами могли служити

відприкметникові апелятиви (пор. *чернець, чорниш, чорнуха*). Особливо продуктивним був компонент *чорно-* у творенні складних антропонімів: *Чорновіл, Чорнозуб, Чорнописький* і т.п.

Найбільш неоднозначною з прикметникових основ на позначення кольору є основа *бур-*. З одного боку, враховуючи наявність антропоніма *Бурий* і словотвірних типів відприкметникових дериватів з основами *біл-, чорн-* та ін. етимони прізвищ *Бурко, Бурик, Бурець, Бурень* можна кваліфікувати як апелятивні деривати від прикметника *бурий*; а з іншого – майже всі ці лексеми засвідчені як давні слов'янські імена. Але деякі дослідники більше схильні пов'язувати антропонімну основу *бур-* з апелятивом “*бур'я*” [Мор., Вступ, 56; Грк., 484, 6, 98].

Реалізація антропонімоторного потенціалу прикметників *рудий, рябий, сивий, сірий, рижий* і *гнідий* показана в поданій нижче таблиці:

прізвище	Рудий	Рябий	Сивий	Сірий	Зелений	Рижий	Гнідий
-к-о	Рулько	Рябло		Сірко	Зеленко	Рижко	Гнілко Гнілько
-ак(-як)	Рудяк		Сивак	Сіряк	Зеленяк	Рижак	
-ик	Рудик			Сірик	Зеленик	Рижик	
-ець		Рябець	Сивець				Гнідець
-ук(-юк)				Сірук	Зеленюк	Рижук	
-ан			Сиван			Рижан	
-аш			Сиваш				Гнідаш
-ень	Рудель		Сивень				

-ей	Рудей					
Інші суф.	Рудас Рудика	Рябина Рябуха	Синера			
-ич	Рудич	Рябич	Сірич			Гнідич
-енко	Руденко	Рябенко	Сіренко		Ряженко	Гніденко

Повний збір українських прізвищ, напевно, дозволив би заповнити в цій таблиці всі порожні клітинки.

Інші прикметники на позначення кольору, які засвідчені як українські прізвища, свої словотворчі можливості в українській антропонімії виявили такими похідними: русий – Руско, Русак/Русяк, Русаль, Русан; синій – Синько, Синяк, Синило, Синька, Синюк; червоний – Червоняк/Червеняк, Червонюк/Черленюк/Червенюк; шарий – Шарко, Шарак, Шаран, Шарик, Шарун; жовтий – Жовтяк, Жовток, Жовтенко, Жовтюх; сідий – Сідько, Сідик, Сідун; чалий – Чалій, Чалюк, Чаленко; жарий – Жарко, Жарюк; темний – Темник, Темненко; світлий – Світлик. Більшість із розглянутих антропонімів мають давнє походження, що підтверджено їх фіксацією в давньоруських ономастикононах.

Аналіз поданих вище прізвищ, етимонами яких виступають деривати прикметників на позначення кольору, показує, що найпродуктивніше в антропонімії використовувалися відприкметникові іменники на -ко на зразок: Гнідко, Рябло, Сірко, хоча в апелятивному словотворі цей формант займає одне з останніх місць. Менш продуктивними серед антропонімів – відприкметникових дериватів – були іменування на -ик, -ець, а саме ці суфікси належать до найактивніших в апелятивному відприкметниковому словотворі.

Отже, аналіз прізвищ, етимонами яких послужили прикметники на позначення кольору та їх деривати, показує, що українська мова для творення іменувань людей активно використовувала лексеми, які характеризували денотата за його зовнішніми ознаками. Більшість лексем, що послужили етимонами аналізованих прізвищ, мають давньослов'янське походження; вони вживалися задовго до формування прізвищ у функції імен або імен-прізвищ. Ці висновки,

зроблені нами на матеріалі лише однієї порівняно невеликої лексичної групи, показують, що в дослідженнях сучасної української антропонімії ми недооцінюємо роль давньослов'янської ономастичної спадщини та її впливу на формування українських прізвищ.

1. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 206 с.
2. Демчук М. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К., 1988. – 170 с.
3. Керста Р. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // Історія української лексикології. – К., 1980. – С. 200-212.
4. Редько Ю. Словник українських прізвищ. т. I-II. Львів: НТШ, 2007.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1969. – 583 с.
6. Чучка П. Прізвища закарпатських українців Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.
7. Cieslikowa A. Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. – Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1990. – 235 s.

Прийняті скорочення.

- Гр. – Словарь української мови / За ред. Б.Грінченка. – К. 1907-1909. – Т. 1-4.
Грк. – Грковић М. Речник личних имена код Срба. – Београд: Вук Караџић, 1977. – 325 с.
Мор. – Славянский именованослов или собрание славянских личных имен. составлен М. Морошкиным. – СПб., 1867. – 108с. + 213 с.
Туп. – Тупиков Н.М. Словарь древне-русских личных собственных имен. – СПб., 1903. – 857 с.
Sv. – Svoboda J. Staročeská osobní jména a naša příjmení. – Praha, 1964. – 317 s.

Because of a plethora of word-formation mechanisms in Ukrainian language, color-describing adjectives became a source of many derivatives with the meaning "property carrier". For a long time, both such adjectives and their derivatives were used in antroponymy as personal given names and nicknames. This claim is supported both by the historical onomastics and by the analysis of modern Ukrainian surnames that were created based on proper-name and appellative lexis.

Key words: adjective, adjective derivate, surname etymon.

Прилагательные со значением цвета благодаря словообразовательным возможностям украинского языка стали причиной появления большого количества дериватов со словообразовательным значением "носитель признака". И сами прилагательные, и их дериваты из самых давних времен использовались в антропонимии как личные имена и имена-прозвища. В этом убеждаемся не только по исторической ономастике, но и по анализу этимонов современных украинских прозвищ, которые образовались на базе прирпательной и апелятивной лексики родного языка.

Ключевые слова: имя прилагательное, отприлагательный дериват, этимон прозвища.

ISSN 81 411-1-7
UKR 811.161.2 – 81'373.21

Ярослав Редька

ЧАСОВО-ПРОСТОРОВІ СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОЙКОНІМІЇ

На основі аналізу історичного, географічного й етнографічного матеріалу, що охоплює територію північних Галицької та Львівської земель Руського воеводства, автор статті зосереджує увагу на властивості географічного, статистичного, хронологічного та порівняльно-історичного методів при підході до аналізу хронологізації та локалізації системних явищ у регіональній ойконімії.

Ключові слова: регіональна та історична ойконімія, топонім, назва поселення, системні явища.

Усвідомлюючи міждисциплінарний характер ономастики, а топоніміки зокрема, дослідник цієї групи пропріальної лексики не може не враховувати явищ її системного характеру. Надто ж важливим видається таке наше твердження при підході до аналізу регіональної ойконімії, яка найповнішою мірою демонструє цю системність і – як категорія власних назв, злокалізованих у часі та просторі – виявляє досить придатною для опису хронології та географії процесів, напрямків змін; до дослідження тих властивостей, які навіть при наявності полярних тенденцій складають вінятковість ономастики” [4, 23].

Етимологізація назв поселень, їхньої первинної історичної локалізації, повномасштабне бачення етнічних процесів населення певних регіонів, тобто власне лінгвістичний аналіз, повинні значною мірою опиратися на позамовні чинники називництва. До останніх зараховуємо застосування різноманітних соціолінгвістичних, географічно-статистичних і аналітично-інтерпретаційних методик, щ, в кінцевому підсумку сприяє, як стверджує польський ономаст Роберт Мрузек, використанню результатів цих досліджень [...] для реконструкції давніх географічно-природничих, поселенських і культурних відносин. Але передусім ономастичні знання [полягають – Я.Р.] в можливості використання ономастичного матеріалу для аналізу й пізнання частини складних міжсистемних відношень у загальномовному й діалектному розумінні (включно з пограниччям), а також періодів історичного розвитку” [16, 130].

Метою даної розвідки є спроба показу впливості вищенаведеної аргументації та її застосування для етимологічного аналізу назв населених пунктів колишньої Галичини – точніше, Галицької і Львівської земель Руського воеводства (південної частини т.зв. Русі

Червоної, до якої входило ще й Белзьке воеводство) – в складі колишньої Речі Посполитої на основі опису історичного картографічного матеріалу з цих етнічних українських територій.

Вибір об'єкта дослідження обумовлено нами як хронологічно, так і географічно. Що стосується часового вибору, то тут ми керувалися наступними історичними чинниками:

Галичина є тим історичним регіоном південно-західної України, межі якого, починаючи з часу заснування її центру – м. Галича (1141 р.), досить часто змінювалися. Це значною мірою було пов'язано зі смертю Юрія II (Романовича), останнього з князів Галицько-Волинської держави (утвореної 1199 р.); після чого в 1340 р. за ці території розпочалася боротьба між польським королем Казиміром, Литовським князівством, Угорщиною, татарами й князем Любартом. Галичина в цей період була також і полігоном для польських королівських військ у боротьбі проти козаків. Після першого поділу Польщі в 1772 р., Галичина в складі польських Краківського й Сандомирського воеводств була включена до нової австрійської адміністративно-територіальної одиниці – провінції під назвою Королівство Галіції і Льодомерії.

Після розпаду Австро-Угорщини галичани й буковинці в 1918 р. проголосили Західноукраїнську Народну Республіку, об'єднану роком пізніше з УНР в єдину соборну державу.

Не маючи достатніх сил для збереження автономії, ця територія 1923 року була прилучена до Польщі на правах автономії, якої, однак, так і не дістала. Десятилітній період (1929-1939 рр.) ознаменований у Галичині боротьбою населення за своє визволення під проводом ОУН; з 17.09.1939 р. до літа 1941 р. – вона у складі УРСР; з 01.08.1941 р. – входить як Галицький Дистрикт Генеральної Губернії. Відділена від Посання й Лемківщини лінією Керзона на підставі радянсько-польських угод 1945 і 1951 рр., Галичина була поділена в складі УРСР на чотири області: Львівську, Станіславську, Дрогобицьку й Тернопільську [1, 450-451]. У незалежній Українській державі цей історичний регіон компактно включає в себе Івано-Франківську, Львівську й Тернопільську (без північних Кременецького й Шумського районів) області.

Зрозуміло, що згадані історичні перипетії значною мірою вплинули на етнічний склад населення Галичини, а відтак – й на територіальну систему називництва, пов'язану з діяльністю іноземних адміністративних апаратів і канцелярій (польських, австрійських, німецьких, російсько-радянських) і домінуванням їхніх офіційних мов.

Ойконімія історичної Галичини формувалася, починаючи з XIV ст. Відбувався цей процес на тодішніх землях Речі Посполитої і

був тісно пов'язаний із запровадженням там адміністративно-територіальним устроєм. Як було вже сказано, означений регіон входив до складу Русі Червоної, яка вміщувала два воєводства: Руське та Белзьке. Як адміністративні одиниці воєводства ділилися ще й на відповідні "землі". Характерно, що свої назви вказані воєводства отримували від назви регіону (області) – дільниці (району): напр., воєводство Підляське (утворене 1520 р.); воєводство Руське (утворене 1434 р.); воєводство Подільське (утворене в п. пол. XV ст.); воєводство Волинське (утворене після Люблінської унії 1569 р.) [15, 139].

У складі Русі Червоної Галичина належала до воєводства Руського, поділеного на п'ять земель: Сяноцьку, Перемишльську, Львівську, Галицьку й Холмську, відмежовану від перших чотирьох воєводством Белзьким. Серед означених земель власне Белзька й Галицька повноправно можуть іменуватися Галичиною.

На початку ХХ ст. географічні межі Русі Червоної визначив і належним чином картографував польський історик Александр Яблоновський у своїх фундаментальних географічно-історично-статистичних працях: "Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T. VII, część II-ga. Ziemia Ruskie. Ruś Czerwona" [10] та "Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej" [2]. На підставі даних, вміщених у них, та в праці Костянтина-Яна Гладилевича "Zmiany krajobrazu w ziemi Lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku" [7] сучасний польський історик Маврикій Хорн уточнив обшир (площу) земель воєводства Руського та його заселення в період 1600-1648 рр. Згідно з його даними, Галицька та Львівська землі займали площу 15433 км² та 12738 км² відповідно (Сяноцька – 4088 км², Перемишльська – 13036 км², Белзька – 9167 км²). У Галицькій землі було 571 сільське поселення та 75 міських (разом 646), у Львівській – 779 сільських і 71 міське поселення (разом 850). Загалом же на Русі Червоній було 3396 поселень (3173 сільських і 223 міських), з них на землі Сяноцьку (а), Перемишльську (б) й Белзьку (в) – решту території Руського воєводства – відповідно припадало: а) 480 (466+14); б) 861 (829+32); в) 559 (528+31) [8, 10-11].

Простий підрахунок дозволяє стверджувати, що:

1) з погляду території Галицька і Львівська землі займали обшир у 28171 км² (51,72%); Сяноцька, Белзька й Перемишльська – 26291 км² (48,27%) при загальній площі Русі Червоної – 54462 км² (100%);

2) з точки зору існуючих на ній поселень, то тут процентне відношення Галицької та Львівської земель до Сяноцької, Перемишльської

й Белзької відповідно становить – 44,05% і 55,95%.

З цього робимо висновок, що в означений період (коли майже на всіх територіях фактично уже був завершений процес появи нових земель) Галичина, займаючи більшу площу, все ж була суттєво менше заселена від решти трьох земель Руського воєводства Русі Червоної. Пояснення цьому (ідучи за М. Хорном, який вказує, наприклад, на порівняно пізній початок заселення для Галицької землі з густотою сіл 1:3,5 порівняно з Сяноцькою та на 0,57% більший ніж середньо у воєводствах Руському й Белзькому) [8, 11]) можуть слугувати часті плюндрування цих земель татарськими ордами (1605-1633 рр.). Це вело до створення міст оборонного характеру з перевагою у них, однак, сільськогосподарського населення й не сприяло появі сіл. Позитивним підґрунтям для утворення сільських поселень було утворення нових фільварочно-панщинних господарських відносин [8, 12].

Особливу увагу сконцентруємо на описі опрацьованого нами в архівах Польщі (бібліотеці ім. Чарторизьких у Кракові, Краківському Ягеллонському університеті, Краківській Академії Мистецтв) картографічного матеріалу, почерпнутого на основі "Centralnego katalogu Zbiorów Kartograficznych w Polsce. Zeszyt 3 Wieloarkuszowe mapy ziem Polskich 1576-1870. – Część 1" [3].

Ще на початку минулого століття польсько-український мовознавець Й. Галічер зосередив увагу на важливості лінгвістичної інформації власних назв на топографічних картах, зокрема, на її зв'язку з антропогеографічною проблемою. Адже можемо погодитись із дослідником, що, наприклад, на кадастрових картах хоча спочатку й не фіксуються назви окремих земельних ділянок, полів, нив, проте вони функціонують у мові місцевого населення тривалий час, стаючи базою для утворення назв поселень, рік, потоків, тобто значніших географічних об'єктів. Такі назви надалі стають своєрідними маркерами, символами людської власності й користування. "Вони є проявом глибоко проникаючого зв'язку між самою людиною і проявами її життя" [6, 7]. Мова, ж на якій даються такі назви, нерозривно зживається з землею народу-автохтона, кожною її п'яддю, кожним куточком і урочищем. Із цього стає зрозумілим, що чим міцнішим стає володіння землею, її угіддями, тим тіснішим виявляється поєднання найдрібніших ділянок землі з власними назвами. Назви людських поселень набувають динамічного характеру, а іменування їхніх дрібніших ділянок і першорядним джерелом для історії поселень. Такого роду назви в своїй більшості мовно генетично, в першу чергу, пов'язані з іменами власників чи першопоселенців, проте однією з основ називання людських осад виступають також ще й ландшафт і клімат.

Розв'язання назвотворчих проблем великою мірою досягає незаперечного успіху лише за умови аналізу географічних атласів і карт, які опираються на історичний матеріал. Власне що основоположну істину одними з перших зрозуміли польські історіографи А. Яблоновський і А. Павінський, які на початку минулого століття у видавництві "Źródła i dziejowe" започаткували розділ "Polska XVI wieku pod względem geograficznym i statystycznym" [10], що став, по суті, першою спробою створення історичного атласу польських земель. 24 жовтня 1904 р. Александр Яблоновський на звітному засіданні історично-філософського відділу Краківської Академії Мистецтв виголосив доповідь на тему: "Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej" [9], в якій розкрив характер і генезис своєї фундаментальної роботи, опрацьовані Руські землі означеного в назві часового періоду. Основним підґрунтям для даної розвідки слугувала опрацьована також і нами "Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według najnowszych materiałów na 1 300 000" [11], видана у Парижі в період 1840-1859 рр. Її автором вважається польський генерал Войтек Хжановський. Це, зрештою, єдина топографічна карта Польщі в межах історичних кордонів, яка була видана поляками під час австрійської окупації. Цікавим є той факт, що сам автор карти – її багаторічний керівник – зрікся усіх на неї прав на користь польської бібліотеки в Парижі, і з 1859 р. керівництво картографічними працями проводив уже Фелікс Вротновський.

Але тут важливо наголосити на тому промовистому й важливому для топоніміки факті, що автори аналізованої також і нами "Карти давньої Польщі", використовуючи інші карти польських земель, видані й опрацьовані австрійськими інтервентами, вклали багато праці й зусиль щодо виправлення на власній карті плесформованих, перекручених і спотворених назв поселень. Заслугою цієї праці загалом, а майже ж із погляду нашої зосередженості на ойконімах Львівської та Галицької земель, є та неоціненна послуга, яку дає нам згадана карта при локалізації давніх ойконімів порівняно зі сучасним адміністративно-територіальним устроєм. Вона складається з 48 аркушів і покажчика, в якому читаємо пояснення: "Cała karta składa się z 45-ciu sekcuj i 8-miu dodatków. Wszystkie mięści się na 48-miu arkuszach oznaczonych liczbą rzymską" [11].

Отож, А. Яблоновський мав для своєї картографічної праці хорошу історично-географічну базу, однак тут він зіткнувся з проблемою її достосування до власне Руських земель Речі Посполитої кінця XVI ст. Трудність полягала в тому, щоби, попри стисле розмежування усіляких політично-

адміністративних дільниць, показати, передусім, стан тодішнього майнового володіння і при цьому не поминути розмежування поселень родових гнізд місцевого поміщицтва. Вирішено було поділити земельні володіння на категорії, використавши для кожної з них окремий колір, що повною мірою відповідало королівським і духовним володінням, але суперечило великій розмаїтості поміщицької власності й неможливістю застосування для цього величезної гами кольорів (з цією метою були використані підкреслення для назв поміщицьких поселень (напр. *Firlejów*) і перекреслені рискою кружечки (o) – для поселень боярських та козацьких слобід і хуторів в українських королівщинах).

Важливо було також вирішити й суто хронологічний момент, адже канвою атласу генерала Хжановського стали поселення, що існували в I пол. XVI ст., а необхідно було показати динаміку заселення на межі XVII ст., як і вказати одночасно на різницю в ступені заселення цієї території протягом 300 років, адже кожне з існуючих поселень у XVI – на поч. XVII ст. було би виокремлене за допомогою риси, що перекреслює кружечок (o). У такому вигляді Атлас був представлений Яблоновським на Третньому з'їзді польських істориків у Кракові у вигляді великої суцільної карти, виконаної вручну. Тоді для виділення волостей було застосовано 6 кольорів (три основних: червоний, блакитний, жовтий та три комбінованих: фіолетовий, зелений і оранжевий). Без будь-яких змін праця була демонстрована роком пізніше на Першому міжнародному конгресі істориків у Римі, після повернення з якого по дорозі до Відня і виступі там із доповіддю у Військово-географічному інституті, автор, врахувавши зауваження Краківської Академії Мистецтв, отримав остаточне схвалення на її видання. У кінцевому варіанті Атлас мав гаму із уже семи кольорів (відповідно до категоріального поділу волостей), а саме: червоний – для позначення королівських володінь, блакитний – для володінь духовних латинського визнання, фіолетовий – грецького, коричневий – для великокнязівських володінь, піщаний – власності менш заможних князів, зелений – найбагатших землевласників, жовтий – володінь панів малої та середньої заможності.

До цього додамо ще деякі використані у легенді умовні знаки:

1) сині й червоні кружечки біля назв населених пунктів позначали, що про їхнє існування поряд з іншими (немаркованими) було вже відомо на межі XVI-XVII ст.;

2) блакитною рискою підкреслено родові гнізда й маєтки;

3) столиці (центри) воєводств мали підкреслення з трьох червоних ліній; земель і повітів – двох червоних ліній; староств і духовних володінь – з однієї, також червоної

лінії; приватні волості позначені одним підкресленням зеленого кольору;

4) границі воєводств, земель, повітів і волостей були зазначені лініями червоного кольору різної товщини в бік їхнього зменшення, залежно від розміру адміністративної одиниці.

Атлас налічував 21 карту (4 вступних і 17 власне самого атласу).

Галицька і Львівська землі знайшли своє відображення на картах: Другій (південна частина); Третій (східна частина) з додатком № 3; Четвертій із додатком № 4; П'ятій (південна частина); Шостій (південно-західна частина) і Сьомій (західна частина).

І останнє, на чому важливо зупинитися, завершуючи аналіз Історичного Атласу Польщі Александра Яблоновського, так це те, що ним у загальному категоріальному поділі поміщицьких володінь подані числа, які вказують на роди чи будинки власників, прізвища яких легко знаходимо у вступному реєстрі-переліку; й – навпаки – неважко знайти й володіння певного землевласника на вказаній у переліку карті. За словами автора, “Назви шляхетських гнізд самі вказують, звідки взялися прізвища їх первинних спадкоємців, які через це зрідка виступають у вступному переліку” [9, 18]. Хоча дана історико-географічна праця й не позбавлена певних недоліків (які, до речі, усвідомлював й автор, називаючи з-поміж інших такі, як: перенесення певних недоглядів з карти генерала Хжановського; хронологічна канва карт, датована I пол. XVI ст.; надто малий масштаб, порівняно з детальними картами австрійського, пруського й російського генеральних штабів кінця XIX ст. [9, 19]), однак, вона є першою спробою географічно-історичного опису давніх Руських земель із максимальним урахуванням їхнього заселення. Ця тенденція, розпочавшись у Кракові 1880 року на Першому з'їзді істориків, поклала початок, як зазначає Ірена Гейшторова, ініціативі створення Історичного Атласу Польщі, і при цьому “картографічний опис заселення, адміністративних меж і поділу володінь вдалося довести у вигляді публікації тільки для Руських земель, на що А.Яблоновський затратив 15 років” [5, 688].

До речі, сам автор Атласу, як і інший відомий історик того часу – Францішек Буяк, в цій картографічній праці основним її завданням бачили реконструкцію розмірів володінь і розміщення населених пунктів. Розвиваючи цю думку, згаданий Ф.Буяк так висловився з приводу земель Руських: “Метою Атласу є унаочнення поділу землі, яке є досить промовистим і повчальним. Навіть побіжний погляд на нього роз'яснює цілі періоди нашої [польської – Я.Р.] та руської історії, схилиючи до роздумів і насуваючи нові думки” (цит. за [5, 689]).

Власне, Історичний Атлас Польщі породив у II-й половині XIX ст. ряд проблем, пов'язаних

із дослідженням адміністративно-територіального устрою Польської держави. До першого поділу Речі Посполитої 1772 року, підставою для визначення меж державних і релігійних адміністративних одиниць було встановлення парафіяльної мережі. І в цьому сенсі картографічні джерела досить точно фіксують як костельну організацію, починаючи від парафії і закінчуючи метрополією, так і межі воєводств і дрібніших адміністративних державних одиниць. На таку важливість картографічного матеріалу звернув увагу Станіслав Літак, проаналізувавши Карту адміністративних поділів Польщі перед 1772 роком. На ній, наприклад, так звана Львівська провінція займала південно-східні Руські землі, в яких було 152 костельних парафій, 8 архидияконатів і 57 деканатів, при тому, що Львів вважався столицею багатьох релігійних визнань і обрядів. Детально вивчивши карти Й. Якубовського (1928 р.), В. Семковича (1772 р.), Й. Ріцци-Занноні (1772 р.), К. де Партхесса (1770 р.), дослідник віддає перевагу картам воєводств, доданим до рекрутських (призовних) списків, і так званим люстраціям (інспекціям) королівщин [12, 84].

У нашому матеріалі для Галицької та Львівської земель цінними виявились карти-додатки до люстрацій Руського воєводства 1661-1665 років [M1:500000], опрацьовані Вандою Левандовською [13], [14]. Тут чітко подані межі воєводств, земель; детально позначені НП різної величини й форми власності, запусілі оселі, двори, фільварки.

Таким чином, зі сказаного можемо зробити той незаперечний висновок, що аналіз топографічного історико-географічного матеріалу з території Галицької та Львівської земель Руського воєводства, вміщеного в основоположних історико-географічних працях Александра Яблоновського, Войтеха Хжановського, Станіслава Літака та ін., переконує в своїй неоціненній послугі для дослідників історичної ойконімії при підході до встановлення етимології регіональної ойконімії та виявлення в ній системних хронологічних і локалізаційних відношень.

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Вид-во «ГЕНЕЗА», 1996. – 942 с.
2. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej / Dział opracowany przez Aleksandra Jabłonowskiego. – Warszawa-Wiedeń, 1889-1904.
3. Centralny katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce. Zeszyt 5. Wieloarkuszowe mapy ziem Polskich 1576-1870. – Część 1. Tekst / red. i oprac. T. Paćko, W. Trzebiński. – Wrocław, Warszawa, Kraków etc., 1983. – 109 s.
4. Cyniak E. Onomastyka jako dyscyplina naukowa i przedmiot dydaktyki / E. Cyniak, S. Gała //

Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej : Materiały z VI Konferencji Onomastycznej. – Szczecin. 1988. – S. 21-27.

5. Gieysztorowa I. O właściwą drogę Atlasu Historycznego Polski / I. Gieysztorowa // Kwartalnik historii kultury materialnej. – Warszawa. 1966. – R. XIV, nr. 4. – S. 687-694.

6. Halicz J. Metody i zagadnienia imiennictwa miejscowego / J. Halicz // Czasopismo geograficzne / red. E. Romer. – 1934. – T. XII, z.1 – Lwów... Warszawa: Skład Główny. – S. 1-18.

7. Hładyłowicz K.-J. Zmiany krajobrazu w ziemi Lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku / K.-J. Hładyłowicz // Studia z Historii Społecznej i Gospodarczej poświęcone prof. Franciszkowi Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 101-132.

8. Hom M. Walka chłopów czerwonoruskich u wyzyskiem feudalnym w latach 1600-1648. Część I. Zbiegostwo i zbójnictwo Karpackie. – Opole. 1974. – 96 s.

9. Jabłonowski A. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemia Ruskie Rzeczypospolitej. Sprawozdanie z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. – 1904. – T.I. – S. 14-20.

10. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T.VII, część II-ga. Ziemia Ruskie. Ruś Czerwona / A. Jabłonowski // Źródła dziejowe. – T.XVIII, część II-ga. – Warszawa: Skład Główny u Gebethnera i Wollfa. 1903. – 491s. + spis miejscowości (33 s.).

11. Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów na 1:300 000 / Wojciech Chrzanowski (kier.), Józef Kowalski, Feliks Wrętnowski (kier.)... – Raryż, 1840-1859.

12. Litak S. Mapa podziałów administracyjnych Polski ok. 1772 r. (przed pierwszym rozbiorem) / S. Litak // Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Humanistyka. – 1979. – Vol.21, nr.1. – Warszawa : PWN. – S. 81-85.

13. Lustracja województwa Ruskiego 1661-1665. Część II. Ziemia Lwowska / Wydali Emilia i Kazimierz Arłamowscy. – Wrocław etc., 1974. – 216 s.+ mapa.

14. Lustracja województwa Ruskiego 1661-1665. Część III. Ziemia Halicka i Helmska / Wydali Emilia i Kazimierz Arłamowscy i Wanda Kaput. – Wrocław etc., 1976. – 303s. + 2 mapy.

15. Łesiów M. Nowe nazwy województw w III Rzeczypospolitej / M. Łesiów // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. (Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Riegerowi) / pod. red. Ewy Wołnicz-Pawłowskiej i Wandy Szulowskiej. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe “Semper”. 2000. – S. 137-145.

16. Mrózek R. Onomastyka a praktyka językowa w aspekcie dydaktycznym / R. Mrózek // Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej : Materiały z VI Konferencji Onomastycznej. – Szczecin. 1988. – S. 129-134.

На основани анализа исторического, географического и топографического материала, что охватывает территорию бывших Галицкой и Львовской земель Русского воєводства, автор статьи сосредотачивает внимание на важности географического, статистического, социологического и сравнительно-исторического методов при подходе к

анализу хронологизации и локализации системных явлений в региональной ойконимии.

Ключові слова: региональная и историческая ойконимия, топоним, название поселения, системные явления

On the basis of the analysis of the historical, geographical, and topographical material that includes the territory of the former ancient Galician and Lviv Lands of Ruthenian (early Ukrainian) principalities, the author of article dwells on the importance of geographical, statistical, sociological, analytical and interpretative methods to date and localize systemic phenomena in regional oikonymy.

Key words: regional and historical oikonymy, toponym, place names, systemic phenomena.

УДК 811.161.2'373,2

ББК 81.2 Ук-4

Тамара Поляруш

СХІДНОПОЛІСЬКИЙ ОЙКОНИМ ПОНОРНИЦЯ В МІСЦЕВОМУ ЛІНГВАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглядається назва давнього східнополіського топоніма Понорниця, що на Чернігівщині. Етимологія ойконіма і однойменного гідроніма аналізується на широкому лінгвальному тлі – діалектному, ономастичному.

Ключові слова: топонім, ойконім, гідронім, говірка, дифтонг, акання, монофтонгізація.

У сучасній українській діалектології й ономастиці недостатньо вивченими і дослідженими залишаються східнополіські говори, зокрема ті, що локалізуються на території північно-східної Чернігівщини, північної Сумщини, ареал яких можна умовно окреслити як північно-східне українське Лівобережжя. А між тим наші особисті спостереження і записи, зроблені під час ономастичних експедицій, свідчать про невичерпні і не пізнані ще україністикою факти як діалектного характеру загалом, так і ономастичного зокрема. Окрім відомих праць М. І. Толстого і Є. О. Черепанової про місцеві географічні терміни та мікротопонімію Чернігівсько-Сумського Полісся, навряд чи набереться бодай десяток статей, газетних публікацій у місцевій пресі про діалектні та ономастичні спостереження з окресленого регіону.

Метою цієї статті є лінгвістичний аналіз назви селища Понорниця, що в Коропському районі Чернігівської області, а також того місцевого діалектного та ономастичного матеріалу, що тут функціонує.

Цей ойконім, як до речі, і однойменний гідронім *Понурниця* [СГУ, 437], що тут протікає і нині називається конотативним онімом *Багачка*, відомий з XVII ст. Річка ця має досить звивисте русло, в багатьох місцях майже пересохла, але значна кількість джерел на ній, а також близькість ґрунтових вод (річка протікає майже по всій довжині болотистою торф'яниковою місцевістю) і нині підтримує певний водний баланс і течію. Селище *Понорниця* розташоване в поймі цієї річки на горбистих, поритих численними ярами та вибалками її берегах.

У місцевому мовленні вживається кілька варіантів ойконіма: основний, найбільш уживаний *Панорниця*, рідше вживається у мовленні старших осіб варіант *Панарниця*, що від першого різниться наголосом та ненаголошенням [а] у другому складі. Саме таке наголошення можна вважати первинним, оскільки більшість українських топонімів на -иц(я) мають наголошений суфікс, пор. ойконіми *Мала* і *Велика Дівича* (Чрг), *Зарваніця* (Трн), *Вербиця* (Льв, Трн), гідроніми *Рудавиця* (бас. Прип'яті), *Гнилиця* (бас. Сейму) та ін. Зміщення наголосу на основу могло відбутися за аналогією до більш відомого в цих місцях ойконіма *Собниця* та інших назв із наголосом на твірній основі. У місцевих варіантах назви відображені такі типові для місцевої говірки явища, як акання (*Панарниця*), тверда вимова [ц]. У більш сучасному варіанті *Панорниця* маємо наголошений [о], очевидно, дифтонгічного походження. Похідний ад'ектонім *панорницік*, -а зберігає явища акання, твердий [ц], а також має типову для говірки рису – відпадання кінцевого [й] у прикметникових формах чоловічого роду. Засвідчена нами назва мешканців селища *панарнюк*, *панарнючка* вживаються рідко, частіше мешканцями інших поселень; місцеві мовці сприймають їх як негативні емоційно забарвлені, натомість послуговуються прикметниками *панорницік*, *панорницяк*, *панорницік* (множ.).

Етимологічно назва загалом прозора: в основі її лежить географічний термін *понора* “округла або видовжена заглибина, в якій зникають поверхневі води” [4, 284], також похідний від нього прикметник *понористий* “поритий, нерівний” [Грінченко, III, с. 312; ЕСУМ, IV, с. 513]. Автори ЕСУМ припускають походження аналізованого етимона від запозиченого молдавського *понор* (рум. *ropor*) “яр, вибій”, яке зводиться до болг. *пѡнор* “карстова яма” (куди втікає вода), схв. *пѡнор* “пріра, бе: дня”, пов'язаних із праслов'янським *pora* “нора”, *purjati* “ниряти” [ЕСУМ, там само].

Вихідна семантика топонімів (і ойконіма, і гідроніма) цілком відповідає тим ландшафтним умовам, у яких локалізуються об'єкти: русло річки звивисте, покручене, з великою кількістю джерел. Селище також розташоване по обидва

береги річки на підвищеннях, які густо пересічені ярами та вибалками.

В Україні маємо ряд топонімів, етимологічно споріднених із досліджуваним, – це гідроніми р. *Понора*, б. *Понори*, 2 річки і назвою *Понурка* [СГУ, 437]; ойконіми – *Понора* в Хмельницькій обл., *Понори* в Чернігівській.

Варіант гідроніма *Понурниця* [СГУ, 437] засвідчений також О. Лазаревським [2, 116]. Він відображає, очевидно, монофтонгізацію нисхідного дифтонга [у"], що є примітною рисою місцевої говірки. Таким чином, структуру топоніма можна відтворити так: *Понор-н-иц(я)*. Саме так її подає М.П. Янко, наводячи до нього твірний прикметник *понорна* – “розташована на понорах” [4, 285]. Не зовсім умотивованим є тут суфіксальний -н-, як, до речі, і сам прикметник, що ніде не зафіксований у словниках. Очевидно, тут швидше маємо справу зі складним двокомпонентним суфіксом -ниц(я), що утворився за аналогією до інших складних топоформантів унаслідок явища перерозкладу прикметникових твірних основ [1, 188–189].

Питання первинності ойконіма чи гідроніма також неоднозначне. Дослідники слов'янської гідронімії вважають суфікс -иц(я) давньою словотвірною прикметою саме цього класу топонімів [4, 121]. З огляду на те, що і гідронім, і ойконім відомі з XVII ст., можна надати перевагу первинності гідроніма. Що ж до молдавсько-румунського сліду етимології назви, то на його користь можуть слугувати ще такі місцеві прізвища, як *Петрушанко* і *Пушанко*. Свого часу знаний дослідник української топонімії, історичних процесів її формування О. С. Стрижак висловлював авторові цих рядків, що має батьківське прізвище *Петрушанко*, можливість східнороманського коріння цих номенів, які “українізувалися” за допомогою суфікса -к(о) від, можливо, молдавських онімів *Петрушан, *Пушан. Принаймні наші намагання віднайти серед маси українських прізвищ на -к(о), -енк(о) назв на -анк(о) не дали поки що позитивного результату. До речі, у селищі ці прізвища, особливо перше, є досить поширеним, його носять цілі роди з давніх часів, як свідчать місцеві старожили і деякі історичні джерела (наприклад, Переписні книги 1666 р.). Хоча, з іншого боку, на користь первинності ойконіма може свідчити незначна довжина річки і чималі розміри селища, яке до 1961 року було районним центром і налічувало в той час понад 8 тисяч мешканців. Цікавим і примітним є той факт, що саме в цьому селищі обривається межа акаючих говорів на південь і південний захід: сусідні з цього боку села *Оболоння*, *Вишеньки*, які і нинішній райцентр *Короп*, акання не знають, тоді як у напрямку на північний схід (по трасі Чернігів–Новгород–Сіверський) практично у всіх селах – *Хлоп'яники*, *Авдіївка*, *Шабалтасівка*, *Блистова* і ін. – акання досить виразне і стійке,

як само, як і наявність дифтонгів з основним [у] [у"], [у"], рідше [у"]].

На тлі багатой поліської природи, відносно небагатого навколишнього середовища в *Понорниці* та її околицях сформувався багатий мікротопонімікон, що відображає і природне, і мовленнєве багатство краю. Цікавими є назви лісів, урочищ: ліс *Кругла*, ур. *Чернеччина*, ур. *Миллибу* “чче. яр *Іруга*: кутків і частин селища: *Суха Ви'рба* (поряд – село *Ви'рба*, яке в народі мають *Сир'а Ви'рба*), ур. *Рихли* (місцевість колишнього монастиря), кутки *Пузику* “вка < від прізвища Пузик, *Сахобавка*, *Криму* “вка < від прізвища Кром, *Сухобавка*, *Куток*, *Плющу* “вка, *Шма'тав горад*, *Му* “ст та ін.

Упродовж століть сформувався тут досить розмаїтий місцевий антропонімікон. Так, найпоширеніші прізвища: *Пістун*, *Петрушанко*, *Кром*, *Маринченко*, *Бугай(ов)*, *Стичак*, *Трапизон*, *Паливайко*, *Плюць*, *Малік*, *Стрижак*, *Кузьменко*, *Гончар(ов)*, *Чортолоз(ов)*, *Шевель*, *Стельмах*, *Смоголь*, *Колодій*, *Колобка*, *Падалка*, *Дема*, *Дем'яновський*, *Коваль*, *Стичак*, *Сушеніця* та ін.

Цікавими є і варіанти деяких особових імен, особливо старших людей, переважно жінок, іменз яким присвоювалися священником: *Латина* (церк. Фотинія), до речі, досить поширеним було це ім'я серед жінок народження кінця XIX – поч. XX ст., також *Івга*, *Устя*, *Мірхва*, *Кате'рина*, *Хар(и)тина*, *Хадора*, *Івдоба*: рідко вживається повне ім'я *Марія*, замість нього – варіанти *Маша*, *Мір'я*; із розмовних варіантів чоловічих імен поширеними є *Колья*, *Миша*, *Шура*, *Шурик*, *П'єтя*, *Вася*, що не виявляють локальних особливостей.

Не маючи на меті розкрити в цій статті усіх діалектних особливостей місцевої говірки, усе ж назвемо найбільш виразні. У системі вокалізму унаслідок явища акання по суті майже відсутня фонема /o/, акання має тут стійкий характер: до цього часу воно проступає навіть у мовленні освічених людей, вчителів-автохтонів з походження; як уже зазначалося, це явище спостерігається в говірках сіл, що лежать на північ і північний схід до м. Новгород–Сіверського, де розпочинається смуга говорів, перехідних від української до білоруської мов (це говірки м. Новгород–Сіверського та сіл, що розташовані навколо нього і на північ до кордону з Білоруссю, а далі смуга цих говірок продовжується на півночі Сумщини (Ямпільський, Середино-Будський райони).

У говірці зберігаються нисхідні дифтонги [у"] [у"], *кі зазнають монофтонгізації в [у], рідше [и]: сту “л// стил; ку “н// кин”, ву “л// вул тощо.

У системі приголосних говірці властиве ствердіння [ц]: *канец*, *хлопец*, -ца *цабрина* (літ. цярина); також поширений твердий [р] у всіх позиціях: *бур'ак*, *ри'би* (рябий), *ри'сни* (рясний), хоча в окремих лексемах виступає [р']: *хряпка* «осередок капусти», *тряпка*, *грядка*. Відсутня

фонема /ф/: *хву* “ртка”, *Хведар*, *хвामीля*, *Хадора* (Федора) тощо.

Чимало в говірці специфічних лексем, як от: *рундук* “крильце”, *навітка* “сарай”, *варина* “жердина”, *гурок* “огірок”, *губи* “усі гриби, крім білих”, *ни паробне* “несмачне, про їжу”, *халадец* (назва двох страв – літній зелений і той, що застигає), *паруха* “ряжанка”, *кѡвбик* “салісон” та ін.

Ці та інші (морфологічні, деякі синтаксичні) особливості понорницької говірки свідчать про те, що вона репрезентує групу старожитних східнополіських говірок, які чекають ще на свого дослідника. Саме ж селища є досить давнім українським поселенням, автохтонна людність якого зберігає свої мовленнєві, психологічні, антропологічні та ін. особливості, які, на жаль, не були об'єктом спеціальних наукових досліджень.

Список умовних скорочень

Грінченко – Словарь української мови в 4-х т. / За ред. Б. Грінченка – К.: В-во АН УРСР. 1959–1959. – Т. 1–4. СГУ – Словник гідронімів України. – К.: Наук. думка. 1979. – 780 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови і в 7-ми т. / Гол.ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук.думка. 1982 – 2006. – Т. 1–3.

1. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. // Лукія Лук'янівна Гумецька. – К.: 1958. – 267 с.
2. Лазаревский А. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Черниговский полк // Александр Лазаревский. – Чернигов: 1866. – 180 с.
3. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья // В. Топоров, Н. Трубачев. – М.: Наука. 1962. – 270 с.
4. Янко М.Т. Топонімічний словник України: словник-довідник // Микола Тимофійович Янко. – К.: 1998. – 432 с.

The name of the ancient eastern polissian toponym “Ponornytsia” which is located in Chernihiv region is described in the article. The etymology of this oykonym and hydronym of the same name is analyzed on the base of broad lingual background, namely dialectal and onomastic.

Key words: toponym, oykonym, hydronym, patois, diphthong, using sound -a, monophthongization.

В статтє рассматривается название древнего восточно-полюсского топонима *Понорниця* Черниговской области. Этимология ойконима и одновременно гидронима анализируется на широком лингвальном фоне – диалектном, ономастическом.

Ключевые слова: топоним, ойконим, гидроним, наречие, дифтонг, акание, монофтонгизация.

УДК 81'373. 21: 81'373. 2
ББК 81.2 Ук-4

Інна Воляннюк

ОЙКОНИМИ ПІВНІЧНОЇ
ТЕРНОПІЛЬЩИНИ З
ХРИСТІЯНСЬКИМИ ІМЕНАМИ В
ОСНОВАХ

У статті зойснено структурно-словотвірний та семантичний аналіз ойконімів Північної Тернопільщини, в основах яких засвідчені християнські імена. Показано продуктивність словотвірних моделей ойконімів з християнськими іменами в основах.

Ключові слова: ойконім, християнське ім'я, словотвірна модель, морфемна структура.

В оніматичній літературі довгий час вважалося, що найдавнішими є ті топоніми, які мотивовані апелятивами, на зразок Гора, Долина, Болото і подібні, однак це стосується хіба що гідронімів чи оронімів, тобто назв водних об'єктів, гір, гірських масивів. Коли ж ідеться про назви населених пунктів, то наведена вище думка не має підтвердження у найдавніших писемних пам'ятках. Поселення, як відомо, – це рукотворні об'єкти, і людський чинник у їх найменуваннях відіграє вирішальну роль. Не випадково найдавніше фіксованими у писемних пам'ятках є назви тих населених пунктів, які безпосередньо чи опосередковано відображають людський чинник і утворені за допомогою форманта *-*jъ (-*j-е, -*j-а), -ів (<ов), -ин, -ськ, -иц-я* та назв на *-ичі, -ани, -івці, -инці, -и/-і*.

Здійснюючи діахронічне вивчення ойконімії Північної Тернопільщини, переконаємось у тому, що твірними основами більшості назв поселень були особові назви. Серед них – давньослов'янські відкомполітні та відапелятивні імена, а також християнські імена, що безпосередньо закріпилися в основах зазначених вище моделей ойконімів.

Ареальному вивченню назв поселень вказаного типу присвячене дисертаційне дослідження М. Мриглод “Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах” (Івано-Франківськ, 2002). Дослідниця подала структурно-семантичний аналіз ойконімів із християнськими іменами в основах, описала продуктивність імен у конкретних моделях ойконімів, висвітлила їх динаміку на різних синхронних зрізах, простежила просторове поширення назв населених пунктів із християнськими іменами в основах на території Правобережної України [14]. Християнські особові власні імена – це імена переважно староеврейського, грецького, латинського та ін. походження, що поширилися в Україні з прийняттям християнства. Узаконені церквою

форми імен, потрапивши на східнослов'янський ґрунт, зазнавали адаптації, пристосування до звукової та словотвірної системи української мови. Таким чином виникали відмінні від канонічних народні варіанти – усічені, усічено-суфіксальні та суфіксальні форми християнських імен [20, 273 – 274].

Вживання християнських особових назв в основах ойконімів розглянемо за відповідними ойконімними моделями.

Ойконіми Північної Тернопільщини на -івці, -инці.

На думку В. Никонова, ойконіми на *-івці, -инці* належать до найбільш давніх і найчисельніших в українській топонімії. За кількістю вони поступаються лише назвам на *-ка, -івка* і майже дорівнюють топонімам на *-ів* [15, 19]. Ойконіми України названої словотвірної моделі стали об'єктом спеціального монографічного вивчення Д. Бучка [4]. Здійснюючи діахронічне структурно-ареальне дослідження ойконімів України на *-івці, -инці* за період XIV – XX ст., автор вказав на зв'язок ареалу українських топонімів названого типу з ареалами однойменних топонімів на території Словаччини, Болгарії та Югославії, дослідив процес їх розвитку на території України. Учений уперше в Україні кваліфікував ойконіми на *-івці, -инці* як патронімічні назви поселень, тобто такі, що виникли внаслідок метонімічного перенесення назв людей на поселення, в яких вони жили [1, 7], у сучасних працях він визначає їх як відпатронімічні назви, оскільки патронімічними є не самі ойконіми, а їх базові назви.

Відпатронімічні назви Північної Тернопільщини належать до найчисельніших (50 назв поселень). Серед них 23 ойконіми, в основах яких засвідчені християнські особові імена. Залежно від морфемної структури їх твірних основ ці назви поселень поділяємо на дві підгрупи.

1. Ойконіми на *-івці, -инці*, в основах яких репрезентуються особові імена в офіційній формі, їх чотири: *Антонівці < антонівці* – “поселення, яке заселяють антонівці”, “рід чи піддані Антона” [18, 39]; *Матвіївці < матвіївці* – “поселення, яке заселяють матвіївці”, “рід чи піддані Матвія” [18, 39]; *Охрімівці < охрімівці* – “поселення, яке заселяють охрімівці”, “рід чи піддані Охріма” [18, 88]; *Якимівці < якимівці* – “поселення, яке заселяють якимівці”, “рід чи піддані Якіма” [18, 109].

2. Ойконіми, в основах яких засвідчені християнські особові імена різної структури (суфіксальні, усічені та усічено-суфіксальні): *Васьківці < васьківці* – “рід чи піддані Васька”, *Влашинці < влашинці* – “рід чи піддані Влашка”, *Влашко = Улашко < Улас* [21, 73], *Гриньківці < гриньківці* – “рід чи піддані Гринька”, *Грицівці < грицівці* – “рід чи піддані Гриця”, *Івашківці < івашківці* – “рід чи піддані Івашка”, *Левківці < левківці* – “рід чи піддані Левка”, *Мишківці <*

мишківці – “рід чи піддані Мишка”, *Олишківці < олишківці* – “рід чи піддані Олишка”. *Олишко < Олишків* [18, 85]. *Оншківці < оншківці* – “рід чи піддані Оншка”. *ОН Оншко < Онсим. Онсько* [18, 86]. *Оришківці < оришківці* – “рід чи піддані Оришки”. Ойконім утворено, ймовірно, від *ОН Офасько < Орест* [21, 274], але під впливом поширеного імені *Оришка* і змінилася структура поселення. *Охрімівці < охрімівці* – “рід чи піддані Охріма” [18, 88], *Паньківці < паньківці* – “рід чи піддані Панька”, *Панько < Пантелеймон* [18, 90] та ін. Всього 19 ойконімів.

Ойконіми Північної Тернопільщини на -и/-і

Назви поселень на *-и/-і* є однією з найменш досліджених словотвірних моделей в ойконімії України. У науковій літературі ці ойконіми найчастіше кваліфікували як “родові назви” [24]. На думку В. Ташицького, ойконіми цього типу первісно були “найменуваннями мешканців певного поселення на основі особової назви, яку вважали, як члени того самого роду, вони вживали, або якою їх усіх іменовано” [27].

У вітчизняному мовознавстві про ойконіми, утворені від родових назв, згадується у працях Л. Гумецької [5], Л. Масенко [13], а також оригігально у регіональних дослідженнях Ю. Карпенка [7], Д. Бучка [3], М. Худаши і М. Демчук [23], В. Котович [10] та ін. Аналіз безсуфіксних ойконімів на *-и/-і* Надсяння (територія на сході сучасної Польщі) здійснив у 2006 р. Д. Бучко. Враховуючи особливості виникнення аналізованих онімів, науковець пропонує іменувати їх відродінними назвами [11].

Ми поділяємо точку зору Д. Бучка й іменуємо модель ойконімів на *-и/-і* терміном *відродінні* назви. У досліджуваному нами регіоні враховується 107 таких найменувань. В основах 19 з них засвідчені християнські імена. Назви цієї групи поділяємо на 2 підгрупи:

1). Ойконіми, утворені від християнських імен різної структури:

а) від імен у повній формі: *Ізраїли < Ізраїл. Хами < Хома, Югени < Юген = Євген* [21, 120];

б) від імен у повній суфіксальній формі: *Маринки < Маринко < Марин + к(о)* [21, 210];

в) від імен в усіченій формі, ускладненій суфіксом *-л-:* *Дереші < Дереш = Тереш < Терентій;*

г) від імен в усічено-суфіксальній формі: *Гриньки < Гринько < Григорій, Мисики < Мисик < Михайло, Теренки < Терентій, Юрки < Юрко < Юрій.*

2). Ойконіми, утворені від прізвищ, мотивованих християнськими іменами різної структури:

а) від прізвищ, мотивованих християнськими іменами у повній суфіксальній формі: *Іванчани, Мартинюки, Олексюки, Анасюки, Петруки, Пилипчуки;*

б) від прізвищ, мотивованих християнськими іменами в усічено-суфіксальній формі: *Андрушуки < Андрушко, Гришуки < Гришук, Костюки < Костюк, Фецуки < Фешук < Фесько < Федір.*

Ойконіми Північної Тернопільщини на -ів (<ов), -ин.

Ойконіми цієї моделі є посесивними утвореннями. Це назви, що в час виникнення означали належність відповідного поселення людині, ім'я якої засвідчене в основі топоніма. Твірними основами всіх найменувань аналізованого типу виступають особові імена [6, 627]. У структурному відношенні ці ойконіми утворені за допомогою давніх прикметникових формантів *-ов (>-ів), -ин*. У Давній Русі цей топонімний тип був найпродуктивнішим, оскільки на той час припадає формування феодальних відносин. Основною формою існування суспільства стає приватна власність на землю та засоби виробництва. Саме у таких назвах поселень і відображено характер суспільних відносин того часу, засвідчено належність землі чи населеного пункту конкретній особі.

Глибоке і всебічне вивчення географічних назв із формантами *-ин, -ів* на території України (X – XX ст.) було здійснене у 1993р. З. Купчинською в її дисертаційному дослідженні “Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на *-ин, -ів* (Територія України X – XX ст.)”. Дослідниця наголошує на властивості названих суфіксів виражати посесивні відношення, у тому числі індивідуальну належність [11, 2-6].

На території Північної Тернопільщини нами виявлено 38 ойконімів із формантом *-ів (-ова, -ове, -еве)* та 7 дериватів на *-ин*. Усіх їх ми кваліфікуємо як відантропонімічні утворення. Церковно-християнські особові імена засвідчені в основах лише 4 із них: *Левковий < ОН Левко; Романове Село < Роман; Ромасів Ліс < Ромась < Роман; Ольгине < ОН Ольга* та суфікса *-ин*.

Ойконіми з суфіксом -івк-а

Українські ойконіми на *-івк-а* – це порівняно нова топонімна модель. За словами М. Кордуби, найдавніші її фіксації вперше були засвідчені в документах XIV ст. Пізніше виникнення топонімів цього типу є результатом “колонізаційної діяльності володарів та великих землевласників” [8, 15].

Як зауважує Ю. Редько, топонімний суфікс *-івк-а (<овк-а)* виник унаслідок утворення іменників за допомогою суф. *-к-а* від присвійних прикметників на *-ова (-ева)* із пізнішим переходом *-о-, -е-* в новозакритих складах в *-і-* [17, 230]. Основи таких назв вказують на ім'я (прізвище) власника двору, що дав початок назві відповідного поселення, або на ім'я особи (засновника), на честь якої поселення було названо [9, 11].

На території Північної Тернопільщини нами виявлено 49 ойконімів на **-іvk-а**. В основах одинадцяти з них засвідчені церковно-християнські імена: *Андрушівка* < *Андруш* < *Андрій* [18, 38], *Антонівка* < *ОН Антон*, *Бонівка* < *ОН Бон* < *Бонифатій* [19, 51], *Вікентівка* < *Вікент*, *Вікентій* [18, 47], *Максимівка* < *ОН Максим*, *Мар'янівка* < *ОН Мар'ян* [21, 220], *Михайлівка* (2 назви поселень) < *Михайло*, *Тарасівка* < *ОН Тарас*.

Ойконім *Микитівка* утворено від *ОН Микита* [21, 228] з допомогою суфікса **-іvk-а** за аналогією творення назв поселень цього типу від чоловічих імен на **-о** чи з кінцевим приголосним основи. *Катеринівка* (первісно – *Katerburg* – 1882 р. [26 III, 910]), у 1947 р. штучно перейменовано на *Катеринівку* [22, 559], очевидно, під впливом поширеного імені *Катерина*.

Ойконіми з суфіксом **-*jь, -*j-е, -*j-а**

Назви з прикметниковим суфіксом **-*jь** належать до найархаїчніших у слов'янській топонімії. У граматичному відношенні вони були присвійними прикметниками із значенням належності [6, 628]. На думку чеського історика Ф. Палацького, назви поселень на **-*jь** походять від імен їх засновників чи власників [25, 404]. Конкретизуючи значення цього форманта, О. Купчинський зазначив, що цей давній суфікс вказував на власницьке, володільницько-маєткове відношення особи до географічного об'єкта [12, 102].

Ґрунтовне дослідження українських ойконімів на **-*jь (-*jє, -*jа)** у Х – ХХ ст. було здійснене у 2004 р. Л. Радьо [16]. У своїй роботі дослідниця проаналізувала типи твірних основ ойконімів на **-*jь (-*jє, -*jа)**, з'ясувала функції цього форманта, окреслила територію поширення назв поселень означеної моделі та простежила їх динаміку й розвиток у часі.

На теренах досліджуваного нами регіону налічуємо лише 8 ойконімів із посесивним суфіксом **-*jь (-*jє, -*jа)**. І тільки в основі одного з них – *Івання* – засвідчене християнське ім'я. Назву утворено від імені Іван та суфікса **-*j-а**.

Здійснений нами аналіз словотвірної структури та семантики базових назв ойконімів досліджуваного регіону дозволяє простежити, що серед відантропонімних утворень переважають посесивні деривати, що могли бути утворені як від слов'янських композитних, відкомполітичних та відапелативних імен чи пізніших прізвиськ (32% від загальної кількості), так і від християнських імен. У сьогоднішній статті ми розглянули ойконіми, мотивовані християнськими іменами. Вони становлять лише 9,5% від загальної кількості назв поселень Північної Тернопільщини. Серед них найпродуктивнішими виявилися назви поселень

на **-іvці, -инці** (23 ойконіми); другу позицію займають відродинні ойконіми на **-и/-і** (19 назв поселень): у кількісному відношенні їм дещо поступаються ойконіми з суфіксом **-іvка** (11 найменувань). Найменше назв поселень і християнськими іменами в основах утворено за допомогою суфіксів **-іv (ов), -ин** та **-*jь**. Фіксацію лише однієї назви поселення на **-*jа** з християнським іменем в основі пояснюємо тим, що християнські імена увійшли в активний вжиток русичів лише тоді, коли вираження присвійності за допомогою форманта **-*jь** практично припинилося.

1. Бучко Д. Г. Ареали украинских топонимов на -іvці, -инці в XIV – XIX вв. // Бучко Д. Г. // Перспективи развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 90 – 100.
2. Бучко Д. Г. Відродинні ойконіми Надсяння / Д. Г. Бучко // Acta Albaruthenica. Rossica. Polonica: VII Міжнародная наука канф “Беларуска – руска – польскае супастаўляльнае мавазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія”. – Віцебск. Выд-ва УА ВДУ, 2006. – С. 294 – 296.
3. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 144с.
4. Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -іvці, -инці. Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 661 “Языки народов ССР (украинский язык)” / Д. Г. Бучко. – Львов, 1972. – 20. [2] с.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
6. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 743с.
7. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Карпенко Ю. О. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
8. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? / Кордуба М. – Львів: Наша Батківщина, 1938. – 22 с.
9. Котович В. В. Ойконімія Опілля XII – ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / В. В. Котович. – Івано-Франківськ, 2000. – 20с.
10. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля / Віра Котович. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 156 с.
11. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -іv (Територія України. Х – ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
12. Купчинський О. А. Двочленні географічні назви України на **-*jь** (Матеріали до українського топонімичного словника) // Питання історії української мови / Купчинський О. А. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 101–129.
13. Масенко Л. Т. Розвиток топонімичної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія / Масенко Л. Т. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 620 – 659.
14. Мриглод М. П. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук:

Ірина Єфименко. Історична ойконімія Херсонщини (відгідронімні утворення)

спец. 10.02.01 “Українська мова” / Мриглод М. П. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

15. Никонов В. А. Топонимы -іvці, -инці на Украине // Вопросы географии. сб. 70: Изучение географических названий / В. А. Никонов. – М., 1966. – С. 19 – 27
16. Радьо Л. Н. Українські ойконіми на **-jь (-jа, -jє)** у Х-ХХ ст.: дис. ... канд. филол. наук: 12. 11. 04 / Радьо Людмила Несторівна. – Тернопіль, 2004. – 167с. + дод. 172 с.
17. Редько Ю. К. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімичними назвами / Ю. К. Редько // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Книга 5. – С. 227 – 239.
18. Скрипник Л. Г. Власні імена людей / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
19. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / [уклад.: Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк та ін.; гол. ред. К. М. Лук'янюк]. – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
20. Тишковець М. П. Посесивні ойконіми Правобережної України з усичено-суфіксальними варіантами християнських імен в основах / М. П. Тишковець // Студії з ономастики та етимології. – К., 2007. – С. 273 – 286.
21. Трійняк І. І. Словник українських імен / Трійняк І. І. – К.: Довіра, 2005. – 510с.
22. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Укр. вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.
23. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 268с.
24. Górniewicz H. Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich (synteza). – Gdańsk, 1968. – S. 5.
25. Palacký F. O jménech místních v zemi české a moravské: Rozbar etymologický místních jmen československých // Časopis Českého museum. – 1934. – Roc. 8. – S. 404 – 419.
26. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I – XV. – Warszawa, 1880 – 1902.
27. Taszycki W. Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału // Rozprawy i studia polonistyczne. – T. I: Onomastyka. – Wrocław etc., 1958. – S. 264.

The wc-1-forming, structural and semantic analysis of Northern Ternopilshchyna oikonyms with the Christian names in the stems has been made in the article. Productivity of the oikonyms' word-forming models with the Christian names in the stems has been shown.

Key words: oikonym, Christian name, word-forming model, morpheme structure.

В статті здійснено структурно-ідеообразовательний і семантичний аналіз ойконімів Северної Тернопільщини, в основах яких засвідчені християнські імена. Показано продуктивність словообразовательних моделей ойконімів з християнськими іменами в основах.

Ключевые слова: ойконим, христианское имя, идеообразовательная модель, морфемная структура.

УДК 811.161.2'373.21
ББК Ш 103.14

Ірина Єфименко

ІСТОРИЧНА ОЙКОНІМІЯ ХЕРСОНЩИНИ (відгідронімні утворення)

У статті представлено історико-етимологічний аналіз ойконімів Херсонщини відгідронімного походження.

Ключові слова: ойконім, гідронім, мотивація.

Цією розвідкою продовжуємо серію публікацій, присвячених історичній ойконімії Херсонщини. Зокрема, у пропонованій статті розглянуто назви населених пунктів, утворені від назв суміжних гідрооб'єктів.

На території сучасної Херсонської області засвідчено три населені пункти, у назві яких простежується онім *Збур'ївка*, – сс. *Стара й Нова Збур'ївка* та с. *Збур'ївка*, локалізовані у Голопристанському районі.

Найдавніше з цих поселень – *Стара Збур'ївка*, засноване 1770 р. козацьким полковником О. Ковпаком, спершу мало назву – *Ковпаківка* [11, 42]. У 1776-1796 рр. поблизу села на березі Збур'ївського лиману було споруджено укріплення, після чого населений пункт став носити дві паралельні назви – *Збур'ївський ретраншемент* і *Збур'ївськ*. У джерелах I пол. XIX ст. фіксується як “селение *Збурьевскъ*”, 1835 р. [9, 30], а в кінці того ж століття вже як *Збурьевка Старая*, 1887 р. [23, 278].

Наприкінці XVIII ст., коли укріплення почало втрачати своє військове значення, частина жителів переселилася за півверсти на південний схід і заснувала село, назване пізніше *Новою Збур'івкою* [5, 398]. За свідченням дослідників, перші писемні згадки про цей населений пункт з'являються з 1801 р. У доступних нам документальних джерелах найраніше фіксується у II пол. XIX ст. як: “селение ... *Збурьевка*, лежащее ... подъ углом лимана”, 1861 р. [8, 428]; “селение *Збурьевка* при заливе (Днепровського лимана) Куте (Збурьевскомъ)”, 1864 р. [18, 375]; *Новая Збурьевка* при Днепровском лимане, 1886 р. [3, 50]; *Збурьевка Новая* “южнее Старой и называется *Под-Збурьевка*, потому что расположена на низменности (подъ)”, 1887 р. [23, 279].

Існує декілька народних переказів про походження назви аналізованих населених пунктів. Так, за однією легендою, до цієї місцевості з гирла Дніпра козаки тікали від *бурі* (“з бурі”) до рукава Дніпра, де ніколи не було бур [7]. Інша пов'язує назву села зі “зборищами” – таємними зібраннями запорожців, де вони

“збуралися”* (тобто збиралися) у навколишніх заростях та незаселених місцях [7].

Назва обох поселень урешті-решт пов'язана з гідронімом *Збур'івка* (лівий рукав Дніпра), локалізованим у тому самому Голопристанському р-ні Херсонської обл., що й *Стара* та *Мала Збур'івки* [14, 209]. Безпосередній зв'язок із гідронімом має лише перша, тобто *Стара Збур'івка*, назву якої було перенесено на інше поселення, засноване трохи пізніше неподалік (див. вище). Компоненти *Стара* та *Нова*, котрі слід розцінювати як диференційні, з'являються у назвах населених пунктів лише наприкінці XIX ст.

У зв'язку з аналізом ойконімів хотілося б кілька слів сказати про гідронім *Збур'івка* як про мотиваційну основу ойконімів. На перший погляд, його походження не викликає труднощів. Формально гідронім можна зіставляти з дієслівною лексикою на зразок ст.-укр. *збуровати* ‘руйнувати, нищити, збурювати’ [16, 11, 84], *збурити* ‘зруйнувати’ [24, 1, 303], *збурають* ‘руйнувати’ [1, 447], укр. *збурити* ‘хвилювати, схвилювати, каламутитися, скаламутити’ [13, 2, 127], ‘надавати бурхливого руху, робити що-небудь дуже неспокійним’ [17, III, 456], *збурюватися* ‘починати бурхливо рухатися, ставати дуже неспокійним’: *Вода збурилась навколо ...* [17, III, 456], укр. діал. (нижнянаддніпр.) *збурити* ‘повалити, збити’ [26, 2, 90], рос. діал. *сбуровить* ‘викликати хвилювання на водній поверхні, кинувши у воду який-небудь твердий предмет’ [12, 36, 195]. Подібної версії (у більш стислому викладі) дотримується, зокрема, М.П. Янко [30, 144]. Якщо розвивати зазначену версію, то гідронім *Збур'івка* міг виникнути внаслідок онімізації незасвідченого географічного терміна ‘збур'івка’ й відбивати неспокійний, бурхливий характер течії, що не суперечить номінаційній типології гідронімів. Стосовно словотвірної та семантичної аналогії пор., наприклад, гідроніми *Будилівка* у бас. Дніпра [14, 73], *Дзигівка*, *Мутівка*, *Шалівка*, *Шумівка* у басейні Дністра [14, 170, 380, 617, 628].

Натомість Д.І. Яворницький, з огляду на функціонування гідроніма *Збур'івка* у формі *Зборовская*, а також двох паралельних форм розташованих неподалік гідрооб'єктів, – (гілка) *Прогной Збурьевский / Зборовский* та (залив) *Збурьевский / Зборовский Кут*, припускає їх зв'язок із прізвиськом козацького гетьмана Самійла *Зборовського*, який діяв у Пониззі Дніпра в 1583 р. [27, 188]. Згодом О.С. Стрижак, погоджуючись із Д.І. Яворницьким, запропонував розглядати гідронім *Збур'івка* лише як* пізніше народноетимологічне зближення із *збурити*, *збурають* [22, 78].

Щодо сучасного села *Збур'івка*, то під цією назвою воно відоме із середини XX ст. Раніше мало кілька назв, зокрема (з)*Буро-Келегей* [32] та *Збурово-Келегейські* хутори [21, 21]. Поселення

утворено на базі кількох хуторів, більшу частину мешканців яких становили переселенці з *Старої*, *Нової Збур'івки* та *Келегей* (сучасна *Гладківка*) [31].

У Бериславському р-ні Херсонської області на правому березі Каховського водосховища розташоване село *Милове*, що виросло на місці заснованого в 1781 р. мастка князя Ф.С. Баратинського [5, 189].

В історичних джерелах засвідчено починаючи від кін. XVII ст. як зимовим поселенням, село *Меловое* [29, 1, 135, 160] “местечко *Меловое (Омелове)* при балці *Меловой*”, 1859 р. [19, 20]; “местечко *Меловое* раскинувшееся по берегамь большой балки”, 1863 р. [8, 245-246]; “*Меловое* – местечко при Днепре”, 1886 р. [3, 88]; с. *Меловое* Качкаровской волость Херсонского уезда и губернии, 1896 р. [20, 421]. На поч. XX ст. цей населений пункт відомий під назвою *Мелове* Качкарівського р-ну Херсонської округи, 1928 р. [21, 34].

Як видно з наведених фіксацій, поселення локалізовано біля *Мелової* балки, яка, за свідченням історичних джерел, раніше була річкою. Зокрема, у Д.І. Яворницького читаємо “речка *Меловая* или *Омиловая*, на ней в древние времена стоял город *Меловой* ... в настоящее время это балка *Меловая*, наполняется водой только весной при самом устье её уцелели развалины города *Мелового*” [27, 136]. Відомо, що балки, разом із ярами та байраками, мали велике значення як пункти запорізької колонізації Херсонщини. Саме вздовж балок засновувались перші поселення запорожців [2, 5]. Отже, свою назву аналізований населений пункт міг отримати безпосередньо від назви однойменного гідроніма – балки *Мелова(я)* або від назви давнього міста, про яке згадав Д.І. Яворницький. Виникнення таких назв, можливо, пов'язане з місцевими породами (грунтами), що містять у своєму складі крейду (пор., д.-руськ. *мѣловой* ‘той, що складається з крейди, містить крейду’ [28, 18, 161]), або обмілілим характером водного об'єкта (пор., укр. діал. *мель* ‘мілина’ [15, 119], рос. *мель* ‘т. с.’, блр. *мель* ‘т. с.’ [28, 18, 164]). Також цікавий семантичному плані болгарський географічний термін на означення назви рельєфу *мел* (*мел*) ‘канава, рів’ [28, 18, 162], який можна розглядати як синонім до українського номенклатурного терміна *балка* ‘степовий яр; заглибина в степу, вимита водою; низина в степу, заросла травою; долина річки та ін.’ [6, 64].

Сучасну форму ойконіма *Милове* розцінюємо як пізню трансформацію. Під цією назвою населений пункт засвідчено лише від 40-х рр. XX ст. в адміністративно-територіальному довіднику Української РСР [25, 620]. Водночас російському путівнику “По Днепру”, виданому майже через двадцять років, подано історичну назву поселення: “... село и пристань *Меловое*” [10, 193]. Чому було трансформовано первісно-

назву населеного пункту, сказати важко. Можливо, це наслідок нерозрізнення неоголошених *e* і *и* в усному мовленні, характерне для південно-східних говорів [4, 242]. Та швидше за все це просто звичайна помилка. З огляду на те, що всі російськомовні джерела засвідчують цей населений пункт як *Меловое*, а українські – як *Милове*, очевидно, йдеться про невірне відтворення ойконіма українською. Мабуть, що необхідно виправити цю прикру помилку і повернути населеному пункту його історичну назву. Тим більше, що правильна форма ойконіма – *Мелове* – фіксується ще у 20-х рр. XX ст. в адміністративному довіднику “Список залюдненных місць Херсонської округи” (див. вище).

1 Афанасьев (Чужбинский) А.С. Словарь малорусского наречия // Афанасьев (Чужбинский) А.С. Собр. соч. – СПб., 1892. – Т. IX. – С. 289-465.

2 Подоліка С.Г., Сінкевич Є.Г. Історія Херсонщини. – Херсон, 2003. – 203 с.

3 Волости и важнейшие селения Европейской России. – СПб., 1886. – Вып. XVIII: Губернии Новороссийской группы. – 175 с.

4 Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966. – 307 с.

5 Історія міст і сіл УРСР. Херсонська область / Гол. ред. кол. П.Т. Тронько. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 687 с.

6 Марусенко Т.О. Назви рельєфу в українській мові // Дослідження з мовознавства / Відп. ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Вип. 2. – С. 62-78.

7 Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.

8 Поездка в Южную Россию А. Афанасьева-Чужбинского. Очерки Днепра. – СПб., 1863. – Ч. I. – 472 с.

9 Путевые заметки при объезде Днепровского и Мелитопольского уездов Таврической губернии. в 1835 году Ивана Андреевского (Из Листков Общества Сельского Хозяйства Южной России на 1838 и 1839 годы). – Одесса, 1839. – 106 с.

10 Путешествие по Днепру (путеводитель). – М.: Транспорт, 1967. – 267 с.

11 Путешествие по Херсонщине: Путеводитель. – Херсон: Наддніпряночка, 2005. – 275 с.

12 Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова. – М.: Л. С.-Петербург, 1966-2010. – Вып. 1-43.

13 Словарь української мови / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – Киев, 1907-1909. – Т. 1-4.

14 Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Нелюбуцький, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.

15 Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Уклали: Т.В. Громко, М.В. Лучук, Т.І. Поляруш. – К.: Кіровоград: РВГІЦ КДПУ, 1999. – 222 с.

16 Словник української мови XVI–п.п. XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин. – Львів, 1994-2007. – Вип. 1-14.

17 Словник української мови: в 11 т. / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наукова думка, 1973.

18 Списки населенных мест Российской Империи. сост. и изд. Центр. статист. ком. МВД. – Т. XLI: Таврическая губерния. – СПб., 1865. – 137 с.

19 Списки населенных мест Российской Империи. сост. и изд. Центр. статист. ком. МВД. – Т. XLVII: Херсонская губерния. – СПб., 1868. – 189 с.

20 Списки населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. – Херсон, 1896.

21 Список залюдненных місць Херсонської округи на 1 січня 1928 року. – Херсон (без р.в.). – 76 с.

22 Стрижак О.С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини. – К.: Наукова думка, 1967. – 127 с.

23 Таврическая епархия. Гермодена, епископа Псковского и Порховского, бывшего Таврического и Симферопольского. – Псков, 1887. – 524 с.

24 Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. / Підг. до вид. В.В. Німчук та Г.І. Лиса. – К.: Нью-Йорк, 2002-2003. – Кн. 1-2.

25 Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. К.: Українське вид-во політичної літ-ри, 1947. – 1063 с.

26 Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1-4.

27 Эварницкий Д.И. Вольности запорожских казаков. Историко-топографический очерк. – СПб., 1890. – 405 с.

28 Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О.Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. – М.: Наука, 1974-2010. – Вып. 1-36.

29 Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – К.: Наукова думка, 1990-1993. – Т. 1-3.

30 Янко М.П. Топонімічний словник України. – К.: Знання, 1998. – 429 с.

31 <http://zburovskola.ucoz.org/publ/istorija>

32 <http://zburovo-kelegei.ucoz.com/>

In the article, the structure and semantic analyses of some dehydronymic oiconyms of the Herson district of Ukraine are represented.

Keywords: oiconym, hydronym, motivation

В статті представлено історико-етимологічний аналіз ойконімів Херсонщини отгидронімического происхождения.

Ключевые слова: ойконим, гидроним, мотивированность.

УДК 811.161.2'373.21

ББК Ш 103.14

Василь Яцій

ДО ПОХОДЖЕННЯ ДАВНІХ ТОПОНІМІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ. 12 – 15¹

Пропонованою статтею продовжуємо історико-етимологічні розвідки найменувань населених пунктів Львівської області. На матеріалі

Продовження. Початок див.: З історичної ойконімії Львівщини. 1 – 11 // Студії з ономастики та етимології. 2010 / [відп. ред. І.В. Єфименко]. – Луцьк: Терен, 2010 (у друці).

документально засвідчених історичних фіксацій одних із найдавніших назв львівських поселень простежено фонетичні модифікації досліджуваних онімів у хронології.

Ключові слова: антропонім, особова назва, патронім, апелятив, ойконім, онімізація.

Колтів – с. Золочівського р-ну. Давнє поселення, на околицях якого донині збереглося давньоруське городище (XI-XIII ст.) [5, 399 – 400]. Одна з перших документальних згадок про село датована 1467 р. [5, 399 – 400]; воно ж значно пізніше – *Koltiv* (*Koltów*), 1785-1788 pp., 1819-1820 pp. [6, 150], “*Koltów z Rudą kołtowska* (po rusku *Koltiv*)”, 1883 р. [19, IV, 289 – 293] і *Koltiv*, 1987 р. [13, 179]. За матеріалами історичних джерел ойконім засвідчений також у спільнокореновому суміжному мікротопонімі – назві перехрестя доріг (пор., зокрема: “а потола заѣхали имъ по колтовецкое перехрестье ...”, 1411 р.; 12, I, 491), що вказує на відносно давнішу (аніж 1411 р.) історію назви поселення *Колтів*, бо із словотвірного боку “*колтовецкое*” вторинне щодо *Колтів*.

Ойконім можна розглядати як дериват із формантом посесивності *-iv* від антропоніма **Колт*, що продовжує первісне **Кьлть*. Як свідчить зібраний фактичний матеріал, основа псл. **Кьлть* – апелятив псл. **кьлтъ*, який має значний ареал семантично різнопланових відповідників на території Славії. Пор., наприклад: д.-руськ. *колты* ‘сережки з підвісками’ [10, 7, 254], рос. діал. мн. *кълты* ‘важкі обставини’ [16, 13, 192], блр. діал. *культа* ‘кукса – вид зачіски’ [7, 101], *коут* ‘кінські кізязки’ [2, 231], чеськ. *klut* ‘вибоїна на дорозі’ [16, 13, 192] та ін.

Стосовно ж мотивації досліджуваного оніма **Колт*, то, швидше за все, доцільно шукати генетичні зв’язки з такими апелятивами або їхніми складовими компонентами, як-от: *колты-нога* ‘прізвисько кульгавої людини’ [7, 101], *колт-* у складі *колтоногий*, *колтоножка*, *колтыногий*, *колтыножка* ‘кульгава, кривонога людина’ [9, 14, 196 – 197], *колтосипый* ‘кривоногий, косолапий’, *культоногий* ‘людина без ступнів’ [7, 101 – 102] і под. Див. ще: [7, 96 – 106; 16, 13, 192]. Версію про відантропонімне походження підтверджуємо такими особовими назвами: укр. *Колта*, (суфіксально ускладнене) *Ковтик* – сучасні прізвища [8, 1, 484, 496], блр. *Коўта*, *Коўта* [1, 210, 216], пол. *Kolt*, *Kolt*, *Kult*, *Kult* [18, I, 429, 489], *Kalt*, *Kelt* [20, IV, 456, 563], чеськ. *Kolta*, серб. *Kolta* [7, 98] та ін.

Щодо співвідносних топонімів додамо ще мікрогідронім *Колтів* – назва потоку на Чернігівщині [11, 265], (похідне) мікротопонім укр. *Koltowiec*, 1883 р. – фільварок і частина села на Золочівщині Львівської обл. [19, IV, 293], ойконіми рос. *Колтово* (4) – поселення в колишніх Могильовській, Орловській та Тульській губ., *Колтино* – ойконім у колишній

Тверській губ., (похідні) *Колтовская* – поселення в колишній Тульській губ., *Колтовское* (2) поселення у колишній Вологодській Пензенській губ. тощо [17, IV, 329].

Потеліч – с. Жовківського р-ну. Давнє поселення, поблизу якого виявлено давньоруське городище [5, 538 – 539]. Ойконім уперше згадано в Іпатіївському літописі, а в Галицько-Волинському літописі назва поселення фігурує під 1262 р. [5, 538 – 539]. Первісні найменування села: *Потиліч*, *Теліч*, *Подтеліч*, *Підтеліч* [5, 538 – 539], а також *Потеліч* (*Potelicz*, *Potylicz*) 1785-1788 pp., 1819-1820 pp. [6, 248]; (містечко) у написанні: “... w *Potyliczu*”, «... w *Potylicza*”, 1886 р., “*Potylicz z Wójtowszczyzny mczko w pow. rawskim* ...”, 1887 р. [19, VII, 504 VIII, 879] та *Потеліч*, 1987 р. [13, 182]. Найвірогідніше, ойконім мотивований місцевим гідронімом *Теліця* п. Рати л. Зх. Бугу п. Вісли ріка (пор., наприклад: “... wrada do *Tylicy* dopływu *Raty*”, 1886 р., “*środkiem mczka płynie *Tylicy*”, 1887 р.; 19, VII, 504; VIII, 879) [11, 556] – буквально ‘поселення, розташоване вздовж (над або под (= під) [для історичних варіантів назви поселення *Подтеліч* та *Підтеліч*) р. *Теліця*’.*

З-поміж слов’янських топонімів пор. шл. *Potylickie Klebany* (*Klebany*, *Klebanie*), *Kleban*, *Potylickie* – поселення в Галичині [17, VII, 325].

Родатичі – с. Городоцького р-ну. Первісна назва поселення – *Городятичі* [5, 261]. Уперше згадано в 1370 р. [5, 261]; пізніші згадки найменування села: *Городятичі*, *Родатичі* (*Rodatycze*), 1785-1788 pp., 1819-1820 pp. [6, 81, 261], *Rodatycze* (інший варіант – *Norodiatycze*) 1888 р. [19, IX, 649 – 650] і *Родатичі*, 1987 р. [13, 177]. Сучасну форму ойконіма *Родатичі* вважаємо фонетично модифікованим дериватом. Стосовно історичної назви поселення, то її структурою – це форма множини на *-i* від засвідченого патроніма *Городятич*, пор. наприклад, д.-руськ. *Городятич* (особова назва на стіні Софійського собору) [3]. Додамо також аналогічні інослов’янські оніми: блр. *Городятичи*, *Городятичи Великие*, *Городятичи Малые* – поселення у колишній Мінській губ. [17, II, 507] і под.

Судова Вишня – м. Мостиського р-ну. Давнє поселення. Тут розкопано історичне городище, в яких виявлено пам’ятки епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.) та речі IX ст. [12]. Найменування *Вишня* вперше згадане в Галицько-Волинському літописі під 1230 р. (по “... Филип безбожний зва князя Данила *Вишню*”) [5, 485]. До 1545 р. в історичних документах онім фігурував як *Вишня* [5, 485]; лише дещо пізніше – *Судова Вишня* (*Sądowa Wisznia*), 1785-1788 pp., 1819-1820 pp. [6, 297], “*Sądowa Wisznia*, rus. *Sudowa Wysznia*, miasto ...”, 1889 р. [19, X, 361 – 362] та *Судова Вишня*, 1987 р. [13, 181]. Онім *Вишня* засвідчений і місцевому антропонімі Іван *Вишенський* середина XVI ст. [5, 14, 486].

На нашу думку, центральний складник назви поселення *Вишня* безпосередньо пов’язаний із контактним гідронімом *Вишня* пр. Сану – ріка, на якій лежить місто [5, 485]. На користь цієї версії свідчить історична довідка: “obszar miasta *Sądowa Wisznia*. – В.Я.] położony jest w dorzeczu Wisły za pośrednictwem *Wiszni*. dopł. *Sanu*”, 1889 р. [19, X, 361 – 362]. За матеріалами авторів «Історії міст і сіл Української РСР: Львівська область», досліджуваний ойконім отримав означальний компонент *Судова* тому, що у цьому місті здавна відбувалися значні судові засідання [цитовано за: 5, 486]. Як аргумент додамо: “... w pow. mościskim ... posiada sąd pow.”, 1889 р. [19, X, 361 – 362]. Зважаючи на деривацію наведеного означення, його варто розглядати і як похідний дериват на *-ов-а* від особової назви **Суд*. Щодо цього пор. д.-руськ. *Судь* [15, 24], (похідні) *Суденко* [4, 64], *Судець* [14, 61], ст.-пол. *Sąd*, 1265 р., *Sud*, 1414 р. [18, II, 401, 505] і под.

1 Бірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка. 1969. – 506 с.

2 Бялькевіч І.К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І.К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка. 1970. – 512 с.

3 Грачева И.В. Графика на древних стенах. In: http://library.rsu.edu.ru/search/search_newspaper_fulltext.php?id=1256

4 Демчук М.О. Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М.О. Демчук. – К.: Наукова думка. 1988. – 172 с.

5 Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область / [ред. кол.: В.Ю. Маланчук (Голова редкол.), М.Я. Гнидюк, Б.К. Дудикевич та ін.]. – К.: Гол. ред. Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. – 980 с.

6 Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / [відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пироженко, В. Сіверська]. – К.: Наукова думка. 1965. – 356 с.

7 Казлова Р.М. Славянская гидранімія. Праславянскі фонд / Р.М. Казлова. – Гомель: Гомельський державний університет, 2003. – Т. III. – 361 с.

8 Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ / Юліян Редько. – Львів: ТОВ “Простір-М”, 2007. – Т. I – 2.

9 Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова]. – М.; Л.: С.-Петербург: Наука, 1965-2010. – Вып. I – 42.

10 Словарь русского языка XI-XVII вв. / [редкол.: Р.И. Аванесов, В.П. Андрианова-Перетц, С.Г. Бархударов и др.]. – М.: Наука, 1975-2002. – Вып. I – 26.

11 Словник гідронімів України / [ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко]. – К.: Наукова думка, 1979. – 783 с.

12 Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. / [ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький]. – К.: Наукова думка, 1977-1978. – Т. I – II.

13 Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. / [відп. ред. В.І. Кирненко, В.І. Стадник]. – К.: Головна редакція УРЕ. 1987. – 504 с.

14 Хто є хто на Дніпропетровщині. Наші земляки: Довідково-біографічне видання / [автор-упор. В. Болгов]. – К.: ВАТ «Поліграфкнига». 2005. – Вип. I. – 256 с.

15 Худаш М.Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М.Л. Худаш, М.О. Демчук. – К.: Наукова думка. 1991. – 268 с.

16 Этимологический словарь славянских языков: Праславянскі лексический фонд / [под ред. О.Н. Трубачева]. – М.: Наука, 1974-2010. – Вып. I – 36.

17 Russisches geographisches Namenbuch / [begr. von M. Vasmer]. – Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur. 1962-1980. – Bd I – X.

18 Rymut K. Nazwiska polaków: Słownik historyczno-etymologiczny / Kazimierz Rymut. – Kraków: Wydwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999-2001. – T. I – II.

19 Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / [pod. red. F. Sulimierskiego]. – Warszawa: Nowy Świat, 1880-1902. – T. I – XV.

20 Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych / [wyd. K. Rymut]. – Kraków: PAN, 1992-1994. – T. I – X.

The article that proposed continues there historical and etymological studies of the settlements names of the Lviv district. On the material of documented historical fixations of the most of ancient oiconyms there phonetical modifications of these ones are traced.

Key words: *antroponym, personal name, patronym, appellative, oiconym, onymization.*

В пропонуваній статті продовжуємо історико-етимологічні дослідження найменувань населених пунктів Львівської області. На матеріалі документально засвідчених історичних фіксацій одних із самих древніх Львівських поселень досліджені фонетичні модифікації аналізованих онімів в хронології.

Ключеві слова: *антропонім, личное наименование, патронім, апелятив, ойконім, онімізація.*

УДК 811.161.2.37

ББК 81.2 Ук-7

Віра Пітель, Василь Пітель

НАРОДНА ЕТИМОЛОГІЯ СУЧАСНИХ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КАЛУЩИНИ

У статті аналізуються прояви народної етимології в сучасних назвах населених пунктів Калущини. Явище народної етимології в зазначених ойконімах описується за різними параметрами: достовірністю формально-семантичних асоціацій,

сферою їх дії, групами слів, які стали мотиваторами, кількісними та якісними характеристиками тощо.

Ключові слова: народна етимологія, наукова етимологія, хибна етимологія, топонім, мотивація.

Кожен населений пункт має свою "біографію", з якою тісно пов'язана його назва. Відомості про причини появи топонімів усно передавалися з покоління в покоління, з'являлися нові подробиці, іноді вигадані.

Багато топонімів є досить давніми за своїм походженням. Окрім з них уже втратили етимологічні зв'язки в мові, інші цих зв'язків і не мали, бо були запозичені з сусідніх лінгвальних систем. Але прагнення людей пояснити незрозумілі назви часто призводило до виникнення різноманітних етимологій, навіть цілих легенд, переказів, які охоплюють сферу народних вірувань, знань та уявлень, іноді містять посилання на дійсні історичні факти, інформацію про природні особливості того чи іншого населеного пункту, віддзеркалюють риси діалектного мовлення тощо. Тому вивчення народноетимологічних зіставлень на матеріалі певної групи топонімів дозволить не тільки простежити специфіку суспільно-історичного, господарського, культурного тощо життя людей тієї чи іншої території, але й збагнути особливості їх світобачення, що є важливою складовою вивчення національної мовної картини світу в цілому. Адже основою народноетимологічних зіставлень зазвичай стають саме ті ознаки реалій дійсності, які є актуальними для людей певного культурно-етнічного середовища.

Дотримуючись думки про те, що народна етимологія – це осмислення в народній свідомості етимологічного складу слів (переважно незвичних, запозичених) і зближення їх з відомими лексемами на основі зовнішньої звукової подібності (у окремих випадках і за підтримки семантичних ознак), ставимо за мету описати прояви народної етимології в сучасних назвах населених пунктів Калушини.

В окремих працях розглядається походження топонімів Калушини з наукової точки зору, тобто за допомогою порівняльно-історичних методів дослідження [6; 15; 16; 11; 1; 2]. Народні версії про виникнення назв населених пунктів зазвичай відображаються в легендах та переказах, у яких події часто підпорядковуються поясненню походження ойконіма і "кульмінаційний момент концентрується на предикатах-діях, які безпосередньо тлумачать найменування об'єкта" [10, 9]. У своєму дослідженні опиратимемося саме на таку "топонімічну прозу" [10, 9], зафіксовану в ряді праць [12; 7; 17; 6; 11; 1; 2 та ін.].

Поряд із поняттям "народна етимологія" в мовознавстві вживається термін "хибна етимологія" як "нове осмислення запозиченого

або рідного слова, що базується на помилковому розумінні його етимологічного складу" [3]. Однак їх не слід ототожнювати. Звичайно, народна етимологія переважно є хибною, але іноді народна етимологія виявляється істинною і збігається з науковою. Тому явища народної етимології за достовірністю етимологічних зіставлень можна поділяти на хибні та історично правильні.

Як засвідчує проведене дослідження, частина народних етимологій, пов'язаних із назвами населених пунктів Калушини, збігається з науковими версіями про виникнення цих ойконімів (*Вилки, Середня, Степанівка, Іванкова* та ін.). Наприклад, за переказами старожилів, після смерті пана Голятовського Голятівка отримала назву *Вилки*, бо в цьому населеному пункті сходяться потоки Зелена і Трета, утворюючи своєрідні "вила" [12, 18]. Учені вважають, що сучасна назва села з'явилася внаслідок онімізації та плюралізації апелювати *вилки* "розвилок доріг, річок" [6, 34].

Назва села *Середня* (до післявоєнного періоду – *Середне*) є наслідком омонімізації та субстантивзації прикметника *середнє* "яке міститься, знаходиться між двома іншими подібними об'єктами" [6, 150]. У народноетимологічних зіставленнях цей топонім також асоціюється зі словом *середнє*, про що свідчать чотири версії щодо походження села. Згідно з першою, у XIV ст. під час бою між волоським та польським військами найжорстокіша сутичка відбулася *посередині*, на межі річок Сівки та Болохівки. Інший переказ оповідає, що село *Середня* виникло на місці спаленого дощенту лісу, який став ареною жорстокої битви між татарами і оборонцями села Прокопівка і знаходився *посередині* між ворожими таборами. За версією віруючих-покутників, *Середня* є *серединою* світу (розповідають, що в цьому селі з 1954 року було кілька появ Божої Матері [2, 676]). У четвертій ідеться про те, що колись із Галича до Калуша возами доставляли сіль. Місцевість, яка знаходилася *посередині* цього шляху, названо *Середня* [12, 15 – 16].

Зафіксовано випадки, коли ойконіми (наприклад, *Кудлатівка, Завадка, Павликівка* тощо) і за науковими версіями, і в народній свідомості мотивуються антропонімами, які, однак, не повністю збігаються за морфемним складом у названих етимологіях. Скажімо, у словнику ойконімів зазначено, що назва села *Кудлатівка* утворена за допомогою суфікса *-івк* (*a*) від антропоніма *Кудлатий* ("Поселення, яке заснував (яким володів) *Кудлатий*") [6, 90]. Серед місцевого населення зберігся переказ про те, що колись цар подарував мальовничі поля та ліси разом із людьми товаришу – панові *Кудлі*, який на свою честь вирішив назвати це поселення *Кудлатівкою* [12, 55 – 56].

Трапляється, що назви населених пунктів є похідними від інших власних назв: антропонімів, гідронімів, мікротопонімів (*Боднарів* ← антр. *Боднар*, *Войнилів* ← антр. *Войнило* (головніше – *Вонило*), *Мистів* ← антр. *Мысль*, *Бережниця* ← гідр. *Бережниця*, *Лука* ← мікротоп. *Лука*, *Пійло* ← мікротоп. *Пійло* та ін. [6, 21, 39, 105, 14, 96, 22, 130]). Однак у народній свідомості ці ойконіми асоціюються зі словами, які мотивують наведені особові назви людей. Рідних об'єктів, урочищ тощо. Наприклад, ойконім *Боднарів* є посесивним утворенням на *-ів* (>-ів) від антропоніма *Боднар* (первинне значення "Боднарів" (дворь чи ін.)) [6, 21], який, у свою чергу, мотивується словом *боднар* (діал. до *бондар*) – майстер, що виготовляє дерев'яні вироби. Народна етимологія пов'язує походження населеного пункту саме з цим апелютивом. Розповідають, що в сиву давнину поблизу села росли віковічні дуби, з яких місцеві мешканці – *боднари* – виготовляли діжки, відра та ін. для продажу та данини княжому двору в Галичі [12, 8; 6, 22].

Учені вважають, що топонім *Лука* утворений семантичним шляхом від одноіменної назви урочища, у якому виникло це поселення. В основі мікротопоніма лежить апелютив *лука* – "дугоподібний вигин русла річки або берега річки, моря"; "низовина, заросла травою" [6, 96]. Наведені значення є омонімічними. У народній свідомості топонім пов'язується саме з другим значенням. Як розповідають старожили, колись на місці села було багато *луків*, на яких випасали худобу [12, 43].

Назва села *Бережниця* утворена семантичним шляхом від одноіменного гідроніма [6, 14], основа якого мотивується словом *бережний* (береговий; вказівка на витік річки з горбистої гірської місцевості) [5, 28 – 29]. Народноетимологічні зіставлення ойконіма *Бережниця* характеризуються полімотивацією, зафіксованою в одному і тому ж переказі. Розповідають, що біля стрімкої високої скелі протікав струмок. Попросив він якомусь скелю, щоб випустила його на волю. Та погодилася, але з тією умовою, що він не ламатиме беріз, які ростуть на ній, *берегтима* їх. Розступилася скеля, вибігла срібляста вода. До струмка почали приєднуватися інші струмочки, утворилася ріка. Однак в одному місці з'явилися перешкоди: то росли берізки, а то й цілі березові гаї. Згадав струмок слова скелі й почав шукати безпечнішого шляху. Ламав *береги*, прокладаючи собі дорогу. Люди, які жили на берегах, назвали річку *Бережничкою* за те, що ламала *береги* й *берегла* берези, а село – *Бережницею* [12, 61 – 62]. Спостерігаємо мотивацію основи слова *Бережниця* апелютивами *береги* та *берегти*.

У народній свідомості назва населеного пункту може мотивуватись твірним до апелютива, яким мотивується онім, що ліг в основу цього ойконіма. Так, за науковою

версією, топонім *Перекоши* утворений семантичним шляхом від одноіменної назви узгір'я, поблизу якого з'явилося це поселення. В основі ороніма – апелютив *перекіс* (діал.) "покіс; місце, де косять" [6, 22]. Цікаво, що в народній свідомості назва згаданого села асоціюється з двома значеннями твірного до апелютива *перекіс* слова *перекосити*: "косити, зрізати косою, косаркою і т. ін. все чи багато чого-небудь" і "перен., розм. Убивати вогнестрільною або холодною зброєю всіх чи багатьох" [4, 130]. Так, існує переказ, що перші родини, які оселилися на території села, *перекосили* своєї межі. За іншою версією, назва села пов'язана з військовою сутичкою між польськими військами (основу яких склали українські воїни) і монголо-татарами. Коли вороги почали відступати, їм на заваді стали селяни, що косами *перекосили* ненависних ворогів [12, 78].

Трапляється, що наукові версії виводять походження назви населеного пункту від різних значень полісемічного апелютива (*Перевозець, Копанки*), а народноетимологічні зіставлення стосуються тільки одного ЛСВ цього полісеманта. Наприклад, у словнику ойконімів відзначено, що назва села *Перевозець* мотивується словом *перевозець* (демінутив від *перевіз*), зокрема такими його значеннями: "місце, придатне або пристосоване для переїзду, переправи через річку, переправа, перевіз" і "перевізник". Тобто, первинними значеннями могли бути: "Поселення, що виникло на місцевості, де був *перевозець* – малий перевіз" або "Поселення, яке заснував (у якому жив) *перевозець*" [6, 121]. Існує переказ, що на березі Лімниці проживав чоловік-*перевозець*, який переправляв людей, що везли сіль у Галич, через річку. Від назви *перевозець* (перевізник) і пішла назва села [12, 54].

Зафіксовано випадки, коли існує декілька народноетимологічних версій щодо походження того чи іншого населеного пункту Калушини, не всі з яких (зазвичай тільки одна) збігаються з науковою (-ми) гіпотезою (-ами) (*Гравівка, Добровляни, Довгий Войнилів* та ін.). Наприклад, учені стверджують, що назва села *Гравівка* утворена за допомогою суфікса *-івк* (*a*) від апелютива *грав* ("листяне дерево або куш родини березових із гладенькою сірою корою" [4, 195]) [6, 46]. Один із переказів підтверджує, що назва села пов'язана з *грабовими* лісами, які здавна тут росли. Хоча існує й інша версія, за якою в часи Галицько-Волинського князівства через територію села проходив торговельний шлях (з Угорщини в Галич). А в лісах траплялися *грабіжники*, які нападали на каравани з краном [12, 33].

Непоодинокими є випадки, коли народноетимологічні та наукові версії щодо походження назв населених пунктів Калушини зовсім не збігаються (*Калуш, Кулинка, Новиця, Ріп'янка, Сівка-Войнилівська, Сівка-Калуська*

тощо). Та, назва села *Кулинка* утворена семантичним шляхом від апелювання *кулинка* (бот.) "веснівка дволиста". Тому первісне значення – "Поселення, що виникло на місцевості, де росте *кулинка*" (учені припускають, що спочатку таку назву могло мати й урочище, де проростала *кулинка*, а вже згодом виникло поселення) [6, 91]. Внутрішня форма назви цієї рослини зумовлена *кулькоподібною* формою її ягід (*кулинка*, очевидно, похідне від *куля*) [7]. Є кілька народних версій щодо походження цього ойконіма. Перша стверджує, що давно при в'їзді в село росло багато кущів *калини*, тому поселення назвали *Калинкою*, потім назва трансформувалась у *Кулинка*. Також існує переказ, що село названо на честь його засновниці – польської пані *Кулікової* [12, 35].

Народноетимологічні зіставлення, які виявляються в досліджуваній групі ойконімів, можуть бути пов'язаними з:

1. **Антропонімами** (16)¹: *Вістова* (козак *Віст*), *Кулинка* (пані *Кулікова*), *Павликівка* (*Павлина*), *Яворівка* (родина *Яворських*) [12, 20, 35, 56, 66] та ін. Наприклад, за однією з версій, назва села *Вістова* пов'язана з іменем козака *Віста*, якого Б. Хмельницький залишив доглядати дуб, власноруч посаджений гетьманом. Це чоловік отримав маєток і землі, які згодом із територією навколо назвали *Вістовою* [12, 20].

2. **Гідронімами** (4): *Болохів* (річка *Болохівка*), *Завій* (річка *Завоя*), *Сівка-Войнилівська* (річка *Сівка*), *Сівка-Калуська* (річка *Сівка*) [12, 30, 32, 69 – 70, 73]. Так, існує переказ, що давним-давно в селі жив боярин. У нього була добра вродлива донька, що покохала одного хлопця. Але якось вона застала свого нареченого в обіймах іншої і з розпачу кинулася в ріку. За красунею сумували не тільки люди, але й природа: прозора вода в річці стала каламутною, *сивою*, тому люди назвали її *Сівкою*, а згодом так почали називати село. Пізніше додалася назва *Калуська*, оскільки село межує з *Калушем* [12, 73].

3. **Особливостями населеного пункту** (фізико-географічні особливості, рельєф, форма, розмір, протяжність, рослинний світ тощо) (25): *Верхня* (*зверху*, *вище* стосовно інших поселень), *Гравівка* (*граби*), *Добровляни* (*добрі лани* – родючі землі), *Довжжа* (*вздовж* потічка), *Калуш* (розташований на *калюжах*, болотах), *Кропивник* (*кропива*; колись невелике, як *крок півника*), *Кулинка* (*калина*), *Підмихайля* (*на підніжжі* монастиря Святого *Михайла*), *Середнє* (*посередині*), *Цвітова* (*цвіт*), *Яворівка* (*явори*) [12, 17 – 18; 33, 24, 70, 40 – 42, 35, 58 – 59, 15 – 16, 45, 66; 6, 75] та ін. Наприклад, за одним із переказів, давним-давно на Поповій горі

(найвищій місцевості села) оселився польський пан (на "вірхній"). Від цієї гори люди почали розселятися в бік *Калуша*. Спочатку село називалося *Вірхня*, а згодом – *Верхня*. Інші гіпотеза пов'язує назву села з тим, що воно розташоване *вище* від сусідніх поселень [12, 17 – 18]. За однією з версій, колись село *Яворівка* було оточене *яворами* [12, 66].

4. **Загальною характеристикою місцевого населення, його способом життя та видами діяльності** (11): *Добровляни* (*добрі лани* – добрі люди), *Довпотів* (люди працювали до сьомого поту; *долина потів*), *Слобідка* (люди отримали свободу, звільнилися від панського гніту), *Боднарів* (*боднарі*), *Болохів* (*болоховники* – мисливці, лісничі), *Гравівка* (*грабіжники*), *Мислів* (*мисливці*), *Перевозець* (*перевізник*), *Станькова* (*станові* – ті, хто чергували на сторожовій вежі) та ін. [12, 24 – 25, 12, 57, 8, 30, 33, 66, 54, 74]. Так, за одним із переказів, колись король Данило Галицький під час полювання заблукав у лісі серед непрохідних боліт. Кликав на допомогу, однак інші мисливці та його свита не чули голосу короля. З настанням сутінок Данило Галицький почув стук сокири й ще раз закричав. До нього підійшов чоловік, допоміг королеві вибратися на шлях і показав дорогу на *Галич*. Зворушений можновладець віддячив селянинові, а тоді простягнув руку в бік поселення, звідки був чоловік, і промовив: "Це *добрі лани*", що означало: "Це добрі люди". І з того часу село отримало назву *Добровляни* [12, 24 – 25].

5. **Назвами станів, процесів, дій** (7): *Копанки* (*копати*), *Кропивник* (*відкропити* – *лобити*), *Мислів* (*мислити*), *Перекоши* (*перекосити*), *Ріп'янка* (*рипати*), *Тужилів* (*тужити*; *жити*) [12, 39, 41 – 42, 66, 78, 65, 79 – 80]. Наприклад, два перекази пояснюють назву села *Мислів* словом *мислити*. Розповідають, що перші поселенці довго думали (*мислили*), як назвати своє село. За іншою версією, якось на полюванні Ярослав Осмомисл зупинився і *замислювався*, любуючись красою місцевої природи [12, 66].

6. **Назвами споруд, саморобних пристосувань, пристроїв** (6): *Верхня* (*верхів'я* нагостро затесаних дерев, що служили завадою для ворогів), *Завадка* (*завада*), *Кадобна* (*кадоб* – з видовбаною серединою розрізане навіпіл дерево, яке ставили біля витoku джерела), *Копанки* (*копанка* – соляна чи сірчана *копальня*), *Мостище* (*великий міст*), *Студінка* (*студня* – криниця) [12, 17, 29, 36 – 37, 39, 46, 76]. Розповідають, що ще за княжих часів люди на території села *Завадка* захищалися від ворогів за допомогою так званих *завад* (у рови складали гострими кінцями в бік передбачуваного наступу чужинців затесані колоди) [12, 29; 2, 584].

7. **Назвою явища природи** (1): *Завій* (*завій* – рвучкий круговий рух вітру [4, 286]). Існує два перекази, які пов'язують походження топоніма

Завій із назвою явища природи – *завій*. Розповідають, що якось князь Данило Романович зі своїми дружинниками їхав із *Калуша* на перевірку соляних промислів. На горі їх застала *сильна хуртовина*. Так і не потрапивши в урочище *Баня*, де тоді добували сіль, він вигукнув до супутників: "Ну, други! Ото *завоя!*" [12, 32]. За іншою версією, на берегах *Лукви* *завій* знищив цілий татарський загін, який грабував довколишні села [12, 32].

8. **Назвою повідомлення** (1): *Вістова* (*вість*). За народними переказами, на території цього села в давнину стояла вежа, звідки вартові подавали *вісті* (сигнали) жителям довколишніх сіл про напад монголо-татар. На підвищенні (вежі) ставили бочки зі смолою, які під час підходу чужинців запалювали. Побачивши вогнище смолокип, люди ховалися від ворогів [12, 20].

9. **Назвою організованої збройної боротьби** (1): *Войнилів* (*война*; *війни* улов). Народні перекази пов'язують назву селища *Войнилів* з поняттям *війна* [12, 9, 16; 17, 8 – 9]. За одним із них, відбиваючи напади турецько-татарських загартників, місцеві жителі вчинилися у фортеці. До короля Яна Собеського послали гінців з проханням про допомогу. *Військовий табір* короля знаходився у цей час у *Підгірці*. Задля забезпечення непомітного підходу польського війська *войнилівський* *гінчар* *Степан Шершень* непомітно вночі пробрався на високу дзвіницю, з якої хан спостерігав за місцевістю. Коли вранці чужинець *зілімався* вгору, відважний чоловік кинув на нього горщик каші, що призвело до смерті *штурбника*. У турецько-татарському війську почалася паніка, і раптовий напад поляків був *успішним* [12, 9; 15, 9].

Войнилів справді неодноразово ставав *преною* жорстоких боїв [1, 784 – 795; 17]. У *наведеному* вище переказі йдеться про конкретну *історичну подію*, яка відбулася 23 вересня 1676 року. У ті часи *Галичина* потерпала від нападу *турецько-татарських загартників*. Польське *військо* на чолі з королем Яном Собеським *вступало* в бої з ордою. У одному з листів до *своєї дружини* польський король писав: "Вирушив я тоді звідси (з-під Журавна) вчора *впівночі* під *Войнилів* із самою тільки *лінією*... Як почало світати застали ми кілька *тисяч турок*, що добували замок у *Войниліві*, де *заперили* самі тільки селяни і розбили тих *турків* на голову... При ласці Божій ми їх *розгромлювали*, багато порубали і силу немалу *вивантажили* забрали. Трупів було з *півтори тисячі*..." [17, 8].

Однак *насправді* назва селища *Войнилів* не пов'язана з описаною історичною подією. Річ у *тому*, що перша *письмова згадка* про цей *населений пункт* з'являється вже в 1375 р. [17, 8], *а* *триста років* до описуваної події. Окрім того, у *військових архівах* знайдено документи, датовані

1739 р., у яких є відтиск печатки "Войніло", що засвідчує саме таку найдавнішу назву цього містечка [17, 9; 1, 787–788; 6, 39].¹

У процесі народноетимологічного зіставлення окремі віднайдені мотиватори набувають символічного значення.² Наприклад, один із переказів розповідає, що назва *Кропивники* з'явилася в часи турецько-татарських набігів. На поселення несподівано напали вороги, спалили його дотла, повбивали людей. Усе було знищено, тільки *кропива* хоч і почорніла, але залишилася живою. Згодом цю територію заселили вихідці з Угринова, які назвали своє нове село *Кропивником* від слова *кропива*, яка стала символом незнищенності [12, 42].³ У іншому переказі цвіт барвінку виявляє символічні значення, притаманні йому в народній культурі, – символ кохання, шлюбу та пам'яті про покійних [13, 20; 9, 122 – 123]. Так, розповідають, що якось після вінчання поверталися з церкви молоді та гості. Несподівано, як чорні круки, налетіли монголи. Заніс ворог над нареченим мечом, але не вбив: його прикрила своїм тілом молода. Покотилася з гори голова дівчини, упав на землю вінок із барвінку. Квіти, зрошені невинною людською кров'ю, проросли. З того часу місцевість, рясно завітчану *цвітом* барвінку, назвали *Цвітовою* [12, 45].

Звукове зближення³ слів і віднайдених до них мотиваторів характерне для всіх випадків народної етимології. Однак якщо план вираження асоційованих лексем не повністю збігається, іноді відбуваються зміни звукової форми топонімів, унаслідок чого вони уподібнюються, "підганяються" до свого мотиватора. Наприклад, назва села *Станькова* (первинно – *Станкова*) є посесивним утворенням на *-ов(а)* від антропоніма *Станко* (поселення, яке належало *Станку*). М'який приголосний [н] з'явився в антропонімі та назві населеного пункту в XVIII ст. унаслідок народноетимологічного зіставлення зі словом *стань* [6, 157]. Первинна назва *Сівки-Войнилівської* (*Sziolka*) утворена семантичним шляхом від слова *селка* (невелике село, присілок). Згодом вона ускладнилась означенням *Войнилівська* (розташована біля *Войнилова*), а в XVII ст. приголосний [л] в ойконімі спочатку змінився на нескладотворчий [у], а пізніше – на [в] [6, 150]. Можна припустити, що таке

¹ У зв'язку з тим, що територія сучасної Калушини в давнину неодноразово зазнавала нападу ворогів, у 32% переказів про походження назв цих населених пунктів розповідається про історичні події (вигадані чи реальні).

² Цікаво, що в народній свідомості кропива зазвичай має негативні конотації [13, 31; 9, 129].

³ Говорячи про зближення слів, маємо на увазі встановлення між ними асоціативних зв'язків на основі звукової чи семантичної подібності, а не зміни на рівні звукокомплексу.

¹ У дужках цифрою позначено кількість зафіксованих народноетимологічних зіставлень.

перетворення пов'язане з народноетимологічним зближенням слів *Сівка* і *сивий* (у значенні сірий), оскільки в народній свідомості згодом був утрачений мотиваційний зв'язок між ойконімом і лексемою *селка*. За одним із переказів, назва *Сівка-Войнилівська* пов'язана з гідронімом *Сівка*. Річка протікала через село Оболоня, багате на соляні джерела. Окремі з них впадали в русло річки, унаслідок чого на її берегах скупчувалася сіль і вони ставали сірими, *сивими* [12, 69 – 70].

Формальне зближення ойконімів і віднайдених мотиваторів може фіксуватися в народних переказах у вигляді певних тлумачень звукових змін. Як уже згадувалося, колись в одній місцевості росло багато кущів *калини*. Їх вирубали, а на тому місці розбудували село, яке назвали *Калинка*. Згодом назву було змінено на *Кулинка* [12, 35].

Процес народного етимологізування може призводити також до зміни морфемного складу назв населених пунктів. Так, спостерігається явище морфемного подрібнення (ускладнення) ойконімів (наукова версія: село *Кропивник* (корінь *кропив-*) ← урочище *Кропивник* ← апелятив *кропивник* (діал.) "зарослі кропиви" [6, 89]; народноетимологічне зіставлення: від *крок півника* [12, 41]).

Польський лінгвіст В. Ченьковський стверджував, що "продукти" етимологічної реінтерпретації (народної етимології) відрізняються якісно (залежно від ступеня прозорості, тобто морфологічної подільності, ступеня мотивованості і т. ін.) та кількісно (залежно від того, яка частина цього слова була реінтерпретована) [18, 63].

Незважаючи на те, що внаслідок народного етимологізування внутрішня форма лексем стає більш "прозорою", однак якісні характеристики такого мотивування є неоднаковими. Так, уже згадуваний ойконім *Вістова* (*вість*) мотивованіший, аніж назва *Кулинка* (*калина*) чи *Кропивник* (*крок півника*), а морфологічна структура лексеми *Підмихайля* "прозоріша", ніж слова *Добровляни*.

У кількісному відношенні результати народного етимологізування теж неоднорідні. Мотивуватись може ціле слово (наприклад, ойконім *Звій від завій* – сильний вітер; *Мостище* від *мостище* – великий міст) або окремі його частини.

Неповна звукова подібність ойконіма та обраного мотиватора (одного або кількох) сприяє виділенню у свідомості мовців у складі цих лексичних одиниць спільних сегментів, які зазвичай не збігаються з морфемним членуванням слів. Іноді не всі з цих частин зазнають мотивації. Так, у слові *Кудлатівка* пояснюється тільки компонент *Кудла-* (від пан *Кудла*), у ойконімі *Тужилів* – *Ту-*, *жил-* (*тут жили*) або *Тужу-* (*тужити*) [12, 55–56, 79–80]. Окремі частини лексем (*Кудлатівка* – *-тівка*, *Тужилів* – *-ів* або *-лів*) залишаються

немотивованими, але цього й не потрібно для розуміння семантики слів у цілому. Ф. де Сосюр такі випадки називав "народними етимологіями, що сплилися на півдорозі" [14].

Етимологізуватись можуть і всі компоненти лексеми: *Збора*, бо люди, які проживали на сучасній території села, казали: "Я прийшов з *бору*" (*бір* – сосновий ліс) [12, 35]. *Войнилів* – від *війни улов* [12, 9].

У складних назвах населених пунктів Калушини також не завжди зазнають впливу народної етимології обидві частини. Тільки перший компонент ойконімів *Бабин-Зарічний* (належало шляхтичеві *Бабинському* [12, 21]), *Сівка-Войнилівська* (у селі "сів" (загинув) один із ординських ватажків *Ка*; від назви річки *Сівка*, у якій з'єднуються "сім крничок", тобто "сім джерел"; на берегах річки відкладалася сіль, вони ставали *сивими* [12, 69]), *Сівка-Калуська* (від туги річка стала каламутна, *сива* [12, 73]) знаходять пояснення в переказах. Очевидно, це пов'язано з тим, що атрибутивні означення мають прозору внутрішню форму й чітко вказують на місцезнаходження поселення: *Зарічний* – за рікою, *Войнилівська* – біля *Войнилова*, *Калуська* – поблизу *Калуша*.

Обидва компоненти топонімів *Старий Угринів* і *Середній Угринів* стали об'єктом народноетимологічних зіставлень. Так, серед місцевого населення існують перекази, які пов'язують походження цих ойконімів з антропонімом *Гринь*. Розповідають, що колись на цій землі оселився заможний пан із синами. Він вирішив поділити між дітьми свої володіння. *Старшого*, *Гриня*, він залишив біля себе й назвав що територію *Старий Угринів* (*Старший Гринь*), а *середущий* син з поваги до брата найменував своє поселення *Середній Угринів* [12, 67].

Формальні народноетимологічні зіставлення, орієнтовані насамперед на з'ясування внутрішньої форми, не обмежуються лише впливом на зовнішню оболонку слова, але, якщо вони хибні, призводять до змін у семантиці вихідних слів. Наприклад, як уже відзначалося, ойконім *Гравівка* етимологічно пов'язаний зі словом "грав" (дерево) [6, 46]. Однак народноетимологічне зіставлення цього оніма зі словом *гравіжник* [12, 33] повністю змінює його мотивувальну ознаку і впливає на семний набір.

Народноетимологічні зіставлення ойконімів з іншими словами можуть бути зумовлені як просто звуковою подібністю слова-прототипа і мотиватора чи мотиварів (*Рип'янка*, бо, коли їхали возами через село, з якоїсь причини *рипіли* колеса [12, 65]), так і характеризуватись раціональною (логічною) мотивацією, за якої виникнення й закріплення мотиваційних відношень відбувається не лише завдяки звуковим зближенням слів, але й підтримується позамовними чинниками, зокрема фоновими знаннями людей про той чи інший населений пункт (*Підмихайля*, бо розташоване на *підніжжі*

монастиря святого *Михайла* [12, 58]).

Отже, назви населених пунктів Калушини активно входять у сферу народноетимологічних зв'язків. Вплив народної етимології на зазначені ойконіми розрізняється за багатьма параметрами: достовірністю формально-семантичних асоціацій, сферою їх дії, групами слів, які стали мотиваторами, кількісними і якісними характеристиками тощо.

Народні етимології, пов'язані з досліджуваними онімами, можуть повністю (*Пилки*, *Середня*) або частково (*Кудлатівка*, *Коднарів*, *Гравівка*) збігатися з науковими версіями чи взагалі відрізнятися від них (*Кулинка*, *Сівка-Войнилівська*).

Результати дослідження засвідчують неодинокі випадки паралельного існування кількох народних версій щодо походження того чи іншого населеного пункту. Причому віднайдені (-ими) мотиватором (-ами) до оніма може (-уть) ставати: одне і те ж слово, узите в певному значенні (*Середня* ← *середнє*: яке міститься, знаходиться між двома іншими подібними "об'єктами" [6, 150]) чи в різних значеннях (*Перекуси* ← *косити*: "зрізати косою, косаркою і т. ін. все чи багато чого-небудь" і "перен., розм. убивати вогнестрільною або холодною зброєю всіх чи багатьох" [4, 130]); спільнокореневі слова (*Копанки* ← *копати* і *танка*); співзвучні неспоріднені лексеми (*Гравівка* ← *граби* і *гравіжники*, *Бережниця* ← *береги* і *берегти*).

Домінування слів-мотиваторів, пов'язаних насамперед із людським фактором (антропоніми; назви, які стосуються загальної характеристики місцевого населення, його способу життя й видів діяльності) та особливостями населеного пункту, свідчує, що саме ці ознаки виявляються актуальними у процесі мотивації назв населених пунктів Калушини.

Дія народної етимології здатна поширюватися на план вираження (зміна звукового оформлення, морфемне ускладнення) та план змісту (зміна мотивувальної ознаки) ойконіма. Вона має різні якісні та кількісні показники, що виявляються в ступені мотивованості як назви в цілому, так і окремих її сегментів.

Народноетимологічні зіставлення відбуваються тільки на співзвучності слів або ж посилюються позамовними чинниками, зокрема знаннями людей про той чи інший населений пункт.

Висновки про специфічні та універсальні ознаки народноетимологічних зіставлень назв населених пунктів Калушини можна робити тільки після детального аналізу виявів народної етимології в інших ойконімах Івано-Франківщини зокрема та України загалом.

1) Альманах Станіславської землі: [збірник матеріалів до історії Станіславава і

Станіславщини / за ред. Б. Кравціва]. – Т. 1. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1975. – 959 с.

2. Альманах Станіславської землі: [збірник матеріалів до історії Станіславава і Станіславщини / за ред. Б. Кравціва]. – Т. 2. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1985. – 900 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – С. 529.
4. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел] – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
5. Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини: етимологічний словник-довідник / М. М. Габорак. – [вид. друге, доп., переробл., уточн.]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 564 с.
6. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): історико-етимологічний словник / М. Габорак. – Івано-Франківськ: ОІППО: Снятин: ПрутПринт, 2007. – 200 с.
7. Етимологічний словник української мови: в 7-ми томах / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 3: Кора – М. – 1989. – С. 133.
8. Когут М. Копанки: історія села, долі людей / М. Когут, П. Каблак. – Калуш: Копі-центр, 2010. – 148 с.
9. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
10. Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / [збір. і впор. В. Сокол]. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1994. – 288 с.
11. Процак Р. Назви населених пунктів / Р. Процак. – Івано-Франківськ, 2001. – 140 с.
12. Села Калушини: легенди, перекази, оповіді, версії / [упоряд.: І. Хомин, Л. Мельник, Г. Олійник, С. Танчук]. – Брошнів-Осада: МПП "Тая", 2009. – 88 с.
13. Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Поталенка, М. К. Дмитренка. – [2-е вид.]. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
14. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр. – К.: Основи, 1998. – С. 222.
15. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1991. – 268 с.
16. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від слов'янських автохтонних від композитних скорочених особових власних назв) / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1995. – 362 с.
17. Цюп'як Р. О. Войнилів: сторінки минулого / Р. О. Цюп'як. – Калуш: Калуська друкарня, 2008. – 167 с.
18. Cienkowski W. Teoria etymologii ludowej / W. Cienkowski. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1974. – 149 s.

The article investigates the people's etymology in the villages' names of Kalush district. There are a lot of criteria of description the people's etymology of these names, such as: trustworthiness formal and semantic

associations, sphere of their activity, groups of motivational words, quantitative and qualitative characteristics etc.

Key words: people's etymology, scientific etymology, mistaken etymology, toponym, motivation.

В статті аналізуються проявлення народної етимології в сучасних назвах населених пунктів Калушчини. Народна етимологія в означених ойконімах описується за різними параметрами: достовірністю формально-семантичних асоціацій, сферою їх діяльності, групами слів, котрі стали мотиваторами, кількісними та якісними характеристиками тощо.

Ключевые слова: народная этимология, научная этимология, ложная этимология, топоним, мотивация.

УДК 81'373.21 : 811.161.2 + 811.111
ББК 81.2

Богдан Грещук

КОМПОЗИТНІ І СКЛАДЕНІ ОЙКОНІМИ З АД'ЕКТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ *НОВИЙ* (*NEW*) В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті в зіставному аспекті проаналізовано українські складні та складені ойконіми з ад'єктивним компонентом *нов-* та англійські з компонентом *new-*. Встановлено універсальні та індивідуально-мовні структурно-семантичні особливості досліджуваної групи пропріальної лексики. Звернено увагу на специфіку категоризації дійсності в ойконімах української та англійської мов.

Ключові слова: ойконім, композит, складена назва, мовна категоризація дійсності, ад'єктив, новий.

Сучасна ономастика і зокрема українська, має чималі напрацювання в ділянці інвентаризації, систематизації, опису та діахронічної семантико-етимологічної характеристики пропріальної лексики. Лише в царині ойконімів маємо фундаментальні монографічні дослідження як регіональних [2; 4; 6; 7; 9; 13; 14; 15; 17], так і загальнонаціональної топонімійних систем [8]. Не менш дослідженою є й іншомовна ойконімія. Нагромаджені матеріал із вивчення топонімів у різних мовах дає підстави та змогу ставити й розв'язувати нові питання сучасної ономастики, одним із яких є зіставне вивчення власних назв у споріднених та неспоріднених мовах. Типологічне дослідження онімної лексики різних мов уможливить виявлення спільних, загальних, універсальних закономірностей творення й функціонування такого пласта лексики та своєрідних, індивідуально-мовних. Створення узагальнюваної праці з типології онімної лексики вимагає

попереднього вивчення окремих структурно-семантичних типів усіх різновидів пропріальної лексики.

У цій статті ставимо за мету проаналізувати в зіставному аспекті українські композитні та складені ойконіми з прикметниковим компонентом *нов-* та аналогічні англійські ойконіми з ад'єктивним компонентом *new-* встановити спільне та відмінне в ділянці їх структурно-семантичних і функціональних особливостей. Прикметники *новий* і *new* найбільш уживаними компонентами відповідно в українських і англійських складних ойконімах [12, 51].

Прикметники як клас ознакових слів використовуються в номінації серійних, унікальних явищ, їх роль у творенні як апелювальної, так і онімної лексики зумовлена семантичними особливостями. Як слова на позначення ознак предметів у мовній категоризації дійсності прикметники є оптимальним класом слів для вираження ономаціологічної ознаки у структурі ономаціологічної категорії^{*}. Ономасти зазначають, що серед складених ойконімів виділяються кілька груп, але найпоширенішими в різних індоєвропейських мовах є двокомпонентні словосполучення, серед яких переважають ті, які складаються з означуваного (базового) слова та означення, що часто виражається препозитивним прикметником [11, 166]. "Поява такого типу найменувань пояснюється тим, що оскільки населені пункти називались здебільшого за певними ознаками місцевості, характером поселення, іменем чи прізвиськом першого поселенця (гора, балка, гребля; село, слобода, хутір; Андрій, Карпо, ведмідь і под.), то виникало багато однакових назв, які потрібно було розрізняти. Прикметник став засобом індивідуалізації конкретного найменування" [10, 220]. Зазвичай прикметник у таких складених назвах вказує на величину топографічного об'єкта, давність виникнення поселення, його місце розташування, належність, також на якісно-оцінні та ін. ознаки [там само, 221-222].

Ад'єктивний топокомпонент *новий*, що вказує на давність виникнення поселення, в українській ойконімії належить до давніх. В часи Київської Русі не одне нове поселення отримувало свою назву шляхом поєднання означника топооб'єкта (*город, село*) та означувального прикметника *новий*. Про це свідчить необхідність повторної індивідуалізації композитної назви поселення з компонентом *новий* за допомогою інших означувальних компонентів, пор. *Новгород Сіверський, Новгород Великий* та ін.

* Про ономаціологічні й словотвірні категорії див. [16]

Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. фіксує низку складних і складених назв населених пунктів, в структурі яких наявний прикметник *новий* або його основа. див.: *Новгородок* 'назва міста у Віленському воєводстві', *Новгородок Сиверский* 'назва міста у Чернігово-Сіверській землі', *Новгородчичи* 'назва села у Волинській землі', *Новоградь* 'назва міста близько м. Романа у Молдавському князівстві', *Новое Место* 'назва міста у Жмудській землі', *Новое Село* 'назва села у Галицькій землі', *Новосельця* 'назва села у Волинській землі', *Новосельце* 'назва села у Подільській землі', *Новоставце* 'назва села у Волинській землі', *Новоставці* 'назва села у Галицькій землі', *Новоставці* 'назва села у Перемишльській землі', *Новоставці* 'назва мастки у Волинській землі', *Новый Ставь* 'назва села у Волинській землі' [ССУМ].

До таких же давніх належать і ойконіми, утворені за моделлю "іменник, що фіксує топооб'єкт, + прикметник *new*" у англійській мові. Перші писемні фіксації ойконімів зазначеної структури в англійській мові відносяться до X-XII ст., пор. *Newerc* (XIII ст.) 'назва укріплення в Нортгемптонширі', *Neweorce* (XI ст.) 'назва укріплення в Нотінгемському графстві', *Newerk* (XV ст.), *Novus Locus* (XIII ст.) 'назва будівлі в Суррейському графстві'; *Niubote* (X ст.) 'назва будівлі в Йоркширі'; *Neubele* (XIII ст.) 'назва фермерської садиби в Лінкольнширі'; *Neubiggin* (XIV ст.) 'назва будівлі чи дому в Йоркширі', *Neubigon* (XII ст.) 'назва будівлі чи дому в графстві Камбрія', *Neubigin* (XIII ст.) 'назва будівлі чи дому у графстві Дарем', *Niwe-binginga* (XII ст.) 'назва будівлі чи дому в графстві Нортумберленд'; *Neobold* (XII ст.) 'назва оселі в Чешірі', *Neubaude* (XIII ст.) 'назва оселі в Дербіширі', *Neubolt* (XIII ст.) 'назва оселі в Ланкаширі', *Niweboldan* (X ст.) 'назва оселі у Вустерширі'; *Neuberie* (XI ст.) 'назва укріплення чи замку в Беркширі'; *Novum Castellum* (XII ст.) 'назва замку в графстві Нортумберленд'; *Newendenna* (XII ст.) 'назва пасовища в графстві Кент'; *La Nouehall* (XIII ст.) 'назва мастки в Чешірі'; *Niwicha* (XII ст.) 'назва містечка в графстві Сасекс'; *Newintune* (X ст.) 'назва села в Оксфордширі'; *Newelond* (XIII ст.) 'назва новозданої землі у Глостерширі', *Neulande* (XIII ст.) 'назва новозданої землі в Ланкаширі'; *Neweham* (XII ст.) 'назва села в графстві Нортумберленд', *Neuham* (XII ст.) 'назва села в Кембриджширі', *Neoham* (XII ст.) 'назва села в Гемпширі', *Neowanham* (X ст.) 'назва села у Вустерширі'; *Neuport* (XII ст.) 'назва торгового міста в Букінгемширі', *Neuport* (XI ст.) 'назва торгового міста в графстві Ессекс' [DEPN].

У сучасних українській та англійській мовах ойконіми утворення зазначеної структури доволі поширені, при цьому в обох ойконімих

системах наявні композити на зразок укр. *Новосілка*, англ. *Newton* та складені найменування на зразок укр. *Нові Кривотули*, англ. *Newport Pagnell*. Як справедливо зауважила А. В. Кавальова, ойконім із компонентом *новий* вказує переважно на момент виникнення поселення, але з часом найменування перестає бути новотвором і давні томонімні назви фактично мають антонімне, протилежне значення [5, 121]: задувані ойконіми *Новгород* чи *Newton* називають топооб'єкти, які виникли дуже давно, існують не менше десяти століть, тому первісне значення компонентів *нов-*, *new-* у сучасних назвах повністю нейтралізовано. Тому часто виникає невідповідність семантики означувального компонента та реальних властивостей об'єкта позначення. "Це особливо стосується топонімного елемента *new* (новий). Так, *New Street* в Бірмінгемі – одна із найдавніших вулиць міста, а частина Едінбурга, *New Town*, була побудована в XVII ст." [1, 58].

Композитні та складені ойконіми з компонентом *нов-*, *new-* помітно відмінні щодо часу їх входження в ойконімні системи та їх ролі у структуруванні сучасних назв поселень. Уже відзначалось, що такі назви є давніми в обох мовах, однак географічні назви Англії характеризуються тим, що основний їх корпус сформувався десять-п'ятнадцять століть тому, вони фіксують найдавніший стан мови, власне після XIV-XV ст., коли англійська ойконімна система майже повністю сформувалася, назв поселень із прикметником *new* практично не фіксується.

Незважаючи на те, що, як зазначають дослідники, у складних і складених ойконімах різних мов найбільш вживаного є семема *новий* [12, 51], в англійській мові такі найменування зазвичай давні утворення і не є характерні для "нової" ойконімії, що з'явилася у XX ст. В. Д. Беленькая зазначає, що за період із 1946 по 1973рр. у зв'язку із будівництвом і реконструкцією міст у Англії зафіксовано близько двадцяти ойконімів, однак новими їх можна назвати умовно, оскільки для більшості з них використано відомі вже з VIII-XIII ст. слова і словосполучення, які слугували топоосновами в давньоанглійській мові. "Традиційність цих назв виявилася вирішальним чинником при їх відборі. Водночас очевидно, що тепер беруться до уваги й інші чинники, такі, як зручність вимови назви, її простота, а також певний ступінь мотивованості. Так, коли шість міст Англії були об'єднані, нове місто було названо *Stock-on-Trent*, а не *Henley* (за одним із його районів) і не *Newbourgh* (нове місто) [виділення наше – Б. Г.], оскільки саме першу назву було прийнято як найбільш мотивовану (місто на ріці Трент)" [1, 56-57].

В українській ойконімії, поряд із давнім пластом назв поселень із компонентом *нов-*, появилася велика кількість таких назв упродовж

минулого століття, передовсім у 30-70 рр. “У радянський період, – зазначає А. В. Кавалева, – ад’єктив *ногий* – виразний символ революційних перетворень – волею творців таких новотворів пов’язаний із новою епохою, з тогочасним політичним ладом” [5, 121]. І хоч топонімії України нанесена шкода включенням “до її складу штучних складених назв із препозитивними ад’єктивними компонентами, напр., з компонентом *ново-* (*Ново-Савицьке та ін.*) утворено близько шістдесяті найменувань” [3, 6], вони й сьогодні залишаються функціональними одиницями сучасної української ойконімії.

Українські ойконіми з компонентом *нов-* у зіставленні з англійськими паралелями виявляють як спільне, так і відмінне в ділянці семантики означуваних іменників. Прикметник *новий* в різних граматичних формах у складі композитних ойконімів означає іменники, які позначають:

1) раніше відомі населені пункти: *Нова Басань* (пор. *Басань*), *Нова Борова* (пор. *Борова*), *Нова Буда* (пор. *Буда*), *Нові Білорівичі* (пор. *Білорівичі*), *Новобогданівка* (пор. *Богданівка*), *Новомиргород* (пор. *Миргород*) та ін.;

2) різновиди поселення: *Нова Слобода*, *Нове Місто*, *Нове Село*, *Новий Посьолок*, *Новоселівка*, *Новосілка* та ін.;

3) гідрографічні об’єкти: *Нове Поріччя*, *Нова Гребля*, *Новий Буг*, *Новодніпровка*, *Новодністрянськ*, *Новостав* та ін.;

4) ландшафтні об’єкти: *Новий Байрак*, *Новий Гай*, *Новий Степ*, *Новодолинка*, *Новопідкряж* та ін.;

5) виробничі підприємства, підрозділи: *Нова Гута*, *Новий Завод*, *Новий Двір*, *Нові Млини*, *Новомлинівка* та ін.;

6) окремі інші реалії: *Нова Січ*, *Нова Дача*, *Нове Життя* тощо [СГНУ].

Англійські означувальні іменники в структурі композитивних ойконімів із компонентом *new-* репрезентують такі семантичні групи:

1) різновиди поселення: *Newborough* ‘невеличке місто’, *Newbury* ‘укріплення, замок’, *Newent* ‘місце, містечко’, *Newhall* ‘маєток’, *Newholm* ‘поселення’, *Newich* ‘містечко, помістя’, *Newington Bagpath* ‘село, поселення’, *Newtown* ‘хутір, сільце’; окрему групу в межах цього типу ойконімів становлять ті, субстантивний компонент яких позначає особливі поселення, які використовувалися як оборонні укріплення, пор. *Newark* ‘укріплення, форт’, *Newborough* ‘укріплення або містечко’, *Newcastle* ‘замок’;

2) споруда, будинок, будівля: *Newbald* ‘споруда, будинок’, *Newbegin* ‘будинок’, *Newbold* ‘будинок, споруда’, *Newbottle* ‘будинок’,

* Етимології субстантивних компонентів англійських ойконімів подано за [DEPN].

Newerne ‘будинок’, *Newsham* ‘хата, дім’, *Newtimber* ‘лісовий будинок’;

3) реалії, пов’язані із сільськогосподарським виробництвом і торгівлею: *Newball* ‘фермерська, садиба’, *Newenden* ‘пасовище’, *Newham* ‘фермерське поселення’, *Newland* ‘заново очищена земля або новопридбана (здобута) земля’, *Newmarket* ‘місце для торгівлі, торговища’, *Newnham* ‘ферма, садиба’, *Newton* ‘ферма, садиба’, *Newport* ‘торгове місто; порт’, *Newstead* ‘ферма з великою рогатою худобою’, *Newthorpe* ‘ферма’;

4) гідрооб’єкти: *Newbourn* ‘струмок’, *Newburn* ‘струмок’, *Newby Bridge* ‘міст’;

5) заклади релігійного призначення: *Newchurch* ‘церква’, *Newminster* ‘монастир’;

6) ландшафтні об’єкти: *Newdigate* ‘ворота в новий ліс або ворота ведуть у ліс’.

Попри певні особливості щодо семантики субстантивних топооснов у композитних і складених ойконімах, зокрема висока продуктивність назв раніше відомих населених пунктів, особливо у минулому столітті, в українській ойконімії, часте використання назв окремої будівлі, окремого будинку, та назв реалій, пов’язаних із сільськогосподарським виробництвом, у структурі англійських композитних топонімів, ойконімні системи в обох мовах, відбиваючи універсальні закономірності мовної категоризації дійсності, мають більше спільного, загального, ніж відмінного.

З погляду структури досліджувані українські та англійські ойконіми, поряд із спільним, характеризуються низкою специфічних ознак. В українській мові значну частину їх становлять ті, які виражені словосполученнями на зразок *Нова Брикуля*, *Нова Одеса*, *Нове Село*, *Новий Милятин*, *Нові Петликивці*. Ще більшу частину становлять одноклємні композитні утворення на зразок *Новомалин*, *Новоставці*, *Новоохтирка*, *Новоселиця*, *Новоселівське*, *Новопілля*, *Новопідкряж*. Остані словотворчо неоднорідні, серед них виділяються ті, які утворено звичайним словоскладанням (*Новомалин*, *Новоохтирка*) та ті, в яких композиція слів або основ слів супроводжуються суфіксацією, так звані складносудісальні утворення (*Новоставці*, *Новоселиця*, *Новопілля*, *Новопідкряж*), і суфісальні деривати від наявного складного ойконіма (*Новоселівське*). Думка про те, що “фінальний компонент в українських складних назвах, як правило, оформлюється суфісально” і що “суфісальне оформлення стосується всього утворення в цілому, а не лише його кінцевої морфемі”, “тому такі назви являють собою не суто “композитні”, а “складносудісальні”” [12, 49], вимагає уточнення з урахуванням вищезазначеного: вона не поширюється на “чисті” композити, хоч у структурі їх фінальної частини наявний суфікс,

Богдан Грецул. Композитні і складені ойконіми з ад’єктивним компонентом *нов-* (*new-*)...

однак він був задіяний ще у деривації самої твірної основи і з нею увійшов у структуру композита, пор.: *Іван>Іванівка>Новоіванівка*.

Англійські складні та складені ойконіми у порівнянні з українськими більш однорідні, серед них переважають складні топоніми. Специфікою їх є те, що компоненти, з яких складаються назви населених пунктів, дуже рідко мають лексичні відповідники в сучасній англійській мові. Внаслідок різнотипних діхронічних фонетичних і морфологічних змін випадання окремих звуків на початку, в середині чи в кінці топонімів, заміна близьких звуків, скорочення складів, випадання окремих компонентів, спрощення морфемної структури та ін.) кінцеві елементи ойконімів зазнають певної втрати мотивованості, вони не завжди безпосередньо співвідносяться з сучасними англійськими словами. Дехто з дослідників на тій підставі на тій підставі, що такі компоненти як окремі слова уже не вживаються, але чітко виділяються в складі найменувань, регулярно повторюються як кінцеві морфемі, здатні утворювати необмежену кількість топонімів, бо виражають значення ідентифікатора населених пунктів, а найменування з такими елементами зрозумілі всім носіям англійської мови, приймаються саме як ойконіми, пропонує називати їх топонімними суфіксами, а ті фінальні компоненти, які ще співвідносяться з відповідними спільнокореновими словами, – мпівсуфіксами [1, 35-39]. Українські, в тому числі найдавніші кінцеві компоненти складних ойконімів, навіть якщо вони в сучасній мові не вживаються як окремі слова, зберегли мотивованість, а тому сприймаються як складники композитних утворень.

Отже, зіставний аналіз структурно-семантичних особливостей складних і складених ойконімів із компонентом *нов-* в українській та *new-* в англійській мовах засвідчив наявність як спільного в топосистемах обох мов, так і відмінного, специфічного, характерного тільки для однієї з мов. Типологічні риси в ділянці української та англійської ойконімних систем у частині складних і складених найменувань ґрунтуються на універсальних закономірностях ментального освоєння дійсності, тоді як відмінні, специфічні для кожної з мов зумовлені своєрідністю мовної категоризації дійсності, структурно-функціональних особливостей української та англійської мов та їх історичного розвитку.

Список скорочень

- 1 ССУМ XIV-XV вв. – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т., – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1. – 680 с; 1978. – Т. 2. – 591 с.
- 2 DEPN – Ekwall E. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names. – Oxford: Clarendon Press. – 1936. – 320 p.

- 3 СГНУ – Словарь географических названий украинской ССР: у 4 т. – М.: Наука, 1976. – Т. 1. – 258 с. – Т. 2. – 248 с. – Т. 3. – 254 с. – Т. 4. – 348 с.

1. Беленькая В. Д. Очерки англоязычной топонимики / В. А. Беленькая. – М.: Высшая школа, 1977. – 228 с.
2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Г. Бучко. – Львів, 1990. – 143 с.
3. Бучко Д. Г. Радянська дійсність і ойконімна система України / Д. Г. Бучко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету: Серія Мовознавство. – Вип. 1. – Тернопіль, 2000. – С. 3-7.
4. Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): історико-етимологічний словник / Мирослав Габорак. – Львів, 2004. – 536 с.
5. Кавалева А. В. Компонент *новы* у беларускй айканіміі XX стагоддзя / А. В. Кавалева // Студії з ономастики та етимології 2007. – К., 2007. – С. 121-125.
6. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наук. думка, 1973. – 240 с.
7. Котович В. Походження назв населених пунктів Опілля / Віра Котович. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 155 с.
8. Купчинський О. А. Найдавніші слов’янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі) / О. А. Купчинський. – К.: Наук. думка, 1981. – 251 с.
9. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузько межириччя / В. В. Лобода. – К.: Вища школа, 1976. – 232 с.
10. Панчук Г. Д. Функції прикметника у складених ойконімах України / Г. Д. Панчук // Студії з ономастики та етимології 2007. – К., 2007. – С. 220-231.
11. Скляренко О. М. Дещо про складені ойконіми (спроба типологічного зіставлення) / О. М. Скляренко // Студії з ономастики та етимології 2009. – К.: Довіра, 2009. – С. 166-174.
12. Скляренко О. М. Типологічне вивчення топонімичних композитів / О. М. Скляренко // Мовознавство. – № 2. – 1974. – С. 46-52.
13. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 268 с.
14. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від апелативних антропонімів) / Михайло Худаш. – Львів, 2004. – 536 с.
15. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов’янських автохтонних від композитних скорочених особових власних імен / М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1995. – 362 с.
16. Dokulil M. Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov. / Miloš Dokulil. – Praha: Nakladatelství československé akademie ved. – 246 s.
17. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny / S. Hrabec. – Kraków, 1950. – 265 s.

With the help of comparison method ukrainian complex and composite oykonyms (place-names) with the

adjectival component nov- and english ones with the component new- are analysed in the article. Universal and structural-semantic linguistic peculiarities of the researched lexical group of proper names are determined. Attention is paid to the peculiarities of categorisation of the reality by oikonims in the Ukrainian and English languages

Key words: oikonym (place-name), composite, complex name, categorization of linguistic reality, adjective, new.

В статье в сопоставительном аспекте проанализированы украинские сложные и составные ойконимы с адекативным компонентом нов- и английские с компонентом new-. Определены универсальные и индивидуальноразличные структурно-семантические особенности исследуемой группы проприальной лексики. Обращено внимание на специфику категоризации действительности в ойконимах украинского и английского языков

Ключевые слова: ойконим, композит, составные наименования, языковая категоризация действительности, адекатив, новый

УДК 811.161.2'373
ББК Ш12+411.4*316

Маргарита Надутенко

ГЕОГРАФІЧНА НОМЕНКЛАТУРНА ЛЕКСИКА В ОЙКОНИМІЇ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Проаналізовано назви поселень Дніпропетровщини, мотивовані географічною номенклатурною лексикою. Виявлено, що їх частотність і специфіка функціонування має певні характерні особливості, чітко пов'язані з географічною характеристикою досліджуваної території та відповідним мовним середовищем.

Ключові слова: топонім, ойконім, географічний термін.

До найважливіших завдань сучасної ономастики належить вивчення ойконімів з погляду кількісної та територіальної репрезентації їх найдавніших і найбільш значущих словотвірних-структурних моделей у різні історичні періоди [1, 68] з метою подальшого детального вивчення для укладання словника назв поселень України (з виявленням специфіки твірної лексики, фонетичних, граматичних та словотвірних явищ у топонімії держави). Метою статті є дослідження назв поселень у межах сучасної Дніпропетровщини, похідних від географічних термінів (далі ГТ), на матеріалі Адміністративно-територіального устрою Дніпропетровської області станом на 2007 р., з урахуванням матеріалу експедицій, проведених автором статті для збирання діалектної географічної термінології

Дніпропетровської області протягом 2007-2011 рр.

Географічні номенклатурні терміни, т.ч. **nomina topographica**, здавна служать базою для творення ойконімів, у т.ч. і шляхом їх перенесення без будь-яких формальних змін в апелятивної лексики в топоніму [6, 7]. Так, народна географічна термінологія є одним із тих шарів лексики, які найбільш активно проникають у систему місцевих географічних найменувань [11: 224]. Ойконімія з природно-географічною семантикою твірних основ є однією з найцікавіших і найбагатших у науковому плані серед інших лексичних груп. Вона справедливо визначається вченими як надзвичайно давня та стійка. Таке активне перенесення зумовлене багатьма факторами і, у першу чергу, здатністю ГТ відображати природні чи якісь інші особливості місцевості, де виникають конкретні поселення. Ці особливості часто є диференціювальними ознаками, що можуть вирізняти одні поселення з-поміж інших. Саме тому при необхідності надати назву поселенню за його географічним положенням у мешканців немає потреби шукати або творити відповідні слова, для цього використовують готові лексеми, що, як й інші ойконіми, мають здатність виконувати індивідуалізуючу та ідентифікуючу функції, оскільки ці функції закладені в їхніх лексичних значеннях [2, 44]: с. *Гай* [АДТУ ДО, Мгд.] < *гай* „невеликий, переважно листяний ліс“ [СУМ II, 15]; с. *Діброва* [АДТУ ДО, Снк.] < *діброва* „листяний ліс на родючих ґрунтах, у якому переважає дуб“ [СУМ II, 296]. З лінгвістичного боку онімізація ГТ безпосередньо пов'язана з наявністю для кожної семантичної одиниці синонімічного ряду, їх перехід в ойконіми передбачає поступову активізацію одного зі значень кожного терміна або його відтінку, що лягає в основу семантичної характеристики топооснови [2, 44].

Географічна апелятивна лексика була зафіксована в діалектних словниках або проаналізована п'ять час розгляду інших тематичних груп у лексикологічних та лексикографічних працях Г. Аркушина, В. Вашенка, А. Грищенко, Б. Грінченка, Т. Громко, Я. Закревської, П. Лисенка, В. Лучика, М. Никончука, М. Онишкевича, Є. Тимченка, Л. Фроляка, В. Чабаненка, В. Шульгача та ін. Найповніше ця група слів щодо Центральної України, до якої належить і Дніпропетровщина, представлена в монографії В. Лучика “Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя” [8] та у “Словнику народних географічних термінів Кіровоградщини” [4]. Дослідження системи географічної апелятивної лексики степових говірок Дніпропетровщини, відбитої в місцевій ойконімії, спирається на зазначені наукові праці. У ньому використано матеріали місцевих експедицій, у результаті чого в ойконімії регіону

було виявлено ряд місцевих особливостей. Досліджуваний матеріал дозволяє виділити декілька лексико-семантичних груп ГТ: 1) терміни на позначення рельєфу; 2) терміни на позначення водних об'єктів; 3) терміни на позначення рослинного покриву; 4) терміни на позначення місця добування матеріалів для господарських потреб; 5) терміни, що стосуються типів поселень і помешкань; 6) адміністративно-господарські терміни.

Для ойконімікону Дніпропетровської області доміантними виявилися деривати, похідні від термінів на позначення рельєфу. Нами зафіксовано близько 130 назв поселень цієї моделі, що становить 9% від загальної кількості найменувань. Так, ойконіми, які нерозривно пов'язані з рельєфом досліджуваного ареалу, виділяються за географічним принципом. Поверхня досліджуваного регіону являє собою рівнину, розчленовану густою сіткою річкових долин, балок, ярів, западин. Річкові долини і балки поділяють поверхню області на численні ділянки, що мають різну величину та форму [ФЕГ ДО] *це сформувало відповідну систему ойконімів, похідних від ГТ на позначення рельєфу. Зазначені ойконіми семантично мотивуються конкретними ознаками, які поділяються на відповідні мікрогрупи: 1) назви нейтрального рельєфу (рівнина): *Зелений Луг* [АДТУ ДО, Птх.], *Підлужжя* [АДТУ ДО, Врх.], *Золота Поляна* [АДТУ ДО, Крв.], *Єлизаветілля* [АДТУ ДО, Апс.], *Весела Долина* [АДТУ ДО, Крн.], *Степ* [АДТУ ДО, Нвм.], *Червона Нива* [АДТУ ДО, Пвг.] та ін.; 2) назви позитивного рельєфу (гора, підвищення тощо): *Гірки* [АДТУ ДО, Снк.], *Гострий Камінь* [АДТУ ДО, Снк.], *Курганка* [АДТУ ДО, Шрк.], *Маяк* [АДТУ ДО, Тмк.] та ін.; 3) назви негативного рельєфу (низина): *Зелений Яр* [АДТУ ДО, Крн.], *Красна Балка* [АДТУ ДО, Крв.], *Пашена Балка* [АДТУ ДО, Дн.], *Поділ* [АДТУ ДО, Птх.], *Крутоярка* [АДТУ ДО, Вс.] та ін. Підгрупа на позначення нейтрального рельєфу представлена в онімії системі Дніпропетровщини в найбільшій кількості і цим підтверджується, що тип рельєфу даної території є зазвичай рівнинним.

Переважає кількість назв, похідних від ГТ на позначення рельєфу, своєю семантичною основою мають саме географічну (доволі розгалужену) термінологію, як і більшість ойконімів інших регіонів України. Така розгалуженість, засвідчена в досить великій кількості похідних ойконімів, підтверджується розмаїттям значень або відтінків семантики в дериватах з тією ж основою. Пор. назви поселень, похідні від ГТ *гірка*: *Гірки* [АДТУ ДО, Снк.], *Веселі Гірки* [АДТУ ДО, Юр.]; похідні від ГТ *балка*: *Широка Балка* [АДТУ ДО, Тмк.], *Запорізька Балка* [АДТУ ДО, Тмк.], *Мотина Балка* [АДТУ ДО, Тмк.]; похідні від ГТ *гай*: *Веселий Гай* [АДТУ ДО, Мгд.], *Зелений Гай* (10

одиниць). *Козачий Гай* [АДТУ ДО, Снк.] та подібні.

Більшість ойконімів, що мотивовані ГТ на позначення рельєфу, є результатом топонімічної метонімії, тобто перенесення назви суміжного конкретного об'єкта на населений пункт, наприклад: *Сад* [АДТУ ДО, Крв.], *Веселий Поділ* [АДТУ ДО, Птх.], *Зелений Луг* [АДТУ ДО, Птх.], *Жолобок* [АДТУ ДО, Пвг.], *Кам'яне Поле* [АДТУ ДО, Птх.], *Клин* [АДТУ ДО, Тмк.], *Курган* [АДТУ ДО, Шрк.], *Левадки* [АДТУ ДО, Пвг.], *Веселий Став* [АДТУ ДО, Шрк.], *Червоні Поди* [АДТУ ДО, Крв.], *Ярок* [АДТУ ДО, Врх.] та ін. У зв'язку з цим такі географічні назви – важливий елемент карти. Вони відображають інформацію про природні багатства та географічні особливості території. Географічна номенклатура чітко характеризує названий об'єкт [9, 5]. Переважна кількість назв аналізованої групи є етимологічно прозорими. Так, поселення *Крутий Берег* [АДТУ ДО, Нк.] одержало свою складену назву внаслідок онімізації словосполучення з іменника *берег* 'ділянка землі біля води' [МЕ] та прикметника *крутий*, який уточнює ознаку 'дуже загнутий, звивистий' [ЕСУМ 3, 111]; ойконім *Поляна* [АДТУ ДО, Крв.] утворений від ГТ *поляна* 'відкрите степове або лугове урочище серед лісу або з його боку' [МЕ], назва поселення *Гірки* [АДТУ ДО, Снк.] – похідна від онімізованого ГТ *гірка* 'невеличке узвишся, горб' [МЕ], назва села *Привілля* [АДТУ ДО, Пок.] – онімізований ГТ *привілля* 'широке, просторе місце, безмежний простір' [СУМ VII, 574], ойконім *Зелений Клин* [АДТУ ДО, Тмк.] – складений ойконім, утворений за допомогою компонента *Зелений* < прикметника *зелений* як означення за насиченістю рослинами та онімізованого ГТ *клин* 'частина якої-небудь території, місцевості' [СУМ IV, 417], назва поселення *Роздолля* [АДТУ ДО, Снк.] – результат онімізації ГТ *роздолля* 'вільний, широкий степ, широчинь' [СУМ VIII, 668], ойконім *Пологи* [АДТУ ДО, Шрк.] – онімізований ГТ *пологи* 'степова рівнина, що поступово, пологово спускається до берега річки' [СУМ VII, 90], ойконім *Скелюватка* [АДТУ ДО, Крн.] мотивований назвою балки *Скелеватка* [МЕ], в основі якої ГТ *скеля* 'скеляста місцевість' [ЕСУМ V, 269], який засвідчує наявність скелястої місцевості. Таку основу містить композитне утворення *Новоскелювате* [АДТУ ДО, Пок.], похідне від ойконіма *Скелювате*.

Водночас виявлено ряд назв поселень, в основі яких є специфічні ГТ. Назва *Макорти* [АДТУ ДО, Сф.] мотивована образним географічним терміном *макорт* 'кругла западина, котловина, поросла лісом; гора, поросла лісом' [МЕ], утворена метафоричним способом від назви глиняного посуду *макітра* за схожістю форми [8, 163]. Ойконіми *Подидар* [АДТУ ДО, Шрк.] та *Червоні Поди* [АДТУ ДО, Крн.] у своїй семантичній основі відбивають поширений на

Дніпропетровщині ГТ *поди*, який у місцевому мовленні має значення 'низина, долина' [МЕ]; пор. *поди* 'узвищення мѣста, долина' [Словник Грінченка III, 240], назва поселення *Пришиб* [АДТУ ДО, Вє.] утворена від онімизованого діал. ГТ *пришиб* 'притулок' [СУМ VIII, 102], назва поселення *Пристень* [АДТУ ДО, Снк.] похідна від ГТ *пристин* 'отвѣсний берег рѣки' [Словник Грінченка III, 442], ойконім *Роздори* [АДТУ ДО, Снк.] відбиває у своїй основі ГТ *роздор* 'низменної мѣсто на равнинѣ' [Словник Грінченка IV, 44].

До твірних в ойконімії Дніпропетровщини входять також метафоричні ГТ, використанні в переносному значенні: термін *ріг*, на позначення частини тіла тварини, у слов'янських мовах використовується в багатьох географічних значеннях [9, 5], як зокрема „клин поля“ [4, 173]: пор. м. *Кривий Ріг* [АДТУ ДО, Крв.] подібний до нього ойконім *Мишуриг Ріг* [АДТУ ДО, Врх.].

Наступна група ГТ, що відбиває характер ґрунтового покриву, репрезентована в назвах: с. *Глеюватка* [АДТУ ДО, Крв.] < ГТ *глей* „глиняста земля“; пор. р. діал. бр. *глей* [ЕСУМ I, 521], с. *Солонці* [АДТУ ДО, Вє.] < ГТ *солонці* „гузьке місце“ [МЕ], с. *Піщанка* [АДТУ ДО, Нвм.] < ГТ *піщанка* „земельна ділянка з піщаним ґрунтом“ [МЕ] та ін.

Досить значна кількість назв поселень мотивована термінами на позначення водних об'єктів, що зумовлено наявністю відносно густої сітки річок та пов'язаних з ними водних об'єктів (річка, рукав річки, русло, джерело, струмок, рів, озеро, болото та ін.). Зафіксовано близько 30 таких назв, що становить 2 % від загальної кількості онімів Дніпропетровщини. *Водяне* (12 одиниць), *Озерне* [АДТУ ДО, Шрк.], *Червоний Лиман* [АДТУ ДО, Пок.], *Червоний Став* [АДТУ ДО, Крн.] та ін.

Енциклопедичне й лексичне тлумачення *річки* досить близьке: пор. *ріка* 'природний водяний потік, що тече у виробленому ним річищі, живиться за рахунок стоку з площі свого водозбору' [ГЕУ III, 135], а також 'Річка 1. Водяний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла' [СУМ VIII, 579]. ГТ *річка* охоплює весь досліджуваний ареал і є загальноживаним в українській мові [12], утворює відповідні ойконіми в багатьох інших регіонах України, але назв поселень, похідних від нього, на Дніпропетровщині небагато: *Заріччя* [АДТУ ДО, Врх.], *Зарічне* [АДТУ ДО, Юр.], *Межиріч* [АДТУ ДО, Пвг.].

На досліджуваній території паралельно із загальноживаним *річка* зафіксовано поширене використання назви *вода* в значенні 'річка'. Семантичний мотив – перенесення назви з частини цілого на увесь географічний об'єкт. Саме наявністю великої кількості води на

Дніпропетровщині пояснюється значна кількість ойконімів, похідних від ГТ *вода*: *Водяне* (13 одиниць): *В'язівське-Водяне* [АДТУ ДО, Юр.], *Мінеральні Води* [АДТУ ДО, Пвг.]. Від ГТ *протока* на позначення проточної води утворений ойконім *Проточи* [АДТУ ДО, Цар.]. Можливий його зв'язок з рос. діалектичним ГТ *прость* 'протока', 'руслина, овражек' [Даль III, 354]. Ойконім *Росішки* [АДТУ ДО, Птп.], в основі якого ГТ *розсоха* [МЕ]. На Наддніпрянщині фіксується ряд гідронімів *Россоха*, мотивованих зазначеним ГТ, є точні лексемні відповідники в басейнах інших слов'янських річок: *Россоха* (тричі) – дві балки і яр у басейні Сіверського Дінця, *Розсоха* – витік на лівобережжі Оки *Ростоша* та ін., в основі яких лежить давній слов'янський географічний апелятив **orzsoxa* [10, 107]. *Росішки* містить ідентичний корінь апелятива *соха* 'рогатина, жердина з розвилкою', "дерево з вилкою" [ЕСУМ V, 124, 362], але твірним є характерний для досліджуваної місцевості ГТ **розсішки*, який являє собою демінутив у формі множини від ГТ *розсоха*. Ю. Карпенко у своєму дослідженні подає повний перелік усіх назв (45 назв населених пунктів), що входять у «смугу населених пунктів, утворених від –*росох* /*розсох*/ за своїм розташуванням з заходу на схід, які зафіксовані переважно в зоні лісостепу [7].

Назва поселення *Плавщина* (2 одиниці), утворена від апелятива *плавні* додаванням суф. –*щина* в релятивно-узагальнювальній функції. На цій території зафіксовано вживання ГТ *плавні* на позначення 'заливний луг' [МЕ]. Від ГТ *заплавка* 'невелика частина річкової долини, що затоплюється під час весняної повені' [МЕ], утворений споріднений ойконім *Заплавка* [АДТУ ДО, Мгд.].

Переважно за наявністю води на Дніпропетровщині обирали місця для проживання перші поселенці. Найважливішою для них була питна вода, що відбилося в найрізноманітніших за формою ойконімах: *Криничне* [АДТУ ДО, Снк.], *Грушувато-Криничне* [АДТУ ДО, Снк.], *Старий Колодязь* [АДТУ ДО, Птп.] та ін. Так, ГТ *криниця* – один з найуживаніших апелятивів на позначення 'глибоко викопаної й захищеної від обвалів ями для добування води з водоносних шарів землі' [СУМ IV, 348] в українській, білоруській, російській та польських мовах [ЕСУМ III, 93]. На території Дніпропетровської області це відбито в ойконімах: *Криничувате* [АДТУ ДО, Сф.], *Кринички* [АДТУ ДО, Соф.] та ін. Певна специфіка полягає в тому, що остання назва села мотивована демінутивною формою у множині *кринички*, яка в місцевому мовленні має значення 'джерела у балці' [МЕ]. Пор. *кринички* – похідне від ГТ *криничка* 'джерело', 'яма, наповнена водою', 'яма в болоті з джерельною водою' [5, 60].

Ойконім *Копані* [АДТУ ДО, Вас.] похідний від поширеного на Дніпропетровщині ГТ *копані* 'иритий в степу колодязь' [МЕ], пор. споріднене *копанка* 'рід маленького колодязя' [Словник Грінченка II, 280], множинна форма, утворена від ГТ *копань* 'штучне углиблення в ґрунті для фундаменту будівель, паротехнічних споруд і т. ін.' [СУМ IV, 67].

Група ойконімів, мотивована ГТ на позначення сукупності рослин або відповідних територій, містить близько 20 ойконімів (що становить 1,5 % від загальної кількості назв) і представлена назвами: *Березняк* [АДТУ ДО, Птх.], *Вербки* [АДТУ ДО, Птп.], *Габки* [АДТУ ДО, Мгд.], *Грушки* [АДТУ ДО, Сф.], *Дібрівка* [АДТУ ДО, Вє.], *Терни* [АДТУ ДО, Юр.] та ін. Ізначені ойконіми відображають наявність відповідних рослин на досліджуваній території, типових і для інших регіонів України.

Ще одну тематичну групу утворюють ГТ із загальним значенням «місце добування матеріалів для господарських потреб», її репрезентують ойконіми: *Гранітне* [АДТУ ДО, Крн.], *Рудничне* [АДТУ ДО, Крв.] та ін.

ГТ, що стосуються типів поселень і помешкань, відбивають сучасні та втрачені з часом лексичні значення. Так, від ГТ *дача* 'лісова ділянка - самостійна господарська одиниця' [СУМ I, 317] походять ойконіми *Дачне* (3 одиниці), а також складені назви: *Весела Дача* [АДТУ ДО, Шрк.], *Нова Дача* [АДТУ ДО, Пвг.], *Широка Дача* [АДТУ ДО, Шрк.]. Ойконіми *Китайгород* [АДТУ ДО, Цар.], *Славгород* [АДТУ ДО, Снк.] результат поєднання атрибутивної основи з ГТ *город* 'великий населений пункт, адміністративний, торговий, промисловий і культурний центр' [Ожегов: 48]. Назва *Хородаївські Хутори* [АДТУ ДО, Врх.] – лексикалізоване сполучення з множинною формою ГТ *хутір* 'відокремлене селянське господарство разом із садибою власника' [СУМ X, 77]. Ойконім *Вільний Посад* [АДТУ ДО, Крв.] мотивований словосполученням з ГТ *посад* 'передмістя або селище' [СУМ VII, 306], ойконім *Вільний Табір* [АДТУ ДО, Крв.] – результат онімізації словосполучення з ГТ *табір* 'місце тимчасового розташування великої групи людей' [СУМ X, 9], назва населеного пункту *Домаха* [АДТУ ДО, Пвг.] – онімізований ГТ *домаха* 'жилище, дом' [Словник Грінченка I, 418].

Окремі ойконіми виникли від ГТ іншого походження: назва с. *Кошове* [АДТУ ДО, Шрк.] похідна від ГТ тюркського походження *кош* 'місце стоянки, табір, житло, маленький шалаш' [ЭСТЯ II: 89-91, ойконім *Аули* [АДТУ ДО, Крн.] має основу тюркського ГТ *avul*, поширену в багатьох тюркських мовах із семантикою „житло, поселення, селище, стоянка, табір, група юрт“ [ЭСТЯ I: 65-66].

Адміністративно-господарські терміни представлені на сучасній карті Дніпропетровщини в незначній кількості назв:

Лісопитомнік [АДТУ ДО, Крв.], *Тік* [АДТУ ДО, Апс.], *Філія* [АДТУ ДО, Мж.] та ін.

Дослідження засвідчило, що в ойконімії Дніпропетровської області назви населених пунктів, утворені від ГТ, налічують близько 230 найменувань (майже 16 % від загального числа ойконімів сучасної Дніпропетровщини). З погляду їхнього походження основною виявлена базова апелятивна лексика спільнослов'янського коріння. У деяких ойконімах, утворених від місцевої географічної термінології, збереглися зниклі з сучасної української літературної мови слова або зафіксовані залишки поодиноких вкраплень з тюркських мов. Значну частину назв цієї групи, похідних від ГТ, становлять ойконіми, які формувалися під впливом російської мови: *Зелена Роща* [АДТУ ДО, Вє.] (складений ойконім, утворений за допомогою прикметника *Зелений* < *зелений* як диференційної топонімної ознаки та онімізованого рос. ГТ *роща* 'невеликий рідкий ліс', 'невеликий листяний ліс' [5, 66]); *Одрубок* [АДТУ ДО, Сф.] (онімізований рос. ГТ *обрубок* 'те, від чого відрублена якась частина' [Словарь Ожегова], пор. *обруб* 'ділянка землі' [СУМ V: 571], *одрубок* 'ділянка землі, яку надавали членам сільської громади' [МЕ]); *Новий Посьолок* [АДТУ ДО, Снк.] (онімізований рос. ГТ *поселок* житло, заселене місце, поселення, невелике селище [Даль III, 345]); *Приют* [АДТУ ДО, Нк.] (онімізований рос. ГТ *приютъ* 'пристань, пристанище' [Даль III, 30]) та ін.

Отже, аналіз досліджуваного матеріалу дає можливість стверджувати, що географічна апелятивна лексика Дніпропетровщини відображає впливи різних мовних систем. Результатом такої взаємодії на лексичному рівні є: функціонування загальноживаних на всій території поширення української мови типових ГТ; розширення, звуження чи повна зміна семантики географічних апелятивів; виникнення лексичних новотворів, властивих лише онімній системі Дніпропетровщини. Ойконіми, мотивовані географічною апелятивною лексикою (загальноживаною та діалектною) вирізняється різноманітністю лексем, які чітко відбивають природні географічні особливості досліджуваного регіону.

1. Бучко Д. Продуктивність і локалізація основних словотвірних-структурних моделей в ойконімії України / Д. Бучко // Наукові записки ТДПУ. Серія: Мовознавство. Вип. 1 (IX), част.1. – Тернопіль, 2003. – С. 65–72.
2. Габорак М. Семантико-словотвірні типи ойконімів Прикарпаття (XII-XX ст.): Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 1999. – 290 с.
3. Гонца І. Ойконімія Черкащини: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини / І. Гонца. – Умань, 2006. – 242арк.+ дод. : 324арк. – Дві кн. одиниці. –

- Бібліогр.: арк. 217-242, арк. 302-324. — 242 арк. + дод.: 324 арк.
- Громко Т., Лучик В., Поляруш Т. *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини* / Громко Т., Лучик В., Поляруш Т. — Київ - Кіровоград, 1999. — 224 с.
 - Іваненко О. Походження назв населених пунктів Сумської області: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України: Інститут української мови. / О. Іваненко. — К., 2006. — 199 арк. + 261 арк. (дод.) — Дві кн. одиниці. — Бібліогр.: арк. 187-199. — 199 арк. + 261 арк. (дод.).
 - Карпенко Ю. Становление восточнославянской топонимии (Закономерности словообразования) / Ю. Карпенко // Изучение географических названий (Вопросы географии). — М.: Мысль, 1966. — Сб. 70. — С. 7-19.
 - Карпенко Ю. Топонімія Буковини / Ю. Карпенко. — К.: Наукова думка, 1973. — 239 с.
 - Лучик В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя / Лучик В. — Кіровоград, 1996. — 235 с.
 - Мурзаев Э. География в названиях. — 2-е изд., перераб. и доп. / Мурзаев Э. — М.: Наука, 1982. — 176 с.
 - Ономастика України та етногенез східних слов'ян / Відп. ред. І.М. Железняк. — К., 1998. — 228 с.
 - Поляруш Т. Місцеві географічні терміни як словотвірна база топонімів різних класів / Поляруш Т. // Наукові записки. Серія: Філологічні науки Випуск 80. С. 224-230.
 - Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья: / Словарь Черепанова Е.А. — Сумы, 1984. — 274 с.

Список використаних джерел

- АДТУ ДО** — Адміністративно-територіальний устрій України. Дніпропетровська область / Звіт 135. — Станом на 03.01.2007 р. — 9 с.
- ГЕУ** - Географічна енциклопедія України. — К.: Українська енциклопедія. — т. 1 — 1989; т. 2 — 1990; т. 3 — 1993.
- Даль** — Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. — М.: Русск. язык, 1990. — Т. 1-4.
- ЕСУМ** — Етимологічний словник української мови: В 7-ми т./Гол. ред. О.М. Мельничук. - К.: Наук. думка, 1982-1989. — Т. 1-3.
- МЕ** — Матеріали експедицій, проведених автором статті для збирання діалектної географічної термінології Дніпропетровщини протягом 2007-2011 рр.
- Ожегов** - Ожегов С.И. Словарь русского языка: Изд-во: М.: Русский язык, 1975 г. - 848 с.
- Словник Грінченка** - Грінченко Б. Д. Словарь української мови. т. 1-4. Київ, 1958—1959 (перевиданий).
- СУМ** — Словник української мови: В 11-ти т. / Гол. ред. І. К. Білодід. — К.: Наук. думка, 1970 — 1980. — Т. I — XI.
- ЭСТЯ I** - Севортян, Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на гласные / АН СССР. Ин-т языкознания. — М.: Наука, 1974. — 768 с.
- ЭСТЯ II** - Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву "К" / Авт. сл. статей Л. С. Левитская, А. В. Дыбо, В. И. Рассадин. М., 2000. — 364 с.

ФЕГ ДО — Фізико-економічна географія Дніпропетровської області. Методичний посібник для вчителів. — К., 1999. — 111 с.

Адміністративні скорочення

Апс. — Апостолівський р-н; **Вс.** — Васильківський р-н; **Врх.** — Верхньодніпровський р-н; **Дн.** — Дніпропетровський р-н; **Крв.** — Криворізький р-н; **Крн.** — Криничанський р-н; **Мгд.** — Магдалинівський р-н; **Мж.** — Межівський р-н; **Нк.** — Нікопольський р-н; **Нвм.** — Новомосковський р-н; **Птх.** — П'ятихатський р-н; **Пвг.** — Павлоградський р-н; **Птп.** — Петропавлівський р-н; **Пок.** — Покровський р-н; **Снк.** — Синельниківський р-н; **Сф.** — Софіївський р-н; **Тмк.** — Томаківський р-н; **Цар.** — Царичанський р-н; **Шрк.** — Широківський р-н; **Юр.** — Юріївський р-н.

The names of settlements of Dnipropetrovsk region, explained by a geographical nomenclature vocabulary, are analyzed. It is educed that their frequency and specific of functioning have characteristic features, clearly related to geographical description of abovementioned territory and corresponding language environment.

Key words: toponym, oikonym, geographical term.

Проаналізовано названня поселень Дніпропетровщини, мотивованих географічної номенклатурної лексики. Установлено, що їх частотність і специфіка функціонування має певні характерні особливості, пов'язані з географічною характеристикою досліджуваної території і відповідною мовною середовищем.

Ключевые слова: топоним, ойконим, географический термин.

МІКРООЙКОНІМІЯ

УДК 81'373.21 (477.87)

ББК 81.2 Укр

Вероніка Баньої

МІКРОТОПОНІМІЯ БАСЕЙНУ РІЧКИ
УЖА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
НАЗВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

У статті зосереджено увагу на розгляді нових назвотвірних моделей мікротопонімів басейну річки Ужа (близько 9 000 назв та їх варіантів), зокрема проаналізовано засоби творення мікротопонімів, визначено структуру назв, здійснено спробу показати реалізацію семантичних груп у межах кожної моделі.

Ключові слова: мікротопонім, назвотвірний аналіз, назвотвірна модель, басейн річки Ужа, структура назв.

Вітчизняні дослідження з регіональної мікротопонімії представлені невеликою кількістю дисертаційних робіт (О.І. Михальчук, І.Г. Чеховський, Н.І. Лісняк, Н.В. Сокол). На особливу увагу заслуговує мікротопонімія басейну річки Ужа Закарпатської області, яка є об'єктом нашого дослідження. Актуальним, зокрема, є семантичний аналіз базових назв, визначення назвотвірних моделей мікротопонімів досліджуваного регіону, встановлення динаміки назвотворення на основі доступних архівних джерел тощо.

Мета нашої статті — розглянути основні назвотвірні моделі мікротопонімів басейну річки Ужа (близько 9 000 назв та їх варіантів на позначення понад 6 370 географічних об'єктів), а саме: визначити структуру назв, проаналізувати засоби творення мікротопонімів, здійснити спробу показати реалізацію семантичних груп у межах кожної назвотвірної моделі.

Термін *назвотвірний аналіз* у нашому дослідженні ми використовуємо замість загальноприйнятого та традиційно вживаного терміносполучення *словотвірний аналіз*, під яким розуміємо визначення семантики і структури базових назв онімів на час їх створення та визначення функцій тих формантів, які брали участь у творенні відповідного класу географічних назв. Така заміна термінів *слово, словотвір, словотворення, словотворчі процеси, словотворчі типи* тощо на терміни *назва, назвотвір, назвотворення, назвотворчі процеси, назвотворчі типи* відображає розуміння мікротопонімів як пропріальних одиниць, що можуть складатися не лише зі слова, але й мати надслівний характер. Такий погляд на власні та загальні назви відображено у праці "Назва як мовна одиниця" українського вченого К.Й. Галаса, який уперше в українському мовознавстві переконливо обґрунтував

необхідність виділення в науці окремого розділу — *назвознавства*, основною одиницею якого є *чазва*: "Цей термін, на нашу думку, достатньо чітко виражав би те, що стосується як одночлених, так і многочлених назв. Адже в одних випадках назва за своєю структурою дорівнює лише слову, а в інших — словосполученню, ще в інших — реченню, а інколи й надреченнєвому комплексу. Орієнтація на назву як основну одиницю усуває ненормальне становище, коли всі назви трактуються лише як слова, тобто як одиниці лексичного рівня, при наявності серед назв і надслівних структур. ...Коротко кажучи, не слід забувати тієї незаперечної істини, що слово є назвою, але не всяка назва — власна чи загальна — є лише словом. Адже серед і загальних, і власних назв є як одночлени, так і многочлени [2, 9–10]".

Науку про такі одиниці досинтаксичного рівня (*назви*) К.Й. Галас пропонує іменувати *назвознавством* (*ономастологією*). Цій науці підпорядковані такі частини, як *наука про загальні назви* (*геноніміка*) з основною одиницею *генонімом* (*загальною назвою*) та *наука про власні назви* (*ейдоніміка*) з основною одиницею *ейдонімом* (*власною назвою*). Науку про творення назв учений пропонує називати *назвотвором*, а сам процес цього творення — *назвотворенням* [2, 26]. Враховуючи сказане, услід за К.Й. Галасом, назви, що мають однокомпонентну структуру, тобто дорівнюють слову, називаємо *одночленами*, назви, що мають структуру словосполучення чи речення, іменуємо *многочленами* (*двочленами*, *тричленами* тощо).

Важливим питанням для дослідження назвотвірного аспекту мікротопонімів як мовних одиниць є проблема, яка в сучасній ономастиці досі не вирішена — розуміння власної назви як семантичної чи асемантичної одиниці. На думку К.Й. Галаса, поняття назви, яка може бути й надслівною величиною, з поняттям слова не тотожні. Однак назва і слово є "однотипними за внутрішньою (ідеальною) стороною": мають значення, закріплене за ними суспільною практикою спілкування. Самі ж назви, як зазначає науковець, як і раніше це робилося, слід поділяти на загальні і власні — залежно від семантики, оскільки "загальні назви виражають поняття, а власні — уявлення про індивідуальні об'єкти", "рівень поняття — уявлення може відбивати кожна назва (а в складеній назві — кожний її компонент) [2, 32–33]". Тому ми враховуємо той факт, що різниця між загальними назвами та онімами полягає у зміні значення: апелятивні співвідносності з поняттями, а пропріальні одиниці — з уявленнями.

Таким чином, на етапі виникнення назви всі складові елементи сприймалися як уявлення про географічний об'єкт. Людина, пізнаючи

наволишнє дійсність і намагаючись виділити та індивідуально означити окремі одиниці реальності, називає об'єкти не лише словами, а й словосполученнями, реченнями чи надреченними комплексами. Основною причиною такого явища є взаємозв'язок та нерозривна єдність кількісних та якісних характеристик предмета, що є об'єктом називання.

Визначальними для розуміння природи утворення, функціонування назви є слова К.Й. Галаса про її часові межі, спосіб творення, початкову форму та різні етапи буття: "...вона (назва)... має різні етапи буття, маючи на кожному з них одну і ту ж сутність при помітних відмінностях у чомусь. Інакше кажучи, виникнувши на певному етапі, назва, не перестаючи бути собою, може зазнавати відповідних змін, які й виражають процес розвитку її від ранішого до пізнішого стану. Тому дуже важливо, щоб явище простежувалось від його виникнення і враховувались ті зміни, яких воно зазнавало, щоб стати тим, чим воно є в даний момент [2, 37]"

Будь-які назви (одночлени та многочлени), які виникали й виникають на позначення різноманітних типів географічних об'єктів, характеризуються часовими межами, способом творення та формою існування. Досліджуючи власну назву як мовну одиницю, що утворилася на певній території (на позначення окремого географічного об'єкта з властивими йому специфічними якостями – внутрішніми та зовнішніми, зв'язками з навколишньою реальністю) та функціонує в часі, необхідно визначити її спосіб творення, форму буття, відповідні назвотвірні засоби. Аналіз назвотвірних особливостей мікротопонімії басейну річки Ужа дозволив виділити такі основні моделі творення мікротопонімних одиниць:

1. "Апелятив > мікротопонім":

1.1. "апелятив у сингулярній формі > власна назва": *У́лога* (п. – Т.Пол., л. – Т.Б.) (< *у́лога* 'западина', пор.: *у́логвина* (влогівина) 'велике заглиблення в рельєфі місцевості, западина з пологими схилами' [9, X, 431]; *у́лога* 'заглибина; западина' [5, 201]), п. *Рип'я́нка* (Лік.) (< *рип'я́нка* 'поле, яке засівають столовим буряком', пор.: *рипа* 'овочева коренеплідна дворічна рослина родини хрестоцвітих' [9, VIII, 575]), п. *Пау'ятник* (Кам.) (< *пау'ятник* 'місце, де розводять та утримують свиней', пор.: *паця* 'мала свині; поросля' [9, VI, 103]);

1.2. "апелятив у плюральній формі > власна назва": л. *Ст'інки* (Мокра) (< *ст'інки* (одн. *ст'інка*), пор.: *стінка* 'крутий берег річки, порослий л'єм' [8, 523]), п. *Зг'яриш'а* (Люта) (< *зг'яриш'а* 'спалені місця (ліс)', пор.: *зг'ярище* 'спалене або вигоріле місце в лісі; це ж місце поросле травою та іншою рослинністю' [9, III, 509]), п. *Попирич'ини* (Маюр.) (< *попирич'ини* 'поле, розташоване поперек інших угідь', пор.:

поперечина 'поперечка; стежка між полями' [3, 4, 341]; *поперечний* 'розташований поперек чогонбудь; протилежне поздовжній' [9, VII, 195]);

1.3. "апелятив-двочлен > власна назва (двочлен)": буд. *Білий Дом* (Пер.) (< *білий дом* 'білий дім; районна рада'), дор. *Хрєсна Дорога* (М.Бер.) (< *хрєсна дорога* '(умовно) шлях Ісуса від зради Іуди до страти на хресті'), ур. *Хвала Б'огу* (Люта) (< *хвала Б'огу*).

2. "Власна назва > мікротопонім":

2.1. "антропонім у називному відмінку однини / множини > мікротопонім": п. *Фєдун'иц'* (С-ки) (< *Фєдун'иц'*, пор.: *Фєдинець* [10, 569-570]), п. *Тан'а* (Зар.) (< *Тан'а* < *Тем'ана*), г. *Циганка* (Турич.) (< *циганка* 'циганка'), ур. *С'імаки* (К.Паст.) (< *С'імак*, пор.: *Симак* [10, 513]), ур. *Станки* (Гусн.) (< *Станко*, пор.: *Станко* [9, 531]), ч.с. *Ціфры* (Рус.М.) (< *Ціфры* 'рід Ціфры' від антр. *Ціфра* у наз. відм. множ., пор.: *Ціфра* [10, 595]), ч.с. *Шанты* (Люта) (< *Шанты* 'рід Шанти' від антр. *Шанта* у наз. в. множ., пор.: *Шанта* [10, 617]);

2.2. "топонім > мікротопонім": ч.с. *Англ'ія* (Зар.), ч.с. *Варшава* (Вішка), ч.с. *Йегипет* (Люта), ч.с. *Китай* (Пол.Г.), ч.с. *К'орзуу* (Бег.П.), ч.с. *К'уба* (Вішка), ч.с. *Лондон* (Луг), ч.с. *Радванка* (Лік.), ч.с. *Тузла* (Лип.), ч.с. *Ч'орнобыл* (Люта), ч.м. *Штаты* (Пер.);

2.3. "мікротопонім > мікротопонім": п. *Тамта Вода* < пот. *Тамта Вода* (Сім.), л. *Ч'єрвєна Стун'а* < дж. *Ч'єрвєна Стун'а* (Пол.Г.), ч.с. *Пастун'ик* < п. *Пастун'ик* (Сім.), ч.с. *Ч'єтвер'т* < п. *Ч'єтвер'т* (Луг), ч.с. *Пєрвы Міст* < міст *Пєрвы Міст* (Ужок), п. / ч.с. *Рун'и* < л. *Рун'и* (Р.Паст.), пот. *Старої Г'утиш'е* < ур. *Старої Г'утиш'е* (Кам.), дж. *Фурдан'ат П'оле* < п. *Фурдан'ат П'оле* (Зар.), потч. *Шыроқый Горб'* < горб *Шыроқый Горб'* (Сух.), л. *Рожок* < г. *Рожок* (Чорн.), п. *Д'иравіі Камін'* < ск. *Д'иравіі Камін'* (Сім.), л. *Лаб'ової* (Люта) < п. *Лаб'ової* (Люта), п. *Серєн'иі* < л. *Серєн'иі* (Р.Паст.).

3. "Означення + апелятив > двочленна назва":

3.1. "узгоджене означення + апелятив > двочленна назва" – означення в такій моделі може виступати апелятивом, антропонімом, ойконімом або мікротопонімом із різними формантами: л. *Вєршок Дикий* (Ужок) (< *вєршок* 'вершина лісу' + *дикий* 'важкодоступний'), п. *К'ос'і Нивы* (Чорн.) (< *нивы* 'орні поля' + *к'ос'і* 'неправильної форми; похилі', пор.: *к'осий* 'який падає або розташований під кутом до горизонтальної площини; непряний, похилий' [9, IV, 304]), дж. *Дж'анд'ова Стун'а* (Княг.) (< *стун'а* 'джерело, колодязь' + *Дж'анд'ова* (< антр. *Дж'анда*), пор.: *Дж'анда* [10, 192]), пот. *Г'аурануу П'отук* (Нев.) (< *п'отук* 'річка' + *Г'аурануу* (< антр. *Г'ауран*) або *г'аурануу* 'гайворонів', пор.: *Г'авран* [10, 129]; *г'авран* 'гайворон' [4, 1, 154]), л. *С'ауч'ин Л'іс* (Р.Паст.) (< *л'іс* 'ліс' + *С'ауч'ин* (< антр. *С'аука*), пор.: *С'авка* [10, 498]), п. *Йуліна П'ас'іка* (Вільш.) (< *п'ас'іка* 'вичищена ділянка

лісу для поля' + *Йуліна* (< андр. *Йула*)), п. *Р'узіны Нийки* (Новос.) (< *ниўки* 'орні поля' + *Р'узіны* (< андр. *Р'уза*)), п. *Риган'ч'ина М'лака* (Люта) (< *м'лака* 'мочар; багніста місцевість' + *Риган'ч'ина* (< андр. *Риган'ка* 'дружина Ригана'), пор.: *Риган* [10, 483]), ч.с. *Халахан'іус'кий Горб'* (Верх.Б.) (< *горб* 'горб' + *Халахан'іус'кий* (< антр. *Халахан*), пор.: *Халахан* [10, 583]), зар. *Мад'ар'с'к'і Бункери* (< *бункери* 'бункери' + *мад'ар'с'к'і* (< етн. *мад'ар*), пор.: *Мад'ар* [10, 354]), мід'яр 'угорець' [5, 97]), п. *П'отуус'ка Табла* (Пор.) (< *табла* 'рівна оброблювана площа землі' + *П'отуус'ка* (< антр. *Пуп* або *туп* 'священик'), пор.: *Пуп* [10, 473]), л. *Мокр'ан'с'ка Дубина* (Заб.) < с. *Мокра*; п. *Сушан'с'к'і Л'уки* (Став.) < с. *Сухий*, п. *Тишан'с'к'і Вац'к'і* (Т.Пол.) < с. *Тихий*, потч. *Р'озд'іл'с'кий Пот'оч'ок* (К.Р.) < ур. *Р'озд'іл'а* (Вішка), п. *Требши'іус'к'і П'ол'а* (Став.) < ч.с. *Требши'іу* (Став.);

3.2. "узгоджене означення + мікротопонім двочленна назва" – означення в такій моделі виступає апелятивом: п. *Перидн'иі Д'ілоқ* (Завос.) < п. *Зан'иі Д'ілоқ* (Завос.) (< *Д'ілоқ* + *перидн'иі* 'передній' / *зан'иі* 'задній'), ур. *Л'івиі Д'іл* (Турич.) – ур. *П'равіі Д'іл* (Турич.) (< *Д'іл* + *л'івиі* 'лівий' / *п'равіі* 'правий', пор.: *лівий* 'розташований з того боку тіла, де міститься серце; протилежне правий' [9, IV, 507]), *п'равіі* 'розташований на тому боці тіла, що протилежний лівому' [9, VII, 501], л. *Вус'окіі Ш'і'дуб'* (Мирча) – л. *Курт'иі Ш'і'дуб'* (Мирча) (< *Ш'і'дуб'* + *вус'окіі* 'високий' / *курт'иі* 'невисокий', пор.: *вис'окіі* 'який має велику відстань знизу догори; протилежне низький' [9, I, 492]), п. *Пєрша П'ас'іка* (Новос.) – п. *Друга П'ас'іка* (Новос.) – п. *Трим'а П'ас'іка* (Новос.) – п. *Ч'єтвєрта П'ас'іка* (Новос.) (< *П'ас'іка* + *пєрша* 'перша' / *друга* 'друга' / *трим'а* 'третя' / *ч'єтвєрта* 'четверта'), ур. *Н'овіі Мат'і'овиц'* (Паст.) – ур. *Ст'аріі Мат'і'овиц'* (Паст.) (< *Мат'і'овиц'* + *н'овіі* 'новий' / *ст'аріі* 'старий', пор.: *старий* 'який існує довгий час, давно створений; протилежне новий' [9, IX, 654]);

3.3. "неузгоджене означення + апелятив > двочленна / тричленна назва" – означення виражене одно- / двочленим антропонімом у родовому відмінку однини або є поєднанням применника з мікротопонімом / антропонімом: п. *Анд'р'іч'ат Пол'анка* (Смер.) < *пол'анка* 'невелика галявина' + *Анд'р'іч'ат* < антр. *Анд'р'іч'ата* у род. в.), п. *Баран'ат П'ол'анка* (Чорн.) (< антр. *Баран'ата*, пор.: *Баран* [10, 49]), ур. *К'опилч'ат Вєршок* (К.Паст.) (< антр. *К'опилч'ата*, пор.: *Копилко* [10, 283]), п. *Фурдан'ат П'оле* (Зар.) (< антр. *Фурдан'ата*, пор.: *Фурда* [10, 581]), л.пол. *Панич'а З'агорода* (Рус.М.) (< *з'агорода* 'загорода недалеко від села' + *Панич'а* (< антр. *Панич'* у род. відм.), пор.: *Панич* [10, 427]), п. *Петра Ч'авар'т'ового П'ас'іка* (Гусн.) (< *п'ас'іка* 'викорчуване місце' + *Петра Ч'авар'т'ового*, пор.: *Чавар'та* [частіше – *Чавар'та*] [10, 598]), п. *Сл'іпого Мик'улы П'ас'іка* (Вільш.) (<

п'ас'іка 'вичищена ділянка лісу для поля' + неузгодж. *Сл'іпої Мик'ула* у род. відм.), дж. *Олуц'кого Васил'а Стун'ик* (Р.Паст.) (< *стун'ик* 'джерело' + *Олуц'кого Васил'а* < антр. *Олуц'кий Васил'* у род. відм.), п. *Лука За П'л'ішк'оу* (Забр.) (< *лука* 'лука' + *за* 'за' та мт *П'л'ішка* в орудн. відм.), міст *Муст Коло Цєркви* (К.Паст.) (< *муст* 'міст' + *коло* 'коло' та мт *Цєрква* в род. відм.).

4. "Двочленна / тричленна назва > одночленна / двочленна назва" (погоджуючись із позицією К.Й. Галаса про особливості утворення та функціонування окремих одночлених топонімів (прикметникових), топонімів, що мають вигляд приєдникових конструкцій і таких, що на їх базі утворилися, у нашому дослідженні оперуємо термінами *субстантивіт*, *еліптит*, *номінативіт* [71, 112-113]). Субстантивітами К.Й. Галас іменує назви, які "первісно мали вигляд двочленної назви, але згодом втратили означуваний член, після чого член означувачий субстантивувався"; еліптитами дослідник вважає назви, які, не будучи одиницями прикметникового походження, втратили, як і субстантивіти, означуваний член. Це такі, як *Коло Скєпа* і под., у момент виникнення назва мала такий вигляд: *Х'іж'і Коло Скєпа*; номінативіти – новоутворені назви у формі називного відмінка, які сформувалися з еліптитів шляхом перетворення приєдника у префікс при паралельному усуненні флексії непрямого відмінка та з одночасною заміною її відповідною флексією (у тому числі й нульовою) називного відмінка. Як зазначає К.Й. Галас, це той тип назв, що їх описав на загальнослов'янському матеріалі польський мовознавець М. Карась. На думку Д.Г. Бучка, субстантивіти утворилися в результаті "десинтагматизації атрибутивних словосполучень та субстантивізації атрибутивного члена [24, 24]":

4.1. *Субстантивіти*: п. *Гр'ішк'уу* (К.Р.) (< *Гр'ішк'уу* (< Г. *Горн?*) від антр. *Гр'ішко* [10, 162]), п. *Випр'іу* (Люта) (< *Випр'іу* (< В. *Горн?*) від антр. *Випир'* або *випир'* 'кнур', пор.: *Вєприк* [10, 114]), л. *Бук'овыі* (К.Паст.) (< *бук'овыі* 'порослий буком' або *Бук'ова* (< Б. *Л'іс?*) від антр. *Бук*, пор.: *бук* 'листяне дерево з гладкою сірою корою і міцною деревиною' [9, I, 251]; *Бук* [10, 95]), п. *Дж'уло'ва* (Новос.) (< *Дж'уло'ва* (< Д. *Нива?*) від антр. *Дж'ула* [10, 192]), п. *Кур'атор'ова* (Паст.) (< *Кур'атор'ова* (< К. *Нива?*) від антр. *Кур'атор* або *кур'атор*, пор.: *кур'атор* 'лицо при церкві, соотв'єтствующее по своимь обяанностямь церковному старост'ь' [7, 2, 328]), п. *Трон'иш'ак'овоїе* (Зар.) (< *Трон'иш'ак'овоїе* (< Т. *Поле?*) від антр. *Трон'иш'ак*, пор.: *Троніш'ак* [10, 559]), п. *Жаб'ової* (Сух.) (< *Жаб'ової* (< Ж. *Місто?*) від антр. *Жаб'а* або з прикм. *жаб'ової* 'жаб'яче', пор.: *Жаб'а* [10, 222]), л. *Лоп'атин* (Пол.Г.) (< *Лоп'атин* (< Л. *Горн?*) від антр. *Лоп'ата*, пор.: *Лоп'ата* [10, 346]), п. *М'ариної*

(Домаш.) (< *Мариної* (< *М. Поле*) від андр. *Мар'а* < *Мар'іа*), *Меціної* (п. – Лубня, ур. – Став.) (< *Меціної* (< *М. Поле*) від андр. *Меціна* 'дружина Мици', пор.: *Мица* [Мица] [10, 386]), ур. *Жапк'іус'кої* (Тих.) (< *Жапк'іус'кої* (< *Ж. Місто?*) від андр. *Жапко*, пор.: *Жапко* [10, 223]; *Жабка*; *Жабко* [10, 222]), клад. *Жыдус'койе* (Т.Б.) (< *Жыдус'койе* (< *Ж. Місто?*) від етн. *жыд*), г. *Воруч'іус'кої* (Пер.) < ойк. *Воруб'ово*, п. *Бл'ах'іус'кої* (Тих.) < п. *Бл'ах'іу* (Сух.), пот. *Домородж'* (< антр. *Домарод*) (Пер.), п. *Шы'рокіі* (Люта) (< *шы'рокіі* 'широкий', пор.: *широкий* 'який займає великий простір' [9, XI, 457]), л. *Ч'орніі* (Луг) (< *ч'орніі* 'чорний; погорілий'), л. *Хміль'овата* (Р.Паст.) (< *хміль'овата* 'поросла хмелем'), п. *Кутлік'оватоі* (Паст.) (< *кутлік'оватоі* 'з невеликими улоговинами, видолінками');

4.2. *Еліптими*: пот.л. *Коло Ч'еренни* (Лип.) (< *коло* та мт *Ч'еренни* у род. відм. < *Пот'ік? Коло Ч'еренни*), п. *Коло Хрест'іу* (Люта) (< *коло* та мт *Хресты* 'хрест' у род. відм. < *Поле? Коло Хрест'іу*), п. *Коло Хи'ж'і Сол'ан'с'кого Станка* (Стр.) (< *коло* та мт *Хи'жа Сол'ан'с'кого Станка* у род. відм. < *Місто? Коло Хи'ж'і Сол'ан'с'кого Станка*), л. *На Т'іс'н'анках* (Лубня) (< *на* та мт *Т'іс'н'анки* у місц. відм. < *Ліс? На Т'іс'н'анках*), дж. *На Керит'іус'куі Пути* (Сім.) (< *на* та мт *Керит'іус'ка Пути* у місц. відм. < *Стун'ік? На Керит'іус'куі Пути*), клад. *У Д'ілк'ови* (М.Бер.) (< *у* та мт *Д'ілок* у місц. відм. < *Тім'іуу* У *Д'ілк'ови*), п. *У Б'єрдах* (Костр.) (< *у* та мт *Б'єрда* в місц. відм. < *Поле? У Б'єрдах*), л. *П'оза П'ас'іки* (Смер.) (< *п'оза* 'поза; за' та мт *П'ас'іки* у знах. відм. < *Поле? П'оза П'ас'іки*), п. *За Л'аб'ов'у П'огар'іу* (Зар.) (< *за* та мт *Л'аб'ова П'огар'іу* в орудн. відм. < *Поле? За Л'аб'ов'у П'огар'іу*), п. *Пуд Й'аворник* (Рус.М.) (< *пуд* та мт *Й'аворник* в орудн. відм. < *Поле? Пуд Й'аворник*), п. *П'ід'м Ч'ерв'ен'юу С'кал'юу* (Луг) (< *п'ід'м* та мт *Ч'ерв'ена С'кала* < *Поле? П'ід'м Ч'ерв'ен'юу С'кал'юу*), л. *Над'м Р'ос'о'х'а'ці'ом* (Став.) (< *над'м* та мт *Р'ос'о'х'а'ці'у* в орудн. відм. < *Ліс? Над'м Р'ос'о'х'а'ці'ом*), п. *Між'і Й'ар'камі* (Пол.Г.) (< *між'і* 'між' та мт *Й'ар'ки* в орудн. відм. < *Горп? Між'і Й'ар'камі*), ч.с. *С'єр'ек С'є'ла* (Мокра) (< *с'єр'ек* 'посередині; в центрі' та ойк. *С'є'ло* в род. відм. < *Місто? С'єр'ек С'є'ла*), п. *Вир'і З'агор'од* // *Вер З'агор'од* (Лік.) (< *вир'івер* 'верх, поверх, вище' та мт *З'агор'оды* (< *Поле? Вир'і З'агор'од* // *Вер З'агор'од* < *поле вир'і З'агор'од* // *вер З'агор'од*), п. *В'ише Л'азар'іу'а* (Мокра) (< *в'ише* та мт *Л'азар'іу'а* < *Місто? В'ише Л'азар'іу'а*), дор. *Г'ор'і Крив'ул'іу* (Лік.) (< *г'ор'і* та мт *Крив'ул'іа* < *Пут' Г'ор'і Крив'ул'іу*), потч. *З Баг'на* (Лубня) (< *з* 'з' та мт *Баг'но* в род. відм. < *П'от'іч'ина? З Баг'на*), потч. *З'а С'ід'ла* (К.Р.) (< *з'а* 'з-за' та мт *С'ід'ло* в род. відм. < *П'от'іч'ина? З'а С'ід'ла*), потч. *Студ Гран'іці* (Онок.) (< *с-туд* 'з-під' та мт *Гран'іці* у род. відм. одн. < *П'от'іч'ина? Студ Гран'іці*), дор. *До Канал'а* (Пер.) (< *до* та мт *Канал* < *Пр'од'ігун? До Канал'а*), в'їзд *Ч'єр'єз' П'ліш'ку* (Княг., Стр.) (< *ч'єр'єз'* 'через' та мт

П'ліш'ку у знах. відм. < *Пут' Ч'єр'єз' П'ліш'ку*), ст. *Д'ол'і Р'ак'овим В'єр'шком* (Сух.) (< *д'ол'і* 'додолу' та мт *Р'ак'уу В'єр'шок* < *Пут' Д'ол'і Р'ак'овим В'єр'шком*), зар. *П'ок'он'іц' Кур'ту* (М.Бер.) (< *п'ок'он'іц'* 'в кінці' та мт *Кер'ты* у род. відм. < *Поле? П'ок'он'іц' Кур'ту*);

4.3. *Номінативіти*: п. *Завир'х* (Лип.) (< *За Вир'х'ом*), л. *Закош'ар'иш'е* (Новос.) (< *За Кош'ар'иш'ом*), ур. *Мид'ж'івод'и* (Дубр.) (< *Мид'ж'і Вод'ами*), ур. *Над'з'агор'да* (Дубр.) (< *Над З'агор'од'у*), п. *Над'мудач'ат* (Смер.) (< *Над Мудач'ат*), дж.мін.в. *Нач'ерт'єж'ини* (Гусн.) (< *Над'м Ч'ерт'єж'инами*), ур. *Пуд'жол'об'ки* (Домаш.) (< *Пуд Жол'об'ками*), ч.с. *Позагор'б* (Бег.П.) (< *П'оза Гор'бом*), л. *Вир'х'вішка* (Домаш.) (< *Вир'х Вішки* < *Л'іс? Вир'х Вішки*), л. *Ужол'обы* (Рус.М.) (< *У Жол'об'ах*);

4.4. *Субстантивовані назви в генітивній формі*: п. *Васі'л'к'ов'ята* (Забр.) < антр. *Васі'л'к'ов'ята* у род. в., пор. *Василько* [10, 110], п. *Мудач'ат* (Смер.) (< антр. *Мудач'ата*, пор. *мудак* 'волоцюга, дурень' [3, 3, 526]), п. *Плит'ат* (С-ки) (< антр. *Плит'ата*, пор.: *Плита* [10, 456]).

5. **Інші утворення (антропонім / ойконім + формант)**: п. *Губашка* (Люта) (< антр. *Губаш* + -к-(а), пор.: *Губаш* [10, 182]), п. *П'єрунка* (Бук.) (< антр. *П'єрун*, пор.: *П'єрун* [10, 439]), л. *Ш'єрбанки* (Смер.) (< антр. *Ш'єрбан*, пор.: *Щ'єрбан* [10, 639]), п. *Бльшк'ан'а* (Пол.Г.) (< антр. *Бльшка*, пор.: *бльха* 'блоха' [6, 17]), ч.с. *Баксу'ла* (Р.Паст.) (< антр. *Бакс*, можливо, пор.: *бекса* 'плаксієй, скиглієй' [3, 1, 164]), л. *Ман'іло'ві'ц'* (Т.Б.) (< антр. *Ман'іло*, пор.: *Ман'іло* [10, 360]), п. *Ч'оп'ак'іу'ці* (Завос.) (< антр. *Ч'оп'ак*, пор.: *Чоп'ак* [10, 610]), ч.с. *Кос'т'ов'и'ц'я* (Т.Пас.) (< антр. *Кос'т'*, пор.: *Кость* [10, 293]), *Шанд'ор'у'ка* (Т.Пол.) (< антр. *Шанд'ор*, пор.: *Шанд'ор* [10, 617]), п. *Коц'ур'іу'іна* (Новос.) (< антр. *Коц'ур*, пор.: *Коц'ур* [10, 297]), п. *Жы'д'у'ун'а* (Бук.) (< етн. *жыд*, пор.: *Жид* [10, 224]; *жид* 'еврей, жидь' [7, 1, 483]), пот. *С'імерка* (С-ки).

У межах кожної структурної моделі реалізовані різною мірою такі семантичні групи назв: 1) *антропоніми* (мікротопоніми, утворені шляхом трансонімізації; одночлени (субстантивіти) та двочлени з присвійними формантами -*ів*, -*ин*; одночлени з формантами -*івк*-(а), -*щин*-(а), -*івцин*-(а), -*єць*, -*овець*, -*инець*, -*их*-(а), -*иц*-(я); одночлени та двочлени з релятивним суфіксом -*ськ*-; одно- та багатокомпонентні мікротопоніми у генітивній формі; еліптими тощо); 2) *топоніми* (ойконіми) (трансонімізовані мікротопоніми, субстантивіти та двочлени мікротопоніми на -*ськ*-; одночлени на -*к*-(а)); 3) *мікротопоніми* (назви, утворені шляхом трансонімізації, одночлени та двочлени на -*ськ*-; багатокомпонентні еліптими; номінативіти); 4) *апелятиви* (мікротопоніми, утворені шляхом топонімізації апелятива, одночлени (субстантивіти) та двочлени, утворені за зразком "означення + апелятив";

багатокомпонентні мікротопоніми в генітивній формі; еліптими).

Із погляду структури мікротопоніми басейну утворюють чотири групи назв: однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні [Див. Таблицю № 1].

Таблиця № 1
Структурні типи мікротопонімів брУ

Структурний тип імені	Однокомпонентні	Двокомпонентні	Трикомпонентні	Чотирикомпонентні
Кількість, %	57,84	40,9	1,19	0,07

Отже, назвотвірні типи, презентовані в Закарпатській мікротопонімії басейну річки Ужа, відображають традиційні способи та засоби онімної деривації, проте з різним ступенем продуктивності [Див. Таблицю № 2], а домінуючими в мікротопонімії регіону є назви географічних об'єктів, утворені за зразками "двочленна / тричленна назва > одночленна / двочленна назва" (субстантивіти, еліптими тощо) та "апелятив > мікротопонім".

Таблиця № 2
Назвотвірні моделі мікротопонімів басейну річки Ужа

Назвотвірна модель	%	
"Апелятив > мікротопонім"	29,55	
"Власна назва > мікротопонім"	7,86	
"Узгоджене означення + апелятив > двочленна назва"	20,87	
"Узгоджене означення + мікротопонім > двочленна назва"	6,11	
"Неузгоджене означення + апелятив > двочленна назва"	1,46	
"Двочленна / тричленна назва / одночленна / двочленна назва"	<i>Субстантивіти</i>	14,61
	<i>Еліптими</i>	12,78
	<i>Номінативіти</i>	3,21
"Субстантивовані назви в генітивній формі"	0,56	
"Антропонім / ойконім + формант"	2,99	
Усього	100	

1 Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 "Укр. мова" / Д. Г. Бучко. – Чернівці, 1992. – 35с.

2 Галас К.Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови): методичні розробки на допомогу студентам I-III курсів філологічного факультету при вивченні курсу сучасної української літературної мови / К.Й. Галас. – Ужгород: УжДУ. 1985. – 46 с.

3 Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук]. – К.: Наук. думка, 1982–2005. – Т. 1–5.

4 Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.

– 495 с., 515 с.

- Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / О.Ю. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород. 2005. – 266 с.
- Сірка Й. Короткий словник говірки села Ублі / Сірка Й., Муличак Ю., Баушенко А. – Зігн-Пряшів. 1999. – 64 с.
- Словарь української мови // [упор. Грінченко Б.Д.] – К.: Наук. думка. 1996. – Т. 1 – 3: 1997. – Т. 4. – (Репринтне видання. Друкується за виданням 1907 р.)
- Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н.В. Гуйванюк]. – Чернівці. 2005. – 688 с.
- Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка. 1970–1980. – Т.1–XI
- Чучка П.П. Прізвиська закарпатських українців: історико-етимологічний словник / П.П. Чучка. – Львів: Світ. 2005. – 703с.

Список умовних скорочень

а) скорочення назв населених пунктів:

Великоберезнянський р-н: Верх.Б. – с. Верховина Бистра. Вішка – с. Вішка. Гусн. – с. Гусний. Домаш. – с. Домашин. Забр. – с. Забродь. Зав. – с. Завосино. Княг. – с. Княгиня. Костр. – с. Кострини. К.Паст. – с. Костьова Пастіль. К.Р. – с. Костринська Розтока. Лубня – с. Лубня. Луг – с. Луг. Люта – с. Люта. М.Бер. – с. Малий Березний. Мирча – с. Мирча. Рус.М. – с. Руський Мочар. Р.Паст. – с. Розтоцька Пастіль. Смер. – с. Смерекова. Став. – с. Ставне. Стр. – с. Стричава. Сух. – с. Сухий. Тих. – с. Тихий. Ужок – с. Ужок. Чорн. – с. Черногорола. **Перечинський р-н:** Вільш. – с. Вільшинки. Дубр. – с. Дубриничі. Завб. – с. Завбуч. Зар. – с. Заричово. Лип. – с. Липовець. Лік. – с. Лікцари. Мокра – с. Мокра. Маюр. – с. Маюрки. Новос. – с. Новоселиця. Пол.Г. – с. Полянська Гута. Пер. – м. Перечин. Паст. – с. Пастільки. Пор. – с. Порошково. Сім. – с. Сімир. С-ки – с. Сімирки. Т.Б. – с. Тур'я Бистра. Турич. – с. Турички. Т.Пол. – с. Тур'я Поляна. **Ужгородський р-н:** Кам. – с. Кам'яниця. Нев. – с. Невиське. Онок. – с. Оноківці.

б) скорочення номенклатурних термінів:

буд. – будинок. вул. – вулиця. г. – гора. дж. – джерело. дж.мін.в. – джерело мінеральної води. дор. – дорога. зар. – зарості. клад. – кладовище. л. – ліс. л.пол. – лісова поляна. п. – поле. пот. – потік (річка). потч. – потічок. р-н – район. с. – село. ск. – скеля. ст. – стежка. ур. – урочище. ч.м. – частина міста. ч.с. – частина села.

в) інші скорочення:

андр. – андронім. антр. – антропонім. див. – дивиться. етн. – етнонім. мт – мікротопонім. ойк. – ойконім, // – варіант назви або паралельні вживання.

Name-formative models of the microtoponymy of the Uzh river basin of the Transcarpathian Region (about 9 000 names and its variants) are investigated in the article, the means of the creating and the structure of the names are defined, in particular.

Key words: microtoponym, name-forming analysis, name-forming model, the Uzh river basin, structure of the names.

В статті розглянуті основні моделі утворення назв мікротопонімів басейну річки Уж (около 9000 назв і їх варіантів), в частині проаналізовано засоби утворення мікротопонімів, визначена структура

найменованій, сделана попытка показати реалізацію семантичних груп всередині кожної моделі.

Ключевые слова: мікротопонім, аналіз образования найменованій, модель образования найменованій, басейн реки Уж, структура найменованій

УДК 811. 161. 2' 373. 2 (447.87)

ББК 81. 2 УКР

Лариса Гуцул

ВЛАСНІ НАЗВИ ТА ЇХНІ ДОЛІ (ОНОМАСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В СЕЛІ ЛУМШОРИ НА ЗАКАРПАТТІ)

У статті на основі власних спостережень досліджується функціонування онімів села Лумшори, що на Закарпатті. Аналізується процес їх збереження та зникнення. Відзначається, що цей населений пункт не вимирає, автохтонна людність його поки ще зберігає свої мовленнєві, психологічні та антропологічні особливості.

Ключові слова: ономастикон, топонім, онім, ойконім, катойконім, урбанонім, гідронім, оронім, мікротопонім, антропонім, ергонім, наголос, говірка.

Є багато невеликих сіл в Україні, які поступово починають щезати. Разом з ними зникають і власні назви. Постає проблема експертизи часу, проблема збереження, зникнення чи зміни власного імені. Дослідження такого матеріалу актуальне і є важливою ланкою розвитку ономастичної науки. Село Лумшори Перечинського району Закарпатської області, як і багато інших сіл, зафіксоване на картах, але факт фіксації топонімів ще не означає, що вони досліджені і стали предметом аналізу. Якщо мовознавця більше цікавить назва, форма, походження, словотвір тощо, то географ чи історик, наприклад, сама позначує реалію. І при різних акцентах – ті й інші ведуть нас, хоч і різними шляхами, до однієї мети – пізнанню топоніма [1, 52]. Тому вивчення усіх власних назв певної місцевості викликає зацікавленість як етнографів, істориків, краєзнавців, географів, картографів, соціологів, так і лінгвістів. Оскільки зафіксувати й дослідити ономастикон певної місцевості, особливо тієї, де вимирають жителі й село перестає існувати, або ж під впливом різних причин поселення й назви в ньому поступово повністю змінюються, – є необхідною умовою для збереження національного фонду, національної культури українського народу.

Мета пропонованої розвідки – на основі власних спостережень зафіксувати й дослідити функціонування онімів у селі Лумшори Перечинського району Закарпаття, а також

простежити механізм збереження, зникнення або зміни власного імені.

Об'єктом дослідження стали назви вулиць, кутків, відтопонімних прикметників, назв жителів, прізвища, прізвиська, імена, назви гір, полонин, полян, річок, озер, ставків, потічків, хребтів, боліт, урочищ, водоспадів, баз відпочинку, садиб, ресторанів та чашів закарпатського села Лумшори, тобто ад'ектоніми, катойконіми, урбаноніми (годоніми), гідроніми, ороніми, мікротопоніми, антропоніми та ергоніми [5, 192].

Матеріал зібраний експедиційним шляхом, тому джерельною базою розвідки послугувало усне розмовно-побутове мовлення жителів-старожилів, мешканців села Лумшори. Використані також географічні карти, офіційні словники, довідники, "Історія міст і сіл України", газетні публікації у місцевій пресі. Усне мовлення горян, уважаємо, є надійним і достовірним джерелом ономастичного матеріалу і є необхідним для ґрунтовних, системних, глибоких наукових досліджень. Оними таких невеликих гірських сіл віддзеркалюють історію, доносять до нас минуле, дають відомості про розташування об'єкта, про природу краю.

Доля невеликих українських сіл різна. Одні з таких сіл поступово зникають і разом з ними зникають і назви, до того ж більшість із цих назв просто ніде не була зафіксована, – як, наприклад, поступово зникає село Лікіцари того самого району на Закарпатті; інші – поступово змінюються, перетворюються в новий котеджний, лікувально-оздоровчий чи туристичний куток, – як, наприклад, село Лумшори. Прізвища та імена по батькові залишаються в актових книгах та на табличках на кладовищі; назви рік, озер, гір тощо – на географічних картах та словниках (напр., Словник гідронімів України/ Ред. колегія А.П.Непокупний, О.С.Стрижак, К.К.Цілуйко. – К.: Наукова думка, 1979. – 783 с.); назви ставків, боліт, долин, кутків, ручаїв, потічків, водоспадів, урочищ тощо – в деяких регіональних словниках (напр., Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник. – Луцьк, 2009. – 234 с.; Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – К.: Кіровоград. РВГЦ КДПУ, 1999. – 224 с.), у монографічних дослідженнях з ономастики (І.І.Ковалик, Ю.О.Карпенко, П.П.Чучка, Д.Г.Бучко, В.В.Лучик та ін.), в матеріалах дисертацій та наукових розробках, присвячених проблемам топонімії, мікротопонімії, антропонімії, гідронімії (напр., О.Ю.Карпенко, М.М.Торчинський, Т.І.Поляруш, В.В.Котович, Н.І.Лісняк та ін.).

Ономастична лексика, як зауважує В.Д.Бондалетов, існує не лише в часі, а й у просторі. Просторовий аспект її існування зумовлений, як і мови в цілому, тим, що носії мови займають якусь територію і жива мова

учить не в одному, а в різних місцях. Але в кожного із розрядів власних імен – у топонімах – зв'язок із просторовими об'єктами більш тісний: вони є їхніми позначеннями [1, 49].

Село Лумшори (словацькою – Lumsur, угорською – Ronafured – унікальне село на Закарпатті, воно розташоване за 50 км північний схід від Ужгорода в мальовничій долині річки Туріця, біля підніжжя хребта Полонина Різна на висоті 550 м над рівнем моря. Полонина Різна – найбільша полонина Українських Карпат – комплекс високогірних лісових луґів, висота над рівнем моря яких сягає 1479 м, а площа займає 1100 гектарів. Село Лумшори засноване за часів Австро-Угорщини. Місцеві жителі розповідають, що колись люди втекли від австро-угорських панів і створювали нові села. Так виникли і Лумшори: село було підполонинною і до нього можна було легко дійти. Місцеві жителі розповідають, що назва Лумшори пошла від слова "лом", бо колись чоловіки рубали дерева в лісі і тому їх називали лумшорські ведмеді (вони були сильні і працювали з лісі). У селі близько 60 хат, а населення – біля 150 осіб. Місцевих жителів лишилось близько 20, це пенсіонери, серед яких багато вдів. Старі тут довго не живуть, щодавно померла найстаріша, якій було 87 років. Молоді майже немає – виїхала до Ужгорода чи в інші міста. Тобто село поступово вимирає. Хоча зараз діти вже почали народжуватися, а в останні 15 років народжених не було. На село – декілька поліарів, які ходять до школи в сусіднє село Турічка.

Сьогодні цей населений пункт має високий природно-рекреаційний і курортний потенціал. Тут інтегративно розвивається туристично-рекреаційна галузь, оскільки є родовище карбонатних вод. У Лумшорах з 1600 року працює найдавніший курорт Закарпаття на базі артезіального мінерального джерела. Тому нині активно будуються садиби, колиби, створюється мережа послуг для туристів, проведення лікувально-оздоровчих процедур.

Надзвичайно багате й цікаве мовлення мешканців старшого віку с. Лумшори. Це мова старшої людності, яка віками живе на південних схилах Українських Карпат. Дослідженню цієї мови присвячено багато лінгвістичних розвідок (Певзенко, Ф.Жилко, І.Чередниченко, Верхратський, А.Залеський, Р.Керста, Палькевич, М.Антошин, Г.Клепикова та ін.) – у більшості з них розглядається фонетична система, граматична будова, рідше – лексичний склад мови місцевого східнослов'янського населення, установлюються просторові, рідше – часові межі функціонування відповідних говорів, в деяких й найближчі генетичні стосунки цих говорів з іншими сусідніми говорами та мовами, – зауважує П.П.Чучка [6, 9].

Ми не акцентуємо уваги на діалектних особливостях місцевої говірки – ужанських говорів Закарпаття (за даними Й.О.Дзензелівського: карта давнього адміністративного поділу Закарпаття [4, 13]), оскільки це не є метою нашого дослідження, але й повз них пройти не можна. Найбільш виразними діалектними особливостями місцевої говірки є: 1) у системі вокалізму – монофтонг [y]: *вуз* "віз"; [ы] на місці [и]: *сын*; 2) у системі консонантизму – препалатальний [л]: [л] *лупа*; м'який [р'] та [ц'] в усіх позиціях: *тупир'* "тепер"; відсутність протетичних: *улиця* (вулиця), *оріх* (горіх); 3) морфологічні особливості: у родовому відмінку множини закінчення -и: *кони, л'уди*; інфінітиви на -чи: *печи, мочи*.

Що ж до специфічних локальних рис, то вони здебільшого є староруськими архаїзмами, які збереглися в Карпатах через тривалу економічну і політичну відірваність краю від решти українських земель, або ж потрапили до закарпатців у новіші часи від сусідніх народів, зокрема словаків, угорців, поляків, румунів, німців і навіть південних слов'ян, із якими місцева людність раніше підтримувала тісні контакти [6, 11].

На позначення відтопонімних прикметників – ад'ектонімів – у мовленні горян функціонує єдина форма – *лумшорський*. На позначення назв жителів – катойконімів – у формі множини зафіксовані дві форми – *лумшор'яни* і *лумшорці*. Якщо в катойконімі *лумшорці* твірний суфікс не наголошується і зберігається наголос твірного слова, то при утворенні множинних форм за допомогою формантів -ан-и (ян-и), стверджує В.О.Горпинич, наголос послідовно переходить з основи на суфіксальний голосний незалежно від того, який склад є під наголосом у твірній основі. Це явище загальномовне, бо поширене на всьому українському терені [3, 94]. На позначення назв жителів чоловічої статі зафіксована форма – *лумшорець*, жіночої статі – *лумшорка*. Більшість назв жителів чоловічого та жіночого роду зберігає в однині той самий наголос, що й у назвах множинної форми [3, 95]. У мові старшого покоління в жіночих назвах жителів ми натрапили і на форму -их-а: *лумшор'іха* (наголос падає на голосний твірного суфікса). Як зазначає В.О.Горпинич, у жіночих сингулятивах із суфіксом -их-а наголошується голосний твірного суфікса; пор.: *Сахарів* (См) – *сахар'іха* [3, 97].

У селі Лумшори дві вулиці – *Лісова* та *Кам'яна*. Перша вулиця *Лісова* проходить у лісі вздовж річки. Другій вулиці *Кам'яній* дали недавно таку офіційну назву. Назвали її так тому, що там проходить кам'яна дорога на гору. Хоча старожилі іменують її *Польовою*. Вони мотивують це тим, що колись там була вузькоколіяка і по цій вулиці звозили ліс, який потім везли до Австро-Угорщини. Тобто в цих урбанонімах спостерігається виражена

географічна номінація (пор.: вул. Садова, вул. Рівна, вул. Висока тощо). Також є в селі ще дві вулиці, названі на пошану *Лесі Українки* та *Івана Франка*. Вулицю, названу на честь *Лесі Українки*, ще паралельно називають *урочищем Болотино* (за назвою урочища).

Цікавим виявився і місцевий антропонімікон. Простеживши за прізвищами мешканців с. *Лумшори*, ми дійшли висновку, що переважна більшість жителів (90 %) має прізвище *Гапак*; також є прізвища *Штилик*, *Цигіка*, *Лашта*, *Коваль*, *Ганч*, *Бокидн*, *Кайка*, *Лангвізер*.

У мовленні мешканців зафіксовані такі чоловічі імена: *Іван*, *Михайло*, *Петро*, *Юра*, *Вася*. Повні імена *Юрій* та *Василь* не вживаються, навіть старих людей тут називають *Юрами* та *Васями*.

Щодо жіночих імен, то ми не побачили різноманіття, це – *Ганна* (*Анна*), *Марія*, *Гафія*, *Феня*, *Катя*. У мовленні відсутні повні імена *Феодосія* і *Катерина*.

У *Лумшорах* є такі прізвиська (прозвиська чи прозівки – кажуть лумшорці): *Феня* (хоч ім'я *Марія*), *Гаркуличка* (щоб розпізнати, хто саме із *Гапаків*), *Нанчин Петро* (бо його бабусю звали *Нанка*, а вони теж із *Гапаків*), *Хаван* (*Василь* і *Михайло*), *Боцмані*, *Брінька*, *Кемедічка*, *Роганчин*, *Піцці*, *Юшкюля*, *Штиліха*.

Цікаво, що на кладовищі частина померлих (більш старих) записана лише на прізвище та ініціали чи прізвище, ім'я та скорочено по батькові – напр., *Гапак Катерина М.*, *Гапак В.М.*, *Гапак Іван Ів.* Хоча більшість усе ж таки за традицією (прізвище, ім'я та по батькові) – напр., *Семйон Юрій Станкович*, *Гапак Юлія Василівна*, *Качур Гафія Іванівна*, *Бактан Василь Юрійович* тощо.

На досліджуваній території упродовж століть сформувалися цікаві ороніми, гідроніми, мікротопоніми – вони віддзеркалюють усю неповторність карпатської природи та мовленнєве багатство горян.

Гори, які розташовані тут, – це *Полонина Рівна* (висота її над рівнем моря – 1479 м), *Полонина Остра*, *Рівна*, *Лютянка*, *Куйциця*.

Полонини і гори люди тут не розділяють, тому й назви їх такі самі: полонини *Рівна*, *Лютянка*, *Куйциця*. На полонині *Куйциці* зараз росте тільки трава *исюнка* – невисока суха трава – колись там паслась худоба, зараз же її немає, і, за словами жителів, гуляють ведмеді.

Зафіксовані тут такі поляни: *Заярґа*, *Свінарки*, *Полянкі*, *Юльцін Стуйнік* (*криничка*), *Жолуб*, *Ніжній Діл*, *Ведмєжа Поляна*. На цих полянах люди раніше садили картоплю, сіяли пшеницю, ячмінь, – а зараз усе заросло березами, бо немає кому садити. Є назви полян, які мешканці давали за асоціаціями або які були пов'язані з певними подіями – напр., *Поляна Казок* (тому що вона гарна), *Тракторна Поляна*

(бо там стоїть перевернутий трактор), *Поляна Альпіністів* (так називають скеледром).

У районі села *Лумшори* є хребти *Лютяньська Гольця*, *Вільшанський Діл*, болота – *Млаки*, під *Ведмєжою*, озера – *Зарви*, *Комсомольське*, *Медвєжа*, урочища – *Болотино*, *Грабіна*, *Пустонище*, *Лан*, *Грун*, *Полянкі*, *Бріци*, *Волошин*, *Млака*, *Гряди*, *Драшниця*, *Межипоточино*, *Вурбарка*, *Перенізя*, *У платку*. Мікротопоніми є як однослівними, так і двослівними (напр., двослівні назви полян *Ведмєжа Поляна*, *Юльцін Стуйнік*). Натрапили ми й на назви у формі приєменниково-іменникової конструкції *У платку* (урочище) і *Під Ведмєжою* (болото), що для мікротопонімів не є рідкісним явищем, на відміну від ойконімів, які не мають приєменникової форми; пор. мікротопоніми *Коло Баблинського Містка* (потік) Чрв, *Коло Каплички* (потічок) Трн, *Річка Попадинім Ярку* (потік) Чрв, *Потік із Човника* (потічок) Чрв, *З Керничок* (струмок) Трн, *Мочарів* (потічок) Чрв, *З Білих Керниць* (потічок) Трн [2, 80, 130, 122, 68].

Між карпатських гір протікає річка *Туриця*, потічки *Потук*, *Ящур Потук*. Там шумлять водоспади *Соловей* і *Партизан*. Річка *Туриця* починається під озером *Комсомольським* і тече до *Ужа*. За часів СРСР там була туристична база, її будувала молодь, тому й озеро назвали *Комсомольським*. Яка була первісна, автохтонна назва цього озера – невідомо, старожили знають лише таке найменування. Але ж вона була. Отже, назва ця втрачена.

Дослідження показало, що раніше назву мала кожна гора, потічок, водоспад тощо, але оскільки корінне населення поступово вимирає, а нові жителі (підприємці), які заснували туристичний та лікувально-оздоровчий бізнес, їм не знають – ці назви втрачені, вони вже в минулому. На сучасній карті деякі з цих назв є, але навіть тих, які є на карті, місцеве населення уже не знає, у мовленні вони поступово зникають. Підприємці у своїй лексичі, у документах використовують головним чином назви тих об'єктів, які забезпечують їм прибуток, – наприклад, водоспад *Соловей*, поляни *Альпіністів*.

Сьогодні цей край вважається лікувально-оздоровчим та туристичним місцем, тут збудовані бази відпочинку. Є туристична база "Полонина"; за часів СРСР це була туристична база всесоюзного значення, зараз це лікувально-оздоровчий комплекс. Є й інші бази відпочинку – "Лумшори", "Водоспад". Приймають туристів і садиби "Мисливська садиба", "У Мирона", "Лумшори". Функціонують ресторани "Коліба", "Живанська коліба".

Але найбільше приваблюють відпочивальників та й місцевих жителів купальні з сірководневою гідрокарбонатно-натрієвою водою, що використовується для лікування

інхорювань опорно-рухового апарату та нервової системи. Тут встановлені ванни-купальні, які називають *чанами*. Їх встановили підприємці *Михайло Ворожильник* та *Володимир Олійні*. *Чани* іменують за назвою садиби чи бази, напр., *чан "Полонина"*. Але найчастіше вживають просто *Чан*. Тобто слово *чан* у *Лумшорах* починає функціонувати уже як загальновальне значення і набуває відповідного індивідуалізуючого лексико-ономастичного, граматичні ж ознаки залишаються незмінними.

До цього часу в *Лумшорах* зберігається старовинний *чан* 1600 року, в якому підігрівають воду. Його вилили в с. *Туриця-Ремета*, де колись добували залізну руду, з якої виливали чавунки та *чани*. За часів Австро-Угорщини там був завод, де переробляли залізну руду і виплавляли невідомий зараз сплав. Ця інформація датується ще 1778 роком. Давній *чан* 1600 року знайшли в потічку після повені. Існує ще один такий самий давній *чан* – він з 1945 року стоїть у музеї у *Лідні*.

Однією із особливостей сучасного етапу розвитку сільської інфраструктури є зміни в приміських і рекреаційних територіях, які освоюють заможні міські жителі, будуючи тут житло та облаштовуючи садиби. Село *Лумшори* знову було туристичним. Профспілкові турбази були переповнені. Після розпаду Радянського Союзу *Лумшори* стали вимирати, оскільки з потоку туристів та відпочивальників приїжджали олігархи. І лише на початку ХХІ століття підприємці почали купувати в селі хати і будувати садиби та колиби, розвивати структуру місцевого туризму. Сьогодні близько 17 підприємців здають житло для туристів. А одна сотка землі в *Лумшорах* коштує від 3 до 5 тисяч доларів. Тому й не випадкові такі назви публікацій у місцевій пресі, як: "Вимираюче село *Лумшори* перетворюється на райський куточок".

Отже, село *Лумшори* – давнє поселення, автохтонна людність якого поки ще зберігає свої мовленнєві, психологічні, антропологічні, культурні особливості, але вони вже приховані. Як показує матеріал, цей населений пункт не вимирає, він є, він поступово змінюється та перетворюється в новий "котеджний", "садибний", "лікувально-оздоровчий" і "туристичний" куточок, а це призводить до збереження тих власних назв, які принесуть прибуток підприємцеві та будуть вигідними для розвитку туризму. Всі ж інші оніми поступово зникають у мовленні. З онімами пов'язаний тут, хоч і опосередковано, прагматичний аспект старої топонімії: за назвою розпізнається об'єкт, який цікавить мовця.

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика / Василий Данилович Бондалетов. – М.: Просвещение. 1983. – 224 с.
2. Вербич С.О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник / Святослав Олексійович Вербич. – Луцьк, 2009. – 234 с.
3. Горпинич В.О. Назви жителів в українській мові / Володимир Олександрович Горпинич. – К.: Вища шк., 1979. – 158 с.
4. Дзєнделівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика). Частина I / Йосип Олексійович Дзєнделівський // Наукові записки. – Том ХХХІV. – Ужгород: УДУ. 1958. – 18 с.: карт з коментарями 120+11.
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. / Наталья Владимировна Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
6. Чучка П.П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті: етнолінгвістичний та культурно-історичний аспекти. Навчально-методичний посібник / Павло Павлович Чучка. – Ужгород: Вид.-во УжНУ, 2005. – 64 с.

The article is devoted to researching of the onyms in Lumshory Village, the Carpathians. The purpose of the work is to analyze the process of their remaining and disappearance. It is mentioned that the settlement is not becoming extinct and its autohtonal mankind is keeping the own speech, psychological and anthropological peculiarities.

Key words: *onomasticon, toponym, onym, oykonym, catoykonym, urbanonym, hydronym, oronym, microtoponym, antroponym, ergonym, the stress, saying.*

В статті на основаних собствених наблюдений исследуется функционирование онимов села Лумшори на Закарпатье. Анализируется процесс их сохранения и исчезновения. Отмечается, что этот населенный пункт не вымирает, его жители сохраняют свои речевые, психологические и антропологические особенности.

Ключевые слова: *ономастикон, топоним, оним, ойконим, катойконим, урбаноним, гидроним, ороним, микротопоним, антропоним, ергоним, ударение, говор.*

УДК 81'373.21 (477.86)
ББК 81.2 Ук

Валентина Грещук

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА І СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА МІКРООЙКОНІМІВ с. РІПНЕ

У статті досліджено лексико-семантичні групи базових основ мікроойконімів села Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області. Здійснено аналіз мовних одиниць, що слугують джерелом творення мікроойконімів.

Ключові слова: мікроойконім, відапелятивні назви, відпропріальні назви, прізвище, мікротопонім, апелятив, спосіб творення, с. Ріпне.

Бойківщина – чудовий, незрівнянний край із самобутньою матеріальною і духовною культурою, побутом, звичаями, традиціями, говіркою, а також унікальним ландшафтом. З усіх боків його омивають швидкоплинні річки та стоять на сторожі вічнозелені смерекові ліси. Окрасою Бойківщини є її східна частина – Рожнятівщина, яка здавна вабила до себе багатими природними ресурсами – незайманими лісовими угіддями, значними запасами нафти, природного газу, високоякісного торфу, винятковими перспективами для розвитку масового відпочинку, туризму, мисливства, рибальства і збору незліченних дарів природи. Десь у підніжжі гір розкинулося мальовниче село Рожнятівського краю – Ріпне, яке є цікавим і з погляду самого розташування, – бо причайлося між горбами, пагорбами, горами, лісами, – а також є унікальною мовною пам'яткою, що несе з глибини століть інформацію про початок життя поселення на цій території, племінну, родову та етнічну приналежність мешканців, зберігає особливості мови, її багатство.

“Отримати ім'я – значить укоренитися у ментальності, на ментальному рівні слова і тим самим знайти не смертність” [7, 90]. Яскравим прикладом такої “несмертності” є ойконімія як система назв населених пунктів. Мікроойконімія с. Ріпне надзвичайно розмаїта. Завданням нашої розвідки є встановити лексико-семантичну природу твірних основ назв урочищ, лісів, частин села, гір та полів. Назва самого села (перша згадка 1642 р. [4, 142]) утворена семантичним шляхом від гідроніма – назви потоку *Рипний // Ропний*, на берегах якого виникло поселення. В основі гідроніма лежить апелятив *рона* (діал.) “нафта”. Аналізуючи мікроойконіми с. Ріпне, дотримуємося традиційної класифікації, тому ділимо назви на дві групи: відонімного та відапелятивного походження.

I. Відпропріальні мікроойконіми. Базовими основами мікроойконімів досліджуваного населеного пункту виступають пропріальні одиниці, передовсім антропоніми. У складі цієї групи вимальовуються підгрупи: оніми, мотивовані іменами слов'янського походження, іменами християнського походження, іменами іншомовного походження, прізвищами, відродінними назвами.

Серед них відзначимо такі, як *Бабцеві Долинки*. В основі мікротопоніма лежить, очевидно, антропонім *Бабець*, пор. прізвище *Бабець* [3, 17]. Можливо також, що назва поля пов'язана з теонімом *Баба*. Про такий зв'язок зазначає і письменник-фольклорист С. Пушк [12, 176]; *Бабичеве* – назва поля, що належала родині Бабичів; *Тарасове* – назва поля за іменем

колишнього власника; *Кименкове* – назва поля за прізвищем колишнього власника; *Голубічкове* – назва поля за прізвищем колишнього власника; *Базів Кут* – назва лісу з полянами за прізвищем одного з мешканців цього кутка села; *Баранча-хребет*, *полонина*. Назва є посесивним утворенням на *-ја* від антропоніма *Баранець*, пор. прізвище *Баранець* [3, 19]; *Вовкан* – назва гори та лісу. Очевидно, що в давнину гора мала назву *Вовкан*, утворену семантичним шляхом від однойменного прізвища, пор. *Вовкан* ‘чоловік, який на певний час може ставати вовком’, ‘звичайний чоловік, що в обідню годину, коли найсильніше сонце, перекидається у вовка’ [3, 76]; *Микулівське* – назва полонини, ймовірно, утворена за допомогою суфікса *-івськ* від антропоніма *Микула*. Вона вказує на належність *Микулам*; *Сергів* – назва частини лісу є посесивним утворенням на *-ів* від антропоніма *Серго < Сергій* [3, 337]; свою назву полонина *Симкова Поліна* отримала від антропоніма *Симко*, що був її власником. Назву урочища *Радівка* утворено шляхом трансонімізації від однойменної назви потоку, див. *Радівка* [2, 380].

II. Більшість ріпненських мікроойконімів утворена за різними моделями від апелятивної лексики. Найуживанішими на досліджуваній території є мікроойконіми, в основі яких лежать ландшафтно-топографічні терміни. Серед них вирізняються такі назви полів, як *Горби*, *Горбок < горб* ‘невелике округле підвищення на площині; бугор, пагорок’ [1, 191]. Форма *Горби* постала внаслідок плюралізації іменника *горб*, *Горбок* утворено за допомогою суфікса *-ок*. В основі мікроойконімів *Заверх*, *Верхгай*, *Завершок* лежить інша апелятивна назва гори *верх*. *Заверх* – назва лісу утворена префіксальним способом, *Завершок* – префіксально-суфіксальним способом, а назва поля та частини лісу *Верхгай* – способом зрощення. Назва горба *Жбир* та поля, що розкинулось під ним, утворена семантичним шляхом від апелятива *жбир* ‘горбок між висохлими потоками; обрив, горбок на схилі гори’ [10, I, 249]. Для утворення мікроойконіма *Жалоб*, що є водночас і назвою поля, і частиною лісу, слугував апелятив *жолоб*, *жолоб* ‘глибока і вузька долина; долина між двома горами чи пригірками; долина потоку’ [9, 227]. Назва поля *Долинки* утворена від апелятивного демінутива *долинка* ‘невелика рівна плоска місцевість, розташована між горбами та горами’ [1, 236]; ‘низи’ [10, 226] шляхом плюралізації та онімізації. В основі мікроойконімів *Зворини*, *Зворинки*, *Зазворина* лежить апелятив *звір*, *ізвір* ‘провалля; великий непрохідний ліс з яругами й вертепами’ [10, I, 300]. Це назви полів, що утворені шляхом плюралізації та онімізації (*Зворини*, *Зворинки*) та префіксально-суфіксальним способом (*Зазворина*). Від апелятива *зарва* ‘прірва, обвал, обрив’ [10, I, 284] утворився мікроойконім *Зарванія*, що слугує назвою і поля, і частини села. Суфіксальним

способом від апелятива *подрина* ‘місце, де зрунулася земля’ [10, II, 95], утворено мікроойконім *Подринки*, що є назвою поля. Назви поля *Хом* та невеликої гори, порослої лісом, що над цим полем, утворені семантичним шляхом від апелятива *хом* ‘невелика полога гора’ [9, 253], ‘горб’ [8, 392]. Мікроойконім *Копець*, що є назвою поля, утворено семантичним шляхом від апелятива *копець* ‘горб’ [10, I, 375]. Від цього ж апелятива шляхом плюралізації та онімізації утворено назву урочища *Кінці*. Для утворення мікроойконіма *Кичер*, що є назвою поля та лісу біля нього, послужив апелятив *кичер*, *кичера* ‘гора, горб, крутий горб; зарослий лісом; лісиста гора’ [10, I, 331]. Плюралізацією та онімізацією утворено назву лісу з полянами у ньому – *Прислопи* – від апелятива *присліп*, *прислоп* ‘місце, в якому гори нахилилися, творячи горб, що ділить долину на дві частини’ [10, II, 144]. В основі мікроойконімів *Залуч*, *Підзалім*, що є назвами полів, лежить апелятив *залом* ‘бурелом, вітролом’ [10, I, 275]. Мікроойконім *Підзалім* утворено префіксальним шляхом від апелятива *залом*. Назву лісу *Рубань* утворено семантичним шляхом від апелятива *рубань* ‘зруб’ (після вирубування лісу) [10, II, 195]. Оронім *Камінь* утворено семантичним шляхом від апелятива *камінь* ‘окремий шматок, брила твердої гірської породи у вигляді суцільної маси, що не кується й не починається у воді’ [1, 412]. Назва лісу *Підкамінь* мотивована оронімом *Камінь*; спосіб утворення – префіксація. Ще один мікроойконім *Камениста*, що теж слугує назвою лісу, утворено шляхом субстантивзації та онімізації прикметника *камениста* ‘на якій багато камення’ [1, 413]. Назву поля *Підсідло* утворено від апелятива *сідло*, *сідловина* ‘довга западина, поглибока виїмка між височинами гірського хребта’ [1, 1128], ‘міжгір'я’ [10, II, 216] з допомогою префікса *під-*. Семантичним шляхом від апелятива *берег* ‘круча, стрімкий схил; листе місце, пасовисько’ [5, 23] утворено назву поля *Берег*. Апелятивом *обіч* ‘схил гори’ [10, II, 7] мотивовано назву поля *Обіч*, а також назву урочища *Підобіч*. Назва поля *Купінний* мотивована апелятивом *купиння* ‘місце, покрите купинами’ [1, 473], ‘мурашник’ [10, I, 395]. Мікроойконім *Ями*, що є назвою поля, утворено семантичним шляхом від апелятива *яма* ‘вглиблення в землі’ [1, 1424], а назва урочища *Ямки* мотивована апелятивом *ямка* шляхом плюралізації та онімізації. В основі мікроойконіма *Гомотівка* (*Гомоківка*), що є назвою частини села та лісу навколо неї, лежить апелятив *гомок* ‘купа землі, горб’ [9, 223]. Менш ймовірним є походження цього мікроойконіма від *гомот* ‘гомін’ [3, 97]. Назву поля *Воротинці* та однойменну назву лісу, що прилягає до цього поля, утворено суфіксальним способом від апелятива *ворота* ‘прохід, глибока ущелина, що прорізає гірську грядку’ [3, 79]. Мікроойконім

Поліна, що слугує назвою поля, утворено семантичним шляхом від апелятива *поліна* (діал.) ‘галавина’ [10, II, 109]. Шляхом плюралізації та онімізації від апелятивного демінутива *полінка* утворено назву лісу *Полінки*.

Назву урочища *Розколецьке* утворено шляхом суфіксації від апелятива *розколець* ‘розколина; заглибина в скалі; ущелина’ [3, 326; 9, 248]. Мікроойконім *Ровінь*, що є назвою лісу, утворено суфіксальним способом від апелятива *рови < рів* ‘довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі’ [1, 1032]. В основі мікроойконіма *Пріпір*, що є назвою урочища, лежить апелятив *пріпір* ‘крутий схил: крута скала, що прилягає до гори; крута дорога’ [3, 311; 9, 244]. Назву урочища *Лаз* утворено шляхом плюралізації та онімізації апелятива *лаз* ‘гірський луг; поляна в лісі’ [3, 451; 9, 244]. Мікроойконім *Залуч*, що є назвою поля, утворено усиченням фіналі приименниково-іменникової форми *за лукою*, яке супроводжується чергуванням *к/ч*.

Окрему чітко окреслену групу мікроойконімів с. Ріпне становлять ті, які утворені на базі гідрографічних назв. Мікроойконім *Багоніць*, що слугує назвою горба, порослого лісом, утворено за допомогою суфікса *-ець* від апелятива *багон* (діал.), *багно* ‘трясовина, болото; підмокле поле’ [10, I, 39]. Назва вказує на характер ґрунту на горбі. В основі мікроойконіма *Мочір*, що є назвою урочища на початку села, лежить апелятив *мочар* ‘багно; трясовина, драговина’ [10, I, 455]. Ця назва вказує на характер ґрунту в урочищі. Для утворення мікроойконіма *Млачки* використано апелятивний демінутив *млачка* ‘болото, драговина’ [10, I, 446]. Цей мікроойконім утворено шляхом плюралізації та онімізації. Таким же способом утворено *Криничкй* від апелятивного демінутива *криничка*, що означає ‘маленьке джерело’ [1, 465]; *Потічки*, що є назвою урочища, від апелятивного демінутива *потічок* ‘невелика річка, струмок із стрімкою течією’ [1, 903]. Мікроойконім *Попова млака* утворено шляхом лексикалізації та онімізації словосполучення, у якому опорним компонентом є апелятив *млака* ‘трясовина, заболочена місцевість’, а атрибутивним означенням – прикметник *попова*, що вказує на відношення до попа. В основі мікроойконіма *Сигла*, що є назвою лісу, лежить апелятив *сигла*, *сегла* ‘багно в лісі, мокра лука’ [10, II, 213], який вказує на характер ґрунту в цьому лісі. Мікроойконім *Підгуркало* утворено від апелятива *гуркало* ‘водоспад’ [10, I, 200] за допомогою префікса *під-*. Мікроойконім називає ліс, що росте біля водоспаду.

Ще одну групу мікроойконімів с. Ріпне репрезентують номінації, мотивовані ботанічними та зоологічними термінами. Мікроойконім *Ліщини*, що є назвою поля, утворено шляхом плюралізації та онімізації апелятива *ліщина* ‘кущ родини березових з

істівними плодами – горіхами’ [1, 493]. Апелятивом *буковина* ‘буковий ліс’ [10, I, 75] мотивовано мікроойконім *Буковина*, що є назвою урочища. Ця номінація вказує на характер рослинності в урочищі. Мікроойконім *Калинівка*, що слугує назвою лісу, утворено за допомогою суфікса *-ів*(а)* від апелятива *калина* ‘кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди’ [1, 411]. Ця назва теж вказує на характер рослинності у лісі. Ймовірно, що апелятив *позички, позішки* ‘порічки’ [10, II, 299] послужив базою для формування мікроойконіма *Позішка* – назви урочища. Мікроойконім *Підгруша* утворено префіксальним способом від апелятива *груша*. Цей мікроойконім є назвою поля і вказує на місце його розташування. Від апелятива *хаці* ‘густий, непрохідний ліс, чагарник’ [1, 1340] утворено способом префіксації ще один мікроойконім *Межухаці*, що є назвою лісу. Мікроойконім *Ушварі*, що слугує назвою урочища, утворено від апелятива *шварь* (діал.) ‘скошене з мокрою сіно, яке їдять тільки коні’ [10, II, 380], ‘осока’ [1, 1391] з допомогою префікса *у-*. Ця номінація вказує на рослинність, що переважає в урочищі. В основі мікроойконіма *Гичі*, що слугує назвою лісу, лежить апелятив *гичи, гичі* ‘моріг, обліг, дерен’ [10, I, 170]. Від цього ж апелятива з допомогою префікса *під-* утворено мікроойконім *Підгичі*, що є назвою поля, яке розкинулось під лісом *Гичі*. Свою назву мікроойконім *Ригошівка*, ймовірно, отримав від апелятива *ригаша* (діал.) ‘гіллясте дерево; низьке, сукувате дерево з облямою верхівкою’ [6, VI, 43]. Мікроойконім називає урочище.

Мікроойконім *Боцанка* свою назву, очевидно, отримав від апелятива *боця* ‘біла вівця, в якій чорний ніс чи чорні цятки на носі; білобока корова’ [6, I, 239] за допомогою суфікса *-анк(а)*. Цей мікроойконім слугує назвою пасовиська, поля, а також частини лісу над ним. Для утворення мікроойконіма *Мелеціно*, що є назвою урочища, ймовірно, послужив апелятив *мел* (*mel, miel*) ‘ягня’ з допомогою суфіксації [3, 241]. Очевидно, в давнину тут, на гірських галявинах, випасали ягнят.

Помітну групу мікроойконімів с. Ріпне становлять такі, для яких мотивувальними словами є економіко-географічні найменування, тобто слова на позначення реалій, пов’язаних з виробничою, господарською діяльністю. Мікроойконім *Клісівки*, що є назвою урочища, утворено суфіксальним способом від апелятива *кльоц, кльос* ‘колода’ [10, I, 361]. В основі мікроойконіма *Башти* лежить апелятив *башта* ‘високе старе дерево, найчастіше смерека’ [5, 22]. Цю назву лісу з полянами утворено шляхом плуралізації та онімізації апелятива *башта*. Мікроойконім *Кошірки*, що є назвою урочища, утворено шляхом плуралізації та онімізації апелятива *кошарка*, демінутива від *кошара* ‘загороджене місце для овець’ [10, I, 383].

Шляхом плуралізації від апелятива *стал* ‘ділянка землі; невеликий загін при оранці поля, ділянка землі довжиною на 100 кроків; поле, оране вертикально до дороги’ [10, II, 251] та онімізації утворено мікроойконім *Стаї*, що слугує назвою поля. Мікроойконім *Газолінове* вказує на ділянку землі, з якої видобували нафту, він утворився шляхом субстантивізації прикметника *газолінове*, який, своєю чергою, суфіксацією утворено від апелятива *газолін* ‘горюча рідина, що є продуктом перегонки нафти; газовий бензин’ [1, 170]. В основі мікроойконіма *Ріпненьки* лежить апелятив *ропа* ‘нафта’, пор. *ропниця* ‘місце з ропою з нафтою’ [10, II, 190]. На полі, названому *Ріпненьки*, після завершення видобутку нафти тривалий час з’являються невеличкі виїмки, заповнені водою і нафтою. Мікроойконім *Базар* вказує на місце у центральній частині села, де раніше відбувалася торгівля. Він утворений семантичним шляхом від апелятива *базар* ‘торгівля (перев. приватна) продуктами харчування або предметами широкого вжитку (часто в певні дні тижня) на площі; місце, де відбувається така торгівля’ [1, 33]. Апелятивна назва *гарнізон* ‘військові частини, розташовані постійно або тимчасово в якому-небудь населеному пункті, в укріпленому районі’ [1, 174] послужила базою для утворення семантичним шляхом мікроойконіма *Гарнізон*. Ще в першій половині ХХ ст. до початку другої світової війни тут розташовувався польський військовий гарнізон. До наших днів збереглося його приміщення, переобладнане під квартири. У зв’язку з розробкою нафтородовища для поляків, фахівців нафтової промисловості, за Польщі на території села було збудовано житловий будинок на декілька квартир, який в народі отримав назву *бараки*. Цей апелятив послужив основою для утворення мікроойконіма *Бараки* на позначення частини села під лісом. Мікроойконім *Бутин*, що називає частину лісу, де раніше проводилися лісові роботи, лісорозробка, утворено семантичним шляхом від апелятива *бутин* ‘зруб у лісі’ [10, I, 78]. Семантичним шляхом утворено мікроойконім *Скит*, який є назвою лісу і поля, що до нього прилягає. В основі назви лежить апелятив *скит* ‘невелике житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель’ [1, 1135].

Наступну групу мікроойконімів с. Ріпне становлять ті, основи яких відбивають особливості приготування земельної ділянки для сільськогосподарського обробітку, спосіб і вид отримання земельної ділянки, її користування тощо. Мікроойконім *Погар*, що є назвою поля, утворено семантичним шляхом від апелятива *погарь, погар* (діал.) ‘згарище в лісі’ [10, II, 91]. В основі мікроойконіма *Паровиця*, що є назвою урочища з полями, лежить апелятив *пар* ‘земля, зорана на зиму’ [10, II, 40]. Цей мікроойконім утворено суфіксальним способом. Мікроойконім *Угорське*, що слугує назвою поля, утворено від

апелятива *угор* ‘переліг’ [10, II, 312], пор. польськ. *igor* ‘обліг’ [11, II, 215] з допомогою суфікса *-ськ*. Мікроойконім *Черенина*, що є назвою гори, порослої лісом, утворено семантичним шляхом від апелятива *черенина* ‘випалене місце для обробітку землі або випасу худоби’, пор. *черенина, черінь, череній* ‘випалений зруб для підготовки поля’ [3, 399]. Семантичним шляхом від апелятива *чертіж* (діал.) ‘пече на місці викорчуваного лісу’ утворено мікроойконім *Чертіж*, що є назвою лісу [10, II, 367].

Значну групу мікроойконімів с. Ріпне представляють ті, що утворені за іншими різними ознаками, такими, як розмір, форма, просторова диспозиція, заселення певним оточенням тощо. Так, мікроойконім *Четвертини* утворено семантичним шляхом від апелятива *четвертина* ‘четверта частина чого-небудь; кварта’ [1, 1377]. Таку назву отримало поле внаслідок розподілу великої площі землі на окремі ділянки, що були призначені для сільськогосподарського обробітку. В основі мікроойконіма *Сорочини*, що слугує назвою поля, очевидно, лежить числівник *сорок*. Назву утворено суфіксальним способом, і вона теж вказує про розподіл земельної ділянки на сорок частин. Поле, що носить таку назву, розтягнулося двома довгими смугами, поділеними на окремі ділянки. За місцем розташування їх називають *Верхні* та *Нижні*. Мікроойконім *Поперечина* утворено від апелятива *поперечка* ‘орана поперек загона вузька смуга землі на краях і вздовж масиву’ [10, II, 148]. Від апелятива *кут* ‘частина якої-небудь території, місцевості’ [1, 475] семантичним шляхом утворено мікроойконім *Кут*, що слугує назвою частини села. Від цього ж апелятива шляхом плуралізації й онімізації утворено мікроойконім *Кути*, що є назвою поля. Мікроойконім *Середина*, що називає частину села, утворено семантичним шляхом від апелятива *середина* ‘місце, однаково віддалене від кінців, країв чого-небудь’ [1, 1116]. Ще дві великі частини села отримали назву *Горішній Кінець* та *Долішній Кінець*. Ці мікроойконіми утворені шляхом лексикалізації та онімізації словосполучень. У мікроойконімі *Горішній Кінець* опорним компонентом є апелятив *кінець* ‘районний пункт, межа протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі’ [1, 429], а атрибутивним означенням – прикметник *горішній* ‘який розташований, міститься зверху; верхній’ [1, 192]. У мікроойконімі *Долішній Кінець* опорним компонентом є описаний вище апелятив *кінець*, а атрибутивним означенням – прикметник *долішній* ‘який міститься або розташований внизу, нижній’ [1, 237]. Шляхом лексикалізації та онімізації словосполучення утворено ще один мікроойконім – *Довга Нива*, що є назвою поля. Опорним у цьому мікроойконімі є апелятив *нива*

‘ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування: поле’ [1, 621], а атрибутивним означенням є прикметник *довгий* ‘який має велику довжину’ [1, 231]. Мікроойконіми *Великий Зруб* та *Малий Зруб*, що слугують назвами частин у лісі, теж утворено шляхом лексикалізації та онімізації словосполучень. У мікроойконімі *Великий Зруб* опорним компонентом є апелятив *зруб* ‘місце, де було вирубане ліс’ [1, 386], а атрибутивним означенням – прикметник *великий* ‘значний за розмірами, величиною’ [1, 80]. У мікроойконімі *Малий Зруб* опорним компонентом є уже описаний вище апелятив *зруб*, а атрибутивним означенням – прикметник *малий* ‘невеликий розміром, незначний за величиною’ [1, 506]. Мікроойконім *Шtiri Дороги*, що слугує назвою частини лісу, де розходяться в різні напрямки чотири шляхи, утворено шляхом лексикалізації та онімізації словосполучення, у якому опорним компонентом є апелятив *дорога* ‘смуга землі, по якій їздять і ходять’ [1, 241], а квантитативним означенням – числівник *шtiri* (діал.) ‘чотири’ [10, 389].

Мікроойконім *Помірки*, що є назвою урочища, утворено семантичним шляхом від апелятива *помірки* (діал.) ‘поперечно орані смуги землі у місці з’єднання наділів’ [10, II, 110]. В основі мікроойконіма *Лисиня* лежить апелятив *лисина* ‘ділянка землі, позбавлена рослинності’ [1, 486]. Назву утворено семантичним шляхом. Свою назву мікроойконім *Ксьондзівське*, що називає поле, отримав через те, що воно належало колись ксьондзові. Назва *Польонія*, що позначає одну із частин села, мотивована тим, що раніше там проживали поляки.

Ряд мікроойконімів – це прийменниково-іменникові конструкції, які вказують місце розташування за відношенням до якогось іншого об’єкта, зокрема, назви частин села: *Під оленем, За басейном, Коло стадіону, Коло хреста, Коло струмка, Під оборогом* тощо.

Низка мікроойконімів, засвідчених у с. Ріпне, неясної етимології. Серед них *Притечини, Перецетина, Ганібаль* тощо.

Таким чином, мікроойконіми с. Ріпне за характером семантики їх твірних і способів деривації відзначаються неоднорідністю. Пропріальна лексика, передовсім антропоніми, хоч і задіяні до творення мікроойконімів, значно поступається апелятивній лексиці. Із апелятивної лексики як твірні досліджуваних мікроойконімів найчастіше виступають ландшафтно-топографічні терміни, що зумовлено розташуванням села у гірській місцевості.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
2. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник / Мирослав

Габорах / Вид. 2-е, доп. і уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 564 с.

3. Габорах М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник / Мирослав Габорах / Вид. 2-е, доп. і уточн. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 500 с.
4. Габорах М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля): Історико-етимологічний словник / Мирослав Габорах. – Івано-Франківськ: ОІППО: Снятин: ПрутПринт. 2007. – 200 с.
5. Гуцульські говірки: Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 1. – 632 с.; 2006. – Т. 5. – 704 с.
7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, В. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 218 с.
8. Карпенко Ю. О. Проліски доіндоєвропейської оронімії в Українських Карпатах / Ю. О. Карпенко // Записки з загальної лінгвістики: 36. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 2. – С. 43-52
9. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов / Т. А. Марусенко // Полесье. – М.: Наука, 1968. – С. 206-255
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. I. – 496 с.; Ч. II. – 516 с.
11. Польсько-український словник: у 2 т. – К.: Вид-во АНУРСР, 1958. – Т. 1. – 696 с. – Т. 2. Ч. 1, 1959. – 576 с. – Т. 2. Ч. 2, 1960. – 608 с.
12. Пушик С. Бусова книга / Степан Пушик // Перевал. – 2007. – С. 159-211

ІНФОРМАТОРИ села Ріпне:

1. Грушка Стефанія Іванівна 1934 р. н.
2. Черпак Амелія Петрівна 1934 р. н.

В статті досліджено лексико-семантичні групи производних основ мікрооїконимів села Ріпне Рожнятовського району Івано-Франківської області. Проаналізовані мовні одиниці, які послужили джерелом походження мікрооїконимів.

Ключові слова: мікрооїконим, отапельятивні названня, отпроріальні названня, фамилия, мікротопонім, апеллятив, способ образования, с. Ріпне.

Lexico-semantic groups of the basic stems of mikronyms of Ripne village (Rozhnyativ district, Ivano-Frankivsk region) are researched in the article. The analysis of the linguistic units, used as a source for building mikronyms.

Key words: mikronym, surname, words derived from appellative and proper names, mikrotoponym, appellative, derivational method, village Ripne.

УДК 81'373.21(477.84)

ББК 81.2-3

Михайло Ковальчук

ДІАЛЕКТНІ ОЗНАКИ МІКРОТОПОНІМІЇ СЕЛА СЕРЕДНІЙ МАЙДАН НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті проаналізовано діалектні риси у найменуванні малих географічних об'єктів села Середній Майдан Надвірнянського району; описано вплив визначених діалектів у мікротопонімному окремого населеного пункту.

Ключові слова: діалект, літературна мова, мікротопонім, апеллятив, лексема, власна назва, словоформа.

Однією з найважливіших передумов всебічного дослідження української ономастики є виявлення та детальний опис власних назв, уживаних в окремих регіонах, населених пунктах. Щодо останніх, то значну частину онімів складають, безумовно, назви малих географічних об'єктів – вулиць, мікрорайонів міст чи кутків сіл, пагорбів, низовин, лісів, полів, пасовищ, сіножатей, урочищ, балок тощо. Закономірно, ці мікротопоніми як одна з найбільш представлених у кількісному відношенні груп власних назв були об'єктом численних мовознавчих досліджень. Зокрема, важливими є праці, де в різних аспектах описано назви малих географічних об'єктів певних адміністративних, етнографічних регіонів [2; 3; 10; 11; 12 та ін.].

Як відомо, мікротопоніми, вживаючись безпосередньо в живому мовленні, часто фіксують збереження характерних діалектних ознак на різних структурних рівнях мови [2, 27; 3, 18]. Очевидно, це пояснюється тим, що малі географічні об'єкти окремого населеного пункту, відомі насамперед його мешканцям – носіям відповідної говірки, – в основному отримують свої назви саме в діалектному мовленні. Окрім того, мікротопоніми “рідше, порівняно з іншими класами назв, фіксуються в історичних джерелах” [12, 3]. Тому важливим є опис власних назв зазначеної групи, які в своїй структурі позначають специфічні діалектні риси на різних мовних рівнях. Метою пропонованої розвідки є виявлення у відапельятивних назвах малих географічних об'єктів, наявних на адміністративній території та околицях села Середній Майдан Надвірнянського району, діалектних ознак, що проявляються на лексико-семантичному, фонетичному, морфологічному рівнях.

Говірка села Середній Майдан, яке розташоване на порубіжжі двох південно-західних діалектів української мови гуцульського і покутського [див. 8, 55], характеризується мовними рисами,

Михайло Ковальчук. Діалектні ознаки мікротопонімії села Середній Майдан...

притаманними насамперед цим говорам. Окрім того, на говірковому мовленні позначаються впливи інших діалектів, що поширюються на прилеглих територіях, зокрема бойківського, мидністрянського.

У дослідженні О. Михальчук “Мікротопонімія Підгір'я” було ґрунтовно описано назви малих географічних об'єктів, здійснено їх класифікацію на лексико-семантичному рівні та встановлено словотвірні особливості [12]. Дослідницею детально проаналізовано етимологічний аспект мікротопонімії Надвірнянського району на Івано-Франківщині, переважна частина яких походить від апелятивів, насамперед від географічних термінів [11, 30].

При описі діалектних впливів у мікротопонімії села Середній Майдан пропонуємо здійснювати комплексний аналіз мовних явищ, враховуючи лексико-семантичні, фонетичні, морфологічні говіркові риси в назвах малих географічних об'єктів. Говірковими ознаками на рівні фонетики й морфології характеризуються як мікротопоніми, утворені на власне діалектному мовному ґрунті, так і назви, твірні основи яких зафіксовано в літературних джерелах. Саме у такій послідовності здійснюватимемо опис виявлених мікротопонімів. Аналізовані власні назви подасмо за правилами практичної транскрипції, виділяючи в них говірковий словесний наголос.

Серед відапельятивних мікротопонімів, мотивованих діалектними твірними основами, слід виділити такі:

Біліці – поле, пасовище. Назва поширена в говірковому мовленні, оскільки відбиває специфічні властивості номінованого мікрооб'єкта. Назва поля пов'язана з особливістю ґрунту білуватого забарвлення, який характеризується низькою родючістю. Натомість в діалектах, зокрема гуцульському, лексема *біліці* має тлумачення “білка” [6, 25] – значення, яке для аналізованої говірки не характерне. Говіркова вимова назви відбиває діалектне морфологічне явище, зумовлене фонетичними процесами, – перехід у закінченні голосного -а в голосний переднього ряду -і після палатального кінцевого приголосного основи [ц']. Ця риса характерна насамперед для діалектів покутсько-буковинської групи [9, 178; 1, 93; 15, 481 – 482];

Вікніще – урочище. Найвірогідніше, що назва урочища походить від однойменного апелятива, відомого у говірках української мови, наприклад, у бойківському, в значеннях “вир”, “провалля, прірва”, “глибінь” [13, 1, 120]. У покутсько-буковинських говірках вживаною є лексема *вікніна* у значенні, яке теж певною мірою відповідає специфіці аналізованого мікрооб'єкта, – “трясовина, провалля, коловорот” [14, 56]. У “Тлумачному словнику сучасної української мови” стилістично нейтральну лексеми *вікно* подано в одному із

значень як “невеличке озерце, заглиблення в драговині, болоті” [4, 146];

Граніці – куток села. Етимологічно слово *граніця* трактується в значенні “кордон” [7, 1, 584]. Однак у сучасних літературних джерелах воно має зовсім іншу семантику – “допустима норма, межа” [4, 196]. Бойківські говірки фіксують лексеми *граніця* в значенні “кордон; межа; місце, де сходяться поля сусідніх сіл” [13, 1, 190]. Саме це значення апелятива лягло в основу виникнення аналізованого мікротопоніма, який номінує околицю Середнього Майдану на межі з сусіднім селом Гаврилівка. У назві відбувся перехід у закінченні голосного -а в голосний переднього ряду -і після палатального кінцевого приголосного основи [ц'];

Гуркало, – джерело, невелике озерце. Назва походить, очевидно, від дієслова *гуркати*, яке в гуцульських говірках має одне із значень “грюкати” [6, 50], тобто створювати певний шум, тут – дзюрчати. Саме ця семантика лягла в основу назви озерця, яке живиться з джерела і постійно наповнене водою. (Пор. поширену в покутсько-буковинських говірках, схожою за словотвірною мотивацією лексеми *чуркало*, подану в одному із значень як “джерело” [14, 652].);

Груні – куток села. Назва походить від апелятива *грунь* і зафіксована в літературних джерелах (з позначкою “західноукраїнське”) в значеннях “вершина” [4, 205], пагорбок, гірка” [7, 1, 605], “вершина, хребет гори”. Лексема *грунь* вживана в кількох південно-західних говорах, передовсім гуцульському, буковинському. В покутсько-буковинському діалекті це слово має значення “вершина” [14, 88]. Натомість в гуцульських говірках слово *грунь* вживається в одному із значень як “невеликий пагорб, непокритий лісом” [6, 55]. Враховуючи рельєфно-географічну специфіку аналізованого географічного мікрооб'єкта, саме це значення слід вважати найбільш точним щодо його власної назви;

Дильованка – дорога. Назва походить від діалектних апелятивів – гуцульського *дильна* “груба дошка, брус” [6, 59] або покутсько-буковинського *дильне* “шматки дерева, лати, що вставляються між сохами при будівництві хати, сараю тощо” [14, 96]. Оскільки дорога пролягає через ліс, то, очевидно, її вимощували для полегшення проїзду лісовою дорогою диллинами – дильовали. Підтвердженням цьому також є наявність в іншому південно-західному діалекті – бойківському – дієслівної лексики *дильовати* із значенням “класти місток з жердин на болоті” [13, 1, 215]. Відповідно, ці слова лягли в основу виникнення аналізованого оніма, який в говірці фіксує дещо обнижену вимову голосного в наголошеному складі;

Зарінок – пасовище. Назва походить від однойменного апелятива, наявного в

гуцульських, покутсько-буковинських говірок. зокрема, з семантикою “лука, пасовище біля річки” [6, 78], “пасовище на березі річки” [14, 142]. Інші значення, подані в цих же джерелах, відносно описуваного географічного об’єкта не є точними;

Зярі, – пасовище. Цілком імовірно, що назва вживається як вузькодіалектна, обмежена суто говірковим мовленням, оскільки в “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” та опрацьованих діалектологічних словниках лексем з такою словотвірною структурою не виявлено. Мікротопонім утворений префіксальним способом від прийменниково-іменникового сполучення *за яр*, оскільки мікрооб’єкт, який він номінує, знаходиться неподалік невеликого яру, з протилежного боку від садиб мешканців. Морфологічною говірковою рисою аналізованої назви є вживання в закінченні слова голосного переднього ряду [i] на місці нормативного [a]. Окрім того, в назві відсутній епентетичний кінцевий приголосний основи [j], натомість приголосний [p] палатальний, тоді як у літературній мові він у такій позиції твердий, пор.: *Заполяря* [запол’ар’я]. Відсутність у говірковій назві подовження приголосного [p] є типовим явищем у більшості південно-західних діалектів [див. 1, 209].

Згарі – ліс. Мікротопонім є похідним від діалектного апелятива *згарь*, вживаного в гуцульських, бойківських говірках у таких значеннях: “випалене або вигоріле місце в лісі” [6, 81], “схил гори”, “пригоріла спалена трава” [95, 1, 302]. Щодо аналізованої назви більш точним є перше тлумачення діалектизму, оскільки вона позначає місце, де свого часу сталась лісова пожежа. Множинна форма слова, яку використовують у говірковому мовленні, пов’язана, ймовірно, з великою площею території об’єкта;

Колибище – ліс. Назва лісу утворена суфіксальним способом від апелятива *колиба*, що в “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” із позначкою “діалектне” подане у значенні “житло чабанів і лісорубів” [4, 440]. Семантика слова тут, імовірно, перенесена з гуцульських говірок, у яких воно тлумачиться як “житло лісорубів, пастухів” [6, 99]. У покутсько-буковинських говірках в одному із значень слово *колиба* також подане як “курінь” [14, 217]. Назва *Колибище* з’явилась додаванням суфікса *-ищ(-е)*, який, очевидно, тут має значення “місце, де раніше знаходилась *колиба*, рештки *колиби*” (пор.: *печище* – рештки зруйнованої, розваленої печі [4, 757]).

Лазі – ліс. Назва зумовлена широкою розгалуженістю семантики апелятива *лаз* що у формі однини в гуцульських, покутсько-буковинських, бойківських говірках фіксується, відповідно, в значеннях “сіножать, лука” [6, 109; 14, 250], “молода поросль на місці

вирубаного лісу” [14, 250], “шматки землі між потоками або на верхах гір”, “поле далеко від села” [13, 1, 402]. Із позначкою “діалектне” слово *лаз* у значенні “лука” зафіксовано і в “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” [4, 478]. Однак номінований географічний мікрооб’єкт являє собою досить великий за територією лісовий масив, у якому переважають молоді листяні дерева, кущова рослинність. Таким чином, найбільш точним щодо пояснення аналізованої назви є значення апелятива *лаз*, типове для покутсько-буковинських говірок. Говіркова морфологічна специфіка проявляється у вживанні множинної форми мікротопоніма *Лазі*, що, очевидно, пояснюється великою площею території номінованого об’єкта.

Ленія, – лісова дорога, просіка. Мікротопонім утворений лексико-семантичним способом від однойменного апелятива діалектизму, вживаного в покутсько-буковинських говірках, зокрема, у значенні “просіка”, “пряма дорога чи стежка, що проходить по колишній просіці” [14, 257]. Самі ці значення лексико-семантично співвідносяться з аналізованою власною назвою.

Стригавиці – урочище. В покутських та буковинських говірках зафіксована лексема *стриговица*, що вживається у значенні “трясовина” [14, 528]. У бойківських говірках відомий апелятив *стригавиці*, у значенні “мокріс грунт, що потоплає” [13, 2, 139]. Натомість у літературній мові наявне дієслово *стригнути* “в’язнути, грузнути”, тоді як спільнокореновим іменником немає [див. 4, 1208]. Таким чином, в аналізованій назві двічі фіксуємо вимову голосного переднього ряду [i] на місці нормативного [a] після м’яких приголосних відповідно в кореневій морфемі після [p] та флексії після кінцевого приголосного основи [ч].

Царині (поле). Апелятив *царина* в літературній мові має кілька значень, одним з яких є тлумачення з позначкою *діалектне* “засіяне поле, посіви, лан” [4, 1358]. Така семантика, безумовно, прямо пов’язана з уживанням лексеми *царина*, *царинка* в гуцульському діалекті в значенні “гора, більший кусок поля” [6, 205]. Множинна форма мікротопоніма, очевидно, пояснюється тим, що означене ним поле поділено на багато городів-ділянок.

3-поміж відапелятивних мікротопонімів села Середній Майдан, які входять до словникового складу української літературної мови, фіксуючи діалектні риси на фонетичному або морфологічному рівнях, слід віднести такі:

Бурти – пагорб, урочище. В “Етимологічному словнику української мови” лексема *бурти* засвідчена як архаїзм, що у XVIII столітті побутував зі значенням “земельні насипи” [7, 1,304]. На сучасному етапі слово

бурт у формі однини фіксується в одному із значень як “невеликий горбок, пагорб, підвищення” [4, 68]. У цьому ж значенні подано слово *бурта* у формі жіночого роду, що, правда, з позначкою “діалектне”. Однак у говірці у вказаному значенні найчастіше вживають множинну форму апелятива *бурти*, яка й лягла в основу назви аналізованого мікрооб’єкта у своєму початковому варіанті.

Вуглярка – ліс. У сучасних літературних джерелах слово *вуглярка* подано в значенні “місце, де випалюють деревне вугілля” [4, 166]. Очевидно, саме таке тлумачення лексеми лягло в основу назви ділянки лісу, де спалювали дерево на попіл з метою використання для підживлення полів. Як видно, в суфіксальній морфемі назви відбувається перехід наголошеного [a] в [e] після палатального [л].

Долині – поле, пасовище. Назва мікрооб’єкта прямо пов’язана з апелятивом *долина* у відповідному значенні [див. 4, 236]. У говірці наявний і інший мікротопонім – *Долина* – куток села. Однак остання назва, як видно, не має говіркових відмінностей від твірної основи. Натомість говіркова специфіка мікротопоніма *Долині* проявляється у вживанні його у формі диференціації найменувань зазначених мікрооб’єктів.

Дуднінкій – ліс. Твірною основою назви, очевидно, слід вважати дієслово *дудніти* – “дудіти, шуміти” [7, 2, 141]. У “Тлумачному словнику української мови” лексема *дудніти* в одному із значень пояснюється як “утворювати, надавати які-небудь звуки, створювати відгомін тихось звуків” [4, 251]. Цілком імовірно, що саме це значення лягло в основу мікротопоніма, оскільки з боку номінованого об’єкта чітко чути відлуння будь-яких звуків. Фонетико-морфологічні діалектні риси в назві фіксуються при пом’якшеній вимові кінцевого приголосного основи [к’], а також у закінченні (дещо обнижена вимова голосного [ú] з наближенням до [e]). Таке явище притаманне південно-західним говіркам, насамперед гуцульським і покутсько-буковинським [1, 209; 9, 177].

Кривулі – урвище. Мікротопонім слід трактувати як похідний від апелятива, *кривуля*, поширеного в гуцульських та покутсько-буковинських говірках, відповідно, у значеннях “закрут, зигзаг” [6, 105], “крива палиця” [14, 234]. Для утворення аналізованого оніма визначальним, очевидно, було перше з наведених значень, оскільки названий ним мікрооб’єкт має зигзагоподібну форму. У флексійній морфемі назва фіксує перехід [a] в [i] після палатального [л].

Ксьондзьке – ліс. Назва в говірковому мовленні виражається субстантивованим присвійним прикметником, що, ймовірно, походить від колишнього словосполучення *ксьондзьке місце (територія, ділянка)*. Таким

чином, твірною основою мікротопоніма є лексеми *ксьондз*, що в літературній мові має значення “польський католицький священник” [4, 470]. Як запозичена з польської мови, лексема *ксьондз* є досить поширеною в різних південно-західних говірках у значенні “священник”, незалежно від конфесійного обряду: православного чи греко-католицького. Фонетичною говірковою рисою є пом’якшена вимова кінцевого приголосного основи [к’].

Лопушанка – пасовище, сінокоси. ліс. Назва перелічених мікрооб’єктів є вторинною, оскільки вона має відгідронімне походження – від назви річки *Лопушанка* [див. 5, 258]. Як видно, в аналізованому мікротопонімі (як і власне у первинній назві річки) говіркове мовлення фіксує пом’якшену вимову кінцевого приголосного кореневої морфемі [ш’], а в словотвірному суфіксі відбувається перехід наголошеного голосного [a] в [e].

Фільварок, Панській Двір – куток села. Назви позначають територію, на якій раніше був зведений поміщицький маєток. Перша назва семантично повністю тотожна із запозиченим з польської мови апелятивом *фільварок*, що як історизм сьогодні вживається в українській літературній мові у значенні “панський маєток із господарськими будівлями” [4, 1323]. Друга назва мікрооб’єкта містить два компоненти, прикметниковий компонент якої *Панській* вказує на належність номінованої території як власності. Діалектними рисами у структурі цього компонента є звужена вимова [u] як [i] після пом’якшеного кінцевого приголосного основи [к’].

Як засвідчує аналіз мікротопонімів села Середній Майдан, значна частина власних назв цієї групи фіксує діалектні ознаки на різних мовних рівнях, зокрема на лексико-семантичному, фонетичному, морфологічному. Значна частина лексичних діалектизмів, які лягли в основу творення аналізованих власних назв, поширена в різних говорах південно-західного наріччя, а в літературних джерелах вони подані з позначкою “діалектне” або “західноукраїнське”. Серед фонетичних діалектних ознак в межах системи вокалізму мікротопоніми фіксують перехід [a] після м’яких та шиплячих приголосних у голосний переднього ряду. Рефлексія [a] як голосного переднього ряду в говірковому мовленні можлива як в межах морфемної основи слів, так і в їх закінченнях. Поширена в мікротопонімії й інша діалектна ознака – дещо обнижена вимова флексійного [u] з пом’якшенням кінцевого приголосного основи в окремих назвах, які вживаються у множинній формі. Часто місцеві назви фіксують характерну специфіку словесного наголосу, відмінності в межах граматичної категорії числа.

Виявлені діалектні явища притаманні насамперед гуцульському, покутсько-буковинському, меншою мірою бойківському

говором української мови. З метою всебічного аналізу назв малих географічних об'єктів перспективними можуть стати описи діалектних рис у інших етимологічних групах цих власних назв, зокрема в мікротопонімах відомішого походження, а також взаємовпливи діалектів та літературної мови в мікротопонімії.

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Білінська Л. Мікротопоніми Покуття, мотивовані вживаними на Гуцульщині діалектними лексемами / Л. Білінська // Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Вип. XXV-XXVI. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 265 с.
3. Бучко Д. Г. Аноніми сіл давнього Любачівського повіту / Д. Бучко // Mikrotoponimia na pograniczuach językowo-kulturowych. [Redakcja Michał Lesiow, Marek Olejnik]. – Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 2005. – S. 17-23.
4. Великий глумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
5. Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 564 с.
6. Гуцульські говори: Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
7. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / Голов. ред. О. С. Мельничук. – К., 1982 – 1989. – Т. 1-3.
8. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В.Грещук, В.І.Кононенко, М.П.Лесюк, М.І.Паньків, М.Д.Романюк, С.І.Хороб та інші. – Київ – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.
9. Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
10. Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Полісся: автореф. дис... канд. філол. наук за спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. І. Лісняк: Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2004. – 20 с.
11. Михальчук О. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я / О. Михальчук // Мовознавство, 1997. – № 2-3. – С.29 – 35.
12. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: автореф. дис... канд. філол. наук за спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. І. Михальчук; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К., 1998. – 16 с.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1-2. – 495 с., 515 с.
14. Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2006. – 688 с.
15. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. Бажана», 2004. – 823 с.

The dialect feature in the small geographical denomination objects in the village of Seredniy Maidan, Nadvirna district is analysed in this article. The dialect in fluence in microtoponymy of a separate settlement is described here.

Key words: dialect, literary language, microtoponym, general name, proper name, word-forming.

В статті проаналізовано діалектні черти в номінації малих географічних об'єктів села Середній Майдан, описано вплив діалектів на мікротопонімію окремого населеного пункту.

Ключові слова: діалект, літературний язик, мікротопонім, апелятив, лексема, імя собственої словоформа.

УДК 811.161.2'373

ББК 81.2

Тетяна Миколенко

ОСНОВА ТВОРЕННЯ РОЗМОВНИХ НАЗВ МІСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ

У статті розглянуто основу творення усних назв міських об'єктів – урбанонімів. Проаналізовано урбаноніми м. Тернополя в межах окремих топонімічних груп.

Ключові слова: урбанонім, офіційні урбанонімія, неофіційна урбанонімія.

У галузі лінгвального аналізу сучасної мовлення одним із важливих питань є встановлення взаємозв'язку міського побуту з системою нелітературних назв міських об'єктів.

Місто й усе, що з ним пов'язане, – витвір людини, продукт її творчої діяльності. Зміни в архітектурі міста (руйнування, добудови, перебудови), різноаспектна людська діяльність певним чином змінюють міський побут. Інноваційні процеси стосуються насамперед внутрішньоміських об'єктів та їх назв.

Найменування вулиць, площ, будівельних споруд й інших урбанонімів складають своєрідну й складну систему. Залежно від того, як внутрішньоміські об'єкти піддавалися перебудовам і реконструкціям, змінювалися й переосмислювалися їх офіційні та неофіційні назви.

Вивчення розмовної урбанонімії є актуальним у будь-які часи, бо різні зміни в житті міста – суспільно-політичні, економічні та ін. – зумовлюють мовленнєві новації. Аналіз неофіційних назв об'єктів міста дає змогу простежити освоєння людиною міського середовища. Л. Ставицька зауважила, що розмовні найменування не обмежуються суто вторинною назвою міської реалії, а можуть входити в глибші екзистенційно-психологічні, емоційні сфери буття суб'єкту, що відповідним чином позначається на комунікативному мікрокліматі урбаністичного середовища [5, 63]. Опановуючи місто, район як місце свого проживання, перебування в часі й просторі, людина вступає в контакт з оточенням, яке підсвідомо олюджує, якому дає ім'я, що

позначити й виділити його в структурі основованої дійсності.

Основна функція як офіційних, так і неофіційних урбанонімів спільна – конкретизувати внутрішньоміські об'єкти, значимі для офіційного, побутового чи культурного життя мешканців міста. Проте неофіційні урбаноніми відрізняються від офіційних причинами виникнення й призначенням. В одних випадках вони створюються для зарахування конкретного об'єкта у сферу інтересів певної групи осіб, в інших – з метою мовної гри, але найчастіше для вираження ставлення до об'єкта, який називають. Відрізняються офіційні та неофіційні урбаноніми й ступенем довговічності: більшість неофіційних назв довго не побутують, оскільки зникає актуальність мотивації, на базі якої вони виникли, хоч відомі випадки, коли неофіційні найменування приживаються надовго й стають відомі не тільки населенню певного міста, але й усій державі (наприклад, *Білий дім* – “Обласна держадміністрація”).

Дослідження в галузі урбанонімії також мають різні кількісні показники: якщо офіційній урбанонімії присвячено ряд праць О. Белея, А. Виринської, О. Галай, В. Горпинича, І. Железняк, Ю. Карпенка, Р. Ляшенка, Г. Мезенки, П. Подольської, І. Попової, А. Склярєнка, А. Суперанської, М. Цілинної та ін. [2], то неофіційні назви міських об'єктів стали предметом зацікавлень О. Галай, С. Мартос, Г. Мезенки, Т. Миколенко та ін. На жаль, на сьогодні не існує комплексних студій, увага в яких зосереджена на вивченні неофіційних урбанонімів. Більшість праць з цієї тематики має частковий характер, спрямований на висвітлення якогось одного питання. Крім того, наперечним є той факт, що на початку 90-тих років ХХ ст. у результаті зміни соціальних та культурних цінностей відбулися мовні трансформації – посилювався вплив нелітературних форм у сфері розмовного мовлення, наслідки якого помітні сьогодні. Усе це значене вище зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає у вивченні розмовних назв міських об'єктів. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: групувати нелітературні урбаноніми м. Тернополя та проаналізувати їх щодо мотиваційної основи творення.

У лінгвістичній науці урбаноніми трактують як власні назви будь-яких внутрішньоміських топографічних об'єктів [4, 154].

Одним із масштабних класів урбанонімів є міські хороніми, які в ономастичній термінології визначаються як власні назви частин території міста, району, кварталу, парку [4, 160]. У м. Тернополі є чотири масиви: Центр, Дружба, Сонячний, Східний та декілька мікромасивів [3,

133]. Їх назви утворилися на основі:

1) форми об'єкта: *Готика* – “частина старих будинків з архітектурними особливостями, які розташовані за Драматичним театром ім. Т. Г. Шевченка”;

2) назви людей: *Гуцулівка* – “мікромасив, який розміщений за центральним ринком, де колись проживали люди, що вилловлювали собак; гицель – людина, що вилловлювала собак”;

3) територіальної віддаленості від центру міста: *БМ* – “масив Сонячний”; *Ближній БМ*, *Дальній БМ*, *Аляска* – “частина масиву Сонячний”;

4) соціального контрасту: *Канада* – “будинки з квартирами покрашеного планування (у порівнянні з квартирами-хрущовками), які розташовані у Східному масиві”;

5) неофіційної назви прилеглого об'єкта: *Старий парк* – “частина Східного масиву, у межах якої розміщений “Парк Слави”, де колись відбувалися офіційні заходи”;

6) сучасної офіційної назви: *Новік* – “масив Новий світ”;

7) вказівки на назви прилеглих об'єктів: за *Стадіоном* – “мікромасив, що охоплює територію від Залізничного вокзалу до Стадіону”.

Важливу роль у дослідженні найменувань будь-якого міста відіграють *годоніми* – назви лінійних об'єктів у місті, зокрема, проспектів, вулиць, ліній, провулків, проїздів, бульварів, набережних [4, 50 – 51].

Назви вулиць (частини вулиць) і зупинок утворилися на базі:

1) сучасної офіційної назви: *Пятнашка* – “зупинка на вул. 15 Квітня”;

2) територіальної віддаленості від центру: *Петрики* – “вул. Петриківська, на якій знаходиться один з віддалених навчальних корпусів Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка; за аналогією до с. Петриків – розташованого поза межами міста”;

3) форми об'єкта: *Парламент* – “вул. Валова, на якій розташовані будинки з архітектурними елементами”; *Підніжка* – “частини вулиць поблизу мосту, що сполучає центральну частину міста зі Східним масивом”;

4) неофіційної назви прилеглого об'єкта: *П'ятачок* – “зупинка на вул. Миру, поблизу якої розміщений базарчик з такою ж назвою”;

5) соціального контрасту: *Негртянський квартал* – “переобладнані будинки-гуртожитки, які розміщені на вул. Макаренка”; *Бевєрлі Хілз* – “приватні будинки, розташовані на вул. Степовій”.

Дромоніми – власні назви будь-яких шляхів сполучень: наземних, водних, підземних, повітряних [4, 57].

Якщо дорога охоплює колом якийсь об'єкт, то це місце отримує назву *Кільце*. Таких місць є

кілька, та їх конкретизація відбувається за допомогою:

1) вказівки на розміщення в певному регіоні: *Кільце на Дружбі* – “дорога біля маяка”; *Кільце на БАМі* – “дорога біля Збарзького повороту”;

2) форми об'єкта: *Клевєрний лист, Клевєрочок* – “дорога на перехресті вулиць Микулинецька та Об'їзної у вигляді листка конюшини”; *Трилисник* – “дорога поблизу вул. Кн. Острозького, яка розходиться в трьох напрямках”.

Назви мостів також відносимо до дрімонімів. У розмовному мовленні тернопільців назви мостів утворені на основі:

1) форми об'єкта: *Горбатий міст* – “міст у формі кривої дуги, що сполучає бічну центральну частину міста зі Східним масивом”;

2) уподібнення за специфікою функціонування до іншого об'єкта: *П'яний міст* – “підвісний міст, який знаходиться в парку Топільче”.

Характерну групу урбанонімів складають **ергоніми** – “власні імена ділового об'єднання людей, у тому числі спілки, організації, установи, підприємства, товариства, заклади...” [1, 5]. Перейменування ергонімів відбулися на основі:

1) розташування стосовно іншого об'єкта: *Протитанкова академія, Танкістська академія* – “Тернопільська академія народного господарства, яка розміщена навпроти колишнього меморіалу “Танк”;

2) сучасної офіційної назви: *Крокодил* – “Алігатор”; *Гон-стоп* – “Нон-стоп”, *Лас-пальмус* – “Лас-Вегас”, *Лох-пальмус* – “Лас-Вегас”, *Козел* – “Коза”, *Трговка* – “Торговий світ”; *Фути* – “12 футів”; *Моня* – “Бомонд”; *Сімка, Три сімки (сімьорки)* – “777”, *Алік* – “Алігатор”, *Рівер* – “Ріверпуль”; *Психушка* – “Обласна психоневрологічна лікарня”; *Пед* – “Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка”; *Мед* – “Тернопільська медична академія ім. І. Горбачевського”; *Копік* – “Тернопільський кооперативний торговельно-економічний коледж”;

3) соціального контрасту: *Негритянська зона* – “дискотека “Ібіца”, рейтинги якої оцінюють нижче середніх”;

4) архітектурних особливостей: *Стікляшка* – “магазин із великою площею вікон”;

5) специфіки діяльності: *Дурдом* – “Тернопільський міський клінічний психіатричний будинок, у якому панує безлад і погане ставлення до пацієнтів”.

Агороніми – місця скупчення людей, назви міських площ, ринків [4, 27]. У місті Тернополі назва площі як місця громадського відпочинку утворилися на основі роду діяльності: *Площа голубів* – “площа перед Драматичним театром ім. Т. Г. Шевченка, на якій годують голубів”.

Еклезіоніми – це власні назви місць здійснення обряду, місць поклоніння будь-якої релігії; назв костелів, церков, каплиць, християнських монастирів [4, 164]. Як і в інших групах розмовних онімів при узусній конкретизації релігійних об'єктів використовуються найменування, утворені на основі:

1) характеру віросповідання: *Євангелістська, Суботницька, Православна, Греко-католицька, Московська*;

2) вказівки на розміщення в певному регіоні: *Православна церква на Дружбі, Православна церква на Бережанській, Церква на Бережанській, Православна церква в Центрі, Капличка коло психікарні, Хрест коло Слівенової Фігури на Бережанській*;

3) сучасної офіційної назви: *Катедральний собор Зачаття Пресвятої Богородиці*; *Церква Йосафата* – “Церква св. Йосафата”.

Назви цвинтарів належать до **некронімів**. У м. Тернополі є чотири цвинтарі, найменування яких утворені на основі:

1) часу творення: *Старий* – “цвинтар, який розміщений по вул. Микулинецькій” та *Новий* – “цвинтар, який розташований у с. Біла”;

2) етнічної приналежності: *Жидівський* – “цвинтар у с. Березовиця, на якому поховано багато євреїв”;

3) вказівки на розміщення в певному регіоні: *Цвинтар у Підгородньому* – “цвинтар, який розташований у с. Підгороднє”.

Назви парків, лісових ділянок утворюють **дрімоніми** [4, 56 – 57]. У місті є три парки та дві лісопаркові зони. На їх розмовну номінацію впливає:

1) територіальна віддаленість від центру міста: *Центровий, Центральний* – “Парк ім. Т. Г. Шевченка”, який розташований у центральній частині міста”;

2) давня офіційна назва: *Комсомольський* – “Парк Національного відродження”; *Гідропарк* – “Парк Топільче”;

3) офіційна назва прилеглих об'єктів: *Співучка* – “Парк Національного відродження”, у якому знаходиться велика відкрита площа, відома як “Співоче поле”;

4) форма об'єкта: *Острівець* – “оточено водою місце літніх дискотек у парку ім. Т. Г. Шевченка”;

5) форма й рід діяльності: *Острівець закоханих* – “затишне місце у формі острова в парку ім. Т. Г. Шевченка, де відпочивають закохані пари”; *Елісія* – “зелені пагорби в парку ім. Т. Г. Шевченка, на яких відпочивають молоді люди; за аналогією до Єлисейських полів”.

Гідроніми – назви водних об'єктів [4, 46 – 47] – у мовному побуті містян фігурують переважно три номінації Тернопільського ставу. Мовленнєві трансформації відбуваються на основі ступеня забрудненості води – *Болото, Калабаня*. *Лягушатником* називають брудну

частину водоймища парку Топільче, яка раніше була призначена для купання.

Нами зафіксовано лише один **оронім** (номінація рельєфу земної поверхні [4, 104 – 105]) – гора *Галигура*, походження якого висувати не вдалося.

Органічною складовою міського мовлення є назви таких вторинних об'єктів, як пам'ятники, будинки тощо. Їх найменування утворилися на основі:

1) форми об'єкта: *Кентавр, Кастратик* – “пам'ятник Д. Галицькому”; *Головастик, Пухоловок* – “пам'ятник Я. Стецьку”; *Пустирісія* “на яйцях” – “кам'яні кулі, які розміщені на площі перед Драматичним театром ім. Т. Г. Шевченка”;

2) особливостей, спричинених впливом прилеглих об'єктів: *Гороб'ятник* – “пам'ятник О. Пушкіну, на якому полюбують сидіти горобці”;

3) форми та кольору об'єкта: *Шоколадка* – “обкладений коричневою плиткою будинок, у якому знаходиться кафе “Зоряний ключик”;

4) кольору об'єкта: *Рижка лавка* – “лавочки поблизу Драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка”;

5) сучасної офіційної назви: *Скажсена Бджілка, Шалена бджілка* – “пам'ятник Бджілці-трудівниці”.

Можна підсумувати, що більшість розмовних найменувань урбанонімів сформувалася з урахуванням сучасної офіційної назви, форми об'єкта та вказівки на розміщення у певному регіоні. Рідше трапляються випадки, коли урбанонім утворений на основі: кольору, етнічної приналежності, віросповідання, архітектурних особливостей, соціального контрасту, часової конкретизації, територіальної віддаленості від центру міста, вказівки на назви прилеглих об'єктів тощо.

Отже, мовні процеси, засновані на лінгвокреативній творчості мешканців міста, відомініюють номінативну та знакову локалізацію міста, що дає можливість для подальшого їх вивчення на кожному етапі мовленнєвих трансформацій не лише у лінгвістичному, але і в історико-культурологічному аспектах.

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія: [власні назви підприємств Закарпаття] / Олег Омелянович Белей; [відп. ред. М. І. Сюзько]. — Ужгород: Ужгород. держ. ун-т, 1999. — 111 с.

2. Ляшенко Р. Історія вивчення урбанонімів в українському мовознавстві / Р. Ляшенко // Наукові записки; [редкол.: В. Ожоган (гол. ред.) та ін.]. — Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. — 2003. — С. 300 – 301. — (Серія “Філологічні науки (мовознавство)”).

3. Миколенко Т. Назви міських об'єктів у розмовному мовленні тернопільців / Т. Миколенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира

Гнатюка; [редкол.: Д. Г. Бучко (гол. ред.) та ін.]. — Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. — 2003. — С. 132 – 135. — (Серія “Мовознавство”; Ч. 1).

4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Наталия Владимировна Подольская; [отв. ред. А. В. Суперанская]; Академия наук СССР. Институт языкознания. — М.: Наука, 1978. — 198 с.

5. Ставицька Л. О. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціокультурний аспект / Л. О. Ставицька // Українська мова. — 2001. — № 1. — С. 55 – 68.

In this article we considered the formation bases of the colloquial names of the city objects - urbanonyms. We have analysed the urbanonyms of Ternopil town within separate toponymic groups.

Key words: urbanonym, official urbanonym, colloquial urbanonym.

В статті рассмотрено основание образования устных названий городских объектов - урбанонимов. Проанализировано урбанонимы г. Тернополя внутри отдельных топонимических групп.

Ключевые слова: урбаноним, официальная урбанонимия, неофициальная урбанонимия

ББК Ш 141.4-314
УДК 811.161.2'373.2

Інна Царалунга

МІКРОТОПОНІМИ ЖИТОМИРЩИНИ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТ.

У статті визначено основні види мікротопонімів Житомирщини кінця XVI – початку XVII ст. Виявлено зв'язок власних назв природних і рукотворних малих географічних об'єктів із особливостями рельєфу, рослинним світом території, характеристиками водного режиму. Апелятиви, що входять до складу мікротопонімів, продовжують давню традицію найменування мікрооб'єктів локального значення.

Ключові слова: мікротопонім, географічний термін, апелятив, писемні пам'ятки.

Вивчення мікротопонімів як власних назв невеликих географічних об'єктів, що мають локальне значення, набуває сьогодні особливої ваги. Незважаючи на інтерес мовознавців до цього класу онімів, зокрема, комплексні дослідження мікротопонімії окремих регіонів України Л. Костик, Н. Лісняк, О. Михальчук, Н. Сокіл, Є. Черепанової, І. Чеховського, залишається актуальною проблема діахронного вивчення мікротопонімів, у тому числі їх регіонального опрацювання на різних хронологічних зрізах. Як правило, увага звертається на значні за обсягом географічні об'єкти, що “зумовлює невисокий рівень знань учених та широкого загалу про історію свого

краю, про мовну і суспільну практику людей, які жили на цих землях упродовж ряду століть, починаючи від найдавніших часів” [1, 3]. Одним із основних джерел для мовно-історичних студій є давні писемні пам'ятки. На жаль, кількість зафіксованих у них власних назв природних і рукотворних малих географічних об'єктів не така вже й велика, проте тим важливішими видаються відповідні дослідження.

Багатим лінгвістичним матеріалом характеризуються житомирські актові книги кінця XVI – початку XVII ст. Завдяки детальному опису земель, що були предметом дарування, купівлі-продажу, успадкування, стають відомими власні назви географічних об'єктів місцевого значення, які локалізуються на території раннього слов'янського освоєння – Центральному Поліссі. Мета нашої розвідки – виявити мікротопоніми у текстах житомирських актових книг, визначити види мікротопонімів за об'єктами найменування, з'ясувати роль географічних термінів у їх творенні¹. Зауважимо, що терміни – основа топонімії, вони виявляються тією частиною складених географічних назв, що визначає основний зміст топонімів [3, 98].

Найбільше поширені у вказаних писемних пам'ятках назви *грунтів*: на кгру(н)те вла(с)но(м) белопо(л)ско(м) (АКЖГУ, 166), на кгру(н)те бердичо(в)ско(м) (АКЖГУ, 166), за кгру(н)тами... Воли(ц)кими (ДМВН, 25), на кгру(н)т) мо(и) Волосо(в)ски(и) (АЖГУ, 78), в кгру(н)те Епа(н)чи(н)ско(м) (ДМВН, 170), на кгру(н)те... опа(н)чи(н)ском (АКЖМУ, 45), на кгру(н)те власьнымъ житомерьскимъ (ДМВН, 214), кгрунт) мо(и) Иваньковски(и) (АКЖГУ, 96); кгру(н)то(в) мои(х) И(в)ни(ц)ки(х) (ДМВН, 29), на кгрунтъ... и(л)яшо(в)ски(и) (АКЖМУ, 54), за кгру(н)тами... Котеле(н)скими (ДМВН, 25), на вла(с)ны кгрунтъ Кошыловски(и) (ДМВН, 236), на... кгру(н)те ло(в)ко(в)ски(м) (АКЖГУ, 193), в кгру(н)те Новако(в)ско(м) (АКЖГУ, 160), на кгру(н)те... Нори(н)ско(м) (АЖГУ, 42), кгру(н)товъ обухо(в)ски(х) (ДМВН, 225), на кгрунт) ружи(н)ски(и) (АКЖГУ, 147), в... кгрунтъ вла(с)номъ Селе(ц)комъ (АЖГУ, 168), з кгрунто(в) ше(р)шневски(х) (АКЖГУ, 37), на кгрунтъ Шу(м)ски(и) (АКЖГУ, 179), на кгрунтъ мо(и) щение(в)ски(и) (АКЖМУ, 49).

Географічний термін *грунтъ/кгрунтъ* “земельні угіддя” зафіксований у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.”: кгрунтъ Теременский по левой руке, а по правой Поддубецкий; кгрунтъ Мыкулынской, а м долыною Багрыновской (ССУМ, I, 267). Як “земельне володіння: наділ, ділянка, земля, грунт” він представлений у “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.”: грунтъ Чуменовский; грунтъ ихъ Рожиский, на... грунту солтыскимъ (СЛУМ, VII, 146). Слово *грунт* функціонує і сьогодні, проте одне із його значень – “земельний наділ; двір з усіма прилеглими будівлями, угіддями” – вважається застарілим (ЕСУМ, I, 606; ВТС, 270). У діалектному мовленні лексема активно функціонує у поліських говорах – *грунт* “ділянка польової землі, садиба” (Лисенко, 60), у буковинських – *грунт* “наділ землі, поля, господарство, хата з будівлями та городом; земля, грунт” (Матеріали, II, 15), у бойківських – *грунт* “земля, поле” (Онишкевич, I, 196), в гуцульських – *грунт* “грунт; поле, земельний наділ; місце, на якому знаходиться хата” (ГГ, 54). Тісний зв'язок власних назв мікрооб'єктів із місцевим усним мовленням та їх наближеність до апелятивів (див. [4, 374–375]) дають підстави припускати, що географічний термін *грунт* може знайти свій відбиток й у сучасному мікротопоніміконі, напр., частина поля Макаруків Грунт, Вл (СлММ, II, 55).

Зафіксовані у справах Житомирського гродського уряду назви *грунтів* мають відойконімне походження. Як стверджує Н. Лісняк, зазвичай відойконімні мікротопоніми вказують на місце розташування об'єкта [2, 188]. Дійсно, більшість виявлених відойконімних найменувань *грунтів* утворена від назв сусідніх населених пунктів, напр., Белопо(л)ски(и) кгрунтъ < НП Белопо(л)є (АКЖГУ, 375), Бердичо(в)ски(и) кгрунтъ < НП Бердичо(в) (АКЖГУ, 375), Воли(ц)ки(и) кгрунтъ < НП Волиця (ДМВН, 270), Волосо(в)ски(и) кгрунтъ < НП Волосо(в)ка (АЖГУ, 213), Епа(н)чи(н)ски(и) Оп(н)чи(н)ски(и) кгрунтъ < НП *Епа(н)чи(н)ъ / *Опа(н)чи(н)ъ, пор. НП Епанчине, Хрк (СГН Укр, 147), Житомерьски(и) кгрунтъ < НП Житомиръ (ДМВН, 272), Иваньковски(и) кгрунтъ < НП Иванковъ (АКЖГУ, 376), И(в)ни(ц)ки(и) кгрунтъ < НП Ивница (ДМВН, 272), И(л)яшо(в)ски(и) кгрунтъ < НП *И(л)яшовъ, пор. особові назви землевласників із Київського повіту *Ильяшовский* Василий, *Ильяшовский* Федор (АКЖМУ, 174), Котеле(н)ски(и) кгрунтъ < НП Котеля (ДМВН, 273), Кошыловски(и) кгрунтъ < НП Кошыловъ (ДМВН, 273), Ло(в)ко(в)ски(и) кгрунтъ < НП Лє(в)ко(в)ъ (АКЖГУ, 376), Новако(в)ски(и) кгрунтъ < НП *Новаковъ, пор. НП Новаківка, Крв (СГН Укр, 273), Нори(н)ски(и) кгрунтъ < НП Нори(н)скъ (АКЖГУ, 377), обухо(в)ски(и) кгрунтъ < НП Обуховъ (ДМВН, 275),

Рагозов(с)ки(и) кгрунтъ < НП Рагозовка (ДМВН, 276), Ружи(н)ски(и) кгрунтъ < НП Ружинъ (АКЖГУ, 377), Селе(ц)ки(и) кгрунтъ < НП Селе(ц)ко (АКЖГУ, 377), Ше(р)шневски(и) кгрунтъ < НП Ше(р)шни (АКЖГУ, 378), Шу(м)ски(и) кгрунтъ < НП Шу(м)скъ (АКЖГУ, 378), Щение(в)ски(и) кгрунтъ < НП Щениевъ (АКЖГУ, 124).

Для називання *нив*, *полів* у пам'ятках використано такі мовні одиниці: до ниви Кацѣтыне(и) (АЖГУ, 176), на поля Мосчени(н)ские (ДМВН, 198), на поле, противаемое Попо(в)цы (АЖГУ, 66), на поли Ряко(в)ско(м) (ДМВН, 139), от Ярило(в)ско(г)[о] поля (АКЖГУ, 256).

Географічний термін *нива* “ділянка орного поля” міститься у пам'ятках української мови XIV–XV ст.: краем нив Хреницких, Подвиженская нива, Клиноватая нива, Куцева нива, Плоская нива (ССУМ, II, 46). Апелятив *нива* активно функціонує сьогодні як загальна назва, так і в складі пропріальної лексики: поля Руслева Нива (СлММ, I, 80), Велика Нива (СлММ, I, 94), Голодна Нива (СлММ, I, 176), Косиківська Нива (СлММ, I, 367), Мар'їна Нива (СлММ, II, 66), Чуликова Нива (СлММ, II, 491), Галлявина Козакова Нива (СлММ, I, 346), урочище Трохимова Нива (СлММ, II, 414).

Номен *поле* теж мав широке використання у мікротопоніміконі XIV–XV ст., зокрема, у таких назвах місцевості: поле болохово, поле Милевское, грошово поле, долгое поле, Дригошево поле, шеломяньское поле (ССУМ, II, III). На сучасному етапі він особливо поширений у складі власних назв географічних об'єктів локального значення: городи Ганьчине Поле (СлММ, I, 159), поля Дворицьке Поле (СлММ, I, 214), Клубничне Поле (СлММ, I, 340), Поле Попівське (СлММ, II, 237), Поле Трояновського (СлММ, II, 238), ліс Кругле Поле (СлММ, I, 386) та ін.

Щодо походження мікротопонімів Житомирщини, репрезентованих в актових книгах, припускаємо, що: *нива* Кацѣтына – відантропонімне утворення з посесивним суфіксом -ин, пор. ОН Кацѣта (АЖГУ, 176), *поле* Рако(в)ско(є) – відойконімна назва, пор. с. Раковка (ДМВН, 276).

Писемні пам'ятки надзвичайно багаті на легальні описи територій, де розміщувалося нерухоме майно, часто відділене *гостинцями, дорогами, шляхами*: до само(г)[о] го(с)ти(н)ца Улано(в)ско(г)[о] (АКЖГУ, 219), на Ловковско(и) дорозе, межи дорогами Ви(л)скою и О(в)ру(ц)кою, к дорозе До(б)ро(в)ско(и), на Кис(в)ско(и) дорозе... три нивы, на Селе(ц)кои дорозе (ДМВН, 44), от(т) дороги Бежо(в)ское (АКЖГУ, 68), шля(х) Чо(р)ни(и) коломи(и)ски (АЖГУ, 150).

Географічний термін *гостинець* “битий шлях” засвідчений у “Словнику староукраїнської

мови XIV–XV ст.”. Наявний він у складі мікротопонімів того часу: до гостынця Виннишкаго; гостинець Колковський; на гостинець Луцкий – полеский; гостинець Олышский (ССУМ, I, 257). Номен *гостинець* “битий шлях; гостинець” функціонував в українській мові XVI – першій половині XVII ст., в тому числі й у власних назвах: на гостынцу Вышенском; по(д) го(с)ти(н)цем житоме(р)ским; при гости(н)ци... камене(ц)комъ; через гостине(ц) лу(ц)ки(и); при гости(н)ци... тихомльски(м) (СЛУМ, VII, 56). Слово *гостинець* в 11-томному “Словнику української мови” маркується як діалектне утворення зі значенням “великий битий шлях” (СУМ, II, 143). Відповідно, воно активно вживається в сучасному усному регіональному мовленні: у бойківських говірках *гостинець* – “бита дорога” (Онишкевич, I, 188), у буковинських – *гостинець* – “шлях, проїжджа дорога” (Гуйванюк, 75), в гуцульських – *гостинець* „битий шлях, дорога” (ГГ, 48), як показують пам'ятки, номен *гостинець* побутував й у поліських говірках, тож може входити до складу сучасної мікротопонімії.

Апелятив *дорога* “смуга землі, призначена для їзди і ходіння; дорога” (ЕСУМ, II, 112) широко використовувався в українській мові XIV–XV ст., зокрема, для називання доріг у різних місцевостях: дорога банская, дорога дѣдошицкая, дорога Жуковецкая, ивницькая дорога, дорога Клепачовкая, Львовьская дорога, дорога Чорторьская та багато інших (ССУМ, I, 318–319). Він входив до складу лексики української мови XIV–XV ст., репрезентований у мікротопонімах того часу: дорога Володимерская, дорога Жабецкая, дорога Каменецкая, дорога Краковьская, дорога Селецкая, дорога Черкаская та ін. (СЛУМ, VIII, 141). У сучасних словниках мікротопонімів України виявляємо такі назви доріг Австрійська Дорога (СлММ, I, 11), Гречна Дорога (СлММ, I, 193), Князева Дорога (СлММ, I, 341), Малиньська Дорога (СлММ, II, 61), Церковна Дорога (СлММ, II, 461), частина вулиці Черешнева Дорога (СлММ, II, 475), пагорб Польська Дорога (СлММ, II, 243) та ін.

Номен *шлях* знаходимо у словниках XIX–XX ст. зі значенням “велика дорога, поштовий тракт” (Пискунов, 296; Желехівський, 1094; Грінченко, IV, 504). Він активно функціонує у сучасній українській мові (СУМ, XI, 493–495), зокрема, у складі мікротопонімів: назви доріг Глаживський Шлях (СлММ, I, 167), Журавецький Шлях (СлММ, I, 254), Панський Шлях (СлММ, II, 170), Скупий Шлях (СлММ, II, 347), частина дороги Чистий Шлях (СлММ, II, 482), частина поля Тернецький Шлях (СлММ, II, 398).

Назви доріг, шляхів, зареєстровані у справах Житомирського уряду, мають відойконімне походження. Як правило, вони утворювалися від назв населених пунктів, напр., го(с)тинецъ Улано(в)ски(и) < НП Уланів, Вн

¹ Джерельна база нашого дослідження: Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К., 1965. – 192 с.; Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 390 с.; Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.; Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та інші. – К., 1981. – 315 с.

(СГН Укр, 456), Ловковска(я) дорога < НП Ле(в)ко(в)ь (АКЖГУ, 376), дорога Ви(л)ская < НП Вилск (ДМВН, 270), дорога О(в)ру(ц)кая < НП Овруч (ДМВН, 275), дорога До(б)ро(в)ска(я), пор. НП Дубровица (ДМВН, 271), Киє(в)ска(я) дорога < НП Київ (ДМВН, 273), Селе(ц)кая дорога < НП Сє(л)це (АКЖГУ, 377), дорога Бежо(в)ская < НП Беже(в) (АКЖГУ, 375). Онім шля(х) Чо(р)ни(и) коломи(и)ски (АЖГУ, 1635, 150) характеризується негативним конотативним забарвленням, пор. мікротопонім Чорний Шлях, Вл, “дорога, якою колись часто проходила татарська орда” (СлММ II, 487).

Чимало засвідчено у житомирських актових книгах назв *урочищ*: до урочища Бро(н)ника (ДМВН, 149), на (в)рочищи прозвисько(м) Бяне(в)щинє (АКЖМУ, 39), на (в)рочищу Вехури(н)к-Соколен (АЖГУ, 81), на врочище, прозване на Высокое Поле (АКЖГУ, 76), врочишо(м) на (и)мя Дрыгловъ обрубъ (АКЖМУ, 138), на урочищу Івно(и) а(л)бо рачєи Сухо(и) долине (ДМВН, 250), у врочища Ко(р)норога (АКЖМУ, 88), на урочи(с)ко Коте(ч)ное (АЖГУ, 112), во (в)рочища Пещано(и) (АКЖМУ, 62), во (в)рочищу по(д) Велики(м) Лисо(м) (АКЖГУ, 160), на урочи(с)ко на(з)ваное Самсоновку (АЖГУ, 110), на урочищу у Кривоє Руды (АКЖГУ, 70), на врочищу Укорищу (АКЖГУ, 37). Назви таких мікрооб’єктів знаходимо у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.”: до оурочища Гзочное, до урочища Вирной долины (ССУМ, II, 483). Номен *урочище* відображають словники XIX–XX століть (Желєхівський II, 1015; Уманець, IV, 160; Грінченко, IV, 353). У сучасній українській мові *урочище* – “те, що становить природну межу; ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками”, напр., на врочищі Солодка Вода, від урочища Радківщина (СУМ, X, 483), поле Панькове Урочище (СлММ, II, 171). Цей географічний термін використовується й у діалектному мовленні: у західнополіських говірках *урочисько* – “урочище” (Аркушин, II, 218). За структурою і семантикою основ назви урочищ Житомирщини надзвичайно різноманітні, тож аналіз їх потребує додаткового, більш розгорнутого, дослідження.

Особливістю досліджуваних теренів є наявність густих, непрохідних лісів, тож часто вживаним у тексті документів є номен *пуца*. Виявлено такі власні назви цих мікрооб’єктів: в пуци... Ере(м)ко(в)ско(и) (АКЖГУ, 245), пуци Житомер(р)ско(и) (ДМВН, 192), в пушчы Трояновско(и) (ДМВН, 212), в пушчы Харьтоно(в)скую (ДМВН, 177). Засвідчені назви в абсолютній більшості відойконімі, пор. НП Ере(м)ки (АКЖГУ, 376), НП Житомиръ (ДМВН, 272), НП Троянов (ДМВН, 277), НП Харьтоновка (ДМВН, 278). Лексема *пуца* “густий ліс, лісові зарослі; пуца”, праслов’янське утворення від *rustь “дикий,

пустий” (ЕСУМ, IV, 646), зустрічається у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст. пуца Ретовская (ССУМ, II, 278), у словниках XIX–XX століть: “дебра, дрімучий ліс” (Пискунов, 220), “нетря, гушавина” (Уманець III, 223), “дрімучий ліс, лісові хащі” (Грінченко III, 503). Вживається й у сучасному мовленні напр., лісовий масив Дідівська Пуца (СлММ, I, 222).

У складі мікротопонімів на означення об’єктів водного режиму вжито географічні терміни *болото, озеро, потік, руда/рудка*: болота Гоголева (АКЖМУ, 63), по Татаринovy(м) Болото(м) (ДМВН, 101), озеро(м) Вюнны(м) (ДМВН, 221), межі озера(м) Вюнны(м) (ДМВН, 220), озеро Кривий Озе(р) (ДМВН, 237), за озеро Лебединове (АЖГУ, 150), у Хлугова озера (АКЖМУ, 65), Биликового потоку (ДМВН, 250), над потоком Рогачо(в)ки (ДМВН, 170), неподалеку руды Жарьки (АЖГУ, 57), на Чо(р)тово(и) Руды (АКЖГУ, 31), в Рудку Слепе(ц)кую (АКЖМУ, 64).

Гелоніми зафіксовані у пам’ятках української мови XIV–XV ст.: болото волчское, болото криваа (ССУМ, I, 110), до Ситного Болота (ССУМ, I, 346). Географічний термін *болото* “багнисте, грязьке місце, переважно стоячою водою; болото, трясовина драговина” знаходимо у “Словнику української мови XVI–першої половини XVII ст.”, де реєструється він у складі власних назв: до болота Гатского; до болота Сыричинского; от Рудавого болота (СлММ, III, 18). Апелатив *болото* активно функціонує сьогодні як загальна назва, так і в складі пропріальної лексики: болота Біле Болото (СлММ, I, 46), В’юнове Болото (СлММ, I, 151), Слепе Болото (СлММ, II, 348), Шахрайське Болото (СлММ, II, 495), луг Тунцишине Болота (СлММ, II, 417), урочище Селянське Болото (СлММ, II, 328) та численні інші назви.

Номен *озеро* міститься у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.”: озеро Антоново, озеро Ковоурлоуиское, святоє озеро (ССУМ, II, 77). Цей апелатив входить до складу активної лексики сучасної української мови, у тому числі й до мікротопонімікону, напр., назви озер: Голубове Озеро (СлММ, I, 177), Забільське Озеро (СлММ, I, 257), Лисє Озеро (СлММ, II, 18), Святе озеро (СлММ, II, 324), Чорне Озеро (СлММ, II, 486), сінокіс Колийне Озеро (СлММ, I, 352), ставок Андріянове Озеро (СлММ, I, 15) та багато інших.

Лексема *потокъ* “потік” широко використовувався в українській мові XIV–XV ст., зокрема, для називання струмків, джерел у різних місцевостях: потокъ волоуевъ, потокъ Драгошевъ, попере(к) потока лужещева, потокъ нечачь, Стояновъ потокъ та ін. (ССУМ, II, 212). Вона широко використовується у сучасному мовленні, а саме у діалектах української мови

Поліський говірці *потік* “потік” (Онишкевич, II, 125), закарпатські – *потоки* “багато струмків після зливи” (Сабалош, 279); у мікротопонімії знаходимо такі назви потоків: Вузький Потік (Габорака, 101), Григорів Потік (Габорака, 127), залізний Потік (Габорака, 169), Потік Романовича (Габорака, 363), Розсохатий Потік (Габорака, 393) та багато інших.

Географічний термін *руда/рудка* – “іржаве багно; болотистий луг” (ЕСУМ, V, 134). “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.”, надає нам такі власні назви з цим номеном: боярская роуда, великая роуда, коденская руда (ССУМ, II, 305). На сучасному етапі розвитку української мови він вживається в усному регіональному мовленні: поліські говірці – *руда, рудка* “іржаве болото” (Лисенко, 188), буковинські – *руда* “іржаве багно, болото”, *рудка* “луговина, в якій ґрунтові води вкриваються рудою, іржавіють” (Гуйванюк, 469), гуцульські – *руда* “болото з домішками залізної руди” (ГГ, 186), наддністрянські – *руда* “іржаве багно, болото; торф” (Шило, 231), а також у складі мікротопонімів, напр., болото Біла Руда (СМГУ, 115), торфовище Волицька Руда (СМГУ, 123), поле Велика Рудка (СлММ, I, 95), пасовище Мала Рудка (СлММ, II, 58), колодязь На Рудці (СМГУ, 159).

Найменше представлені у текстах опрацьованих житомирських актових книг назви таких географічних об’єктів як *ліс, луг, могила*: по(д) ле(с) Добромль (АКЖГУ, 217), в лугъ корчевски(и) (АКЖМУ, 86), за могилу назви(с)ко(м) Пробитую (АЖГУ, 150). Натомість у сучасному мікротопоніміконі такі номени дуже поширені, напр., назви лісів: Березовий Ліс (СлММ, I, 40), Воєнний Ліс (СлММ, I, 136), Дев’ятий Ліс (СлММ, I, 214), Княгининський Ліс (СлММ, I, 341), Ліс Романиха (СлММ, II, 30), Мертвий Ліс (СлММ, II, 82), Павликів Ліс (СлММ, II, 158), Попівський Ліс (СлММ, II, 249), Середній Ліс (СлММ, II, 332) та ін.; назви луків: Васильків Луг (СлММ, I, 90), Дальший Луг (СлММ, I, 211), Квітковий Луг (СлММ, I, 329), Луг Козинських (СлММ, II, 39), Щучий луг (СлММ, II, 515), поле Сивий Луг (СлММ, II, 334), сінокіс Глибокий Луг (СлММ, I, 168), сінокіс Федорин Луг (СлММ, II, 427), хребет Красний Луг (Габорака 2008, 193) та ін.; могила: Галичина Бабина Могила (СлММ, I, 20), курган Галичина могила (Габорака 2008, 82), горб Остра Могила (Габорака 2008, 268), ліс Польська Могила (СлММ, II, 244), куток села Розкопана Могила (СлММ, II, 296), підвищення Сіркова могила (Габорака 2008, 345), горби Татарська Могила (Габорака 2008, 376), пагорб Туркова Могила (СлММ, II, 419) та ін. Очевидно, на північноукраїнських територіях термін *пуца* був більш поширеним, ніж *ліс*, бо відображав певні характеристики природного середовища. Номен *ліс* відсутній, вірогідно, через особливості рослинного покриву північноукраїнських земель.

Отже, мікротопоніми є невід’ємною складовою топонімійної системи Житомирщини кінця XVI – початку XVII ст. Із погляду об’єктів номінації – це назви боліт, ґрунтів, доріг, озер, полів, потоків, пушч, урочищ, шляхів. Вони утворилися під впливом природно-географічних умов місцевості, соціально-економічних та мовно-культурних факторів. Переважна більшість їх походить від ойконімів (на кгру(н)те бердичо(в)ско(м), поле Рако(в)ско(є), на Киє(в)ско(и) дорозе, пуши Житомер(р)ско(и) тощо). Виявлено тісний зв’язок власних назв природних і рукотворних малих географічних об’єктів із характеристиками рельєфу, рослинного світу, водного режиму території, особливостями господарювання. Апелативи, що входять до складу мікротопонімії Житомирщини, продовжують давню традицію найменування мікрооб’єктів локального значення.

Писемні пам’ятки офіційно-ділового стилю української мови, а саме актові книги, дають важливий матеріал для діахронного вивчення мікротопонімікону, для відновлення топонімійної системи української мови кінця XVI – початку XVII ст.

1. Карпенко О. П. Передмова / О. П. Карпенко // Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина [уклад. І. М. Желєзняк та ін.]. – К.: Обереги, 2004. – С.3–4.
2. Лісняк Н. І. Ойконімії основи в мікротопонімі Західного Поділля / Н. І. Лісняк // Студії з ономастики та етимології. 2007 / НАН України. Ін-т укр. мови; редкол.: В. П. Шульгач (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2007. – С. 188 – 192.
3. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики / Э. М. Мурзаев [Академия наук СССР. Институт географии]. – М.: Мысль, 1974. – 372 с.
4. Поляруш Т. І. Мікротопонімія і місцевий лінгвальний контекст / Т. І. Поляруш // Studia Slovacistica. Вип. 10: Ономастика. Топоніміка: зб. наук. пр.: [упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоґаник]. – Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2009. – С. 372 – 383.

Скорочення

АЖГУ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.

АКЖГУ Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 390 с.

АКЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К., 1965. – 192 с.

Аркушин Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок – Луцьк, 2000. Т. 1–2.

ВТС Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., 2005. – 1728 с.

- Габорак Габорак М. М. Гідронімія Івано-Франківщини: етимологічний словник-довідник – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 564 с.
- Габорак 2008 Габорак М. М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 500 с.
- ГГ Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. Львів, 1997. – 230 с.
- Грінченко Словарь української мови / Упор. Б. Грінченко. Т. I–IV. – К., 1907–1909.
- Гуйванюк Словник буковинських говірок / За ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 2005. – 688с.
- ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. – К., 1981. – 315 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2006. – Т. I–V.
- Желехівський Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. 1–2. – Львів, 1885–1886.
- Лисенко Лисенко П. С. Словник поліських говірок. К., 1974. – 260 с.
- Матеріали Матеріали до словника буковинських говірок. Випуск другий. // Ред. колегія: Ю. О. Карпенко та ін. – Чернівці: Обл. друкарня, 1971. – 60 с.
- Онишкевич Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К., 1984.
- Пискунов Пискунов Ф. Словник живої народної, писемної і актової мови руських югівщан російської і Австрійсько-Венгерської цесарії. – К., 1882. – 304 с.
- Сабадош Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород, 2008. – 480 с.
- СГН Укр Горпинич В. О. Словник географічних назв України. – К., 2001. – 526 с.
- СлММ Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: у 2-х т. / Упор. Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2006–2007.
- СлУМ Словник української мови XVI–XVII ст. Вип. 1–13. – Львів, 1994–2006.
- СМГУ Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Уклад.: І. М. Железняк та ін.; Під. ред. О. П. Карпенко. – К., 2004.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. кол.: Л. Л. Гумецька та ін. – К., 1977–1978. – Т. 1–2.
- СУМ Словник української мови: В 11 томах. – К., 1970–1980.
- Уманець • Словар російсько-український. / Укл. М. Уманець, А. Спілка. Т. 1–4. – Львів, 1893–1898.
- Шило Шило Г. Ф. Наддніпрянський регіональний словник. – Львів, 2008. – 288 с.

This article deals with the main types of the microtoponyms of Zhytomyr region of the end of XVI – the beginning of XVII. The connection of proper names of natural and hand-maid small geographical objects with the peculiarities of the relief, the vegetable kingdom and the character of the water regime were investigated. Appellatives, which contain microtoponyms continue the

old tradition of calling of the microobjects of local importance.

Key words: *microtoponyms, geographical term, appellative, written recollections.*

В статті определены основные типы микропонимов Житомирщины конца XVI – XVII в. Установлена связь собственных имен естественных и рукотворных малых географических объектов с особенностями рельефа, растительным миром территории, характеристиками водного режима Апеллятивы, которые входят в состав микропонимов, продолжают давнюю традицию наименования микрообъектов локального значения.

Ключевые слова: *микропонимы, географический термин, апеллятив, памятники письменности.*

УДК 811.161.2'373.21(477.43)

ББК Ш12+411.4*316

Ірина Джочка

МІКРОТОПОНІМІЯ СЕЛА НАСТАШИНЕ ГАЛИЦЬКОГО РАЙОНУ

У статті досліджено мікротопонімію села Насташине Галицького району. З'ясовано походження назви села. Проведено лінгвістичний аналіз матеріалу, зібраного експедиційним методом. Здійснено класифікацію мікротопонімів, яка ґрунтується на вивченні семантики їх твірної бази. Проаналізовано структуру, виявлено дериваційні особливості, зокреми встановлено моделі, за якими утворені мікротопоніми досліджуваного села.

Ключові слова: *лексема, онім, мікротопонім, мікротопонім, твірна основа, словотвірна модель.*

Історичні події, особливості географічного положення, звичаї, побут і вірування, національність людей, що заселяють певну територію, – уся ця інформація часто закладена в мікротопонімах, які все частіше стають об'єктом як географічних, історичних, етнографічних, так і лінгвістичних студій (ономастичних, діалектологічних, лексикографічних, словотвірних). Мікротопонімія українських земель на сьогодні досліджена значно меншою мірою, ніж топонімія. Проте мікротопоніми як назви географічних мікрооб'єктів (річок, потічків, ставків, пагорбів, полів, лісів, урочищ, вулиць, частин населеного пункту тощо) є менш стійкими щодо історично-культурних, соціально-економічних, релігійно-духовних змін у розвитку населення того чи іншого села або міста, тому чимало з них уже втрачені, а семантико-граматична мотивація інших на сучасному етапі не є зрозумілою. У зв'язку з цим актуальним і необхідним завданням сучасної лінгвістики є фіксація, систематизація та вивчення мікротопонімів як населених пунктів, так і окремих історико-географічних територій

України з метою подальших комплексних і загальнонавальних студій з цієї проблематики. І хоча досі точаться суперечки щодо доцільності чи недоцільності поділяти топоніми на мікро- та макроназви, кількість праць, у яких досліджуються мікротопоніми, з кожним роком зростає. Ті чи інші аспекти вивчення мікротопонімів порушені в студіях Олександра Мельничука, Володимира Ніконова, Василя Німчука, Олександри Суперанської, Юрія Карпенка, Олександра Ященка [14, 137–140]. Мікротопонімія окремих регіонів стала об'єктом дослідження у дисертаційних роботах [9; 10; 17], у наукових статтях [6; 13; 15; 16].

Мікротопонімія села Насташине Галицького району Івано-Франківської області вперше стає об'єктом дослідження в українському мовознавстві, що зумовлює новизну цієї ономастичної розвідки. Село Насташине є центром сільської ради (до неї входить ще сусіднє село Куничі); розташоване на правому березі Гнилої Липи за 23 км від Галича та за 11 км від залізничної станції “Широка” і від'їздане шосейною дорогою з Рогатином та Бурштином [4, 170]. Село належить до історико-географічної території Опілля, яке охоплює “всі населені пункти сучасного Перемишлянського району Львівської області, поселення, розташовані на північ від Дністра Миколаївського та Жидачівського районів Львівської області, Рогатинського й Галицького районів Івано-Франківської області і поселення на північ від Дністра та на захід від р. Золота Липа Бережанського, Підгаєцького і Монастирського районів Тернопільської області” [7, 3].

Метою нашої розвідки є лінгвістичний аналіз мікротопонімів села Насташине, виходячи етимологічне, лексико-семантичне значення основ, їх структурно-словотвірні моделі. Ономастичні матеріали для дослідження зібрані експедиційним шляхом.

Вважаємо за доцільне, перш ніж перейти до розгляду мікротопонімів указанного населеного пункту, звернутися до історії виникнення назви топоніма Насташине та гідроніма Гнила Липа, оскільки саме розташування села на рівнині за 2 кілометри від правого берега цієї річки зумовило появу значної частини досліджуваних лексем.

Назва населеного пункту впродовж історії зазнавала фонетичних видозмін: *Насташин, Насташин, Насташине*. Однак усі ці назви словотвірно мотивовані основою-антропонімом Настася (точніше, демінутивною формою Настаська) з додаванням посесивного суфікса -ин, тому й первісною назвою села є топонім Насташин. За давніми переказами, Настаською була дівчина (або жінку), у яку закохався князь Ярослав Осмомисл, зустрівшись з нею випадково під час полювання. Село (чи хутір), яке отримало назву “Настасьчин град”, було подарунком князя покійній жінці. Компонент “град” згодом відпав, а

поселення стали називати Насташин [11, 541–542]. Можна піддавати сумніву таку інформацію, проте згадка про цю жінку, пов'язану з князем Ярославом, міститься у “Київському літописі”. Про це згадує у своїй праці “Галицько-Волинське князівство” Іван Крип'якевич: “У внутрішньому житті Галичини в 1170-х рр. виникла криза, спричинена особистим життям Ярослава. Він мав полюбовницю Настаську, з роду Чаргів (чи Чагрів), правдоподібно половців; у них був син Олег. Дружина Ярослава, Ольга Юрїївна, покинула його, з сином Володимиром і рядом бояр виїхала в Польщу, а пізніше на Волинь. Тоді група бояр напала на Чаргів, повбивала їх і спалила Настаську. Ярослава примушено погодитися з жінкою, але незгоди у княжій сім'ї тривали аж до смерті Ярослава (1187)” [8, 104]. У примітці дослідник зазначив: “Від 1169 р. згадуються половці Чагровичі. З іменниками Чагрів і Настаськи пов'язуються села Чагрів і Насташин з Івано-Франківської області” [8, 65–68]. Про правдоподібність давніх переказів свідчить і факт, наведений Зеновієм Федунківом, про те, що син князя і Настаськи Олег, згідно з батьківським заповітом, успадковував Галицьке князівство, а законний син Володимир – другорядне Перемишльське [11, 542]. Два інші фонетичні варіанти топоніма *Насташин* і *Насташине* твірною базою мають антропонім Настася, однак у першому випадку апеллятивом, відповідно до якого утворювалась присвійна назва, виступив, очевидно, номен *град*, а в другому – *село*, що й зумовило відповідно посесивні форми чоловічого й середнього роду. Сучасна назва цілком відповідає статусу поселення – Насташине село.

Заслуговує на увагу й історія виникнення гідроніма *Гнила Липа*. Ця річка є лівою притокою Дністра, раніше вона була значно повноводнішою і заповнювала по ширині численні заплавні долини. Значну частину Бурштинського Опілля вкриває чорнозем, але вздовж берегів Гнилої Липи трапляються суглинки жовтого кольору, підмивання яких робило жовтуватим колір води у річці. Можливо, саме це десь у XVII ст. стало причиною перейменування річки Срібної Липи (ймовірно, з чистою, прозорою водою) у Гнилу Липу. Залишки старих річищ засвідчують, що впродовж віків русло Гнилої Липи часто змінювалося. Під Бурштином, протікаючи невеликою низовиною, ріка розділялась на окремі рукави й утворювала дуже заболочену місцевість. Останні кілька років весняні повені призвели до затоплення пасовищ, розташованих в річищі Гнилої Липи, що зумовило зміну статусу земельних угідь, оскільки зараз ця територія фактично не використовується як пасовище, а швидше нагадує плавні (заболочені чи підтоплені ділянки річок біля гирла або просто на сильно зволжених понижених ділянках місцевості, вкриті важкопрохідними

заростями вологолюбної рослинності). Саме такий природний ландшафт, який був характерний для цієї території впродовж кількох століть, і зумовив, на наш погляд, назви пасовищ, розташованих вздовж ріки.

До мікротопонімів, як відомо, належать назви малих географічних об'єктів, які є природними реаліями (болота, горби, гори, джерела, долини, луки, пасовища, поля, озера, ставки, струмки, урочища, яри, балки, мляки тощо) або рукотворними невеликими об'єктами (вулиці, кутки й частини села, дороги, стежки, криниці, мости, кладовища, хрести, могили, статуї).

Серед зазначених природних реалій у межах села наявні поля, ліси, пасовища, які мають власні найменування, індивідуальні назви серед рукотворних об'єктів характерні для вулиць, кутків села, культових споруд та територій. Аналіз мікротопонімів здійснюватимемо за тематичними групами:

а) назви полів; б) назви лісів; в) назви пасовищ; г) назви вулиць; г) назви частин села; д) назви культових споруд та територій. Зважаючи на географічний рельєф території, у межах якої розташоване село Насташине та прилеглі до нього поля, ліси та пасовища, логічним є той факт, що фактично відсутні спеціальні найменування для таких об'єктів, як: мости (річка знаходиться за 2 кілометри від села), урочища, скелі, яри тощо.

Оскільки найбільш поширеним заняттям населення села було землеробство, а основним типом ґрунту, на яких розташовані сільськогосподарські угіддя, є чорнозем, який вважається одним з найродючіших, закономірною є фіксація значної кількості назв на позначення полів. Найменування полів здебільшого похідні від слів на означення форми, лінії, розташування, тобто безпосередньо відображають геометричні характеристики, місцезнаходження відповідних об'єктів стосовно інших природних чи рукотворних реалій: *Панська Середна, Верховина, Під Звіринець, Ставок, Кривитина, На Палю, Вивози, Кадубець, Повиверби, Пасіка, Луцева долина, Гук, Бесаги, Шкрєбки, Гніда (Перша Гніда, Друга Гніда), Середна, Хаць, Терешкокіп, Шльомкове, Зелена Кирниця, Довгі Гони, Межигри, Клин, Підгора, Загора, Возеро, Скарбове, Під Шараново, Пастівник, За Холерним цвинтаром, Під Суслівов, Копанці, Звіринець, Верберезів*.

Частина основ цих назв указує на особливості рельєфу, зокрема: *Верховина, Кадубець, Луцева долина, Межигри* (між горбами), *Клин, Підгора, Загора, Возеро*. Окремі з них пов'язані з народною метрологією, яка є "своєрідним відображенням давніх способів вимірювання площ, наділів, парцелювання землі, указуючи на: а) розмір площі, її величину (ар, гектар, гін, морг, шнур); б) частину від цілого (дільниця, додаток, кавалок, квадра); в) кордони

земельних наділів, їхні межі (віха, границя, кордон, лінія, межа); г) форму об'єкта (клин, кривуля, круг, попереk, ріг) та ін." [9, 9]. Форму, розмір, розташування об'єкта можуть уточнювати й прикметникові лексеми *довгий, великий, високий, кривий, перший, другий* тощо. До таких належать: *Панська Середна, Середна, Довгі Гони (гони "українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів")*, *Перша Гніда, Друга Гніда, Клин, Кривитина, Терешкокіп* (припускаємо, що твірним стало словосполучення *Терешків кіпець* ("горбок"), можна виводити й від словосполучення *Терешкові копи* ("стіжки із 60 снопів хліба").

До основ, що указують на попередній спосіб використання чи освоєння земельної ділянки, належать: *Вивози* (очевидно, місце, куди щось вивозили), *Пастівник* ("пасовище"), *Пасіка* ("відведена на зруб ділянка лісу"), *Копанці* (можливо, від *копанка* "невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб").

Твірні основи, пов'язані з флорою та фауною, поділяють на такі семантичні групи а) ті, що позначають ліс, гай, указують на рослинний покрив; б) ті, що вказують на окремі види рослин; в) ті, що називають свійських тварин диких тварин [9, 7–8]. Нами зафіксовані тільки кілька мікротопонімів – назв піль, утворених від твірних із указаною семантикою: *Верберезів, Звіринець, Під Звіринець, Хаць (хацьі "густі зарості яких-небудь дерев, кушів, трав і т. ін.")*, *Повиверби*. Два мікротопоніми містять вказівку на зв'язок з певними особами, їх твірними є посесивні прикметники (*Луцева долина, Шльомкове*). Не з'ясованими з погляду семантичної мотивації, на жаль, є мікротопоніми *Гук, Шкрєбки, Під Шараново, Під Суслівов, Бесаги, На Палю*. Звичайно, можна робити певні припущення, пов'язуючи їх із значенням орудного відмінка посесивних прикметників жіночого роду, однак такі міркування не підкріплені достовірними даними і не можуть претендувати на об'єктивність.

Кількома онімами представлені назви лісів: *Мала Шийка, Велика Шийка, Хлопська Шийка, На Відберезова, Конюшецький ліс*. Як зазначає Наталя Лісняк, "при іменуванні земельних ділянок місцеві жителі часто використовували апелятиви, що є назвами частин тіла людини чи тварини, як-от: *клевня, коліно, перешийок, тисок, потилиця, роги, серце, хвіст, шия*" [9, 9]. Як бачимо, апелятив *шийка* засвідчений у складі трьох онімів. Поширена ця назва й на інших територіях України. Так, лексема *шия (шийка)* у найменуванні земельних угідь північно-східного Полісся репрезентує кілька значень: 1) вузька й довга земельна ділянка, поле; 2) вигин ріки [1, 84]. У своєму словнику В. І. Даль визначає такі семантичні значення цього слова: "перешийок", "перехват", "тонке, вузьке місце" [3, 340]. У семантиці цієї

лексемі міститься вказівка на параметричні чинники: вузький, довгий. Саме таку форму мають названі ліси. Атрибутивні компоненти *мала, велика* конкретизують якісні ознаки об'єкта. Означення *хлопська*, очевидно, указує на те, що в цьому лісі користувалися прості селяни (хлопи), а не панове угіддя або ж не було власністю пана, або ж давалося селянам в оренду. Атрибутивний чинник *конюшецький* утворений від ойконіма *Конюшки* й указує на розташування лісу неподалік цього села.

Не менш важливу роль у веденні сільського господарства жителів Насташиного відіграло тваринництво, зокрема розведення коней, вирощування великої рогатої худоби, свійської птиці. З цієї метою активно використовувались пасовища, які простягаються на 2 км до села від річки Гнила Липа. Іноді худобу випасали й за річкою на пасовищі *Зарічне*, назва якого мотивована розташуванням. Вагомим чинником, який ліг в основу поділу, а відповідно й став основою найменувань окремих пасовищ, був той факт, у чий власності перебувало земельне угіддя і хто мав змогу ним користуватись. Дані, наведені нижче, стосовно типу власності та користувачів, відповідають кінцю ХІХ – поч. ХХ ст. Зараз уся ця територія є державною власністю, а мотивація більшості назв пасовищ для сучасних насташинців не є зрозумілою.

Поряд з селом розташоване пасовище *Кут* (державна власність, у загальному користуванні, похідне від апелятива *кут* "частина якої-небудь території, місцевості"), далі – *Лози* (скарбове, або панське, мотивоване апелятивом *лози* "зарості лози – кушових порід верби"), коло *Лози* – *Лейбове* (державна власність, у загальному користуванні, хоча, припускаємо, що на початково воно було приватною власністю і належало людині на ім'я Лейба). Від Куницької дороги (колишньої межі села) у напрямку до річки розташовані *Комірне* (приватна власність, тут, очевидно, мали можливість випасати худобу помірники – найбідніші селяни, які жили і наймитували в чужих хатах і коморах), *За Луги* (приватна власність, мотивоване апелятивом *луг* "поросла травою та кущами лука, що використовується як пасовисько й сіножат", раніше могло використовуватись саме як сіножат). Як бачимо, кілька найменувань мотивовані апелятивами – назвами форми, місця та флори (*Зарічне, Лози, За Луги*), два оніми пов'язані з найменуваннями людей – апелятивом та антропонімом (*Скарбове, Лейбове*). Окрім проаналізованих об'єктів натурогенного походження, заслуговує на увагу мікротопонім *Потік*, який виник у результаті онімізації (лексико-семантичного способу словотворення). Цей водний об'єкт бере свій початок у лісі, протікає між полями, далі через село і впадає у річку Гнила Липа.

Як було згадано вище, мікротопоніми є найменуваннями як природних реалій, так і

назвами рукотворних невеликих об'єктів. До антропогенних географічних об'єктів, розташованих на території села, належать вулиці, кутки села, цвинтарі, могили, статуї, каплички тощо. Зафіксовані такі назви кутків села: *На Куті, Хатки, Долина, Глинище, Лахманівка*. Частина села, розташована біля пасовища Малий Кут, отримала й відповідну назву – *На Куті*. *Хатки* розташовані на околиці села, де століття тому був фільварок – панський маєток із господарчими будівлями. Тут же була побудована довга вузька споруда з багатьма кімнатами (на зразок сучасного гуртожитку), де проживали робітники, що працювали на пана. Цю будівлю у народі йменували Хатками. Давно немає сліду від панського фільварку, а куток, який згодом заселили, й досі називається Хатками.

Не менш цікавим є мікротопонім *Лахманівка*. Це назва частини села, яка знаходиться за шосейною дорогою ближче до річки. Під час весняних повеней ріка найчастіше затоплює саме цей куток села. Як свідчать перекази, у давнину село розташовувалося значно вище, на пагорбі, неподалік лісу, тепер же основна частина розміщена на рівнині, а рівень рельєфу Лахманівки є найнижчим. Колись тут були мочарі ("болотисте місце, трясовина, болото"). Саме на цю територію пан відселював кріпаків, які з певних обставин не могли відробити панщину, тобто тут проживали (точніше, виживали, як могли) лахмани (обшарпанці, бідні, неможливі люди). Апелятив *лахмани* є похідним від іменника *лахи* ("лахміття"). Мікротопонім *Глинище* пов'язаний з тим, що раніше у цій частині села видобували глину (глинище "місце, яма, звідки беруть глину"). Найменування *Долина* є характерною рисою рельєфу місцевості, на якій розташована ця частина села (за визначенням Наталії Лісняк, ця основа відображає від'ємний рельєф [9, 7]).

Неофіційні назви вулиць представлені такими мікротопонімами: *Гостинець, Перша Гора, Друга Гора, Фитькова вулиця, Содомова вулиця, Попри Потік, Коло Старого Клубу, Шкільна, Коло Клубу*. Найбільш прозорими з погляду мотивації є мікротопоніми, які в ономастиці іменують словами-орієнтирами, вони вказують на положення одного об'єкта в просторі відносно іншого (*Попри Потік, Коло Старого Клубу, Шкільна, Коло Клубу*). Найменування *Перша Гора* указує на те, що ця вулиця розташована на підвищенні (характеризується додатним рельєфом) і, як свідчать перекази, була першою заселеною вулицею на сучасній території села (ми вже зазначали, що раніше село розміщувалося значно вище, на пагорбі, під лісом, приблизно 2 км від сучасного розташування; зрештою, саме там пролягав основний шлях, який з'єднував село з Рогатином і Галичем). Поряд, майже паралельно,

розташована *Друга Гора*, ця вулиця була заселена зразу ж після Першої Гори. Цікаві перекази пов'язані з онімом *Фитькова вулиця*. Зрозуміло, що твірною основою послужив антропонім *Федь* → *Федько* → *Фитько*. Однак, як свідчать односельці, людина на ім'я Федь не була жителем цієї вулиці. Існує дві версії щодо походження цієї назви. Перша: молода дівчина-єврейка закохалася в українського хлопця Федя, так і не отримавши згоди батьків на шлюб, вона була каменована у цій вулиці єврейською громадою за гріх перелюбу, оскільки чекала дитину. Останніми її словами були: "Федю! Федю! Що ти наробиш?" Інший переказ свідчить, що так звали одного з січових стрільців, які тікали від переслідування ворога цією вулицею, ухиляючись від пострілів.

Гостинцем називають шосейну дорогу, яка проходить через село, з'єднуючи його з Рогатином, Львовом (на північний захід) та Галичем й Івано-Франківськом (на схід). Мікротопонім є результатом онімізації апелювання *гостинець* "великий битий шлях, шосе". На вулиці *Шкільній* розташована школа, онім *Содомина вулиця* утворений на базі посесивного прикметника від антропоніма *Содома*. Одну з центральних вулиць села свого часу (у часи радянської влади) називали *Дерибасівською*. Саме на цій вулиці з нагоди свята Нового року встановлювали новорічну ялинку, сюди збиралась молодь села. Очевидно, за асоціативним зв'язком із значущістю цієї вулиці в Одесі, таку ж назву й отримала сільська вулиця. Зараз цей онім не вживаний.

У селі побудовані дві церкви, які розташовані поруч. Обидві освячені в честь Архангела Михаїла. Одна з них збудована у 1933 році, є дерев'яною, інша, кам'яна, збудована у кінці ХХ століття. Відповідно до часу зведення їх називають *Стара Церква* й *Нова Церква*. Таким же способом іменовані сільські цвинтарі: *Старий Цвинтар*, *Новий Цвинтар*. У зв'язку з розширенням території Нового Цвинтаря з'явилися й відповідні найменування двох його частин – *Перший Новий Цвинтар*, *Другий Новий Цвинтар*.

За словотвірною структурою аналізовані мікротопоніми поділяються на прості та складені. До простих зараховуємо однослівні найменування, побудовані за лексико-граматичною моделлю іменника чи прикметника у формі однини чоловічого, жіночого чи середнього роду або у формі множини.

Серед однослівних нами зафіксовані такі групи слів: а) лексеми з основами, фонематична структура яких збігається з апелятивами; б) похідні морфологічні утворення.

Лексеми з основами, звучання яких збігається із загальними назвами, об'єднують як безафіксні, так і афіксальні слова. Такі мікротопоніми утворені лексико-семантичним способом від апелятивів: *Звіринець* (поле),

Верховина (поле), *Хащ* (поле), *Бесаги* (поле), *Гу* (поле), *Клин* (поле), *Лози* (пасовище), *Кут* (пасовище), *Глинище* (куток села), *Долина* (куток села), *Пастівник* (поле) тощо.

Частина назв утворена шляхом конверсії: *Гніда* (поле), *Середна* (поле), *Скарбово* (поле, пасовище), *Копане* (пасовище), *Заріччя* (пасовище), *Лейбово* (пасовище), *Шльомково* (поле). Твірними основами виступають як непохідні, так і вторинні афіксальні прикметники.

Афіксальні моделі виявились непродуктивними в утворенні мікротопонімів досліджуваного села, зафіксований одна лексема з суфіксом -івка(а): *Ляхманівка*. Кількома онімами представлений й префіксальний тип деривації: *Загора* (поле), *Підгора* (поле), *Межигри* (поле). Припускаємо, що префіксацією утворені й найменування *Вербезів* (початково *від + березів*) та *Повиверби* (ймовірно, *попід + верби*). Можливе й інше трактування: ці похідні складені найменуваннями (*Вербезів* ← *верби + берези* або *верби + берези*; *Повиверби* ← *повити + верби* тощо).

Складені мікротопоніми об'єднують двослівні, багатослівні та прийменникові словоформи. Серед двослівних виявлені такі моделі: прикметник + іменник, числівник (порядковий) + іменник, прикметник + субстантивований прикметник: *Малий Кут* (пасовище), *Великий Кут* (пасовище), *Старий Цвинтар*, *Довгі Гони* (поле), *Мала Шийка* (ліс), *Велика Шийка* (ліс), *Хлопська Шийка* (ліс); *Перша Гора* (вулиця), *Друга Гора* (вулиця); *Перша Гніда* (поле), *Друга Гніда* (поле), *Панська Середна* (поле).

Серед прийменникових словоформ виявлені як двослівні, так і трикомпонентні конструкції. У наших матеріалах зафіксовані утворення з прийменниками *під*, *на*, *коло*, *за*, *попри*: *Під Сусловов* (поле), *Під Шараново* (поле), *Під Звіринець* (поле), *На Відберезова* (поле), *Під Хащом* (млака "заболочена низина, трясовина"), *На Палю* (поле), *За Холерним Цвинтаром* (поле), *За Луги* (пасовище), *На Куті* (частина села), *Коло Клубу* (вулиця), *Попри Потік* (вулиця).

Дослідження семантичних і структурних особливостей мікротопонімів села Насташине дозволяє стверджувати, що вони становлять невід'ємну частину загальнонаціональної мікротопонімів України. Функціонування значної кількості мікротопонімів на позначення полів та пасовищ зумовлено географічним розташуванням села, основним заняттям його жителів впродовж історичного розвитку. Словотвірні засоби аналізованих онімів, так само як і лексико-семантичний склад твірних основ, відображають загальні тенденції українського словотворення мікротопонімів, а також виявляють специфіку місцевого говору й відповідних географічних та історичних реалій.

Ірина Джочка. Мікротопоніми села Насташине Галицького району

У подальше дослідження мікротопонімії як окремих сіл, так і певних історико-географічних адміністративно-територіальних регіонів необхідне для того, щоб зберегти й зафіксувати культурні, історичні, географічні, етимологічні відомості, закладені в таких найменуваннях, оскільки мікротопоніми є більш емоційно нестійкими порівняно з макротопонімами і з часом можуть бути втрачені.

Лабичева О. Анатомічна лексика в найменуванні населених угідь північно-східного Полісся / Олена Лабичева // Українська мова. – 2005. – № 3. – С. 82–85.

Бучко Д. Основні принципи і способи номінації поселень у Галицькій землі (за даними реєстру поселень з 1670 р.) / Дмитро Бучко // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 41–51.

Даль В. И. Большой иллюстрированный толковый словарь русского языка : современное написание : ок. 1500 ил. / В. И. Даль. – М. : Астрель : АСТ : Храните.*, 2007. – 348 с.

Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / Гол. редкол. О. О. Чернов. – К. : Інститут Історії Академії Наук УРСР, 1971. – Т. 9. – 639 с.

Історія міста Бурштин. – Ч. 1 / <http://burshtyn.br.if.ua/History/>

Карпенко М. Відантропонімі мікротопоніми Кременецького району Тернопільської області / М. Карпенко // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. – Слов'янська філологія. – Вип. 354–355. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 167–172.

Котович В. В. Ойконімія Опілля ХІІ–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Віра Василівна Котович. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.

Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / Іван Петрович Крип'якевич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. П. Крип'якевича, 1999. – 219 с.

Лісняк Н. І. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Іванівна Лісняк. – Ужгород, 2004. – 20 с.

Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Іванівна Михальчук. – К., 1998. – 16 с.

Міста і села Галицького району : історія, пам'ятки і особистості / Арсенич П., Федунків З., Гандзюк Р. та ін. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 784 с.

Никонов В. А. Введение в топонимику / Владимир Андреевич Никонов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2011. – 184 с.

Обручар А. Мікротопонімія українського Потисся у її взаєминах з ономастикою суміжних ареалів // Науковий вісник Чернівецького університету:

Збірник наукових праць. – Слов'янська філологія. – Вип. 356–359. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 36–41.

14. Петруляк В. До проблеми функціонування терміна "мікротопонім" у працях ономастів / Вероніка Петруляк // Науковий вісник Ужгородського університету [Текст] : збірник наукових праць. – Ужгород, 2006. – Вип. 14. – С. 137–140.

15. Потапчук І. М. Наджанчицька мікротопонімія / Ірина Михайлівна Потапчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Випуск 18. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 58–61.

16. Пушкар С. Для чого потрібно вивчати мікротопоніми та особливості топоніміки Рогатинського району Івано-Франківської області / Степан Пушкар // Історія української географії: Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Випуск 18. – Тернопіль, 2008. – С. 28–35.

17. Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Василівна Сокіл. – Львів, 2007. – 16 с.

The article examines the microtoponymy of village Nastashyne of Galician district. The origin of the name of the village has been found out. The thesis expounds the linguistic analysis of the data, collected with a help of expeditionary method. The classification of the microtoponyms, which is based on the analysis of the semantics of their forming stem, has been realized. The structure of the microtoponyms, their derivational peculiarities have been examined; in particular, the models, according to which the microtoponyms of the village under study are formed, have been found out.

Key words: lexeme, onym, microtoponymy, microtoponym, forming stem, derivational model.

В статті досліджено мікротопонімію села Насташине Галицького району. Вияснено походження названня села. Проведено лінгвістический аналіз матеріала, зібраного експедиційним методом. Осуществлена класифікація мікротопонімів, основана на изучении семантики их производящей базы. Исследована структура, выявлены деривационные особенности, в частности установлено модели, по которым образованы микропонимы исследуемого села.

Ключевые слова: лексема, оним, микропонимия, микропоним, производящая основа, словообразовательная модель.

Тетяна Гаврилова

ВПЛИВ ЖИВОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА
НА СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ ОЗНАКИ
МІКРОТОПОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ
ГОВІРОК ЧЕРКАЩИНИ)

У розвідці розглядаються деякі структурно-словотвірні особливості мікротопонімів Черкащини як атрибуту живого мовлення.

Ключові слова: мікротопонім, діалект, структура, мезонім, словотвір.

Багатоаспектні дослідження пропріальної лексики, нагромадження значного фактичного матеріалу, великий теоретичний доробок у царині ономастики все ж не охоплюють усіх завдань вивчення власних назв. Одним із пріоритетних напрямків діяльності ономастологів залишаються регіональні студії пропріативів і, насамперед, – місцевої топонімії. Для українського мовознавства обстеження географічних номенів окремих теренів є важливим і цінним, оскільки охоплює всі пропріативи, які функціонують (або вживалися) на цій території, дає фактаж для укладання спеціальних словників, дозволяє порівнювати ономастичні літературного вжитку з діалектним та здійснювати міжговіркове зіставлення; насамкінець, такі дослідження потрібні не тільки для ономастів, але й для вивчення історії мови, діалектології, етнографії тощо. Плідним результатом такої роботи є здійснений уже комплексний аналіз власних географічних назв окремих ареалів: західних регіонів України (дослідження Г. Аркушина [24], Д. Бучка [3; 5], С. Вербича [6], К. Галаса [7], Н. Герети [8], Ю. Карпенка [10; 11], В. Котович [13], О. Михальчук [18], І. Чеховського [29] та ін.; Поділля й Полісся (Н. Лісняк [16], Т. Поляруш [22], Я. Пури [23], Є. Черепанової [28], В. Шульгача [30]); деяких областей центральної України (І. Гонци [9], І. Железняк [25] та ін.). Але місцева топонімія далеко не всіх українських теренів зібрана в повному обсязі й ґрунтовно обстежена. Це стосується й мікротопонімів (далі – М-Т) Черкащини, тільки частина яких потрапляла в поле зору ономастологів [9; 25]. На часі – повна фіксація й різноплановий аналіз місцевих власних найменувань цього важливого щодо історії мовного становлення ареалу.

Чи не найголовніше завдання топоніміки – встановлення етимології онома, уявлення його мотиваційних засад. Із цим тісно пов'язане з'ясування структурно-словотвірних особливостей місцевих географічних назв та виявлення факторів, які зумовлюють цю специфіку, що є також не менш важливим для науки. Наголошуючи на необхідності різнобічного

вивчення мікротопонімії, Т. І. Поляруш зазначає, що „не до кінця розв'язаними залишаються проблеми обсягу, статусу мікротопонімів з-посеред інших топонімів, особливості їх функціонування в структурі” [22, 372]. Зважаючи на це, ставимо за мету виявити специфічні риси в будові та словотворі деяких місцевих географічних назв як результату усно мовного впливу. Це, на нашу думку, може дати певний матеріал для висновків про структурно-словотвірні ознаки М-Т, ширше – інших ононімів та поглибити розуміння загальних дериваційних закономірностей.

Проаналізувавши словотвірну структуру значної кількості М-Т досліджуваного регіону, констатуємо, що їх творення в цілому підпорядковані загальнономовним дериваційним закономірностям. Природно, тут діють і закони топонімічного словотворення, що виявляється, наприклад, у процесах мікротопонімізації, у дериваційному статусі онімної флексії тощо (с.к. *Просіка*, с.к. *Левади*, с.к. *Будіяля* – с. Сухини; сільрада *Білий дим* – смт. Стеблів К.-Ш.). Звичайно, широке й різноманітне коло реалій, назви яких об'єднуює термін „мікротопонімія”, робить для кожної з них пріоритетним певний словотворчий спосіб чи засіб. Припустимо, в ергонімії панують аббревіатурні утворення (*РПЗ* – радіоприладний завод м. Сміля; *ЗТА* – завод телеграфної апаратури м. Черкаси; *ГАЗ* – завод газованих вод смт. Стеблів К.-Ш.), у гідронімії домінує суфіксальний спосіб появи найменувань (р. *Золотоношка* – м. Золотоноша, ставки *Заводський*, *Панський* – с. Сидорівка К.-Ш.) і все ж у царині мікротопонімічного словотвору, поряд із загальнономовними правилами, мають місце певні особливості в порівнянні з макротопонімами та відмінності супроти літературної мови. Пояснюємо це, передусім, категоріальними ознаками М-Т та корпоративністю їх функціонування. Поряд з цим не менш вагомим, на нашу думку, є вплив місцевого мовного середовища. М-Т – атрибут говірки, вони генетично, а також щодо типології та використання тісно пов'язані з нею. Як одиниці живомовної лексики, місцеві топоніми маркуються її ознаками на всіх мовних рівнях, а отже, і в словотворі. Так, результатом впливу живомовного середовища вважаємо розширення й урізноманітнення твірної бази М-Т (напр., за рахунок залучення регіоналізмів, займенників та ін.), неоднаковий ступінь продуктивності певних дериваційних способів та засобів і таким чином словотворчої моделі в цілому та її реалізації. Усномовне довкілля позначається й на репродуктивності географічної назви тощо.

Своєрідність словотвору М-Т, передовсім, у їх твірній базі. Так, апелятиви, на основі яких постають місцеві географічні пропріативи, більшою мірою, ніж у топонімії, позначені регіональними мовленнєвими рисами (лексико-семантичними, фонетичними, акцентуаційними): с.к. *Жерделі* [жир'дел'і] – с. Ревбинці Чорн.; *Дорога на буряки* [бур'аки] – с. Вербувата Христ.,

с.к. *Чорнобай* [чорноба'й]; с.к. *Базар* [базар'] – с. Пелика Яблунівка Сміл.; лісосмуга *Вовча* [вовч'а]; с.к. *Грядки* [гр'адки] – с. Лихоліти Чорн.; *Дорога до Гробків* [гробк'ів] – с. Хмільна Кан.

Особливістю словотвору мікротопонімії є високий процент лексико-семантичних утворень: с.к. *Яр*, гори *Дівця*, *Паляниця*, *Штани* – с. Сахнівка К.-Ш. Чимало їх конотативно насажені.

Обмеженість території (а отже, й близькість багатьох об'єктів) зумовлює велику кількість ононімів, утворених шляхом трансономізації – за умовністю реалій: р. *Боровиця* – с. *Боровиця* (Чигир.); р. *Жаб'янка* – с. *Жаб'янка* (Лис.).

У мікротопонімії натрапляємо на своєрідні види аббревіації, напр., на форми, що виникли, напевне, під впливом графіки та сильної в усному вжитку тенденції до економії мовлення. Так, може скорочуватися до однієї літери (часткова буквена аббревіація) атрибутивний компонент М-Т-композиції: *В-Бурімка* [вбур'імка] – Чорн.; *М-Севастьянівка* [емсивасі'ан'івка] – Христ. Подібним є й скорочення першого слова (до того ж російськомовного, що трапляється в усному використанні) у назві мікрорайону *Ж-Д-вокзал* [желедовк'ізал] – м. Черкаси. Поширеними в живомовному топоніміконі є двослівні найменування, де квалітативний препозитивний чи постпозитивний компонент опущено: *Коржова Слобода* – с. *Слобода* (Уман.); *Корсунь-Шевченківський* – м. *Корсунь*. Утрата одного з елементів має місце й у мікроононімах на кшталт с. *Кононове-Івасів* – с. *Кононове* (Івсн.). Атрибутом усномовного вжитку є найменування, де опущено головний компонент при збереженні квалітативного: с. *Зелена Діброва* – с. *Зелена* (Гор.); с. *Руська Поляна* – с. *Руська* (Черк.). Найчастіше спостерігаємо це в тих випадках, коли посилюється диференціальна функція атрибута: с. *Старий Мохнач* – с. *Старий* (бо є поряд с. *Мохнач*) – Чорн. Нумеративний тип М-Т також зазнає живомовних трансформацій: утрачається порядковий номер, якщо він не є засобом диференціації об'єктів, і, навпаки, коли потреба в розрізненні існує, опущено с-новне слово (с. *Павлівка Перша* – с. *Перша*, бо є с. *Павлівка Друга* – Тал.). У усному мовленні складений М-Т може трансформуватися в складний: с. *Нова Дмитрівна* – с. *Новодмитрівка* (Зол.). Фіксуємо в усному вжитку не типові для топонімії структурні моделі мікроононімів з атрибутивним компонентом-займенником: *Той куток* (с. Лука Кан.).

Ще одна особливість мікротопонімії – прийменникові конструкції: дорога *На діброву*; ліса дендропарку *До дуба*; місце риболовлі *Біля мосту* (с. Сахнівка К.-Ш.); поле *Під Веселим* (с. Великі Канівці Чорн.). Д. Г. Бучко зазначає: „Важливою * ознакою ононімів у східнослов'янській ономастиці є те, що майже третина з них має форму прийменникової

конструкції, тоді як жоден чи майже жоден ононім в Україні не має прийменникової форми” [3, 18].

Структурні типи „прийменник (до, коло, від, біля, близько) + іменник у родовому відмінку”, „прийменник (у, при, на) + іменник у місцевому відмінку”, „прийменник (під, над) + іменник в орудному відмінку” та „прийменник (через, повз, на, крізь) + іменник у знахідному відмінку” досить поширені в живомовному топоніміконі. Натрапляємо на назви, що являють собою конструкції з кількома прийменниками: *На вирубці коло болота* (с. Худолівка Чигир.), *У Ворончику за річку* (с. Маньківка) – місця збирання грибів. Порівнюючи топонімію й мікротопонімію, ономастологи підкреслюють, що, якщо топоніми лише називають, то М-Т, як і апелятиви, ще й указують, що наближає їх до загальних назв [26]. І ця вказівка – на місце чи напрям. Ю. Карпенко йменує їх орієнтованими назвами [10, 21]. Н. Подольська розглядає їх як проміжний стан: на межі загальних і власних найменувань [21, 43]. Близькість таких прийменникових конструкцій до загальних найменувань дає підстави трактувати їх як мезоніми [1, 12]. Явище мезонімії особливо поширене в мікротопонімії. М-Т „відмінний від інших ононімів, оскільки належні сюди назви найближче стоять до апелятивів [19, 127]. Велика питома вага мезонімів у місцевій топонімії зумовлена, на нашу думку, чинниками, що інтенсивно діють саме в усному мовленні: 1) територіальною та мовленнєвою обмеженістю функціонування мікротопонімів; 2) знанням носіями говірки місцерозташування об'єкта; 3) наявністю певного орієнтира, відомого жителям, поблизу якого знаходиться поійменована реалія; 4) як правило, більшою „молодістю” М-Т у порівнянні з назвами великих чи відомих географічних об'єктів; 5) семантичною „прозорістю” значної кількості найменувань; 6) високою мотиваційною продуктивністю географічної номенклатури, що ономізується; 7) більшим ступенем динамічності мікротопонімів, ніж імен великих об'єктів. Творення багатьох місцевих найменувань – це живий процес, явище сьогодення. Ці та інші фактори сприяють збереженню семантичних зв'язків вихідного й похідного слів як однієї з ознак мезонімії. Отже, з лексико-семантичного погляду мезонімами у сфері мікротопонімії вважаємо лексеми, у яких семантика апелятива перебуває на „шляху розвитку до значення власної назви” [20, 87]. Що ж до деривації, то це – продукт синхронічного лексико-семантичного способу словотвору, де відчутні мотиваційні відношення з вихідним словом. Звичайно, мезоніми диференціюються за ступенем наближеності до онома. Прийменникові конструкції М-Т вважаємо досить віддаленими від пропріативів. При цьому беремо до уваги насамперед саме їх структуру, оскільки, повторюємося, слов'янським ономам (макротопонімам) така будова по суті не властива. Структурні особливості породжують синкретизм питань, що їх можна поставити до носія назви: дорога (яка?, чи куди?) *До гробків* (с. Межиріч Кан.); пляж (який? чи де?) *Під*

„Мариную” (м. Черкаси). Натомість, про те, що такі лексеми вже не є апелюваннями, свідчить їх „закріплення” за певними об’єктами чи територіями, вживання всіма місцевими мешканцями — людьми різного віку, відсутність варіативних чи інших найменувань цієї реалії, функціонування таких мікротопонімів упродовж багатьох років. Останнє стосується головним чином іменування сільських кутків (напр., с.к. *Біля Широкої долини* - с. Васильків Шпол.; с.к. *За двором* - с. Івахни Мон.), місць проведення базарів тощо: ярмарок *За Другою поляною* - с. Василюк Черк.; базар *У Місті (Місто* - центр с. Велика Бурімка Чорн.).

У досліджуваному матеріалі М-Т у формі „прийменник + іменник” нерідко функціонують як назви неофіційних зупинок громадського транспорту (*Біля лікарні* - с. Червона Слобода Черк.; *За переїздом* - м. Золотоноша; *Біля банку* - м. Черкаси; *На повороті* - с. Свидівок Черк.). Чимало таких найменувань у гонімії: дорога *Через болото, стежка Повз Греблю* (с. Ревбинці Чорн.). Часто зустрічаємо такі номени пляжів, місць водопою тварин, рибальських та мисливських угідь тощо: пляж *Під Скубасвим* (м. Черкаси), місця риболовлі *Біля грушки, До Захаря, кар’єр У Боба* (с. Сахнівка К.-Ш.). Спостереження показують, що прийменникові найменування притаманні переважно природним об’єктам, і це зрозуміло, оскільки саме вони, як правило, слугують орієнтирами на місцевості: пасовища *Біля канави* (с. Червона Слобода Черк.), *За Мовчанкою* (с. Великі Канівці Чорн.); *Коло яру* (с. Богуславець Зол.); степи *За тракторною*; галявина *За теплицею* (с. Великі Канівці Чорн.). Ця конструкція часто трапляється в називанні кладовищ: *Над Білим озером*; *На піску* (с. Яснозір’я Черк.); *На горі* (с. Боровиця Чигир.). Таким способом нерідко йменують місця святкування жителів: *За клубом* (с. Великі Канівці Чорн.); *На Красній площі* (смт. Шпола). Останнім часом прийменникова модель активізувалася в ергонімії (назвах магазинів, закладів громадського харчування): кафе-бар „*У Богдана*” (м. Черкаси), пиріжкова „*Від Людмили*” (м. Сміла); кафе „*У Руденчихи*” (с. Боровиця Чигир.). Регіоналізмом уважаємо вживання в деяких говірках прийменника *крізь* у значенні „повз”, що має місце й у мікротопонімії: *Дорога крізь Доміки*; *Стежка крізь ферму* (с. Великі Канівці Чорн.).

Як різновид локативних М-Т своєрідної структури трактуємо й назви, утворені префіксальним способом, зокрема компонентами *за-*, *під-*. Вважаємо їх результатом подальшої ономізації та субстантивізації прийменникових конструкцій. Притаманні вони в основному живому мовленню: с.к. *Підкалінівка* - с. Калинівка (Город.); с.к. *Зацарква* - с. Сидорівна (К.-Ш.). У топонімії вони трапляються нечасто, хоча являють собою досить давній топонімічний тип. Ономасти констатують їх наявність, аналізуючи власні географічні найменування різного часу появи й різних територій [2; 13; 15]. Д. Г. Бучко називає їх

вторинними відтопоніміями префіксальними дериватами [4, 12]. Творються такі М-Т й від апелювання: с.к. *Підгора* (с. Сунки Сміл.); с.к. *Підгір’я* (с. Василюк Черк.). Префіксовані структури, як відомо, досить поширені в топонімії, особливо ойконімії, але більшість їх — результат конфіксального творення, а не префіксального.

Структурно-словотвірну своєрідність М-Т, що постали префіксальним способом, убачаємо в характері валентності словотворчого засобу в основі. Як відомо, прийменники *за, під, при* та інші вимагають непрямого відмінка імені. У досліджуваних же назвах префікс (первісно прийменник) додається до іменника у формі називного відмінка: м-р *Загребля* (м. Сміла); с.к. *Загора* (с. Сунки Сміл.); с.к. *Засосняк* (с. Мошни Черк.); с.к. *Піддуби* (с. Дахнівка Черк.). Внутрішньомовним чинником появи таких конструкцій уважаємо той факт, що в слов’янському топоніміконі ойконіми існують у формі називного відмінка. Спрацьовує зразок-модель, а також діє тенденція до економії мовних (а отже, і словотвірних) зусиль. Діють й інші чинники появи М-Т — результату префіксального творення. Оскільки такі назви є секундарними стосовно безпрефіксних, то ще одним фактором, що зумовлює виникнення подібних найменувань, уважаємо наявність у певному регіоні ономастичного префікса: с.к. *Зарось*, с.к. *Заборовиця* (обидві знаходяться за річками *Рось, Боровиця* - с. Стеблів К.-Ш.).

Префіксальний М-Т виконує таким чином не лише номінативну, але й орієнтаційну та диференційну функції. „Префікс *за-* чітко вказує на територію по той бік названого основною об’єкта” [17, 96]. Подібною є роль й апелювання-творіння слів для мікротопонімів, які набувають статусу пропріатива. Важливою умовою появи власних назв з префіксами *за-, під-* тощо вважаємо те, що в багатьох випадках твірною базою для ойконімів стають географічні терміни, для яких природним є функціонування з відповідними прийменниками (*під горою, за лісом, за річкою*). Екстралінгвальна причина появи таких власних географічних назв у функції топоніма: бути „локальним орієнтиром на прилеглий місцевості” [27, 318].

Таким чином, у словотворі та структурі М-Т мають місце окремі особливості, зумовлені приналежністю цих власних найменувань до живомовного топонімікону.

Перспективним уважаємо подальше дослідження мікротопонімотворення та будови цих назв, зокрема з метою виявлення регіональних особливостей і міжговіркового порівняння ономастиконів.

Список умовних скорочень

с.к. — сільський куток.
Гор. — Городищенський (район); Звен. — Звенигородський; Зол. — Золотоніський; Кан. — Канівський; К.-Ш. — Корсунь-Шевченківський; Лис. —

Лисенський; Сміл. — Смілянський; Тал. — Тальнівський; Уман. — Уманський; Христ. — Христинівський; Черн. — Черкаський; Чигир. — Чигиринський; Чорн. — Чернобайвський; Шпол. — Полянський.

1. Андреев, Н. Антонимия и мезонимия / Н. Андреев. Питання словотвору східнослов’янських мов. — К., 1969. — С. 12–14.
2. Бабич, Н., Редька, Я. Обставинні (місця) структури басейну верхньо-середнього Дністра / Н. Бабич, Я. Редька // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці, 1998. — Вип. 34. — С. 62–69.
3. Бучко, Д. Анойконіми сіл давнього Подільського повіту / Д. Бучко. Mikrotoponimia na wybranych terenach jezykowo-kulturowych. — Redakcja M/ Łesiw, M. Olejnik / — Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej / — Lublin, 2005. — S. 17–23.
4. Бучко, Д. Класифікація ойконімів в Україні (словотвірно-мотиваційний аспект) / Д. Бучко // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВУ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — Вип. 37. — С. 10–13.
5. Бучко, Д. Ойконімія Покуття : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Д. Бучко — Чернівці, 1992. — 35 с.
6. Вербиц, С. Топонімікон Українських Карпат в історичній ретроспективі / С. Вербиц // Українська мова. — 2006. — № 4. — С. 73–83.
7. Галас, К. Словник українських топонімів Закарпаття / К. Галас. Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції. — Ужгород, 1993. — С. 108–114.
8. Герета, Н. Складні та складені ойконіми північної Хмельниччини / Герета Н. // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВУ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — Вип. 37. — С. 100–103.
9. Гонца, І. Ойконіми Черкащини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Гонца — Умань, 2006. — 20 с.
10. Карпенко, Ю. Свойства и истоки микропонимий / Ю. Карпенко. Микропонимия. — М.: Изд. Моск. ун-та, 1967. — С. 15–22.
11. Карпенко Ю. Топонімія Буковини : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Ю. Карпенко — К., 1967. — 29 с.
12. Костик, Л. В. Прийменникові гідронімії в конструкції Буковинського регіону / Л. В. Костик. Іншомовні елементи в ономастиці України. — К.: Кий, 2001. — С. 128–132.
13. Котович, В. Посесивні ойконіми Опілля: характеристика базових назв / В. Котович // Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВУ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — Вип. 37. — С. 120–123.
14. Купчинська, З. Компонент *за-* в архаїчній ойконімії України / З. Купчинська // Studia Slavistica — Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. — Вип. 10. — С. 252–262.
15. Лисенко, А. Морфологічний спосіб творення ойконімії Полтавщини / А. Лисенко — Наукові записки. — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВУ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. — Вип. 37. — С. 252–262.
16. Лісняк, Н. Мікротопонімія Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Лісняк — Ужгород, 2004. — 30 с.
17. Лучик, В. В. Основні чинники, що впливають на формування структури топонімів в українській мові / В. В. Лучик // Українська

пропріальна лексика. — К.: Кий, 2000. — С. 92–98.

18. Михальчук, О. Мікротопонімія Підгір’я: автореф. дис. ... канд. філол. наук. / О. Михальчук — К., 1998. — 20 с.

19. Отин, Е. Типология коннотативных онимов и их производных / Е. Отин // Українська пропріальна лексика. — К., 2000. — С. 122–128.

20. Павленко, Л. Староукраїнські первинні топонімічні найменування XIV-XV ст. // Шоста Республіканська ономастична конференція : тези доп. і повідомлень. — Одеса, 1990. — С. 86–87.

21. Подольская, Н. Микропонимия в древнерусских памятниках письменности / Н. Подольская // Микропонимия. — М., 1967. — С. 39–54.

22. Поляруш, Т. Мікротопонімія і місцевий лінгвальний контекст / Т. Поляруш // Studia Slavistica — Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. — Вип. 10. — С. 372–384.

23. Пура, Я. Походження назв населених пунктів Рівненщини / Я. Пура — Рівне, 1990. — 209 с.

24. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. Т. 1. / Упоряд. Г. Л. Аркушин. — Луцьк: РВВ Вежа : ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. — 408 с.

25. Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / Упоряд. І. М. Желєзняк та ін.; за ред. О. П. Карпенко. — К.: Обереги, 2004. — 448 с.

26. Суперанская, А. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии / А. Суперанская // Микропонимия. — М., 1967. — С. 31–39.

27. Українська мова: енциклопедія. — К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. — 752 с.

28. Черепанова, Е. Микропонимия Чернигово-Сумского Полесья / Е. Черепанова. — Сумы, 1984

29. Чеховський, І. Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології): автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. Чеховський — Львів, 1966. — 20 с.

30. Шульгач, В. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник / В. Шульгач. — К.: Кий, 2001. — 189 с.

In the article some structural and word-formative features of microtoponyms determined by verbal environment are analyzed.

Key words: microtoponyms, dialect, structure, mezonims, word-formative.

В статье рассматриваются некоторые структурно-словообразовательные особенности микропонимов Черкащины как атрибута живой речи.

Ключевые слова: микропоним, диалект, структура, мезоним, словообразование.

Олена Смаль

НАЗВИ “КОЛЬОРОВИХ”
МІКРОТОПОНІМІВ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ
МІСТА КИЄВА

Статтю присвячено історико-лінгвістичному аналізу деяких мікротопонімів Лівобережжя м. Києва. В центрі уваги є природа слова, зокрема власного найменування, що зберігає в своїй основі або в одному з компонентів лексему, яка вказує на колір.

Ключові слова: мікротопонім, історико-лінгвістичний аналіз, лексема, реконструкція, похідна основа, апелятив.

Прикметники-кольори мають широку сферу застосування, починаючи від найдавніших часів, проте назви “кольорових” мікротопонімів на території лівого берега м. Києва є непоширеним явищем. Дослідники вважають, що “давньоруський ономастикон небагатий на “кольорову” лексику. Як і в літературі, превають тут лексеми на позначення ахроматичних кольорів, які, як правило, входять до складу композитних утворень, білого і чорного, а також червоного” [7, 55].

Предметом нашого вивчення є природа слова, зокрема власного найменування лівого берега м. Києва, що зберігає у своїй основі або в одному з компонентів лексему, яка вказує на колір. У назвах мікротопонімів Лівобережжя м. Києва відбито вузьку гаму кольорів: білий, чорний, червоний (красний), срібний. Розглянемо детальніше ці мікротопоніми.

Біле, оз. (а також територія поряд Б'їлоє, ур. до початку ХХ ст.) [18]. Трапляється на плані м. Києва 1897 р.: на території с. Осокорки, на півночі від оз. Небреж [9, 1918]. Сьогодні, мабуть, збереглися тільки залишки цього озера на території житлового масиву Осокорки сучасного Києва.

Численні ідентичні назви географічних об'єктів та похідні від основи біл- зафіксовані на теренах Східної Славії, напр.: Біле, Біле, оз. – озеро коло с. Біляївка (Нижнє Подністров'я) [8, 9]; Біла, гора, Біла, р., ур., х. (Хм) [24, 65–66]; Біле, оз. (Вл, Рв, Од); смт (Лг) [32, 47]; Б'їлоє, оз. (Моск., Новг., Астрах., Тобольск., Ярослав.) [12, 659–661] та ін.

Київське найменування ліммоніма (як правило, і більшість подібних гідронімів) зумовлене кольором води (від біле “світле, чисте, прозоре”) або за береги, вкриті світлими пісками і є субстантивованим квалітативним прикметником.

Срібний кіл (вар.: Сребренний-Коль; Срібний кол), іст. місцевість Києва. У джерелах згадується з XVII ст.: 1694 р., отъ Пенныхъ лозъ въ Довгүшкү озеро, изъ Довгүшки

жереломъ въ Сребренний-Коль, отъ Сребреннаго Кола долиною малою, въ концѣ Вязокъ, въ Княжей Затонѣ, отъ Княжихъ Затонѣ на бродѣ подъ Троецкія фүторть... [21, 112], “Сребренний-Коль, урочище околицы Позняковъ” [25, 761, 634]. Цю місцевість можна локалізувати зараз між станціями метро “Осокорки” та “Позняки”; тут існує вулиця Срібнокільська (пролягає від Княжого Затону вул. (двічі, утворюючи півколо)) [2, 210] та озеро Срібний кіл.

Аналогічні назви з компонентом срібний трапляються на теренах України та Росії, напр. Сріблянка, р. (Крв), Серебрянка, Срібна, б. Серебряная Балка, Серебрянная (Серебрянная Балка), нп (Хрс), Срібна (Сереная), р., Срібний яр [7, 70]; Срібне, смт (Чрг) [32, 333]; Серебрянка, Серебряновка, Сребренна, Сребровка, Среброво, Серебряная, Серебряная, Сребрянной, Сребровской – гідроніми бас. Оки [23, 377].

Стосовно водних об'єктів, то О.П. Карпенко вважає, що “етимологією названих гідронімів виступає прикметник: укр. срібний, рос. серебряный, який передає характерні ознаки срібла “біле, блискуче” і виступає еквівалентом білого кольору. Сучасний прикметник срібний, як і його деривати, з більшою імовірністю слід вважати кольоровим визначенням, оскільки при відсутньому зв'язку з іменником срібло він спроможний створювати і передавати своєрідну колористичну гаму і вступати в синонімічні відношення з одним із основних кольорів – білим. У системі кольорових назв срібний не становить виключне явище, аналогічний розвиток пройшли слова-кольори золотий – золото = жовтий, сталевий < сталь = сріпий тощо. Зрозуміло, що рівень абстракції цих кольорових одиниць невисокий, оскільки в окремих випадках буває важко розрізнити, коли йдеться про колір, а коли про наявність срібла чи іншого металу в речовинах, звідси і виникнення семантичної розгалуженості, пор. укр. срібний: 1) який має в собі срібло як складову частину, 2) кольором і блиском схожий на срібло (див.: СУМ, 9, 621)” [7, 71]. Зауважимо, що і в міфології слов'ян: “...поняття блеска, чистоти, прозорчости на самом деле нераздельны с водою, которая нередко и сравнивается с кристаллом; озаренная лучами солнца и луны, она действительно поражает глаз своими золотыми и серебряными переливами. Выражения: *світлий ручей, серебристая река* принадлежат к числу самых обыкновенных...” [1, 289].

Києвознавці Л. Пономаренко та О. Різник вважають, що назва “походить від тюркського слова “кол” – затока, рукав річки. Таку назву мала одна з численних заток Дніпра у цій місцевості...” [19, 100]. Щодо походження апелятива кол (зауважимо, що в історичних

документах він фігурує як назва урочища, а не як іміна гідроніма), то ми не погоджуємося з авторами. оскільки це слово спільнослов'янське. Праформа може бути мотивована псл. *kьlъ: укр. кол, ст.-сл. колъ, болг. кол, польськ. kól ... від колоти [28, II, 285, 296] (також див.: ЭССЯ, 13, 192–193, 194); пор.: рос. діал., заст. кол: “Палка, жердь определенной длины, которой пользовались при разделе, распределении каких-л. земельных участков (пашни, сенокосных угодий и т. п.). || Земельная мера, применявшаяся при разделе, распределении пашни, сенокоса. || Земельный надел. определенное количество пахотной земли, луга и т. п.” [22, II, 71].

Перший компонент нашого найменування мотивований відповідним прикметником срібний ‘білий, світлий, блискучий’ (вірогідно, зумовлений характерною ознакою місцевості), другий – апелятивом кіл ‘земельний наділ, певна кількість орної землі, лука’ (мабуть, частина території, за яку велась суперечка між монастирями).

Червоний хутір (вар. Красний хутір), с-ще у Дарницькому р-ні. Розташоване між Харківським шосе, вул. Кронштадтською і парком Партизанської слави (вздовж вулиць Борової та Ялинкової). Прилягає до місцевостей Бортничі, Нова Дарниця, с. Шевченка і житлового масиву Харківського... Під паралельними назвами Красний хутір та Червоний хутір фігурує від 1920-х років...” [19, 54]. До речі, в середині ХХ ст. у Києві була велика кількість урбанонімів з основою червон- [2, 245–248].

Досліджувані лексеми красний, червоний в основі топонімів відомі й у ряді інших східнослов'янських мов, напр.: Красний Яр, б. (л. п. Дністра в Тирасполі), Красна, б. (3) [8, 52]; Червоне, проваля (Крв), Червоний Яр, б., Червоний, б. (Днп), Червона, б. (Кривий ріг), Яр Червоний (Хрс) і под. [7, 66]; Красна, р. (бас. Дону), Красна Лука, р. (бас. Горніні), Красне, оз. (6 од.) (Крим, Од, Чрг, Ль, Хрк,), Красний Кут, смт (Лг) і под., Червоне, смт (2) та ін. [32, 192–195, 380–381]; Красний бір, ур., Червона, х., Червона Вигода, с., Червона Вишня, х., Червона Гірка, с., Червона Діброва, с. та ін. (Хм) [24, 249, 493]; Красна, р. (Рв), Красний (13) – гідроніми в різних регіонах України, рос. Красна, Красная (2) – гідроніми в бас. Оки, блр. Красно – ліммонім на Половчині, Красна, Красная (3), Красная – мікротопоніми [31, 132]; Красная Слобода, смт (Мінськ. обл.) [5, 150].

В.П. Шульгач зазначає, що ці гідроніми та мікротопоніми з основою красн- це “онімізація субстантивованого прикметника *krasъnъ (ъ) (реконструкцію див.: ЭССЯ, 12, 109) з вказівкою на позитивні характеристики об'єктів” [31, 135]. Щодо гідронімів з основою червон-, то О.П. Карпенко зауважує, що “... ці назви є відапелятивними утвореннями від українського

прикметника червоний < дв.-рус. червленый і відбивають характеристику гідрооб'єктів у різних відтінках червоного кольору. На заданому ареалі простежується також цілий ряд гідронімів, утворених від лексеми красний (красный)... У даному випадку зустрічаємося з відбиттям у гідронімії семантичного розгалуження прикметника красний, оскільки саме в період XVII–XVIII ст. в рос. мові красний завойовує стійкі позиції як кольорове визначення, при цьому не втрачаючи свого первинного значення “гарний, красивий”, пор. також фольк. “світлий...” [7, 66].

Цікаво, що місцеві жителі мають декілька версій щодо походження цієї назви: 1) земля червона (багато боліт), 2) перші поселенці (із Позняків) обмазували свої хати червоною глиною, 3) тут були партизанські загони (загони “червоних”) [13]. У деяких випадках ці назви можуть мати оціночне значення “красивий, гарний, світлий”, також різні відтінки червоного, а в інших ідеологічне – “революційний”.

Київська назва складається із прикметника-символа, який має символічне “революційне” значення та назви частини поселення.

Чорна Вода, оз. (вар.: Чорне, оз., Чорне, бол.). Перша згадка про яке сягає 1653 р., 1687 р.: “... черезъ възеро Колпыть До болота въблѣкви и до черной воды, отъ черной воды долиною до шляхѣ Басанскаго идѣчаго, тѣмъ шляхомъ Басанскимъ идѣчи... вправо земля выгѣровская, а влѣво николская...” [20, 8 зв.; 29, 7]; а також трапляється у документах про розмежування ґрунтів Вигурівщини та Троещини під: 1704 р., “... и до черной воды...” [17, 136]; 1714 р., “... и до Черной води ку Києву у право кґрунтъ Викгуровскій...” [26, 140].

Прикметник чорний у власних найменуваннях як кольорова ознака географічного об'єкта займає помітне місце у топонімії Східної Славії, напр.: “Черных речек в европейской части Союза такое великое множество, что одно их перечисление заняло бы несколько страниц текста” [15, 250].

Ще в давньоруській мові лексема чьрными (*čьrъnъ (ъ)) набуває широкої полісемії, пор.: “чорний, чорний колір”, “темношкірий”, “простий, незнатний” (див.: ЭССЯ, 4, 155–156), все ж першорядним лишається значення темного кольору [7, 73]. Стосовно водних об'єктів, то саме на це значення звертає увагу і В.П. Шульгач: “тут можна вбачати “кольористичну” мотивацію – “темна, каламутна (вода)”, пор., напр., вираз рос. черная речка “річка на болоті, яка збирає болотяну воду, чорна за кольором через наявність у ній великої кількості органічних речовин; глуха стояча річка” (15, 250)” [31, 69], напр.: Черниводи, с., Черноводи, х., Чорниводи, с. [24, 497, 499] і под.

За переказами мешканців житлового масиву Вигурівщина: "Старожили як озеро уже його не знали і не бачили (воно до того часу висохло). Кругом вода, а посередині острівець, на якому росла журавлина (*Oxycosus Adans.*). Острівець стояв у високих деревах, і тому завжди була тінь від дерев на озерце" [13].

Назва складається з гідрографічного терміна *вода* та квалітативного прикметника (імовірно, зумовлена особливостями води або за характерними ознаками місця).

Чорні Куші, ур. Фіксується на планах та картах м. Києва на початку ХХ ст.: ур. *Черный Кусть* [18; 27], а також у спогадах старожилів: "Площа 40 га. Велике за площею зниження, обмежене підвищенням Груду і невисокою гривною понад рівчаком, через який влітку стікає вода із Ставка. Тут весною утворюється велике плесо і довго влітку застоюються води, що є причиною заболочення. Грунти тут мають більше мулистих частинок і його шари темніші за кольори, ніж шаруваті ґрунти інших урочищ заплави. В травостой переважала осока і лепеха... Вузкою горловиною в районі озера Закітного... Чорний Куш підходить до рівчака, що протікає, розмежовуючи луки Вигурівщини і Воскресенської слобідки... Вода Чорного Куша зливається з водою цього рівчака і впадає сильним водостоком в Десенку нижче за 20–30 м від затоки Неводне. На території урочища була трясовина" [13]. Сьогодні цю місцевість можна локалізувати в квадраті вулиць: Генерала Ватутіна, О. Бальзака, Каштанової, В. Маяковського [13].

Ідентичні найменування відомі в мікротопонімії східнослов'янського регіону.

Стосовно другого компонента *куш* – це онімізація апелятива псл. **kustь* (семантику й структуру псл. **kustь* див.: [30, 253–256]), пор.: укр. *куш* 'низькоросла дерев'яниста рослина; скупчення рослин' [4, III, 160], рос. *куст* "небольшая роща в вершинах степных логов в блюдцеобразных западинах; западины, заросшие кустарником" [16, 322]; флексія із значенням множини надала апелятиву *куш* додаткової семантики: "зарослі кушів; місце, заросле кушами" [3, 108].

Квалітативна назва, мотивована словосполученням *чорні куші* (*куш* у мн. "скупчення рослин на певній ділянці"). Старожили також вважають: "назва походить від того, що тут росло багато темної трави та кушів" [13].

Чорні Лози, лука (ур. *Чорні Лози*). В історичних джерелах трапляється в період XVI–XVIII ст.: 1595р., 1605 р., 1621 р., 1718 р., "... З другого противъ неводниці таюже од Днѣпра доманемъ на колтоби Коростишовъ и телбѣнь з третєго озєромъ Короповимъ на Чорніє Лози и Сосни и Осокори до Гачищъ..." [6, 272, 270, 276, 354 зв.]; 1651 р., "... черная

поза ...", 1694 р., "...Листъ Комисарскіе размежеванія между троицкимъ печерскимъ и Никольскимъ монастырями ґрунтовъ околѣ озера святища и лугу черныхъ лозъ о договоромъ о озерѣ святищѣ ловить въ немъ рыбу одинъ годъ Троицкому, а другою Никольскому монастырямъ..." [11, 193 зв., 93]. На території сучасного Києва найменування зафіксоване на картах міста із західної частини озера Вирлишя [10].

Аналогічні найменування представлені в теренах східних слов'ян, особливо в мікротопонімії, напр.: *Чорні-Лози*, х. [24, 500], *Чорные Лозы*, сенажашь (Брест. обл.) [14, 253].

Праформа мотивована апелятивом псл. **loza* (реконструкцію й фактичний матеріал див. ЭССЯ, 16, 118–129).

Назва постала в результаті онімізації словосполучення *чорні лози*, ужитого в множині. Стосовно другого компонента вкажемо укр. *лоза* "зарослі верби"; зауважимо, що ще й зараз у місцевості із великими зарослями лозняка (заплавні верболози в ур. *Чорні лози*).

Якщо говорити про структуру "кольорових" назв лівого берега міста Києва, то серед них переважають двокомпонентні назви, які становлять онімізований географічний термін (гідрографічний, геоботанічний, топографічний та ін.) та препозитивний атрибут, що кваліфікує географічний об'єкт.

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований, в связи с мифическими сказаниями других родственны народов / А.Н. Афанасьев. – М.: Тип. Грачева и Комп. у Пречистенских ворот, д. Шиловой, 1868. – Т. 2. – 784 с., III.
2. Вулиці Києва. Довідник / під ред. А.В. Кудрицького. – К.: "Укр. енциклопедія" імені М.П. Бажана, 1999. – 352 с.
3. Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш [відп. ред. В.В. Лучик]. – Київ – Кіровоград: РВГ ІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [з ред. О.С. Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
5. Жучкевич В.А. Топонимика Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск: Наука и техника, 1968. – 180 с.
6. Збірник копій документів Києво-Видубицького монастиря XVI–XVIII вв. на селища, ґрунти, річки, ставки, млини та ін. – Інститут рукопису НБУВ. – Шифр II. №№ 6413–6576. – 371 с.
7. Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / О.П. Карпенко. – К.: Наук. думка, 1989. – 192 с.
8. Карпенко Ю.О. та ін. Гідроніми Нижнього Подністров'я / Ю.О. Карпенко, А.Т. Бевзенко, Л.П. Зеленко та ін.; за ред. Ю.О. Карпенка. – К.: Одеса: Вища школа, 1981. – 111 с.

9. Київ з передмістями. Складено по с'йомкам 1897 р. – К.: Вид-во картогр. відд. голов. геодезич. управи. 1918. – Відділ картографії НБУВ.
10. Київ: плаз міста. – К.: НВП "Картографія". 1996. – 1 к.
11. Копии описей грамот, крепостей на села, принадлежащие монастырям / [скоропись XIX в.]. – Институт рукописи НБУВ. – Шифр № 94 (70) Шегл.
12. Максимович Л.М., Щекатов А.М. Географический словарь Российского государства, сочиненный в настоящее оного вида: Т. I–VII / Л.М. Максимович, А.М. Щекатов. – Т. 1 (А–Г). – М.: В. Унив. тип. Хр. Клаудия, 1801. – 1300 стб.; 2 тит. л.; 2 л. посл.; 2 л. предисл.
13. Матеріали з особистого архіву Кузьменко Варвари Федорівни.
14. Мікротопонімія Беларусі: Матэрыялы / [пад рэд. М.В. Бірылы, Ю.Ф.Мацкевіча]. – Мінск: Навука і гэхніка, 1974. – 328 с.
15. Мурзаевы Э. и В. Словарь местных географических терминов / Э. и В. Мурзаевы. – М.: Географиз, 1959. – 303 с.
16. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов / Э.М. Мурзаев. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
17. Наказ київського наказного полковника Василя Дворецького / [копія кінця XVII – початку XVIII ст.]. – Інститут рукопису НБУВ. – Шифр ф. № 535 II/1763 с. – Арк. 131 зв. – 133.
18. Планы участков р. Днепра у г. Киева и его окрестностей и местности, прилегающей к реке. 1913–1914. – ЦГИАК Украины. – Ф. № 692. – Оп. № 1. – Д. № 6965.
19. Пономаренко Л., Резнік О. Київ. Короткий топонімічний довідник / Лідія Пономаренко, Олександр Резнік [довідкове видання]. – К.: Видавництво "Павлім", 2003. – 124 с.: іл.
20. Опись краткая именний монастыря Златоверхо-Михайловского Киевского. – Институт рукописи НБУВ. – Шифр 44/372 с. – Лл. 1–18.
21. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – Отд. III. Известия грамот и документов. – 61. Грамота царей Иоанна и Петра Алексеевичей, подтверждающая Киево-Братскому монастырю права на принадлежавшие этому монастырю земли и угодья. – 1694, января 11. – К.: Тип. Е.Я. Федорова, 1874.
22. Словарь русского языка: В 4-х т. / А.П. Евгеньев / АН СССР, Ин-т рус. яз.; [Под ред. А.П. Евгеньевой]. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985–1988. – Т. 2. К–О. – 1986. – 736 с.
23. Смолицкая Г.П. Гидронимия бассейна Оки: Список рек и озер / Г.П. Смолицкая. – М.: Наука, 1976. – 402 с.
24. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н.М. Торчинська, М.М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 549 с.
25. Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов, высочайше утвержденной при киевском, подольском и волыньском генерал-губернаторе (с 1845 по 1877 год) / Сост. И.П. Новицкий. – Киев, 1882. – Т. II. Имена географические (материалы для исторической географии Южной и Западной России). – II, 978 с.
26. Універсали гетьмана І. Скоропадського на володіння селом Вигурівщиною Михайлівському

монастирю. 1714 р. – ЦДІАК України. – Ф. 12196. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 131–163.

27. Участок р. Днепра у г. Киева / Сост. по изысканиям 1913–1914 гг. – К.: Изд. Киевск. округа путей сообщения. – Б. г. – 1 к. – Отдел картографии НБУВ.
28. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б.А. Ларина]. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–IV.
29. Царские грамоты Михайловскому монастырю в Киеве на имущество 1700–1742 гг. – Институт рукописи НБУВ. – Шифр II. 23412–414.
30. Шульгач В.П. До семантики й структури псл. **kustь* / В.П. Шульгач // Ономастика та етимологія: [зб. наук. праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Желєзняк / Відп. ред. О.П. Карпенко]. – К.: Українська книга, 1997. – С. 253–256.
31. Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімічний фонд (фрагмент реконструкції) / В.П. Шульгач. – К., 1998. – 368 с.
32. Янко М.П. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

The article deals with the historical-linguistic analysis of some microtoponyms of Left Bank of Kyiv. The nature of word in a spotlight, particular the proper name, that keeps in the base or in one of components a lexeme which points out at the colour.

Key words: microtoponym, historical-linguistic analysis, lexeme, reconstruction, derivative base, appellative.

Статтю посвячено історико-лінгвістическому аналізу некоторых мікротопонімів Левобережжя г. Києва. В центрі уваги знаходиться природа слова, в частині властного іменования, которое сохраняет в своей основе или в одном из компонентов лексему, которая означает цвет.

Ключевые слова: микротопоним, историко-лингвистический анализ, лексема, реконструкция, походная основа, апелятив.

УДК 81'373.2(234.372.3)

ББК 81.411.1 – 3 (237.УКР, 3)1

Наталія Сокіл-Клепар

СЕМАНТИЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ "ВОДА" В МІКРОТОПОНІМАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У статті проаналізовано концепт "вода" у складі мікротопонімів Українських Карпат. Закцентовано увагу на основних характеристиках гідрологічних з погляду народного тлумачення.

Ключові слова: концепт, мікротопонім, гідролокус.

Наприкінці XX – початку XXI ст. підхід до вивчення мови виявляється в домінуванні антропоцентризму, тобто впливу людського фактора на мовні елементи. Загалом уся система знань людської пам'яті фокусується у концепти чи ментальні образи. Концепт має чимало визначень, однак прийнято вважати його виразником плану змісту мовного знака, що містить у собі значну комунікативну, пізнавальну інформацію.

Онїмі теж входять до ментального лексикону людини. Одним із його елементів є мікротопоніми. Своєю чергою, мікрогідроніми – складова мікротопонімів – формують своєрідну концептосферу “Вода”, що є традиційним або так званим архетипним символом українського народу.

Мета запропонованої статті – охарактеризувати вербалізатори концепту “вода” крізь призму народного світовідчуття, адже для аналізу мікрогідронімів важливі як умови географічного середовища, так і історія населення відповідного ареалу, культура, традиції, звичаї та обряди народу, в яких функціонують, відшліфовуються та тлумачаться назви невеликих географічних об'єктів.

Вода – одна зі стихій, що формує світ, є першоматерією. Про воду сказано чимало, оскільки вона є абсолютним синонімом життя, однак має і негативне забарвлення руйнівної сили, смерті, тобто акумулює в собі протилежні семи. Завдяки двоїстій природі, вода містить чимало символічних значень. К. Віслова зауважує, що “межа між “своїм” і “чужим”, верхом і низом, добром і злом, хорошим і поганим настільки тонка, що вода на будь-якому рівні виступає швидше за все посередником між духовним і фізичним, свідомим і підсвідомим, божественним і людським” [2, 286]. За українськими віруваннями, вода – символ плодючості, початку та кінця всього суцього, смерті і поховання, очищення, життя і воскресіння із мертвих, чистоти і здоров'я, чесності і правдивості, кохання, сили, дівчини та жінки [6, 48]. Вода відображає вічність та плинність часу [9, 66].

Концепт “вода” входить до конститутивних елементів карпатської мікротопонімії, адже гідроніми займають одне з важливих місць у досліджуваному топоніміконі. Як відомо, гідроніми – найархаїчніші серед усіх інших видів онімів та найкраще простудійовані в царині української ономастики (С. Вербич, О. Карпенко, Л. Костик, В. Лучик та ін.). З. Франко назвала їх найдавнішою пам'яткою мови, оскільки у них можуть бути законсервовані певні віджилі слова або слова вимерлих мов, у них простежується плинність та змінність різномовних найменувань, відбиті і деякі стадії засвоєння чужих найменувань первісним населенням [8, 9].

Ядро концепту “вода” формується власне з самих гідрооб'єктів, тобто онімів, похідних із

географічної термінології практично без жодних важливих змін, що пояснювалося вагомістю невеликих водних артерій для життя народу. Периферійну частину склали мікротопоніми, що виражали здебільшого візуальну, смакову і температурну характеристики локусів.

Гідрооб'єкти Карпат реалізовані у таких найменуваннях: г., л., о.п., пас., сін. *Багно* (Рож., Верхн., Гр., Клим., Н. Рож. Ск. Льв.), к. с., пас. *Болото* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), к. с., л., пот. р., сін., уроч., хр. *Звір* (Вол., Греб., Лав., Орявч. Ялин. Ск. Льв.; Нагуєв., Опака Дрогоб. Льв.; Сен. Долин. Ів.-Фр.), дж. *Кирниця* (Гр. Ск. Льв.), к. с., л., пас. п. сін. *Млака* (Гр., Завад., Мита Ск. Льв.), к. с., п. *Мочар* (Верхн., Вол., Круш. Ск. Льв.), о.п. *Мочило* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), к. с., пас., пот. *Потік* (Вол., Гр., Голов., Лав., Орявч. Пог., Рик., Росох., Хаш. Ск. Льв.), сін. *Річка* (Довж. Ск. Льв.), о. п., сін. *Саджавка* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), к. с. *Ставок* (Гута Богородч. Ів.-Фр.).

На карпатській території чимало дрібних потоків, криниць, тому вони здебільшого вимагали точнішого маркування. Так, народ ідентифікував потоки за напрямом русла, тобто звідки саме витікав потік, за місцем розташуванням об'єкта: кр. *Кирниця в Новім Кузьмінці* (Гута Богородч. Ів.-Фр.), пот. *Потік в Волівця* (Коз. Ск. Льв.), пот. *Потік в Межепоточин на Горбах* (Тух. Ск. Льв.), пот. *Потік з Ясеня* (Верхн. Ск. Льв.), пот. *Потічок в Озірця* (Коз. Ск. Льв.).

У мовній свідомості українців Карпат найменування боліт, мочарів (гелоніми) зазвичай викликали негативні емоції. Відомо, що в давні часи це асоціювалося з існуванням на таких територіях усіякої нечисті. Тому подібна територія формувала пейоративний фонд у мікротопонімній картині світу.

Концепт “вода” в досліджуваному мікротопоніміконі вербалізується за допомогою онімів, які відображають візуальну перцепцію об'єкта. Вона реалізується в назвах невеликих рік, потоків та інших водойм і виражає їх прозорість/непрозорість, придатність/непридатність, форму, швидкість тощо.

Прозорість чи непрозорість води закладена переважно в онімах із компонентами на позначення кольору – чорного і білого. Загалом “кольорові” найменування становлять значний інтерес як з наукового погляду, так і з народного. “Візуальне сприйняття географічних об'єктів дає можливість встановити синонімічні/антонімічні зв'язки. Давній, несвідомий зв'язок кольору і добра чи зла (безкорисності), кольору і фізичного стану (характер ґрунту) свідчить про оцінно-аксіологічну трансформацію в свідомості людини географічних феноменів, про внутрішній взаємозв'язок потенційної і значимої сторін концепту. Закладена в назвах ознака “темного, мутного” відтінку кольору води може свідчити

про господарську “безкорисність” такої річкової води, а самі топоніми можуть кваліфікуватися як попереджувальні знаки непрямої номінації” [3, 26-27]. Колір як компонент назв навколишніх об'єктів відображений у природі народного мислення і реалізує експресію, емоційні переживання: л., пот. *Біла Вода* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.),

пот. *Золотий Потік*, пот. *Черлений Потік* (Гута Богородч. Ів.-Фр.), п. *Черлений* (Трух. Ск. Льв.), пот. *Чорний* (Гута Богородч. Ів.-Фр.), пот. *Чорний Потік* (Криворів. Верхов. Ів.-Фр.), р. *Чорний Черемош* (Ясен. Верхов. Ів.-Фр.).

Канву кольорової семантики становить чорна барва. У народній психології саме цей колір відображає щось негативне, темне, зле, жакхливе. У мікротопоніміконі, мабуть, головна функція чорного полягала у відтворенні природного забарвлення. Наприклад, потік із глибоким дном, мутною водою видається темним. *Білий* підсилює контрастність першого, створюючи своєрідне символічне тло. Згідно з народним розумінням, він уособлює світло, сонце, життя, вічність, святість, божество, місяць, смерть, радість, святковість тощо [6, 24]. Ці протилежні кольори в народній уяві втілені в образах добрих і злих духів, позитивних і негативних рис, бідності і багатства тощо. Таким чином, опозиція цих двох барв становить основний стрижень людського буття. Найменування з такими компонентами властиві для інших слов'янських мов [10, 59-60]. *Золотий* колір виражає красу, любов, позитивну енергію [5, 31]. Цей колір також асоціюється із сонцем, чимось світлим, безтурботним, багатим, святим, а в народній уяві ще й із житом, пшеницею, тобто хлібом, що загалом теж зводиться до поняття багатства [6, 96-97]. *Червона* барва об'єкта асоціювалася здебільшого із залишками руди. Однак не завжди було так, і мотив назви міг бути дещо іншим, скажімо, образний чи колись реальний колір крові, адже слово *червоний* виражає одне із значень – “колір крові та його близькі відтінки” [7, 296]. Власне це простежуємо в онімі *Кровавий Потік*. “За переказами, в село напали татари. Одного разу вони влаштували таку різню, що вода була в ньому, як кров” [4, 91]. Тому мікротопоніми з кольоровим “змістом” не завжди зазначалися в прямому розумінні, а часто мали образний характер. Фізичний погляд на походження кольору дещо різниться від народного, адже “людська фантазія наділяє барву особливим смислом, закріпленим у фольклорі кожного народу, що виражає історичний досвід, особливості національної ментальності, поетичні погляди на природу і навколишній світ, стадії освоєння знань про них” [1, 146].

Характер течії відзначився у мікротопонімах: пол. *Бистра* (Гута Богородч. Ів.-Фр.), пот. *Бистрий* (Гута Богородч. Ів.-Фр.), р. *Бистриця Салотвинська* (Гута Богородч. Ів.-

Фр.). Виявлений матеріал засвідчує назви, що відображали швидкоплинність гірських річок.

Форма об'єкта і русла: пас., пот. *Кривий Потік* (Завад., Н. Рож. Ск. Льв.), г., к. с. л. п. уроч. *Розтока/Ростока* (Верхн., Клим., Круш., Опор. Ск. Льв.; Бор. Турк. Льв.), г., к. с., л., сін., уроч. *Ростоки* (Греб., Лав., Мита. Слав., Трух. Ск. Льв.), п., сін., уроч. *Ростічки* (Верхн., Вол., Довж., Орява, Пл. Бр., Тухол. Ск. Льв.), к. с. *Усті* (Криворів. Верхов. Ів.-Фр.).

Смак води реалізований у мікротопонімах: г. *Рінна* (Гута, Богородч. Ів.-Фр.), пас., пот., сін. *Ріпник* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), о. п. *Ріпницька Гора* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), пот. *Ріпницький* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), г. *Солища* (Новосел. Міжгір. Закарп.), л. *Солинці* (Криворів. Верхов. Ів.-Фр.), о. п., сін. *Солоний* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.), пот. *Солонський Потік* (Нагуєв. Дрогоб. Льв.). Ці оніми виражають солений смак води, що пов'язано насамперед із промисловою діяльністю у Карпатах. Народна традиція теж аналогічно тлумачить мікротопоніми. Скажімо, потік *Слатинник* називають тому, що “там сіль колись добували, слатину, соляну воду. І варили сіль із того. Там і зараз сіль є. Є ще й джерело, з якого витікає солена вода. По тій слатині і зветься потік – Слатинник” [4, 93]. Інколи солону воду називали *сировицею*, що пояснюється в легенді: “У нас тече потік Сировчинєць. Казали, що там була солена вода. Люде ходили туди за сировицьов. Нев солили їжу, давали худобі, навіть віробляли з неї гурмани такі, як бечівки невелику, з тої соли” [4, 93].

Температура води закладена в назвах таких мікрооб'єктів: кр. *Студена Кирниця в Чорнім* (Гута, Богородч. Ів.-Фр.), дж. *Студениць* (Гр. Ск. Льв.), пот. *Студинська* (Гута, Богородч. Ів.-Фр.), пот. *Студений Потік* (Гр. Ск. Льв.), пот. *Теплиці* (Новосел. Міжгір. Закарп.), пот. *Тепличний* (Ясен. Верхов. Ів.-Фр.). Карпатські потоки, як відомо, холодні, що й вилилося у найменування, де домінує діалектний апелатив *студений* – холодний.

Отож, концепт “вода” займає важливе місце в свідомості та культурі нашого народу. Карпатський ономастикон сформували архетипні ціннісно-орієнтаційні основи культури нашого народу. Вони яскраво виразились у мовній картині світу та стали основними при творенні і побутуванні карпатських топонімів. Превалують мікрогідроніми, основи яких характеризують особливості водного об'єкта за різними параметрами: формою, характером водоймища та його русла; місцем розташування водного об'єкта; станом води; за конфігурацією, обрисами та особливостями дна/берегів тощо.

1. Борисенко Н. М. Народнопоетична символіка у колористиці роману В. Шевчука “Три листки...” (особливості назв) / Н. М. Борисенко // Мова та стиль українського фольклору: 36. наук. праць. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 140-150.

- Вислова К. А. Концепт "вода": лингвокультурный аспект (на материале словарей разного типа) / К. А. Вислова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Филология". – Т. 20 (59). – № 1. – 2007. – С. 283-286.
- Ковлакас Е. Ф. Особенности формирования топонимической картины мира: лексико-прагматический и этнокультурный аспекты: автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка". – Краснодар, 2009. – 51 с.
- Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / [збір. і впоряд. В. Сокол]. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1994. – 206 с.
- Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня [сост., подг. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова] // Символ и миф в народной культуре. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
- Словник символів культури України / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Поталенка, М. К. Дмитренко]. – К.: "Міленіум", 2002. – 260 с.
- Словник української мови: В 11-ти т. / [ред. С. І. Головашук]. – Т. XI. – К: Наук. думка, 1980. – 700с.
- Франко З. Хто ми? Звідки родом? / З. Франко. – К., 1990. – Серія 5 – № 2. – 47 с.
- 100 найвідоміших образів української міфології / [за заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика]. – К.: "Автограф" Книжковий дім "Орфей", 2007. – 460с.
- Malec * M. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski / M. Malec. – Warszawa: Wydwo Naukowe PWN, 2003. – 290 s.

Умовні скорочення:

об'єкти: г. – гора, дж. – джерело, к.с. – кут села, кр. – криниця, л. – ліс, о.п. – орне поле, п. – поле, пас. – пасовище, пол. – полонина, пот. – потік, р. – ріка, сін. – сінокіс, уроч. – урочище, хр. – хребет; населені пункти: Бор. – Бориня, В. Рож. – Верхня Рожанка, Верхн. – Верхнячка, Верхов. – Верховина, Вол. – Волосянка, Голов. – Головецько, Гр. – Грабовець, Греб. – Гребенів, Довж. – Довжка, Завад. – Завадка, Клим. – Климесь, Коз. – Козьова, Криворів. – Криворівня, Круш. – Крушельниця, Лав. – Лавочне, Н. Рож. – Нижня Рожанка, Нагуєв. – Нагуєвичі, Новосел. – Новоселиця, Опор. – Опорець, Орявч. – Орявчик, Пл. Бр. – Плав'я Бринівка, Пог. – Погар, Рик. – Риків, Росох. – Росохач, Сен. – Сенечів, Слав. – Славсько, Трух. – Труханів, Тух. – Тухля, Тухол. – Тухолька, Хащ. – Хашованя, Ялин. – Ялинкувате, Ясен. – Ясенів; райони: Богородч. – Богородчанський, Верхов. – Верховинський, Долин. – Долинський, Дрогоб. – Дрогобицький, Ск. – Сколівський, Турк. – Турківський, Міжгір. – Міжгірський; області: Ів. Фр. – Івано-Франківська, Льв. – Львівська, Закарп. – Закарпатська.

Concept "water" is analysed in the article in composition microtoponyms of Ukrainian Carpathians. Attention is accented on basic descriptions of hydrolokuses from point of folk interpretation.

Key words: concept, microtoponym, hydrolokus.

В статтє проанализирован концепт "вода" в составе микропонимов Украинских Карпат.

Акцентируется внимание на основных характеристиках гидролокусов с точки зрения народного толкования.

Ключевые слова: концепт, микропоним, гидролокус.

УДК 81.373.21

ББК 81.2 Ук-4

Любов Білінська

СЛОВТВІРНА БУДОВА МІКРОТОПОНІМІВ ПОКУТТЯ КІНЦЯ XVIII - ПОЧ. XIX СТ. (ЗА ДАНИМИ ЙОСИФІНСЬКОЇ ТА ФРАНЦИСКАНСЬКОЇ МЕТРИК)

У статті розглянуто словотвірну структуру мікротопонімів Покуття кінця XVIII – початку XIX ст. на основі даних Йосифінської та Францисканської метрик, проаналізовано основні способи та засоби номінації мікрооб'єктів краю, продуктивність словотвірних моделей, у рамках яких формувалися анойконіми регіону, визначено основні риси, характерні для системи мікротопонімів Покуття різних часових зрізів.

Ключові слова: мікротопонім, словотвірна структура, система, апелютив, онім.

Дослідження топонімійної системи конкретного регіону, окрім розгляду онімних типів, виділення топонімних моделей на основі словотвірних, структурних та семантичних ознак, передбачає також "простеження її формування впродовж кількох століть" [1, 12]. Історичний розвиток топонімії Покуття був предметом дослідження Д. Бучка; у праці "Походження назв населених пунктів Покуття" (Львів, 1990), у якій учений розглядає становлення топонімних моделей на території названого регіону в давньоруський, староукраїнський та новоукраїнський періоди. Засоби і способи ідентифікації особи на Покутті на різних часових зрізах аналізує Н. Вирста. Актуальним залишається також лінгвістичний аналіз структури і семантики мікротопонімів у синхронному та діахронному планах, зважаючи на те, що комплексне вивчення певного регіону буде неповним без дослідження місцевого топонімікону. Мікротопоніми порівняно з іншими класами онімів характеризуються відносною недовговічністю (частина їх поступово виходить з ужитку), тому вони приречені "або щезнути, або перетворитися у звичайні топоніми" [2, 18]. Ще інші дослідники трактують їх як „об'єкти суспільно незначної ваги" [5, 1]. Проте вони є "свідками певного часу" [4, 126], відіграють важливу роль у житті місцевої мікрореспубліки і функціонують як

цінні найменування на окресленому терені. Залучення ж історичного матеріалу при дослідженні конкретної території дозволяє розкрити процеси виникнення, функціонування, в деяких випадках – і часткового її зникнення. Використання історичних даних дозволяє розкрити основні тенденції номінації місцевих реалій, визначити чинники, які впливають на топонімізацію колишніх апелютивів. Лінгвістичне опрацювання топонімного матеріалу без залучення історичних та інших відомостей у більшості випадків може розглядатися лише як попередній прийом дослідження, його перший крок до мети" [6, 96].

Джерельною базою вивчення мікротопонімів Покуття в діахронії послужили перші поземельні карти Галичини – Йосифінська та Францисканська метрики (відповідно кінець XVIII – початок XIX ст.), у яких відносно повно представлені географічні найменування різних видів, різної структури. Зафіксовані в цих документах мікротопоніми демонструють "широкий спектр дериваційних типів" [7, 44]. У метриках засвідчені найменування різного типу полів, сільськогосподарських угідь, лісів. Назви місцевих мікрооб'єктів були свого часу певними шхами, координатами, що вказували на межі володінь окремих господарів і сіл загалом. Іноді саме мікротопоніми є єдиним збереженим джерелом для лінгвістичних розвідок, а відтак і досліджень історичної географії.

Підкреслюючи необхідність розгляду мікротопонімів в історичному контексті, вважаємо, що мікротопонімія, як і топонімія загалом, "завжди представляє конгломерат різномовних елементів, що передували чи співіснували у часовій вертикалі на автохтонні; елементів, які відбивали давні міграційні потоки та мовні інфільтрації елементів, які перекривались автохтонними. Тому вона постійно буде привертати увагу дослідників, захоплюючи можливостями проникнення у глибину віків, розкриття темних чи загадок історії народу, непрочитаних сторінок історії краю, які диватимуть більш чи менш вірогідні відповіді на питання, хто ми, звідки йде наш родовід, хто і коли дав нам особові ймення, хто найменував географічні об'єкти нашої країни, хто, коли і як назвав наші міста і села, хто дав назву країні, у якій живемо, назву нашої батьківщини" [8, 96].

Для різних історичних етапів розвитку системи анойконімів Покуття були свої ідентифікаційні особливості, що полягали в більшій чи меншій продуктивності моделей і способів номінації місцевих реалій.

Дослідження змің словотвірної структури мікротопонімів у діахронії дозволяє "прослідкувати процес розвитку структури географічних назв на певних історичних етапах" [3, 122], а також показує, що найменування досліджуваного регіону репрезентують різні

структурно-словотвірні моделі, які мають неоднакову продуктивність. Власне, історія формування і розвитку певних типів мікротопонімів, зростання або спад продуктивності усталених моделей онімів є історією мікротопонімії певного регіону. Слід зазначити, що ці основні групи, у рамках яких описуємо систему мікротопонімії, формувалися перед XVIII ст. і збереглися також у XIX-XXI ст.

Мікротопонімний матеріал, почерпнутий із писемних пам'яток – Йосифінської та Францисканської метрик, класифікуємо за кількістю компонентів, враховуючи при цьому загальнолексичні засоби номінації об'єктів, які шойно проходили стадію топонімізації, або ж ще перебували на рівні апелютивів. Формальний поділ мікротопонімів дозволяє виокремити одну та багатоконпонентні найменування; поняття компоненту "...тут пов'язане із сегментом експозиції у мові пропріальної функції" [9, 27].

До групи однокомпонентних найменувань зараховуємо назви, твірними основами яких є субстантивні та ад'єктивні еліптичні елементи.

Формальна структура їх обмежується одним компонентом. Генетичний поділ цих мікротопонімів виявляє первинні назви, топонімізовані апелютивні одиниці, та вторинні, утворені за допомогою назвотворчих формантів, тобто, первинні є відапелютивного, а вторинні назви – відонімного походження.

1.0. До первинних, що є дериватами лексико-семантичного способу словотвору, належать зокрема 264 мікротопоніми, зафіксовані в Йосифінській метриці (17, 07%). Більшість із них є топографічними за семантикою етимонів: pole Czahry (Незв. Тл. 10), pole Doliny (Вікно Гор. 12), żerdki Ploszcza (Рудн. Сн. 19), obszar Towtry (Сераф. Гор. 33), pole Wyrwa (Верб. Гор. 10); назви, основи яких вказують на спосіб приготування орної землі: laqa Czertezy (Горох. Бог. 102), pole Kopan' zw. (Лях. Бог. 40), sianozac zwana Pohar (Бабч. Бог. 80) (усіх 33 одиниці); мікротопоніми, що є назвами об'єктів антропогенного походження: obszar Browarzynska (Вікно Гор. 12), niwa Cerkwiszcze (Дубка Гор. 20), pastwisko Huty (Рос. Гор. 25), hony Maydan (Гр. Тл. 11); 8 мікротопонімів постали шляхом метафоричного номінування реалії: las Korabin (Рудн. Сн. 22), las Żorny zw. (Колнк. Гор. 62)

Частина найменувань поставала внаслідок трансонімізації інших найменувань – ойконімів, гідронімів: pole Dutruw zw. (Кор. Тл. 11), (Грин. Тл. 21), pole Hostylow (Незв. Тл. 3), niwa Hukalo (Жабокр. Тл. 6), pole Lukacz (Вовч. Сн. 26), obszar Niwra (Ол-а Тл. 15), laki Pilipy (Жук. Тл. 15), obszar, niwa Rosochadziec (Бабч. Бог. 14), pole Zabokruki (Гр. Тл. 7), pole (Сераф. Гор. 33). До цієї підгрупи належить 54 назви (3, 6%).

2.0. Морфологічний спосіб творення мікротопонімів презентують насамперед

суфіксальні, рідше – префіксальні та поодинокі конфіксальні назви. Розглянемо кожну з виділених груп. Домінують у групі секундарних назв суфіксальні утворення. Морфологічним способом за допомогою суфіксів утворювалися мікротопоніми виключно від антропонімів і переважно виражали посесивність. Найбільш частотними виявилися деривати із суфіксами *-ів*, *-ин*, *-івка*: pole *Iwanowka* (Хрипл. Т. 20), *obszar Prokopowka* (Жив. Тл. 26), *niwa Koszelowka* (Дубка Гор. 19), pole *Olesiw zw.* (Кут. Тл. 67), *bloto Sawina* (В. Кам. Кол. 58), pole pod nazwiskiem *Semenow* (Ч. Гор. 33), pole *Wierzbowka* (Жукот. Кол. 6), pole *Woysciechow* (Ч. Гор. 35), значно рідше вживаються назви на *-ье*, *-щин-а*, *-к-а* pole *Berescie zw.* (Стебн. Т. 73), *laka Czornawka zw.* (В. Кам. Кол. 112). Такі назви виражають належність іменованої реалії конкретному власникові або стосунок іменованої реалії до окремої особи чи населеного пункту. У мікротопонімії вживається також форма родового відмінка для вираження присвійності у 5 назвах: pole *Chomy zw.* (Лях. Бог. 78), *obszar Demianki* (Жив. Тл. 38), *niwa Stefyn* (Рос. Гор. 29), pole *Uhryna zw.* (Корнч. Кол. 44).

Префіксальні та конфіксальні утворення на зразок: pole *Zalukacz* (Вовч. Сн. 26) pole *Zaorelec* (Вовч. Сн. 29), pole *Zastebnicze* (Ст. Бог. Бог. 75), як зазначалося, складають невелику частку. Усього ж дериватами морфологічного способу словотвору є 15, 58% найменувань мікрооб'єктів.

3.0. У наших матеріалах наявні також 114 мікротопонімів (7, 37%), утворені морфолого-синтаксичним способом. Твірні основи їх указують на форму, розмір, місцезнаходження об'єкта *niwu Krzywu* (Чорн. Тисм. 11), *niwu Ploskie* (Бер. Тисм. 5), а також утворення від християнських імен чи апелятивних іменувань особи: *niwu zowiasze się Kuziowskie* (Пшен. Тисм. 41), *laki Pawlikowski* (Рошн. Тисм. 13). Можливо, такі найменування виникали із дволексємних сполук унаслідок елімінації номенклатурного терміну.

Багатокомпонентні найменування поділяємо на: власне складені назви; назви у формі прийменникових конструкцій.

Потреба диференціації однотипних географічних об'єктів, невичерпність (недостатність) ідентифікації місцевої реалії за допомогою однокомпонентної назви зумовлюють виникнення найменувань у формі складених сполук. Зокрема, у мікротопоніміконі XVIII ст. вживаються назви-двокомпонентні сполуки на зразок: *Gora Doliszna* (Кн. Сн. 4), *Gura Bortnicka* (Кор. Тл. 6), *Hony Dowhe* (Турка Кол. 5), *Katarzynina Mogila* (М. Кл. Кол. 15), *Krzyzowe niwu* (Черн. Тисм. 38), *Pomiarki Markowski* (Кол. Тисм. 17), *Wielka Caryna* (Н. В. Кол. 12) та ін., вони становлять 10, 02% від усіх зібраних нами найменувань. Диференціальний компонент виражений переважно присвійним або якісним

прикметником для означення належності до характеристики номінованого об'єкта. У лексико-семантичним значенням другого компонента двокомпонентні іменовані мікрооб'єктів XVIII ст. можна поділити на кілька груп. Структурно вони презентуються таким чином:

1.1. Присвійний прикметник + апелятив (топографічний термін): pole *Kostiw gora* (Незв. Тл. 21), *niwu Myszkowa dolina* (Рошн. Тисм. 10), *obszar Popow kat* (Гр. Тл. 12), *niwu Safatow kat* (Пшен. Тисм. 47); *niwu Cyhanski horb* (Рошн. Тисм. 10), *niwu Kopani Markowski* (Кол. Тисм. 22), pole *Kat Perediwanski* (Городн. Гор. 22), pole *Lany Zydowski* (Незв. Тл. 2), pole *Cerkiewny Hart* (Верб. Гор. 18), pole *Niwa Dominikalna* (Незв. Тл. 3) (64 одиниці – 4, 14%);

1.2. Відносний прикметник + апелятив: pole *Chrestowa Mogila* (Тишк. Гор. 23), *laka Wiszniowy Gorb* (Ст. Кр. Тисм. 246) (18 – 1, 16%);

1.3. Якісний прикметник + апелятив: pole *Łan Wielki* (Граб. Кол. 73), pole *Niwa Hliboka* (Гар. Тл. 21) (68 – 4, 4%).

2. Порядковий числівник + топографічний термін: *rola Piersze Pomiarki* (Ів. Бог. 12), pole *Pierwszy Carynka* (Марк. Тисм. 49) (5 – 0, 32%).

Крім однокомпонентних та складених за будовою назв у конкретному комунікативному середовищі для називання місцевих мікрооб'єктів використовуються також найменування у формі прийменникових конструкцій. „Іх пропріальний статус тут пов'язується із апелятивною функцією показників локалізаційних відносин” [9, 107]. У XVIII ст. найбільшу групу утворювали назви у формі простих прийменникових найменувань на зразок *miedzy Rudami* (В. Кам. Кол. 58), *od Baliniec* (Забол. Кол. 29), усього понад 570 назв (37, 36%).

Окрему підгрупу утворюють описові синтаксичні конструкції, різні за сполучуваністю компонентів, які вживалися з метою конкретизування локалізації об'єкта номінації: *Niwy za Rzeką Uniwą pod Ropszami* (Братк. Тисм. 43), *Obszar w Sianozęciach pod Forosną* (Л. Сл. Кол. 14), *Pole Pomiarki w Koncie Gruntow za Potokiem Stebniem* (Лях. Бог. 31), *Pole za Dzielnicami po nad Wies w Sianozęciach* (Корш. Кол. 8), їх нараховується 139 одиниць, що становить 8, 99% від усіх найменувань.

У Францисканській метриці з поч. XIX ст. спостерігаємо різні тенденції до зміни співвідношення типів найменувань.

Лексико-семантичний спосіб словотвору маніфестується в наших матеріалах 290 (19, 21%) відсутственими однокомпонентними найменуваннями. Як і у XVIII ст., на початку XIX ст. превалюють відтопографічні утворення, що окреслюють характерні рельєфно-ландшафтні особливості конкретної території:

Любов Білінська. Словотвірна будова мікротопонімів Покуття...

laka Bagno oder Moczera genannt (Миш. Кол. 50), *obszar Berdo* (Красн. Сн. 19), *las Dolinki* (Сор. Гор. 29), pole *Glina zw.* (Кут. Тл. 40), *niwu Gorby zwane* (В. Кл. Кол. 26), *Wiesen Lugi* (В. Кол. 27), pole *Luchy genannt* (Мон. Бог. 15), *Wald Pohar* (Хмел. Бог. 23), *Flug pole nazwiskiem Siecz* (Ст. Бог. Бог. 78), pole *Wertepy* (Корн. Гор. 20), або ж вони є назвами об'єктів антропогенного походження: *niwu Baniszczce* (Ляв. Тисм. 92), *niwu Budy* (Остр. Тл. 44), *niwu Horodyszczce* (Хом. Тисм. 54), pole *Humniska zwane* (Кут. Тл. 76), *niwu Zadworze* (Стриг. Тисм. 8). Шляхом метафоризації виникло тоді 8 (0, 53%) назв. До дериватів лексико-семантичного способу відносимо також 99 (8, 89%) мікротопонімів, які постали внаслідок перенесення на мікрооб'єкти назв інших об'єктів: гідрооб'єктів, назв поселень: *lapanożac Berezany zwana* (Рудн. Сн. 23), *niwa Borsuki* (Грин. Тл. 36), pole *zwane Cuchan* (Н. Кр. Тисм. 5), pole, *potok Dutrow zwane* (Грин. Тл. 27).

Морфологічним способом утворено 178 (11, 79%) назв на зразок: *las Boykow* (Лобр. Тисм. 40), *Berg Peczeniha* (Марк. Кол. 7). Найменування мікрооб'єктів, що утворені від імені конкретної особи, виражають посесивне чи посесивно-релятивне відношення цієї реалії до конкретної людини чи певного населеного пункту. Як і для мікротопонімів, зафіксованих у Йосифінській метриці, для творення анойконімів Покуття початку XIX ст. використовувалися суфікси *-ів*, *-ин*, *-івк-а*, *-щин-а*, *-к-а*: pole *Balahuryn* (Ч. Гор. 57), pole *Berezanka* (Пот. Сн. 23), III *obszar, pole Berezowszczyzna* (Жук. Тл. 20), pole *Borysowka* (Пак. Кол. 15), pole *orne Czaiczyn* (Вікн. Тл. 39), pole *Hankowa* (Чорн. Тисм. 23), pole *Kawne (Kawune)* (Мон. Бог. 19), *niwa Kowalowka* (Мил. Тисм. 46), pole *Martyniur* (Марк. Кол. 27), *lapanożac Niemyroszczyna* (Р. Тисм. 44), pole *Olesiw zwane* (Кут. Тл. 112), pole pod nazwiskiem *Rawliczyna* (Ч. Гор. 33), *Mergrücken Semiomyszyn* (Марк. Кол. 7), pole *gw Uhrniaczka* (Пужн. Тл. 10).

Префіксальні утворення презентуються порівняно незначною кількістю прикладів: *lasu gw Zadobrowiec* (Трост. Сн. 19), *obszar Zalukacz* (Вовч. Сн. 23).

У Францисканській метриці зафіксовано 149 (9, 87%) найменувань у формі ад'єктивів, які виражають характерні ознаки об'єкта за його формою, розміром, колористичними ознаками чи місцем розташування: *polniwu Welykie* (Вільш. Тисм. 70), *niwu Dalzenkie* (Петрил. Тл. 137), *niwa Krzywa zw.* (Стриг. Тисм. 71), *lan Krutki* (Корн. Гор. 21), *niwu Hleboka zw.* (Гр. Тл. 36) та порядковий числівник *niwa Pierwsza* (Братк. Тисм. 35). Також до цієї підгрупи відносимо сформовані на основі християнських та слов'янських відапелятивних імен за допомогою ад'єктивічного суфікса *-ськ*,

-цьк мікротопоніми на зразок *gony Jakowski* (Підл. Тисм. 110), *niwu Seniawski zwane* (Довге Тисм. 52). Це – деривати морфолого-синтаксичного способу словотвору.

З-поміж зафіксованих у Францисканській метриці 1510 найменувань мікрооб'єктів 76 мікротопонімів (5, 03%) виступають у формі складених назв на зразок: pole *Bilikow Garb* (Сор. Гор. 29), pole *zwane Solutwyski Potok* (Хмел. Бог. 9). У дволексємних атрибутивних сполуках опорним компонентом, як і в найменуваннях XVIII ст., виступає переважно географічний термін, атрибути ж указують на розмір, форму, належність чи відношення номінованої реалії до певної особи. У рамках цих структур виокремлюємо такі ж підгрупи, як і в попередньому столітті.

Мікротопоніми у формі прийменникових конструкцій репрезентуються наступними підгрупами, які ілюструються такими структурними конструкціями:

1.1. Прийменник + відапелятивна назва: *niwa Na Podowznych* (Остр. Тл. 19), *pastwisko W Krzakach* (М. Сн. 13);

1.2. Прийменник + відонімна назва: *niwu Na Terechowie* (Остр. Тл. 27), pole *orne Pod Troicą* (Маркв. В. 44).

Кожна із виділених груп ілюструється різною кількістю мікротопонімів. Зокрема, структура прийменник + іменниковий компонент презентується 426 назвами, а структура прийменник + відонімний компонент – 191 одиницею.

Понад 100 (6, 82%) анойконімів утворені за моделлю прийменник + складена назва: *niwu Na Gorbie Jatazynskim* (Остр. Тл. 50), *orne pole Pod Gurą Cerkiewną* (Маркв. Бог. 38).

Аналізуючи зміни у словотвірній структурі мікротопонімів, можемо зауважити такі тенденції:

1. Збільшення кількості відсутствених мікротопонімів, утворених лексико-семантичним способом: у XVIII ст. вони склали 17, 07% а у XIX ст. – 19, 21%.

2. Зменшення частки мікротопонімів, утворених морфологічним способом (15, 58% і 11, 79% відповідно).

3. Частина описових конструкцій спростила свою структуру (139 у XVIII ст. та 109 у XIX ст.). Складені найменування у формі атрибутивних словосполучень і надалі залишаються продуктивними на початку XIX ст. Важливу роль відіграла “загальномова тенденція до стабілізації номінативних моделей у топонімії” [3, 125].

Дані Йосифінської та Францисканської метрик дозволяють стверджувати, що в кінці XVIII – на поч. XIX ст. домінували складені мікротопоніми у формі прийменникових та складених описових конструкцій. На цьому етапі такі сполуки можемо охарактеризувати як

апелятивні конструкції чи речення, лише умовно їх можна віднести до класу мікротопонімів.

У лексичному складі анойконімів досліджуваної території відобразилися основні події, тенденції що мали вплив на життя місцевих комунікативних спільнот.

Проведений аналіз засвідчує, що наприкінці XVIII ст. (Йосифінська метрика) найпродуктивнішими були моделі словосполучень – як описові конструкції, так і найменування у формі приєднаних словосполучень. У XIX ст. (Францисканська метрика) у зв'язку із тенденціями до „виділення номінативних моделей у топонімії як закономірності системи лексичного складу мови взагалі” [3, 126] зростає вага однолексемних мікротопонімів. Зменшується кількість описових конструкцій. На той час мікротопонімійна система Покуття остаточно стабілізувалася.

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Бучко. – Львів: Світ, 1990. – 142 с.
2. Жучкевич В. А. Общая топонимика / В. А. Жучкевич. – Минск, 1980. – 287 с.
3. Купчинский О. А. Изменения словообразовательной структуры микропонимий / О. А. Купчинский // Изучение географических названий. Вопросы географии. – М., 1966. – Сб. 70. – С. 122-126.
4. Купчинский О. А. Микропонимия как источник исторической географии / О. А. Купчинский // Изучение географических названий. Вопросы географии. – М., 1966. – Сб. 70. – С. 126-130.
5. Лісняк Н. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.
6. Попов А. И. Географические названия (Введение в топонимику) / А. И. Попов – М. – Л.: Наука, 1965. – 182 с.
7. Франко З. Т. Словотворчі типи мікротопонімів староукраїнської мови XIV-XV ст. / З. Т. Франко // Мовознавство. – 1984. – №4. – С. 44-50
8. Франко З. Хто ми? Звідки родом? / З. Франко – К., 1990. – Серія 5. – № 2. – 47 с.
9. Mrózek R. System mikrotopinimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku / Robert Mrózek. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1990. – 223s.

Умовні скорочення

Назви районів

Бог. – Богородчанський Тисм. – Тисменицький
Гор. – Городенківський Тл. – Тлумашський
Кол. – Коломийський Сн. – Снятинський

Назви поселень

Бабч. – Бабче, Бер. – Березівка, Братк. – Братківці, В. В. – Верхній Вербіж, В. Кам. – Велика Кам'янка, В. Кл. – Великий Ключів, Верб. – Вербівці, Вікн. – Вікняни, Вільш. – Вільшаниця, Вовч. – Вовчківці, Гар. – Гарасимів, Городн. – Городниця, Горох. – Горохолина, Граб. – Грабич, Грин. – Гринівці, Гр. – Грушка, Добр. – Добровляни, Жабокр. – Жабокруки, Жив. – Живачів, Жук. – Жуків, Жукот. – Жукотин, Забол. – Заболотів, Загв. – Загвіздя, Ів. – Іванківка, Кн. – Княже, Колнк. – Колінки, Кол. – Колодівка, Корн. – Корнів, Корнч. – Корнич, Кор. – Королівка, Корш. – Коршів, Красн. – Красноставці, Кут. – Кутище, Л. Сл. – Лісна Слобідка, М. Кл. –

Малий Ключів, Марк. – Марківка, Маркв. – Маркова, Мик. – Микулинці, Мил. – Милування, Миш. – Мишин, Мон. – Монастирчани, Лях. – Ляхівці, Незв. – Незвисько, Н. В. – Нижній Вербіж, Н. Кр. – Нові Кривотули, Ол-а – Олеша, Ост. – Остапівці, Остр. – Острина, Петрл. – Петрилів, Підл. – Підлужжя, Пшен. – Пшеничники, Пот. – Потічок, Пужн. – Пужники, Р. – Радча, Рак. – Раківчик, Рос. – Росохач, Рошн. – Рошнів, Рудн. – Рудники, Сераф. – Серафимці, Сор. – Сороки, Ст. Бог. – Старі Богородчани, Ст. Кр. – Старі Кривотули, Стебн. – Стебник, Стриг. – Стриганці, Тишк. – Тишківці, Трост. – Тростянець, Хмел. – Хмелівка, Хом. – Хом'яківка, Хрипл. – Хриплин, Черн. – Черніїв, Ч. – Чортовець, Чорн. – Чорнолізці.

Es wird im Artikel die wirtbildende Struktur von Mikrotoponymen der Region Pokuttja aufgrund der Angaben von Josephiner und Franziskaner Schriften behandelt, die wichtigsten Arten von Benennen der Ortsrealien werden analysiert, die Produktivität von wortbildend-strukturellen Modellen, im Rahmen von denen die regionalen Mikrotoponyme gebildet wurden, sowie auch die kennzeichnenden Charakterzüge des Systems von Mikrotoponymie Pokuttjas verschiedener Zeitperioden werden festgestellt.

Schlüsselwörter: Mikrotoponym, wortbildende Struktur, das System, das Apellativ, der Name

В статье рассмотрена словообразовательная структура микропонимий Покуття конца XVIII начала XIX в. на основе данных Йосифинской и Францисканской метрических книг, проанализированы основные способы и средства номинации микрообъектов края, продуктивность словообразовательно-структурных моделей, в рамках которых формировались анойконимы региона, определены главные черты, характерные для системы микропонимий Покуття разных временных срезов.

Ключевые слова: микропоним, словообразовательная структура, система, апеллятив, оним.

УДК 81'373.21 (477). 84

ББК 81.2 Ук-4

Сороцька Марія

МІКРОТОПОНІМИ ПІВНІЧНОЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ, ОСНОВИ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗЕМЛЕРОБСТВОМ І ТВАРИННИЦТВОМ

Стаття присвячена мікротопонімам Північної Тернопільщини, основи яких пов'язані із землеробством і тваринництвом. Обидві групи анойконімів виявилися майже однаковими кількісно. Землеробча лексика представлена апеллятивами на позначення вирубування лісів (пасіка, зруб, корчівка, посіч), земельних ділянок, які обробляються селянами (город, поле, нива, новина). Загальні назви, що вказують на інший вид сільського господарства –

Марія Сороцька. Мікротопоніми Північної Тернопільщини...

тваринництво, представлені такими прикладами: шилін, пасовисько, сіножать, сінокос.

Ключові слова: мікротопонім, апеллятив, анойконім, землеробство, тваринництво

Топонімія – не просто фіксатор мовних особливостей. властивих конкретному діалекту, вона відбирає тільки те, що найбільше відповідає історичним особливостям, економічному устрою, природно-географічним умовам певної місцевості. Вивчення лексичного складу топонімів і семантики їх твірних основ дає можливість не тільки висвітлити приховану мотивацію топонімів, але й розкрити механізм місцевої номінації, виявити у топонімії найважливіші мовні компоненти, в яких відбилися основні види господарської практики [1, 83].

Мікротопоніми, що походять від апеллятивів на позначення культурно-історичних реалій, як вказує В. Лемтюгова, відіграли визначальну роль у топонімотвірних процесах. Топоніми фіксують назви майже всіх найважливіших сфер людської діяльності: промислів та ремесел, житлових та господарських будівель, шляхів сполучень і водних переправ, земельних ділянок різного господарського призначення, типів поселення і їх частин та ін. [2, 38].

У науковій розвідці проаналізуємо мікротопоніми, основи яких пов'язані із землеробством і тваринництвом. Ця група складається із 242 одиниць.

Землеробство займало провідне місце в діяльності мешканців Північної Тернопільщини. Оскільки ґрунти тут не зовсім придатні для цього епохонічного заняття українців, селяни намагалися якомога більше розширити земельні угіддя за рахунок вирубування, випалювання лісів, осушування боліт та ін. Землевласники часто розширювали свої наділи за рахунок лісових ділянок. У ряді випадків такі лісові розробки давали змогу завести власне господарство, відділитися від батьків [1, 89].

Усі мікротопоніми, що пов'язані із землеробством, поділяємо на 3 підгрупи:

1) **Мікротопоніми, що містять загальні назви на позначення земельних ділянок, які обробляються селянами,** становлять найбільш численну групу назв землеробчої лексики. Вони представлені наступними прикладами у різних матеріалах: зем.уг. *Городи* (пор. *город* [Пура 100]), (Лоз.), к.с., п., горб, пас. *Загороди* (вжив. у 5 НП), рlv *На Загородах* (Бод.), пас. *Під Городами* (Білокр.), п., к.с. *Нива* (пор. *нива* ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування; поле" [СУМ V 408-409]) (Віл., Сняв., М.Сад.), п. *Ниви* (Кот.), п. *Друга Нива* (Сур.), урч. *Новини* (пор. *новина* "цілина; поле, перше засіяне після розкорчовування лісу; перше засіяне поле" [ЕСУМ IV 107]) (Віл.,

Людв.), п. *На Новині* (Коб.), пас., п. *Поле* (пор. *поле* "земля для обробітку, поле" [Рудн. 28]) (вжив. у 5 НП), урч., пас. *Поля* (Жол., Вас.), урч. *Підполе* (Круг.), п. *Перше Поле* (Лос.), зем.уг. *Попівське Поле* (Юск.), п. *Широке Поле* (Чум.), пас. *В Полі* (Бут.), луг *На Полях* (Вовк.), окіп *Полях* (Рад.). Група анойконімів, в основах яких апеллятиви, що позначають земельні ділянки, оброблювані селянами складає 72 назви; це становить 14,5 % від усіх мікротопонімів на позначення господарських процесів.

2) **Мікротопоніми, мотивовані апеллятивами на позначення вирубування лісів.** Оскільки територія Північної Тернопільщини здавна багата на ліси, то вважаємо, що тут часто проводилися вирубно-польові роботи. Це підтверджує і зібраний матеріал: л. горб, урч., зем.уг. *Пасіка* (пор. *пасіка* "місце, на якому вирубано ліс для землевикористання" [Рудн. 27]; "вирубана ділянка лісу", "пасіка" [СБГ 2 43]) (вжив. у 9 НП), к.с., зем.уг., пас. *Пасічесько* (М.Дед., Залуж., В.Ілов.), пас., сад *Чеська Пасіка* (Підл., Підл.), кол. *В Пасіці* (Заліс.), пас. *На Пасіку* (Хотов.), зем.уг. *Вирубка* (Жол.), л. *Зруб* (пор. *зруб* "місце, де зрубано ліс" [Рудн. 34]; [СБГ 1 320]) (В.Бер., Шил.), урч. *Заруб* (М.Біл.), горб *Сосновий Зруб* (В.Бер.), пас. *Старий Зруб* (Млин.), зем.уг. *Корчунки* (Мус.), к.с. *Курчівка* (Вас.) (пор. *корчівка* "викорчуване місце" [Гр. II 289]), м.куп. *На Курчівці* (Сосн.), пас. *На Корчуках* (В.Ілов.), л. *Обсеки* (В.Рак., Зат.), гай *Березова Просіка* (пор. *просіка* "просіка, вирубані дерева в лісі" [Гр. III 479]; діал. *просік* "т.с." [Чер. 187]) (Криж.), урч., п., л., пас. *Пеньки* (Моск., Цецен.), л. *Пеньочки* (Дібров.), л. *Порубка* (Р.Гута), пас. *На Порубці* (Р.Гута), л. *Посіч* (Корд.) (пор. *посіч* "місце, де висікли ліс для поля, сіножаті" [Пура 69]), луг *Теребежик* (В.Ілов.), л. *Теребіж* (Кушл., Гор.) (можл., від *теребити* "очищати поле від кушів, дерев" [Гр. IV 255]). Всього нами зафіксовано 59 мікротопонімів, в основах яких відображені апеллятиви, що вказують на один із способів перетворення непридатних земель в орні. Такі назви становлять 11,9 % від усіх назв, що вказують на господарсько-виробничі процеси в регіоні.

3) **Анойконіми Північної Тернопільщини зберегли у своїх основах також апеллятиви, які вказують на іншу форму системи землеробства, а саме – спеціальне або природне (стихийне) випалювання лісів.** Мікротопонімів такого типу небагато, але всі вони є яскравою ілюстрацією аналізованої групи, зокрема: л., п. *Згорений Ліс* (Іван., Ст.), бер. *Пожариско* (Ст.), урч. *Пожарисько* (Ст.), л., урч. *Пожарище* (Гор., Кушл.), л. *Пожарниця* (Дбрв.). Всього засвідчуємо 7 анойконімів цієї групи, що дорівнює 1,4 % від усіх зібраних назв на позначення господарсько-виробничих процесів.

Отже, як свідчать результати дослідження, група мікротопонімів, основи яких пов'язані із

землеробством, виявилася невеликою, всього 138 назв, що становить 8,7 % від усіх назв на позначення культурно-історичних реалій. Кількісно переважають анойконіми, основи яких позначають земельні ділянки, що використовуються селянами (*Город, Поле, Новина, Нива*), помітною є і група анойконімів, мотивованих апеллятивами на позначення вирубування лісів (*Вирубка, Зруб, Корчунки, Пасіка, Посіч, Тербіж*).

На території Північної Тернопільщини, як загалом, і по всій Західній Україні, поряд із землеробством завжди виступає інший, не менш значущий, вид господарської діяльності — *тваринництво*. Селяни розводили худобу, коней і випасали їх на великих і доступних природних пасовищах. Про це свідчить велика кількість мікротопонімів із апеллятивними основами *випас, вигін* (пор. *вигін* "місце неподалік населеного пункту, де пастихи збирають худобу на випас" [Пура 62]), *пасовище*. Загальні назви, що вказують на цей вид сільського господарства вживаються в однині та множині, у демінутивній та префіксальній формах, з атрибутами та приєдниками і відображені у таких мікротопонімах: к.с., пас., урч., дол. *Вигін* (вжив. у 19 НП), пас. *Жидівський Вигін* (Дун.), к.с. *Вигінь* (Вол.), м.розв., кол., пас., п. *На Вигоні* (вжив. у 9 НП), пас., урч. *Випас* (вжив. у 7 НП), пас. *Кінський Випас* (Об.), пас., к.с. *Пасовисько* (Кр., Кр.), пас., бер. *Пасовисько* (вжив. у 9 НП), неуг., п., бер., пас. *Пасовище* (Ст., Бут., Фед., Рохм.), неуг. *Культурне Пасовище* (Гн.), пас. *Ліпце Пасовисько* (Лопуш.), пас. *Сільське Пасовище* (Криж.), пас. *На Пасовисках* (Опр.), пас. *Пастбище* (Розт.), бол. *Пастбіц* (Кут.), пас. *Селянське Пастбище* (Ман.), пас. *Сінопас* (Сур.). А от власні назви з терміном *пастівник* в основі свідчать про те, що у досліджуваному регіоні вирощували та випасали не тільки худобу, а й свиней (пор. *пастівник* "місце недалеко від хати, де пасуться свині" [СБГ 2 44] або ще *пастівник* "невеличка ділянка, де косять сіно, а потім випасають худобу" [Верб. 58]). Таких анойконімів у наших матеріалах всього три, а саме: пас. *Пастівник* (Млин., В.Заг.), бер. *Пастовинь* (Оришк.). Про те, що на території Північної Тернопільщини займалися тваринництвом, свідчать і мікротопоніми з основою *сіножать, сінокос* — це відведені ділянки землі, де косили траву, а потім сушили її для заготівлі кормів на зиму (пор. *сіножать* "сінокіс" [Гр.ІV 127]), а також апеллятив *толока*, що означає "поле, що знаходиться під паром і служить випасом для худоби" [3, 75]. Номен *толока* виступає ще зі значенням "гірська рівнина, пасовисько; пасовисько" [Марус. 251], а також зі значенням "витравлений худобою степ, особливо біля поселень, колодязів; вигін для худоби, пасовище" [Мурз. 556]. Таких назв у наших матеріалах виявилось досить багато, зокрема,

вони представлені у наступних анойконімах: л. *Синожаті* (Дбрв.), бер., зем.уг. *Синожать* (Бер. Решн., Дбрв.), зем.уг. *Сіножата* (Боляз.), пас. *Сіножаті* (М.Біл.), к.с. *Сіножатка* (Дун.), п. пас. *Сіножаття* (вжив. у 4 НП), яр, бол., к.с., п. *Сіножать* (вжив. у 4 НП), урч. *Панська Сіножать* (Плис.), п. *В Сіножатті* (Н.Луб.), п. *На Сіножатах* (Боляз.), бер. *На Сіножатах* (Піш.), п., пас., бол., неуг. *Сінокос* (вжив. у 4 НП), пас. *На Сінокосі* (М.Берез.), м.розв. *На Толоку* (Г.-Стр.). Лексему *сінокіс* Т. Марусенко фіксує із такою семантикою: "низина на березі річки" [Марус. 249]. Варто зауважити, що селяни косили траву переважно на заболочених ділянках, на луках, а також на берегах понад річкою.

Отже, група мікротопонімів, що відображає розвиток тваринництва у досліджуваному регіоні виявилася меншою за попередню — всього зафіксовано 104 назви такого типу, що дорівнює 20,9 % від усіх анойконімів на позначення господарських процесів. Найчастіше фіксуємо апеллятиви *вигін, випас, пасовисько* в основах назв дрібних географічних об'єктів цієї групи. Велика кількість номенів позначає наділи, на яких косили траву, основу яких складають загальні назви *сіножаття, сінокос*.

Мікротопоніми, основи яких пов'язані із землеробством і тваринництвом разом складають групу із 242 номенів, що становить 5,5 % від усієї маси відапеллятивних назв, зафіксованих на означеній території.

1. Іванова 1985 // Іванова А.А. Земляробчая лексіка ў складзе мікратапаніміі Мазьрскага Палесся // Беларуская аанамастыка. — Мінск: Навука і техника, 1985. — С.83-89.
2. Лемцюгова 1985 // Лемцюгова В.П. Аб адной разнавіднасці апеллятыўных тапанасноў (На матэрыяле тапаніміі Брэстчыны) // Беларуская аанамастыка. — Мінск: Навука і техника, 1985. — С.38-51.
3. Лісняк 2000 // Лісняк Н.І. Мікротопоніми Західного Поділля, мотивовані одиницями виміру площ // Наукові записки: Серія: Мовознавство. — Тернопіль: ТДПУ. 2000. — Вип. 2. — С. 72-77.

Використані джерела

- Верб.** — Вербич С.О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимологічний словник-довідник — К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. — 120с.
- Гр.** — Словарь української мови. За редакцією Б.Грінченка. — К., 1907-1909. — Т.1-4.
- ЕСУМ** — Етимологічний словник української мови: В 5-ти т. — К.: Наук. думка, 1985.
- Марус.** — Марусенко Т.А. Матеріали до словарю українських географічних апеллятивів (названня рельєфів) // Полесьє (Лінгвістика Археологія. Топоніміка.) — М.: Наука, 1968. — С.206-255.
- Мурз.** — Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. — М., 1984.
- Пура** — Пура Я.О. Походження назв територіальних мікроб'єктів Рівненщини. — Рівне, 1990. — Т.1 (А-З). — 206с.

Рудн. — Рудницький Я. Географічні назви Гойківщини // Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство. — Ч.23-24. — 1962. — 246с.

СБГ — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. — К., 1984.

СУМ — Словник української мови / Гол. Ред. І.К.Білодід. — К., 1970-1980. — Т. I-XI.

Чер. — Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. — Сумы, 1984. — 275с.

The article is devoted to the research into the microtoponimies of the northern part of Ternopil region, bases of which are bind with tilling and stock-breeding. Both groups of microtoponimies are almost the same quantitatively. The vocabulary, which represented cultivation, introduces by general names on marking cutting down of forestis (pasika, zrub, korcziwka, posicz), plots of land, which are tilling by peasants (gorod, pole, niva, nowyna) General names, which are indicated into stock-breeding, represents following illustrations: wyhin, pasowysko, s' okos, sinozhat.

Key words: microtoponym, appellative, anoykonym, stock-breeding, tilling, cultivation

Статью посвящено мікротопонімам северной части Тернопольської області, основи которых содержат семантику "земледелие" и животноводство".

Ключевые слова: микропоним, апеллятив, анойконим, земледелие, животноводство.

УДК 81'373. 21 (477. 86)

ББК 81. 2 3'к

Надія Вебер

ДВОСЛІВНІ НАЙМЕНУВАННЯ ТА ПРИЄДНИКОВО-ІМЕННИКОВІ КОНСТРУКЦІЇ В МІКРООЙКОНІМІЇ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті розглядаються складені двослівні мікроойконіми Івано-Франківщини, що утворені лексико-синтаксичним способом словотворення. Місцено структурно-семантичну характеристику цих назв. Визначено, що з-поміж атрибутивних синтагм продуктивною є модель "прикметник + іменник", а серед приєдниково-іменникових — утворення з приєдником за.

Ключові слова: мікроойконімія, словосполучення, атрибутивна синтагма, двослівні конструкції, складені назви, бінарні опозиції.

Складені назви — це сполучення двох чи кількох слів, що перебувають у певних структурно-семантичних відносинах, виражених синтаксичним зв'язком, та утворюють разом один топонім [20, 166]. У науковій літературі їх ще іменують назвами-словосполученнями [14, 653], атрибутивними синтагмами [7, 262], топонімічними словосполученнями [20, 172],

іменами-словосполученнями [17, 62]. У більшості випадків такі утворення виникають шляхом поєднання географічних термінів та атрибутивних членів, що вказують на певну ознаку, або в результаті використання в ролі базових основ уже наявних ойконімів, гідронімів, оронімів.

Двокомпонентні назви в мікроойконімії Івано-Франківщини становлять порівняно невеликий відсоток від загальної кількості найменувань, оскільки, як зазначає Д. Г. Бучко, "ускладнені атрибутивні назви поселень значно новіші за однойменні прості топоніми" [3, 16], тобто утворилися вони недавно, а процес номінації триває й сьогодні. Нечисленність таких конструкцій у мікроойконімії можна ще пояснити тим, що "в процесі функціонування такі назви, як правило, виявляють тенденцію до повного узгодження між означенням і означуваним словом" [7, 262], внаслідок чого найменування стає простим однослівним. Однак утворюються все ж таки вони тому, що виникає необхідність контактної і дистантної розподібності онімів [14, 653].

Мета нашого дослідження — розглянути двослівні мікроойконіми та приєдниково-іменникові конструкції, що утворені лексико-синтаксичним способом — шляхом лексикалізації та онімізації словосполучення. Багатослівні структурні варіанти до уваги не беремо, оскільки трапляються вони рідко. Зазначимо, що й досі способи творення власних іменувань вивчені та розроблені недостатньо. Варто звернути увагу на праці таких вчених, як Л. Гумецька [6], Ю. Карпенко [8, 9], Д. Бучко [3], І. Ковалик [10], Т. Поляруш [18], К. Цілуйко [22], А. Корепанова [11], О. Суперанська [21] та ін.

Аналізуючи двокомпонентні мікроойконімії синтагми Івано-Франківщини, звертаємо увагу як на атрибутивний, так і на опорний компонент, "щоб не загубити нічого із збережених у них свідчень мовного і позамовного минулого" [15, 92]. Тому класифікуватимемо двічі, окремо досліджуючи кожен член мікроойконімного сполучення.

Говорячи про семантику базових основ у двочленних номінаціях, зазначимо, що вона різноманітна. Виділяємо відапеллятивні та відонімні тематичні групи. З-поміж загальних назв розрізняємо:

1. Апеллятиви на позначення особливостей рельєфу: *гора, яма, жолоб* 'глибока і вузька долина; долина між двома горами чи пригорками; долина потоку' (Мар., 227), *долина, берег, дорога, шлях, яр, болото, поле, вивіз* 'недовге, але круте підвищення на дорозі; невеликий земляний насип' (Мар., 220), *луг, горб, чертіж* 'поляна в лісі; галявина на зрубі' (ГГ, 211), 'простір, місцевість, де на деревах обдерто кору, щоб всихали з метою їх подальшого корчування; земельна ділянка, очищена для посівів' (СБГ, 640), *чертіжсь* 'поле

на місці викорчуваного лісу; пеньки на зрубі; лука в лісі; галявина на зрубі; пасовище на зрубі в лісі; хаші, місця, зарослі кущами' (Онишк., II, 367-368), *царина* 'підвишене і відкрите місце' (Мар., 253), 'околиця, край села; місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін' (СУМ, XI, 18), 'лан, орне поле; поле, на якому була конюшина; зелені посіви колоскових, озимина; давню не оране поле, пасовисько' (СБГ, 618-619), *заріччя, заріка, мочір'я, мочар* 'мокра заболочена низовина; трясовина, низинне місце з підземними водами; мокре місце між узгір'ями' (Мар., 237), *мочар* (< псл. **тобагъ*) 'трясовина, заболочена місцевість' (ГГ, 124, 126), 'підмокле поле' (Нг., 42).

2. Апелятиви, пов'язані з рослинним світом: *сигла* 'густий високий ліс; молодий, але високий ліс' (ГПІ, 224), 'високе рівне дерево (перев. смерекове); густий, непрохідний ліс (перев. смерековий)' (ГГ, 169-170), *ліс, лаз, гай*.

3. Апелятиви на означення типів поселень і помешкань: *кут, куц* 'скупчення декількох садиб; сільський куток' (Експ.), *село, слобода, вулиця, город* 'укріплене місце, поселення' < псл. **gordъ* 'фортеця; місто; мур; укріплене місце; огорожа, паркан' (ЕСУМ, I, 570-571), *двір, місто, містечко, резиденція*,

4. Апелятиви на позначення економіко-географічних реалій: *демня* 'кузня, горно, димар' (ЕСУМ, I, 31), *козарка* 'загорода для кіз' (ГПІ, 117), 'місце, де випасають, утримують кіз', 'загін, хлів для кіз' (ЕСУМ, II, 494), *млин, майдан* 'ілоща, рівнина, лісова поляна; підвищення, відкрита місцевість, місце виробництва дьогтю, деревного вугілля, поташу в лісі' (Торч., 290-291), *гребля, міст, кошарице, кошарице* 'місце, де була кошара – тимчасова загорода для овець' (ГГ, 103; ГНП, 84), *будова*.

5. Апелятиви на позначення особливостей землекористування, способу й виду отримання земельної ділянки: *погар* (< псл. **rogarъ*) 'згарище; місце, де була пожежа' (СУМ, VI, 705), 'місце, де згорів ліс' (СБГ, 436), *погарь* 'нижча гора від сусідньої "вижної"; згарище в лісі; поруб у лісі' (Онишк., II, 91), *гони* 'українська старовинна народна міра довжини; те саме, що *гін* – смуга поля, що обробляється машиною, знаряддям в один захват (загін)' (ВТС, 182, 191), *город* 'ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів' (ВТС, 192), *клич* 'ліс на березі річки; частина болота, що заростає лісом; лісосмуга; ділянка лісу; край лісу', 'земельний наділ; ділянка землі, що має форму трикутника і куди-небудь врізається вузькою смугою' (Торч., 230).

6. Апелятиви, що вказують на просторове розміщення: *кінець, бік*.

У ролі опорного компонента двочленної структури зустрічаються також пропріальні лексеми:

1. Оними, що позначають інші об'єкти, зокрема ойконіми, ороніми, гідроніми: *Вікторів,*

Дорогів, Клузів, Кривоброди, Кринос, Загір'я, Ходак, Верхня, Буришин, Черетів, Віпчинка, Голиця, Стручків, Путрида.

2. Оними, що вказують на власників (їх родини) території: *Гарасими, Петричі, Микулинці.*

Місце атрибута в мікроойконімному словосполученні є нефіксованим, тобто може стояти як у пре-, так і постпозиції до означуваного іменника, однак перша позиція є більш поширеною. Ми аналізуватимемо двокомпонентні найменування за структурними моделями.

1. Мікроойконімна модель "прикметник + іменник" є найпоширенішою, де означення може виражатися якісним, відносним та присвійним прикметником. Якісний атрибут вказує на:

а) параметри (розмір, величину) об'єкта: *Велікий Буков'єн* (с. Кривопілля Верх. р-ну); *Велікий Затінок* (с. Ільці Верх. р-ну); *Великі Погари* (с. Микуличин Яремч. м/р); *Малі Буков'єн* (с. Кривопілля Верх. р-ну); *Малі Затінок* (с. Ільці Верх. р-ну); *Малі Міст* (с. Пуків Рог. р-ну); *Малі Ходак* (с. Кривопілля Верх. р-ну); *Малі Микулинці* (с. Потічок Снят. р-ну); *Малі Погари* (с. Микуличин Яремч. м/р);

б) форму: *Довгі Гони* (с. Дитятин Гал. р-ну); *Крива вулиця* (с. Грабівка Кал. р-ну); *Криве Поле* (с. Красник Верх. р-ну); *Кривий вівіз* (с. Старі Кути Кос. р-ну); *Кругла Мочір'я* (с. Чернелиця Гор. р-ну);

в) давність виникнення поселення: *Нові Вєрхня* (с. Верхня Кал. р-ну); *Нові вулиця* (с. Довгий Войнилів Кал. р-ну); *Нові Липівка* (с. Липівка Тисм. р-ну); *Нові Місто* (с. Пнів Надв. р-ну); *Нові Селі* (с. Загір'я Рог. р-ну, с. Томашівці Кал. р-ну); *Новий Кут* (с. Черче Рог. р-ну); *Старі Козарка* (с. Суходіл Рожн. р-ну); *Старі Селі* (с. Баня-Березів Кос. р-ну, смт. Рожнятів; с. Саджавка Надв. р-ну); *Старі Косів* (с. Спас Кол. р-ну); *Старі Кут* (с. Черче Рог. р-ну);

г) колір: *Жовтий Бєріг* (с. Корости Кос. р-ну); *Зелена Вулиця* (с. Соколівка Кос. р-ну, с. Цвітова Кал. р-ну); *Зелений Клин* (с. Тростянка Кол. р-ну; с. Чернятин Гор. р-ну, с. Грабівка Кал. р-ну); *Зелений Кут* (с. Пнів Надв. р-ну); *Зелений Яр* (с. Новиця Кал. р-ну); *Чорна Демня* (с. Підмихайля Кал. р-ну);

г) оцінні характеристики: *П'яний Горб* (с. Середне Кал. р-ну) – тут колись стояла корчма.

Відносний прикметник у мікроойконімному сполученні може виражати:

а) соціальну чи етнічну характеристику: *Громадські ворота* (с. Тишківці Гор. р-ну); *Мазурська Доліна* (с. Білі Ослави Надв. р-ну); *Міщанський кут* (с. Михальче Гор. р-ну); *Панська Доліна* (м. Косів; с. Сводна Кос. р-ну); *Польська вулиця* (с. Княздвір Кол. р-ну);

Селянський Кут (с. Чернелиця Гор. р-ну); *Царське Селі* (м. Надвірна); *Царський кут* (с. Середне Кал. р-ну); *Циганський кут* (с. Голинь Кал. р-ну);

б) місце розташування: *Вєрхній Кінець* (с. Космач Бог. р-ну); *Вєрхній Погар* (с. Соколівка Кос. р-ну); *Горішний Куц* (с. Стопчатів Кос. р-ну); *Горішний Кінець* (с. Бринь Гал. р-ну; с. Комарів Гал. р-ну; с. Слобода Кол. р-ну; с. Старий Лисець Тисм. р-ну, смт. Печеніжин Кол. р-ну; с. Саджавка Надв. р-ну; с. Глинки Надв. р-ну; с. Цуцилів Надв. р-ну; с. Волосів Надв. р-ну; с. Дзвиняч Бог. р-ну; с. Підмихайля Кал. р-ну; с. Тужилів Кал. р-ну; с. Гуменів Кал. р-ну; с. Станькова Кал. р-ну; с. Копанки Кал. р-ну; с. Павлівка Тисм. р-ну); *Горішня Сігла* (с. Білі Ослави Надв. р-ну); *Гранічний Майдан* (с. Середній Майдан Надв. р-ну); *Долішний Кінець* (с. Бринь Гал. р-ну; с. Залуква Гал. р-ну; с. Комарів Гал. р-ну; смт. Солотвин Бог. р-ну; с. Старий Лисець Тисм. р-ну; с. Космач Бог. р-ну; с. Підмихайля Кал. р-ну; с. Тужилів Кал. р-ну; с. Гуменів Кал. р-ну; с. Станькова Кал. р-ну; с. Боднарів Кал. р-ну; смт. Печеніжин Кол. р-ну; с. Павлівка Тисм. р-ну); *Долішня Сігла* (с. Білі Ослави Надв. р-ну); *Залізний кут* (с. Грабич Кол. р-ну) – вказує на його місцезнаходження – *за лозами*; *Ніжні Гарасими* (с. Бабин Кос. р-ну); *Ніжні Петричі* (с. Бабин Кос. р-ну); *Ніжній Глігул* (с. Соколівка Кос. р-ну); *Ніжній Погар* (с. Соколівка Кос. р-ну);

в) розміщення поруч чи на місці якогось об'єкта: *Військове Містєчко* (м. Коломия); *Вознесєнський кут* (с. Серафінці Гор. р-ну); *Млинєцький Кінець* (с. Путятинці Рог. р-ну); *Насташинський шлях* (с. Кунічі Гал. р-ну); *Миколинський кут* (с. Серафінці Гор. р-ну) – тут колись була церква Св. Миколи; *Польська Рєзидєнція* (с. Волосів Надв. р-ну); *Фільварковий кут* (с. Чернятин Гор. р-ну) – цей куточок колись знаходився поруч з панським маєтком – філварком; *Церковний кут* (с. Середне Кал. р-ну);

г) відношення до тваринного світу: *Козячий бєрег* (с. Княздвір Кол. р-ну);

г) характер ґрунту: *Копана Дорога* (с. Стопчатів Кос. р-ну);

Індивідуальну належність об'єкта виражають присвійні прикметники, що у своєму складі мають суфікси *-ів, -ин, -ов, -єв, -ськ-*. У більшості такі атрибути утворені від антропонімів, а точніше від:

а) особових імен: *Базів кут* (с. Студінка Кал. р-ну) < *Базь* < *Василь* (СУІ, 60); *Іванів Клин* (с. Вільхівці Гор. р-ну) < *Іван* (СУІ, 143-146); *Йосафатова доліна* (с. Серафінці Гор. р-ну) < *Йосафат* (СУІ, 160); *Луців Кут* (с. Пуків Рог. р-ну) < *Луць* < *Лука* (СУІ, 197-198); *Марин Кут* (с. Делятин Надв. р-ну) < *Маря* < *Марія* (СУІ, 212-214); *Марків гай* (с. Отинія Кол. р-ну) < *Марко* (СУІ, 216); *Савчин Чиртіж*

(с. Микуличин Яремч. м/р) < *Савка* < *Сава* (СУІ, 319); *Сафатів кут* (с. Нижня Велесниця Кол. р-ну; с. Нижній Вербіж Кол. р-ну) < *Сафат* < *Йосафат* (СУІ, 160);

б) прізвищ та прізвицьк: *Білакова Яма* (с. Пістинь Кос. р-ну) < п-ше *Білак* (ІФД, 196; СП, 46; ПЗУ, 65); *Грєчухів Кут* (с. Слобода Гал. р-ну) < п-ше *Грєчух* (ІФД, 229); *Канєве болото* (с. Кийданці Кол. р-ну) < *Кань*, пор. п-ше *Канєвський* (ІФД, 264; ПЗУ, 248); *Кухарів Кут* (с. Студінка Кал. р-ну) < п-ше *Кухар* (ССУП, I, 567; ПЗУ, 318); *Пантєлін Гєрбд* (с. Прокурава Кос. р-ну) < п-ша *Пантєла* (СП, 265); *Пантєлюк* (ССУП, II, 788; ІФД, 331; ТІД, 283); *Пірнакова Горі* (с. Середній Майдан Надв. р-ну) < п-ше *Пірнак* (СП, 276; АЛ, 115; ТІД, 288).

Незначна частина прикметників у складі цієї моделі утворена від апелятивів на позначення:

- соціальної характеристики: *Попіві Доліни* (с. Пістинь Кос. р-ну);

- спорідненості та свояцтва: *Бабина гора* (с. Оболоння Дол. р-ну); *Бабіїв Кут* (с. Слобода Гал. р-ну); *Дідова Доліна* (с. Берем'яни Кол. р-ну).

2. Модель "іменник + прикметник".

Досить значну групу утворюють мікроойконімні словосполучення, де атрибут стоїть у постпозиції. Це пояснюється тим, що такі найменування виникли дещо пізніше, а означення додавалося до вже наявних ойконімів, оронімів чи топографічних термінів для розрізнення однакових назв. Інверсійний порядок компонентів атрибутивної синтагми зумовлений впливом польської мови.

Вікторів-Горішний (с. Вікторів Гал. р-ну) < ойконім *Вікторів* + прикметник *горішний*; *Вікторів-Долішний* (с. Вікторів Гал. р-ну); *Вікторів-Середній* (с. Вікторів Гал. р-ну); *Голіція-Веліка* (с. Микуличин Яремч. м/р) < оронім – назва гори *Голиця* + прикметник *велика*; *Голіція-Малі* (с. Микуличин Яремч. м/р); *Двір Загірський* (с. Джурів Снят. р-ну); *Зарічче-Веліке* (с. Шешори Кос. р-ну); *Зарічче-Малі* (с. Шешори Кос. р-ну); *Клузів-Середній* (с. Клузів Тисм. р-ну) < ойконім *Клузів* + прикметник *середній*; *Клузів-Угринівський* (с. Клузів Тисм. р-ну) < ойконім *Клузів* + *угринівський*, що вказує на його знаходження від с. *Угринів*; *Клузів-Ямницький* (с. Клузів Тисм. р-ну) < ойконім *Клузів* + прикметник *ямницький*, що вказує на його знаходження від с. *Ямниця*; *Лаз Матішин* (с. Красна Надв. р-ну) < апелятив *лаз* + присвійний прикметник *Матішин*, що походить від андроніма *Матіша* < *Матвій* (СУІ, 220); *Слобідка Більшівцівська* (с. Більшівці Гал. р-ну) < *слобідка* + прикметник *більшівцівська*, що вказує на належність присілка до смт. *Більшівці*; *Слобідка-Волосівська* (с. Волосів Надв. р-ну) < апелятив *слобода* + прикметник *волосівська*, що вказує на належність присілка до с. *Волосів*.

Серед двослівних іменувань, де атрибут у пре- чи постпозиції став засобом індивідуалізації, особливу увагу привертають мікроойконіміні позиції чи протиставлення структурно-семантичного плану. Причиною виникнення бінарних опозицій можуть бути певні екстралінгвальні чинники, зокрема номінація за суміжними об'єктами, перенесення назви, зовнішня характеристика денотата. Такі атрибутивні сполучення утворюються поєднанням антонімічних прикметників з відповідним іменником і можуть вказувати на:

- розміри території (*великий/малий*): **Великий Бік** (с. Чортовець Гор. р-ну), **Малий Бік** (с. Чортовець Гор. р-ну);

- хронологічну послідовність виникнення (*старий/новий*): **Старий Бурштін** (м. Бурштин Гал. р-ну); **Новий Бурштін** (м. Бурштин Гал. р-ну);

- просторове розташування (*верхній/нижній, горішній/долішній*): **Верхній Жлоб** (с. Топорівці Гор. р-ну), **Нижній Жлоб** (с. Топорівці Гор. р-ну); **Горішній Кут** (с. Вербівка Рожн. р-ну; с. Турка Кол. р-ну; с. Залуччя Снят. р-ну; с. Люча Кос. р-ну; с. Новоселиця Снят. р-ну; с. Джурів Снят. р-ну; с. Прутівка Снят. р-ну); **Долішній Кут** (с. Вербівка Рожн. р-ну; с. Турка Кол. р-ну; с. Залуччя Снят. р-ну; с. Люча Кос. р-ну; с. Новоселиця Снят. р-ну; с. Джурів Снят. р-ну; с. Прутівка Снят. р-ну).

Однак потрібно зауважити, що інколи відповідної антонімічної пари нема або могла існувати в минулому, наприклад **Малі Загір'я** (с. Загір'я Кукільницьке Гал. р-ну), **Нижні Кошарище** (с. Дземброня Верх. р-ну), **Нова Будова** (с. Нижній Струтинь Рожн. р-ну), **Старі Дорба** (с. Боднарів Кал. р-ну).

3. Модель "числівник + іменник" не є продуктивною, у ролі означення виступає порядковий числівник, що узгоджується з відповідним апелятивом та виконує розпізнавальну функцію: **Другий Бік** (с. Дитятин Гал. р-ну; с. Нараївка Гал. р-ну); **Третя дороба** (с. Станькова Кал. р-ну).

4. Модель "іменник + числівник" кількісно перевищує попередню, однак іменник (оронім, гідронім чи просто апелятив) поєднується не лише з порядковим числівником у постпозиції, але й з власне кількісним: **Варятин-два** (с. Буковець Верх. р-ну) < оронім – назва гори *Варатин* (НГП, 48-49) + числівник *два*; **Варятин-одін** (с. Буковець Верх. р-ну); **Віпчунка-Пєрша** (с. Яворів Кос. р-ну) < оронім *Віпчунка* (НГП, 74) + числівник *перша*; **Гора-два** (с. Люча Кос. р-ну); **Гора-одін** (с. Люча Кос. р-ну); **Кут Другий** (с. Бовшів Гал. р-ну); **Кут Перший** (с. Бовшів Гал. р-ну); **Путрїда-два** (с. Лючки Кос. р-ну) < гідронім *Путрїда* (ГП, 203) + числівник *два*; **Путрїда-одін** (с. Лючки Кос. р-ну); **Село Друге** (с. Яворів Кос. р-ну); **Село Перше** (с. Яворів Кос. р-ну); **Село Трєте**

(с. Яворів Кос. р-ну); **Стручків Другий** (с. Яворів Кос. р-ну) < оронім – назва гори *Стручків* (НГП, 369) + числівник *другий*.

5. Модель "займенник + іменник": **Та гора** (с. Богородичин Кол. р-ну); **Той бік** (с. Росохач Гор. р-ну); **Той кут** (с. Загайпіль Кол. р-ну). Такі мікроойконіми складаються із вказівних займенників *та, той*, що вказують на розташування об'єкта відносно інших, та іменників у називному відмінку однини.

6. Модель "іменник + іменник" – це поєднання в один мікроойконім рівноправних основ, зокрема вже наявного ойконіма та географічного терміна чи двох апелятивів: **Горохблина-Ліс** (с. Горохолина Бог. р-ну) < ойконім *Горохолина* + апелятив *ліс*; **Дорогів-Гребля** (с. Дорогів Гал. р-ну) < ойконім *Дорогів* + апелятив *гребля*; **Дорогів-Заріка** (с. Дорогів Гал. р-ну) < ойконім *Дорогів* + апелятив *заріка*; **Крїлос-Гора** (с. Крилос Гал. р-ну) < ойконім *Крилос* + апелятив *гора* 'підвищення' (Експ.), пор. також *гора Крїлоська* (НГП, 196); **Середїна Селá** (с. Путятинці Рог. р-ну) < апелятив *середина* + апелятив *село* в Р. в. одн.; **Центр селá** (с. Олієво-Королівка Гор. р-ну) < апелятив *центр* + апелятив *село* в Р. в. одн.

З-поміж двокомпонентних найменувань прийменниково-іменникові конструкції становлять особливий тип назв у мікроойконімії Івано-Франківщини, оскільки з синтаксичного боку – це обставини місця, а з лексичного дехто з ономастив кваліфікує їх як мезоніми¹. Такі поєднання повнозначного і службового компонента на основі семантико-синтаксичних відношень вказують на місцезнаходження об'єкта, а Ю. О. Карпенко називає їх орієнтованими назвами: у такому випадку один об'єкт позначають, указуючи його розташування щодо іншого об'єкта через відсутність прямого імені [8, 21].

Утворення на базі прийменникових конструкцій з семантикою локальності часто виникають у процесі природної номінації, оскільки в комунікативному акті такі іменування постають стихійно й означають територію, що розташована близько до об'єкта-орієнтира, який виступає мотивуючим словом. Тобто зв'язок з твірним не втрачається, а тому семантика таких мікроойконімів не є затемненою. О. В. Суперанська наголошує, що "мікротопоніміні назви мало чим відрізняються від загальних. Власними іменами їх робить лише прив'язаність до даного конкретного об'єкта, тоді як загальним назвам така прив'язаність не властива" [21, 31]. Тобто можемо з обережністю сказати, що мікротопонім (у нашому випадку мікроойконім) – це ще не власне топонім і вже не

¹ Мезоніми – слова, які за своїм лексичним значенням знаходяться на семантичній осі між двома антонімами [УМЕ, 332]. Автором цього терміна є російський вчений М. Д. Андрєєв.

апелятив. Часто вони лише на шляху до перетворення у власну назву, адже для мікротопонімів "процес топонімічної формалізації ще весь попереду і тільки небагато з них пройнуть цей шлях до кінця" [15, 47]. Схематично зобразимо це так:

апелятив ← мікротопонім (мікроойконім) → онім

Виходить, що найменування мікрооб'єктів стоять між двома протилежними рівнями на парадигматичній осі, тобто займають проміжне, серединне місце, тому можна говорити про лише мезонімії, яке потребує детального аналізу. А. О. Білецький вказував на необхідність дослідження лексичних прошарків перехідних між загальними й власними назвами [2, 18]. Однак Т. О. Гаврилова зазначає, що "мезоніми мають і певні структурні ознаки, зокрема, дуже чисто є двослівними й містять у своєму складі прийменники" [4, 332]. Також у будову мезонімів входять числівники та прикметники. Тобто з вище сказаного випливає, що складені назви та прийменниково-іменникові конструкції, як і інші етимологічно прозорі мікроойконіми (скажімо, *Гора, Центр, Осередок* і т. п.), можна ще кваліфікувати як мезоніми. На підтвердження думки звернемося до статті Ю. О. Карпенка, який, аналізуючи лексико-семантичний спосіб словотвору, теж послуговується термінами "мезонім", "мезонімія", "мезонімізація" та зауважує, що коли у власній назві "семантичні зв'язки вихідного та похідного слова не втрачаються повністю, то перед нами явище мезонімії" [9, 4-5].

Найменування, які оформлені як прийменниково-іменникові конструкції, ще називають описовими локативами [5, 126]. Вони характерні для мікроойконімії Івано-Франківщини, оскільки досить зручні у використанні. Складаються з прийменника (*біля, від, за, коло, на, під*) та загальної (власної) назви. Зауважимо, що в процесі номінації обов'язково враховується чи не враховується місце знаходження номінатора щодо об'єкта найменування. При врахуванні в прийменниково-субстантивному комплексі використовуються прийменники *за, під, від*, а в протилежному випадку – прийменники *біля, коло, на*. Детальніше розглянемо структурні варіанти таких іменувань.

Біля – іменник у Р. в. одн.: **Біля Дмитєрка** (с. Кобилець Кол. р-ну); **Біля млина** (с. Голинь Кал. р-ну); **Біля Пліщучки** (с. Кобилець Кол. р-ну); **Біля Цегельного** (с. Голинь Кал. р-ну); **Біля Церкви** (с. Молодилів Кол. р-ну). У ролі іменника виступають антропоніми, зокрема прізвище та андронім, а також апелятиви та субстантив, що, ймовірно, утворився шляхом еліпсування складеної назви (*Біля цегельного моводу* > *Біля цегельного*).

Від – іменник у Р. в. одн.: **Від бригади** (с. Пійло Кал. р-ну); **Від Винограда** (с. Росохач

Гор. р-ну) < ойконім *Виноград*; **Від ріки** (с. Пійло Кал. р-ну).

За + іменник в О. в. одн. чи множ.: **За водю** (с. Виноград Гор. р-ну); **За греблею** (с. Павлівка Тисм. р-ну); **За двором** (с. Глушків Гор. р-ну); **За Рікбю** (с. Хохонів Гал. р-ну); **За селом** (с. Закрівці Кол. р-ну); **За цегільнею** (с. Джурків Кол. р-ну); **За чорним** (с. Павлівка Тисм. р-ну); **За штрїкою** (с. Прутівка Снят. р-ну) < *штрїка, штрїка* 'залізнична колія' (Онишк., II, 391), 'залізничне полотно' (СБГ, 675); **За горами** (с. Глушків Гор. р-ну); **За кóрчмами** (с. Виноград Гор. р-ну); **За левадами** (с. Дубка Гор. р-ну).

За + іменник у З. в.: **За Селó** (с.мт. Чернелиця Гор. р-ну).

Коло + іменник у Р. в. одн. чи множ.: **Кóло Гура́льні** (с. Данильче Рог. р-ну); **Кóло двора́** (с. Глушків Гор. р-ну); **Кóло Мýру** (с. Путятинці Рог. р-ну); **Кóло фєрми** (с. Пукасівці Гал. р-ну); **Кóло Цєркви** (с. Путятинці Рог. р-ну; с. Прутівка Снят. р-ну); **Кóло Читáльні** (с. Путятинці Рог. р-ну); **Кóло Мєльників** (с. Данильче Рог. р-ну).

На + іменник у М. в. одн. чи множ.: **На бригаді** (с. Баб'янка Кол. р-ну); **На Будзі** (с. Кінашів Гал. р-ну) < мікротопонім – назва урочища *Будз*; **На Валáх**, (с. Лука Гор. р-ну); **На Горбáх** (с. Середне Кал. р-ну) < оронім – назва підвищення *Горбá* (НГП, 100); **На Горі** (с. Виноград Гор. р-ну; с. Вістова Кал. р-ну); **На Грєблї** (с. Дем'янів Гал. р-ну); **На Крєменю** (с. Сенечів Дол. р-ну) < оронім – назва горба *Крємєнь* (ГНП, 110); **На Лáні** (с. Середне Кал. р-ну); **На могúлках** (с. Чортовець Гор. р-ну); **На Олі́йнику** (с. Конюшки Рог. р-ну) < мікротопонім – назва ґрунту *Олі́йник* (ГНП, 110); **На Рівнім** (с. Сенечів Дол. р-ну) < мікротопонім – назва урочища *Рівна Тарниця*, що еліпсувався.

На + іменник у З. в. одн.: **На Селó** (с. Боднарів Кал. р-ну).

Під + іменник в О. в. одн. чи множ.: **Під Вóвчим** (м. Долина) < мікротопонім – назва ґрунту *Вовче*; **Під гра́бина** (с. Велика Кам'янка Кол. р-ну); **Під доли́нами** (с. Фітьків Надв. р-ну); **Під Дубі́на** (м. Долина) < мікротопонім – назва урочища *Дубина*; **Під потóком** (с. Баб'янка Кол. р-ну); **Під Скало́ю** (с. Поділля Гал. р-ну); **Під Черлєно́ю** (с. Городниця Гор. р-ну) < оронім – назва гори *Чорлена* чи горба *Черлїна* (НГП, 400).

Для ідентифікації значення прийменника у структурі сполучення з повнозначним компонентом потрібно аналізувати семантико-синтаксичні відношення прийменниково-відмінкової конструкції, зокрема в нашому випадку обставинні зі значенням статичної локалізації одного об'єкта щодо іншого. Так, прийменник *за*, сполучаючись з іменником в О. в., вказує на місце розташування мікроойконіма позаду іншого географічного об'єкта, за визначеною межею в просторі. Прийменники

біля, коло, що вживаються з формою Р. в., виражають близькість до певного об'єкта чи садиби конкретної людини. Прийменник *на* разом з іменником у М. в. вказує на розміщення географічного об'єкта на території іншого, *від* + іменник у Р. в. вказує напрям орієнтації в просторі по відношенню до більш відомого об'єкта. Конструкції типу *під* + іменник О. в., виконуючи роль мікроойконімів, допомагають орієнтуватися людині на місцевості.

Отже, у мікроойконімії досліджуваного ареалу з усіх атрибутивних синтагм найчастіше вживаними є ті, у яких означення виражене якісними, присвійними та відносними прикметниками, рідше – числівниками й займенниками. Тобто структурна модель “прикметник + іменник” у двочленних іменуваннях є найпоширенішою, причому значну групу становлять назви поселень, де словосполучення утворюють бінарні опозиції, що виражається в таких антонімічних означеннях, як *великий – малий, верхній – нижній, старий – новий, горішній – долишній*. Серед прийменниково-іменникових конструкцій продуктивністю відзначаються утворення з прийменником *за*, що поєднується як з апелативами, так і з власними назвами. Дехто з ономастів кваліфікує досліджувані нами мікроойконіми як мезоніми, однак зазначаємо про це з обережністю, оскільки ґрунтовних теоретичних доведень у науковій літературі поки що немає.

1. Аркушин Г. Л. Прийменник і префікс *за* в мікротопонімії Волині та Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // Проблеми регіональної ономастики : Тези доповідей і повідомлень наукового семінару. – К., 1994. – С. 3–4.
2. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А. А. Белецкий. – К. : Изд. во Киев. ун-та, 1972. – 209 с.
3. Бучко Д. Г. Кілька уваг про атрибути в складених ойконімах / Д. Г. Бучко // Студії з ономастики та етимології. 2004 / відп. ред. О. П. Карпенко. – К., 2004. – С. 16–22.
4. Гаврилова Т. О. Мезоніми у сфері мікротопонімії (на матеріалі говірок Черкащини) / Т. О. Гаврилова // *Studia Slovakistica*. Випуск 10 : Ономастика. Топоніміка [Текст]. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. – С. 330–336.
5. Григорук О. П. Мікротопонімія села Полянецького Савранського району Одеської області / О. П. Григорук // Питання ономастики Південної України. – К. : Наукова думка. – 1974. – С. 125–127.
6. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Лукія Лук'янівна Гумецька. – К., 1958. – 298 с.
7. Заїчківська О. Морфологічні варіанти мікротопонімів південно-східного Поділля / Олена Заїчківська // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. Випуск 17 / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) [та ін.]. – Донецьк : ДонДУ, 2008. – С. 261–265.

8. Карпенко Ю. А. Свойства и источники микропонимия / Ю. А. Карпенко // Микропонимия : мат-лы совещания ; отв. ред. проф. О. С. Ахманова. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1967. – С. 15–22.
9. Карпенко Ю. О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 3–10.
10. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Частина I. / упор. та автор передмови Василь Грещук / Іван Ковалик. – Івано-Франківськ-Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с.
11. Корепанова А. П. Словотворчі типи гідронімів басейну нижньої Десни / А. П. Корепанова. – К. : Наук. думка, 1969. – 100 с.
12. Лисенко А. В. Способи словотворення ойконімів Полтавської області / А. В. Лисенко // Студії з ономастики та етимології, 2009 / НАН України, Ін-т укр. мови ; редкол. : ... В. П. Шульгач (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Довіра, 2009. – С. 88–94.
13. Малюга Н. М. Прийменники у складі топонімічних утворень / Н. М. Малюга // Проблеми ономастичного словотвору : Тези доповідей наукового семінару. – К., 1997. – С. 33–34.
14. Масенко Л. Т. Розвиток топонімічної лексики / Л. Т. Масенко // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 620–659.
15. Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. – М., 1965. – 180 с.
16. Панчук Г. Д. Функції прикметника у складених ойконімах України / Г. Д. Панчук // Студії з ономастики та етимології. 2007 / відп. ред. В. П. Шульгач. – К., 2007. – С. 220–223.
17. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Наталия Владимировна Подольская / отв. ред. А. В. Суперанская. – 2-е изд., переработ. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
18. Поляруш Т. І. Розвиток методу словотвірного аналізу в сучасній топоніміці / Т. І. Поляруш // Питання ономастики Південної України. – К. : Наукова думка. – 1974. – С. 15–20.
19. Регушевський Є. Є. Мезоніми в українській мові / Є. Є. Регушевський // Культура слова. – 1980. – Вип. 18. – С. 14–17.
20. Склярєнко О. М. Дещо про складені ойконіми (спроба типологічного зіставлення) / О. М. Склярєнко // Студії з ономастики та етимології, 2009 / НАН України, Ін-т укр. мови ; редкол. : ... В. П. Шульгач (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Довіра, 2009. – С. 166–174.
21. Суперанская А. В. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии / А. В. Суперанская // Микропонимия : мат-лы совещания ; отв. ред. проф. О. С. Ахманова]. – М. : Изд. Моск. ун-та, 1967. – С. 31–38.
22. Цілуйко К. К. Топонімія Покровського району, Дніпропетровської області / К. К. Цілуйко // Мовознавство. – К., 1957. – Т. XIV. – С. 62–90.

Список скорочень використаних джерел і літератури

АЛПанцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. – Тернопіль, 1995. – 132 с.

ВТС Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.

ГГ Гуцульські говори : короткий словник // відп. ред. Я. Закрецька. – Л., 1997. – 232 с.

ГГІ Габора М. Гідронімія Івано-Франківщини : словник-довідник / Мирослав Габора. – Снятин : ПрутПринт, 2003. – 284 с.

ГНП Габора М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля) : історико-етимологічний словник / Мирослав Габора. – Івано-Франківськ : ОІППО ; Снятин : ПрутПринт, 2007. – 200 с.

Експ. Матеріали, зібрані в польових умовах.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1; 1985. – Т. 2; 1989. – Т. 3; 2003. – Т. 4; 2006. – Т. 5.

ІФД Телефонно-інформаційний довідник м. Івано-Франківськ. – Чортків, 2003. – 480 с.

Мар. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов / Т. А. Марусенко // Полесье. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.

НГП Габора М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини : словник-довідник / Мирослав Габора. – Вид. друге, доп., уточн. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 500 с.

Онишк. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.

ПЗУ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.

СБГ Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СПСловник прізвищ: практичний словозмінно-географічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці : “Букрек”, 2002. – 424 с.

ССУП Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х томах / Юлія Редько. – Л., 2007. – Т. 1: А-М. – XXVI, 720 с., Т. 2: Н-Я. – 721–1438 с.

СУІ Трійняк І. І. Словник українських імен / Іван Іванович Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 909 с.

СУМ Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

ТІД Телефонно-інформаційний довідник міста Івано-Франківськ. – Чортків, 2009. – 384 с.

Торч. Торчинська Н. М. Словник власних географічних назв Хмельницької області / Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 549 с.

УМЕ Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк, Є. А. Карпіловська та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

In the article are considered compound two-word microoconyms of Ivano-Frankivsk region, which made up with the help of lexically-syntactic way of word-building. The structurally-semantic characteristic of these names was made. It was determined, that among attributive syntagmas the productive model is “adjective + noun”.

and among prepositionally-noun – the formation with the preposition for.

Key words: microoconim phrase, attributive syntagma, two-word constructions, compound names, binary oppositions.

В статті розглядаються умовні мікроойконіми Івано-Франківщини, образовані лексико-синтаксическим способом. Дано структурно-семантичну характеристику етих названь. Определено, что среди атрибутивных синтагм продуктивной является модель “прилагательное – существительное”.

Ключевые слова: микроойконимное словосочетание, атрибутивная синтагма, условные конструкции, бинарные оппозиции.

ІСТОРИЧНА АНТРОПОНІМІЯ

УДК 811.16'373.23'01
ББК 81.2 Уж-4

Світлана Пахомова

РЕКОНСТРУКЦІЯ СВІТОГЛЯДУ
ЯЗИЧНИКІВ ЗА ДАНИМИ
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ

Реконструювати культурну інформацію, заховану в імені, дозволяє не лише етимологія онімів, але й уся система їх уживання, надавання, заміни, різних заборон, адже зв'язок між власним іменем і його носієм визначається комплексом традицій, звичаїв, ритуалів, правил, прийнятих у суспільстві, що походять від вірувань, міфології, релігії. Праслов'янська система антропонімів в ембріональному стані мала всі ті джерела, з яких пізніше розвивалися А. Ф. Протягом життя особа діставала кілька імен, щонайменше два: одне – при народженні, друге – при обряді ініціації. Патроніми і андроніми первісно розвивалися не як додаткові до особового імені засоби ідентифікації, а як евфемізми, необхідність у яких виникала внаслідок язичницького табу на ім'я. Така багатоменність була асинхронною: одночасно використовувався лише тодин онім.

Ключові слова: особове ім'я, патронім, андронім, заміна імені, табу на ім'я, ініціація.

Цивілізованій людині буває важко зрозуміти традиції й обряди навіть своєї власної країни, якщо вона незнайома з тим смислом, часто дуже відмінним, котрий вкладали в ці обряди люди віддалених віків і країн, представники цілком інших ступенів культури [13, 501]. Сучасна людина не замислюється, чому переважна більшість жінок, виходячи заміж, змінюють своє дівоче прізвище на прізвище чоловіка; чому східні слов'яни зберігають традицію звертання до людини за іменем по батькові тощо. Дослідники етимології слов'янських власних імен справедливо відзначають їх пов'язаність із світоглядом давньої людини і інтерпретують антропоніми як своєрідний культурний код; єдиним критерієм, який дозволяє визначити когнітивні аспекти давньої антропонімії, нині можуть служити дані типологічного, ареального і порівняльного аналізу всіх відомих антропонімічних систем індоєвропейських мов [16, 10]. Проте, як зазначає І. М. Желєзняк, у власній назві “закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою. Вилучаються лише окремі свідчення, які містяться в онімі, але вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково” [4, 76].

Проте дешифрувати культурну інформацію, заховану в імені, дозволяє не лише етимологія

онімів. Разом з певним відбором мовних одиниць, які використовувалися у функції власних імен людей, уся система їх уживання, надавання, заміни, різних заборон тощо може свідчити про світогляд і свідомість давньої людини, адже зв'язок між власним іменем і його носієм визначається комплексом традицій, звичаїв, ритуалів, правил, прийнятих у суспільстві, що походять від вірувань, міфології, релігії. І це стосується не лише слов'ян чи інших індоєвропейських народів – цей зв'язок характерний також для представників інших мовних сімей [8, 28 – 31]. О.О.Потебня писав: “Насправді існує період, коли людина не тільки не відділяє слова від думки, а навіть не відділяє слова від речі; звідси походить дивне вірування, що дожило до теперішнього часу і полягає в тому, що одна лише вимова відомого слова сама по собі може викликати те явище, з яким воно пов'язане. Віра в об'єктивне існування слова була надзвичайно поширена, і вплив цієї віри, цього міфу на життя був величезний” [10, 241]. Наслідком цієї віри в мові було табу, яке ставало однією з причин зміни форми слова, його лексичного значення чи навіть втрати окремих елементів словника, “мотив табу в мові людей тої давньої епохи відіграв помітну роль в корекції лексику” [5, 61].

Слід зазначити, що табу виконувало важливі функції і в онімній сфері. “Первісна людина, що не в змозі проводити чітку різницю між словами і речами, як правило, уявляє, ніби зв'язок між іменем і особою або річчю, яку воно позначає, є не довільною й ідеальною асоціацією, а реальними, матеріально відчутними узами, що поєднують їх так тісно, що через ім'я магичну дію на людину справити так само легко, як через волосся, нігті чи іншу частину її тіла. Первісна людина вважає своє ім'я суттєвою частиною самої себе і виявляє про нього належну турботу” [14, 329]. Віра в магичну силу антропоніма і ототожнення імені з його носієм спричиняли табу на ім'я, і це служило підставою для утворення паралельних до забороненого оніма засобів називання особи – антропонімічних евфемізмів. Міркування над природою різних антропонімічних категорій, які сформувалися вже в праслов'янський період (ім'я, патронім, андронім), веде нас до думки про те, що рушійною силою розвитку прадавньої антропосистеми були, насамперед, язичницькі уявлення давніх людей і лише потім – потреби точної ідентифікації особи у суспільстві.

Проте в ономастичній літературі утвердилася своєрідна антиномія: з одного боку, не піддається сумніву думка про те, що на первісних стадіях розвитку людства система іменування наших предків була простою, однослівною; з іншого боку, глибоко вкоренився погляд, згідно з яким патронімічні форми

встановлювалися у межах двослівних іменувань як додаткова до особового імені назва: “патронімічні форми являють собою вторинні утворення і служать додатковими іменами при старих антропонімах, які є більш давнім явищем у слов'янських мовах (також в індоєвропейських). (...) Спершу ім'я батька грало другорядну роль, як додаток до особового імені; пізніше в деяких випадках патронімічна форма могла навіть уживатися без імені особи” [3, 130]; “найдавнішим способом додаткового, вже двочленного іменування (виділено нами – авт.) людей, можливо, був звичай називання по батькові, корені якого треба шукати ще в глибокій давнині на стадії виникнення і розвитку патріархату” [15, 113]. Водночас дослідниками слушно зверталася увага на те, що в давній період слов'янам був притаманний звичай мати кілька антропонімічних одиниць протягом життя [1, 24–33].

Очевидно, певна суперечність, яка виникає внаслідок наведених вище тверджень, може бути розв'язана припущенням про те, що в конкретній комунікативній ситуації особа називалася виключно однією власною назвою. Про це можна стверджувати, аналізуючи свідчення про слов'ян, які містяться в античних текстах, а також на підставі ранніх писемних слов'янських пам'яток.

Спостереження над антропонімією ранніх пам'яток слов'янської писемності звертає увагу дослідника насамперед на специфіку жіночого найменування у порівнянні з найменуванням чоловічим. Йдеться передусім про табу на ім'я жінки, про що красномовно промовляють численні факти писемних джерел різних мов. Віра в магію імені і викликану цим його заборону вимагала алегоричного звернення до жінки, створюючи екстралінгвальні умови для формування евфемістичних виразів із використанням родинних термінів на зразок *дочка* або *жінка*, рідше – *мати такого-то* (без наведення її особового власного імені) або з використанням спеціальних патронімічних (-овна) або андронімічних формантів (-оная/-ова). Приклади визначення жінки при згадуванні її особового імені наявні в усіх ранніх слов'янських текстах [див. 9]. Називання жінки без наведення її власного особового імені послідовно фіксується в текстах упродовж століть, переростаючи у міцні традиції. У підтвердження цього можна нагадати, що патроніми на -овна, які при називанні простого люду ретельно видалялися з документів Московської Русі, все ж продовжували використовуватися в народному побуті без згадування особових імен (*Семіоновна*), а також і сучасні діалектні матеріали з колиски Славії – Польщі [6], де й дотепер в усному спілкуванні зберігаються самостійні патроніми без наведення імені особи.

Враховуючи те, що основні антропонімічні категорії: ім'я, патронім, андронім – були сформовані ще в праслов'янський період [7, 185], а також те, що оніми, які їх представляли, використовувалися в ранніх текстах як однокомпонентні одиниці, можна припускати, що різні типи іменувань особи використовувалися в певні періоди життя людини. Дослідження в цьому ключі онімів, що представляють окремі антропонімічні категорії, дає підстави для реконструкції прадавньої антропосистеми.

Табу на ім'я жінки пояснюється, імовірно, її особливим призначенням у суспільстві – тієї, хто несе нове життя; незвичними, незрозумілими для чоловічої частини племені фізіологічними властивостями, а через це – уявленнями про те, що жінка пов'язана з “нечистим” світом, а відтак – не можна вимовляти її ім'я вголос. А оскільки особливість жіночої природи виявляється у певний період зростання молодого організму, то й евфемістична заміна дівочого імені на назву, похідну від батьківського імені, тобто на самостійний патронім, виникала саме в цей час і була пов'язана з ритуалом ініціації. Це була перша заміна власної назви. Нам здається, що табу на ім'я жінки нерозривно пов'язане з табу на кров, адже язичники вірили, що в крові міститься душа людини.

Друга заміна власної назви була викликана переходом жінки в іншу сім'ю після заміжжя. Складний весільний ритуал, рефлексі якого в різних формах виявляються й дотепер, мав на меті увести молоду жінку в іншу оселю, в нове середовище, де втрачав дію покровитель роду її батька і де починалося інше родинне коло з іншим патроном, а отже, не лише дівоче ім'я, але й патронімічна назва вважалася чужими і могли викликати гнів цього сімейного покровителя. Ось чому в складний весільний ритуал входила й заміна імені як необхідна й важлива його частина, відтепер жінка діставала нову евфемістичну назву – андронім. Давньоруський літопис ще через кілька століть після прийняття християнства фіксує цю тисячолітню традицію, зберігаючи такі формулювання: за *Гльба* по *Рюриковну* 1182, *Андрієвну* приведоша за *Стослава* 1160; після заміжжя дівчини патроніми *Рюриковна*, *Андрієвна* змінювалися на андроніми *Гльбовая*, *Святославляя*. Цей прадавній ритуал зберігає свої виразні сліди в сучасній антропонімії, адже й дотепер відбувається традиційна заміна дівочого прізвища на чоловіче при одруженні, хоча пам'ять про корені цієї заміни нашими сучасниками вже втрачена.

Табу на ім'я жінки зберігалось довше, хоча аналогічне явище мало місце і стосовно чоловічих імен. Відомий англійський етнограф та антрополог, знавець давніх і сучасних релігій різних куточків земної кулі Джеймс Джордж Фрезер (1854-1941) відзначав: “Здавалося б, у

спілкуванні з родичами та друзями стриманість у використанні власних імен має зникнути або принаймні послабитися. Насправді часто все криваво навпаки. З величезною неухильністю це правило застосовується саме до осіб, пов'язаних найтіснішими кровноспорідненими узами і особливо узами шлюбу. Нерідко таким особам забороняється не тільки називати один одного по імені, але й уживати слова, що мають з цими іменами хоча б один спільний склад. Ця заборона стосується, зокрема, чоловіків та дружин, чоловіка та батьків дружини, дружини та чоловікової батька" [14, 337–338].

Евфемістична заміна чоловічих імен також здійснювалася при їх переході з одного шлюбно-вікового класу до іншого. Про обряд ініціації писав один із засновників порівняльно-історичного вивчення фольклору В.Я.Пропп: "Що таке посвячення? Це – один із інститутів, притаманний родовому ладу. Обряд цей виконувався при настанні статевої зрілості. Цим обрядом юнака вводили в родові об'єднання, він ставав повноправним членом його і діставав право брати шлюб. Така соціальна функція цього обряду... Форми ці визначаються розумовою основою обряду. Припускалося, що хлопчик під час обряду домирав і потім знову воскресав уже новою людиною... *Воскреслий діставав нове ім'я...*" [11, 56]. В усякому випадку обряд ініціації супроводжувався тортурами, пролиттям крові. І тому, на наш погляд, вимагав табу на дитяче ім'я хлопчика. Надавання нового імені дорослому членові громади фіксується і нині у народів, які перебувають на низькому рівні свого розвитку [12]. Враховуючи це, ми можемо припустити, що в праслов'янський період діяла багатоіменна діахронічна система, при якій оніми, якими ідентифікували людину, замінювали один одного протягом цілого життя особи залежно від її віку. Вірогідно, спочатку дитина діставала ім'я на честь близького родича, або це ім'я певним чином було пов'язане з традиціями ім'янаречення певної родини. Найімовірніше, це було відапелативне ім'я. По досягненні людиною юнацького віку, після обряду ініціації (або посвячення, або постриження) молода людина діставала "доросле" ім'я, і побажання, закодоване у складному імені (на зразок *Станіслав* або *Добромір*), давали не близькі родичі, а жрець або доросла частина громади. Звичайно, це припущення, яке сьогодні неможливо довести документальними джерелами, але побічні факти дозволяють вважати його ймовірним. Одним із таких доказів є ранньохристиянська традиція двоіменності, яка певний час діяла в усіх слов'янських народів, коли в побуті використовувалися сімейні, здебільшого відапелативні імена, а в офіційних, зокрема сакральних, ситуаціях особу називали її християнським іменем. Ми впевнені, що цей звичай був підготовлений багатовіковою

праслов'янською традицією асинхронної двоіменності, тобто віковою зміною деапелативного оніма композитним. Можливо, його корені – у припущенні про множинність «душ» в уявленні слов'ян [2, 19]. Відповідно до якого кожна з цих людських «душ» мала б дістати окреме ім'я.

Водночас визначити точно, коли саме чоловік отримував патронімічну назву на -ич: або внаслідок одруження, або коли ставав батьком, або після того, як помирав його власний батько, – нині сказати важко, адже письмова фіксація антропонімів у слов'янських джерелах писемності стосується вже постязичницького періоду, коли поганські традиції і ритуали активно руйнувалися. Староросійські пам'ятки епістолярного жанру зберегли традицію звертання дружини до свого чоловіка у формі самостійного пароніма: *свѣт мои Васильевич 1677 [МДБП], не поськупен Петрович корми нас рыбкою [ПРЯ]* тощо. Але, на наше переконання, праслов'янська патронімічна назва саме замінювала власне ім'я, а не поєднувалася з ним – поєднання імені особи з патронімом характеризує, очевидно, новіші часи. Спочатку в антропосистемі слов'ян мали місце самостійні патроніми, і ранні слов'янські пам'ятки різних територій добре відображають його, наприклад: *давньоруськ. выгнаша новгородци Изяславича 1154, погнаша по них Володимерича 1156, приде к нему Мьстиславичь 1156, рекль бо бьяше Всеволодичь 1164, аше ми не выдасте Романовичю 1202 [ИЛ], вьдале есмь Гюргевицоу без девяти коунь XI-XII [НГБ-3], соуждальць Ходоутиничь XI-XII [НГБ-5], словен. Colobič, Bochignič, Malič 1377, Babitz, Viditz, Slusitz, Petrowitz 1460 [SUS]* та ін. Очевидно, ця традиція довше зберігалася у нащадків носіїв східного діалекту праслов'янської мови.

Не виключено, що тільки старший син мав право називатися субстантивним паронімом на -ич (Святославичь), тоді як молодші брати – аналітичними ад'єктивними патронімами (син Святославль). Однак кожне з припущень має своє підтвердження як у свідченнях писемних пам'яток слов'янської давнини, так і в особливостях використання патронімічних назв у сучасних східнослов'янських мовах. Дотепер звертання до людини іменем по батькові в східнослов'янських мовах асоціюється з певним віком або відносно високим соціальним статусом названої особи.

Таким чином, викладені вище аргументи дозволяють нам зробити висновок, що патроніми та андроніми виникли в праслов'янській мові не як другорядні, додаткові до імені назви, а як евфемізми, які дозволяли ідентифікувати особу в давньому суспільстві, де діяло табу на ім'я. Зміна онімів протягом життя здійснювалася наступним чином: для чоловіків особове відапелативне ім'я → композитне ім'я → патронім; для жінок

особове ім'я → патронім → андронім. І тільки руйнація язичництва призвела до трансформації прадавньої однослівної антропосистеми. Пізніші потреби ускладненого суспільства якомога точніше визначити людину антропонімами особами, аби довести її майнові права, спричинили появу антропонімічних поєднань – різних формул, що склалися з категорій, які вже були вироблені мовою попереднього періоду. А отже, напрямок розвитку системи при переході від простої до багатолексемної був такий: від самостійних патронімів і андронімів до простих антропоформул особове ім'я + патронім та особове ім'я + андронім.

1. Бестужев-Лада И. В. Исторические тенденции развития антропонимов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М.: Наука, 1970. – С. 24 – 33.
2. Велешкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: «Наука», 1978. – 105 с.
3. Железняк И. М. К истории сербохорватских патронимических форм XII – XV вв. // Дослідження з мовознавства. Вип. 2. – К., Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 130 – 149.
4. Железняк И. М. Світоглядний код слов'янської антропоніміки // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 76 – 88.
5. Илиади А. И. Основы славянской этимологии. – К.: Довіра, 2006. – 270 с.
6. Козубенко И. И. Антропонимия Среднего Полесья: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 25 с.
7. Маројевић Р. Словенски антропоними // Ономастолошки прилози. V. – Белград, 1984. – С. 183 – 195.
8. Никонов В. А. Мистика имени // Никонов В. А. Имя и общество. – М.: Наука, 1972. – С. 28 – 31.
9. Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – 2-е вид. – Ужгород, 2011; Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород: Ліра, 1999. – 248 с.
10. Потебня А. А. Психология поэтического и прозаического мышления // Потебня А. А. Вопросы теории и психологии творчества. Т. 2, вып. 2. – Харьков, 1910. // Хрестоматия по истории русского языкознания. – М.: Высшая школа, 1973. – С. 239 – 253.
11. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 366 с.
12. Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – 383 с.
13. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. / Пер. с англ. Д. А. Коропчевского. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
14. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследования магии и религии: В 2 т. Т. 1: Гл. I – XXXIX. / Пер. с англ. М. Рыклина. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – 528 с. – (Боги и ученые).
15. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. Думка, 1977. – 236 с.
16. Юркенас Ю. Основы балтийской и славянской антропонимики. – Вильнюс, 2003. – 196 с.

The reconstruction of cultural information encoded in a personal name can be ensured not only by means of etymology of onyms but also by the entire system of their use, replacement, and various restrictions. This happens due to the fact that the contact between personal name and its carrier is defined by the complex of traditions, customs, rituals, and rules typical for the society that originate from beliefs, mythology, and religions. At its early stages Common Slavic system of personal names was characterized by the same sources which gave rise to anthroponymic formula. During the course of life the person was given at least two names: at birth and rite of passage. Initially, patronyms and andronyms were developing not as identification means added to personal names but as euphemisms necessary due to pagan taboo for the name. These multiple names were asynchronous: only one name was used at a time.

Key words: personal name, patronym, andronym, name replacement, name taboo, rite of passage.

В статті розглядається реконструкція мовозазрення язичників за даними славянської антропонімії.

Ключевые слова: личное имя, патроним, андроним, замена имени, табу на имя, инициация.

УДК 81'373.2'342
ББК Ш 103.14+Ш 101.1

Любов Осташ

ФОНЕТИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ДАВНІХ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

У статті розглянуто фонетичні варіанти власних особових чоловічих імен із початковими [a], [o], [je] на матеріалі Реєстру Війська Запорозького 1649 року. Проаналізовано їх походження, функціонування і дальшу долю в українській антропонімії. Частина аналізованих імен закріпилася в офіційному іменнику, деякі збереглися у діалектному мовленні. Крім того, варіантність цих імен дає багато можливостей для утворення різноманітних з погляду фонетики українських прізвищ.

Ключові слова: антропонімія, Реєстр Війська Запорозького 1649 року, власне особове ім'я, прізвище, фонетика.

У статті розглянуто фонетичні варіанти власних особових чоловічих імен із початковими [a], [o], [je] на матеріалі Реєстру Війська Запорозького 1649 року [Р]. Реєстр містить списки імен і прізвищевих назв 40 475 козаків особового складу 16 полків [Р, 503], які разом охоплювали територію приблизно таких сучасних областей України: Черкаської, Київської, Полтавської, Вінницької, більшої частини Чернігівської, південно-західної частини Сумської і східної частини Житомирської. Південні межі Полтавського, Чигиринського, Корсунського, Білоцерківського, Брацлавського і

Уманського полків виходили в степ на північ сучасних Кіровоградської, Дніпропетровської та Одеської областей.

Процес фонетичної і словотвірної адаптації імен, зафіксованих у Реєстрі, відбувався віддавна, починаючись фактично від часів прийняття українцями християнства. Як зазначав І. Огієнко, «грецькі хресні ймення були зовсім чужі й незнані для українського народу, а тому в живій вимові їх стали українізувати надзвичайно рано... Надзвичайно цікаві ті хресні ймення, що їх подає календар нашої величної київської пам'ятки 1056 р., т.зв. Остромирової Євангелії. Багато імен тут уже українізовані, себто змінили свою грецьку форму підо впливом нашої мови, напр. (в родовім чи в давальнім відмінку): василу 271 б,... дьмитра 272,... григора 242 б,... гаурила 231 б,... григороу 242 б,... курила 265 б... і т.ін. Поданий список імен із церковного календаря 1056 р. надзвичайно цінний і цікавий, бо він переконливо свідчить, що вже в половині XI-го віку грецькі ймення зукраїнізувалися, а це говорить за те, що ці ймення спорадично мусили давно тут появлятися (задовго до офіційного охрищення України-Руси), бо процес українізації був певне дуже повільний. Подруге, список цей свідчить також, що вдавнину церква вільно вживала хресних імен у живій зукраїнізованій формі, а не кончею в повній грецькій. Ці наші живі форми вільно вживалися в церкві аж до XIX-го ст.; так само вільно вживано їх по наших урядових канцеляріях, де повна грецька форма звичайно мало знана» [4, 289–291].

А – О

У період Київської Русі активно запозичуються грецькі слова. Грецький короткий звук [a] на східнослов'янському ґрунті сприймався як [o]. Це явище зберегло і віддзеркалило й сучасна українська літературна мова, пор. *Овдій, Олександр, Олексій, Онаній, Онисій, Опанас* та ін. [ВІЛ], хоча воно було притаманне всім східнослов'янським діалектам. У цій позиції зберігають [o] також сучасні північноросійські говори. Пізніші розбіжності східнослов'янських мов у вимові початкового голосного з грецького короткого [a] пов'язані з новішими фонетичними процесами – аканням у російській та білоруській мовах та з старослов'янськими старокнижними впливами [1, 63]. У Реєстрі Війська Запорозького 1649 року документується обширна група фонетичних варіантів особових імен, які віддзеркалюють зміну [a] на [o] на початку слова. До них належать: *Авдѣй – Авде(ї), Авдѣй, Аверко – Авєрѣко, Аврамъ – Аврамъ, Агѣй – Агѣй, Акула – Акула, Алекса – Алекса, Алекса(н)де(р) – Алекса(н)де(р), Алексѣй – Алексе(ї), Алексѣй, Ананько – Ананька, Ана(н)я, Антонъ – Анѣтонъ, Артюхъ – Ар(р)тю(х)* та ін. Поряд із іменами, які зазнали змін [a] на [o], представлені

їх кореляти з початковим [a]. Якихось певних закономірностей у кількісному переважанні тих чи інших форм не помічено. Народні варіанти *Авдѣй, Агѣй, Алексѣй* частіше трапляються з початковим [o], імена *Аврамъ, Алекса(н)де(р), Антонъ, Артюхъ*, навпаки, частіше з початковим [a]. Як зазначав А. Кримський, «грецькі імена, які починалися на а..., переходили на Русь як у книжноцерковній формі *Александръ*, так і в більш народній формі *Александръ*, пор. в Київському Ізборнику 1073 р.: *Олександръ* Македонъ ... поряд з *Александръ*. Обидві форми таких імен однаково засвоювалися давніми русинами...» [2, 242]. Явище паралельного вживання імен із початковими [a] та [o] виразно простежується в українській мові XIV–XV ст. У Реєстрі наявна також група особових імен, які функціонують лише з початковим [a]: *Амѣбро(ж)ко* (< *Амѣросій* [ЛБ, 175]) (1 носій імені), *Андрѣй* (649 носіїв), *Анѣдрѣяшъ* (2 носії), *Анѣдро(с)* (1 носій), *Андрюйко* (1 носій), *Артимъ* (6 носіїв), *Архипъ* (< *Архиппъ* [ЛБ, 181]) (2 носії). Зате писемні пам'ятки попередніх століть деякі з цих імен фіксують як із початковим [a], так і з початковим [o]: *Андрѣи, Анѣдрей*, а також *Ондрей* і *Ондрѣи*, причому перша фіксація (бл. 1302 р.) саме з народним варіантом з початковим [o]: *первыи поручни(к)...* *ондрѣи* митковъ пасыно(к) [ССМ, т. I, 75]. Лише з початковим [o] у Реєстрі документуються імена *Ада(с)ко* (< *Ада(с)ко* < *Адам* [Тр., 23]) (1 носій), *Азарько* (< *Азарій* [Тр., 23], пор.: стхъ ꙗ. отрокъ ананья азарья мисаила и данила [1164 р. Ос. 124]) (2 носії), *Аксє(н)ты(ї)* (< *Аксєнти(ї)* [ЛБ, 183]) (1 носій), *Ананасъ* (< *Ананасій* [ЛБ, 173]) (143 носії).

Таким чином, значна кількість народних варіантів імен із початковим [a] закономірна. Вона пояснюється старослов'янськими книжними впливами, зокрема наявністю таких імен у календарях. З іншого боку, наявність імен із початковим [o] свідчить як про давні традиції в передачі грецького короткого [a] ще у киеворуський період, так і про сильний вплив живої української мови у час, коли був укладений Реєстр (середина XVII ст.).

Нижче розглянемо ці процеси на прикладах кількох імен, дотримуючись схеми словникового опрацювання, яку запропонував Остап Р.І. [5, 395–396].

“**Авдѣй** I. Походження: від церк. імені Авдѣй [ЛБ 171]. II. Приклади: Авдѣй Ярашенъко, 133 зв.; Авдѣй Бережны(й), 349; Авдѣй Де(м)че(н)ко, 351. III. Варіанти, кількість носіїв: Авдѣй 2: Б 1, Крп 1; Авдѣ(й) 3: Ум 1, М 1, Плт 1; Авѣдѣй 2: Крс 1, Крп 1. IV. Прізвищеві назви: Сава Авдѣ(н)ко, 41 зв.; Ва(с)ко Авдѣ(н)ко, 314 зв. VII. Прізвища: Авдѣєнко, Авдѣєнко [ГК 9]; Авдѣєвич, Авдѣйчук [СП 18–19].” [5, 397].

У цю словникову статтю Остап Р.І. ще варто додати відомості про сучасне функціонування розм. *Авдїй*, яке походить від оф. *Овдїй* [Тр., 255], а також прізвища: *Авдїєвський* [Тр., 256]; *Авдїєнко* [РСл I, 1; Тр., 236]; *Авдїєнко* [ГК, 9; Горп., 127]; *Авдїєвич* [Шер., 207]; *Авдїйчук* [Тр., 256; Шер., 207]; *Авдїюк* [Тр., 256].

Авдѣй I. Походження: фонетичний варіант імен Авдѣй (див.).

II. Приклади: *А(в)дѣ(й) Полу(в)че(н)ко*; *Авдѣй Самуйле(н)ко*; *Авдѣй Івановичъ*; *Авдѣ(й) Чигири(н)ски(й)*; *Авдѣй Головнъя*; *Авдѣй Болоховъче(н)ко* [Р. 66 зв., 111, 318, 376, 412 зв., 434].

III. Варіанти, кількість носіїв: *Авдѣй* 8: Чрк 2, Крс 3, Прл 2, Н 1; *Авдѣ(й)* 9: Чг 2, Кнв 1, Кв 2, М 3, Чрн 1; *А(в)дѣ(й)* 2: Кнв 1, М 1; *Ав'дѣй* 1: Прл; *Авѣдѣй* 9: Крс 1, П 5, Прл 1, Чрн 2; *Авѣдѣ(й)* 1: Чрн; *Авди(й)* 2: Кнв.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) *А(в)дїєвичъ Я(с)ко*; *Матюша Авдїє(н)ко*; *І(л)яшъ Авдѣєнко* [Р, 78 зв., 305 зв., 355]; пор. *Лаври(н) Авѣди(й)че(н)ко* (< *Авдїєко*) [Р, 72 зв.].

V. Пам'ятки, словники: а) при на(с) будучи товари(ст)е – *Фєдора Капу(с)ти, ... Авдѣа Мѣриєнка* (1653 р.) [ЛРК, 18]; *Овдїй* (< *Авдїй*) (1861 р.) [Закр., 423]; *Овдїй, дія, м. Авдїй* (1909 р.) [Гр., 557].

VI. Сучасний словник: оф. *Овдїй* [ВІЛ, 83; Тр., 255]; розм. *Овдїй* від оф. *Овдїй* [Тр., 255].

VII. Прізвища: *Авдїєнко* [Тр., 256]; *Авдїєнко* [ГК, 166; Горп., 381; РСл II, 751]; *Авдїєнко* [Нов., 599]; *Овдїй* [ГК, 166; Горп., 70]; *Овдїй* [Горп., 142; Тр., 256]; *Овдїй* [Нов., 599]; *Овдїєко* [РСл II, 751; Тр., 256]; *Овдїєнко*, *Овдїєчик* [Тр., 256]; *Овдїєчук* [АДП, 210; Горп., 140; Тр. 256]; *Овдїєчук* [Нов., 599]; *Овдїюк* [Тр., 256].

У цій групі лідером за кількістю носіїв виступає ім'я *Овдїй*. Воно функціонує до сьогодні як офіційне. Має також велику кількість утворених від нього прізвищ, що може опосередковано говорити про його стабільне вживання протягом наступних після написання Реєстру століть. Однак і варіант *Авдїй* зберігся до сьогодні у народному антропоніміконі і представлений певною кількістю утворених від нього прізвищ. Це свідчить про те, що варіант *Авдїй* відзначався стабільним, хоч і незначним кількісно, уживанням протягом століть.

“**Агѣй** I. Походження: від церк. імені Агѣй [ЛБ 172]. II–III. Агѣ(й) Я(ц)ковичъ, 62 зв. (Кнв). V. Пам'ятки, словники: (знахідний відмінок) *Агѣа* [XVI ст. Керста 103]. VII. Прізвища: *Агїй* [Горп. 211]; *Агїєнко* [РСл 5].” [5, 397].

У цю словникову статтю Остап Р.І. ще варто додати прізвища *Агїєнко, Агїй* [Тр., 258].

Агѣй I. Походження: фонетичний варіант імен Агѣй (див.).

II. Приклади: *Агѣй Ряще(н)ко*; *Агѣй Здебька*; *Агѣй Данилови(ч)*; *Агї(й) Домаше(н)ко* [Р, 101 зв., 321, 416 зв., 449].

III. Варіанти, кількість носіїв: *Агѣй* 8: Чрк 1, Крс 1, Б 1, П 2, Крп 1, Прл 1, Чрн 1; *Агї(й)* 4: Кнв 2, Кв 1, Чрн 1.

IV. Прізвищеві назви: а) (у Реєстрі) *Лєвко Агїєнко*; *Яцъко Агѣєвськ(й)*; *Васи(л) Агѣєнко* [Р, 380, 422, 429 зв.]; б) (в інших пам'ятках) *Яско Агѣєвич, Веремѣй Іванович...*, товариство полку Стародубовского (1693 р.) [ВКДГМ, 951].

V. Пам'ятки, словники: *Огїй Нєстерєвичъ* (Дермань, 1645 р.) [ВІАС II, 264]; *Огїй, Огїя, Огїя, м. =Егїй* [Гр., 557]; у свою чергу: *Егїй м. Аггїй* (1909 р.) [Гр., 552].

VI. Сучасний словник: оф. *Огїй* [ВІЛ, 83; Тр., 258].

VII. Прізвища: *Огїєвич* [Тр., 258]; *Огїєвський* [РСл II, 752; Тр., 258]; *Огїєнко* [ГК, 166; Горп., 17; Тр., 258]; *Огїєць* [Тр., 258]; *Огїй* [ГК, 166; Горп., 115; РСл II, 752; СП, 254]; *Огїй* [Нов., 600]; *Огїєко* [ГК, 166; Горп., 51; Тр., 258]; *Огїєнко* [ГК, 166; Горп., 30; Тр., 258]; *Огїєчик* [Тр., 258]; *Огїєчук* [Горп., 341; Нов., 600; Тр., 258].

Як бачимо, на час створення Реєстру найбільш уживаним за кількістю носіїв уже був варіант *Огїй*, він став і сучасним офіційним варіантом імені. Він також має і найбільшу у цій групі кількість утворених від цього імені прізвищ, що може опосередковано свідчити про те, що це ім'я було активно і стабільно вживаним протягом наступних після написання Реєстру століть.

Є – О

Однією з важливих фонетичних рис сучасних східнослов'янських мов є успадкована ще до IX ст. зміна [je] в [o] на початку слова: *один, озеро, олень*. А. Кримський відзначав, що уже в епоху Володимира Святославовича існували паралельні варіанти імен *Олена* і *Єлена*, *Овѣдокия* і *Євѣдокия*, *Орина* і *Єрина*, *Овѣи* і *Євѣи*, *Овѣафїи* і *Євѣафїи*, *Олѣфѣрь* і *Єлѣфѣрий*, *Охрѣмъ* і *Єфрємъ* [3, 394]. Результати цього процесу фіксує і “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.”, у якому абсолютну перевагу мають імена на [o] < [je]. Багатьма прикладами дану зміну ілюструють і писемні пам'ятки XVI ст. [Керста, 50–51]. Нижче наводимо список імен із Реєстру, у яких відбулася зміна [je] на [o]. У даній пам'ятці вони представлені лише варіантами імен із початковим [o]: *Алєхвиръ, Алѣфви(р), Алѣфѣрь, Алѣхвѣрь* (< *Єлєфєрїй* [ЛБ, 203]), *Алїзаръ* (< *Єлєзаръ* [ЛБ, 203]), *Алїсѣй* (< *Єлєсєй* [ЛБ, 204]), *Амє(л)ко, Амєля, Амєлянъ* (< *Ємїліанъ* [ЛБ, 204]), *Астатъ, Астатъко, Астатѣ(ї), Астатѣко* (< *Євѣафїй* [ЛБ, 206]), *Ахрѣмъ* (< *Єфрємъ* [ЛБ, 206]). Напр.: *Алѣфви(р)*

Родиненко; *Олифь(р)* М'рочъникъ: *Олихъбрь* Калю(ж)не(н)ко; *Олиза(р)* Хоме(н)ко; *Олисъй* Ка(р)пе(н)ко; *Оме(л)ко* Лиси(й); *Омеля* Крупъче(н)ко; *Омелянъ* Терешко; *Остатъ* Третякъ; *Остатъ* Дякъ; *Остатъ(й)* Муръзе(н)ко(в) сы(н); *Охрѣмъ* Якиме(н)ко [160 зв., 190, 385 зв., 110, 341 зв., 27 зв., 438, 54, 127 зв., 179, 174 зв., 149]. Деякі імена з Реєстру представлені паралельними формами – з початковим [je] і з початковим [o]: *Євсъй* (< *Євсѣвій* [ЛБ, 206]) і *Овсъй*. Напр.: *Євсъй(й)* Ващенко; *Овсъй* Даниленко [Р, 366 зв., 89]. Глянемо на ці два варіанти детальніше.

"**Євсъй** I. Походження: від церк. імені Євсѣвій [ЛБ: 206]. Утворене шляхом синкопи (*Євс[є]вій*) або додаванням суфікса -ий до усіченої частини (*Євс[є]вій*) + -ий → *Євсъй*). II. Приклади: *Євсъй* Арьтюшенко, 34; *Євси(й)* Брагине(ц), 34; *Євси(й)* Олешъче(н)ко, 85 зв.; *Є(в)си(й)* Ла(с)ко(в)ски(й), 317 зв.; *Євсъй* Куцилий, 323 зв.; *Євсъй(й)* Ващенко, 366 зв. III. Варіанти, кількість носіїв: *Євсъй* 1: Н; *Євсъй(й)* 5: Чрк 3, М 1, Н 1; *Євсъй* 25: Чрк 12, П 7, Крп 2. Н 3, Чрн 1; *Євсъй(й)* 2: Чрк 1, Н 1; *Є(в)си(й)* 4: Чрк 3, Кв 1; *Євси(й)* 3: Чрк 2, Кнв 1. IV. Прізвищеві назви: *Бо(г)данъ* Євсисе(н)ко, 65 зв.; *Ивахъно* Євсъѣе(н)ко, 131; *О(с)тапъ* Євсисе(н)ко, 302; *Ива(н)* Євсисе(н)ко, 314; *Процькъ* Євсъѣе(н)ко, 335; *Ничипоръ* Євсъѣевичъ, 442 зв. V. Пам'ятки, словники: *Євсъй* Левонтъев [1654 р. ПК: 131]; *Євсъй* Осерпука [Гам само: 225]. VII. Прізвища: *Євсієвич*, *Євсієнко* [Горп.: 266; Тр.: 257]; *Євсієнко* [ГБ: 43; ГТ: 91]; пор. *Євса* [Тр.: 257]; *Євсович* [Горп.: 249; ГТ: 91; Тр.: 258]; *Євсюк*, *Євсютин*, *Євса* [Тр.: 258]." [6, 206].

Овсъй(й) I. Походження: фонетичний варіант від *Євсъй* (див.).

II. Приклади: *Овсъй* Даниленко; *О(в)си(й)* Ива(н)кове(ц) [Р, 89, 315 зв.].

III. Варіанти, кількість носіїв: *Овсъй* 1: Кнв; *О(в)си(й)* 1: Кв.

V. Пам'ятки, словники: *Овсъй* (< *Євсѣвій*) (1861 р.) [Закр., 423]; *Овсъй*, *сія*, *м.* *Євсѣвій* (1909 р.) [Гр., 557]; *Овсъй* (XX ст.) [ЛБ, 163].

VI. Сучасний словник: оф. *Овсъй* [ВІЛ, 83; Тр., 257]; розм. *Овсієчко* від оф. *Овсъй* [Арк., 104].

VII. Прізвища: *Овсієвич* [Нов., 599; Тр., 258]; *Овсієвський* [Тр., 258]; *Овсієнко* [Нов., 599; РСл II, 751; Тр., 258]; *Овсієнко* [ГК, 166; Горп., 17; СП, 254]; *Овсієв* [Тр., 258]; *Овсієй* [Нов., 599; РСл II, 751; Тр., 258]; *Овсієйко*, *Овсієйняк*, *Овсієйчик* [Тр., 258]; *Овсієчук* [Горп., 346; Нов., 599; Тр., 258]; *Овсієнок* [ЗА: Кв м, Лв м; Тр., 258]; *Овсієйник* [Тр., 268]; пор. *Овсієк*, *Овсієк* [Чучка, 413]; *Овсієк* [Шер., 206]; *Овсієк* [ГК, 166; Горп., 80; ЗА: м. Херсон; Нов., 599; РСл II, 751; Тр., 258]; *Овсієчно*, *Овсієченко* [Нов., 599; Тр., 258]; *Овсієк* [Нов., 599; СП, 254; Тр., 258]; *Овсієян* [Нов., 599]; *Овсієнський* [ЗА].

Як бачимо, хоча варіант *Овсъй* у даній пам'ятці значно поступається за кількістю носіїв варіантові *Євсъй*, однак, очевидно, у процесі розвитку української антропонімії варіант *Овсъй* набував дедалі більшої популярності: група прізвищ, в основі яких маємо це ім'я, значно більша від групи прізвищ із варіантом *Євсъй*.

Отже, церковні імена в адаптованому на українському мовному ґрунті вигляді одержали значно більше потенційних можливостей для функціонування в українському антропонімічному імені *Огій*, *Овдій*, *Овсьй* і зараз функціонують в українській антропонімії як офіційні, паспортні варіанти. Разом із тим деякі форми імен, які не суперечили своїм виглядом, структурою, вимовою і т. ін. системі української мови (напр. *Авдій*) і мали, очевидно, підтримку діалектного мовлення, також зайняли свою нішу в українській антропонімії, хоча й не відзначалися особливо частим уживанням. Ця варіантність дала також багато можливостей для утворення різноманітних за фонетичними та словотвірними рисами українських прізвищ.

Умовні скорочення назв полків із Реєстру Війська Запорозького 1649 року

Б – Білоцерківський; Бр – Брацлавський; Кв – Київський; Клн – Кальницький; Кнв – Канівський; Крп – Кропивнянський; Крс – Корсунський; М – Миргородський; Н – Ніжинський; П – Переяславський; Плт – Полтавський; Прл – Прилуцький; Ум – Уманський; Чг – Чигиринський; Чрк – Черкаський; Чрн – Чернігівський.

Список використаних джерел

- АДП Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко: [за ред. проф. В.О. Горпинича] // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ: Миколай: Іліон, 2006. – 237 с.
- Арк. Словник варіантів власних імен північно-західної України / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [упорядник Г.Л. Аркушин]. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.
- ВІАС Волинський історико-археологічний збірник. – Почаєв; Житомир. – 1896. – Вип. 1. – Житомир. – 1900. – Вип. 2.
- ВІЛ Скрипник Л.Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. – 3-тє вид., випр. – К.: Наукова думка, 2005. – 334 с.
- ВКДГМ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник Сергій Павленко. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 1056 с.
- ГБ Горпинич В.О. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (Словник) / В.О. Горпинич, Ю.Б. Бабій // Ономастика і апелятиви. – Вип. 29. – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 140 с.
- ГК Горпинич В.О. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник) / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ

Пороги, 2003. – 272 с.

- Горп. Горпинич В.О. Прізвища степової України: словник / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. – 408 с.
- Гр. Словарь української мови / Збір. ред. журн. "Киевская старина"; упорядкував з додатком власного м-лу Борис Гринченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 4. – 563 с. (Надруковано з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом).
- ГТ Горпинич В.О. Прізвища правобережного Степу: словник / В.О. Горпинич, Т.В. Тимченко; [відп. ред. В.О. Горпинич] // Ономастика і апелятиви. – Вип. 22. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 340 с.
- ІА Залиси автора статті.
- Ікр. Закревській Н. Словарь малороссийскихъ идиомовъ или собраніе словъ несходныхъ съ русскими / Николай Закревский // Старосвѣтській бандуриста. – Кн. 3. – Москва, 1861. – С. 255–601.
- Керста Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування / Р.Й. Керста; [відп. ред. Л.Л. Гумецька]. – К.: Наукова думка, 1984. – 152 с.
- Кр. Лексикон словеноросійський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступна стаття В.В. Німчука; [відп. ред. К.К. Цілуйко] – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
- ЛРК Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: збірник актових документів / Підгот. до видання О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило; [відп. ред. І.П. Чепіга]. – К.: Наукова думка, 1986. – 223 с.
- Нов. Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю.М. Новикова; [під ред. проф. Т.Ю. Ковалевської] і проф. І.Є. Намакштанської]. – Донецьк: Вебер (Донецька філія), 2007. – 996 с.
- Осінчук Ю.В. Із спостережень над мовою євангелія 1164 р. / Ю.В. Осінчук // Волинський філологічний текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі. – Вип. 9. – Луцьк: Ред.-вид. відділ Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2010. – С. 122–126.
- Осінчук Ю.В. Державні бойових дій Другої світової і Великої Вітчизняної воєн, які померли в повоєнний період або проживають на території області: Вінницька область / [упоряд. В.С. Харчук та ін.]. – Т. 2: Бершадський район, Гайсинський район, Жмеринський район, м. Жмеринка. – Вінниця: Обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, 2008. – 750 с. – (Книга Пам'яті України).
- ПР. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / НАН України; Інститут української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського; упоряд. Ю. Мищик, М. Кравець. – К.: ІАД НАН України, 2003. – 349 с.
- Ресстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підготували до

друку: О.В. Тодійчук (головний упорядник), В.В. Страшко, Р.І. Остах, Р.В. Майборода. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с. – (Джерела з історії українського козацтва).

- РСл. Редько Ю.К. Словник сучасних українських прізвищ / Юліан Редько; Наукове товариство ім. Шевченка. – Львів, 2007. – Т. I–II.
- ССМ. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / [ред. Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький]. – К.: Наукова думка, 1977–1978. – Т. 1–2.
- Тр. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк; [відп. ред. І.М. Желєзняк]. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
- Чучка Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / Павло Чучка – Львів: Світ, 2005. – 703 с.
- Шер. Шеремета С.В. Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шеремета Світлана Василівна. – Рукопис. – Тернопіль, 2002. – 272 с.

- Жовтобрюх М.А. Історична граматики української мови / М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинко. – К.: Вища школа, 1980. – 319 с.
- Кримський А.Ю. Твори в 5-ти томах. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1973. – 511 с.
- Крымский А.Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднестровья. – Т. 1. – Вип. 1. – Москва: [видавці: В.А. Гатчук (Москва); Н.Я. Гирич (Київ); Я.Н. Ниренберг (Звенигородка)], 1907. – 272 с.
- Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням / Іван Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
- Остах Р.І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії / Роман Остах // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 392–411.
- Остах Р.І. Українські особові імена середини XVII століття як об'єкт лексикографії. 7 / Роман Остах // Українська історична та діалектна лексика: збірник наукових праць / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 201–224.

Загальні скорочення

зв. – зворотний бік аркуша розм. – розмовний варіант імені м. – (у словнику церк. – церковне Б. Грінченка) мужской оф. – офіційний варіант імені

Phonetic variants of own personal male names with initial [a], [o], [je] based on material of Zaporizhian Army Register (1649) are considered in the article. Their

origin functioning and further lot in the Ukrainian anthroponymy were analyzed. Part of analyzed names stayed in official system of names, some stayed in dialect speech. Besides, variance of these names gave many possibilities for creation of various, from the phonetic point of view, Ukrainian surnames.

Key words: anthroponymy, Zaporizhian Army Register (1649), own personal name, surname, phonetic.

В статті розглядаються фонетичні варіанти власних чоловічих імен з початковими [a], [o], [je] на матеріалі Реєстра Войска Запорозького 1649 року. Проаналізовано їх походження, функціонування та подальше розвиток в українській антропонимії. Частина аналізованих імен вошла в офіційне використання, деякі збереглися в діалектній мові. Крім того, варіативність цих імен дала багато можливостей для утворення різноманітних з точки зору фонетики українських прізвищ.

Ключевые слова: антропонимия, Регистр Войска Запорозького 1649 года, собственное личное имя, фамилия, фонетика.

УДК 81.373.22 : 811.161.2
ББК 81.2 Ук-4

Микола Лесюк

АНТРОПОНІМІКОН КНЯЖОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються семантичні та структурні моделі антропонімікону Княжої України. Зроблені переконливі висновки про українське походження багатьох сучасних європейських імен.

Ключові слова: антропонім, ономастикон, період Київської Русі, християнство.

На відміну від апелювативів власні назви не мають лексичного значення, вони тільки вказують на певну річ чи на людину, але разом з тим вони виконують важливу ідентифікаційну функцію, яка допомагає розрізнити, розпізнати цю річ чи цю людину, тобто уможлиблює її ідентифікацію. Однак і власна назва може „обростати“ різноманітними конотативними нашаруваннями, є власні назви, прізвища, імена людей, яких знає широка громадськість, тобто ці власні назви мають надзвичайно багатий зміст. Загальна назва *поет*, наприклад, може викликати в нас різні асоціації, на думку спаде ціла низка прізвищ поетів, яких ми знаємо. Це може бути і Петрарка, і Гейне, і Шекспір, і Міцкевич чи будь-який інший, але коли ми почуємо власну назву, наприклад, Шевченко, то вона викличе в нас значно ширші асоціації: це геній України, це народний пророк, це совість, батько української нації тощо.

Власні назви виникають завжди тоді, коли є потреба вирізнити якусь особу чи річ з-поміж

інших їй подібних. Так виникли і власні іменування людей, але коли одного імені буде вже замало для ідентифікації цієї людини, у нас з'явилось прізвисько, яке характеризувало її, виділяло якісь певні риси її зовнішності чи характеру. Прізвиська в свою чергу з розвитком суспільства були узаконені, стали офіційними прізвищами і тепер служать надійним ідентифікатором людини, хоч і не завжди достатнім, що часто в якомусь відносно замкнутому колективі людей викликає потребу додаткового іменування особи вже новим прізвищем. Такі ситуації виникають особливо часто в сільській місцевості, де інколи проживають по кілька десятків людей з однаковими прізвищами та іменами.

Про інвентар власних особових назв у княжій Україні, зокрема, в Галицько-Волинській державі можна судити з Галицько-Волинського літопису. Власне, літопис свідчить про те, що в XIII ст. в Україні ще не було, крім власних імен, якоїсь іншої усталеної форми іменування людини. Велику групу серед цих власних імен складають імена, що являють собою традиційні слов'янські композити, тобто лексеми, що поєднують два корені і завдяки цьому виступають уже своєрідною характеристикою особи, причому характеризують особу принаймні з двох сторін.

Треба зазначити, що композитні особові імена сягають глибокої давнини, вони зустрічалися ще в індоєвропейській період розвитку мови [див., наприклад, 2], дуже поширеними були в часи праслов'янської мовної єдності і тому, зрозуміло, були успадковані в слов'янськими, зокрема давньоукраїнською мовою. У період, описаний у Галицько-Волинському літописі, композитні імена були широкоживаними, але називали ними в основному людей вищої суспільної касты – князів, воєвод, бояр та їх дітей. Вважається, що з прийняттям християнства ці імена поступово були витіснені іменами з християнського календаря. Як пише польська дослідниця Єма Вольніч-Павловська, прийняття християнства і впровадження культу святих опікунів зумовило витіснення давніх іменувань моделей [див. 3, 313]. Однак у Київській Русі традиція іменування князів складними іменами, видно, мала міцні корені, бо князі (невідомо, чи всі, чи тільки деякі), крім хресного (хрестильного) імені, мали ще й ім'я композитної структури. Так, наприклад, Всеволод, син Мстислава Романовича Старого мав хрестильне ім'я *Петро*, його брат Святослав був охрещений *Симеоном*, а князь Володимир Василькович, племінник Данила Галицького, мав хрестильне ім'я *Іван*.

У групу імен композитної структури, засвідчених у Галицько-Волинському літописі, входять такі: *Болеслав* (напр., Болеслав Стидливий – лядський князь), *Брячислав*, *В'ячеслав* (напр., В'ячеслав Великий Товстий,

В'ячеслав Лисий), *Вітомир*, *Володимир*, *Владислав* (напр., Владислав III Старий Тонконогий, син Мешка III Старого), *Володислав* (напр., Володислав Ломоносий, воєвода, Володислав Старий, онук Мешка III), *Воротислав*, *Всеволод* (напр., Всеволод Святославич Чемний), *Держикрай* (Володиславович), *Держислав* (Абрамович – посол Лестька), *Доброгость*, *Доброслав* (Суддич), *Домажирець* (Лазар, смерд з Коломиї), *Домажирич* (Юрій), *Желислав*, *Жирослав*, *Жислав*, *Земомисл*, *Із'яслав*, *Мирослав*, *Молибозовичі* (бояри), *Молибозич* (Івор Молибозич – смерд з Коломиї), *Мстибог*, *Мстислав* (напр., син Данила або Мстислав Мстиславич Удатний, Мстислав Романович Старий, Мстислав Німий, Мстислав Святославич), *Мстиуй* (воєвода Конрада), *Пакослав* (Пакослав Лясотич, воєвода, Пакослав Войцехович), *Положишило* (Костянтин, воєвода Данила), *Радислав* (Юрійович), *Ростислав*, *Ростиславко* (слуга Мстислава), *Святополк* (Святополк I Великий), *Святослав* (Святослав Хоробрий, Святослав Ігорович), *Станіслав* (Станіслав Микулич), *Судислав* (Судислав Ілліч, Вернарович), *Ярополк*, *Ярослав* (Ярослав Мудрий, Ярослав-Афанасій, Ярослав Ігварович), *Яволод*. Більшість із цих імен має чітку внутрішню форму: *Брячислав*, 'звучати, іменіти славою', *Володислав* 'володіти славою', *Всеволод* 'володіти всім', *В'ячеслав* (в'яче – більше, тобто 'більше слави'), *Доброгость* 'бути добрим гостем', *Доброслав* 'мати добру славу', *Із'яслав* 'брати славу', *Мирослав* 'славити мир', *Мстислав* 'славний месник', *Молибозич* 'син того, хто молить Бога', *Яволод* 'той, хто взяв владу' (я < перший склад від *jęti* 'брати') тощо. Більшість із традиційних слов'янських імен закінчується елементом *-слав* або *-мир*, але зустрічаються й імена типу *Доброгость*, *Молибозич*, *Держикрай* і под.

Наведені імена, як відзначалося, дуже часто зустрічалися в давньоукраїнській період, і на величезній території Київської Русі могло бути кілька князів на ім'я *Мстислав*, *Ярослав*, *Всеволод*, *Володислав* тощо. Отже, виникла проблема ідентифікації цих осіб, тому часто до імені додавалося ім'я батька: *Ярослав Ігварович*, *Мстислав Святославич*, *Судислав Ілліч*, *Держикрай Володиславович*, *Держислав Абрамович* (посол Лестька), *Радислав Юрійович*, *Володислав Вітович* і под. Інколи й цього було недостатньо, тоді до особової назви додався третій елемент: *Мстислав Мстиславич Удатний*, *Мстислав Романович Старий*, *Мстислав Ярославич Німий*, *Всеволод Святославич Чемний*, *Казимир II Справедливий*. Треба

відзначити, що в літописі досить часто зустрічаються особові назви, які несуть якусь додаткову інформацію про особу, тобто прізвисько, з яким ця особа і ввійшла в історію. Це були переважно прізвиська прикметникової

форми, які вказували на ту чи іншу рису особи, наприклад: *Ярослав Мудрий*, *Володимир Великий*, *Мстислав Німий*, *В'ячеслав Лисий*, *Міка Бородатий*, *В'ячеслав Великий Товстий*, *Генрік II Побожний*, *Генрік I Бородатий*, *Мстислав Романович Старий*, *Святополк I Великий*, *Володислав Старий*, *Лесько (Лешко) Чорний*, *Лешко Білий*, *Болеслав Стидливий*, *Святослав Хоробрий*, *Мешко Лясконогий* (князь лядський), *Владислав III Старий Тонконогий*, *Володислав Ломоносий*, *Казимир II Справедливий*.

Досить велику групу особових назв у літописі складають імена, що прийшли із запровадженням християнського календаря, імена, які й нині в основному поширені в Україні. Ось їх перелік: *Андрій* (король угорський), *Артемій* (єпископ галицький), *Авдій* (різьбяр по каменю), *Борис* (мученик), *Василій* (єпископ), *Василько* (князь), *Гаврило*, *Гліб*, *Григорій*, *Давид* (автор псалмів) *Данило* (король), *Дем'ян* (тисяцький), *Демид* (князь), *Діонісій*, *Дмитро* (воєвода), *Євсіній* (єпископ), *Єзекія* (іудейський цар), *Іаков* (апостол), *Іван*, *Іванко*, *Ілля*, *Іоан* (єпископ), *Іоасаф* (єпископ), *Іов* (праведник), *Іраклій* (син Данила), *Кирило* (митрополит), *Клим*, *Клим'ята* (боярин), *Кондрат*, *Кузьма* (святий), *Курило* (печатник, оберігав печатку, потім митрополит), *Лавр* (мученик), *Лаврентій*, *Лазар* (боярин), *Марко* (єпископ), *Матій* (зять Любова, воєвода), *Микифор*, *Микула* (соцький), *Мина* (від грецького *μήν* 'місяць'), *Митрофан* (єпископ), *Михайл* (святий), *Михайло*, *Михалко*, *Мойсей*, *Никола* (святий), *Оганій* (печерський ігумен), *Олег*, *Олекса*, *Олександр*, *Павло* (посол Данила), *Петро*, *Порфирій* (єпископ), *Прокопій*, *Роман*, *Семен*, *Симеон* (єпископ), *Соломон* (цар бібл.), *Тимофій*, *Федор Федорко* (варіант *Ходорко*), *Феодор* (святий), *Філіп* (цар римський), *Філя* (воєвода угорський), *Фрол* (мученик), *Хома*, *Іоаким* (праведник), *Юрій*, *Яків* (стольник), *Янець* (Ян) – воєвода, *Янь*.

Багато з цих імен виступали з якимись додатковими вказівниками щодо особи. Це могли бути лексеми з патронімічним суфіксом *-ич* (*-ович*), утворені від імені батька чи когось із рідних, від прізвиська батька, від назви місця проживання тощо: *Андрій Путивлич* (воєвода), *Василій Гаврилович* (воєвода), *Василій Глібович* (боярин), *Василько Гаврилович*, *Гаврило Душилович*, *Гаврило Іванович*, *Гліб Заремійович*, *Гліб Поткович*, *Гліб Судиславич*, *Григорій Васильович*, *Давид Вишатич* (воєвода), *Данило Нажирович*, *Діонісій Павлович* (воєвода Данила), *Дмитро Єйкович* (боярин), *Іван Дмитрійович*, *Іван Михалкович*, *Іванко Станіславич*, *Ілля Щепанович*, *Клим Христинич*, *Михайло Всеволодович*, *Михайло Глібович*, *Лука Іванкович*, *Остафій Костянтинович*, *Петро Турович*, *Семен Дядькович* (боярин), *Семен Олуйович*, *Юрій Кончакович* (хан половецький), *Юрій Прокопійович*, *Юрій Янович*, *Яків Маркович*; це

могла бути іменникова назва, схожа на сучасне прізвище: *Андрій Стірлянд, Борис Узболк* (межибозький), *Іван Лекин* (воевода), *Михайло Хоробрит, Михалко Скула, Олекса Орішко, Степан Медушник, Яків Браганц* (папський посланець), *святий Георгій Побідоносець, Даниїл Ступник, Симеон Ступник, Федір Стратилат*, історіограф *Євсевій Памфіл*; це могли бути й тричленні структури (*Костянтин Асен Тих, Михайло І Асен* – цар болгарський), структури, в яких другий член мав прикметникову форму (*Олег Курський, Олександр Невський, Міка Бородатий, Семен Коднинський, Семюно Чермний, святий Дмитрій Солунський, Іоан Златоустий, Філіп* з окресленням „безбожний“ (боярин). Зустрічаються в літописі й такі двочленні структури, де автор указує, що це „прізвище“: *Василь* – „дяк за прізвищем Молза“ *Никифор* „за прізвищем Станіло“ (єпископ).

У літописі зустрічається ціла низка християнських імен у здрібніло-пестливій формі, причому саме в такій, у якій вони вживаються в Україні й нині. Це *Іванко, Василько, Михалко*, польське ім'я *Лешко* (< *Лех*), *Ростиславо, Сем'юно, Федорко* з варіантом *Тодорко*.

Досить велику групу власних особових назв, зафіксованих у Галицько-Волинському літописі, складають литовські та ятвязькі імена. Це імена литовських та ятвязьких князів, воевод, богів, яким молилися литовці ще до прийняття християнства. Встановити зараз етимологію їх нелегко, оскільки тут потрібні спеціальні дослідження з використанням етимологічних словників литовської мови, яких, на жаль, у нашому розпорядженні немає, тож лише наведемо ці особові назви. Отже, князі литовські: *Айшевно Рушкович, Бикши, Будивид, Будикид, Бутовит, Вижійк, Вишимут, Вишлій, Відікал, Вонібут, Миндовг, Дов'ят, Довмонт, Довспрунк, Єдивилк, Кинтибут, Китеній, Ленгвін, Ликійк, Пликосова, Пукийк, Спрудійк, Юдьки*. Литовський князь *Тройден* охарактеризований у літописі як окаянний, проклятий, беззаконний, немилостивий, такий, як *Антіох сірійський, Ірод єрусалимський, Нерон римський, Борза, Лісій, Свелкеній, Сирпутій* – брати Тройдена, *Трид* – воевода Тройдена; *Войшелк, Репекія, Рукль* – сини Миндовга; *Єдивид, Тевтивил* – синівці (племінники) Миндовга; *Сирвид Рушкович, Хвал* – воеводи ятвоські; *Ревба* – посол Тевтивила; *Тренята* – чоловік сестри Миндовга; *Анкад, Буряль, Дор, Комат, Минтеля, Лотохарот, Мудійко, Небр, Пестило, Стекинт, Раймо, Шюрпа, Юндил, Яшелт* – князі ятвязькі; *Бруно* – старійшина ятвягів, *Небьст* – посланець ятвягів, *Мондушич Шутр, Стегут Зібрович* – ятвяги; *Викинт, Єрдивил* – жемойтські князі, *Довмонт* – нальщанський князь; *Андай, Диверкс, Медейн, Нонадій, Телявел* – боги, яким поклонявся Миндовг.

Як бачимо, тут особи названі одним іменем і лише *Айшевно Рушкович* (князь), *Сирвид Рушкович* (воевода) та *Шутр Мондушич* і *Стегут Зібрович* названі двочленними структурами, причому літописець назвав їх, як називав давньоукраїнських князів, іменами, утвореними патронімічним суфіксом *-ич, -ович*. На український кшталт назвав літописець ятвязького князя *Пестила*.

Другу велику групу особових назв, виявлених у Галицько-Волинському літописі, складають імена татаро-монгольських ханів, воевод та вояків, семантику яких також встановити важко. Наводимо тут лише ті імена, що названі в самому тексті літопису, хоч у примітках до тексту подаються численні варіанти того чи іншого татарського імені. Подаємо ці особові назви: *Актай* (елемент *ак* у тюркській мові означає 'білий'), *Балай* (означає, очевидно, 'молодий', пор. у турецькій мові *bala* – 'хлопчик'), *Бурондай* (можливо, означає 'воркотун, буркотун', пор. у вепській мові *burajdab* – 'бурчати'), *Менгухан, Манман* – воеводи Батиеві, *Бай-Тимур* (*bai* – 'багач, хазяїн, верховода, герой', *Тимур* – від тюркського *temir* – 'залізо') – онук *Джучі, Байдар* (теж перша частина слова *bai*, що може означати впливову людину, верховоду), *Бечак* (кримсько-татарське *bişak* – 'прикраса'), *Кайдан* (через тюркську і арабського *qajdāni* – 'пути, зав'язка' [1; П, 161], *Куюк, Менгу*, – двоюрідні брати Батія, *Батий* (тюркська форма цього імені – *Bāī*, де *ā* перейшло в *ı*. У монгольській *bāī* означає 'сильний, міцний' – [див 1; I, 135] – монгольський хан, з наступу якого розпочалося татаро-монгольське іго, *Бирюй* (пояснюючи слова *бирич, бирюч*, що близькі за звучанням до *Бирюй*, М.Фасмер пов'язує їх із значенням 'начальник', що стосується, очевидно, татарського *bojorowcy* 'пан', 'начальник' [див 1; I, 166] – племінник Батія, *Джучі* – перший син Чингісхана, *Ковдижад Тюдіяминович, Козій, Кончак, Кубатан, Ягурчин* – татарські воеводи, *Ашик* (у турецькій *aşık* означає 'коханий, закоханий'), *Баймур, Болюй, Куйчій, Овруч, Сонгур* – татарські воїни, *Себідай* – богатир, *Алгуй, Котянь (Сутюйович), Куремса, Менгу-Тимур, Могучій, Ногай, Отрок, Сирчан, Телебуга, Тігак, Тобаши* – татарські хани, *Кутлугуб, Тегичаг, Єшимут* – послы Ногаєві окаянного, *Мамій, Тойма* – воеводи Ногаєві, *Мутаген* – перший син Чагатає, *Тук-Тимур* – 13-ий син Джучі, *Тулуй* – четвертий син Чингісхана, *Угедей* – великий монгольський хан, *Урдюй* – брат Батія, *Чагатай* – другий син Чингісхана, *Чингісхан* – великий монгольський хан. Тут також в основному одноелементні назви, лише деякі літописець подає за давньоукраїнським зразком – *Ковдижад Тюдіяминович, Котянь (Сутюйович)*.

Давньоукраїнські князі вели перманентну боротьбу з половцями, які представлені в літописі в таких іменах: *Котянь, Сомогур* – князі

половеські, *Юрій Кончакович* – хан половецький, *Бігбарс, Борут, Скомоно* – половецькі воеводи, *Доман* – „путивелець печестивий“.

Численну групу особових назв у Галицько-Волинському літописі становлять, умовно кажучи, західноєвропейські імена. Це, зокрема, такі: *Бела* – син Андрія, короля угорського, якого ще називали *Бела-рикс*, тобто Бела-король, *Бенедикт*, якого називали *Бор Лисий, Бенеш* – воевода чеський, *Бернард*, „на прізвище Прейсель“ – воевода угорський, *Бертольд* – син короля угорського, *Вальдемар II Переможець* – датський король, *Вацлав I, Генрік I Бородатий* – батько *Генріка II Побожного, Генрік Правий* – князь воротславський, *Генріх Крунський, Герберт* – воевода німецький, *Герман, Екберт* – брат королеви угорської, *Ендре* угорський варіант імені Андрій, короля угорського, *Завіша* – чеський магнат, *Інвар Ідріх* (воротславський), *Індірович – Генрік II Побожний, Лешко (Лешко) Чорний, Лешко Іллий, Мешко III Старий, Мешко Лясконогий, Самовит, Конрад I мазовецький*, – князі лядські, *Кашілат Селезенець* – воевода Володимира, що походив із Сілезії, *Суд, Сулко, Ворж, Невстун* – воеводи лядські, *Коломан* – син Андрія, короля угорського, *Людовік Маркольт* – німчин, *Миртиниш* – воевода короля угорського, *Марцел, Омир (Гомер), Отто Гардек Петтауський, Оттон* – воевода німців, *Пізо* – посол папський, *Пржемисл II Оттокар* – король чеський, *Творіян Войтихович* – посол Лестька, *Уз* – угрин, *Фрідріх II Войовничий, Фрідріх II Штауфен* – король німецький, *Фулко* – єпископ краківський, *Яртак* – лях. Імена ж угорських воевод *Мок'яна* (великого сліпоого), *Корочюна, Вітомира, Ілмуні* скидаються більше на українські, ніж на угорські.

У літописі є ще ціла, можна вважати, власне українських, імен. Це *Милій* – старшина *Вакоти, Переніжко, Борко Олов'янець* – боярин, *Дібринин, Дунай* – воевода, *Кормильчич(і)* – рід боярський, *Нездил* – кормилець, *Лев* – син *Данилів, Вишата* – воевода *Данилів* та деякі інші.

Є в літописі особові назви, походження яких треба досліджувати докладніше. Це імена: *Іванко, Бот, Волдрис* (боярин, очевидно це був ятвовець), *Вори, Діаниш* (воевода), *Земовит I, Ірненько, Митуса* – співак, *Мемнона* – єпископ, *Митчюк Ор, Пот* (двірський), *Прейбор* – боярин, син *Степаца Рядовича, Рабсак* – глашатай *Інахеріба, асірійського царя, Рах Михайлович, Ричша* – слуги князя Володимира, *Тибрець, Чак* – боярин, *Чюхома, Шварно* – син *Данила, Шель* – воевода *Данила, Шель* – боярин, *Юдин* – воевода, *Фрон*.

Жінки рідше фігурують у різноманітних джерелах, описаних у Галицько-Волинському літописі. Зважаючи на перманентні війни, які вели давньоукраїнські князі то між собою, то із

зовнішніми ворогами, жінки не могли брати участі у керівництві князівствами чи виконувати якісь інші командно-керівні функції. Їхня функція була одна – народжувати дітей, виховувати їх, виряджати на війну чоловіків та синів та оплакувати їх у разі загибелі. Виняток становить лише княгиня *Ольга*, яка жорстоко відомстила деревлянам за смерть свого чоловіка князя *Ігоря*. У зв'язку з цим і кількість жіночих імен у літописі значна менша. Ці імена також можна поділити на групи за походженням. З традиційних слов'янських композитної структури тут можна назвати лише імена *Гремислава* (вдова *Лестькова*), *Із'яслава, Ростислава*. Найбільшу групу складають імена християнського календаря *Анна, Євдокія, Єфимія, Єфросинія, Маргарита, Марина, Марія, Настасія, Оксинія, Олена, Ольга, Прасковія, Федора, Феодосія, Феодулія, Христина*, які в основному й тепер використовуються для найменування жінок. Згадуються тут імена жінок хана татарського *Угедєя Баракчинова* (велика княжна, перша жінка) і *Туракіна* – друга жінка *Угедєя*. Одне ім'я можна, очевидно, вважати прізвиськом. Це ім'я *Дубровка* – перша жінка князя *Василька*.

Є невеличка група імен, які й тепер уживаються в країнах Європи. Це *Гертруда* (княгиня, жона *Романа Даниловича*), *Грифіна, Кінга* (дочка *Бели*, угорського князя), *Констанція, Кунегунда* (дочка *Ростислава* й *Анни*), *Ядвіга* та, можливо, ще деякі інші, які в українському перекладі літопису називаються в численних примітках.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Т. I. – Москва, 1964; Т. II. – Москва, 1967.

2. Milewski N. Indoeuropejskie imiona osobowe / N. Milewski. – Wrocław, 1969.

3. Wolnicz-Pawłowska Ewa. Composita w historycznej onomastyce ukraińskiej / Ewa Wolnicz-Pawłowska // Słowiańskie composita antroponimiczne. – Lublin, 2000).

The semantic and structural models of antroponimikon of Princely Ukraine are examined in the article. Convincing conclusions are done about the Ukrainian origin of many modern European names.

Key words: antroponym, onomastikon, period of Kievan Rus, christianity.

В статті досліджуються семантичні та структурні моделі антропонімів Княжої України. Сделаны убедительные выводы о украинском происхождении многих современных европейских имен.

Ключевые слова: антропоним, ономастикон, период Киевской Руси, христианство.

Марія Тишковець

ХРОНОЛОГІЧНА ДИСТРИБУЦІЯ ОЙКОНІМІВ НА **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З ХРИСТІЯНСЬКИМИ ІМЕНАМИ В ОСНОВАХ

У статті розглядається кількісна характеристика і хронологія ойконімів Правобережної України на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) з християнськими іменами в основах.

Ключові слова: ойконім, посесивні ойконіми, християнське ім'я.

Важливим етапом для відтворення процесу формування і становлення посесивних ойконімів Правобережної України з християнськими іменами в основах у системі української топоніміки є вивчення кількісної репрезентації таких найменувань поселень і їх хронології, що "не лише доповнює лексико-структурний аналіз, а й інформує про певні закономірності їх розвитку на різних історичних етапах, про їх норми і динаміку в межах загальноомовної і топонімічної систем" [4, 116].

Далі розглянемо фіксації назв населених пунктів Правобережної України на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) з християнськими іменами в основах за століттями.

За історичними джерелами, що наявні у нашому розпорядженні, кількість ойконімів із формантами **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) становить 148 назв, хоча хронологічна розверстка їх за століттями виявляється так (Табл. 1).

Таблиця 1

Загальна кількість найменувань поселень на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*), з основ яких почерпнуто християнські імена та їх варіанти. Правобережної України за століттями та їх відсоток до всієї кількості назв на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) з християнськими іменами в основах досліджуваної території

Століття	Кількість найменувань						Разом	%
	* <i>-jъ</i>	%	* <i>-j-a</i>	%	* <i>-j-e</i>	%		
XIII	1	0,7	1	0,7	0	0	2	1,3
XIV	0	0	0	0	1	0,7	1	0,7
XV	2	1,4	3	2	9	6	14	9,5
XVI	*2	1,4	6	4	13	8,8	21	14,2
XVII	3	2	6	4	11	7,4	20	13,3
XVIII	0	0	8	5,4	12	8	20	13,3
XIX	2	1,4	12	8	21	14,2	35	23,3
XX	2	1,4	19	12,8	13	8,8	34	22,7

Як бачимо із таблиці, ойконіми на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) задокументовані вже у XIII ст. Одну назву поселення на **-jъ*, яка походить від християнського імені Іван, знаходимо в історичному джерелі XII ст.: Івань (поселення на Київщині, 1151) [2, 80]. Документи XV-XVI

ст. фіксують значно більше найменувань населених пунктів із формантом **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) утворених від християнських імен, і це переважно ойконіми на **-j-a*, **-j-e*: *Kornie* (село на Львівщині, 1578)

[10, XVIII/1, 207] < *Korn*<*Корнелій* або *Корнута* [7]; *Oleša* (с. І-Ф., Тл., 1444): de *Oleša* [8, XII, 133] < *Oleš* (**Oleš*+**-j-a*)<*Олександр*, *Oleksi*, пор. Олеховъ Сенка [5, 143], *Oleš* Kmethope [8, XIV, 16]; *Dymidcze* (село на Івано-Франківщині, 1578) [10, XVIII/1, 312] < *Демидко*, *Михальче* (с. І-Ф., Гор., 1439): opp. *Mychalcze* [10, V, 95] < *Михалко*; in *Puetycze* (село на Львівщині, 1478) [8, XV, 245] < *Петрко*; de *Iaincze* (село на Івано-Франківщині, 1444) [8, XII, 124] < *Янко*, *Мильча* (с.Рв., Дубн., 1570): z *Mylcza* [10, XIX, 28] < *Милько*<*Милій*, *Омелян*, пор. *Mylko* *Nasczin*, *Milko* [3, 111] та ін.; з іменем єго *Balczomъ* (село на Волині, 1544) [9, IV, 403] < *Балко*<*Балтазар* або <*Баломиръ*, *Балосинъ* [5, 7]. *Пальче* (с.Вл., Ків., 1545): s *Palcza* [6, IV, 78] < *Палько*<*Павло*, пор. біл. *Палька* [1, 99].

Християнські імена, ймовірно, закріпились в антропоніміконі України у той час, коли процес творення посесивних назв із формантом **-jъ* уже завершився, а назви населених пунктів на **-j-a*, **-j-e* продовжували формуватися від різних антропонімічних основ, головним чином від християнських імен.

Фіксації ойконімів досліджуваного типу у XIX-XX ст. – це старі найменування, які "перейшли" з інших століть, і лише деякі з них новозасвідчені у XIX-XX ст.

Загальний розвиток топонімічної системи в цілому зумовлює зміну кількості назв протягом окремих століть. Одні з них зникають разом із населеним пунктом чи перейменуванням поселення, інші з'являються, хоча вже відрізняються від перших у семантично-структурному відношенні. Ще інші залишаються надовго і фіксуються в історичних джерелах протягом багатьох століть. Не є виключенням і назви населених пунктів на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) (Табл. 2).

Аналізуючи кількісні дані назв населених пунктів на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) з християнськими іменами в основах за весь досліджуваний період, спостерігаємо збільшення числа їх у джерелах XV-XVI ст. Саме в цей час зафіксована значна кількість новозасвідчених і зниклих ойконімів на території Правобережжя України, що свідчить про найбільш інтенсивний розвиток найменувань поселень досліджуваного типу. Кількість фіксацій ойконімів на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*), зокрема новозасвідчень, в останніх століттях виявляють тенденцію до непродуктивності цього архаїчного типу назв на землях Правобережної України.

Таблиця 2

Число збережених із попередніх століть, новозасвідчених і зниклих назв поселень на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) Правобережної України з християнськими іменами в основах за століттями та їх відсоток до всієї

кількості досліджуваних найменувань у кожному столітті

Століття	Назви поселень						
	Збережені	%	Новозасвідчені	%	Усього	Зниклих	%
XIII	0	0	2	100	2	0	0
XIV	0	0	1	100	1	0	0
XV	1	7,1	13	92,9	14	6	42,9
XVI	9	42,9	12	57,1	21	6	28,6
XVII	11	55	9	45	20	1	5
XVIII	14	70	6	30	20	1	5
XIX	26	74,3	9	25,7	35	11	31,4
XX	27	79,4	7	20,6	34	-	-

Таким чином, дослідження хронологічних найменувань, а також статистичні дані показали, що назви на **-jъ* фіксуються уже в XII ст. Однак найбільше їх (зокрема ойконімів із формантами **-j-a*, **-j-e*) припадає на XV-XVI ст. Отже, християнські імена малочисельно відобразилися в основах назв населених пунктів на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*), оскільки в антропоніміконі України вони закріпились у той час, коли процес творення названих найменувань майже завершився.

Вірыла М.В. Беларуская антрапанімія. 3. Структура власних мужчынських імён. – Мінск: Навука і тэхніка. 1982. – 320 с.

Географический словарь русской земли (IX-XIV ст.): Материалы для историко-географического словаря России. Составил и издалъ Н.Барсовъ. – Вильна. 1865. – Т.7.

Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – Київ: Наукова думка. 1984. – 151 с.

Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – Київ: Наукова думка, 1981. – 250 с.

Морошкин М.Я. Славянский именованье или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. – СПб., 1867. – 213 с.

Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военномъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторт. – Киевъ, 1848-1859. – Т.1-4.

Полный християнскій мѣсяцесловъ съ присовокупленіемъ разныхъ статей къ російской исторіи и кievской іерархіи относящихся. – Киевъ, 1845.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we

Lwowie. – Lwów, 1875. – Т.V. 1878-1894. – Т.VII-XVI.

9. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887-1910. – Т.I-VII.

10. Źródła dziejowe. – Warszawa. – 1876-1911. – XVIII/1. XIX.

Перелік умовних позначень

І-Ф. – Івано-Франківська область
Гор. – Городенківський район
Тл. – Тлумашський район
Рв. – Рівненська область
Дубн. – Дубнівський район
Вл. – Волинська область
Ків. – Ківерцівський район

In the article the quantitative characteristic of chronology oykonims of the Right-bank Ukraine on **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) with Christian names in the stems is analyzed.

Key words: oykonim, oykonims patronymic origin, a Christian name.

В статті розглянуто кількісні характеристики і хронологія ойконімів на **-jъ* (**-j-a*, **-j-e*) Правобережної України з християнськими іменами в основах.

Ключевые слова: ойконим, посесивные ойконимы, християнское имя.

УДК 811.161.2'373.23-055.1

ББК 81.411.4-314

Наталія Розумяк

ЧОЛОВІЧИЙ ІМЕННИК КАМ'ЯНЕЧЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізований чоловічий іменник міста Кам'янець-Подільського впродовж 1874-1899 років. Простежено динаміку антропонімів, виявлено найпоширеніші та одиничні імена.

Ключові слова: антропонім, іменник, національність, динаміка, антропонімічна система

До найактуальніших проблем українського мовознавства належить всебічне вивчення антропонімії, зокрема збір конкретного антропонімічного матеріалу. Для об'єктивності дослідження потрібен значний часовий проміжок.

Дослідження особових імен певної території дає узагальнену картину функціонування цих антропонімів серед мешканців. Власні особові імена Кам'янецьчини ще не були предметом глибокого наукового дослідження. Відсутність всебічного вивчення іменника цього регіону, яке б ґрунтувалося на аналізі відповідного історичного та сучасного матеріалу й виявляло динаміку розвитку системи іменування, зумовлює актуальність обраної теми.

Для характеристики місцевого антропонімікону кінця ХІХ століття варто визначити умови, які впливали на його розвиток та функціонування. Насамперед, відзначимо, що місто Кам'янець-Подільський у ХІХ столітті було переважно адміністративним центром, що сприяло становленню поліетнічності. Загальний перепис населення Російською імперією, під владою якої тоді знаходилося місто, виявив, що за національними ознаками в Кам'янці-Подільському проживали: українці – 9 755, росіяни – 7 420, білоруси – 82, поляки – 2 160, чехи – 9, молдовани – 7, німці – 106, євреї – 16 112, татари – 153, башкири – 9, інші – 212 [3, 59].

У ХІХ ст. усі дані про цивільний стан населення фіксувалися в релігійних установах (церквах, костелах, синагогах), метричні книги яких послуговували джерельною базою для нашого дослідження. Фактичний матеріал почерпнутий з фондів 17, 18, 277 державного архіву Хмельницької області.

При аналізі конкретного антропонімікона зазвичай виділяють центральну його частину (імена найуживаніші та частотні) й периферійну (імена рідкісні та одиничні). Найуживаніші імена – це перші десять імен частотного списку. Одиничні імена – це ті, що були засвідчені як рідкісні лише впродовж одного періоду.

Зібравши усі можливі дані про новонароджених, що зафіксовані у ХІХ ст. у м. Кам'янець-Подільському, констатуємо, що це переважно дані другої половини ХІХ ст., а саме 1874-1899 рр. Відповідно до методики В. Бондалетова [2], фактичний матеріал поділяємо на три хронологічні зрізи: І зріз – чоловічі імена новонароджених 1870-х років народження, який налічує 7 років; ІІ зріз – антропоніми 1880-х років (10 років); ІІІ зріз – імена, які зафіксовані у 1890-х роках (10 років).

Чоловічий іменник І хронологічного зрізу обслуговує 2 653 носія, серед них 1 170 – православного віросповідання, 1 013 – іудеїв, 470 – католиків. Антропонімічна система цього зрізу нараховує 679 одиниць (разом з інваріантами). Оскільки фактичний матеріал фіксує велику кількість варіантів, а також і паралельне функціонування різних форм одного й того ж імені (канонічного та світського), ми вважаємо за доцільне при підрахунку частотності цих імен враховувати їх варіанти (у дужках вказано ім'я, що налічує меншу кількість одиниць і є офіційним варіантом).

До частотного десятка належать Іоаннъ, Іванъ (181 – 6,82%), Николай (155 – 5,84%), Іосифъ (134 – 5,05%), Антоній, Антонъ (102 – 3,84%), Михайль, Михель (94 – 3,54%), Александръ (82 – 3,09%), Мойше (76 – 2,86%), Василій (71 – 2,68%), Владиміръ (47 – 1,77%), Павелъ (44 – 1,66%). Варто зауважити, що на кінець ХІХ ст. записи в метричних книгах велися старослов'янською абеткою з використанням

фонетичного правопису, тому передаємо оригінальне написання антропонімів.

До центральної частини зараховують активні імена Хаимъ (47), Геришъ (45), Даниїлъ, Янкель (41), Петръ (40), Станиславъ (38), Аб(в)ра(а)мъ (33), Ицхонъ (32), Аврумъ (30), Дувидъ, Мардохъ (28), Сруль (25), Аронъ (24), Димитрій (23), Алексі(ѣ)й, Фе(е)одоръ (21), Стефанъ (20), Вольфъ, Францишекъ (19), Евгеній, Константинъ (18), Георгій (17), Андрій, Беръ (16), Ілія, Лейзеръ, Сергій, Шлоймо (14).

Дещо менше новонароджених носили ім'я Беніонъ (7), Беришъ (9), Борисъ (9), Борухъ (7), Викторъ (5), Владиславъ (6), Войцяхъ (6), Гавріиль (6), Евдмій (6), Емиліанъ (5), Іаковъ (8), Іосъ (5), Іустинъ (5), Изнатій (5), Иде (5), Ихель (6), Ицекъ (6), Казимиръ (5), Кива (6), Леонидъ (8), Леонтій (8), Людвикъ (5), Меиръ (6), Менаше (6), Мендель (8), Мстиславъ (7), Митрофанъ (5), Нисонъ (5), Пантелеимонъ (7), Пинхосъ (6), Тимофей (9), Ушеръ (6), Филиппъ (6), Феликсъ (6), Феодосій (5), подвійне ім'я Хаимъ-Лейбъ (5), Хуна (5), Шая (5), Шимонъ (5), Шмуль (8), Яковъ (5), Эли (6).

Активно вживаються й слов'янські імена-композиції Болеславъ, Брониславъ, Вацлавъ, Владиславъ, Казимиръ, Людоміръ, Мечиславъ, Радоміръ, Радюславъ, Станиславъ, у яких переважно, вживається складова -славъ.

Серед аналізованого іменника існують антропоніми, що використані мешканцями міста лише одноразово, – одиничні антропоніми Духовні наставники православних жителів використали 34 таких імені. До них належать Авксентій, Адріанъ, Анастасій, Антонинъ, Аполлоній, Вадимъ, Геронтій, Глѣбъ, Діомидъ, Евстафій, Евтропій, Зиновій, Іслаїмъ, Іоакимъ, Ісидоръ, Клавдій, Кодратъ, Косма, Ксенофонтъ, Левъ, Максиміліанъ, Максимъ, Мануїлъ, Мелетій, Мойсей, Никифоръ, Никодимъ, Онисимъ, Порфирій, Севастіанъ, Флоръ, Фока, Харитонъ, Теофілактъ. Перелічені чоловічі імена є канонізованими.

До одиничних імен, які зафіксовані у метричних книгах синагоги, належать одиничні та подвійні імена, які утворені шляхом складання активного та рідкісного (Аврумъ + Іойна, Мошкелъ, Аронъ + Зисве, Рахміль; Геришъ + Зелічъ, Вигдаръ; Мардохъ + Гавріиль, Шміель; Мойше + Цылейв, Кисіель, Тойви; Хаимъ + Песахъ, Елюкимъ та ін.), частотного та активного (Аврумъ + Беръ, Сруль; Геришъ + Мойше, Янкель; Дувидъ + Лейбъ, Мардохъ; Ицхонъ + Вольфъ, Янкель; Мойше + Аронъ, Іосифъ, Хаимъ та ін.) й низка інших імен. Поява подвійних імен відбиває два соціальних чинника. По-перше, це поєднання "священного" та неканонічного імені, яке надавали батьки дитині в побуті з різних причин (передавали ім'я батька, діда та інше). Друга причина – побутування легенди про зцілення дитини, якщо їй надати нове ім'я (напр., Хаимъ-Британъ, Іванъ-Непомуцекъ, Іванъ-

(чол.), Хая (жін.) – "життя") [4, 117].

Рідкісні імена займають більшу частину зафіксованих одиниць серед мешканців католицького віросповідання, а саме 64%, 25% з яких займають подвійні імена, а решта – одиничні. До них належать Альбінъ, Валеріанъ, Віталісъ, Витольдъ, Гавріиль, Геронимъ, Діонісій, Леандеръ, Леонардъ, Лука, Марекъ, Мисмертъ, Нарцизь, Никодимъ, Руаертъ, Сильвестеръ, Томашъ, Фавстинъ, Фортунатъ, Фрументъ, Шепакъ, Юзефъ.

Однією з особливостей власних імен є їх варіювання. Таке явище подибуємо й серед канонізованого іменника. Не залишається поза увагою широка варіативність простих імен. По-перше, варіативність за фонетико-морфологічним критерієм (Абраамъ – Абрамъ, Аврамъ, Аврумъ; Барухъ – Бирухъ, Борухъ; Давидъ – Давидъ; Калманъ – Калмонъ, Кальманъ, Кальмонъ; Лейбишъ – Лейбнишъ; Мееръ – Меиръ; Мойша – Мойше; Нахманъ – Нахмонъ; Нисонъ – Нусонъ; Песахъ – Пейсахъ, Хаснелъ – Хаткель; Шамонъ – Шимонъ; Шміль – Шмуль; Шулумъ – Шуломъ, Шульмъ; Шлоймъ – Шлоймо; Фроїмъ – Фрімъ; Песахъ – Псахъ; Брухъ – Брухъ; Шмарья – Шмая; Ехиль – Ехель; Гавріиль – Гавріель; Бенцінъ – Бенціонъ; Тойви – Тойвій; Шміль – Шміель; Захарій – Захарія; Овшій – Овшія; Іосипъ – Іосифъ; Іваніа – Вацлавъ; Каїстанъ – Кастанъ; Юліанъ – Юліанъ; Карль – Кароль; Людовикъ – Лодувікъ; Степанъ – Стефанъ), по-друге, орфографічним (Овшій – Овшій Овшія; Айзыкъ – Айзыкъ; Лейзеръ – Лейсеръ; Хаснелъ – Хаснелъ; Алексій – Алексі; Дорофей – Дорофей; Сімеонъ – Сі(и)менонъ; Феодоръ – Феодоръ; Болеславъ – Болеславъ; Казимиръ – Казиміръ; Мѣчиславъ – Мечиславъ), по-третє, на словотвірному рівні (Антоній – Антонъ; Клементій – Клементъ; Мартиніанъ – Мартинъ) [5; 7].

Серед двокомпонентних імен поширеними виявились антропоніми, які у своєму складі мають змінений другий компонент, утворюючи різні іменні. За типологією Л. Белея [1], така варіативність є лексичною і найпоширенішою з усіма. Найпоширенішою є поєднання двох одиниць, поряд зустрічаються й трикомпонентні імена. На відміну від православного іменника, іудейський католицький наповнений великою кількістю різних сполучень, що сприяє його розширенню. Так, антропонім Абрамъ з додаванням інших одиничних антропонімів утворює дев'ять імен: Абрамъ Беръ, Абрамъ Михель, Абрамъ-Геришъ, Абрамъ-Ицекъ, Абрамъ-Ицхокъ, Абрамъ-Лейбъ, Абрамъ-Лейзеръ, Абрамъ-Нахманъ, Абрамъ-Мігель. Антропонім Аврумъ формує дванадцять складних імен. Антропонім Іванъ, у поєднанні з іншими антропонімами, утворює сім нових одиниць (Іванъ Сигизмундъ, Іванъ-Антоній, Іванъ-Казиміръ, Іванъ-Клемекъ, Іванъ-Британъ, Іванъ-Непомуцекъ, Іванъ-

Францишекъ). Імена Александръ та Антоній, Антонъ стали основою для утворення нових подвійних імен Александръ-Викторъ, Александръ-Іванъ, Александръ-Цезарій; Антоній-Людоміръ, Антоній-Францишекъ; Антонъ-Брониславъ, Антонъ-Валерій. Хоча антропоніму Маріанъ віддало перевагу лише чотири носії та за допомогою імен -Вільгельмъ, -Стефанъ, -Едуардъ, -Юліанъ та варіанта Марьянъ Брониславъ, а також імені Мѣчиславъ-Маріанъ антропонім став досить популярним і становить десять одиниць. Фактичний матеріал демонструє й один потрійний антропонім Раймундъ-Урбанъ-Александръ. До того ж, існує варіативність і в написанні складних антропонімів, а саме написання окремо та через дефіс двох складників. Наприклад, Ушеръ Зелічъ та Ушеръ-Зелічъ, Шмуль Лейбъ та Шмуль-Лейбъ, Янкель Лейбъ та Янкель-Лейбъ та інші.

Отже, І хронологічний зріз характеризується великою кількістю одиничних антропонімів (425), з перевагою іудейських одиниць (294), що пов'язано з варіюванням імен залежно від умов їх перебування й місцевого говору; відповідно до канонічних законів християн імена вживаються зі списку Святець, що значно обмежує розширення антропонімічної системи за рахунок нових імен; серед католицьких та іудейських імен поширення набули лексичні варіанти з двома та трьома компонентами, які урізноманітнюють систему власних імен; фіксація імен духівниками змішаною мовою призвело до утворення орфографічних варіантів антропонімів; через різні чинники формуються й фонетичні варіанти.

До ІІ хронологічного зрізу належать 4 405 носіїв, серед яких 1 994 – православні, 1 531 – іудеї, 880 – католики.

До десяти частотних імен належать Іоаннъ (Іванъ) (269 – 6,11%), Николай (257 – 5,83%), Іосифъ (226 – 5,13%), Антоній (Антонъ) (183 – 4,15%), Михайль (Михель) (157 – 3,59%), Александръ (147 – 3,34%), Владиміръ (139 – 3,16%), Аврумъ (117 – 2,66%), Василій (108 – 2,45%), Петръ (89 – 2,02%). На 80% цей склад збігається з частотним десятком імен І хронологічного зрізу (див. табл. 1.).

Таблиця 1

Частотність уживання чоловічих імен

№ з/п	Ім'я	1870-ті рр.		Ім'я	1880-ті рр.	
		К-сть	%		К-сть	%
1.	Іоаннъ (Іванъ)	181	6,82	Іоаннъ (Іванъ)	269	6,11
2.	Николай	155	5,84	Николай	257	5,83
3.	Іосифъ	134	5,05	Іосифъ	226	5,13
4.	Антоній, Антонъ	102	3,84	Антоній, Антонъ	183	4,15
5.	Михайль	94	3,54	Михайль	157	3,59
6.	Александръ	82	3,09	Александръ	147	3,34

7.	Мойше	76	2,68	Владимі(и)р	139	3,16
8.	Василій	71	2,68	Аврум	117	2,66
9.	Владимі(и)р	47	1,77	Василій	108	2,45
10.	Павель	44	1,66	Петр	89	2,02

Варто зауважити, що перші шість позицій не зазнали жодних змін. Лише антропонім *Василій* змінив свою позицію у спадному напрямку (8 → 9). *Владимір* перемістився з дев'ятої на сьому сходинку. Єврейське ім'я *Мойше* залишається найпоширенішим як на I (76 носіїв), так і на II хронологічних зрізах (68 носіїв), але не входить до частотних імен II зрізу, а залишається у розряді активних антропонімів. Іменник *Аврум*, стрімко змінив свої позиції та з активного списку перемістився в частотний десяток на восьму сходинку, обслуговуючи 2,66% новонароджених хлопчиків. Апостольські імена *Петр* і *Павель* по чергово входять до десяти найпоширеніших імен (перший – десята позиція I зрізу, а останній – II зрізу).

Активний іменник аналізованого хронологічного проміжку часу утворюють такі оніми: *Павель* (82), *Станислав* (80), *Янкель* (67), *Хайм* (65), *Григорій* (62), *Константин*, *Сруль* (54), *Арон* (51), *Өе(е)одор* (47), *Шлоймо* (44), *Герш* (41), *Стефан* (40), *Сергі(ѣ)й*, *Францишек* (39), *Дувид*, *Ицек* (38), *Шмуль* (36), *Андрей*, *Мардох* (35), *Алексі(ѣ)й*, *Лейб*, *Мее(и)р* (29), *Ицкох*, *Сіме(и)он* (28), *Георгій* (27), *Евгеній* (26), *Викентій*, *Казими(і)р* (25), *Димитрій* (24), *Борух* (23), *Илі(ѣ)я* (22), *Борис*, *Вольф*, *Тимов(ф)ей* (21), *Леонтій*, *Лейзер* (20). Порівняно з попереднім зрізом активні імена збільшили свій склад майже вдвічі.

Одиничними іменами виявились 40% усіх антропонімів, зафіксованих у 1880-тих роках. Назвемо деякі з них: *Өеофил*, *Өеодот*, *Өома*, *Августин*, *Адріан*, *Албин*, *Анастасій*, *Арве*, *Архит*, *Базилій*, *Бальтазар*, *Вильгельм*, *Галактіон*, *Голда*, *Еварист*, *Зиновій*, *Израїл*, *Иларіон*, *Исаак*, *Иварцелли*, *Іоаким*, *Іоїка*, *Калістрат*, *Кіпріан*, *Лаврентій*, *Леонард*, *Леопольд*, *Литман*, *Мануль*, *Марек*, *Мартин*, *Никанор*, *Никодим*, *Ойвад*, *Платон*, *Поликарп*, *Рахміль*, *Рафан*, *Самуль*, *Северіан*, *Созонт*, *Тиберіуш*, *Трифон*, *Файтель*, *Феофил*, *Флорентій*, *Фотій*, *Цириль*, *Щепан*, *Якир*, *Эразм* та інші. Фактичний матеріал відбиває й кілька імен-комполітів з компонентом *-слав*: *Боєслав*, *Броніслав*, *Вацлав*, *Вячеслав*, *Мирослав*, *Ме(ѣ)числав*, *Святослав*, *Ярослав*, а також *Всеволод* та *Людомір*.

Антропонімія аналізованого відрізка розширена за рахунок орфографічних варіантів (*Өеодор* – *Өеодор*; *Алексѣй* – *Алексій*; *Войцех* – *Войцѣх*; *Евдмій* – *Евфмій*; *Кирилл* – *Кірилл*; *Матвей* – *Матфій*; *Сергѣй* – *Сергій*; *Сименон* – *Сіменон*; *Тимовей* –

Тимофей), фонетичних варіантів (*Василій* – *Базилій* (пол.); *Владимір* – *Володимір*; *Герш* – *Генрих*; *Деонісій* – *Ді(ы)онісій*, *Діонізі*, *Димитрій* – *Дмитрій*; *Иля* – *Илья*; *Іоанн* – *Іван*) та словотворчих (*Антоній* – *Антон*, *Антонин*, *Антон* – *Антонінарій*; *Валерій* – *Валеріа(ян)ь*; *Виктор* – *Викторин*; *Віталі(и)р* – *Віталіс*; *Карл* – *Кароль*; *Лука* – *Лукіан*; *Марк* – *Марко*; *Мартин* – *Марцін*; *Николай* – *Никола*) [5; 7].

Найбільшу кількість варіантів, а особливо подвійних, утворюють іудейські імена. Так, антропонім *Аврум* утворює тридцять одне подвійне ім'я та два потрійних. Подібними одиницями є активні антропоніми *Адам*, *Антон*, *Арон*, *Борух*, *Броніслав*, *Вацлав*, *Герш*, *Дувид*, *Ицек*, *Іосиф*, *Лейзер*, *Мардох*, *Меєр*, *Мойше*, *Овсія*, *Роман*, *Сруль*, *Станислав*, *Хайм*, *Шлоймо*, *Янкель* та інші однокомпонентні імена. На аналізованому хронологічному відрізку подибуємо три трикомпонентні імені *Аврум-Овсій-Гетель*, *Аврум-Шмуль-Нисон* та *Шлоймо-Шнеір-Залмон*. Цікавим є перший антропонім, оскільки перших два компонента є власне чоловічими єврейськими іменами, а останній – *Гетель* – жіноче ім'я. Можливо, для відзеркалення родинних зв'язків використані саме такі імена.

Отже, іменниковий склад II хронологічного зрізу характеризується наявністю нових антропонімних одиниць, що зумовлена різницею кількості новонароджених у 1880-х та 1870-ти роках (679 – 836 одиниць відповідно): *Або*, *Авнер*, *Августин*, *Авентин*, *Анісій*, *Базилі*, *Бальтазар*, *Викторин*, *Галактіон*, *Гіларій*, *Гейних*, *Голда*, *Еварист*, *Евгеніуш*, *Едвард*, *Едмунд*, *Іварцелли*, *Іоаким*, *Зинон*, *Калістрат*, *Кассіан*, *Кисель*, *Кіпріан*, *Копель*, *Лаврентій*, *Леонард*, *Либєр*, *Литман*, *Лувши*, *Лукіян*, *Ма(о)дєст*, *Макарій*, *Мирослав*, *Никанор*, *Ноах*, *Октавіан*, *Ойзер*, *Онуфрій*, *Платон*, *Рафан*, *Самуль*, *Святослав*, *Созонт*, *Софроній*, *Спирідон*, *Тарасій*, *Тихон*, *Тиберіуш*, *Фелиціан*, *Филарет*, *Филімон*, *Фридорим*, *Фотій*, *Өеофил*, *Өаддей*, *Өеодот*, *Өеофан*, *Цаль*, *Цветель*, *Юкев*, *Ярослав* (не зафіксовані на I зрізі).

III хронологічний зріз об'єднує імена новонароджених хлопчиків 90-тих років XIX століття. Загальна кількість антропонімів цього зрізу нараховує 797 одиниць, що обслуговують 4 266 носіїв. Порівняно з попередніми зрізами кількісний показник III періоду зменшився відносно II і збільшився щодо I зрізів. Отже, найбільша кількість як новонароджених, так і антропонімних одиниць нараховується у 80-тих роках XIX століття.

Найчастотнішими антропонімами, що надавалися новонародженим різних конфесій, виявились такі імена: *Іоанн* (*Иван*) (203

4,76%), *Николай* (197 – 4,62%), *Іосиф* (188 – 4,41%), *Мойше* (165 – 3,87%), *Михайль* (*Михель*) (139 – 3,26%), *Владимір* (134 – 3,14%), *Аврум* (125 – 2,93%), *Александр* (114 – 2,67%), *Антоній* (*Антон*) (109 – 2,56%), *Янкель* (108 – 2,53%). Порівняти частотний десяток трьох хронологічних зрізів можна за таблицею 2.

Таблиця 2

Частотність уживання чоловічих імен

Ім'я	1870-ті рр.		1880-ті рр.		1890-ті рр.			
	К-сть	%	Ім'я	К-сть	%	Ім'я	К-сть	%
Павель	181	6,82	Іоанн (Ивань)	269	6,11	Іоанн (Ивань)	203	4,76
Аврум	155	5,84	Николай	257	5,83	Николай	197	4,62
Михайль (Михель)	134	5,05	Іосиф	226	5,13	Іосиф	188	4,41
Антоній (Антон)	102	3,84	Антоній (Антон)	183	4,15	Мойше	165	3,87
Михайль (Михель)	94	3,54	Михайль (Михель)	157	3,59	Михайль (Михель)	139	3,26
Аврум	82	3,09	Александр	147	3,34	Владимі(и)р	134	3,14
Владимі(и)р	76	2,68	Владимі(и)р	139	3,16	Аврум	125	2,93
Аврум	71	2,68	Аврум	117	2,66	Александр	114	2,67
Василій	47	1,77	Василій	108	2,45	Антоній (Антон)	109	2,56

10	Павель	44	1,66	Петр	89	2,02	Янкель	108	2,53
----	--------	----	------	------	----	------	--------	-----	------

Активні імена аналізованого хронологічного зрізу коливаються в межах 0,5 до 2,5% від загальної кількості носіїв. До них належать: *Ицек* (2,13%), *Петр* (2,04), *Василій* (1,97), *Герш*, *Мардох* (1,73), *Хайм* (1,71), *Сруль* (1,64), *Шмуль* (1,55), *Дувид* (1,50), *Станислав* (1,38), *Григорій* (1,31), *Шлоймо* (1,24), *Арон*, *Константин* (1,10), *Димитрій* (0,96), *Павель* (0,94), *Георгій* (0,89), *Андрей* (0,87), *Стефан* (0,82), *Меєр* (0,76), *Владислав*, *Мендель*, *Овсі(ї)я* (0,73), *Лейзер* (0,63), *Өе(е)одор* (0,59), *Борис*, *Борух* (0,54), *Алексі(ѣ)й*, *Фроїм*, *Шимон*, *Шулім* (0,52), *Виктор*, *Шая* (0,49), *Казими(і)р* (0,47).

Склад антропонімікому III хронологічного зрізу відрізняється від попередніх функціонуванням нових імен, що не зустрічались раніше, а саме одиничними іменами: *Амандій*, *Андронік*, *Анихос*, *Аргентій*, *Бонифацій*, *Вадим*, *Вуколь*, *Геліодор*, *Гензель*, *Діомід*, *Донат*, *Зигмунд*, *Іаннуарій*, *Клавдій*, *Корнелій*, *Лукаш*, *Мейлек*, *Никола*, *Оле*, *Олімп*, *Равель*, *Синай*, *Стратонік*, *Тадрос*, *Филарет*, *Харитон*, *Харлампій*, *Цеслав*, *Цудок*, *Чеслав*, *Шмелько*, *Еліша*, *Елун*, *Юліуш*, *Юрій*.

Варіанти, що розширюють антропонімічний склад аналізованого хронологічного зрізу, однотипні до зазначених варіантів I та II зрізів. Найбільша кількість орфографічних змін (*Александр* – *Александр*, *Владимір* – *Владимір*, *Владислав* – *Владислав*, *Исидор* – *Исидор*, *Маріан* – *Маріан*, *Сергій* – *Сергій* та подібні), фіксуємо використання фонетичних (*Іоанн* – *Иван*, *Іюліан* – *Юліан*, *Мартин* – *Марцін*, *Степан* – *Стефан*), словотвірних (*Антоній* – *Антон*, *Николай* – *Никола*), морфологічних (*Зиновія* – незбігання морфологічного роду антропоніма з біологічною статтю його носія) та інших варіантів антропонімів. Традиція іудей та, частково, католиків, надавати новонародженим подвійні, а то й потрійні імена, значно вплинула на варіативність іменника 90-их років XIX століття. Для утворення таких імен використовувалась однотипні сполуки, за допомогою яких було створено 372 антропоніми. До складу першого компонента цих імен входили активні або частотні імена. Традиційно подибуємо три потрійних антропоніми – *Аврум-Ицек-Янкель* (усі три компоненти є найчастотнішими серед іудейського іменника), *Аврум-Овсія-Гетель* та *Шлоймо-Шнеір-Зельман*.

Проаналізувавши антропонімічну систему трьох хронологічних періодів, ми можемо

визначити спільні та відмінні риси. Наскрізними іменами для трьох зрізів виокремились 170 антропонімів, що становить 7,5% від загальної кількості зафіксованих одиниць упродовж тридцяти років. Це частотні, активні та одиничні імена, що вживаються лише кілька разів, але на кожному хронологічному зрізі. Серед активного іменника 16 антропонімів. Імена *Павель, Петрь, Янкель*, що посідали десятку сходінку в частотному десяткові лише на одному зрізі, входять до складу активних імен, а на інших подібну ситуацію займає іменник *Василій*, що двічі входив до частотного десятка та на останньому зрізі належить до активних імен. Відмінними рисами виявився кількісний показник антропонімійних одиниць та поява нових одиничних імен.

Отже, чоловічий антропонімікон XIX століття характеризується використанням традиційних імен, зазначених у Святцях (для православних); утворенням варіантів за допомогою мовних принципів (фонетичного, орфографічного), словотвірного, морфологічного); функціонуванням наскрізних імен, що входять до розряду активних; незмінним складом перших трьох та п'ятого антропонімів частотного десятка; збігом частотних імен на 70% та іншими ознаками.

1. Белей Л.О. Варіативність антропонімів на різних рівнях української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 "Мови народів СРСР (укр. мова)" / Л.О. Белей. – Ужгород, 1986. – 23 с.
2. Бондалетов В.Д. Динамика личных имен в XX в. / В.Д. Бондалетов // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1970. – С. 92-106.
3. Малий В.В. Етносоціальні процеси на Поділлі у 1861-1914 рр. / В.В. Малий – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 208 с.
4. Система личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – 383 с.
5. Скрипник Л.Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська; за ред. В.М. Русанівського. – 2-ге вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.
6. Соловей В. Населення Кам'янця-Подільського в XVII-XIX століттях / В. Соловей // Подолянин. – 2006. – 5 травня. – С. 5.
7. Трійняк І.І. Словник українських імен / І.І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.

The analysis of female names of Kamijanets-Podolsk during 1874-1899 years are investigating in this article. Looking for dynamics of anthroponyms and it is discovered the most widespread and singular names.

Key words: anthroponym, noun, nationalities, dynamic, anthroponyms system.

В статті проаналізовано мужської іменник города Каменец-Подольского в течении 1874-1899 годов. Прослежена динамика антропонимов, выявлены распространенные и единичные имена.

Ключевые слова: антропоним, именная национальность, динамика, антропонимийная система.

УДК 811.161.2'373.23
ББК 81.2 Ук-4

Анна Івасенко

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРІЗВИЩЕВИХ НАЗВ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ XVI СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ОПИСУ КОРОЛІВЩИН РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ)

У статті висвітлюється питання принципу класифікації антропонімів та здійснено лексико-семантичний аналіз прізвищевих назв відапелятивного походження.

Ключові слова: прізвищева назва, лексико-семантичний аналіз, апелятив. класифікація прізвищевих назв.

Власні назви є цінним джерелом для пізнання історичних процесів, вони постійно перебувають у мовній структурі загальних назв та несуть найрізноманітнішу інформацію про внутрішній світ наших предків, їхню колективну пам'ять, яка відображається в обрядах і звичаях етносу, інформацію про його життя та професійну діяльність. Крім того, вивчення антропонімійної системи Галичини XVI ст. дозволяє простежити живий ланцюг творення ідентифікаційних засобів назв особи і виявити стан антропонімійної народної системи до моменту і в момент її адміністративно-юридичного формування. Особливо цінне те, що лексико-семантичні утворення прізвищевих назв представляють інтерес для історичної лексикології, дають підстави твердити, що лексика, яка називає людину в різному її мовному середовищі, характеризує людину і її середовище, в якому вона живе і творить. Оскільки писемні пам'ятки дуже рідко характеризують семантичні групи досліджуваного матеріалу, то прізвищеві назви інколи є єдиним підтвердженням існування цих семантичних груп у мові минулого.

Класифікуючи прізвищеві назви українців Галичини, дослідники використовували науковий доробок у цій ділянці в українському та загальнослов'янському обшарі. Серед публікацій, присвячених питанню розрізнення і класифікації прізвищевих назв виділяються роботи С. Роспонда [10, 13], та В. Никонова [6, 34], О. Суперанської [12, 16].

Чіткий спосіб ідентифікації особи прослідковується у публікаціях М. Худаши, який

на багатому антропонімійному матеріалі пропонує класифікаційну схему українських антропонімів прізвищевого типу, що побудована "на основах історико-етнографічного та лексико-семантичного порядку" [16, 112], а також здійснює "відповідну диференціацію за окремими формами" "з можливими і необхідними коментарями" [15, 102]. Варта уваги монографія Р. Керсти [3, 11], що вистосовує традиційний спосіб групування іменувань за кількістю компонентів: одночленним, двочленним, тричленним, і описовим способом іменування, при цьому розглядаються лексичні засоби кожної групи. Аналізуються сучасні українські прізвища Ю. Редьком [9, 8], який виокремлює чотири основні семантичні групи: 1) прізвища, утворені від особових власних імен, 2) прізвища і топонімичні назви, 3) прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви постійного заняття, 4) прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв. М. Демчук, яка, досліджуючи слов'янські антропонімії XVI – XVII ст. довела, що антропонімії цього періоду усадкувала з лавноруської всі три відомі класифікаційні різновиди слов'янських автохтонних імен – імена-композиції, відкомпозиційні імена та імена відапелятивного походження, і запропонувала уточнену схему класифікації відапелятивних слов'янських автохтонних імен за змішаним принципом [1, 143]. Вичерпно описує антропонімійну систему Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви)

І. Фаріон, яка використовує зовнішній принцип компонентної кількості, що відбиває історичний характер становлення антропонімної формули та повністю аналізує двікомпонентну структуру прізвищеві назви [14, 12].

Спеціальної уваги заслуговують міркування П. Чучки, який у передмові до історико-етимологічного словника "Прізвища Закарпатських українців" відзначає розмаїття прізвищевих варіантів та пропонує розглядати їх за трьома критеріями – родостатевим, територіальним та функціонально-стильовим [18, 16].

За генезисом антропооснов прізвищеві назви XVI ст. І. Єфименко у своїй монографії поділила на такі семантичні групи: а) прізвищеві назви, похідні від особових імен; б) прізвищеві назви, похідні від ойконімів; в) прізвищеві назви спірного походження [2, 35]. Зовсім по-іншому Л. Кравченко пропонує розглядати прізвища утворені на базі християнських і давньослов'янських автохтонних імен в окремих групах, але і як складові одного великого розряду відантропонімних прізвищ. Аналізуючи Лубенські прізвища, автор поділяє їх за

лексичною базою основ на: I. Прізвища, утворені від антропонімів. До них належать прізвища, твірною базою яких автохтонні власні імена II. Давньослов'янські автохтонні власні імена та прізвища пізнішого походження. III. Прізвища, утворені від апелятивних означень особи [4, 16]. Цим самим, на нашу думку, дослідниця проводить чітку межу між відкомпозиційними слов'янськими автохтонними іменами й дериватами християнських імен.

Для класифікації досліджуваного матеріалу в опрацьованій статті застосовується етимологічний метод та елементи порівняльного аналізу. При цьому вдається виявити іменування з огляду на лексико-семантичний характер прізвищеві назви, яка складається переважно з двокомпонентної структури (перший компонент – власне ім'я, другий – прізвищева назва відповідного типу, яка має різні способи вираження).

Виявлений матеріал, зібраний на основі "Жерел до історії України-Руси" (Т. I-III), дає підстави простежити утворення прізвищевих назв за певними групами лексики. Серед яких знаходимо усі шари лексики, яка побутувала у XVI ст.

1. Прізвищеві назви відапелятивного походження за професією, заняттям. На території Львівської, Івано-Франківської області в досліджуваних джерелах виявлено багато професійних прізвищевих назв, які безпосередньо пов'язані з історією заселення краю та відображають економічне або духовне життя українців у минулому, дають змогу уявити тогочасні суспільні відносини. Утворені семантичним способом від апелятивів, ці назви нерідко мають по кілька значень і варіантів та вказують на заняття чи професію людей, ремесло мовців, що були зайняті притаманною їм справою. Такі назви у наведених прикладах вказували на те, що ці люди займалися досить різноманітними професіями. До них належать прізвищеві назви людей, які займалися бджільництвом — Barthnik Chwedko (<бортник "пасічник", Ред. I, 92); чоботарством — слово Korethko (<копитко =могло бути прізвищевою назвою шевця і підтверджується зняряддям його праці <копито <колодка, Ред. I, 506); до назв пастушких професій належать іменники: Kozyeу Choma (<козій "пастух кіз", Ред. I, 489), Czaban Iwanicz (<чабан, Ред. II, 1153), Husior Iurko (<гусір, "гусятник, пастух гусей", Ред. I, 268).

Зокрема, виявлено ряд прізвищевих назв, властивих галичанам, які виконували ремесляні роботи у XVI ст. Технічним ремеслом займалися Koval Iaczko (<коваль Ред. I, 481), Garnczarz Misko (<гончар, Ред. I, 228), Cziesla Sienko (<теся, Ред. II, 1047). Окремі спеціальні назви мали дрібні торговці, що займалися торгівлею: Kaczmarz Blasko (<качмар, = "корчмар, шинкар", Ред. I, 448), Kotłiarz Simon (<котляр, Ред. I, 525), Kramarz Iozeph (<крамар = "торгівець", Ред. I,

533). Дрібні ремісники: Krawiecz Iwasko (<кравець, Ред. I, 531), Kucharz (<кухар, Ред. I, 567), Kusnierss Wassi (<кушнір, Ред. I, 571), Koracz Marczin (<копач, 1. знаряддя для копання, 2. людина, що копає, Ред. I, 505), Miecznik Ilko (<мечник = "виробник мечів, придворний чин, меченосець", Ред. I, 679).

Від заняття мірошництвом походять прізвища Mielnik Andrei (<мельник, Ред. I, 676), Mlinarczik Woitek (<млинарчик = утв. від млинар, Чучк., 393), Mlynars (<млинар = "мельник" Ред. I, 700), займався виготовленням пива, заготівлею хмелю Chmyoliarz Woithko (<хмеляр, Ред. II, 1125), кіньми заробляв Furmanek Ian (<фурман "візник", Ред. II, 1110), грабарем на цвинтарі працював Grabarz Iacob (<грабар 1. землекоп, 2. гробокопатель, Грінч. I, 320). До назв дрібних чиновників належить Myernik (<мірник 1. землемір, 2. міра сипучих, Грінч. II, 432), та збирач податків Mythnik Syenko (<митник, Чучк., 384).

До назв із неясним значенням відносимо прізвищеві назви: Maznik Michlo (<мазник = можливо, той хто штукатурить стіни, мастить), Mołotilo Chwedko (<молотило, = можливо, той хто працює на тоці і обмолочує снопи), Suruborka Iwan (<сирибор = можливо, той, що бере, виготовляє сир), Hornacz Artim (<горнач, = можливо, той, що працює біля горна).

Як засвідчує досліджуваний матеріал багато слів із них іншомовного походження, що свідчить про походження і самої професії: Baccalarz Bartek (<бакаляр = від лат. baccalaureus "вчитель", Ред. I, 18), Bednarz Iacob (= утворене від словацького <bednar чи польського <bednarz "бондар", ПРС, 32), Garbarz Wasko (<кушнір з польс., ПРС, 134).

2. Апелятивні прізвищеві назви за соціальним становищем, посадою.

Відомо, що у XVI ст. після об'єднання Речі Посполитої українські землі майже у повному складі увійшли до Польщі і утворили шість воєводств. У Галичині, а тоді Руське воєводство (з центром у Львові), найбільш поширювалася польська експансія на етнічні українські землі, відбувалося масове ополячення тогочасної української еліти. Це відобразалося і на фonomорфемному оформленні прізвищ, які під впливом чужомовної канцелярії синтетично змінювалися і вписувалися до актових книг переважно польською мовою, змішаною з латиною. Оскільки тодішні актові книги велися переважно мішаною макаронічною мовою, для антропоніміки як науки дуже важливим є виділення позамовних чинників виникнення прізвищевих назв, що дозволяє простежити стан народного антропонімікону в час його адміністративно-юридичного нормування, виявити його хронологічні й територіальні особливості.

Прізвищеві назви, які утворилися з адміністративно-юридичної лексики у XVI ст.,

займають досить помітне місце через те, що вони розкривають нам тогочасну систему державного управління, з тогочасними правовими відносинами. Ряд прізвищевих назв, пов'язаних із адміністративним управлінням, успадковано в староукраїнській мові, наприклад, Воїатин Nazarko (<боярин, 1. класова приналежність, 2. дружба (на весіллі), 3. назва рослини, Ред. I, 94), Dwornik Ian (<двірник, Ред. 287), Haiduk Chwedko (<гайдук, Чучк., 131), Kmyth Chwedor (<кмить = уживався в значеннях "посол", "суддя" "хлібороб", "кріпак", Чучк., 269), Kniazik Ilko (<князик = від апелятива <князь, Ред. I, 478), Klucznik (<ключник, Ред. 476), Komornik Semko (<коморник, 1. жилець, постоялець, 2. збирач мита, податків, Грінч. II, 276), Koniuch Maczko (<конюх, Ред. I, 504), Krainik Iwan (<крайник, Грінч. II, 298), Kuczer Piotr (<кучер, 1. локон кучерявого волосся, 2. візник, Чучк. 320), Misziuk Iwasko (<міщук, "житель міста", Чучк. 392), Starosta Misko (<староста, Ред. II, 1004).

Певну кількість слів становлять також германізми й латинізми, які проникали в тогочасну українську мову через польське посередництво (Diedzic Ivan (<дідич "поміщик, власник", Грінч. I, 388), Biskup Bartos (<бискуп "римо-католицький єпископ", Грінч. I, 57), King Waszyl (<король, Ред. I, 515), Kralewicz Marczin (<королевич, "син короля", Ред. I, 514), Czechmistrz Valanti (<чехмістр, = від <чехмейстр "начальник великого овечого господарства в великих економіях, Грінч. IV, 461), Gastellan (<кастелян, = від <каштелян "дворецький", Ред. I, 450), Soltis Stanislaw (<солтис, "сільський староста", Ред. II, 993), Woith Gregier (<віг, "сільський староста, голова міської управи, Ред. I, 162), Wozny Iurek (<возний "судовий пристан", Ред. I, 162).

Аналізовані адміністративно-юридичні прізвищеві назви можна умовно поділити на дві групи. Перші ще й до сьогодні використовуються в українській літературній мові з певними лише фонетичними змінами чи семантичними зрушеннями (Dwornik Ian, Klucznik, Komornik, Koniuch, Misziuk, Starosta). Другі вийшли з ужитку і відомі лише як історизми: Wayda Piotr (<воєвода, Чучк., 105), Haiduk, Kmyth, Krainik, Kuczer, Lenthwoith.

3. Апелятивні прізвищеві назви за військовим чином чи статусом. За словами О. Кровицької, у XVI ст. проходить активний процес формування української військової термінології, яка, виникаючи на праслов'янській основі, поступово збагачується похідними утвореннями, а також запозиченнями. Ці лексеми відзначаються варіантністю, синонімією, деякі з них є і сьогодні в активі мови, окремі стали історизмами [5, 48]: Biehiel Iurko (<бігінь, = 1. імовірно, з давньослов. чол імені Běhanъ пов'язаного з дієсловом б'гати, SvoSta 47, 157 2. Можлива контамінація серб арх. <беган "утікач, біженець, дезертир", у

української <бігун, Чучк. 63), Drab Wań (<драб, "піхотинець", "вояка", "голодранець", "розбишака", Ред. I, 326), Czura Bartheke (<джура, "козацький слуга-товариш, який ходив разом із козаком у походи і битви, Грінч. I, 377), Marszałek Andrzei (<маршалок 1. ватажок дворянства; 2. староста на весільному обряді, Грінч. II, 407).

4. Апелятивні прізвищеві назви за родинним станом та родинними відносинами. Як словами Ю. Новикової, перехід таких апелятивів у власні назви відбувався по-різному: одні з них позначали особу ще у допрізвищевий період, для інших значення особи є вторинним: вони отримували його шляхом метафоризації, при переході апелятивів в індивідуальні прізвища. Звичайно, не всі антропоніми виникли в результаті того, що хтось із носіїв належав до певної групи спорідненості. Іноді такі прізвища виникали з невідомих причин. На нащадків ця назва переходила в первісному вигляді або у змінній формі [7, 41-42]. Серед ІІІ цього типу є патронімічні утворені переважно з субстантивованих присвійних прикметників: Babiak Hriczko (<баб'як, = від баба, первісне словосполучення Бабин син (тять), Ред. I, 18, Чучк. 41), Bratan (<братан, "брат, Грінч. I, 93), Baszaikowicz Szymko (<бачайкович = бача = з уг. <Bácsi "дядько" або від серб. *телятива <бача "батько"; первісне значення – "син Бача", Ред. I, 40), Chresni (<хресний, Грінч. IV, 413), Nieboch Iwan (<небіг = від <небіж 1. племінник, 2. бідняк, 3. старший роками або за положенням від молодшого, Грінч. II, 536).

5. Назви осіб за територіальною та етнічною приналежністю. У XVI ст. спостерігається активне поповнення лексичної групи назв осіб за етнічною і територіальною приналежністю. Власне у тогочасному лексиконі відображається строкатий склад населення України, його міжетнічні контакти. Адже, крім українців, що становили основну частину населення, *у містах проживали також росіяни, білоруси, молдавани, литовці, поляки, вірмени, євреї, угорці, греки" [13, 164]. Сюди ж входять прізвищеві назви, які вказують на походження за народною (національною) належністю до етнографічних груп: Berenda Hricz (<беренда = утворене, можливо, від етноніма <берендей, що вказувало на походження, Ред. I, 56), Czech Timko (<чех, Ред. II, 1166), Dulib Andrei (<дуліб, Ред. I, 324), Hreczun Masz (<гречун, = утворилося від неясної основи, можливо від прикметника "грецький як визнавець грецької віри, Ред. I, 344), Liach Ianko (<лях, "поляк, католик", Ред. I, 628), Lithwin Petrik (<литвин, "литовець або поліщук (Білорус), Ред. I, 601), Mazur Chwedor (<мазур), Mazurek (<мазурек = від <мазур "поляк з Мазовша", Ред. I, 434), Moskał Ihnat (<москаль "полдат, росіянин", Ред. I, 708).

6. Відмікротопонімні прізвищеві назви.

При дослідженні відмікротопонімних прізвищевих назв цієї території виявлено антропоніми, які переважно належать до субстантивованих прикметників та вказують на належність конкретної особи до певної місцевості: Goreczki Woiczich (<горецький, Ред. I, 233), Zablothna Ivanowa (<заболотна, Ред. I, 371), Zagorni Chwedor (<загірний, Ред. I, 376), Zagrodnik Stepan (<загородник, Ред., 376), Zahaiko Iwan (<загайко, Ред. I, 375), Zahorski Kudny (<загорський, Ред. I, 377), Dołinka Symko (<долінка, = <долина, Ред. I, 321), Dubrowka Anarei (<дубровка, = <діврова Ред. I, 338), Glynski Procz (<глинський, Ред. I, 213), Goreczki Woiczich (<горецький, Ред. I, 233), Gorni Matthis (<гірний, Ред. I, 209), Horiszni Maxim (<горішний, Ред. I, 234), Naberezni Iwan (<набережний, = від апел. <набережна, СУМ, V, 62), Nahorni Iaczk (<нагорний, Ред. II, 722), Nakonieczni Stepan (<наконечний = той, що живе на кінці села, Ред. II, 725).

Таким чином, дослідження лексико-семантичних особливостей прізвищевих назв актових книг та люстрацій на основі "Жерел до історії України-Руси" дає можливість доповнити існуючі погляди щодо становлення української антропонімічної системи, уточнити хронологію та етимологію історичної лексикології.

Список використаних джерел

1. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV – XVII ст. – К. : Наукова думка, 1988. – 172 с.
2. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. – 167 с.
3. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К., 1984. – 151 с.
4. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. – К., 2004. – 145 с.
5. Кровицька О. В. Назви осіб чоловічого роду, пов'язаних із військовою справою // Українська історична та діалектна лексика: збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1995. – Вип. 2.
6. Никонов В. А. Имя и общество. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
7. Новикова Ю. М. Назви осіб за родинними стосунками в основах сучасних прізвищ центральної та східної Донеччини // Записки з ономастики. – Одеса, 2008. – Вип. 11. – С. 41-52.
8. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля. – Рукопис дис. канд. філол. наук. – Тернопіль, 1999. – 284 с.
9. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 214 с.
10. Роспонд С. Структура і класифікація древнеслов'янських антропонімів (імена) // Вопр. Языкознания. – 1965. – № 3. – С. 3-21.
11. Сенів Н. І. Основні способи й засоби ідентифікації жінки в писемних пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 160 – 200.
12. Суперанская А. В. Как Вас зовут? Где вы живете? – М.: Наука, 1964. – 96 с.

13. Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / АН УРСР. Ін-т суспільних наук; Відп. ред. Р.Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1991. – 184 с.

14. Фаріон І.Д. Антропонімійна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. (прізвищеві назви). Дис. ... канд. філолог. наук. – Львів, 1996. – 237 с.

15. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 236 с.

16. Худаш М.Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV – XVIII ст. // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 96 – 160.

17. Чичагов В.К. Вопросы русской исторической ономастики (об отношении русских имен к греческим в русском языке XV – XVII вв.). – Вопр. языкознания, 1957. – № 6. – С. 64 – 80.

18. Чучка П. Прізвища Закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів, 2005. – 701с.

Умовні скорочення

Грінч. – Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907 – 1909. – Т. 1–4.

ПРС – Польско-русский словарь / Под ред. В.М. Перельмана. – М., – 1973.

Ред. – Р. Редько. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х томах. – Львів, 2007.

СУМ – Словник української мови. – К., 1974. – Т. 5.

Чучк. – П.Чучка. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005.

Sv – Svoboda J. Staročeská osobní jmená a naše příjmení. – Praha, 1964. – 319 s.

The article deals with the matter of the anthroponyms classification principle and the common origin of family names lexical and semantic analysis is made.

Key words: family name, lexical and semantic analysis, common noun, the classification of family names.

В статті раскрыт вопрос принципа классификации антропонимов и проведен лексико-семантический анализ прозвищных названий отапелятивного происхождения.

Ключевые слова: прозвищное название, лексико-семантический анализ, апелятив, классификация прозвищных названий.

СУЧАСНА АНТРОПОНІМІЯ

УДК 81'373.22

ББК 81.2Ук-3

Наталія Павликівська

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПСЕВДОНІМІЇ

Розглядаються дефініція поняття та визначальні ознаки псевдоніма, функції псевдоніма, особливості псевдонімної номінації.

Ключові слова: антропонім, псевдонім, криптонім, псевдонімна номінація.

Важливе місце в антропонімній системі національної мови посідають псевдоніми як різновид власних найменувань людей. Ці комунікативні знаки з особливим призначенням приховувати справжнє ім'я або прізвище – використовувалися в різні епохи й у різних народів.

У сучасному розумінні поняття псевдонім з'явилося вже в античному світі. У стародавній Греції використовували для прикриття свого авторства прибрані вигадані імена (псевдоніми) або імена сучасників (алотріоніми). Відомими й досить популярними стали псевдоніми в епоху Відродження, особливо, коли поширилося друковане слово. Дуже багато їх було в другій половині XVIII століття у Франції. На сході Європи раніше псевдоніми з'явилися в Україні, на півночі – пізніше [12, 3].

Використання псевдонімів помітно поживалося у процесі розгортання визвольних рухів. Складні й важкі суспільно-політичні умови в Україні (XIX-поч. XX ст.) змушували письменників, журналістів, критиків та інших діячів культури ховати свої справжні імена та прізвища за псевдонімами.

Псевдоніми в Україні особливо поширилися у зв'язку з суспільно-політичними умовами XX століття. Цьому сприяли революційні рухи доби Української Держави та Української Народної Республіки, Друга світова війна, національно-визвольні змагання 30-50-х років. Псевдоніми використовувалися в радянському підпіллі та партизанському середовищі, були поширеними серед членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) та воїнів Української Повстанської Армії (УПА).

Псевдоніми як мовне явище зацікавили не багатьох вітчизняних (П.П. Чучка, В.В. Німчук, М.П. Лесюк, О.В. Петрова) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливості псевдонімної номінації тощо.

На сьогодні є різні визначення терміна *псевдонім*. За “Словником української мови” (1977) – це “прибране ім'я, прізвище, або

авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища” [9, 373]. Подібне ‘визначення знаходимо у “Словнику іншомовних слів” (1974) – псевдонім (від гр. *pseudonymos* – несправжньо іменований) “прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ним користуються в пресі письменники, журналісти, актори замість власного прізвища” [8, 662]; в енциклопедії “Українська мова” (2000) “вид антропоніма, прибране, вигадане ім'я, що має за мету маскування письменників (або інших авторів певних творів, акторів, художників тощо)” [2, 501].

Так само термін *псевдонім* тлумачать у інших слов'янських та неслов'янських мовах.

“Словарь русской ономастической терминологии” (1973) подає псевдонім як «вид антропоніма, вигадане ім'я, яке існує в громадському житті людини поряд із справжнім іменем або замість нього” [7, 118]; у польській мові *pseudonim* – “вигадане ім'я та прізвище, або одне з них, вживане замість власного найменування письменниками, акторами, журналістами, громадськими діячами з метою конспірації” [18, 683-684].

В англійській мові *pseudonym* – “вигадане ім'я” [19, 420]; “ім'я, яке береться автором замість його справжнього” [17, 170];

у німецькій мові *der Deckname* – “ім'я, яке використовують замість власного, щоб приховати свою особистість” [14, 281];

у французькій мові *pseudonym* – “вторинна назва людини, яка широко використовується з давен і слугує для прикриття особистості” [15, 1526; 16, 1419].

Отже, у вітчизняній і європейській лінгвістиці під псевдонімом розуміють вигадане ім'я, яке використовує носій замість свого справжнього імені та прізвища. Однак більшість запропонованих дефініцій наводять на думку, що псевдонімами послуговуються переважно діячі культури (письменники, журналісти та ін.).

Здійснене комплексне дослідження української літературно-мистецької, громадсько-політичної, кримінальної псевдонімії XX століття дозволило умотивувати власне розуміння псевдоніма як особливого різновиду антропоніма і запропонувати найповнішу дефініцію поняття: *псевдонім* (від гр. *pseudonymos*) – різновид антропоніма, прибране (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, журналісти, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою політичної, юридичної конспірації та через різні причини суб'єктивного, особистісного характеру.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно враховувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості. Виділяємо такі *визначальні ознаки* псевдоніма:

1) *ознаки лексичної семантики*: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) *соціокомунікативні та функціональні ознаки*: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів.

Як і кожна власна назва, псевдонім виконує номінативну функцію. Проте в псевдонімі номінація має особливий езотеричний характер (пор. езотеричний (від грец. *εσωτερικός* – «внутрішній») – той, що містить внутрішній, глибинний або таємний, прихований сенс; прот. екзотеричний). Про езотеричну функцію псевдоніма зазначає Т.І. Суркова, на думку якої номінативна функція – це інваріант, а езотерична – варіант, поряд з експресивною, естетичною, соціально-оцінною та ін. функціями власної назви. Співвідношення основної і додаткової (або додаткових) функцій у псевдоніма може бути різним і залежить передусім від сфери його вживання [11, 92].

Комплексне дослідження української псевдонімії ХХ століття дозволяє говорити про те, що основна функція будь-якого псевдоніма після номінативної – езотерична, оскільки його призначення – «приховати» справжнє ім'я носія.

Однак залежно від сфери функціонування псевдоніми мають різний ступінь прояву езотеричності. Найвищий ступінь «таємності» мають політичні псевдоніми, що пояснюється специфікою діяльності їхніх носіїв.

Крім основної функції, псевдоніми можуть мати додаткові: характеристичну, експресивну, символічну, функцію вираження самоіронії. Псевдоніми, особливо літературні, відзначаються поліфункціональністю. У багатьох псевдонімів діячів культури на перше місце висуваються додаткові функції, завдяки чому творча особа самоназву використовує для маніфестації своєї ідеологічної позиції.

Вибір номінативних форм зумовлений як загальними закономірностями виникнення лексичних одиниць, так і специфікою засобів вторинного називання. У ролі псевдоніми виступають готові слова або створюються нові.

Використання готових лексичних одиниць для позначення особи характеризується широким застосуванням антропонімів (прізвищ, імен, імен по батькові), топонімів (гідронімів, ойконімів, оронімів), міфонімів, астронімів та апеллативів. Псевдоніми утворюються шляхом онімізації апеллативної та трансонімізації пропріальної лексики. Такий спосіб номінації високопродуктивний у літературно-мистецькій, політичній та кримінальній псевдонімії. Продуктивним було використання антропонімів, особливо прізвищ, імен та апеллативної лексики. Рідше за псевдоніми правили топоніми, міфоніми і зовсім рідко астроніми.

Псевдоніми, утворені шляхом перенесення готової лексеми на особу для її назви, мають форму іменників, прикметників, рідше займенників, числівників, дієслівних форм, вигуків (*Дуб, Лютий, Лисий, Хтось, Сам, Один, Троє, Рубай, Тук, Стоп*).

Утворення псевдонімів способом деривації широко практикувалося в літературно-мистецькій псевдонімії. Це афіксація довільно обраних загальних чи власних назв, афіксація справжнього іменування автора, деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів (*Дніпровський П.* – Сліпчук Петро; *Хвилинський Георгій* – Хоткевич Гнат; *Василенко Петро* – Одарченко Петро; *Юрченко Юр.* – Яновський Юрій; *Чивомиска* – Максимович Михайло; *Химко Андрій* – Хименко Андрій; *Вроцький Н.А.* – Навроцький Олександр; *Волошка Іван* – Волошин Іван; *Лан Павла* – Талан Павлина; *Циганенко* – Циганко П.).

У літературній псевдонімії популярністю користувалися префіксальні утворення з афіксом-часткою не- (*Не літератор; Не родич, Не дипломат; Не лікар; Не поет; Не-січовий Стрілець, Не-Шевченко, Не-Перебендя*).

У політичній псевдонімії спосіб деривації менш продуктивний. Творення псевдонімів способом деривації включає переважно афіксацію довільно обраних загальних чи

власних назв (*Вознесенко, Очеретенко, Бистрик, Юрич, Бродій, Гориллов, Соловецький*). Зрідка грапляються похідні від особового імені батька носія (*Мусієнко* – Гаврилюк Михайло Мусійович); деякі псевдоніми утворилися шляхом приєднання афікса до особового імені носія з метою перетворення його на прізвище (*Іванчук* – Вересюк Іван; *Осипенко* – Дяків Осип); окремі утворені шляхом видозміни справжнього іменування носія (*Корчак* – Корчинський Іван; *Поль* – Польовий Федір; *Засць* – Заячківський). Зафіксовано невелику кількість префіксальних та префіксально-суфіксальних утворень (*Підполудний, Піддубний, Іаріжений, Наколісний*).

Українські псевдоніми ХХ століття утворені й у результаті дії специфічного способу номінації, який ґрунтується на використанні справжнього тільки імені носія, його гнокористичної чи демінутивної форми (*Володимир* – Володимир Шиян; *Сашко* – Олександр Довженко; *Іван* – Іван Франко; *Микольчик* – Микола Вороний); зміні особового імені при збереженні прізвища (*Ногін Панас* – Ногін Петро).

У політичній та кримінальній псевдонімії використання справжнього тільки імені носія представлене лише особовим іменем, частіше його варіантною формою (*Юрко* – Середницький Юрій; *Ванька* – Іван Юрченко; *Петя* – Якімов Петро).

Крім псевдонімів-слів, як засоби вторинної номінації особи використовувалися криптоніми та криптограми.

Криптонім – «шифрований підпис автора під своїм твором, щоб приховати справжнє ім'я». *Криптограма* – «напис, зроблений криптографічним способом. Графоніми або криптограми... – це псевдоніми, виражені різними значками, цифрами, зірочками, крапками, рисками і т.п.» [9, 348].

За «Словником іншомовних слів» *криптонім* (від грец. *κρυπτός* – таємний, прихований, *ὄνομα* – ім'я) – «літера чи літери, які замість підписів іноді ставлять автори під своїми творами» [8, 566].

У «Словаре русской ономастической терминологии» *криптонім* (таємне ім'я) – «прихована, зашифрована будь-яка власна назва» [7, 68].

У зведеній слов'янській ономастичній термінології *криптонім* – «фіктонім, вигадане ім'я місця, міста, предмета, якоїсь акції, операції і т. д. (але не особи)» [6, 160].

На думку П.П. Чучки, віднесення криптонімів до псевдонімів етимологічно виправдане (адже з гр. *κρυπτός* – таємний, прихований), але функціонально ні. Маскування у нинішніх криптонімів не є визначальною функцією, до того ж вони не є промовистими назвами... [13, 82].

Дослідник українських псевдонімів і криптонімів О.І. Дей у «Словнику» (1969) зазначає, що *криптонім* (прихований) – надзвичайно поширена форма приховування авторства.

Існує думка, що літерні або інші скорочення офіційних імен та прізвищ (І.Ф., Іван Ф. – Іван Франко) зараховувати до фіктонімів можна лише умовно [4, 32].

Криптоніми англійських та українських письменників і публіцистів вивчав Ю.В. Собков. На думку автора, криптонім є різновидом самоназв прихованого авторства, але, на відміну від псевдоніма, має на меті приховування реального імені автора шляхом подачі його у скороченому або зашифрованому вигляді [10, 17].

У свій час криптоніми й криптограми досліджував Євген Грицак. У праці «Криптоніми і криптограми в українському письменстві» спостерігаємо такі дефініції: *криптограми* – це «таємні значки», коли це слово дослівно перекласти, це поодинокі букви, що мають заступити імена й прізвища людей, а як не самі букви, то змішання букв і складів, щось наче кусники слів, яких люди вживають, щоб із деяких причин заховати своє імення, а ще більше – прізвище, а *криптонім* – вже окремі слова, здебільш загальні, але вони вже деколи щось кажуть про авторів, напр., з якої вони верстви, з якої околиці, який їх фах і т. п. [3, 255]. На сьогодні, таке розуміння криптоніма і криптограми застаріле.

У нашому дослідженні криптонім – різновид псевдоніма. Найпоширеніші форми криптонімів – ініціали імені, прізвища, імені по батькові носія; різноманітні скорочення власного імені чи прізвища особи або її псевдоніма; будь-які літери алфавіту слов'янського, грецького, латинського тощо.

Криптоніми виявлено у літературно-мистецькому та громадсько-політичному псевдоніміконах. Криптоніми користувалися популярністю в українських діячів культури. Підпільники, зокрема ОУН та УПА, використовували криптоніми вкрай рідко, оскільки вони незручні у спілкуванні.

Криптоніми, які нічим не нагадують справжнього іменування носія, передбачають функцію маскування (шифровані): *Н.М.* – Богдан Лепкий. Криптоніми – скорочені імена, прізвища, імена по батькові носія не зберігають таємницю авторства (дешифровані): *А.Г.* – Андрій Головка. Дешифровані криптоніми лише умовно можна зараховувати до псевдонімів.

Діячі української культури, окрім криптонімів, використовували криптограми: *.* – Людкевич Станіслав; *.*.* – Мандичевський Євген; (!), (§) – Барвінський Олександр; § – Кордуба Мирон; *** – Іван Франко; *.*.*.*** – Осип Маковей та інші.

У псевдоніміконі підпільників ОУН та УПА траплялися цифрові криптоніми: “№ 8” – Шуревич Омелян; “№ 27” – Товарицький Микола; “№ 222” – Лаврів Іван; “444/2” – Зборник Богдан; “13” – Дулин Григорій; “7+7” – Цап’як Василь; “477” – Мізерний Василь; “33/16” – Садовський Василь.

Специфіка псевдонімної номінації полягає у свідомому виборі мотиву іменування.

Українським псевдонімам ХХ століття притаманний значний ступінь інформативності. Крізь призму псевдонімів розкриваються своєрідність народного світобачення, сторінки історії, природно-географічні особливості території проживання носіїв тощо.

1. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О. І. Дей. – К.: Наук. думка, 1967. – 559 с.
2. Железняк І. М. Міфонім / І. М. Железняк // «Українська мова». Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – Вид. 3-ге, випр. і доп. – С. 346.
3. Криптоніми і криптограми в українському письменстві // Євген Гришак. Вибрані українознавчі праці. – «Черемиська бібл-ка» Черемиського відділу Об'єднання українців у Польщі. – Перемишль, 2002. – Том III. – С. 255–261.
4. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
5. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон митропол. І. Огієнко. – Вінніпег, 1994. – Т. 4. – 557 с.
6. Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики. – Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik. – 1983. – С. 158–160, 231, 232, 266.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
8. Словник іншомовних слів / [за ред. акад. О. С. Мельничука]. – К., 1974. – 775 с.
9. Словник української мови. – К.: Наук. думка. – Т. 1–11. – 1970–1980.
10. Собков Ю. В. Типологія криптонімів англійської та української мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / Ю. В. Собков. – Львів, 2008. – 21 с.
11. Сурков Т. И. Псевдонимы как особый тип антропонимов / Т. И. Сурков // Русская ономастика. – Рязань: Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91–100.
12. Тулуб О. Словник псевдонімів українських письменників (Матеріали) / О. Тулуб. – К., 1928. – 34 с.
13. Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія: філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82–83.
14. Deutsch als Fremdsprache: Kompaktwörterbuch / Dr. Andreas Cyffka, Dr. Susanne Haverkamp –

- Balhar. – Stuttgart: Ernst Klett Sprachen GmbH, 2007. – 1038 s.
15. Larousse Dictionnaire de la langue Française Lexis Larousse – Bordas, 1998, pour la préseuta édition. – 2109 p.
 16. Le petit Robert Dictionnaire de la langue Française Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue Française. Paul par Robert Société du Pouvea u Littre Secrétaire qeneral de la redaction ALAIN REY, 1970. – 1969 p.
 17. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby Oxford University Press. М.: Русский язык, 1982. – Т. II. М-З. – 527 p.
 18. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. – Т. I – XI, Warszawa 1958-1969. tu por. t. VII, S. 683–684.
 19. Webster's New Explorer Dictionary. Federal Street Press A Division of Merriam – Webster Incorporated Springfield, Massachusetts USA, 1999. – 688 p.

Definition and typical characteristics of a pseudonym, its functions of pseudomination are considered.

Key words: anthroponomy, pseudonym, kruptonym, pseudonymic nomination.

Рассматриваются дефиниция понятия и определяющие признаки псевдонима, функции псевдонима, особенности псевдонимной номинации.

Ключевые слова: антропоним, псевдоним, криптоним, псевдонимная номинация.

ББК 81.441.4
УДК 811.161.2'343.2

Оксана Михальчук

ЕКОЛОГІЯ МОВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОНОМАСТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОСОБОВІ ІМЕНА

У статті порушено питання екології мови в системі особових імен. Увагу акцентовано на обставинах і факторах, що є загрозою для стабільності та кодифікації національного іменника. Окреслено низку лінгвоохоронних заходів, що сприятимуть захисту українського ономастичного середовища.

Ключові слова: особове ім'я, екологія мови, ономастичне середовище, мовна політика.

Проблеми екології мови є одними з найактуальніших серед сучасних питань мовознавства. Упровадження в лінгвістичному терміна «екологія мови» в 70-х роках ХХ століття й формування еколінгвістики пов'язують з діяльністю американського вченого Е. Хаугена [1, 7]. Екологія мови корелює з комплексом соціолінгвальних та етномовних проблем суспільства, зокрема захистом мовного середовища, в тому числі ономастичного, як

частини національного лінгвофонду. Для української лінгвістики з огляду на розвиток мовної ситуації упродовж століть і на сучасний стан мовного доквілля ця проблематика набуває особливої виразності й значимості та має потужний вплив на перспективу стабілізації мовної свідомості українського суспільства. Ономастичне середовище є продуктом мовної діяльності й великою мірою залежить від стану мовної свідомості носіїв певної мови. Динаміка мовної ситуації й виявів мовної поведінки має природне віддзеркалення в ономастичному ландшафті, який, з одного боку, призводить до формування мовних стереотипів у мовній поведінці, а з іншого – мовна поведінка індивідів є джерелом формування ономастичного середовища. Прикладний аспект лінгвістичної екології тісно переплетений з проблемами стабілізації, кодифікації та унормування онімічної системи. Особливо виразно проглядаються такі корелятивні стосунки в ситуації *мовна особистість – ономастичне середовище* в процесі надання людині особового імені.

Для суспільства, яке користується особовими іменами як знаковою системою для індивідуалізації та ідентифікації особи, онімічна система, сформована упродовж століть, є частиною духовного доквілля. Порушення екології ономастичного середовища в сфері особових імен зумовлено кількома вагомими чинниками, що тісно між собою пов'язані й створюють загальну проблему збереження мовного ландшафту української мови. Серед обставин і факторів, що створюють загрозу для національного іменника, і є джерелом порушення його стабільності та причинами функціональної деградації є передусім

1) мовна ситуація та світові глобалізаційні процеси. Незважаючи на географічну неоднорідність мовної ситуації в державі, проблеми у сфері особових імен зумовлені практично однаковими обставинами. Важливою мірою це наслідки впливу мовної політики тоталітарної радянської системи, основною ознакою яких є російщення українського іменника. Зокрема, використання в радянський період формулярів, бланків, офіційних документів російською мовою призводило та – за інерцією – призводить до відомих і позасвідомих перекирвань особових імен. Поширені в той період виразно українські імена або українські варіанти імен замінювалися максимально близькими до російських чи російськими етимологічними відповідниками, частково адаптованими до морфемно-фонетичної структури української мови. Таким чином, особові імена *Панас, Опанас, Танасій*, зафіксовані у свідоцтвах про народження, у паспорті записували як *Афанасій, Ярина – Ірина*,

*Юхим – Єфим*¹ тощо. Запис російською мовою у свідоцтвах про народження при видачі паспортів передбачав офіційне найменування близьке до російських етимологічних відповідників імен. Наприклад, російськомовний запис *Дарья* в подальших документальних фіксаціях українською мовою передавалося як *Дар'я, Дарія*, хоч повними офіційними варіантами імені в українській мові є ще етимологічні аналоги *Дарина, Одарка*; українське ім'я *Остан* у свідоцтвах про народження російською мовою записували російським етимологічним відповідником *Евстахий*, відповідно у паспорті укр. *Євстахий* / рос. *Евстахий* тощо. Поступово задокументовані імена витісняли з ужитку українські варіанти імен, що не мають морфемно-фонетичних аналогів у російській мові. У словнику «Власні імена людей» Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківської більшість цих особових імен подано як рівноправні документальні варіанти. Проте через подібні втручання власне українські офіційні імена ставали периферійними, маргінальними і виконували функцію розмовно-побутових, а зросійщені варіанти за коефіцієнтом поширення опинялися на першому місці варіативного ряду в словникових статтях. Протягом 20-ти років незалежності України мовну політику у сфері особових імен можна в кращому випадку назвати інертною. Окрім того, епоха глобалізації загострила проблеми, породжені попередніми етапами становлення та кодифікації українського іменника в загрозливих умовах російщення, колонізації, мадяризації, румунізації і т. д. Масове проникнення нових запозичень та елементів фонетики, не притаманних і неадаптованих до законів української мови, в сучасній українській іменник, на жаль, не завжди є засобом його збагачення. Особові імена таким чином втрачають свою важливу функціональну ознаку – етнічну прикмету. Тим паче, що в паспорті громадянина України запис особового імені є найпромовистішим виразником етнічності. До того ж поява документальних записів *Крістіна* замість *Христина*, *Нікіта* замість *Микита*, *Кіріл* замість *Кирило* засмічує не тільки онімічний, але й загальномовний простір. Свобода вибору імені не повинна означати свавілля й свідоме порушення граматичних регламентів мовної системи і з позиції екології мови мусить регулюватися засобами мовної політики держави. У такій ситуації, як зауважують Б. Ажнюк та Л. Ажнюк, «перед Україною стоїть досить непросте завдання. З одного боку ... зміцнювати національну єдність, з іншого – відповідати засадам громадянського суспільства, що ставлять інтереси окремої людини понад інтереси

¹ Тут і далі ілюстрації особових імен наводимо за матеріалами архіву Українського бюро лінгвістичних експертиз НАН України

держави та нації” [1, 18]. У цьому пункті проблема екології мови у сфері власних імен перебуває на стику мовної політики та ономастики, і одним з факторів, що впливають на чистоту ономастичного ландшафту, є

2) мовні права стосовно вибору власного імені й українське законодавство. В процесі найменування – документального запису особового імені та подальшої ідентифікації особи з цим іменем – задіяні державні інституції, діяльність яких регулюється органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Передбачене законодавством право “називатися за бажанням” мусить узгоджуватися з чинними нормами правопису, з лінгвістичною та соціальною доцільністю вибору імені. Особа, позбавлена традиційного особового імені, втрачає одну з ознак єдності з мовою своєї держави, належності до певної етнічної спільноти. Лояльне українське законодавство щодо вибору особових імен призвело до того, що в Україні живуть громадяни з іменами *Кеннеді, Космос, Лимон, Таймер, Черешня, Русалка* [5, 287]. З погляду психолінгвістики такий вибір зумовлено намаганнями вирізнитися, бути оригінальними. Однак, право на вільний вибір імені у свідомості громадян не повинно асоціюватися зі свавіллям стосовно усталеної мовної практики. Інша річ, зростання протягом останніх десятиріч фіксації в офіційних документах особових імен, що традиційні для певних етнічних спільнот та груп України. У статті 294 пункт 2 Цивільного кодексу України задекларовано “фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції” [8]. Після проголошення незалежності, підписання Європейської хартії регіональних та міноритарних мов тощо в етнічних спільнотах, поживалося називання «етнічними» іменами. Зокрема, як відзначає Л. Белей, “в іменнику Ужгорода та районних центрів Закарпаття відчутно зросла питома вага специфічних імен або специфічних іменних варіантів, які характерні для національних іменників представників відповідних меншин” [3, 319]. Однак, відсутність в основних документах (свідоцтві про народження, паспорті) відомостей про етнічну приналежність особи фактично нівелює згаданий пункт статті ЦКУ. Натомість виникають парадоксальні ситуації у процесі вибору імені для дитини. На жаль, часто вони провокують свідоме розхитування основних кодифікаційних принципів українського іменника і є грубим втручанням у фонетоморфемну структуру української мови. Зокрема, це стосується вимог батьків вносити в документи дитини транскрибований запис російських імен на зразок *Нікіта, Соф'я, Альона, Кіріл* тощо, які мають етимологічні українські відповідники й не потребують запозичень. Це ставить під загрозу якість мови, зумовлює

зниження рівня престижності внаслідок поступання власним місцем. Мовні права людини, у тому числі право на ім'я, з позиції екології мови повинні асоціюватися в мовній свідомості з параметрами грамотності, правильності, відповідності національній та державній традиції. Власне до такої інтерпретації тяжіє п. 3 статті 294 Цивільного кодексу України: “У разі перекирчування імені фізичної особи воно має бути виправлене. Якщо перекирчування імені було здійснене у документі такий документ підлягає заміні. Якщо перекирчування імені здійснене у засобі масової інформації, воно має бути виправлене у тому ж засобі масової інформації” [8]. Водночас вибір особового імені та його присутність (реалізація) в мовному середовищі часто зумовлені впливом на масову свідомість ЗМІ.

3) вплив ЗМІ на формування ономастичного середовища. Загальновідомо, що мова ЗМІ має потужний вплив на мовну поведінку індивідуумів і суспільства в цілому. Мовна культура ведучих, авторів, редакторів тощо є фактично не зразком (як теоретично повинно би бути), а відзеркаленням розмовно-побутового поточного мовлення, особливо виразно це проглядається у вживанні імен в ефірі. Розважальні програми, коментарі спортивних подій і навіть програми новин тощо рясніють уживанням граматично віддаленої від української мови й українського іменника онімної лексики на зразок *Алексей, Наташа, Вера* тощо. Ефірне мовлення й друковані ЗМІ (як кажучи вже про інтернет-ресурс) дедалі частіше вживають *Владимир Путин, Александр Пушкин* тощо. Поширення таких транскрибованих варіантів особових імен у мовній практиці ЗМІ проковує зміни в мовній поведінці громадян, які вимагають відповідних записів імен в офіційних документах, а це призводить до порушення екологічного балансу і становить загрозу для нормативно-правописних засад української мови. Інша сторона – прихід в український документальний ономастикон через кінофільми, телерадіо передачі тощо особових імен германського (найчастіше, англійського) та романського походження. Неадаптованість або стихійна адаптація таких імен до структури української мови, як зауважує Л. Белей, “зумовлює появу цілої низки іменних дублетів (*Даяна / Дайана, Ніколета / Ніколетта / Ніколетт*), які не мають ніякої функціонально-стилістичної чи конотативної специфіки, а тому є надлишковими” [3, 318]. Такі тенденції призводять до “уневирознення національної самобутності українського іменника” [2, 76]. Адаптація цих особових імен на українському ґрунті потребує окремого вираженого аналізу й підходу. Наразі в цій сфері панує, за висловом Б. Ажнюка, “правописно-орфоепічна анархія”. Причиною цьому є також

4) незбалансованість і неусталеність правил і принципів міжмовного перетворення та міжмовної адаптації власних імен. Чинна на сьогоднішній день правописна норма в “Українському правописі” не є цілком прозорою і достатньо обґрунтованою та уніфікованою, і часто ігнорується. Певні аспекти передачі іншомовних (у тому числі близькосторідних) імен неузгоджено і фактично залишено на самоплив. Особливо потребує налагодження передача іншомовних імен іноземних громадян, у тому числі російських імен громадян Російської Федерації. Протягом тривалого часу в українській мові встановилася традиція перекладу російських та білоруських імен: рос. *Михаїл* – укр. *Михайло*, рос. *Владимир* – укр. *Володимир*, рос. *Елена* – укр. *Олена*. Відомі різні міркування з приводу передачі цих назв. Зокрема, український ономаст Ю. Карпенко висловлював думку, що російські особові імена в українській мові, як і українські в російській мові, мають відтворюватися на засадах практичної транскрипції, так само як й інші чужорідні імена та іменні варіанти [4, 167]. Проте мовна ситуація в Україні потребує особливо вираженого підходу до цього питання. Необхідно також виробити чіткі критерії передачі державною мовою імен представників інших етнічних спільнот – це було б одним з важливих практичних кроків до реалізації принципів Європейської хартії регіональних та міноритарних мов. Наразі проблема міжмовного перетворення та адаптації власних назв, в т.ч. особових імен, вимагає правописного регулювання або уточнення принаймні на рівні інструкції, і є невідкладним завданням для узгодженої роботи Правописної комісії, академічних установ, Міністерства юстиції України, інших органів влади, а також частиною державної мовної політики, як інструменту захисту й безпеки національного мовного середовища.

5) варіативність особових імен. Поліваріативність особових імен, з одного боку, свідчить про багатство українського іменника і зумовлена традиціями, що формувалися протягом століть на різних теренах України, з іншого – проковує проблеми документальної фіксації та ідентифікації особових імен; призводить до змішування в офіційних документах фонетичних варіантів імен (на зразок *Наталка / Наталія / Наталя; Анатолій / Анатоль, Антон / Антін* тощо), особових імен різного походження через посередництво спільних розмовних варіантів (наприклад, *Ірина / Ірма / Ірайда* – через розмовно-побутовий гіпокористик *Іра; Леонтій / Леонід / Лев – Левко*) тощо. Суттєвою проблемою лінгвістичної екології в цьому аспекті є деградація і деформація варіантного ряду розмовних варіантів імен, що становить багатство українського іменника і найкраще представлений

у праці І. І. Трійняка “Словник українських імен” [7]. Превалювання в мовній практиці розмовних варіантів *Міша* перед *Михась, Михайлик; Наташа* або й *Наталі* перед *Наталя, Наталочка; Аня* перед *Анночка, Анничка; Вася* перед *Василько* тощо (не тільки в мовному середовищі, що окреслюють як ситуацію українсько-російського білінгвізму, а й в україномовному середовищі на заході України) є очевидним. Кількісний баланс і динаміку цих варіантів навряд чи можна визначити практично. Однак перевага зросійщених побутових варіантів імен, що є наслідком тривалої російсько-радянської політики асиміляції через різні засоби впливу на масову свідомість, залишаються загрозою для українського фонду власних імен. Значна частина варіантів (офіційних, пестливих, розмовно-побутових) особових імен, навіть засвідчених у згаданій праці І. І. Трійняка [7], для сучасного ономастичного ландшафту є, образно кажучи, “червоною книгою” і потребує підтримки та захисту, який може надійти з боку лінгвістів, державних та громадських інституцій, освітніх установ, окремих національно свідомих громадян. Водночас у загальнонаціональному масштабі в документах громадян необхідне уживання єдиної скоординованої і кодифікованої системи офіційних особових імен, що ускладнено

6) відсутність належної лексикографічної інтерпретації особових імен. Одним з мотивів лінгвістичної екології називають “порятунок втраченого”. В українському іменнику таким «втраченим» на сьогодні є основний масив власне українських імен, які часто ще кваліфікують як слов'янські, язичницькі. Відсутність реєстру більшості таких імен у лексикографічних джерелах є однією з вагомих причин витіснення їх із сучасного онімійного простору. Робота відомих ономастів (П. П. Чучка, М. Л. Худаш, М. В. Демчук) над інтерпретацією слов'янських імен є важливим кроком для повернення цих найменувань в українське ономастичне середовище. Однак перед антропонімією стоїть сьогодні також першочергове завдання створення енциклопедичного словника особових імен, де мають бути представлені всі функціональні і реконструйовані офіційні імена та їхні варіанти, уніфіковано термінологію щодо варіантного ряду імен, подано транскрипцію латинською графікою, засвідчено етимологічні аналоги в інших мовах тощо. До того ж відкритим залишається питання створення словника особових імен етнічних спільнот України, де окрім фіксації та етимологічної інтерпретації, має бути коректна транскрипція українською мовою, а також адаптованою латинською і представлені наявні етимологічні відповідники з інших (в тому числі української) мов.

Як бачимо, з позиції екології мови українське ономастичне середовище у сфері

особових імен потребує очищення від негативних нашарувань минулого, запобігання засмічуванню неадаптованими іменами, повернення призабутих власне українських найменувань. Суттєве значення має формування мовної свідомості суспільства, віддзеркаленням якої є мовна поведінка, що реалізується через документальну фіксацію й мовленнєву репрезентацію імен. Основою стабілізації, розвитку та унормування українського іменника має стати сучасна мовна політика, до завдань якої належить забезпечення низки лінгвоохоронних заходів, серед яких законодавче врегулювання документальних записів імен, сприяння виданню лексикографічних праць, узгодження юридично-правової бази та лінгвістичної норми.

1. Ажнюк Б. М., Ажнюк Л. В. Екологія мови як принцип мовної політики / Ажнюк Б. М., Ажнюк Л. В. // Сьогодення українського мовного середовища, К., 2008. – С. 7–23.
2. Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону / Белей Л. // Ономастика і апелятиви. Вип. 30 – Дніпропетровськ, ДНУ, 2007, – С. 76–82.
3. Белей Л. Український пострадянський іменник: основні тенденції розвитку / Белей Л. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 356-359. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 318–321.
4. Карпенко Ю. А. Теоретическая ономастика и практика перевода собственных имён на славянские языки / Карпенко Ю. А. // IX Республиканская Славистична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. I. – Одеса, 1987. – С. 165–167.
5. Карпенко Ю. О. Динаміка особових імен / Карпенко Ю. О. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 356-359. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 285–289.
6. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник / за редакцією В. М. Русанівського / Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.
7. Трійняк І. І. Словник українських імен / Трійняк І. І. – К: Довіра, 2005. – 509 с.
8. Цивільний кодекс України. – Ел. ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Чучка П. П. Давнослов'янські автохтонні імена, засвідчені південнокарпатськими українськими онімами / Чучка П. П. // Studia Slavistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 83–90.

In the article raised the question about ecology of language in the system of personal names. Attention is paid on the circumstances and factors that threaten for stability and codification of national noun. There are outlined a number of linguistic security measures that will protect Ukrainian onomastic environment.

Key words: personal name, ecology of language, onomastic environment, politics of language.

В статті аналізуються питання екології мови в системі особових імен. Висвітлено наслідки впливу факторів, що загрожують стабільності та кодифікації національного іменника. Висвітлено заходи, які забезпечать захист українського ономастичного середовища.

является угрозой для стабилизации кодификаций национального или существительного. Рассмотрено ряд лингвоохранных мероприятий, которые будут содействовать защите украинской ономастической среды.

Ключевые слова: личное имя, экология языка, ономастическая среда, языковая политика

УДК 811.161.2'373.233'373.232.1 (477.5)
ББК Ш 141.4 – 3

Ірина Ільченко

ЕТНОІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРІЗВИЩ НАДВЕЛИКОЛУЗЬЖЯ

Стаття продовжує цикл публікацій авторки в галузі антропоніміки конкретного регіону, а саме надвеликолузького. У ній розглядаються прізвища, вмотивовані етнімічними назвами.

Ключові слова: антропонім, антропонімічна система, прізвисько, прізвищева назва, прізвищні етнімі.

Різним питанням, що стосуються власних назв людей, приділяється увага в мовознавчих студіях С. Бевзенка, І. Сухомлина, М. Жовтобрюха та ін. Та все ж необхідно відзначити, що українська антропонімія в регіонах досліджена нерівномірно. На однакову міру вивчені окремі типи антропонімів, їх територіальне поширення в різні історичні періоди.

Мета статті – проаналізувати прізвища, утворені від етнімів конкретного історико-етнографічного регіону, оскільки вони формують своєрідне лексичне поле, що відіграє певну роль у складі мови і є одним із джерел творення антропонімії.

Утворення українських родових прізвищ від назви місця походження або попереднього проживання їх носіїв є ще одним важливим джерелом формування антропонімії. Багато “географічних” прізвищ з’явилося в XVI – XVII століттях у селян-втікачів. Потрапляючи на Січ, селяни охоче записувалися в козацькі курені під іншими прізвищами. Не раз вони за основу своїх прізвищ брали назви рідних міст і сіл. Цікавими в цієї точки зору є козацькі “Реєстри...” 1649 року та історико-етнографічні роботи Я. Новицького, Д. Яворницького, А. Скальковського, які фіксують етнолінгвістичний матеріал досліджуваного регіону. Частина прізвищ цього типу не походить від назви конкретного населеного пункту, а вказує на певну етнічну групу, розселену на тій чи іншій території. У таких випадках, особливо коли людина не була місцева, всіх цікавило, крім її імені, звідки прибула, звідки походить.

Історичний процес розвитку кожного народу не відбувається ізольовано, а в постійних зв'язках і взаємодії з іншими народами. Міжетнічні контакти на різних історичних етапах характеризуються неоднаковою інтенсивністю. Причиною виникнення відетнімічних прізвищ є, звичайно, міграція людей з одної етнічної території на іншу, тому найменування людей за етнічними ознаками часто застосовувалося до приходків [9, 127]. Варто пам'ятати й таку річ, що в деяких народів Європи був звичай надавати новонародженим хресні імена у вигляді етнімів на знак симпатії чи поваги до певного народу. Але не слід думати, що всі прізвища, утворені від назв тих чи інших етносів – національностей чи народностей – означали людей, які не були українцями. І Франко з цього приводу писав так: “Чи в таких прізвищах, як Ляховичі, Угрини й ін. шукати підгону спорадичної колонізації чужих елементів ще в XIV – XV ст., коли засновувалися відомі нам дворища, про се ще може бути суперечка. Пригадаймо, як про се говорить Кобзар у “Гайдамаках”: “Та який я волох? Був у Волощині та й прозвали Волохом”. Багато таких “чужородних” прозвищ могло постати аналогічним способом, хоча, розуміється, не можна виключати думки, що були тут і факти чужої колонізації може хоч би в тій формі, що якийсь зайшлий лях чи волошин, чи турчин пристав до якогось дворища, зжився з сім'єю і з часом заснував власне дворище, прозване його іменем” [8, 397]. В Україні поряд з українцями головна мешкали окремими групами представники інших народів, які за часів козаччини, а особливо під час визвольних походів, з усіх країв стікалися до козаків, і їх етнічна належність знайшла відображення у прізвищевих найменуваннях. У визвольних війнах брало участь багато росіян, білорусів, представників балтійських країн, румунів, молдаван, сербів, болгар, угорців, чехів, грузинів, черкесів, татарів, турків та ін.

Арнаут. Арнаут – “албанець” [1, I, 86]. Є. С. Отін вважає, що хоч носій цієї прізвищевої назви міг бути албанцем, однак цілком можливо, що таке прізвисько могло мотивувалося омонімічним апелятивом із пейоративним значенням: пор. у рос. діалектах арнаут “дуже зла людина”, “розбійник” [3, 88, 105].

Бесараб, Босараб, Бесарабенко, Бесарабчук, Басарабець. Назва етніміа походить від волоського Цара Басарабська – “земля волоського (румунського) князя Басараба” (ім'я тюркського походження – від імені половецького князя Басараба) [2, 123].

Волахъ, Волошинъ, Волошенко (Р2, 104, 71, 75, 91, 118, 131, 139, 153, 159, 164); **Волошин** (АК I, 136, 268, 271, 287, 372); **Волощук** (АК I, 80); **Волох** (МИП, 21); **Волохинъ** (АП, 45); **Волоховъ, Волошинъ** (АП, 168); **Волошенковъ** (ИГА, 27). **Волохами** називали румунів і

частково молдаван, які заселяли деякі райони на сході слов'янських земель. І зараз це прізвище поширене в надвеликолузькому регіоні – **Волох, Волох, Валошенко, Волошенко, Волошук**. Виникло воно, на думку дослідників їх етимології, із давньої назви численного кельтського племені вольків, із якими чи не першими зустрілися прадавні німці, германці. У сучасному значенні **волох** – “представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць” [2, 123].

Кгурджа, Кгурджа (Р2, 108) – від тур. **gurdzi** із перс. **gurdzi** “грузин”. Оскільки значні грузинські поселення в Україні були засновані в 40-х роках XVIII ст., ранішу появу грузинів серед козаків історики пояснюють тим, що вони втікали на Запорозьку Січ із турецького полону. В Україні були відомі “гурджі”, щоправда, в документах траплялися також назви “грузин”, “іберець”. Так, у корпусі документів Архіву Коша Запорозької Січі (1734 – 1775 pp.) фіксується козак на прізвище – **Грузин** (АК I, 83; АК II, 533), а також прізвище **Гуржій** (АК I, 276, 346, 439, 441, 442). Зараз найбільш поширеними є прізвищеві назви **Гуржя, Гуржій, Кгуржій**.

Литвинъ, Литовченко, Литвиненко (Р2, 42, 46, 48, 54, 72, 76, 101, 128, 135, 152). У реєстрах виявлено невелику кількість таких прізвищ. У ті часи “литвинами” називали білорусів, які входили до складу Великого князівства Литовського. Справжніх литовців на українських і білоруських землях було не так багато, тому іноді українців із північних земель також називали литвинами. В Архівах Коша фіксуються такі прізвища: **Литвин** (АК I, 278, 292, 347; АК II, 191, 591, 606); **Литвиненко, Литвин, Литвинчук** (МИЗК, 31); **Литвак, Литвинець** (ИГА, 37); **Литвин** (АП, 133). Прізвища з цією основою поширені по всій Україні, однак на Півдні України переселенців із Білорусії називали **литвинами**, а на Полтавщині – **литвяками** [2, 122]. Іноді **литваками** називали “євреїв, що проживали на території Великого Князівства, Литовського до Люблінської унії” [7, 256]. До наших днів донесені такі прізвища в досліджуваному регіоні, як от: **Литвин, Литвинов(а), Литвак, Литвиненко, Литовченко, Литовка, Литош, Литовка, Литус**.

Лях – Ляшенко, Ляхненко (Р1, 7); **Лях, Ляховенко, Ляхненко, Ляхов, Ляшенко, Ляховичин, Литошко, Полулях, Полуляшенко** (Р2, 42, 46, 53, 57, 69, 75, 76, 109, 114, 117, 146, 147, 152); **Лях** (АК I, 235, 318, 485; АК II, 172, 175); **Ляхович** (АК I, 389); **Ляшко** (АК I, 274, 346); **Ляшок** (АП, 134); **Ляхович** (МИЗК, 21). **Лях** – це стара назва поляка. В основі назви **лях** лежить давній слов'янський корінь **led**, який означав “необроблена земля”. І **ляхи**, і **поляки**, і **поляни** означають те саме – люди, які живуть на землях, що зветься **ляд** – “необроблена або залишена ділянка землі, поросла чагарником або

молодим лісом". Сучасна назва етносу лягла в основу таких прізвищ, як *Поляк, Поляченко*.

Мазур (АК I, 470, 471); *Мазур* – *Мазурін* (НПЗ, 47). *Мазур* – 1) мазурь, поляк із Мазурії, 2) танець мазурка [5, II, 397]. Невідомо, звідкілля приходили мазури до нас (так звуть населення Мазовша в Польщі та поляків Надсяння, а часом і покатоличених українців). Можливо, частина прийшла з Мазовша, а частина дістала такі прізвища й прізвиська тут, в Україні [2, 118-119]. Сьогодні на досліджуваній території функціонують такі прізвища з цим коренем: *Мазурик, Мазурець, Мазурчак, Мазуренко*.

Більш або менш однозначним свідченням про українсько-російські етнічні контакти того часу є ім'я – прізвисько *Москаль* і утворені на його основі патроніми [4, 371]: *Москвичин* (Р1, 7); *Москаль, Москаленко, Москал, Москаленко, Московець* (Р2, 33, 58, 68, 116, 126), (НП, 139, 142, 150, 152, 164); *Москаль* (АК I, 327, 385); *Московський, Москальова* (НПЗ, 45).

Прус (Р2, 158); (ИГА, 37); *Прусак*. Поява цього антропоніма пов'язана з тогочасним переселенням німців-колоністів на українські землі. *Прус* – “жителі Пруссії” (слово це є в кількох мовах, слов'янських і неслов'янських, з цим же значенням), але в розмовній мові *прус* уживалось як синонім до “німець” [2, 125]. *Прус, Прусенко, Прусченко*. Цікаво, що пруська мова (тепер мертва) не належить до германської групи, – а до балтійської.

Румин, Руминенко (Р2, 113). Ці антропоніми поодинокі, бо замість етнічного “румун” побутувала назва “волох”, яка і вмотивовувала тогочасні прізвищеві назви.

Сербин (АК I, 405, 536; АК II, 135, 265, 505, 512, 572); *Сербиненко*. Серби з'явилися переважно у XVIII ст., коли російський уряд охоче запрошував вихідців із Сербії заселяти степи на півдні України.

Велику групу становлять прізвища тюркського походження, звичайно, не всі ці люди були турками, але можливо, що їх предки були вихідцями з Туреччини або жили там: *Турок, Турчинь, Турчинов, Турчиненко, Турчановський, Турчинець, Турченко, Турко* (Р2, 40, 42, 85, 150, 165); *Турченокський* (АК I, 227, 228); *Турченко, Турко, Турчанівський*.

Татарчинь, Татаринь, Татарчинь (Р2, 46, 71, 72, 75, 76, 82, 109). Поява цієї прізвищеві назви пов'язана з історичними подіями доби козаччини, коли татари постійно чинили напади на Україну, а також суміжністю територій, де проживали народи. Деякі з татар потрапляли в полон, селились, засновували села, потроху асимілювалися (так з'явилися у нас прізвиська, а потім прізвища *Татаренко, Татарченко, Татарчук, Татаринь(а), Татарінко, Татарчевський, Татарин, Татарук, Татарець*.

Хорват (ИГА, 48). Свою назву дістали від племені хорватів з південно-західної частини

Київської Русі, які поступово злилися з іншими народами й племенами держави (слово *хорват* – це давнє іранське запозичення, яке означало “сторож худоби”, “той, хто сторожує”) [2, 117].

Чех, Чеховичь, Чешко (Р2, 41, 89, 153) Бурхливі історичні події у XVI, XVII, XVIII ст. уможливили появу *чехів* на наших землях.

Черкес (Р2, 67, 120). Цей етнічний, що ліг в основу однокореневого прізвища, мав колірське подвійне тлумачення. У Московській державі *черкесами, черкасами* звали всіх українців і навіть росіян, які поселялися на землях України. В Україні ж, у свою чергу, *черкесами, черкасами* певний час (XVI – XVII ст.) називали козаків, а також тих, хто побував на Кавказі і повернувся звідти [2, 135-136].

Отже, твірними основами прізвищ, що стали органічною частиною не лише антропонімії надвеликолузького регіону, а, як правило, всієї України, послужили етнічними.

Слід зауважити, що не завжди перший носій такого прізвиська належав до неукраїнського етносу. Досить було кому-небудь пуститися на якийсь час у мандри до іншого краю, щоб після повернення одержати від земляків відповідне прізвисько. Так, прізвисько *Москаль* могло бути первісно найменуванням росіянина, але частіше так називали в народі солдатів, які відслужили в царській армії. Здебільшого просто на чужинців, а вже потім німців за походженням указували такі прізвиська, як *Німець, Німчук, Німенко*, оскільки німими в народі називали не тільки людей із вродженим каліцтвом, й зайшлих іноземців, які говорили незрозумілою мовою. Саме на підставі неправильного тлумачення семантики антропооснов припускаються деякі неточності у визначенні етнічної приналежності козаків запорозьких. Насправді ж більшість козаків, які записані в Реєстрі на перерахованих тут та подібних прізвищами, не були іноземцями. Патронічний суфікси *-енко, -ович, -ин* тут вказують на те, що козаки були лише нащадками (синами, внуками, правнуками) *Москаля, Волошина, Сербина, Чеха*. У час формування прізвищ цього типу зазначені ідентифікаційні назви осіб і передані вже з покоління в покоління протягом століть.

Міжетнічні контакти українців представниками інших етносів проходили то більшою, то з меншою інтенсивністю на всій території України. Частина зайшлого населення українському оточенні поступово українізувалася. Однак точний час українізації кожної з родин чи осіб установити неможливо, тому, очевидно, зараз треба говорити не про етнічну належність, а тільки про етнічне походження того чи іншого роду. Адже з часом засновник роду чи його нащадки могли змінити свою національність, зберігши за собою своє традиційне прізвище. Саме в таких випадках прізвища вказують не стільки на національну

належність їх сучасних носіїв, скільки на їх давніше етнічне походження.

Таким чином, антропоніми – це вдячний матеріал для етнічної ідентифікації людей. Давні записи антропонімів справді містять багату інформацію з історії їх носіїв. Тому при залученні даних антропонімії до етнічної ідентифікації людності треба враховувати не тільки загальні закони номінації, але й конкретні соціальні, культурно-історичні та етномовні умови функціонування антропонімів [9, 21].

- 1 Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982 – 1989. – Т. 1 – 3.
- 2 Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001. – 300 с.
- 3 Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії ХУІІ ст. (Реєстри всього війська Запорозького 1649 р.). – К.: Наукова думка, 1989. – 148 с.
- 4 Отін Е. С. Відбиття українсько-російських і українсько-тюркських контактів в реєстрах війська Запорозького 1649 р. // Избранные работы. Донецьк: Донеччина, 1997. – С. 361 – 381.
- 5 Словарь української мови / Упорядкував з додаванням власного матеріалу Б. Грінченко – К.: Наукова думка, 1996. – Т. I – IV.
- 6 Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. I – XI.
- 7 Унбегаун Б. О. Русские фамилии. – М.: Прогресс, 1989. – 440с.
- 8 Франко І.-І. Причинки до української ономастики // Зібрання творів: у 50 – ти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 391 – 426.
- 9 Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 11 – 21.

Список скорочень назв використаних джерел
АП – Афанасьев – Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. Очерки Днепра. Санкт – Петербург, 1863.

АК – Архів Коша Нової Запорозької Січі (опис 1713 – 1776 рр.). – К.: Наукова думка, 1994. – 231 с.

АК I – Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів (1734 – 1775рр.). – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 1. – 693 с.

АК II – Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів (1734 – 1775рр.). – К.: Наукова думка, 2000. – Т. 2. – 746 с.

ИГА – Новицкий Я. П. “История города Александровска 1770 – 1806”. – Екатеринбург, 1890.

МИКЗ – Новицкий Я. П. Материалы для истории запорожских козаков. (Изъ запорожского сѣчового архива 1770 – 1771 гг.). – Екатеринбург, 1909.

МИП – Малорусския исторические пѣсни, собранные в Екатеринбургѣ 1874 – 1903. – Екатеринбург, 1909.

Р1 – Реєстр 1581 року // Літературна Україна. – 1991. – 13 червня. – С. 7.

Р2 – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К.: Наукова думка, 1995. – 588 с.

The article continues the series of the author's publications on antroponymics of the region, nadvelikoluzhky. It considers the surnames motivated by the proper names connected with christianity.

Key words: antroponym, antroponymical system, nickname, a family name, surname, etnonim.

Стаття продовжує цикл досліджень автора с антропоніміки конкретного регіону, в особености надвеликолузького. В ній розглянуто прізвища вмотивованні етнічними назвами.

Ключевые слова: антропоним, антропонимийная система, прізвиско, прізвищное названіе, прізвище, етнотим.

УДК 81'373.23(439)+81'373.23(437)

ББК 81.2Уго-3+81.2Укр-3

Аніко Бергсасі, Степан Черничко

УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКІ МІЖМОВНІ КОНТАКТИ В АНТРОПОНІМІЇ

В угорській мові, яка контактує з українською та російською мовами на території Закарпаття, спостережується значний вплив цих слов'янських мов, у тому числі й в антропонімії. У статті аналізується вплив української мови на антропонімію закарпатських варіантів угорської мови. Висвітлено такі питання, як вживання прізвищ, імен та імен по батькові, жіночих імен та транслітерація угорської антропонімії.

Ключові слова: національні меншини, угорці Закарпаття, угорська антропонімія Закарпаття, мовні контакти.

Вивчення українсько-угорських та угорсько-українських міжмовних контактів має давні традиції. У більшості наукових досліджень займаються питанням українських запозичень в угорських говорах Закарпатської області. Відносно мало робіт, у яких досліджуються міжмовні контакти в онімії. В угорській мові, яка контактує з українською та російською мовами на території Закарпаття, простежується значний вплив цих слов'янських мов, у тому числі й в антропонімії.

1. Ім'я та по батькові

Східнослов'янські імена складаються з трьох елементів, а саме: з прізвища, імені та імені по батькові. Угорські імена, на відміну від українських, складаються лише з двох елементів – прізвища та імені особи. Після приєднання Закарпаття до Радянського Союзу (1945 р.) вживання імен за слов'янським зразком, яке включає три елементи, розповсюдилось на людей угорської національності, які проживають в області. Наприклад, особа, прізвище якої *Надь*, ім'я *Бейло*, а ім'я батька *Шандор*, в офіційних документах була зареєстрована як *Надь Бейло Шандорович* (або ж *Олександрович*).

Сфера вживання імен осіб угорської національності Закарпаття за зразком, який

включає три елементи, не була обмежена, і цей зразок використовувався не тільки виключно в офіційних документах. Стало обов'язковим звертання за східнослов'янським зразком до осіб, які перебували на керівних посадах або займалися педагогічною діяльністю. Навіть регіональна угорська преса використовувала іменні форми цього зразка. Приклади вживання імені з трьома елементами можна знайти в таких газетах угорською мовою, як *Kárpáti Igaz Szó* (Карпати Ігоз Со, Капратьке слово правди від 31.01.1985 р.) або *Beregi Hírlap* (Берегі Гірлап, Бережський Вісник від 16.03.1995 р.).

В угорськомовних текстах чужими звучать імена, вживані у формі *Янош Шандорович* або *Єва Петрівна*. У зв'язку з цим особи угорської національності, які проживають на Закарпатті, при перекладі слов'янських імен на угорську мову "мадяризували" форми імен, побудовані за східнослов'янським зразком. Так утворилася форма імені *Szabó János Ferencé*, дослівно 'Сабов Янош, син Ференца' [3]. Ці форми імен складаються з трьох елементів, однак вони не є чужорідними для традицій угорської антропонімії. Мадяризовані імена з трьома елементами з'явилися на сторінках місцевої преси, а також в офіційних документах. Приклади, які є підтвердженням цього, зафіксовані в газеті *Карпати Ігаз Со* (3.03.1998 р.) та *Берегі Гірлап* (9.03.1995 р.).

У 1998 році на виборах депутатів до Верховної Ради та місцевих рад на виборчому плакаті угорською мовою прізвище, ім'я та по батькові голови Товариства угорської культури Закарпаття виступало у формі *Kovács Miklós Miklóse* (дослівно 'Ковач Міклош, син Міклоша'), а не *Ковач Міклош Міклошович*. Упродовж 1998–2002 років Ковач був єдиним депутатом угорської національності у Верховній Раді України.

В угорськомовній пресі уникнення вживання імені по батькові може свідчити про національність носія цього імені. Наприклад, якщо в певному списку імен біля деяких із них написано й ім'я по батькові, тоді як біля інших воно відсутнє, то в другому випадку це є підтвердженням того, що носії імен, які внесені в цей список і складаються лише з двох елементів, угорці за національністю. Прикладом цього служить перелік імен у газеті *Карпати Ігаз Со* (23.04.1994 р.): *Попадинець Василь Юрійович, Заяц Михайло Михайлович, Пойдинець Сільвія Євгенівна, Біласинець Іван Іванович, Котріч Марія, Кіріль Янош, Савчин Марія Василівна, Сабов Василь Петрович*. Для читачів угорської національності Закарпаття є очевидним, що носії імен *Котріч Марія* та *Кіріль Янош* з великою ймовірністю є угорцями за національністю, тоді як *Сабов Василь Петрович* (незважаючи на угорське походження прізвища) не є угорцем.

2. Жіночі прізвища

Законодавство України¹ та Угорщини відрізняються в регулюванні вибору форм імені жінкою після її вступу до шлюбу (таблиця 1).

Таблиця № 1. Можливості вибору форм прізвища в Україні та Угорщині жінкою після її вступу до шлюбу

		В Україні Чоловік: Іван Іванов Дружина: Світлана Мацько	В Угорщині Чоловік: Nagy Pál Дружина: Kis Éva
1.	дружина змінює своє прізвище на прізвище своєї подружньої пари, при цьому зберігаючи своє ім'я	Світлана Іванова	Nagy Éva
2.	дружина приєднує до свого дівочого прізвища прізвище своєї подружньої пари (два прізвища пишуть через дефіс)	Світлана Іванова-Мацько або Світлана Мацько-Іванова	Nagy-Kis Éva або Kis-Nagy Éva
3.	дружина залишає своє дівоче прізвище	Світлана Мацько	Kis Éva
4.	зміна дружиною свого прізвища на прізвище чоловіка з додаванням до імені чоловіка суфікса <i>-né</i> , що в угорській мові сприймається як дружина чоловіка	-	Nagy Pálné
5.	залишається дівоче прізвище та ім'я з додаванням попереднього варіанта прізвища та імені	-	Nagy Pálné Kis Éva
6.	до прізвища чоловіка приєднується суфікс <i>-né</i> , однак дружина залишає при цьому дівоче прізвище та ім'я	-	Nagyné Kis Éva

В Україні дружина має право вибору між трьома формами імені, тоді як в Угорщині – між шістьма варіантами. Ті форми прізвища, ті імена в шлюбі, які утворюються за допомогою суфікса *-né*, не використовуються в Україні, оскільки їх переклад з угорської українською мовою можливий лише описовим методом (наприклад, *дружина Пала Надья*).

В Угорщині найбільш уживаними формами імені в шлюбі є варіант, поданий у таблиці під номером 4 [1; 7]. Серед жінок угорської національності, які проживають на Закарпатті, на

¹ Кодекс про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII. Відомості Верховної Ради УРСР від 27.06.1969 р., № 26. – С. 204.

² Családjogi törvény, 26. § (1) bekezdés.

противагу жінкам, які проживають в Угорщині, найбільш поширеною формою прізвища в шлюбі є варіант, указаний у таблиці під номером 1. Жодна жінка угорської національності, яка проживає на Закарпатті, не користується варіантами прізвищ у шлюбі, наведеними в таблиці під номерами 4–6 [1; 2], адже законами України не передбачені можливості використання прізвища та імені за цими схемами [1; 8].

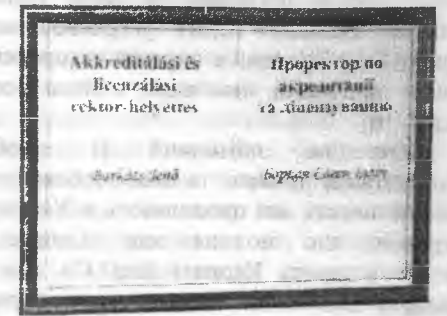
3. Транслітерація угорських імен

Східнослов'янські мови користуються кирилицею, тоді як угорська мова – латинкою. У зв'язку з цим люди угорської національності Закарпаття мають два варіанти форм імені, один – офіційний, написаний кирилицею, і один – неофіційний, написаний латинкою. Другий варіант використовується для особистої ідентифікації, він вважається для людини "справжнім" іменем. Імена та прізвища, написані кирилицею, є офіційним перекладом угорського прізвища та імені відділом реєстрації актів громадянського стану.

Особи, які в паспорті зареєстровані як *Ковач Іван Петрович* або *Молнар Єлизавета (Олександрівна)*, для членів своєї родини або ж у колі друзів відомі як *Ковач Янош* чи *Молнар Єржебет*. У закордонному паспорті ім'я кожного громадянина України реєструється також латинською транслітерацією. Однак при реєстрації в закордонному паспорті прізвищ та імен людей угорської національності, які проживають на Закарпатті, латинською транслітерацією до уваги беруться не справжні угорські імена, а вже транслітеровані в ході реєстрації в паспорті громадянина України.

Це означає, що люди угорської національності, які проживають на Закарпатті, мають три форми імені: а) офіційне ім'я, зареєстроване в паспорті буквами кирилиці, б) варіант прізвища та імені угорською мовою, в) варіант прізвища та імені латинкою, яким українські чиновники "наділили" людину в ході транслітерації імені, зареєстрованої кирилицею в паспорті громадянина України. Таке становище зумовлює великі труднощі у використанні прізвища та імені.

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II є вищим навчальним закладом III рівня акредитації недержавної форми власності. Його засновниками є закарпатські угорські громадські організації. Згідно зі статутом інституту, мовами викладання навчального закладу є українська, угорська та англійська. Керівний склад інституту підтримує двомовність у навчальному закладі, у якому всі офіційні вивіски та оголошення написані українською та угорською мовами. На нижченаведеній фотографії представлено вивіску біля дверей одного із заступників ректора нижчого навчального закладу інституту.

На фотографії видно, що існує відмінність між угорською та офіційною українською іменною ідентифікацією проректора угорської національності. Ця відмінність полягає не лише в тому, що один варіант імені написаний латинкою, а інший – буквами кирилиці. На фотографії видно, що варіант імені угорською мовою складається лише з двох елементів, а саме – з прізвища та імені, без імені по батькові. Ім'я по батькові не є вживаним елементом у традиціях іменної ідентифікації угорською мовою.

Закони України про мови¹ (Стаття 39) та про національні меншини в Україні² надають право громадянам на національні прізвища, імена та імена по батькові. У Законі України про національні меншини вказано: „Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксувати 'по батькові', мають право записувати у паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – ім'я батька і матері” (Стаття 12).

На фотографії видно, що імена особи угорською та українською мовою не збігаються, оскільки українською мовою ми читаємо нетранслітеровані варіанти угорського імені *Єно*, а слов'янський варіант імені – *Євген*. Це є підтвердженням того, що в колишньому Радянському Союзі при реєстрації імен дітей неросійської національності надавалась перевага вписуванню російського варіанту імені у свідоцтво про народження [1; 3]. В офіційні документи традиційні угорські імена *Ilona, Erzsébet, János, Sándor* вписували як *Олена, Єлизавета, Іван, Олександр*.

Нижче наводимо приклади про те, які бувають наслідки того, коли ім'я громадянина України угорської національності реєструється в закордонному паспорті не латинкою, а кирилицею, як у паспорті. У нижченаведеній

¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989 // Відомості Верховної Ради УРСР. – Додаток № 45. – Київ, 1989. – с. 58–66.

² Закон України про національні меншини в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – с. 529.

таблиці ми бачимо три варіанти прізвища та імені. Носієм прізвища та імені є головний редактор обласної газети угорською мовою – Карпати Ігас Со, який в окремій авторській статті описав проблеми, пов'язані з його особистим іменем [6].

Хто не обізнаний із проблемами використання прізвищ та імен особами угорської національності, які проживають в Україні, може подумати, що людина, яка підписала свою статтю в газеті Карпати Ігас Со під іменем *Kőszeghy Elemér*, не тотожна з людиною, яка в паспорті громадянина України зареєстрована під іменем *Kevsegi Elemir Zsigmondovich*, а в закордонному паспорті – *Kevsehi Elemir* (таблиця 2).

Таблиця № 2. Угорське прізвище, ім'я та по батькові у письмовій формі та за транскрипцією Міжнародного фонетичного алфавіту

Оригінальне угорське прізвище та ім'я	письмовий варіант	<i>Kőszeghy Elemér</i>
	транскрипція за IPA ¹	[ko:segi.eleme:r]
Прізвище, ім'я та по батькові у паспорті	письмовий варіант	<i>Kevsegi Elemir Zsigmondovich</i>
	транскрипція за IPA	[kevsehi.elemir.zihmondovlitʃ]
Прізвище та ім'я в закордонному паспорті	письмовий варіант	<i>Kevsehi Elemir</i>
	транскрипція за IPA	[kevsehi.elemlr]

При переписі імен з угорської мови українською, проблемою є те, що транслітерація тих угорських звуків, які відсутні в українській (раніше російській) звуковій системі та писемній формі, часто спричиняє труднощі у правильному переписі прізвищ. Наприклад, прізвище *Szűcs* [sy:tʃ] було переписано як *Севч*, а прізвища *Vörös* [voroʃ], *Veress* [vereʃ] і *Veres* [vereʃ] переписано однаково, як *Вереш*. У транслітерації прізвища *Sütő* [sytø:] трапляються форми *Шімеґ*, *Шюмеґ* та *Шютов*. У дзеркалі букв кирилиці не відображаються традиційні за написанням угорські прізвища. Наприклад, *Balog* та *Balogh*, або ж *Kovács* та *Kováts* переписуються як *Балог* та *Ковач*. Завдяки такому перепису втрачається різниця між двома різними прізвищами.

4. Висновки

У галузі угорсько-українських мовних контактів є багато цікавих питань, які привертають увагу науковців, особливо це стосується сфери ономастики. Дослідження цього питання заслуговує на увагу не тільки з лінгвістичної точки зору, але й з точки зору мовної політики та питань національних меншин України. Окремі органи влади порушують Закони України та міжнародні нормативи щодо

¹ IPA (International Phonetic Alphabet, англ.) або APHl (Alphabet Phonétique International, фр.): Міжнародний фонетичний алфавіт.

вживань, реєстрації імен громадян України, які є представниками національних меншин. Закони, які стосуються традиційних особистих імен представників національних меншин зафіксовані в Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин, яка ратифікована Україною у 1998 році [4; 8].²

У Декларації та Протоколі до Декларації про принципи співробітництва між Україною та Угорською Республікою щодо забезпечення прав національних меншин³ також зафіксовані права представників угорської національної меншини на використання традиційних форм імен „Сторони приймуть необхідні законодавчі, адміністративні та інші заходи з тим, щоб національні меншості могли реалізувати своє право вільно користуватися рідною мовою в особистому і громадському житті як в письмовій формі, так і в усному мовленні, включаючи використання свого національного імені і прізвища”⁴.

Манера ставлення незалежної України до використання прізвищ та імен громадян, які відносяться до національних меншин, успадкувалось від минулого. Вирішити це питання можна лише тоді, якщо підхід до нього буде різнобічним і науково обґрунтованим і дотриманням Законів України.

1. Beregszászi A., Csernicskó I. A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. // A mi szavaink járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. – Beregszász, 2003. – С. 153–163.
2. Beregszászi A., Csernicskó I. A névhasználati és megszólítási szokások. // Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. – Budapest–Beregszász, 2010. – С. 103–106.
3. Csernicskó I. “Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). // Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.). Budapest–Miskolc, 1997. – Том I. – С. 162–167.
4. Debreceni A., Balogh L. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. // Magyar Nyelv 1995 – С. 340–345.
5. Jernudd B. Personal names and human rights // Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination. Berlin–New York, 1994. – С. 121–132.
6. Kőszeghy E. Csakazértis. // Kárpáti Igaz Szó 27.05.1996. – С. 3.

² Закон України „Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин. // №703/97-ВР. // Відомості Верховної Ради України, – 1998, № 14., – с. 56.

³ Декларація та Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою про забезпечення прав національних меншостей від 31 травня 1991 р. // Збірник чинних міжнародних договорів України. – Т. I. 1990-1991 рр. – Київ, 2001 р. с. 166–174.

⁴ Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою про забезпечення прав національних меншостей, Стаття 9.

7. Nyelvművelő kézikönyv. – Budapest. 1983. – Том I. – С. 247.
8. Tóth M., Csernicskó I. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselő // Regio 2009 № 2. – С. 69–107.

There are big traditions of researching the Hungarian-Ukrainian linguistic contacts. However until now very little attention has been paid to the onomatological aspects of linguistic contacts. The Ukrainian and Russian language has great effects on the practice of the way Transcarpathian Hungarians are using names. The current study intended to present this.

Key words: national minorities, Hungarians in Transcarpathia, Hungarian anthroponymy of Transcarpathia, language contact

В Венгерском языке, который контактирует с украинским и русским языком на территории Закарпатья, наблюдается значительное влияние этих славянских языков, в том числе и в антропонимии. В статье анализируется влияние украинского языка на антропонимию закарпатских вариантов венгерского языка. Освещены такие вопросы, как употребление фамилий, имен и имен по отчеству, женских имен и транслитерация венгерской антропонимии.

Ключевые слова: национальные меньшинства, венгерцы Закарпатья, венгерская антропонимия Закарпатья, языковые контакты.

УДК 811.161.2'373,2

ББК 81.2 УКР – 3

Марина Курушина

АНТРОПОНИМИ ЯК ТВІРНА ОСНОВА СЛОВЕСНИХ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ ТА ЕРГОНИМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню відантропонімічних моделей словесних товарних знаків та ергонімів сучасної української мови. Доведено, що антропоніми мають значний словотворчий потенціал і активно використовуються для творення таких специфічних груп онімів, як словесні товарні знаки та ергоніми. Відзначається нестабільність, відкритість досліджуваної групи лексики.

Ключові слова: словесний товарний знак, ергонім, особова назва, прізвище, відантропонімічні моделі.

Однією з найдавніших груп онімної лексики (поряд із топонімними одиницями) є антропоніми. Власні імена осіб неодноразово ставали предметом зацікавлень як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Сучасний український антропонімікон становить загалом сформовану систему, яка все ж залишається

незамкненою, відкритою для впливів, що пов'язано з соціальною природою онімів. значною залежністю від позамовних чинників. У різні часи розвитку популярності набувають ті чи інші мотиви називання, більш уживаними стають окремі імена. Найбільшою стабільністю відзначається фонд прізвищ, оскільки сучасне законодавство певною мірою обмежує їхню довільну зміну, тим паче, що ця родова назва здебільшого передається з покоління в покоління. Прізвиська є специфічною категорією, у них виявляється своєрідна народна творчість, ця група характеризується наявністю оказіональних утворень, що мають наповнену семантику. Уживання особових імен часто підкоряється так званій “моді”. Цей факт неодноразово відзначали дослідники. Саме такі особливості антропонімів виразно виявляються при їхньому використанні в номінації назв товарів та фірм. Відантропонімічним утворенням і присвячена пропонована стаття. Джерельною базою роботи стали рекламні брошури супермаркетів “Рост”, “Billa”, “Target”, “Велика Кишеня”, прайс-листи, рекламна інформація на сайтах магазинів та фірм-виробників.

Назви товарів і ділових об'єднань людей як специфічні одиниці онімної лексики є віддзеркаленням сучасних тенденцій розвитку мови загалом і популярності й продуктивності власних назв зокрема. Незважаючи на численні розвідки й ґрунтовні роботи з ономастики, актуальним залишається питання визначення специфіки (або неспецифіки) ономастичного словотвору. Так, іще на початку 90-х років минулого століття Н. Подольська зазначала, що “ономастичний словотвір слід розглядати як окрему систему ономастичної граматики, поряд та у зв'язку з морфологією власних назв та їхнім синтаксисом. Таким чином, у дослідженні ономастичної граматики словотвір є особливим розділом” [6]. Іще раніше О. Суперанська зауважувала, що ономастичний словотвір має більші можливості порівняно з апелятивним [10, 143]. На нашу думку, онімна лексика є органічною частиною системи мови, а творення власних назв відбувається за загальними законами. Для сфери власних назв характерні ті самі способи словотвору, що і для назв загальних. Хоча оніми й становлять певну групу, що має низку особливостей порівняно з апелятивами, слід говорити швидше не про специфічні ономастичні способи словотвору, а про продуктивність тих чи інших словотвірних моделей.

Серед нерозв'язаних мовознавчих питань слід згадати й про відомі лакуни в ономастичній термінології, адже для деяких груп онімів досі немає усталених позначень. Так, різні науковці послуговуються різними термінами для позначення імен товарів (паралельно тривалий час уживаються назви “прагмонім” (З. Комолова, Р. Березникова, А. Беспалова,

М. Лисаченко), “прагматонім” (Н. Волкова, Л. Дука), “рекламний прагматонім” (Ю. Грушевська), “юридично зареєстрований комерційний номен” (О. Приймак), “товарний знак” (О. Сулеранська, Т. Соболева, В. Москович, Л. Дука, Н. Стадкульська, Г. Матвеева), “ктематонім” (А. Василевський), “торгова марка” (В. Пічкур), “товаронім” (П. Поротніков) тощо). Таке ж розмаїття спостерігаємо й для позначення назв ділових об'єднань людей, фірм, підприємств: “ергонім” (А. Беспалова, З. Бузинова, О. Карпенко, Т. Ковалевська, А. Кондратова, Б. Маторін, О. Мікіна, Є. Отін, Н. Подольська, Т. Романова, Л. Соколова, О. Трифонова, М. Шимкевич), “мікротопонім” (С. Копорський, Л. Щетинін), “ктематонім” (В. Бондалетов), “фірмонім” (О. Белей) тощо. Безперечно, кожний із названих авторів запропонованому терміну намагався відзначити основні риси досліджуваних одиниць. У цій розділі ми послуговуємось термінами “словесний товарний знак” (СТЗ) на позначення власної назви товару незалежно від її юридичної реєстрації та “ергонім” на позначення назви організації, виробничого та суспільного об'єднання.

Специфіка таких власних назв, як СТЗ та ергонімів, полягає в атрактивній функції, функції залучення потенційного покупця, клієнта, відвідувача, партнера. Сильний вплив екстралінгвістичних чинників пояснюється сферою вживання досліджуваних онімів та їх призначенням. Товарні знаки та ергоніми мають низку тільки їм властивих рис. Вони виявляються в семантиці, словотворі, сполучуваності слів у межах багатокомпонентної назви, у графічному кодуванні (оформленні).

Із виникненням нового товару або організації відбувається новий акт номінації, тому СТЗ та ергоніми становлять незамкнену систему, що постійно поповнюється новими одиницями. Залежно від мовних і позамовних чинників “репертуар” досліджуваних назв може в різний час відбивати різні тенденції розвитку суспільства й мови. Характеристика найновіших онімних шарів лексики, одиниці якої надзвичайно рідко (через свою специфічність і відносну недовговічність) потрапляють до словників, є надзвичайно важливою для розуміння загальномовних процесів, тенденцій. Отже, вбачаємо вивчення СТЗ та ергонімів актуальним, тим паче, що інколи номінатори несвідомо (чи свідомо?) створюють найменування, які суперечать нормам літературної мови, таким чином розхитуючи їх і ніби ламаючи зсередини.

Серед СТЗ та ергонімів, що походять від антропонімів, слід виділити одиниці, утворені від особових імен (повних або їхніх форм, чоловічих та жіночих) та від прізвищ. З огляду на обмежений обсяг роботи разом із однокомпонентними назвами подаємо й

багатокомпонентні із складником-антропонімом, принагідно коментуючи їх.

Найчастіше особові імена та їхні форми мають викликати певні асоціації, які б зумовили бажаний позитивний вплив. Номінатори обирають назви часто за принципом моди чи гарного, на їхню думку, звучання, тож, окрім об'єктивних причин, можуть діяти й суб'єктивні. У такому разі мотив називання видається затемненим, а СТЗ чи ергонім не виконує своїх важливих (після розрізнювальної) функцій – атрактивної й інформативної.

Від чоловічих імен та їхніх форм утворені такі одиниці: Алекс (меблі), Жан-Жак (коньяк), Гаврюша (цукерки), Кузя (цукерки), ВАЛЕНТИНОС (компанія з організації масових заходів), АЛЕХАНДРО (перукарня). Від жіночих імен: Анна (меблі), Беатрис (меблі), Богдана (вино), Вікторія (цукерки, гарнітур), Гала (засіб для чищення) <у цьому випадку можна говорити про так звану “народну етимологію”, оскільки СТЗ Гала ймовірно походить від слова “гала” (з французького gala)> – також порівняймо Галла (салон-перукарня), Дана (пральний порошок), Дельфія (сир), Джулія (меблі), Діана (меблі), Емілія (меблі), Жаклін (меблі), Земфіра (вино), Ірина (меблі), Карина, Каріна (меблі), Лаура (меблі), Лорена (меблі), Магдалена (кекси), Маргарита (цукерки), Марина (меблі), Галка (кава), Каролінка (печиво), Катруся (цукерки), Любавушка (напій), Маргаритка (цукерки), Маруся (печиво); Аміна, Дарина (фірма з продажу будівельних матеріалів), Аманда (консалтингова фірма), Марго (ресторан), Софія, NATALI (салон-перукарня), МАЙЯ (меблевий комплекс), Карина, Каріна, Когуна (меблі), КОРИНА (кухні), Ніколь ВІВА (фірма з продажу товарів для дому й офісу), MARY, NATALI-МОДА, АНІТА-СТИЛЬ (агенція весільних послуг), М. Ф. Вікторія (консалтингова фірма), Раюша (салон-перукарня). Із наведених назв видно, що кількісно переважають утворення від жіночих імен, що, очевидно, пов'язано з їх більшою привабливістю. Отже, у мові навіть на рівні вторинних найменувань виразно виявляються гендерні особливості сучасного суспільства. Також слід відзначити більшу активність повних форм порівняно зі зменшувально-пестливими чи розмовними. Окремого розгляду заслуговує ергонім М. Ф. Вікторія, є назвою консалтингової фірми. На відміну від інших відіменних одиниць, цей номен може позначати власника організації. Структурно оформлена за поширеною відомою моделлю ініціали + прізвище, ця назва демонструє переміщення компонентів, внаслідок якого на місці прізвища опиняється особове ім'я, що створює оказіональність такої реструктурованої моделі. Додавання ініціалів до імені нібито надає поважності назві. Слід також звернути увагу на апелятивні компоненти у складі деяких іменувань, що конкретизують,

уточнюють назву. Такі СТЗ і ергоніми можуть бути предметом окремої розвідки.

Серед СТЗ та КН, утворених від особових імен, часто трапляються одиниці іншомовного походження. Тенденція називати іншомовними іменами товари вітчизняного виробника поширилася ще у 80-ті роки та, на жаль, активно прогресує сьогодні. Слушною є думка В. Комолової про те, що процес утворення прагматонімів (визначення автора) зазнає посиленого впливу соціальних чинників, одним із яких є мода [4]. Крім того, не всі найменування відповідають нормам сучасної української літературної мови: Карина, Каріна, Когуна (меблі) – такі варіанти назви функціонують паралельно на позначення однієї серії товарів, у зв'язку з цим згадаємо також назване нами КОРИНА (кухні). Такі перероблені на іншомовний лад імена можуть бути записані латинкою, у такому разі їх можна кваліфікувати як варваризми, наприклад, NATALI (салон-перукарня). Причому такий спосіб оформлення, на нашу думку, здебільшого абсолютно нічим не амотивований. Виняток, мабуть, становить назва MARY (агенція весільних послуг) латинська форма назви, очевидно, обігрується із омонімічним за звучанням англійським словом party, що означає одружуватися. Неоднозначною за походженням є назва Дана, оформлена, крім кириличної графіки, латинською. Це свідчить або про загальну тенденцію – свідому двомовність етикеток (тоді Дана – це давнє слов'янське ім'я) або про прагнення до так званої “вестернізації” назв – уживання іншомовного імені Дана. Має сенс М. Романюк, коли зазначає, що ліберальне українське законодавство ніяк не перешкоджає поповненню офіційного іменника численними чужомовними з походження іменами, фонеморфемна структура яких часто суперечить нормам української літературної мови. Авторка подає такі імена: Ален, Альона, Каріна, Крістіна, Марісабель, Ніколетта, Ніколь, Джулія, Патрісія [9]. З прикрістю можемо констатувати, що ці “модні” імена легко й без будь-яких перепон потрапляють до сфери номінування товарів та фірм і організацій.

Питання про «українськість новочасних українських фірмонімів» порушує і О. Белей, наголошуючи на тому, що перегляду вимагає практика широкого залучення чужомовної лексики (у тому числі й онімної) до складу джерельної бази сучасної української фірмонімії [1]. Очевидно, що такі назви замість того, щоб приваблювати покупців, відвідувачів, клієнтів, можуть лише свідчити про неграмотність авторів номенів. У зв'язку з цим доцільно створювати комісії, які б регулювали нормативність номінування товарів, організацій тощо.

До продуктивних, антропонімних за походженням основ СТЗ та ергонімів належать і прізвища. Безперечно, перенесення імені автора,

винахідника, власника на предмет чи об'єднання безпосередньо вказує на належність. Дослідники відзначають давність таких моделей для назв товарів та організацій [10; 8]. Наприклад, Сараджишвілі (вино), Смирнов (горілка), Довгань (торгова марка), Морозов (шампанське): назви фірм, здебільшого дизайнерських, консалтингових та юридичних: Матюшенко, Махова, Полищук, Білошицька, Богачук, Черняхів. Окремо через незвичність структурного оформлення вважаємо доцільним виділити назву Панков-Дизайн, що утворена за допомогою прізвища, яке позначає власника, та прикладкового компонента, що вказує на вид послуг, пропонованих фірмою.

До прізвища власника організації можуть додаватися ініціал(и), найчастіше в постпозиції: Храпко В. Н., Гайдай В. А., Тарасюк Ю. Г., Голов С. Л., також з апелятивними компонентами, що вказують на рід діяльності – Бюро адвоката Луценка В. Ю., інколи ініціал(и) стоїть у препозиції – А. Ковальов. Розгорнена модель найменування, так звана повна офіційна номінація, представлена в ергонімах: Боскін Олександр Леонідович, Белік Тарас Анатолійович, Ситницька Таміла Олександрівна, Мельник Руслана Аліскерівна, Самборський Андрій Ярославович, Клімін Віталій Валерійович тощо.

Закріплену в радянські часи традицію іменувати офіційно особу тричленною назвою (на прізвище, ім'я та по батькові) поступово заступає більш давня українська двочленна номінація. У багатьох організаціях, по радіо й телебаченню тощо зараз можна почути звертання на ім'я і прізвище, без уживання компонента по батькові. Ця загальномовна тенденція одразу ж відбилася в ергонімній сфері, наприклад, Студія архітектури Володимира Чорновуса, ВОЛОДИМИР ЗАЛУЦЬКИЙ, Адвокатське бюро Лешишина Ростислава.

Серед загального масиву відантропонімних моделей СТЗ та ергонімів структурно вирізняються назви: Юрченко, Рабишко і партнери; Старчук, Плачинда та партнери; Процак та Партнери; Діба, Гриненко та Партнери; Кириченко та Партнери; ЛЕОНІД ОСТАПЕНКО & ПАРТНЕРИ. В основі таких назв одне або два прізвища засновників чи власників фірми, а також вказівка на наявність співвласників (партнерів).

У царській Росії був поширений такий спосіб іменування: антропонім + сполучник “та, і” + “компанія”, “К^о”. Таким чином, найменування цього типу демонструють відновлення дореволюційної традиції. Зокрема ми зафіксували назву пива Ольхови і К^о. З. Бузинова, досліджуючи розвиток російської ергонімії 20-30 років ХХ століття, зауважує: “Саме в цей період в ергонімії відбувається переорієнтація принципів називання. Стає неможливим використання ідеї належності як

мотивуючої, як це спостерігалось в дореволюційній ергонімії (пор. «Братя Нобель»..., «Валентин Ефимов»..., «И.П. Хлебников, Сыновья и К°») [2, 64]. Із З. Бузиною погоджується Ю. Грушевська, яка також відзначає відновлення використання таких моделей у сучасних назвах: «Іноді використовуються моделі, характерні для реклами початку ХХ ст., що також мають у своєму складі прізвища, наприклад: «Коваль и К°», «Солодковский и К°», «Ильяшев и Партнеры», «Кононов & Созановский», «Братя Асканели» й ін.» [3, 6]. Дія позамовних факторів зумовила повернення «ідеї належності», наслідком чого є активне використання моделей зі складниками, що позначають власників для номінування не тільки промислових об'єднань, товарних марок, а й СТЗ, хоча, безперечно, ергоніми становлять переважну більшість, демонструючи природність такої моделі для цього типу іменувань.

Антропоніми виявились настільки привабливою основою для творення СТЗ та ергонімів, що за зразком антропонімних моделей виникли такі назви: Благов, Медов, Мягков (горілка), Давидов (цигарки), Клінков (коньяк), Любімов (цукерки, шоколад), Пан Водовіз (компанія з доставки питної води), Бор де'Нюк (будівельна фірма), Diskoff (магазин з продажу дисків) тощо.

Уважаємо, що є всі підстави твердити про випадки штучного створення найменувань за моделями СТЗ відантропонімного походження. Такі штучні назви мають на меті упевнити покупця в якості товару чи послуг, оскільки ім'я цілком конкретної особи, винесене в назву продукції, нібито є гарантією якості. Можна говорити й про використання асоціацій із реальними носіями прізвищ. Інколи обігруються й апелятив, створений за зразком антропоніма з наповненою семантикою: Благов, Мягков (горілка), Жирнов (майонез), Любімов (цукерки), Масляков (олія). Штучними утвореннями з обігриванням семантики твірної основи можна вважати назви Бор де'Нюк (будівельна фірма) та Diskoff (магазин з продажу дисків). Припускаємо, що перше найменування утворилося внаслідок штучного розчленування прізвища Борденюк на три компоненти, один із яких є часткою у французьких прізвищах (шоправда, чомусь зі спотвореною орфографією, адже правописні норми передбачають написання повної форми частки «де» окремо). Друга назва утворена на основі апелятива за типовою прізвищевою моделлю і подана латинською графікою, тому може бути кваліфікована як варваризм.

Зокрема автори назви марки Мягков говорять, що «цільова аудиторія «Мягков» – це дружні, товариські, інтелектуальні та впевнені в собі люди. Їхня впевненість заснована на реальних досягненнях у житті. Товариське,

дружнє спілкування, родина, улюблена цікава робота – одні з найбільш значущих складових їхнього життя. Територія брэнда «Мягков» – це розслаблення й відпочинок у колі близьких та духом людей» [12, 40 – 44]. Отже, очевидним є утворення «лжепрізвища» від графічно й фонетично спотвореного апелятива «м'який», що переносно позначає вдачу характеру.

Потребує окремого аналізу СТЗ Медов (Medoff). Товар виробляє компанія, що має назву Медков (Medkoff). Ергонім, імовірно, має відантропонімне походження (утворення лексико-семантичним способом). Схожість із звучанням з апелятивом «мед» дозволяє обіграти назву компанії Медков та створити назву товару Медов. Часто СТЗ і КН, утворені за моделлю прізвищ, подаються латинською графікою літерами ff на кінці: Davidoff (цигарки), Medoff, Smirnoff (горілка), Jan Daniloff (чоловічі костюми), Charoff (порцелянові вироби) тощо. Назви товарів вітчизняних виробників із таким оформленням вважаємо варваризмами. Такі невинуваті іншомовні впливи уже неодноразово привертала увагу дослідників. Так, М. Романюк відзначає, що в кінці ХХ ст. в українському ономастиконі виразно домінували кілька модних тенденцій, однією з яких є вестернізація [9, 5]. Безумовно, однією з особливостей СТЗ і ергонімів є прагматична спрямованість, тому має рацію В. Кутуза, підкреслюючи, що впливові потенції таких одиниць актуалізовано на графемно-фонетичному (екзотизми, варваризми) рівні [5]. Однак при цьому хотілося би зауважити, що назви такого типу все частіше заступають власне українські, фактично витісняючи їх на периферію і розхитуючи усталені мовні норми, що є приводом для занепокоєння, адже українська лексика (та й інші мовні рівні) достатньо багата, потужні й різноманітні, аби стати матеріалом для створення яскравих, естетичних назв, зрозумілих покупцям і клієнтам, а найголовніше – спроможних забезпечити рекламу.

Проведений аналіз відантропонімних СТЗ та ергонімів свідчить про значну активність окремих груп антропонімів у формуванні нових номінацій. До особливостей досліджування одиниць слід віднести слабе нормування назв (що в цілому характерно для онімної лексики вторинного походження), значний іншомовний вплив, залежність мотивів і способів найменування від позамовних чинників. Численні правописні лакуни українського мовознавства стосовно власних назв, стихійність і нетривалість утворень, постійне поповнення й оновлення списку назв товарів, фірм та організацій зумовлює актуальність подальшого дослідження у напрямі фіксації, аналізу, а головне виробленні загальних графічних і правописних норм для СТЗ та ергонімів.

- Белей О. Наскільки українськими є новочасні українські фірмоніми? (Про деякі проблеми у сфері власних назв сучасних підприємств) / О. Белей // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 12 – 13.
- Бузинова З. И. Из истории развития русской эргонимии 20-30 гг. (на материале названий промышленных предприятий) / З. И. Бузинова // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Донеччина. 1999. – Вып. 5. – С. 60 – 73.
- Грушевська Ю. А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти : автореф. дис. На здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Російська мова» / Ю. А. Грушевська. – Дніпропетровськ. 2005. – 19 с.
- Комолова З. П. Семантическая мотивированность прагмонимов / З. П. Комолова // Проблемы семантики: Сб. ст. – М. : Наука. 1974. – С. 333 – 339.
- Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Кутуза. – Одеса, 2003. – 18 с.
- Подольская Н. В. Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса) / Н. В. Подольская // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 40 – 43.
- Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. перераб. и дополн. / А. В. Суперанская. Н. В. Подольская – М. : Наука, 1988. – 192 с.
- Приймак О. О. Відономастичний словотвір у сфері термінології та номенклатури (на матеріалі кулінарної лексики): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Олександрівна Приймак. – Х., 2002. – 252 с.
- Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. «Українська мова» / М. І. Романюк. – Чернівці, 2005. – 16 с.
- Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Суперанская А. В. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
- Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология / Суперанская А. В. – М. : Наука, 1969. – 207 с.
- Фитъе Е., Реуцкий М. Практика спонсорства: как это делает «Мягков» // Маркетинг и реклама. – 2005. – № 10 (110). – С. 40 – 44.

The article is devoted to analysis models of trademarks and ergonyms in modern Ukrainian (formations from onyms). It has been determined that these models are the productive types of the nomination of trademarks. Anthroponyms are very popular word stems for structuring ergonyms and trademarks in modern Ukrainian.

Key words: trademarks, ergonyms, proper name, surname, anthroponyms.

Статья посвящена изучению отантропонимных моделей словесных товарных знаков и эргонимов современного украинского языка. Доказано, что антропонимы имеют значительный словообразовательный потенциал и активно используются для образования таких специфических групп онимов, как словесные товарные знаки и

эргонимы. Отмечается нестабильность, открытость исследуемой группы лексики.

Ключевые слова: словесный товарный знак, эргоним, личное имя, фамилия, отантропонимные модели.

УДК 81'373.2:81'282:811.161.2

ББК 81.2Ук-4

Марія Брус

ПРІЗВИСЬКА ЖІНОК У ГАЛИЦЬКО-БУКОВИНСЬКИХ ГОВОРАХ

У статті проаналізовано прізвиська жінок галицько-буковинських говорів південно-західного наріччя української мови. Показано спільні і відмінні ознаки між прізвиськами жінок покутського, буковинського, гуцульського, надністрянського, надсянського говорів на семантичному, словотвірному, функціонально-стилістичному рівнях. Відзначено, що найбільш багатими і колоритними у використанні жіночих прізвиськ є покутський, гуцульський і буковинський діалекти.

Ключові слова: прізвиська жінок, галицько-буковинські говори.

Лінгвальну категорію жіночості в українському мовознавстві представляють усі фемінітиви зі значенням особи жіночої статі – загальні і власні назви. Історія їх сягає часів зародження людства на землі, бо для виділення когось-небудь люди мусили використовувати певні позначки, символи, але відповідно до кожного історичного періоду найменування жінок набували своєрідних ознак. Виникнення кожної групи слів та співіснування їх важко достеменно визначити, але можна припускати, що в період становлення людського суспільства не було чіткого розрізнення між власними та загальними назвами жінок, розмежування їх за допомогою різних умовних знаків. Лише на початку нашої ери, у спільнослов'янський період, відколи до нас дійшли перші загальні назви жінок (*мати, дочка, сестра, баба, світль, теща, сноха* тощо), стало можливим виокремлення серед назв жінок власних і загальних слів, яскравої картини якому надали процеси вторгнення на руські землі різних племен, зміцнення та піднесення власної культури руськими князями, а особливо процеси християнізації руських земель. На писемному ґрунті загальні і власні назви пройшли кілька етапів формування, аж до усталення сучасних українських найменувань жінок – апелятивів та онімів. Разом з тим, стан вивчення кожної групи назв жінок неоднаковий в українському мовознавстві.

Втіленням категорії жіночості, або фемінітивності стали перш за все загальні жіночі номінації, як засвідчує вже багато

сучасних лінгвістичних досліджень. Більшість спеціальних мовознавчих розвідок у сучасній україністиці присвячені загальним найменуванням жінок [див. 4, 16, 34, 36, 43], тоді як тільки деякі – власним назвам жінок [див. 29, 31, 33]. А якщо загальні і власні слова розвивалися майже одночасно, і апелятиви зі значенням особи жіночої статі вивчені дотепер в українському мовознавстві на певному теоретичному і практичному рівнях [див. 4, 6], в історичному ракурсі та на синхронних зрізах [див. 5, 9], на літературному та діалектному матеріалах [див. 7, 8, 10], то власні назви жінок так само заслуговують на належну увагу з боку лінгвістів і мають стати складовою системного вивчення фемінітивів української мови.

У межах власних назв своєрідною підгрупою є прізвиська жінок як обширна, колоритна, неофіційна й неусталена категорія слів, найбільш динамічна й соціально зумовлена, порівняно з іншими власними назвами, бо залежить від реалізації жінки в певному оточенні та оцінки її людським колективом. Оскільки серед жіночих прізвиськ переважають назви дружин за іменами, прізвищами і прізвиськами чоловіків, то таку категорію особових імен кваліфікують як *андроніми* [див. 32; 40, 26], зазначаючи, що називання заміжньої жінки за особливостями її чоловіка є загальнослов'янським звичаєм, однак засоби творення андронімів, набір їх словотворчих формантів та валентність кожного з них у різних мовах і діалектах не однакові. Так, у говорах української мови вживається десять суфіксів для творення андронімів (*-их-а, -к-а, -янк-а, -ин-я, -ан-я, -ул-я, -ов-а, -овк-а, -ин-а, -а*). Андроніми вільно використовувалися у всіх стилях староукраїнської мови, а в сучасній українській мові знаходяться поза літературними нормами, тобто належать до рідковживаної неофіційної лексики [40, 26].

На сучасному етапі прізвиська жінок є характерною ознакою розмовного мовлення, так як виникають непередбачено, виконують не тільки номінативну, а й конотативну функції, що властиве їм ще з давньоукраїнського періоду [див. 13, 598]. А оскільки розмовне мовлення найбільш емоційно забарвлене на території різних діалектів, то насамперед у межах певних говорів слід виявляти та ґрунтовно досліджувати андроніми. Жіночі прізвиська відобразилися частково в більш загальних лінгвістичних студіях, зокрема прізвиська діалектів північного наріччя [див. 38], південно-західного [див. 46] і південно-східного наріччя [див. 2], а також художньої мови різних письменників [див. 11], яка разом із розмовним стилем найбільш багата на прізвиська, порівняно з іншими стилями української літературної мови. Однак чимало українських говорів і загалом сучасна українська мова ще знаходяться поза увагою лінгвістів щодо комплексного вивчення жіночих прізвиськ. А

одними із таких маловивчених говорів є галицько-буковинська група діалектів південно-західного наріччя української мови, що охоплює покутський, буковинський, гуцульський, наддністрянський та надсянський говори [40, 501].

Жіночі прізвиська живуть і зберігаються в устах народу – жителів різних територій вихідців з певних регіонів України. Тому основним джерелом виявлення жіночих прізвиськ є безпосереднє розмовне мовлення, яке можна простежити шляхом польових досліджень і де можна зафіксувати основну кількість жіночих найменувань. Цінним джерелом вивчення жіночих прізвиськ є і наукові праці діалектології та ономастики (монографічні, лексикографічні та інші), у яких учасники відображають результати історичного аналізу прізвиськ [див. 41, 44] або синхронного опису прізвиськ окремих місцевостей [див. 18, 21], однак до наявних сьогодні діалектологічних словників прізвиська жінок не занесено [див. 17, 37, 47]. До важливих джерел вивчення жіночих прізвиськ належать і художні твори письменників-уродженців різних територій України, де простежується усе багатство різнобарв'я жіночих найменувань як знайомих і звичних їм з дитинства, зв'язувальних компонентів з різною землею та родинним корінням. Та якщо польові дослідження прізвиськ є активним і безперервним процесом сьогодні [див. 22, 30], відомі спроби лексикографічного упорядкування прізвиськ різних регіонів України [38], то жіночі прізвиська, наявні в художній мові письменників-представників окремих регіонів, знаходяться ще поза увагою лінгвістів і діалектології та ономастики. У зв'язку з цим для дослідження галицько-буковинських говорів джерельною базою стали твори окремих письменників, де відображені особливості рідних їм діалектів.

Жіночі прізвиська стали складовою лексики художньої мови багатьох письменників-уродженців Галичини й Буковини, де розміщені покутський, буковинський, гуцульський, наддністрянський та надсянський говори української мови. Зокрема, прізвиська покутського діалекту відображені у творах В. Стефаніка, Л. Мартовича та інших митців, прізвиська буковинського – у творах Ю. Федьковича, О. Кобилянської та інших, прізвиська гуцульського – у творах М. Черемшини, М. Матіос та інших, прізвиська наддністрянського – у творах О. Маковея, М. Яцківа та інших, а прізвиська надсянського – у працях М. Пшепюрської-Овчаренко та інших. За даними художніх творів і наукових праць можна визначити деякі спільні й відмінні риси між прізвиськами жінок галицько-буковинської групи говорів.

У творах галицько-буковинських письменників представлено багато жіночих прізвиськ, однак все-таки значно менше, ніж загальних іменників-назв жінок (напр., у творах В. Стефаніка виявлено близько ста апелятивів і до п'ятдесяти онімів зі значенням особи жіночої статі). Прізвиська жінок вживаються відповідно до тематики творів, мети оповіді, потреби показати якісь жіночі образи, відтворити колорит розмовного мовлення певної місцевості і найбільшою мірою зосереджені у творах з діалектною основою. Усі прізвиська жінок поєднують у собі номінативне й конотативне значення з різними відтінками, відображають специфіку окремої місцевості, переважно сільської, у художній мові письменників є ідебільшого власними авторськими новотворами, можуть повторюватися у межах творів одного митця, але майже не трапляються у творах різних письменників.

За семантикою прізвиська жінок охоплюють фемінітиви відонімного походження (тобто андроніми – назви жінок за відношенням до своїх чоловіків, відношенням до інших осіб) і фемінітиви відапелятивного походження. У розглянутих художніх творах переважають жіночі прізвиська відонімного походження і рідко трапляються жіночі прізвиська відапелятивного творення. Андроніми вказують переважно на відношення дружини до імені та прізвища свого чоловіка, мають специфічні словотворчі засоби – продуктивні суфікси *-их-а, -к-а, -ин-а*. Інші ж риси жінок менш актуалізовані, можуть зазначатися інколи з певною стилістичною настановою. Прізвиська жінок часто функціонують самостійно, але трапляються і в двокомпонентних, трикомпонентних та складніших за структурою сполуках. Мають виразний розмовний, емоційно забарвлений діалектний характер та окреслюють вузьковживану територіальну сферу вживання.

Прізвиська жінок покутського говору окрасою відображені у творах В. Стефаніка та Л. Мартовича – основних письменників-представників покутського діалекту, провідників покутських мовних елементів до літературної мови [див. 28: 106-109, 113-114]. Завдяки художнім творах цих митців можна говорити про власне покутські мовні риси, що й намагаються робити українські вчені [див. 19], і не об'єднувати їх з буковинськими [див. 40, 523-524]. Тому і в дослідженні покутських жіночих прізвиськ не можна обійтися без аналізу творів цих письменників. Художні твори В. Стефаніка й Л. Мартовича містять небагато жіночих прізвиськ. Це переважно назви дружин за іменем, рідше за прізвищем чоловіка зі специфічним суфіксом *-их-а*, наприклад: *Дмитриха* (39, 103), *Касіяниха* (39, 83), *Романиха* (39, 61), *Тимофіха* (39, 70), *Тимчиха* (39, 55), *Басарабіха* (39, 139), *Франчиха* (39, 137), *Миколиха* (27, 150), *Проциха* (27, 65),

Юрчиха (27, 92). У творах обох письменників трапляються навіть однакові слова, наприклад: *Грициха* (39, 94; 27, 69), *Іваниха* (39, 72; 27, 74), *Семениха* (39, 48; 27, 56); вживаються також здрібноло-пестливі форми до деяких прізвиськ, наприклад: *Митришка* (39, 106), *Іванишка* (27, 68), *Процишка* (27, 66), *Семенішка* (27, 57). Такі слова функціонують переважно самостійно, є самодостатніми назвами жінок за певними ознаками і вказують на залежний від чоловіків статус жінок, на давню традицію ідентифікації жінки за допомогою визначальних ознак чоловіків. Разом з тим, розмовне мовлення селян засвідчує наявність у покутському говорі й інших за структурою відонімних прізвиськ жінок, зокрема на *-к-а, -ин-а, -ов-а, -ев-а*, що побутують самостійно або в багатокомпонентних утвореннях (*Данилючка, Фернючка, Марія Мандичка, Параска Венгриновичка, Наталька Романишина, Тані Штефанишина, Марія Гаврилова, Світлана Лесева, Оксана Місі Мадриги, Леська Гані Івана Базевого*). Лінгвістичні дослідження показують, що в покутському говорі використовуються й різні відапелятивні деривати, наприклад: *Крейда, Жеба, Фондюха, Шкарповичка, Репендьоха, Кукурудзиха, Бейжа* [див. 22], *Бригада, Залипка, Мочерна, Олійничка, Чігорська, Тишковецька, Гуцулка* [див. 20]. Таким чином, твори В. Стефаніка і Л. Мартовича за підтримки фактів сучасного розмовного мовлення покутян та результатів лінгвістичних досліджень з діалектної ономастики створюють повну картину творення і побутування великої та різноманітної кількості жіночих прізвиськ у покутському говорі української мови.

Жіночі прізвиська гуцульського говору зумовлені специфікою самого діалекту [40, 129-130] і дуже подібні до прізвиськ покутського говору. Гуцульські прізвиська жінок сьогодні досить відомі широкому загалу і завдяки саме художнім творах, що відображають особливості гуцульського говору. Репрезентантом гуцульських рис вважають перш за все М. Черемшину, життя і творчість якого були тісно пов'язані з гуцульським краєм, тому він узяв за основу своїх творів побут гуцулів і продемонстрував їх мовлення [див. 28, 110-113]. У його творах відобразилося багато жіночих прізвиськ, серед яких переважають назви дружин за іменем та прізвищем чоловіка із суфіксами *-их-а, -к-а*, наприклад: *Кречуниха* (45, I, 71), *Берчиха* (45, I, 72), *Семениха* (45, I, 89), *Гушпаныха* (45, I, 150), *Мочерначка* (45, I, 165), *Василиха* (45, I, 168), *Шепитарючка* (45, I, 229), *Петриха* (45, I, 259), *Штефаниха* (45, I, 265), *Мочерначка* (45, I, 267), *Чередарючка* (45, I, 291), *Сайниха* (45, II, 27), *Кравчиха* (45, II, 60), *Медведиха* (45, II, 93). Але трапляються й інші за структурою жіночі прізвиська, наприклад: *Тимофіха* (45, I, 99), *Николаїха* (45, I, 163), *Андріїха* (45, II, 193), а також поширені

двокомпонентні сполуки на зразок *Деменовна Маріка* (45, I, 46), *Куриліха Сівчучка* (45, I, 55), *Василина Пасемкова* (45, I, 137), *Маріка Мочерначка* (45, I, 155), *Єлена Несторієва* (45, I, 179), *Плаюкова Марічка* (45, I, 282), *Маріка Пільорчукова* (45, II, 94), *Єлена Бітрюкова* (45, II, 100). Із найновіших творів найдзвичайне багатство жіночих прізвиськ гуцульського говору показали твори М. Матіос, де представлено здебільшого назви дружин за іменами та прізвищами чоловіків як однокомпонентні або двокомпонентні сполуки, наприклад: *Павліха* (26, 25), *Йорчиха* (26, 27), *Йваніха* (26, 42), *Марія Трандачиха* (26, 139), *Фулячка* (26, 91), *Василина Макушкова* (26, 109), *Параска Данилюкова* (26, 121), *Данилючка* (26, 122), *Юрчачка* (26, 143), *Калинячка* (26, 169), *Онуфрійчучка* (25, 11), *Полотнюкова* (25, 11), *Полотнючка* (25, 12), *Борсукова* (25, 28), *Онуфрійчукова* (25, 39). Підтвердженням того, що в художній мові М. Матіос жіночі прізвиська досить актуалізовані, є нагромадження їх у невеликому фрагменті тексту, наприклад: Вони припали одна за одною під панотцевим золотим Євангелієм і золотою ризою: напівосліпла сухонька *Бундячка* і *Шиманська* у пишнім кептаріку і червоній хустці з тороками, руда *Марєя* і маленька, як дитина, *Юрчиха*, гонориста *Шкріблячка* і скупа на слово *Шулемчучка*, фудульна *Процева* і добра, як хліб, *Гасюкова*, хитріша від лиса *Параціна* і висока, як трепета, *Павлюкова*. Десять (24, 204). А сучасні лінгвістичні дослідження наводять приклади й інших за семантикою гуцульських жіночих прізвиськ: *Паламарька*, *Дічиха*, *Попадя*, *Майстриха*, *Чяміха*, *Муха*, *Жирафа*, *Чешка*, *Негритоска*, *Булочка*, *Мальованка*, *Говерла*, *Кривошийка* [див. 17]. Отже, художні твори з гуцульською діалектною основою здавна відображали і далі відтворюють колорит гуцульського діалекту, вводючи численну кількість жіночих прізвиськ, нагромаджуючи їх у тексті, і цим самим дають можливість здійснити ґрунтовний лінгвістичний аналіз жіночих прізвиськ на основі відомого художнього матеріалу і різноманітних польових досліджень.

Прізвиська жінок буковинського говору мають власні специфічні ознаки і водночас тісно пов'язані з прізвиська покутського краю, з яким межує Буковина. До того ж, буковинський говір розглядають не самостійно, а в поєднанні з покутським, тобто визначають покутсько-буковинський діалект [40, 523-524], то і між прізвиськами жінок цих говорів, очевидно, є багато спільних рис. Видатним письменником-уродженцем буковинського краю, презентантом буковинських мовних особливостей є Ю. Федькович, хоч у його творах відобразилися риси гуцульського, буковинського й покутського говорів і стали основою відповідної гуцульсько-буковинсько-покутської різновидності в західноукраїнському варіанті літературної мови

[див. 28, 97-103]. Художня мова Ю. Федьковича не багата на жіночі прізвиська, все ж засвідчує використання в буковинському говорі, як і в попередніх діалектах, переважно назв жінок іменами, прізвищами чоловіків, що мають суфікси *-их-а*, *-к-а*, *-ов-а*, *-ин-а* і однокомпонентну або двокомпонентну структуру, наприклад: *Хороцованиха* (42, 155), *Корочукова Аксенія* (42, 164), *Лейбина Анни* (42, 166), *Слижчиха* (42, 173), *Гинцаришина Олена* (42, 177), *Федора Гинцариша* (42, 179), *Лаври* (42, 186), *Савюкова Катерина* (42, 195), *Яковова Катерина* (42, 213). Як видно з прикладів, Ю. Федькович використовує переважно однокомпонентні сполуки на *-их-а* для позначення старих жінок, а двокомпонентні утворення на *-ова* – для найменування молодих осіб. Жіночі прізвиська невеликою мірою показані і в творах Ольги Кобилянської, яка більшу частину свого життя провела в буковинському краї [див. 28, 103-106], наприклад: *Іваніха Дубиха* (14, 409), *Туркиня* (14, 591). Використання жіночих прізвиськ у художній мові було зумовлено, ймовірно, тематикою, метою розповіді, бо в окремих творах прізвисько жінки є навіть ключовим, назвою основного героя твору, наприклад: *Іваніха Дубиха* – у повісті «У неділю рано зілля копала...». Таким чином, жіночі прізвиська буковинського говору близькі за семантикою, структурою і, можливо, за рівнем функціонування до жіночих прізвиськ покутського й гуцульського говорів, але ще не мають такого ґрунтовного опрацювання на художньому й науковому рівнях, як прізвиська жінок суміжних говорів.

Жіночі прізвиська надністрянського говору, порівняно з названими вище діалектами, найменшою мірою відобразилися в художній літературі, що зумовлено було, напевно, специфікою говору, який став основним у формуванні західноукраїнського варіанта літературної мови [40, 405-406]. Представниками цього говору є М. Яцків, О. Маковей та інші письменники. У творах М. Яцківа репрезентанта мовних ознак рідного йому надністрянського краю [див. 28, 95-96] мало подано жіночих прізвиськ, і, як правило, це назви жінок за належністю чоловікам, наприклад *Василиха* (48, 18), *Грициха* (48, 30), *Мартиниха* (48, 104), *Матііха* (48, 106), *Варка Яворівна* (48, 108), *Ксеня Кузьмівна* (48, 121). Але трапляються і прізвиська жінок за їх власними ознаками, наприклад: Бахур приносив з міста горілку, а мама сиділа в хаті і продавала. А дивна ця була шинкарка. Називали її *Бамбохою*. Опасиста, як поставить чепець з пацьорок на обголену голову, то наче яка статуя з гіпсу. ...Лише капцями совала по хаті та вигрівала сало в бебехах (48, 125). У творах Осипа Маковея уродженця надністрянського краю [див. 28, 93-95] жіночі прізвиська є так само поодинокими,

наприклад: *Нуся Осиповичівна* (23, 146), *Мандаліна* (23, 160), *Вількова* (23, 182). Вони використані переважно з метою показати сільський побут і самих жінок у жартівливому або глузуливому тоні, наприклад: *Вількова* здержала полиця: – Муж спить по обіді, мачекайте! Ідіть до кухні, пообідайте! Сей пан чей не втече. – Нехай спробує, то я його кулькою дожену. – погрозив Свідер, поцілував *Вількову* смачно в руку, усміхнувся, моргнув до неї і пішов у кухню (23, 184). На сьогодні відомі й наукові дослідження про прізвиська надністрянського говору, де показано і класифікацію жіночих прізвиськ, наприклад, виділено андроніми від імені чоловіка (*Корнііха*, *Манькова*), від прізвища чоловіка (*Гончаришкова*, *Стебничиха*), від прізвиська чоловіка (*Грушкова*, *Кузовиха*), відапелятивні утворення (*Москаліха*, *Пекаріха*) [30, 149-150]. Отже, відома на даний час художня література, що відображає особливості надністрянського говору, містить мало жіночих прізвиськ, що пояснюється статусом самого діалекту – він має найменше специфічних рис, більше спільних з іншими говорами.

Прізвиська жінок надсянського говору, досить малого за територією поширення, на відміну від інших діалектів галицько-буковинської групи, але й по-своєму особливого [40, 406-408], найменш відомі і вивчені на сьогодні. Провідною дослідницею цього говору стала М. Пшепюрська-Овчаренко, у працях якої невеликою мірою знайшли відображення і жіночі прізвиська. Так, учена зазначала, що в надсянському говорі прізвиська дівчат можуть утворюватися від прізвищ або професій батька за допомогою суфіксів *-е*, *-і*, що походять з *-а* (*-я*), наприклад: *Кувале*, *Пійхуте*, *Гасюччі*, *Сайчі* [35, 70]. Інколи належність до батька виражає і наросток *-ова* у двокомпонентних прізвиськах, наприклад: *Паз'ї Йантун'ікова*, *Марыс'ї Писарува*, *Пійхува Паран'ка* [35, 149]. Прізвиська заміжніх жінок утворюються від прізвища або назви зайняття чоловіків за допомогою наростків *-уха*, *-іха* або частіше *-ка*, наприклад: *Франіха*, *Кузіха*, *Пійшыха*, *Пійхотіха*, *Сайчыха*, *Гутіха*, *Труханка*, *Турчанка*, *Кувал'ка*, *Калужн'єчка*, *Руманічка* [35, 149].

Аналіз художніх творів, зразки безпосереднього мовлення селян, наукові дослідження прізвиськ показали, що галицько-буковинська група діалектів досить багата на жіночі прізвиська. Основу використовуваних у діалектах жіночих прізвиськ становлять андроніми – назви жінок за іменами, прізвищами чоловіків, рідко за іншими ознаками чоловіків та жінок; частими є і прізвиська жінок відапелятивного походження. У діалектах поширені в основному однокомпонентні та двокомпонентні утворення. Однокомпонентні назви – це здебільшого андроніми на *-их-а*, *-к-а*, рідше на *-ин-а*, *-ов-а*, *-ев-а*, що представлені у

творах усіх зазначених митців – В. Стефаніка (*Лесиха*, *Михайліха*), Л. Мартовича (*Проциха*, *Іванишка*), М. Черемшини (*Семеніха*, *Фенчучка*), М. Матіос (*Куричка*, *Йорчиха*), Ю. Федьковича (*Лавриха*), О. Кобилянської (*Дубиха*), Я. Яцківа (*Мартиниха*), О. Маковея (*Осіпова*). Двокомпонентні прізвиська жінок є характерними ознаками покутського, гуцульського та буковинського говорів, що й показали твори українських письменників – В. Стефаніка (*Василина Козутова*), М. Черемшини (*Василина Пасемкова*), Ю. Федьковича (*Яковова Катерина*) та інших. Можливо, багатокомпонентні прізвиська жінок активно використовуються і в інших говорах, але на сьогодні художні твори й лінгвістичні праці це не засвідчують. Специфіку наявних у галицько-буковинських говорах прізвиськ жінок визначає і те, що під час їх функціонування простежується вживання однокомпонентних структур (переважно на *-их-а*, *-к-а*) для позначення жінок старшого віку та заміжніх, а двокомпонентних сполук (переважно на *-ов-а*, *-ев-а*, *-ина*) – для називання жінок молодого віку та неодружених, що вказує на відображення в галицько-буковинських говорах більшої залежності дочок від батьків, ніж дружин від чоловіків.

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К.: Вища школа. 1980. — 246 с.
2. Брайченко С. Л. Антропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 "українська мова" / Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова. — Одеса. 1999. — 18 с.
3. Брус М. П. Гуцульські фемінітиви: семантика і структура / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ. 2010. — Вип. XXV—XXVI. — С. 67—72.
4. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Брус Марія Петрівна. — Івано-Франківськ, 2001. — 206 с. + додатки (60 с.).
5. Брус М. П. Історія фемінітивів-субстантивів української мови / Брус М. П. // Наукові праці: наук.-метод. Журнал. Філологія. Мовознавство. — Миколаїв: Вид-во Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили, 2010. — Т. 119. — Вип. 106. — С. 4—9.
6. Брус М. П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики / Марія Брус // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. — Донецьк: Донецький національний університет, 2008. — Вип. 16. — С. 209—214.
7. Брус М. П. Словотвір фемінітивів-гуцулізмів / М. П. Брус // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / Відп. ред. М. Я. Плюш. — К.: НПУ

- імені М. П. Драгоманова, 2010. — Вип. 6. — С. 19—24.
8. Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості / Марія Брус // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. — Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ. 2006. — Вип. XI-XII. — С. 39-48.
 9. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. / Марія Брус // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. — С. 28—34.
 10. Брус М. П. Фемінітиви північного наріччя української мови / Марія Брус // Волинь — Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2010. — С. 23—34.
 11. Вегеш А. І. Традиції та новаторство української літературно-художньої антропонімії постготалітарної доби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук — спеціальність 10.02.01 «українська мова» / Вегеш Анастасія Іванівна. — Івано-Франківськ, 2010. — 20 с.
 12. Гуцульські говірки: короткий словник / відповід. ред. Я. Закревська; уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. — 232 с.
 13. Історія української мови. Лексика і фразеологія / [В. О. Винник, В. Й. Горовець, В. Л. Карпова та ін.]; ред. кол. В. М. Русанівський, В. Л. Карпова, В. В. Німчук та ін. — К.: Наук. думка, 1983. — 744 с.
 14. Кобилянська О. Земля: повість. В неділю рано зілля копала...: повість / Ольга Кобилянська. — К.: Дніпро, 1987. — 627 с.
 15. Кобилянський Б. В. Діалект і літературна мова / Б. В. Кобилянський. — К.: «Радянська школа», 1960. — 276 с.
 16. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1962. — Кн. 5. — С. 3—34.
 17. Лесюк М., Ліщинська Г. Неофіційні найменування осіб на Гуцульщині / Микола Лесюк, Галина Ліщинська // Українознавчі студії. — Івано-Франківськ, 2002—2003. — № 4—5. — С. 252—264.
 18. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломиського району) / Микола Лесюк. — Івано-Франківськ: Вид-во «Нова зоря», 2008. — 328 с.
 19. Лесюк М. Основні риси покутського говору / М. П. Лесюк // Етнос і культура. — Івано-Франківськ: Плай, 2003. — № 1. — 184 с.
 20. Ліщинська Г. Д. Прізвиська, що вказують на місце проживання людини (на матеріалі антропонімії Івано-Франківщини) / Г. Д. Ліщинська // Лінгвістика: зб. наук. праць. — Луганськ: ДЗ ЛНУ імені Т. Шевченка, 2001. — Ч. I. — С. 173—181.
 21. Ліщинська Г. Семантична структура сучасних прізвиськ на Покутті / Галина Ліщинська // Діалектологічні студії. Фонетика. Морфологія. Словотвір. — Львів, 2005. — № 5. — С. 189—196.
 22. Ліщинська Г. Сучасні прізвиська на Покутті / Галина Ліщинська // Українське і слов'янське мовознавство: збірник наук. праць. — Ужгород: Ужгород. націон. ун-т, 2001. — Вип. 4. — С. 320—323.
 23. Маковей О. Вибрані твори / Осип Маковей. — К.: Дніпро, 1971. — 224 с.
 24. Матіос М. Життя коротке. Книга прози / Марія Матіос. — Львів: Кальварія, 2001. — 236 с.
 25. Матіос М. Москалиця / Марія Матіос. — Львів: ЛА «Піраміда», 2008. — 64 с.
 26. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. — Львів: ЛА «Піраміда», 2005. — 176 с.
 27. Мартович Л. Вибране: оповідання / Лесь Мартович / Упоряд., підгот. текстів, вступ. стаття та примітки В. М. Лесина. — Ужгород: Вид-во «Карпати», 1982. — 224 с.
 28. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови Іван Матвіяс. — К.: Інститут української мови НАН України, 1998. — 162 с.
 29. Наливайко М. Неофіційні найменування жінок на Верхній Наддністрянщині / М. Наливайко // Українська мова: науково-теоретичний журнал. — 2005. — № 2. — С. 103—106.
 30. Наливайко М. Родичівські прізвиська Львівщини: матеріали спостережень / М. Я. Наливайко // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». — Черкаси, 2005. — Вип. 78. — С. 148—155.
 31. Нестерук О. Маловживані суфікси та уніфікси у варіантах жіночих власних імен жителів Західного Полісся / Оксана Нестерук // Волинь — Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. — Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2010. — С. 217-222.
 32. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (проект) / В. В. Німчук // Повідомлення української ономастичної комісії. — К., 1966. — Вип. I. — С. 24-43.
 33. Павелко С. П. Неофіційні жіночі найменування в антропонімії Гуцульщини / С. П. Павелко // Записки з ономастики: зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. — Одеса: Астропринт, 2002. — Вип. 6. — С. 50—62.
 34. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 «загальне мовознавство» / Пузиренко Ярина Василівна. — К., 2005. — 21 с.
 35. Пшепорська-Овчаренко М. Мова українців Надсяння / Марія Пшепорська-Овчаренко; вступ та ред. М. Лесіва; зібрав і до друку підгот. В. Пилипович. — Перемишль: Перемиський відділ ОУП, 2007. — Т. XI. — 291 с.
 36. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «українська мова» / Семенюк Світлана Пилипівна. — Запоріжжя, 2000. — 20 с.
 37. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуїванюк. — Чернівці: Рута, 2005. — 688 с.
 38. Словник прізвиськ північно-західної України: у 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. — Луцьк: РВН «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. — Т. I. — 412 с.; Т. II. — 456 с.; Т. III. — 364 с.
 39. Стефанік В. С. Вибране / Упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та

- Ф. П. Погребенника; авт. вступ. статті В. М. Лесина. — Ужгород: Карпати, 1979. — 392 с.
40. Українська мова: енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови). Яблук М. П. та ін. — 3-є вид. зі змінами і доповненнями. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. — 856 с.
 41. Фаріон І. Д. Антропоніміяна система Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII — початку XIX ст. (прізвиськові назви): дис. ... канд. філол. наук: Фаріон Ірина Дмитрівна. — Львів, 1996. — 237 с.
 42. Федьков: і Ю. Вибрані твори / Юрій Федькович. — Ужгород: Карпати, 1983. — 240 с.
 43. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Фекета І. І. — Ужгород, 1968. — 369 с.
 44. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. — К.: Освіта, 1977. — 236 с.
 45. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина: ред. кол.: О. Є. Засенко (голова), О. В. Мишанич, Ф. П. Погребенник. — К.: Наукова думка, 1974. — Т. I. — 336 с.; Т. II. — 304 с.
 46. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. — Ужгород, 2008. — 671 с.
 47. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. — 288 с.
 48. Яцків М. Ю. Новели / Михайло Яцків. — Львів: Каменяр, 1985. — 200 с.

The article analyses female nicknames of Galicia-Bukovyna vernaculars of south-western dialect of the Ukrainian language. It points out commonalities and differences between Pokutsky, Bukovynsky, Hutsul, Nadnistriansky and Nadsyansky dialects on semantic, wordbuilding, functional-stylistic levels. The research shows that the richest and most colourful in terms of female nicknames is Pokutsky, Bukovynsky, Hutsul vernaculars.

Key words: female nicknames, Galicia-Bukovyna vernaculars.

В статті проаналізовані прозвіща жіночих прізвисько-буковинських діалектів юго-западного наріччя українського язика. Показані общіє и отличительные особенности между прозвизцями жінощин покутського, буковинського, гуцульського, наддністрянського, надсянського говорів на семантичному, словообразовательном, функціонально-стилістическом урвнях. Отмечено, що найбільше богатыми и разнообразными в использовании прозвизц жінощин єсть покутський, буковинський, гуцульський діалекты.

Ключевые слова: прозвизца жінощин, галицько-буковинские диалекты.

УДК 81'373.232.1=161.2(477.6)
ББК 81.2 Ук-4

Юлія Фернос

ПРИЗВИЩА УМАНЩИНИ (ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Предметом дослідження статті є сучасні прізвиська Уманщини, які пов'язані з соціальним станом, постійним заняттям чи віросповіданням людини.

Ключові слова: прізвисько, соціальний стан, постійне заняття, віросповідання.

Мова є вагомою часткою етнокультури. Звичай впливають на комунікативну систему етносу, а культурні цінності й вірування частково створюють етнововну реальність. У свою чергу, мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика — надзвичайно чутливим показником культури народу. Отже, мова відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття.

Антропонімія — основний розділ ономастики, у якому знаходить мовне віддзеркалення історія культури. Кожна локальна антропоніміяна система відображає основні норми сприйняття світу та людей, шляхи їх характеристики, загальні тенденції суспільно-політичного, економічного, господарсько-побутового, культурного розвитку окремих територій, залежність від соціальних факторів тощо.

Предметом нашого дослідження є сучасні прізвиська Уманщини, які пов'язані з соціальним станом, постійним заняттям чи віросповіданням людини. Такі прізвиська є багатим матеріалом для вивчення історії та етнографії народу, оскільки в їхніх основах знаходимо архаїчні назви, що позначали реалії життя Уманщини у період формування прізвиськових назв (XVII — кінець XVIII ст.). Через занепад з другої половини XIX ст. народних ремесел і промислів, що не витримали конкуренції із зростаючою промисловістю, зникали із сфери загального вжитку апелюючи, що позначали їх, але ці лексеми збереглися й дійшли до нашого часу в складі власних назв. Якби в нас не було інших матеріалів, що могли б свідчити про соціальний стан населення України, про його основні заняття та професії, економіку і культуру, то існуючі сьогодні прізвиська могли б служити джерелом для майже повної й досить правильної реконструкції картини життя в минулі століття [3, 34].

На території Уманщини 516 (14,11%) прізвиськ походить від назв, пов'язаних із професією чи родом занять людей. Більшість дослідників регіональної антропонімії (Бабій

Ю.Б., Булава Н.Ю., Корнієнко І.А., Кравченко Л.О., Марталога Т.В., Познанська В.Д., Чучка П.П.), досліджуючи прізвищеві системи окремих регіонів, визначають таку семантему як одну з продуктивних. У складі цієї семантики виокремлено такі підгрупи (ілюстративний матеріал подаємо не у вигляді самих основ, а у вигляді готових прізвищ, у тому числі і вторинних):

пошив одягу та взуття, обробка вовни та шкури (90 (2,46 %): Килимник, Коберник (пор. кобер “килим” [4, II, 259]), Кожокару (кожокар “кожухар” [197, Т. 1, 485]), Кравець, Кушнір (кушнір “той, хто вичиняє хутро” [4, II, 336]), Портний, Прядун, Серветник, Ткачук, Чоботар, Швець;

тваринництво, рибальство, мисливство (38 (1,04 %): Вакаров (вакар “пастух корів” [4, I, 123]), Вівчарук, Вовкогон, Вовкотруб, Коновал, Овчар, Пастушок, Рибак, Свинар, Чабан;

обробка дерева, виготовлення речей з дерева (37 (1,01 %): Аргунов (аргун “столяр” [5, 271]), Боднар, Бондар, Колісник, Нижник (нижник “людина, яка при розпилюванні дерева на дошки стоїть внизу” [7, V, 409]), Стельмах, Столяров, Теслюк, Трач (трач “той, хто розпилує колоду на дошки” [4, IV, 280]);

приготування продуктів, напоїв (30 (0,82 %): Алейніков, Гуральник, Калашник, Калашников, Кухар, Кухта (кухта “кухарчук” [7, IV, 421]), Мельник, Мірошник (мірошник “мельник” [4, II, 432]), Мукомела, Олійник, Пивоваров;

будівельна справа та керамічне виробництво (27 (0,74 %): Вершибалко, Гонтар (гонтар “майстер, який виготовляє покрівельний матеріал” [7, II, 123]), Гончарук, Мальярчук, Мулар (муляр “каменяр” [4, II, 454]), Склярук, Штельмах;

металообробна промисловість, ювелірна справа та зброярство (24 (0,66 %): Золотарьов, Коваленко, Ковальов, Ковальчук, Ковач, Кузнєцов, Токарчук;

землеробство, городництво, бджільництво, лісівництво (21 (0,57 %): Бортник (бортник “той, хто займається лісовим бджільництвом” [7, I, 24]), Дроворуб, Копач, Косар, Медар, Огородник, Пасічник, Тютюнник (тютюнник “той, хто вирощує тютюн” [7, X, 335]);

мистецтво, освіта (19 (0,52 %): Бурсак, Довбиш (давбиш “литаврист” [4, I, 401]), Дударев, Дудник, Кобзар, Музика, Скомороха, Скрипник, Співак, Танцюра;

торгівля (15 (0,41 %): Кочмар, Крамаренко (крамар “купец” [4, II, 299]), Купець, Чумак, Шинкарук;

транспорт (13 (0,36 %): Драговоз (драги “довгий бе-кузова віз для перевезення великих вантажів”), Кучер (кучер “1. візник; 2. кучеряве волосся” [7, IV, 423]), Машинник, Муковоз, Перевозчиков, Фурманов;

виробництво паперу, інших речовин та сировини (8 (0,22 %): Гутник (гутник “майстер на склозаводі” [4, I, 344]), Діхтаренко, Звариченко (зварич “солевар” [1, 80]), Папірник, **знахарство (5 (0,14 %):** Аракулов (оракун “1. У стародавніх греків, римлян – пророцтва, шибіто йшли від богів і витлумачувалися жерцями; жрець, який це пророцтво витлумачував” [7, V, 736]), Ворожбят, Звездогляд, Зірник, Шаманов;

інші види професій та занять (43 (1,19 %): Балазюк (балазовати “запаковувати для відправлення сухе листя тютюну” [6, вип. 1, 575]), Борболук (борбіл “парихмахер” [6, вип. 1, 581]), Грабар (діал. гробокопач), Дзєндюра (дзіндюра < джєндюра “свічник” [1, 58]), Матрос, Посесор (посесор “арендатор” [4, III, 359]).

Продуктивність лексем в основах прізвищ описуваного семантичного типу органічно пов'язана з популярністю і поширеністю різних ремесел, а саме пошив одягу та взуття, обробка дерева та металів – “коваль”(11), “колісник”(10), “бондар”(8), “крavecь”(7).

Виникнення значної частини прізвищ пов'язане із соціально-класовою належністю. Такі антропоніми несуть відомості про суспільне життя України періоду козаччини. Прізвищеві система Уманщини нараховує 111 (3,99 %) прізвище в межах названої лексико-семантичної групи. Нами виокремлено такі підгрупи назв:

назви за адміністративними посадами, титулами (41 (1,12 %): Виборний, Візиренко (візир “вищий урядовий сановник у деяких країнах Близького та Середнього Сходу” [7, I, 668]), Возний (возний “судовий урядовець у Польщі” [7, I, 725]), Городнічев (городничий “у повітових містах Росії – службова особа, що виконує адміністративно-поліцейську функцію” [7, II, 136]), Десятник, Король, Намісник, Писарюк, Присяжнюк, Пустовойт, Ратушний (ратушний “член сільського чи міського управління” [4, IV, 7]), Староста, Цар, Цехмейструк (цехмайстер “старшина цеху” [7, XI, 205]), Цисаренко (цісар (кесар) “1. титул імператорів давнього Риму; монарх” [7, XI, 240]).

назви соціально-політичного характеру (40 (1,09 %): Батрак, Біднюк, Богач, Босак, Бурлака, Голік, Двірський (двірський “дворовий” [4, I, 363]), Дворянчук (дворян “дворянин” [4, I, 363]), Дука, Злиденний, Кріпостний, Панночка, Панов, Ярига (ярига “1. представник деяких груп найбільшого населення XVI – XVII ст. 2. У XVI – XVII ст. – нижчий служитель у приказах, який виконував поліцейські функції; 3. п'яниця” [7, XI, 647]);

назви, пов'язані з військовою справою (37 (1,01 %):

Атаманюк, Воевода, Воеділо, Гайдамака, Гайдук, Гетьман, Гридньов (пор. гридь “У Київській Русі – нижча верства княжої дружини”

[7, II, 166]), Гусар, Гусаров, Джораєв (джура (чура) “козацький слуга-товариш, зброєносець, що разом з козаком ходив у походи та бої” [4, I, 977]), Дозорець, Запорожець, Козак, Козаку, Козаченко, Козачинський, Козачук, Козурак (козуря “козак” [4, II, 266]), Комісар, Курінний, Сотниченко, Соцький (соцький “сотскій; сотник” [4, IV, 171]), Стрільчик, Стрелковський, Стрелков, Хоруженко (хоружий “хорунжий” [4, IV, 411]), Цюра (шора “джура” [4, IV, 439]);

назви на позначення служителів церкви (28 (0,77 %): Богомаз (богомоз “іконописець; цюганий живописець, маляр” [4, I, 79]), Духовний, Дяченко, Дячок, Дячук, Карнаєв (пор. карнавка “церковна кружка для збору грошей” [4, II, 222]), Ксьондз, Паламарчук (паламар “служитель православної церкви” [7, VI, 20]), Пономар, Пономаренко, Пономарчук, Пономарьов, Попадик, Попенко, Попик, Попов, Рабін (рабин “служитель культу і духовний керівник єврейської релігійної громади” [7, VIII, 425]), Рабінчук, Ризун (риза “1. верхнє вбрання священника, яке вдягається під час богослужіння; 2. парадний одяг царів” [7, VIII, 532]), Священко, Титаренко (титар “церковний староста” [4, IV, 263]), Хоралець (хорал “церковний хоровий спів”). У середовищі Запорізької Січі християнські традиції шанувалися, що позначилося на виробленні прізвищ, які в той період почали набувати статусу офіційних родових найменувань. Джерелом формування антропонімів, пов'язаних із релігією, були також прізвиська православного духовенства.

Найпродуктивнішими в основах прізвищ названої семантичної групи є семіми “пип”(13), “пан”(7), “козак”(7), що свідчить про соціальну розшарованість, нерівність людей у суспільстві, адміністративний устрій території Уманщини часів виникнення досліджуваних прізвищ.

Прізвищєва система Уманщини формувалася за складних історичних обставин, які залишили свій слід у прізвищевій системі досліджуваного регіону: Банира (мад. Вап “намісник” [8, I, 86]), Готман (Гоц < цедек “праведний чужоземець” (той, що перейшов в іудейство), Дзяд (пол. dziad “старець, жебрак” [2, I, 213]), Кеґекеша (угор. kegekés “колісник” [9, 180]), Рабінович (равін “релігійна посада”), Салтаненко (тюрк.), Собов (угор. szabó “крavecь” [9, 975]), Фішер (нім. Fischer “рибак”), Шнайдер (нім. Schneider “крavecь”).

Отже, лексика, збережена основами цієї групи назв, відображує промисловість, ремесла, сільське господарство, торгівлю та інші види діяльності українського суспільства, тим самим формуючи наші уявлення про стан розвитку мовних галузей регіону, життєві цінності тощо.

Гуцульські говірки : [короткий словник / відп. ред. Закревська Я.] – Львів, 1997. – 230 с.

2. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / Онишкевич М.Й. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 – 2.
3. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / Редько Ю.К. – К. : Радянська школа, 1969. – 255 с.
4. Словарь української мови / упоряд. Грінченко Б.Д. – К., 1907 – 1909. – Т. 1 – 4.
5. Словарь русских народных говоров / ред. : Филін Ф.П., Сороколетов Ф.П. – Л. : Наука, 1966 – 1996. – Вып. 1 – 30.
6. Словарь русского языка XVIII в. / гл. ред. Сорокин Ю.С. – Л. : Наука, 1984. – Вып. 1 – 2.
7. Словник української мови: В 11 т. / ред. Білодід І.К. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
8. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. / ред. Гумецька Л. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 1 – 2.
9. Kázmér M. Régi magyar családnevek szótára XIV – XVII század / Kázmér M. – Budapest, 1993. – 1172 old.

The article deals with the modern surnames of Uman District connected with the social status, permanent employment and religion.

Key words: surname, social status, permanent employment, religion

В статті досліджуються сучасні прізвища Уманщини, пов'язані з соціальним положенням, постійним заняттям або вероисповіданням людини.

Ключевые слова: фамилия, социальное положение, постоянное занятие, вероисповедание.

УДК 81'373.232

ББК 81.2Укр-3

Мирослав Габорах

ПРІЗВИЩА СУЧАСНОГО ГУЦУЛЬСЬКОГО СЕЛА (на матеріалі с. Текуча Косівського району)

У статті проаналізовано сучасні прізвища мешканців села Текуча, що на Косівщині. З'ясовано способи їх утворення, лексико-семантичну природу твірних основ, продуктивність та результати міжмовних контактів.

Ключові слова: прізвище, патронім, особове ім'я.

Порівняно невелике гуцульське село Текуча сучасного Косівського району, що розкинулося у мальовничих долинах потоків Сухий, Варятка, Гнилиця та річки Плішива, є досить давнім, хоч вперше фіксується писемними джерелами лише у 1629 році [17, 885]. Учені-археологи виявили на його території солевирибничий комплекс, що відноситься до періоду племен культури фракійського гальштату (кін. XII – IX ст. до н. е.) [6, 88 – 90]. Наприкінці XIX ст. тут було знайдено також монети часів Римської імперії [2, 24].

Станом на кінець першого десятиліття нинішнього століття в селі проживає майже півтори тисячі жителів [5, 181]. Для їх ідентифікації використовується 145 прізвищ, різних за походженням, лексико-семантичною природою, способами словотворення та структурою, що зумовлено насамперед історичними умовами й контактами місцевого населення з генетично однорідними та різнорідними етносами. Абсолютну більшість серед них становлять утворення, що виникли в результаті трансонімізації особових імен, патронімів та різноманітних прізвищ. Характерно, що найбільш продуктивними у цій групі прізвищ є відпатронімі (відматронімі) похідні (110 одиниць або 75,9 відсотка). Серед них можна виділити такі підгрупи:

1. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфіксів *-ук // -юк* від: а) слов'янських відкомполітичних особових імен, ускладнених суфіксом *-к(о)*: **Блащук** < *Блашко* < *Блаж* < *Блажслав* [8, 15]; **Дзвінчук** < *Дзвінко* або *Дзвінка* < *Звонимир* або *Звонимира* [18, 193]; б) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Варварюк** < *Варвара*; **Васюк** < *Вася* < *Василь*, **Герчук** < *Герко* < *Герасим* [15, 88]; **Гнатюк** < *Гнат*; **Григорчук** < *Григорко* < *Григорій*; **Грицюк** < *Гриць* < *Григорій*; **Данилюк** < *Данило*; **Дмитрук** < *Дмитро*; **Івасюк** < *Івась* < *Іван*; **Клим'юк** < *Клим* < *Климентій*; **Лесюк** < *Лесь* < *Олексій*, *Олександр*; **Макійчук** < *Макійко* або *Макієць* < *Макій* < *Маковій* [15, 206]; **Марчук** < *Марко*; **Матійчук** < *Матійко* або *Матієць* < *Матій*; **Мацюк** < *Маць* < *Матвій* [15, 221]; **Мосюк** < *Мось* < *Мойсей*, *Мусій* [15, 243]; **Петрованчук** < *Петрованко* < *Петро*; **Петрук** < *Петро*; **Полагнюк** < *Полагна*, *Палагна*; **Прокіпчук** < *Прокіпко* < *Прокіп*; **Романюк** < *Роман*; **Савчук** < *Савко* < *Сава*; **Семчук** < *Семко* < *Семен*; **Солощук** < *Солошко* < *Солоха* < *Соломія* [15, 342]; **Штифанюк** < *Штифан* < *Штефан* < *Степан* [15, 349]; в) особових імен іншомовного походження: **Ваделюк** < *Вадель* < *Ватель*, пор. нім. *Wagel*; **Голдищук** < *Голдишко* < *Голда* або *Голда*, пор. євр. *Голда* [14, 41]; **Лейб'юк** < *Лейб*, пор. євр. *Лейб* [14, 38]; **Пантелюк** < *Пантела*, пор. південнослов'янське особове ім'я *Pantelaj* [18, 428]; г) прізвищ чи прізвищевих назв: **Баранюк** < *Баран* < *баран*; **Біланюк** < *Білан* < *білан* "білява людина", пор. *білан* "білий віл, собака тощо" [17, 65]; **Бланюк** < *Блан*, *Блана* < *блана* (діал.) "хутро; шуба кожух", пор. закарп. *блана* "півка у м'ясі" [18, 71], букв. *блана* "хутро" [12, 33], рум. *blană* "хутро; шуба, кожух" [12, 55]; **Бодрук** < *Бодр*, що походить, очевидно, від прикметникової основи *бодр-* < *бодрий* "бадьорий, жвавий, сміливий", хоч і можливою є його мотивація угорським особовим ім'ям *Bodor* [17, 77]; **Бойчук** < *Бойко* < *бойко* "представник бойків – західноукраїнської етнічної групи", "назва жителя низовини; житель

Бойківщини" [3, 28]; **Варцаб'юк** < *Варцаба* < *варцаба* (діал.) "стовчик на боках вікон; віконна скринька; планка, на якій посувається вікно; копиця сіна" [18, 109]; **Водяничук** < *Водяничко* < *водяний* або із *водянка* "діжка для води; пухир на тілі, заповнений водою; хвороба", [4, 1, 414]; **Волощук** < *Волошко* < *Волох* < *волах* "представник середньовічного населення Придунайських князівств і Трансильванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська і молдавська нації" [1, 157], "румун-буквинець" [3, 40]; **Галайчук** < *Галайко* < *Галай* < *галай* "крикун; верещака", пор. п. *halaj* "вітрогон; вертихвіст; шибеник; гультай", слов. *halaj* "крик; шум; грук" [18, 133]; **Голомеджук** < *Голомета* < *голомета* "лисий, плішивий" [10, 1 225]; **Жолобчук** < *Жолобок* або *Жолобець* < *жоліб*, *жолоб* "глибока і вузька долина; долина між двома горами чи пригірками; долина потоку" [7, 227]; "яр, балка; долина між двома горами" [19, 53], "ущелина в горах" [9, 70]; **Кирничук** < *Кирниця* < *кирниця* "криниця" [3, 93]; **Кіселейчук** < *Кіселейко* < *Кіселей* < *Кісель* < *кісель*, *кісель* "драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалу" [1, 427]; **Кіцелюк** < *Кіцел*, *Кіцул* < *кіця* "котик" [11, 265]; **Ковальчук** < *Ковалець* < *ковалець*, дем. від *коваль* "майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети" [1, 436]; **Ковалюк** < *Коваль* < *коваль* (див. вище); **Ковбаснюк** < *Ковбасний*, пор. п-сько *Ковбасний* [10, 1, 483] < *ковбасний* "який виготовляє ковбаси"; **Козоглодюк** < *Козоглод*, вар. від *Козоглад* < *козоглад* "людина, яка любить гладити (доглядати) кіз"; **Коломийчук** < *Коломиць* < *коломиць* "мешканець Коломиї"; **Мельничук** < *Мельник* < *мельник* "власник млина або той, хто працює в млині; мірошник" [1, 518]; **Мохнатчук** < *Мохнатко* або *Мохнатець* < *Мохнатий* < *мохнатий* "зарослий мохом"; **Мочернюк** < *Мочерний* < *мочерний* "який проживає на мочері – заболоченій місцевості", пор. *мочір* "трясовина; заболочена місцевість" [1, 125, 126]; **Німчук** < *Німець* < *німець*; **Пожджук** < *Пожога* < *пожога* "пожежа" [13, II, 173]; **Ребеджук** < *Ребега* < *рибега* (діал.) "велика риба"; **Рижук** < *Рижий* < *рижій* "з волоссям червоно-жовтого або жовто-червоного кольору" [1, 1030]; **Ткачук** < *Ткач* < *ткач* "робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті" [1, 1251]; **Уторопчук** < *Уторопець* < *уторопець* "мешканець с. Уторопи"; **Хромейчук** < *Хромейко* або *Хромець* < *Хромей* < *хромий* "кульгавий; кривий" [18, 588]; **Шатрук** < *Шатра* < *шатро* "намет; накриття, утворене переплетенням гілля і листя дерев тощо" [1, 1390]; д) інших патронімів: **Костинюк** < *Костин* < *Костя* < *Костянтин*; **Повшинюк**, **Повшенюк** < *Повшин* < *Повх* < *повх* "хом'як; вовчок; крик, польовий щур; польова миша", пор. також метафоричне п. *pilch* "скнара" [18, 457]; **Рибенчук** < *Рибенко* < *Риба* < *риба*.

2. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфіксів *-ак // -як* від: а) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Вінтоняк** < *Вінтон* < *Антон* [15, 17]; **Досяк** < *Дося* < *Євдокия* [15, 121]; **Петріак** < *Петрій* < *Петро* [15, 293]; б) особових імен іншомовного походження: **Габорак** < *Габор*, пор. угорське *Gabor* [18, 169]; **Якуб'як** < *Якуб*, пор. п. *Jakób*; в) прізвищ чи прізвищевих назв: **Гудим'як** < *Гудима* < *гудима* "людина, яка гудить, гугнить", пор. *гудіти* "видавати довгі протяжні низькі звуки" [1, 201]; **Дужак** < *Дужий* < *дужий* "міцний, здоровий" [18, 214]; **Дутчак** < *Дутка*, *Дутко* < *дудка* "сопілка" (при регресивній змінах **d* і *[x]*); **Запісяк** < *Запісяний* < *запісяний*; **Калиняк** < *Калина* < *калина* [15, 163]; **Кучерак** < *Кучер* < *кучер* "людина, яка править конним екіпажем, найчастіше найманим; фурман" [1, 145, 476]; **Кушляк** < *Кушлий* < *кушлий* "кошлатий" [10, 1, 571]; **Мазурак** < *Мазур* < *мазур* "представник етнічної групи поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови" [1, 504]; **Нагорняк** < *Нагорний* < *нагорний* "який проживає на горі"; **Пониполяк** < *Пониполя*; **Ризуняк** < *Ризун* < *резун*, *різун* "горлоріз, мовбійник" [1, 1035].

3. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфіксів *-ич // -ичик // -ович* від: а) слов'янських відкомполітичних особових імен з безсуфіксними основами або основами, ускладненими суфіксами: **Будурович** < *Будур* < *Буда* < *Будимирь*, *Будислав* [8, 29]; **Владович** < *Влад* < *Владимирь*; **Малкович** < *Малко* < *Маль* < *Маловъкъ*, *Малозимъ* [8, 117 – 118]; б) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Лазарович** < *Лазар*; **Меланич** < *Меланя* < *Меланія*; **Романчич** < *Романко* або *Романець* < *Роман*; **Симчич** < *Симко* або *Симець* < *Симон* [15, 338]; **Томич** < *Тома*, *Фома* < [15, 400]; в) особових імен іншомовного походження: **Негрич** < *Негра*, *Негра*, пор. ст.-укр. *Негра* [13, II, 34], рум. *Negrea* [18, 407], *Negru* [19, 172] < *негри* "чорний" [11, 311]; **Фіцич** < *Фіца*, *Фіцо*, пор. рум. *Ficea*, хорв. *Fico* < *Filaret*, *Filip* [18, 177]; г) прізвищ чи прізвищевих назв: **Зеленевич** < *Зелений* < *зелений*; **Косович** < *Косовець* < *косовець* "мешканець Косова"; **Перцович** < *Перець* < *перець*.

4. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфіксів *-ий (ий) // -івськ(ий) // -евський* від: а) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Мілевський** < *Міля* < *Емілія* [15, 116]; б) прізвищ чи прізвищевих назв: **Баранський** < *Баран* < *баран*; **Турлуковський** < *Турлук* < *турлук* (гуц.) "молоде дике звірятко; поворотка, незграбна людина" [3, 190].

5. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфікса *-енк(о)* від: а) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Ющенко** < *Юсько* < *Юстин* < *Устин* [15, 370]; **Якименко** < *Яким*; б) прізвищ чи прізвищевих назв: **Мельниченко** < *Мельник* < *мельник* "власник млина або той, хто працює в млині; мірошник" [1, 518].

6. Прізвище, мотивоване давнім патронімом, утвореним за допомогою суфікса *-ець* від прізвища чи прізвищевої назви: **Вовкунець** < *Вовкун* < *вовкун* "вовкулак" [3, 40].

7. Прізвища, мотивовані давніми патронімами, утвореними за допомогою суфіксів *-ів // -ов, -ин* від: а) особових імен християнського походження (повних, скорочених та скорочено-суфіксальних): **Себова** < *Себ* < *Себастьян*; б) особових імен іншомовного походження: **Казбекова** < *Казбек*, пор. ногайське *Казбек* [14, 120]; в) прізвищ чи прізвищевих назв: **Душин** < *Душа* < *душа* "шира добродушна людина", пор. *душа* "людина як носій тих чи інших рис, якостей" [1, 252]; **Колосова** < *Колос* < *колос* "суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня" [1, 442]; **Орлов** < *Орел* < *орел* "великий хижий птах родини яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу" [1, 679].

8. Прізвище, мотивоване давнім патронімом, утвореним за допомогою суфікса *-ан* від особового імені відапелятивного походження: **Ожоган** < *Ожога* < *ожог* "палиця для розгрібання жаринок у вогнищі", пор. п. *ožog*, *ožeh* "головня; кочерга" [18, 414].

9. Прізвище, мотивоване матронімом, утвореним за допомогою суфікса *-ин* від особового імені християнського походження: **Ільчишин** < *Ільчиха* "дружина Ілька", пор. особове ім'я *Ілько* < *Ілля* [15, 152].

Значно меншою кількістю представлені прізвища, що є результатом трансонімізації особових імен: а) християнського походження (скорочених та скорочено-суфіксальних): **Геник** < *Гена* < *Геннадій* [15, 86]; **Нестер** < *Нестер*, *Нестор* [15, 249]; **Пелих** < *Пелих* < *Пелагій*; **Яцко** < *Яцко* < *Яць* < *Яків*; б) відапелятивного походження: **Білик** < *Білик* (давнє *Бѣликъ*), утвореного від прикметника *бѣль* "білий" + суфікс *-икъ*; **Соловко** < *Соловій*, *Соловей* < *соловей*; **Третяк** < *Третяк* < *третяк* "третя дитина в сім'ї"; в) іншомовного походження: **Васкул** < *Васкул*, пор. рум. *Vasku* + суфікс *-ul*; **Губер** < *Губер* < нім. *Hubert* [18, 163].

Малопродуктивними в селі Текуча є й прізвища, мотивовані однозвучними прізвищами, зокрема такими, що вказують: а) на походження носіїв чи їх предків з інших населених пунктів: **Веселівський**, пор. сс. *Веселівка* у багатьох областях України [16, 716]; **Воробівський**, пор. сс. *Вороб'їв*, *Вороб'ївка* [16, 721]; **Голинський**, пор. с. *Голинь* на Івано-

Франківщині [16, 507]; Дрогомирецький, пор. с. Дрогомиричани біля м. Івано-Франківська [16, 507]; Задерезький, пор. х. Задерка на Рогатинщині [16, 514]; Ільницький, пор. с. Ільник Львівської області [16, 753]; Космачук, пор. сусідне з Текучею с. Космач; Мединський, пор. с. Медина Галицького району [16, 502]; Семаковський, пор. с. Семаківці на Городенківщині [16, 519]; Скільський, пор. м. Сколе на Львівщині [16, 841]; Сулятицький, пор. с. Сулятичі на Львівщині [16, 851]; Чаплинський, пор. куток Чаплинці у с. Рожнів на Косівщині, с. Чаплинці на Полтавщині [16, 866]; б) на місце проживання носіїв чи їх предків: Слободян < Слободян < слободян 'слободяник, селянин, відпущений на проживання на "слободі", житель слободи' [10, 1, 978]; в) на рід занять носіїв чи їх предків: Мельник < Мельник < мельник (див. вище); Олійник < Олійник < олійник 'той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці' [1, 669]; Стельмах < Стельмах < стельмах 'майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.; діал. тесляр, тесля' [1, 1192]; Ткач < Ткач < ткач 'робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті' [1, 1251]; в) на місце проживання, носія чи його предків: Гасвий < Гасвий < гайовий 'який проживає в гаю'; г) на внутрішні якості носія чи його предків: Лютий < Лютий < лютий 'злий, сердитий (про людину)' [3, 117]; г) на етнічну належність носія чи його предків: Басараба < Басараба < басараба, басараб (діал.) 'молдованин' [9, 23]; Полек, Поляк < Полек, Поляк < поляк (розм. – полек).

Деякі прізвища мотивовано прізвиськами, утвореними семантичним способом від різних за значеннями апелятивів: Кіта < Кіта < кіта (діал., гуц.) 'тітка; сестра матері'; Повх < Повх < повх 'хом'як; вовчок; кріт; польовий шур; польова миша', пор. також метафоричне п. pilch 'скнара' [18, 457]; Попович < Попович < попович 'син попа; хлопцев, чоловік попівського роду' [1, 873]; Стемпель < Стемпель < штемпель (розм. – стемпель) 'печатка, знак; заст. гербова марка' [1, 1407]; Струк < Струк < струк 'качан кукурудзи' [18, 538]; Чашка < Чашка < чашка 'невелика посудина (частіше з вушком), перев. з фарфору, фаянсу, з якої п'ють чай, каву та інші напої' [1, 1372].

Характерно, що названі вище текучанські прізвища мають неоднакову продуктивність. Лише двадцять вісім із них служать найменуваннями десяти і більше носіїв. Найбільш поширеними є прізвища Габорах (90 носіїв), Кіцелюк (76), Турлукієвський (59), Повшинюк (58), Данилюк (50), Голдишук (48), Костинюк (42), Попович (30), Симчич (26), Бойчук (22), Генік (21), Повх (19), які вживаються як ідентифікатори корінних мешканців села, що живуть тут з давніх-давен. Прізвища, які називають одну або декілька осіб,

з'явилися тут, як правило, в результаті переселення їх носіїв з інших місцевостей.

Таким чином, розглянутий матеріал дає підстави зробити такі висновки:

1. Прізвища села Текуча за своїм походженням і природою мають виражені східнослов'янський характер, представлені типовими для української антропонімії словотвірними моделями. Іншомовні вкраплення, незважаючи на довготривалі контакти місцевого населення з сусідніми етносами, є порівняно незначними.

2. Найбільш продуктивними є утворення, що виникли в результаті трансонімізації різних за структурою патронімів, насамперед на -ук // -юк, -ак // -як. Значно менше прізвищ мотивовано особовими іменами та прізвиськами, які вказують на походження їх носіїв, рід занять, етнічну належність, місце проживання, а також на певні об'єкти навколишньої дійсності.

3. Кількість корінних прізвищ жителів села не виходить за межі чотирьох десятків. Решта ж – це результат міграційних процесів, пов'язаних як з історією краю, так і господарською діяльністю і сімейними стосунками його жителів.

Список скорочень

Буков. – буковинське; гуц. – гуцульське; дем. – демінутив; див. – дивись; діал. – діалектне; євр. – єврейське; закарп. – закарпатське; заст. – застаріле; кін. – кінець; м. – місто; н. е. – наша ера; нім. – німецьке; п. – польське; перев. – переважно; пор. – порівняйте; п-сько – прізвисько; розм. – розмовне; рум. – румунське; с. – село; слов. – словацьке; ст. – століття; ст.-укр. – староукраїнське; х. – хутір; хорв. – хорватське.

1. Великий тлумачний словник української мови. – К. Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
2. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст. Львів: Вища школа, 1982. – 151 с.
3. Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
4. Етимологічний словник української мови. – К. Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. I – V.
5. Івано-Франківська область. Довідник. Адміністративно-територіальний поділ, місцеві громади та органи державної влади. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 212 с.
6. Крушельницька Л. Східнокарпатський солеварний центр передкіфського часу // Тези Всесоюзного семінару "Кімерійці і скіфи". – Кіровоград, 1987. – Ч. I. – С. 88 – 90.
7. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов // Полесье. – М. Наука, 1968. – С. 205 – 255.
8. Морозкин М. Я. Славянский именованослов или собрание славянских личных имен. – М., 1867.
9. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березови. – Львів, 2008. – 224 с.
10. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: У двох томах. Львів, 2007. – Т. I – II.
11. Румунсько-український словник. – Бухарест, 1963. – 563 с.

12. Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
13. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. I – II.
14. Справочник личных имен народов РСФСР. – М.: Русский язык, 1979. – 574 с.
15. Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
16. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Українське видавництво політичної літератури, 1947. – 1064.
17. Центральний державний історичний архів у Львові. ф. 5. опр. 1. спр. 19.
18. Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. – 704 с. + XLVIII с.
19. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.

This article is devoted to the analysis of modern surnames of the inhabitants of the village Tekucha in Kosiv area. It has been found out the ways of their formation, lexico-semantic nature of forming stems, productivity and results of the contacts between different languages.

Key words: surname, patronim, personal name.

В статті проаналізовано сучасні прізвища жителів села Текуча на Косівщині. Визначено способи їх утворення, лексико-семантичну природу мотивуючих основ, продуктивність та результати контактів між мовами.

Ключові слова: фамилия, патроним, личное имя.

УДК 811.161.2:373.23(477.6)

ББК 81.2Укр-3

Тетяна Семашко

ПРИЗВИЩА З КОЛОРАТИВНИМИ ОСНОВАМИ В АНТРОПОНІМІЇ ПІВНІЧНОГО НАДАЗОВ'Я

Стаття присвячена дослідженню сучасних українських прізвищ Північного Надазов'я, що походять від назв кольорів. Йдеться про використання кольороназв та їхніх основ у функції антропонімії.

Ключові слова: антропонім, прізвище, кольоропозначення, основа, афікс, композит.

Антропонімна система як одна із підсистем національного ономастикону є чи не найбагатішим матеріалом для реалізації і вивчення одного із найбільш перспективних напрямів сучасного мовознавства – етнологічного підходу до вивчення мовних явищ. Система іменування людей акумулює матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, у якому вона

зароджується і функціонує, упродовж віків зберігає сліди давньої духовної культури і в той же час швидко, жваво реагує на зміни зовнішнього укладу життя певного соціального середовища [3, 5]. У зв'язку з цим великого значення набуває наукове осмислення особливостей ономастикону різних регіонів України, зокрема Північного Надазов'я.

Багатоаспектне вивчення ономастичної спадщини, що становить невід'ємний атрибут лексичної системи кожної національної мови, обґрунтоване у працях багатьох дослідників. Загалом у вивченні антропонімії України досягнуто значних успіхів: проведено антропонімічні дослідження в окремих областях і етнологічних зонах – у південно-східній Україні (В. Д. Познанська, Ю. Новикова), у Закарпатті (П. П. Чучка), на Бойківщині (Г. Є. Бучко), Лемківщині (С. Є. Панцьо), Буковинському Подністров'ї (Л. О. Тарновецька), Рівненщині (Я. О. Пура), у регіоні грецького Надазов'я (В. О. Кравченко), Дніпровського Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко), Середньої Наддніпрянщини (Ю. Бабій) тощо.

Виникнувши під впливом певних умов, прізвища втілюють у собі конкретну інформацію про матеріальне і духовне життя певної нації, прямо чи опосередковано репрезентують ту роль, яку виконувала людина у суспільстві, відображають її фізичні особливості й моральні якості, демонструють суб'єктивне ставлення людини до людини, людини до світу через почуття та емоції тощо. Змістове навантаження несуть і прізвища, внутрішня форма яких пов'язана з назвами кольорів. Незважаючи на те, що колірна лексика є постійним об'єктом вивчення у різноманітних лінгвістичних студіях, її роль у творенні сучасних українських прізвищ – тема малодосліджена.

Прізвища, мотивовані назвами кольору, як і антропонімна лексика загалом, акумулюють матеріальний, духовний і історичний досвід суспільства, у якому вони зароджуються і функціонують. У цьому сенсі такі прізвища є цінним джерелом для вивчення міжмовних і міжетнічних контактів, що робить пропоновану розвідку актуальною.

Об'єктом дослідження стала антропонімія Північного Надазов'я, зокрема назви прізвищ, до складу яких увійшли колоративи. Матеріалом для дослідження слугували сучасні прізвища Маріуполя і населених пунктів, що до нього прилягають, дібрані з актових книг відділів РАГСу, телефонних довідників, маріупольських газет. Зібраний фактичний матеріал підданий лінгвістичному вивченню щодо лексико-семантичної і структурно-словотвірної організації.

Сучасне прізвище, тобто оформлена офіційними документами родова назва людини, приєднана до імені, яку людина одержує при

народженні або в шлюбі і передає своїм нащадкам, явище нового часу. У минулі віки єдиних, введених державою норм ідентифікації особи не існувало. Процес виникнення і усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей охоплює великий проміжок часу. Одні дослідники вважають, що українські прізвища формуються в XIII-XIV ст., інші називають XVII ст. Проте більшість вчених схильються до висновку, що наприкінці XVIII на початку XIX ст. система українських прізвищ, включаючи прізвища з колоративною основою, вже в основному усталася [7, 71].

Мають рацію ті дослідники, які твердять, що сучасні прізвища не несуть семантичного навантаження, їх функція зводиться лише до називання і відрізнення певної особи від іншої, причому носії прізвищ за них найменшою мірою не відповідають. Однак маємо говорити про первинну семантику сучасних українських прізвищ, що допоможе з'ясувати, які ж моделі були продуктивними в період їх становлення.

На території Північного Надзав'я функціонують прізвища, антропооснови яких мають у своєму складі колоративний компонент, що являють собою прості і складні слова з питомими та запозиченими елементами. Це такі, як: *біл-, бел-, чорн-, черн-, черв-, красн-, зелен-, жовт-, син-, сір-, сиз-, сід-, руд-, риж-, бур-, гнід-, кар-* і близькі до них відповідності.

Зібраний фактичний матеріал (305 прізвищ, мотивованих назвою кольору) дає можливість зробити висновок, що в основах сучасних прізвищ переважають наступні кольори: білий, чорний, червоний і його відтінки, сірий та зелений. Лексема "білий" представлена 102 прізвищами: *Білан, Білецький, Біленко, Біланович, Білозерцев, Біловус, Білохін* тощо; лексемі "чорний" презентують 74 прізвища, серед яких найпоширенішими є: *Чорний, Черненко, Чернецький, Черніченко, Чернов, Черняєв* та ін.; червоний та його відтінки утворюють чисельну групу антропонімів (лексема "красний" входить до складу 23 прізвищ: *Красій, Краснов, Красницький, Красновид*; лексема "червоний" – 6 прізвищ: *Червоний, Червонний, Червонко* та ін.; лексема "рудий" – 28 прізвищ: *Руденко, Руденюк, Рудковський, Рудоус, Рудий* тощо; лексема "рижий" – 13 антропонімів: *Рижук, Рижов, Рижих, Риженко, Рижевцев* та ін. У багатьох прізвищах відобразилися назви сірого кольору та його відтінків. Лексема "сірий" є базою для 16 прізвищ: *Сірий, Сірик, Сіробаба, Сіроштан* та ін.; "сизий" – 10 антропонімів: *Сизий, Сизов, Сизих, Сизоненко* та ін. Лексема "зелений" знайшла своє втілення у 15 назвах: *Зеленюк, Зеленченко, Зеленін, Зелінський, Зелюкін* тощо. Інші назви кольору є менш активними щодо утворення прізвищ Північного Надзав'я (18 назв). Зазначена частотність відображає загальну ситуацію використання відповідних

кольорооснов: домінантні назви кольору вживаються частіше інших не лише в антропонімічному словнику, але й у фразеології, мові фольклору і художньої літератури. Похідні й застарілі назви кольору через обмеженість їх функцій і сфер вживання задіяні значно менше, як у формуванні власних імен, так і в кольороописі [2, 180].

Здатні до утворення антропонімів лексеми "світлий" та "темний". "Не виражаючи власної кольоровості, вони вказують лише на наявність чи відсутність забарвлення, його інтенсивність, насиченість, яскравість" [1, 6]. І хоча семантика зазначених лексем перетинається зі значенням кольору, ці номени не відносять до кольороназв, нами розглядатися не будуть.

Залежно від лексичного значення твірних основ прізвища, мотивовані назвами кольору, можна поділити на лексико-семантичні групи:

1. Прізвища, які вказують на зовнішні ознаки носія. Подібні прізвища характеризують, передусім, колір волосся, брів, вусів, бороди, зубів, шкіри обличчя та тіла. Такі прізвища складають найчисельнішу групу, що пояснюється частим присвоєнням прізвищ за зовнішніми ознаками людини. Наприклад: *Черненко, Черницький, Черних, Черних, Чернишов, Черноус, Чорний, Білан, Білозуб, Білозір, Білоножка, Білоус, Біляєв, Червоний, Червоний, Краснова, Красновид, Зеленько, Зеленюк, Зеленський, Снявський, Сняков, Жовтун, Жовтобрюх, Желтков, Руденко, Рудковський, Рижих, Сіренко, Сіроштан, Сизоненко, Чалий (сіро-коричневий)*. Аналіз прізвищ відповідної лексико-семантичної групи дає можливість зробити висновок, що такі лексеми по-різному вказують на зовнішні особливості суб'єкта. В одних випадках основи прізвищ називають певну частину тіла, яка своїм розміром, формою, кольором привернула увагу номінаторів, але при цьому ознака не кваліфікується, а відповідне значення підказується метонімічним прийомом [7, 79]: *Рудоус* ← вуса (можливо, людина з вусами червоного відтінку), *Синеокий* ← очі (можливо, людина з синіми очима), *Білозір* ← зір (можливо, людина з гарним зором). В інших випадках характерна фізична ознака називається прямо: *Черних, Білан, Руденко*. До звичайної ідентифікації людини за особливостями зовнішності може додаватися естетична оцінка, наприклад: *Білозуб* ← білі зуби загалом вважаються природною ознакою молодості і краси; *Красновид* ← красний вид свідчить про міцне здоров'я; *Чорномордов* ← чорна морда є ознакою неприємної, жорстокої, злої людини, *Жовтуха* ← жовтий колір обличчя свідчить про хворобу, яка виникає внаслідок розлиття жовчі.

2. Прізвища, які вказують на зовнішність людини: *Красних* ← красний 'привабливий', 'вродливий'; *Сіренький* ← сірий 'нічим не примітний', 'не виразний'.

3. Прізвища, утворені від топооснов: *Білозеров, Білозерський* ← Біле озеро, *Чорноморець* ← Чорне море, *Чорногор* ← Чорна гора, *Чорнояр* ← Чорний яр, *Черніговський* ← Чернігов. Такі прізвища представлені як простими, так і композитними власними іменами, які характеризують людей, як вихідців із певної місцевості.

4. Прізвища, які вказують на соціальне становище та рівень освіти і культури людини: *Сіряк* ← сіряк 'незаможна, неосвічена, некультурна людина з низів', *Сиволап* ← сиволап 'груба, невихована людина'.

5. Прізвища, які вказують на вікові особливості: *Сивий* ← сивий 'похилого віку, старий'.

6. Прізвища, пов'язані із назвами флори: *Зеленчук* ← зеленчук (багаторічна трав'яниста рослина), *Рижак* ← рижак (назва гриба). Такі прізвища етимологічно різні шляхами: одні від прізвищ, які надавались людині за тим, що певні рослини були відмітними місцевими орієнтирами, інші – від прізвищ тих, хто займався вирощуванням рослин або вживав їх у їжу. Прізвища могли виникнути і від імен, які виступали у фольклорі як персоніфіковані назви певних ознак [7, 78].

7. Прізвища, пов'язані із фауною: *Зеленяк* ← зеленяк (птаха родини в'юркових, який має оливково-зелене забарвлення), *Сиваш* ← сиваш (кінь сивої масті), *Білоконева* ← білий кінь (кінь білої масті), *Чорновіл* ← чорний віл (віл чорної масті), *Білуга* ← білуга (вид риби). Найменування різних видів тварин часто ставали основою творення прізвищ, хоча з часом нелегко встановити вмотивованість такого називання. На можливість такої номінації вказує Л. Масенко: "Цікаву групу утворюють прізвища, які походять від назв коней та волів, володіння якими було настільки важливою обставиною селянського побуту, що характерне для тварини найменування за мастю чи якоюсь іншою ознакою односельці могли перенести на її господаря" [4, 6].

Деякі антропоніми, що містять у своєму складі назви кольорів, мають полісемантичну мотивацію. Так, наприклад, полісемантичними можна вважати прізвища *Чорноіванов* ('людина з темним волоссям чи кольором шкіри' або 'людина, яка часто вживає лайливі слова'); *Білогуб* ('людина з світлим волоссям чи кольором шкіри' або 'людина, яка відрізняється високими моральними якостями'); *Чорноруков* ('людина з темним волоссям чи кольором шкіри' або 'людина, яка має вади у поведінці').

Антропоніми з колоративною основою різноманітні за своєю морфологічною структурою. Серед них можна виділити декілька розрядів: 1) прикметники, що позначають назви кольору; 2) іменникові суфіксальні утворення; 3) прізвища-композити, 4) іменникові безсуфіксні утворення.

До першої групи належать назви, що мають ад'єктивну флексію *-ий*, і за формою збігаються з прикметниками-кольороназвами. Відповідна група субстантивованих антропонімів (17 прізвищ), утворених внаслідок вторинного використання початкової форми відомих прикметників, представлена: а) українськими антропонімами *Білий, Чорний, Червоний, Рудий, Рижий, Зелений, Синій, Сірий, Сизий, Сивий, Жовтий*; б) русизмами *Белий, Черний, Красний, Рудой, Серий*; в) тюркізмами *Чалий*. На нашу думку, в основу їх номінації покладені імена та прізвища, що характеризують, передусім, зовнішній вигляд осіб.

Найчисельнішу групу становлять антропоніми з колоративною основою, до складу якої входять один або декілька суфіксів (194 назви). У межах відповідної групи виділяємо: а) прізвища з українськими антропоформантами; б) прізвища з запозиченими антропоформантами. Серед українських суфіксів найпоширенішими є *-ук, -юк, -енк, -єнк, -єньк, -ист, -іст, -ець, -ик, -ан, -як, -а*: *Синенко, Чернійчук, Чернишук, Черняк, Чернуха, Черничко, Чернега, Біленко, Білюк, Біленький, Білокур, Біленець, Червоненко, Зеленченко, Рудик, Рудчук, Руденюк, Червонко, Рудюк, Чорняк, Сизко, Сивохо, Червонний*. Найширші сполучувальні можливості має формант *-енко* – один із найбільш продуктивних і найбільш характерних українських патронімічних формантів. Оскільки він поєднується з особовими іменами й відапелативними прізвищами різними за семантикою, структурою і граматичною характеристикою [7, 79].

Серед запозичених антропоформантів виділяємо: а) запозичення з російської мови *-ов, -єв, -их, -ан, -иков, -ін, -ішев, -авін*: *Білан, Біляєв, Білов, Біланов, Белеванцев, Красноєров, Беліщев, Черніков, Чернов, Зеленцов, Чорніцов, Жовтиков, Рудаков, Рудін, Чорнявцев, Чорняєв, Зелєнін*; б) польські запозичення *-цький, -ський, -зький*: *Білостоцький, Рудковський, Красноцький, Красовський, Чорнопольський, Черніховський*; в) запозичення з інших мов *-ичус, -ай, -єкчи, -єц, -іч, -євич, -ичо, -ис, -ас*: *Білявичус, Білай, Білекчи, Белау, Бєлєц, Беліч, Білосевич, Бєлах, Бєлевич, Чернис, Рудас*.

Велика кількість запозичених формантів, що входять до складу прізвищ із колоративною основою пояснюється тим, що на території Північного Надзав'я проживають представники різних національностей та меншин. Як відомо, сюди в XVII – XIX ст. переселилось багато росіян з південних і центральних районів Росії, кримських татар, німців-колоністів. Серед таких запозичень кількісно вирізняються прізвища, до складу яких входять афікси, запозичені з російської мови, що пояснюється екстралінгвальними факторами: близькістю території (Маріуполь розташований на приграниччі з Росією); перепис населення і

записи актів громадянського стану раніше велися російською мовою; мешканці Північного Надазов'я користувались, в основному, російською мовою, як мовою міжнародного спілкування.

Як зауважує В.О. Кравченко, прізвища з російськими суфіксами створювались або переформлювались за готовим зразком (згідно з канцелярськими стандартами) з метою нейтралізації етнічного характеру антропоніма та входження його до питомої російської моделі [3, 7]. Відповідно, зрусифіковані прізвища виступають корелятами до первинних українських прізвищ: Білик – Біликов, Біловол – Біловолов, Білогур – Білогуров, Біляк – Біляков, Руденко – Руденков, Рудяк – Рудяков, Черненко – Черненков, Черняк – Черняков.

При творенні антропонімів, до складу яких входять колоративні основи, використовуються також похідні, що складаються із декількох основ. Композитні антропоніми (88 назв) утворені за допомогою одного або декількох формантів, репрезентовані у словах типу: Білодід, Білоноженко, Біловус, Красновид, Красногуб, Синюков, Чорногор, Чорномордов, Сивоконь, Сіробаба, Сіроштанов. Відповідні антропоніми, у яких злиті два слова, на думку В.А. Нікон'ва, майже всі утворені не словоскладанням – їх основу склало готове слово, яке існувало задовго до прізвища [6, 184].

Назви, утворені з кількох компонентів, були промовистими, могли яскраво змалювати людину, точно схарактеризувати її зовнішність чи вдачу, до того ж привносили й емоційний колорит. Про зовнішній вигляд людини красномовно свідчать назви Білобородов, Красногуб, Рудоус, Чорнозуб, Чорнобривенко, Білокуренко, Білоглазов, Білоног, Жовтовухов, Синюкий, Білоносов, які підкреслюють щось показове в рисах обличчя. Деякі з таких власних імен ускладнені емоційно-експресивним компонентом і значення, наприклад: Чорномазов, Красноумов, Білоторов, Синюгубін, Красновид. Особливості одягу лягли в основу прізвищ Білошанка (біла шапка), Чорносвіт (чорна свитка), Червоноштан (червоні штани), Сіроштан, Сіроштанов (сірі штани). Вдачу, звички, манеру передають антропоніми Чорнописький, Білоруков, Чорнорук. Ремесло, заняття першого носія прізвища покладено в основу прізвища Білоткач. Досить чисельну групу становлять відтопонімічні прізвища-композити: Білоцерківець – мешканець Білої Церкви, Краснолуцький – мешканець Красного Луча та ін. Іноді в утворенні аналізованих структур беруть участь основи, семантика яких апелює до фауноназв. Пор.: Сиволап, Білохвостов. Опорним компонентом у складі прізвища-композита часто виступає іменникова основа кінь або віл: Сиво-Біло-Рябо ко(і)нь, Чорно-Біло-Рябо ві(о)л. Ймовірно видається припущення, що подібними прізвищами

прозивали власників худоби, що мала відповідні пофарбування.

Найменшу групу становлять іменникові безсуфіксні утворення (6 прізвищ): Рудь (ч.р.), баРя (ч.р.), лаБі (ч.р.), рваЧе (ч.р.), Синь (ч.р.), лиБе (ч.р.), основи яких без будь-яких додаткових формантів передають власне назву кольору.

Отже, в результаті проведеного аналізу встановлено: антропооснови Північного Надазов'я, до складу яких входять кольороназиви представлені прізвищами, що являють собою як власне українські, так і запозичені утворення. Домінантними при творенні прізвищ виступають назви білого, чорного, червоного (та його відтінків), сірого (та його відтінків) і зеленого кольорів. Відсутність прізвищ, до складу яких входять периферійні назви кольору свідчить про те, що більшість власних назв сформувалася на тому етапі розвитку суспільства, коли переважали природні, чисті барвники. Власні назви, мотивовані назвою кольору, виникли як відпрізвищні і відтопонімічні лексеми. В основі їх номінації лежить, як правило, зовнішній вигляд людини, її характер, діяльність, уподобання, морально-вольові якості перших носіїв, що відображено в одноосновних та композитних назвах-прізвищах.

1. Базыма Б.А. Цвет и психика / Б.А. Базыма. Монография. – Харьков: ХДАК, 2001. – 172 с.
2. Герасименко И. Фамилии с основами, восходящими к цветообозначениям, в русском языке / И. Герасименко // Научный вестник Херсонського державного університету. Серія лінгвістика: зб. наукових праць. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2010. – Вип. 10. – 434 с.
3. Кравченко В.О. Антропонімія надазовських греків у її відношеннях з українською та російською антропоніміями / В.О. Кравченко: Дис. канд. філол. наук: 10.02.15. – 2002. – 207 с.
4. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л.Т. Масенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 48 с.
5. Новикова Ю. Зовнішні характеристики особи у прізвищевих номінаціях Центральної та Східної Донеччини: мотиваційні доміанти / Ю. Новикова // Наукові записки. – Вип. 75 (1). – Серія філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – С. 319-323.
6. Никонов В.А. География фамилий / В.А. Никонов; отв. ред. С.И. Брук. Предисл. Р.Ш. Джарылгасиновой. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: КомКнига, 2007. – 200 с.
7. Познанська В. Прізвища із суфіксом -енк-о в антропонімії Донеччини / В.Познанська // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 11. – Донецьк: Український культурологічний центр. – 2006. – С. 49-57.
8. Фридак В.Б. Українські прізвища-композити / В.Б. Фридак // Культура слова. – К.: Наукова думка, 1979. – Вип. 16. – С. 70-79.
9. Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П.П. Чучка // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-58.

The article focuses on the research the modern Ukrainian surnames of the Northern Nadzovya, that result from the names of colors. The use of colour names and their stems in the function of anthroponyms are studied.

Key words: anthroponym, surname, colour name, stem, affix, composite.

В статті досліджені сучасні українські прізвища Північного Надазов'я, до складу яких входять кольороназиви. Розглянуто використання назв кольорів у функції антропонімів.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, цветоназва, основа, аффикс, композит.

ББК 81.411.1-314

УДК 81'373.232.1-161.2

Галина Бачинська

ОСНОВИ ПРІЗВИЩ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН ЛЮДЕЙ

У статті проаналізовано християнські імена, які лежать в основі досліджуваних прізвищ. В основі аналізованих антропонімів представлені повні християнські імена, усічені, суфіксальні і усічено-суфіксальні імена.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвище, ім'я.

Найчисельнішу групу в українському антропоніміконі складають прізвища, утворені від власних імен людей. Звичай розрізнявати кожного члена колективу за власним іменем сягає доісторичних часів. Однак уже від найдавнішої доби власне ім'я людини було покликано нести не тільки чисто ідентифікаційну функцію, служити для неї розрізнювальним знаком у колективі, а й виконувати роль своєрідного охоронного амулета, нести благополуччя, оберігати від усякого зла [4].

Особові імена людей були предметом дослідження багатьох мовознавців. Ґрунтовно досліджені і продовжують вивчатися власні імена Закарпаття (П.П.Чучка, Л.О.Белей), Буковини (Л.В.Кракалія), Гуцульщини (С.П.Павленко), Донеччини (Л.О.Кравченко), Подністров'я (І.Д.Сухомлин), Півдня України (О.Ю.Карпенко, С.Л.Брайченко), м. Тернополя (Н.О.Свистун). У працях названих та багатьох інших дослідників активно вивчаються різні категорії власних найменувань, які людина офіційно одержувала при народженні. Однак попри всі ці досягнення актуальним завданням української антропоніміки є вивчення іменника, реконструйованого із основ прізвищ різних регіонів, оскільки власні імена людей кожного регіону перебувають у постійному розвитку. Частина імен може стабільно вживатися в

народному антропоніміконі і офіційній сфері протягом тривалого часу; згодом деякі з них відходять на задній план. До цієї теми зверталися П.П.Чучка, Г.Є.Бучко, С.Є.Панцьо, Б.Б.Близнюк, Р.І.Осташ, Л.О.Кравченко.

Для аналізу ми обрали прізвища українців-переселенців з Польщі на територію Тернопільщини, в основі яких відображені церковно-християнські власні імена, оскільки саме вони в час становлення українських прізвищ (кінець XVIII – початок XIX ст.), повсюдно вживалися у функції хрещених імен, а нерідко й виконували роль прізвищевих назв. Загальновідомим є той факт, що не всі імена, поміщені у християнських святцях, однаково поширені у побуті, окремі наведені там імена взагалі не були вживані [4].

Процес становлення прізвищ відбувався на народно-побутовій основі і тривав досить довго, внаслідок чого імена, які послужили базою для творення прізвищ, часто не є офіційними іменами відповідного періоду, а розмовними варіантами, що вживалися на Закарзонні.

Нами досліджено 5804 прізвища переселенців, із них майже 25% утворені від християнських імен. Для цього використано 250 чоловічих імен і лише 21 жіноче ім'я.

На відміну від інших територій, де в основах відображені в основному імена православного календаря, антропоніми Закарзоння фіксують у своїх основах і ряд імен католицького календаря. Це пояснюється, по-перше, тим, що названа територія - це етнічне українсько-польське пограниччя, а по-друге, специфікою історичного і культурного розвитку названого регіону. Вплив католицизму на формування іменника відбувався у двох напрямках: а) у використанні власне католицьких імен; б) у використанні специфічних католицьких варіантів християнських імен.

Антропооснови переселенців містять 12 католицьких імен, які не мають відповідників у православних календарях, однак ці імена не відзначаються продуктивністю. Тільки імена Каспер, Фрідріх дали по 3-5 прізвищ.

Існування унії на досліджуваній території спричинило появу в антропоніміконі переселенців не лише власне католицьких імен, а й появу латинізованих форм православних імен. Протиставлення православних і католицьких варіантів одних і тих же імен найчастіше простежується в протиставленні фонем [в] - [б], [ф] - [х] - [т]. Таким чином, в основах ряду прізвищ можна виділити два ряди імен - православні, або візантійсько-грецькі, і католицькі, або римські, які в переважній більшості різняться своїм фонетичним оформленням.

Значно продуктивнішими в основах досліджуваних прізвищ виявилися імена православного календаря. Від 237 імен названого типу утворено 1354 прізвища переселенців.

У прізвищах переселенців Тернопільщини чоловічі православні канонічні імена відобразилися таким чином: *Іван* (63) (у дужках подаємо кількість прізвищ, утворених від конкретної імені та його структурних варіантів), *Федір* (41), *Григорій* (38), *Михайло* (34), *Петро* (26), *Василь* (24), *Матвій* (23), *Семен* (22), *Степан* (27), *Павло* (18), *Антон* (17), *Андрій* (13), *Сава* (16), *Пантелеймон* (13), *Прокіп* (12), *Хома* (12), *Зеновій* (11), *Лев* (10), *Юрій* (10), *Потап* (10), *Гаврило* (9).

Якщо порівняти отримані нами результати з результатами досліджень прізвищ сусідніх територій, то побачимо, що наш список найуживаніших православних імен в основах прізвищ переселенців є схожим з найуживанішими іменами Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини і Опілля. Для більшості азваних територій найуживанішим іменем в основах прізвищ є ім'я *Іван*, про що свідчить і характеристика іменника цих територій, де назване ім'я відзначалося як найпопулярніше [1, 100; 2, 73].

Менш поширеними на території Закерзоння були імена: *Адам* (8), *Клим* (7), *Онисим* (7), *Пилип* (6), *Марко* (6), *Данило* (5), *Сидір* (5), *Кіндрат* (4), *Нестор* (4), *Абрам* (3), *Тарас* (3), *Якуб* (3), *Омелья* (3), *Терентій* (3), *Ярохтей* (3).

Від імен *Август*, *Євген*, *Касян*, *Кирило*, *Лавро*, *Леонтій*, *Макар*, *Мирон*, *Мойсей*, *Назар*, *Олег*, *Самійло*, *Сидір*, *Северин*, *Серафим*, *Устин* утворено всього по 1-2 прізвища. Варто зауважити, що в основах кількох досліджуваних нами прізвищ знайшли своє відображення й імена старі, рідковживані в загальноукраїнському іменнику. Стосовно аналогічного явища в російській антропонімії О.Сулова зауважує, що рідковживані імена настільки відрізняються від частовживаних (традиційних), що на перший погляд співвідносяться з іншими реаліями [3, 257]. Імена *Йордан*, *Корнут*, *Марцел*, *Пилат*, *Сим*, *Філат*, *Ясон* представляють по одному прізвищу.

Антропонімікон переселенців показує, що найбільше прізвищ дали імена з розгалуженою варіантністю. Так, від імені *Адам* і його варіантів утворено 8 прізвищ (*Адамів*, *Адамкевич*, *Адамко*, *Адамус*, *Адамчак*, *Адамчук*, *Адамцьо*, *Адам'як*); від імені *Яків* і його варіантів - 16 (*Яцевич*, *Яценник*, *Яценко*, *Яценяк*, *Яцецько*, *Яцецько*, *Ячечко*, *Ячик*, *Яцило*, *Яциняк*, *Яцишин*, *Яциха*, *Яців*, *Яцула*, *Яцьків*, *Яцько*); від імені *Антон* і його варіантів - 17 (*Антон*, *Антонишин*, *Антонів*, *Антонівський*, *Антоній*, *Антонік*, *Антонов*, *Антончак*, *Антонюк*, *Антосик*, *Антосюк*, *Антоков*, *Антошин*, *Антошкік*, *Антошків*, *Антошко*); від імені *Михайло* і його варіантів - 34 (*Мих*, *Михайлик*, *Михайлишин*, *Михайлів*, *Михайло*, *Михайлович*, *Михайловський*, *Михайлюсь*, *Михалик*, *Михалко*, *Михалюсь*, *Михаль*, *Михальський*, *Михальцьо*, *Михальчак*, *Михальчук*, *Миханцьо*, *Михасевич*, *Михневич*,

Михнеч, *Михно*, *Миц*, *Мицак*, *Мицько*, *Мицьо*, *Мишак*, *Місько*, *Міхалко*, *Міхновський*, *Мицько*, *Мішко*, *Мицук*).

Деякі прізвища переселенців свідчать про іншомовне походження. Найчастіше вони належать до польських, угорських, румунських, єврейських та інших запозичень.

Польськими варіантами мотивовані прізвища: *Юзевишин*, *Юзефович*, *Юзко*, *Юзл*, *Юзьо* (від *Юзеф*); *Ян*, *Янда*, *Яник*, *Яницький*, *Янків*, *Янко*, *Янкович*, *Янович*, *Яновський*, *Януж*, *Януур*, *Янч* (від *Ян*); *Якубич*, *Якубович*, *Якубня*, *Якуб'як* (від *Якуб*); *Міхалик*, *Міхалко* (від *Міхал*); *Базилевич*, *Базюк*, *Базилевський* (від *Базиль*); *Бартошко*, *Бартко*, *Барчишок*, *Барчишин* (від *Бартоломей*); *Блажковська*, *Блажняк*, *Блащук* (від *Блажей*); *Ваверчак*, *Вавренюк*, *Ваврин*, *Ваврикевич*, *Ваврикович*, *Вавринкевич*, *Вавринкович*, *Вавринчак*, *Ваврук*, *Ваврушкі*, *Ваврюк* (від *Вавржинец*); *Томків*, *Томцьо*, *Томчак* (від *Томаш*). Усього ми виявили 18 польських імен, які стали основою для утворення 111 прізвищ.

Відіменні прізвища вдало відображають варіантність імен періоду прізвиществорення. В основах прізвищ знаходимо всі структурні типи імен - повні, усічені, усічено-суфіксальні, суфіксальні.

Прізвища, утворені від повних варіантів імен, становлять 10% від усіх прізвищ, лексичною базою яких є чоловічі християнські імена. Повні безсуфіксні імена на території Закерзоння неодноразово ставали прізвищами, не зазнаючи структурних змін: *Августин*, *Антон*, *Гліб*, *Герасим*, *Денис*, *Євген*, *Сидір*, *Роман*, *Свирид*, *Ярема* та інші.

Повні імена частіше виступають лексичною базою прізвищ, оформлених власне патронімічними та посесивними формантами, а також суфіксами -*ак(-як)*, -*чак*, -*ук (-юк)*, -*чук* та деякими іншими, однією з функцій яких було вираження патронімічності: *Адам'як*, *Адамчук*, *Адамів*, *Василюк*, *Васильчук*, *Гаврилюк*, *Гаврил'чук*. Скорочені імена відображають відоме з глибокої давнини усічення початкової, середньої або, найчастіше, кінцевої частини імені: *Тарас*, *Зень*, *Кузь*, *Федь*, *Ван*, *Гнат*, *Кита*, *Сай*, *Фрей*, *Купрян*, *Логін*, *Самійло*. Загальна кількість усічених імен, які стали твірними основами прізвищ переселенців - 75.

Суфіксальні і усічено-суфіксальні імена в основах досліджуваних прізвищ ілюструють найрізноманітніші антропонімічні суфікси та різні способи їх поєднання з різними іменними основами - повними, усіченими, усічено-суфіксальними. Нижче наводимо список суфіксів, згрупованих за стержневим приголосним, які зафіксовані в основах прізвищ (в дужках подаємо приклади прізвищ, утворених від відповідних варіантів імен: -*к-о* (*Гнатко*, *Демко*, *Грицько*), -*ик*, -*чик* (*Ваник*, *Процик*, *Юрчик*), -*єчк-о* (*Ілечко*, *Федечко*), -*ц'*, -

-*ю*, (*Луць*, *Проць*, *Куницю*, *Демцьо*), -*єць* (*Костець*, *Радець*, *Абрамець*), -*х* (*Вах*, *Гах*, *Лех*), -*с'*, -*ас'*, -*ис'*, -*ус'* (*Антось*, *Михась*, *Габусь*, *Панюсь*), -*ш*, -*аш*, -*ош*, -*уш*,

-*иш*, -*еш* (*Іваши*, *Андраси*, *Костиш*, *Тимош*, *Федош*, *Труш*), -*н*, -*ун*, -*ан*, -*ин*,

-*хн-о* (*Лень*, *Тронь*, *Федун*, *Лехан*, *Гаван*,

Махно), -*л*, -*ило*, -*ул-а* (*Кузило*, *Панило*, *Васуля*, *Мікуля*, *Пануля*), -*р*, -*ура* (*Габура*, *Панюра*, *Стефура*), -*й*, -*ай* (*Петрай*, *Степай*, *Федай*)

Таким чином, аналіз іменних основ прізвищ українців-переселенців дає можливість встановити не тільки різну структуру імен, які ставали твірними основами прізвищ, а й способи словотворення та дериваційні ресурси, що використовувалися для їх утворення. Структурний аналіз іменних основ прізвищ переселенців показує, що цілий ряд імен мали більше 10 словотвірних варіантів, що не завжди можна було простежити, аналізуючи іменник переселенців, оскільки імена там подаються переважно в офіційній повній формі.

Відповідно і кількість прізвищ, утворених від іменних дериватів різного типу, є набагато більша, ніж тих, лексичною базою яких були повні, офіційні імена (1150 і 130).

Твірні основи багатьох прізвищ не мають однозначної інтерпретації: їх можна мотивувати або християнськими або давніми слов'янськими відкомпонітними дериватами: *Вітек* (< *хр. Віталій* або слов. *Вітомир* чи *Вітослав*), *Милик* (< *Милій*, *Омелья* чи *Milogosl* (Sk., 118)), *Тиш* (< *Тихон* або *Тихомір* (Mor., 198)), *Ярош* (< *Ярема* або *Ярослав* (Гинк., 458)) та інші.

Близько 50 прізвищ можна вважати як відіменними, так і відтопонімічними утвореннями: *Кузьмівський*, (< *Кузьма* або с. *Кузьмів*); майже 20 прізвищевих основ входять в омонімічні ряди з апелятивними основами, що створює труднощі віднесення лексичної бази прізвищ до певної семантичної групи - християнських імен або імен-прізвиськ відапелятивного походження: *Кулай* (пор.варіант імені *Кул* (< *Микула*) і *апелятив кулай* «кулак»).

Таким чином, аналіз відіменних основ прізвищ дає уявлення про найпопулярніші імена в період прізвиществорення, відображає адаптацію християнських імен в українській мові та показує їх багату структурну деривацію.

1. Бучко Г.Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни. Рукопись диссертации... кандидата филологических наук / Бучко Г.Е. - Ужгород, 1986. - 207 с.
2. Панцьо С.Е. Антропонимия давней Лемковщины. - Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Панцьо С.Е. - Ужгород, 1985. - 21 с.
3. Сулова А.В. Старые календарные имена в современном русском языке / Сулова А.В. // Восточнославянская ономастика. - М.: Наука, 1979. - С.255-261.
4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / Худаш М.Л. - К.: Наукова думка, 1977. - 236 с.

The surnames of migrators from Poland to Ternopillya originated from proper male and female Christian names are analyzed. These anthroponyms are motivated by different structural types of Christian names.

Key words: surnames, Christian names, male and female.

В статті проаналізовані християнські імена, лежачі в основах досліджуваних прізвищ. В основах аналізованих антропонімів представлено повні християнські імена, усечені, суфіксальні та успішно-суфіксальні імена.

Ключевые слова: антропоним, апелятив, фамилия, имя.

УДК 811.161.2'373.23

ББК 81.2Ук-3

Надія Тишківська, Оксана Корпало

СЕМАНТИКА ТВІРНИХ ОСНОВ ПРІЗВИЩ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЛІПІВКА ТИСМЕНИЦЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізується семантика твірних основ прізвищ жителів села Ліпівка. Прізвища є багатим джерелом для вивчення лексичного розмаїття мови, історії, побуту, господарської і культурної діяльності народу на різних історичних етапах. Найбільше прізвищ утворено від власних імен; другою за кількістю є група відапелятивних онімів.

Ключові слова: антропонім, прізвище, слов'янське автохтонне ім'я, твірна основа.

У системі власних іменувань людей, що складалася протягом тривалого часу і включала спочатку імена (а згодом прізвиська, патроніми, андроніми), прізвища - наймолодший клас власних особових назв. Прізвище - важлива родова спадкова назва особи, без якої вже протягом кількох століть не обходиться жодна людина. Його поява зумовлена потребами розвитку суспільства. Воно виникло й офіційно закріпилося як естафета роду, яка передається від покоління до покоління.

Прізвища є багатим джерелом для вивчення лексичного розмаїття мови, історії, побуту, вірувань, господарської і культурної діяльності народу на різних історичних етапах. В антропонімах міститься інформація, яка має важливе значення і для історії мови, і для історії її носіїв.

Незважаючи на цілий ряд ґрунтовних досліджень, висвітлених у працях Л.Гумецької (вивчала українську ономастику XIV - XV ст.), Ю.Редька (перше дослідження сучасної антропонімії всієї України), П.Чучки (

діахронічне вивчення антропонімії Закарпаття), М.Худаша, Р.Керсти, І.Железняк, Р.Осташа, С.Панцьо, І.Фаріон, та ін., прізвища як великий масив лексики української мови ще глобально належним чином не осмислений з тієї причини, що мовознавство донині не зафіксувало всіх прізвищ з усієї території України. Тому сучасні антропонімісти зосереджують свою увагу на регіональному принципі дослідження прізвищ. Існує вже ряд словників (Словник прізвищ практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці : Букрек, 2002; Кравченко Л.О.Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004; Горпинич В.О.,Тимченко Т.В. Прізвища правобережного степу. Словник. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005; Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів:Світ, 2005; Глуховцева К.Д., Глуховцева І.Я., Лескова В.В. Словник прізвищ жителів Луганщини: У 2-х т. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім.Т.Шевченка», 2010), однак прізвища Івано-Франківської області аналізувалися лише частково у зв'язку з вивченням антропонімів Бойківщини (Г.Бучко), Гуцульщини (Б.Близнюк), Опілля (П.Панчук).

Метою запропонованої статті є аналіз семантики твірних основ прізвищ жителів с.Липівка Тисменицького району Івано-Франківської області. Об'єктом дослідження стали 230 прізвищ, носіями яких є 2337 осіб. Повний запис прізвищ проводився польовим методом за принципами, запропонованими В.Горпиничем [1,18-27].

Прізвища – типові асемантичні знаки, і нині жодне з них ніякого значення (ні позитивного, ні негативного) не виражає. Інша справа – семантика твірної основи. Первісно, коли утворювалася особова назва, кожне прізвище (прізвисько) було чимось обумовлене і щось означало. Завжди існувала підстава для того, щоб дати людині ім'я, яке мало б відрізнити її від інших.

Вирішальну роль у творенні прізвищ відіграли антропонімі-імена різної етимології та структури і прізвиська різної мотивації та семантики. Основу іменника становлять християнські імена православного календаря та давньослов'янські імена. Так, із 230 прізвищ жителів с.Липівка 110 (47,8%) утворені від імен, більшість із яких (42 імені) чоловічі, оскільки українські прізвища творились переважно по чоловічій лінії, і лише 8 – жіночі. Прізвищ від імен набагато більше, ніж самих імен. Пояснюється це тим, що для творення прізвищ, а потім прізвищ використовувались усі вживані в народі форми імен: зменшені, пестливі, скорочені, згублені тощо.

У досліджуваному матеріалі найпродуктивнішими є такі імена: Данило – 6 прізвищ (Данилець, Данилишин, Данилко, Данильців, Данилюк, Данищук); Олексій – 4 прізвища (Олексин, Олексюк, Лесів, Лесюк),

Іван – 3 прізвища (Іванілюк, Іванюлик, Івасюк), Роман – 3 прізвища (Романець, Романишин, Романюк); Федір – 3 прізвища (Федоришин, Федорів, Федьковський); Ян – 3 прізвища (Яневич, Янкевич, Янович). По два прізвища утворені від імен Андрій (Андрусяк, Андрущук), Борис (Борух, Боруц, ак), Григорій (Гринюк, Грицюк), Лука (Лудчак, Луцан), Микита (Микитин, Микитюк), Михайло (Михайлів, Мисшин), Петро (Петрів, Петришак), Прокоп (Прокопів, Процюк), Семен (Семанюк, Сенчук). Інші імена були твірними для одного прізвища.

За способом творення відіменні прізвища можна поділити на кілька груп:

1. Першу групу становлять колишні імена, що перетворилися в прізвища шляхом переосмислення, тобто лексико-семантичним способом. Таких прізвищ у досліджуваному матеріалі 15, причому прізвищами стали:

- а) ім'я предка без жодних змін: Кіндрат;
- б) згублена форма імені: Борух;
- в) пестливо-зменшені форми імен, утворені за допомогою суфіксів: -к-: Данилко, Максимко, Юречко; -аш: Осташ, Барабаш (від Варнава); -ець: Данилець, Романець; -ик/-чик: Мирончик, Любчик;
- г) імена, про які зараз важко сказати, яке саме – позитивне (пестливе) чи негативне (згублене) – емоційне значення вносив суфікс. До них належать прізвища з суфіксами: -ан (Луцан - Луць - Лука чи Лук'ян); -еб(а) (Вацеба - Ваць - Василь, Іван чи Вашлав); -ик (Іванюлик - Іванюла - Іван); -уш (Оркуш - Орко - Орест).

2. До другої групи зараховуємо прізвища, утворені за допомогою патронімічних суфіксів:

- а) від повного імені батька: -ук/-юк: Вакалюк, Данилюк, Дмитрук, Микитюк, Клим'юк, Костюк, Нестерук, Олексюк, Романюк, Семенюк, Якоб'юк; -ак/як: Вінтоняк, Пилип'як; -ович/-евич: Яневич, Янович;
- б) від пестливих форм імені батька: -ук/-юк: Адамчук, Андрущук, Гринюк, Грицюк, Данищук, Дем'янчук, Захарчук, Івасюк, Касянчук, Лесюк, Матіящук, Охремчук, Процюк, Савчук, Сенчук, Тимчук; -ак/-як: Андрусяк, Боруцук, Марчук, Петришак; -ович: Янкович.

3. До третьої групи належать прізвища, утворені за допомогою суфіксів присвійних прикметників, а саме: а) -ів (-ов) від повних імен – Єлізаров, Зотов, Михайлів, Петрів, Прокопів, Федорів – та пестливих форм – Данильців, Лесів; б) -ин/-ін: Микитин, Олексин, Вольвін (від нім. Вольф).

4. Четверту групу становлять прізвища, утворені за допомогою суфіксів відносних прикметників –ськ(ий), -цьк(ий). Єдиної думки щодо походження таких прізвищ немає. «Якщо кореневою морфемою такого прізвища є власне ім'я, то воно переважно утворене не від імені безпосередньо, а від назви населеного пункту,

яка в свою чергу виникала від імені»[3,19]. Так, прізвище Тишківський (першооснова – ім'я Гихін) може вказувати на походження його першого носія з с.Тишківці (Городенківський р-н). Хоча «існувала також тенденція до «аристократизації» прізвищ шляхом додавання –ський, -цький до «посполитого» прізвища. Такі «шляхетські» прізвища утворювалися і від імен» [3,20]. напр.: Матківський, Федьковський, Ярицький, Важинський (від Ваш, що з Іваш, Іван [7,112]).

Окремо зупинимося на прізвищах, твірною основою для яких послужили рідкісні нині імена, хоча й канонізовані церквою (перелік (звід) церковних імен, або святці, містить близько 3500 назв). У досліджуваному матеріалі маємо 17 прізвищ від рідковживаних, застарілих імен, більшість з яких мають множинну мотивацію: Бунік (антр.д.слов. Буна, Бунь (Бунимир, Бунислав) або з рум. Вун [7,97]); Варишко (д.р. ім. Varus – кривий, криволапий; можливо, від Варвара [6,57] або від гіпокор. чол.ім. Варко (співвідносне з повним іменем Варвар, Варлаам, Варнава, Варфоломій, Увар: Вартиш+к(о) [7,109]); Добранюк (від південнослов. чол.ім. Добран, Добромир, Доброслав[7,200]); Дутчак (від антр. Дутка або Дутко [7,218]); Зиман (від давньослов.ім. Зима, співвідносного з апел. зима (кличку Зима давали істотам, які народжувалися взимку)[7,233] або, можливо, від нім. Seemann – озерний, морський чоловік, рибак); Зубер (фон.варіант зниклого антр. Зубр [7,235]); Кордяк (від антр. Корда + як [7,285]); Лудчак (від Лука або Лук'ян – Лутко – Лутчак [6,198]); Пинчук (можливо, від Петро – Петьо, Пинько або від Пинна – лат. ріппа - перо, політ, стріла, канон. стар. род. Пинко[6, 295]); Равлюк (фон. змін. від Лаврентій, Лаврін або від равлик – слимак [6,187]); Сисак, Сіщук (від д.-євр. Сисой, Сис [6,340]); Сімачов (від Сімак – Сіма (Симеон, Семен) [7,513]); Сус, Сусак (від пол.апел. sus – довгий стрибок; від хр.ім. Сус, Ісус, Исус; від серб.ім. Суса – Самуило; від гуц. апел. сус – вид короткої сокири [7,540-541]); Татумірак (від давньослов. двоосновного ім. Татомірь [7,546]); Фіцик (від волоського антр. Фіца або болг. Фіцо [7,577])

Жіночі імена рідко використовувалися для творення прізвищ. Лише 9 прізвищ жителів села Липівка, на нашу думку, походять від жіночих імен: Ганиш – від Ганя, Ганюся, Ган'як – від Гапка, Гафія, Кулініч від Килина (Кулина), Маланюк від Маланія (Меланія, Маланка), Марухняк від Марія (Марухна), Паранюк, Парашук від Параска (Параня), Магдач від Магда, Непеляк від Пелагея, Пеляся.

Незначна кількість жіночих імен в основах прізвищ є характерною рисою не тільки для української антропонімії, але й для антропонімних систем інших слов'янських народів. Це пояснюється загальновідомими факторами; по-перше, здавна існувала традиція

називати дитину за іменем батька, по-друге, кількість жіночих імен набагато менша, ніж чоловічих.

Польський дослідник Я.С. Бистронь у зв'язку з цим пише: «В часі, коли прізвища встановлювалися, досить часто траплялось, що діти одержували прізвище від матері, зокрема, коли батько рано помер, «приженився» до мастки і стояв наче на другому плані і, нарешті, якщо дружина перевищувала чоловіка як індивідуальність» [цит. за 3, 11]. Додамо також, коли дитина була позашлюбною чи батько давно помер або виїхав і весь тягар утримання сім'ї несла мати.

Окрему групу становлять прізвища на –ишин, утворені від андронімів – найменування жінки за ім'ям, прізвищем чи прізвиськом чоловіка. Ці прізвища первинно означали "син жінки такого-то": Василь – Василюха – Данилишин, Данило – Данилюха – Данилишин, Михайло – Мисько – Мись – Мисиха – Мисшин, Роман – Романиха – Романишин, Федір – Федориха – Федоришин;

Прізвищеві основи жителів села Липівка не завжди дозволяють однозначно встановити, чи вони походять від давніх слов'янських імен, чи від імен християнських, оскільки в багатьох випадках початкові склади одних і других є омонімічними, а для деривації цих імен використовувалися одні і ті ж суфікси. Наприклад: прізвище Варишко вважаємо похідним від усиченого імені Вар (можливо, від Варлаам, Варнава, Варфоломей); Ганиш (ще, можливо, від чоловічого імені Гантіол + суф. -иш); Маланюк (ще, можливо, від Мелан + суф. -юк); Галюк (ще, можливо, від антр. чол. Галь або Гальо, Галимир, Галислав).

Серед неукраїнських імен, від яких походять українські прізвища, виділяємо імена польські (Ян – Янович, Яневич, Янкович; Якуб – Якоб'юк) та німецьке (Вольф – Вольвін).

Винятково важливу роль у творенні прізвищ відіграли також слов'янські автохтонні відапелятивні імена. Так, виникнення значної частини прізвищ пов'язане з соціальною приналежністю або з постійним заняттям людини. Розгляд цих прізвищ особливо цікавий з точки зору історії культури. Прізвища жителів села Липівка дають можливість уявити суспільне життя України в таких аспектах: а) суспільна верхівка, б) економічне життя (ремесло, торгівля, сільське господарство), в) військове, г) мистецтво, г) церковне життя, д) етнічна приналежність, місце проживання.

Звичайно, наявність прізвищ Круль і Царук не завжди доводить, що його перший носій був саме тим, що означало його прізвище. Серед українського народу не було царя чи короля. Найімовірніше це були прізвиська (переважно насмішливі), які давалися з різних причин. Може, хтось любив розповідати про царя, от і могли прозвати його Царем, а його сина –

Царуком. Бідного селянина, глузуючи, прозвали Королем (по-польськи – Круль).

Найбільшою є друга група прізвищ, пов'язана з економічним життям країни. Існуючі прізвища свідчать про ступінь розвитку різних галузей господарства в період закріплення родових назв.

Так, з виробництвом вина та горілки пов'язане виникнення прізвищ *Винник* (заст. Той, хто заготовляв горілку і спирт [5, т.1, 441]) та *Моцар* (мощ, муст, пол. *mozc* – свіжий сік, молоде вино + ар.- [2, т. 3,540]).

Вирощування тютюну чи торгівля ним зумовило прізвище *Тютюнник*. Люди, пов'язані з виробництвом олії, носили прізвище *Олійник*. Одну професію представляють ремісники, які одержали прізвища *Решетар* і *Решетняк*, *Рибар* і *Рибенчук* (син торговця рибою). *Стельмах* робив вози, *Ткачук* (син Ткача) ткав полотно, *Мельник* молот зерно, *Зварич* – солевар, робітник, який виварював сіль з ропи, *Ковальчук* (син коваля), *Ковалишин* (син жінки коваля – ковалихи) і *Куйко*, можливо, займалися ковальською справою, *Кухарук* (син кухаря) готував страви, *Слюсар* – слюсарив, а *Машталір* (від укр. діал. машталер, машталір – конюх, їздовий [7, 374]) правив кінями та доглядав їх.

Традиції козацької України живуть у прізвищах *Козак* і похідному від нього *Козачок* (як точно зауважує Ю.К.Редько, «не було б смислу, якщо б, наприклад, на Січі надали комусь прізвисько Козак, бо ж там усі були козаками, але в селі, з якого ніхто більше не козакував, таке прізвисько точно визначало, про кого саме йдеться» [3, 34]). Прізвище *Середюк*, на нашу думку, теж виникло в часи козацтва і має за твірну слово *сердюк* – охоронець гетьмана. Значно пізніше (з нім. *Rond* – дозір, обхід) з'явилося прізвище *Риндер*, що означає *той, хто охороняє, охоронець* [2, т. 5,78].

У зв'язку з природною співучістю або професією співака виникло прізвище *Співак*. Від назви інструмента, на якому грав музика, походять прізвища *Цимбалістий* та *Кобзан*.

Прізвище *Попенко* було первісно прізвиськом попового сина.

Соціально-побутовий стан людини передавали спочатку апелятиви, а потім власні назви *Приймак*, *Годованець*, *Босняк* (від босий, босяк, голодранець [2, т. 1,237]), *Богатчук* (син багатія).

У тих випадках, коли людина була не місцева, всіх цікавило, звідки вона походить. На етнічну приналежність предків указують прізвища *Бойчук*, *Волошин*, *Волосінчук*, *Гоцуляк*, *Гураль*, *Мурдзяк* (останнє ймовірно є застарілою назвою слова *татарин* [2, т.3,537]).

На місце проживання вказують прізвища *Єзерський* (від пол. jezioro – озеро), *Заліський*, *Луговий*, *Нагорняк*, *Пасека*, *Підгірний*, *Провальний*, *Слободян*, *Чагарнецький*,

Шаварський. Відтопонімічними прізвищами в досліджуваному матеріалі є *Коломієць* та прізвища на -ський, -цький: *Болехівський*, *Княгиницький*, *Копичинський*, *Мельницький* (в селі є хутір Мельники, телер офіційна назва – Нова Липівка), *Соколовський*, *Тарновський*, *Тишківський*, *Угриновський*. Як уже було сказано вище, не всі прізвища на -ський, -цький утворені від географічних назв. Престижність прізвищ з такими суфіксами (першочергово належали шляхтичам – не тільки польським, але й українським) була настільки високою, що цією моделлю утворювалися й інші оніми з найрізноманітнішою семантикою твірних основ: *Баворовський*, *Беспечанський*, *Гачковський*, *Заміховський*, *Кавецький*, *Мохнацький*, *Навроцький*, *Охотницький*, *Пернаровський*, *Скавронський*, *Спачинський*, *Яворський*.

Досить значну групу складають прізвища, основою для утворення яких була якась характеристична особиста ознака людини зовнішня чи внутрішня, що виділяла її з-поміж інших. Первинно це були вуличні прізвища. Основою для створення прізвиська могла бути як позитивна, так і негативна ознака, але більшість прізвиस्क цього типу мала насмішливий характер.

Досить значна кількість прізвищ цієї групи утворена від назви якоїсь фізичної ознаки людини. Низькорослих людей прозивали *Куций*, високих – *Довгов*; залежно від зачіски виникли прізвиська, а потім і прізвища *Кудлик* і *Лисий*.

За кольором волосся біляві одержували назви *Білик*, *Білічак*, а, мабуть, за кольором шкіри – *Жовтяк*. Людину з ознаками перенесеної віспи, а може, через форму носа називали *Дзьоба*.

Прізвище *Хромей* характеризувало особливості ходи (від храмати – шкутильгати – хромий), *Моргунов* – первісно прізвисько того, хто безперервно моргав.

Огрядних людей могли назвати *Буртик* (з рум. *burtea* – товстун, пузач [7,100]) або *Карман* (від болг. тюрк. караман – «брюнет», «людина міцної статури» [7,251]), а худорлявих – *Храбатин* (від хорбай – худорлявий чоловік [4, т. 4,410]). Нечисленні прізвища вказували на вік людини, переважно похилий – *Старко*.

Прізвиська могли також характеризувати людину, для якої найбільш притаманною була якась дія: *Шумляс* (від шуміти), *Писак* (від писати), *Джирма* (від джиркотіти, джирчати – звуконаслідувальне утворення).

Психічних властивостей, які стали основою для утворення прізвищ, дуже багато, і вони надзвичайно різноманітні.

Негативне забарвлення мали колись прізвиська *Бабій*, *Гільтайчук* (від гультай, гільтай, гультаїти – «вести розгульний спосіб життя», «ледар», «нероба» [2, т.1,618]), *Баглай* (з тюрк. ледар, тухтій, дармоїд [2, т.1,109]), *Дунда* (

Надія Тишківська, Оксана Корнало. Семантика твірних основ прізвищ жителів с.Липівка...

ледача, неговірка людина, вайло, незграба, дурень [7,216]).

Розумних, кмітливих людей називали *Мандрик* («польське прізвище *Mandryk* К.Римут виводить від нім. основи *Mander* та від пол. прикметника *madry* – «розумний», «мудрий» [7,361]); милих, улюбленців – *Милик*.

Прізвиська за фізичними чи психічними ознаками і властивостями надавалися двісті чи більше років тому далеким предкам тих людей, які сьогодні є носіями утворених із цих прізвиस्क родових прізвищ. Немає сумніву, що сучасні прізвища є назвами, позбавленими будь-якого значення.

Досить значна кількість прізвищ виникла, подібно до утворених за особистими ознаками, з колишніх прізвиस्क, але причина появи цих кличок невідома.

Для сторонніх людей прізвисько не завжди розкриває свої таємниці. Треба знати людину, яка це прізвисько одержала, і знати обставини, через які її саме так названо. Лише тоді можна повністю оцінити влучність, з якою народ зумів відзначити найістотнішу особливість, винятковість людини. Так, у селі Липівка жили колись чоловіки з вуличними прізвисками *Либідь* (бо мав дуже довгу шию, як у лебедя) та *Богтимой* (бо дуже часто вживав вигук Бог ти мой). Донині є родина Яворських, яку по вуличному називають Гусачки – таке прізвисько мала їхня мама, тому що була білява й білошкіра (як гусочка).

Серед досліджуваних – похідні від прізвиस्क, які мають в основі найрізноманітнішу апелятивну лексику, а саме:

а) ряд прізвищ утворені від назв тварин: *Баран*, *Веприк*, *Коцур*;

б) від назв птахів: *Тетерук*, *Качур*, *Качурик*, *Когут*, *Сорокін*, *Квич* (назва нічного птаха із родини совиных, пугач, сич [7,255]), *Дзіворонюк* (від дзіворон – «сиворакша, сиворонка» – результат гаплоглогії та деетимологізації назви сиво(во)рон(ка) або сизоворон, що є складними словами [2, т.2,39]);

в) від назв риб: *Здерка* (здерка, бждирка, очев., з пол. *vzderka* – форель, рід дрібної риби [2, т.1,180]) та *Слижук* (від назви риби слиж – «коблик» [7,523]);

г) від назв дерев, рослин: *Вільшук*, *Черешнюк*, *Бурачок*, *Качанюк*;

г) від назв різних речей і предметів: *Батіг*, *Сапа*, *Могила*, *Ходак*, *Шкуро*, *Пасяка*, *Клюк* (дерев'яний гак; клюкати – ходити з палицею, кульгати [2, т.2,468]), *Коцюбан*, *Ціпук*, *Куляк* (милиця, костур, ціпок [2, т. 3,125]), *Куфрик*, *Верига* (вериги – заст. залізні ланцюги, пута на тілі, які носили релігійні фанатики з метою самокатування [5, т.1,330]), *Буждиган* (з рум., співвідносне з апелятивом *buzdugan* – палиця, булава [7,95]);

д) від назв пір року та явищ природи: *Зиман* (кличку Зима давали істотам, які

народжувались взимку; водночас П.Чучка вважає за ймовірне і таке пояснення: від антроп.Зима [7,233], однак цілком можливо, що це перекручене нім. *Seemann* – озерний, морський чоловік, рибак); та *Дожджанюк* (похідне утворення від дош - дож - дождж [*2, т.2,102]):

е) від числівників: *Третьак* і *Першина*. На думку багатьох учених, такі прізвиська, а згодом прізвища вказували, якою по черзі дитиною був носій такого імені.

Є прізвища, які виникли у зв'язку з тим, що хтось часто повторював якесь слово чи словосполучення. Думаємо, що таким шляхом утворилося прізвище *Онкалюк* (від діал. онка - онде, он там). А прізвище *Кукудяк*, можливо, від звуконаслідувального слова «кудкудак», що передає крик курки.

Єдиним композитом серед прізвищ жителів села Липівка є прізвище *Давибіда*.

Існують також прізвища, походження яких, на жаль, пояснити неможливо. Це слова незрозумілі для нас ні своєю семантикою, ні будовою: *Везель*, *Мердх*, *Перекліта*, *Чеверда*. Можливо, це штучно утворені або перекручені слова. Звичайно, для їх творців і для перших носіїв вони не були позбавлені значення.

Такими шляхами йшло народження українських родових прізвищ. На кінець ХVІІІ – поч. ХІХ процес стабілізації їх був в основному завершений. Можна було б подумати, що з ХІХ ст. всякі хитання і рух у процесі змін прізвищ припинився і в особовій ономастиці настав час стабілізації. Але це зовсім не так.

По-перше, на жаль, окремі роди вимирають, а з ними гинуть і прізвища.

По-друге, існуючі прізвища можуть змінюватися чи внаслідок свідомих дій їхніх носіїв, чи внаслідок помилкових записів в особових документах.

По-третє, нові прізвища народжуються й сьогодні у зв'язку з офіційною зміною старого прізвища, яке з певних причин не задовольняє носія, на інше, на його думку, краще. Нові прізвища дають також дітям, батьки яких невідомі. Усе це зайвий раз підкреслює важливість вивчення одного з найдавніших шарів лексики – антропонімів, серед яких значне місце посідають прізвища.

1. Горпинич В. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ України // Українська мова: науково-теоретичний журнал. – 2009, №4. – С.18-27.

2. Етимологічний словник української мови. – Т. 1 – V. – К. 1982 – 2006.

3. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 214 с.

4. Словарь української мови : В 4-х томах /За ред. Б.Д.Грінченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959.

5. Словник української мови : В 11 томах. – К.: Наукова думка, 1970-1979.

6. Трійняк І.І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 508 с.

7. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.

The article deals with the meaning of the word-formative stems of the surnames of the inhabitants of the village of Lyvivka. Surnames are a rich source for the investigation of the lexical variability of the language, history, way of life, economical and cultural activity of the people at various historical levels. The majority of the surnames are coined on the basis of proper names, the second in the number is the group of the appellative-based proper names.

Key words: anthroponym, surname, slavonic autochthonous name, productive stem.

У статті аналізується семантика твірних основ прізвищ жителів села Липівка. Прізвища є багатим джерелом для вивчення лексичного розмаїття мови, історії, побуту, господарської і культурної діяльності народу на різних історичних етапах. Найбільше прізвищ утворено від власних імен, другою за кількістю є група відапелятивних онімів.

Ключові слова: антропонім, прізвище, слов'янське автохтонне ім'я, твірна основа.

УДК 81'373.2:81.37(477.86)

ББК 81.2 Ук-4

Лілія Париляк

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ТА СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА ПРІЗВИСЬК ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕРНІВ РОГАТИНСЬКОГО РАЙОНУ

У статті виділено лексико-семантичні групи прізвищ мешканців села Чернів Рогатинського району Івано-Франківської області, з'ясовано їх семантичну мотивацію. Виявлено особливості словотворення похідних прізвищ із значенням родової спорідненості.

Ключові слова: прізвище, відапелятивне найменування, спосіб творення, село Чернів.

Прізвища як різновид антропонімів здавна привертають увагу багатьох дослідників-ономастів українського та зарубіжного мовознавства (Г. Бучко [1], М. Лесюка [6], О. Михальчук [7], Р. Остаха [9], П. Чучки [16], Е. Данилиної [3]). Вчені звертають увагу на мотивацію прізвищ, особливості їх історичного та територіального функціонування.

У визначенні прізвища, поданому в Словнику української мови, акцентовано увагу на його характеризуючому компоненті: «Прізвище – найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок» [5, 108]. Характеризуючий компонент, за

Д. Єрмоловичем, є одним із складових у структурі значення усіх власних імен. Поряд із буттєвим або інтродуктивним, який вказує на існування і предметність означуваного і є спільним для усіх словесних предметних знаків загальних і власних; класифікуючим, що визначає належність предмета до певного класу – денотата імені; індивідуалізуючим, який виявляє спеціальне призначення імені для найменування одного з предметів у рамках денотата; характеризуючий компонент вказує на достатній набір ознак референта для розуміння співрозмовниками, про що чи про кого йде мова [5, 20]. У семантичній структурі прізвища характеризуючий компонент, очевидно виступає актуалізованою семантичною ознакою.

Актуалізований характеризуючий компонент виявляє семантичну мотивацію прізвища. У результаті дослідження прізвищ мешканців села Чернів Рогатинського району виявлено, що за семантичною мотивацією найбільш чисельною є група прізвищ, що вказують на зовнішній вигляд людини (ріст, особливості статури, деталі зовнішності). Прізвища мешканців с. Чернів різні за походженням та своєю семантичною структурою. Частина прізвищ утворена шляхом семантичної або семантико-граматичної онімізації апелятивів. Так, наприклад, шляхом семантичної метафоризації утворено прізвища із протилежними значеннями: *Ведмідь* 'товстий чоловік високого зросту' та *Комар* – 'худий чоловік низького зросту'; прізвища із значенням 'ознака зовнішності та хода': *Гусак* 'чоловік, батько якого мав довгу шия і ходу, як у гусака', *Мушка* 'жінка низького росту і швидкою ходою', які є похідними від назв тварин, птахів чи комах і творяться шляхом перенесення ознак на основі зовнішньої подібності.

На базі апелятивів *паркет*, *шпилька*, що є назвами предметів, виникли відповідні антропоніми – прізвища осіб низького росту та невеликої ваги (*Паркет*, *Шпилька*). Як бачимо, типовим є творення прізвищ шляхом метафоризації, коли в основу номінації суб'єкта покладені ознаки подібності із назвою об'єкта, що підлягає онімізації. Нетиповим прикладом творення прізвища є антропонім *Мурашка* із демінутивним суфіксом *-к-*. Однак, так у селі Чернів називають чоловіка кремезної статури та дуже високого зросту. Творення цього прізвища відбувається шляхом іронізації ознак зовнішності суб'єкта номінації. У зв'язку з цим семантизації підлягає апелятив, що є назвою комах із діаметрально протилежними до ознак носія прізвища характеристиками зовнішнього вигляду.

Низький ріст як ознака зовнішності людини закріплена у прізвиську *Маленький* 'чоловік низького росту', утвореного шляхом онімізації субстантивованого демінутивного

Лілія Париляк. Лексико-семантична і словотвірна структури прізвищ...

прикметника із відповідним суфіксом *-еньк-*. За цією ж схемою утворено прізвище *Горбатенький* 'від природи горбатий чоловік' із нестливим суфіксом *-еньк-*, що служить для пом'якшення значення семантики основи. Певні природні вади людей, їх звички закріплено у прізвищах *Кривий* 'шкутьилгав на одну ногу', *Лисий* 'коротко стрижений', утворених від субстантивованих прикметників, та *Сліпко* 'чоловік із поганим зором, ходив в окулярах', *Пікалка* 'жінка із пискливим голосом', утворених від апелятивів із суфіксом *-к-*.

Від апелятивів, які є назвами представників певної національності, народності, території зі специфічними рисами зовнішності утворені прізвища мешканців села Чернів *Китасць* 'чоловік низького зросту, схожий на китайця' та *Циган* 'схожий на цигана'. Ці антропоніми вказують на особливості зовнішності особи. В основі неофіційного найменування *Абрам* 'схожий на єврея' теж лежить ознака зовнішнього вигляду, однак походить воно не від апелятива, що є назвою певної народності, а від власної назви, що є типовим іменем для представників цієї народності.

Колір волосся як ознака зовнішності людини семантично мотивує відапелятивні прізвища прикметникового походження *Риженька* 'жінка із рудим волоссям', *Рижий* 'чоловік із рудим волоссям', *Білий* 'чоловік із світлим волоссям'.

У семантиці прізвищ сільських жителів часто відображено рід занять у сім'ї чи родині. Процес онімізації відбувається або шляхом безпосереднього семантичного засвоєння апелятива, що є назвою професії особи – носія прізвища чи її родича (*Писар* 'чоловік, що працював писарем', *Коваль* 'чоловік, дідусь якого був ковалем', *Юнга* 'чоловік, дідусь якого служив юнгою в морфлоті', *Поліцай* 'працював поліцаєм у селі', *Кухарка* 'жінка, яка кухарила на весіллях', *Шпіоник* 'чоловік, що працював в колгоспі бригадиром і шпигував за людьми'), або через онімізацію предмета, об'єкта чи знаряддя праці, що лягає в основу номінації суб'єкта (*Праник* – 'робив дерев'яні праники для прання', *Колісник* 'робив колеса до підвод', *Гонтик* 'робив дахи на будинках і побивав гонтами', *Редька* 'працював сторожем, охороняв поле з редькою', *Палярюшка* – 'працювала касиром, мала справу з грошима (діал. *палярус* – гаманець)').

Словотворчими засобами у апелятивах, від яких утворені такі прізвища, виступають іменникові суфікси *-іст*, *-ик*, *-ун*, *-ак* (*Бубніст* 'грав на бубні з музикантами', *Дударик* 'дідусь робив з дерева дудки (сопілки)' – зменш-пестл. від *дудар*, *Рибун* 'любив ловити рибу', *Рибак* 'працював у рибгоспі'). Творення прізвищ осіб за родом діяльності прикметникового походження відбувається шляхом онімізації субстантивованого прикметника чи

дієприкметника: *Гайова* 'батько працював гайовим (лісником)', *Печений* 'дідусь робив на пекарні'.

Іноколи процес онімізації супроводжується суфіксацією відіменникових прикметників. Це стосується прізвищ осіб або цілих родин за видом діяльності, в основі яких лежить іменник, що вказує на джерело доходів осіб чи вид занять у родині: *Склепарський* 'дідусь мав власний магазин (діал. *склеп*)', *Олійників* 'у родині мали єдину на село олійницю'; *Йиндиків* (діал. *йиндик* – індик) 'бабця розводила індиків', *Дякові* 'дідусь працював дяком у церкві'. Такі прізвища утворені за допомогою прикметникових суфіксів *-ськ-*, *-ів*, *-ов-*.

У прізвищах мешканців села Чернів відображені не тільки риси зовнішності людей, їх заняття, рід діяльності, а й риси вдачі жителів цього населеного пункту, їх мрії, вподобання, звички. Риси вдачі людей (позитивні чи негативні), їх здібності відбито унаслідок метафоризації відповідного апелятива. Так, здатність дошкульно висловлюватись закріплена у неофіційному найменуванні *Бритва*, що характеризує жінку, гостру на язик; чоловіка із дуже хитрою натурою прозивають *Жидом*; *Соловейком* у селі називають чоловіка, який гарно співає, із мелодійним голосом. Прізвище *Крімбас*, що є композитом, утворене способом словоскладання, – це неофіційне найменування чоловіка, який не вміє співати басом.

Основою неофіційних найменувань стають слова, що часто використовуються у мовленні референтів, так звані слова-паразити. Наприклад, *Кумасиком* звать чоловіка, який звертався до всіх 'кумасю', *Слабонька* – це жінка, яка завжди говорила, що хвора, слаба, *Кумчик* вихвалявся, що його взяли в куми, *Байда* розказував легенду про Байду Вишневецького, а *Чубарик* любив співати 'чубарики-чубчики'. Із семантизації цих прізвищ (не із семантики самих неофіційних найменувань) робимо висновок про риси вдачі їх носіїв: *Слабонька* – жінка, що має звичку скаржитись, *Кумчик* – вихваляється, *Байда* – потеревенити. Семантика цих прізвищ не настільки прозора як тих, що утворені на основі метафоризації апелятивів. Наприклад, семантизація прізвищ показує, що *Соловейко* та *Чубарик* – це особи, які співають. Однак якщо семантична мотивація прізвища *Соловейко* є достатньо прозора, тобто перша асоціація, яку воно викликає, пов'язана із голосом та співом, то найменування *Чубарик* першочергово викликає асоціації із чубом, зачіскою, волоссям, а не із піснею. Без семантизації походження такого типу прізвищ встановити важко.

У прізвищах мешканців села Чернів зафіксовано їх мрії. Чоловік, якого кличуть *Хірург*, з дитинства мріяв ним стати, жінка із прізвищем *Капітанка* мріяла мати чоловіка капітана. Ці прізвища теж не підлягають

асоціативному способу виявлення їх значення і потребують семантизації.

Спостереження жителів села за життям, побутом, подіями у родинах сусідів є причиною виникнення прізвиськ. У Дубка дідусь обсадив подвір'я дубами, а в Богачки отримали у родині велику спадщину, Прокурорша у виставі грала роль прокурорші. В основі прізвиська може лежати навіть якась незначна подія із життя його носія. Наприклад, Диркачем чоловіка назвали, через те, що він бігав полем за пташкою, яка так називається.

3-поміж прізвиськ жителів села Чернів є й найменування, на утворення яких вплинули просторові чинники. Це відапелятивні чи відпропріальні прізвиська, семантика яких мотивована місцем проживання чи походження особи. Так, чоловік із прізвиськом *Польовий* жив далеко від села, на полі, *Верб'яків* – біля потоку, де ростуть верби, *Попиха* – біля поля, яке називається *Попів*, родина *Підгірних* мешкає під горою, *Бойко* – родом з *Бойківщини*, *Псарський* – родом із села *Псари*.

Близькими до прізвиськ є імена, утворенні шляхом усічення чи додавання гіпокористичних суфіксальних компонентів до форми повного імені особи. Це фонетично чи словотвірно модифіковані імена, які, на відміну від прізвиськ, не виявляють рис зовнішності, характеру чи роду діяльності їх носіїв, однак регулярно використовуються у повсякденному житті відповідно до особливостей діалектного мовлення: *Касочка* (Катерина), *Міхась*, *Місяньо*, *Місько* (Михайло), *Збісько* (Збислав), *Митяй* (Дмитро), *Лікерка* (бабуся звалась Лікерія), *Антосьо* (Антон), *Петруньо*, *Петрашко* (Петро), *Захарко* (Захар), *Семуш* (Семен), *Олексюк* (Олекса), *Андрушко*, *Андрух* (Андрій), *Адамко* (Адам), *Гелька* (Гелена), *Пилипко* (Пилип), *Віська* (Вісарія), *Євка* (Єва), *Янка* (Яна), *Насточка* (Настя), *Стах* (Євстахій), *Семуш* (Семен), *Пломко* (Євпломій), *Івась*, *Івасько*, *Іванко* (Іван), *Парашка* (Парасковія), *Гринус* (Григорій), *Владик* (Володимир), *Юзі* (Осипа), *Каролька* (Кароліна), *Штифан* (Степан).

Основою творення таких гіпокористичних антропонімів є імена людей. Ім'я та відпропріальне найменування складають словотвірну пару (*Захар* → *Захарко*), де похідне прізвисько твориться за допомогою суфікса -к- (чи інших демінутивних суфіксів), або формують словотвірний ланцюжок (*Михайло* → *Миханьо* → *Ханцьо*; *Володимир* → *Владзьо* → *Владзьоньо* → *Дзюньо*). На кінцевому етапі творення спостерігаємо усічення основи.

Творення зменшено-пестливих імен мешканців села відбиває певні фонетичні процеси, зокрема суфіксальний спосіб словотворення демінутивних імен супроводжується протетичним приголосним в у найменуваннях *Воленочка* (Олена), *Воринці* (Орина), *Вонисько* (Онисько). Явище протези є

діалектною особливістю словотворення антропонімів.

Фонетичні відхилення від норми референтів, наприклад, шепелявість, закріплені в імені *Вашенько* – фонетично змінене унаслідок шепелявості носія ім'я *Василько*; у прізвиську чоловіка *Макаранчин*, який замість “американка” говорив “макаранка”, спостерігаємо явище метатези.

Найменування на кшталт *Ксочка*, *Петрашко* беремо до уваги у зв'язку з їх здатністю виступати поряд із прізвиськами твірними основами для похідних відпропріальних прізвиськ за ступенем родинних стосунків (доньки, сина, онучки, онука, дружини): *Микола Касоччин* ‘онук *Касочки*’, *Петрашкова* ‘дружина *Петрашка*’. Такі найменування підлягають деяким визначенням прізвиськ, наприклад, дефініції І. Сухомлина неофіційне прізвисько (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його іншими членами сім'ї [13, 37].

Розглянемо словотвірні моделі жіночих та чоловічих прізвиськ, що виявляють ступінь родинних стосунків. 3-поміж жіночих прізвиськ особливості словотворчих суфіксальних формантів виявляємо у неофіційних найменуваннях дружин, доньок, онучок. Від чоловічих демінутивних та фонетично змінених імен чи відапелятивних прізвиськ утворено відповідні прізвиська дружин у моделях:

демінутивне чи фонетично змінене ім'я чоловіка + суфікс -ов(а): *Антосева* ‘жінка *Антося*’, *Захаркова* ‘жінка *Захарка*’, *Семушова* ‘дружина *Семуша*’, *Петрунева* ‘жінка *Петруня*’, *Іванкова* ‘дружина *Івана*’, *Петрашкова* ‘дружина *Петрашка*’, *Штифанова* ‘жінка *Штифана*’;

відапелятивне прізвисько чоловіка + суфікс -ов(а): *Колісничкова* ‘жінка *Колісника*’, *Байдова* ‘дружина *Байди*’, *Ведмедева* ‘жінка *Ведмеда*’, *Соловейкова* ‘жінка *Соловейка*’, *Юнгова* ‘дружина *Юнги*’, *Пальова* ‘жінка *Пального*’, *Писарова* ‘жінка *Писаря*’, *Шпилькова* ‘дружина *Шпильки*’, *Бубністова* ‘дружина *Бубніста*’, *Горбатенькова* ‘жінка *Горбатенького*’, *Дударикова* ‘жінка *Дударика*’, *Кумасикова* ‘дружина *Кумасика*’;

відапелятивне прізвисько чоловіка + суфікс -их(а): *Китайчиха* ‘жінка *китайця*’, *Ковалиха* ‘жінка *Коваля*’, *Редьчиха* ‘жінка *Редьки*’;

відапелятивне прізвисько чоловіка + суфікс -к(а): *Гонтичка* ‘жінка *Гонтика*’, *Довбушка* ‘жінка *Довбуша*’, *Праничка* ‘жінка *Праника*’, *Чубаричка* ‘жінка *Чубарика*’, *Шпіоничка* ‘жінка *Шпіоника*’.

Жіночі прізвиська за родовою спорідненістю “донька, онука – батько, дідусь” творяться за такими словотвірними моделями:

демінутивне ім'я батька, діда, прадіда; відапелятивне прізвисько батька, діда, прадіда + суфікс -ов(а): *Анна Андрушкова* ‘донька

Андрушка, *Зонька Дронькова* ‘онука *Дронька*’, *Христина Адамкова* ‘онука *Адамка*’, *Христина Іванкова* ‘донька *Іванка*’, *Ромка Олексюкова* ‘донька *Олексюка*’, *Іванка Пломкова* ‘донька *Пломка*’; *Тані Крїмбасова* ‘донька *Крїмбаса*’, *Штефка Комарова* ‘донька *Комара*’, *Катерина Олійникова* ‘онука *Олійника*’, *Галя Сліпкова* ‘донька *Сліпка*’, *Славка Гонтікова* ‘донька *Гонтіка*’;

демінутивне ім'я батька, дідуся; відапелятивне прізвисько батька, дідуся + суфікс -ев(а), (-єв(а)): *Марусі Пилипцева* ‘патронімічна назва доньки за іменем батька *Пилипцо*’, *Оксана Ханцева* ‘назва онуки за іменем дідуся *Ханцьо*’, *Гані Юрцева* ‘назва онуки за іменем дідуся *Юрцьо*’; *Оксана Поліцаєва* ‘онука дідуся із прізвиськом *Поліцай*’;

демінутивне чи фонетично змінене ім'я матері, бабусі + суфікс -ин(а): *Тані Євчина* ‘донька *Євки*’, *Марійка Янчина* ‘донька *Янки*’, *Тані Касоччина* ‘онука *Касочки*’, *Ольга Марціна* ‘онука *Марці*’.

Чоловічі прізвиська за родовою спорідненістю “син, онук – мати, бабуся” творяться за аналогічною словотвірною моделлю:

демінутивне ім'я матері, бабусі; прізвисько матері + суфікс -ин(а): *Владик Анельчин* ‘онук *Анельки*’, *Саша Воричин* ‘онук *Ворини*’, *Микола Касоччин* ‘онук *Касочки*’, *Михайло Марцін* ‘син *Марці*’, *Микола Тельчин* ‘син *Тельки*’; *Місько Капітанчин* ‘син *Капітанки*’.

Чоловічі прізвиська за родовою спорідненістю “син, онук – батько”, дідусь творяться за такою словотвірною моделлю:

демінутивне ім'я батька, дідуся; прізвисько батька чи дідуся + суфікс -ів: *Славко Антосів* ‘син *Антося*’, *Володя Івасків* ‘онук *Івася*’, *Ігор Петрашків* ‘онук *Петрашка*’, *Владик Пилипців* ‘син *Пилипця*’; *Словко Диркачів* ‘онук *Диркача*’, *Богдан Кумасиків* ‘син *Кумасика*’, *Славко Дубків* ‘онук *Дубка*’, *Владик Комарів* ‘онук *Комара*’, *Іван Козаків* ‘онук *Козака*’, *Андрій Поліцаїв* ‘син *Поліцай*’. Словотворчим афіксом, що творить похідні прізвиська дітей та онуків чоловічого роду від прізвиськ батьків, є суфікс -ів. Функціонально він відповідає суфіксу -ев(а), (-єв(а)) у прізвиськах жіночого роду.

Суфікси -ов(а), -єв(а), (-єв(а)), -ів наявні у жіночих та чоловічих прізвиськах, утворених за моделлю присвійних відіменникових прикметників. Такі неофіційні найменування є наслідком того, що у селах мешканці при ідентифікації особи запитують не хто він (вона)?, а чий він (вона)? У прізвиськах, в основі яких є онімізовані форми субстантивованих прикметників (*Степан Кривого* ‘син за прізвиськом батька *Кривий*’, *Катерина Німого* ‘донька за прізвиськом батька *Німий*’, *Ольга Маленького* ‘дружина за прізвиськом чоловіка *Маленький*’), ці суфікси закономірно відсутні.

Таким чином, прізвиська мешканців села Чернів вказують на зовнішній, вигляд чи внутрішні якості, рід занять, професійну діяльність, мрії, місце проживання чи походження їх носів. Іноді прізвиська мотивуються лексемами, характерними для мовлення чи спілкування окремих жителів села. Більшість прізвиськ – це відапелятивні неофіційні найменування, утворені або лексико-семантичним способом творення, або семантизацією і суфіксацією. Прізвиська осіб за ступенем родової спорідненості є дериватами відапелятивних або відонімних прізвиськ. Антропоніми, що виступають твірними у прізвиськах осіб за ступенем родової спорідненості, є усіченими чи фонетично модифікованими відповідно до особливостей діалектного мовлення іменами. Усічення основи та суфіксація є основними способами творення відонімних прізвиськ.

1. Бучко Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини / Г. С. Бучко, Г. Д. Бучко // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Słowistyczne*. 14. – Lublin, 1998. – S. 59–69.
2. Галич В. М. Прізвиськова народна творчість Луганщини / В. М. Галич // *Луганщина літературна*. – Луганськ, 2003. – С. 102–112.
3. Данилина Е. Ф. Прозвища в современном русском языке / Е. Ф. Данилина // *Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования*. – М.: Наука, 1979. – С. 281–297.
4. Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація / М. Дуйчак // *Проблеми сучасної ареології*. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001.
6. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej*, 1998. – Część I. – S. 227–240.
7. Михальчук О. І. Сучасні українські прізвиська: відонімні деривати / О. І. Михальчук // *Studia Slovackistica: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст.* – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – Випуск 9. – С. 163–168.
8. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (Проект) / В. В. Німчук // *Повідомлення української ономастичної комісії*. – К.: Наукова думка, 1966. – Вип. I. – С. 24–43.
9. Осташ Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ I / Р. І. Осташ // *Українська пропріальна лексика*. – К.: Київ, 2000. – С. 115–121.
10. Парфёнова Н., Савиных В. Оценка человека в русской отапелятивной антропонимии (по архивным данным XVI-XIX вв. Зауралья) / Н. Парфёнова, В. Савиных // *Наук. вісник Чернів. ун-ту: зб. наук. пр. Слов'янська філологія*. – Чернівці, 2007. – Вип. 354–355. – С. 55–61.
11. Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. I: А – Й. – 412 с.

12. Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. І. К. Білодід та ін]. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 8. – С. 108.
13. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30–58.
14. Трійняк І. Словник українських імен / І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
15. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення української ономастичної комісії. – К., 1976. – Вип. 14. – С. 16–19.
16. Чучка П. П. Антропонимія Закарпаття : автореф. дис. на соискание ученої степені д-ра філол. наук / П. П. Чучка. – К., 1970. – 42 с.

Lexico-semantic groups of inhabitants' nicknames of the Cherniv village (Rogatyn district, Ivano-Frankivsk region) are classified in the article. The semantic motivation of nicknames is determined. The special features of word building of the derived nicknames with meaning of the family relationship are stated.

Key words: *nickname, words derived from common names, derivational method, village Cherniv.*

В статті досліджено лексико-семантичні групи прозвищ жителів села Чернів Рогатинського району Івано-Франківської області, виявлено їх семантичну мотивацію. Определено особливості словообразования производных прозвищ со значением родства.

Ключевые слова: *прозвище, отапельтивні названія, способ образования, село Чернів.*

УДК 811.161.2'373.232.1(477.82-2)
ББК 81.411.1-314 (4 Укр-4Вол-2-Л)

Ірина Скорук

МОДЕЛЬ ІЗ СУФІКСОМ -ЛО В АНТРОПОНІМІКОНІ М. ЛУЦЬКА

У статті розглянуто лексико-семантичні особливості українських прізвиськ м. Луцька.

Ключові слова: *антропонім, прізвисько, апелятив, лексико-семантична група.*

Вивчення регіональної антропонімії – одне з найважливіших мовознавчих досліджень, яке тривалий час привертає увагу вчених. Прізвиська, що генетично пов'язані з українською лексикою, концентрують лінгвістичну та історичну інформацію, найповніше відображають колишні реалії життя народу, а також розширюють уявлення про специфічні мовні риси окремих

регіонів. На сьогодні уже досліджено прізвиська України в цілому (Ю.К.Редько), і окремих її регіонів: Закарпаття (П.П.Чучка), Бойківщини (Г.Є.Бучко), Лемківщини (С.Є.Панцьо), південно-східної України (В.Д.Познанська), Гуцульщини (Б.Б.Близнюк), Опілля (Г.Д.Панчук), Лубенщини (Л.О.Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І.І.Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю.К.Бабій), Північно-правобережного Степу (В.О.Горпинич), Дніпровського Припоріжжя (В.О.Горпинич, І.А.Корнієнко), Верхньої Наддністрянщини (І.Д.Фаріон) та ін.

Прізвиська м. Луцька, що стали предметом спеціального ономастичного дослідження, потребують всебічного лінгвістичного аналізу з метою виявлення онімної й апелятивної лексики, визначення продуктивності основних словотвірних моделей. У цій розвідці спробуємо описати малопродуктивну модель прізвиськ з суфіксом -ло (-ал-о, -айл-о, -ейл-о, -ил-о), який своєю історією сягає праслов'янської спільності в експресивній функції засвідчений у всіх слов'янських мовах [24, 110]. База нашого дослідження – фактичний матеріал (більше п'ятнадцяти тисяч прізвиськ мешканців м. Луцька 1900-2010 років народження) Державного архіву Волинської області і Луцького міського рацу.

Суфікс -ло, на базі якого утворилися антропонімічні форманти -ал-, -ала-, -ай-, -айла-, -айло-, -ей-, -ейла-, ще в праїноєвропейській мові виконували іменотворчу функцію, а також творили іменники від дієслів, а пізніше й від інших частин мови [23, 119]. Відзначаючи його варіативність та активність у деривації апелятивів і антропонімів у польській мові, дослідники пояснюють, що варіанти зумовлені фонетичними змінами, які відбувалися ще в праслов'янській мові: -otъ (≤ -oto), -etъ (≤ -eto) [23, 120].

Українські ономасти відзначають низьку продуктивність цього суфікса і вказують на його переважно агентивну функцію з фамільярно-згрубілим значенням [19, 90; 20, 353-355]. У регіоні Північно-правобережного Степу зафіксовано лише 26 прізвиськ на -ал-о (0,32%), 18 прізвиськ на -л-о (0,13%) та 18 на -айл-о (0,22%) [2, 57]. Серед прізвиськ Закарпаття виділено назви на -ало (0,2%), -айло (0,2%), -ило (0,2%) [20, 355]. У частині прізвиськ Припоріжжя (30 назв) суфікс -л-о виступає в таких поліморфемних ланцюжках: -айл-о (Недбайло); -ейл-о (Минейло); -ийл-о (Манийло) [2, 57]. На Лубенщині зафіксовано 75 прізвиськ (1,31%) [8, 109].

За нашими спостереженнями, залучені до аналізу прізвиська (178 назв; 1,2%) переважно мають значення то "nomem agentis", то характеристики людини, що пов'язані з підміченою смішною рисою чи якимсь недоліком у вимові. Зважаючи на функціональну особливість суфікса -ло надавати лексемам іронічного відтінку, можемо стверджувати, що аналізовані прізвиська лучан відпрізвиськового

походження і мотивовані вони переважно апелятивними основами із категорії nomina personalia і nomina impersonalia. Більшість із них репрезентує цікаву, втрачену живою мовою лексику, яка своїм корінням сягає глибокої давнини. Прізвиська-імена представлені незначною групою, що свідчить про малу активність суфікса у творенні квалітативних варіантів власних особових імен.

На базі згрубіло-зневажливих варіантів імен постали такі прізвиська: *Борило* < Борис, *Юрислав*, *Боримир*, *Ратибор*, ймовірноше, *Борило* – варіант імені Борис, оскільки останнє має значну кількість носіїв у м. Луцьку, а *Борислав*, *Боримир*, *Ратибор* – рідкоживані [див.: 13]; *Васяйло* < Вася < Василь, *Гранило* < Гран, Грант, *Свграф* [17, 91]; *Вермило* < Веремій; *Єрмило* < Єрмак, *Єрмолай*; *Корнило* < Корній; *Курило* і *Юрило* – варіанти імені Кирило [5, 61; 20, 614]; можливе також походження від *куруло* 'той, хто палить, пиячить' < *курути* 'палити, пиячити' [15, 2, 329], порівняймо щодо структурної аналогії: *мазило*, *дурило*, *кропило*; *Марцело* < Марцін (польське, словацьке або чеське ім'я), що вже давно співвідносне з офіційним *Martin* [5, 119]; *Сенило* < Сеня < Арсеній, Семен; *Сенчило* < [Ар]сенко < Арсен, Арсеній або < Се[ме]нко < Семен; О.В.Суперанська подає *Сенчило* як варіант імені Арсеній, Ксенофонт, Семен [17, 287]; *Сервило* < Сервіліан [18, 334]; *Сивило* (ймовірно, як і *Сивак*, *Сиваха*, *Сивоха*, *Сивач*, *Сиваш*) [17, 289] – варіант імені Северин або віддієслівне похідне (< сивіти); *Талайло* і *Фалайло* < Фалалей, Хвалалей [5, 128]; *Яцило* < Яць < Яків. У досліджуваному антропоніміконі зафіксовано 78 прізвиськ, похідних від різних варіантів імені Яків та його польського відповідника Якуб.

Сучасні прізвиська українського населення Волині, як і будь-якого іншого регіону України, дуже своєрідно відображають іменний репертуар місцевої традиції. У ньому переважають імена, що здавна вже узвичаєні українців, але серед них є чимало імен та їх варіантів, які не властиві корінному населенню, а характерні для іменного репертуару сусідніх народів. Це та інші явища створюють певні труднощі при розмежуванні відіменних і відапелятивних прізвиськ, оскільки їх творчі основи можуть одночасно засвідчувати або давнє слов'янське ім'я, або звичайний апелятив, або календарне ім'я. Так, прізвисько *Набило* (перша фіксація 1904 р.) можна мотивувати апелятивною назвою першоносія за його місцем у родині [20, 419] або календарним іменем *Вавило* в католицькому його варіанті. На думку П.П.Чучки, аналогічне явище на Закарпатті можна спостерігати в іменах на зразок *Абель*, *Базель*, *Бенедикт*, *Барбара*, *Алжбета* [21, 41].

Серед прізвиськ відапелятивного походження виділяємо значну групу відпрізвиськових назв, які первісно

характеризували людей за їх зовнішніми і внутрішніми прикметами (інтелектуальність, ставлення до інших, до себе і до праці), засвідчували їх зорові, слухові, смакові, нюхові та дотикові відчуття, вказували на почуття страху, гніву, радості, смутку, особливості мовлення і т.п. Окремі з цих назв виникли з прізвиськ, які давалися особам за непропорційність частин їх організму, тобто за їх фізичні вади. На думку П.П.Чучки, при цьому не обходилося без іронії та гіперболи. Індивідуальні прізвиська нерідко передавалися по спадковості з батька на синів. Навіть у тих випадках, коли останні й не мали батькових властивостей [20, 185]. У такий спосіб ці найменування дійшли аж до наших днів, зберігши цікаву інформацію про їх першоносіїв.

Про зовнішній вигляд (волосся, зачіску, зріст, об'єм, вагу, силу, стан здоров'я, вік, вродливість, охайність і т.п.) свідчили назви, що походять від апелятивів із значенням особовим та неособовим: *Барило* < *барило* 'бочка', 'важка, товста людина' [12, 34]; *Бембало* < *бембало* 'незграбна людина' [21, 56]; *Бикайло* < *бик*; можливо, 'дужий, сильний чоловік'; *Бучмило* < *бучма* 'велике волосся'; *Вербило* < *верба* (мабуть, 'високий, огрядний чоловік') або < *Верба* (слов'янського імені); *Дирбало* < *дирбаль* 'здоровань' [20, 413]; *Кабайло* < *каба* (тюркське за походженням) 'грубий, великий' [12, 421]; *Цибало* < *циба* 'довга нога'; *Чупкало* < *чупкало* 'людина з важкою ходою' [20, 412] < *чупкати* 'шкандибати'. Прізвисько *Бедрило* (*Бедрій*) < *бедро*, ймовірно вказувало на фізичну ознаку першого носія прізвиська (прізвиська).

Назви людей за їх діяльністю чи професією засвідчені в таких прізвиськах лучан: *Борбило* < *борбиль* 'голяр' [21, 82]; *Даскало* < *даскал* 'учитель, дидакал, дячок' [21, 187]; *Міняйло* < *мінйяло* 'той, що обмінює одні речі на інші' [16, IV, 743]; *Постібайло* < *постібати* 'міцно позшивати' [12, 852]; *Решетило* (ймовірно, той, хто виробляв решета; про значну продуктивність апелятива *решето* свідчать прізвиська лучан *Решетій*, *Решетко*, *Решетник*, *Решетняк*, *Решетнюк*, *Решетов*, *Решетюк*, *Решетука*); *Сурмило* < *сурма*, 'сурмач'; *Цигикало* < *цигикати* 'незграбно грати на скрипці', *цигика* 'скрипаль, музика' [15, 4, 429]; *Цюпало* < *цюпати* 'цюкати, вдаряти сокирою'; *Чухрайло* (*Чухрай*, *Чухрій*) < *чухрати* 'чесати волосся'; 'обрубувати гілки, сучки на дереві' або < *чухрати* 'терти льон'.

На наявність певної характерної ознаки в людини (психічні властивості, особливості поведінки тощо) вказують такі назви: *Байло* < *байло* (лайливе слово) [12, 23], яке, ймовірно, характеризувало людину негативно; *Бембило* < *бембило* 'людина неповного розуму' [20, 413]; *Брикайло* (*Брик*, *Брика*, *Брикін*, *Бриков*, *Брикуля*) < *брикати* 'хвицати', українське діалектне *брикайло*, *брика* < *брикатися* 'хвицатися', 'гратися, стрибати', 'капризувати, зазнаватися'

[10, 1, 91; 1, 215]; російське брикати 'розкидати що-небудь, кидати з огидою' [14, 3, 214], російське прізвисько Брика характеризувало людину сварливу, з якою важко порозумітися через її характер [9, 64]; у поляків апелятив *brukało* вживається також у значенні 'зухвалець' [21, 90]; *Бузало* < *бузати*, *бузувати* 'пити, напиватися' [12, 108] або < *бузало* 'задеркиувати, скандальна людина', оскільки з такою семантикою вживається значна кількість російських спільнокореневих діалектизмів: наприклад, *буза*, *бузак*, *бузила*, *бузун* 'хуліган, скандальна людина', *бузанити* 'хуліганити', *бузливий* 'задеркиуватий, скандальний' [9, 68]; *Бурдило* < *бурделити* 'непокоїтися, колобродити' [10, 1, 77]; *Бурчило* < *бурчати* 'ревти' (про волів) [10, 1, 77] – 'той, що бурчить'; *Бучило* < *бучати* 'гудіти, ревти' або < *буча* 'шум, крик, гармидер' [15, 1, 118]; *Бушило* < *бушувати* 'створювати шум, крик, гармидер', порівняймо: російське *бушуй* 'неврівноважена, неспокійна людина, яка дебоширить' [9, 87]; *Вейкало* < *вейкати* 'кричати, ревіти' [15, 1, 130]; *Влязло* (на Закарпатті варіант *Влізло*), скам'яніла форма минулого часу; *Гуркало* < *гуркало* 'неспокійна людина' [15, 1, 341; 12, 267]; *Гургало* < *гуркотіти* 'гуркотіти', напевно, 'той, хто гуркотить' [12, 266]; *Гуцало* < *гуцати* 'підкидати дитину на руках'; *Драбало* < *драб* 'нероба', 'волоцюга' [20, 413]; *Женило* < *женитися* (той, що жениться; можливо, прізвисько пристало до парубка, який довго не одружувався); *Жигайло*, *Жигало* < *жегти* 'палити, пекти' [12, 360; 21, 224], продуктивність основи засвідчують прізвиська лучан *Жига*, *Жигалін*, *Жиган*, *Жиганов*, *Жиганюк*, *Жигар*, *Жигаревич*; *Жишло* < *жижа* 'все, що гаряче або горить', 'збудження, палкість' [12, 357]; *Зорило* < *зорити* 'дивитися, спостерігати'; *Йойкало* < *йойкало* 'плакса, скиглій' < *йойкати* 'охкати, стогнати' [15, 2, 201; 10, 1, 332]; *Крутило* (*Крутилко*) < *крутити*, допрізвищеве значення основи 'крутій, мудрагель, спекулянт' [12, 870]; *Лопало* < *лопати* 'жадібно їсти'; *Маїло* < *маїти* 'клевчати, прикрашати зеленню', первинне агентивне з відтінком зневажливості – 'той, що маїть' [21, 308]; *М'яло* < *м'яло* 'дерев'яний товчак, макогін', 'нерішуча людина' [21, 720]; *Недбайло* < *недбайло* 'лінивець', 'недбайливець' [16, V, 282]; *Незбайло* < *незбайло* 'недбайлива людина', 'ледащо' [21, 407]; *Плискало* < *плиска* 'пташка трясигузка'; прізвисько могло характеризувати моторну, спритну, як пташка, людину [20, 185] або надто говірку, якщо воно мотивоване фразеологізмом *плескати язиком*; *Пужайло* (*Пужій*) < *пужати* 'лякати'; *Пукало* < *пукати* 'стукати, стріляти' [12, 870]; *Ревало* < *ревало* 'горлань', 'плакса' [21, 480]; *Ревкало* < *ревкати* 'покрикувати' [21, 480]; *Полетило* < *полетіти* (ймовірно, той, що швидко ходить); *Цупало*, *Цупило* < *цупити* 'красити'; *Шугайло* < *шугати*

'лякати' і відповідно *Шугнило* < *шугнути* 'налякати'.

З'ясовуючи допрізвищеву семантику антропоніма *Варгало* (*Вергало*), розглянемо семантику російських діалектизмів: *варгати* 'говорити зайве', 'сердито бурчати', висловлюючи невдоволення', *варгаш* 'той, що безперервно свариться, бурчить', *варга* 'рило, горло, глотка, паща' [14, 4, 47]. Українські *варга* 'губа', а *варганий* і *варгун* 'губастий'. На думку В.П.Шульгача, різноманітний апелятивний матеріал дає можливість констатувати, що основа **vьrga / *vьrgь* відображала щось випукле, зогнуте, нерівне, набуваючи значення 'бугор', 'гуля', 'пухлина', 'губа', 'товста людина' та ін. [22, 185]. Припускаємо, що аналізований антропонім міг характеризувати: 1) людину сварливу, 2) людину товсту, 3) людину з великими губами.

Антропонім *Ворошило*, на думку І.А.Кюршунової, первісно могло бути й власним ім'ям, яким називали новонароджених, а прізвиськом дорослої людини. У цьому випадку воно має спільну мотивацію – неспокійна дитина, людина [9, 103], засвідчену українським *ворошило* / *ворушило* 'підойма, важіль' [15, 1, 103], російським *ворошило* 'той, що ворухить, чіпає те, до чого йому нема ніякої справи' [14, 9, 127] < *ворушити* 'перевертати, пересувати, чіпати', 'турбувати, заважати, тривожити' [9, 104].

Прізвисько *Воротило* також мотивоване апелятивом (*воротило*): 1) навій, вал у ткацькому верстаті; 2) колода, якою обертають млин; 3) частина токарні; 4) ткацький прилад [15, 1, 256]. Зважаючи на допрізвищеву семантику аналізованого антропоніма, сьогодні важко визначити його належність до якоїсь конкретної лесичної групи.

На особливості поведінки першоносів вказують ще й такі віддієслівні назви: *Бурило*, *Бухало*, *Достало*, *Думало* (*Дума*, *Думич*, *Думалець*), *Дзюрбало*, *Дзябало*, *Нечитайло*, *Покотило*, *Торчило*, *Ховайло*, *Цярпало*, *Шагало* (*Шагалов*), *Шатало* (*Шаталов*), *Шаркало* (*Шаркун*, *Шаркунов*), *Шендибило*, *Шептило*, *Шептуцало*, *Шпетило* (*Шпетун*, *Шпетун*), *Штиркало*, *Шукало*, *Шумило* (*Шумилін*, *Шумилко*, *Шумилюк*, *Шуміловська*) (корінь *шум-* засвідчений ще у таких прізвиськах лучан: *Шум*, *Шума*, *Шумак*, *Шумака*, *Шумакін*, *Шумаков*, *Шумик*, *Шумій*, *Шумко*, *Шумков*, *Шумук*, *Шумчук*, *Шумченко*, *Шумивода*, *Шумигора*).

Численна група прізвиськ засвідчує особливості мовлення першоносів: *Бубало* (*Бубело*) < *бубоніти* 'невиразно говорити'; *Буркало* < *буркало* 'буркотун, воркотун' [15, 1, 112], 'людина з невиразним мовленням' [21, 99], 'той, хто сварливо говорить' < *буркати* 'сердито і нерозбірливо говорити' [1, 1, 38]; 'місце в гірській річці, де вода тече з шумом' [10, 1, 77]; *Гуняло* < *гуняти* 'гугнявити', 'невиразно

говорити'; *Дзюгайло* < *дзюгайло* 'той, що невиразно розмовляє' [21, 194]; *Півкало* < *півкати* 'пишати'; *Шамало* < *шамати* 'невиразно говорити'; *Шманькало* < *шмонькати* 'говорити з дефектом' [20, 414]; *Шамрило* < *шамряти*, *шамрити* 'шелестіти, шарудіти' [12, 1185] (можливо, так прозивали людину через тихе і невиразне мовлення).

Беручи до уваги реконструкцію генетичної мікросистеми **sьrm-* Р.М.Козлової [6, 8-48], в основі сучасного прізвиська *Шамрило* (*Шамрай*, *Шамрак*, *Шамрик*, *Шамрій*) виокремлюємо праслов'янську форму **sьrm-*, яку сьогодні можна віднайти серед онімів та апелятивів східнослов'янських мов. Наприклад, російське діалектне *сарма* 'сильний, поривчастий вітер, що малітає, як ураган' стосовно деривації пов'язане з *шамрити* 'спричиняти запаморочення, шуміти' < *шармити* < *сьрмити* < **sьrmiti* 'крутити, вертіти' [6, 15].

Окрему групу в цьому лексичному розряді становлять назви, утворені за допомогою складного суфікса *-к-ал-о*, що виник із стягнення слова *казало*: *Букало* < *букало* – насмішлива назва людини, яка 'бу казала', тобто воркитливої, неспівітної; *Бацекало*, *Бекало*, *Бикало*, *Бишкало*, *Гукало*, *Декало*, *Дикало*, *Екало*, *Йойкало*, *Кукало*, *Микало*, *Соскало*, *Ососкало*, *Сакало*, *Тикало*, *Цекало*, *Ціпкало*, *Цокало*, *Цобкало*, *Шікало*, *Шокало*. Щодо прізвиськ *Гукало* і *Микало*, то вони можуть мотивуватися апелятивами *гукало* 'назва птаха, бугай' [12, 261], *микало* 'рід вудки на рибу' [12, 681].

За соціальним станом характеризували першоносів такі назви: *Дядло* (*Дзядлось*) < польського апелятива *dziad* 'старець, жебрак' [10, 1, 213]; *Старчило* (*Старчелець*, *Старчевсь*) < *старець*.

Незначна група прізвиськ в своїй основі виявляє апелятиви, за якими не можна однозначно їх розмежувати на лексико-семантичні групи: *Рожило* < *рожа* або варіант *Ружило* < *ружило* 'віл червонявої масті' [12, 911]; *Країло* (і *Крайко*, *Крайчик*) похідні від слов'янського автохтонного імені [20, 363] або назви абстракції [20, 428]; *Струмило* < *струм*; *Гупало* < *гупало* (назва птаха) [12, 265], *Гупало* як варіант *Гопало* (*Гопало* – друге ім'я бога Крішні в індійській міфології) [4, 108].

Окремі прізвиська ще потребують дослідження: наприклад, *Бедикайло*, *Бобло*, *Гаджало*, *Гзіло*, *Гінайло*, *Дзяло* (*Дзялось*), *Змунчило*, *Пенкало*, *Фурдило*, *Шендибило*, *Герило* (*Герилів*) та ін. Останнє прізвиське, зважаючи на здатність його основи утворювати присвійний прикметник з *-ів*, можна розглядати як варіант одного з чоловічих імен на зразок Герасим, Гервасій, Герман.

Отже, твірною базою сучасних прізвиськ лучан на *-л-о* були найчастіше відапелятивні (віддієслівні та іменникові) прізвиська та апелятивні характеристики особи і, рідше,

церковно-християнські і давньослов'янські імена. Наш матеріал підтверджує думку П.П.Чучки [див.: 20, 429], що прізвисьм (власливо, прізвиськом) ставав тільки той апелятив, який у цій місцевості в період виникнення антропоніма мав високий ступінь індивідуалізації. Ця вимога спричинила й те, що основами відапелятивних прізвиськ часто ставали архаїзми, вузьколокальні діалектизми, запозичення і взагалі слова з найнижчою частотністю вживання.

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.
2. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : монографія / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко; В. О. Горпинич (заг. ред.) // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ – Миколаїв, 2006. – 237 с.
3. Етимологічний словник української мови / Р. В. Болдирев (уклад.). – К. : Наук. думка, 1982-1989. – Т. 1-4.
4. Ільченко І. І. Прізвиська іншомовного походження Надвиколюзького регіону // Актуальні питання антропоніміки / І. А. Єфименко (відп. ред.). – К., 2005. – С. 104-109.
5. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
6. Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянський фонд. Т. IV. [Текст] / Р. М. Козлова. – Минск : Право и экономика, 2006. – С. 8-48.
7. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. Зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62-263.
8. Кравченко Л. О. Прізвиська Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.
9. Кюршунова І. А. Словарь некалендарных личных имен, прозвищ и фамильных прозваний Северо-Западной Руси XV-XVII вв. / И. А. Кюршунова. – СПб. : "ДМИТРИЙ БУЛАНИН", 2010. – 672 с.
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2-х част. / М. Й. Онишкевич. – К., 1984.
11. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвиська : монографія / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
12. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвиськ : у 2-х томах / за ред. Д. Гринчишина. – Львів, 2007.
13. Скорук І. Д. Характеристика чоловічого іменника м. Луцька в ХХ ст. // Мовознавство. – 1999. – № 2-3. – С. 35-42.
14. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. Л. Филина и Ф. Л. Сороколетова. – Л.; СПб. : Наука, 1966-2001. – Вип. 1-35.
15. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
16. Словник української мови / [редкол. : І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
17. Суперанская А. В. Словарь народных форм русских имен / А. В. Суперанская. – М. : Книжный дом "Либроком", 2010. – 368 с.

18. Трійняк І. І. Словник українських імен / відп. ред. І. М. Желзняк. – К.: “Довіра”, 2005. – 509 с.
19. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів: Літопис, 2001. – 372 с.
20. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: монографія / П. П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.
21. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник: / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с.
22. Шулъгач В. П. Заметки по донской гидронимии: Варгол // Восточноукраинский лингвистический сборник. Вып. 4. – Донецк: Донецчина, 1998. – С. 215-217.
23. Gala S. Apelatywna i antroponimiczna funkcja niektórych formantów // Vogolnopolska konferencja onomastyczna. – Poznań, 1988. – S. 119-126.
24. Sławski F. Zapis słowotworstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański. – Wrocław etc., 1974. – T. 1-2.

The article deals with problem of lexico-semantic peculiarities of Ukrainian surname system of Luts'k.

Key words: anthroponym, surname, appellation, semantic group.

В статті розглянуто лексико-семантичні особливості українських фамілій з Луцька.

Ключові слова: антропонім, фамілія, апелатив, лексико-семантична група.

і продовжує залишатися дотепер. Адже, на думку І.М. Желзняк, у власній назві закодована пам'ять століть, закладена така велика інформація, яку сучасні методи дослідження ще не дозволяють виділити повною мірою, оскільки вилучаються лише окремі свідчення, що містяться в онімі, а вся ємність історичної свідомості сучасними методами пізнається лише частково [6, 76]. Тому для ономастів важливим питання, у якому обсязі зберігається автохтонна антропонімічна система об'єднаних мовно-культурною та історичною спільністю людей, що мешкають компактно за межами своїх споконвічних земель.

Дослідження власних назв людей, які внаслідок різних чинників (передусім політичних різних держав) великими групами опинилися за межами етнічних територій, уже проводили українські лінгвісти. Зокрема, аналізували антропоніміку українських переселенців в Польщі на Тернопільщину [1], а також німецьких на територію Закарпаття [3]. Одним порівняльного аналізу антропонімічних систем переселенців і автохтонів (звідки походять переселенці) ще не здійснювали. До того ж раніше досліджували оніми значних за обсягом територій, де не завжди легко встановити тенденції до збереження традицій і до змін. А це особливості функціонування онімів країн виявити в малих антропонімічних системах, а вже потім у значному онімному масиві. Тому актуальним залишається опрацювання антропонімікону як одного населеного пункту, так і лексикографічне та теоретичне опрацювання ширшого онімного простору з екскурсом в історію та проекцією в майбутнє.

Предметом нашого аналізу стала антропонімна система села Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області. Джерельною базою слугували погосподарські книги, а також онімний матеріал, зібраний експедиційним шляхом у селі Новоукраїнка в 1993 році. Це село було засноване в I половині XIX століття вихідцями із західної частини Полтавщини: Миргородського, Лубенського, Пирятинського повітів. В історії села зазначено, що першими прибули сюди брати Григоренки, а пізніше Чепіги та Засульські. За переказами, мешканці села довгий час жили відокремлено (відчужено від сусідніх сіл): спочатку одружувалися зі своїми земляками, яких забирали з Полтавщини на нові землі, а пізніше зі своїми односельцями, не вітали, коли вже в XX столітті молодь обирала собі за пару вихідців не зі свого села. Новоукраїнці дотримувалися її дотримуються звичаїв і традицій рідного краю, зберігають мову, культуру. Навіть зарпат підтримують родинні зв'язки з далекими родичами з Полтавщини, хоча з часів, як перші поселенці приїхали сюди і заснували Новоукраїнку, минуло вже майже два століття.

Зважаючи на викладене, антропонімна система села Новоукраїнка мала б зберегти якомога більше рис антропонімікону Полтавщини. А оскільки раніше ми вже провели дослідження антропонімічної системи західної частини Полтавщини, куди входили села Лубенського й частково Миргородського та Пирятинського районів [9], то ми маємо можливість провести порівняльний аналіз цих двох систем.

Спочатку проаналізуємо прізвищеву систему, а потім іменник села.

Прізвища як клас онімів з моменту своєї стабілізації найменше піддаються різним змінам. впливам і віянням моди, крім хіба що орфографічного варіювання та акцентуаційних уподобань їхніх носіїв. Тому, порівнявши прізвища села Новоукраїнка із сучасними прізвищами Лубенщини, яка є частиною Полтавщини, можемо простежити стан збереження їхнього первісного складу на новій території.

З поміж 1841 мешканця села 1083 мають прізвища, які трапляються на Полтавщині, що складає 59% від загальної кількості носіїв прізвищ села Новоукраїнка. Це досить високий показник збереження прізвищ, якщо брати до уваги два століття функціонування їх на іншій території, значно віддаленій від первісних місць їхнього побутування, міжнародний регіон, яким є Донецчина, й близьке сусідство Росії. Варто зауважити, що в підрахунках є певна похибка, оскільки не всі спільні для обох антропоніміконів прізвища можна вважати полтавськими, адже частина з них могла з'явитися тут і з інших регіонів, бо однакових прізвищ на різних територіях України доволі багато.

Якщо ж брати за одиницю для розрахунків не носія, а прізвище, то серед 304 прізвищ села в сучасній антропонімії Лубенщини фіксується тільки 126 з них, що складає 41%.

Серед решти 178 прізвищ частина, очевидно, походить з тієї ж території, але внаслідок орфографічних помилок, набуття або, навпаки, втрати патронімічних або посесивних суфіксів, русифікації офіційно-ділової сфери тощо вони дещо змінили форму. Наприклад, порівняймо: у селі Новоукраїнка зафіксовано прізвище Луцьк, яке має 96 носіїв, а серед лубенських прізвищ – Луценко, яке має 71 носій (далі першим буде подано прізвище з Новоукраїнки, а другим із Західної Полтавщини [8, 258-324], поруч з ними, у дужках, буде вказано кількість носіїв), Аврамченко (66) – Аврамченко (59), Розум (32) – Розуменко (8), Ревин (1) – Рева (132), Демочка (2) – Демочко (11), Гулага (6) – Гулега (14), Загребна (1) – Загребна (1), Загребін (6), Хоришко (4) – Хорошко (24), Ходаловський (1) – Ходалівський (3), Слободянюк (2) – Слободян (8), Полтавець (7) – Полтава (13), Гаєва (2) – Гайовий (3),

Федотовський (3) – Федотов (7) і Федотенко (9), Кузовенко (1) – Кузуб (59), Гвоздид (5) – Гвозденко (5) і Гвоздін (8), Колесник (6) – Колісник (207), Лемак (2) – Лемачок (2), Загоруйко (4) – Загорулько (17), Кизима (2) – Кизим (6), Бовть (2) – Бовт (5) та інші.

Окремої уваги заслуговують в антропоніміконі села прізвища Вишневецький (2)¹ та Засульський (62). Антропонім Засульський Засульський зовсім не фіксується на Західній Полтавщині, але, безумовно, має тамтешне походження. Тією територією тече річка Сула, і відповідно того, хто мешкав з якогось боку річки стосовно певного об'єкта, називали Засульським (той, хто мешкає за Сулою). Крім того, біля міста Лубен, що на Полтавщині, є й сьогодні село Засуля, тому так могли називати і колишнього мешканця цього села. Щодо прізвища Вишневецький, то в XVII ст. Полтавщина належала Вишневецьким, а місто Лубни було центром їхніх володінь, можна сказати, своєрідною столицею земель Яреми Вишневецького. Тому досить багато селян належало Вишневецьким, яких могли називати 'селянин Вишневецького або Вишневецький селянин'.

Якщо всі зазначені вище прізвища зарахувати до таких, які мають відповідники на Полтавщині, й обрахувати наново відсоток носіїв цих прізвищ, він складатиме 71%. Тому можна говорити про збереження прізвищеві системи етнічної території Полтавщини в селі Новоукраїнка.

Серед найпоширеніших прізвищ у селі Новоукраїнка (берем кількість носіїв прізвищ, яка перевищує 20 осіб) збереглися прізвища перших поселенців Григоренко (43), Чепіга (61), Засульський (62). До того ж практично всі найпоширеніші прізвища села фіксуються в антропоніміконі Західної Полтавщини: Хиженяк (141), Перетяцько (61), Чепіга (61), Онищенко (55), Вакуленко (52), Свистун (50), Григоренко (43), Левченко (34), Харченко (32), Гаврилко (31), Король (32), Момот (21), або подібні до тих онімів: Луцьк (96), Аврамченко (66) та Калита (26).

Цікавий факт, що в селах Західної Полтавщини значно поширені тільки Левченко (150 в 19 населених пунктах), Харченко (116 в 14 населених пунктах), Онищенко (112 в 13 населених пунктах). Середню поширеність мають Король (59 в 21 населеному пункті) та Момот (69 в 9 населених пунктах), а нижче середнього рівня Вакуленко (46 в 8 населених пунктах), Хиженяк (31 в 7 населених пунктах), Григоренко (39 в 7 населених пунктах). Антропоніми Чепіга, Розум, Гаврилко можна вважати такими, що щезають на етнічних землях,

¹ Тут і далі в дужках біля прізвища зазначено кількість носіїв прізвища.

УДК 81'373.232.1(477)
ББК 81.2 Укр-3

Людмила Кравченко

АНТРОПОНІМНА СИСТЕМА ОДНОГО СЕЛА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ

У цій статті здійснено порівняльний аналіз антропонімічної системи села Новоукраїнка і антропонімічної системи західної частини Полтавщини. Вибір теми зумовлений тим, що саме з Полтавщини прибули в це село перші мешканці близько 200 років тому. Було виявлено, що прізвищеві система збереглася майже на 70%, а іменник села є частиною загальноукраїнського іменника, бо виявляє спільні з ним тенденції.

Ключові слова: прізвище, ім'я, антропонімна система, онім.

Антропонімія як система власних імен людей є скарбницею духовності, мовного багатства, культури, творчості й наснаги кожного народу. Це його історія і майбутнє, сьогоднішня реальність і вимріяна фантазія, це щільне джерело, яке живило, живить і буде жити не одне покоління реалістів і романтиків, автохтонів і тих, хто мешкає далеко за межами етнічної території. Зацікавленість власними іменами виникла з появою першої особової назви

однак у селі Новоукраїнка вони мають досить велику кількість носіїв.

Не можна залишити поза увагою те, що найпоширеніші прізвища в селах Полтавщини: *Шевченко, Марченко, Бойко, Панченко, Колесник, Коваленко, Карпенко, Кравченко, Ляшенко, Бондаренко, Левченко, Пономаренко* та інші – в селі Новоукраїнка представлені малою кількістю носіїв. Більшість із цих прізвищ є апелятивною характеристикою особи за видом діяльності або за етнічною належністю. Зважаючи на те, що на Західній Полтавщині досліджувалося багато сіл, а тут предметом аналізу стали прізвища одного населеного пункту, і на те, що назва професії мала високий ступінь індивідуалізації, бо в одному селі було мало представників певної професії [16, 232], можна висловити припущення, що остаточна стабілізація прізвищ, офіційне закріплення їх відбувалося вже на Донеччині, але за зразком формування прізвищевої системи, який був привезений з Полтавщини.

Низка прізвищ характеризується низьким ступенем поширення як у селі Новоукраїнка, так і на Західній Полтавщині: *Бодня, Демочка, Загребний, Борисов, Малик, Алексєєв, Вороненко, Ходаківський, Туманський*.

У II половині ХХ ст. у селі з'явився помітний прошарок мешканців інших національностей, чії власні назви, з одного боку, збагатили антропонімкон села на своєрідні нетрадиційні для села імена та прізвища, а з іншого боку, асимілювалися в уже усталеній антропонімній системі. Так грузинка *Нашелла Гурамівна* стала *Аврамченко*, татарка *Мар'яна Белялова* має прізвище *Бодня*, єврей Альберт Олександрович і його донька Ольга та Світлана – прізвище *Патюк*. А деякі мешканці, записані росіянами, мають прізвища *Бовть, Засульський, Копитько*.

Звичайно, найбільше в селі росіян, близько 80 чоловік, що пояснюється передусім близьким сусідством з Росією, а також інтернаціональною політикою колишнього СРСР. Росіяни поповнили склад прізвищ села такими онімами: *Подтесов, Чібесков, Усачов, Тюлін, Тахтаров, Сандриков, Папин, Ноздричкін, Мальцев, Майоров, Кузнєцов, Лозових, Кидалов, Дрьомов, Волков, Бризгалов, Бухтін, Ареф'єв, Чурилов, Плужніков* та іншими. Більшість із цих онімів мають російські лексеми у твірній базі й типовий посесивний суфікс російських прізвищ -ов, і саме тому їх можна вважати російськими за походженням. А от прізвища деяких росіян цілком відповідають українським антропонімам: *Костогриз, Кулаженко, Кулипа, Дробот, Поліщук, Спаська, Хурченко*. Зафіксовано також факти отримання корінними мешканцями російських прізвищ, наприклад українка *Бризгалова Надія Іванівна* (1959 року народження).

Явище взаємопроникнення різних антропонімних систем на цій території цілком об'єктивне, бо пояснюється як мовними, так і соціально-економічними чинниками: передусім сусідством з Росією, а також екзогамними шлюбами. До того ж і мовна, і антропонімна інтерференція властива й іншим територіям пограниччя [21, 39]. Якщо інтерференцію спостерігають навіть в антропонімих системах [20, 183], які є менш рухливими й більш сталими порівняно з системою іменування людей, то в прізвищевій системі території, розташованих близько до кордонів держав, вона буде виявлятися значно більше й за короткий проміжок часу.

У селі також мешкають невеликі родини (складаються з 1 – 3 чоловік) білорусів (*Кулебенко, Мазєпин, Черноног, Кулаженко*), греків (*Гаєв, Зімба, Ніколаєв, Губанова*), євреїв (*Патюк*), німців (*Капустянська, Чурилов*), грузинів (*Аврамченко*) і татар (*Бодня*). Але їхні прізвища не змінюють прізвищеву систему села, оскільки, як бачимо, майже всі вони відповідають східнослов'янським антропонімам.

Отже, можемо зробити висновок, що прізвищева система досліджуваного села майже на 70% відповідає антропонімікону Західної Полтавщини. Зважаючи на те, що початок заселення вихідцями з Полтавщини відбувався понад 200 років тому, війни, міграційні процеси, близьке сусідство з Росією та доволі агресивну інтернаціональну політику за часів радянської влади, цей відсоток є досить високим.

Тепер розглянемо імена мешканців Новоукраїнки.

За свідченнями мешканців села, дітей у покоління в покоління називали іменами батьків, дідів або близьких родичів. Корені такого звичаю, на думку С. Медвідь-Пахомової, сягають сивої давнини – язичницьких часів. Явище сімейного одноймення поширене не тільки в слов'ян, а й у німців, шведів та інших народів, а традиція називати нащадків іменами предків є наслідком язичницького світогляду: так за допомогою сімейного імені підтримувався зв'язок поколінь [11, 24-25].

У селі Новоукраїнка також виявили традицію називати дітей передусім за іменем батька. Порівняймо: *Абрамов Анатолій Якович* (1939 року народження, далі р.н.) і його син *Анатолій Анатолійович* (1965 р.н.), *Панченко Олексій Григорович* (1926 р.н.) і син *Олексій Олексійович* (1950 р.н.), *Григоренко Сергій Григорович* (1967 р.н.) і син *Сергій Сергійович* (1989 р.н.), *Хоришко Микола Якович* (1957 р.н.) і син *Микола Миколайович* (1983 р.н.), *Хижняк Петро Іванович* (1939 р.н.) і син *Петро Петрович* (1962 р.н.), *Хижняк Віктор Олексійович* (1956 р.н.) і його діти – син *Віктор Вікторович* (1986 р.н.) та донька *Вікторія Вікторівна* (1987 р.н.), *Погребняк Василь Миколайович* (1956 р.н.) і син *Василь Васильович* (1988 р.н.), *Зиба Іван Іванович* (1919 р.н.) і син

Іван Іванович (1948 р.н.), *Свистун Сергій Сергійович* (1938) і син *Сергій Сергійович* (1968 р.н.) тощо. Останні два приклади свідчать, що така традиція в родині передається із покоління в покоління. На Закарпатті зазвичай першого сина також називали іменем батька, і навіть першу доньку – іменем матері з переконаннями, що первістки повинні продовжувати батьківський рід [19, 79-80]. Можливо, мешканці досліджуваного села також керувалися подібними мотивами, але в антропонімному матеріалі не було виявлено прикладів називання доньки іменем матері. Хоча умовно можна вважати, що в родині *Заєць* дівчинку назвали на честь матері: *Заєць Оксана Іванівна* (1974 р.н.) і донька *Сана Олександрівна* (1993 р.н.). Але швидше, обираючи ім'я донці, батьки не керувалися традицією, а надали перевагу незвичайному й привабливому розмовно- побутовому варіанту імені *Оксана*, утвореному шляхом афези (*Сана < Оксана*), який вони використали як офіційне ім'я.

Називали дітей у селі Новоукраїнка й за іменем діда як по лінії батька, так і по лінії матері: *Перетятко Василь Олексійович* (1956 р.н.) і син *Олексій Васильович* (1987 р.н.), *Свистун Валерій Олексійович* (1957 р.н.) і син *Олексій Валерійович* (1989 р.н.), *Гулага Дмитро Антонович* (1931 р.н.) і онук *Дмитро Олександрович* (1986 р.н.), *Засульський Микола Іванович* (1929 р.н.) і онук *Микола Вікторович* (1991 р.н.), *Харченко Світлана Михайлівна* (1953 р.н.) і син *Михайло Васильович* (1974 р.н.), *Чепіга Валентина Олексійівна* (1950 р.н.) і син *Олексій Іванович* (1987 р.н.), *Луцик Марія Іванівна* (1909 р.н.) і син *Іван Якович* (1935 р.н.).

Про постійні родинні імена, які передаються в спадок, свідчить те, що носії одного прізвища досить часто мають однакові імена, наприклад, серед осіб з прізвищем *Аврамченко* з іменем *Іван* зафіксовано 5, *Ганна* – 3, *Любов* – 4, *Марія* – 5; серед осіб з прізвищем *Вакуленко* – *Олена* – 5, *Тетяна* – 4, *Віктор* – 3 і *Вікторія* – 2; з прізвищем *Гаврилко* – *Микола* – 3; з прізвищем *Григоренко* – *Наталія* – 5, *Олександр* – 4 і *Олександра* – 1; з прізвищем *Луцик* – *Анастасія* – 3, *Валентина* – 5 і *Валентин* – 3, *Микола* – 5, *Олександр* – 5 і *Олександра* – 2, *Ольга* – 7; з прізвищем *Онищенко* – *Микола* – 6, *Олександр* – 6, *Сергій* – 3; з прізвищем *Перетятко* – *Микола* – 5, *Олександр* – 5 і *Олександра* – 3, з прізвищем *Засульський* – *Василь* – 3, з прізвищем *Левченко* – *Олександр* – 4, з прізвищем *Хижняк* – *Віктор* – 6, *Вікторія* – 2, *Віра* – 4, *Іван* – 7, *Катерина* – 4, *Людмила* – 4, *Марія* – 7, *Микола* – 13, *Олександр* – 8, *Олександра* – 4, *Сергій* – 5.

Загалом іменник села, що охоплює мешканців 1894 – 1993 років народження складається з 62 чоловічих та 87 жіночих імен, серед яких найбільш поширеними (6 і більше носіїв) є 24 чоловічі та 32 жіночі імена. Для

порівняння: в українському чоловічому іменнику 20-30-их років м. Донька зафіксовано 148 онімів [7, 125], у 30-их роках ХХ ст. А. Вінценз зафіксував 100 чоловічих і 34 жіночі імена, які вживалися на Гуцульщині [14, 57], у післявоєнний період іменник українських переселенців з Польщі на Тернопільщину охоплював 120 чоловічих та 83 жіночі імена [1, 13], а у 1950 році для новонароджених міста Тернополя використано 46 чоловічих і 40 жіночих імен [17, 69].

Отже, бачимо бідність іменника села Новоукраїнка зумовлена загальноукраїнською тенденцією, що підтверджується дослідженнями іменників різних регіонів України на різних хронологічних зрізах. Хоча у сучасних словниках власних імен українців названо близько 400 жіночих імен і приблизно стільки ж чоловічих [18, 35-192], які допускаються до офіційного вжитку, а в Чехії їх аж – 925 чоловічих і близько 1000 жіночих [13, 6].

Серед найпоширеніших чоловічих імен у Новоукраїнці можна назвати такі: *Микола* – 97 носіїв, *Олександр* – 84, *Іван* – 70, *Володимир* – 66, *Віктор* – 60, *Олексій* – 45, *Григорій* – 30, *Василь* – 30, *Михайло* – 23, *Дмитро* – 21, *Петро* – 21, серед жіночих: *Марія* – 79, *Анна* – 58, *Валентина* – 57, *Ольга* – 54, *Тетяна* – 53, *Людмила* – 49, *Олена* – 39, *Олександра* – 37, *Катерина* – 36, *Надія* – 35. Імена *Наталія* – 44 та *Наталія* – 21 мають 65 осіб. Це офіційні форми одного імені, які розбіглися внаслідок некоректного ведення діловодства не тільки на території цього села, а й по всій Україні. Відбулася "паперова" русифікація українського імені *Наталія*, подібно до "паперової" колонізації деяких імен мешканців Карпат [21, 42]. Більшість з названих імен фіксуються на всіх часових зрізах антропонімікона села, що може підтверджувати збереження традицій в іменуванні дітей. Але популярні в селі імена також входять у перші десятки популярних імен інших регіонів нашої країни, зокрема Тернопільщини [1, 13; 17, 70-71], м. Косова Івано-Франківської області [15, 78], Донеччини [2, 70, 119; 7, 127], Одещини [12, 157] та інших регіонів, де досліджувалася динаміка імен [2, 66, 115], що свідчить на користь входження іменника села в загальнонаціональну антропонімійну систему, яка легко піддається впливам моди на імена.

Якщо весь досліджуваний масив імен поділити на періоди з часовим проміжком у 20 років, узявши за основу роки народження їхніх носіїв, то можна побачити динаміку популярності імен та уподобання мешканців села (див. таблицю № 1). Однак, зауважмо, що ця динаміка дещо умовна, оскільки базується на записах у метричних, у погосподарських книгах, де зафіксовані живі мешканці села на кінець ХХ ст., а не кількість та імена новонароджених за кожен рік.

З таблиці видно, що в системі чоловічих імен уподобання мешканців села більш

стабільні: до десятка найпоширеніших імен, правда займаючи різні позиції, на всіх зрізах входять імена: *Микола, Іван*, за ними, майже на всіх зрізах, ідуть *Олексій, Григорій та Володимир*, а потім – на кількох зрізах: *Василь, Олександр, Віктор*. У системі жіночих імен змін в уподобаннях значно більше: одні й ті ж імена лідирують лише впродовж двох або щонайбільше трьох хронологічних проміжків: *Марія, Олександра, Катерина* – до 1940-их та 1960-их років, *Людмила, Наталя, Олена, Тетяна, Ольга* – починаючи з 1960-их до 1990-их років. Найдовше мали популярність ім'я *Ганна* та його варіант *Анна*, який набув статусу офіційного імені.

Таблиця №1.

Динаміка найуживаніших чоловічих та жіночих імен села Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області.

Роки народження	до 1920	1921-1940	1941-1960	1961-1980	1981-1993	1894-1993
Кількість осіб у селі такого віку	156	450	391	509	335	Разом 1841
місце	Жіночі імена					
1	Марія – 29 ¹	Марія – 43	Валентина – 31	Наталія – 37	Юлія – 18	Марія – 89
2	Олександра – 12	Ганна – 33	Ганна – 19	Людмила – 32	Анна – 16	Ганна – 58
3	Ганна – 6	Олександр – 26	Тетяна – 14	Тетяна – 27	Наталія – 14	Валентина – 57
4	Віра – 5	Ольга – 25	Любов – 13	Олена – 22	Вікторія – 14	Ольга – 54
5	Анастасія – 4	Раїса – 18	Надія – 12	Світлана – 18	Ольга – 12	Тетяна – 53
6	Катерина – 4	Катерина – 17	Раїса – 10	Валентина – 13	Олена – 11	Людмила – 49
7	Наталя – 4	Любов – 12	Катерина – 9	Ірина – 12	Світлана – 10	Наталя – 44
8	Дар'я – 3	Варвара – 10	Людмила – 8	Надія – 12	Тетяна – 10	Олена – 39
9	Меланія – 3	Ніна – 10	Ніна – 8	Ольга – 8	Людмила – 7	Олександр – 37
10	Мотря – 3	Лідія – 9	Ольга – 6	Оксана – 6	Анастасія – 5	Катерина – 36
	Чоловічі імена					
1	Іван – 7	Іван – 38	Микола – 36	Олександр – 35	Олександр – 30	Микола – 97
2	Микола – 3	Микола – 34	Віктор – 28	Сергій – 30	Сергій – 13	Олександр – 84
3	Олексій – 3	Григорій – 18	Володимир – 17	Володимир – 28	Микола – 10	Іван – 70
4	Василь – 2	Володимир – 13	Іван – 17	Віктор – 15	Олексій – 9	Володимир – 66
5	Григорій – 2	Віктор – 12	Олександр – 16	Геннадій – 15	Володимир – 8	Віктор – 60

¹ Тут і далі зазначено кількість мешканців села Новоукраїнка, що мають такі імена.

6	Дмитро – 2	Олексій – 12	Олексій – 15	Микола – 13	Віталій – 6	Сергій – 57
7	Петро – 2	Валентин – 10	Василь – 14	Віталій – 12	Дмитро – 6	Олексій – 45
8		Петро – 10	Григорій – 8	Ігор – 10	Іван – 6	Григорій – 30
9		Михайло – 9	Михайло – 7	Олег – 9	Роман – 6	Василь – 30
10		Василь – 9	Анатолій – 6	Анатолій – 8	Юрій – 6	Михайло – 23

Серед малопоширених імен можна виділити дві групи: одні належать представникам найстаршого покоління, а інші наймолодшим мешканцям. Перші можна вважати такими, що вже вийшли з ужитку, бо їх не вибирають для новонароджених сьогодні, а другі – тільки входять у іменник села і, можливо, з часом матимуть популярність і відповідно високий ступінь поширеності.

Процес переходу із активного в пасивне функціонування окремих імен, які зараз вважають застарілими, не менш цікавий, ніж спостереження за динамікою вживання популярних імен. Такі оніми залишаються в іменнику як раритетні одиниці, які вже не здатні постійно відновлюватися, бути твірною базою для розгалуженої сітки розмовно- побутових варіантів імен, бо вживаються, як правило, в одній, почасти офіційній, формі і здебільшого безпосередньо асоціюються з носіями, викликаючи чи то позитивні, чи то негативні емоції залежно від статусу носія в колективі, при цьому залишаючись абсолютно нейтральними у функції оніма.

Так до двадцятих років ХХ ст. із активного вжитку села вийшли такі чоловічі імена: *Євграф (1), Лаврентій (1), Лука (1), Мина (1), Пантелей (1), Платон (1), Савелій (1), Улян (1), Федосій (1), Юхим (1)*; жіночі імена: *Акулина (1), Домнія (2), Єфимія (1), Єфросинія (1), Ксенія (2), Февроня (1)* і варіант цього імені *Фефроня (1), Фекла (2), Федора (1), Устина (1), Юхимія (1), Серафима (2), Олімпіада (1)*. Варто зауважити, що кількість чоловічих імен порівняно з жіночими на першому та на другому зрізах значно менша. Навіть серед поширених імен до 20-их років ХХ ст. ми не змогли вибрати десятка, а записали в таблицю лише сім. Ці показники можна пояснити так: джерельною базою цього дослідження були погосподарські книги 1993 року, а не архівні матеріали, тому вони фіксували тільки живих мешканців або тих, що померли впродовж останніх п'яти – десяти років. Більшість же чоловіків, що народилися в селі в період до 30-их років ХХ ст., загинули на війні або ж, пройшовши через усі випробування, повернулися додому з підірваним здоров'ям і рано померли, і відповідно інформація про них відбита не в повному обсязі.

На другому зрізі (1921 – 1940 роки) до розряду застарілих перейшли всього 6 чоловічих імен: *Яків (1), Юлій (1), Семен (4), Прокіп (2), Степан (2), Данил (1)*, і 13 жіночих: *Агрипіна (2), Василина (2), Гертруда (1), Домна (1), Єлизавета (1), Іванна (1), Марфа (1), Уляна (2), Парасковія (1), Пелагея (3), Таїсія (2), Феодосія (2), Софія (4)*. Більшість із цих імен зафіксовано і в інших регіонах України, зокрема на Тербовельщині [4, 173], Західному Поліссі [5, 15]. Також їх виявлено в основах українських прізвищ, а щонайважливіше для нашого дослідження – в основах полтавських прізвищ [10, 48], що свідчить на користь колишньої популярності цих імен на території, звідки походять засновники села Новоукраїнка.

Цікаво, що на третьому зрізі (1941-1960 роки) імен пасивного іменника обмаль: три чоловічі: *Богдан, Борис, Тимофій*, і три жіночі: *Євдокія, Зінаїда, Зоя*, також два жіночі імені, принесених у іменник села росіянами: *Роза, Розалія*. Це можна пояснити остаточною зміною репертуару імен, яка відбувалася протягом першої половини ХХ ст. не тільки в Новоукраїнці, а й на всій території України, та відносним закріпленням уподобань мешканців села під впливом загальноукраїнської антропонімічної системи.

На двох останніх хронологічних зрізах спостерігається дві основні тенденції. Перша полягає у входженні в усталений антопонімікон села нових для нього імен. Так в 1961 – 1980 роках з'явилися жіночі імена *Лілія (5)* та *Римма (1)*, а в 1981 – 1993 роках – *Аліна (3), Альбіна (2), Аљона (4), Анжела (1), Жанна (1), Ліна (1), Сана (1)*. А друга тенденція полягає в поверненні давно забутих імен із пасивного іменника, як-от: *Христина (1), Ярина (1), Дар'я (1), Мар'яна (2)*. Серед чоловічих імен в іменнику з'явилися оніми слов'янського походження, зокрема *Владислав, Ростислав, Станіслав, Ярослав*, та давно забуті християнські імена: *Кирило, Максим*. А імена *Ігор (14)* і *Олег (10)* в передостанньому періоді взагалі, щойно з'явившись в іменнику, входять в десятку найпоширеніших чоловічих імен. Подібні тенденції простежуються на території всієї країни, що підтверджує загальнонаціональний характер іменника села Новоукраїнка.

1. Бачинська Г.Д. Антропонімія переселенців з Польщі на Тернопільщину: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Г.Д. Бачинська. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
2. Буга Т.В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Буга Т.В. – Донецьк, 2010. – 486 с.
3. Головачук Н.І. Німецькі прізвища Закарпаття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н.І. Головачук. – Одеса, 2003. – 20 с.

4. Горбач О. Говірки Тербовельщини // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. – С. 173.
5. Горбач О. Західнополіська говірка села Остримичі повіту Кобринь // Горбач О. Зібрані статті. V. Діалектологія. Фотопередрук. – Мюнхен, 1993. – С. 15.
6. Железняк І.М. Світоглядний код слов'янської антропонімічної лексики / І.М. Железняк // Актуальні питання антропоніміки: [зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / НАН України: Інститут української мови / відп. ред. І.В. Єфименко]. – К.: НАНУ, 2005. – С. 76-88.
7. Кравченко Г.В. Динаміка чоловічого іменника м. Донецька в українських та міжнародних сім'ях (20-30-і роки ХХ ст.) / Г.В. Кравченко // Актуальні питання антропоніміки: [зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / НАН України: Інститут української мови / відп. ред. І.В. Єфименко]. – К.: НАНУ, 2005. – С. 123-129.
8. Кравченко Л.О. Антропонімія Лубенщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кравченко Л.О. – К., 2002. – 347 с.
9. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / Кравченко Л.О. – К.: "Факт", 2004. – 198 с.
10. Кравченко Л. Прізвища західної частини Полтавщини, утворені від християнських імен / Л.О. Кравченко // Наукові записки. Серія: Мовознавство: [зб. наук. праць / відп. ред. Д.Г. Бучко]. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип.1. – С. 45-48.
11. Медвідь-Пахомова С.М. Реконструкція дописменного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімічної системи / С.М. Медвідь-Пахомова // Мовознавство. – 1998. – №1. – С. 20-27.
12. Медведєва О.Ю. Антропонімічні пріоритети мешканців Болграда (жіночий репертуар) / О.Ю. Медведєва // Актуальні питання антропоніміки: [зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю.К. Редька / НАН України: Інститут української мови / відп. ред. І.В. Єфименко]. – К.: НАНУ, 2005. – С. 154 – 159.
13. Осташ Л.Р. Слов'янські автохтонні власні особові імена в чеському антропоніміконі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / Л.Р. Осташ. – Київ, 2004. – 18 с.
14. Осташ Р. Внесок А. Віценза в дослідження гуцульських власних особових імен / Р. Осташ // Гуцульські говірки: Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць / НАН України: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / відп. ред. Я. Закревська]. – Львів: НАНУ, 2000. – С. 55-66.
15. Павелко С. Динаміка жіночих особових імен м. Косова / С.П. Павелко // Наукові записки. Серія: Мовознавство: [зб. наук. праць / відп. ред. Д.Г. Бучко]. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип.1. – С. 77-83.
16. Познанська В.Д. Назви професій як джерело творення прізвищ південно-східної України / В.Д. Познанська // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Загнітко]. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – Вип. 2. – С. 232-239.
17. Свистун Н. Динаміка особових імен м. Тернополя / Н. Свистун // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): [зб. наук. праць / відп. ред. В.В. Лучик]. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 69-72.

18. Скрипник Л.Г. Власні імена людей: словник-довідник / Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. [ред. В.М. Русанівський]. – 2-е вид., виправ. й доповн. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
19. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Монографія / Чучка П.П. – Ужгород, 2008. – 672 с.
20. Vişovan Ş. Interferente româno-ukrainene în toponimia Maramureşului / Vişovan Ştefan. – Baia Mare: Umbria, 2001. – 230 p.
21. Wolnisz-Pawłowska E. Antroponimia Karpat (stan badań w Polsce) / Ewa Wolnisz-Pawłowska // Студії з ономастики та етимології: [зб. наук. праць / відп. ред. О.П. Карпенко]. – К.: НАНУ, 2004. – С. 38 – 47.

This article carries out a comparative analysis of antroponymic system of the village of Novoukrainka and the antroponymic system of the western part of the Poltava region. Our choice of this topic has been determined by the fact that it is from the Poltava region that the first inhabitants came here approximately 200 years ago. This research has shown that almost 70 per cent of the system of surnames of Novoukrainka remained intact, and the list of names of this village constitutes a part of the general Ukrainian list of names because it shares common trends with it.

Key words: surname, name, antroponymic system, onim.

В статті зроблено порівняльний аналіз антропонімічних систем села Новоукраїнка і Західної Полтавщини. Вибір теми обумовлено тим, що саме з Полтавщини близько 200 років тому прибули перші переселенці. В результаті дослідження виявлено: майже 70% прізвищ переселенців збереглося; особисті імена селян, які були неотъемлемою частиною української антропонімії, мають спільні тенденції розвитку.

Ключевые слова: фамилия, имя, антропонимная система, оним.

УДК 81'373.232.1

ББК 81.2 УК – 4

Тетяна Зайцева

ІНШОМОВНІ ЕЛЕМЕНТИ В АНТРОПОНІМІЇ БУЗЬКО-ІНГУЛЬСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

У статті виявлені та проаналізовані іншомовні елементи в антропонімії Бузько-Інгульського межиріччя. Зроблено спробу простежити, чи вплинули міжетнічні та міжмовні контакти на формування сучасного антропонімікону регіону.

Ключові слова: прізвище, антропонім, формант, походження.

Україна – багатонаціональна держава, що знаходить своє відображення і у прізвищах, що побутують на її території.

Антропоніми іншомовного походження

виникали внаслідок контактів українців з іншими народами або як результат асиміляції іноземців, які поселилися серед корінного населення. Такі прізвища викликають особливий інтерес учених, оскільки вони є важливим джерелом дослідження міжмовних контактів в антропонімії.

П. Чучка одним із перших в українській ономастиці порушив питання про співвідношення свого та чужого стосовно прізвищ в Україні, дійшовши висновку, що “поняття “прізвища українців” протиставляємо поняттю “прізвища неукраїнців”, тобто прізвищам угорців, румунів, німців, словаків і т.д., а поняття “українські прізвища” протиставляємо поняттю “запозичені прізвища” [14, 144].

Загалом питання походження антропонімії, зокрема прізвищ, є одним із актуальних у вітчизняному мовознавстві. Структурну та семантичну специфіку прізвищ іншомовного походження вивчали М. Баскаков, Г. Бучко, Л. Гумецька, І. Железняк, М. Косничану, В. Ніконов, В. Сталтмане та ін.

Дослідники антропонімії окремих історико-географічних районів України також не оминули увагою цей клас онімів. Так, Т. Марталог розглядає прізвища північного степу, “основи яких можна витлумачити антрополоксемі іншомовного походження, що прийшли до українців не як запозичені апелятиви, а як готові вже прізвища” [9, 165].

Дослідниця антропонімії Північної Тернопільщини С. Шеремета зауважує, що прізвища іншомовного походження вказують на міжетнічні контакти з іншими народами, зокрема українсько-польські взаємовідносини, репрезентуючи такі особливості мови-джерела, яких немає в українській мові [15, 126]. І. Ільченко, окрім українських, виділяє в антропонімії надвеликолузького регіону прізвища тюркського, єврейського, польського та індоарійського походження [8]. І. Корнієнко нараховує серед прізвищ дніпровського припоріжжя 16,6% іншомовних лексем та понад 18% прізвищ походження яких можна визначити як російське [9, 132].

здійснюючи лексико-семантичний аналіз антропооснов північної донеччини, н. булава детально розглядає прізвища іншомовними чоловічими та жіночими іменами в основі [4]. Ю. Бабій серед загальної відіменних прізвищ середньої наддніпрянщини виокремлює 4,8% прізвищ, основи яких зберігають чоловічі (4,3%) та жіночі (0,5%) імена-запозичення [1, 79]. наявність у сучасному антропоніміконі центральної і східної донеччини запозичених прізвищ Ю. Новикова пояснює поліетнічним складом населення досліджуваної території, основну частину якого становлять українці, росіяни, греки, євреї, поляки, німці, білоруси [11, 30]. Ю. Блажчук серед прізвищевих назв та прізвищ Уманщини виділяє такі, що виникали

внаслідок контактів українців з іншими народами як результат асиміляції чужинців, що поселялися серед корінного населення, або як вуличні прізвища, які могли з'являтися через різні обставини [2, 111].

Метою нашої статті є виявити і проаналізувати іншомовні елементи в антропонімії бузько-інгульського межиріччя, яка нараховує 6,9% іншомовних прізвищ.

Іншомовні елементи почали з'являтися в українській мові дуже давно, але найбільш інтенсивне їх засвоєння почалося за часів козаччини, адже під час визвольних походів на Україну з усіх країв стікалися представники інших народів.

З останньої чверті XVIII ст. землі сучасної території Бузько-Інгульського межиріччя входили до складу новоросійської губернії. інтенсивне заселення та дозаселення території пов'язане з організацією тут військово-адміністративних та адміралтейських поселень, іноземних землевласницьких колоній із сербських, болгарських, грецьких, молдавських, німецьких переселенців. Територія, яка населялася протягом тривалого часу, в етнографічному плані являла собою досить строкату картину. На цей час тут проживали представники 57 етнічних груп, з яких найбільше виділялося 11 груп: українці, росіяни, євреї, молдавани, німці, поляки, болгары, білоруси, греки, татари, вірмени [3, 133].

Зробимо спробу простежити, чи вплинули ці міжетнічні та міжмовні контакти на формування сучасного антропонімікону Бузько-Інгульського межиріччя.

Прізвища російського походження

Серед твірних основ досліджуваних антропонімів чимало запозичень із російської мови: *Александров, Алексеев, Арбузов, Волков, Воробей, Горячий, Гребьонкін, Данілов, Дворнік, Дмитрієв, Кирпич, Кірілов, Кісельов, Константинов, Кузнецов, Літвінов, Мальчик, Медведєв, Михайлов, Мяжкий, Нікітін, Николаєв, Огурцов, Рижий, Садовнік, Сініцин, Скворцов, Субботін, Татьянін, Телегін, Топор, Трофімов, Уткін, Філіппов, Черьомуха* тощо.

Фіксуємо випадки “українізації” російських прізвищ (Воробець, Єфімець, Колбасенко, Медвідь) та приклади грубого порушення правил українського правопису в оформленні прізвищ російського походження (*Афанас'єв, Белоконь, Белошапка, Воробьов, Долгачьова, Кузнецов*).

Поширеність російських прізвищ на території бузько-інгульського межиріччя не є випадковим явищем. перша хвиля заселення регіону вихідцями з Росії припадає на часи кріпаччини, коли російські селяни масово тікали від поміщиків на вільні українські землі. Друга хвиля збігається в часі з ліквідацією кріпосництва в Росії та відповідно із землеробською колонізацією її окраїн.

“Сприятливе соціально-економічне становище, що склалося на південній Україні, перетворило край у район активного заселення, куди переселялися селяни з усіх губерній європейської частини Росії” [3, 129]. Третю хвилю масового переселення на ці землі зафіксовано тоді, коли десятки тисяч росіян, переважно кваліфікованих робітників та спеціалістів, після закінчення Другої світової війни направлялися на відбудову підприємств та спорудження нових об'єктів. “Великими партіями росіяни приїжджали на будівництво південноукраїнської АЕС, портів та суднобудівних заводів Миколаєва” [3, 131].

Прізвища румунського і молдавського походження

На території бузько-інгульського межиріччя фіксується чимало прізвищ румунського і молдавського походження, однією з характерних особливостей яких є наявність постпозитивного артикля -ул: *Булацескул, Віжкул, Запескул, Крекул, Лашкул, Маймескул, Миндрул, Попеску, Сандул, Спінул, Стернул, Терзеул*. Інший формальний показник – наявність форманта -уца (-іца): *Бацуца, Блануца, Казакуца, Виверіца, Деордіца, Добріца, Іоніца, Туріца, Фуркуліца*. Чимало прізвищ румунського та молдавського походження відрізняє характерний кінцевий формант -у: *Бежинуру, Бемліу, Бешлеу, Бирлеюру, Биткулеску, Бобеску, Боїштян, У Ботевату, Винту, Вієру, Гирбу, Гросу, Гуцану, Дончу, Дорончану, Доскінеску, Дурлеску, Женеску, Жиєру, Ізоряну, Кожокару, Лівадару, Мотреску, Педуару, Рокочу та ін.*

Появі румунських та молдавських прізвищ на Україні сприяли різні історичні причини. перша з них – масова втеча молдаван та румунів від турецького гноблення, друга – приєднання Бессарабії до України. неабияке значення має і близькість розташування бузько-інгульського межиріччя до прикордонної з Молдовою території.

Прізвища тюркського походження

Більшість прізвищ бузько-інгульського межиріччя, що мають в основах тюркські лексеми, наділені російськими суфіксами: *Аллахвердієв, Ахмедов, Бікбасєв, Бухтоярова, Гаджієв, Гахраманов, Джабарова, Джуламанов, Зіятдінова, Іскендеров, Карімов, Мерзалієв, Хазіахметов, Шашутдінова* та ін. Це можна пояснити багатовіковою історією взаємин російського та тюркських народів.

Серед досліджуваних прізвищ є чимало таких, що запозичені в готовому (структурно та лексично) вигляді. Це переважно відіменні утворення: *Абдрахман, Асіф, Гасан, Кизим*. фіксуємо прізвища відапелятивного походження: *бай* – “багач, великий землевласник, скотар, лихвар” [с, 56]; *баша* – “найвищий урядовець, вельможа, генерал” [5, 64]; *бей* – “дрібний феодалний власник або вищий чиновник, пан” [5, 74].

Тюркські прізвища утворювалися і від традиційних арабо-мусульманських імен. Наприклад, *Мананніков* – “милостивий” [6, 203]; *Мазитов* – “могутній” [6, 202]; *Мелікаєв* – “владика” [6, 205]; *Муллабаєв* – “господь” [6, 208]; *Мурад* – “бажаний” [6, 208]; *Мусаєв* – “дитя” [6, 208]; *Мустафін* – “обранець” [6, 208].

Деякі прізвища походять від складних імен із промовистими компонентами, наприклад, -улл – від араб. Бог: *Гафїулін, Сайфулін, Хайбуллаєв*.

Прізвища вірменського походження

У досліджуваному регіоні виявлена велика кількість прізвищ вірменського походження, це, по-перше, пояснюється давніми міжетнічними контактами наших народів, по-друге, на думку істориків, значне зростання представництва в південних областях України осіб із народностей Закавказзя спричинено численними міжетнічними війнами 80-х рр. ХХ ст. [3, 130].

Практично всі вірменські антропоніми ідентифікуються за кінцевими -ан (-ян): *Аветисян, Адилханян, Ангурян, Арутюнян, Бабаян, Барсегаєн, Галустьян, Давидян, Деліжан, Егенбарян, Кіракосян, Кузурлуян, Макукян, Мартеросян, Мкртчян, Мунтян, Оганесян, Саруханян, Согомонян*.

Одне зафіксоване прізвище є складним – *Тер-Арутюнян*, де *тер* указує на походження із сім'ї священослужителя [12, 288], а друга частина походить від особового імені.

Прізвища єврейського походження

Єврейське населення становило і становить значну кількість населення України, що пояснюється історичними факторами заселення української території. Не винятком є і досліджувана територія.

Фіксуємо у прізвищах бузько-інгульського межиріччя властиві єврейській мові форманти мови ідіш: -ер (*Багер, Вайнер, Долгер, Еллер, Квайсер*); -ман (*Гіцман, Гойман, Гришман, Кіцман, Ковтурман, Терзєман*), -штейн (*Беркенштейн, Мільштейн, Розенштейн, Форштейн*).

На думку багатьох науковців, формантна структура єврейських прізвищ являє собою взаємозв'язок семітської, германської та слов'янських мовних груп, тому не завжди можна точно розмежувати іменування німців та євреїв, євреїв та слов'ян [2, 12].

Прізвища німецького походження

У науковій літературі досить точно визначено час активного заселення території сучасного бузько-інгульського межиріччя представниками німецького народу. “Першим колоністом у нашому краї сміливо можна назвати Санкт-Петербурзького купця, прибалтійського німця Якова Фабре, якому в липні 1784 князь Потьомкін між річками Буг та Інгул виділив на заведення плантації 1500 десятин землі... а в 1803 році переселенням німців із Німеччини до Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній займалися

переселенські депутати Циглер і Шуртер” [7, 10–11].

Як уже зазначалось, певна кількість німецьких прізвищ схожа на єврейські. Спостерігаємо вже зафіксовані форманти *Вагнер, Вінтер, Вінтерголлер, Єйгерт, Кінстлер, Клінгерт, Крекер, Лейтнер, Ленерт, Лефтер, Міллер, Мозер, Ріхтер, Селлер, Тригерт, Фліцлер*.

Пояснюється це генетичною спорідненістю новосередньоріччя ідиш із німецькою (обидві Германської групи індоєвропейської мовної сім'ї). Власне ідиш – це мова німецьких євреїв.

Прізвища грецького походження

Давні зв'язки населення Північного Причорномор'я із грецьким народом вплинули на антропонімію бузько-інгульського межиріччя, перш за все виділяються прізвища з формантами -пуло, -іді, які „спеціалізуються” на передачі спадкової інформації – “нашадок того, кого названо твірним словом”: *Попандопуло, Кузміді, Феодоріді, Філікіді, Ільяді, Павліоті*.

У складі антропонімів патронімічного значення набувають і демінутивні суфікси -акі (*Василакі, Кутузаки*), -ул (*Діцул, Крецул, Лашкул, Спінул, Тофтул*).

Виявляємо антропоніми іншого походження (в незначній кількості): грузинського – *Кузібабашвілі, Шавдатуашвілі, Мікеладзе*; балтійського – *Гурскіте, Панайнта, Тельмаа*; корейського – *Дюгай, Кім, Лі, Огай*.

Фіксуємо певну кількість антропонімів із незрозумілою семантикою твірної основи, що може бути зумовлено її іншомовним походженням, наприклад, *Балло, Боар, Божю, Бузе, Делі, Коаде, Ксєне, Лакке, Узволк, Ціко*.

Прізвища іншомовного походження є цінним джерелом дослідження впливу чужомовних елементів на творення власних імен певного історико-географічного регіону. Найвність у сучасному антропонімічному бузько-інгульському межиріччя запозичених прізвищ пояснюється поліетнічним складом населення досліджуваної території, основну частину якого становлять українці, росіяни, молдавани, румуни, узбеки, таджиків, вірмени, євреї, німці, греки тощо.

1. Бабій Ю. Б. Прізвища сучасної Середньої Наддніпряни: Дис. ... канд. філол. наук. – Миколаїв, 2007. – 242 с.
2. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку ХХІ ст.: Дис. ... канд. філол. наук. – Умань, 2008. – 216 с.
3. Бойко Я. В. Заселення Південної України (60-90-ті роки ХІХ ст.) / Я. В. Бойко // Південна Україна. – 1996. – № 1. – С. 129 – 134.
4. Булава Н. Ю. Антропонімія Північної Донеччини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Одеса, 2005. – 205 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінський ВТФ “ПЕРУН”, 2001. – 1440 с.

6. Гафуров А. Г. Лев и Кипарис. О восточных именах / А. Г. Гафуров. – М.: Наука, 1971. – 240 с.
7. Заковоротний Д. И. Немцы-колонисты в Северном Причерноморье (1803-1944 гг.) / Д. И. Заковоротний. – Николаев: издательство Ирины Гудым, 2009. – 152 с.
8. Ільченко І. І. Прізвища іншомовного походження надвеликодузького регіону // Актуальні питання антропоніміки: Зб. матеріалів наук. читань пам'яті Ю. К. Редька / ред.: І. В. Єфіменко; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2005. – С. 104 – 109.
9. Корніснюк І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження): Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2004. – 176 с.
10. Марталого Т. В. Антропонімія північного Степу України: Дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1997. – 186 с.
11. Новикова Ю. М. Семантико-словотвірна структура прізвищ Центральної і Східної Донеччини: Дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2008. – 217 с.
12. Унбегаун Б. О. Русские фамилии / Б. О. Унбегаун. – М.: ПРОГРЕСС, 1989. – 440 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія як засіб етнічної ідентифікації людності / П. П. Чучка // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 11 – 21.
14. Чучка П. П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії // Питання ономастики Південної України: Доповіді та повідомлення V Республіканської міжвузівської ономастичної конференції (Миколаїв, травень 1974 р.). – К.: Наукова думка, 1974. – С. 141 – 149.
15. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини: Дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2002. – 187 с.

The article focuses on discovering borrowing elements in bug-ingul's areal anthroponomy. We try to discover how ethnic and language conflicts affect forming of modern surname's system of a region.

Key words: surname, anthroponym, formant, nationality specific.

В статті виявлені та проаналізовані мноязичні елементи в антропонімії бузько-інгульського межиріччя. Сделана попытка проследить, влияют ли междуетнические контакты на формирование современного антропонимикона.

Ключевые слова: фамилия, антропоним, формант, происхождение.

УДК 81'373.231

ББК 81.411

Марія Наливайко

КОЛЕКТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРІЗВИСЬКА

У статті здійснено спробу виділити і проаналізувати семантичні розряди колективно-територіальних прізвищ, визначено їхню роль і місце

в неофіційній антропонімії.

Ключові слова: колективно-територіальне прізвисько, неофіційна антропонімія, прізвисько, семантичний розряд.

У побуті українців для ідентифікації особи використовуються різні види антропонімів. Важливою проблемою є чітке визначення компонентів, які творять неофіційну систему іменування. Неофіційна система відрізняється від урядово-адміністративної перш за все тим, що вона є продовженням так званої однойменної системи, характерною ознакою якої є принцип індивідуального іменування [1, 3].

До неофіційних іменувань належать насамперед прізвиська, однак цей клас антропонімів ономасти трактують по-різному. У сучасній антропонімії термін “прізвисько” часто вживають стосовно широкого кола неофіційних іменувань, у тому числі відіменних та відпрізвищевих утворень. Проте відомий ономаст М. Худаш дещо звужує це коло, не вважаючи прізвишками прямі найменування по батькові, матері тощо, а також апелювативні назви, різні атрибутивні окреслення на зразок: *Іван зумений, Петро подвірний* [15, 100]. Він визначає “прізвисько” як додаткове неофіційне ім'я, дане людині іншими людьми відповідно до її характерних рис, обставин, що супроводять її в житті, за якоюсь аналогією, за походженням й іншими мотивами [15, 83].

На думку І. Сухомлина, неофіційне прізвище (прізвисько) відбиває реальні риси зовнішності, характеру носія або свідчить про ступінь родинних стосунків його з іншими членами сім'ї [14, 37]. П. Чучка зараховує до прізвищ усі неофіційні назви людей [19, 13].

Сучасні прізвиська – це клас мовних одиниць словесного чи синтаксично подільного характеру, які служать неофіційними назвами, характеристиками різних реалій, що відрізняються своєрідними принципами номінацій, обмеженою сферою вживання, і виконують специфічну функцію в мовленні [2, 296–297].

Кожне прізвисько є “лінгвальним фактом” антропонімії. Для антропоніміста важливо, як прізвисько називає носія, тобто яке його синхронне антропонімне функціонування [5, 15].

Прізвиська – це додаткові, неофіційні (другі) назви (усталені чи неусталені), що передаються або не передаються спадково [11, 37].

Ми розуміємо під прізвищем додаткове ім'я, дане людині її оточенням відповідно до характерної риси, певної життєвої обставини чи за якоюсь аналогією. Відносимо до прізвищ також андроніми, гінеконіми тощо.

Прізвиська ідентифікують носія, одночасно приховуючи зміст апелювативної семантики [21]. Основні ознаки прізвищ, що відрізняють їх від інших антропонімів, визначає Є. Даниліна [2, 292–297].

Зацікавлення ономастичним матеріалом, пов'язаним із неофіційними іменуваннями осіб, засвідчує поява низки наукових публікацій, зокрема наукові дослідження Г. Бучко [1], Л. Кравченко [6], М. Лесюка [7], О. Михальчук [8], Р. Остаха [9; 10], а також "Прізвиська Нижньої Наддніпряни" В. Чабаненка [17], "Словник прізвиськ північно-західної України" Г. Аркушина [13], "Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині" Н. Шульської [20].

В українській антропонімії важливе місце займають колективні прізвиська, які даються не окремим особам, а певному колективу людей – усім жителям населеного пункту як загальне, колективне прізвисько. Такі прізвиська в системі антропонімів утворюють окремий клас – *nomina collectivae*, цікавий своєю структурою, семантикою, функціонуванням [18, 63]. Проблема колективно-територіальних прізвиськ ще не знайшла свого глибокого висвітлення в українській антропонімії. На матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей В. Чабаненко досліджував колективно-регіональні прізвиська [16]. За спостереженнями В. Чабаненка, колективно-регіональні прізвиська вмотивовуються: а) родом занять переважної більшості жителів певного села; б) етнічним складом першопоселенців [16, 18]. У регіонально-групових прізвиськах відбиваються умови життя населення певної місцевості, особливості побуту. Такі прізвиська-мікроетноніми можуть служити своєрідним джерелом відомостей з етнографії. У прізвиськах-мікроетнонімах зберігається багато інформації про мовну самосвідомість жителів різних територій [3]. Регіонально-групові прізвиська віддзеркалюють специфічні діалектні риси мови [4, 128].

Є. Черняхівська проаналізувала колективні прізвиська як „самостійний клас назв у системі антропонімії, виникнення якого мотивується як лінгвальними, так і екстралінгвальними факторами. Характерною рисою назв цього класу є найменший у порівнянні з назвами інших класів ступінь абстрактності...” [18, 65].

У російській антропонімії особливості „колективно-територіальних” прізвиськ досліджували Є. Даниліна [2] та П. Поротніков [12]. На думку П. Поротнікова, такі прізвиська знаходяться в пасивному словниковому запасі старшого покоління [12, 154].

Предметом нашої статті є колективно-територіальні прізвиська. Об'єктом розгляду стали прізвиська сільської місцевості, зафіксовані автором на території Львівської області. У народнопобутовому мовленні жителів Львівщини функціонують прізвиська, якими одне село прозиває жителів іншого.

Аналізовані колективні прізвиська, утворені семантичним способом, поділяємо на кілька розрядів:

1. Назви, утворені від давньої назви населеного пункту: *Холоївці* (с. Вузлове Рдх) походить від колишньої назви Холоїв, *Германівці* (с. Тарасівка Пст) – від давньої назви Германів, *Конюшецькі* (с. Луки Сmb) – від колишньої назви Конюшки, *Пакістяни* (с. Нагірне Мст) – від давньої назви Пакість.

2. Прізвиська, утворені від імені першого поселенця чи давнього власника села: *Бенішці* (с. Золочівка Злч) – від імені власника села *Беня* < *Бенедикта*, *Гаврилі* (с. Полонична КБ) – від імені першого жителя села Гаврила Глушка.

3. Іменування, утворені від етнонімів, назв народностей: *Австріяки* (с. Стремільне Рдх) – через село проходив кордон між Австрією і Угорщиною, *Бойки* (с. Варяж Скл, с. Рихтичі Дрг, с. Стаївка Скл, с. Мильчиці Грд, с. Тухолька Скол) – перші поселенці з Бойківщини, *Венгрияки* (с. Сушно Рдх), *Волиняки* (с. Княже Рдх, с. Стоянів Рдх) – до 1961 року села належали до Волині, *Гуцули* (жителі с. Варяж Скл, с. Корчів Скл), *Італійці* (с. Переліски Брд), *Китайці* (с. Батьків Брд, с. Деревляни КБ, с. Ожидів Бск, с. Унятичі Дрг) – багатолюдні села, *Лемки* (с. Мильчиці Грд, с. Рихтичі Дрг, с. Старе Село Пст, с. Стрілки Прм), *Лешки* (с. Зав'язанці Мст) – багато поляків переселилось під час Польської доби, *Мадяри* (с. Бортники Ждч, с. Сушно Рдх, с. Первятичі Скл), *Монголи* (с. Угільня Стр), *Сасівські жиди* (с. Сасів Злч), *Татари* (с. Бердихів Явр, с. Великі Дідушичі Стр, с. Вороняки Злч, с. Дуліби Ждч, с. Завадів Явр, с. Лопушна Прм, с. Малі Мокряни Мст, с. Наконечне Друге Явр, с. Підберізіці Пст, с. Поздимир Рдх, с. Старява Мст, *Цигани* (с. Київець Мкл, с. Котоване Дрг, с. Ситихів Жвк, с. Сіде Сmb, с. Стоки Прм, с. Тетевчиці Рдх).

4. Прізвиська, пов'язані з соціально-економічним ладом: *Шляхта* (с. Городище Сmb, с. Липник Жвк, с. Пеняки Брд), *Шляхтички* (с. Пониква Брд) – назва пов'язана з тим, що в селі були пани.

5. Назви, пов'язані з розвитком духовної і матеріальної культури: *Багачі* (с. Грусятічі Ждч) – у селі цегляні будинки покриті черепицею, *Кожухи* (с. Маркопіль Брд) – носили кожухи.

6. Назви, пов'язані з географічним середовищем: *Бруков'яники* (с. Сидорівка Ждч) – у селі родиться бруква, *Вовки* (с. Соколя Мст) – у лісі були вовки, *Грabcьки* (с. Стільсько Мкл) – біля села росте грабовий ліс, *Каштани* (с. Лівчиці Ждч) – назва пов'язана з тим, що в парку ростуть каштани, *Зайці* (с. Крехів Ждч) – у лісах багато зайців, *Зубри* (с. Коростів Скол) – у лісі були зубри, *Кутняки* (с. Вербівчик Брд) – село розташоване в кутку району, *Маслеки* (с. Кологори Ждч), *Намульняки* (с. Буковина Ждч) – Дністер розливається на території села, *Поболотяники* (с. Вівня Стр) – навколо села було болото, *Терновки* (с. Новосілки Прм) – у селі росте багато терену.

7. Іменування, що вказують на рід занять, професію, форми праці жителів сіл: *Бульбани* (с. Горішне Мкл, Тернопілля Мкл) – вирощують картоплю, *Вівсеники* (с. Кізілів Бск) – сіяли овес, *Грибники* (с. Побіч Злч) – люблять ходити по гриби, *Гусярі* (с. Кошелів Жвк) – розводили гуси, *Козарики* (с. Монастирець Стр) – збирають козари, *Коцюбайники* (с. Пониковиця Брд) – у селі виробляли і продавали кошоби, *Козятники* (с. Попелі Дрг) – розводять кіз, *Кошики* (с. Гніздиці Ждч, с. Підгать Мст), *Кошикарі* (с. Сулятичі Ждч) – плетуть кошики, *Лошаки* (с. Колодуби Мкл) – розводили лоша, *Огірки* (с. Чишки Мст, с. Пикуловичі Пст), *Орендари* (с. Висоцько Брд) – люди орендують землю для посіву пшениці, *Пацетники* (с. Грушів Дрг, с. Лисятичі Стр, с. Літиня Дрг, с. Подусів Прм, с. Старий Милятин Бск) – вирощують поросят, *Полотняники* (с. Батьків Брд) – вирощували льон і вибілювали полотно, *Помідорники* (с. Грядя Жвк), *Пшеничники* (с. Грусятічі Жвк) – сіяли пшеницю, *Спиртовики* (с. Струтин Злч) – люди працюють на спиртзаводі, *Співаки* (с. Лагодів Прм), *Трачі* (с. Полове Рдх), *Цибульняки* (с. Іванівка Прм, с. Отиневичі Ждч), *Цеглярі* (с. Чаниж Бск) – у селі були майстерні, *Цибульняки* (с. Бабина Сmb, с. Велика Вільшаниця Злч, с. Лішня Дрг, с. Яструбичі Рдх), *Часники* (с. Верхобуж Злч) – вирощують часник, *Шахтарі* (с. Тростянець Злч) – у селі була шахта, на якій працювало багато жителів села, *Шевці* (с. Крукеничі Мст), *Шевчики* (с. Старий Розділ), *Ягодяники* (с. Нестюки Злч) – у садах росте багато ягід.

8. Іменування, утворені від назв, що характеризують зовнішні риси жителів сіл: *Білобріси* (с. Дашава Стр), *Волвовачі* і *Гулі* (с. Нижне Синьовидне Скол) – жителі села хворіють через погану воду, тому мають гулі на шії, *Гарні* (с. Корчин Рдх), *Макогоні* (с. Загір'я Сmb, с. Лешнів Брд, с. Чайковичі Сmb) – люди стриглись „під макогін”, *Татари* (с. Керниця Грд) – люди з чорним волоссям, смагляві, схожі на татар, *Шараварники* (с. Підгородище Прм) – ходили в шараварах.

9. Іменування, утворені від назв, що характеризують особливості поведінки, звичок, уподобань: *Зарізяки* (с. Замочок Жвк) – у селі бували часті бійки, *Злодії* (с. Паликорови Брд, с. Сновичі Злч, с. Туринка Жвк), *Палії* (с. Верхній Дорожів Дрг) – підпалювали свої будинки, щоб отримати страхування, *Палюхи* (с. Батятичі КБ) – підпалювали будинки задля страхування, *Самолюби* (с. Стронятин Жвк), *Фальшиві* (с. Калинівка Явр), *Шляки* (с. Великі Грибовичі Жвк) – вживають лайливі слова.

10. Назви, утворені від особливостей мовлення жителів сіл: *Братчики* (с. Ріпчиці Дрг) – прізвисько виникло після війни як звертання, *Буласи* (с. Гостинцеве Мст) – говорять „де булас”, *Варихачі* (с. Климець Скол) – голосно говорили, *Галаки* (с. Тучапи Грд) – жителі

люблять багато говорити, „галакати”, *Голени* (с. Звижень Брд) – у мовленні переважає приставний г, *Либойники* (с. Голешів Ждч) – говорили протяжно ойой, *Сепки* (с. Братковичі Грд) – казали сепка замість „шапка”, *Тераки* (с. Годині Мст) – говорили тера замість сьогодні, *Хойці* (с. Острів Сmb) – кликали корову словом „хойці”.

11. Назви, пов'язані з історичним минулим села: *Гопанці* (с. Новосілки Злч) – на село напали татари, „гопали”, *Смикали* (с. Чижиків Пст) – у давнину село „смикали” з різних сторін татари.

Отже, прізвиська стають невід'ємною частиною ідентифікації цілого колективу сільських жителів. Вони є складовою антропонімікону України. За структурою колективно-територіальні прізвиська – здебільшого іменники (*Братчики*, *Вовки*, *Гаврилі*, *Голени*, *Зубри*, *Татари*), значно менше серед них прикметників (*Гарні*, *Конюшецькі*, *Фальшиві*) та дієслів (*Смикали*), які мають форму множини.

Колективно-територіальні прізвиська за часом виникнення поділяємо на давні та нові. Нові колективні прізвиська творилися недавно (*Орендари*, *Спиртовики*). Давні іменування мають столітню історію, відбивають минуле, побут, звичаї, форми праці населення (*Австріяки*, *Багачі*, *Бульбани*, *Італійці*, *Кожухи*, *Поболотяники*, *Шараварники*, *Шевчики*, *Ягодяники*).

Умовні скорочення назв районів

Брд	– Бродівський
Бск	– Буський
Грд	– Городоцький
Дрг	– Дрогобицький
Жвк	– Жовківський
Ждч	– Жидачівський
Злч	– Золочівський
КБ	– Кам'яно-Бузький
Мкл	– Миколаївський
Мст	– Мостиський
Прм	– Перемишлянський
Пст	– Пустомитівський
Рдх	– Радехівський
Скл	– Сокальський
Скол	– Сколівський
Сmb	– Самбірський
Стр	– Стрийський
Явр	– Яворівський

1. Бучко Г. Є. Народнопобутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К.: Київ, 2002. – С. 3 – 14.
2. Даниліна Е. Ф. Прозвища в сучасному руському мовленні / Е. Ф. Даниліна // *Восточно-славянская ономастика. Материалы и исследования*. – М.: Наука, 1979. – С. 281–297.
3. Журавлєв А. Ф. Етнографія в прозвищах / А. Ф. Журавлєв // *Русская речь*. – 1984. – № 3. – С. 116 – 123.
4. Журавлєв А. Ф. Областные прозвища / А. Ф. Жу-

- равлев // Русская речь. – 1984. – № 5. – С. 124 – 129.
5. Ковалик І. І. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР / І. І. Ковалик // Повідомлення української ономастичної комісії. – Вип. 4. – К., 1967. – С. 15 – 30.
 6. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // Studia Slavistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка [Текст] : зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150 – 158.
 7. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1. Pod redakcją Stefana Warchola / – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227-240.
 8. Михальчук О. І. Сучасні українські прізвиська: відомі деривати / О. І. Михальчук // Studia Slavistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка [Текст] : зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 163 – 168.
 9. Остах Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 1. / Р. І. Остах // Українська пропріальна лексика. – К. : Кий, 2000. – С. 115 – 121.
 10. Остах Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 2. / Р. І. Остах // Українське і слов'янське мовознавство. – № 4 (138). – Ужгород, 2001. – С. 408 – 412.
 11. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія (Проект) / В. В. Німчук // Повідомлення української ономастичної комісії. – Вип. І. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 24 – 43.
 12. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области / П. Т. Поротников // Антропонимика. – М.: Наука, 1970. – С. 150-154.
 13. Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. Т. І: А – Й / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
 14. Сухомлин І. Д. Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30 – 58.
 15. Худаш М. Л. Історія української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
 16. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення української ономастичної комісії. – Вип. 14. – К., 1976. – С. 16 – 19.
 17. Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини: У 2-х кн. / В. Чабаненко – Запоріжжя, 2005.
 18. Черняхівська Є. М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є. М. Черняхівська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів. : Львівський державний університет імені Івана Франка, 1975. – Вип. 9. – С. 62 – 65.
 19. Чучка П. П. Антропонимия Закарпатья : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол.

- наук : спец. 10.661 “Языки народов СССР (украинский язык)” / П. П. Чучка. – К., 1970. – 42 с.
20. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шульська / Луцьк : Вид-во „Волинська обласна друкарня”, 2008. – 164 с.
 21. Mrozek R. Pozycja tworów przezwiskowych w systemie antroponimicznym / R. Mrozek // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 271.

The article makes an attempt to highlight and analyze the semantic types of collective-territory nicknames, to determine their part and place in the non-official anthroponomy.

Key words: collective-territory nickname, nickname, non-official anthroponomy, semantic type.

В статті зроблено спробу виділити та проаналізувати семантичні розряди колективно-територіальних прозвиськ, определено їх роль і місце в неофіційній антропонимії.

Ключевые слова: коллективно-территориальное прозвище, неофициальная антропонимия, прозвище, семантический разряд.

УДК 81'373.232: 81'373.6

ББК 81.2 Ук-4

Вирста Наталія

ВІДЕТНОНІМНІ ПРИЗВИЩА ПОКУТТЯ

У статті проаналізовані прізвиська Покуття, мотивовані етнонімами, встановлені основні способи їх творення, зокрема визначені найпродуктивніші прізвиськові суфікси, які взяли участь у формуванні відетнонімних прізвиськ.

Ключові слова: етнонім, прізвисько, суфікс.

Назви людей за їх етнічними ознаками активно збагачували національний антропонімікон [6, 127]. Основна причина виникнення таких іменувань — переселення людей із однієї етнічної території на іншу. Нетипова національна або етнічна належність була чіткою ідентифікацією особи в межах окремого колективу [2, 23]. Назви людей за цими ознаками швидко приживалися в новому середовищі, набуваючи ознак спадковості, і виконували функцію сталих додаткових окреслень особи, які послужили основою для багатьох українських прізвиськ.

Предметом розгляду в нашій статті є 170 прізвиськ Покуття, мотивованих етнонімами. Основи цих прізвиськ віддзеркалюють орієнтовно 40 найменувань за етнічною ознакою, абсолютну більшість серед яких становлять етноніми Центральної Європи, головно слов'янські. Відомо, що відетнонімі іменування не завжди репрезентували належність людини до певного

народу чи етнічної групи [5, 32]. Не є винятком у цьому плані й Покуття. Частина прізвиськ покутян, в основах яких відбиті назви за національною або етнічною ознакою, можна розглядати як мотивовані прізвиськами, присвоєними особі за якоюсь другорядною ознакою, за якимсь вчинком або випадком.

Прізвиська Покуття, мотивовані етнонімами, найчастіше скупчені в ареалах давніх етнічних стиків регіону — з Гуцульщиною, Буковиною. Найпопулярнішими є прізвиська, що походять від назв етносів, які здавна заселяють Покуття, а також суміжні з ним території. Вони становлять майже дві третини від усіх прізвиськ аналізованої групи і фіксуються, як правило, рівномірно по всій території досліджуваного регіону, а кількість носіїв кожного прізвиська становить понад 50 осіб. Серед відетнонімних прізвиськ можна виділити особливо популярні з кількістю носіїв більше ста осіб: *Бойчук* (у 86 селах — 1645 носіїв), *Гуцуляк* (відповідно 49 — 679), *Волощук* (43 — 366), *Бойко* (44 — 252), *Волошин* (35 — 150), *Бойків* (15 — 174), *Басараб* (15 — 137), *Уринчук* (7 — 129), *Гоцуляк* (9 — 124), *Гуцул* (14 — 120), *Черкес* (8 — 111).

Непопулярними на Покутті є прізвиська, які походять від назв етнічних груп, що є нетиповими для цього регіону. Вони становлять одну третю від усіх прізвиськ аналізованої групи, фіксуються здебільшого в одному-двох селах, а кількість їх носіїв становить від 5 до 10 осіб. Абсолютна більшість таких непопулярних прізвиськ локалізується на Коломийщині, яка на час становлення прізвиськової системи (кінець XVIII - початок XIX ст.) вважалася центром економічного та політичного розвитку території Покуття і мала торгівельні зв'язки з багатьма державами Балкан, Балтики, Центральної Європи, а отже, там дійсно могло бути значне скупчення представників різних народностей. Сказане ілюструють прізвиська: *Арабчак*, *Арабчук*, *Басараба*, *Вогринюк*, *Венгер*, *Влох*, *Кацаб'юк*, *Кушуб'як*, *Арнаут* (тур. *ar nauk* “албанець”), *Горватець*, *Москаль*, *Московець*, *Прус*, *Русин*, *Циганчук*.

Приблизно 70 прізвиськ Покуття аналізованого типу омонімі з назвами за етнічною або національною ознакою, тобто вони утворені семантичним способом. У цій групі прізвиськ виділяємо суфіксальні та безсуфіксні іменники.

Прізвиська - суфіксальні іменники. В українській мовній традиції XVI – XVIII ст. для деривації поміна *nationalia* використовувалися суфікси: *-акъ*, *-аль*, *-ань*, *-ець*, *-икъ*, *-инь* (*-анинь* / *-янинь*, *-чанинь*), *-ить* (*-ита*), *-чикъ* та ін. [1, 30]. Основним суфіксом при творенні етнонімів у той час був дериваційний афікс *-инь* (*-анинь*, *-янинь*), на другому місці щодо продуктивності — формант *-ець*, на третьому — *-чикъ* [1, 31]. У системі сучасної української мови досліджувана група слів є досить

динамічною і багатою; похідні номінації, як правило, виступають із загальним значенням “носії етнічної ознаки”. Це значення постійно конкретизується, модифікується завдяки різноманітності твірних основ [1, 35].

В антропонімії Покуття засвідчені назви осіб за етнічною ознакою з суфіксами: *-ець*, *-ак* (*-як*, *-чак*), *-ин*, *-ко*, *-ич*.

Суфікс *-ець* у сучасній українській мові творить з-поміж інших дериватів також особові назви за етнічною ознакою [3, 19]. В сучасний період цей словотвірний тип належить до продуктивних [4, 77-78]. Відетнонімі прізвиська Покуття на *-ець* відбивають здебільшого загальноновживану лексику: *Донець*, *Волинець*, *Литовець*, *Московець*, *Німець*, *Українець*. Деякі прізвиська можна розглядати і як семантичні, і як морфологічні деривати: *Горватець* (< ап. *горватець* або < антр. *Горват*), *Литвинець* (< ап. *литвинець* або < антр. *Литвин*) та ін.

На другому місці за продуктивністю тепер на Покутті є відетнонімі прізвиська, омонімі з назвами на *-ак* (*-як*). У сучасній українській мові відіменникові деривати з суфіксом *-ак* (*-як*), що означають особу за національністю, належать до малопродуктивного словотвірного типу [4, 78]. В основах аналізованих прізвиськ Покуття відбита загальноновживана та оказіональна лексика: *Подоляк*, *Поляк*, *Потурнак*, *Прусак*, *Руснак*, *Словак*, *Слов'як*; *Босняк*, *Литвак*, *Литвяк*, *Уграк*.

Поширеними в історичний період і малочисельними в сучасний є прізвиська, омонімі з етнонімами на *-ин*. Етимони прізвиськ на *-ин* віддзеркалюють переважно загальноновживані лексеми української мови: *Венгрин*, *Волошин*, *Литвин*, *Лотвин*, *Русин*, *Татарин*, *Турчин*, *Угрин*.

Незначна кількість прізвиськ утворена від етнонімів на *-аль*, *-ан*, *-ич*, *-ко*, *-ок*, *-ук*: *Москаль*, *Гураль* / *Гораль*; *Молдован*; *Маскович*; *Бойко*, *Лемко*; *Турок*; *Поліщук*.

Прізвиська - безсуфіксні іменники становлять трохи менше ніж половину від загальної кількості прізвиськ Покуття, утворених семантичним способом від назв за етнічною або національною ознакою: *Басараб*, *Венгер*, *Влох*, *Гоцул* / *Гуцал* / *Гуцол* / *Гуцул*, *Караїм* (*караїм* “представник однієї з тюркомовних народностей” [ЕС I, 383]), *Мазур*, *Прус*, *Француз*, *Чемерис* (пор. *чемериси* “етногрупа марійців, які переселилися до українських воєводств Речі Посполитої 1527, а також протягом Марійсько-Московських воєн (після падіння Казанського ханства” [ЕД, 164]), *Черкас* (пор. *черкаси* “старовинна назва українців, зокрема козаків”), *Шваб* (пор. *шваби* “обласна група німців, населення колишнього герцогства Швабії” [СУМ XI, 421]), *Швед*. До цієї групи зараховуємо також прізвиська, омонімі з іншомовними лексемами: *Арнаут*, *Голендер*, *Гораль*, *Гураль* (пол. *góral*

“верховинець”), *Орос* (угор. *orosz*, що з тюрк. *uruz* “русин, руський” [Чучка, 420]).

Одне прізвище мотивоване композитною назвою, що є оказіональним утворенням: *Русковолошин*.

На національність або етнічну належність особи могли вказували також прізвища, омонімі з відносними прикметниками на *-ський*. Це такі прізвища, як: *Буковинський, Венгриновський, Венгринський, Венгровський, Волинський, Волошинський, Литвинський, Литвицький, Литовський, Молдавський, Муравський, Подольський, Польський, Татарський, Турецький, Угорський, Уруський* та ін. Деякі прізвища на *-ський*, в основі яких виділяється етнімі, можуть мати відойконіміне походження: *Латишевський* (< *латиш* або < *с. Латишеве* (Донецька обл.), *Поляковський* (< *поляк* або < *с. Поляківка* (Черкаська обл.), *Турчинський* (< *турчин* або < *с. Турчинка* (Житомирська обл.).

Приблизно 100 прізвищ Покуття, мотивованих назвами за етнічною або національною ознакою, утворено морфологічним способом. Вони становить 63 % від загальної кількості сучасних відетнонімних прізвищ і 68 % від прізвищ такого типу, зафіксованих в історичному матеріалі за даними Йосифінської і Францисканської метрик¹ (далі: ЙМ і ФМ). Зменшення частки сучасних відетнонімних прізвищ морфологічного способу творення відбулося під час стабілізації прізвищевої системи внаслідок втрати антропонімами посесивних або (рідше) патронімічних формантів. Абсолютна більшість (96 %) засвідчених у метриках відетнонімних прізвищ на *-ів* на етапі формування прізвищевої системи стабілізувалась як прізвища семантичного способу. Свідченням неусталеності системи називання в історичний період є метричні записи, в яких одна і та ж особа (переважно в ЙМ) могла ідентифікуватись по-різному:

Село	ЙМ	ФМ	поч. ХХІ ст.
Верхній Вербіж	_____	<i>Woloszyn</i> або ² <i>Woloszczuk</i>	<i>Волошук</i>
Велика Кам'янка	<i>Boyczeniuk, Boyczuk</i> або <i>Boyko</i>	<i>Boyczuk, Boykow</i>	<i>Бойчук</i>
Волосів	<i>Boyczuk</i>	<i>Boykow</i> або <i>Boyko</i>	<i>Бойчук, Бойко</i>
Стопчатів і Ковалівка	<i>Boyko</i> або <i>Boieczko</i>	<i>Bojko</i>	<i>Боєчко, Бойків, Бойчук</i>
Хом'яків (суч. Березівка)	<i>Goralow</i> або <i>Gural</i>	<i>Goralow</i>	<i>Гураль</i>
Чорний Потік	<i>Litwiniuk</i> або <i>Litwinow</i>	_____	<i>Литвинюк, Литвинко, Литвин</i>

¹ Йосифінська і Францисканська метрики є першими поземельними кадастрами Галичини, що знаходяться у ЦДІА у Львові, фонд 19, 20.

² Тут і далі приклади з “або” називають одну особу

Підвисоке	<i>Moskaluk</i> або <i>Moskalik</i>	<i>Moskaluk</i>	_____
Лісна Тарновиця	<i>Woloszuk</i> або <i>Woloszyn</i>	_____	<i>Волошук, Волошин, Яволишнюк</i>
Сокирчин	<i>Woloszyn</i> або <i>Woloszczuk</i>	_____	<i>Волошук</i>

Найпродуктивнішим прізвищетворчим формантом у групі відетнонімних прізвищ Покуття виявився суфікс *-ук (-юк), -чук*. За його допомогою утворена майже половина відетнонімних прізвищ морфологічного способу деривації: *Венгерчук, Венгренюк, Волошенюк, Волошук, Волощук, Литвинчук, Литвинюк, Литовчук, Молдавчук, Москалюк, Русначук, Сербенюк, Угринчук, Українчук, Циганюк, Шведюк* та ін.

Значна кількість відетнонімних прізвищ Покуття утворена за допомогою багатобуквенного суфікса *-ак (-як), -чак* *Арабчак, Венгриняк, Гоцуляк / Гуцуляк, Кошуб'як, Лемчак, Мазурак, Турчак, Турчиняк, Угорчак, Угринчак, Угриняк, Woloszak, Woloszczak*. Зрідка він міг, імовірно, приєднуватися до іменувань з іншим патронімічним формантом: *Tatareyczak* (< *Tatarей* < *Tatar*).

Активним прізвищетворчим формантом виступав у історичний період посесивний суфікс *-ів*: *Basarabow, Wojaczkow, Wojcakow, Cyganow, Lemkow, Moskalow, Niemcow, Russinow, Uhrakow, Uhrynaw, Wolochow, Woloszynow, Ziganow*. Тепер відетнонімні прізвища на *-ів* пересунулися з другого на останнє місце і представлені одним прикладом: *Бойків*.

Значно менше відетнонімних прізвищ утворено за допомогою посесивного суфікса *-ин*, який приєднувався до жіночих та чоловічих іменувань на *-а*: *Madzaryn, Mazurynczyn, Сарабин* (? < *Сараба* < [Be]сараба), *Черкашин*.

До морфологічного способу деривації зараховуємо відетнонімні прізвища на *-а* у застиглій формі родового відмінка однини. У словниках загальноновживаної лексики української мови етноніми, відбиті в прізвищах Покуття такого типу, фіксуються без кінцівки *-я* *Волошина (волошин), Турчина (турчин), Шведа (швед), Serba (серб)* та ін. Частина таких прізвищ, можливо, утворена семантичним способом від іменувань, що є локальними розмовними варіантами назв за етнічною або національною ознакою: *Басараба, Кацаба, Кашуба, Кошуба, Мазура*. Підтвердженням цього є часті випадки використання на Покутті розмовних варіантів відетнонімних іменувань на *-а*, яким у загальноновживаній лексиці української мови відповідають апелятиви без кінцівки *-я*, наприклад, покутське *мазура* — українське *мазур*.

Низку відетнонімних прізвищ утворено за допомогою патронімічного форманта *-ович*: *Бойкович* (< *бойко* або < *Бойко* < *Бойслав*, *Боймир*), *Венгринович, Венгрович, Волохович, Німкович*. У кількох прізвищах суфікси *-ович, -вич* приєднані до основ з іншими патронімічними формантами: *Мазуркевич, Русинкевич, Угринчукович*. Декілька відетнонімних прізвищ з суфіксами *-ик (пол. -ek), -к-о* можна кваліфікувати як семантичні деривати від відповідних демінутивних апелятивів, або ж як такі, що утворені морфологічним способом за допомогою названих суфіксів, оскільки останні мали здатність виражати патронімічність: *Бойчик, Прусик, Полячек, Полячик, Мазурек, Мазурик, Москалик; Литвинко, Подолянко* (пор. *подолянин* “житель Поділля”).

Серед сучасних прізвищ Покуття зафіксовано декілька відетнонімних прізвищ із суфіксом *-енко*, носії яких, ймовірно, недавно виявилися на досліджуваній території: *Бойченко, Волошиненко, Литвиненко, Литовченко, Мазуренко, Московченко, Німченко* та ін.

Нижче подаємо процентне відношення відетнонімних прізвищ Покуття морфологічного способу деривації, утворених за допомогою різних прізвищевих формантів:

Прізвища на:	XVIII – поч. XIX ст.	Поч. ХХІ ст.
<i>-ук (-юк), -чук</i>	48	44
<i>-ак (-як), -чак</i>	12	15
<i>-енко</i>		8,8
<i>-родовий відм. одн.</i>	6	8,5
<i>-ович, -евич</i>	3	8,4
<i>-ик</i>	2	7,5
<i>-ко</i>		4
<i>-ин</i>	3	2,8
<i>-ів</i>	26	1
Разом:	100	100

Відетнонімні прізвища складають порівняно незначну частку від загальної кількості прізвищ Покуття — 2 % в сучасний період і 2 % від загальної кількості прізвищ, засвідчених у ЙМ і ФМ. Прізвища, мотивовані назвами за етнічною або національною ознакою, без жодних втрат пройшли етап стабілізації і збереглися дотепер. Частина зафіксованих тільки в сучасному матеріалі прізвищ цього типу є порівняно незначною; усі вони мотивовані нестиповими для Покуття назвами народностей. Найпопулярнішим не тільки в аналізованій групі прізвищ, але й у всій антропонімії Покуття є прізвище *Бойчук*.

Прізвища семантичного способу творення, тобто омонімі з назвами національностей або етносів, складають 37 % від загальної кількості прізвищ аналізованого типу в історичному і 32 % в сучасному матеріалі. Переважають у цій групі прізвищ суфіксальні деривати. Крім основних

суфіксів (*-ещь, -ин*), у деривації назв осіб беруть участь також малопродуктивні і непродуктивні суфікси (*-ак (-як), -чак, -ук (-юк), -чук, -ич*). Тепер на Покутті переважають відетнонімні прізвища на *-ещь*, а 200 років тому — на *-ин*. Основами прізвищ виступають переважно загальноновживані лексеми. Основи аналізованих прізвищ відбивають приблизно 40 назв етносів або національностей.

У досліджуваній групі найменувань Покуття значно переважають прізвища морфологічного способу творення. Вони становлять 63 % від загальної кількості сучасних відетнонімних прізвищ і 68 % від прізвищ такого типу, зафіксованих у ЙМ і ФМ. Зокрема, найпродуктивнішим прізвищетворчим формантом виявився суфікс *-ук (-юк), -чук*. Помітно активізувався у цій групі прізвищ патронімічний формант *-ович*. Натомість популярний на кін. XVIII – поч. XIX ст. суфікс *-ів* у сучасний період зафіксований всього в одному прізвищі.

Відетнонімні прізвища свідчать про міграційні процеси людності на досліджуваній території, втім, частина прізвищ Покуття, в основах яких засвідчені етноніми, насправді ні етнічної належності, ні етнічного походження їх перших носіїв не виражала.

1. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір / О. В. Кровицька. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. — 213 с.
2. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с.
3. Синявський О. Норми української літературної мови. Українське видавництво / О. Синявський. — Львів, 1941. — 363 с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови. — К. : Наук. думка, 1979. — 408 с.
5. Чичагов В. К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий / В. К. Чичагов. — М., 1959. — 126 с.
6. Чучка П. П. Закарпатські відетнонімні прізвища / П. П. Чучка // Питання сучасної ономастики. — К., 1976. — С. 127-132.

Умовні скорочення

Гр.: Словарь української мови / За редакцією Б. Грінченка. — К., 1907-1909. — Т. 1-4.

ЕС: Етимологічний словник української мови. — К., 1982-2006. — Т. 1-5.

ЕД: Етнічний довідник. Етнічні меншини України. — К., 1996.

СУМ: Словник української мови. — К. : Наук. думка, 1970-1980. — Т. 1-11.

Чучка: Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 + XLVIII с.

Im Artikel werden die von den Ethnonymen abgeleiteten Familiennamen von der Region Pokuttja analysiert.

Schlüsselwörter: *Ethnonym, Familienname, namensbildendes Suffix.*

В статтє проанализированы фамилии Покутья, мотивированные этнонимами, определены основные способы их образования, а именно: Выделены самые продуктивные суффиксы, принимающие участие в формировании отэтнонимных фамилий.

Ключевые слова: этноним, фамилия, суффикс.

УДК 811.161.2'373.23+392.91(477.82)

ББК 81.2 Ук-4

Наталія Шулська

ПРИЗВИСЬКО ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ОПИСУ (ДО ДЕФІНІЦІЙ ТЕРМІНА)

Складним і досі невирішеним залишається питання ономастичної термінології, зокрема неофіційних антропонімів, які ніде не кодифіковані і побутують лише в усній комунікації. Що розуміти під вуличним прізвиськом і яким його терміном окреслювати? У статті частково репрезентовано дефініції терміна *прізвисько*, подано його розуміння слов'янськими лінгвістами, представлено терміносиноніми, зафіксовані у західнополіських говірках, а також їх розуміння жителями досліджуваного ареалу.

Ключові слова: *прізвисько*, терміносинонім, дефініція, Західне Полісся.

Аналіз неофіційних іменувань вимагає чіткого розмежування, які саме антропоніми до них потрібно зараховувати і якими термінами називати.

М. Ушаков, досліджуючи теоретичну сторону функціонування вуличного найменування як специфічного мовного явища, наголошує: “Розпочинати серйозне спеціальне вивчення прізвиськ потрібно, очевидно, не з уточнення питання про найбільш прийнятний розподіл прізвиськових імен за якимись групами, а з'ясування того, що ж треба розуміти під прізвиськом” [21, 147]. Як зазначає Г. Ліщинська, поки що іде акумуляція наукового матеріалу, і тому антропонімісти ще не дійшли до теоретичних узагальнень [10, 321].

Лінгвісти, студіюючи антропонімний матеріал, намагалися подати своє тлумачення терміна *прізвисько*. Проте всі ці дефініції неповні, односторонні, переважно акцентовані на однакових чинниках появи народно-побутових антропонімів, тоді як інші важливі фактори або зачеплені частково, або лишені поза увагою. Це пояснюємо специфічністю прізвиська порівняно з іншими антропонімними одиницями, про що говорять Ганна і Дмитро Бучки: “Сам термін *прізвисько* навіть по відношенню до індивідуальних іменувань не має чітких границь, він досить невиразний і неоднозначний” [1, 60].

Словник української мови подає таке визначення: “*Прізвисько* – найменування, яке

іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок” [17, 108].

Широко представлений термінологічний опис неофіційного антропоніма П. Чучкою в енциклопедії “Українська мова”, де автор зазначає, що *прізвисько* (вуличне прізвище, кличка) – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу [20, 532].

Один із перших дослідників В. Охримович стверджував: “Кожде прозвище є на те, щоб відрізнити одну людину від другої, і в тім напрямі прозвища є доповненням і підмогою імен хрестних, котрі у різних людей бувають однакові” [13, 204]. Тут учений, очевидно, говорить про тезоіменування, яке з одного боку спричиняє появу неофіційних формул прозивання.

І. Огієнко зазначає: “*Прізвисько* найменування, яке дається іноді людині, особливо у сільських громадах, щоб характеризувати її зовнішній вигляд, вдачу, звички. Від *при+звати*” [12, 127].

Набагато глибше визначення запропоноване М. Дуйчаком: “*Прізвисько* – це вид антропоніма, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені). Прізвиська завжди мотивовані. Прізвисько, належачи до класу власних імен, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференційну функцію” [5, 58]. Зауважимо, що не завжди прізвисько виступає як “додаткове ім'я, яке іноді дається”, адже у багатьох соціальних спільнотах, у тому числі в сільській громаді, де неофіційний антропонім найповніше зреалізовує свої функції, прізвиська – основні способи ідентифікації осіб. Дуже часто мешканці населеного пункту можуть і не знати офіційного прізвища та імені свого односельчанина, тоді як його вулична назва відома кожному. У кількісному плані прізвиськ набагато більше, ніж офіційних іменів, оскільки вуличним антропонімам властиві явища синонімії та омонімії, та й майже немає в селі людини, яка б не була схарактеризована прізвиськом.

Окреслюючи границі “власне” прізвиська серед інших неофіційних іменувань в усно-розмовній практиці, Ганна і Дмитро Бучки виділяють базові чинники, які необхідно враховувати, серед них найголовніший – відношення до цього найменування самого найменованого, іменувача та оточуючого середовища [1, 60].

Н. Парфьонова вважає: “У момент номінації *прізвиська* виконують характеризуючу функцію, тобто іменують людину і дають оцінку її особи за яскравими ідентифікуючими особливостями” [14, 148].

Інші лінгвісти у дефініціях терміна *прізвисько* репрезентують якийсь один фактор

появи і побутування вуличного антропоніма, що, міжно, має бути врахованим, але не повинен бути визначальним для всіх неофіційних іменувань. Зокрема, Я. Бистронь указує, що *прізвиська* – “це живі утворення” [27, 196]. А. Мирославська – “*прізвиська* звичайно даються жартома, глузуючи, мають експресивне забарвлення” [11, 96], А. Коваль – “*прізвиська* – це характеристики, які найчастіше даються поза імені, коли про когось розмовляють у третій особі” [7, 74].

Я. Чорненський в основу прізвиська кладе асоціацію [25, 177], Ч. Косиль зазначає, що прізвисько – головне в учнівському середовищі [29, 232–233], О. Чеслікова вуличну назву пов'язує з неофіційним контактом, стверджуючи, що прізвисько не обов'язкове у вживанні з іменами та прізвищами [28, 201].

У визначенні, запропонованому Ю. Редьком, акцентовано на тому, що виникнення прізвиська було завжди мотивоване і його значення добре зрозуміле як носієві, так і тим, хто прізвисько вигадав [16, 135]. Із уважений лінгвістом фактор функціонування вуличного антропоніма важливий, оскільки кожне прізвисько дійсно внутрішньо мотивоване, навіть якщо мотив номінації давно втрачений і не збережений у пам'яті комунікаторів. Про наявність внутрішньої форми як складової прізвиськотворення говорять В. Галич і Р. Лук'ячук, вважаючи, що експресивно-характеристичне значення її формується через зіставлення зовнішніх і внутрішніх властивостей референта з об'єктами навколишньої дійсності [2, 77].

В етнографічному аспекті подає тлумачення *прізвиська* В. Чабаненко, окреслюючи вуличне найменування як витвір народу. Дослідник зазначає, що в прізвиськах відображені культурні, соціально-економічні й політичні обставини народного життя, виявлена естетика народного мислення, образність і дотепність народного мовлення [24, 17].

Вуличні назви виявляють оригінальну мовотворчість народу, тому прізвиська навіть вважають різновидом фольклору. С. Крижанівська пише, що “*прізвиська* – різновид фольклору, одного з найважливіших об'єктів етнографії. Вони увібрали і відобразили смаки, спостережливості, оцінювання народу” [9, 100].

Деякі лінгвісти схильні трактувати *прізвисько* знаком. Якщо комунікальна спільнота сприйме лексему не тільки як характеристику особи, але як і її ідентифікаційний знак, тоді народжується антропонім [21, 67]. О. Даниліна розглядає антропоніми неофіційної сфери функціонування як соціальні знаки [4, 54], тоді, як за П. Чучкою, *прізвисько* трактуємо як індивідуальний знак (що стосується лише індивідуальних прізвиськ – Н. Ш.) [178: с. 153]. Текст прізвиська як “макрознак” визначає Н. Федотова: “Лінгвокреативний процес

творення прізвиська полягає в кодуванні знаків мотиваційного тексту в єдиному знакові-символі, який репрезентує характерні особливості образу людини, а значить, може називатися терміном “макрознак” [22, 159].

Незважаючи на те, що прізвиська – переважно одно- дволексемні одиниці, проте їх мотиваційно-інтерпретаційна характеристика надзвичайно широка, вони мають високу інформативність і сильну експресію (нейтральних прізвиськ зовсім небагато). Ці чинники дозволяють сучасним прізвиськознавцям розглядати вуличні найменування як стислі тексти (див. дослідження Н. Федотової [22]).

Сьогодні вже говорять про “*прізвиська-інтертексти*”, “*прізвиська-цитати*”, “*прізвиська-речення*”, що, як зазначає Н. Федотова, зумовлено впливом традицій постмодерного естетичного мислення, що призвів до розширення формального вираження прізвиська та ускладнення його інтерпретаційного тексту [22, 42].

На нашу думку, *прізвисько* – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше). Серед вуличних іменувань за родом занять, відкатойконімних і відетнонімних утворень, родинних назв переважно функціонують нейтральні прізвиська, які або не мали спочатку, або з часом утратили емоційну складову.

Виявляємо терміносиноніми на позначення прізвиськ. О. Горбач наводить терміни *прізвище*, *прізва* [3, 426], В. Охримович – *сільські прізвища* [13, 303], І. Франко – *людові прізвища* [23, 392], М. Зубрицький – *селові назви* чи *прізвища* [6, 145], І. Трійняк – *ім'я-прізвисько* [19, 5], Ю. Редько, М. Сумцов – *вулична кличка* [16, 6; 18, 406], В. Корнилович – *народні родові прізвища* [8, 128], А. Пашківський – *вуличні прізвиська* [15, 45], Ганна і Дмитро Бучки – *назви по-вуличному*, *продімки*, *прізівки* (їх використовують жителі Бойківщини на окреслення сімейно-родових неофіційних назв) [1, 60]. П. Чучка стверджує, що на Закарпатті стосовно неофіційних особових власних назв уживані терміни *прузвисько*, *прузівко*, *прузівка*, *називка*, *називко*, *назвище*, *вуличное мня* [26, 154]. Пор. рос.: *прізвище*, *кличка*; білор.: *мянушка*; пол.: *przezwiseko*; словац.: *prezývok*; чес.: *prezdivka*.

Розгалужена система говірок Західного Полісся сприяла появі специфічних дієслівних конструкцій для реалізації сем ‘давати прізвисько’, ‘називати за прізвиськом’. У більшості діалектів функціонують дієслівні форми *прізіватися* (Гута, Залухів Рт,

Жашковичі Ів, Доросині Рж, Хотешів К-К, Кримне Ст), *прозива́тися* (Рівне, Олеськ Лбм, Берестяни, Клубочин Квр), експресивно зумовлена *обзива́тися* (Доротище Квл, Жовтневе В-В). Інколи наявна додаткова вказівка *по-ву́личному прозива́ють* (Велимче Рт), *прозива́ють хазя́їна* (Видраниця Рт). Репрезентована в мовленні локальна форма *мену́шити* || *маню́шити* 'кепкувати, дражнитися' (Сильно, Берестяни, Клубочин, Городище, Ромашківка Квр, Романів Лц, Тур Рт). У говірці с. Тур Рт засвідчено дієслово *мену́шити* в значенні 'обговорювати людину'. Значення 'називати за прізвиськом' демонструють конструкції *клича́ти* (Пятидні, Зоря В-В, Мельниця Квл), *дражні́ти* || *дражні́ти* (Самари, Жиричі Рт, Прилісне Мн, Синове Ст). Представлені нейтральні дієслова *звуть* (Синове Ст), із додатковим уточненням *такі́ звуть* (Доротище Квл), а також варіанти *назива́ють* (Штунь Лбм, Бужанка, Жашковичі Ів, Зоря В-В), *говора́ть* (Полапи Лбм), *ка́жуть* || *ка́жут* (Клубочин, Гор'янівка Квр, Древині Ів). В одній говірці зафіксовано експресивно марковану форму *назива́ють гідко* (Острів'я Шц). Спорадично виявлено специфічну структуру *на ху́тко ка́жут* (Самари Рт).

Значення 'давати прізвисько' зреалізоване у дієслівних конструкціях *прозива́ти* (Гута, Залухів Рт, Жашковичі Ів, Доросині Рж, Хотешів К-К, Кримне Ст, Мельники Шц); *назва́ти* → *назва́ти так* (Древині Ів, Зоря В-В), *назва́ли* (Жовтневе В-В), *охресті́ли* → *вхресті́ли так*, із вказівкою на вікову диференціацію *діти вхресті́ли* (Мельниця Квл), *охресті́ли* (Заболоття Лбм), *похресті́ли* (Зоря В-В). Засвідчено специфічні форми: *ім'я дали́* (Гута Рт), *прикле́їли* (Доросині Рж), *на смі́х сказа́ли* (Білин Квл), *прилипі́ли* (Олеськ Лбм), *вчеті́лося* (Положево Шц).

У західнополіських говірках широка синонімія термінів на позначення неофіційних антропонімів (прізвиськ), зумовлена з одного боку неусталеністю української антропонімної терміносистеми, з іншого – діалектною унікальністю досліджуваного ареалу.

Продуктивно функціонує термін *прізвисько*, особливо його фонетичні модифіканти *про́звисько* (Старі Кошари, Погіньки, Поворськ Квл, Олеськ Машів Лбм, Древині, Жашковичі Ів). Уживані форми *ву́личне про́звисько* (Прилісне Мн), *прізвиське ву́лицьке* (Пятидні В-В). Простежено використання термінів *мену́ха* || *миню́ха* || *миню́ша* (переважно у значенні 'образливе прізвисько' – Берестяни, Сильно, Клубочин, Городище, Ромашківка Квр, Буцин Ст, Білин, Білашів, Мельниця, Старі Кошари, Погіньки Квл, Велимче, Самари Рт), з афіксальним навантаженням *прі́меню́ха* (Романів Лц) та родовою диференціацією *мену́х* (Видраниця Рт). Зафіксована в побутовому мовленні полішуків форма *про́звище*

(Гороховище Лбм, Зоря В-В, Древині, Бужанка Ів, Гор'янівка Квр, Самари Рт, Буцин Ст). Термін *про́звище* на означення прізвиська вживаний в історичній антропонімії, що свідчить про давність збереження такої форми в західнополіській діалектній системі. У говірці с. Рівне Лбм В засвідчено термін *назва́сько* у значенні 'прізвисько'. Для неофіційних антропонімів уживані також терміни *фа́млія* (Доросині Ів), *ви́думка* (Липно, Цумань Квр).

У молодіжній комунікації використовують терміни *кличка* || *кличка* (Жиричі Рт, Білашів, Погіньки Квл, Полапи Лбм, Чаруків, Баківні, Озеряни Лц, Жовтневе В-В, Острожець Мл, Кримне Ст), а також модифіканти *кличу́ха* || *кличу́ха* (Буцин Ст, Довжиця Мн, *кличу́чка* (Мельниця Квл), із лексичним навантаженням *сі́льська кли́чка* (Шклинь Гр). У молодіжному сленговому мовленні поширений термін *поганя́йло* (Озеро Квр, Бужанка Ів).

У деяких говірках виявлено специфічні синоніми: *прі́зва* (Острів'я Шц), *ві́слопи* (Древині Рж), *псе́вдо* (Синове Ст), *ві́звиськи* (Рівне Лбм), *псе́вдо́німи* (Погіньки Квл), *ві́дірки* (Градиськ Мн), *ту́тулі* (Довжиця Мн).

Дуже часто на позначення народно-побутових антропонімів, особливо родинного характеру, послуговуються описовими конструкціями: *по-гу́личному* || *по-у́личному* || *по-ву́личному* (Берестяни, Сильно, Клубочин, Журавичі Квр, Самари Рт, Старі Кошари Квл, Штунь, Олеськ Лбм); *по-дво́риську* (Буцин, Дубечне Ст), *по-дво́рньому* (Острів'я Шц), *по-пудві́рю* (Острів'я, Пульмо Шц); *по-кличо́му* (Білашів Квл), *ву́личне йме́ння* (Дубечне Ст), *обра́зливе таке́* (Жовтневе В-В), *пряме́ найменува́ння* (Жашковичі Ів), *не по-літе́ратурному* (Піща Шц), *по-дру́гому* (Самари Рт).

Вважаємо, що прізвисько як живий антропонімна категорія, що реагує і відображає всі мовні зміни, явища та процеси, сконденсовує багатий культурний матеріал, безперечно, повинно бути об'єктом лінгвістичних студій у синхронії та діахронії.

Список умовних скорочень назв районів Волинської та Рівненської областей:

В-В – Володимир-Волинський
Вл – Володимирецький
Гр – Горохівський
Дбр – Дубровицький
Ів – Іваничівський
Квл – Ковельський
Квр – Ківерцівський
К-К – Камінь-Каширський
Кс – Костопільський
Лбм – Любомльський
Лбш – Любешівський
Лк – Локачинський
Лц – Луцький
Мл – Млинівський

Мн – Маневицький
Рв – Рівненський
Рж – Рожищенський
Рт – Ратнівський
Ст – Старовижівський
Тр – Турійський
Шц – Шацький

- Бучко Г. Неофіційні та сімейно-родові іменування в сучасній антропонімії Бойківщини / Г. Є. Бучко, Г. Д. Бучко // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin. 1998. – S. 59–69.*
- Галич В. М. Прізвиськова народна творчість Луганщини / В. М. Галич // *Луганщина літературна. – Луганськ : [б. в.], 2003. – С. 102–112.*
- Горбач О. Південноволинська говірка й діалектний словник села Ступно, кол. повіту Здолбунів / О. Горбач // *Горбач О. Зібрані статті. 5. Діалектологія : фотопередрук. – Мюнхен : [б. в.], 1993. – С. 426–430.*
- Данилина Е. Прозвища в современном русском языке / Е. Данилина // *Восточно-славянская ономастика : материалы и исследования. – М. : Наука, 1978. – С. 281–301.*
- Дуйчак М. Прізвиська та їх мотивація / М. Дуйчак // *Проблеми сучасної ареології. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 256–259.*
- Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта / М. Зубрицький // *Записки НТШ. – 1907. – Т. 37. – С. 142–154.*
- Коваль А. Життя і пригоди імен / Алла Коваль. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 154–163.
- Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I-й пол. XIX в. / М. Корнилович // *Етнографічний вісник. – К. : [б. в.], 1930. – Вип. 9. – С. 127–131.*
- Крыжановская С. Г. Баба-Яга или ... Фантомас (о прозвищах) / С. Г. Крыжановская // *Этническая ономастика. – М. : Наука, 1984. – С. 100–102.*
- Ліщинська Г. Сучасні прізвиська на Покутті / Г. Ліщинська // *Слов'янське мовознавство. – Ужгород : [б. в.], 2001. – Випуск 4. – С. 320–323.*
- Мирславская А. Н. О древнерусских именах, прозвищах и прозваниях / А. Н. Мирславская // *Перспективы развития славянской ономастики / [отв. ред. А. В. Суперанская, Н. В. Подольская]. – М. : Наука, 1980. – С. 202–213.*
- Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : [б. в.], 1995. – Т. 4. – С. 127.
- Охримович В. Про сільські прозвища / В. Охримович // *Житє і слово. – Львів : [б. в.], 1895. – Т. 3. – С. 302–307.*
- Парфёнова Н., Савиных В. Оценка человека в русской отапельтативной антропонимии (по архивным данным XVI-XIX вв. Зауралья) / Н. Парфёнова, В. Савиных // *Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. Слов'янська філологія. – Вип. 354–355. – Чернівці, 2007. – С. 55–61.*
- Пашківський А. Вуличні прізвиська на Білоцерківщині / А. Пашківський // *Бюлетень етнографічної комісії ВУАН. – № 12. – К. : [б. в.], 1930. – С. 43–56.*

- Редько Ю. Передмова / Ю. К. Редько // *Редько Ю. Словник сучасних українських прізвиськ : у 2-х т. – Львів : НТШ, 2007. – С. 6–9.*
- Словник української мови : в 11-ти т. [ред. кол. І. К. Білодід та ін]. – Т. 8. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 108.
- Сумцов Н. Уличныя клички / Н. Сумцов // *Киевская старина. – К., 1889. – Т. 24. – № 1–3. – С. 403–417.*
- Трійняк І. Словник українських імен / І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
- Українська мова. Енциклопедія : видання друге, виправлене і доповнене. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 532.
- Ушаков Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Ушаков // *Имя нарицательное и собственное. – М. : [б. и.], 1978. – С. 146–173.*
- Федотова Н. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. / Харківський націон. у-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с. // Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : дис. на здобут. наук. ступ. канд. філол. наук (Рукопис) / Федотова Наталія Михайлівна. – Луганськ, 2008. – 208 с.
- Франко І. Причинки до української ономастики / І. Я. Франко // *Франко І. Твори : у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 391–426.*
- Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // *Повідомлення Української ономастичної комісії. – К. : Наук. думка, 1976. – Вип. 14. – С. 16–20.*
- Чорненький Я. Асоціація і творення прізвиськ в сучасній українській мові / Я. Чорненький // *Slawistyka 2. Uniwersitet Opolski : zeszyty naukowe. – Opole. 1997. – S. 101–107.*
- Чучка П. П. Антропонимия Закарпаття. Монографія : дис. ... докт. філол. наук / Павло Павлович Чучка. – К., 1969. – 671 с.
- Bystroń J. S. Nazwiska polskie / J. S. Bystroń. – Lwów-Warszawa, 1936. – S. 196.
- Cieślíkowa A. Miejsce przewiska w systemie antropomicznym (historia a współczesność) / A. Cieślíkowa // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 71–80.*
- Kosyl C. Przewiska ludowe określające wzrost i tuszę (próbа analizy semantycznej) / C. Kosyl // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część I. – Rozprawy Slawistyczne. 14. – Lublin, 1998. – S. 189–209.*

Complex and still unresolved question remains onomastic terminology, including informal names that have never codified and exists only in oral communication. What does street nickname and how his term define? The article is partly represented by the definition of the term's nickname, given his understanding of Slavic linguists, presented terminology synonyms recorded in Dialects of Western Polissya, as well as their understanding of the inhabitants of the investigated area.

Key words: *nickname, terminology synonym, definition, Western Polissya.*

Сложным и до сих пор нерешённым остаётся вопрос ономастической терминологии, в частности неофициальных антропонимов, которые нигде не кодифицированы и бытуют только в устной коммуникации. Что понимает под уличным прозвищем и каким термином его означить? В статье частично репрезентированы дефиниции термина **прозвище**, раскрыть его понимание славянскими лингвистами, представлены терминосинонимы, зафиксированные в западнорусских говорах, а также их понимание жителями исследованного ареала.

Ключевые слова: прозвище, терминосиноним, дефиниция, Западное Полесье.

УДК 811.161.2'373.231
ББК 81.411.1-32

Нестерчук Оксана

ВОЛИНСЬКО-ПОЛІСЬКІ АНТРОПОНІМИ З ТВІРНОЮ ОСНОВОЮ ВАСИЛЬ

У статті проаналізовані волинсько-поліські антропоніми з твірною основою Василь та встановлено способи деривації.

Ключові слова: антропоніми, власні імена, прізвища, прізвиська, способи словотвору.

Власне особове ім'я Василь грецького походження: *basileus* 'цар' [2, 45], *Basileios* 'царський, царствений' [5, 60]. Це ім'я стало основою для творення інших антропонімів – неофіційних варіантів імен, прізвищ та прізвиськ.

Мета нашого дослідження – виявити антропоніми з твірною основою *Василь* на території Волинського Полісся та проаналізувати способи їхнього творення. Аналіз проводимо на власному матеріалі, зібраному експедиційним методом у понад 50 населених пунктах з території Волинської області.

Чоловічі варіанти імені

Офіційна форма імені *Василь* на сучасному етапі має найпоширеніший варіант *Вася*; у мовленні жителів Волинського Полісся збережена і давня церковна форма *Василій*.

У гдвірковому мовленні це ім'я побутує в багатьох неофіційних варіантах, зокрема зі зменшено-пестливими (11 варіантів імені) та зі збільшено-згрубілими (5 варіантів) відтінками у значенні, для творення яких використано 14 суфіксів прямої суфіксації:

-ак-а: *Васил'ака* (Красноволя Мн, Воєгоша, Полиці К-К, Кримне Ст);

-ен'к-о: *Васілен'ко* (Духче, Тристеня Рж, Вільхівка Гр, Годомичі Мн, Гірники Рт);

-ечк-о: *Васілечко* (Ратнів Лц, Духче Рж, Лобачівка Гр, Клубочин Квр, Луків Тр, Синове Ст);

-ечок: *Васілечок* (Троянівка Мн);

-ик: *Васілик* (Буяни, Торчин Лц В, Береськ, Тристеня Рж, Диковини Гр, Почапи Рт) та ін. || *Васілик* (Липно Квр, Сошичне К-К, Бережці Лбм);

-ин-а: *Васіліна* (належить чоловікові) (Угриничі Лбш);

-иск-о: *Васіліско* (Світязь Шц);

-ишч-е: *Васілішче* (Гірники Рт, Підбороччя К-К, Головне Лбм, Угриничі Лбш);

-к-о: *Васілко* (Ратнів Лц, Береськ, Ворончин, Городині Рж, Вільхівка, Диковини, Охлопів Гр, Гайове, Пальче Квр, Калинівка, Колки, Красноволя Мн, Затурці, Привітне Лк, Ласків В-В, Великий Обзир, Воєгоша К-К, Бихів, Хоцунь Лбш, Кримне Ст та ін.) || *Васілко* (Милятин, Нова Лішня Ів, Бережці Лбм, Смолярі Ст);

-ок: *Васіло́к* (Ошів Гр, Заріччя Квл, Старий Загорів, Холопичі Лк, Гірники Рт, Воєгоша, Полиці К-К, Луків Тр, Машів Лбм, Угриничі, Хоцунь Лбш та ін.);

-ун: *Васі́ун* (Бужанка, Літогоша Ів);

-ун'-а: *Васі́ун'а* (Гірники Рт) || -ун'-о: *Васі́ун'о* (Луків Тр, Машів Лбш);

-ц'-о: *Васі́л'цо* (Торчин, Чаруків Лц, Ошів Гр, Синове Ст);

-чик: *Васі́л'чик* (Ратнів, Торчин Лц, Береськ, Городині, Духче Рж, Вільхівка, Ошів Гр, Гайове, Журавичі, Завітне Квр, Заріччя Квл, Великий Обзир, Підбороччя К-К, Гірники Рт, Луків, Пересіка Тр, Бихів Лбш). Порівняйте дериват, записаний від представників старшого покоління, –*Васі́л'антус* (Нова Вижва Ст).

Найпоширеніший варіант *Вася*, очевидно, запозичений з російської мови, від якого утворено багато дериватів теж суфіксальним способом. Зазначимо, що для творення розмовних варіантів цього імені від усічених основ викристано 24 суфікси, що значно більше, ніж при прямій суфіксації (14):

-ак-а: *Вас'ака* (Промінь, Торчин Лц);

-ан: *Вас'ан* (Кустичі Тр);

-ан'-а: *Вас'ан'а* (Колки Мн);

-ек-а: *Вас'эка* (Гірники Рт);

-ен'к-а: *Васен'ка* (Затурці Лк);

-иск-о: *Васіс'ко* (Воєгоша К-К);

-ишч-е: *Васішче* (Почапи Рт);

-к-а: *Вас'ка* (Ратнів Лц, Ворончин Рж, Брани, Вільхівка Гр, Гайове Квр, Старий Мосир Квл, Гораймівка, Троянівка Мн, Привітне Лк, Литовеж, Нова Лішня Ів, Сошичне К-К, Ласків В-В, Луків Тр, Проходи, Столинські Смолярі, Угриничі Лбм, Хоцунь Лбш, Кримне, Смідин, Смолярі Ст та ін.);

-к-о: *Вас'ко* (Вікторіяни Лц, Лобачівка Гр, Підбороччя К-К, Тур Рт) || *Вас'ко́* (Баїв,

Ритнів Лц, Береськ, Городині Рж, Диковини Гр, Гайове Квр, Калинівка, Колки Мн, Привітне, Старий Загорів Лк, Ласків В-В, Бережці, Головне Лбм та ін.);

-н-о: *Вас'но́* (Торчин Лц);

-ок: *Вас'о́к* (Буяни, Вікторіяни, Воютин Лц, Городині Рж, Диковини Гр, Пальче Квр, Тойкут Квл, Затурці, Привітне Лк, Воєгоша К-К, Бихів, Проходи Лбш та ін.);

-ох-а: *Вас'о́ха* (Буяни, Торчин Лц, Угриничі Лбш);

-очк-а: *Вас'очка* (Гішин Квл);

-т-а: *Вас'та* (Гораймівка Мн);

-ук: *Вас'ук* (Торчин Лц);

-ул'-а: *Вас'ул'а* (Холопичі Лк, Луків Тр, Кримне Ст);

-ун: *Вас'ун* (Пальче Квр, Красноволя Мн, Милятин Ів, Луків Тр, Сошичне К-К, Кримне Ст);

-ун'-а: *Вас'ун'а* (Буяни, Воютин Лц, Ворончин, Тихотин Рж, Вільхівка, Диковини, Лобачівка, Ошів Гр, Годомичі, Троянівка Мн, Холопичі Лк, Кустичі, Луків, Пересіка Тр, Бережці Лбм, Бихів Лбш);

-ун'-о: *Вас'ун'о* (Буяни Лц, Духче Рж, Диковини, Ошів Гр, Завітне Квр, Калинівка, Колки Мн, Луків Тр, Машів, Хоцунь Лбш) || *Вас'ун'у* (Милятин Ів);

-ур-а: *Вас'ура* (Липне, Пальче Квр, Привітне, Холопичі Лк, Сошичне К-К);

-ут-а: *Вас'ута* (Торчин Лц, Гішин Квл, Луків Тр, Гороховище Лбм, Бихів Лбш);

-ух-а: *Вас'уха* (Вільхівка Гр, Почапи Рт);

-уш-а: *Вас'уша* (Тур Рт, Бережці Лбм, Луків Тр);

-ц'-о: *Вас'цо* (Довгів Гр В).

Від інших твірних основ зафіксовані варіанти імен з такими суфіксами:

-к-а: *Вас'ун'ка* < Васюня (Тихотин Рж);

Вас'ушка < Васюша (Буяни Лц, Синове Ст); -ник: *Вас'урник* < Васюра (Липне Квр); -чик: *Вас'унчик* (Милятин Ів, Сошично К-К).

Крім цього, виявлені ще такі варіанти цього імені: *Ва́ка* (Вікторіяни Лц), *Вах* || *Ва́ха* (Дерно Квр), *Ва́хир* (Тур Рт); *Вац* (Липне Квр), *Ва́цко* (Липне Квр), *Ва́цик* (Бережці Лбм). Очевидно, фонетичним творенням виникли варіанти *Васі́л'*, *Васі́лко*, *Васі́лик*; за допомогою редуплікації утворений варіант *Вась-Вась*, а з російської мови запозичені *Вас'ік*, *Вас'ічок*, *Вас'ічка*.

Усього у «Словнику варіантів власних імен північно-західної України» зафіксовано 65 словотвірних варіантів імені *Василь* [3, 27-30], а нами ще виявлені варіанти *Васі́ліско*, *Вас'ака*, *Вас'та*, *Вас'ута*, що відсутні у згаданій лексикографічній праці.

У художній літературі, за словником-довідником «Власні імена людей» [2, 45], уживані всього 16 варіантів імені *Василь*, тобто 29 волинсько-поліських варіантів у літературній мові ще не були використані.

У «Словнику українських імен» І. І. Трійняка зібрані варіанти з території усієї України – подано 240 словотвірних, фонетичних та акцентних варіантів імені *Василь* [5, 60-62], однак серед такої кількості не знаходимо 10 волинсько-поліських імен: *Вас'эка*, *Васі́л'антус*, *Васі́ліско*, *Васіс'ко*, *Васішче*, *Вас'но́*, *Вас'та*, *Вас'ун'а*, *Вас'ушка*, *Вас'цо*.

Жіночі варіанти імені

Від чоловічого імені *Василь* утворений жіночий відповідник *Васіліна* [2, 124]. На Волинському Поліссі часто вживаний варіант усіченого імені *Вася* та суфіксально-усічений варіант – *Васька*.

Від повного імені виявлено тільки три варіанти (пряма суфіксація): *Васілі́нка* (Полонка, Торчин Лц, Охлопів Гр, Прилуцьке Квр, Костюхнівка Мн, Згорани Лбм, Машів Лбм, Підманево, Світязь Шц) || *Васілі́нка* (Бужанка Ів), *Васіліно́чка* (Журавичі Квр), *Васілінонька* (Журавичі Квр, Брани Гр).

Оскільки це ім'я чотирискладове, то воно зазнає усічення (апокопи) з подальшою суфіксацією: -к-а: *Вас'ка* (Топільно Рж, Терешківці Гр, Городище, Прилуцьке Квр, Колодниця Квл, Костюхнівка Мн, Бужанка, Литовеж Ів, Підцир'я К-К, Забужжя, Мшанець Лбм, Залісся, Світязь Шц); -он'к-а: *Вас'он'ка* (Костюхнівка Мн).

Порівняйте суфіксальні утворення від варіанту *Васілі́на*:

-ік-а: *Васілі́ка* (Пульмо Шц);

-к-а: *Васілі́ка* (Торчин Лц);

-с-а: *Васілі́са* (Липно Квр);

-х-а: *Васілі́ха* (Хоцунь Лбш).

Отже, у жіночих варіантах використано 5 суфіксів зі зменшено-пестливим відтінком, а варіант *Васька* у сучасних говірках найчастіше має нейтральне значення. У порівнянні із чоловічими варіантами репертуар «жіночих» суфіксів значно менший (5 проти 21).

У «Словнику варіантів імен північно-західної України» зафіксовано 24 варіанти від жіночого імені [3, 206-207], серед яких не виявлено дериватів *Васілі́ка*, *Васілі́ха*.

У художній літературі, за словником-довідником «Власні імена людей», ужито 7 варіантів [2, 124], серед яких немає таких волинсько-поліських дериватів: *Васілі́ка*, *Васілі́са*, *Васілі́ха*.

У «Словнику українських імен» І. І. Трійняка подано 52 словотвірних, фонетичних та акцентних варіантів від *Васілі́на*, *Васілі́на*, *Вася* [5, 59], серед яких не знаходимо 2 волинсько-поліських варіантів – *Васілі́ка* і *Васілі́ха*.

Відсутність деяких варіантів свідчить про те, що всіх дериватів, уживаних у якомусь говорі, зафіксувати просто неможливо, навіть коли проводити фіксації за принципом «село в село», бо ж все одно тоді точнішими були б

фіксації за принципом “хата в хату”, оскільки, крім загальноживаних форм, є індивідуальні, що належать одній особі, або внутрішньородинні імена, які невідомі іншим членам сільського колективу.

Прізвища

За картотекою Західнополіського ономастико-діалектологічного центру (Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк), на Волинському Поліссі зафіксовано багато прізвищ, утворені від твірних основ *Василь*, *Васьк-*, *Вас-*.

Утворення з твірною основою *Василь*:

-евич: *Василевич* (Рожище);

-енк-о: *Василенко* (Заброди Рт, Ківерці, Любомль);

-ик: *Васілик* (Заброди Рт, Шацьк);

-ук: *Васил'ук* (Романів, Торчин Лц, Копачівка Рж, Липляни Квр, Вербка, Кричевичі Квл, Бережниця Мн, Бужанка, Жашковичі Ів, Карпилівка, Підцир'я К-К, Римаричі Лбм, Залаззя, Лобна Лбш, Луків Тр, Нова Вижва, Поліське Ст, Ростань Шц);

-чук: *Васил'чук* (Смолигів Лц, Борохів, Кульчин Квр, Колодії, Костюхнівка Мн).

Утворення з твірною основою *Васьк-*:

-евич: *Вас'кевич* (Велицьк Квл, Біличі Ів);

-овець: *Васковець* (Романів Лц, Підсинівка Ст).

Утворення з твірною основою *Вас-*:

-евич: *Васевич* (Доросині Рж);

-ейк-о: *Васейко* (Сильно Квр, Підгородне, Хворостів Лбм, Любомль);

-ен'к-о: *Васен'ко* (Гороховище, Столенські Смоляри Лбм, Любомль) || *Васенко* (Хмелівка В-В, Шацьк);

-ечк-о: *Васечко* (Любомль);

-к-о: *Вас'ко* (Веселе, Шепель Лц, Окорськ Лк);

-ук: *Вас'ук* (Копилля Мн);

-ур-а: *Вас'ура* (Смолигів, Торчин Лц, Козлів Лк);

-ут-а: *Вас'ута* (Липини Квр, Діброва Квл, Затурці Лк).

Від інших твірних основ зафіксовані прізвища з такими суфіксами:

-енк-о: *Васил'ченко* (Рожище); -ик: *Вацик* < Вац (Бережниця, Градиськ, Нова Руда Мн В); -ин: *Вацин* (Гірка Полонка Лц); -ів: *Васил'ків* (Володимир-Волинський) || -ов: *Васил'ков* (Ветли Лбш) < Василько; -ник: *Вас'ухник* < Васюха (Погулянка, Ситниця, Старосілля Мн, Марковичі Лк); -с'к-ий: *Васил'ківський* < Васильків (Новостав Лц, Ківерці); *Василевичівський* < Василів (Михайлівка Лк, Хобултово В-В); *Вас'утинський* < Васютин (Городилець Гр); -ук: *Васейчук* < *Васейко* (Плоске Шц).

Для творення прізвищ від основи *Василь* використано 5 суфіксів (-евич, -енк-о, -ик, -ук, -чук), 2 суфікси від основи *Васьк-* (-евич, -овець), 8 суфіксів від основи *Вас-* (-евич, -ейк-о, -ен'к-о, -ечк-о, -к-о, -ук, -ур-а, -ут-а) та 7 від інших основ (-енк-о, -ик, -ин, -ів || -ов, -ник, -ськ-ий, -ук).

Найпродуктивнішими суфіксами виявилися -евич, -енк-о -ук та -ськ-ий.

У “Словнику сучасних українських прізвищ” [1, 130–134] зафіксовано 68 прізвищ, серед яких не знаходимо прямих відповідників до таких волинсько-поліських дериватів *Вас'кевич*, *Вас'ковець*, *Вас'ура*, *Вацин*, *Вас'ухник*, *Васейчук*.

Прізвиська

У тритомному “Словнику прізвищ північно-західної України” [4] уміщено 71 прізвисько від імені *Василь* та його варіантів (до більшості з них подано і мотивацію – це деривати від батькового чи матиного імені або діда, а також утворення від прізвищ). Така кількість неофіційних найменувань свідчить про популярність цього імені у волинсько-поліських говірках.

Переважають деривати від твірної основи *Вас-*: *Васер* (Лише Лц), *Вас'ечко* (Лише Лц), *Васинко* (Суходоли В-В), *Васіта* (Нуйно К-К), *Васийдниха* (Купичів Тр); *Вас'їжуха* (Гута Рт), *Вас'їйончик* (Навіз Рж), *Вас'їс* ‘чоловік так в дитинстві називав себе’ (Галина Воля Ст), *Вас'ки* (Боровичі Мн), *Вас'ол'*, *Вас'тель* (Чорних Мн), *Вас'ун'їчка* (Старий Чорторийськ Мн), *Вас'ун'о* (Горішне Гр), *Вас'ун'чиха* ‘дружина Васюня’ (Коршів Лц), *Вас'ура*, *Вас'урник* (Липно Квр), *Вас'ута* (Топільно Рж), *Вас'ака* (Підгірне Рж), *Вас'ол'* ‘так підписував зошити в першому класі’ (Комарово Рт), *Вас'очка* ‘від імені матері’ (Вишнів Лбш), *Вас'ел'а* ‘так вимовляв своє ім'я’ (Одереди Квр), *Вас'ел'о* ‘так себе називав’ (Бужанка Ів); пор. *Вас'а* ‘прізвисько дівчини, утворене від імені батька Василя’ (Берестяни Квр).

Приклади редукації: *Вас'а-Вас'а* < ‘Василь Васильович’ (Торчин Лц); *Вас'-Вас'* < ‘Василь Васильович’ (Колки Мн).

Синтаксичне словотворення: *Вас'а Ге* ‘житель Василь, що повторював часто ге’ (Вічині Рж); *Вас'а На* ‘часто повторював слово на ‘взьми’ (Заболотці Ів); *Вас'їк П'їшта* ‘Василь, який колись працював на пошті’ (Корсині Рж), *Вас'а Кучер'ави* ‘Василь з кучерявим волоссям’ (Топільно Рж).

Деривати від твірної основи *Василь*: *Васелік* < від власного імені Василь (Липно Квр); *Васелік'ів* < від батькового імені Василь (Бужанка Ів), *Васелікова* < від прізвища Васелік (Лише Лц), *Васілик* < 1) від імені діда (Переспя Рж); 2) від імені батька (Солов'ї Ст); 3) житель Василь (Черемошне Квл), *Васіліна* < 1) від імені Василя (Добре К-К, Березовичі В-В); 2) від прізвища Василюк (Кульчин Квр), *Васіліни* < подружжя з н.п. Шацьк, *Васілінка* < від імені матері (Хотешів К-К); *Васіліха* 1) ‘дружина Василя’ (Сільце Гр, Брунетівка Ст), 2) від імені батька (Черче К-К), *Васіліца* ‘дружина Василя’ (Дубище Квр); *Васил'ук* < від дідового імені

(Брониця К-К), *Васил'ун'* < від імені предка, *Васил'л'ух* < від імені бабусі (Волиця Лобачівська Мн), *Васил'ака* ‘від власного імені’ (Фаринки К-К, Городок Мн), *Васил'чиха* ‘дружина Василя’ (Любешів), *Васілінка* 1) від імені матері (Хотешів К-К), 2) від імені батька (Коршів Лц), *Васил'л'ув* ‘син Василя’ (Липно Квр), *Васил'їу'киї* < від імені діда Василя (Забужжя Лбм), *Васил'єча* < від власного імені (Мокре Ст), *Васил'ака* ‘дуже високого росту Василь’ (Мельники Шц).

Інші способи творення: усічення із суфіксацією – *Вас'їк* ‘від прізвища Василюк’ (Кульчин Квр), основокладання – *Вас'ноб* ‘Василь, який має великого носа’ (Берестяне Квр).

Отже, на Волинському Поліссі одне з улюблених імен українців Василь має 53 варіанти чоловічого імені та 9 варіантів жіночого імені, які, як і повне ім'я, стали базою для творення 23 прізвищ та 50 прізвищ.

Умовні скорочення назв районів та областей

В-В	Володимир-Волинський
Гр	Горохівський район
Ів	Іваничівський район
К-К	Камінь-Каширський район
Квл	Ковельський район
Квр	Ківерцівський район
Лбм	Любомльський район
Лбш	Любешівський район
Лк	Локачинський район
Лц	Луцький район
Мн	Маневицький район
Рж	Рожищенський район
Рт	Ратнівський район
Ст	Старовижівський район
Тр	Турийський район
Шц	Шацький район

1 Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ: у 2-х т. / Юліан Редько / [за ред. Д. Гринчишин]. – Львів : Наук. товариство ім. Шевченка, 2007. – Т. 1 : А–М. – 720 [1] с.

2 Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник. / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / [за ред. В. М. Русанівського]. – 2-е вид. виправ. і допов. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 [1] с.

3 Словник варіантів власних імен північно-західної України. А-Я. / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 371 [1] с.

4 Словник прізвищ північно-західної України / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – Т. 1. – 409 [2] с.

5 Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк / [за ред. І. М. Желєзняк] – К. : Довіра, 2005. – 508 [2] с.

This article the Volyn-Poleskiye anthroponomy basis of generators with Basil, Jack, and the ways of their word-building were established.

Key words: anthroponomy, their names, last names, nicknames, ways of word-building.

В статті проаналізовано волинсько-поліські антропоніми с основою Василь та встановлено способи деривації.

Ключевые слова: антропонимы, собственные наименования, фамилии, способы словообразования.

УДК 811.161.2'373.4 (477.46)

ББК 81.2 Ук – 67

Ольга Цехмістренко

АНТРОПОНІМИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ РОДУ ЗАНЯТЬ ЛЮДЕЙ ТА СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДАХ ГОВІРОК ЧЕРКАЩИНИ)

Стаття присвячена дослідженню прізвищ Черкаського регіону, похідних від назв роду занять людей та спеціальностей. Досліджуються основні семантичні групи прізвищ та аналізуються способи словотвору прізвищ.

Ключові слова: прізвища Черкащини, назви роду занять людей та спеціальностей, антропоніміка, лексична база, мотиви номінації.

Ім'я завжди було й залишається дуже важливим для кожної людини. Саме імена – один із найдавніших шарів лексики, адже ще стародавні народи надавали імені особливої уваги.

Власні особові назви містять цінну інформацію про побут, вірування, духовність народу. Прізвища ж як окремий клас антропонімів найбільше порівняно з іншими онімами і відображають колишні реалії життя народу [2, 3].

Сучасне прізвище, як і повне офіційне найменування людини, що складається з імені, імені по батькові та прізвища – явище нового часу.

Предметом розгляду в цій статті є прізвища Черкащини, лексичною базою яких виступають назви роду занять людей та спеціальностей.

Об'єкт нашого дослідження – сучасні прізвища Черкащини, мотивовані назвами роду занять людей та спеціальностей.

Прізвища утворилися в живому народному мовленні, передавалися від покоління до покоління, часто без лексико-морфологічних змін [6, 89].

На думку деяких мовознавців, процес закріплення прізвищ широких мас відбувся у другій половині XVII ст., чому сприяли укладання реєстрових списків козаків та загальний перепис населення з метою обкладання податками [3, 6].

У процесі вивчення прізвищ дослідники основну увагу зосереджують на тому, що прізвище є складовою назвою людини, що воно додається до особового імені та імені по батькові і служить основним засобом ідентифікації особи, що використання прізвища має чітку регламентацію [5, 6].

Показовим з цього погляду є визначення, яке подає Ю. К. Редько: «Прізвищем називається оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або і в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам» [3, 6].

На думку вчених, в Україні прізвища почали складатися в окремий клас особових назв у XIV – XV ст. спочатку у представників суспільної верхівки та великих землевласників, потім у міщан, які займалися ремеслом і торгівлею. А в селян, які були основною масою населення України, вони з'явилися наприкінці XVII – на початку XIX ст., коли на всіх українських землях була запроваджена загальнообов'язкова військова повинність (Гуменецька Л. Л., Редько Ю. К., Худаш М. Л.)

Кожне прізвище є словом, а отже, й одиницею мови. Прізвище покликане називати родину та кожного з її членів і в такий спосіб визначити місце іменованого в суспільстві.

Прізвище має всі ознаки слова і з огляду на це є предметом мовознавства. Кожне прізвище має своє походження, свою історію, що забезпечує йому належне місце в мові.

Дослідник власних назв мусить рахуватися з тим, що більшість лексем, які нині правлять за прізвища, з'явилися в мові не для того, щоб зразу стати прізвищами. На перших порах вони були особовими іменами, світськими або християнськими. Досліджуючи прізвища, ономаст мусить брати до уваги те, що перша фіксація прізвищевої назви в пам'ятках писемності і давність відповідного роду не тотожні і не обов'язково збігаються в часі. Та й не всі нинішні носії однакового прізвища вийшли з одного роду: одне й те ж прізвище упродовж століть могло виникати в різних кутках України по кілька разів, спонтанно [7, 7].

Прізвища досліджували відомі українські мовознавці, історики, етнографи: М. Корнилович, І. Крип'якевич, А. Степович, І. Франко та ін. Прізвища окремих регіонів України розглядали І. Бучко, Л. Кравченко, І. Панчук, С. Панцьо, В. Познанська, П. Чучка та ін.

Що ж до Черкащини, її антропонімія й досі залишається практично не дослідженою. На часі – аналіз її окремих складників, зокрема лексичної бази прізвищ, пов'язаних з назвами різних об'єктів, що оточували українців у період утворення прізвищ, а також ознаками цих об'єктів. Нам уже доводилося звертатися до антропонімів, мотивованих назвами різних видів

їжі та напоїв; до відфлористичних антропонімів, до відфауністичних антропонімів; до антропонімів іншомовного походження; до антропонімів, які походять від назв кольорів. Тепер мова піде про прізвища, які походять від назв роду занять людей та спеціальностей.

Метою цієї роботи є збір, фіксація і дослідження потужної групи антропонімів Черкащини, що дасть можливість чіткіше сформулювати уявлення про природу появи українських прізвищ, їхню структуру та інші ознаки, а в ширшому контексті – поліпшити уявлення про традиційний світогляд українців.

Джерельною базою цього дослідження стали реєстри прізвищ сіл та селищ міського типу різних районів Черкаської області, створені за сприяння сільських та селищних рад. Із загального масиву було виокремлено прізвища корінних жителів, мотивовані назвами роду занять людей та спеціальностей, їх виявилось близько 500, лексичною базою яких виступають 134 назви роду занять та спеціальностей.

До числа прізвищ, мотивованих назвами роду занять людей та спеціальностей, ми включали ті, що пов'язані зі словами «бондар», «гончар», «кучер», «вівчар», «кухар», «маляр», «муляр», «слюсар», «столяр», «тесля», «токар», «конюх», «пастух», «пташник» та ін. Ціла низка прізвищ пов'язана зі словами російського походження. Оскільки вони належать корінним жителям Черкащини, можна припустити, що сучасна форма цих прізвищ викликана впливом російської мови, а можливо, й подвійним перекладом (спочатку з української мови на російську, а потім навпаки: з російської на українську) [1, 40].

Тим більше, що сліди подібних маніпуляцій несе ціла низка прізвищ: Бортнік, Воскобойск, Козорез, Огородніков, Поповиченко, Садовніков, Садовніченко, Скотніков, Смотритель, Сотніченко, Стаднік, Стадніченко та ін.

Поділимо прізвища відповідно до роду занять людей та спеціальностей на дві тематичні групи.

До першої групи (рід занять людей) належать такі прізвища, як: Атаманенко, Атаманов, Атамановський, Атаманчук, Батрак, Батраченко, Бортник, Бортнік, Бортников, Бортнічук, Бортновський, Бурлака, Бурлаков, Бурлаченко, Бурлачук, Вапняр, Варич, Веретельник, Веретенников, Владико, Воевда, Возний, Вознюк, Возняк, Ворожка, Ворожцов, Воскобійник, Воскобойник, Воскобойніков, Гайдамака, Гетьман, Гетьманенко, Гетьманець, Депутат, Десятник, Дігтяр, Дігтяренко, Дігтярьов, Діхтяр, Діхтяренко, Діхтярьов, Броворуб, Дяк, Дяков, Дяковський, Дякун, Дяченко, Дячков, Дячок, Дячук, Дячок, Єсауленко, Капітан, Капітаненко, Капітанов, Килимник, Козак, Козакович, Козаков, Козаковський, Козачок, Козакевич, Козаков, Козаковський, Козачок, Косаренко, Косарев,

Косарь, Кошевий, Крамар, Крамарев, Крамаренко, Крамарчук, Крамарь, Купець, Кучер, Кучервей, Кучеренко, Кучерін, Кучеров, Кучеровський, Кучерук, Мазняк, Міняйло, Огородник, Огородній, Огородніков, Олійник, Олійников, Олійнік, Пахар, Пахаренко, Пахарь, Перевізник, Перевозін, Перевозчиков, Перев'язко, Перекупка, Перекупко, Підкуйко, Підмайстерець, Пономар, Пономарев, Пономаренко, Пономарчук, Пономарь, Пономарьов, Попенко, Попик, Попко, Попков, Пападюк, Попадюк, Попадько, Попаденко, Попонін, Попоненко, Попок, Поподько, Попов, Попович, Поповиченко, Поповиченко, Постригань, Продайвода, Продан, Проданець, Проданов, Проданчук, Проданюк, Пташник, Прядка, Прядко, Прядун, Прядченко, Тонкопряд, Ремесло, Римар, Риманенко, Римарчук, Римарь, Різник, Різничок, Різниченко, Різніченко, Рубан, Рубаненко, Рубанець, Рубаник, Рубанов, Рубановський, Свист, Свистільник, Свистуленко, Свистун, Свистунов, Сенатор, Сенаторов, Сівак, Сіваков, Сіваченко, Січкарь, Січкаренко, Січкарьов, Сіячко, Скакун, Скляр, Скляренко, Склярів, Скотар, Скотарь, Скотников, Скупенко, Солдатенко, Солдатенков, Солдатов, Солдатюк, Сотник, Сотников, Сотніченко, Сотніков, Сотніченко, Стадник, Стадніков, Стадницький, Стадніченко, Стаднік, Старостенко, Старостін, Стрича, Стрілець, Стрілецький, Стрілковський, Стрільчук, Студент, Сурмач, Сурменко, Ганцюра, Тесак, Тютюнник, Тютюнников, Улан, Уланенко, Уланов, Чередник, Чередніченко, Чередніченко, Чумак, Чумаков, Чумаченко, Школяр.

До другої групи (спеціальності людей) належать: Аптекарь, Бондар, Бондаревський, Бондаренко, Бондарець, Бондарев, Бондарівський, Бондарський, Бондарук, Брндарцов, Бондарчук, Бондарь, Вівчар, Вівчарик, Гірник, Гончар, Гончаревський, Гончаровський, Гончаров, Гончарук, Гончарь, Гусар, Гусаревич, Гусаров, Двірник, Історін, Ковалев, Ковалевич, Ковалевський, Коваленко, Ковалець, Ковалей, Ковалинський, Ковалишен, Ковалишенко, Ковалік, Ковалінський, Ковалішин, Коваль, Ковальницький, Ковальов, Ковальський, Ковальчук, Ковальчученко, Ковалюк, Кузнецов, Кузнецов, Кожухар, Кожухаров, Кожухарь, Кожухівський, Кожухоський, Кожушко, Кожушкін, Кожушний, Кожушник, Кожушенко, Кожем'якін, Кожевніков, Козодой, Козопас, Козоріз, Комендант, Кравець, Кравецький, Конюх, Конюхов, Кухар, Кухаренко, Кухарев, Кухарчик, Кухарчук, Кухарь, Кушнір, Кушніренко, Кушнірик, Кушніров, Кушнірський, Кушнірчук, Кушнірьов, Лавошник, Лікаркін, Лекарьов, Лекарев, Маляр, Маляренко, Малярчук, Матрос, Матросов, Мельник, Мельников, Мельникович, Мельничський, Мельниченко, Мельничук, Механіков, Мірошник, Мірошников,

Мірошніченко, Муляр, М'ясник, Пасічник, Пасечник, Пасечніченко, Пасиченко, Пасичник, Пасичнюк, Пастух, Пастухов, Пастушенко, Пастушко, Пастушков, Пастушок, Пастушак, Пекарчук, Пекарь, Пивовар, Пивоваренко, Пивоваров, Писарев, Писаревський, Писаренко, Писарець, Писарев, Писарський, Писаков, Плотніков, Поваров, Портний, Портнов, Поштар, Поштаренко, Поштарь, Поштовий, Рибак, Рибаків, Рибалка, Рибалко, Рибалкін, Рибалков, Рибальський, Рибальченко, Садовник, Садовніков, Садовніченко, Санітар, Сапожніков, Свиляр, Слюсар, Слюсаренко, Слюсарчук, Смоляр, Смоляренко, Смолярчук, Смотритель, Співак, Співакін, Співаков, Співаковський, Співаченко, Столяр, Столяренко, Столярів, Столярчук, Сторож, Сторожев, Стороженко, Сторожко, Сторожук, Судьїн, Суддя, Судья, Телятник, Телятников, Тесленко, Тесло, Теслюк, Теслюченко, Тесля, Тесляр, Ткаленко, Ткалич, Ткаліч, Ткаля, Тканко, Ткач, Ткаченко, Ткачов, Ткачук, Учитель, Цегельник, Чабан, Чабаненко, Чабанов, Чабанюк, Чоботар, Чоботко, Чоботок, Швачкін, Швачко, Швець, Швецов, Шинкар, Шинкаренко, Шинкарев, Шинкарук, Шинкарчук, Шинкевич, Шинко, Шинкович, Шинковий, Шинковський, Штурмілов.

За способом творення прізвища можна розділити на чотири великі групи:

I – прізвища, утворені лексико-семантичним способом: Двірник, Кравець, Кухар, Маляр, Пасічник, Рибак, Садівник, Слюсар, Смоляр, Суддя, Тесля, Ткаля, Токар, Чоботар, Швець та ін.

II – прізвища, утворені морфологічним способом:

утворені за допомогою суфіксів:

-ов: Бондарцов, Веретельников, Гончаров, Механіков, Плотніков, Сапожніков, Сіваков, Склярів та ін.;

-енк(о): Бондаренко, Косаренко, Кухаренко, Писаренко, Поповиченко, Поштаренко, Рубаненко, Смоляренко, Токаренко та ін.

-ин, -ін: Історін, Кожушкін, Купчин, Кучерін, Лікаркін, Перевозін, Старостін, Студенкін, Швачкін та ін.;

-ськ-: Атамановський, Бондарівський, Дяковський, Комендантський, Кучеревський, Кушнірський, Рубановський, Співаковський, Токарський та ін.;

-цьк-: Ковальницький, Смотрицький, Стадницький, Стрілецький та ін.;

-ук, -юк: Атаманчук, Дячук, Кучерук, Пономарчук, Проданчук, Сторожук, Ткачук, Вознюк, Попадюк, Солдатюк, Теслюк та ін.;

-ан, -ун: Капітан, Продан, Рибак, Рубан, Улан, Чабан, Свистун, Скакун, Прядун та ін.;

-ак, -як: Батрак, Пастушак, Співак, Тесак, Чумак, Возняк, Двірняк, Мазняк та ін.;

-ик: Вівчарик, Гірник, Десятник, М'ясник, Огородник, Попик, Пташник, Рубаник, Сотник, Стадник та ін.;

-ар, -яр: Аптекар, Вівчар, Пономар, Поштар, Санітар, Свинар, Січкач, Скотар, Чоботар, Вапняр, Дігтяр, Маляр, Столяр, Школяр та ін.;

-ич, -евич, -ович: Варич, Ткалич, Гусаревич, Ковалевич, Козакевич, Попович та ін.;

-ок: Козачок, Чоботок та ін.;

-ман: Атаман, Гетьман, Штурман та ін.;

-ець: Гетьманець, Купець, Підмайстерець, Проданець, Стрілець та ін.

ІІІ – прізвища, утворені способом основокладання: Богомол, Дроворуб, Козодой, Козопас, Козоріз, Пивовар, Продайвода, Тонкопряд та ін.

ІV – прізвища, утворені способом переходу прикметника в іменник: Возний, Килимистий, Кошовий, Огородній, Портний, Поштовий, Садовий та ін.

Найбільше прізвищ, мотивованих назвами роду занять людей та спеціальностей, на Черкащині пов'язані з такими назвами роду занять людей та спеціальностей, як коваль (91%), піп (72%), бондар (53%), кожухар (53%), дяк (43%), ткач (43%), кравець (38%), пасічник (38%), рибак (38%), кучер (34%), кушнір (34%), пастух (34%), гончар (27%), кухар (27%), мельник (27%), пономар (27%), токар (27%).

Рідковживані назви роду занять людей та спеціальностей, як-от: килимник (20%), співак (20%), скотар (20%), чоботар (20%), сторож (15%), стрілець (15%), косар (10%), м'ясник (10%), садівник (10%), перевізник (10%), пивовар (10%), чередник (10%), вівчар (4%), двірник (4%), конюх (4%), пекар (4%).

Такі назви роду занять людей та спеціальностей, як аптекар, вапняр, дроворуб, козодой, козопас, козоріз, лавошник, муляр, пташник, санітар, зафіксовані лише в поодиноких прізвищах.

Цікавий факт: Археологів, Архітекторів, Геологів, Дикторів, Залізничників, Зварювальників, Льотчиків, Машиністів, Письменників, Скульпторів, Фотографів, Фрезерувальників та ін. на Черкащині немає. Такі популярні професії, як агроном, будівельник, бухгалтер, ветеринар, водій, електрик, листоноша, моряк, офіціант, перекладач, пожежник, продавець, юрист та ін., теж не утворили прізвищ.

Вивчення прізвищ Черкащини, пов'язаних з назвами роду занять людей та спеціальностей, триватиме. Серед головних завдань майбутнього дослідження – визначення чітких історичних та географічних рамок утворення тих чи інших прізвищ, виокремлення із загального масиву зафіксованих у краї українських прізвищ питомо черкаських, розширення джерельної бази за рахунок вивчення архівних матеріалів. Треба зазначити, що на території Черкащини зустрічається також чимало російських прізвищ, створених на основі назв роду занять людей та спеціальностей. Наприклад: Веретельников,

Воскобойников, Коживников, Кузнецов, М'ясников, Писарев, Сапожников, Сотников та ін. Очевидно, що їх також не можна обійти увагою дослідника.

1. Актуальні питання антропоніміки. / Від. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – 272с. / Актуальні питання антропоніміки. / Від. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – 272 с.
2. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004. – 198с. / Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. – К.: Факт, 2004. – 198 с.
3. Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвістичні фактори у контексті розвитку слов'янських антропонімів: Навчальний посібник для спецкурсу "Історія антропонімів слов'янських мов." – Ужгород, УжНУ, 2003. – 72с. / Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвістичні фактори у контексті розвитку слов'янських антропонімів: Навчальний посібник для спецкурсу "Історія антропонімів слов'янських мов" – Ужгород, УжНУ, 2003. – 72 с.
4. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. / Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969.
5. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424с. / Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
6. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256с. / Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
7. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704-ХLVIII с. / Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 704-ХLVIII с.

This article deals with proper names of Cherkasy region originated from names of people's occupations and their specialities. Main semantic groups of surnames and methods of their word-building are analyzed in this research.

Key words: surnames of Cherkasy region, names of people's occupations and their specialities, lexical basis, anthroponymics, motives of nomination

Статья посвящена исследованию фамилий Черкасского региона, производных от названий рода занятий людей и специальностей. Исследованы основные семантические группы фамилий, анализируются способы словообразования фамилий.

Ключевые слова: фамилии Черкащины, названия рода занятий людей и специальностей, антропонимика, лексическая база, мотивы номинации.

УДК 81'373.23

ББК 81.411.1-314

Оксана Вербовета

СІМЕЙНО-РОДОВІ ІМЕНУВАННЯ, МОТИВОВАНІ ОСОБОВИМИ ІМЕНАМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

У статті розглянуто утворення сімейно-родових іменувальних похідних від імен, та їх функціонування у антропонімійній мікросистемі на матеріалі неофіційної антропонімії Тернопільщини. Зроблено спробу їх мотиваційної та словотвірної характеристики.

Ключові слова: ім'я, варіант імені, сімейно-родове іменування, прізвище.

Потреба у вираженні родинних відносин у слов'ян була споконвіку. Відчуття роду і родини дає людині відчуття певної безпеки, захисту, якоїсь опори у скрутні хвилини життя [4, 411].

Зв'язок між поколіннями проявлявся ідеологічно, проте з розвитком суспільства виникла потреба словесного окреслення особи в суспільстві стосовно колективу. Це зумовило появу колективних назв, що поєднували особу з родиною, ідентифікували її як частину родини, роду, сім'ї.

І сьогодні в українському селі, крім офіційних засобів номінації особи – прізвища та імені, у побуті широко використовуються неофіційні власні назви – розмовні варіанти імен, індивідуальні прізвиська та особливий вид антропонімів – іменування, якими номінується вся сім'я і кожен її член зокрема.

В українській антропонімії немає єдиного усталеного терміна для цих іменувань. Більшість дослідників включає їх до складу прізвищ, вказуючи на їх специфічний статус. Так, П. Чучка називає ці антропоніми "родичівськими прізвишками" і виділяє серед них дев'ять розрядів залежно від того, чиє іменування послужило етимологією конкретної назви: патроніми, метроніми, пропатроніми, прометроніми, андроніми, гінеконіми, гіоніми, гамброніми, адельфоніми [10, 200]. Аналізуючи "українські прізвиська людей", І. Сухомлин зазначає, що "на зорі свого становлення родові прізвиська були єдиною антропонімійною категорією, яка виконувала функцію прізвища в сучасному юридичному та державно-офіційному значенні" [8, 36].

У польській ономастичній літературі для неофіційного іменування сім'ї використовується термін придомок (przydomek). М. Бйолік придомками називає особові іменування, що позначають цілу родину. Вони є спадковими, хоча нелегалізованими, без емоційного забарвлення, назвами, які не характеризують носія, а лише його називають і можуть

утворювати похідні" [11, 172]. Польська дослідниця Л. Томчак вважає, що родові назви треба поділяти на дві групи – сімейні прізвиська і придомки. Сімейні прізвиська мають ознаки індивідуального прізвища, вони емоційно забарвлені, натомість сімейні назви – похідні від родинних іменувань і є власне придомками [12, 205].

Аналізуючи неофіційну антропонімію Бойківщини, Г. Бучко і Д. Бучко використовують поняття "сімейно-родові (спадкові) іменування" і стверджують, що "такі назви відрізняються від індивідуальних прізвищ і наближаються за рядом ознак до прізвищ, зокрема "мають дуже близьку лексичну базу та однакові словотвірні моделі" [2, 14].

І. Сухомлин зазначає, що з погляду лінгвістичного і соціального "офіційні й неофіційні прізвища" являють собою єдину систему на лексико-семантичному і фонетико-морфологічному рівнях, що "родові прізвиська" у семантичному плані "нічим не відрізняються від офіційних особових назв, а саме: вказують на реальні зв'язки з предками за спорідненістю – на походження від прапрадіда, прадіда, прабаби (від їхніх власних імен, прізвищ, прізвищ)" [8, 36].

Різниця між прізвищами та сімейно-родовими іменуваннями полягає у сфері їх застосування. Окрім того, останні можуть змінюватися, а це процес тривалий і часто не залежить від самого денотата або його бажання. Його може викликати особливість тієї чи іншої сім'ї або її члена, яка вдало характеризуватиме носія і його родину, за якою денотат, а згодом і ціла родина стануть "виокремленими" у мікроколективі. Зміна місця проживання за межі антропонімійної мікросистеми теж провокує зміну сімейно-родової назви. Різниця між прізвищами та неофіційними сімейно-родовими назвами виявляється ще й у тому, що процес творення прізвищ можна вважати завершеним, а процес утворення сімейно-родових назв триває і сьогодні. Останні утворюються на основі індивідуальних прізвищ, які, передаючись у спадок, перетворюються в сімейні, але, як зазначає П. Порогніков, "рідко стають родовими" [6, 153]. Різницю між прізвищем та родовою назвою Р. Осташ вбачає у тому, що перше "ніби поєднує носія прізвища з іншими людьми, колективом, державою, а прізвисько поєднує людину з сім'єю, родом, родиною" [3, 117].

У своїй роботі ми використовуємо термін "сімейно-родове іменування", рідше – "сімейно-родова назва", і до цієї групи антропонімів відносимо спадкові іменування, які вказують на належність особи до конкретної родини, утворюються від іменувань предків і позначають цілу родину. Стосовно до цілої родини чи сім'ї вони вживаються у множині, а стосовно окремого її представника – в однині.

Метою нашого дослідження є аналіз однієї групи сімейно-родових іменувань (385

однини), які утворені від особових імен. Збір цих антропонімів проводився експедиційним шляхом у 45 населених пунктах Тернопільської області.

Імена людей, утворюючи численні розмовні варіанти, самі становлять частину неофіційної системи іменування та активно використовуються для творення сімейно-родових назв. Остачні, утворені від особових імен, як правило, мотивуються іменами предків – дідів, бабусь, прадідів, прабабусь, дальших родичів: рідше – іменами чужих людей, які мають відношення до конкретної родини (у нас лише один приклад: сімейно-родова назва *Пилипкові* (Гов.) мотивована іменем особи, на чиему “грунті” оселилися денотати) чи власним іменем когось із носіїв такого іменування [пор. 10, 200; 8, 40]. Утворень від імені особи в наших матеріалах небагато, тому вони дають змогу прослідкувати процес становлення сімейно-родових назв.

Оскільки при зборі матеріалу не завжди можна встановити, від якого конкретного родича (діда, прадіда і т.д.) бере свій початок те чи інше сімейно-родове іменування, обмежимося поділом матеріалу за родовою належністю самих імен – чоловічі та жіночі, в т. ч. андроніми.

Як уже відзначалося, найпоширенішим способом творення спадкових родових антропонімів були іменування дітей за батьком чи іншими родичами, а найкращими засобами для вираження цих відносин були патроніми та посесивні суфікси, які і стали назвотворчими формантами. Згодом патронімічну функцію почали виконувати й інші суфікси, за допомогою яких творилися прізвища. Для утворення сімейно-родових іменувань натомість використовувалися посесивні форманти *-ів* та *-ин*, за якими ще в період формування мови української народності закріпилася функція творення присвійних прикметників від імен людей [7, 90].

Утворення із суфіксом *-ів* (< *-ов*) первісно становили присвійні прикметники [1, 211], і суфікс *-ів* сполучався виключно із основами іменників чоловічого роду 2-ї відміни – назвами істот. На території Тернопільщини від чоловічих імен сімейно-родові назви утворювалися від повних імен, усічених, усічено-суфіксальних та суфіксальних їх варіантів із суфіксами *-ов* (*-ів*) (приклади див. далі). Посесивний суфікс *-ин* додавався до іменників з основою на *-а*, і досліджуваний матеріал свідчить, що майже всі сімейно-родові назви, утворені від жіночих імен на Тернопільщині, творилися за допомогою цього суфікса від повних, усічених, усічено-суфіксальних та суфіксальних жіночих імен і їх варіантів (приклади див. далі). Окрім того, сімейно-родові утворення на *-ин* лексичною базою мають характерні для південно-західних діалектів іменування жінок за чоловіком – андроніми на *-их-а*, які утворювалися як від

варіантів імен, так і від інших іменувань чоловіка: *Тарасишині* < Тарасиха < Тарас (Г. Щит.); або на *-к-а*: *Михайлюччині* (Мих.) Михайлючка < Михайло.

Андроніми послушливі етимонами багатьох сімейно-родових іменувань: *Антонишині* (Щит.), *Валентишині* (Кон.), *Гнатишині* (Гел., Кон.), *Гортиняччині* (Гел.), *Демчишині* (Лич.), *Єлашишині* (Щит.): Єлисей, *Карпишині* (Сам.), *Мусейчишині* (Мих.), *Мирончишині* (Сок.), *Петришині* (Щит.), *Прокопишині* (Щит.), *Процяччині* (Лич.), *Штефанишині* (Пер., С.), *Федишині* (Кон.), *Юрчишині* (Пер.), *Якимчишині* (Ком.), усього 45 назв.

Від чоловічих імен утворено 300 сімейно-родових назв. Їх мотивують такі структурні варіанти імен:

1) повні імена: *Атанасові** (Гел.), *Гавриши* (Авг.), *Герасими* або *Герасимові* (Гл., Гов., Кил., Лоп.), *Йосипові* (Дор., Кон.), *Касіянові* (Наст.), *Макари* або *Макарові* (Бар., Жук., Наст.), *Маркові* (Кол.), *Назари* або *Назарові* (Гов.), *Трохимові* (Мих.), *Юхими* або *Юхимові* (Лоп. Мих.), усього 58 назв;

2) усічені варіанти імен: *Гина* або *Гени* (Ос.), *Григорові* (Сн.), *Дімові* (Гл.), *Луцьові* або *Луцеві* (Авг., Кол., Кудр., Личк.), *Мисьові* (Кон.), *Процьові* (Наст.), *Сеньові* (Наст.): Семен, *Сусові* (Ком.): Ісус, *Тецьові* (Кудр.): Стецько, Степан, *Тимові* (Авг., Гов., Жовтн., Сн.), *Федьові* (Гов., Кон.), *Франьові* (Ос.): Франко, *Юрові* (Кон.), усього 23 назви;

3) усічено-суфіксальні варіанти імен: *Адаськові* (Гов., Ябл.), *Гавришківі* (Наст.), *Галькові* (Наст.): Галлій, *Данькові* (Гел.): Данила, *Демкові* (Гел., Пер.), *Івасьові* (Щит.), *Ількові* (Сн.), *Манькові* (Гл.): Матвій, *Митеркові* (Гов., Сам.), *Митуни* (Гл.): Дмитро, *Митькові* (Ванж., Кон.), *Мишкові* (Кол.), *Мількові* (Гумн., Дор., Кон.), *Паранькові* (Гел.): Парамон, *Семкові* (Кол., Пер.), *Станеві* (Вис.): Станислав, *Станіслав*, *Ячки* (Лад.): Яків, усього 92 назви;

4) суфіксальні варіанти імен: *Андрейкові* (Пер.), *Гнатикові* (Наст.), *Захаркові* (Гов., Мих., Сок.), *Іванкові* (Пер., Сн.), *Ігоруньові* (Пізн.), *Йванчиківі* (Пер.), *Климкові* (Кост., Сн.), *Матвійцьові* (Наст.), *Миколусьові* (Сам.), *Миронкові* (Гел., Гл.), *Осипкові* (Гумн.), *Павлусинькові* (Кон.), *Савкові* (Кудр., Щит.), *Семенці* (Жовт.), *Якимчикові* (Сок.), усього 51 назва.

Від жіночих імен на Тернопільщині утворено 85 сімейно-родових іменувань, твірними основами яких є:

1) повні імена: *Варварині* (Гл.), *Гафієні* (Кудр.), *Гортинені* (Кол.), *Єленині* (Щит.): Олена, *Калинені* (Сн.), *Катеринені* (Кудр.), *Михайлінені*

* Якщо варіант імені є загальновідомим, то ми не вказуємо повне ім'я.

(Сн., Ябл.), *Оленині* (Туст.), *Ольжині* (Кудр.), *Христинині* (Жовтн.), усього 11 назв;

2) усічені варіанти імен: *Генині* (Сн.): Євгенія, *Дозині* (Кудр.): Теодозія, *Доцині* (Дор.): Докія, *Зенині* (Наст.): Зеновія, *Зинині* (Ванж.): Зинаїда, *Клавдині* (Гов., Пер.), *Магдині* (Личк.): Магдаліна, *Фросині* (Кудр.): Єфросинія, *Хими* або *Химині* або *Химини* (Гумн., Лоп., Oz.): Юхима, усього 9 назв;

3) усічено-суфіксальні варіанти імен: *Амельчині* (Каль.), *Броньчині* (Кон.): Броніслава, *Галюнчині* (Гл.), *Гандзині* (Пізн., Сок.), *Гиньчині* (Кон.): Євгенія, *Дарчині* (Кон.): Дарія, *Зоньчині* (Гов.), *Корнельчині* (Гл.), *Лікирчині* (Кон.): Лікєра, *Марунині* (Сам.), *Мироцині* (Кон.): Мирослава, *Орицині* (Мих.), *Славчині* (Кон.), *Чесьчині* (Кол.): Чеслава, *Юльчині* (Гел., Гов.), усього 40 назв;

4) суфіксальні варіанти імен: *Богданчині* (Ком.), *Гапійчині* (Кон.): Гафія, *Калинчині* (Кудр.), *Маланчині*, *Малянчині*, *Меланчині* (Авг., Гел., Гл., Кудр., Наст.): Меланія, *Павлінчині* (Кудр.), *Яринчині* (Каль.), усього 15 назв.

Як свідчить досліджуваний матеріал, переважна більшість сімейно-родових назв утворена від застарілих або рідковживаних імен з метою запобігання сплутування денотатів: пор. *Гіляркові*, *Стратонові*; *Магдині*, *Фросині*. Окрім того, сімейно-родові іменування утворюються від структурних варіантів імен частіше, ніж від повних їх форм, бо у колективі, де є носії з однаковими іменами, варіативність виконує функцію диференціації. І сьогодні різні іменні варіанти можуть виступати в одному населеному пункті для позначення різних сімей: *Грині* або *Гриньові* і *Григорові* (Сн.), *Грицькові* та *Грицьові* (Сам.).

Нерідко сімейно-родові іменування утворюються і від іншомовних імен. Переважно це польські запозичені імена та їх варіанти: *Базилі* або *Базильові* (Гл.): пор. пол. *Bazyli*, *Домінцеві* (Сн.): Домінік, *Казеві* (Кол.): Казимир, *Марціни* або *Марцінові* (Гов., Добр.), *Ягустинові* (Гов.): Августин, *Яськові* (Вис., Жовтн., Кудр., Наст., Сн.): Іван; *Кшищині* (Вис., Гов.): Кшися, всього 21 найменування. Інколи сімейно-родові іменування утворюються і від російських варіантів імен: *Альошові* (Авг.), *Колєчкові* (Кон.), *Шурові* (Кон.): Олександр, *Шурикі* (Жаб.): Олександр, *Катюшині* (Вис.), *Ленині* (Наст.); зрідка – від єврейських: *Берки* або *Беркові* (Сн.); від німецьких: *Гермунові* (Лич.): Герман. Така традиція зумовлена відомими історичними чинниками.

Серед фонетичних явищ при утворенні варіантів імен найпоширенішими є: усічення (афереза, синкопа, апокопа): *Лярійові* (Жаб): Гілярій, *Людикові* (Ванж.): Людовік, *Федьові* (Гов., Кон.); поява епентетичних та протетичних звуків: *Хтомові* (Авг., Кон.): Тома, *Левонкові* (Сн.): Леон; зміна звука *л* > *в*: *Ваврентії* або *Ваврентійові* (Ванж.): Лаврентій; чергування

звуків: *Маланчині*, *Малянчині*, *Меланчині* (Авг., Гел., Гл., Кудр., Наст.): Меланія, *Цесьові*, *Чесьові*, (Вис., Гел.): Чеслав; пом'якшення кінцевих приголосних: *Франьові* (Ос.): Франко. Такі варіанти зумовлені діалектними особливостями території.

Сімейно-родові назви утворюються від імен із емоційним навантаженням: *Любуневі* (Сн.); *Павлискові* (Кон.). Емоційне значення того чи іншого варіанта імені залежить від сприймання його в антропонімійному мікроколективі. Найчастіше емоційно забарвлені варіанти імені стають звичними у певному середовищі і кваліфікуються як нейтральні.

Деякі сімейно-родові іменування утворені від імен, які фактично є прізвиськами, оскільки варіанти, якими іменували першоносія, не є традиційними для досліджуваного антропонімікону, а тому виконують функції прізвиська: *Дзюньові* (Гов.): Володимир, *Калиняги* (Ванж.): Калина, *Нусі* або *Нусьові* (Пл.): Богдан, *Федулінові* (Кон.): Федір. Не винятком при утворенні сімейно-родових назв є прізвиська, утворені від імен, носій яких має ваду вимови: *Йокові* (Кон.): Ігор, *Нюникові* (Вис.): Дмитро, *Тарахові* (Вис.): Тарас.

Вживаючись для іменування цілої сім'ї або родини, сімейно-родові назви функціонують у формі множини. При утворенні іменувань синів часто застосовується пряме перенесення власної назви батька на синів, матері – на дочок: *Ханаси* (Гов.): прадід *Ханас*, дід *Ханас*, батько *Ханас*, син *Ханас* і т. под. Перенесення назви можливе із одного денотата (першоносія) на родину зі зміною флексії: *Якуб* – *Якуби*, або за допомогою словотворчих формантів. Часто назви такого плану функціонують паралельно: *Паньки* та *Панькові* або *Ксеньки* та *Ксенчині*.

При утворенні іменування чоловіка у сучасній неофіційній антропонімії Тернопільщини вживається форма іменування, утворена прямим перенесенням назви предка: *Панько* або за допомогою посесивного суфікса *-ів*: *Паньків*; для найменування дружини використовуються сімейно-родові назви із суфіксами *-ов-а* (*-ев-а*), *-к-а*, *-их-а* (*-іх-а*): *Грицева* або *Грицова*, *Грицючка*, *Грициха*, серед яких найчастотнішим є *-ов-а*. Для утворення іменувань доньок на Тернопільщині активними є форманти *-ов-а*, *-к-а*: *Марцінова* та *Марцінка*. Про використання форм іменувань жінок на Надністрянщині залежно від їх віку зазначає Р. Остащ, стверджуючи, що з формантом *-к-а* утворюються іменування для малих дітей-дівчат, *-ов-а* – для дорослих [5, 298]. Для назв синів найпродуктивнішою є безафіксна номінація або ж суфікс *-ів*: *Ягустин* та *Ягустинів*. Якщо зять або невістка прийшли до чиеїсь хати, то вони іменуються за назвою тестя або ж чоловіка.

Неофіційна система іменування дозволяє варіативність в акті номінації денотата. З метою точнішої ідентифікації особи сімейно-родові

іменування при називанні конкретної особи стають частиною багатоконпонентних антропонімічних утворень: чоловік – *Кубай* або *Стефан Кубай* чи *Стефан Кубайв*; дружина – *Василька Кубайова*, *Кубайка* (найчастіше без імені особи) чи *Кубайка*; діти – *Світлана Кубайова*, або *Стефана Кубайового* чи *Світлана Васильки Кубайової*, *Кубайка*, *Світлана Кубайка*; син – *Ігор Кубайв* або *Кубай* або *Ігор Стефана Кубайового* чи *Ігор Васильки Кубайової*; зять, який прийшов на “обійстя” Кубайв, – *Василь Кубайв*, *Василь Світлани Кубайової* (але не *Кубай*).

Основна функція сімейно-родових іменувань – ідентифікація особи. Як і інші групи таких назв, відіменні утворення допомагають насамперед ідентифікувати особу за відношенням до роду або родини (не “хто чи яка вона”, а “чия вона”), служать для розрізнення сімей з однаковими прізвищами у межах населеного пункту: денотати на прізвище *Сеньків* іменуються *Брацішкові*, *Кубай*, *Петрові*, *Печені*, *Орицині*, *Шмігльові*; або ж для того, щоб показати, що різні сім’ї мають у минулому спільне походження: *Кубай* (Гов.) мають різні прізвища – *Зубкович*, *Майданюк*, *Плотницький*, *Сеньків*, *Татарин*. В. Тагунова вбачає у сімейно-родових назвах відображення культу голови сім’ї [9, 119].

Отже, неофіційна система іменувань в антропоніміці Тернопільщини представлена широким набором іменувань, похідних від особових імен. У межах одного населеного пункту сімейно-родові іменування утворювалися від рідкісних, одиничних особових імен або ж від різних варіантів повторюваного в межах населеного пункту імені. Найпоширенішим мотивом номінації слугували іменування за батьком, дідом, прадідом та іншими предками. Найбільше сімейно-родових назв утворено від чоловічих суфіксальних та усічено-суфіксальних імен. Вживаючись для іменування цілої родини, сімейно-родові назви функціонують у формі множини. Найчастотнішим при цьому є використання прямого перенесення зі зміною флексії, посесивних формантів *-ов* та *-ин*. Для іменування окремих представників родини сімейно-родова назва вживається у формі однини й ідентифікація забезпечується словотвірними суфіксами: для найменування дружини використовуються суфікси *-их-а*, *-ов-а*, *-к-а*; для іменування сина – безафікса номінація від імені батька, діда і т. ін., або ж суфікси *-ів*, *-ин*; для іменування доньки – *-ов-а*, *-ин-а*, *-к-а*, рідше – безафікса номінація від імені матері, бабусі і т. ін.

Сімейно-родові назви від імені людини – це невичерпне джерело поповнення сучасних сімейно-родових іменувань. Оскільки найменування за іменем родича або іншої близької особи є нейтральними щодо експресії,

то утворення сімейно-родових назв використовуються набагато частіше, ніж інші класи іменувань.

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. – Ужгород, 1960. – С. 101-135.
2. Бучко Г. Є., Бучко Д. Г. Народно-побутові антропонімія Бойківщини // *Linguistica slavica*. К.: “Кий”, 2002. – С. 3-14.
3. Остах Р. І. Из життя сучасних українських прізвищ. 1 // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000 р. / Відпов. ред. І. М. Желзняк. – К.: “Кий”, 2000. – С. 115-121.
4. Остах Р. Из життя сучасних українських прізвищ. 2 // Українське і слов’янське мовознавство. Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Ужгород, 2001. – С. 400-412.
5. Остах Р. Из життя сучасних українських прізвищ. 3 // Діалектологічні студії. 6. – Львів, 2006. – С. 293-303.
6. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого р-на Свердловской области // *Антропонимика*. – Москва: Наука, 1970. – С. 150-154.
7. Релько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – В. Наук. думка, 1966. – 214 с.
8. Сухомлин І. Д. Українські прізвища людей власні родові назви // *Говори і ономастика Наддніпрянщини*. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30-58.
9. Тагунова В. И. Современные прозвища в диалектной речи Муромской земли // *Ученые записки Рязанского и Муромского ин-тов*. – М. 1967., т. 40. – С. 43-63.
10. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Монографія. Дисс. ... докт. філол. наук. К., 1969. Ужгород, 2008. – 671 с.
11. Biulik M. Przewiska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w województwie łódzyskim) // *Onomastica XXVIII*, 1983. – S. 165-179.
12. Tomczak L. Antropimie nieoficjalne mieszkańców Sulkowa // *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich*. Część II. – Lublin: Wyd-wo Un-wo M. Gurie-Sklodowskiej, 1999. – S. 203-215.

Список скорочень назв населених пунктів Тернопільської області

Авг. – Августівка
Ванж. – Ванжулів
Вис. – Високе
Гел. – Геленків
Гл. – Глещева
Гов. – Говилів
Гумн. – Гумнісько
Дор. – Дорошівка
Жаб. – Жабинці
Жовтн. – Жовтневе
Каль. – Кальне
Кол. – Колиндяни
Ком. – Комаринці
Кон. – Конюхи
Кудр. – Кудринці
Лад. – Ладичин
Лич. – Личківці
Лоп. – Лопушне
Макс. – Максимівка
Мих. – Михайлівка

Наст. – Настасів
Ос. – Осівці
Пер. – Тереволока
Пізн. – Пізнанка
Сам. – Самолуски
Сн. – Сновидів
Сок. – Соколів
Туст. – Тустоголови
Стр. – Стриганці
Шиб. – Шибалин
Шит. – Шитівці
Ябл. – Яблунів

The article deals with the derivation of family and genus nomination, derived from them names and their functioning in the anthroponimic microsystem based on unofficial anthroponimy of Ternopil region. We attempt to describe their motivative and wordformation characteristics.

Keywords: name, variant names, family nomination, surname.

В статті розглядається утворення сімейно-родових іменувань, похідних від імен, а також їх функціонування в антропонімічній мікросистемі на матеріалі неофіційної антропонімії Тернопільщини. Сделана попытка їх мотивационної і словообразовательної характеристики.

Ключевые слова: имя, вариант имени, семейно-родовое именование, фамилия.

УДК 811. 161.2'373. 232.1 (477.82)
ББК 81. 411. 1-314(4УКР-4 ВОЛ)

Лариса Лісова

ПРІЗВИЩА ВОЛИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ РОСЛИН, ЇХ ЧАСТИН І ПЛОДІВ

Стаття присвячена дослідженню прізвищ Волині, мотивованих назвами рослин. Проаналізовано основні семантичні групи прізвищ.

Ключові слова: антропонім, апелятив, прізвище, назви рослин.

Прізвища, у яких відображені лексеми апелятивного походження, відтворюють побут, виховання, культуру й духовний світ українців. Їх було утворено шляхом метафоричного перенесення назв реалій дійсності на назви осіб. Ці антропоніми за походженням – індивідуальні прізвища, що були дані особі в різні періоди її життя і за різних обставин. Більшість із них своїм корінням сягає ще праслов’янської доби, навіть інколи праіндоевропейської, і належить до традиційного народного побутового іменника відапелятивних власних імен, які давали за якимись забобонними мотивами новонародженим дітям як у дохристиянські часи, так і після

прийняття християнства (паралельно з церковними іменами) аж до XVIII ст. [6, 30].

Як слушно зауважує І. Д. Фаріон, “головним критерієм належності відповідних антропонімів до відапелятивних особових власних імен, а не до вуличних прізвищ є їхнє загальнослов’янське поширення: відповідні порівняльно-етнографічні дані різних слов’янських і неслов’янських народів; синхронна і діахронна поширеність та повторюваність досліджуваних антропонімів; масовість та продуктивність, що вказує на глибоке генетичне коріння цих антропонімів та звичай їх надавати” [13, 17]. Вагомим доповненням до вищезгаданого критерію виступають дані української етнології, зокрема інформація про народну символіку, дохристиянські вірування, яка може розкрити сакральний зміст предметів, явищ.

Прізвища, похідні від назв рослин, стали об’єктом наукових студій П. П. Чучки (Закарпаття), В. О. Горпинича та І. А. Корнієнко (Дніпровське Припорожжя), Л. О. Кравченко (Лубенщина), Ю. М. Новикової (Центральна і Східна Донеччина), Н. Ю. Булави (Північна Донеччина), О. В. Цехмистренко (Черкащина), О. Марочкіної (Розточчя) та ін. Але ця група відапелятивних прізвищ Волині стала об’єктом наукового дослідження вперше. Вивчення антропонімії регіону доповнить загальне уявлення про систему відапелятивних прізвищ України на сучасному етапі та в історичному розвитку.

Мета дослідження – здійснити лексико-семантичний аналіз прізвищ Волині, мотивованих назвами рослин. Об’єктом аналізу стали прізвища Володимир-Волинського, Горохівського, Іваничівського, Ківерцівського, Локачинського, Луцького, Рожищенського районів. Із залучених для дослідження прізвищ до цієї групи належить 1587 антропонімів, які поділяємо на такі підгрупи:

- прізвища, мотивовані назвами дерев та кущів;
- антропоніми, похідні від назв частин рослин та плодів;
- антрополексеми, утворені від назв овочів, фруктів, городніх рослин;
- прізвища, похідні від назв трав, грибів, злаків та квітів.

Шанування рослин бере свій початок з сивої давнини, коли наші предки поклонялися їм, як богам [7, 281]. Особливо шанованими були дерева, до прийняття християнства були навіть священні гаї. Давні українці вирізняли окремі дерева серед інших і наділяли їх магічними властивостями [3, 131]. Серед прізвищ, мотивованих назвами дерев, найбільшою кількістю утворень представлена основа *дуб*: *Дуб*, *Дубанич*, *Дубенко*, *Дубик*, *Дубій*, *Дубовий*, *Дубовик*, *Дубович*, *Дубчак*, *Криводуб*, *Стародуб* (*Стародубець*, *Стародубов*) (всього 57 прізвищ). Активність цього кореня може пояснюватися

тим, що дуб, за українськими віруваннями, особливе священне дерево, втілення світового дерева-прадуба. Дуб шанують за його довговічність, це дерево замовлянь, у нього наймогутніша влада над лихими силами [3, 135]. Подібні властивості народ приписував багатьом іншим деревам, назви яких могли функціонувати як бажальні або охоронні імена. Так, береза символізує чистоту, світло, дівочу ніжність; верба – надзвичайну життєву силу, бо має здатність розвиватися без коріння; горіх, ліщина – мудрість, натхнення; калина – любов, щастя; груша – нічний бік світотворення, з нею пов'язують народження дітей; граб – шлюб; яблуня – дерево замовлянь; ясен – чоловіче дерево, символ мужності [3, 136].

Назвами дерев мотивовані 394 прізвища Волині. Найактивнішими виявилися основи береза (*Береза, Березан, Березань, Березій, Березін, Березінка, Березний, Березовка, Березяк*), верба (*Верба, Вербило, Вербовий, вишня (Вишневий, Вишневич, Вишня, Вишняк), граб (Грабко, Грабовий, Грабович, Грабчак), груша (Груша, Грушка, Грушкевич, Грушко), вільха (Ольха, Ольховий, Ольховик, Ольхович), осика (Осина, Осиченко), ясен (Ясенчук, Ясиневич, Ясинок)*). Поодинокими утвореннями представлені основи бук (*Бук, Бучак*), липа (*Липка, Липко*), слива (*Слива, Сливчук*), сосна (*Сосна, Соснина, Соснюк*), черешня (*Черешня*), явір (*Яворович*). В основах прізвищ Волині знайшли своє відображення саме назви дерев, які мали сакральне значення у дохристиянській міфології, що дозволяє говорити про первісне функціонування цих назв як дохристиянських захисних або бажальних імен, хоча спорадично такі антропоніми могли виникати внаслідок подібності з рослиною. Значну групу прізвищ, мотивованих флоризмами, становлять антропоніми, похідні від діалектних назв дерев: *Бабиця < бабиця 'сорт груші з невеликими плодами' [5, 68], Берека < берека 'різновид горобини' [4, I, 173], Гевко, Гевчук < гева 'верба козяча' [5, 96], Лесниця, Лесниця < лисниця 'дика яблуня' [16, 340], Пержук < пержи 'слива садова' [4, IV, 347], Свид, Свидина < свидина 'рід рослин родини кизилкових' [12, IX, 70], а також назв сортів груші: Глива, Гнелиця.*

Близьким до вірувань у сакральність дерев було пошанування кушів. Назви кушів стали основами 162 прізвищ Волині: *Буз, Бузюк < Буз < буз 'бузок' [1, I, 35], Бузина, Вересов, Виноградов, Ліщина, Ліцишин, Малина, Малінчук, Терновий, Терновик*. Кількісно переважають утворення від лексеми *куш* та її архаїчних і діалектних варіантів: *Корчак, Корчик, Корчун < Корч < корч 'куш' [1, I, 244], Кустов, Куц, Куцак, Куцовой, Куценко, Куцик*.

206 прізвищ утворилося від назв овочів, фруктів, городніх рослин та плодів. В основах прізвищ Волині переважають назви традиційних українських городніх культур, які здавна

застосовували для приготування страв та мали глибокий символічний зміст: біб, горох використовували в обрядах, пов'язаних зі шлюбом і дітонародженням, редька – оберіг злих сил: *біб (Біб, Бобак, Бобечко, Бобик, Бобок, Бобок), буряк (Буракевич, Бурачок, Буряк, Бурячок), горох (Горох, Горохів, Горошок, Горошко, Горошок), гарбуз (Гарбуз, Гарбуз, Динька, Динько, Динюк, Диня < диня 'гарбуз' [1, I, 181]), капуста (Капуста, Капустін), редька (Редька, Редькін, Редькович), щавель (Щавель, Щавей, Щавій < щава 'щавель' [11, IV, 522])*. Назви рослин, які використовують у кулінарії як приправи, стали основами 63 прізвищ: *Пастернак, Перець, Перчик, Хрін, Цибуля, Цибульник, Цибуля, Шапран, Шафран*. Окрас побутового застосування, ці рослини виконували функцію оберегів: хрін вважався захистом злих сил; цибуля – охоронний засіб від пошесті мору; часник, кріп – оберіг від відьом і дідів [3, 431]. Лексеми *квасоля, ріпа, салат* трапляються у незначній кількості прізвищ, переважно співзвучних із відповідними апелюваннями (*Ріпа, Салата, Салатюк, Фасоля*). До цієї групи прізвищ відносимо також лексеми *Бакун, Бакунець < бакун 'тютюн' [1, I, 8], Табак, Табачак, Тютюн, Хміль, Хмільюк, Хмелюк, Хмеленко*. Прізвища *Крухинець, Крухинець < крухині 'округлі солодкі сливи' [4, III, 114], Кавун, Кавунець, Шабан < шабан 'ягода' [14, IV, 391], Ягода, Ягодкін* мотивовані назвами ягід.

Антропооснови, мотивовані назвами частин рослин (258 прізвищ), вказують на гілки рослини: *Бетка < бетка 'гілка з куша чорниці' [1, I, 16], Вітвар < давньорус. вітвь 'прут, гілка, виноградна лоза' [4, I, 406], Галуза, Галузі, Лоза, Лозинько, Лозін, Лозовий, Лозунько, Пластун < пласт 'гілля хвойного дерева' [16, 454]; стебло, його частину: *Костриця, Костриченко < костриця 'внутрішня тверда частина стебла конопель, льону' [16, 292], Лико < лико 'внутрішня частина кори молодих листяних дерев' [16, 338], Пальчак < Пальчак < пальчак 'стебло, стрижень, ніжка гриба' [4, IV, 269], Стебленко, Стеблик, Стеблій; корінь: *Корень, Корінчук, Корінь, листя: *Храбуст, Хравуст < храбуст 'капустяна листя, осот' [1, II, 247]. Прізвища Бірчин < Бирка < бирка 'сережка, котик, соснова шишка' [4, I, 185], Боблях < боблях 'пуп'янок квітки' [1, I, 28], Гронович, Качан, Каченюк < Качен < качен 'стрижень головки капусти, качан' [5, 136], Колос, Колосок, Остючок, Струк < струк 'те саме, що стручок' [12, IX, 789], Шишка, Шишкевич, Шишко* вказують на суцвіття або плід рослини.***

Трав'янисті рослини здавна виконували функцію оберегів: айр, кріп, кропива, лопух, полин – обереги від злих сил, лобода символізує нужду та вбогість, льон – дівочу красу, конопля – зраду [3, 427]. Значна кількість прізвищ

Волині, мотивованих флоризмами, засвідчує їх творення від дохристиянських імен із побажальною та відстрашувальною семантикою. У наших матеріалах зафіксовано 195 прізвищ, що утворені від назв трав; здебільшого на позначення однієї рослини вживані різні аплікативи: *багно (Багно, Багуля < багуля 'багно' [4, I, 111], Болотник < болотник 'багно' [4, I, 226]), кропива (Гичка, Гичко < гичка 'кропива жалка' [1, I, 128], Жижилкін, Жижко 'жижка 'кропива жалка' [1, I, 156], Кропива, Кропивка, Кропивник), лепеха (Лепехін, Лепешко, Лепіхов < Лепіх < лепіх 'айр тростиновий, лепеха звичайна' [5, 153], Шаваров < Шавар < шавар 'широколиста осока' [1, II, 258])*. Серед онімів цієї групи переважають лексеми, похідні від шлектизмів та архаїчних коренів: *Амбара < амбара 'ревін хвилястий' [1, I, 3], Балабан < балабан 'озулинець чорний' [5, 69], Білів, Біло < било 'чорнобиль' [4, I, 182] (можливе вставлення із било, що має значення: 1) діал. 'стебло, 2) частина приладу для орнаментування металу, 3) частина воза [10, 60]), Білоніг < білоніг 'остудник' [4, I, 197], Бордун < бордун 'жовтець білий' [16, 82], Борщевник < борщевник 'борщівник' [4, I, 236], Бречка, Бречко < бречка 'дика гречка' [4, I, 254], Булига < булига 'болиголов плямистий' [11, I, 47], Валашок < валашок 'конюшина' [4, I, 323], Вахта < вахта 'бобівник трилистий' [4, I, 341], Гірчук, Гірчак < гірчак 'народна назва деяких видів рослин з родів жовтій осот, слабник, таволга і т. ін.' [12, II, 76], Гремюк < гремюк 'дзвінець' [4, I, 491], Дерibas < дерibas 'дереза' [4, I, 40], Дзездзельюк, Дзездзель < Дзездзель < дзездзелья 'золототисячник' [4, II, 57], Земелюк < земела 'омела біла' [4, II, 230], Зюбрій < зюбрій 'осот' [4, I, 184], Кузник < кузник 'болотяна трава' [1, I, 265], Куколь < куколь < куکیل 'бур'ян родини 'зозликівих' [12, IV, 311], Маслак < маслак 'дурман' [16, 368] (можливе вставлення з маслак 'велика кістка людини або тварини' [12, IV, 638], імовірно, так прозивали худого чоловіка), Мандригеля < мандригуля 'скополія, вороняче око' [4, III, 389], Морох < Морох < морох 'пліснява, мох' [4, III, 528], Ростун < ростун 'сорт льону' [4, V, 127], Снітко < сніть 'снітій, назва рослини' [10, 985] або снітка 'яглиця звичайна' [4, V, 333], Сосонка < сосонка 'народна назва рослини родини клошів, що зовнішнім виглядом нагадує осуну' [12, IX, 224]. Від літературних назв утворень менше: *Бобівник, Будяк, Бур'ян, Дурманенко, Комишан, Ковилюк, Коноплюк, Конопля, Лобода, Лотухін, Лотухович, Моховий, Осокін, Очеретко, Спорши, Ягелюк*.*

108 прізвищ утворилося від назв грибів: *Багнюк < багнюк 'вид гриба' [4, I, 110], Беткалюк < Бетка < бетка 'гриб' [4, I, 178], Боровик, Боровиков, Гриб, Грибан, Грибенюк, Грибін, Грибков, Грибок, Грибонюк, Грибун, Грудзевич < Грудзь < грудзь 'гриб' [12, II, 180],*

Краснюк < краснюк 'підосичник, підберезник' [1, I, 251], Маслюк, Осінчук < Осінка < осінка 'очанка лікарська, вид грибів' [4, IV, 221], Печериця, Сморж < сморж 'їстівний гриб родини зморшкових' [12, IX, 416], Твердяк < твердяк 'плакун прутувидний' [4, V, 523], Червеньяк < червеньяк 'вид гриба' [9, II, 366], Шлапчук, Шлапак < Шлапак < шлапак 'отруйний гриб – ентолома жовтувато-сіра, сорт квасолі з великими квасолинами' [1, II, 269].

Кількісно менша група прізвищ, мотивованих лексемами на позначення злакових рослин (103 одиниці). Антропоніми цієї групи утворилися від назв здавна відомих в Україні злакових культур, плоди яких використовували в кулінарії, унаслідок чого ці флоризми стали уособленням достатку: *гречка (Гречаний, Гречина, Гречка, Гречко, Гречушкін < гречухе 'гречка їстівна' [1, I, 108]), пшениця (Пшеницин, Пшеничний), ячмінь (Ячменев, Ячменев, Ячменьов), овес (Овсянніков, Овсянюк), менш активні основи жито (Житнюк), кукурудза (Кукурудза)*. В основі прізвища *Магера* – архаїчна основа *магери* 'сорт кукурудзи' [4, III, 353].

Антропоніми, похідні від назв квітів, охоплюють понад 3 % (54 одиниці) залучених до аналізу прізвищ. В основах цих спадкових антрополексем трапляються назви традиційних для українського народу декоративних рослин-оберегів: *барвінок (Барвінок), рута (Рута), фіалка (Фіалко, Фіялка, Фіялко), польових квітів: волошка (Волошкевич, Волошкін)*. Такі особові назви первісно мали побажальний відтінок, адже в семантиці флоризмів прослідковується яскраво виражене символічне значення: *барвінок* – символ дівочтва, молодості, *рута* – розлуки з милим, *фіалки* – радості тощо [3, 434]. Прізвища *Боняк < боняк 'гвоздика, купчак' [4, I, 229], Дзіндзя < дзіндзя 'мальва, калачики' [13, 184], Картус < картус 'айстра' [1, I, 213], Латайчук < Латайко < латай 'калюжниця болотяна' [1, I, 278], Попелишин < Попелиш < попелиш 'жовтозілля, цинерація' [4, IV, 515]* утворилися від діалектних та застарілих назв квітів, лексема *квітка* зафіксована в основах прізвищ *Квітка, Квітенко*.

Отже, в основах прізвищ Волині, мотивованих флоризмами, найактивніше відображені лексеми на позначення дерев, овочів, фруктів та частин рослин. Кількісно менша група антропонімів, що утворені від назв трав, грибів, злаків та квітів. Оними, мотивовані назвами рослин, первісно функціонували як дохристиянські імена і, закріпившись у пізніших родових прізвиських, залишили свій слід у семантиці прізвищ. Корені, засвідчені сучасними спадковими антрополексемами, відображають релігійні уявлення праукраїнців, їхній світогляд, особливості побуту. Сучасні прізвища Волині, мотивовані флоризмами, зафіксували у складі

своїх основ шар архаїчної лексики та діалектизмів різних говіркових масивів.

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000.
2. Булава Н. Ю. Назви рослин і тварин в основах українських прізвиськ північної Донеччини / Н. Ю. Булава // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 223–233.
3. Войтович В. О. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
4. Етимологічний словник української мови / Р. В. Болдирев (уклад.). – К. : Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–4.
5. Корзюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзюк // Українська діалектна лексика. 36. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–263.
6. Кравченко Л. О. Прізвиська Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.
7. Марочкін О. Відапеллятивні імена та пізніші індивідуальні прізвиська в основах прізвиськ Розточчя / О. Марочкіна // Лінгвістичні студії. 36. наук. праць. – Вип. 15. – Донецьк : ДонУ, 2007. – С. 518–522.
8. Новикова Ю. М. Лінгвістична специфіка прізвиськ похідних від назв рослин, їх частин і плодів (на матеріалі антропонімії Центральної і Східної Донеччини) / Ю. М. Новикова // Studia Slovakistica : 36. наук. ст. / Упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород, 2009. – Вип. 9. – Ономастика. Антропоніміка. – С. 176–183.
9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 част. / М. Й. Онишкевич. – К., 1984.
10. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвиськ: понад 25 тисяч прізвиськ / Ю. К. Редько. – Львів, 2007. – 1438 с.
11. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
12. Словник української мови / редкол.: І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
13. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 372 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М., 1986–1988. – Т. I–IV.
15. Цехмистренко О. В. Прізвиська з компонентами флори (на матеріалі говірок Черкащини) / О. В. Цехмистренко // Studia Slovakistica : 36. наук. ст. / Упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик. – Ужгород, 2009. – Вип. 9. – Ономастика. Антропоніміка. – С. 210–216.
16. Чучка П. П. Прізвиська закарпатських українців : історико-етимологічний словник : понад 11500 прізвиськ / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

This article deals with proper names of Volyn region originated from names of plants. Main semantic groups of surnames in this research.

Key words: *antronym, appellative, surname, names of plants.*

Стаття посвячено дослідженню фамілій Волини, мотивованих назвами рослин. Проаналізовано основні семантичні групи фамілій.

Ключевые слова: *антропоним, апелляция, фамилия, названия растений.*

ГІДРОНІМІЯ, ОРОНІМІЯ, ЗООНІМІЯ

УДК 81'373.21

ББК 81.2 Ук-4

Валерій Бушаков

КАРПАТСЬКИЙ САКРАЛЬНИЙ ОРОНІМ ГОВЕРЛА

Оронім Говерла етимологізовано зі скандинавського *Hovirul* як перенесену назву священної біблійної гори *Хоріф* на Синаї. Ще у давньоримському дискурсі оронім піддав метатезі *-riv- → -ri-*, а вже в гуцульських говірках набув граматичного жіночого роду – *Говирла*. Пізніше поширилась форма *Говерла*.

Ключові слова: *оронім Говерла, етимологія, сакральні біблійні топоніми.*

Пропонована розвідка є спробою оцінити вірогідність наявних етимологій утаємниченого ороніма *Говерла*, який є знаковим для українства, та, спираючись на мовні й позамовні закономірності й чинники виникнення топонімів взагалом й оронімів зокрема, запропонувати нову етимологію, пам'ятаючи, що етимологія найчастіше залишається гіпотезою.

Гора Говерла (словац. *Hoverla*, чес. *Hovirla* / *Hovirla*, пол. *Howerla*, румун. *vîrful Hovîrla*, угор. *Hóvár hegycsúcs*) знаходиться на гребні гірського масиву Чорногора і є найвищою вершиною Українських Карпат і всієї України (висота 2061 м). На східному схилі гори бере початок головний витік Пруту.

У кінці XIX ст. Говерла стала відомим об'єктом туризму, особливо серед туристів із сусідніх міст Галичини. 1880 року член Галицького Татранського товариства професор Коломийської гімназії Леопольд Вайгль позначив перший туристичний маршрут між Говерлою та Красним Лугом, а наступного року тут було встановлено перший захисток для туристів [7].

Нині Говерла є одним із символів українства. Щороку 24 серпня на День незалежності України відбувається багатолюдне сходження на Говерлу – *говерляна*. У цій символічній акції Говерлу можна порівнювати зі священною горою Фудзі в Японії (див. [24]).

Гори втілюють у міфологічних уявленнях людства різноманітні образи, з ними пов'язані численні міфи та ритуали (див. [25]). Так, сакралізація гір притаманна монгольській моделі світу. У Монголії гори слугують головними орієнтирами як на місцевості, так і в сакральному смислі: за іменем чи частіше епітетом духа головної гори, що була місцем відправлення родових культів і родового кладовища та символізувала родові кочовища, називалась родова територія. До назв таких гір часто додаються позитивні епітети: *сайхан*

'красивий, прекрасний', *монх* – 'вічний, віковичний, безсмертний', *баян* – 'багатий', *алтан* – 'золотий', *жаргалант* – 'щасливий, радісний', *богд* – 'святий, премудрий', *хайрхан* – 'милостивий, священний (*шаноблива назва гір*)' [12, 27].

Семантична непрозорість оронімів *Говерла*, *Фудзі* та *Олімп* (*Όλυμπος ~ Οὐλύμπος* – 1. багатoverшинний гірський кряж у Фессалії, висотою до 2918 м, найвища частина Греції (Гомер називав Олімп *семіпагорбним*), 2. гора на кордоні Мисії та Віфінії (нині тур. *Ulu dağ* – 'Велика гора'), 3. гора в Лаконії, 4. гора на Кіпрі) може бути обумовлена саме їхнім субстратним походженням та сакральністю. Назва *Олімп* догредька і, можливо, пов'язана з і.-є. коренем **ulu-/*welu-* – 'обертати', тобто вмотивована закругленістю вершин [23]. Але, як свідчать численні фотографії, обриси усіх Олімпів аж ніяк не асоціюються із чимось округлим, тому повторення ороніма *Олімп* може пояснюватись його перенесенням як сакрального.

Вулкан Фудзі (яп. 富士山 *Fuji-no san* 'гора Фудзі', 富士の山 *Fuji-no yama* 'гора Фудзі', 富士の高嶺 *Fuji-no takane* 'пік Фудзі') на острові Хонсю є найвищою гірською вершиною (3776 м) Японії. Фудзі вважається священною горою, визначається бездоганною конічною формою і протягом століть служить улюбленим предметом японського мистецтва та об'єктом паломництва буддистського і синтоїстського культів та туризму. З цим паломництвом пов'язане таке японське прислів'я: «Хто жодного разу не піднявся на вершину Фудзі – той дурень. Але той, хто виліз на вершину Фудзі двічі – удвічі дурень».

Оскільки з японської оронім *Фудзі* не етимологізується [29], на довіру заслуговує його тлумачення Джоном Бачелором з мови айнів, які в минулому населяли Хонсю: в айнській назві цього вулкану – *Hunchi* або *Unchi nupuri* – віддзеркалений апеллятив *fuchi* (*huchi, unchi, fuji*) 'вогонь' (*nupuri* значить 'гора') [35. part I, 133; part II, 39–40].

Аналізуючи оронім Говерла, зважатимемо на думку авторів монографії «Теорія і методика ономастичних досліджень», що особливої топонімічної етимології просто не існує, що при етимологічному аналізі онімів достатньо виявити апеллятив чи первинне ім'я власне, що лежить в основі досліджуваного імені, котрі, втім, зазначають, що «між іменем і апеллятивом зазвичай буває чимало проміжних етапів, проходячи через які, змінюються імена, змінюються їхні моделі та форми, губиться зв'язок з вихідним елементом, а замість нього набувається зв'язок зі словами, до яких ім'я в дійсності ніякого відношення не має» [22, 78, 207]. Додамо, що без з'ясування можливих

мотивів номінації аналіз топоніма не буде завершеним.

Розглянемо наявні етимології ороніма *Говерла*.

У сучасних топонімічних та етимологічних розвідках вітчизняних мовознавців наводиться як незаперечна етимологія, запропонована О.М. Трубачовим: “*Говерла* – так називається навища вершина (2058 метрів над рівнем моря) Українських, Лісистих Карпат. Інші спроби етимологізації ороніма *Говерла* нам невідомі. Ця назва може продовжувати більш ранню **оверла* (із вторинним протетичним придихом перед етимологічно чистим початковим голосним) < **ob-vьrtla*¹. Близьку етимологічну вірогідність знаходимо лише в сербохорватській апелятивній лексиці: ч. р. від жіночого головного убору, пор прислів'я *Gizdavoј nevi ne možeš ovrl oko glave obmotati*; до цього ж, далі, *Ovrle* топонім в Далмації, *Ovrlica*, місцева назва в Боснії; *ovrlina* ж.р. ‘жіночий головний убір, кичка’. Цікаво тут відзначити й форму із протетичним *h-* *hovrlica* ж.р. ‘стародавній жіночий головний убір у Винодолі (із XIII ст.)²¹ [31] RJA IX, 499; RJA III, 673]’. Метафоричне використання жіночого головного убору, кички як назви гори виглядає природним. Етимологічна тождність *Говерла*: сербохорв. *ovrl* виявляє зацікавлення в ряді інших карпатських «південослов'янізмів» української» [27, 277-278].

Дійсно, узвишся різної форми можуть бути подібними до головних уборів, що вмотивовує відповідні ороніми. Так, у Криму є декілька

скель та пагорбів, форма яких асоціюється з різними чоловічими головними уборами: камінь *Чалма-Таш*, гори *Шапка-Кая*, *Калафата* (тюрк. *kalafat* ‘головний убір яничарів’), *Такья-Таш*, *Такія-Оба* (крим.-тат. *такъие* ‘тубетейка’) курган *Телпек-Оба* (крим.-тат. *тельпек* ‘тюрк. хутряна шапка’) [3, 94, 126, 145, 147, 150]. На мапі світу знайшлися ще гори *Cap Mountain* в Канаді, *Crown Hill* в Англії та Канаді, провінції Онтаріо, *Crown Mountain* на Віргінських островах, *Mitra* в Екваторіальній Гвінеї, *Mitra do Bispo* у Бразилії.

Традиційним головним убором гуцульської заміжніх жінок була перемітка, а не кичка. Але *Говерла* нічим не нагадує ні перемітки, ні рогату кички, тому асоціювати з ними її форму, тим паче пов'язувати назву гори із сербохорватським найменуванням схожого на кінське колпаче головного убору південних слов'янок, немає достатніх підстав. Полотнище перемітки (2–4 м завдовжки і 30–40 см завширшки) ткали найкращої льняної пряжі. Поле всіх переміток завжди поділене на три частини, прикрашені смугами різного рисунка. На Гуцульщині це старовинним звичаєм усе полотнище щільно обвивали навколо голови і шиї, тільки короткі кінці перемітки звисали на плечах. У Шешорі перемітку морщили над чолом у вигляді шапочки й обвивали під підборіддям, опустивши кінці через шию і плечі. На Буковині перемітку зав'язували так, що полотнище рівно стелилося по плечах [8, 197-198]. Перемітка (давньорум. *убрус*, укр. *намітка*, *перемітка*, *серпанчик*, білорус. *намітка*, *омітка*, рос. *ширинка*, *фата*, *полотенце*) була відома слов'янським народам з віддалених часів. У східних слов'ян *намітка* була зберігалася лише в Україні та на заході Білорусі. Розміри полотнища, здебільшого білого кольору, сягають 4–5 м довжини та 60–70 см ширини. Існували різні способи пов'язування нею голови: у вигляді циліндра, усіченого конуса тощо, – із звисаючими кінцями полотнища найчастіше вздовж спини, іноді до самої землі (рис. 113, 114, 134, 135) [13, 230, 231, 256, 257]. Кичка (укр. *кибалка*, *хомля*, білор. *кібалка*, *капіца*, рос. *кичка*, *рога*, *рожки*, *кибола* та інші) як самостійний головний убір не вживається, а служить лише каркасом для покривала і т.п., маючи вигляд обруча чи дуги з оберненими назад кінцями. Первісна рогата кичка з часом змінилася, її роги стали дивитись більше назад, ніж угору (рис. 137, 138, 139) [13, 258-259].

Дивним видається застереження О.М. Трубачова, що інші спроби етимологізації ороніма *Говерла* йому невідомі. Чи це спричинене воно тим, що К.Й. Галас, досліджуючи здобутки Івана Панкевича і ономастики, вже був зіставив назву *Говерла* саме із сербохорв. *бврль* ‘жіночий головний убір’

[С. 60]¹? Свою етимологію К.Й. Галас виплюдував і вдруге [6]. Ось її виклад у монографії В. Чикут: «І. Панкевич порівняв оронім *Вигорлят* із назвою правої притоки Вірку – ріки *Вігор*, відзначивши, що зв'язок хоч і неідеальний, та виникають труднощі появи І після г. Пов'язати назву *Вигорлят* із топонімами, що походять від слова *горіти*, І. Панкевич не намагувався, хоч і вважав, що значення цієї назви близьке до слова *горіти*, а хребет *Вигорлят* у більшій частині голий, вигорілий». К. Галас висловив свою, іншу точку зору про походження цього топоніма. Зокрема він зазначив, що назва пов'язана з південнослов'янськими словами, як сербохорватські апелятиви *бврль* ‘жіночий головний убір’, *оврліна* ‘те ж саме, високий стрічак’, *врлєт* ‘круча, стрімчак, скеля’, *врлєтан*, *врлєтний* ‘скелястий, кам'янистий; стрімкий, крутий’; болгарські топоніми *Върлата*, *Върлата могила*, *Върлата осойна*, *Върлата ширна* та діалектний апелятив *врляк* ‘круча, стрімчак’. Йде мова про корінь *-врл-*, префікс *о-*, перед яким виник приставний г, і суфікс *-ат* (очевидно, прикметниковий). Як уважає К. Галас, форма *Говерлят* була прикметником, що субстантивувався, і в українському середовищі виникли форми *Говерлят*, *Говирлят*, *Говирлят* (р > ер, ыр, ир). Отже, початок назви звучав як *Говирл-*, *Говерл-*, *Говирл-*. Перші два склади первісної форми цього топоніма після деетимологізації зазнали метатези, внаслідок чого і виникли варіанти *Вигорлят*, *Вегорлят*» [31, 101-102].

Оронім *Говерла* вважав румунським К. Галічер і тлумачив його як ‘висока гора’ [38]. У «Топонімічному словнику України» [4, 99] оронім *Говерла* пояснюється з рум. *howirła* ‘важкопрохідне підняття’ з покликанням на статтю Б. Ф. Лящука [15], але в румунській монографії не вживається літера w, а в словниках апелятив *howirła* відсутній (див. [36]). Рум. *vîrful Novîrla* (*vîrf* ‘вершина, пік’) передає вже український оронім *Говирла*. В.М. Стецюк, відставний полковник і незалежний дослідник, як він себе називає, у статті “Следы древнего населения Украины в топонимике” лише на підставі деякої звукової подібності пояснює українські топоніми з чуваської та багатьох інших мов: “Ураховуючи чув. *кăвар* ‘гарячі вуглини’ при суфіксі *-ла*, який уживається при утворенні прикметників, дослівно назву гори можна перекласти як ‘яка пашить жаром’. Така назва може добре підходити для гори вулканічного походження, але географи таке походження *Говерли* заперечують (Вулканічні Карпати розміщені біля самого кордону Закарпатської низовини). Проте кам'яні розсипи

Говерли улітку дуже нагріваються, і це могло бути мотивацією для назви гори” [21]. Зауважимо, що за звуковим складом оронім *Говерла* дуже подібний до румунського ойконіма *Novrila* (угор. *Hávord*, нім. *Schaumdorf* – *Schaum* ‘піна’, *dorf* ‘село’) у Трансильванії, але це лише збіг, за яким не криються жодні причини й наслідки.

Утаємниченість імені *Говерла* породжує етіологічні легенди: “Угорський барон Янош Нодь вирішив першим побувати на найвищій горі Карпат і назвати її своїм ім'ям. Узняв він із собою двадцять слуг і вирушив у дорогу. Було це влітку. Діставшись півніжжя гори, вирішив він отаборитися, перепочити. Два дні тривав перепочинок. Нарешті вирішив Нодь, що час уже підкорювати гору. Нелегкий шлях видався: хаші густі, каміння колочче, повалені бурею товсті колоди. Знемагали люди, падали від втоми, лише барон не бачив і не відчував нічого, окрім бажання підкорити гору. Раптом закрили літне сонце тяжкі чорні хмари, посипав густий сніг, піднявся вітер — почалася справжня буря. Кинулися люди хто куди. За ніч випало дуже багато снігу. Лише третина людей повернулася до табору — інші загинули, у тому числі і барон Нодь. Ті, що повернулися, тільки одне сказали: «Говерло! Говерло!» У перекладі з угорської це означає «вершина вся в снігу» (угор. *hó* ‘сніг’, *hófehér* ‘білосніжний’, *hófúvás* ‘метелиця, хуртовина’, *havas* ‘сніжний, вкритий снігом’. – В.Б.). Відтоді й назвали гору Говерлою” [33].

Неприйнятними слід визнати спроби пояснення ороніма *Говерла* (угор. *Hóvár*) з угор. *hóvihar* ‘хурделиця, завірюха’ або *hóvirág* ‘підсніжник’ (див. [19]).

Як зазначив М.М. Габора, романські ороніми Івано-Франківщини локалізуються переважно у виразно гірській місцевості [4, 55]. Вершини Чорногори мають майже виключно романські назви: *Бальзатул* (1851 м) – румун. *bălțat* ‘плямистий, рябий’, *Бребенескул* (2035 м) – румун. *brebenoș* ‘барвінок’, *Брескул* (1911 м) – пор. прізвища румун. *Brescan*, *Brescu*, *Vаскул* (1731 м) – пор. прізвища румун. *Vасcu*, *Vасcul*, укр. *Васкул*, *Гутин Томнатик* (2016) – румун. *tomnatic* ‘осінній’, *Кукул* (1542 м) – румун. *cúcă* ‘пагорб’, *Мунчел / Менчул* (1998 м) – румун. *muncel* ‘пагорб’, *Петрос* (2020 м), *Петросул* (1855 м) – румун. *pietrós* ‘каменистий’, *Туркул* (1933 м) – румун. *turc* ‘турок’, *Пін Іван*, або *Чорна Гора* (2022 м) – румун. *рóря* ‘піп’, *Іоанн*, *Хомул* (1788 м) – румун. *holm* ‘пагорб’ та *Шесул / Шешул* (1728 м) – румун. *șes* ‘рівнина’, ‘рівний, плаский’ (див. [4]). Назва *Говерла* входить до окресленого романського оронімічного контексту, тому в *-л-* її основи можна припустити слід артикля *-ul*, який є характерним для чорногорської оронімії. Ю. Галічер і Б. Ф. Ляшук мали рацію, вважаючи оронім *Говерла* румунським.

¹ У випуску 31 “Етимологічного словника слов'янських мов” є статті **obvьrtьlь* та **obvьrtьlь*, але бракує лексеми **obvьrtla* (див. [32]).

² Наведені О.М. Трубачовим дані запозичені безпосередньо із словника Петара Скока: <*hovrlica* f (13. v.) «rubac ili drugo što na glavi žene u Vinodolu, danas samo u izričaju: nosit rubac na hovrlicu», *Mažuranić upoređuje kovrlj (te riječi nema ARj) i kovrljāk (v.). Ako to upoređuje tačno, onda je h > k kao u hlače pored klašnje. Drugi folklorni termini, koji se mogu upoređivati, ne poznaju h: ovrlj m (Srijem) «nekakva ženska кара», ovrljina f (Srbija, nahija Rudnik) «ženska кара koja stoji navrh glave kao konjsko kopito; sinonim ašanjka (nazvana po imenu mjesta)». Metafora je možda ovrljača (Srbija, Podrinje) «neka jabuka». Postoje još toponimi Ovrlje (Sinj) i Ovrlijca (Bosna), ali se ne zna kako se odnose prema apelativima. Postanje nepoznato. Lit.: ARj 3, 673, 5, 413, 9, 499. *Mažuranić* 401» [40, 681], – про що свідчать змінені й непояснені у статті О.М. Трубачова аббревіатури RJA IX, 499; RJA III, 673 (у словнику П. Скока: *ARj* – Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Ed. JAZU. Zagreb, 1880). Релевантні апелятиви й топоніми засвідчені також в інших словниках: <*бврль* м покр. *врста женске капе, мараме за главу*. – На глави није имала шешира, него је била омотана оврљем од црне свиле. *Креш.*; *оврліна* ж покр. *женска капа, која стоји наврх главе, слична коњском копиту*. Вук Pj.> [16, 899]; <*OVRILJA* – selo u Sinjskoj Zagori s zasalcima Mala i Velika Ovrlija> [37, 304].*

¹ На цю статтю К. Й. Галаса мені вказав відомий український мовознавець С. О. Вербич, за що висловлюю йому щиру подяку.

З кінця XIII ст. в Закарпатті та на Буковині з'явилися волоські пастухи, далі шляхи "волоської колонізації" ведуть уздовж основних гірських відрогів Карпат у Бескиди, Східну Словаччину й Моравію. З часом волохи у цих землях асимілювалися, на початок XVIII ст. в Українських Карпатах спостерігались лише сліди "волоської колонізації": топоніми, прізвиська, пастуша термінологія [9, 188-191]. Волоська колонізація Українських Карпат відбулася як у культурі карпатських українців – бойків, гуцулів і лемків, так і в топонімії регіону, якій притаманна своєрідна українсько-романська двошаровість, характерні ознаки якої визначив у монографії "Топонімія Буковини" видатний український мовознавець Ю. О. Карпенко. Учений зазначає, що слов'яно-романська міжмовна взаємодія наклала значний відбиток на топонімію Буковини, характерними проявами якої є наступні явища: 1) *перекладні топоніми* (географічна назва однієї мови перекладається на іншу); 2) *народноетимологічне переосмислення* (географічна назва однієї мови пристосовується до певної лексеми іншої мови за своїм звучанням без урахування змісту); 3) *словотворча адаптація* (оформлення географічної назви однієї мови засобами іншої); 4) *наявність в одного географічного об'єкта двох різних назв у носіїв двох мов*. Перекладні назви з'являються лише у випадках, коли топонім-оригінал є етимологічно прозорим для носіїв мов. Для буковинської топонімії характерна величезна кількість народноетимологічних переосмислень у межах однієї мови, але відносно мало випадків народноетимологічної перебудови топонімів, створених в одній мові, в іншій мові, що пояснюється тими ж чинниками, котрі регламентують поширення перекладних топонімів. Притім міжмовна народна етимологія не відрізняється від тієї, що перебудовує незрозумілі слова в межах однієї мови. Найпоширенішим видом міжмовної взаємодії в буковинській топонімії є словотворча адаптація – заміна суфіксів. Молдавський (румунський) означений артикль жіночого роду -а спричинив зміну кількох топонімів середнього роду. У східнороманських мовах географічні імена, як правило, уживаються з означеним артиклем чоловічого роду -(u)l, який у буковинській топонімії не залишив стійких слідів, оскільки легко розпізнається й вилучається. На Буковині наявні дві різні топонімічні системи – первинна слов'янська і вторинна молдавська. Ю. О. Карпенко стверджує, що топоніміка не знає назв, у творенні яких брали би участь одночасно дві мови: хоча топонім може відбивати в собі впливи навіть більше ніж двох мов, однак елемент чи інший слід, залишений у топонімі однією мовою, завжди хронологічно відділений від слідів іншої мови [14, 10-20].

У силу природних умов основним заняттям населення Гуцульщини було відгінне

тваринництво, випас худоби на полонинах, переважно овець [8, 58]. У балканській моделі всесвіту пастухування втілює "ідеї нескінченного путі, вічного повернення, кола, що змикається й розмикається". Г. Д. Гачев назвав Балкани космосом гайдуцтва¹, менталітет який спрямований у гори, по той бік добра й зла [10, 84]. На Гуцульщині на початку XVI ст. зародилося опришківство, антифеодалний рух, що не припинявся до XIX ст. Селяни тікали від утисків у малодоступні і малозаселені гори, де гуртувались в озброєні загони. Опришківство особливо активно діяло в кінці XVI – першій половині XVII ст. на галицько-буковинському пограниччі [8, 59]. Табір легендарного опришківця Олекси Довбуша розташовувався у Чорногорі в р. Стиг.

На Чорногорському хребті вершина Говерла є найвищою. Пануючи над довкіллям, вона в моделі світу волохів-скотарів могла втілювати образ вселенського пастиря, який випасає навколишні гори, ніби овець. У міфологічних традиціях народів світу образи пастуха притаманні функції охоронця, захисника, месії, патріарха, вождя тощо. небесним пастухом виступає сонце, яке пасе пастухи, що є на землі, та місяць, який пасе зірки [20]. Отже, є підстави розглядати оронім пов'язати з румун. *oiër* 'вівчар, чабан', 'оєр (службовець, який збирає податок на пасовищі для овець' [30, 923], пор. відоронімні ойконіми *Çobankıy* (тричі) та *Çobantepe* (двічі) у Туреччині (тур. *кауа* 'скала', *тере* 'пагорб'). З плином часу у слов'янському мовному середовищі **Oiëru*l (-ul – артикль) через проміжні форми **Гоєрул* (Г- від терміна *гора*) → **Говерул* дало *Говерла*. Проте й ця етимологія, як і розглянуті вище, є такою уможливною.

Перейдімо до пояснення ороніма *Говерла*, як перенесеної до Чорногори назви священної біблійної гори *Хоріф* на Синаї!

З Говерли стікає однойменна річка [17, 144]. На австро-угорській мапі Мarmorоського комітату назву ріки подано як *Howrlıu Fl.* [39], де *Fl.* – нім. *Fluß* 'ріка, потік', Викривлене *Howrlıu Fl.* явно передає романський гідронім *rıvul Novirului* 'ріка (гори) Ховір').

У сучасній румунській мові священна біблійна гора на Синаї має латинізовану назву *Horebul* (-ul – артикль), а в часи, коли волохи пасли овець на Чорногорі, церковною мовою їм слугувала старослов'янська, тому й біблійну гору вони називали *Хоривъ* – **Novirul*. Ще у волоському дискурсі оронім у результаті метатези змінився на *Novirul*, про що свідчить відоронімний гідронім *Novirului*. Утаємничене українське ім'я гори *Говирла* (пор. рум. *Novirla* та чес. *Novirla*) постало з волоського *Novirul*

¹ Гайдук – повстанець-партизан у південних слов'ян у X–XIX ст.

внаслідок *словотворчої адаптації* – зміни граматичного роду з чоловічого на жіночий під впливом терміна *гора* та одзвінчення кінцевого приголосного (румун. *h* > укр. *г*), пор. *гуцул* < румун. *hoțul* [11, 630]. Назва Говерла "ввійшла через помилку на австрійській військовій карті, до описової літератури впроваджена Л. Вайглем та священником С. Вітвіцьким, місцева автентична назва, зараз цілковито забута – *Говирла*" [1].

Назви священних біблійних місцевостей відтворюються віруючими в ландшафтах, які їх оточують. До біблійних географічних об'єктів, імена яких перенесено на інші терени, належать:

(1) гора Хорив на Синайському півострові (гебр. *Horeb* 'Пустеля' [41, 352], грец. *Χωρήβ*, старослов. *Хоривъ*, румун. *Horebul*; араб. *jabal Musa*, єгипет. діалект *gabal Musa* 'Гора Мойсея'), поблизу якої Мойсеєві з'явився ангел Господній у вогняному полум'ї посеред куша, на Хориві Мойсей ударом палиці видобув воду зі скелі, тут Господь дарував Закон Ізраїлю. У Святому Письмі Хорив ідентифікується з горою Синай [2. Кн. 2, 256];

(2) гора Синай, з вершини якої євреям був дарований закон від Бога (гебр. *har Sinai*, араб. *har Sīnā*) [2. Кн. 2, 151-152]: "Гора ж Синай уся димувала від того, що Господь у полумені спустився на неї. І піднімався той дим, мов кіптява з горна, а вся гора стрясалася вельми" (Вихід. XIX, 18);

(3) гора Тавор на схід від міста Назарет, з якою у Старому й Новому Завіті пов'язано багато знаменних подій (гебр. *Tabor* [41, 1061], пор. гебр. *ṯabor* 'найвища частина', 'середина', 'пун' [41, 371], грец. *Θαβὺρ*, старослов. *Фаворъ*, латин. *Thabor*, румун. *Taborul*; араб. *jabal at-Tūr*) [2. Кн. 2, 322-324];

(4) гора Пізга (гебр. *Pisgah* [41, 820], грец. *Πισγα*, старослов. *Фасга*) [2. Кн. 2, 228], з якої Господь показав Мойсею перед його смертю всю обіцяну єврейському народові землю: "Зійди на верх Пізга-гори й підведи очі свої на захід і на північ, і на південь, і на схід; і добре подивись, бо за Йордан ти не перейдеш" (Второзаконня. III, 27);

(5) гора Хермон (гебр. *Hermōn* [41, 356], старослов. *Єрмонъ*, араб. *jabal aš-Šayx*) [2. Кн. 1, 240-241];

(6) Йосафатова долина (гебр. 'emeq *Yehosafat* [41, 221-222], грец. *Ἰωσαφάθ* ~ *Ἰωσαφάτ*, старослов. *Йосафатова долина*) поблизу Єрусалима [2. Кн. 1, 361], яка символізує місце останнього суду: "Нехай рушають, нехай зійдуть народи в Йосафатову долину! Бо там сяду я судити всі народи звідусюди" (Кн. Пророка Йоїла. IV, 12);

(7) ріка Йордан (гебр. *nahār ha-Yardēn* [41, 434], грец. *Ἰορδάνης*, старослов. *Йорданъ*; араб. *nahr al-Urdun*) [2. Кн. 1, 357-359], у якій

приймав хрещення від руки Йоана Хрестителя Ісус Христос (Євангелія від Йоана. I, 25-28);

(8) гора Голгота на північному заході від Єрусалима, на якій було розп'ято Ісуса Христа (гебр. *Gulgaltā* 'Череп' [41, 166], грец. *Γολγοθά*, старослов. *Голгоѡа*, лат. *Calvaria*) [2. Кн. 1, 165].

До названих біблійних імен вдалося відшукати в різних країнах наступні відповідники:

(1) літописна гора *Хоревница* (*Хоривица*, *Хоревица*) у Києві, назву якої, на думку О. С. Стрижака, ранні християни-киїани могли запозичити з Біблії [10, 169-170], три селища *Horeb* в Уельсі, село *Mount Horeb* в американському штаті Вісконсин, ашрам *Mount Horeb* в індійському штаті Керала, гора *Jebel Moussa* в Марокко, селища *Mount Horeb* в Австралії;

(2) гора *Sinai* на о. Гренада, населені пункти *Sinai* у Болівії, Колумбії, Мексиці, Перу, на Гаїті, *Sinai* на о. Мартиніка, *Sinaia* в Румунії;

(3) гора *Tabor* у французьких Високих Альпах, місто *Tabor* у Чехії¹, населені пункти *Tabor* у Словенії, Австрії, Ефіопії, Австралії, на Кубі, у Венесуелі, Малайзії, на Філіппінах, в американському штаті Айова, *Tabórfalva* та *Tabórhely* в Угорщині, *Tabór*, *Wielki* та *Tabor Mały* у Польщі, *Tabor City* у штаті Півн. Кароліна, *Tabora* в Молдові, *Tabori* в Грузії;

(4) столове узвишся *Фасга* між горою Кара-Тепе і селом Красноселівка у Криму;

(5) населені пункти *Hermon* у Вірменії, Гренаді, Лесото, Південноафриканській республіці, американському штаті Нью-Йорк, Уельсі, *Hermonville* у Франції.

(6) яр *Йосафатова долина* (під городищем Чуфут-Кале у Криму), у якому міститься старовинне караїмське кладовище Балта-Тіймеж;

(7) два джерела *Йордану* в яру Тамардак-Дере в басейні Каспани у Криму, *Йорданка* – лівий рукав Дніпра, р. *Йорданська* – права притока Дніпра у Києві, р. *Йорданська* – права притока Дніпра між Десною та Почайною [17, 223, 225], населені пункти *Jordan* у Німеччині, Австралії, Канаді, Еквадорі, Колумбії, Новій Зеландії;

(8) хресний шлях *Golgota Beskidów* на пагорбі *Matyska* у польському селі *Radziechowy* в Сілезьких Бескидах, населені пункти *Calvaria* у

¹ Укріплене місто Табор виникло на місці старовинного селища Градіште у 1420 р. під час Гуситського руху й назване на честь біблійної гори Тавор. Місто стало центром Таборитського руху, а його назва породила військовий термін *ches. tábor* (словац. *tábor* 'табір', пол. *tabor* 'валка', 'табір', угор. *tábor* 'табір', укр. *табір*, румун. *tábăr* 'табір', 'стан', 'військо', 'валка', серб.-хорв. *tábor* 'табір', тур. *tabor* 'батальйон', 'загін', 'колона'). Уже з цим терміном можуть бути пов'язані деякі ойконіми в Польщі, Угорщині, Молдові.

Португалії, *Calvario* у Болівії, Еквадорі, Колумбії, *Calvário* у Бразилії.

Характерний обрис гірської вершини, наближеність до неба, погодні стихії обумовили статус Говерли як священної гори з давніх-давен. У язичницькі часи вона мала бути місцем поклоніння верховному божеству грози Перуніві, тому наступне її ототожнення християнами-волохами з біблійною горою Хорив є логічним. Узвиштя з найдавніших часів обиралися для спорудження жертвників та олтарів, про що оповідається в Біблії (див. статтю "Высоты" [2. Кн. 1, 139]).

- Андрухович Ю. Найвідоміші гори України – Говерла і все-все-все / Ю. Андрухович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.i.ua/user/2717999/425880/>
- Библейская энциклопедия. В 2-х книгах. – М.: NB-PRESS; Центурион; АПС, 1991. – Кн. 1 (А-Н). – 496 с.; Кн. 2 (Н-Я). – 400 с.
- Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / В. А. Бушаков. – К., 2003. – 228 с.
- Габорах М. М. Східнороманські мовні елементи в оронімії Івано-Франківщини / М. М. Габорах // Студії з ономастики та етимології. 2004. – К., 2004. – С. 49-56.
- Галас К. Й. Говерля, Вигорлат / К. Й. Галас // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. – Ужгород, 1961. – №7. – С. 59-61.
- Галас К. Іван Панкевич як ономаст / К. Галас // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1969. – Т. 4. – Кн. 1. – С. 215-224.
- Галицкая Карпатская туристская инфраструктура: исторический аспект (II пол. XIX ст. – в 1939 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vechervkarpatah.at.ua/publ/test/galickaja_karpat_skaia_turistskaja_infrastruktura_istoricheskij_aspekt_i_pol_xix_st_v_1939_g/6-1-0-1225
- Гуцульщина. Историко-этнографические исследования / [П. І. Арсенич, М. І. Базак, З. Є. Болтарович та ін.]. – К.: Наук. думка, 1987. – 471 с.
- Домосилецкая М. В. «Валашская колонизация» в Карпатских областях / М. В. Домосилецкая // Основы балканского языкознания. Языки Балканского региона. Часть I (новогреческий, албанский, романские языки). – Ленинград: Наука, 1990. – С. 183-190.
- Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [І. М. Желзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак] / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К.: Наук. думка, 1985. – 254 с.
- Етимологічний словник української мови. В семи томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. I (А-Г). – 632 с.
- Жуковская Н. Л. Категории и символика традиционной культуры монголов / Н. Л. Жуковская. – М.: Наука, 1988. – 196 с.
- Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
- Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / Ю. О. Карпенко. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
- Ляшук Б. Ф. До походження географічних назв території Покутсько-Буковинських Карпат прилеглих районів / Б. Ф. Ляшук // Вісник Львівського ун-ту: Серія географічна. – Львів, 1962. – Вип. I.
- Речник српскохрватского книжного языка. Книжница трећа (косјерић – огранути). – Нови Сад: Матица српска; Загреб: Матица хрватска, 1969. – 910 с.
- Словник гідронімів України / [Укладачки: І. М. Желзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін.] / Ін-т мовознавства АН УРСР; Українська ономастична комісія. – К.: Наук. думка, 1979. – 781 с.
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – Ukrainian Bible 63 DC; United Bible Societies, 1991. – 60 М. – 1070 + 324 с.
- Словник етимології карпатських назв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpaty.com.ua/?chapter=12&item=250>
- Соколов М. Н. Пастух / М. Н. Соколов // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М., 1992. – Т. 2. – С. 291-293.
- Штецюк В. Следы древнего населения Украины в топонимике / Валентин Штецюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://alterling2.narod.ru/Topo.html>
- Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
- Тахо-Годи А. Олимп / А. Тахо-Годи // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М., 1992. – Т. 2. – С. 252.
- Ткач Д. Говерла – Фудзіяма по-українськи / Дмитро Ткач // Експедиція ХХІ. Історична культурологічна газета. – 2009. – № 11 (89). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.exp21.com.ua/rus/etnoturizm/89-9.htm>
- Топоров В. Н. Гора / В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М., 1992. – Т. 1. – С. 311-315.
- Трубачев О. Н. Заметки по этимологии некоторых нарицательных и собственных имен (рус. диалекты, сербохорв. чич, чич; др.-рус. очюнный (ручочень), в.-луж. сипі, словин. сáпї; укр. Говерла, вост.-слав. Суходоров) / О. Н. Трубачев // Этимология. 1971. – М., 1973. – С. 80-86.
- Трубачев О. Н. Заметки по этимологии некоторых нарицательных и собственных имен / О. Н. Трубачев // О. Н. Трубачев. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – Т. 2. – М., 2004. – С. 272-279.
- Угорсько-український словник / Уклали науковці працівники Ужгородського держ. ун-ту за ред. О. М. Рота, Ю. М. Сака, П. П. Чучки. – Будапешт: Вид-во Угорської АН; Ужгород: Закарпатський обласне вид-во, 1961. – 912 с.
- Фудзіяма. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Фудзияма>
- Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян. – М.: Наука. – 207 с.
- Чикут В. Й. Наукові досягнення І. А. Панкевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей / В. Й. Чикут. – Пряшів: Бібліотека "Око", 2009. – 240 с.
- Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под. ред. О. Н. Трубачева / РАН. Ин-т рус. яз. им.

В. В. Виноградова. – М.: Наука, 2005. – Вып. 31 (*obvelčelje – obžnliviny). – 258 с.

- Як гора Говерла отримала свою назву? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cikave.org.ua/2009/11/16/vak-hora-hoverla-otrymala-svoju-nazvu/#more-906>
- Янко М. П. Топонімічний словник України. Словник-довідник / М. П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
- Batchelor J. An Ainu-English-Japanese dictionary. (Including A grammar of the Ainu language). 2nd ed. / John Batchelor. – Tokyo; London, 1905. – Part I. – 525 p.; Part II. – 158 p.
- Bologan G. Dicționar Român-Rus / G. Bologan, T. Medvedev, T. Voronțova. – București: Editura științifică și enciclopedică, Moscova: Limba Rusă, 1980. – 1592 p.
- Gusić I. Rječnik govora Dalmatinske Zagore i Zapadne Hercegovine / I. Gusić, F. Gusić. – 2004. – 582 s.
- Haliczer J. Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych / Józef Haliczer. – Tarnopol, 1935.
- Marmaroscher Comitatus, 1769–1773. Coll. XXXVI. Sectio III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maramureş_Josephinische_Landesaufnahme_pg36-03.jpg
- Skok P. Etimologicki rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika. Knjiga druga (K–poni) / Petar Skok. – Zagreb, 1972. – 700 s.
- The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon. – Peabody (Massachusetts): Hendrickson Publishers, Inc., 1996. – 1184 p.

The oronym *Hoverla* has been etymologized from the Eastern Romanic *Horivul* as a transferred name of the sacred biblical mount *Хорѣѣ* in Sinai. Having been subjected to the permutation *-riv-* → *-vir-* in the Balkhian discourse the oronym became feminine in the *Hutsul* dialects – *Hovirla*. Then the form *Hoverla* prevailed.

Key words: the oronym *Hoverla*, etymology, and sacred biblical toponyms.

Ороним *Говерла* етимологізований із східнороманського *Horivul* як перенесене називання священної біблійської *Хорѣѣ* гори на Синаї. Підвергшись метатезі *-riv-* → *-vir-* ще в валашком наріччі, в гуцульських говорах ороним придбав граматический жіночий рід – *Говирла*. Пізніше вважала форма *Говерла*.

Ключевые слова: ороним *Говерла*, етимология, святые библейские топонимы.

УДК 811.161.2'373.2

ББК 81.411.4 - 314

Ольга Скляренко, Олексій Скляренко

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ГІДРОНІМАМИ ТА ОРОНІМАМИ (ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ)

У статті вперше розглядаються гідроніми з амбівалентною семантикою.

Топоніми актуалізуючись, вони формують або гідроніми, або омоніми. Географічні терміни з амбівалентною семантикою зафіксовані в різних мовах.

Ключові слова: типологія, топонім, оронім, гідронім, топонімна актуалізація.

Назви водних та гірських (або ширше – ландшафтних) об'єктів створюють глибинно-інформативні системи величезної стійкості (особливо назви крупних гідро- та орооб'єктів). Паралельне вивчення гідронімів, і перш за все потапонімів, та оронімів (особливо в їх макроріансах) різних країн проводилося лише спорадично. Між тим порівняльно-типологічне зіставлення гідронімів та оронімів було б вельми корисним для розв'язання ряду назвознавчих проблем. Стародавні кореспонденції між (макро)гідронімами, (макро)оронімами, іншими різновидами онімів інколи бувають просто вражаючими. Навіть найповерховіше зіставлення деяких стародавніх пропріальних лексем примушує замислитись: існує між ними якийсь семантико-генетичний зв'язок чи це випадковий збіг зовнішньо схожих різномовних звукових комплексів.

Серед уламків кримського історичного ономастикону виділяється етнічна назва – *таври*. Так звали етнічну групу, що мешкала у гірському й передгірському Криму в першому тисячолітті до н.е. Від цієї етнічної назви походить топонімна назва – *Тавріка* (V ст. до н.е.), яка пізніше (I ст. н.е.) під впливом римлян перетворилася на назву *Таврія*. Щодо етноніма *таври*, то "найчастіше його пов'язують із грецьким *ταυρος* – 'тур, бик', того ж походження, що й слов'янське 'тур'" [9, 9]. А. Шерпілло пов'язує етнонім *таври* з кельтськ. *tauro* – 'гора' і зближує його з староврейськ. *tsūr* – 'скала, камінь, гірське пасмо' [16, 452]. Увагу науковців привертають деякі ороніми паралелі. Йдеться про гори *Тавр* і *Антитавр*, які тягнуться на півдні Малоазійської гірської країни від р. Євфрату й до Егейського моря. Ороніми *Тавр* та *Антитавр* пов'язують із давньосемітським *tur* – 'гора' [9, 9-10]. А. Рум вважає, що назва гірського масиву на півдні Туреччини *Taurus* сягає кельтського кореневого елемента *tauro*, який співвідноситься з англійським *tor* і значить 'горб', 'гора'. Греки зрозуміли цю назву як таку, що походить від грецьк. *tauros* – 'бик' [22, 370]. На думку А. Шерпілло, назва гірського масиву *Taurus* походить або від кельтськ. *tauro* – 'гора' або це слово семітського походження із тим же значенням, пор. староврейськ. *tsūr* – 'скала, камінь, гірське пасмо' [16, 452]. Назву фінікійського міста *Tyre* (зараз назва цього міста в Лівані *Sour*) походить від фінікійськ. *tsor* – 'камінь' або 'скала' [2, 494]. Італійське місто *Torino* (англ. *Turin*) мало свого часу римську назву *Augusta Taurinorum* від назви лігурійського

етносу *Taurini*, чия столиця було це місто. А. Рум зауважує, що цей етнонім, можливо, походить від кельтськ. *tauro* – ‘гора’ або (звернімо увагу!) від кельтськ. *tur* – ‘вода’. Народна інтерпретація виводить назву із латинськ. *taurus* – ‘бик’, що відображено на гербі міста [22, 85]. На думку А. Шерпілло, етнонім *Taurini* походить або від слова *tauro* – ‘бик’, або від кельтськ. *tauro* – ‘гора’, або від *tur* – ‘вода’ [16, 471]. Назва французького міста *Tarascon* сягає до-і-е. *tar* – ‘камін’, ‘скеля’ із подвійним суфіксом *-asc* та *-on* [16, 449]; назва французької річки *Tarn* від оксітанськ. (провансальськ.) *Tarn*, що походить від латинськ. *Tarnis* або *Tarnes*, можливо, сягає і.е. *tar* – ‘швидка вода’ [16, 450].

Чи є щось спільне між стародавніми словами *tar* – ‘камін’ та *tar* – ‘(швидка) вода’? На думку спадають топоніми, що сягають давньокельтської основи **dubro* – ‘вода’. На великому європейському обширі численні гідроніми з цією основою. Континуум відповідних назв зафіксований на теренах стародавньої Ірландії, Шотландії, Англії, Нідерландів, Франції, Італії, Швейцарії, Німеччини. За дослідженнями Г. Крає, гідрооснова **dubro-*, **dubra-* зафіксована в Ірландії у назві річки *Dobur*, в Англії у назвах *Dover* (*Dour*), пор. також топоніми *Dover Beck*, *Dover Burn*, *Doverdaie*, *Doverbay*, у Нідерландах у топонімі *Dubrodunon*. На теренах Франції зафіксовані назви *Dubrum* (зараз *Douvres*), пор. ще *Douvres*, *Douvre* (11. Jh. *Dopra*, 1128 p. *Dobra*, 1160 p. *Dovera*), **Vernodubrum* > *Verdouble* та *Verdobre*, **Vernadubrum* > *Vernazoubres*, *Bernasobre*, *Vernesoubres*, *Vernoubre*, в Іспанії *Dobra*. В Італії зафіксовані такі гідроніми: *Tubra*, *Drove*, *Tröve* (дві назви), *Tordovane* < **Tor (re)*, *Drovana*, *Val-di-Strove* < **Vallis Tubrae*, *Tröva*; в Швейцарії **Vernodubra* > *Vernoublan*. У Німеччині зафіксована назва притоки річки Майн – *Tauber* [17, 76–78]. А. Доза доповнює цей перелік. Французький потамонім *Douve* має етимологічним джерелом галльськ. *dubro* – ‘вода’ (те ж слово, що і бретонськ. *dour*) [18, 41]. Французький гідронім *Dore* (від докельтськ. *dor-* / *dür-*) має відповідником в іспанському топоніміконі *Douro*, два гідроніми в Італії *Dora* та *Doria*, пор. також франц. *Doire*, *Doron*, *Douron Dordogne*. Звертає на себе увагу назва гори *Dore*, де бере свій початок річка *Dordogne*, що, на думку А. Доза, “ще раз свідчить про взаємозв’язок між гідронімами та оронімами” [18, 40]. Французький потамонімікон засвідчує численні назви із контракційним *Dr-* [18, 41]. До гідронімної основи *Dur-*, можливо, належить назва річки *Thur* [18, 89]. А. Рум також підтверджує: назва англійського міста та порту *Dover* походить від назви річки *Dour*, яка впадає тут у море [22, 113]. Цій англійській назві, за А. Румом, відповідає назва італійської ріки *Tiber*.

На відміну від традиційної думки, що гідронім походить від імені короля Альба Лонга – *Tibernius*, який втопився в Тибрі, А. Рум виводить назву із кельтськ. *dubro* – ‘вода’ [22, 375]. Ця назва корелює також з назвою ріки *Duro*, що тече територіями Іспанії та Португалії і походить від індоєвропейського слова *dur* або *dor* – ‘вода’, ‘ріка’ [22, 113]. Серед потамонімічних аналогів Франції А. Рум виділяє назви річки *Dordogne* та *Durance* тощо [22, 112, 116]. У гідронімі Італії численні назви річок, наприклад, *Dora*, притоки ріки *Po*: *Dora Baltea*, *Dora Riparia*, які італійські топонімісти виводять із доіндоєвропейської гідронімної основи **dura* [21, 184]. У південно-східній та східній Європі, принаймні в балтійському та західнослов’янському ареалах, існують відповідні гідроніми та апелятивні дані. У Польщі зафіксований гідронім *Dbra* (1280 р. *Bra*, 1313 р.), трансформований у *Brda*, пор. *Brahe* із **Dybra* < індоєвроп. **dubrā*. Пор. також гідронім (Nebenfluß) *Dbriza* (1201р.) = *Dbriwa*. У країнах Балтії зафіксовані назви *Dubros*, *Dübrius*, а також назва річки *Dubrava*, недалеко від Каунаса [17, 78]. Українські назви річок *Дуброва*, *Дібрівка*, *Дубравка*, *Дубровка* мають свої аналоги на Балканах, пор. р. *Dubrova* (вона ж *Dubrava*; бас. Сави п. Дунаю) в Югославія; *Dubrovica*, *Dubrovnica*, *Dubrovnik* – Македонія; *Dubrovnica* – Хорватія та ін. [18, 44–45].

Як зазначають дослідники, “семантична типологія гідронімії свідчить про те, що назви річок не можуть називатися просто *ліс*, *потік*, *стен*, *діврова* тощо” [9, 45]. Семантичні особливості гідрооснов змушують шукати широкі мовні зв’язки поза лексикою окремих мов. Існує припущення, що найдавнішим значенням апелятива було ‘яма, долина’. Українська мова теж зберегла це значення – *діврова* – ‘глибокий яр, який густо порос лісом’ [Докладніше про це див. 9, 45]. На основі семантичної і словотвірної типології можна зробити припущення про можливу спорідненість у далекому минулому оротермінів та гідротермінів з основою **tr-* / **dr-* на гігантському євразійському обширі. При всій фантастичності такого припущення спробуємо розвинути свою думку далі. Чи може в принципі існувати такий широкий діапазон семантичних зрушень одних і тих же лексем, такі різні значення, як ‘гора’, ‘долина’, ‘яма’, ‘вода’, ‘ріка’? Чи можливий у принципі перехід апелятивних назв різновидів рельєфу в апелятивні назви річок (тобто існування оротермінів і, навпаки, перехід річкових термінів в оротерміни (тобто існування гідротермінів) з подальшою їх онімізацією і міграцією назв на величезні відстані?

Будь-яке слово є сукупністю діалектних протилежностей. Ці протилежності різнопланові. У семантичному плані протилежності слів

відбиваються, зокрема, в *енантиосемії*, під якою розуміють “розвиток у мовної одиниці протилежних значень, поляризація її значень” [13, 178], тобто наявність в одному й тому ж слові протилежних (антонімічних) значень. В *енантиосемії* маніфестується синкретизм семантики, який був закладений ще у прамові й який розвивається в сучасних мовах у дифузійному напрямку, в напрямку полісемії, подальшого розвитку омонімії. Прямий, посередній розвиток нових значень, які створюють протилежними вихідним, спостерігається в різних мовах. Українське слово *верх* має також значення діал. ‘яр, глибока яма’ [13, 179]. Іншим прикладом *енантиосемії*, здатність основи виражати антонімічні значення виступає географічний термін *баба*, який має значення ‘трясовина’, ‘болото’, а також ‘узвишся’, ‘гора’ [12, 29]. Цей географічний термін виступає як для формування гідронімів (пор. назви рік *Баба*, *Бабки* в басейнах Сіверського Дінця, Дону та Дніпра) [12, 25], так і для формування низки оронімів в слов’янських країнах: пор. ороніми *Баба* в Сербії, *Baba* в Польщі (на території *Województwa Zachodniego*) [15, 27–28], на території України, зокрема в західних її регіонах: *Баба* [5, 13–17], *Баба* (п’ять різного роду орооб’єктів) [6, 28, 29]. Метафоричному утворенню *Баба* (назва гори, с. Ясиня у Закарпатті) чеський вчений А. Профоус дає таку етимологію: назва дощової річки “баба” перейшла на гору [А. Profous цит. в [1, 166]. Іншим прикладом внутрішньослівної антонімії виступають численні географічні терміни. Українська географічна лексема *байрак* в живому мовленні має значення, зокрема, ‘лищина, яка заросла деревами’ і водночас значення ‘глибока безодня, прірва’, а також ‘стрімка гора’; слово *besked* означає ‘гора, скеля’, а також ‘глибокий яр’ [10, 214, 216, 217].

Одним із універсальних прикладів *енантиосемії*, внутрішньослівної антонімії, виступає в різних мовах співіснування в одній і тій же лексемі протилежних значень ‘вода’ та ‘земля’, ‘камін’. Ця антонімія, як правило, мотивована реальними чинниками. Водотоки нерозривно пов’язані з землею, з горами: вони або вириваються із під землі, або течуть зверху, з гори. Ці позамовні фактори відбиваються в мові. Інклюзивна здатність живих слів дозволяє координувати різні значення в монолексемах на взірзок ‘вода’ і ‘ліс’, ‘вода’ і ‘болото’, а також ‘вода’ і ‘гора’, ‘вода’ і ‘камін’ тощо. У різних конкретних ситуаціях домінує той або інший семантичний компонент. Терміни з фузійною семантикою існують в різних мовах, пор. тайськ. *shānjian* дослівно ‘гора-ріка’ = ‘гірський швидкий потік’; *shānshui* дослівно ‘гора-вода’ = ‘ландшафт’, ‘пейзаж’; пор. нім. *Bergbach* дослівно ‘гора-ручай’ = ‘швидкий потік у горах’; *Bergsee* дослівно ‘гора-озеро’ =

‘озеро в горах’; *Bodensee* дослівно ‘земля-озеро’ = ‘озеро в долині’; лігур. *Pennavaira* дослівно ‘гора-ріка’ = ‘ріка, яка тече з гори’; *Panegai* дослівно ‘гора-вода’ = ‘вода, яка тече з гори’; *Baralucco* дослівно ‘гора-вода’ = ‘вода, яка тече з гори’; *Badalucco* дослівно ‘земля-вода’ = ‘вода в долині’ [14, 252]. Іншим прикладом лексеми з фузійною семантикою виступає французький оронімний термін *rive* – ‘берег’, який семантично імпліцирує зв’язок з водою, бо мається на увазі, що це ‘берег ріки’. Із семантично фузійного слова *rive* виник гідронімний термін *rivière* з експліцитним значенням ‘ріка’, з якого внаслідок топонімної синекдохи виникає гідронім – назва ріки *Rivière* [19, 558].

У світлі цих діалектичних особливостей апелятивних лексем можна дійти висновку про існування специфічних *гідрооротермінів* (*орогідротермінів*), які мають *фузійну семантику* і виступають водночас як гідротерміни та оротерміни. Як гідротерміни вони формують річні назви, як оротерміни вони формують гірські назви. Слова із синкретичним значенням, які будуються на основі двоїчних протиставлень, існують у різних мовах. Топонімія різних країн багата на синкретичні, фузійні *гідрооротерміни*. Існує чимало слів, які вживалися в стародавніх мовах на позначення річок, але одночасно мали й оронімне значення, позначали гори. Топонімізуючись, вони виступали і як гідроніми, і як ороніми. А. Доза спеціально підкреслює, що корінь **ves-*, **vis-*, який лежить в основі рік, таких як франц. *Vézère*, польськ. *Vistule*, одночасно трапляється у назвах гір *Vésuve*, *Viso* (старе *Vesulus*) і в багатьох інших [18, 4]. Фузійна семантика *гідрооротермінів* мала в собі і оронімне підґрунтя, і підґрунтя гідронімне. Слова, які одночасно позначають і річку і гору, відбивають певні реалії (річка тече з гори, пробиває собі шлях через скелі, має кам’янисте дно тощо). Ці слова обумовлені конкретною реальністю. Звичайно, треба зважати на можливість утворення відоронімних гідронімів шляхом топонімної метонімії. У назві річки *Harbiena*, що у Франції, перший компонент являє собою баскське слово *harr* – ‘камін’, і всю назву можна трактувати як “Камениста річка” [18, 53]. Назва африканської ріки *Конго* (від якої утворені відомі хороніми) перекладається із однієї з мов банту як “Гора”, тобто вказує, що ця річка тече з гір [22, 96]. Назва річки в Зімбабве *Gwetu* походить від слова *iKwelo*, що перекладається із однієї з мов банту як “Круте місце”, з референцією на високі береги [22, 154]. Проте власні назви як результат топонімної метонімії – це один мовний аспект, а власні назви як результат онімізації *енантиосемічних* лексем – зовсім інший. У баскській мові є дуже старі лексичні форми, які можна трактувати як слова з фузійною

семантикою, пор. *ibal* – ‘річка’ та *ibarra* – ‘долина’ [14, 326], від яких виникли топоніми: оронім *Ibi* в Валенсії та гідронім *Ebro* (*Iber*) [14, 247]. Гідрооротерміни, слова з фузійною семантикою зафіксовані і в українській мові. Продемонструємо це на давньоєвропейському терміні *sigla*, добре знаному в Карпатах. У своїй оронімній іпостасі цей фузійний термін породив цілу низку оронімів: кілька назв гір **Сигла, Сиглин, Сиглін** [5, 342–343], а також **Сиглина, Сигловате, Сигловка, Сигліс, Цигла**. Зв’язок терміна *sigla* з водою добре підтверджується гідронімією України: кілька потоків **Сигла, Сигли**, а також **Сиглинка, Сиглянчик, Сигільний** тощо [8, 65–66]. Здається цілком природним, що при онімізації будь-якого апелятива, незалежно від його полісемантичного характеру, в ньому починає домінувати одна і лише одна ознака, яка лягає в основу при формуванні визначальної семантики топонімної назви. Тобто із розгалуженого семантичного поля значень, які властиві етимоні, при онімізації лексеми надається перевага одній ознаці, при цьому рвуться всі зв’язки з іншими значеннями апелятива. Між тим, топооснова може формуватися на основі двох, можливо, й більшої кількості ознак етимона. При оронімізації зазначеного вище терміна *sigla* було використано дві ознаки етимона, а саме ‘гірський ліс’ (не окремі ознаки ‘ліс’ або ‘гора’). При гідронімізації терміна *sigla* було використано дві інші ознаки етимона, а саме ‘багно в лісі’, ‘мокра лука’, ‘багnistий ліс’ [8, 65–66].

У сучасній топонімії також трапляються випадки амбівалентної семантики вихідних апелятивів, які породили назви, що належать до різних топонімних класів. Для поліських гідронімів **Горинь, Горина**, а також і для решти споріднених назв “визначальним є зв’язок із семемою *gora*” [15, 147–149]. Як свідчать позамовні дані, р. **Горичина** у своїй верхній течії протікає через височину, тому “можливо, що в гідронімі відбилися особливості гірського рельєфу” [7, 143]. Назва гори **Тупча** в карпатській оронімії має паралелі в гідронімній сфері, пор., зокрема, назву річки **Тупча** в басейні Росі. З погляду семантики назв орооб’єкта та гідрооб’єкта можна мотивувати ознаку “тупості”. Для ороніма **Тупча** мотиваційною могла бути ознака ‘гора з тупою вершиною’. Гідронім **Тупча** мотивований гідрооротерміном *тупча* – ‘тупий кут’, пор. *тулик* ‘місце, до якого доходить вода під час розливу’ (докладніше див. [3, 20]). У Карпатах зафіксована назва гори **Віниць** та назва ріки **Вінець**, яка має паралелі на інших теренах Славії. Апелятивні відповідники мотивують внутрішню форму цих топонімів як позначення характеристики лінії об’єкта, “щось вигнуте, таке, що нагадує форму кола (вінка)” [4, 10]. Про можливість переходу апелятивних назв

різновидів рельєфу в систему гідронімів переконливо свідчить група річних похідних від оронімного терміна *berm* ‘різновид гори’, а також ‘провалля’, ‘пріірва безодня’. Існує ряд гірських назв **Бердо** тотожних назв потоків **Бердо**, річок **Бердо** [119–120]. Пор. оротермін *beskid* – ‘гора’ і назва річок: **Бескидник, Бескидовець, Беськідень** та інші [9, 121]. Праслов’янська оронімна лексема **bergъ* найзагальнішого значення ‘берег, край’ функціонувала не лише в ролі ландшафтного терміна у слов’янських мовах, але й має “водне” значення, яке обумовило появу річних назв, на зразок **Берег, Береж, Береза, Берегівка, Бережанка, Бережки** тощо [11, 140–141]. Зв’язок між апелятивною лексемою і топооснотою не є закритим. Він відкритий для нових асоціативних зв’язків, що обумовлює можливість динаміки топонімної системи, її рух вперед. Аналіз семантики топооснови при кожній спробі етимологізації потребує не лише детального осмислення семантичних особливостей і розгалужень вихідного етимона, але й уваги до особливостей екстратопонімних факторів, які можуть впливати на семантичні ознаки топоніма під час такого нестабільного хиткого топоомента, як момент номінації природного об’єкта. Російський діалектний оронімний термін *брюхо* – ‘випуклість, горб, підвищення’ завдяки відкритості і гнучкості зв’язків між лексемою і топооснотою, у конкретній екстратопонімній ситуації знаходить неочікувану гідронімну реалізацію в потамонімі **Брюшина** ‘річка, що тече місцевістю вигинами, складками рельєфу’ [2, 22].

Таким чином, найдавніші та найстійкіші шари ономастики – гідронімія та оронімія, спираючись на різноманітні ономастичні категорії, акумулювали у своїх системах величезну інформацію стосовно як гідро-тупооб’єктів, так і інформацію про розміри іншоаспектні об’єкти, наприклад, етнічні утворення тощо. Ці ономастичні категорії взаємодіють між собою та взаємодоповнюють одна одну. Такого роду зіставлення гідроніміконів та ороніміконів можна значно розширити, залучаючи різноманітний компаративістський топонімний матеріал із різних мов. Не можна однозначно стверджувати ідентичність топонімоторчих процесів у всіх наведених прикладах. Топонімна реальність не лише дає відповіді на запитання, але й порушує нові проблеми, що відкриває широкий і вдячний простір для подальших зіставлень і пошуків.

Висловлені вище роздуми ніякою мірою не претендують на “останнє слово” в ономастиці. Вони є лише спробою привернути увагу науковців до цього аспекту досліджень у пропріальній сфері лексики.

1. Банк М. В. Из спостережень над мікротопонімією Закарпаття // Питання сучасної топоніміки та

- ономастики (матеріали І Республіканської наради з питань топоніміки та ономастики). – К. : АН УССР, 1962. – С. 164–168.
2. Вербич С. О. Давня слов’янська гідронімія басейну Дністра (фрагмент аналізу). II. // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Слов’янська філологія. – Чернівці : Рута, 2007. – Випуск 356–359. – С. 21–24.
3. Вербич С. О. Карпатська оронімія в контексті слов’янської історії регіону // Студії з ономастики та етимології 2005 / відп. ред. В. П. Шульгач. – К. : НАН України, 2005. – С. 16–23.
4. Вербич С. О. Карпатська оронімія в контексті слов’янської історії регіону. II // Студії з ономастики та етимології 2006 / відп. ред. О. П. Карпенко. – К. : НАН України, 2006. – С. 9–16.
5. Гарборак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. Видання друге, доповнене, уточнене. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 500 с.
6. Іваненко О. В. Географічна термінологія в топонімії Сумщини // Студії з ономастики та етимології 2006 / відп. ред. О. П. Карпенко. – К. : НАН України, 2006. – С. 27–41.
7. Карпенко О. П. Поліські гідроніми на *-ina* // Ономастика України та етногенез східних слов’ян. – Київ : Наукова думка, 1998. – С. 140–156.
8. Карпенко Ю. О. Етнічна історія українських Карпат за даними гідронімії та оронімії // Студії з ономастики та етимології 2005 / відп. ред. В. П. Шульгач. – К. : НАН України, 2005. – С. 63–79.
9. Корепанова А. П. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв’язках / [А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін.]; за заг. ред. О. С. Стрижака. – К. : Наукова думка, 1981. – 264 с.
10. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю українских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье (лингвистика, археология, топонимика). – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
11. Редька Я. П. Відбиття праслов’янської топонімної термінології, пов’язаної з береговою лінією, в ареальній гідронімії // Linguistica slavica. – К. : “Кий”, 2002. – С. 140–153.
12. Словник гідронімів України / ред. колегія А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. – К. : Наукова думка, 1979. – 781 с.
13. Тараненко О. О. Енантіосемія // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк, Є. А. Карпіловська та ін. – [Видання третє, зі змінами і доповненнями]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 178–179.
14. Beretta C. I nomi dei fiumi, dei monti, dei siti. Strutture linguistiche preistoriche. Con un contributo di C. Rosalba Guglielmino. Prefazioni di Emmanuel Anati – L. Luca Cavalli-Sforza. – Milano : Ulrico Hoepli Editore S.p.A., 2007. – 339 p.
15. Białecki T. Słownik nazw fizjograficznych Pomorza Zachodniego. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2001. – 845 s.
16. Cherpillod A. Dictionnaire Étymologique des Noms des Géographiques. – Paris: Masson, 1991. – 527 p.
17. Krahe H. Alteuropäische Flussnamen // Probleme der Namenforschung in deutschsprachigen Raum – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977. – S. 39–97.

18. Dauzat A., Deslandes G., Rostaing Ch. Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France. – Paris: Éd. Klincksieck, 1978. – 234 p.
19. Dauzat A., Rostaing Ch. Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France. – Paris: Librairie Larousse, 1963. – 738 p.
20. Everett-Heath J. The Concise Dictionary of World Place-Names. – Oxford: Oxford University Press Inc. New York, 2005. – xii + 596 p.
21. Queirazza G. Dizionario dei nomi geografici italiani / [Queirazza G., Marcato C., Pellegrini G., Siccardi G., Rossebastiano A.]; Coordinamento scientifico di Carlo Marcato. – Torino: UTET, 1992. – 589 p.
22. Room A. Place names of the world: Origins and Meanings of the Names for 6, 600 Countries, Cities, Territories, Natural Features and Historic Sites. Second Edition. – Jefferson, NC: Mc. Farland, 2006. – 433 p.

The article deals with the problem of specific hydro-oronymic terms with ambivalent semantics. As hydroterms they form hydronyms, as orotermis they form oronyms. Geographical terms with ambivalent semantics can be traced in various languages.

Key words: *typology, toponym, hydronym, oronym, toponymical actualization.*

В статті вперше розглядаються гідрооротерміни з амбівалентною семантикою. Топоніми актуалізуються, вони формують або гидроніми, або ороніми. Географічні терміни з амбівалентною семантикою зафіксовані в різних мовах.

Ключевые слова: *типология, топоним, ороним, гидроним, топонимная актуализация.*

УДК 811.161.2–81'373,611

ББК 81.2 Ук

Ольга Кирилюк

КІНОНІМИ, МОТИВОВАНІ ФІЗИЧНИМИ ТА ФІЗІОЛОГІЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ТВАРИНИ

У статті розглянуто особливості кінонімною номінації, яка ґрунтується на увічненні фізичних та фізіологічних якостей тварини. Визначено головні мотиваційні характеристики, покладені в основу називання.

Ключові слова: *кінонім, зоонім, мотивація, номінація, мотивема.*

Для багатьох класів власних назв, що використовуються для позначення живих істот, характерною є мотивація, зумовлена фізичними та фізіологічними особливостями денотата. Так, у дохристиянський період на відміну від тричлених сучасних найменувань людей існували одночленні назви, що швидше нагадували сучасні прізвиська. З прийняттям християнства й запровадженням нових християнських імен, усі ці назви поступово

утвердилися як людські прізвища. Серед правил, за якими присвоювалися такі імена, було й називання за фізичними ознаками - *Безніс, Гладко, Глух, Губар* [16, 67; 15, 5]. Такі ж особливості номінації М. Сюсько відзначає у сфері кличок тварин (зоонімів), наприклад: *Горбана, Кривана, Носана* [12, 27]. Ця специфіка називання притаманна й кінонімам (кличкам собак) як окремому підкласу зоонімів. Такі оніми характеризуються високим рівнем продуктивності - 809 номінативних утворень (55,67% в межах підгрупи вмотивованих назв). Виділено низку таких мотивем, покладених в основу назвотворення: „забарвлення шерсті тварини”; „зовнішня привабливість / непривабливість”; „соматичні ознаки”; „фізична сила тварини”; „особливості шерстяного покриву”; „особливості голосу”; „особливості розміщення плям на шерсті”; „подібність до інших тварин”.

1. **Клички, мотивовані забарвленням шерсті.** М. Сюсько відзначає, що клички, орієнтовані на масть тварини, „формують ядро зоонімії, становлять її вузлові групи” [14, 176]. У кінонімії назви, об’єднані цією мотивею, також утворюють потужний клас – 281 онім (34,73% в межах підгрупи кличок, об’єднаних на основі фізичних і фізіологічних особливостей тварини). Найбільш поширеними в межах цієї підгрупи є кіноніми, утворені від назв, до складу семем яких увходять семи “чорний”, “білий”, “сірий”. Це значення може бути виражене безпосередньо, тобто закладене в лексичному значенні самої назви, наприклад: *білий* – який має колір крейди, молока, снігу [6, 105], так і опосередковано – на основі метафоричних перенесень. Наприклад, такі лексеми, як *вакса* – чорне мастило для чищення шкіряного взуття [6, 157], *сніг* – атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів [8, 347], *жук, муха, угар, чад*, що традиційно асоціюються з чорним чи білим кольором, часто стають основою для творення кличок тварин чорної чи білої масті: *Сніжок, Жучок* та ін. Досить часто собакам чорної масті присвоюють клички, в основі яких лежать назви осіб східних територій: *Черкес, Азіат, Тамерлан, Чечен, Батий* та ін. Ці назви у свідомості мовців традиційно асоціюються з об’єктами чорного (темного) кольору. В основі кіноніма *Циган* лежить образна номінація, що ґрунтується на схожості з темним кольором волосся та шкіри представників зазначеної народності. Кличка *Багіра*, що походить від власної назви літературного персонажа Р. Кіплінга, мотивована також подібністю кольору хутряного покриву цього героя із забарвленням шерсті названого об’єкта. Кінонім *Чара* походить від діалектного *чара* „сковорідка”, яка переважно асоціюється з наявністю нагару чорного кольору.

Традиційно із сірим кольором асоціюються назви типу *Димок, Туман, Грей* (від англ. *grey* –

сірий [1, 609]). Також як клички зафіксовані назви, що позначають інші об’єкти сірого кольору: *Попіл, Попелиця, Попелястий* та под.

Звичайно, поширеними є й клички з основами, що називають певний колір. Їхні клички з основами *чорн-, черн-: Чорний, Чорнючий, Чернець, Чорномордін* (чорної масті); *біл-, світл-, сніг-: Білан, Білий, Світляк, Сніжана, Сніжка* (білої масті); *сив-, сір-: Сивка, Сиван, Сивун, Сиваш, Сивак, Сірко, Сірко, Сіромаха* та ін. Кличка *Чорномордін* хоча й утворена від прізвища відомої особи, проте на основі не схожість за певними ознаками із цією особою, а завдяки наявності в слові основи *чорн-* сприймається буквально як „тварина з чорною мордочкою”. Тварину рябої масті позначають кіноніми з основою *ряб-: Рябка, Рябий, Рябчик, Рябишко, Рябиш, Рябун*. Оніми на позначення кольору функціонують у мові протягом тривалого часу. Так, лексема *рябка* в словнику Б. Грінченка фіксується зі значеннями: “кличка собаки” і “назва рябого кота” [5, 91].

Подібні клички фіксуються і в інших слов’янських мовах: російській (*Сивко, Белый, Чернава* [18, 351]), білоруській (*Бялуха, Рыжий, Пяструха, Цыганка* [18, 356]), польській (*Bielúcha, Czarnócha, Kasztánka* [18, 101]), словацькій (*Sívka, Sivóša* [18, 347]), болгарській (*Белчо, Черньо* [18, 358]), хорватській (*Bjelina* [18, 365]), сербській (*Белко* [18, 363]).

2. **Клички, мотивовані зовнішніми привабливістю / непривабливістю тварини.** Мотивема „подібність за привабливістю зовнішнього вигляду” зумовлена бажанням власника дати оцінку характеристику тварини. Зафіксовано 133 подібних оніми, що складають 16,44 % від кількості назв, мотивованих фізичними та фізіологічними ознаками тварини.

Виокремлено мотиви „привабливість” (111 прикладів – 83,45% в межах підгрупи кличок мотивованих зовнішньою привабливістю / непривабливістю тварини) і „непривабливість” (22 – 16,54%). Позитивну сему „краса” мають назви типу *Мачо* (сленг. – темпераментний маскулітного типу чоловік [11, 191]), *Клеопатра, Аполлон, Нефертіті, Афродіта, Елена Троянська, рос. Елена Прекрасная, Елегант, Красій, Нарцис, Б’юті* (від англ. *beauty* – краса [1, 145]), *Ляля, Краля, Пава, рос. Пава*, що в докінонімний період використовувалися на позначення когось або чогось привабливого.

З протилежним значенням уживаються кіноніми *Видра, Гоблін*, сленг. *Чуча, Чучала, Шмонзя* (від просторіч. – зашмонзаний „брудний, неохайний”), *Нессі* (від назви Лохнеського чудовиська – страшна, негарна тварина). Назва *Гоблін* первісно позначала міфічну бридку істоту. Зрозуміло, що в системі кінонімів вона може вживатися тільки з негативним відтінком, тобто на позначення непривабливої собаки. Негативні семи мають клички *Чудо-Юдо, Реп’ях* (бездомний пес, і

неохайною зовнішністю; назва мотивована фізіологізмом „прилип, як реп’ях до собачого носа”), *Квазимодо* (літературний персонаж, що визначався потворною зовнішністю, з роману М. Гюго „Собор Паризької Богоматері”). Варто звернути увагу на те, що вибір для клички назви негативною семою не є показником ставлення власника до тварини, а тільки відображає певні особливості зовнішнього вигляду собаки.

3. **Клички, мотивовані назвами на позначення соматичних особливостей тварини.** У межах цього розряду кінонімів виділено три мотиваційних ознаки: „особливості розміру”, „особливості форми тіла”, „фізичні сили” – усього 123 одиниці, що становить 15,2% в межах назв на позначення фізичних і фізіологічних особливостей. До класу назв, об’єднаних за першою ознакою, належать кохидні, в основу переосмислення яких покладено асоціацію – „схожість за розміром”. Апелятиви *муха, клопка, фунт, горошина* об’єднані за асоціатами із семою „невеликий, дуже маленький”. Ці образні уявлення й лягли в основу аналогічних кінонімів *Клопка, Клопа, Муха, Фунтик, Горошинка, Блоха*, які використовуються для називання невеличких за розміром собак. Сюди також належать назви типу *Багз* (від англ. *bug* – блоха, комаха, жук [1, 196]), *Джміль, Манюня, Малюта, Маса, Пусі, Пусік, Фунт, Муля, Мулька*. Сленгові апелятиви *Курдупель, Курдуплик, Шпінгалет, Шкурдупель* (польська людина [11, 175]) також поповнюють український кінонімікон. Мотив називання тварини великих розмірів” яскраво виражений у кличках на зразок *Амбал, Геракл, Гектор*, які в докінонімній семантиці позначали осіб високого росту. З таким самим значенням уживається кличка *Левіафан* – за біблійною легендою – величезне морське страховище або літаючий дракон, те, що вражає своїми розмірами [7, 62].

Продуктивною є номінація на основі подібності за формою тіла чи його окремих частин. Похідні типу *Бутуз, Пончик, Шарик, Пузик* пов’язані з первісним (доонімним) значенням на основі асоціації „маленька, повненька тварина”. Подібне значення фіксується і в кличці *Кубик* (неповоротка, товста тварина). Кличка *Бублик* утворена від виразу „міст бубликом” на основі асоціативного зв’язку між схожістю окремої частини тіла (хвоста) з предметом, що має первісне значення „круглий”. Кіноніми *Вухань, Вухастий, Вухастик* позначають тварину з вухами великого розміру. До цієї підгрупи належать також назви, що вказують на вроджені чи набуті фізичні вади собаки. Кіноніми *Кривий, Шкутильга, Шкутильгай, Флінт* мають сему „такий, що шкутильгає”. Остання кличка присвоєна на основі асоціативного зв’язку – цей самий недолік вирізняв і літературного персонажа роману Р. Стівенсона „Острів скарбів” з таким самим ім’ям. Поганий зір тварини або низький рівень

необхідної орієнтації в просторі спричинили появу назв *Косій, Сліпий*. Кличка *Куций* характеризує тварину з маленьким хвостом. Кінонім *Дистрофік* позначає фізично виснажену тварину.

4. **Кіноніми, мотивовані лексемами на позначення фізичної сили тварини.** Клички, об’єднані цією мотивею, кількісно дещо поступаються попередньому розряду назв, однак також формують потужний клас – 90 номінативних одиниць (11,12%). Зазначена підгрупа кінонімів ґрунтується на увиразненні фізичних якостей тварини. Домінантним є мотиваційний вибір назв із семою „сила”. Клички *Тайфун, Тайфуша, Ураган, Торнада, Вулкан, Везувій, Грім, Гроза, Грізний, Цунамі, Смерч, Сила, Силач, Сильний, Граніт* використовують для номінації тварин переважно великих розмірів, що відзначаються агресивністю й значною фізичною силою. Такі номінації виникли шляхом переосмислення значень апелятивів, що є назвами явищ природи, а саме стихійних лих, які часто завдають шкоди населенню. Ці апелятиви викликають негативні асоціації. Утворені ж від них кіноніми вживають з метою надати деякої „поважності” тварині, викликати страх, тривогу, а також мають на меті позиціонувати собаку як грізного суперника, особливо під час різних бійцівських змагань, кінологічних виставок тощо. До цього розряду назв можна зарахувати й кіноніми типу *Демон, Кілер, Тиран, Тирана, Біс, Убивця, Вампір*, що також повинні викликати до тварини „повагу”, зумовлену страхом. Назви, мотивовані антропонімами типу *Тайсон*, ґрунтуються на подібності фізичної сили денотатів. Апелятиви із семою „швидкість” також є продуктивними при поповненні кінонімікону. Собаки, що відзначаються великою швидкістю, отримують назви *Комета, Фурія, Вітер, Розгон, Рушай, Шугай, Гарпун, Вихор*. Відповідні апелятиви означають швидкість, порив, політ. При творенні таких назв спостерігається перенесення наголосу на кінцевий склад, зумовлене необхідністю полегшення вимови: *Вихра, Іскра*.

5. **Кіноніми, мотивовані лексемами на позначення особливостей шерстяного покриву.** До цього розряду належать клички, що вказують на особливості хутра тварини. Це переважно клички з основами *чуб-, кудл-, косм-, кошл-, тух-, кучм-*. Номінація здійснюється на основі семантики відповідних апелятивів. Так, апелятив *чуб* уживається для номінації тварин у значеннях – 1. довге пасмо волосся, що звисає над лобом, і 2. жмут шерсті на голові деяких тварин [8, 779]. Зафіксовано такі кіноніми із цим значенням: *Чубарик, Чубар, Чубайс, Чуб, Чубла*. Варто відзначити, що інколи такі клички присвоюються й „кошлатим, волохатим” тваринам, які відзначаються наявністю довгої шерсті на всьому тілі. В українській мові існує

апелятив *чубар*, що позначає того, „хто має чуб, чубчик” [8, 779].

Основою для творення кличок *Пухнастик*, *Пушок*, *Пушечок*, *Пушик*, *Пух*, *Пушко*, *Пушінка* слугує апелятив *пух* у значеннях – 1. тонкі, короткі, м'які волоски на тілі тварини, 2. ніжна, м'яка шерсть у деяких тварин [8, 85] та *пухнастий* – вкритий м'яким, густим пухом, м'якою густою шерстю (про тварин) [8, 86]. Такі назви мають переважно невеликі за розміром тварини, покрив яких складається переважно з пуху. М. Сюсько зазначає, що подібні клички так само, як *Шарик*, *Шарік* набули значного поширення у повоєнний період (після 1945 р.) і були підтримані, очевидно, літературним впливом” [13, 58].

Клички *Космач*, *Кудла*, *Кудлай*, *Кудлач*, *Косматий*, *Кошлатий*, *Кудлатий* позначають тварин, які мають густу відстовбурчену, розкуйовджену вовну, шерсть [6, 910; 7, 28]. Як кінонім фіксується назва *Кудлай* (“кличка мохнатої собаки”) у словнику Б. Грінченка [4, 319]. Цей же словник подає апелятив *кудла* зі значенням “мохната собака” [4, 319]. Подібні апелятиви фіксуються в інших слов'янських мовах. Наприклад, словацьк. *kudlatý*, як прикметник і *kudlač* – “кудлатий собака” [10, 234], *kosmat* – кудлатий [17, 329], *kodrav* – кучерявий [17, 330]; сербськ. *кудров* – “кудлатий пес, дворняга” [9, 229]. В українській мові широко представлені відповідні апелятиви *кудлач*, *кудла*, *кудлань* [7, 28], що також позначають людей чи тварин з кудлатим волоссям або шерстю. Лексема *кудлай* подається з дефініцією „кудлата собака” [7, 28]. Міцно увійшли в український кінонімікон клички *Бровко* і *Бровчик*, що позначають тварин з довгою шерстю над очима, хоч така мотивація не завжди є обов'язковою. Кличка *Гривко* мотивована наявністю довгої шерсті на шиї (загривку). Цей онім також зафіксований у словнику Б. Грінченка саме як кличка собаки, фіксуються й фразеологізми з таким головним компонентом: “не один пес *Гривко*”, “а *Гривко* аж двері гризе” [3, 325]. Кличка *Бородач* указує на особливість розміщення шерсті біля шиї.

На основі асоціативних зв'язків присвоєно кличку *Атлас*. В основі образної номінації лежить схожість фізичних ознак тканини та шерсті собаки: *атлас* – „шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька з лица” [6, 46], що порівнюється з гладеньким, приємним на дотик хутром тварини.

6. Клички, мотивовані особливостями голосу тварини. Мотивема „особливості голосу тварини” репрезентована 50 назвами, що становить 6,18% в межах підгрупи. Такі кіноніми також можуть указувати на особливості тварини безпосередньо, наприклад: *Гавчик*, *Гавчун*, *Гавчуш*, *Брехло*, *Лайка*, які утворені від апелятивів *гавкати*, *брехати* – видавати уривчасті звуки (про собак, лисиць та інших

тварин) [6, 404] і рос. *лаять* з тим самим значенням. Кіноніми *Кричун*, *Ричун*, *Ричун* утворено від апелятивів *ричати* й *кричати* у значенням – „видавати протяжні загрозливі, пронизливі звуки (про тварин)” [8, 127; 7, 28]. Кіноніми *Гав*, *Гавка* мотивовані звуконаслідувальним словом *гав*. Опосередковано характеризують тварину голосом назви типу *Грім*, *Гроза*. Підставою для вибору цих онімів слугувала ознака „схожості на гучність” голосу тварини з відповідними явищами природи. Також на особливості голосу вказують клички, мотивовані музичними термінами – *Бельканто*, *Альт* та под.

7. Кіноніми, мотивовані особливостями розташування плям на шерсті тварини. Розташування плям на шерсті тварини часто викликає різні асоціації у свідомості мовців. Зокрема, собаки темного кольору з білими плямами на кінцівках лап часто отримують клички *Босий*, *Босик*, *Босяк*. Однакові асоціації лежать в основі переосмислення кличок *Кутузник*, *Нельсон* і *Пірат*, що називають тварин з чорною плямою біля ока. Тут відбувається метафоричне перенесення ознаки „чорна пов'язка на оці”, що невід'ємною деталлю казкового образу морського пірата та образу відомого полководця. Кличка *Атлас* присвоєна через подібність форми плям на шерсті тварини до розташування материків на карті світу. Онім *Білолиця* позначає тварину з білою плямою на морді. Зафіксовано складні назви типу *Білолиця Чорнолап*, що також указують на колір і місце розміщення плям на тілі тварини.

8. Кіноніми, мотивовані зовнішніми подібністю собак до інших тварин. Частина назв (19 – 2,34%) мотивована подібністю собак до інших представників фауни. Наприклад, в основі номінації тварини *Білка* лежить подібність за особливістю хвоста (відзначається пухнатістю) і кольором хутряного покриву. Для клички *Єнот* мотивувальним чинником називання є подібність форми очей (злегка зіщулені) та кількості хутра на мордочці. Кінонім *Панда* асоціюється з твариною чорно-білого кольору. Кличка *Медик* (від просторічного *медвідь*) позначає невелику за розміром товсту неповоротку тварину. Кінонім *Лев* присвоєно в основі подібності особливостей хутряного покриву голови собаки та лева. Кличка *Далматин* утворена на основі подібності зовнішнього вигляду денотата й позначувані цим апелятивом породи собак, яка відрізняється значним розташування чорних плям на білій шерсті.

Отже, серед умотивованих кінонімі найбільшою продуктивністю відзначаються назви, що відображають фізичні та фізіологічні особливості тварини. В основу номінації покладено такі мотиваційні ознаки, як забарвлення шерсті, зовнішній привабливість / непривабливість, соматичні

ознаки, фізична сила тварини, особливості шерстяного покриву, особливості голосу, особливості розміщення плям на шерсті, подібність до інших тварин.

1. Большой англо-русский словарь: В 2-х т. / [сост. Н. Н. Амосова и др.]. – М.: Русский язык, 1979. – Т. I. А – Л. – 824 с.
2. Большой англо-русский словарь: В 2-х т. / [сост. Н. Н. Амосова и др.]. – М.: Русский язык, 1979. – Т. 2. М – Z. – 864 с.
3. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: У 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. I. – 496 с.
4. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: У 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. II. – 573 с.
5. Грінченко Б. Д. Словарь української мови: У 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IV. – 563 с.
6. Новый тлумачний словник української мови: У 3-х томах. Том перший / [уклад. В. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконті, 2006. – 926 с.
7. Новый тлумачний словник української мови: У 3-х томах. Том другий / [уклад. В. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконті, 2006. – 926 с.
8. Новый тлумачний словник української мови: У 3-х томах. Том третій / [уклад. В. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконті, 2006. – 862 с.
9. Сербско-хорватско-русский словарь / Сост.: Н. И. Толстой. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – 735 с.
10. Словацко-русский словарь / [сост. Д. Коллар и др.]. – М.: Русский язык. – Братислава: Словацкое педагогическое издательство. – 1976. – 768 с.
11. Словник сучасного українського сленгу // [упоряд. Т. М. Кондратюк] – Харків: Фолю, 2006. – 350 с.
12. Сюсько М. І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелятиви) в українській мові / М. І. Сюсько. – Ужгород: УжДУ, 1985. – 63 с.
13. Сюсько М. І. Із Карпатоукраїнської народної зоонімії (клички, мотивовані покривом тварин) / М. І. Сюсько // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. – Ужгород: УжДУ, 1995. – Вип. 1. – С. 57–62.
14. Сюсько М. І. Номінативні ресурси в ареалі карпатоукраїнської зоонімії / М. І. Сюсько // Питання сучасної ономастики. Статті та тези VII Всеукраїнської ономастичної конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 175–176.
15. Трійняк І. І. Вступ / І. І. Трійняк // Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: „Довіра”, 2005. – С. 5–12.
16. Чубач М. С. Походження і значення власних імен / М. С. Чубач // Українська мова і література в школі. – 1958. – № 3. – С. 66–70.
17. Pretnar Janko Kusko-slovenski slovar / Janko Pretnar – Ljubljana: Državna založba slovenije, 1973. – 995 с.
18. Słowiańska onomastyka: Encyklopedia: W 2-ch t. / [pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko]. – Warszawa-Kraków: TNW, 2003. – Т. II. – S. 344–345.

The paper considers the peculiarities of synonymic nomination, which is based on marking of physical and physiological qualities of animals. The main motivational features fixed in basis of the name are defined.

Key words: *synonym, zoonim, motivation, nomination, motiveme.*

В статті рассмотрены особенности кинонимной номинации, базирующейся на физических и физиологических свойствах животных. Определены главные мотивационные характеристики, заложенные в основание номинации.

Ключевые слова: *киноним, зооним, мотивация, номинация, мотивема.*

УДК 811.161.2'372.21 (477.87)'12/17'
ББК 81.2 Ук-4

Анжеліка Обручар

СТАНОВЛЕННЯ ОРОНІМІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАДТИССЯ ДОРЕФОРМЕНОГО ПЕРІОДУ

У статті пропонуються етимологічні аналізи південнокарпатських оронімів, засвідчених латиномовними писемними пам'ятками XIII–I пол. XIX ст. Автор визначає семантику та структурні особливості оронімів досліджуваного ареалу, їх фонетичні та графічні варіанти, зафіксовані різномовними джерелами у дореформенний період.

Ключові слова: *ороніми, мікротопоніми, апелятиви, антропооснови.*

Закарпаття – унікальний етнокультурний регіон, своєрідність якого зумовлена в першу чергу історичними передумовами, адже впродовж багатьох століть воно було відірване від споконвічних українських земель, перебуваючи у складі королівської Угорщини, Австро-Угорщини, Чехо-Словаччини (1919–1938), гортистської Угорщини (1939–1944). Тісне співжиття кількох етнічних груп Карпатського ареалу не могло не позначитися на лексиці відповідних мов, у тому числі й на топонімах. Тому вважаємо важливим і своєчасним завданням сучасного мовознавства вивчення онімів Закарпаття, які містять багату інформацію про життя автохтонного населення краю, його мову, передусім її історію, матеріальну та духовну культуру.

Із зростанням інтересу до топонімії все більше вчених звертається до її наукових даних, намагаючись знайти надійну інформацію для розв'язання тих чи інших спеціальних питань, коли інші аргументи вичерпані. Адже вивчення територіальної поширеності різних топонімічних типів, їх семантики та структури на синхронному й діахронному зрізах є важливим як для з'ясування специфічних особливостей топонімії, так і для вирішення ряду проблем історії народу.

Оронімія Українських Карпат здавна фіксується у латиномовних та угорськомовних писемних пам'ятках, у тому числі в урбаріальних

записах XVI-XVIII ст., у малодоступних архівних матеріалах, зібраних переважно угорськими й румунськими істориками та мовознавцями (Я. Мігаї, В. Бейлої, Л. Деже, І. Сабов, Д. Дьорфі, С. Грабець, Д. Кранджалов та ін.). Однак вона лише принагідно була предметом багатоаспектних досліджень відомих вітчизняних та зарубіжних учених (І. Панькевича, Б. Кобилянського, Р. Козлової, Ю. Карпенка, К. Галаса, М. Банка, В. Гаджеги, С. Вербича, М. Габорака, М. Дуйчака, Ю. Піпаша, В. Німчука, П. Чучки).

Вивчення оронімії Карпатського ареалу в етимологічному плані важливе вже з огляду на недостатню дослідженість цього топонімічного класу, який “набуває особливого значення у зв’язку з пошуками прабатьківщини слов’ян: майже кожна з теорій, як справедливо відзначає О.М. Трубочов, орієнтована на Карпати... На жаль, чимало етимологічних висновків щодо карпатської оронімії, гідронімії, мікротопонімії, які прийняті лінгвістами і сприймаються як безсумнівні, зроблено без достатнього врахування власне слов’янського матеріалу” [7, 57].

У нашій статті ми робимо спробу виявити та інтерпретувати слов’янський матеріал на підставі записів оронімів від часів середньовіччя до першої половини XIX століття, тобто дореформеного періоду, впродовж якого територія Закарпаття перебувала у складі кількох середньоевропейських держав. Звичайно, першоджерела оронімів нерівноцінні щодо запису: часто перекладені з мови оригіналу на іншу мову, а то й перекручені багатьма писарями, більшість яких не володіла мовою корінного населення, ці географічні назви нерідко виступають у різних фонетичних та графічних варіантах у латинському й угорському оформленні. Ономастичний матеріал неоднозначний і щодо вартості: чимало оронімів виконує тільки другорядну роль географічних орієнтирів в основній інформації про встановлення меж сільських кадастрів чи про судові справи між землевласниками.

Слов’янські, а також дако-фракійські та угорські ізоглоси карпатизмів, ареал яких розмежовувався протягом сторіч, стали свідками довготривалих взаємин тубільних племен і народностей. За словами Б. Кобилянського, “стародавні контакти предків східно- і середньокарпатських говорів з говорами південнослов’янськими здійснювались міжплеменно за першого Болгарського царства VII-XI ст., а в XII ст. – через культурно-економічні і політичні зв’язки Галицького князівства (особливо за Ярослава Осмомисла). У XIV-XVI ст. спільною ланкою мовних контактів була широка торгівля на території Молдавського воєводства. Після завоювання Болгарії і Сербії турками в кінці XIV ст. формувалися локальні

стосунки міграційних груп південних слов’ян, зокрема на Закарпаття” [7, 41].

З цього погляду оронімії Українського Надтисся, на нашу думку, доречно вивчати у зв’язку з оронімічною системою Румунського Марамороша, які становили колись одне ціле не лише в територіальному та політичному, а й етнічному планах.

Оронімії Карпатського регіону – великий кількісно, але різномірний семантично шар української онімної лексики. Він складається з ряду окремих груп на позначення натурогенних та антропогенних об’єктів: хребтів, гір, пагорбів, скель, загорож, замків, полонин, лісистих місцевостей.

На основі давніх пам’яток ми збрали близько 180 оронімів з території Надтисся, більшість з яких уперше фіксується у грамотах пізнього середньовіччя. Записи тоді велися переважно латинською мовою, тією новітньою латиною, яка протягом кількох століть продовжувала обслуговувати релігійні потреби та офіційні ділові стосунки населення Карпатського ареалу.

Перші писемні фіксації містять також елементи угорської графіки, часто незвичайно пристосовані до місцевої фонетики, в латинській та угорській мові не вистачало в арсеналі графічних відповідників до фонетичних передачі деяких звукосполучень, зокрема шиплячих звуків, голосних [и], [ы] та ін. Це пояснюється й тим, що писарі недосконало володіли місцевою мовою і нерідко користувалися послугами респондентів корінного населення, які неточно записували, а часто й перекладали українські назви угорською мовою.

На території досліджуваного нами Карпатського ареалу впродовж дореформеного періоду проживали переважно українці, румунська та угорська, а з часом і німецька, кожен із яких залишив помітні сліди і в топонімії краю. Але оскільки темою нашого дослідження є становлення оронімії Українського Надтисся, то в цій статті ми обмежимося аналізом онімів українського походження перерахованих вище класів.

У зазначеному ареалі нами виявлено близько 90 назв гір, гірських хребтів, 30 полонин, 8 пагорбів, 8 скель, 5 печер, 4 загорож, 15 лісистих місцевостей, гірських урочищ, які можна кваліфікувати як українські з походженням (наприклад, г. *Opolanka* (1411) [Mih 177], ур. *Zapodryna* (1525) [Bél 164]).

Гори і полонини Надтисся, як відомо, розташовані у північній частині Карпатського регіону, яка в ранній період ще не була достатньо заселена, на відміну від рівнинних місцевостей. Переважна частина цього топонімічного класу є назвами лексично семантичного та морфологічного способу творення. До домінуючих у досліджуваному ороніміконі апелятивних утворень належить

назви, семантика яких характеризує орооб’єкт у цілому чи окрему його ознаку, природні особливості об’єкта (його величину, форму, колір, ґрунт, місцезнаходження, рослинність на ньому тощо).

Розглянемо найбільш показові оронімії слов’янського походження на позначення позитивного рельєфу. Наприклад: назва гори *Barlag* засвідчена 1383 р. у кадастрі с. Довге [Bél, 136]. Вона утворена шляхом онімізації слов’янського слова *barlogъ* [9, 23] із значенням “лісво ведмеда, свині і под.” [ЕСУМ I, 144]. Про це свідчать і пізніші записи: *Medvebarlaga* (1411), *Medve Barlaga* (1463) [Bél, 136; Mih, 456].

Складні назви *Rauaz Lwgh*, *Rawazlwgh* вперше записані 1411 р. [Mih, 171; Bél, 166]. У них ідеться про гору в тячівському селі Терново, на якій було багато лисячих нір. Першим компонентом ороніма є видозмінений угорський семантичний архаїзм *ravasъ* “хитрий, лукавий” (у значенні лисячий), другим – давньоруський топоапелятив *lwgh* (читай: луг) “заболочений ліс на низинному березі річки” [Іст, 192], “низина, росла лісом; корчунк; пасовисько” [Нг, 42].

Оронімі *Borek*, *Koborek* вперше фіксуються у записах 1414 р. на позначення гір Румунського Марамороша [Mih, 196, 197]. В основі онімів лежить апелятив *borъ* “сосна, сосновий ліс”, який, на думку вчених, належить до прагерманських слів праслов’янського походження [Іст, 27]. Обидві назви утворені за допомогою демінутивного суфікса *-ek* (суч. *-ик*), але друга, імовірно, складна, оскільки містить угорський компонент *ko-* (читай: *kõ* – кам’яний), який вказує на кам’янистий ґрунт орооб’єкта (пор. *Keňhat* / *Kõhat* – Кам’яний Хребет чи Кам’яна Гора).

Назва *Bwkwecz*, *Bwkwnocz* (читай: *Буковець*) на позначення гори й однойменного струмка вперше зафіксовано 1463 року на території сучасної Іршавщини [Bél, 136]. Оронім утворений за допомогою субстантивуючого суфікса *-ecz* від прикметникової основи *буков-*.

Подібним способом утворена назва гори *Dubovecъ* (в угорських фіксаціях *Dubouch*, 1351; *Dubocz* / *Dabucz*, 1463), що знаходиться у кадастрах сіл Білки та Довге [Győr I, 533; Bél, 136].

Оронім *Jawornyk* (1463) зафіксований на Іршавщині [Bél, 136], у селі Кушниця [9, 26]. Він утворений від апелятива *явірник*. Подібні назви *Яворник*, *Явірник* повторюються в інших районах Карпат, наприклад, на Великоберезнянщині та Івано-Франківщині [1, 334].

На характер рослинності вказує також назва лісної місцевості *Волосянка* (с. Довге) в середньовічних записах *Valasonka* (1411), *Walazovanka* / *Walczoihanka* (1463) [Bél, 136]. Тепер це частина гори Кук [9, 25]. Оронім, на нашу думку, походить від діал. апелятива *волосянка* (літ. *волосниця*) “тонконіг дібровний; трав’яниста рослина з родини злаків названа

так за волотисті суцвіття” [ЕСУМ I, 421]. З цією топоосновою нам відомі численні мікротопоніми та ойконіми *Волосянка* (на Тячівщині, Великоберезнянщині, Сколівщині тощо).

До апелятивних утворень належить і географічна назва гори *Krazna*, яка вперше фіксується 1402 року, потім в угорському та румунському оформленні *Zephavas*, *Formoz* (1402), *Kraznahawasa* (1411), а також *Zephawasa*, *Craznahawasa*, *Crasnahawasa* (1411) [Mih, 124, 177; Bél, 188]. Об’єкт локалізується не лише на території сучасного Тячівського району, а й у Румунському Марамороші (с. Розавля). Прикметникова лексема зі значенням “гарна” у всіх цих назвах гори й полонини *Красна* стала не тільки найменуванням орооб’єкта, але й однойменною назвою річки, яка є лівою притокою Тиси на території сусідньої області Угорщини.

Оронім *Kuk* (в угорській писемній передачі *Kakukhawasa*) вперше фіксується 1383 року в с. Довге [Bél, 136]. Більш прозорими є наступні записи назв полонини й гори *Kukhawasa* (1411), *Kwk* (1457) [Mih, 165, 398], апелятивну семантику яких більшість учених доводять до індоєвропейського **keu-k*, **kou-k* “вигинати, викривляти; загнуте” [ЭССЯ 13, 86-87].

Назва *Prislop* у місцевих пам’ятках датується 1471 р. [Mih, 508]. У попередньому записі *Prysluphege* (1411) онім уживається на позначення гори в Румунському Марамороші (с. *Rozávlya*) [Mih, 177; Bél, 188]. Назва утворена семантичним шляхом від топоапелятива *прислпн* (*прислон*) “перевал, сідловина”, “поле, поляна серед лісу” [ГГ, 157], “долина між двома горами чи підвищеннями” [8, 245]. Поширені в гірських регіонах і мікротопоніми, й ойконіми з цією топоосновою.

Ороніми *Polana* (1614) та *Polyána* (1772) засвідчені писемними пам’ятками у селах Хустщини [Bél, 172; Szabó, 538]. Ці назви відапелятивного типу вживаються із значенням “невеликий луг, звичайно на узліссі або серед лісу; галявина” майже на всіх слов’янських теренах [1, 302].

Назви гори і полонини *Stolhauasa* уперше фіксуються 1373 року [Mih, 67]. Наступні записи *Stolhauasa*, *Stiolu* (1377), *Sihol* (1489) локалізуються в основному в Румунському Марамороші [Győr, IV, 111; Mih, 594]. Оронім походить від апелятива *стол* із значенням “гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами” [1, 366]. Подібні назви *Стіл*, *Столи* побутують тепер на Закарпатті, Івано-Франківщині та в інших регіонах.

Оронім *Holm* датується 1390 р. і вживається на позначення пагорба в с. Іза Хустського району [Mih, 101; Bél, 157]. Відповідний апелятив із значенням “невелика полога гірка” [8, 253], на думку вчених, належить до

топографічних назв давньоруського походження [Іст, 623].

Назви пагорба *Pod, Pad* фіксуються 1336 р. і локалізуються у с. Бедевля Тячівського району [Mih, 15; Bé1, 126]. Оронім утворений шляхом онімізації апелятива *nid* (діал. пуд) "рівнина, низина, долина" [8, 241] та, ймовірно, має значення "верхня рівна частина пагорба". У карпатських говорах апелятивний відповідник цього оніма найчастіше вживається із значеннями "стеля у житловому приміщенні", "горище над хатою чи господарськими приміщеннями" [ОДА, 36].

Оронім *Monosthor* на позначення пагорба вперше згадується 1555 р. в кадастрі румунського села Нижня Апша (Тячівського району) [Bé1, 121]. Назва утворена лексико-семантичним шляхом від топоапелятива *monastir*. Вона вказує на місцезнаходження на спільній для обох сіл горі культової споруди, зокрема Грушівського монастиря, раніше згадуваного як *манастиря св. архангела Михаїла* в с. Крушево у грамоті 1404 р. [Гр, 134].

Меншу частину серед досліджуваних оронімів слов'янської етимології становлять назви антропонімічного типу. Наприклад: давній оронім *Ворунка* вперше засвідчений 1273 р., роком пізніше – у записі *Varanka* (читай: *Бронька*) [Győr I, 529-530] як назва фортеці в іршавському селі Бронька, а походить, правдоподібно, від жіночого польського особового імені *Bron'ka* (літературне – Броніслава).

Відантропонімічного походження також назва гори *Michajla* (1772), яка локалізується у кадастрі с. Велятино [Szabó, 538]. В основі назви лежить чоловіче особове ім'я Михайло, яке входить до ряду оронімів із сусідньої території (*Михайлівець, Михалків, Миханькова, Мишкова Гора*) [1, 242-243].

Слов'янський елемент не менш відчутний у назві гори та полонини *Prodanhavasa, Prodanhawasa*, яка фіксується 1450 року в кадастрі Румунського Марамороша (с. Борша) [Mih, 351; Bé1, 131]. До складу композита входить давній антропонім *Продан*, поширений серед румунів і молдован, болгар, сербів і хорватів, де функціонує як повне особове ім'я [11, 468-469]. Другий компонент угорського походження – *havasa* "снігова гора, льодовик" [УУС, 304]. У зазначеному ареалі він має локальне значення "гора, полонина" і дуже поширений у досліджуваному оніміконі Надтисся.

Подібним утворенням є назва гори й полонини *Rapagahawasa* (1411), *Rarodua* (1458), яка в записях фіксується у кадастрі с. Розавля [Bé1, 188; Mih, 415]. Дана назва побутує і в сусідній Івано-Франківщині у варіантах *Попадя Євдокія, Велика Попадя* [1, 303]. Тому схилиємося до думки М. Габорака, що перший компонент композита походить від

особової назви *Попадя* або апелятива *попам* "дружина попа".

Цікавою в етимологічному плані виступає також назва полонини *Pop Ivan* (1463) [Mih, 125]. Вважаємо, що це двочленне найменування походить від апелятива *nin* та антропоніма *Ivan* (пор. назву полонини *Rap Myahawasa* (1411) (чит. Mihajlik=Michaescu a Petricea havas) [Mih, 177]. Подібний оронім у графічних варіантах *Pop Ivan, Popivan* зафіксований і в кадастрі Івано-Франківщини [1, 287].

Вважаємо, що ороніми *Uthijath* (1463) [Mih, 457], *Gusath hawasa* (1451) [Mih, 357], *Chebron* (1522) [Bé1, 153] і подібні належать до відантропонімічного типу та містять компоненти чи цілі топооснови слов'янського походження. Це спонукає до висновку, що з минулого до нас дійшла група оронімів, пов'язана з іменами власників гірських земель, можливо, мешканців полонин, лісів, а також ряд назв культового походження, пов'язаних із релігійними святами, монастирями тощо. Частина найменувань пізніших фіксацій дає інформацію про розвиток промислів та ремесел протягом певного періоду.

Дослідження оронімії Надтисся на основі писемних пам'яток підтвердило думку про те, що географічні назви України пройшли складний шлях розвитку й утворення. Значна їх частина успадкувала топонімічну систему цілого ряду епох, починаючи від доісторичної (дописемної) і кінчаючи нашим періодом. Упродовж тривалого історичного часу вони розвивалися в тісному зв'язку з топонімією багатьох народів Європи, залишаючись у своїй основі слов'янськими.

Отже, у дослідженому нами ороніміконі найдавніших часів до середини ХІХ ст. специфічних утворень морфологічним способом у давніх записях не виявлено. У дореформенний період оронімів Надтисся, як і мікротопонімів, було менше, ніж у наступні періоди: великі латифундії, панські землі ще не були розparcelьовані, а полонини ще довго залишалися у спільній власності кількох сіл. Мабуть, те, що їх назви у документах писали не українці, а іноземці, нерідко подаючи у видозміненій чи перекладеній формі, часто без зазначення локалізації, теж зіграло велику роль.

Звичайно, діахронічне вивчення назв, а також залучення нового ономастичного діалектологічного та історичного матеріалу інших періодів до вивчення оронімії Карпатського регіону створить підґрунтя для деяких нових інтерпретацій онімів. Регіональне ж дослідження оронімії дозволяє нам зафіксувати вагомий шар ономастичної лексики, що є цінним джерелом інформації для інших наук, а отже, й зберегти історичну пам'ять закарпатців, закодовану в географічних назвах.

Умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 231 с.

Гр – Грамоти ХІV ст. / Упоряд. М. М. Пешак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.

Дже – Дже Л. Очерки по истории карпатских говоров / Л. Дже. – Будапешт, 1967. – 306 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – К.: Наукова думка, 1982–2006. – Т. I – V.

Іст – Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.

ОДА – Обшкарпатский диалектологический атлас. Вопросник. – М.: Наука, 1981. – 125 с.

УУС – Угорсько-український словник / За ред. О.Рота, Ю.Сака, П.Чучки. – Будапешт; Ужгород, 1961. – 909 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М., 1974 – 2005. – Вып. 1 – 31.

Bél – Bélay V. Máramoros megye tarsadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVII. század elejéig. – Budapest, 1943.

Győr – Györffy Gyorgy. Az Arpad-kori Magyarorszag torteneti foldrajza [Historical geography of Hungary in the Arpad age]. – Budapest: Akademiai Kiado, 1987 – 1998, 4 vols.

Hr – Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny // Prace Onomastyczne PAN, № 2. – Kraków, 1950. – 246 s.

Mih – Mihályi J. Máramorosi diplomák a XIV. és XV. Századból. – Máramoros-Sziget, 1900. – 1 köt.

Szabó – Szabó I. Ugocsa megye. – Budapest, 1937.

1. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник. Вид. друге / М. Габорак. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. — 500 с., іл.
2. Гаджега В. Додатки до історії русинів і руських церков в Марамороші // Наук. зб. т-ва "Просвіта" / В. Гаджега. — Ужгород, 1922. — Річ. 1. — С. 18–120.
3. Галас К.Й. Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті / К.Й. Галас. — Ужгород, 1979. — 127 с.
4. Дже Л. Деловая письменность русинов в XVII-XVIII веках: Словарь, анализ, тексты / Л. Дже. — Ниредьгаза, 1996. — 336 с.
5. Карпенко Ю.О. Етнічна історія Українських Карпат за даними гідронімії та оронімії / Ю.О. Карпенко // Студії з ономастики та етимології. 2005 / Відп. ред. В.П. Шульгач. — К., 2005. — С. 63 — 79.
6. Кобилянський Б.В. Лексико-семантичні паралелі балкано-карпатизмів / Б.В. Кобилянський // Мовознавство. — 1981. — № 6. — С. 41 — 53.
7. Козлова Р.М. Про походження деяких омонімів карпатського ареалу (Карпати, Горгани) / Р.М. Козлова // Мовознавство. — 1987. — № 2. — С. 57 — 61.
8. Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) / Т.А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). — М.: Наука, 1968. — С. 206 — 255.
9. Німчук В.В. З історичної топонімії Закарпаття / В.В. Німчук // Питання сучасної ономастики. — Київ.: Наукова думка, 1976. — С. 19 — 28.
10. Панькевич І. Українсько-болгарські мовні зв'язки в Семигороді / І. Панькевич // Slavia. — Praha, 1955. — R. 24. — S. 2 — 3.

11. Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. — Львів: Світ, 2005. — 702 с.

В статті пропонуються етимологічні аналізи южнокарпатських оронімів, зафіксованих латино- та венгерськомовними письмовими пам'ятками ХІІІ–І пол. ХІХ в. Автор визначає семантику та структурні особливості оронімів досліджуваного ареалу, їх фонетичні та графічні варіанти, зафіксовані різними джерелами в дореформенний період.

Ключові слова: ороніми, мікротопоніми, апелятиви, антропоніми.

The article proposes etymological analysis of Carpathians oronyms, who was writing latins and hungary languages and printed monuments of XIII–I part XIX century. The author pays much attention to the importance of oronyms, defines semantic and peculiarities of their structures and their variants in pre-reform period.

Key words: oronyms, microtoponyms, appelyatives, anthroponyms oronyms.

УДК 811.161.2'373.2

ББК 81.2 Укр

Анастасія Титаренко

ГІДРОНІМИ ІНГУЛЕЦЬКОГО БАСЕЙНУ

У статті йдеться про гідроніми Інгулецького басейну, окремі з них піддано етимологічному аналізу, представлено їхні семантичні особливості.

Ключові слова: гідронім, структура, найменування водоймищ.

Топоніміка (від гр. *topos* – місце та *onyma* – ім'я, назва), як відомо, є одним із розділів ономастики і вивчає географічні назви (топоніми), їх походження, функціонування смислових значень і т. ін. З-поміж топонімічних назв чітко вирізняється тематична група на означення водних об'єктів території, яка отримала кваліфікацію гідроніми.

Такі найменування останнім часом викликають зацікавлення як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. У зв'язку з цим можна згадати роботи І. Железняк "Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках" (К., 1981), "Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського правобережжя" (К., 1987), Ю. Карпенка "Гідроніми Нижнього Подністров'я" (К., 1981), Є. Отіна "Гідроніми Східної України" (Донецьк, 1977), О. Стрижака "Назви річок Запоріжжя і Херсонщини" (К., 1967) та ін. Таке зацікавлення пояснюється передусім тим, що гідроніми є досить стабільними назвами, лише зрідка піддаються певним модифікаціям, а відтак саме вони

володіють значною інформативністю. Особливо цінними вважають архаїчні гідроніми з непрозорою семантикою, розшифрування якої відкриває шлях до пізнання розмаїтої історії людства, відновлює зв'язок з численними етносами, указує на шляхи міграцій племен і народів. Гідроніми сприяють вивченню найдавнішої мовної ситуації, реконструюванню форм і способів пізнання дійсності людиною, ступеня її абстрактного мислення. Системне дослідження сукупності гідронімів конкретної території в певний період дозволяє вилучити хронологічно різні шари назв, їхня мовна інтерпретація вказує на характер динаміки населення протягом часу освоєння регіону, на специфіку міжмовних та міждіалектних зв'язків. Найменування водних об'єктів є надійним джерелом для поповнення знань про народи, які давно зійшли з історичної арени, про їхні мови, особливості матеріальної та духовної культури, природні умови, рельєф місцевості, де вони проживали тощо [3, 96].

Існує багато підходів у дослідженнях з топоніміки. Лексико-семантичний підхід до тлумачення ономастичних назв знаходимо у працях А. Селіщева, зокрема у праці "Из старой и новой топонимики". Ураховуючи значення топоніма і словотвірної форми, автор виділяє низку ономастичних груп. Такі аспекти до вивчення топонімного матеріалу (лексико-семантичний і словотвірний) знайшли продовження в дослідженнях С. Черняхівської, Ю. Карпенка, Л. Гумецької. Морфолого-словотвірний підхід до вивчення географічних назв представлено у працях І. Соболевського, П. Скока, С. Роспонда та ін.

Останніми десятиліттями посилюється тенденція до вивчення гідронімів у межах одного басейну ріки. Ці детальні гідронімичні дослідження характеризуються глибоким проникненням в етимологію окремих назв. Такими є монографії І. Железняк "Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпряньського правобережжя" (1987), В. Шульгача "Гідронімія басейну Стиру" (1993) та В. Лучика "Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького Межиріччя" (1966).

Мета нашої розвідки полягає в дослідженні етимології та словотвірних типів гідронімів Кривбасу.

Незважаючи на те, що окремі назви цього регіону (передусім назви річок) здавна привертала увагу дослідників (В. Горпинич, М. Матіїв, В. Лучик), загальний стан збору й аналізу ономастичного матеріалу цієї території вкрай недостатній.

Кривий Ріг – промислове місто, розташоване у степовій зоні України на злитті річок *Інгулець* і *Саксагань*, які входять у басейн р. Дніпро. На означення окреслюваної території закріпилася й інша назва Кривбас, утворена на основі атрибутивного словосполучення *Криво-*

різкий басейн. Оскільки залізорудна жила збігається з верхньою частиною річки *Інгулець*, то, очевидно, з позиції мовознавства цей басейн правильніше було б назвати *Інґбас* – Інгулецький басейн.

Інгулець – права притока нижнього Дніпра. Імовірно, це слово тюркського походження. Можливо, пов'язане з тюркським *angül*, що має два значення 1) тихий, лівий 2) назва річки. Водночас виникає запитання щодо спорідненості з татарським *гьол* (озеро). У цьому разі перша частина *in* співвідноситься чи то з тюркським, чи то з казахським, чи то з кримськотатарським словом *печера*, друга частина *галь* (*гуль*) – *ріка* [4].

У генезі фонетичних спрощень від половецького *ені-голь* джерела зафіксували вимову [r] в українському варіанті того часу, що підтверджує спадкоємність від половців до козаків. Так, у книзі "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке" *Малый Ингулець* [r] передається буквосполученням *-к-*.

Річка *Інгулець* – це, безсумнівно, *Малый Ингул* (пор. : *Інгулець* ← *Інгул*). У процесі словотворення до твірної основи додано суфікс *-ець*, що має зменшено-пестливе значення. Назви з таким суфіксом є досить поширеними (*Дунаець, Донець, Буковець*). А відтак *Інгулець* – *Малый Ингул*.

Як свідчить дібраний фактичний матеріал, гідроніми досліджуваної території утворюють кілька підгруп, центральне місце серед яких посідають назви водоймищ, що характеризують особливості водного об'єкта. Основи цих гідронімів указують на колір води: *Біла Балка, Біла Криниця, Жовта Зелена, Жовтенька*; динаміку: *Весела, Жива, Інгулець*; смак: *Солонувата*; обриси берегів водоймищ: *Крива Плоский*; розмір: *Мала Верблюжка, Малый Ингулець, Маловодяна*. Окремі групи утворюють гідроніми, пов'язані з топографічними особливостями: *Бокова, Боковенька, Бочкувати, Кам'янувата*; з особливостями тваринного світу: *Березівка, Березкова, Вовча, Саксагань, Орляна Балка*; з особливостями рослинного світу: *Баштанка, Верблюжка, Грушувата, Дубова, Липова, Лозуватка, Осикувата*.

Відонімні назви водних об'єктів охоплюють відантропонімні гідроніми. У межах цих номенів виділяються назви, корельовані прізвиськами або прізвиськами: *Попона, Яшниківка, Чабанка, Коновалова, Котова, Рибчина*.

Найменування водоймищ Кривбасу можна також диференціювати на основі структурних особливостей. Відповідно до кількісного компонентного складу вони репрезентуються як однокомпонентні та двокомпонентні найменування.

Двокомпонентні назви найчастіше передбачають прикметниково-іменникові утворення, де прикметниковий компонент

здебільшого є непохідною лексемою. До того ж досить часто вони функціонують як певні контрастні протиставлення (*Малый Ингулець – Великий Ингулець, Суха Березівка – Мокра Березівка*).

Варто зауважити, що деякі з найменувань прикметникового походження зазнали субстантивізації, причому це не лише непохідні, насамперед якісні прикметники, але й ті які мають у своїй структурі відповідні вторинні суфікси: *Мокра, Суха, Жива, Крива, Жовта, Жовтенька*.

Рідше трапляються гідроніми фіто-географічного семантичного ряду, що у традиційній граматиці кваліфікуються як відносні (присвійні) прикметники, тобто такі, які позначають ознаку через відношення до іншого предмета або вказують на належність комусь чи чомусь (*Котова, Рибчина, Дубова, Липова, Сочева, Вербова*).

Однокомпонентні найменування водоймищ складають значно чисельнішу групу і представлені здебільшого іменниками. Так, скажімо, ліва притока *Інгульця* іменується *Саксагань* (тур. *Saksayan*, що в перекладі означає "сорока") [4].

Тюркською за походженням є назва ріки *Березівка*, пов'язана з *Böri Üzön* – "вовча ріка" [4]. У цьому найменуванні простежується спорідненість із лексемою *береза*. Однак дерево, на яким закріпився відповідний звуковий комплекс, не росте у степу, ареал поширення набагато північніший. А відтак в обстежуваному регіоні, крім безпосередньо назви *Березівка*, наявні гідроніми з назвою *Вовча*.

Дібраний фактичний матеріал свідчить також про те, що частина найменувань водоймищ є похідними іменниками, як-от: *Баштанка, Чабанка, Яшниківка* (пор. : *Баштан* + *-ка* ← *баштан*; *Чабан* + *-ка* ← *чабан*). Інший лінгвістичний аналіз потребує більш детального вивчення.

Отже, гідроніми Інгулецького басейну мають свої структурно-граматичні особливості. Відповідно до кількісного компонентного складу диференціюються як однокомпонентні та двокомпонентні. Перші з них представлені іменниками або субстантивованими іменниками, другі – прикметниково-іменниковими утвореннями.

Семантика гідронімів Інгулецького басейну здебільшого є прозора, хоч подекуди трапляються і назви етимологічно споріднені з неслов'янськими мовами.

Вивчення таких назв є перспективним з огляду на те, що глибоке проникнення в їх етимологію дасть змогу ґрунтовно осмислити історію Інгулецького басейну, історію краю, історію народу.

1. Горпинич В. О. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя / В. О. Горпинич. – К. : Наукова думка, 1977. – 145 с.
2. Словник гідронімів України / [Железняк І. М., Отін С. С., Стрижак О. С. та ін.] ; за ред. А. П. Непокупного. – К. : Наукова думка, 1979. – 781 с.
3. Українська мова : Енциклопедія / [упорядн. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. 824 с.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М., 1986 – Т. 1–4.

В статті описано гідроніми Інгулецького басейну, некоторые из них подданы этимологическому анализу, представлено их семантические особенности.

Ключевые слова: гідроніми, структура названія водних об'єктів.

The article deals with the hydronyms of Ingulets basin, some of them are subjected to etymological analysis, their structural-semantic features are given.

Key words: hydronim, structure, the appellations of the reservoirs.

ХУДОЖНЯ ОНОМАСТИКА

УДК 81'373.2

ББК 81.2 Ук-4

Володимир Олексенко

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ОНІМІВ У
ДРАМАТИЧНИХ ТВОРАХ М.КУЛІША

У статті досліджуються функційно-семантичні особливості онімів у драматичних творах М. Куліша.

Ключові слова: онім, антропонім, семантика, поетична ономастика.

Останнім часом помітно зростає увага лінгвістів до питань ономастики і до явища імені власного в художній літературі зокрема. Сучасні принципи дослідження онімних одиниць у художній літературі вимагають поглибленого розгляду формальної, матеріальної та смислової сторін імені, аналізу їх реалізації в умовах конкретного твору як цілісності, що виконує естетико-інформаційну функцію у сфері художньої комунікації та характеризується формальною й смисловою завершеністю. У наукових працях з ономастики останніх років простежуємо поворот у поглядах дослідників до вивчення онімного простору цілісного художнього твору як його структурно-семіотичного компонента.

Дослідження науковців спрямовані переважно на вивчення типових явищ художньої ономастики, наприклад, у контексті художнього твору предметом аналізу були антропоніми (Л.Белей, М.Карпенко, Б.Магазаник, Т.Крупеньова, І.Сухомлин), топоніми (К.Ірисханова, І.Маруніч, С.Перкас). Значну увагу присвячено дослідженню ономастикону художніх творів зарубіжних письменників (В.Михайлов, В.Никонов, О.Суперанська). Стилiстичні особливості «значущих імен» та інших власних назв досліджують Р.Агеєв, К.Зайцева, С.Зінін, Т.Кондратьєва, М.Рут, О.Фонякова; проблеми ономастичної лексикографії порушує В.Сталтмане. Теоретичні питання поетичної ономастики та лексикографії розробляє в українському мовознавстві В.Калінкін, у російському – А.Пузирьов. І лише у незначній кількості наукових праць (переважно статті) розкрито магію власних імен у текстах українських письменників (О.Андрієнко, В.Галич, Ю.Карпенко, Л.Хащенко, М.Хрустик та ін.). Ономастичні дослідження здійснено на матеріалі творів Т.Шевченка, Лесі Українки, П.Куліша, М.Коцюбинського, О.Гончара, В.Винниченка, М.Зерова, О.Олеся, М.Рильського та ін. Проте немає монографічного дослідження семантичних та функційних особливостей онімів художніх творів М.Куліша.

М.Куліш, будучи живописцем характерів, прагнув намалювати живі, колоритні, типові, концептуальні, не відомі раніше художні образи.

Кулішева драматична спадщина – це концептуальна характерографія української національної історії та ментальності. Своєю героїв письменник чув інтонаційно, у нього був особливий слух і пам'ять на виразне слово. Тому, на нашу думку, своїм героям митець надавав такі власні імена, прізвиська, які б самі говорили за себе. Наприклад, *Мина Мазайло* вирішив змінити своє мужицьке прізвисько, в якому вбачав причину своїх життєвих і службових поразок, на красивіше й престижніше – „Мозенін”. Автор дає героєві прізвисько *Мазайло* для того, щоб показати давність родового прізвиська, рід занять, адже предки *Мини* займалися змазуванням коліс, а це було свого часу досить престижним заняттям. Драматург майстерно змальовує психологічний стан героїв: сам *Мина* тішиться й живе думкою про нове прізвисько, його дружина *Мазайлика* обурена тим, що раніше чоловік не назвав справжнього прізвиська, донька *Рима* мріє про нове прізвисько, лише син *Мокій* усе робить для того, щоб зберегти родове прізвисько, ще й додати до *Мазайла Квач*. Адже *Мазайло-Квач* яскравіше підкреслює рід занять і давність роду. І дійсно, на думку В.Никонова та Б.Унбегауна, подвійні прізвиська вказували на давність роду [10, 81].

У трагедії „97” спостерігаємо специфічний поділ героїв на позитивних негативних, своєрідну взаємодію і протистояння цих сил.

Отож, і героїв можна умовно поділити на дві групи: позитивні – селяни (*Мусій Копистка*, *Іван Стоножка*, *Панько*, дід *Юхим*) і негативні – багатії (*Годований*, *Гнат Гиря*).

У трагедії „Народний Малахій” діють такі особи: *Малахій Стаканчик*, мадам *Стаканчиха Тарасовна*, *Любуна*, *Оля*, *Аполінара*. Микола Куліш дає такі імена своїм героям, щоб виявити риси характеру, вдачі, рід занять. Наприклад, прізвисько *Стаканчик* асоціюється із посудиною та її придатністю до наповнення рідиною. Антропонім *Стаканчик* (стакан, а не склянка) свідчить про обізнаність драматурга з діалектною основою української літературної мови. Про це зайвий раз нагадують читачам (і слухачам) зменшувально-пестливі форми власних імен – *Стаканчик*, *Любуна*, *Віруня*, *Надюня* тощо.

На думку літературознавців, зокрема Л.Танюка, семантика імені пояснюється так: біблійний Малахій був останнім пророком Старого Завіту. Герой Куліша перебрав роль Месії, взявши на себе місію змінити старий світ, витворити модель нового життя в новій країні через „голубу реформу людини” [13, 20], як уособлення всіх його мрій і бажань про творення людини.

Давши героєві таке ім'я (*Малахій* у перекладі з древньоєврейської означає „вісник мій”, тобто посланець божий, ангел, пророк), автор уводить його до відповідної системи „пророчого” мислення. Перегорнімо Біблію – і ми знайдемо наприкінці її книги пророка Малахія, а в ній – такі слова: „Ось я посилаю до вас Ангела Моїх), а він приготує дорогу переді Мною, й негайно за сим прийде у храм свій Господь, котрого ви шукаєте; і Ангел завіту, що його бажаєте; ось, Він іде!” [Біблія. Книги Священного Писання... – Москва, 1979. – С. 924].

Біблійний Малахій був останнім пророком Старого Завіту: бичуючи священників за ухиляння від віри, він провидів славу другого храму, пришествя Месії і Страшний Суд для ухильників від віри й добра... І ми вгадуємо в хитрих лексичних Кулішевих паралелях події сучасності (1932–1937 рр.) і Біблійне пророчество Страшного Суду. Ось на що спрямовує наші думки Кулішевий Малахій, який перебрав на себе плоть нового Месії.

Суспільство ж бачить у Малахії зовсім не пророка – ім'я знаходить цілком відмінні асоціації: „Додалося нам, що доживеш ти безмалахольно свого віку” [7, 114], „Ще добре, як просто собі меланхоли мрійники...” [7, 121]. Малахій теж характерно трансформує своє ім'я:

Народний нарком Малахій. Ні, не так... Народний Малахій, в дужках – нарком.

Скорочено – Нармах... Ні, Нармахнар” [7, 128].

Далі, вже в тексті свого „другого декрету”:

Народний Малахій, нарком. Скорочено – Нармахнар” [6, 130].

І в кінці: „Є народний Малахій нарком і Нармахнар” [7, 140]. Нечуване, неймовірне лексичне сполучення народний Малахій („Я не батько. Я народний Малахій”) [7, 132] не дарма винесено в заголовок. Дія відбувається в часи тривожні, „коли все перевертається, – „нагадаємо, що й біблейський пророк Малахія писав (у 515–445 рр. до н.е.):

„Лудея зубожіла вкрай. У неї не залишилось і тіні самостійності” [Цит. 1, 82] – знаходячи своє відображення в абрєвіатурах, то й народний Малахій обертається *Нармахнаром*, причому

останнє „нар” у цьому складноскороченому найменні – шматок теж абрєвіатури нарком (про яку Малахій явно не знає, що це абрєвіатура).

Антропонім-новотвір *Нармахнар*, хоч і зберігає своєю внутрішню кумедність, набуває грізного, ніби вавилонського звучання. Так мандрує в творі разом із *Малахієм* і його ім'я, втілюючи в своїх формах і комедію, і трагедію українського мрійника ХХ ст.

Любуна дочка Малахія Стаканчика – найлюбленіша дочка, тому використовується пестлива форма для виділення її з-поміж інших дочок.

Мадам *Стаканчиха Тарасовна* – Микола Куліш дає таке невизначене найменування, нейтральне. З цього можна зробити висновок, що образ мадам Стаканчихи Тарасовни несе в собі

сміслову навантаження. Дружина Стаканчика поважна мадам, яка поважає себе і робить усе для того, щоб до неї ставилися з повагою, цінували її. Вияв такої поваги автор передає лексеєю Тарасовна (Тарасівна). Насправді жінку звали *Софією* (гр. sophia – „мудрість”) [7], але у драмі вона фігурує лише як мадам *Стаканчиха Тарасовна*, у спілкуванні – просто *Тарасовна*. Ця обставина є суттєвою для творчого задуму: читач і глядач не одержує підказки, хто ж чинить мудріше – *Малахій* чи його жінка.

Ім'я *Оля* (медсестра, яка доглядала Малахія у лікарні), а не *Ольга* дане героїні автором, підкреслює нижнє ставлення оточуючих до героїні. У перекладі зі скандинавської *Helga* означає „свята, священна, ніжна” [11, 151].

Аполінара (гр.) – ім'я, на думку фахівців, можливо, походить від *apollumi* – „нищити”; *Apollo* – Бог Сонця, який палить усе, нищить. *Аполінара* – жінка із сумнівною репутацією. Ім'я, надане героїні, підкреслює ставлення драматурга до її професії, точніше роду занять – вона займалася залученням дівчат до публічного будинку.

У п'єсі „Мина Мазайло” трапляються римовані імена. Це одноступі *Мина* (повне ім'я), його жінка *Лина* (скорочення від *Килина*), їх донька (скорочення від *Мокрина*). Імена *Мина*, *Килина*, *Рина* підбрано так, що вони: а) римуються самі по собі; б) мають виразне українське народне забарвлення.

Надання *Килині* й *Мокрині* новомодних уневизначених форм *Лина* й *Рина* є дуже дієвим прийомом ономастики. Читач та глядач знає їх саме як *Лину* і *Рину*, і коли за ходом дії зненацька дізнається, що насправді вони *Мокрина* (у кінці першої дії) та *Килина* (у четвертій дії), обов'язково реготатиме.

Син *Мини* – *Мокій*, захоплений милозвучністю й поетичністю української мови (не даремно його ім'я не римується з найменням інших членів родини, де його кличуть *Мокій* (гр. tokos) – насмішник [11]. Він насміхається зі своїх батьків, які хочуть змінити прізвисько, відстоює родове прізвисько.

Постать дядька *Тараса* у п'єсі „Мина Мазайло” не випадкова, ім'я, яким наділяє його автор (гр. tarasso) – „бентежу, турбую”; буквально: „бунтівник” [11, 89], – у вільному перекладі українською мовою означає „бунтівний”, „той, хто викликає замішання, збентеження”. Дійсно, дядько Тарас прогнозує майбутнє гоніння тим, хто змінив прізвисько, і тому протестує проти заміни прізвиська.

Уля Розсоха – зрусифіковане прізвисько *Розсохіна*. Героїня змінила прізвисько, але під впливом любові *Мокія* до всього українського, змінює свої погляди і визнає себе як *Розсоху*, підтримує *Мокія* у його відстоюванні власне українських поглядів.

Учителька „правильних проізношень” **Баранова-Козино** має своєрідне прізвище. Це прізвище – ціла окрема гумореска: маємо поєднання казино з козою й барона з бараном; останнє видно хоча б з того, що слово, яке має служити за титул, виходить до складу прізвища, та ще й із специфічним словотвірним оформленням; порівняймо: Барокова й баронеса (дає Міні уроки, який загорівся бажанням оволодіти російськими „проізношеннями”, теж маємо виразну онімічну знахідку. Мина опановує вірш, де є рядки: „Только Жучка удалая в рыхлом сене, в волнах, то взлетая, то ныряя, скачет, лая впопыхах”. Мина, звісно, вимовля „Только Жучка”. Баранова-Козино виправляє: „Только Жучка”. Акання для Мيني неприступне, тому він коментує це зауваження так: „Ага! Це значить жучку звать Толя, Толька...” [7, 774] і відповідно інтонує текст, заступаючи частку онімом. Як повідомляє Л.Танюк, у березільській виставі актори особливо підкресливали вимову цього тексту („Толька – Жучка молодая”, за авторським текстом треба: „удалая” [Цит. за 1, 89] жартівливо присвячуючи його Анатолію Петрицькому, видатному театральному художникові.

У п'єсі „97” Микола Куліш використовує такі власні імена: **Гнат Гиря**, **Годований**, **Іван Стоножка**, **Сергій Смик**, **Мусій Копистка**, **Панько**, дід **Юхим**, **Параска**. Автор указує, що **Гнат Гиря** та **Годований** – заможні люди, відповідно і прізвища цим героям добирає такі влучні, щоб антропоніми вказували на їх функцію у творі. Адже **Гнат Гиря** – ім'я **Гнат** означає (лат. igneus „вогненний”) [11] або „переможець”, прізвище **Гиря** – асоціюється з вагою, наполегливістю. Відповідно у трагедії „97” **Гнат Гиря** не відступає від своїх поглядів, йде за бажаннями.

Голову сільради автор наділяє ім'ям **Сергій**. **Сергій** (лат. Sergius) – римське родове ім'я, можливо від servus – слугитель [7, 86]. Прізвище **Смик** асоціюється зі словом „смикати”, бо він дійсно висмикнув частину зерна для своїх односельців, чим викликає велику повагу у глядачів, читачів.

Мусій Копистка. Ім'я належить до найдавніших, зафіксованих письмом людських найменувань. Учені вважають, що утворилося воно від імені **Моїсей**. Персонаж у трагедії дійсно, як пророк. Він шукає виходу із ситуації, що склалася внаслідок бунту, обурення населення з приводу обіцяного зерна. Від своєї завзятості, прагнення справедливості, віри в соціалізм **Мусій** гине. **Копистка** робить так, як уважає корисним не тільки для себе, а й для селян.

Дід **Юхим** (105 років). Семантика дібраного Кулішем імені (з гр. euphemos – „благочестивий, священний”) [11, 97] допомагає авторові виокремити героя, передати шанобливе ставлення до нього. Дід **Юхим** дає односельцям

важливі і доречні поради, за що дійсно заслуговує на пошану і довіру.

Жіноче ім'я **Лизя** (від Єлизавета – др.-євр.) – **Бог мій** – клятва, **Богом я клянуся**. Драматург використовує скорочену форму імені – **Лизя**. Така форма дає змогу наблизити героїню до простого народу, показати, як вихідці із народу можуть змінювати свої імена, навіть забуваючи про повну форму свого імені.

Параска – було донедавна одним із найпоширеніших у письмі людських наймен серед східних слов'ян. Походить воно від (гр. paraskene **Параска**, **Парасковія**, **Параскена**, **Параска** – „п'ятниця” [11, 153], або ж „приготування, очікування”). Дійова особа **Параска** у п'єсі „97” виконує функції очікування, приготування до нового. Оскільки її чоловік **Мусій Копистка** ділиться з нею усіма думками, вона сподівається на покращення життя, діє, хоч і за наказом чоловіка, намагається врятувати його від смерті і їй це вдається. Очікує ж вона того зерна, якого прагнуть селяни і вірять у краще.

У творах Миколи Куліша використано імена та прізвища, запозичені з польської мови: **Зброжек**, **Анеля**, **Маклена** та інші, що свідчить про освіченість драматурга.

Отже, дійові особи п'єси Миколи Куліша наділені влучними іменами, прізвищами, які несуть певне смислове навантаження. Автор за допомогою антропонімів намагається розкрити характер героїв, їх мрії, сподівання і вчинки, підкреслює, що персонажі п'єси є вихідцями з народу.

Аналіз ономастичного простору художнього тексту допомагає розкрити ідейний задум автора, визначити специфіку використання власних назв, дати максимально повну інформацію про значення онімів та їх роль в організації системи персонажів та хронотопу твору.

Серед прізвищ у творах М.Куліша виділяємо такі, які вказують на певні індивідуальні риси особистості:

1. Зовнішність діючої особи (**Одноокий** – п'єса „Патетична соната”, **Семиволос** – „Мина Мазайло”, **Кирпатенко** – „Отак загинув Гуска”, **Губа** – „Мина Мазайло”, **Стоножка** – „97”).

Але у деяких випадках це був формальний збіг прізвищ з індивідуальними рисами людини. Наприклад, **Стоножка** із трагедії „97” звісно, не мав сто ніг.

2. Суттєві риси характеру героїв: **Мовчан** – „Комуна в степах”, **Леп** – „Хулій Хурина”, **Молодий** – „Комуна в степах”, **Годований** – „97”, **Загнибога** – „Мина Мазайло”, **Пташина** (крамарка) – „Хулій Хурина”, **Смик** – „97”, **Ступай** – „Патетична соната”.

Прізвище **Годований** із трагедії „97” говорить саме за себе – „людина, яка сита, не голодна, любить поїсти”. І тому, щоб не втратити

свого нажитого добра, **Годований** готовий на все, щоб селяни не відібрали у нього майно.

Антропонім **Смик** із трагедії „97” асоціюється зі словом „смикати”, бо герой дійсно висмикнув частину зерна для своїх односельців.

Прізвище **Ступай**, утворене від інфінітива „ступати”, у М.Куліша вжите у формі наказового способу. Коли до нього приєдналася частина **Ступаненко**, що означає дію у часі, прізвище набуло рухливості, динамічності, а також ознаки аристократизму. Автор з повагою ставиться до цього героя. Це видно з того, що, крім „аристократичного” прізвища, автор подає ім'я й по батькові: „З вами хоче похристуватись українець **Іван Степанович Ступай-Ступаненко**” [8, 211].

3. Прізвища-„самохарактеристики”: **Розторгуєва** (тьотя **Мотя**) – „Мина Мазайло”, **Рудий** (**Хведір**) – „Отак загинув Гуска”, **Руда Шапка** – „Пічний бунт”, **Кучка** (**Оверко**) – „Зона”, **Смик** (**Сергій**) – „97”, **Гуска** (**Саватій Савлович**) – „Отак загинув Гуска”.

Прізвища-„самохарактеристики” самі розкривають образ героя. Наприклад, тьотя **Мотя** з **Курська** – автор підкреслює, що героїня має українське коріння, але живе у **Курську** і торгує на базарі: **Курськ**, **Коренний ринок**, **36**, **Мотроні Розторгуєвій** **Негаїно** приїзди...” [М.Куліш. Мина Мазайло // Українська література. – Х.: Торсинг, 2000. – С.43]. Хоча **Мотрона** і має українське походження, але все ж підтримує позицію **Мини** щодо зміни прізвища.

Прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв, виникли з первісних прізвищ (вуличних кличок). Основою для їх утворення була якась характеристична особиста ознака людини, що виділяла її з-поміж оточення. М.Куліш подає цікаві оніми (**Руда Шапка**, **Рудий Хведір**, **Розторгуєва**, **тьотя Мотя**), які сприяють розкриттю основної думки п'єси, вимагають від читача/слухача певних асоціативних умовиводів.

Отже, Микола Куліш використовує колоритні, яскраві прізвища, які дозволяють увіачити героїв, зрозуміти їхнє призначення у творах.

Значна частина прізвищ пов'язана з трудовою діяльністю людини і може служити джерелом для відображення картини життя XVII–XVIII ст., бо саме в цей час формувалися прізвища в основній своїй масі.

Ім'я головного героя п'єси М.Куліша „Мина Мазайло” подано у заголовок. Основна інтрига п'єси закручується саме навколо прізвища **Мазало**, яке з часом перетворюється на **Мазало-Квач**. Ці яскраві українські прізвища утворилися від прізвищ тих людей, які з появою возів виконували ремонтні роботи. Відомо, що в часи, які змальовані в п'єсі (її закінчено в травні 1927 р.), прізвища (й імена) змінювалися легко. **Мина Мазайло** був дуже повдоволений своїм прізвищем: „Двадцять три

роки, кажу, носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті – **Мазайло!**... першого ж дня на регіт взяли: **Мазало!** Жодна гімназистка не хотіла гуляти – **Мазайло!** За репетитора не брали – **Мазайло!** На службу не приймали **Мазайло!** Од кохання відмовлялися – **Мазайло!**” [7, 99].

Головний герой хоче замінити прізвище іншим, позбувшись не тільки недоречного, на його думку, сенсу, а й українського колориту: „Рина... папа... наше малоросійське прізвище змінити хоче” [7, 88]. Син же **Мокій**, захоплений милозвучністю й поетичністю української мови, рішуче захищає рідне прізвище, пропонуючи ще „додати до нього десь загублену другу половину **Квач**”: „Діда нашого було прізвище **Мазайло-Квач** – отож треба додати” [7, 125]. І хороші докази на користь цього прізвища наводяться. Учасник дискусії, влаштованої з приводу зміни прізвища **Мазайла**, комсомолец **Губа** формулює їх так: „прізвище **Мазайло-Квач** по складах видно, трудового походження. **Мокієві** предки або мазали колеса в колективних походах, або принаймні робили мазниці й квачі, себто ті речі, що й тепер у народному господарстві корисніші, ніж, скажімо, зубна помада” [7, 147].

Ще барвистіше й переконливіше ці докази звучать з уст самих носіїв прізвища, предків **Мини** й **Мокія**: „Запорожець славний був і колеса мазав. Отож і **Мазайло-Квач** прозався. Як ішли козаки на чотири поля – мазав, як ішли козаки на чотири шляхи – мазав. Мазав, щоб не пропадала тая козацька слава, що по всьому світу дибом стала, а ти моє славне прізвище міняєш?!” [7, 149] – „Я – твій прадід **Василь**... Ще з діда **Мазайло-Квач** прозивався і чумацькі колеса мазав. Як рипіли вони на південь – мазав, як рипіли на північ – мазав, а ти моє славне прізвище міняєш?!” [7, 149].

Драматург використовує прізвища, які походять від роду занять героїв. Наприклад, у „Патетичній сонаті” „У підвалі запнуто віконце. Світить каганець. Капає вода. **Гамар** пише...” [М.Куліш. Патетична соната // Українська література. – Х.: Торсинг, 2000. – С. 50]. На перший погляд, це прізвище ніякого відношення до роду занять не має. Але якщо з'ясувати семантику цього слова, то відзначимо, що **Б.Грінченко** у „Словаре українського языка” подає лексему **гамарство** як „металоплавильна майстерня” [3, 269]. В одинадцятитомному „Словнику української мови” знаходимо таке тлумачення: **Гамарник** – „той ,хто працює в гамарні”; **гамарня** – „металоплавильна майстерня” [12, 24]. Отже, прізвище **Гамар** – це людина, предки якої займалися металургійною справою. Звідси випливає, що виплавлянням сталі на терені України займалися з сивої давнини.

На заняття мисливством предками українців указують прізвища **Убийвовк** та **Засядьвовк**, що згадуються у комедії „Мина Мазайло”.

М.Куліш у своїх творах використовує прізвища, утворені від назв професій і роду занять, з метою чіткого зображення діяльності простої людини (і не тільки).

Мокій Мазало, персонаж із комедії „Мина Мазайло”, про прізвища відзивається так: „Взагалі українські прізвища оригінальні, змістовні, колоритні... рубенсівські – от! Убийвовк, наприклад, Стокозм, Семиволос, Загнибога. Загнибога! Прекрасне прізвище, Улю! Антирелігійне! Це ж не те, що Богоявленський, Архангельський, Спасов” [8, 103].

Саме власні назви допомагають пізнати культуру і побут, природу і людей, наслідки творчої праці минулих поколінь і сучасників, історію сьогодення і майбутнє рідного краю.

Сліди історичних подій можуть бути виявлені в окремих словах, оскільки мова становить собою достатню автономну систему, яка змінюється за своїми законами і важко піддається зовнішнім впливам.

Прізвища, наведені у п'єсах М.Куліша, дозволяють уявити суспільний ритм життя України в таких аспектах:

1. Економічне життя країни: оніми *Убийвовк, Засядьвовк* свідчать про розвиток мисливства на території півдня України. Прізвища *Убийвовк* і *Засядьвовк* утворені від дієслів наказового способу.

2. Тваринний світ країни: *Лекок* (франц. – півень), *Гуска* (Саватій), *Вольф* (нім. – вовк), *Стокозм, Баранова-Козино*.

Німецьке прізвище *Вольф* указує на те, що на території півдня України були німецькі поселення, й автор використовує це прізвище, щоб підкреслити багатонаціональний склад населення Південної України.

3. Рослинний світ: *Розов, Тюльпанов, Сіренев*, фон *Лілієн*. Гумористичним саявом виблискують прізвища, що пропонуються на заміну наймення Мазало. А який вагомий підтекст тягнеться за ними! „Було б попросити і на Алмазом”, далі вигуки: „Сіренев! Сіренький! Розов! Де Розов! Тюльпанов! Фон Лілієн!” [8, с.100]. Цей квітник із російськими антропоформантами, до яких не вгамована мішанська пиха долучає й французьку (*Де Розе*) та німецьку (*Фон Лілієн*). Ці антропоніми походять від назв квітів, що мають дуже приємний запах. Герої комедії „Мина Мазайло”, щоб привернути увагу до свого прізвища, обирають для себе антропоніми, які впадають у вічі і запам'ятовуються красою, чарівною формою і запахом.

4. Релігійні уподобання українців. Про це свідчать прізвища релігійного походження: *Божий* (Хома), *Богоявленський, Архангельський, Спасов*. На думку Б.Унбегауна, прізвища на зразок: *Богоявленський, Архангельський* указують на релігійне походження особи або ж на кардинальну зміну прізвища [14, с.196]. Антропонім Божий можна

розглядати в двох аспектах: перший – прізвище релігійного походження, другий – соціальний стан: Божий – бідний.

Прізвища, що походять від колишніх прізвищ, надавалися людині дуже давно. Цікавим для нас є прізвище *Шурубалка* – „Хулія Хурина”: (вчитель): „отут, товариші діти, станемо ...Отут. ... Ставайте!.. Ставайте отут!.. Рота ... Стой!” („Хулія Хурина” М.Куліш Твори в 2 томах. Т. 1. – С. 278).

Учитель *Шурубалка* не відзначається яскравим образом, гарною мовою, а навпаки, мова його кострубата. „Словарь української мови” Б.Грінченка термін „шурубалки” пояснює так: „куски тіста, приліплені до рук, під час його вимішування [3, 519]. Так і *Шурубалка* „приліплюється до своїх вихованців”.

Утворені колись від характеристичної ознаки предка, сучасні українські прізвища на сьогодні її давно втратили. Але у творах М.Куліша характеристичні ознаки предків, закладені в прізвищах, не втратили їх і сьогодні.

Власні назви у творах М.Куліша різноманітні за структурою: одночленні, двочленні, тричленні моделі.

Серед антропонімів переважають одночленні моделі, які виражені у вигляді або імен, або прізвищ, або тільки по батькові. Наприклад, у п'єсі „Мина Мазайло” ми нарахували 60 онімів, серед яких одночленні моделі – 45, двочленні – 12, тричленні – 3.

Одночленні представлені такими моделями: 1) ім'я (*Мокій, Уля, Рима, Тарас, Мотя, Іван, Максим, Минася, Мока* та ін.); 2) прізвище (*Мазайло, Мазайло-Квач, Баранова-Козино, Губа, Терщика, Мазайлиха, Засядьвовк, Волков, Вочревісуций* та ін.).

Двочленні моделі власних назв представлені конструкціями:

1) „ім'я + прізвище” (*Минько Панає, Мінервин Павло, Вайнштейн Шмуель-Калман-Беркович, Ісидір Срайба, Тарас Мазайло* та ін.); 2) „ім'я + по батькові” (*Юрій Милославович Мина Маркович* та ін.).

Тричленні моделі автор теж використовує, хоча й у незначній кількості. До складу такої моделі входять усі три елементи офіційного найменування особи: прізвище + ім'я + по батькові (*Мина Маркович Мазенін, Килина Трохимівна Мазеніна, Каленик Митрофанович Гімненко*).

У загальній лексичній системі значний інтерес становлять одночленні моделі антропонімійних конструкцій. Власні імена людей у багатьох випадках уже позбавлені своєї первинної внутрішньої форми, тобто вони деетимологізувалися і служать для індивідуального найменування людей. Особові імена мають спільну рису із загальними назвами: вони можуть виступати як у нейтральній, так і в здрібніло-пестливій формі з більшим чи меншим ступенем емоційного навантаження.

Помітну роль відіграють емоційно-оцінні афікси.

Здрібніло-пестлива форма: *Охтисонька, Пистонька, Мотронька, Ірочка, Микитко, Яшка, Устонька, Онисонька, Настонька*. Серед них виділяються утворення із суфіксом -*ньк-*: *Настонька, Онисонька, Охтисонька, Пистонька, Мотронька, Устонька*. Автор використовує пестливі форми з метою підкреслення особливого ставлення до цих героїв їх оточуючих.

У п'єсі „Отак загинув Гуска” (1925 р.) згадуються імена всіх семи дочок Саватія Гуски: *Устонька, Настонька, Пистонька, Христонька, Кростонька, Онисонька, Охтисонька*. Так вони згадуються протягом усієї драми (винятки – монологи) всіма персонажами й автором у ремарках. Задля єдності ряду письменник (точніше, родина Гуски) порушує морфологію. Наприклад, твірне слово *Настя* вимагало б відповідного *Настенька*, а не *Настонька*. Але найкомічніший аспект цього антропонімійного ряду полягає в тому, що батьки так звикли до цих зменшувальних форм, що позабували повні імена своїх дітей.

Батько дочок „на реєстрації у більшовиків” називав звичний для нього ряд, але був зупинений: „доньки в вас дорослі? Дівчата? Цілі громадянки? А ви їх змалюєте? Знижуєте? Зменшуєте?.. Будь ласка, на повні імення! Як пишеш дочок повні імення?” [7, 206]. Дружина Гуски пропонує форми: *Устя, Настя, Пистя, Христя...* але чоловік її рішуче перебиває: „Загину, а так своїх власних дочок не називав і не називав-с! Мужичок з них, козубок, хоч як хочете, не зроблю”. І наводить форми: *Устимія, Настасія, пропонуючи продовжити цей – ряд дружині. Та все плутає, переважно в риму, а чоловік виправляє: „Листимія (Гуска: Сепистимія); цього імені, до речі, нема ні в Б.Грінченка, ні в сучасних українських антропонімійних словниках [1, 84]; (мабуть, за аналогією до Евстахія); Евхристимія (Гуска: Христинія; справжня повна форма: Христина), Кростинія (Гуска: Евфросинія; треба: Сфросинія). Секлета повторює з помилкою: Евхросинія, а далі йде цікавий обмін репліками: „Та ми ж ніколи, Саврисуку (це – індивідуальна пестлива форма від Саватій [1, 84]) так їх не називали. Гуска. А тепер треба, б'од нас тепер, як помітив я, церковні наші імення хочуть одіброти і всіх нас на Роз та Карлів хочуть обернути. Треба берегти! Святині-с!...” [7, 206].*

Змокріла Секлета продовжує: *Онисон... Онисинія (Гуска: Онисія)*. А сьому, *Охтисоньку*, мати на повне ім'я пригадати не може, та й напевно-батько „на реєстрації” не зміг згадати й зареєстрував лише шістьох дочок, а йдучи додому, пригадав: *Теоктиста*. Так *Охтисонька* й залишилась незареєстрованою. У цій історії – і гострий гумор Куліша, і його тонкі ономастичні спостереження (хоч би й про Роз та Карлів:

побоювання Гуски небезпідставні), і соціальна, часова та функціональна характеристика імен.

Римовані, за допомогою однакового суфікса -*ун* імена мають три доньки *Малахія, Стаканчика: Любуня* (молодша), *Надюня* (серсдульша) і (старша). Усі разом, відповідно до урочистого моменту вже в повних формах, згадуються лише в одній репліці кума: „має три доньки: *Віру, Надю, Любов...* Віру та Надю вдома залишає, а Любов по тебе посилає” [7, 37].

У творах Куліша проявляється ономастична гармонія як у різних формах імені однієї людини, так і в симетричних, римованих іменах різних людей. Варіювання зумовлене зміною ситуації та оточення, порівняймо: *Маринка, Марина, Марине, Маринонько, Маріон, Марін, Маріон*. Цей онімичний ланцюжок починається романтично-серпанковим: „на першому поверсі живе вона” і „Там у голубих вікон дівчина самотна” [Патетична Соната, с. 175, 179]... А закінчується він уже після появи підпільної клічки Чайка й озвучення вирую „Організатора й керівника контрреволюційної організації Золота Булава Ступай Марину розстріляти” – тим же інтимно-хвилюючим, але таким трагічним і болочим: вона – „Входжу. Свічка. Вона: – Ви?” [Патетична Соната, с. 254].

Використовує драматург і календарні офіційні імена, щоб показати своє ставлення до цих героїв, а також відношення до них інших дійових осіб, наприклад: *Марина, Орина, Маклена, Зброжек, Анеля, Таня, Клим, Векла, Килина, Максим, Лука, Лавро, Макар, Петро, Христан, Мотрона, Роман, Оксана, Ларивон, Сара, Маїса, Параска*.

М.Куліш у драматичних творах застосовує й оцінні форми імен: *Майка, Сервожка, Яшка*, що визначає негативне ставлення автора.

Наявні у художньому тексті і прізвища, утворені афіксальним способом (за допомогою суфікса -*ов-*: *Розов, Спасов, Тюльпанов, Алмазов*), який указує на русифікацію прізвищ.

Прикметникові прізвища з суфіксом -*ськ-*(-*цьк-*, -*зьк-*) указують на належність осіб до аристократичних кіл, або тих, хто їх змінив (духовенство): *Архангельський, Богоявленський*. Прізвища, утворені за допомогою суфіксів відносних прикметників -*ськ-*(-*цьк-*, -*зьк-*), давали змогу підкреслити або висміяти так званий „аристократизм” персонажів. Наприклад, *Аренський*←апелятив *арена* („Мина Мазайло”). Автор використовує антропонім на -*ський* з метою висміяти персонажів, які змінили свої прізвища.

Прізвища, утворені від християнських імен – патроніми на -*енко-*. Антропонім *Кирпатенко* утворився від прізвища. У народі кажуть: „Гне кирпу”, що означає „горда людина”. Можливо, хтось із предків героя мав кирпатий ніс (задертий догори). Отже, носії цього прізвища або ж були гордими, або мали кирпатий ніс.

Прізвища, утворені лексико-семантичним способом: *Леп, Молодий*. Зафіксовані випадки наявності у художніх творах прізвищ без специфічних „прізвищних” суфіксів. Відсутність суфіксів надає антропонімам характеру прізвиць, що зумовлює появу омонімів (*Леп, Молодий*).

Трапляються також подвійні прізвища на зразок *Мазайло-Квач, Баранова-Козино, Металова-Темброва, Ступай-Ступаненко*. На думку Б.Унбегауна, подвійні прізвища вказували на давність роду, його шляхетність [14, 339]. Показ зростання дрібного чиновництва в українському суспільстві можна прослідкувати за появою складних „аристократичних” прізвищ.

Мина Мазайло, герой однойменної комедії М.Куліша обирає собі нове прізвище, у цьому йому допомагають родичі. Цікавою є умова дядька Тараса – зберегти корінь *маз-*. І пішло-поїхало: *Мазав* (коментар і пропозиція дядька Тараса: „*Мазов – Лазов – Лоза – Залоза... А по-моєму, кращого не буде, як Зайломаз, Зайломаз* [7, 150] – *Мазеленський – Де Мазе*) – це Мазайлиха: *не вийшло з Де Розе, хай буде хоч Де Мазе! (Рамзес)* уточнення: „*Давайте краще Рамзесов*” і критика: „*А де корінь „маз”? Геть Рамзесова! Кореня нема!*” (Фон *Мазел*) (повернення того ж Фон *Лілієна* в новій формі, підозріло схожий на козел) – Рамазан – *Арзамасов* (подвійне прізвище – ознака російських вельмож XVIII ст., однак підбір основ створює ефект гротеску) – *Мазайловський, Мазайлович, Мазайленко* (ці три пропозиції висуває дядько Тарас, мотивуючи їх для себе й глядача так: схоже на „гетьман Виговський”, „гетьман Самойлович”, „гетьман Дорошенко”) – *Малайський* і, нарешті, переможець *Мазенін*. Мотивація останнього подібна до дядькової, але має зовсім інше керування: „*Похоже на Єсенін*” [7, 151]. Куліш дуже любив Єсеніна. А прізвище *Мазенін* за зразком Єсенін обрано і тому, що мелодійне оформлення *-снін*, у поєднанні з *Маз-* дає комічний ефект несумісності, і тому, що так звана „єсенінщина” на той час, після трагічної загибелі поета 27 грудня 1925 року, стала символом мішанства.

Цікавими для нас є антропоформули дядька *Тараса*. Він висував структури з коренем *маз-* аж під трьох гетьманів, але не згадав того єдиного, у найменні якого реально виступає цей корінь, – гетьмана *Мазету*.

Отже, *одночленні моделі, утворені суфіксальним, лексико-семантичним способами, служать для вираження експресії, для створення прізвищ-„самохарактеристик”, для змальовання не тільки характеристичних ознак персонажа, а й ставлення автора до нього.

З повагою ставиться М.Куліш до людей, називаючи їх тільки по батькові: *Трохимович* (майстер), *Іванович* (робітник), *Тарасович* (воротар). Належність до вікової групи героя можна визначити за зверненням до нього – *баба*

Лукія, дід Касян, дід Юхим. Також трапляються лексеми на позначення соціального статусу героя – *тьотя Мотя із Курська, піп Аєвіва, міліціонер Серьожка, фон Лілієн*.

Двочленні моделі представлені поєднаннями (у більшості випадків) імені та прізвища героїв, наприклад: *Кучка Оверко, Тиміш Гай, Терциш Іван, Хуна Штильштейн, Курпатенко П'єр, Губа Микита, Ісидір Срайба, Уля Розсоха, Мокрина Мазайло, Юрій Милославський, Мокрина Мазайло, Рудий Хведір, Хома Божий* та ін.

У комедії М.Куліша „Хулій Хурина” (1922 р.) два авантюристи приїхали відпочити „після Одеси” на Золотопуповщину, де, між іншим, Собачанський район і Чухальська сільрада. Одного з цих пройдисвітів, Сосновського, приймають за відомого тоді журналіста „Правди”. Це викликає серед міської влади страшений переляк, а Сосновський швидко орієнтується й увиходить у роль Хлестакова. Відзначимо, що вплив „Ревізора” М.Гоголя на п'єсу, як і вплив „Міщанина-шляхтича” Ж.Мольєра на „Мину Мазайла” – загальноновизнаним, але це з серії тих творчих впливів, що не заважали, наприклад, Шекспірові писати свої геніальні твори, хоч багато з них мають якісь літературні джерела чи першопоштовхи.

Свого напарника Сосновський нашвидкуруч перейменовує: „Член Вірменського ЦК КП(б)У Каландаришвілі” [7, 259]. Вийшла, що у вірменському ЦК – грузинський член, та що й партії КП(б)У! Потім у розмові з місцевим начальством Сосновський звертається до „члена”: „*Знаєш... Богдасар'янсеї*” [7, 261], трохи згодом: „*Слухай, Каландаришвілі*” [7, 265] і, нарешті, „*Товаришу Багдасар... чи той Каландаришвілі!*” [7, 265]. Справжнє ймення „члена” – теж пародійне: *Кириль Кирилько*. Але це внутрішній, позасюжетний гумор чи, висловом Л.Танюка, один із „*чистих письменницьких кулурних жартів*” – посилене дублюванням онімична пародія на відомого українського футуриста, що обрав собі надте манірне наймення Михайль Семенко. Семенко „*спершу було образився*”, але перечитавши п'єсу, „*розсміявся і сказав, що це вже швидше пародія на Кирилленка*” [8, 496].

Шахраї залишають сцену ще в першій дії. Від'їжджаючи, Сосновський жартома кинув головному начальникові Хомі Божому (Сосновський на це ймення зреагував так: „*Ну і прізвища у вас на Вкраїні!*”, а „Каландаришвілі” запропонував: „*Божий – погано... Краще, душа моя, назовися – Хома Радянський... Ну, Хоми Український*” [6, 265]: „*Кажуть, у вас тут поховано Хулію Хуроніто?*” і пояснив: „*Хіба не знаєте? Еренбургів герой! Учитель!*” [6, 266]. Божий, звісно, тут же підтвердив, додавши, що „*гадали пам'ятника невеличкого поставити*” Сосновський висловив жаль, що не поставили „*Логано!.. Все ж таки герой і... таке інше*” – та

поїхав. І дві наступні дії усі люди гарячково шукають могилу Хулія Хурини (так Божий і його секретар – відтворили незвичне для них і незнане наймення Хулію Хуреніто, який, до речі, загинув, за Еренбургом, у Конотопі в 1921 р.) і знаходять, і – вшановує, і – рве потім на собі волосся. Кулішева сатира стає тут наскрізь епістомастичною, що підвищує її гостроту. Дурість „кадрів”, недолугість організації, брехливість як принципова засада змальованих завдяки прийому пошуки неіснуючого” і дотепно, й аргументовано. Переглядаються найрізноманітніші списки різних установ. Кандидати: *Анулій Хоуля* (учитель, але не вмер), *Хухоль Григорій Максимович* (вмер, але не вчитель) з наступним уточненням: він *Хухоль Гурій Максимович*, якого сигнали за п'янство. Далі пошуки ймовірного: *Хулій... Хуліла... Хуліра... Хуліус... Хохулії... Хоуля... Хеліхоля... Хухоль* [6, 270]. Нарешті й вони видихаються до односкладності: *Ху... ха... хо... ля... ху* [6, 272]. І як остання інстанція – сторож на кладовищі: „*Як ви сказали? Хуліло?..*” [6, 278]. Він і знайшов: „*Здається. Ху... Ну, ото, що ви сказали...*” [6, 281].

Примітка: *хулій* – 1) *хула* – те, що зганьбить, знеславлює, осуджує кого, що-небудь; *хуля*, *ганьба*; 2) *ганьбити*, *знеславлювати*, *осуджувати кого-, що-небудь* [2, 1356].

Використовує Микола Куліш у своїх п'єсах повну офіційну форму антропонімів: *Секлета Семенівна, Ніна Костівна, Євгенія Костівна, Антоніна Олексіївна*.

У перекладі з грецької *synkletikos* – член державної ради [11, с.150]. У народі *Секлетами* називають дуже балакучих жінок. Автор використовує таку форму імені, щоб привернути увагу читача і глядача на характер і вдачу цієї героїні. Завжди звертання по батькові, яке надається до імені, підкреслює шанобливе ставлення до особи. Останні конструкції на зразок: *Ніна Костівна, Євгенія Костівна, Антоніна Олексіївна* ще раз демонструють шанівок у ставленні до них. Про це говорять і інші дії, як завжди, продумані, виражені, спрямовані на користь суспільства.

Трапляються у контексті художнього твору неспливі двочленні форми: *Мокрина Мазало – Мина Мазайло, Кусман Антошка, Ілько Юга, Шибай Терешко*.

Прізвища *Гиря (Гнат), Смик (Сергій), Губа (Микита), Шайба (Терешко), Брус (Петро), Скибка (Іван), Копистка (Мусій)* утворені лексико-семантичним способом без специфічних „прізвищних” суфіксів. Відсутність суфіксів надає антропонімам характеру прізвиць, що зумовлює появу омонімів: *гиря* (апелятив) – *Гиря* (онім); *смик* (апелятив фактичного характеру) – *Смик* (онім) тощо.

Індивідуально-авторські новотвори (власні назви у художньому творі) здебільшого вживаються М.Кулішем без будь-яких пояснень до них, але вже самим добором прізвищ, їх

внутрішньою формою, інколи вдалим поєднанням імені і прізвища автор спрямовує читача/слухача, дає поштовх на певні асоціації, алегорії, паралелі. Як бачимо, М.Куліш подає приклад надзвичайно економного способу передачі додаткової смислової, емоційно-експресивної інформації читачеві про своїх героїв.

За давньою традицією, використання конструкції „ім'я + по батькові” – це вияв шанобливого ставлення до людини. Про давність використання такої пошанівної антропоформули свідчать власні назви в українських казках – „Мороз Іванович”, „Грім Іванович”. Навіть Дніпро називали у сиву давнину „Дніпро Славутич” – як „Володимир Святославович”. Звичайно, що це був вияв шанобливого ставлення до природи.

В усному розмовному мовленні трапляються скорочені форми (Олександр Олександрович – Сан Санич).

М.Куліш використовує у своїх творах і тричленні моделі, до складу яких входять: прізвище + ім'я + по батькові. Наведемо приклади:

- 1). *Радобужний Антип Оверкович* – „Зона”;
- 2). *Гуска Саватій Савлович* – „Огак загинув Гуска”;
- 3). *Іван Степанович Ступай-Ступаненко* – „Патетична соната”;
- 4). *Мина Маркович Мазенін* – „Мина Мазайло”;
- 5). *Килина Трохимівна Мазеніна* – „Мина Мазайло”;
- 6). *Каленик Митрофанович Гівненко (Говненко)*, який змінив прізвище на *Вороненка* – „Мина Мазайло”.

З повагою ставиться автор до свого героя – учителя *Івана Степановича Ступай-Ступаненка*. Драматург виводить образ учителя української мови *Івана Степановича Ступай-Ступаненка* – українця не тільки за походженням, а й свідомого громадянина, патріота, який несе красу, силу українського слова в народ. Цей персонаж викликає позитивні емоції і повагу у читачів і глядачів своїми вчинками та діями. *Іван Степанович* вірить у відродження та процвітання України. „*З вами волинь похристуватися на своїй землі українець Іван Степанович Ступай-Ступаненко. Україна воскресла!*” [7, 211].

Примітка: Іван – (д.-євр. Ім'я *Yochanan*) – „божа благодать”, „дар богів” [11, 54]. *Степан* (Степанович) (гр. *Stephanos*) – „вінок”. За повір'ями, вінок квітів – це символ вічності [11, 53].

Подвійне прізвище *Ступай-Ступаненко* вказує на послідовність дій. Із семантики антропонімів можна зробити висновок, що прізвище, ім'я та по батькові перегукуються між собою, підсилюючи позитивний образ героя.

Вони ніби закликають – ступай уперед, неси божу благодать (неси українське слово і культуру народу).

До таких героїв, як *Гуска Саватій Савлович*, *Радобужний Антип Оверкович* з повагою ставляться дійові особи. Але зображуючи своїх героїв у різних життєвих ситуаціях, автор делікатно, і водночас безжалісно і безкомпромісно виводить їх на „чисту воду”. Ясно, що не останнє місце в цьому відіграють і власні назви, які сприяють розкриттю художнього образу.

Ім'я Саватій (д.-євр.) – „субота” (буквально: „який народився в суботу, суботній”), по батькові Савлович утворилося від імені Саватій (скорочений варіант – Сава). Поява епентетичного [л] після губних характерно для народного мовлення (Сава – Савлович). Автор використовує образні імена та по батькові з народного мовлення, і прізвище підбирає доречно – Гуска (від назви птаха). Антропонім Гуска підкреслює вдачу героя: він займається лише тим, що їсть, п'є чай, спить і відпочиває, слухаючи пісні у виконанні дочок. Автор поважає *Саватія Савловича* за вірність народним традиціям, але висміює його за страх перед владою. М.Куліш вимальовує цей образ із гумором, а гумор згодом переростає у сарказм. Від такого спокійного життя *Саватій Савлович* геть розніжився, втрачає пам'ять і адекватне сприйняття життєвих реалій. Пригадаймо „реєстрацію у більшовиків дочок” Гускою, коли Саватій Гуска забув і не зміг згадати офіційних (повних) імен своїх дочок. І як наслідок – сьома донька Теоктиста (вдома називали її Охтисонька) так і не була зареєстрована.

У цій гумористичній ономастичній історії реєстрації М.Куліш виявив себе тонким знавцем тогочасних зрушень у сфері церковно-державних відношень до українського ономастикону.

Сам автор у листі до І.Дніпровського зазначав, що „...з Гуски думаю утворити тип дрібненького міщанина, заляканого на смерть революцією. До його на квартиру сталять комуніста. Жаж! Трепет! Всі ходять навшипиньки, б'ються і сваряться пошепки, грамчеку приймають за Чеку. Нарешті Гуска вже у плавнях приймає рибалок за агентів з грам! чеки, становиться навколійки і просить, щоб одвезли додому, він плаче і щиро каже: „Так загинув Гуска... його імператорського величества... Гуска (урядовець)” Під цей час дощ, грім... Пишу, і сміюсь, зло сміюсь над міщанством” [8, 406].

Останні герої – *Мина Маркович Мазенін*, *Килина Трохимівна Мазеніна*, *Каленик Митрофанович Гівненко (Говненко)* змальовані також у гумористичному плані. Ці персонажі тішаться з приводу зміни прізвища на більш гарні, виразні (*Мазенін*, *Говненко*) – останній змінив прізвище на *Вороненко*. Використання тричленної моделі – антропоформули

ввічливості – підсилює гумор змалюваних образів, їх рис характерів та вдачі.

Драматург використовує тричленні моделі метою вияву власної поваги до героїв або метою підсилення сатирично-гумористичного елементу у змалюванні життєвих ситуацій, у які потрапляють його герої. Гумор М.Куліша сповнений глибокого життєвого смислу, психологічної іронії, викривальний і надуманий. Прискіплива спостережливість, непересічна здатність знаходити оригінальні художні ходи і прийоми допомогли драматургу затаврувати (а деякою мірою й передбачити) явища українського тогочасного життя.

1. Андрієнко О.Ю., Карпенко Ю.О. Нотатки про ономастику Миколи Куліша // Мова та стилі творів І.О.Буніна, М.Г.Куліша, Ю.І.Яновського // Збірник наукових праць. – К.: ІСДОУ, 1994. – С.81–93.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка. Т. 1. – 1907. – С. 269–270.
4. Карпенко Ю.А. Ономастика в художественной литературе // Ономастика. Проблемы и методы. М.: Просвещение, 1978. – С. 169 – 188.
5. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. – Херсон, 1991. – 126 с.
6. Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша: Літературна і сценічна історія. – К., 1970. – 286с.
7. Куліш М. Твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. П'єси / Упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л.С.Танюка. – 509 с.
8. Куліш М. Твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2. П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / Упоряд., підгот. текстів, вст. стаття та коментар Л.С.Танюка. – 877 с.
9. Михайлов В. Н. Роль ономастической лексики в структурно-семантической организации художественного текста // Русская ономастика. Одесса, 1984. – С. 101 – 109.
10. Никонов В. А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 276 с.
11. Скрипник Л. Г., Дзятківська, Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. К.: Наукова думка, 1986. – 308с.
12. Словник української мови в XI томах. Т. 2. – К.: Наукова думка. –1971. – С. 24.
13. Танюк Л. Драма Миколи Куліша // Куліш М. Г. Твори. – К., 1990. – 135с.
14. Унбегаун Б. О. Русские фамилии: Пер. с англ. / Общ. ред. Б.А.Успенского. – М.: Прогресс, 1989. – 961 с.

In the article probed functionally-semantic taken away a feature in dramatic works of M. Kulisha.

Key words: *onim, antroponom, semantics, poetic onomastics.*

В статье исследуются функционально-семантические особенности онимов в драматических произведениях М. Кулиша.

Ключевые слова: *оним, антропоним, семантика, поэтическая ономастика.*

UDK 821 (092)

821.432.1-314

Олена Переломова

ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ОНІМНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВОТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОЇ ЗБІРКИ “НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ”)

У статті розглядаються стилістичні функції онімної лексики в поетичній творчості Лесі Українки, зокрема особливості функціонування онімів у поетичній збірці “На крилах пісень”

Ключові слова: *онімна лексика, стилістична функція, антропонім, ойконім, конотонім, гідронім, хрематонім, хоронім.*

Специфіку функціонування онімів у художніх текстах вивчає окремий розділ ономастики – літературна ономастика.

Онімна лексика, потрапляючи в художній твір, набуває, крім властивої їй номінативної, емотивної функції і бере активну участь у формуванні художнього світу твору.

Уживання власних назв у художньому творі є випадковим: письменник актуалізує їх різномисловий потенціал для вирішення своїх естетичних завдань. Залучені автором до художнього твору або придумані ним власні назви створюють онімний простір, який часто стає простором для творення художньо-образної системи, де онім є стрижневим компонентом багатобачного смислу авторської ідеї твору.

Перші наукові розвідки в галузі української ономастики належать Я. Головацькому. Дослідженню цієї проблеми прислужилися також наукові праці О. Лазаревського, Л. Падалки, М. Андріяшева та ін.

У мовознавстві, а також у літературознавстві здійснено ряд наукових досліджень стилістичних можливостей онімної лексики в художніх текстах. Це праці Л. Белея, Т. І. Калінкіна, Ю. Карпенка, Є. Отіна, А. Коваль, П. Півторака, П. Чучки, І. Железняк, П. Зборовського, А. Мойсієнка, С. Єфремова, С. Караванського, В. Михайлова та ін. Досліджується функціонування та стилістичне навантаження власних назв у творчості окремих українських письменників чи навіть окремих творів (Л. Д. Шестопалова “Специфіка антропонімів у літературній прозі В. Г. Дрозда”, 2006 р.; Т. І. Крупеньова “Щодо функціонування антропонімів у художньому творі (на матеріалі повісті Марка Вовчка “Три долі”, 2008 р.; І. Ф. Самсонюк “Стилістичне навантаження власних назв у романі Ліни Костенко “Маруся Чурай”, 2011 р.). Саме дослідження стилістичних функцій власних назв у літературно-художніх творах відомих українських письменників заклали фундамент

нової галузі української ономастики – літературно-художньої антропоніміки.

Сьогодні навіть виділилися три школи літературно-художньої антропоніміки: ужгородська, представлена Л. Белеєм, одеська – Ю. Карпенком і донецька – В. Калінкіним.

Ономастикон творів Лесі Українки є важливим елементом характеристики ідіостилю письменниці і тому стає предметом дослідження українських мовознавців. Так, досліджуючи експресивність онімів “Лісової пісні”, Ю. Бабій наголошує: “Якщо ж мова йде про такого видатного майстра художнього слова, яким є Леся Українка, то можна сказати з певністю – її стильова манера, особливості слововживання та світобачення по-справжньому неповторні. Навіть один вилучений з її творів рядок настільки промовистий, що одразу можна впізнати, кому він належить. Особливо це стосується такої маркованої лексики, як оніми” [1, 131].

Серед тих, хто долучився до осягнення ономастичної палітри творів Лесі Українки, слід назвати І. Білодіда (Мова творів Лесі Українки 1958), О. Ставицького (Драма Лесі Українки “Руфін і Прісцилла” 1960), С. Яковець (Антропонімія прозових творів Лесі Українки 1990, Антропонімічний простір драми “Блакитна троянда” Лесі Українки 1994), Т. Крупеньову (Ономастика драматичних творів Лесі Українки 2001), В. Мерзвинського (Драматургія Лесі Українки: поетика власних імен 2005) та ін.

Отже, художня творчість Лесі Українки була і продовжує залишатися цікавим об'єктом для мовознавців, які займаються проблемами ономастики.

Метою нашого дослідження є розгляд функціональних можливостей онімної лексики в мовотворчості Лесі Українки, зокрема виділення типів функцій власних імен у поетичних творах письменниці.

Ономастичний простір художніх текстів української поетеси Лесі Українки не обмежується лише назвами об'єктів, що функціонують як питомі власні імена в мові українського народу. Він сягає далеко за межі власне українських онімів і залучає до свого складу цілий ряд онімів, які є питомими для інших мов, інших культур. Онімна лексика в художніх творах Лесі Українки передусім дає уявлення про загальні обрії картини світу поетеси і про особливості художнього світосприймання і світотворення зокрема. Отже, художній світ авторки поезій, драматичних поем наповнений власними іменами – антропонімами, топонімами, теонімами, астронімами, космонімами, ідеонімами, хрематонімами тощо, через призму яких постає перед читачем світ інтелектуально-художньої мовотворчості Лесі Українки.

Слушною є думка про те, що “серед різних компонентів художнього контексту онімний простір є саме тим організуючим центром, що

значною мірою об'єднує в єдине ціле всю художньо-образну систему" [1, 131].

Уже в ранніх творах поетеси (зб. "На крилах пісень" 1893) фіксуємо наявність онімної лексики – топонімів з явно вираженою стилістичною функцією, яка реалізується через фігуру звертання, де топонім (Україно) є організуючим центром мовностилістичної фігури, яка обрамлює перший вірш "До" поетичного циклу "Сім струн":

До тебе, Україно, наша бездоляная мати,
Струна наша перша озветься.

.....
До тебе, моя ти Україно мила, кохана.
Моя безталанная мати! [2, 45].

Структурна модель топоніма не є одночленною: вона включає емоційно-оцінні характеристики (1. займенник + прикметник + іменник; 2. прикметник + прикметник + займенник + прикметник + іменник). Таким чином, хоронім Україна в поетичному контексті постає ідеонімом, тобто є означником спільної духовної культури і для читача (наша), і для поетеси (моя).

Антропонім у присвяті (дядькові Михайлові) посилює стилістичну виразність топоніма, надаючи йому особливий вагомості, світоглядної сакральності, зважаючи на роль згаданої особи в становленні творчої особистості поетеси. Фонові знання дають змогу читачеві адекватно сприйняти такий тип художнього повідомлення через композиційний елемент присвяти, який виконує інформативно-аксіологічну функцію.

Власне ім'я легендарної поетеси Сафо, винесене в заголовок поезії, не є випадковим, бо це програмний вірш збірки. Антропонім у функції заголовка відіграє активну роль у здійсненні авторського задуму, стає актуалізатором виникнення індивідуально-художнього значення поетичного твору. Власне ім'я стає символом образу й долі поета:

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить
До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає [2, 67].

Власна назва вірша "Надія" є одночасно і заголовком і присвятою. Надія є реаліонімом – справжнім іменем тітки Лариси Косач, але в поетичному творі за задумом автора трансформується в загальну назву з символічним значенням, яке підкріплюється асоціативними образами, породженими сакральними топонімами – ойконімом Вкраїна і гідронімом Дніпро, що є кодовими назвами Вітчизни.

У циклі поезій "Сльози-перли" антропонім-присвята Іванові Франкові – двочленна структурна онімна модель стає вказівкою на духовну єдність з особою, якій адресовано

присвяту. Ця єдність розкривається в ідейній змісті вірша, а також у назві циклу, яка засвідчує вболівання за долю України. Хоронім Україна римується з лексемою родина: О люде мій бідний, моя ти родино // Брати мої вбогі, закуті кайдани! // Палають страшні незагосні раши // І в лоні у тебе, моя Україно! Граматична форма звертання в поєднанні з інтимізуючим присвійним займенником моя посилює експресивність зображуваного.

Заголовок художнього твору презентує текст і тим виразніше, коли в заголовку є таке промовисте ім'я, як Шевченко. Вірш, що має назву "На роковини Шевченка" прочитується в ідеологічне позиціонування автора. Отже, як і в попередньому вірші, реаліонім конкретної особи вживається автором як ідеонім і разом з топонімом Вкраїна набуває конотацій в системі індивідуальних світоглядних цінностей.

У вірші "Вечірня година" хоронім Волинь в поєднанні з прикметником рідна функціонує як поетонім-ойконім, а номінації біленькі хатинки, діточки, мати довершують поетичний образ рідного краю. Морфологічні елементи афіксального типу (демінітивні суфікси -енька, -очк-) стають чинниками наповнення образу експресією. Недаремно вірш присвячено Коханій мамі.

Стилістичну функцію вираження ідеї патріотизму закладено в іонаціональним антропонімі, який входить до структури заголовка вірша "Остання пісня Марії Стюарт". Цей вірш завершує цикл. І завершальний рядок вірша (Хай буду я щаслива там, у іншій країні) пояснює вибір власного імені для реалізації глибинної ідеї патріотизму як уболівання за долю рідного краю.

У наступному циклі збірки, який має назву "Подорож до моря", перший вірш починається звертанням, побудованим на сакральному для авторки топонімі Волинь (Прощай, Волинь, прощай, рідний куточок!). Гідроніми Славути, Случ набувають аксіологічного звучання в контексті захопленої поетизації рідного краю:

Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги. [2, 92].
Третій вірш циклу починається добре відомим рядком захоплення рідним краєм:
Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало! [2, 92].

Цією ж строфою й завершується вірш. Експресія вибудовується навколо двох поетонімів –Україна і Подолля, художній потенціал яких реалізується в структурі поетичного твору.

У тексті VII вірша циклу "Подорож до моря" онім Україна вживається двічі, повторюючись у фонетичному варіанті Вкраїна. Ця назва стає організуючим центром спогадів Лесі Українки про минуле, створює поетичну

візію історичних подій, які відбувалися на узвишсях моря (Глянуть на лиман той, – втішається око! // Колись його хвилі вкривались широко // Тими байдаками, легкими чайками, // Що пливли на сей бік та за козаками: //... Кров'ю обкипала вся наша давнина! // Кров'ю затопила долю Україна).

Вірші циклу "Кримські спогади" наповнені онімною лексикою, яка виконує інформативну та асоціативну функції. Означення кримські є похідним від хороніма Крим. У складі заголовка цей атрибутивний елемент актуалізує категорію перспекції: окреслює і "географічно визначає" тематичний зміст блоку онімів, які братимуть участь у створенні художньої тканини віршів циклу. Це такі реаліоніми, як гідронім Чорне море, ойконім Євпаторія (у вказівці на місце написання вірша "Тиша морська"), ороніми Мердвен, Байдари, ойконім Бахчисарай, хремонім Бахчисарайський дворець, Бахчисарайська гробниця, Надсонова домівка в Ялті.

Ці назви є абсолютно вмотивованими з огляду на тематичну єдність циклу. Спостерігаємо значне функціонально-стилістичне навантаження зазначених онімів. Так, оронім Мердвен є іонаціональним онімом, інформативно інтригуючою назвою вірша. У тексті вірша ця назва дублюється українською мовою – Чортів сходи Мердвен – це назва одного з найвідоміших перевалів головної гряди Кримських гір, що в перекладі з татарської означає Чортів сходи. Так само інформативну функцію виконує й онім у назві вірша "Байдари". Так називається відома в Криму долина. Винесена в заголовок вірша "Бахчисарай" назва відомого міста також є іонаціональним для нашої мови ойконімом, але разом з тим вона несе в собі код історії південного краю. Назви об'єктів матеріальної культури (Бахчисарайський дворець, Бахчисарайська гробниця) також є назвами віршів, що входять до циклу. Але ці хремоніми в такому контексті трансонімізуються в ідеоніми, тобто ці назви одночасно позначають і об'єкти духовної культури кримсько-татарського народу. Антропоніми – жіночі імена (слов'янське) Марія (татарське) Зарема вжито у вірші "Бахчисарайська гробниця" поряд (в одному рядку). Така синтагматика даних антропонімів виступає функціональною, вона є стилістичним прийомом образного унаочнення звичаїв народу цього краю. Атрибутивні компоненти антропонімів смутна (Марія) і палка (Зарема) виразняють жіночі образи, представлені стійко диференційованими іменами, які несуть інформацію про належність їх носіїв до християнського чи мусульманського світу і відповідне світобачення та ціннісні орієнтації. Визначені назви відтворюють відповідний колорит південного краю.

Вірш "Надсонова домівка в Ялті", що завершує цикл "Кримські спогади", звучить мінорно, бо яким би не був захопливим Крим, для поета Надсона він є чужиною, яка прискорює його смерть. Тому ойконім Ялта як домівка в контексті вірша стає пейоративним конотонімом: Смутная оселя!.. В веселій країні, // В горах зелених, в розкішній долині // Місяця веселого ти не знайшов, // Смутний співець! Умирать в самотині // в смутну оселю прийшов.

Отже, дослідження функціональних можливостей онімної лексики в поетичних творах Лесі Українки дало змогу дійти висновку, що вже в ранній збірці поезій "На крилах пісень" поетеса виявила неабияку майстерність у використанні різних видів онімів зі стилістичною метою для реалізації своїх ідейно-естетичних цілей.

1. Бабій Ю. Б. Експресивні можливості онімів у "Лісовій пісні" Лесі Українки / Ю. Б. Бабій // Лінгвістика. – 2010. – № 2 (20). – С. 131–136.
2. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 1. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1975. – 448 с.

This article deals with the stylistic functions of onym vocabulary in poetic creation of Lesya Ukrainka, especially the peculiarities of onym functioning in poetic collection "On the Wings of Songs".

Key Words: onym vocabulary, stylistic function, anthroponym, oikonym, connotonym, hydronym, chremonym, choronym, ideonym.

В статті розглядаються стилістичні функції онімної лексики в поетичному творчестві Лесі Українки, в частині особливості функціонування онімів в поетичному збірнику "На крилах пісень".

Ключевые слова: онимная лексика, стилістичная функция, антропоним, ойконим, конотоним, идеоним, хремоним, хороним.

УДК 811.161.2'373.2+811.161.2'367
ББК 81.411.1–3+81.411.1–22

Наталія Торчинська

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК КОМПОНЕНТИ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ)

У статті проаналізовано оніми як компоненти семантико-синтаксичної структури речення. Встановлено, що власні назви найбільш часто є засобом вираження субстанціальних, суб'єктних, об'єктних, адресатних та локативних синтаксем, вторинних атрибутивних і вокативних синтаксем.

Ключові слова: власна назва, онім, синтаксема, семантико-синтаксична структура речення

Власні назви як мінімальні синтаксичні одиниці виконують у реченні різні функції, зокрема "роль членів речення, виділованих на основі певного синтаксичного зв'язку, і синтаксем, сукупність яких визначається за типом семантико-синтаксичних відношень" [7, 549]. На функціонування власних назв як засобів вираження членів речення або ототожнюваних із ними понять звертали увагу представники і логіко-граматичного (О. Х. Востоков, Ф. І. Буслев), і психологічного (Г. Пауль, О. О. Потєбня), і формально-граматичного (П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський) напрямів; аналізується ця проблема у наукових працях і сучасних українських синтаксистів С. П. Бевзенка, І. Р. Вихованця, Н. В. Гуїванюк, А. П. Загнітка, К. Ф. Шульжука та ін. Специфіку синтаксичних функцій онімного матеріалу у живому мовленні досліджував М. М. Торчинський [див.: 6]. Однак з'ясування особливостей реалізації семантико-синтаксичних особливостей пропріальних одиниць у зразках чужого мовлення в наукових студіях відсутнє, що і зумовлює актуальність теми нашої статті.

Безпосередньо матеріалом дослідження є три твори сучасних українських письменниць: "Село не люди" Люко Дашвар, "Солодка Даруся" Марії Матіос та "Фройд би плакав" Ірени Карпи. Визначення компонентів семантико-синтаксичної структури зразків чужого мовлення орієнтоване безпосередньо на пряму мову, однак паралельно звертатиметься увага і на слова автора, оскільки письменниці часто узгоджують форми онімних конструкцій в обох вказаних складниках. Крім того, з'ясовуватимуться диференційні особливості функціонування пропріативів у вказаних творах.

Семантичне членування будь-якого речення передбачає виділення синтаксем (синтаксема – "мінімальна ... семантико-синтаксична одиниця, компонент семантичної структури речення" [5, 110]).

У семантично елементарному реченні виділяються синтаксеми предикатні, які стосуються ознаки і вважаються основними у семантико-синтаксичній структурі речення, та субстанціальні, які мають значення предметності і безпосередньо залежать від предикатів.

Серед шести типів предикатних синтаксем (предикатів дії, процесу, стану, якості, кількості і локації [див.: 1]) лише предикати якості можуть бути виражені власними назвами (наприклад: *Місто гумору – це Одеса*), проте в усіх художніх текстах такі синтаксеми фіксуються епізодично, особливо у чужому мовленні. Відсутні такі конструкції і у творі М. Матіос. Натомість предикати процесу, виражені онімами, зафіксовано у двох інших

авторів. Так, Люко Дашвар у цій ролі використовує насамперед антропоніми: іменна (*Який я тобі Льончик, стара хвойда*), прізвиська (*– Уже не Русалонька я*), іменні іменна по батькові (*– Для тебе я – Леонід Ілліч*), епізодично – топоніми (*– Це вже буде Україна, тату, – сказав Ігор*). Більш розмаїтим є спектр відповідних онімних конструкцій у І. Карпи, у якій в ролі предикатів якості зустрічаються і антропоніми (*– Драсте, Барби в твоїй Кен!*), і різнопланові топоніми (*– Тоді взагалі би подумала, що Бутан – це Африка, Ага, він же Борнео*), й ергоніми (*– Це не Корана Миру...*), й апеллятивоніми (*– Але тоді ще ніхто не знав, що вони Погані, всі просто думали, що вони Нещасні*), причому, як бачимо, часті фіксуються екзотичні власні назви.

Серед п'яти субстанціальних синтаксем чотири характеризуються досить активним використанням пропріальної лексики. Передусім це суб'єктні та об'єктні синтаксеми, які можуть бути виражені практично кожним розрядом власних назв.

Зокрема, всі автори в ролі суб'єктних синтаксем активно послуговуються антропонімами, серед яких домінують імена (Люко Дашвар: *– Мій Сергій нікуди із села не збирався*; М. Матіос: *– А під сливами живе Василь*; І. Карпа: *– Моя подруга Надя ... працює в Парижі*), прізвища (М. Матіос: *– Дідушенко це тої осені казав, що...;* І. Карпа: *– Гм... не теж тобі Флюгельгорн сказав?*; Люко Дашвар: *– Мені Залусківський наказав трактора полагодити*) та антропоконструкції (І. Карпа: *– Пам'ятаєш, як Девід Бові й Катрін Денюв граючи вампірську парочку, вбивали шльондр саме такими ножичками*; Люко Дашвар: *– То ж бо й воно, – відповідала Марія Іванівна на уроці математики*; М. Матіос: *– Німець сказав, що велика Німеччина і великий фюрер Адольф Гітлер почали війну з більшовиками заради визволення окупованих людей з-під страху і безчинств*). Слід відзначити наявність численних варіантів імен у творі Люко Дашвар (*– Мануїл – то одне, а Мануїл інше, – розсудив чоловіча...*), яка, до того ж, часто застосовує прийом ампліфікації, тобто нагромодження однотипних мовних одиниць, зокрема антропонімів (*– У Миколи стільки каштанів накупила... Цілу торбу! І Руслана, і Біличка, і Могилевська. І Орбакайте, і ця ... як її ... Маша Распутіна*). М. Матіос у ролі суб'єктних синтаксем неодноразово використовує діалектні або іншомовні антроповаріанти (*Герішко, Місько, Мігай, лейтенант Лупул* та ін.), а І. Карпа – антропоніми-екзотизми (*– Тож ті Роберт і Алексом зробилися Надиними новоспеченими друзями...; – Відразу являється тобі якийсь двоветровий Алі Ібн Саїд ...*).

Крім того, у повісті "Село не люди" епізодично фіксуються суб'єктні синтаксеми, виражені зоонімами (*– Рудий із Чубчиком до*

тебе нікого не допустять), катойконімами (*– Оце шанівці за мною!*), артіонімами (*– Горіла твоя*), "Ой, на горі два дубки", *"Іхав козак за Дунай"*... – *посипалося*), поетонімами (*– Теж ти Дзюльстета!*), топонімами (*– Шанівка ширить! – тоненько заверещав Тарасик-першокласник*), зокрема і фантастотопонімами (*– Манголія... – виплюнув син*).

Найбільш різнопланові типи власних назв у ролі суб'єктних синтаксем засвідчені у творі І. Карпи. Передусім це стосується топонімів, зокрема суверенонімів (*– В'єтнам – річ весела*), ісулонімів (*– От тобі, бляха, і Ямайка!*), оронімів (*– Хто ж після висоти – скільки там твоя Говерла має?*), епізодично – теонімів (*– Там, де Будда найдовший у світі лежить*), товаронімів (*– Туди пруться всі, в кого є "Лонлі Пленет"*), прецепторонімів (*– Марла Перша, Королева Івано-Франківська і Всієї Соборної Галичини*), хрононімів (*– Дивися, і Вселенський потоп тут е...*), апеллятивонімів (*– І при тому, як ненавмисно твоя Мрія підходить до звершення*) тощо.

Засоби вираження об'єктних синтаксем практично однотипні із попередніми. Як уже зазначалося, у Люко Дашвар домінують антропоніми, передусім імена (*– А коліна розбиті, бо дядька Романа до Килини на собі тягла!*) і прізвища (*– Нам дуже пощастило, що Крупку обікрали*), проте епізодично фіксуються і теоніми (*– Не гніви Бога, не тривож душу синюву*) та катойконіми (*– Чого шанівських чпаші?*).

М. Матіос теж найбільш часто в ролі об'єктних синтаксем використовує антропоніми, особливо імена і прізвища (*– Про солодку Дарусю і про Івана Цвичка; – Забирають Куриків з села!*), багато з яких є діалектними формами (*– Ні Фулячку не кликав, ні сусіду Маріку; А хоча би згадай нашого двірника Іашка*) або оказіональними конструкціями (*– Дивіться на Михайлове чудо, любуйтеся Михайловим чудом, набувайтеся коло Михайлового чуда! – так Михайло назвав свою Матронку*). Крім того, з такою функцією можуть вживатися теоніми (*– Це найкраща розмова з Богом*), біблійоніми (*– Викажи "Отченаш" і йди швидко спати*) і топоніми (*– Сходив цими днями Онуфрій Матіос з Околени та розказував, що всю Околену окопами зрили...*).

Об'єктні синтаксеми у повісті І. Карпи найбільш різнопланові у плані засобів їх вираження. Передусім це антропоніми (в основному імена і прізвища: *... присягаюся Кастанедою і Павичем, і батьком їх Саксоном Граматиком; – Але ж уяви собі Ганнібала, який пройшов на слоні півсвіту за тодішніми мірками!*) і топоніми (насамперед сувереноніми, регіоніоніми і ороніми: *– Я знавдивів і Штати, і меблі; – Дивися, архітектура в них – просто ніби схрестили Баварію з Японією!*), рідко – прагматоніми (*– Кажись, навіть Нотр Дам*

хотіли здерти!), космоніми (*Вона вже не бачитиме звичної Великої Ведмедиці, а натомість споглядатиме якийсь там незайомий Південний Хрест*), ергоніми (зокрема ансамблоніми (*– ...візьму іще "Ласковий Май"*)) й ідеоніми (наприклад, геортоніми: *Різдво цього року доведеться відмінити, – кричав заголовок однієї з газет*, або апеллятивоніми: *... десь мить із сумом думала, що провтикала свій черговий Великий Шанс*). Значна частина таких пропріальних одиниць має виразний відтінок екзотичності.

Адресатні синтаксеми в усіх обраних творах виражені антропонімами (Люко Дашвар: *– А може, Ігореві пощастить, і він знайде подібну пектораль, – задала Софія про жалі; – Я б тій Тамарці-бізнесменці всі патли повискубувала*; М. Матіос: *– Петре, я буду вам помагати, а ви збудуйте огорожу Доббушеві! – Іванку, прошу тебе дуже: аби ти ніколи не приносив Дарусі конфет*; І. Карпа: *– Така дивина, – це вже Марла пізніше того вечора казала Артанові, – ну якого ж біса Флюгельгорнові, такій зірці і всезагальному улюбленцю, такому мудрому і сексапільному чувакові, отаке про мене жвндіти?!), а інструментальні* взагалі відсутні.

Натомість локативні синтаксеми, теж кваліфіковані як субстанціальні, в основному виражаються топонімами, проте в кожного автора наявна своя специфіка засобів їх використання.

Люко Дашвар віддає перевагу українським (рідко – російським) власним назвам. Передусім це ойконіми: як астіоніми (*– Або під Одесою*), так і комоніми (*– Буде довідка ... Я фелшарку з Килимівки привезу*); рідше – сувереноніми (*– Іхали б ви, Крупки, в Україну*), урбаноніми (*– Тут, у Києві... На Солом'яниці*) і районіоніми (*– Я бачу мангові плантації у Вінницькій області*). Фрагментарно зустрічаються прагматоніми, зокрема театроніми (*– Ми б із тобою зараз у Великому театрі "Аїду" слухали*).

У повісті "Солодка Даруся" топоніми з локативним значенням є переважно регіонально забарвленими; це й ойконіми (в основному астіоніми: *Лиш переказують люди, що зустрічали Івана як не в Яремчі, то в Багві, як не під Вашківцями, то біля Снятина*), і ороніми (плюс- і мінус-ороніми: *– Отамо на стежці коло Сокола колгоспні коні наслідили; – А потім він нас задумав обдурити і повів у Чортове урвище*), і територіоніми (зокрема сувереноніми: *– Там то на Україні який голод був, а вони нам про це сказали?*; регіоніоніми: *– Може, чув? Усе більше на Галичині орудуємо*; помаріоніми: *... скільки яблунь вродило в Маріїнім саду*; сепулкроніми: *Аж чую – від Доббушевої могили ... нечиста сила говорить* тощо). Епізодично фіксуються ергоніми (*– Пиши заяву з проханням прийняти тебе до колгоспу імені Кірова*).

І. Карпа в ролі локативних синтаксем використовує практично всі різновиди топонімів, серед яких переважають ойконіми (як вітчизняні, так і закордонні: – *Тепер Марла думала про те, що помирати в Сінгапурі було би зовсім неважко, а от в якій-небудь Знам'янци чи Надвірній почувалося б геть непереливки*), сувереноніми (– *Ну, ми так в Україні кажемо; – Хочеш писати докторську в Бутані?*) й ороніми (– *Бачиш, Марло, над Тибетом сходить сонце*); рідше фіксуються гідроніми (– *А тепер собі маєш Говерлу в Тихому океані*), континентоніми (– *Ми повернулися до Європи*), а також окремі прагматоніми (... *Саме час подивитися на Дзон і сходити до Національного Музею*). Значна частина таких найменувань має відтінок екзотичності (– *Треба було привезти тебе туди перший раз, сказавши, що ми на Калімантані, а потім запросити на Борнео*).

Предикатні та субстанціальні синтаксеми формують семантично елементарне просте речення, однак переважна більшість речень становить собою “ускладнену реченнєву синтаксичну одиницю, у структурі якої можна розрізнити основне (немодифіковане) елементарне просте речення і вторинний член речення (або вторинні члени речення), виворнений (виторнені) з вихідного елементарного простого речення (або елементарних простих речень)” [1, 129]. До вторинних синтаксем належать адвербіальні (передусім часові, причинові, цільові, допустові та умовні), атрибутивні, вокативні та модальні.

У ролі вторинних адвербіальних синтаксем пропріальні одиниці малопродуктивні, крім онімів із часовим значенням, яке мають в основному геортоніми (М. Матіос: – *Любо Матронко, я вижу, ти знов нову сорочку до Богородиці хочеш шити*, І. Карпа: – *Чомусь здається, що ми в українському селі. Причому на Різдво*), рідше – фактоніми (І. Карпа: – *Сидимо тут собі, снідаємо, як аристократи перед Буржуазною революцією*) і топоніми (І. Карпа: – *Один чувак прийшов учителювати після В'єтнаму*).

Епізодично пропріальні одиниці є засобом вираження синтаксем цільових (І. Карпа: – *Я от думаю, ... чи не написати мені статтю про Дубаї для “Кореспондента”?*) та причинових (М. Матіос: – *А по Петрі через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову*). Досить умовно синтаксемами способу дії можна вважати окремі онімні конструкції (наприклад, М. Матіос: – *Сільські парубки прозвали його Довбушем*; І. Карпа: *Ненавиджу цю тупорилу споживацьку моду називати міста “Східна Венеція”, “Північний Париж” ...*).

В усіх трьох творах значною продуктивністю відзначаються власні назви як засоби вираження вторинних субстанціальних вокативних синтаксем.

У повісті “Село не люди” у такій ролі передусім вживаються антропоніми: зокрема імена, причому і повні форми, й усічені, з позитивною конотацією (– *І чого ти мене дядьком зреш, Катерино?*; – *Ка-атя! Катя! Ти до школи підеш?*; – *Катруся! То допоможемо таткові?*), прізвища (– *Пане Крупко, – сказав, – мушу вас засмутити; – От який ти в тебе обайливий, Залусківський!* – *осміхнувся Роман*, прізвиська (– *Чуєш, Русалонько?*; – *Ничипориха у вас усе лишу*), антропоконструкції (– *Усі при ділі, Маріє Іванівно; – Ми ж домовилися, Анатолію Петровичу?*). Менш продуктивні у цій функції зооніми (– *Сірий! Поїж!*; – *Рудий! Чубчику! Гості до нас, – мовила Килина*) і теоніми (– *Матір Божа!* – *злякалася мама; – Упокой, Господи, душу раба Твого Олександра*), епізодично звертаннями є топоніми (– *Шанімо моя рідненька... – ледь утримала сльозу*).

У повісті “Солодка Даруся” як засоби вираження вокативних синтаксем теж домінують антропоніми. Переважно це імена: рідко – форми, засвідчені у літературній мові (– *Це ти про що, Варварко?*; *Матронко!* – *заглядаючи велику – пролюдну – кімнату і в комору Танасій*, – *Щось буду казати вам, Михайлику гречиний, але не майте на мене зла за це казання*), в основному – діалектні варіанти і чоловічих імен (– *І за тебе, Штефане, порозкажую, як ти п'яний за чужими молодими з револьвером гонишся; – Не бійся, дотпале Мігаю*), і жіночих (– *Ви, Марійо, у кого георгіни брали?*; – *Діправди, правду кажете, кумко Маріко?*; – *Видите, Аннице, мені ще моя мама розказували*). Рідше звертаннями є прізвиська (– *Чуєте, Йванихо, а що у вас такий вигляд...?*; – *Ви, Одокіпко, нащо ці рушники купуєте?*).

У повісті “Фройд би плакав”, на відміну від інших синтаксем, вокативні не мають такого розмаїття засобів вираження. Здебільшого це антропоніми, зокрема іншомовні імена (– *Бідолашна Нікі, – сміявся її бойфренд; – Здорово, Франк; – Привіт, Марло*) та їхні оказіональні форми (– *Клоччя ти старе, Х'ялмарчику; – Я нарешті жила! – вже вкотре видихала Марла, – дякую тобі, Ілюха!*), а також поетоніми (– *Та ж фігня, Джульєтто*), теоніми (– *Все, Господи, не буду більше їсти; Дай, Буддо, здоров'я цьому розбеханому дикозеленому ленд-крузеру, взятому в оренду*) й апеллятивоніми (– *Стрибай, Нудото!*; – *Ой-ой, Містер Альніністер!*)

Слід вказати і на можливість використання власних назв не лише як компонентів звертань, а і як основи вокативних речень, коли оніми, разом із відповідною інтонацією, вказують на об'єкт, до якого звернене мовлення, і одночасно передають певну додаткову інформацію, наближаючись таким чином до модальних синтаксем (наприклад, Люко Дашвар: – *Дядьку Романо... – Катерина стояла неподалік копи і що-сь боялася підійти ближче; Баба схилилася: – Господи всемогутній...*).

Досить активно функціонують у мовленні й атрибутивні синтаксеми, що в основному виражаються присвійними прикметниками (Люко Дашвар: – *Пішли... – Сашко на Катеринин дім глянув; – Катя? Льоньчина? – Гаїса здивувалася; М. Матіос: – Ходім зо мною, Матронко, пусти її, Михайлику сердешний, бо мені самій страшно їти в Курикову порожню кімнату; І. Карпа: – То був Марлін коханець...*) та формами родового відмінка імен, прізвищ або інших онімів (Люко Дашвар: – *Не вміють народські пити, хоч і вчені, – констатувала жінка Мануїловича; – Жіночі грецькі прикраси, беріг зі слонової кістки, нефритова фігурка Будди, срібна тарілка доби Наполеона; М. Матіос: – А скільки тобі рочків, Дарусю, – донько Михайла Глашука, сина Петрового, що ти така розумна?*; І. Карпа: – *Почуваєшся максимум персонажем Коельо*).

Прикладки, які, по суті, теж є атрибутивними синтаксемами, мають одне із найширших кіл пропріальних одиниць, які можуть бути засобами їх вираження. Це, зокрема, артіоніми (Люко Дашвар: – *Мабуть, ти, сидючи у своєму кабінеті, намалював собі картинку під назвою “Українська глибинка”*; І. Карпа: – *В Дзоні Паро знімало кіно “Маленький Будда”*), домоніми (І. Карпа: – *Це тобі не сьорбати цитриново-коріандрову зупку на даху готелю “Golden Palace” в Гантоці*), товароніми (І. Карпа: – *А як щодо коктейлю “Гемінгвей”?*), ергоніми (І. Карпа: – *А можна я буду банком “Фінанси і кредит”?*), хрононіми (І. Карпа: – *Потім буде організувати виробничі семінари “Бджоли Непалу – бджолам України”*), апеллятивоніми (І. Карпа: – *Ненавиджу себе... – хрипіла вона в точці Неццастя*; – *Але спиш – то спи! – викрикувала Марла в точці “Ейфорія”*) тощо.

Як бачимо, власні назви найбільш часто є засобом вираження субстанціальних, суб'єктних, об'єктних, адресатних та локативних синтаксем, вторинних атрибутивних і вокативних синтаксем. Переважно ці функції виконують антропоніми (імена і прізвища), теоніми, зооніми (ойконіми, хороніми і ороніми); рідше – космоніми, етніоніми й окремі групи ідеонімів, ергонімів і прагматонімів. У кожному із творів сучасних українських письменниць засвідчені певні диференційні особливості щодо структури компонентів онімії як складника чужого мовлення, так і продуктивності окремих розрядів пропріальних одиниць у цій ролі, що дозволяє зробити висновок щодо стилістично-виражальних можливостей таких власних назв у судожньому тексті.

Більш детальний аналіз синтаксичних функцій певних розрядів власних назв допоможе усунувати додаткові нюанси поєднання пропріативів з іншими частинами мови і ґрунтовніше охарактеризувати передусім семантичну структуру речення.

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 300 с.
2. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 338 с.
3. Карпа І. Фройд би плакав / І. Карпа. – Харків: Фоліо, 2004. – 225 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. – 188 с.
5. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навчальний посібник / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
6. Торчинський М. М. Синтаксичні функції власних назв / М. М. Торчинський // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2007. – Вип. 321–322. – С. 132–135. – (Слов'янська філологія).
7. Українська мова: енциклопедія / редколегія: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

В статтє проанализированы оними как компоненты семантико-синтаксической структуры предложения. Имена собственные наиболее часто выступают средством выражения субстанциальных, субъектных, объектных, адресатных и локативных синтаксем, вторичных атрибутивных и вокативных синтаксем.

Ключові слова: имя собственное, оним, синтаксема, семантико-синтаксическая структура предложения.

The article it is analyses onym as components semantic and syntactic structures of a sentence. It is set, that the names own most often are the mean of expression of substance, subject, objective, addressed and locatives syntaxem, second attributive and vocatives syntaxem.

Key words: name own, onym, syntaxema, semantic and syntactic structures of a sentence

УДК 81'337.2 : 81'373.611
ББК 81.2 Ук-4

Роман Бачкур

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОПРІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В РОМАНІ П. ШЕКЕРИКА-ДОНИКОВА “ДІДО ІВАНЧІК”

У статті окреслюються основні словотвірні типи творення прізвиць, зменшено-пестливих імен та топонімів у романі П. Шекерика-Доникова “Дідо Іванчик”. При цьому наголошується на їх типовості, виявляються окремі текстотвірні функції власних назв, зокрема створення гуцульського колориту.

Ключові слова: онім, дериват, словотвірний тип, текстотвірна функція, гуцульський говір.

Вивченню словотвірних особливостей пропріальної лексики присвячено чимало досліджень, адже в більшості ономастичних студій звичними є методи етимологічного та словотвірного аналізу онімної лексики з метою встановлення її походження, семантики, історії вживання, сучасних модифікацій тощо. Водночас у нашій доповіді словотвірні особливості пропріальної лексики розглядаються у їх функціональному аспекті як елементи цілісної структури художнього тексту, а також як характеротворчі номени, які не тільки називають об'єкти навколишньої дійсності, а й дають їм влучну метафоричну характеристику (останнє передусім стосується прізвиськ). Такий аспект дослідження зумовлює актуальність та новизну пропонованої теми. Мета статті, таким чином, – окреслити найхарактерніші словотвірні особливості пропріальної лексики в романі П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік”.

Загалом при дослідженні власних назв у словотворчому аспекті дослідниками не було виявлено суттєвих відмінностей їх словотвірних характеристик від відповідних словотвірних характеристик апелятивів [Див., напр.: 1; 2; 3; 4; 6; 10; 11; 12; 13; 14 та ін.]. Так, Іван Ковалик, досліджуючи словотвірну будову українських топонімів, підкреслив, що “назви населених пунктів, як і всі інші географічні найменування, не становлять спеціальних словотвірних типів, навпаки, всі засоби і способи словотворення в загальному лексичному складі мови є характерними і для географічних імен” [7, 360].

Однією з найсуттєвіших властивостей власних назв є їхня відносна вибірковість, на відміну від послідовності у виборі словотворчих засобів апелятивами. Таких висновків на матеріалі гідронімної лексики доходить С. Роспанд: “Специфіка словотвору гідронімів (на відміну від апелятивів), – відзначає вчений, – полягає у певній вибірковості твірних засобів як кореневих, так і афіксальних. З часу утворення певних словотвірних гідронімних типів і починається їх життя, окреме від апелятивів” [15, 38].

Розглядаючи власні назви як дериваційну базу словотворення, дослідники також вказують на певну їх специфіку, порівняно із загальними: власні назви дериваційно є малопродуктивними або ж загалом непродуктивними. Так, наприклад, типовою семантичною позицією відтопонімних дериватів є “найменування особи, яка живе в цьому населеному пункті” (Україна → українець), антропоніми досить часто продукують демінутиви чи аугментативи (Петро → Петрусь, Петруха, Петрище), а також деривати з модифікаційною семантикою “фемінітивність”, “недорослість” (Петрівна, Петриха) тощо. Загальні назви є більш продуктивними, а їх словотвірні парадигми мають більшу протяжність.

З іншого боку, важливою характеристикою власних назв є “нестійкість, недовговічність утворень від основ власних імен [...] Природним наслідком недовговічності слів, які походять від основ власних імен, є те, що вони не фіксуються словниками (за винятком термінів і слів близьких до термінів). Вони в основній своїй масі не входять в стійкий лексичний запас, репрезентуючи собою найбільш рухомий пласт лексики” [5, 77-78].

Вивчення словотвірних особливостей пропріальної лексики в романі П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік” має певну специфіку, пов'язану з унікальністю самого художнього твору. Так, роман, як відомо, написаний гуцульською говіркою, що дає підстави виявляти діалектні словотвірні особливості онімної лексики. З іншого боку, таке дослідження проводиться передусім у синхронічному аспекті, адже здійснене на матеріалі художнього тексту, хоча при аналізі конкретних імен залучаються дані етимології.

Важливою передумовою дослідження пропріальної лексики у її функціональному аспекті є жанрова своєрідність роману, який становить собою художньо-етнографічний твір, енциклопедію гуцульського життя. У зв'язку з цим усі оніми роману “працюють” на загальний колорит гуцульськості, створюють автентичний тло розповіді, яка відбувається з простими людьми серед знайомих кожному гуцулові гір, полонин, населених пунктів тощо. У цьому, на нашу думку, і є основна функція онімів в аналізованому романі.

Серед пропріальних лексем, зафіксованих у романі П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік”, виокремлюємо окремі їх тематичні групи. Одну з таких груп становлять різноманітні топоніми, серед яких зафіксовані мікрогрупи, зокрема:

– ойконіми, які вказують на гуцульські села і присілки (Річка, Кобаки, Устеріки, Середні Розтоки, Голови, Лужки, Стебни тощо);

– ороніми, до яких відносимо як назви гірських об'єктів (вершин), так і назви гірських полонин (Савківка, Скупова, Люпайлівська Кичіра, Семненівська Буковина, Ріжа, Писаний Камінь, Чьорногори, Ёмка, Просічки, Загір, Руский Діл, Шкиндівська Кичіра, Маркова Кичіра, Дубова, Калавуря, Сокільський, Сикавка, Мосірне, Шикмани, Гропа, Гаджіна, Головський Верх та ін.);

– гідроніми, або назви водних об'єктів, серед яких і назви річок, і назви невеликих потоків (Черемось, Френцевський потік, Гранчійий, Біла Річка тощо);

– власні імена людей, серед яких чимало номенів є зменшено-пестливими зі своєрідною словотвірною структурою (Иванчік, Лесько, Ленько, Процьо, Юрішко, Федьо, Парасочка та ін.), хоча вживаються також і звичні українські та запозичені імена (Єлена, Дмитро, Анна,

Андрій, Олекса, Семен, Василина, Юрій, Михайло, Стефан та ін.);

– прізвиська та прізвища¹ (Бісак, Василюків, Гердлічіха, Гирдлічка, Довгий, Калавуря, Контраш, Красійчук, Кривулька, Кукул, Ліватрюки, Люпайли, Люпайлючка, Маріканюк, Минделик, Павличук, Палії, Паршск, Педлешко, Процьиха, Трайкало, Тришюк, Туманюки, Устеріцький, Хромчюк, Цілица, Ціличюковий, Цюби, Чекайло, Шкиндиха, Шкиндя, Штола, Шумейха, Шумей, Юріштан та ін.).

Названими групами не вичерпуються усі власні назви, зафіксовані в романі П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік”. Так, нами виявлено поодинокі номени на позначення держав та країн (Волошишина та ін.), власні назви міфологічних істот (Аридник), клички тварин (Лисий – кличка коня) тощо.

Таким чином, художня ономастика роману П. Шекерика-Доникова “Дідо Иванчік” становить розгалужену систему номенів, які виконують загальну текстотвірну функцію, передаючи колорит Гуцульщини, створюючи атмосферу правдивої розповіді тощо.

Водночас ми не вважаємо, що використання більшості онімів несе у собі певний імпліцитний символічно маркований підтекст, певну приховану семантику. Так, зважаючи на те, що, наприклад, ім'я Семен є міньоеврейського походження й у перекладі означає ‘почутий Богом у молитві’, навряд чи релігійність героя мав на увазі оповідач, говорячи про Семена. На нашу думку, дібрані імена характеризують типовий антропонімікон гуцульського села початку ХХ століття, а тому не несуть у собі символічного навантаження. У цьому й полягає їх основна функція – створення правдивості оповіді, забезпечення її автентичності, текстової зв'язності та когерентності тощо.

Такий висновок, однак, не означає, що не можна дошкукуватися й інших прихованих підтекстів пропріальної лексики. Так, очевидно, це випадково головний мольфар, який діє в романі, носить ім'я Олексій, адже з грецької це ім'я перекладається як ‘захисник’, а мольфар тут зображений як воїн добра, що захищає людей від зла та нечистої сили (згадаймо в цьому підтексті й Олексу Довбуша як захисника кривдджених).

Окремі прізвиська, зафіксовані в романі, мають прозору внутрішню форму. Наприклад,

¹ Зазначимо, що автор цілком усвідомлює різницю між офіційними прізвищами та розмовно-бутовими прізвиськами, однак на матеріалі художнього тексту важко однозначно стверджувати, чи той чи інший номен є винятково прізвиськом, чи тільки він побутує в діалогах твору. На нашу думку, прізвиська можуть цілком співпадати з офіційними прізвищами жителів гуцульських сіл, про що розповідає Иванчік.

прізвисько опришка Довгий, на нашу думку, пов'язане зі зростом його носія, хоча прямої вказівки на таке припущення в тексті немає: *Бо хоть він вірив, шо лісну наслав йому Дмитро Шкиндя из Довгим, у пізму почерез стрілецтво, то люде, тоти, шо знали, почерез шо си ловит лісна мушшінина, инак говорили про йго лісну, ек він.*

Можна припустити, що і в інших поодиноких прізвиськах, зафіксованих у тексті роману, закладено певний прихований зміст. Так, наприклад, прізвисько Паршск інтуїтивно викликає негативні асоціації, адже наведений онім мотивований апелятивом *паршивий*, для якого характерна виразна негативна конотація. Тому, можна вважати, не випадково таке прізвисько носить лихвар, нечистий на руку купець: *А однако жиди, пусті паламантирі, хотіли вигулити тоти воли у діда нізашо. Одної днини Паршск з Минделиком, косивскі куці, цілу Божу днину намучіли діда, гулічі в него воли, але він однако ни давси їм обтуманити.*

Більшість прізвиськ, зафіксованих у романі, становлять типові суфіксальні утворення, в основі яких лежать або ж власні імена (Василюків, Павличук, Юріштан, Процьиха), або прикметні риси їх носіїв (Довгий, Красійчук, Кривулька, Хромчюк), або якісь події чи випадки, що асоціюються з носієм прізвиська чи його предками (Палії, Чекайло, Туманюки) тощо. З погляду словотвору такі прізвиська є суфіксальними дериватами, а для з'ясування їх твірної основи необхідний не лише словотвірний, а й етимологічний аналіз.

Аналізуючи систему словотвору прізвиськ, зафіксованих у романі, на синхронному зрізі, зазначимо, що вона репрезентована далеко не повно. Так, на думку І. Ковалика, типову мікросистему народного творення прізвиськ “можна схематично виразити у формі чотирикутника структурних опозицій прізвиськ членів сім'ї” [9, 314], до яких належать прізвиська голови сім'ї (батька, чоловіка), його дружини, жінки та дочки. Серед досліджуваного матеріалу зустрічаємо опозиції прізвиськ чоловіка та жінки на зразок: Люпайлюк – Люпайлючка, Проць – Процьиха, Шкиндя – Шкиндиха, Шумей – Шумейха та ін. Як бачимо, словотвірні моделі матронімних дериватів є загальномовними й не відзначаються якимись особливостями, адже утворені за допомогою продуктивних суфіксів *-их(a)*, *-їх(a)*, *-к(a)*.

Поширеними серед прізвиськ, якими називають дітей (передусім синів, братів) носія основного прізвиська, є деривати *pluralia tantum* на зразок Ліватрюки, Люпайли, Палії, Туманюки тощо. Хоча такі множинні деривати можуть зрідка використовуватися й для номінації всієї родини, а не тільки молодшого її покоління, пор.: *Нираз у літі виходив ид хаті мокрий ек мийка, але за тото виносив по повній пазусі риби. А ек він приходив ни порожний ид хаті, то тогди у*

Люпайлів була смачна усім вечеря, ни лиш йому одному.

У свою чергу такі прізвиська можуть ставати твірними для утворення інших онімів, зокрема назв гірських верхів чи полонин, пор: *Палій (Палій) – Паліївська Кичера, Люпайли – Люпайлівська Кичіра* та ін.). При утворенні наведених прикметників також використано типові словотвірні моделі посесивних ад'єктивів.

Окремо варто звернути увагу на утворення зменшено-пестливих власних імен людей (*Иванчик, Лесьо, Ленко, Процьо, Юрішко, Федьо, Парасочка* та ін.). Словотвірні типи таких імен неодноразово були описані українськими дослідниками й вони становлять специфічний пласт гуцульського антропонімікону, адже наведені деривати утворені від скорочених основ, що є характерною рисою гуцульських говірок. Іван Ковалик називає такі деривати абрєвіатурно-суфіксальними здрібніло-пестливими формами, які виникли внаслідок характерного для антропонімікону різних мов процесу творення емоціонально-афективних здрібніло-пестливих імен [8].

Таким чином, навіть побіжний аналіз пропріальної лексики в романі П. Шекерика-Доникова "Дідо Иванчик" дає підстави зробити висновки про типовість словотвірних моделей утворення прізвиськ, здрібніло-пестливих імен та топонімів, з одного боку, та про текстотвірні функції онімної лексики, яка служить передусім для створення хронологу художнього твору, надає йому автентичності.

1. Бучко Г.Є. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини // Слов'янська ономастика: Зб. наук. праць на честь 70-річчя д.ф.н., проф. П.П.Чучки. – Ужгород, 1998. – С.34-45.
2. Бучко Д.Г. Несколько замечаний о топонимном словообразовании // Российский этнограф. – 1993. – №15. – С.32-37.
3. Горпинич В. О. Сучасні словотвірні тенденції в розвитку мікрогідронімії Сумщини // Питання гідроніміки. – К.: Наукова думка, 1972. – С.99-104.
4. Горпинич В. О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. – К., 1973. – 236с.
5. Даниленко В. П. Имена собственные как производящие основы современного словообразования // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1964. – С.77-92.
6. Ковалик І.І. Про власні і загальні назви в українській мові // Мовознавство. – 1997. - № 2. – С.3-8.
7. Ковалик І. Словотворча будова української топоніміки // Ковалик І. Вчення про словотвір / Іван Ковалик. – Івано-Франківськ-Львів, 2007. – С.359-368.
8. Ковалик І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) // Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства / Іван Ковалик. – Львів-Івано-Франківськ, 2008. – С.304-312.

9. Ковалик І. Типологія системи словотвору прізвищ жителів села Млинів Жешівської області ПНР // Ковалик І. Питання українського і слов'янського мовознавства / Іван Ковалик. – Львів-Івано-Франківськ, 2008. – С.313-327.
10. Корепанова А.П. Словотвірні типи гідронімії басейну Нижньої Десни. – К.: Наук. думка, 1969. – 98с.
11. Муромцев І. В. Словотвірні типи гідронімії (басейн Сіверського Дінця). – К.: Наук. думка, 1966. – 103с.
12. Подольская Н.В. Проблемы ономастического словообразования // Вопросы языкознания. – 1990. – №3. – С.40-53.
13. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топонимы. Словообразовательный анализ. – М., 1987. – 160с.
14. Посацька-Черняхівська Е. М. Питання словотвірної структури топонімічних назв Львівщини // Питання топоніміки та ономастики. – Наукова думка. – 1962. – С.101-109.
15. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. – Wrocław, 1937. – 220s.

The basic word-formation types of creation of nicknames are outlined in the article, diminished-tenor of the names and toponim in the novel of P. Shekerika-Donikova "Dido Ivanchik". It is thus marked on the typicalness, the separate make-text functions of the names own appear, in particular creation of hucul colour.

Key words: onim, derivate, word-formation type, hucul dialect.

В статтє очерчиваються основні словообразовательные типы образования прізвищ, уменьшено-ласкательных имен и топонимов в романе П. Шекерика-Доникова "Дидо Иванчик". При этом отмечается их типичность, обращается внимание на отдельные текстообразовательные функции имен собственных, в частности создание гуцульских колорита.

Ключевые слова: оним, дериват, словообразовательный тип, текстообразовательная функция, гуцульский говор.

УДК 811.111'373.2
ББК 81.432.1-314

Оксана Петренко

ФУНКЦІЇ І ОСОБЛИВОСТІ ОНІМІЇ ПОВІСТІ-КАЗКИ Р.ДАЛА "MATILDA"

Розглядається онімний простір повісті-казки Роалда Дала, який є стилістично навантаженим та різноманітним. Гра слів та функціонально насичені оніми вирізняють неповторність ідіостилію письменника. Повість-казка містить різні ономастичні розряди: антропоніми, топоніми, зооніми та різноманітні трансформації, що вказують на художню цілісність та значимість твору

Ключові слова: онімія, поетонімосфера, ідіостиль, антропоніми, топоніми, ергоніми, Роалд Дала.

Протягом 80 рр. Р. Дал написав більше дитячих творів, ніж за два попередніх десятиліття. У своїх творчих досягненнях письменник не зупинявся на досягнутому, а йшов уперед. У кожному новому творі, як і раніше, знаходимо цей рух уперед, зокрема й у галузі ономастики.

Письменник не уникав повторень чи подальшого розвитку вже знайдених оказіоналізмів (передусім онімічних), які особливо припали йому до душі. Але вони при ньому обов'язково поновлюють, видозмінюють свою структуру або зміст, отримують новий контекст і нову функцію, тобто зазнають інгерентних та адгерентних змін. А сам факт такого повторення слугує засобом інтертекстуальних асоціацій, інтертекстуальної мовезії, яка в цілому пов'язує всі твори Р. Дала в єдиний супертвір. Цими та іншими засобами письменник свідомо, спеціально підкреслював єдність своєї творчості, яка складається з дуже різних, можна навіть сказати – надзвичайно різних творів. При всій цій підкресленій різності дитячі твори Р. Дала переважно зберігають особливості авторового ідіостилію – гумористичність, потяг до творення нових слів (зокрема власних назв), динамічний і захопливий сюжет, тон розповіді, розрахований на дитяче прийняття і водночас привабливий також для дорослих. І повсюди – пошук слова, експерименти зі словом, словесна гра.

Один з останніх шедеврів Роалда Дала, повість-казка "Matilda" завоювала серця мільйонів юних читачів. *Matilda* – маленька дівчинка, але своє бойове давньогерманське ім'я, що означає "героїня, учасниця грізних битв" (*macht* "могуть", *hiltja* "бій") [6,142], виправдовує повністю. Батьки її вихованням абсолютно не цікавились, старший брат *Michael* мав свої справи, переважно сидів перед телевізором, і Матильда мусила виховуватися самотужки.

Матильда у три роки навчилася читати, читаючи розкидані по хаті газети і журнали, а через рік читала вже швидко і багато. Уважно і тількиразово перечитала єдину в їх родині пуховарську книжку "Easy Cooking", а потім подалась до бібліотеки. Бібліотекарка *Mrs Phelps* окочє їй допомогла, про що пізніше Матильда пояснювала: "*Mrs Phelps is very kind to me. She helps me to choose them*" [9,81]. Не випадково Дал заради паронімічного зближення *Phelps* – *helps* [felps] ↔ [helps] обирає саме цей варіант прізвища бібліотекарки.

Опанувати бібліотеку Матильда почала з Чарльза Діккенса, прочитавши його романи "Great Expectations", а потім "Nicholas Nickleby", "Oliver Twist" та всі інші. Взагалі, розділ про

бібліотечне дошкільне навчання Матильди рясніє бібліонімами та найменуваннями авторів (тільки англомовних) та їх персонажів. Серед іншого Р. Дал наводить просто бібліографічний список прочитаного, де після творів Ч. Діккенса йдуть такі:

*"Jane Eyre by Charlotte Bronte
Pride and Prejudice by Jane Austen
Tess of the D'Urbervilles by Thomas Hardy
Gone to Earth by Mary Webb
Kim by Rudyard Kipling
The Invisible Man by H. G. Wells
The Old Man and the Sea by Ernest Hemingway
The Sound and the Fury by William Faulkner
The Grapes of Wrath by John Steinbeck
The Good Companions by J. B. Priestley
Brighton Rock by Graham Greene
Animal Farm by George Orwell"* [9,18].

У ньому проявляються літературні симпатії і антипатії автора. У цьому списку немає, приміром, не тільки Льюїса Керролла, а й Вальтера Скотта та Марка Твена, немає також Голсуорсі, Моема, Шоу.

В усякому разі Матильда, маючи можливість брати книжки з бібліотеки додому і не виходячи із малої кімнатки в англійському селі, подорожувала разом із письменником: "*...went on olden-day sailing ships with Joseph Conrad, and she went to Africa with Ernest Hemingway and to India with Rudyard Kipling*" [9,21].

Стосунки в родині склалися досить напружені. Батько, шахраюватий автомобільний дилер *Mr Wormwood*, намагався притягти до свого бізнесу сина Майкла, а доньку не розумів і просто ігнорував. Якщо сина батько іменує переважно гіпокористикою *Mike*, то дочка для нього тільки *Matilda*, без ніяких зменшувальних форм (хоч їх це ім'я має в англійській мові багато).

Не легше було Матильді і зі своєю матір'ю *Mrs Wormwood*, яка дбала тільки про свою зовнішність і сиділа біля телевізора. Мати в творі згадується тільки за прізвищем, а ім'я батька наявне, бо місіс Вормвуд часто називає його *Harry*.

Прізвисько родини *Wormwood* є виразно промовистим. Англійське слово *wormwood* означає "полин" і узагальнено – "гіркота", але носії англійської мови внутрішню форму лексеми *wormwood* розуміють (якщо розуміють) тільки як "червивий ліс". Обидва значення істотні для характеристики цих персонажів і для долі Матильди.

Матильда – дівчатко розумне і сильне духом, за себе постояти може (Р. Дал, по суті, вчить малих читачів відстоювати свою гідність і свої права). Матильда хотіла б мати хороших, порядних батьків, які б над нею не знущалися, але вони не тільки злі, а й ще неосвічені, про що читач дізнається також через авторське

використання оніма. Батько пишався своєю буйною чорною чуприною, не зовсім логічно заявляючи: "There's a good strong brain underneath!" Матильда додала: "Like Shakespear" – "Як хто?" – запитав нетямущий батько і потім поцікавився, чи в Шекспіра теж була така буйна чуприна. У відповідь почув, що Шекспір був лисим. Це ім'я як лакмусовий папірець виявляє рівень інтелекту батька і його маленької доньки.

Коли батько її особливо різко вилаяв – нізашо, просто у нього настрої такий був: назвав брехухою тому, що вона усно порахувала те, що Майкл не міг письмово, Матильда придумала покарання. Дівчинка починає діяти. Батько своє волосся підфарбовував, використовуючи "a lotion called OIL OF VIOLETS HAIR TONIC". От Матильда цей "Тонік для волосся з фіалкового масла" виляляла, а в пухирець влила материн засіб – PLATINUM BLONDE HAIR-DYE EXTRA STRONG [9,56-58]. І коли містер Вормвуд вранці, як він це любив, урочисто і з гуркотом вийшов на снідання, всі вжахнулися. Мати, коли прийшла до тям, дала йому подивитися у люстерко пудрениці, побіжно Дал інформує, яка саме була ця пудрениця: "That's my best Elizabeth Arden face powder!" [9,63]. Р. Дал говорить не просто про пудру, а називає конкретну марку, використовуючи в цьому випадку реальний фірмонім (різновид ергонімів), що відіграє тут роль товарного знака. Препарати батька і матері теж подані з точними, конкретними назвами.

Свого часу батьки забули віддати Матильду до школи, вона самостійно пішла туди у віці п'яти з половиною років, замість нормативних п'яти. При цьому згадується точна назва школи: *Crunchem Hall Primary School*. Морфему *crunch* "хрускіт, хруст"; "гризти з хрускотом" ми вже не раз зустрічали серед Далових онімічних оказіоналізмів. Отже, початкова школа має назву "Кранчем Хол". Буквальний зміст цієї назви "Погрижена споруда" і морфема *crunch* в цьому випадку натякає на якість школи.

Перші дві особи, з якими в школі довелося мати справу Матильді, – класна вчителька *miss Jennifer Honey* та директор школи *miss Trunchbull*. Їх імена різко протиставлені, як протиставлені ці персонажі. *Miss Honey* (транскрипція А.Гудманяна – Гоне́й) – спокійна людина, що ніколи не підвищувала голос, рідко посміхалася і викликала обожнення кожного учня, у тім числі й Матильди. Англ. *honey* – "мед" водночас є і сучасною мовною асоціацією, й історично достовірною етимологією цього прізвища [5, 219]. Характеризуючи протилежного члена цієї персонажної опозиції – директора школи, автор по-перше наділяє її промовистим ім'ям: *Miss Trunchbull*, у якому проглядається морфема *trunch* із *truncheon* – *поліцейський кийок, дубинка* та морфема *bull* – *бик, to bully* – *залякувати, поводитися грубо, агресивно*. *Miss Trunchbull* змальовується як

уособлення жаху "a gigantic holy terror, a fierce tyrannical monster who frightened the life out of the pupils and teachers alike" [9,67]. Звернімо увагу на те, що дві третини слів у цій характеристиці вкрай негативно забарвлені: *terror, fierce, tyrannical, monster, frighten*. У подальших розповідях про цю особу зустрічаємося з цілою низкою односпрямованих характеристик: шия у неї, як у бика (*bull-neck*), роздувається вона, як "жаба-бик" (*bull-frog*), тощо.

Обидва опозитивні прізвища є дуже красномовними. Їх промовистість для жанру казки є цілком доречною. І. Фаріон зазначає, що ім'я – це "словесна точка, із якої поступово стечеться нитка життя людини. Отримати ім'я означає вкоренитися і через це знайти вічність" [7,53].

Г.Ф. Ковальов відзначив, що О.Т. Твардовський "з величезним пієтетом ставився до імен", навівши цілий ряд відповідних фактів [66,109]. В онімічному просторі (чи поетонімосфері [3,24-25]) дитячого твору, зокрема казки, виразовість онімів, їх прилягання до персонажів, як десна до зуба, має бути особливо виразним і прозорим. Імена *Miss Honey* та *Miss Trunchbull*, разом з іменем головної героїні *Matilda*, становлять центр поетонімосфери казки "Matilda", добре відповідають цим вимогам. У цій тріаді один онім – втілення добра, другий – втілення зла, а героїня на ім'я *Matilda* покликана покарати зло і винагородити добро. На цьому і ґрунтується подальший розвиток сюжету казки. Літературні антропоніми ніби утримують древній стан справ, коли "давні наші предки вірили в магічну силу імені, вірили, що від імені залежить доля дитини, її здоров'я, щастя, добробут та ін." [8,97]. Ю.О. Карпенко відзначив, що письменник, на відміну від батьків неможляти, уже знає характер і долю персонажа, то й допасовує до них його найменування [2, 20-21].

Оскільки в "Матильді" йдеться про школу, клас, то з необхідності з'являються імена учнів, однокласників Матильди і взагалі школярів: *Lavender, Nigel Hicky, Rupert Entwistle, Hortensia, Ollie Bogwhistle, Julius Rottwinkle, Amanda Thripp, Bruce Bogtrotter, Eric Ink, Wilfred*. В окремих розділах казки ці персонажі виходять на передній план. Однак загалом – це периферія поетонімосфери твору, необхідна, але другорядна. Матильда продовжує (мимохить, без будь-яких демонстрацій) виявляти свою ерудованість і розум. Прорекламувала вірш, де, до речі, згадується місто Стреве (Кру), центр графства в Англії, визначила його жанр – *лимерик* і пояснила, що це таке, а потім сказала, що й сама теж склала *лимерик*, але соромиться його оприлюднити, тому що називає там міс Гоні *пестливим іменем Дженні* – "She called you Jenny" [9,79], а це неввічливо. Уже зазначалось, що в Р. Дала практично немає дитячих творів, де не було б віршів. Але тільки в "Матильді"

письменник органічно включає вірші в сюжет. В інших творах вони були в кращому разі сюжетрацією, джерелом додаткової інформації чи просто жартом.

В результаті міс Гоні вирішила просити директора перевести Матильду в старший клас, бо тут їй робити нічого. Але міс Транчбул почула прізвище дівчинки і вирішила поспілкуватись із батьком Матильди, хазяїном фірми *Wormwood Motors*, чия назва пародійно натякає на величезну корпорацію *General Motors*. Отримавши від батька вкрай негативну характеристику доньки, директриса проголосила довгий гнівний монолог, із якого слідувало, що Матильду, цього "гидкого черв'яка" (*nasty little worm*) не тільки не можна заохочувати, а навпаки слід посадити у карцер. Нічого не помігши від директриси, міс Гоні вирішила відвідати батьків Матильди. Спочатку Вормвуди взагалі не хотіли її впускати до свого дому, який має іронічну назву *Cosy Nook* – *затишний притулок*. Впустивши вчительку вони повелися вкрай погано, зокрема нещадно перекручуючи її прізвище. Мати: "Looks is more important than looks, Miss Hunky" [9,97]. Батько: "Good of you to come, Miss Hawkers or is it Miss Harris?" [9,100].

Як бачимо, психологічні нюанси людських стосунків змальовується Далом в тому числі за рахунок використання онімного потенціалу. Як відомо, емоційні відтінки відносин між людьми традиційно відбиваються у імені-звертанні: гіпокористика, чи її відсутність (*Mike, Jennie, Matilda*), прізвиська (*little worm*), іменна-кваліфікатори ("The Trunchbull is the Prince of Darkness, the Foul Serpent, the Fiery Dragon" [9,105]) – так діти оцінюють директрису.

Тонким засобом онімної експлікації ставлення мовця до певної особи виявляється ненормативне уживання артиклью. Одна із школярок, Гортензія, називає ненависну директрису виключно *the Trunchbull*, яка всіляко муцається над малечою: саджає їх у тюремну шафу *the lock-up cupboard called the Chokey*, кидає дітей у вікно, якщо вони поводять себе не так, як їй подобається і т.ін. З часом всі школярі почали називати Міс Транчбул виключно *the Trunchbull*. Цією лінгвістичною деталлю автор підкреслює ставлення дітей до своєї директриси, яка не гідна вважатися людиною.

Ставлення ж автора до своїх персонажів традиційно відбивається у доборі їх імен: такими промовистими іменами у казці є імена вчительки *Miss Honey*, та самої Матильди, її подружок *Gortensia* та *Lavender*. Негативні персонажі іменуються відповідними іменами: вже згадані *The Wormwoods, Miss Trunchbull* і навіть другорядні і епізодичні персонажі часто іменуються з урахуванням їх особистості. Так хлопчика, який виказав Гортензію, звали: "A little squirt (нахабний хлопчисько) called Ollie Bogwhistle" [9,106]. Ім'я донощика –

гіпокористика від *Oliver*, а прізвище означає "туалетна горлянка": *bog* "туалет, нужник", *whistle* "горлянка" *to whistle* – свистіти. Прізвище саме дає оцінку вчинкові школяра.

Оніми у казці Дала слугують також засобом уточнення цілої ситуації, яка згадується у тексті. Це так звані алюзивні використання онімів. Алюзії можуть бути біблійними, літературними, історичними. Наприклад, діти, що юрмилась у залі, побачивши Міс Транчбул, розбігаються хто куди. Дал порівнює їх раптовий рух із хвилями Червоного моря, що розступилися перед Мойсеєм (*like that of Moses going through the Red Sea*).

Розмірковуючи, як можна помститися директрисі, Лавендер почуває себе герцогом Веллінгтоном перед битвою при Ватерлоо (*the Duke of Wellington, Battle of Waterloo*). Літературні алюзії з залученням онімів також слугують засобом емної характеристики персонажів та їх дій. Так Гортензія розповідає Матильді, що одного разу вона наляляла світлої патоки (*Golden Syrup*) на стілець Транчбул, а та сіла туди, наче гіпопотам хлюпнувся ногою в багнюку на березі Лімпопо. Засобом літературної алюзії Дал характеризує також міс Транчбул, якій більше всього до вподоби персонаж із роману Діккенса "Ніколас Нікелбі" *Wackford Squeers* "чудовий директор школи" на думку Транчбул.

Р. Дал мимохідь подає юним читачам важливу для освіти інформацію то з Біблії (про Мойсея), то з історії (про остаточний розгром Наполеона). Всі розповіді – не інформативні вставки, а виразові художні образи-порівняння. Подібне запам'ятовується краще, ніж на уроці. Поряд з великою низкою інших функцій власні назви у Р. Дала виконують і функцію суто навчальну, педагогічну.

Інший приклад навчальної функції онімної гри спостерігаємо у епізоді, який вчить тому, як краще запам'ятовувати англійський правопис. Коли учня запитали як пишеться слово *difficulty*, він прорекламував віршик, який розкривав літерний склад цього слова: "Mrs D, Mrs I, Mrs FF1 // Mrs C, Mrs U, Mrs LTY" [9,147]. Цей цікавий онімізований метод виявлення літерного складу слів, які в англійській мові, як відомо, істотно розрізняються своїм звучанням та написанням. Через таку персоніфікацію (кожна літера виступає як пані) важкий матеріал стає веселим і легким. Реакція міс Транчбул була абсурдна: "Why are all these women married?" [9,147].

Казковий жанр повісті "Матильда" звичайно ж передбачає певні дива, на які здатні герої. Виявляється, маленька Матильда володіє даром телекінезу: вона поглядом рухає предмети. Коли міс Гоні вперше побачила, як Матильда силою погляду перекинула склянку на стіл, вона була вражена до нестями і дивилась, ніби "she were The Creation, The Beginning Of The

World, The First Morning” [9,176]. Силу враження вчительки, її відчуття Роалд Дал передає не тільки лексично біблійними алюзіями, але і графічно, капіталізуючи як повнозначні, так і службові слова, що виявляється дуже дієвим, ефективним засобом: в тексті маємо 10 капіталізованих лексичних одиниць поспіль [4].

На запрошення міс Гоні Матильда пішла до неї в гості. Довго йшли, весело розмовляючи, і аж десь на узліссі підійшли до маленької хвіртки, за якою виднілася маленька хатка. Було бідно, але поетично. В сприйнятті самої хатинки у Матильди з'явилися образи дитячої, казкової літератури: “*It was like an illustration in Grimm or Hans Andersen*”. У цьому будинкові жили Бідний Лісоруб “*with Hansel and Gretel and where Red Riding Hood's grandmother lived and it was also the house of The Seven Dwarfs and The Three Bears*”. Уся казкова Західна Європа в уяві Матильди зібралась в хатинці міс Гоні.

Всередині, в хатці, було дуже чисто і дуже бідно. Матильда тут уперше в житті побачила *Primus* (Дал виділяє великою літерою цей архаїчний прилад для готування гарячої страви), спробувала смак маргарину, посиділа на ящиках замість стільців. Але їй було радісно і затишно. І вона почула історію міс Гоні. Мати померла, коли дівчинці було 2 роки. Батько, лікар, узяв для догляду за дитиною тітку, жінчину сестру. А коли Дженні виповнилося 5 років, помер батько. Тітка стала над нею дико знущатися, морити голодом. Підросла дівчинка і закінчила *Teacher's Training College in Reading*. Вислухавши розповідь, Матильда схиляється до думки, що то тітка вбила батька Дженні, а подала це як самогубство. Особливо, коли прозвучало прізвище тітки – прозвучало як вибух бомби – міс Транчбул.

Не розкриваючи на разі своїх планів, Матильда поставила міс Гоні три запитання: 1) “*What did Miss Trunchbull call your father when they were around the house at home?*” 2) “*what did your father call Miss Trunchbull?*” 3) “*what did your father and Miss Trunchbull call you around the house?*” Відповіді: 1) “*I'm sure she called him Magnus [...]. That was his first name*”; 2) “*Her name is Agatha [...]. That's what he would have called her*”; 3) “*They called me Jenny*” [9,209].

Знову маємо тріаду провідних імен, пов'язаних з головною подією казки. Серед них уже немає Матильди, бо вона – виконавиця задуманого. Є ім'я батька, яке з'являється в творі уперше. Є наймення двох головних персонажів, які входили і в основну тріаду, описану вище. Але це вже інші наймення – не міс Транчбул, а *Agatha* (Аґата) (тут ім'я директриси з'являється вперше – раніше воно ніде не вживалося); не міс Гоні, а *Jenny* (Дженні). Відзначимо і вагомість імені батька міс Гоні – *Magnus* (Магнус) “великий” (з лат.) [6,137].

Антропологічна формула, конкретна форма іменування людини, набуває тут величезного

значення. Мало є таких творів, де б ужиток саме певних антропологічних, дібраних з усього можливих найменувань персонажа, одержував настільки насичене функціонально навантаження. Не випадково й розділ, у якому йдеться про все це, називається “*The Names*”.

Час дії настав, коли *the Trunchbull* прийшла до Матильди у клас проводити урок. На цей раз її жертвою став “*a boy called Wilfred*”. Справа швидко дійшла до того, що директриса не тримала бідного хлопця за ногу, піднявши високо догори. Невідомо, чим би це скінчилося, якби Найджел Гікс раптом не закричав: “*The chalk! The chalk! Look at the chalk!*” [9,220].

Крейда самостійно писала на дошці “*Agatha, this is Magnus*”. Крейда на дошці сформулювала чіткі вимоги: віддай дім Дженні, віддай їй заробітну плату. “*If you don't, I will come and get you I will come and get you like you did me*” [9,223]. Шокована і викрита Транчбул втратила свідомість. У клас збіглися всі вчителі. Замість співчуття до міс Транчбул говорили “*Congratulations, Miss Honey!*” [9,226]. Міс Гоні сказала всім дітям іти на вулицю на перерву, а коли повз неї проходила Матильда, вона її обійняла і поцілувала.

Далі все пішло за законами хепі-енду, неодмінного в казках Роалда Дала. Транчбул втекла із садиби, яка називалась *The Red House*. А місце Гоні незабаром одержала від адвоката листа, що віднайшовся заповіт, у якому її батько заповів їй будинок і все своє майно. Матильду переведено в старший клас, де її вчителькою стала *Miss Plimsoll*, але вона щодня бігала у Червоний дім до міс Гоні, де вони розмовляли і пили чай уже в людських умовах.

Одного разу після такого чаювання Матильда прийшла додому і побачила мерседес, у який батько, мати і Майкл похапцем скидали речі. Їй оголосили: ми їдемо в Іспанію, назавжди. Їм треба було швидше тікати, оскільки вся діяльність “*Wormwood Motors*” була побудована на шахрайстві і злочинності. Вони втекли, залишивши її в Англії. А щасливі міс Гоні і Матильда, що сиділа у неї на руках довго дивились їм услід.

Повість “*Matilda*” Р. Дала стала піком творчості письменника. В повісті розкривається багатогранний талант автора у використанні власних назв та прийомів притаманих тільки Р. Далу. Антропонімна циклічність властива творчості Р. Дала є характерною рисою майстерності автора. Характерною рисою даної повісті становить використання ідеонімів, а саме біблійонімів. Слід відмітити вживання топонімів у даному творі й становлять другорядну групу онімів, які підсилюють значущість онімії твору.

З онімічної точки зору повість “*Matilda*” можна вважати вершинним досягненням Роалда Дала. У “*Матильді*”, поетонімості особливо вишукано. У центрі поетонімості антропонімна тріада – добро, зло і борець. Усе

це чітко виражено в найменуваннях. Перед фінішною напругою з'являється оновлена антропонімна тріада – приховані іменами добро і зло, а також жертва. Казка “*Matilda*” – високохудожній дитячий твір, сенсом і функціонуванням своїх онімів поглиблює себе, загострює зміст і підносить зацікавлення своїх читачів.

1. Калінкін В.М. Онімний простір та поетонімості: загальне і специфічне в обсязі й змісті // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство, 4.1 (9). Ономастика. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 24-27.
2. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Ономастика (Warszawa). – Т. 31, 1986. – С. 6-22.
3. Ковалев Г.Ф. Ономастические этюды. Писатель и имя. Монография. – Воронеж: Воронежский педуниверситет, 2002. – 275 с.
4. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – 3-е изд. – Одеса: Латстар, 2002. – 288 с.
5. Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. – М.: Рус. язык, 1986. – 576 с.
6. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен. – 3-е изд. – М.: Астрель, Аст, 2000. – 222 с.
7. Фаріон І.Д. Проблема онтологічної природи антропоніма // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство, 4.1 (9). Ономастика. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С.52-55.
8. Чучка П.П. Слов'янські автохтонні імена, гідні реабілітації // Українська мова. – 2002. – № 4. – С.97-106.
9. Dahl R. *Matilda*. – N.Y.: Puffin Books, 1998. – 240p.

The article studies stylistically loaded and exuberant onymy of Roald Dahl's novel. Due to play of words and multifunctional wealth of onyms distinctive features of the author's idiosyncrasy are described. The writer uses different types of onyms: anthroponyms, toponyms, occasional words.

Key words: *onymy, idiosyncrasy, anthroponyms, toponyms, occasional words, Roald Dahl*

Рассматривается онимное пространство повести-сказки Роалда Дала. Игра слов и функционально насыщенные онимы подчеркивают неповторимость идиостиля писателя. Повесть-сказка вмещает разные ономастические разряды: антропонимы, топонимы, зоонимы и т. д.

Ключевые слова: *онимия, поетонимості, идиостиль, антропонимы, топонимы, эргонимы, Роалд Дал.*

Людмила Станіславова

ОНИМНА СПЕЦИФИКА ДРАМ О. ІРВАНЦЯ “МАЛЕНЬКА П'ЕСА ПРО ЗРАДУ ДЛЯ ОДНІЄЇ АКТРИСИ” ТА “RECORDING”

Статтю присвячено розгляду особливостей функціонування онімів у драмах-антиутопіях О. Ірванця. Описано типи власних назв згідно з їх денотативно-номінативною класифікацією. Висвітлено роль онімів у розкритті авторського задуму. Виявлено основні прийоми використання антропонімів в аналізованих драматичних текстах.

Ключові слова: *онім, апелятив, хронотоп, функціонування онімів, драма-антиутопія.*

“Останнім часом за кількістю, різнобічністю, географією в ономастиці виходять на перше місце поетонімічні студії” [4, 134]. Особливо ваги набувають описові дослідження ономастикону окремих творів або авторів, оскільки саме вони є тим матеріалом, який дозволяє вибудовувати і удосконалювати теорію поетичної ономастики. Зацікавлення літературною ономастиккою зумовлене також активним розвитком у сучасній лінгвістиці теорії інтерпретації літературно-художніх творів, що потребує узагальнення досвіду розкодування інформації, що міститься в ономастиці, поданій у цих творах, адже “інформація ця величезна і дуже важлива для розуміння сутності художнього твору” [2, 3].

Мета нашого дослідження – з'ясувати особливості ономастикону двох драматичних творів О. Ірванця, представлених у збірці “П'ять п'єс”, передусім – розкрити, розшифрувати роль онімів у них, визначити відповідність онімів проблематиці творів, зображуваному часу та місцю подій.

П'єси О. Ірванця можна віднести до жанру антиутопій (насамперед – “Маленьку п'єсу про зраду” та “RECORDING”). Як і кожна антиутопія – це попередження людству про небезпеку, яка обов'язково супроводжує втрату гуманістичних ідеалів у суспільному розвитку, це прохання не поспішати до прірви бездуховності і безликісті. Отже, як видається, заклик до збереження гуманності людського суспільства, що є запорукою і необхідним фактором його існування, – основна ідея обох творів. Аналіз згаданих п'єс дасть можливість простежити за особливостями втілення зазначеної ідеї у кожній із них, зокрема в аспекті використання онімного матеріалу як одного із важливих художніх засобів, який бере участь у вираженні образного змісту.

Варто звернути увагу на те, що аналізовані драматичні твори О. Ірванця є модерними за

способом організації тексту. Основним у них є монолог головних дійових осіб, при цьому дія як така майже відсутня. Відтак особливої ваги набувають “неподієві” художні засоби образотворення, зокрема – онімні ресурси, що стають тими вагомими художніми деталями, у яких концентруються окремі аспекти ідейної концепції твору.

У нашому дослідженні використовується класифікація пропріальної лексики, запропонована М. М. Торчинським [3, 122–274].

Ономастикон “Маленької п’єси про зраду для однієї актриси” за обсягом незначний, проте роль кожного з онімів у цьому творі чимала. Антропоетоніми у п’єсі використовуються і для іменування головної дійової особи (ім’я *Она*), і для номінації дійових осіб другорядних (*Мона*, тьотя *Хона*), а також епізодичних (делегати *Чорник* і *Чорненко*, депутати *Чорнів* і *Чорняк*, сенатори *Чорний*, *Чоренький*, *Чорнючий*, *Чорнильний*, *Чорневич* і *Чорнер*; націоміністропетоніми *Президент*). Інші дійові особи іменуються апелятивами *хлопець*, *однокласник*, *однокурсник*; *поліціант*, *дорадник*, *старший дорадник*. Топоніми представлені ойкохоропетонімами *Чорна площа*, *Сіра площа* і адміністратопетонімами *Мараторська область*, *Тарамарська область (Тарамарщина)*, *Раматарська область*. Використані також прагмапетоніми (архітектуропетоніми *Південна мольва*) й ергопетоніми (націо-міністеріпетоніми *Народна нарада*). Майже усі пропріальні одиниці є фантастонаімами, оскільки їхні денотати не існують у реальному житті.

У п’єсі О. Ірванця показано життя України, тому майже всі оніми дібрані таким чином, щоб виступати маркерами хронотопу нашої держави. Українськими є прізвища делегатів, депутатів і сенаторів Блоку “чорної меншості” Народної наради. Та й сама власна назва *Народна нарада* асоціативно пов’язана з реальним націо-міністеріонімом *Верховна Рада*, от тільки слово “нарада” переводить цей онім до розряду емоційно негативних, знижених.

Онім *Південна мольва* номінує невизначений денотат, важко точно уявити, який саме об’єкт стоїть за цією назвою, але завдяки контекстній інформації про те, що так звана “мольва” складається з окремих терміналів і періодично (раз на сто років) вибухає, причому це супроводжується масовим відселенням людей в інші області, можна досить прозоро співвіднести *Південну мольву* із Чорнобильською АЕС.

Колористика номінацій, пов’язаних із описом політичного життя суспільства, подана у мерехтінні чорного, темно-сірого, світло-сірого кольорів і відтінків. Це і згадані прізвища політиків, утворені від єдиної основи “чорн-”, і *Чорна* або *Сіра площа*, і низка апелятивів, що позначають дитячі формування, політичні угруповання: *чорнята*, *чорні*, *сірі*, *темно-сірі*,

світло-сіра молодь, або *есесемівці*, блок “чорної меншості” у Народній нараді. Напрошується думка про те, що змальований світ швидше вмирає, ніж живе. Підтвердженням цього є оксюморон, що завершує першу дію п’єси – головна героїня, *Она*, наклавши “вельон” собі на голову, “танцює” в інвалідному візку під магнітофонний запис пісні „Горіла сосна, палала”, але ж вона *Страшно танцює. Гарно танцює. Страшно гарно танцює* [1, 15]. Це швидше схоже на танок смерті, ніж на танок життя. Додамо, що наприкінці другої дії читач дізнається – *Она* насправді не є інвалідом, прикутим до візка. Дівчина ходить, а своєю інвалідність тільки вправно інсценує, підкоряючись корисливим маніпуляціям представників політичної влади. Отже, вона є інвалідом духовним, і такою залишається у свідомості читача: прикутою до інвалідного візка духовної підлості. На жаль, і ця деталь із законами художнього твору поширюється на характеристику українського народу.

Система антропонімів і апелятивів використаних для іменування дійових осіб п’єси ніби фокусує увагу на особливому стані людської свідомості, який породжений здегуманізованим суспільством. Усе суспільство знівечене, знівельоване, про що свідчать однотипні особові імена, прізвища дійових осіб п’єси. *Мона* – подруга головної героїні, тьотя *Хона* – співрозмовниця головної героїні, яка торгує вуличною їжею, ми її не бачимо і не чуємо, але саме до неї звернена більша частина монологу героїні. До блоку “чорної меншості” верхньої палати Народної наради теж входять політики з однотипними прізвищами. Ця одноплановість – ще одне свідчення засилля суцільної типовості у поведінці суспільства, у якому навіть імена – одноманітний ланцюжок, що складається із майже однакових слів. Але особливо “увічними” постають ті, які не удостоїлися і такого іменування.

Головна героїня має ім’я, що за формою майже збігається з особовим займенником, правда, російськомовним, до того ж, ще й із нетиповим наголосом – в імені *Она* наголошується перший склад, на чому особливо наполягає автор у першій ремарці. Якщо співвіднести ім’я *Она* з іменами *Мона*, *Хона* – можна помітити, що головна героїня хоч і має ім’я, але воно – усічене, ще більш спрощене, ніж імена інших поїменованих осіб, це ім’я не можна співвіднести ні з певною мовою, ні, через явне порушення у наголошенні, з певними мовними нормами. І це – одне зі свідчень негативної авторської оцінки. Отже, система особових імен п’єси дозволяє утвердитись у думці: чим ближче людина до політичної боротьби (хоч правильніше було б сказати – псевдополітичної), тим менше у ній людського, індивідуального, тим більше викривленого, ненормального.

Ще один герой п’єси, ватажок есесемівців, який, до того ж, має безпосередній стосунок до долі героїні, оскільки саме він – її коханий і закоханий у неї, взагалі не має імені. Його номінації – апелятиви *хлопець*, *однокласник*, *однокурсник*. Таке обділення іменем є своєрідним вираженням найнижчої оцінки, на яку може заслуговувати особистість.

Отже, суспільство, хворе на тоталітаризм, приречене на нікчемність і злидні, на нівеляцію усіх проявів людського життя, ігнорування особистостей, яку й засвідчують і самі антропоніми, дібрані автором, і прийом їх використання – прийом антропонімічного обмеження.

Виявляють цю ідею й інші оніми, представлені у тексті. Хіба не є ознакою безглуздості суспільного життя ампліфікаційний ряд адміністратопетонімів, які є результатом лише переставлення окремих складів, що вже саме по собі свідчить про недолугість їх творців. А ще ж варто взяти до уваги негативне їх емоційне забарвлення, яке задається і двома виразними маркерами: співзвучністю оніма *Мараторська область* із лексемою “мораторій”, етимологія якої пов’язана зі значенням “смерть”, і використанням у цьому ряду синонімічної назви *Тарамарщина*, яка теж має знижено-емоційне забарвлення.

І навіть ті оніми, які, за логікою, мали б чітко відбивати різницю між політичними силами, що постійно протистоять одна одній, мають умовно опозиційний характер (йдеться про ойкохороніми *Чорна* і *Сіра площа*). Такі найменування асоціюються з пропріативом *Червона площа*, що є одним із символів тоталітарного радянського режиму. Така назва, схоже, почергово перейменовується залежно від того, “чорні” чи “сірі” приходять до влади. До речі, далі із монологу *Они* з’ясовується, що особливої різниці між політичними силами немає. Таким чином, представлена в ойкохоронімах опозиція виявляється досить уявною і зводиться контекстом до тієї ж нівеляції. А це підтверджує примарність політичної організації змальованого суспільства.

Отже, “Маленька п’єса про зраду...” є болісним попередженням українському народу про можливий розвиток подій у суспільстві, яке керується антигуманними політичними ідеалами.

П’єса “RECORDING” є драматичним дослідженням уже не окремої країни, а всього суспільства, що остаточно загнало себе у пастку воєнного протистояння, яке не тільки виснажило усі ресурси світу, але й остаточно втратило здоровий глузд, практично не залишило ні людству, ні планеті жодного шансу на життя. Із тексту п’єси, що, крім декількох авторських ремарок, становить собою монолог-сповідь головної дійової особи – *СТАРОГО*, дізнаємося, що під час тимчасового замирення після

Четвертої світової війни людство витворило цілком відповідну своєму божевільному стану виборчу систему. Згідно з цією системою, шляхом обрахування результатів аналізу крові усіх жителів планети визначається людина, у крові якої міститься усереднена кількість кров’яних тілець, і саме ця людина мусить взяти участь у “виборах”, тобто одноосібно вирішити, яка політична сила (чи то мамайська, чи то бабайська) має панувати у світі. Як бачимо, уже внутрішня форма, покладена в основу цих назв, не залишає сумніву в авторській оцінці “основних політичних сил”. Відповідною є і їхня подальша характеристика, з якої дізнаємося, що *мамайці* – за добробут кожного, а *бабайці* – за добробут усіх. *Ті* – за спокій, а *ці* – за безпеку [1, 63]. Однак суцільне божевільля може призвести тільки до самознищення. Тому досить очікувано з’ясовується, що вибору перед єдиним *Виборцем* практично немає. У *Виборчій Дільниці*, якою став переобладнаний *Космічний Мілітарний центр*, двох кнопок на пульті у *Залі голосування* немає. *Виборець* може від імені усього людства натиснути тільки на одну кнопку, він може тільки знищити і мамайців з бабайцями, і все живе на планеті заодно, незважаючи на всю хитромудру систему заходів самозбереження, яку вибудовували для себе можновладці. Що *Виборець* і робить, будучи породженням остаточно „звихнутого” суспільства.

Аналіз представленої у “RECORDING” системи онімів дозволяє зробити висновок, що і у цій п’єсі оніми слугують не тільки і не стільки для номінації, скільки для увиразнення ідейного змісту твору.

Особливістю п’єси є майже повна відсутність типових для драматичного жанру антропоетонімів. Головний герой іменується лише в авторських ремарках за допомогою відапелятивного антропоетоніма *СТАРИЙ*. При цьому автор досить своєрідно обіграє семантику апелятива, покладеного в основу іменування: *З глибини темного простору з’являється СТАРИЙ. Він дуже-дуже старий. Або не дуже. А може, й зовсім не старий* [1, 45]. Це початок авторської ремарки першої дії п’єси – знайомство з головною дійовою особою. І уже цей початок формує у читача думку про те, що формальна вікова ознака – не основна у виборі іменування. Яка ж ознака є основною? Сприйняття змісту твору дозволить надалі дійти висновку: “старий” у цьому випадку – такий, що, незалежно від кількості прожитих років і не через фізичний вік, вичерпав усі можливості розуму, духу, волі особистості, дійшов до межі, за якою неможливий не тільки подальший розвиток, але й існування. І саме цей герой репрезентує людство, виступаючи його останнім представником, отже, його трагічна „старість” стає ознакою і людства нашої планети. Таким чином, відапелятивний антропонім набуває ознак символічної номінації.

Давати імена іншим дійовим особам в автора п'єси не має навіть потреби. У монолозі-сповіді *СТАРОГО* виринають згадки про дружину, маму, батька, про представників влади, які супроводжували *СТАРОГО* до Виборчої Дільниці (він називає їх „провідники“, „супутники“), про стюардесу гіперзвукового трансконтинентального лайнера – але імена їм не потрібні. Це, власне, уже майже не люди, а тільки елементи велетенського механізму самознищення, на який перетворилося населення планети. На цьому тлі суцільної „безіменності“ привертають увагу всього три антропоетоніми – особові імена *Лоло*, *Боло* та *Міоло*. Це імена дітей *СТАРОГО*, вони час від часу виникають у його свідомості, що все більше затьмарюється, виступаючи, очевидно, гірким свідченням того, що у світі *СТАРИХ* не має майбутнього навіть те, що споконвіку наділене потенційними можливостями до зростання, до розвитку, до активної дії – „молода парость“ людства. Молоді сили могли б урятувати людство, але не врятовують. Усвідомлення поіменованості дітей робить гіркоту від сприйняття цієї істини ще гіркішою, адже вони, хоча б через те, що мають особові імена, єдині зі всіх дійових осіб твору можуть претендувати на те, щоб сприйматися як особистості. Але ті ж самі імена є і свідченням приченості дітей. Це той самий ряд одноманітних антропонімів, що, як і в „Маленькій п'єсі про зраду...“, репрезентує чи не основний симптом „хворого суспільства“ – нівеляцію особистості: однією-двома літерами розрізняються імена. Очевидно, така ж прикра одноманітність притаманна і людям, яких вони називають.

Підкреслює що характеристику змальованого у п'єсі суспільства ще один штрих. Іменами, на відміну від більшості дійових осіб п'єси, автор наділяє гумових „ляльок із секс-шопів“, що їх на одному із поверхів велетенського сховища знайшов *СТАРИЙ*. Тих ляльок – величезні партії, адже готувалися „найрозумніші на планеті“, відсиджуватися у сховищі „всерйоз і надовго“. Так от, імена ляльок, на відміну від людських, є досить своєрідними для кожного „гумового різновиду“ – *Саллі*, *Холлі*, *Барбі*, *Саманта*, *Блек Чері*. Наділяє їх автор і різними ознаками: *білява Саллі й довгонога Холлі, тоненька Барбі й шиногруда Саманта, і ще лискуча чорношкіра Блек Чері* [1, 61], на відміну від дітей *СТАРОГО*, у свідомості якого час від часу виникає лише одна характеристика дітей – їх вік, та й то з постійною плутаниною кількості років. Можна зауважити, що свідомість *СТАРОГО* – хвора, потьмарена жадливістю зробленого ним вибору, самотністю і суцільною темрявою сховища, але ж він є головною дійовою особою, він репрезентує людство, і саме таким, яким є *СТАРИЙ*, залишається нам це людство сприймати: здатним

розрізняти, індивідуалізувати швидше предмети, ніж собі подібних.

Підтвердженням таких уявлень про людство є ще одна деталь тексту, пов'язана і представлено у ньому системою онімів. Подаючи через монолог *СТАРОГО* інформацію про виборчу систему, до створення якої спромоглося „бабайсько-мамайське“ суспільство, автор використовує хрматопоетоніми-синоніми *ВеКа*, *Всепланетний Комп'ютер*, *Великий Комп'ютер*. Саме *ВеКа* є верхівкою перевернутої з ніг на голову виборчої системи і графічні особливості хрматопоетонімів (велика літера у запису кожного слова назви), семантика означальних компонентів „Всепланетний“, а особливо „Великий“, свідчать насамперед про самоприниження людства, самопідкорення машині, механізму, тобто тому, що втілює абсолютну бездуховність і байдужість. Свідченням такого самоприниження, готовності до тотальної покорності є і низка інших представлених у тексті п'єси онімів, пов'язаних із описом виборчої системи: *Великий Вибір*, *Виборча Дільниця*, *Єдиний Виборець*, *Виборчий статут*, *Виборча Зага*, *Виборчий пульт*.

Топопоетоніми, перцептопоетоніми і идеопоетоніми п'єси „RECORDING“ також мають своєрідне образне навантаження. Автор використовує і реальні топоніми (*Нова Зеландія*, *Шпіцберген*, *Норвегія*; *Африка*), і фантастичні (*Трансальбанія*, *Панамський Крижаний хребет*, *Північна Сахара*, „Угорська улоговина“, *Китайський океан*, космоаеропорт *Токмо-Маким*, хронопоетонім *Четверта Світова війна*). За допомогою цих пропріальних одиниць, а також товаропоетонімів „*Колгейт-3000*“, „*Поморін*“, віскі „*Білий кін*“ і „*Метакса*“, піцца „*Везувіо*“, трансляціопоетоніма *Останні Вісті* автор майстерно позначає і характеризує хронотопонімікон п'єси. Фактично, це уся планета, планета майбутнього (після Четвертої Світової війни), у якому життя доведене до найбезглуздіших форм. Про це, зокрема, свідчать і самі фантастичні, і контексти, у які вони вводяться: *Чи ж моя добра мама, народжуючи мене багато-багато років тому в маленькому баварському селі, там, де ліси Нової Зеландії стрічаються зі степами Північної Сахари, де волохаті ящірки у квітні щебечуть на деревах своїх любовних пісень, а обидва місячечки лють своє тихе світло на блакитні лотоси степових озерець [...] чи ж думала вона, що її первісткові, її синочкові випадє така страшна, така нелюдська доля?* [1, 46]. Але використання фантастичних поруч з онімами нашого часу дозволяє „прочитати“ прозоре авторське застереження: саме у наш час започатковуються, викохуються ті безглузді, антигуманні ідеї та закони, які згодом обов'язково стануть смертельними для цивілізації, для усєї планети.

Як відомо, у талановитому творі вдало дібрані власні назви сприяють його художній викінченості і довершеності. Це положення чинне і для п'єси О. Ірванця, які є не тільки відгуком на болочі проблеми сьогодення нашої країни і всього світу, але й зразком майстерної організації художнього матеріалу. Для кожної п'єси О. Ірванець знаходить своєрідний онімний комплекс, необхідний для розкриття її суті і форми. Прийоми у використанні антропонімів у кожній п'єсі мають специфіку. У „Маленькій п'єсі про зраду...“ застосовано прийом антропонімичного обмеження (обділення іменем, його формою) відповідно до ступеня негативності авторської оцінки тієї чи іншої дійової особи. У „RECORDING“ – прийом антропонімійної мінімалізації, але використовується цей прийом певним чином „навіпаки“: особові імена мають декілька епізодичних дійових осіб, навіть предметів, а головна дійова особа іменується відапелятивним антропоетонімом, який, однак, набуває вимовлічного значення. Інші розряди онімної лексики використовуються для творення антиутопічного хронотопу, причому з виразним прагненням автора зазначити зв'язок між реальними майбутнього і сьогодення, яке й може сформувати це неприйнятне для людства майбутнє.

1. Ірванець О. П'ять п'єс. Проза / О. Ірванець. – К.: Смолоскип, 2002. – 120 с.
2. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – укр. мова / Т. І. Крупеньова. – Одеса, 2001. – 16 с.
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
4. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К.: Міленіум, 2010. – 238 с.

Статью посвящено рассмотрению особенностей функционирования онимов в драмах-антиутопиях А. Ирванца. Описано типы имен собственных в соответствии с их денотативно-минимативной классификацией. Показано роль онимов в процессе апперцепции авторского замысла. Описано основные приемы использования антропонимов в анализированных драматических текстах.

Ключевые слова: оним, апеллатив, хронотоп, функционирование онимов, драма-антиутопия.

The article deals with the peculiarities of functioning of onyms in dramas-antiutopias of O. Irvanets. Types of onyms are described according to their denotative and nominal classification. It's represented how onyms help to develop the author's conception. Main types of usage of anthroponyms in analyzed drama texts are represented.

Key word: onym, appellativ, chronotop, functioning of onyms, drama-antiutopia.

Олеся Сколозdra-Шенітко

НОМІНАЦІЯ ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті проаналізовано онімні номінації осіб духовного стану в українській літературі. Встановлено основні словотвірні моделі прізвищ персонажів, досліджено специфіку вживання власних імен духовенства. З'ясовано стилістичні функції вживання таких літературно-художніх антропонімів.

Ключові слова: антропонім, номінація особи, прамовисте ім'я.

Художній твір – це складна система, кожний компонент якої має своє стилістичне навантаження, допомагає розкрити основну ідею твору тощо. Для будь-якого художнього тексту звичайні притаманні такі ознаки, як цілісність, зв'язність, подільність та інформативність. Одним із найважливіших засобів зв'язності художнього тексту є номінації осіб, які нерідко характеризують персонажів за вчинками, світоглядними позиціями, характером, поведінкою чи зовнішнім виглядом.

Предметом дослідження у статті є онімні номінації осіб духовного стану в художній літературі XIX-XX ст. Під номінаціями осіб духовного стану розуміємо назви священників, вищих духовних чинів, богословів і дяків.

Мета статті – проаналізувати засоби та способи номінації осіб духовного стану в українській літературі, з'ясувати стилістичне навантаження таких номінів.

Номінації осіб духовного стану в художній літературі мають свою специфіку. Зокрема, дослідники неодноразово зазначали, що українське духовенство віддавна іменувалося канонічними варіантами імен, а найпоширенішою серед прізвищ була модель на –ович, -евич та -ськ(ий). Звичайно, в художньому творі письменник не лише дотримується канонів загальнонародного іменника, але й нерідко обирає для таких номінацій прозору внутрішню форму, якою натякає на рід занять персонажа.

Духовенство зображено в багатьох творах українських письменників, з-поміж яких варто згадати твори А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Леся Мартовича, І. Франка, О. Кобилянської, Остапа Вишні та ін.

В українському мовознавстві поки що немає ґрунтового дослідження номінацій осіб духовного стану, хоч деякі спроби аналізувати такі номіни вже були, зокрема в монографіях Л. Белея [1], [2], статті О. Сколоздри [7] та ін.

Характерною рисою номінації духовенства, як зазначав Л. Белей, є те, що „починаючи з XIV століття, українське духовенство іменувалося, як правило, канонічними варіантами християнських

імен” [1, 51]. Про вибір архаїчних імен для називання осіб духовного стану зазначала також Л. Колоколова [4, 12]. В аналізованих творах української літератури зафіксовано такі власні імена для номінації священників: *Антоній, Атанасій, Валентій, Вінцентій, Гаудентій, Іван, Єремія, Глія, Ісидор, Квінтіліан, Методій, Софрон, Спиридон, Хризостом* (І. Франко), *Ісакій, Павел, Палладій, Тарасій, Харитін, Христофор* (І. Нечуй-Левицький), *Гервасій, Яким* (А. Свидницький), *Юліан* (О. Кобилянська), *Мельхиседек* (О. Ільченко), *Яков* (І. Багрянний), *Лука, Іоан* (О. Назарук) та ін.

Найпоширенішою моделлю прізвищ духовенства (16 антропонімів) виявилася модель онімів на **-ськ(ий), -цьк(ий)** (*Андрієвський, Введенський, Воздвиженський, Моссаковський, Лопатинський, Завіновський* (І. Нечуй-Левицький), *Всякдарсовершенський, Деревацький, Красицький, Телесницький* (І. Франко), *Ковинський, Люборацький, Робусинський, Собальський, Петропавловський* (А. Свидницький), *Лісовський* (О. Назарук) та ін.). Також досить чисельною (8 антропонімів) виявилася модель прізвищ на **-евич, -ович** (*Барусевич, Верещевич, Кричевич, Чимчикевич* (І. Франко), *Прокопович* (І. Нечуй-Левицький), *Кабанович, Радович* (Л. Мартович), *Цезаревич* (О. Кобилянська)). Прізвищ інших моделей зафіксовано 9 (*Архистратиг, Валігура, Зварич* (І. Франко), *Матчук, Підлизайко, Трищин* (Л. Мартович), *Балабуха* (І. Нечуй-Левицький), *Богоявлення, Ксендзук* (Остап Вишня) та ін.).

Нерідко літературно-художні антропоніми (ЛХА), вжиті для номінації священників, характеризують персонажів за видом діяльності, зовнішністю, поведінкою, характером тощо. Часто такі антропоніми містять в основах церковну лексику, зокрема назви християнських свят. Наприклад, у ЛХА *Введенський* вбачаємо свято Введення в храм Пресвятої Богородиці (4 грудня), в ЛХА *Воздвиженський* – свято Воздвиження Чесного Хреста (27 вересня), в ЛХА *Петропавловський* – свято верховних апостолів Петра та Павла (12 липня), в ЛХА *Богоявлення* – свято Богоявлення Господнього (19 січня), а в ЛХА *Главосіка* – християнське свято Усічення Голови Івана Хрестителя (11 вересня), яке в народі називають Головосік [9, 73]. Церковна лексика також відображена в онімах *Архистратиг, Всякдарсовершенський* та *Ксендзук*. ЛХА *Архистратиг* із незакінченого твору Івана Франка “Із записок мученика” є промовистим і містить натяк на рід занять персонажа, оскільки у християнській традиції номен *Архистратиг* вживався для номінації Архангелів – старших ангелів, основне завдання яких – пророкувати людям.

Для священника з твору “Наша публіка” І. Франка вжито номінацію *Хризостом Всякдарсовершенський*. Вибір такої назви зумовлений професією іменованого персонажа. По-перше, обрано рідкісне церковне ім’я

Хризостом, доантропонімна семантика якого – “златовуст, красномовний” [13, 401], що містить вказівку на фах персонажа. По-друге, номінацію для святого отця Східної церкви – Іван Золотоустий. Іменна номінація для персонажа посилюється прізвищевою. Так, ЛХА *Всякдарсовершенський* утворено шляхом суфіксації (додався суфікс **-ськ**) та лексикалізації слів, які священники проголошують на Святій Літургії, – “**Всяк дар совершенний з висоти єсть**”.

Церковна лексика також лежить в основі прізвища *Ксендзук*, вжитого у творі Остапа Вишні. У цьому ЛХА вбачаємо слово *ксендзук* – “польський католицький священник” [12, IV, 380]. Таким чином, назва персонажа вказує на рід його занять.

Інші ЛХА опосередковано, через нитку відповідних асоціацій вказують на духовний стан носіїв. Наприклад, оповідання “*Отець-гуморист*” має реальне підґрунтя, оскільки зображує життя школярів у Дрогобицькій гімназії, їхніх учителів тощо. Головним персонажем твору виступає отець Телесницький. Онімну номінацію *Софрон Телесницький* Франко переніс в оповідання з реальною антропонімікою як дійсну назву реальною персонажа [3, 114], який був надто жорстокою, напівбожевільною людиною. Проте письменник не просто переносить цю номінацію, а обіграє її, висуваючи на перше місце яскраві конотації. Первісно ім’я *Софрон* означало “із здоровим розумом”, “розважливий” [8, 87]. Якщо ж основне взяти етимологічне значення імені “людина зі здоровим розумом”, то контекст твору показує цілком протилежні характеристики персонажа: “... головним, а може й єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризський плім, що тече з жовчевого успособлення, в недоволеній, чимось покривдженій або упослідженій вдачі, з *хорого організму* або з *хорої душі* (курсив наш – О.С.-Ш.)” [14, т. 21, 292].

У прізвищі персонажа *Телесницький*, як зазначає Т. Пастух, відчутне певне семантичне відлуння, яке у сюжетному розвитку породжує досить вдалі конотації. “Насамперед, прізвище вчителя настановує на ті садистичні форми покарання, які той застосовував усе з більшою й більшою майстерністю. Учні власне і повинні були сприймати свого вчителя як Телесницького (в акцентовано *тілесній* іпостасі), адже вони добре відчували його науку на власній шкірі. Окрім того, в релігійній традиції значення тілесний протиставляється значенню духовний... Відповідно прізвище вчителя виступає у контрасті з його високою духовною місією” [6, 154].

Автор також обіграє прізвище ще однієї реальної особи у творі – катехита отця Красицького. У прізвищі персонажа можна

виділити слово *краса* – “властивість, якість гарного, прекрасного” [12, IV, 326]. Іменованний персонаж, справді, був гарною, доброю людиною, улюбленим вчителем і повірником учнів: “*Своєму улюбленому катехиту о. Красицькому ми найскорше були б пожалувалися, та, на жаль, він зараз з осені нахорував і науку релігії замість нього обняв той сам наш кат о. Телесницький*” [14, т. 21, 307].

Нерідко ЛХА вказують на зовнішність, характер і вчинки персонажів. Характеристику зовнішності персонажа містить ЛХА *Балабуха*, вжитий у творі І. Нечуя-Левицького “*Старосвітські батюшки та матушки*”. В основі такого номена лежить апелювання *балабуха* (*балабух*), що означає “повільна, вайлувата людина” [11, 22]. На нашу думку, такий онім характеризує поведінку та зовнішність персонажа, а саме повільність, вайлуватість, про що свідчить контекст твору: “*Ой, паничу, помаленьку злазьте, бо воза поламаєте! – сказав погонич, оглядаючись. – Знову нас батюшка лятимуть, як ляли за того воза, що ви розтропили торік... Його здорова, важка постать аж гупнула, неначе хто кинув на землю лантух пашні*” [5, т. 2, 287]; “*Балабуха, ледве соваючи ногами, посунув до хати*” [5, т. 2, 287].

Найчастіше ЛХА характеризують персонажів за поведінкою, якимось вчинком тощо. Так, промовистим прізвищем наділено ще одного персонажа твору “*Старосвітські батюшки та матушки*” – *Петра Завіновського* – І. Моссаковських. Контекст твору свідчить, що цей другорядний герой оженився на дочці священника лише через те, що у придане (віно) їй переходила парафія, тобто він одружився за “*віно*” – заст. “посаг” [12, I, 677]. З іншого боку, спостерігаємо у творі й інші конотації антропоніма, пов’язані з лексемою *завіна*, що означає “хвороба”, “різкий, пекучий біль у грудях чи животі” [12, III, 51]. Про таку мотивацію свідчить контекст твору: “*Це не Завіновський, а правдива завіна!*” [5, т. 2, 492].

Прізвища інших священників менш промовисті, але чітко відповідають моделі священничого іменування, зокрема утворені з допомогою суфіксів **-ськ(ий)** та **-ович, -евич**: *Моссаковський, Лопатинський, Прокопович*. У прізвищі давнього священничого роду *Моссаковських* вбачаємо також деякі конотації, зокрема в його основі лежить антропонім *Моссак*, який у “Словнику українських імен” І. Трійняка пов’язаний з іменем відомого біблійного персонажа *Мойсей* [13, 244].

Підбираючи прізвища для священників у творі “*Знеохочений*”, І. Франко насамперед звертав увагу на знаряддя їхньої діяльності – спів та проповідь, тому й наділив їх такими прізвищами, як *Кричевич* та *Верещевич*. Звісно, тут відчутна певна іронія щодо іменованих персонажів, оскільки виходить, що замість співу

один священник кричав, а інший верещав. Цікаво також те, як з допомогою цих ЛХА І. Франко зображує майновий стан іменованих духовних осіб. Так само, як вереск є сильнішим проявом крику, так і Верещевич є багатшим, ніж Кричевич: “*Довідавшись, що в тім домі незабаром має відбутися празник, на який, крім інших гостей, приїде багатий священник Кричевич із двома дочками та ще багатший Верещевич із одною одиначкою, він (Денис – О.С.-Ш.) постановив собі діждатися того празника та поспробувати щастя з тими паннами*” [14, т. 15, 33].

В оповіданні “*Афонський пройдисвіт*” І. Нечуя-Левицького осіб духовного стану називає канонічними іменами: *Палладій, Тарасій, Єремія, Ісакій*, що відповідає традиційному іменуванню духовенства. Проте номен деяких персонажів письменник вживає не лише з метою назвати героя, але й охарактеризувати. Так, називаючи персонажа *Палладія*, автор обіграє кілька антропонімів. З контексту твору дізнаємося, що отець Палладій таке ім’я обрав собі вже в чині благочинного. Насправді він звався *Павел*: “*Отець Палладій в мирі звався отець Павел Андрієвський*”. Отже, змінюючи власне ім’я, письменник залишає початкові літери в антропонімах: *Павел – Палладій*. Справжнє прізвище персонажа *Андрієвський* відповідає традиційній моделі іменуванню духовенства на **-ськ(ий)**.

Окрім власних імен, персонажів твору поіменовано прізвищами. Отця Ісакія названо *пастернаком* через його рід, а отця Єремію – *карлюкою-небогою*: “*Він (Тарасій – О.С.-Ш.) подражнив отця Ісакія пастернаком, а отця Єремію карлюкою-небогою, що була у Бога, як співають у пісні. Ісакій і справді був схожий на пастернак, на цю довгу та трохи кострубату огородню овоч*” [5, т. 2, 588].

Ще одного персонажа твору, який хитро обдурює духовенство і якого письменник називає “афонським пройдисвітом”, названо *Христофором Хрисантовичем Копронідосом*. Оскільки твір присвячено духовенству, то й особу не духовного стану, але тісно пов’язану зі священниками, названо на взірць духовенства, зокрема церковним грецьким іменем *Христофор*, що з грецької мови означає “хрестоносець” [13, 403], та іменем по батькові *Хрисантович* (від Хрисант – “золотоцвітний” [13, 401]). Отже, буквально номінація персонажа означає “золотий хрестоносець”. Така назва яскраво характеризує героя, який носив хрести і всякі інші речі нібито зі святої гори Афон.

Іван Франко у незакінченому драматичному творі “*Сватання пана Хвиндюка*” іронізує над побутом священничих родин, тому й обирає для дійових осіб антропоніми з яскраво вираженим

іронічним відтінком. Очевидно, що номінація осіб у цьому творі зумовлена соціалістичними поглядами молодого письменника. Головного персонажа твору наділено антропонімом *Главосіка* [14, т. 24, 397], який опосередковано характеризує рід діяльності носія, оскільки в номені відчутний натяк на християнське свято Усічення Голови Івана Хрестителя. Інших священників названо номенами *Коритко*, *Копитко*, *Хвиндюк*, *Шкуратовський*, які мають яскраве іронічне забарвлення, про що свідчать їхні основи. Подібні номінації, зумовлені соціалістичними поглядами автора, також спостерігаємо у творах Леся Мартовича: *Кабанович*, *Підлизайко*, *Трицин*. Проте не можна стверджувати, що все духовенство у Франка та Мартовича зображено в сатиричному плані. Іван Франко, зокрема, виводить і позитивних героїв-священників, наприклад, греко-католицького отця Чимчикевича з твору «Місія», священника Красицького, отця-ректора Барусевича з твору «Отець-гуморист» та ін.

Отже, номінація священників в українській літературі має свою специфіку. Насамперед вона базується на реальному іменнику духовенства, має характерні словотвірні особливості і виконує не лише номінативну, але й характеристичну функцію.

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX століття / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко: у 9 кн. / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Кн. друга: Цілом нормальна школа. – Львів: Місіонер, 2001. – С. 114.
4. Колоколова Л. И. Имена собственные в раннем творчестве А. П. Чехова (литературно-художественная антропонимия) / Л. И. Колоколова. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1961. – 76 с.
5. Нечуй-Левицький І. Твори: у 2 томах / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Наук. думка, 1985.
6. Пастух Т. Конотації прізвиськ та імен персонажів у прозі Івана Франка / Тарас Пастух // Українське літературознавство: зб. наук. праць. – Львів: Вид-во ЛНУ імені І. Франка, 2006. – Вип. 68. – С. 153–162.
7. Сколоздра О. Явище гетеронімації особи у художньому тексті (на матеріалі оповідань Івана Франка про духовенство) / Олеся Сколоздра // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія / [редкол.: Матвійшин В. Г. (голова) та ін.]. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV-XVIII. – С. 365–368.
8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська; за ред. В. М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1986. – 311 с.
9. Скуратівський В. Святвечір: Нариси-дослідження у двох книгах / Василь Скуратівський. – К.: Перлина, 1994. – Книга друга. – 192 с.

10. Словар української мови / [Збір. ред. журн. «Киевская Старина» / Упоряд. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
11. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
12. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. I-IX.
13. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк / [відп. ред. І. М. Железняк]. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
14. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко / [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1976-1986. – Т. 14-22 (Паспортизуючи ілюстративний матеріал, у квадратних дужках також указуємо том і сторінку)

In the article the nominations of persons of clergy consisting are analysed of Ukrainian literature. The basic word-formation models of the last names of heroes are set, investigational specifics of the use of the proper names of clergy. The stylistic functions of the antroponyms are found out.

Key words: nomination of the person, antroponym, "token names".

В статті проаналізовані онимніе номінації лиц духовного сословія в українській літературі. Установлені основні словообразовательні моделі фамилий персонажів, исследована специфика употреблення собственных имен духовенства, выяснены стилистические функции таких литературно-художественных антропонимов.

Ключевые слова: антропоним, номінація лица, красноречивое имя.

УДК 81' 373.23:823

ББК 81.2 Ук – 4

Гафія Василевич, Уляна Рис

АСОЦІАТИВНО-СМИСЛОВІ ЗВ'ЯЗКИ АНТРОПОНІМІВ У СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА)

У статті на матеріалі оповідань Леся Мартовича розкрито функції власних особових назв з погляду їх асоціативних можливостей та поширення семантичного поля в художньому тексті.

Ключові слова: антропоніми, художній текст, асоціації, лексична семантика, Леся Мартович, іронія, сатира.

Цікавим аспектом дослідження мови художніх творів є розкриття ролі антропонімів, їх функціонального навантаження у мовній тканині тексту. Група власних особових імен надзвичайно багата завдяки широкому спектру тематики і проблематики, а також оригінальним творчим пошуком письменників.

Розкриваючи ознаки літературної онімії, Ю.О. Карпенко зазначає: «Якщо основною функцією власної назви в мові є диференціальна

(номінативна або ідентифікаційна), то в літературі вона, хоч і зберігається, але втрачає свою першість. У художній літературі головною є функція стилістична, яка проявляється у двох різновидах: а) *інформаційно-стилістична*, виразником якої є внутрішня форма власної назви і яка містить соціальні, ідеологічні, характеристичні дані; б) *емоційно-стилістична*, яка викликає певну оцінку, емоційне ставлення до зображуваного» [3, 34].

Антропонімний простір малої прози Леся Мартовича є досить багатий, причому функції соціального навантаження притаманні багатьом персонажам оповідань.

Передовсім хочеться звернути увагу на структуру антропоформул письменника. Значна їх частина складається лише з особового імені (Іван, Івась, Петро, Петруньо, Андрій, Андрійко, Грицько, Митруньо, Николка, Сафат, Семен, Митер, Юрцуньо, Абрамко, Панько; Аничка, Олена, Катерина, Калина, Варвара, Параска, Семениха, Грициха, Йваниха, Проциха, Юрчиха), із прізвищами (Ціпенюк, Момчинський, Кривдунський, Болотневич, Гнатковський, Кабанович), рідко із прізвиськами (Банат, Мудрагель), а також з особового імені та прізвища (Петро Коваленко, Семен Заколесник, Семен Колотило, Микола Підпалений). І зовсім відсутні в оповіданнях власні назви за формулою «особове ім'я + ім'я по батькові», бо, як відомо, вони не були характерними для українців (особливо це стосується Західної України), а привнесені згодом з російської системи найменування.

Великий знавець селянської психології, Леся Мартович у своїх оповіданнях сконцентровує увагу читача на людських характерах, на світосприйманні персонажів. Як тонко підмітив Юрій Гаморак, син Василя Стефаника, «Мартович не тільки бачив, але й розумів кожний найменший рух, найменшу гримасу на обличчі селянина. Усі ці зовнішні порухи, яким із невтомною цікавістю приглядався ціле життя, він умів синтезувати, умів складати їх разом з повним уявленням про цілість, немов мистець – кольорові камінчики, щоб створити з них мозаїку-образ, і то, – треба піднести, – образ людини» [1, XL].

Передовсім Леся Мартович «звертався до народної мови як до найціннішого прояву дару природи, для того щоб перетворити цю мову в сильну зброю» [5, 39]. Письменник творчо використовував народну фразеологію і, наповнюючи її гострим політичним змістом, надав їй соціального звучання. І в такому аспекті неабияку роль відіграють антропоніми, зокрема у прізвищі Івана Рила з однойменного оповідання відбита сутність політичного явища – вибори до австрійського парламенту. Дослідник творчості Леся Мартовича Федір Погребенник зазначив: «Тип Івана Рила, який у фольклорі зустрічався під різними сатиричними назвами (Свиня,

Микита Хрунь, Ковбасюк), мав життєву підоснову, він реально існував з того часу, відколи почала діяти в Австро-Угорщині «свинська конституція», що давала змогу польській шляхті, австрійським урядовцям за допомогою підкупу й обдурювання народних мас утримуватись при владі» [6, 70]. Особливо їдкою є портретна характеристика персонажа: «Ви лиш послухайте, що за штукар той Іван Рило: він умів в усяку твар перекидатися. Дивитися на нього, так він чоловік, як і другий; аж нараз гоп і стане вам або свинею, або псом, або зайцем, або чим» [4, 49].

Сатиричну тональність персонажа підсилюють елементи зоохарактеристики: «сунеться задом до дверей та й бринить, наче та мушка під осінь» [4, 50]; «...став грубий та розкішний, – ну, просто в годованого кабана перекинувся, ось-ось не рохкає. Та й грубим голосом гукає, наче віл:

– Проступіться!» [4, 49]; «огризається..., достоту наче той пес, ще й зубами клацне», «спустить вуха, загне хвіст під себе», або, залежно від обставин, «піднесе хвіст, насторожить вуха, збицкається та й летить»; «він ходить, наче та блудна віця» [4, 50].

В узагальненому типі Івана Рила автор висміює перевертнів, підкупних «хрунів» і тих, хто підкупляє; такі «хруні», на жаль, не перевелися й зараз. І якими актуальним є застереження письменника в кінці оповідання: «Особливо в часи виборів він має велику міць. Стережіться, добрі люди, Івана Рила, бо він, як та мушка в око впаде, так він у чоловіка вскакує» [4, 52].

До болючої теми виборів письменник звертається і в оповіданні «Смертельна справа», у якому вміло поєднано місце «правиборів» – село Тупівці, та полілог «правиборців», у якому прізвища стали важливим засобом психологічного характеротворення:

«На правибори в селі Тупівцях прийшов лиш війт і сім радних, бо в селі навіть ніхто не розумів, що воно таке ті вибори й до чого вони.

Зачалося голосування. Комісар став викликати правиборців по імені:

– Війт Іван Дишлюк, на кого голосуєте?

– На себе, – відповів війт.

– Петро Підошва, на кого?

– На себе, – відповів високий і плечистий мужик.

– Семен Крук, на кого?

– На себе, – відповів присадкуватий радний у розцінканій сорочці.

– Грицько Хаврій, на кого?

– Цей на себе, той на себе, кожний на себе.

– Чи ви, люди, подуріли, чи що вам таке? – кричав комісар.

Радні мовчали і дивилися сердито один на одного» [4, 161 – 162].

Сам цей полілог має в оповіданні важливе ідейно-художнє навантаження, розкриває добре знання автором людської психології та його майстерність в художньому осмисленні соціальних і політичних проблем.

Недарма Сергій Єфремов назвав Леся Мартовича визначним сатириком, «що вмів схопити те чи інше громадське явище й запламувати його виразними рисами. Ця сатирична кісточка становить індивідуальну прикмету Мартовича серед його товаришів і надає його творам йому тільки властивої оригінальності...» [2, 562].

Творчою фантазією талановитого письменника «актуального сюжету, майже фейлетоніста», як назвав Леся Мартовича Юрій Гаморак [1, XXXVIII], створені й інші сатиричні образи. Широтою соціальних узагальнень відзначаються навіть прізвища персонажів: отець Кабанович, суддя Кривдунський, пан Дерешкірський, секретар Момчинський, офіціал Болотневич та інші. Як слушно зауважує І.Хоцянівська, «конкретна виразність типів поєднується у творчості Мартовича з глибоким узагальненням у цих типах поведінки й особливостей великих соціально-політичних груп» [8, 141].

Вирішальну роль у формуванні символічних значень таких прізвищ відіграють асоціації, які супроводжують інтенціональні поняття та екстенціональний зміст. Асоціативні зв'язки як мотиваційні ознаки є специфічними рисами номінацій у сфері антропонімії. Так, базою для створення прізвища *Кабанович* стала проекція комплексу асоціацій, що є результатом зовнішнього сприйняття об'єкта: «той, який подібний на кабана»; для прізвища *Дерешкірський* – «той, хто дере шкіру», *Кривдунський* – «той, хто робить кривду» і т.п.

Однак такі асоціативні спостереження мають і глибинний внутрішній зміст: їх огидні постаті розкриваються не тільки в портретних характеристиках, а й у їх діях, вчинках, а також у гнівно-викривальному тоні мовлення. Ось як описується постать Кабановича в оповіданні «Лумера»:

«Упередвечері по тій дорозі, що попри Йванову хату, так то не бочка котиться, не віз із снопами сунеться, це отець Кабанович не то качається, не то йде; неначе та в байці, що одного часу та якось, бачу, таку штуку втяла, що ні йхала, ні йшла, ні летіла, ні пливала; так і отець Кабанович. Правда, зблизька придивитися, якось він тими ногами перебирає; так же не двома: тим двом помагає ще палиця, груба-прегруба бучяла [...] Та доправди, йшов він так, як слабі конята з вагою болоттям: пройде, що пройде, та й стає віддихуватись. Та й усотався ж: лице йому посиніло, очі наверх вилізають, голова аж убік перекивилася так, що й крихітку шиї було видно (а це дуже рідко лучається). Таку то жертву зробив із себе

отець Кабанович, заки зайшов перед Йванову фіртку. Та тут лиш рукою махнув:

– Це, – каже, – й гадки нема поххатисси» [4, 40 – 41].

А далі його сутність характеризується злісним мовленням:

«– Що то, – каже, – мужик гнилий! Не йшла би тота жєбрачя робити, але, пані, п'я дома!» [4, 40].

«Таке собі отець Кабанович прибрав місце та й заверещав на все горло, так аби аж до хати голос дійшов:

– Чому ви на роботу не йдете? Пияки, злодії! Я вас у кримінал віддам!» [4, 41].

А у вислові «отець Кабанович розсердилися» засобом сатири до антропоніма постає дієслівна форма множини, яка набуває тут зворотного ефекту, адже в ній нема і натяку на особливу повагу до священика.

З явним глузуванням та сарказмом зобразив автор контрастні зіставлення при зустрічі Івана Рила з паном Дерешкірським:

«Але приходить Іван Рило до пана Дерешкірського, несе шапку ще від вулиці в руках. Виходить проти нього пан Дерешкірський, та й вітаються оба. Іван Рило цілує пана Дерешкірського в руку і в коліна, а пан Дерешкірський Івана Рила в голову і в писок, лиш не цілує, але б'є, аж лоскіт іде. Паде Іван Рило на коліна, а пан Дерешкірський йому кості мне.

– Слухай, худобино! – верещить пан Дерешкірський, – маєш дати на мене голос!

– Слухаю, вельможний пане! – пищить Іван, – дай вам Боже панованє!» [4, 51]

Для додаткового стилістичного навантаження та для більшого сатиричного змалювання цієї безглуздої ситуації автор в кожному наступному реченні не втомлюється повторювати їхні імена, які й без того є досить вимовними. Антропоніми Рило й Дерешкірський отримують у цьому контексті додаткові конотації і стають одним із засобів творення сарказму щодо зображуваної письменником реальності.

Не оминув Лесь Мартович і злободенної теми зневажливого ставлення духовних отців до простих селян. Особливо виділяється отець Антоній («Мужицька смерть»). Перше, що він чинив, – це «говорив з жінкою й дітьми польськи, а на мужиків натискав, аби не говорили це, це се, але с і є.

– Учить нас с і я т и! – говорили люди» [4, 61].

Друге, що врзалось в пам'ять героя твору, – це злісна помста отця Антонія за непослух та навмисне перекручення імен дітей при їх хрещенні: «– Узав тіп на мене п і з ь м у, – говорив Гриць до жінки по якімось часі, вернувши від хресту.

– Як, за що?

– А чи ж я знаю?

– Но, а відки знаєш, що взяв пізьму?

– Як, відки? Аді, охриститв дитину Ерстиною!

– А ти ж шо?

– Та я казав: христитв, кажу, Єрина, а він охриститв Ерстина.

По двох роках охриститв знов панотець хлопця Родіоном.

– А як хлопець називаєся? Казав-єсь, що Никола?

– Таже я казати казав, коли ж бо має на мене пізьму. От і не нагадати, як назвав... Редькою назвав.

– Йой! А ти ж шо? Та як, хлопець, та аби завявся Редькова?

– Іди, питайся его. Я йому кажу Никола, а він: хрещаєся, – каже, – раб Божий Редькова, – та й решта.

Проте однак Ерстину всі звали Єриною, а Родіона Николою» [4, 62]

І тут же напрошується подібна ситуація із іменем *Нимідора* у повісті І.Нечуя-Левицького «Микола Джеря».

Юрій Гаморак тонко підмітив глибину осмислення Лесем Мартовичем тієї навколишньої дійсності, яку він та «його немилосердне око бунтаря й сатирика з величезною гостротою дивилося довкола себе, і свої спостереження, наче бджола мед, заносило глибоко в мозок, щоб пізніше передати їх, словом чи на письмі, в мистецькій картині» [1, XXXVIII – XXXIX].

У багатьох оповіданнях письменника простежується чимало жіночих імен, які названі за іменем чоловіків та утворені за допомогою форманта *-иха*: Іваниха, (Йваниха), Семениха, Проциха, Юрчиха, Грициха; і лише одна дружина називається Яновою, бо «з Івана зробився в місті Яном» [4, 100].

Наведемо кілька прикладів: «Кільканадцять днів після цього прийшли відвідати слабого Семениха з Процихою та й Іваниха. Семениха сиділа під вікном на лаві, а Іваниха з Процихою стояли коло дверей. Молоденька Іваниха дуже несмілива. Страх їй прикро було, що дуже велика: Проциха сягала їй під груди» [4, 76].

Зрідка вони набувають зменшено-пестливої форми: «Тим бо то, Процишко (...), коби здоровле!» [4, 77]; «Шо ж бо ви, Семенишко, говорите?» [4, 78]; «Підіть ко, Іванишко, з ласки своєї за Іваном» [4, 79].

Семантичний простір художнього тексту творів Лесь Мартовича дали змогу розширити і прізвища-характеристики чоловіків. Це, зокрема, Петро Коваленко, Іван Хворостюк («Війт»), Семен Заколесник («Ось поси моє!»), Семен Колотило («Ян»), Микола Підпалений («Квіт на п'ятку»), Іван Притика («Лумера»), Ціпенюк («Відміна») та ін. Ці антропоніми ніби відсилають нас до певних мовних смислів, а в їх основі лежить індивідуальність та модальність

оцінки кожного з персонажів, що передають ставлення автора до зображуваного. Так, наприклад, Петра Коваленка обирають війтом, бо він нічого не мав і ніякого податку не платив. Та який же із нього міг бути війт? І письменник дає виразну характеристику: «Ви виділи коли маленького котика, що кожного пса боїться? Але як такого котика притисне пес у куті так, що котик не має куди втікати, то він і очі видряпає псові. Отак же й Петро Коваленко» [4, 160]. А яка стисла і влучна характеристика й іншого персонажа: «Кілько разів вертав Семен Заколесник із поля додому, був дуже роздратований і на всіх сердитий» [4, 123].

Мовлення селян у новелах Лесь Мартовича характеризується емоційністю висловлювання, яке є вагомим свідченням їх ставлення до навколишньої дійсності. «Емоції виступають найбільш глибокими формами категоризації, які визначають загальні контури концептуального образу світу, що будується свідомістю. Емоційний настрій визначає вибірковість у сприйнятті об'єктів, подій, реалій навколишнього й уявного світу, які, опинившись за емоційним станом душі, утворюють мережу асоціативних зв'язків та виступають матеріалом для концептуального образу світу, що формується» [7, 123 – 124].

Як засвідчує досліджуваний матеріал, серед мовних засобів малої прози Лесь Мартовича важливе місце посідають антропоніми, які зумовили особливості системних, динамічних асоціативно-сміслових зв'язків художнього тексту. А гумористично-сатирична типізація антропонімів відзначається глибиною та широтою соціальних узагальнень. І в цьому неперевершеність і самобутність мовно-творчої манери справжнього митця слова, яким був Лесь Мартович.

1. Гаморак Ю. Талант без середовища / Юрій Гаморак // Мартович Лесь. Твори: У 3-х т. / За ред. Ю. Гаморака. – Краків – Львів, 1941. – Т.1. – С. I – LIII.
2. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – 686с.
3. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе / Ю.А.Карпенко// Филологические науки. – 1986. – №4. – С. 34 – 40.
4. Мартович Лесь. Повне зібрання творів. – Т.1. – Івано-Франківськ: ЛІК, 2011. – 264 с.
5. Марчук Г. Сатира Лесь Мартовича в контексті сатиричних жанрів доби / Ганна Марчук. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 1999. – 141 с.
6. Погребенник Ф. Лесь Мартович. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1971. – 195 с.
7. Терехова Д.І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів (Психолінгвістичний аспект). – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 244 с.
8. Хоцянівська І. Майстерність Лесь Мартовича-портретиста / Ірина Хоцянівська // «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття: Збірник

наук. праць. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 138 – 147.

В статье на материале рассказов Лесь Мартовича раскрыты функции собственных личных названий в плане их ассоциативных возможностей и расширения семантического поля в художественном тексте.

Ключевые слова: антропонимы, художественный текст, ассоциации, лексическая семантика, Лесь Мартович, ирония, сатира.

The paper examines functions of the proper personal names in Les' Martovych's novels. The study concentrates on their associative features and expanding of the semantic field in the text.

Key words: anthroponomy, text, associations, lexical semantics, Les' Martovych, irony, satire.

УДК 801.82:070 (477) "20"
ББК 81.2 Укр – 5

Тетяна Левченко

ВИКОРИСТАННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ У ЗАГОЛОВКАХ УКРАЇНСЬКИХ ГАЗЕТ НА ПОЧАТКУ XXI ст.

У статті уточнено поняття "прецедентні імена та назви" у сучасному мовознавстві, проаналізовано функціонування прецедентних імен і назв у мові сучасних засобів масової інформації, зокрема в заголовкових конструкціях; виявлено основні прийоми семантичних трансформацій, які засвідчують вживання власних імен і назв у нових стилістичних виявах.

Ключові слова: прецедентні імена, прецедентні назви, мова засобів масової інформації, заголовкові конструкції, трансформації, стилістична роль.

Деякі лінгвісти виділяють мову преси як самостійне явище, особливе значення надаючи газетним заголовкам. Саме від того, наскільки яскравим, цікавим, привабливим і емоційним буде заголовок, залежить, чи буде прочитана стаття і наскільки широкому колу читачів вона буде відома. Очевидно, що заголовок, який реалізує вищезазначені функції, обов'язково повинен бути експресивно забарвленим. Саме із цієї причини заголовки часто виступають у мові періодики як експресивні елементи. У зв'язку з цим у заголовках використовуються загальнолітературні зображувально-виражальні та образні засоби: оцінні метафори, частовживані слова і словосполучення, смислове навантаження яких актуальне і соціально значиме в даний період, та багато інших прийомів.

Мова публіцистики орієнтована на використання прецедентних текстів у загальновідомих символічних значеннях. Такі

вирази знайомі кожному із нас, вони слугують засобами, які полегшують спілкування, об'єднують читачів різних вікових груп, професій та ін. Характерною ознакою сучасної публіцистики стало використання прецедентних текстів для створення газетних заголовків. Зокрема, часто можна зустріти приклади прецедентних текстів зі зміненою семантикою або оновленими компонентами. Семантичні і структурно-семантичні зміни оновлюють прецедентні тексти, тим самим руйнуючи асоціативні зв'язки, додаючи у зміст дещо незвичне. Слова, які трансформують в інше оточення, потрапляють у новий контекст, набувають нового стилістичного забарвлення, нових смислових відтінків.

Незважаючи на те, що в останні десятиліття з'явилося чимало наукових студій, присвячених дослідженню специфіки впливу екстралінгвістичних чинників на формування та перетворення номінативних одиниць у публіцистичному стилі (праці Н. Клушиної, В. Красних, О. Опаріної, К. Серажим та ін.) [5; 6; 8; 10], зазначена проблема все ще вимагає всебічного вивчення. Так, практично не дослідженим залишається питання про роль фонових знань індивіда у формуванні мовленнєвих лексичних одиниць, зокрема, індивідуально-авторських номінацій. Метою статті є спроба дослідити використання різновидів прийомів прецедентних імен та назв, що слугували мотиваційною базою лексичних інновацій в українській періодиці початку XXI ст. Індивідуально-авторська онімізація у публіцистиці пов'язана з бажанням дати емоційно-експресивну оцінку денотатів, творенням авторських понять, котрі потребують номінації. Журналісти активно творять "ситуативні" імена і назви, що функціонують як власні, хоча й належать до фонду апелативної лексики, тобто заміники онімів, перафрази, різні авторські назви, трансформації, напр. *Привид банку Ів* ("Україна молода, 26.12.2008").

Власні імена і назви відіграють важливу роль у системі референції тексту, адже онімія публіцистики характеризується наявністю внутрішніх зв'язків між власними назвами незалежно від їх категоріальної належності. Зв'язки позалінгвістичного плану залежать від семантики імені, яка є динамічною, на відміну від значення загальної назви, тобто змінюється в часі, залежно від подій, ставлення людей до денотата та уявлення про нього. Кожне "соціально значуще" ім'я в конкретний період часу володіє певним потенціалом щодо утворення асоціативних зв'язків з іншими іменами, входження до своєрідних онімічних гнізд (наприклад, Дніпро, Агент 007, 11 вересня, Третя світова війна, "Фаїна" і т. д.). Характерно, що саме засоби масової інформації відіграють головну роль у реалізації цього потенціалу. Однією із головних властивостей досліджуваного явища є семантична трансформація, що

означає використання власних імен або назв у незвичайному значенні, тобто відбувається ономастична метафоризація, яка пов'язана з унікальними культурними феноменами.

У сучасних засобах масової інформації можна спостерігати дві, на перший погляд, протилежні тенденції: перша – прагнення до максимальної свободи і виявлення творчої індивідуальності автора, а друга – активне використання авторитетних способів вираження думки, що дозволяє приховати власну суб'єктивність і співвіднести власний текст з існуючими традиціями. Як один із яскравих виявів названих тенденцій можна проаналізувати засоби і прийоми використання прецедентних імен та назв у засобах масової інформації. У зв'язку з цим варто уточнити термін "прецедентні імена і назви".

Н. Клушина зазначає, що власні імена часто використовуються у мові сучасної періодичної преси в метафоричній функції як приховане цитування. Автор вказує на дві основні тенденції у використанні антропонімів у мові сучасної преси: експресивна гра слів та їх ідеологічне використання, коли антропонім має оцінну функцію [5]. Функція оцінки перетворює власне ім'я на сторінках газет у ярлик. Проте у мові сучасної преси використовують такі власні імена, які у первинному значенні знакові, несуть у собі інформацію про певний підтекст, змушуючи читача згадати текст чи цілий ряд текстів. Саме такі власні імена можна вважати прецедентними.

Інші дослідники визначають прецедентні імена як індивідуальні, пов'язані з широко відомими текстами, які зазвичай відносять до прецедентних або пов'язують із прецедентною ситуацією, тобто це своєрідний складний знак, при вживанні якого в комунікації реалізується апеліяція не до власного денотата, а до набору диференційованих ознак прецедентного імені. Воно може складатися з одного чи декількох елементів, позначаючи при цьому одне поняття [2; 7].

С. Сметаніна зазначає, що диференційовані ознаки прецедентних імен включають характеристику предмета за такими ознаками: риси характеру, зовнішність, можливість зв'язку з прецедентною ситуацією [11]. Таким чином, одна із важливих характеристик прецедентних імен і назв – полісемічність. У процесі комунікації прецедентне ім'я чи назва можуть використовуватися як символ. У такій ситуації не потрібні будь-які коментарі або розшифрування як самого прецедентного імені чи назви, так і ситуації, у якій вони вживаються. Іншими словами, сам символ (прецедентне ім'я чи назва) є самодостатнім, щоб виразити дещо більше, ніж очевидне і безпосереднє значення знака [4].

Ю. Саксонова визначає прецедентні імена як власні імена чи образи, які примушують

читача згадати конкретний текст чи багато текстів певної мовленнєвої культури, де вони можуть згадуватися. Дослідниця відносить до прецедентних імен, у першу чергу, імена персонажів, взяті із прецедентних текстів, безпосередньо назви прецедентних текстів та імена їх авторів, а також взяті із прецедентного тексту топоніми [9].

Є. Мельникова та К. Балеєвських під терміном "прецедентні імена" розуміють дещо ширше поняття і визначають їх як власні індивідуальні імена, культурологічні алюзії – літературні, географічні, історичні, які апелюють до культурних надбань певного народу [7; 1]. Деякі лінгвісти називають використання прецедентних імен вкрапленими цитатами, які слугують концентрованими згустками літературного або історичного сюжету. Оперування простим матеріалом, використовуючи прецедентні імена і назви, повідомляє останнім функцію своєрідного культурологічного сигналу, який оновлює в пам'яті канонічні тексти і стимулює подальшу роботу асоціативного мислення. Автори вказують, що використання вкраплених цитат або власних прецедентних назв сприяє виникненню метафоричних епітетів: за допомогою вже відомих і популярних імен характеризуються маловідомі або невідомі люди [7]. Саме у невідповідності між моделлю і способом перенесення її внутрішніх чи зовнішніх характеристик і полягає прийом використання прецедентних імен.

Таким чином, прийом перенесення прецедентних імен і назв у контекст газетного заголовка будується на мовній грі, використовується для характеристики власного сприйняття і переживання автора; при цьому часто стираються часові межі, а літературні чи історичні герої стають героями нашого часу саме через засоби сучасної масової інформації.

Отже, термін "прецедентні імена і назви" використовуємо для позначення імен персонажів і назв, узятих із прецедентних текстів. Заголовки, у створенні яких беруть участь прецедентні імена та назви, складають особливу групу. У них семантична неоднозначність досягається шляхом активізації цілого твору або декількох творів (літератури, кіномистецтва та ін.) та шляхом вживання персонажа або будь-якої назви, напр.: *Труфальдіно з Харкова* ("Україна молода", 10.02.2010), пор.: Труфальдіно із Бергамо – головний герой твору Карло Гольдоні; *Чебурашка – не герой нашого часу* ("Голос України", 20.08.2010), пор.: Чебурашка – казковий персонаж; *"Фантомас" знімає... панчохи* ("Україна молода", 20.12.2009), пор.: Фантомас – герой кінофільму.

Важливим конструктивним принципом мови газетних текстів є поєднання стандарту й експресії. Для реалізації цього принципу найефективнішими є прецедентні тексти, адже

вони лаконічні, виразні, образні. Прецедентні тексти характеризуються постійним складом і значенням і в процесі комунікації стають звичними, саме через ці причини журналісти намагаються надати відомому виразу образності, освіжити його значення, використовуючи для цього різноманітні прийоми, напр.: *Двоє на дивані, не рахуючи собаки* ("Україна молода", 20.10.2010), *Житіє на хуторі поблизу Рогатина* ("Україна молода", 3.06.2010), *Хильнув, упав, опритомнів – витверезник...* ("Україна молода", 21.01.2009).

Функціонування трансформованого прецедентного тексту розглядається нами як самостійний прийом внаслідок того, що прецедентні імена і назви використовуються у створенні газетних заголовків і дещо по-іншому співвідносяться з текстом-джерелом, порівняно, наприклад, із цитатами з літературних творів, пісень чи художніх фільмів. Це пояснюється тим, що фрази, які використовують з інших джерел, мають структуру, модель, лексичний склад, інтонацію. Сукупність цих компонентів може використовуватися авторами заголовків, які використовують прецедентні тексти, для зв'язку заголовка і тексту-джерела і для встановлення асоціативних зв'язків між ними.

Прецедентні імена і назви становлять номінацію, яка складається із одного-двох слів, і не виражають закінчену думку, викликають асоціації з усім твором взагалі, з низкою вчинків, які здійснив даний персонаж, з комплексом характеристик персонажа, з цілісним уявленням про героя чи назву після знайомства з усім твором, а також з уявленнями, які створює сам персонаж, напр.: *Молочні ріки, економічні береги* ("Київська правда", 20.06.2010), пор.: Молочні ріки – кисільні береги – назва із російської народної творчості; *Косив Ясь конюшину, а ми – бур'яни* ("Київська правда", 13.06.2010), пор.: Косив Ясь конюшину, поглядав на дівчину – назва із білоруської народної творчості; *Всякому "Китай-городу" нрав і права* ("Україна молода", 22.04.2010), пор.: Всякому городу нрав и права – рядок із поезії Г. Сковороди; *Гюльчатай, відкривай личко* ("Україна молода", 27.07.2010), пор.: Гюльчатай, відкрив личко – назва із кінофільму "Біле сонце пустелі".

У сучасному публіцистичному стилі існує тенденція до використання трансформованих словосполук, створених на основі власних імен реальних, літературних чи казкових осіб, напр.: *Азіз єсьмь цар* (про нового володаря Мавританії – генерала Азіза) ("Україна молода", 8.08.2008); *Гус і лебеді* (про футбольний матч росіян з голландцями) ("Україна молода", 24.06.2008); *Повернення блудного Боделана* (про розшук колишнього мера Одеси) ("Україна молода", 10.06.2010); *Тореадоре, сміливіше в тил!* (арешт матадора за втечу з поля бою) ("Україна молода", 17.06.2010). Звичайно, рівень

сприйняття індивідуальних перетворень імен і назв безпосередньо залежить від особистісної екстралінгвальної поінформованості адресата, адже чим глибшими є знання читача про референт імені, тим реальнішою є можливість адекватного сприйняття семантики прецедентних імен і назв.

В українському публіцистичному стилі XXI ст. широко представлені індивідуально-авторські номінації, в основу яких покладено прецедентні імена і назви, які слугували мотиваційною базою найбільшої кількості інновацій. Цікавим прийомом для побудови заголовків можна вважати поєднання прецедентного імені і прецедентної назви з одного твору, напр.: *Буратіні в країні дурнів* ("Україна молода", 11.12.2009) пор.: Буратіно – герой казки О. Толстого "Золотий ключик, або Пригоди Буратіно"; країна дурнів – образ із тієї ж казки, який став прецедентною назвою, стійким словосполученням, джерелом якого є кіноверсія названої казки.

Слід зазначити, що для створення конструкції заголовка часто використовують не один, а декілька прийомів. Найчастіше у заголовках використовують лексико-синтаксичні моделі в поєднанні з іншими прийомами, напр.: *На майдані в Тегерані...* ("Україна молода", 10.06.2009), пор.: На майдані коло церкви революція іде (П. Тичина). У цьому випадку спостерігаємо використання лексико-синтаксичної моделі прецедентного тексту з усиченням кінцевої фрази прецедентного тексту *Що то за Серена розпустила коси?* ("Україна молода", 18.11.2009), пор.: *Ой, чие то жито, чий то покоси, Чия то дівчина розпустила коси...* (Українська народна пісня). У цьому випадку використано лексико-синтаксичну модель прецедентного тексту, який поєднується з усиченням і запитальною трансформацією фрази прецедентного тексту. *"Джентельмени із ментівки. Ой-ля-ля, пограбуймо "короля"* ("Україна молода", 16.12.2009), пор.: "Джентельмени удачі" (назва художнього фільму) і *Ой-ля-ля, ой-ля-ля, пограбуймо короля* (назва із мультфільму "Бременські музиканти"). Таким чином, в аналізованому прикладі використовується лексико-семантична модель прецедентного тексту (заголовок) і прецедентна назва (підзаголовок), реалізуючи поліпрецедентність газетного заголовка.

Заголовки, у яких присутнє ім'я персонажа з одного тексту-джерела і модель фрази з іншого, вважаються різновидом прийому контамінованого цитування, напр.: *"Чебурашка – не герой нашого часу"* ("Голос України", 20.08.2010), пор.: Чебурашка – відомий персонаж мультфільмів і "Герой нашого часу" – назва твору М. Лермонтова.

В якості синтаксичної моделі для заголовків, створених за допомогою цього прийому, можуть використовуватися не тільки

назви і цитати художніх творів, але й найрізноманітніші фразеологічні сполучення, напр.: *Ай, болить за викликом!* ("Україна молода", 22.03.2009), пор.: Ай, болить – головний герой казки К. Чуковського і дівчинка за викликом – фразеологізований евфемізм. У межах цього прийому можна констатувати і об'єднання в одному заголовку двох прецедентних імен (персонажів) чи назв із різних творів, напр.: *"Хрещений батько" Вінні-Пуха* ("Україна молода", 12.04.2009), пор.: Вінні-Пух – персонаж казки А. Мілн, а хрещений батько – одночасно образ і назва однойменного роману М. Пьюзо.

Надзвичайно поширеним у мові сучасної преси є прийом заміни одного або декількох слів прецедентного тексту власними іменами, напр.: *Крутіше Гор можуть бути тільки Буші...* ("Україна молода", 2.03.2008), пор.: Лучше гор могут быть только горы, на которых еще не бывал!... (В. Высоцкий "Прощание с горами"). У аналізованому прикладі, крім перетворення прецедентного тексту, який сприяє створенню мовної гри в газетному заголовку, використана стилістична заміна (краще – крутіше). Слід зазначити, що у наведеному прикладі власне ім'я введене у заголовок не тільки замість імені загального, які однозвучні (гор – іменник у родовому відмінку множини і Гор – прізвище Альберта Гора), але і замість імені загального, яке не має подібного звучання, використовується інше слово (гори – Буші).

Різновидом аналізованого прийому є заміна власного імені іншим власним іменем, напр.: *"З нами дядько Черномер"* ("Україна молода", 27.05.2008), пор.: С ними дядько Черномер (А. Пушкин). У даному випадку заміна трансформованого власного імені співвідноситься з моделлю прецедентного тексту. З цього приводу В. Красних та ряд інших послідовників зазначає, що власні імена, крім нагальних функцій у прецедентних текстах, вирішують важливе і принципове завдання – допомагають читачеві швидше зрозуміти контекст [6].

Під час творення індивідуально-авторських заголовків часто використовується прийом параномазії прецедентних імен чи назв, тобто слів, близьких за звучанням, але не пов'язаних за змістом чи пов'язаних із ним віддалено. Цей прийом широко використовується у засобах масової інформації, зокрема засобами оказіональної субституції (заміна слова або частини слова заголовка оказіональним утворенням, яке має подібну вимову із заміненим елементом), напр.: *Тома Круза КИДМАНули* ("Україна молода", 28.06.2009), пор.: Ти ж мене підманула, Ти ж мене підвела (українська народна пісня).

Прецедентні імена і назви, вжиті в заголовкових конструкціях, завжди стилістично марковані, їх використовують для створення

експресії, загострення уваги до існуючої соціальної чи будь-якої іншої проблеми, гумористично-іронічного ставлення та ін. Реальні власні назви актуалізують зв'язки заголовкової конструкції з конкретними об'єктами реальності – людьми, місцями, часовими проміжками тощо. У заголовках особливо яскраво виявляються стилістичні можливості прецедентних імен і назв, які реалізуються за допомогою різних стилістичних прийомів. Реалізація цих прийомів залежить, зокрема, від лексико-синтаксичної моделі, стилістичної заміни, контамінованого цитування, синтаксичної позиції, яку займає ім'я в заголовковій конструкції та ін.

Напрямок подальших розвідок полягає в дослідженні чинників, які зумовлюють здатність прецедентних імен та назв змінювати свою сталу семантику й набувати нового стилістичного значення, актуального для певного розвитку суспільства.

1. Балаевских К.В. Прецедентные явления в произведениях писателя-билингва Андрея Малина как отражение интеркоммуникации двух культур / К.В. Балаевских // Человек в информационном пространстве: Сборник научных трудов. – Ярославль, 2003. – С. 194 – 195.
2. Вокальчук Г.М. Авторські лексичні новотвори, мотивовані прецедентними феноменами, у поетичному словнику ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVII. – На пошану проф. С. Я. Ермоленко; за заг. ред. проф. П.П. Кононенка. – К., 2007. – С. 148 – 160.
3. Ермакович С.П. Когнитивно-прагматические аспекты гендера в рекламе (на материале русского и английского языков): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / С.П. Ермакович. – Калининград, 2003. – 22 с.
4. Євграфова А. О. Заголовок як актуалізатор текстової інформації / А.О. Євграфова // Стиль і текст. – 2003. – № 4. – С. 141–149.
5. Клушина Н.И. Имя собственное на газетной полосе / Н.И. Клушина // Русская речь. – 2002. – № 1. – С. 53 – 56.
6. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В.В. Красных. – М.: Диалог. – МГУ. – 1998. – 352 с.
7. Мельникова Е.М. Точечные цитаты и их функции в прозе О. Мандельштама / Е.М. Мельникова // Человек в информационном пространстве: Сборник научных трудов. – Ярославль, 2003. – С. 142–143.
8. Опарина Е.О. Прецедентный текст и его роль в культурно-языковом социуме / Е.О. Опарина // Социолінгвістика вчера и сегодня: Сб. обзоров / РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания. – М.: 2004. – С. 163 – 183.
9. Саксонова Ю.Ю. Прецедентный интертекст: проблема межъязыковой эквивалентности в художественном переводе (на материале английского, немецкого и русского языков):

автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Ю.Ю. Саксонова. – Екатеринбург, 2001. – 24 с.

10. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) / К. Серажим: Монографія / За ред. В. Різуна. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 120 с.
11. Сметанина С.И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) / С.И. Сметанина. – СПб.: Из-во Михайлова В.А. – 2002. – 387 с.

В статье уточнено понятие "прецедентные имена и названия" в современной лингвистике, проанализировано функционирование прецедентных имен и названий в языке современных средств массовой информации, в частности в заглавных конструкциях; выявлены основные приемы семантических трансформаций, которые подтверждают использование имен собственных и названий в новых стилистических проявлениях.

Ключевые слова: прецедентные имена, прецедентные названия, язык средств массовой информации, заглавные конструкции, трансформации, стилистическая роль.

In the article clarified the concept of precedent names in modern linguistics, analyzed the operation of precedent and names in the language of modern media, especially in header designs, identified the basic techniques of semantic transformations, which certify the use of names and titles in the new stylistic manifestations.

Keywords: precedent names, case names, language, media, header design, transformation, stylistic role.

УДК 811.161.2'372.23
ББК 81.031.4

Оксана Ципердюк

ТЕОНІМ „БОГ” У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на матеріалі поетичних текстів Олександра Олеся проаналізовано лексико-семантичну структуру теоніма "Бог" та досліджено функціональне навантаження цієї релігійної власної назви.

Ключові слова: онім, теонім "Бог", сема, поетичне мовлення, Олександр Олесь.

Активний розвиток і дослідження в останні два десятиліття релігійного стилю сучасної української мови, з одного боку, та зростання зацікавлення питаннями ономастики в українському мовознавстві, з іншого, зумовили появу низки наукових розвідок, присвячених проблемам релігійної онімії. Так, Г. Тимошик [20] досліджує біблійні власні назви в

українських перекладах Святого Письма, В. Федонюк [22], І. Фаріон [21], С. Медниць Пахомова [11] простежують вплив християнства на український антропонімікон, І. Бочарова [1], Н. Остах [15] вивчають лексико-семантичні та граматичні особливості назв релігійних святих, М. Лесюк [9] аналізує назви святих святих. Семантико-стилістичну характеристику релігійних онімів та відонімних утворень в українській поезії 60-80-х років ХХ ст. здійснює Ю. Брайтко [2]. Значеннєві трансформації та образотворчі можливості релігійних власних назв (разом з іншими групами церковної релігійної лексики) у художній прозі ХХ ст. розглядає А. Ковтун [6].

Проте найбільшу увагу мовознавці привертають теоніми. Частина таких досліджень здійснено в рамках когнітивної лінгвістики. Це праці Т. Вільчинської, яка розглядає концепт *Бог* у поезіях Б.-І. Антонича [3], сакральні концепти *Бог*, *Богородиця*, *Святість* на матеріалі поетичних текстів барокових письменників І. Величковського та Г. Сковороди [4]; наукові розвідки П. Мацьківа, який простежує репрезентацію концепту *Бог* в українській мовній картині світу, зокрема фольклорному й біблійному дискурсах, а також у лексикографічних працях [10]. Семантику теонімів *Бог*, *Ісус Христос* усе більше аналізують на матеріалі художньої літератури, зокрема й сучасної (Ю. Стежка [19], А. Ковтун [7; 8], Ю. Сенів [17]). Це зумовлено тим, що релігійно марковані власні назви, які становлять окремий пласт релігійної лексики і є однією з важливих груп загальномовної онімії, „мають великий виражальний потенціал” [2, 2] і стають одними з найважливіших елементів художнього тексту.

У зв'язку з цим семантико-стилістичний аналіз теоніма *Бог* у поетичному мовленні Олександра Олеся, що є метою нашої статті і не був предметом спеціального лінгвостилістичного дослідження, вважаємо актуальним і новим. Окремі групи сакральної лексики, зокрема агоніми та назви священних будівель, у творчості Олеся розглядає Н. Піддубна [14]. Концепт *душа* на матеріалі поезії Олеся аналізує К. Голобородько [5]. Функціонування лексеми *хрест* у поетичних текстах митця ми вже розглядали в одній зі своїх праць [23]. Завдання пропонованої статті – простежити семантичні особливості теоніма *Бог* у поезіях Олександра Олеся та дослідити функціональне навантаження цієї сакральної власної назви в аналізованих художніх текстах.

Загалом поезія Олеся демонструє активне використання сакральної лексики, виявляючи „єдність релігійності й поетичності” [16, 7] та підтверджуючи думку Т. Салиги, що „спокоєвіку українське художнє слово живили християнські ідеї” [16, 7]. Релігійність світовідчуття Олександра Олеся, його християнську віру та її

вияв у багатьох віршах митця підкреслює й літературознавець М. Неврлий [12, 65].

Тому, закономірно, одним із найуживаніших серед релігійних онімів, засвідчених у поетичних текстах Олеся, є теонім *Бог* (148 слововживань).

Найповніше семантичний обсяг власної назви *Бог* та однозвучного апелювання *бог* відображає новий академічний тлумачний Словник української мови: „БОГ, рідко БІГ, ч. 1. род. Бога, бібл. (з великої літери). Творець і володар Всесвіту, усього сушого, який керує світом. [...] 2. род. бога. Згідно з політеїстичними віруваннями кожна з кількох або багатьох безсмертних істот, наділених надприродною могутністю, які зазвичай є предметом поклоніння. [...] // чого, перен. Найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь. [...] 3. тільки мн., заст. Зображення Бога чи церковних святих; ікони, образи” [18, 569]. Як бачимо, у першому значенні аналізована полісемантична лексема є власною біблійною назвою, що засвідчує і її правопис, в інших – виступає загальним іменником. Саме опозиція „онім/апелютив” і правописна розбіжність зумовили те, що деякі мовознавці розглядають їх як дві різні лексеми: *Бог* і *бог* [19]. На наш погляд, важко заперечити очевидний семантичний зв'язок між ними, відображений у словниковій статті. Зокрема близькими є перше й друге пряме значення: семи „безсмертність”, „надприродність”, „предмет поклоніння”, які містяться у другому значенні, цілком стосуються й першого (це підтверджують дефініції християнського оніма *Бог* у богословських і релігієзнавчих словниках). Тлумачний словник фіксує й велике число стійких сполук із компонентом-онімом *Бог* (та його синонімами *Господь*, *Христос*), у яких закріплений споконвічний зв'язок українців із Богом, віра в його силу й залежність від його волі, надія на Божу допомогу.

Уживання теоніма *Бог* у поетичному мовленні Олександра Олеся виявляє насамперед християнські основи світогляду митця, який визнає існування Творця, прославляє його велич, мудрість і любов, розуміє залежність від Всевишнього кожного живого створіння, у тому числі й людини, усвідомлює відповідальність людей за свої вчинки перед Господом, у „сумні” chvíлини „темряви” покладається на Божу волю, милосердя й підтримку, вірить у Божу силу і навіть диво. Пор.: *Офір, лицарства, перемог... / Хіба це так вже неможливо, / Коли великий, мудрий, Бог / Створив вас з нами, дивне диво!* [697] (тут і далі, цитуючи поетичні тексти, у квадратних дужках указуємо лише сторінку, покликаючись на повне видання творів Олеся [13]); *Я знаю вас, нащадки запорожців, / Я вірю, вірю, Боже, як!* [657]; *Хвалять Бога і природу / І життям покони б'ють* [628]; *На все ти, Боже, дав пораду, / На щуку дав гака...* [827]; *А світ... а*

світ такий широкий, / І сяє сонце всім одно, / І Бог звелів любити давно [653]; *Що робиш ти, Боже, / З людської кар'єри* [867]; *Хіба не вірите ви досі, / Що єсть і Бог, і Божий суд?* [715]; *Що скажу я Богу / Про свої гріхи... / Ой горіти ж мені вічно / В пеклі та смолі* [653]; *Ми на землі благами Бога / Щоб братній край благословив* [485]; *Та милостивий Бог буває...* [877]; *Багато в світі своїм ім'ям, Боже, кормиши сиріток убогих!* [563]; *Плюнути ти хочеш!? / О, не смій! Не смій! / Бо злетить до мене / Бог великий мій!* [421]; *Сам милосердний Бог, здавалось, / Зійшов і ходить по землі* [511]; *Стогне смерть, життя сміється. / Переможе світлий Бог!* [530]; *Та я хотів у Вас спитати, / Як Бог вас досі уберіг?* [556]; *Із дна мого серця я ліру дістав, / Що Бог мені раз серед темряви дав* [653]; *І струни проміння на кобзи сумні / Повісить нам Бог в нагороду* [252]; *І я до Бога проказав / Благально і журливо: / „Мені ти зроду крил не дав, / Яви ж тепер хоч диво”* [614].

У поезіях Олеся Бог є уособленням чеснот, моральним авторитетом, якому поклоняються і справедливого суду якого бояться. Якщо ж змальовано негативного героя, то він Бога не боїться чи навіть осуджує Творця: *Що один з трьох синів звався Івашечко... / Бога не боявся, / Хати відцурався, / До панів найнявся, / Килимом під чоботи панські послався* [138]; *То бліді його уста, / Скривлені від гніву, / Ганять Бога, і Христа, / І Пречисту Діву...* [224]. Таким чином, теонім *Бог* виконує характеризувальну функцію.

Бог – це краса й гармонія, утілені насамперед у природі. Митець же, коли втрачає сакральний зв'язок зі світовою гармонією, не може творити, духовно гине:

*Чому не радує весна,
Коли весь ліс, як арфа грає,
А струни Бог перебирає,
Рука його ясна.*

*Моя ж бандура на стіні,
Вітри душі її ламають,
А струни порвані не грають,
І Бог мій у труні [590].*

У наведеному фрагменті поезії онім *Бог* виступає в антитезі, набуваючи в другому образному вживанні нетипових конотацій і виявляючи оказіональну сему „смертність”.

Олесь зчаста змальовує образ сплюндрованої України, передаючи почуття безнадії і відчаю, яке огортає її лицарів і співців; і тоді Бог уособлює не просто милосердя, а останню надію: *Наша вітчизна, наша країна – / Труп недотлілий, сумна домовина. // Дайте на неї нам кинуть квіток, / Дайте останній забити гвіздок. / Вмерти б, але ми примушені жити, / Грати на кобзі, [тим] і тужити. / В море б! Ах!.. там, на зеленому дні, [Жде нас лиш Бог на коні]* [635]; *Я чую смерть... О Боже чулий! / Спиши її, спиши її!* [596]; *І тільки Бог нас чує на землі* [657]; *З високих гір і скель упали ми в*

безодню, / На крилах вчора ще – плазує ми сьогодні, / Але наш Бог – все ж Бог, і недосягнена мета / Цвіте і досі нам [494]. Бог завжди виступає на боці скривджених, є їх підтримкою: *І верх за ними буде в бої – / Сам Бог попереду рабів!!* [77]; *„Діти, здійсніть заповіді, – Бог за вас!”* [80].

Визнаючи Божу велич і силу, ліричний герой у вірші „3 пісень неволі” усвідомлює безсилість смертної людини й прагне подібнитися Богові, щоб змінити хід історії: *Коли б був я Богом дужим, Я б приніс на землю сонце, / Щоб земля не розлучалась / І не плакала по йому. / Та, на жаль свій, я – людина...* [73]; *Чом же я не Бог великий?* [74].

Досить часто в Олесеви віршах онім Бог функціонує в ролі адресата мовлення, до якого звертається ліричний герой: *Зглянься, Боже, переможе душу гріх* [758]. Зазвичай такі звертання, які є виявом спілкування з християнським Богом і переконливо засвідчують віру в нього, підсилюють свою експресію, стилістичну виразність частками та повторами: *О Боже, зглянься на дітей* [717]; *О Боже, день благослови, / Дай мир і тишу раювання!* [468]; *О Боже, Волю захисти* [274]; *О Боже, Боже, пощасті / Назад хоч декому втекти* [868]; *О Боже, Боже, дай же сили / Приспати жаль в душі дурній* [707]; *О Боже! Без меж милосердя твоє / І правда, о Боже, на світі ще є* [745]. Особливою емоційною наснагою сповнені поширені звертання: *О Боже мій милий! Пошли мені розум!* [568]. Звертання *Боже* у фігурах повтору виконує й текстотвірну функцію: *Та як це тут можна, щоб в дяку до Бога / Не вирвались щирі із серця слова?! Пошли ж ти їм, Боже, за працю / Багаті жнива; Пошли ж ти їм, Боже, багаті жнива / За працю велику, за муки всі їх* [569]. Звертання до Бога з певними проханнями, разом з тим, мають виразний молитовний характер. Пор. також: *Молюсь... Лише молюсь, благаю, / Шукаю Бога в небесах; О Боже, змиє з землі своєї, / Як мак, червону людську кров; Молюсь! Лише молюсь, благаю, / Шукаю Бога в небесах* [535].

В останньому прикладі спостерігаємо виразне розмежування понять „людина” і „Бог” через семи „висота”, „наприродність”, характерні для вживання оніма Бог і в мовистилі інших поетів [2, 10]. Названі семи теоніма Бог виявляються й тоді, коли в поезіях Олесея звучить прагнення кожної віруючої людини поєднатися з Небесним Отцем: *З небом, з Богом я зіллюсь, / З сяйвом Вишнього, з тобою.* [201]; *Вгору! вище! аж за хмари, / Там, де Дух людський летить, / І, любуючись ланами, / Поруч з Богом гомонить* [443]; *Коли б швидше жити / Та угледіть Бога* [653].

Змальовуючи хвилини піднесення „в боях кривавих з ворогами” [541], ліричний герой (Олесь) вірить у підтримку Всевишнього, який наблизився до людей, зглянувся над своїм

народом і готовий йому допомогти. У такому випадку, хоча й спостерігається послаблення сем „висота”, „надприродність” у власної назви Бог, але через її вживання підсилюється урочистість, піднесеність поетичного тексту: *О дивний мент! О дивний час! / Вєсь всесвіт дивиться на нас / Сам Бог над нами став, здається, / І чуть, в Боже серце б'ється. // Сам Бог байдужість переміг / І на похмурих хмарах ліг, / І звідти стежить за полками, / Готовий кинуть блискавками* [541]. Антропоморфізм теоніма Бог посилюється в поезіях, де змальовано жахи випробування голодомору, війни, коли Всевишній є останньою надією, спускається на грішну землю, співчуває людям, підтримує їх у боротьбі зі злом, перебирає на себе людську природу і таким чином наснажує навіть у безнадійній ситуації: *А Марко грає, що Бог їде / Не стало Марка: упав голодним, / Упав на землю мерцем німим... / Засяло сонце над ним холодним, / І Бог в задумі схилився над ним* [421]; *Пішов туди, де регіт дикий / Душив ридання, стогін, крики, / І крізь туман я вледів там, / Як плакав Бог, безсилий сам; / І Бог обняв мене крилом, / І вийшли ми, змагання повні, / І вдвоє боролися зі злом, / Аж доки впали непритомні* [417]. Наведені контексти актуалізують, окрім закономірних, передбачуваних для оніма Бог сем „милосердя”, „співчуття”, „надія”, і нетипову сему „безсилість”. Сема „надприродність” збережена лише в останньому прикладі (крило замість руки вказує на Божу природу).

Попри виразний антропоморфізм теоніма Бог, він переважно все-таки вживається в значенні триєдиного християнського Бога. І лише в окремих випадках алюзії з Біблією дозволяють нам припустити, що онім Бог номінує саме Ісуса Христа, пор.: *Я чув давно, колись ще змалку: / Сам Бог приходить до води, / Сам Бог відвідує рибалку. / Сам Бог сідає, розмовля / Про пережите, про майбутнє; / І можна бачить стежку ту, / Якою Бог до вас приходив* [553].

Проведений аналіз засвідчив, що в поетичних текстах Олесея теонім Бог, окрім ядерних сем „творець”, „володар”, „предмет поклоніння”, „безсмертність”, „надприродність”, зафіксованих тлумачними словниками, актуалізує й очікувані конкретизувальні периферійні, але загалом позитивні семи „мудрість”, „велич”, „всесильність”, „любов”, „милосердя”, „справедливість”, „охоронець”, „помічник”, „рятівник”, „джерело натхнення”, „останній притулок душі”, „остання надія”, „зразок для наслідування” та ін. Оказіональними є семи „смертність”, „безсилість”.

Саме позитивні характеристики Богів стають основою для уживання лексеми Бог у порівняннях: *Хтось стоїть, очей не зводять, / Наче з Бога, з Клеманса* [828]; *Подібно я до келиха прилав устами / І п'ю нектар, мов усмі сонця того, / Мов голос Бога слухаю душею*

[740]; *Наче впали мертві стіни, / Наче в небі Бог проснувся, / Наче прапор України / Понад світом розгорнувся!* [805].

Проте вживання оніма Бог може супроводжуватися й негативними конотаціями з актуалізацією сем „байдужість”, „жорстокість”, „покарання”. Переважно нарікання на Бога досить м'які: *Забутий Богом і людьми, Сумує жертвенник народний* [119]; *А люд блукає по пустині, / І Бог далеко від землі* [210]; *Далекий Бог не чує їх, / А мати плаче біля його* [717]; *До райської брами! / Щоб вгледів нас Бог, / Бо він нас в баче із раю* [251]; *Здавалось, Бог його прокляв, / Здавалось, кинув на наругу / І дав йому невігнну наругу, / Але найменшу честь одняв* [746]. Іноді слова на адресу Бога різкіші, навіть іронічні: *І прокляв я Бога, що родив мене / Скаржитися в простір на буття сумне* [597]; *Боже всесилий! Чи зміг би ти вигадати / Муку ще більшу, / Чи муку, тяжчу?!* [85]. Такі семантичні молифікації зазвичай умотивовані ідейно-тематичним задумом автора, який зображує страждання бездержавної української нації в боротьбі за волю, передає безнадію й розпач у хвилини розчарувань, коли навіть Бог – остання надія – мовчить.

Нерідко характеристики Бога суперечливі. Пор. функціонування теоніма Бог у складі антитези, що допомагає Олесеви показати вчинення зла, жакіття війни, з одного боку, і Боже співчуття, захист, любов, красу, надію на віршану вистраждану волю, з іншого: *Здавалось Бог його навіть прокляв...; Він [народ] гнів в землі... і, може б, гнів віки, – / Не стерпів Бог... / Дивавсь громами, / Заплакав мідними дощами / І кинув гніву блискавки* [276]; *Неситий Бог кап'ється крові / І розіллє вам океан / Краси, і любові / Для ваших душ і ваших ран* [295].

Абсолютним синонімом до оніма Бог, як підтверджує етимологічний аналіз, виступає онім Господь, який у поезіях Олесея зазвичай актуалізує семи „допомога”, „винагорода”, „справедливість”, „покарання”: *Щоб нам не згинуло наблизення смерті, / Нам діток Господь для утіхи дає* [264]; *Ще, може, нам Господь допоможе / І вас узяти в свій маки* [516]; *Немов до нього хтось із раю / З дручком Господа прийшов* [487]; *Дайте покаранням праведним Господом* [135]; *Вертеться в Господа терпіння, / І сам Господь з нечем злетить!* [264]; *Тим часом карою страшною / карає нас Господь за щось* [876].

Теоніми Бог, Господь засвідчені і в складі антитезних зворотів, переважно у формулах мовленнєвого етикету, уживання яких у поетичному тексті поживає оповідь, надає йому розмовного характеру, а в сатиричних віршах створює ще й іронічний відтінок: *І живу тут, слава Богу, / Наче риба у воді* [835]; *Не протрат я, не пилка, / Зате навек своє життя / Забезпечив, Богу дяка* [821]; *Аж ось уже півні*

співають, / І молодих самих лишають. / Пошли їм, Боже, довгих літ / І збережи всім маків цвіт [879]; *А я дивуюсь, їй же Богу, / Чом всі дають мені дорогу* [842]; *Вічно казяться студенти – / Гедзь в них, Господи прости* [868]; *... що долари і фунти / Тануть, Господи прости* [837].

Окрім онімів Бог і Господь, Олесь використовує й інші власні назви на позначення різних Божих осіб (у тому числі дескрипції): *Іди, о Вінчі, йди до Бога / І Милосердного проси* [701]; *І всі затихли знову, / Ховаючи хвости, / Благаючи Єзову / Хоч голови спасти* [846]; *Та як виконала Ольга / Помсти лютий заповіт, / Стала думати про Бога, / Про таємний Божий світ; Стала думати про Того, / Хто пролив за людство кров* [339]; *Серце стислось, душать сльози, / Сине Божий, ти воскрес...* [413]; *О, змилуйсь, Ісусе, як хочеш, як знаси – / Вже нікуди литись дитячим сльозам* [224].

Уведення онімів на зразок *Милосердний, Син Божий* у поетичний текст зумовлене, на наш погляд, їх більшою семантичною виразністю порівняно з нейтральною лексемою Бог. Синонімічні номінації зазвичай підкреслюють одну рису, властивість трансцендентної особи, і це дозволяє їм уживатися в тих чи тих опозиціях з певною стилістичною метою, створюючи, наприклад, відтінок іронічності. Такий ефект, зокрема, спостерігаємо через контрастне вживання оніма *Милосердний* з позитивним значенням та лексем *посуха, голод, вмирає* з негативною семантикою: *Посуха. Голод. Народ вмирає. / Де ж Милосердний? Нема ніде* [423]. Іронічна тональність тексту нейтралізує позитивну семантику теоніма. Подібно номінація *Небесний Пан* в оточенні лексем *осліп, пекло* підсилює свою приховану негативну конотацію (пов'язану з апелятивом *пан*): *Як Ти осліп, Небесний Пане, / За правду нашу пекло встане! / Віки ж мовчиш!..* [277].

У поетичних текстах Олесея спостерігаємо виразне протиставлення християнського Бога і всіх інших богів, зокрема язичницьких: *У часи ті Бог великий / Не ховався в небесній млі, / А усі боги родились / І вмирили на землі* [312]; *Вже не молюсь ні Богу, ні богам; Дарма я кликав Бога і богів* [418].

Передати почуття, нав'язані неоднозначною і складною суспільною ситуацією на Україні у 20-ті роки ХХ ст., допомагає теонім Бог в антонімічній парі з релігійним онімом *Сатана*: *Як Сфінкс, стоїть передо мною / Моя країна жалібна, / Як злука Бога з Сатаною, / Як келих крові і вина* [474]. Порівняння знекровленої війною і розтерзаної України зі злукою Бога й Сатани містить прихований докір на адресу Творця, який допустив страшне тривале кровопролиття.

Онім Бог у поезіях Олесея функціонує не лише в численних повторях, порівняннях, антитезі, але і в складі метафори, яка допомагає змалювати „стен – один суцільний храм”: *Хтось*

у дзвони тихо дзвоне, / Бог чи коник степовий [196].

Оспівуючи почуття любові, виявляючи ставлення ліричного героя до коханої, Олесь ставить її – „голубку ніжну” – в один ряд із Богом: *Я б хотів, щоб тую пісню із моїх глибин / Пильно слухав вухом серця тільки Бог один / Та моя голубка ніжна...* [212]. Ліричний герой обожає кохану, поклоняється їй, як Богові, і врешті вона стає його богом: *Вийди! Я нарву квіток / І встелю тобі дорогу, / Як улюблений, – як Богу, / Бо єдиний ти мій бог* [201]; *Другого бога я не знаю... / Ти бог і розум-демон мій! / Одну тебе кляню й шукаю / В світах, в пустелі світовій* [713]. На нашу думку, саме на основі оніма Бог виникає апелятив бог у переносному означальному значенні „кохана жінка” (таке переносне значення є типовим для апелятива богиня [18, 573]).

Велике число вживань лексеми Бог у кличному відмінку припадає на вигук стійкої сполуки, у яких відбувається певна десакралізація теоніма. Вигуки можуть використовуватися автором для римування, але насамперед передають широку гаму почуттів та емоцій (здивування, піднесення, захоплення, радість, сум, тугу, невдоволення, жаль, співчуття, відчай, безвихідь, розпач та ін.): *Рідний прапор! Боже мій!* [827]; *Воля!? Воля!? Сниться, може? / Друже! Брате! Говори! / Що? Народ? Солдати?! Боже! / Бій... червоні прапори!* [268]; *В час смеркання, в час вмирання / Знов кохання, Боже мій!* [758]; *Кипить базар поляками, / Хорватами, словаками, / Гуде, як влітку рій, / Народу, Боже мій!* [839]; *Місяць квітень! Боже мій! / Скільки сонячних надій / Він мені колись давав [407]; О Боже! Знову мрії, сни, / І цвіт, і пахощі весни, / І серця цілий світ розкішний [603]; Тумани облягли долини й гори, / Іх вітер вже розвіяти не може, / О Боже!* [416]; *Я справжній „тоже малорос!” – О Боже!* [841]; *А мені редактор: „Стій! / Що ти пишеш, Боже мій!” [849-850]; І враз збачув: я на чужині... / І досі?! Боже, Боже мій! / В руках у відьми жмут волосся / Мого вже сивою... О Боже...* [508]; *О Боже мій! Рука моя німа, / Рука моя висить в безсиллі [533]; Ти холодна! Боже, Боже, / Ти замерзла! Боже мій!* [225]; *О, як я змучився, О Боже, Боже!* [721]; *О Боже! Щастя в нас було! О Боже, в нас була Держава! Невже ми втратили її?! [499].*

Особливості емоційної виразності текстові надають вигуки, у складі яких є пестлива форма *Боженьку*. Такі вигуки Олесь вкладає в уста ліричних героїв, передаючи їх стан (фізичне й духовне виснаження, божевілля) у межових ситуаціях, спричинених голодом: *Слинка пішла... Затрусилися руки. / Боженьку милий! Кавалок макухи!* [471]; *Ввечері голову вчора одрізала / Галі... дитині моїй, / Відосвіта, вранці сьогодні поспідала... / Що це я? Що це я? Боженьку мій!* [472]. В останньому фрагменті вигук передає не

лише здивування, розпач, але й проблеми свідомості божевільної жінки, яка вчинила страшний гріх і з жахом усвідомлює це.

Таким чином, аналіз семантики та функціонально-стилістичних особливостей лексеми Бог у поетичних текстах Олесь виявляє, що найчастіше вона актуалізує позитивні конотативні семи, у тому числі оказіональні, і лише зрідка – негативного змісту. Теонім Бог, як і його синоніми, має широкі виражальні можливості, пов'язані з його належністю до міфонімів. В аналізованих художніх текстах він насамперед розкриває внутрішній світ ліричного героя, виявляє його (а також автора) християнський світогляд, сприяє втіленню ідейно-тематичного задуму поета, виконує образо- й текстотвірну функції. Уживаючись у складі стійких зворотів, стилістичних фігур (повторах, антитезах, порівняннях), посилює стилістичну виразність, експресивність тексту, надаючи йому різних колоритів: від урочистого піднесеного до іронічного.

Дослідження функціонування релігійної лексики у творчості Олександра Олесь перспективним напрямком лінгвостилістичних студій. Окрім теоніма Бог, у поезіях митця використовуються чимало інших релігійних лексем (*Гологофа, дух, дзвін, молитися, нектар, рай, храм* та ін.), які є невід'ємною частиною його мовостилу, виконують важливу стилістичну роль у поетичному тексті й потребують ґрунтовного мовознавчого аналізу.

1. Бочарова І. В. Лексико-семантичні і граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Бочарова Ірина Василівна – К., 1999. – 17 с.
2. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60 – 80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Браїлко Юлія Іванівна – К., 2005. – 20 с.
3. Вільчинська Т. Концепт „Бог” у поетичному тезаурусі Богдана-Ігоря Антонича / Т. Вільчинська // Науковий вісник ХДУ. Сер. Лінгвістика : 10-е наук. праць. – Вип. ІV. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – С. 137-142.
4. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. : монографія / Тетяна Вільчинська. – Тернопіль : Джура, 2008. – 242 с.
5. Голобородько К. Концепт „душа” в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олесь) / К. Голобородько // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Херсонський держ. ун-т, 2002. – Вип. XIV. – С. 336-341.
6. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.

- 10.02.01 „Українська мова” / Ковтун Альбіна Анатоліївна. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
7. Ковтун А. Реалізація образотворчих можливостей лексеми Бог українськими прозаїками ХХ століття / Альбіна Ковтун // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 386. – Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 386. – С. 91-95.
8. Ковтун А. Традиційне і нетрадиційне в семантиці лексеми Бог (на матеріалі прозової творчості Лесі Українки) / Альбіна Ковтун // Леся Українка : зб. наук. праць. – Т. 2. – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2005. – С. 353-361.
9. Лесюк М. Образні найменування святих в українській релігійній літературі / Микола Лесюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наукових праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 509-511 : Слов'янська філологія. – С. 24-31.
10. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурс : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Мацьків Петро Васильович. – К., 2008. – 35 с.
11. Медвідь-Пахомова С. Вплив християнства на антропонімійну систему української мови / Світлана Медвідь-Пахомова // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф., 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 2000. – С. 293-301.
12. Неврлий М. Олександр Олесь: Життя і творчість / Микола Неврлий. – К. : Дніпро, 1994. – 173 с.
13. Олесь Олександр. Твори : у 2 т. / [упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радишевський] / Олександр Олесь. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поема. Поема збірками. 3 неопублікованого. Сатира. – 959 с.
14. Олесь Олександр. Творча спадщина і сучасність : зб. наук. праць. / [упоряд. О. Г. Ткаченко]. – Суми : Вид-во „Козацький вал”, 1999. – 308 с.
15. Остах Н. До питання про назви християнських свят українців (*Вербна неділя*) / Надія Остах // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф., 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 2000. – С. 314-326.
16. Салига Т. Ю. Молимося, Боже єдиний... / Т. Ю. Салига // Слово благовісту: Антологія української релігійної поезії / [упоряд. Т. Ю. Салига]. – Львів : Світ, 1999. – С. 6-39.
17. Сенів Ю. Семантика релігійних лексем Бог та Ісус Христос у художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття / Юлія Сенів // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 509-511 : Слов'янська філологія. – С. 265-269.
18. Словник української мови : у 20 т. / [гол. наук. ред. В. М. Русанівський]. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 2010. – 912 с.
19. Стежка Ю. До питання функціонування лексем Бог і бог в українській мові (на матеріалі поеми „Енеїда” І. П. Котляревського) / Юлія Стежка // Іван Котляревський і світова культура. – Полтава : Українське народознавство, 19987. – С. 185-189.
20. Тимошик Г. Давньоримський ономастичон Новазавітного Канону в новочасних перекладах

святописемних текстів українською мовою / Галина Тимошик // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 225-278.

21. Фаріон І. Вплив християнства на український антропонімійкон / Ірина Фаріон // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф., 5-6 жовтня 2000 р. – Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 2000. – С. 302-313.
22. Федонюк В. З історії розвитку християнської лексики / Валентина Федонюк // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф., 13-15 травня 1998 р. – Львів : Вид-во Львів. Богослов. Академії, 1998. – С. 146-151.
23. Ципердюк О. „Хай стануть крилами наші хрести”: семантичний простір лексеми *хрест* у поетичному мовленні Олесь / Оксана Ципердюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 33. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2009. – С. 446-457.

In the article based on materials of poetic texts of Oleksandr Oles have been analyzed the lexical-semantic structure of teonym “God” and investigated the functional significance of this religious individual title.

Key words: *onym, teonym “God”, sema, poetic language, Oleksandr Oles.*

В статті на матеріалі поетических текстів Олександра Олесь аналізується лексико-семантична структура теоніма “Бог” и исследується функціональна нагрукка этого собственного имени.

Ключевые слова: *оним, теоним “Бог”, сема, поэтическая речь, Александр Олесь.*

УДК 811.161.2:373.23

ББК 81.2 Ук-4

Наталія Бяк

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ ІСТОРИЧНИХ ОСІБ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ.

У статті розглядаються власні назви реальних історичних осіб, та їх функції у художньому тексті.

Ключові слова: *літературна ономастика, поетоніми, функції власних назв.*

Поетичне мовлення вже давно стало об'єктом уваги вчених як функціональна система, у якій діють реальні процеси існування та розвитку мови, зокрема процеси стилістичного маркування. У вивченні ролі поетоніма в художньому тексті велике значення мають праці таких вітчизняних дослідників, як Л. Белей, В. Калінкін, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, В. Михайлов, Т. Немировська, Є. Отін.

Ономастичний простір художнього твору, як правило, містить різноманітну палітру

власних назв для вираження ідейно-художнього задуму автора, його філософської концепції. Найчастотнішими в ньому є антропоніми, запозичені письменником із реальних національних антропоніміконів, або ж фіктивними, вигадані автором для іменування персонажів твору з певною стилістичною метою. Поряд із іншими розрядами антропонімів у художньому мовленні нерідко функціонують реальні імена відомих політичних діячів, представників культури, мистецтва, а також власні назви, знайомі читачам із творів світової літератури.

Метою нашої статті є аналіз таких антропонімів та їх функцій у художньому тексті.

Проаналізовані нами імена історичних осіб, які функціонують у художніх текстах, належать до кількох груп:

1. Імена, які належать дійовим особам художнього твору: *Бурунда-Бегадир* (ІФЗБ); *Барон, Нестор Махно, академік Яворницький* (ОГС);

2. Реальні імена, так звані фонові оніми, ужиті автором твору головним чином в історичних ремінісценціях для створення певного фону – історичного, інтелектуального, емоційного: *академік Багалій, художник Васильківський, Гітлер* (ОГЛЗ); *Батий, Данило Романович* (ІФЗБ); *Орджонікідзе, Потьомкін, Скрипник* (ОГС).

3. Найменування реальних історичних осіб, які служать прізвиськами персонажів твору: *Колумб, Талейран, Ціцерон* (ОГЛЗ).

Об'єктом нашого дослідження стали антропоніми другої та третьої групи, вжиті в художніх творах різних авторів та жанрів [1-5].

Кожне з представлених у художньому творі імен реальних людей безпосередньо пов'язане з літературним текстом і відіграє в ньому важливу стилістичну роль. Ужите автором найменування історичної особи допомагає читачеві локалізувати дію художнього твору в часі і просторі. Відбувається така часова локалізація через використання хронотопів – імен або прізвиськ відомих у конкретний історичний період реальних осіб.

Так, ідентифікаторами часу в повісті І.Франка “Захар Беркут” служать як онуки Чингізхана *Батий, Бурунда-Бегадир* та *Пета-Бегадир*, так і більш відомі українському читачеві руські князі того часу – володар Червоної Русі, галицький князь *Данило Романович*, князь *Мстислав (Удалий)*.

Дія роману О.Гончара “Собор” відбувається в Україні 60-х років ХХ століття, але письменник здійснює екскурси в минуле – у козацькі часи, згадує правління цариці Катерини II, роки громадянської війни 1918-1922 років. Історичні персонажі, уведені автором у канву твору, яскраво ілюструють свій час. Особливо, коли безпосередньо виступають дійовими особами твору (академік *Яворницький, Григорій Потьомкін, Нестор Махно, брати Задови*).

Для локалізації в часі певних подій, знаменних для головних героїв роману, письменник також використовує назви історичних осіб: *потьомкінські часи* (маються на увазі 70-80-ті роки ХІХ ст.); *це в часи Орджонікідзе* (30-ті роки ХХ ст.); *Якому Скрипникові вдарило в голову, оголосив пам'яткою, вніс в реєстр [собор]...* (в 1927-31 роках ХХ ст.). Прізвиське реальної добре відомої історичної особи використано письменником для встановлення місця походження персонажа. Про воєнка з роману повідомляється, що він з *Ломоносовських країв*, тобто з Архангельської області.

В інформаційному пласті роману “Людина і зброя” О.Гончар також уживає імена історичних осіб, які творять темпоральну локалізацію. Це більш чи менш відомі військові – захисники рідної землі: *генерал-лейтенант Смирнов Андрій Кирилович, письменник Гайдар*, а також німецькі антропоніми *Гітлер, фон Клейст*.

Імена історичних осіб – письменників, художників, композиторів, які О.Гончар уводить у цьому романі при описах української природи, викликаючи певні асоціації в читача, допомагають локалізувати дію твору. Так, Чугуїв, місто в Харківській області, є батьківщиною художника І.Репіна, місцем поселення військових Чугуївського полку: *Оці дуби це дідами Репіна посаджені. Ти ж знаєш, Репін звідси родом, з чугуївських військових поселенців...* [2, 70]. Військові-ополченці проходять Черкащиною, біля Канева (біля підніжжя *Тарасової гори; могила Тараса Чернеча Тарасова гора; могила Кобзаря*), минають Стеблів – батьківщину українського письменника І.Нечуя-Левицького: *Виявилось, що йдуть шевченківськими місцями чи децько недалеко від них, а верби, що так розкішно хиляться над ставками, – це, може, ті самі, що були описані ще Нечуєм-Левицьким* [2, 83].

Нерідко письменники використовують такий стилістичний засіб називання персонажа, як антономазія – метафоричне застосування онімів для позначення особи, наділеної рисами широко відомого носія певного імені. Так емоційно навантажені антропоніми характеризують персонажа за його індивідуальними ознаками: зовнішнім виглядом – *Байрон теж накульгував; дід Лука, що крутим своїм лобом нагадував дівчатом Сократа*; за вчинками і переконаннями – *зачіплянські Едісони, римський цезар, Магдаліна, толстовець*; за іншими асоціаціями – *Аракчеєвський покруч, факультетський Скворода, Елюар, Шаміль степовий, Моцарта*.

У романі О.Гончара “Людина і зброя” багато епізодичних дійових осіб. Знати, а тим більше запам'ятати всі прізвиська бійців, які зустрічаються на короткий час, просто неможливо, тому й прижилась у воєнний час така форма найменування, як прізвисько. З огляду на

це автор також включає до роману багато прізвиськ, демонструючи різні способи їх творення, зокрема переосмислення імен реальних осіб: *Колумб, Талейран, Ціцерон*.

Особливого стилістичного ефекту досягає письменник, спираючись на омонімію імен реальної історичної особи та персонажа роману. Один із епізодичних героїв цього твору отримав прізвисько Колумб через своє ім'я Христофор: *При перевірці документів лише запам'яталось, що звати його Христофор. Духнович додав – Колумб, і звідси пішло: Колумб та Колумб* [2, 254]. Однак таке, ніби випадково придбане прізвисько, зовсім не зайве у творі. Воно починає “працювати” на загальний зміст твору, несе певну ідею, закладену в нього письменником. Носій цього найменування – єдиний, хто добре знає місце, через які проходять, пробиваючись із оточення бійці. *Перед тим, іспанським, Колумбом були океани води, а перед цим – безвість суші, океан темряви* [2, 255]. І герой стає сухопутним Колумбом.

За деякими історичними іменами вже давно закріпилось певне значення, а самі імена стали загальними, увійшли до складу фразем, що також активно використовується письменниками: *римський цезар, герострат*. Метафоричне ім'я функціонує часом як синонім до описової характеристики, вираженої словосполученням. Так, невідомих будівників собору та дзвіниці, які почепили дзвін, звук якого лунав на всю округу, Ромця Орлянченко називає *бетховени степові* (ОГС). Німецько-фашистських загарбників студенти-ополченці називають не інакше як *новітні орди чингісханові* (ОГЛЗ).

Окрім характеристичної функції нерідко ті ж власні назви виконують й алюзію. Адже саме найменування відомих реальних осіб – суспільно-політичних, громадських діячів різних часів, діячів культури та науки – у художньому творі є одним із засобів реалізації алюзії.

Актуалізуватись алюзія може як на рівні загального контексту – власне ім'я допомагає письменникові реалізувати задум, розкрити ідею твору в цілому, так і тоді, коли ім'я служить натяком на дії та вчинки лише певного персонажа.

Такі алюзії допомагають письменникові філософськи осмислити певні сучасні йому події та історичні паралелі, які він описує в романах, не завжди маючи змогу відкрито сказати про те, що його хвилює. Кожен раз, коли О.Гончар порушує у творах проблему національного відродження українського народу, дбайливого сприйняття багатств його культури, він уводить у структуру твору *Дмитра Яворницького* – професора, історика, етнографа, справжнього патріота свого народу. Академік виступає дійовою особою твору, коли полемізує з Потьомкіним, а потім зустрічається з Махном. У уста великого історика О.Гончар вкладає слова:

“мене Репін малював”, що служать алюзією на інший історичний факт – на знаменитий історичний картину “Запорожці пишуть листа турецькому султанові” серед інших відомих людей зображено і Яворницького.

Антиподом Яворницького виступає в романі *Потьомкін*, фаворит і найближчий помічник цариці Катерини II, відомий за прізвиськом *Грицько Нечеса*. Його ім'я вжито письменником також у складі словосполучення *потьомкінське риштування*, яке є натяком на відомий фразеологізм “*потьомкінські села*”, що в народі розуміють як окомилкування. У романі простежується асоціація імені Потьомкіна із вчинками Лободи-висуванця. Усі зачіплянці звикли вже з риштуванням навколо собору, яким Лобода замаскував руйнування, але часом хтось “делікатно” нагадає Лободі: *“Коли ти, Володько, оте своє потьомкінське риштування обновиш?”* [3, 202]. Лободин товариш дитинства Іван Баглай говорить уже без натяків: *“Був у нас уже Потьомкін, тобі з ним не рівнятиш”* [3, с. 202]. За задумом автора, “діяння” Лободи викликає й іншу, більш приховану асоціацію. З іменем Потьомкіна пов'язані трагічні сторінки в історії української козаччини – саме з його ініціативи було зруйновано Запорізьку Січ. Як розповідає в романі історик Яворницький, собор було споруджено в рік зруйнування Січі як пам'ять про козацтво. Описуючи намагання висуванця Лободи зруйнувати собор, письменник проводить паралель між ним і царициним фаворитом – один зруйнував Січ, а другий намагається знищити собор – пам'ять про козаччину.

Ще одна історична особа, з якою в романі розмовляє Яворницький про вічну правду життя, – Нестор Махно. Підлеглі порівнюють Махна з Шамілем. Це ім'я асоціюється з людиною, що очолює рух за національне визволення народу: *Ти в нас, батьку, Шаміль України, Шаміль степів* [3, 174].

Цікаві паралелі викликає використаний у романі асоціативний ряд *лжедружинник – Лжедмитрій – лжевожді – лжепопередники* (ОГС). Історичне ім'я Лжедмитрій – так називали кількох самозванців, що претендували на московський престол – стало символом авантюриста-самозванця й одночасно послужило зразком для творення стилістично маркованих апелювативів.

Згадування в художньому творі імен відомих особистостей асоціюється із загальновідомим фактом з їх біографії або їх діяльністю. Імена вчених пов'язуються з їх винаходами та відкриттями: *...а яблука-зеленчаки падали студентам просто в окопи, зайвий раз підтверджуючи давню істину Ньютона* [2, 100]. *Мабуть, не думав академік Павлов, що так буде використано його вчення, – говорить О.Гончар про дресирування собак із вибухівкою проти танка* [2, 166]. *Муцій Сцевола* (ОГЛЗ) – герой,

ладний пожегтвувати всім заради своєї батьківщини; Чингісхан (ОГС) — безжальний завойовник. Ім'я реальної історичної особи може уособлювати певний етап у розвитку людства. Так, Духнович (ОГЛЗ), розмірковуючи про розвиток та прогрес з часу неандертальців, говорить: "Минуло, по суті, зовсім небагато часу, і людина здобула крила, піднялася в повітря, перетнула океани. Людина стала Гомером, стала Шекспіром, Дарвіном, Ціолковським" [2, 164]. Кожен із згаданих у цій цитаті символізує цілу епоху. Легендарний давньогрецький поет Гомер є засновником епічної поеми, англійський драматург Вільям Шекспір виступає символом Відродження, англійський лікар і натураліст Чарльз Дарвін заснував теорію еволюційного розвитку — дарвінізм, Ціолковський відкрив людству епоху космонавтики.

Нерідко автор лише натяком говорить про відомого носія імені — реальну історичну особу, не називаючи власної назви, а в процесі розвитку сюжету "розшифровує" його. Так, через усе оповідання Степана Васильченка "Чайка" червоною ниткою проходить ідея-згадка про великого українського Кобзаря Т. Шевченка. Письменник ні разу не називає ні його імені, ні його прізвища, але читач чітко розуміє, про кого йдеться. Ще на початку оповідання автор змальовує портрет, що висить на стіні в убогій хатині вдови Ковалихи, який залишили, від'їжджаючи, сини: "...а на стіні на білій з-під чола позирає невеселий селяк у шапці. Чорнобривцями заквітчаний, у рушник прибраний, а сам думний та сумний" [5, 65]. Далі письменник цитує рядки з віршів великого поета. Їх в оповіданні декламують сини удови, молоді Коваленки, "з книжки, що привезли з собою" [5, 67]. Цитовані уривки служать фразами в розмові синів із матір'ю. Поет присутній і ще в одному епізоді, й знову письменник подає лише натяк без прізвища, хоча цього разу алюзія ще прозоріша. Один із ув'язнених у київській тюрмі "...з "Кобзарем" у руці, як із молитовником..." [5, 74]. Часто Шевченка не називають прізвищем, а лише іменем або заміниками імен, у яких читач одразу впізнає іменування великого поета — Кобзар, поет, Тарас. У романі О. Гончара "Людина і зброя" Духнович говорить про муштру старшини Гладуна: "Це тільки Шевченка колись так ганяли..." [2, 63], — натякаючи на суворі порядки та самодурство надстроковика.

Інколи письменник проводить своєрідний тест на ерудицію читача — коли замість імені дають його парафрази або повідомляють відомості, які однозначно вказують на відоме ім'я. Наприклад, головний герой роману О. Гончара "Людина і зброя", переглядаючи документи вбитого німця, розмірковує над ними: "Хто він і як опинився аж тут, на Росі? ... Назва частини, рік народження та ще гучне ім'я

Ernst усе це мало про що могло сказати [2, 117]. З огляду на час дії твору та події, які відбувалися на той час у світі, можна з певністю твердити, що мається на увазі ім'я німецького антифашиста Ернста Тельмана, який був заарештований фашистами, сидів у концтаборі, а заклик антифашистів у всьому світі до його звільнення зробили ім'я загальновідомим.

У романі "Собор" О. Гончар не називає автора — польського гумориста Станіслава Сян Лєца, добре відомого своїми афоризмами, а лише його твір: "а закінчив афоризмом із польського "незачесаних думок". Так само чітко уявляється читач, про яких поетів ідеться в наступних рядках із роману "Людина і зброя": чи з "Кобзаря", чи з Лєси, "Мойсея" читала [2, 63].

Як бачимо, власні назви реальних осіб активно використовуються письменниками у творах для реалізації стилістичних прийомів та для вираження ідейного задуму автора. Вони використовуються здебільшого для локалізації дії твору у просторі та часі, для філософських роздумів автора твору, а також для додаткової образності та експресивності твору.

1. ІФЗБ — Франко І. Захар Беркут // Франко І. Борислав сміється. Захар Беркут: Повісті. — Львів: Каменяр, 1990. — С. 215-351.
2. ОГЛЗ — Гончар О. Людина і зброя. — К.: Укр. письм., 1994. — 287 с.
3. ОГС — Гончар О. Собор. — К.: Дніпро, 1989. — 270 с.
4. СВТ — Васильченко С. Талант // С. Васильченко. Вибрані твори. — К.: Дніпро, 1976. — С. 76-120.
5. СВЧ — Васильченко С. Чайка // Васильченко С. Авіаційний гурток. — Дніпропетровськ: Промінь, 1983. С. 65-75

Der Beitrag behandelt die Eigennamen der historisch realen Persönlichkeiten, die verschiedenen Funktionen im literarischen Text haben.

Schlüsselwörter: literarische Namenkunde, literarische Personennamen, Funktionen der Eigennamen

В статье рассматриваются личные имена реальных исторических лиц и их функции в художественном тексте.

Ключевые слова: литературная ономастика поэтов, функции личных наименований.

ББК Ш 141. 14 — 314

УДК 811. 161, 2' 373.2''19''

Анастасія Вегеш

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНАХ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

У статті досліджуються літературно-художні антропоніми романів Ірен Роздобудько, подається їх аналіз, виразальні можливості, функції

Ключові слова: літературно-художній антропонім, глобалізація, прізвище, денотат, апелятив.

Ірен Роздобудько — одна з найпопулярніших письменниць, яка працює в різних жанрах — від авантюрного детективу, психологічного трилера до політичної сатири.

Переможець літературного конкурсу "Коронація слова" (роман "Гудзик"). Лауреат міжнародної премії ім. Юрія Долгорукова (за роман "Ранковий прибиральник"). І. Роздобудько — головний редактор журналу "Караван історій. Україна".

Літературно-художні антропоніми (надалі ЛХА) романів Ірен Роздобудько, крім номінативної функції, можуть мати соціальне та ідеологічне навантаження і, як правило, служать характеристикою героя твору.

У пострадянський період глобалізація стає вагомим чинником розвитку українського антропонімікону. Вплив моди на склад та особливості функціонування ЛХА також є незалепечним. Українські ономасти уже відзначили суттєвість цього соціального чинника, що помітно позначився на складі українського іменника. Все частішим стає вживання цілого ряду імен, запозичених з європейських іменників [1; 2; 3; 5; 11].

Глобалізаційний вплив позначився також і на літературно-художньому антропоніміконі І. Роздобудько. В авантюрному детективі "Останній діамант міледі" І. Роздобудько досить часто замінює українські імена персонажів їх чужомовними відповідниками: Іван — Жан, Максим — Макс, Марія — Маріон, Олег — Олівер. В "Амулеті Паскаля" письменник Джон Фаулз стає Іванком-Джозоном. Пор.: "Джозон, по-вашому — Іван. Як бачите, намагається стати письменником. І що ви думаєте?! Стане-таки..."

У повісті "Гудзик" персонаж Денис розповідає про себе: "...називали одне одного по-західному, тому мене одразу ж охрестили "Деном". Сусіда по кімнаті, відповідно, назвали Макс. Ден та Макс — два круті хлопці, майбутні генії..."

Окрім чужомовних іменних варіантів, І. Роздобудько використовує й сучасні усічені варіанти. У романі "Дві хвилини правди" Станіслава звать Стасом, Богдана — Даном. Пор.: "Богдана не звали Богданом. Хоча він і сам не думав змінювати своє ім'я, його змінили друзі. Дан — і все. Коротко". Такі усічені та емоційно марковані варіанти побутують у молодіжному середовищі, і їх поширенню сприяє не стільки вивчення іноземних мов, скільки популярність цих імен серед американських та західноєвропейських кумирів молоді.

Головні герої роману "Останній діамант міледі" — дві сестри, Влада та Жанна, такі неповторні, такі різні, як і їх долі. Жанна — стримана та розсудлива жінка, в душі якої

ховаються дорога, неприборкана пристрасть. Вона вершниця, відьма, циркачка. Вона — графиня Жанна де Ла Фарре (Олександр Дюма), "маленька Жанна в зеленій сукні". Влада живе радістю і смутком, коханням і стражданнями своєї сестри Жанни. Рідні та близькі зуть її Владкою, Макс (чоловік Жанни) називає її фрекен Бок (Астрід Ліндгрєн), жінкою із мертвими очима, Ярик називає загадковою жінкою, Сніговою королевою. Такі ЛХА та апелятивні номінації вказують на прикметну ознаку її зовнішності — холодний погляд: "і тому її очі завжди дивуватимуть своєю порожнечою". Разом із тим, імена героїнь промовляють. Ім'я Жанна (Іванна) у перекладі з давньоєврейської мови означає "божа милість, божа благодать" [15, с. 137], а Влада походить від слов'янського "володіти" [15, с. 71]. За текстом роману тиха Влада володітиме Жанною, її чоловіком і всіма навколишніми.

ЛХА Максим І. Роздобудько використовує не випадково. Адже Максим у перекладі з латинської означає "найбільший" [4, с. 69], а сам герой мав стати найвідомішим письменником, але став найбільшим страждальником.

Письменниця вдається до використання терціальних ЛХА, які вона запозичує із відомих раніше літературних творів української або світової літератури. Так, Влада називає Макса Дон Кіхотом. Прізвище героя вмотивоване зовнішністю денотата, бо Дон Кіхот — це "худорлявий юнак з довгими пальцями та витонченим нервовим обличчям". Прикметно, що у цьому творі І. Роздобудько є ще один герой із іменем, запозиченим із славнозвісного роману Сервантеса, — Санчо Панса. Пор.: "За кермом сидів їхній незмінний Санчо Панса на прізвище Сірий, парткомівський водій..." Як і Санчо Панса, так і Сірий — всього лиш прізвища, а справжнього прізвища чи імені ми не знаємо.

Окрему групу характеристичних онімів у психологічному трилері "Мерці" становлять соціально значущі ЛХА, якими І. Роздобудько іменує журналістів. Як правило, ми не знаємо їх справжніх імен та прізвищ. Це ЛХА-прізвища, які даються за "зовнішнім виглядом, фізичними вадами й властивостями людини" [12, с. 276]. Пор.: "знайома постать, на прізвище Дон Педро, старанно працював на свою кишеню"; "скандально відома журналістка на прізвище Луза. Свої еротичні опуси ця колишня поетеса підписувала псевдонімом Луїза Задова, тому гострі на язик колеги утворили прізвище Луза, маючи на увазі й інше — лузу на більярдному столі, в яку залюбки можна було закотити кулю". У нашій уяві цей ЛХА асоціюється з журналісткою та письменницею Ладодою Лузіною. Редактор Понін, "якого називали не інакше, як "Поня" з довгим прізвищем "А-скільки-ві-років-працює-в-журналістиці?" Поня був носієм "чорної мітки".

Авторка не стоїть осторонь утвердження естетики українських особових імен, тому устами героїні Стефки виступає проти примітивних правил глобалізації. Так, наприклад, ЛХА Едуард (“Зів’ялі квіти викидають”) має кілька апелютивів-замінників: *чоловік років тридцяти, незрілий рокер*. Ось як реагує Стефка на ім’я Едуард під час знайомства:

– “Тож вас звуть Аліса?”

– Ще чого бракувало! – ...вирішила назватися: – Стефанія. А ви?

Едуард.

– О, Господи, – скривилася вона, – яке жахливе ім’я!

– Згоден, – з наганим сумом сказав він, – але воно було модним, коли я народився... Батьківська помилка. Вони ж мене не питали...

– Є вихід, – усміхнулася Стефка, – нехай вас називають скорочено – Ед. У цьому вчувається щось жорстке. Принаймні пасує до вашої куртки”.

Незважаючи на показне новаторство, І. Роздобудько спирається на традиції української літературно-художньої антропоніміки. Так, наприклад, ЛХА Сам авторка, очевидно, вживає не без впливу своїх іменитих попередників: у Остапа Вишні (І. І. Сам), Євгена Дудара (І. І. Сам), Марини Гримич (Сам Суперегойст). Вдаючись до індивідуальної іменотворчості, І. Роздобудько використовує семантичний спосіб словотворення. Пор.: “Сам”, – прошепотів Олег. “Сам” привітався з усіма... “Сам” уже накинув оком на його супутницю. “Сам” повів бровою. “Самич” презентував...” (“Останній діамант міледі”).

Окремі ЛХА І. Роздобудько розкривають основні риси характерів денотатів. Таким характеристичним є ЛХА *Єлизавета Тенецька* (“Гудзик”). Ім’я героїні письменниці, очевидно, обрала з огляду на його доонімну семантику: *Єлизавета* в перекладі з давньоєврейської “клянуся богом” [4, с. 93], а прізвище *Тенецька*, на нашу думку, асоціюється з апелютивом *тенета* – “сітка для ловлі звірів, птахів; те саме, що павутина або те, що заважає, позбавляє свободи дій, заганяє у безвихідь” [6, с. 1440]. Доонімна семантика імені та прізвища героїні “клянуся богом, що затягну павутиною або зажену у безвихідь”. Саме ж у такій ситуації опинився *Денис* після зустрічі з *Тенецькою*. Герой не може забути що жінку, думками завжди поруч зі своєю *Прекрасною Дамою*, тобто він опинився в її тенетах.

ЛХА *Ліка* належить героїні, яка, напевно, страждає найбільше. *Ліка* – донька *Лізи*, “дитя такого короткого й пекучого кохання, її надійний якір, що втримує біля берега”. “В інституті її прозвали *Лисиця*. Через руде волосся та зелені очі”. Сама авторка експериментує над іменем: “*Анжеліка? Ангеліна? Лікера? – Ні, Ліка!*” Динамічне розгортання сюжету примушує

І. Роздобудько назвати *Ліку* місіс *Енжі Маклейн Енжі-художниця*. Виявляється, що неспроста *Ліка* “невипадково вишила на гудзиках своєї куртки ангелів і невідомо назвалася *Енжі* (ангел), коли вирішила втекти від рідних, а саме вона, як потім виявилось, була ангелом-рятівником для *Дениса*, ангелом, якого не можна повернути відкинувши, зрадивши” [8, с. 233]. Серед ЛХА “Гудзика” найбільше таких, які складаються з імені та імені по батькові: офіс-менеджер *Тетяна Миколаївна*, бабуся *Ганна Тарасівна*, хазяйка *Марія Григорівна*, містечтвознавець *Вероніка Платонівна*, актриса *Анастасія Юрївна*. У тексті вони виконують номінативну функцію.

У психологічному трилері “*Мерці*” І. Роздобудько відхиляє завісу у світ бездоганних бізнес-леді, “небожителів”, “дорогих манекенів, котрі снують павучі сіті злочинних інтриг”. Героїня *Ліліана Поволоцька* – редактор відділу західної культури інформаційної агенції. Її прізвище походить від апелютива *поволока*, що означає: 1) “тонку плівку, яка застеляє очі”, 2) негустий туман, серпанок, який застигає, огортає що-небудь” [6, с. 1001]. *Ліліана Олегівна* – “з тих, хто йтиме по головах. І таке було не раз”. Тобто героїня може проникати всюди, як ліліана. Це ще одне порівняння з іменем. Як “Словником українських імен” І. Трійняка – ім’я *Ліліана* походить від “латинського слова *лілі*”, але в розмовному варіанті функціонує як *Ліана* [15, с. 169]. Цікавим є і той факт, “що одне око *Ліліани* було зеленкувате, а друге – блакитне”. Позаочі її називають відьмою. *Лілі* збирає біля себе знайомих, плете інтриги, огортає все туманом. Вона керує відділом, який називають “королівством Маргарити Наварської”. З історії ми знаємо, що Маргарита Наварська впливала на багатьох видатних людей того часу, її двір був центром духовного життя. Невипадково *Ліліана* керує відділом західної культури.

І. Роздобудько вміє ретельно добирати чи навіть допасовувати іменні варіанти, якими названі її персонажі, до конкретної ситуації. Так, розумну, але злу *Ярославу* друзі називають *Ярц*, *Славка*, на роботі вона – *Ярослава Михайлівна*. ЛХА *Заріна*, *Ріночка* походить від апелютива *зоря*, значить, повинна світити, але її називають “темною конячкою”. ЛХА *Аліна* (*Алька*, *Аліна Станіславівна*) походить від імені *Аделіна*, що в перекладі з італійської означає “шляхетна” [15, с. 27]. ЛХА *Вовик* – “вірний паж *Славки*” – суржиковий іменний варіант. ЛХА *Вірнич* вказує на дружній тон, добрі стосунки. Сусідська дівчинка *Саламандра* (теж промовисте ім’я) називає *Віру Попелюшкою* (впевнено піднялася з соціального дна), *Стас* порівнює її з *Джокондою* (натяк на загадковість).

Оригінальний онімійний почерк І. Роздобудько помітний на ЛХА гостросюжетного роману “Ескорт у смерть”. Головна героїня *Дана В’ячеславівна* – директор

агенції “Ескорт-сервіс”, яка надає заможним жінкам специфічні послуги: “здає в оренду” молодих презентабельних чоловіків, котрі супроводжують дам на світські вечірки. Слідчий *Марченко*, у якого, до речі, кличка “містер *Марія*”, полумки називає *Дану* “суворою жіночкою”, “багатою сукою”. Всі жінки, які працюють в агенції, наділені ЛХА, яким властиві іменшувально-пестливі суфікси: *Марина* – *Мариночка*, *Світлана* – *Лана* – *Ланюся*, *Олена* – *Оленка-сонечко*. Це говорить про дружні відносини між ними.

Жінок поважного віку, котрим надавались послуги, авторка називає іменами та іменами по батькові. Пор.: “*Єлизавета Феофанівна* – давня клієнтка, екзальтована президентка об’єднання “Укрсир”, завзята відвідувачка казино, “*Сирна королева*” (*Єлизавета* – королева, *Феофанівна* – від урбоніма *Феофанія* в Києві, де розташована лікарня для представників “вищого світу”); “*Ілона Павлівна* – вродлива жінка “у віці елегантності”; “...незграбна жіночка *Ганна Ладокур*, дружина режисера та продюсера”.

ЛХА *Петро Петрович* має скорочений варіант імені та по батькові: *Пет-Пет*. Так називають своїх персонажів П. Загребельний, Ю. Андрухович. *Петро Петрович Заславський* – чоловік *Дани*, який був старший за неї майже на 20 років і дозволяв робити “своєї дівчинці усе, що вона забажає. ...Він досі залишався “на коні”. Прізвище *Заславський* та ім’я по батькові *В’ячеславівна* – похідні від одного апелютива *слава*, а слава, очевидно, й об’єднує денотатів.

Кавалерів-супровідників авторка наділила низкою ЛХА, які утворилися внаслідок сучасних віянь, гендеру. Пор.: *Олексій* – “справжній *Кен*”, *Сергій* – *Серьожка*, “*Чорний Король*”, “вуличний гітарист мав дивне ім’я – *Орест*, але попросив називати його *Олегом*”, у нього був дивний блиск “блакитних очей”. Цих персонажів об’єднувала не тільки “робота”, але й зовнішність.

Онімійні уподобання самих персонажів І. Роздобудько можуть виступати виразним мовностилістичним засобом їх характеристики. Одна з героїнь письменниці – “*Сирна королева*”, полубляє називати співробітників зоонімами. Один із її охоронців – *Мурзик*; клієнт “*Номер 7*” на ймення *Котик* (тобто хлопця звали *Костянтин*, але *Єлизавета* любила усім давати якісь котячі клички); *Сьомиком* вона називала свого чоловіка.

Заслугове на увагу прізвище героїні *Марини Миколаївни Прядко*, адже воно походить від апелютива *прясти*, а вона якраз і пряде – вишукує, підбирає клієнтів, хитрує. Це ще один ЛХА Ірен Роздобудько, який, на нашу думку, слід об’єднати з *Тенецькою* (“Гудзик”) та *Поволоцькою* (“Мерці”). Зрозуміло, що прясти інтриги, що заманювати в тенета, що затягувати туманом, поволокою – одне заняття, і прізвища героїнь якраз вказують на це. Зауважимо, що

романами І. Роздобудько кочують жінки-павучихи.

У романі “Амулет Паскаля” головну героїню, ім’я якої так і залишається невідомим, І. Роздобудько називає *Голкою*. Пор.: “Голка впала в копицю сіна... Усе просто. *Голка* – це я...” (натяк на те, що людина загубилася у всесвіті). *Голкою* її назвали оточення за гострий язик. Пор.: “– У вас гострий язичок, – сказав мсьє *Паскаль*. – Я називатиму вас *Голка*. *Пані Голка*”. Проте сама героїня переосмислює це прізвисько, мотивуючи його своєю зовнішністю: “кістяк у корсеті”, “глист у запамороченні”, що вказує на її “худорлявість” [14, с. 322]. Досить самокритично. Тут проявляється “ненависть до власного “я”, як у філософа Блезя Паскаля [9, с. 178].

ЛХА *Паскаль* не можна ідентифікувати з конкретною історичною постаттю. Паскаль був першим філософом, який придумав таку систему світобудови, що назавжди виокремилася людина та зачинила її у власній сфері. Самотність та страх – ось головний песимістичний міф Паскаля-історичного. І. Роздобудько називає мсьє *Паскаля* “майстром моделювати долі”. Вона створює казкову постать всезнаючого *дідуса-Нострадамуса-Паскаля*. Трагічні події, що відбуваються поза сюжетом, дають право інтерпретувати татуся *Паскаля* і як вбивцю *Паскаля* [7, с. 215-216].

Протистоїть безжалюному філософу коханець героїні – письменник Джон Фаулз. Провідною проблемою творчості Джона Фаулза “було формування самосвідомості як необхідної умови для досягнення свободи. Подолання відсталості, архаїчної, темної стихії, притаманної людині, відкриває можливість для прилучення до життя, краси, гуманності” [10, с. 654]. У творі він *Іванко-Джон*.

Авторка видумує цікаві імена своїм героям. Так, куховарка *Женев’єва* стає матусею *Же-Же* або мадам *Же-Же*.

Роман “Зів’ялі квіти викидають” – сентиментальна історія з глибоким підтекстом, притаманним творчості І. Роздобудько. Молода головна героїня *Стефка* переживає особисту драму, але завдяки мудрості своїх підопічних усвідомлює, що життя – прекрасне, його не варто марнувати на тимчасову метушню. Авторка майже весь час називає героїню розмовним варіантом *Стефка*. Ім’я героїні походить від грецького імені “*Stephanos*, що означає *вінок*” [15, с. 348]. У Стефки “було довге волосся мідного відтінку”, чим не вінок. А вінок головна героїня отримує, бо стає переможницею престижного європейського кінофестивалю.

Оскільки в притулку для самотніх мешкають актори, то І. Роздобудько вдається створити низку виразних ЛХА творчих псевдонімів, які, однак, не позбавлені постмодерністської іронії чи навіть сарказму. Так, зірка радянського кіно іменується *Едіт Береш*. Цей вдалий, на нашу думку, ЛХА, з

одного боку, пов'язує героїню І. Роздобудько з уславленою французькою співачкою Едіт Піаф, а з іншого, натякає на угорського фітотерапевта, що створив славнозвісні "Краплі Береша", які люблять літні особи. *Едіт Береш* – псевдонім актриси. Зараз вона старенька жінка, яку в притулку називають пані *Поліна*.

Леда Ніжсина – також псевдонім, справжнє ім'я героїні – *Ольга Яківна Сніжко*. Пані Поліна каже про *Леду*: "Ніяка вона не *Леда*! Яка-небудь *Ядошка* з-під Полтави чи *Козятина*". Жителі притулку "лагідно називають *Ольгу Яківну* різними сценічними іменами": *Офелія*, *Дездемона*". А ось як режисер та драматург придумали псевдонім для *Олі*:

– Вам треба щось ніжне, як пух...
– *Ніжна?* – підказує режисер.
– Це занадто! А якщо – "*Ніжсина*"? Дуже близько від ніжності і... справжнього прізвища.
– Старий, ти – поет! – хвалить режисер. – А ім'я?
– *Леда!* – сміється той.
– Чудово: *Лебідь* знайшов *Леду!*..
– Але ж справді звучить досить гарно: *Леда Ніжсина*".

Невеличка довідка: "в античній міфології *Леда* – героїня, яка зачарувала своєю красою *Зевса*, а він явився їй в образі лебедя" [13, с. 131].

Авторським неологізмом І. Роздобудько можна назвати ЛХА *Ісланум* ("Гудзик"). Незвичність цього ЛХА зумовлена не лише тим, що його носій – дивна істота, яку виходила ведмедиця (бабця каже, що *Ісланум* – посланець, святий), а й тому, що саме цей онім дає поштовх для глибоких психологічних переживань інших персонажів: "це ім'я схвилювало. Від сполучення цих звуків у мене запекло в очах. Ім'я звучало сумно і тривожно, як закодована фраза, як назва прірви, як виття самотнього звіра. У ньому не було нічого людського". Недарма авторка називає його рядом апелятивів: "*вовкулака*", "*лісовик*". Є щось споріднене між *Ісланумом* та *Лікою* (*Енжі*), як і зв'язок між святим та ангелом.

Структура ЛХА *Ірен Роздобудько* відзначається різноманітністю і відбиває характерні особливості художнього стилю письменниці. Найбільший вплив на кількісне та функціонально-стилістичне багатство ЛХА романів І. Роздобудько мають такі фактори: демократизація українського суспільно-політичного та культурного життя, відродження українських національних традицій називання (*Августина*, *Євпраксія*, *Соломія*, *Стефанія*), поширення західних естетичних концепцій, зокрема поп-культури, а також моди (*Жан*, *Маріон*, *Кен*, *Дон Педро*).

Джерела:

1. Роздобудько І. Амулет Паскаля : [роман] / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2007. – 189 с.

2. Роздобудько І. Гудзик / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2006. – 222 с.
3. Роздобудько І. Дві хвилини правди : [роман] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2008. – 248 с. (День Європи).
4. Роздобудько І. Ескорт у смерть : [роман] / І. Роздобудько. – Львів : Кальварія, 2002. – 144 с.
5. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають : [роман] / І. Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2006. – 208 с.
6. Роздобудько І. Мерці : [роман] / І. Роздобудько. – Львів : Кальварія, 2001. – 212 с.
7. Роздобудько І. Останній діамант міледи [авантюрний детектив] / І. Роздобудько. – Харків : Фоліо, 2006. – 222 с.

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації і глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – № 3. – 2001. – С. 48 – 54.
2. Белей Л. Власні імена українців на порозі III тисячоліття / Любомир Белей // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Випуск 13. / Відп. ред. І. В. Сабалаш. – Ужгород, 2009. – С. 6 – 11.
3. Белей Л. Глобалізація як панівна тенденція розвитку сучасного українського антропонімікону / Любомир Белей // Ономастика і апелятиви. Випуск 30. Збірник наукових праць. За ред. В. О. Горпинича. Ювілейний випуск на пошану 80-річчя від дня народження професора Володимира Олександровича Горпинича. Дніпропетровськ : ДПУ, 2007. – С. 76 – 81.
4. Белей Л. Ім'я дитини в українській родині: словник-довідник / Л. Белей. – Ужгород : Закарпатське крайове товариство "Просвіта", 1993. – 116 с.
5. Вегеш А. І. Вплив пан'європейського простору на сучасний український літературно-художній антропонімікон / А. І. Вегеш // Сучасні дослідження з іноземної філології. Збірник наукових праць. Випуск 6 / Відп. ред. Фабіан М. П. – Ужгород, 2008. – С. 195 – 201.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
7. Владимирова К. Вбивця Паскаль / Ксенія Владимирова // Роздобудько І. / Переформулювання. – К. : Нора-Друк, 2007. – С. 215 – 217.
8. Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько / Ніна Герасименко // Роздобудько І. Переформулювання. – К. : Нора-Друк, 2007. – С. 231 – 238.
9. Кремень В. Г. Ільїн В. В. Філософія : мислитель, ідеї, концепції : [підручник] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
10. Михальська Н. Фаулз Джон Роберт / Н. Михальська // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2 : Л-Я / [ред. Н. Михальської та Б. Щавурського]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – С. 654 – 658.
11. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. XX – поч. XXI ст. / Романюк М. І. – Ужгород : Гражда, 2007. – 124 с.
12. Рульова Н. Місце прізвищ у лексичному складі мови / Н. Рульова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник

- наукових праць). Випуск 8. Збірник пам'яті професора Василя Добоша. – Ужгород, 2005. – С. 266 – 279.
13. Словник античної міфології / [уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарев; вступ. стаття А. О. Білецького; відп. ред. А. О. Білецький]. – 2-е вид. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
14. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
15. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.

The article researches the creating of the proper names of the literary heroes in the novels of Irene Rozdobudjko, it also presents their analysis, expressional possibilities, functions.

Key words: proper name of the literary hero, globalization, nickname, denotat, appellative.

В статті досліджуються літературно-художественні антропоніми романів І. Роздобудько, представлені їх аналіз, виразительные возможности и функции.

Ключевые слова: литературно-художественный антропоним, глобализация, кличка, денотат, апеллятив.

УДК 811.161.2'371

ББК 81.2 Ук-4

Наталія Карпенко

КОНЦЕПТ-ВЛАСНА НАЗВА РОКСОЛАНА У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Стаття присвячена аналізу концепту *Роксолана*, визначеного у межах художнього дискурсу П. Загребельного. Виокремлено та схарактеризовано семантичні компоненти власних назв, що інтегруються відповідний концепт та забезпечують наявність у ньому ціннісної складової. Акцентовано увагу на ролі оніму у смисловій організації дискурсу.

Ключові слова: концепт, власна назва, дискурс.

Постановка проблеми. Мовний образ стогодення окреслюється відповідно до принципів прагмалінгвістики, що активно розвивається як окремий напрямок мовознавства. Мовна система є наскрізно прагматичним вищом. Погляд на мову зумовлений загальною тенденцією лінгвістики до функціонального аспекту мовного вияву, тому мовний знак у контексті актуалізованих нині антропоцентричної та дискурсоцентричної парадигм постає функціональною одиницею комунікативного процесу, що у своїй структурі втілює емоційно-оцінний компонент значення, а

вживання конкретної мовної форми є ситуативно-обумовленим.

У цій розвідці зосереджено увагу на функціональному аспекті антропоніму *Роксолана*, розглянутого у межах художнього дискурсу П. Загребельного.

Актуальність дослідження вбачаємо у відповідності поставленої проблеми сучасним проблемам лінгвоконцептології, ономастології та дискурслінгвістики.

Метою розвідки є виявлення смислів концепту-власної назви *Роксолана* на кожному з етапів його формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Додаткові конотації власних назв, що виникають у певному соціальному контексті, зумивили низку досліджень, присвячених відповідній проблемі. Серед них розвідки таких українських лінгвістів, як Л. Дука [3], В. Ільченко [4], Т. Стасюк, М. Торчинський та ін. Функціонування онімів у художніх текстах приділяють увагу В. Галич [2], Т. Можарова [15] та ін. Безперечно, цінним для лінгвістики є напрацювання В. Калінкіна [7] та Є. Отіна [17], які зробили значний внесок у розвиток вітчизняної ономастики.

Виклад основного матеріалу. Лінгвоконцепт є категорією, яку найчастіше обирають за об'єкт дослідження у мовознавстві. Традиційно розвідки у сфері лінгвоконцептології здійснюють у двох напрямках — лінгвокогнітивному та лінгвокультурологічному. Дослідження, здійснювані у першому напрямку, не акцентують уваги на ціннісному компоненті змісту концептів, останні ж не зосереджують уваги на їх психологічній природі.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення концепту передбачає наявність у його структурі ціннісного складника, що відображає оцінку явища чи предмета та зреалізовується конотаціями як основним засобом вираження категорії оцінки [13]. Окрім ціннісної, характерними ознаками концепту є наявність поняттєвої та образної складників, динамічність, варіативність, тематична закріпленість та дискурсивна зумовленість [9,26]. Вияв цих ознак уможливлений лише "у комунікації (на рівні дискурсивної реалізації), тому вивчення концептів (їх структурно-змістове моделювання, типологізація) має здійснюватися з урахуванням не лише ментально-психічних характеристик, але й їх функційно-комунікативного виміру" [16,69]. Отже, повноцінне дослідження концепту можливе за умови врахування дискурсивної зумовленості засобів його вербалізації.

У розвідці зосереджуємо увагу на вербалізації концепту *Роксолана*, смисли якого виокремлюємо у межах, окреслених художнім дискурсом П. Загребельного. Іменем концепту є власна назва, що у ході колективного та індивідуального досвіду набуває властивості втілювати значний масив культурно значущої

інформації та переходить у загальну назву. Структуру концепту становлять культурні смисли, що відображають стереотипізацію мислення турецької та української культур щодо жінки-українки. Вочевидь, є всі підстави констатувати наявність спільного етноспецифічного компоненту семантичної структури оніму *Роксолана* у представників українського етносу, оскільки концепт *Роксолана* є складовою колективної мовної свідомості українців, що зумовлено їх спільною історією та культурою.

У зв'язку із потенційними можливостями власних назв уміщувати певний квант етнокультурної інформації Т. Космеда пропонує виокремлювати групу *концептів-власних назв*, "що відображають історію, традиції, ширше — культуру певної країни, народу" [14,56]. Отож, є усі підстави розглядати концепт *Роксолана* як концепт-власну назву.

Концепт-власна назва *Роксолана*, засоби вербалізації якого виокремлено у межах художнього дискурсу П. Загребельного, є концептом-образом, оскільки формується внаслідок образного, креативного мислення письменника. Отже, він є умовним конструктом, результатом уяви художника слова, проте співвідносним із реальною жінкою, яка є однією із найвидатніших постатей української історії. Образ *Роксолани*, сформований у колективній свідомості українців, утворився виключно на основі легенд, художніх творів і художнього фільму. Він є лише інтерпретацією, поданою в одній із форм мистецтва, а тому не відображає реальних історичних фактів.

У статті зосереджуємо увагу на потенційних можливостях онімів набувати конотативної маркованості. Під впливом низки соціальних чинників власні назви можуть переходити у загальні, тим самим послаблюючи свою основну функцію — диференційну. Імена, потрапляючи у сферу конкретного інституційного чи особистісного дискурсу, набувають додаткових конотацій, їх семантика розширюється, вони набувають поліапелятивності. Оніми вже виконують не лише номінативну функцію, а й характеризують людину за певними соціальними чи психологічними параметрами [16]. Окрім властивості власних назв переходити у розряд загальних, утрачаючи при цьому диференційну функцію, можна також спостерігати зворотній процес — перехід власної назви у загальну.

Оніми, що забезпечують референтне співвіднесення образу, конструйованого мовцем, із реальним суб'єктом, називають ремінісцентними іменами (PI), прецедентними [10]. Наголошують також на такій властивості PI, як їх індекс ремінісцентності [19], що залежить від того, наскільки відомим є ім'я загальній аудиторії реципієнтів. Ім'я *Роксолана* є відомим середньостатистичному українцю, оскільки вивчення однойменного роману відбувається у

процесі курсу шкільної програми, тому зміст концепту-власної назви в українських мошні переважно формувався на матеріалі художнього твору. Наявність концепту та його смислова специфіка, що нею він позначений у свідомості більшості українців, значною мірою зумовлена інтерпретованим образом роману П. Загребельного. Обсяг номінативного поля концепту у свідомості громадян України різниться у кількісному співвідношенні: залежно від фонових знань особистості, які передусім залежать від низки соціальних чинників, головню, це рівень освіти та інтелектуальний розвиток.

Для розкриття змісту концепту *Роксолана* доцільно використовувати методику дослідження концептів, запропоновану В. Карасиком та Г. Слишкіним [8], що дає змогу виявити смисли, які утворилися у процесі еволюції відповідної одиниці свідомості. Зазначена методика полягає у дослідженні змісту концепту у діахронії та синхронії, що дає змогу простежити смислову еволюцію концепту на кожному з етапів його існування у свідомості. Зміст концепту аналізуємо з огляду на етимологію, тобто дослідження внутрішньої форми імені концепту, та у виявленні смислів, що нашаровувалися з часом на поняттєве ядро концепту.

Внутрішню форму концепту-власної назви *Роксолана* становить загальна назва "роксолани" — група кочових сарматських племен, які населяли Північне Причорномор'я з 2 ст. до н. е. до 4 ст. н. е, вели боротьбу проти Херсонеса Римської імперії. [1,1274].

Брак фактичного матеріалу, що дав би можливість визначити етимологію етноніму *роксолани*, зумовлює неузгодженість історичних поглядів щодо відповідного питання. Проблему походження *роксоланів* та їх можливий зв'язок із слов'янами розглядав ще М. Ломоносов, який відстоював думку про спорідненість цих етнічних угруповань, одночасно ототожнюючи їх із племенем *росомонів* Йордану. Причиною пошуку спільного коріння цих племен є подібність першої частини складних етнонімів *роксолани* — *росомони*. За свідченням істориків, етнонім *роксолани* походить із аланської мови, основа *рокс-* означає *світлий*, друга ж є назвою іранського племені *алани*. О. Стрижак припускає, що іранське населення, утворивши складний етнонім *роксолани*, тобто "світлі алани", яких учений вважає можливими предками "росів", вирізняло білошкіре населення від темношкірих вихідців з Азії [Див: 11]. О. Комар вважає це твердження необґрунтованим, посилаючись на той факт, що "в давнину північно-іранські племена слабо відрізнялися від "типово" європеїдного населення" [12]. Уважають, що кочове сарматське плем'я *роксоланів* за часів перебування на території сучасної України слов'янізувалося. Ю. Павленко також констатує,

що до кінця II ст. н. е. на території Подніпров'я утворилося слов'яносарматське етнічне угруповання *Роксоланія* [18,251–254]. Історики довгий час безуспішно намагаються вирішити, чи можна вважати *роксоланів* предками слов'ян. Це питання й досі привертає увагу багатьох істориків, а усі запропоновані етимології, на жаль, не можуть претендувати на статус достовірних.

Однак не можна заперечувати той факт, що мешканці території Русі у певних народів викликали асоціації із племенем *роксоланів*. Історичні факти засвідчують використання відповідного етноніму у відношенні до мешканців українських земель. Мова йде про постать *Роксолани*. Відповідним етнонімом представники турецького народу апелювали до жінки з метою ідентифікації її етнічної належності.

П. Загребельний з цією метою також використовує зазначений етнонім, утворивши від нього зменшено-пестливу форму в поєднанні із прикметниками *маленька*, *мала*, що вказують на вікові та зовнішні характеристики дівчини: "*мала роксоланка зачарувала султана* [5,154], *маленька роксоланка*" [5,186]. Письменник уводить специфічну прикладку, обидва компоненти якої характеризують особу за національною належністю: "*...захопився малою українкою-роксоланкою*" [5,153]. Наголошуючи на непримиренності як на рисі етнопсихології українців, письменник уживає іменник *донька*, що під впливом контексту втрачає свою основну семантику і в сполученні з іменником *роксолани* вказує на національне походження: "*То показуй те, що сховано у цієї доньки диких роксоланів*" [5,28].

Важливу функцію виконує й справжнє ім'я героїні — *Анастасія*, проте повну форму в тексті вжито лише один раз. П. Загребельний надає перевагу зменшено-пестливій формі, утворюючи дериват із характерним демінутивним суфіксом — *Настася*, так передаючи своє позитивне ставлення до дівчини-українки, а також акцентуючи увагу на вікових особливостях, душевній чистоті та наївності дівчини-українки. За своїм походженням ім'я грецьке (від гр. — *anastasis* — "переселення"), згодом воно набуло значення "воскресіння" — переселення зі світу мертвих у світ живих. Отже, онім *Настася* має символічний зміст, є втіленням внутрішніх характеристик, адже, розкриваючи концепт-образ *українка*, письменник неодноразово уживає дієслова *воскресла*, *вознеслася*, *народилася заново*, що відображають такі психологічні риси, як стійкість, мужність, властивість перемагати. В історіографії відсутні дані щодо справжнього імені *Роксолани*. Тож уживання оніму *Анастасія* із характерною йому семантикою, що закладена в його внутрішній формі, є виключно творчим задумом письменника.

Внутрішні характеристики людини, що втілюють власні назви, передає онім *Хуррем*, уживання якого стосовно *бранки* з Русі зумовлено її веселою вдачею. Власна назва функціонує у творі для вербалізації концепту-образу *Роксолана*, проте має турецьке походження та зовнішню форму: "*...і подивовані одаліски, які ждали від новенької зітхань, сліз і розпачу, а не веселощів, назвали її вже того дня Хуррем — розвеселена*" [5,76]. Як бачимо, оніми *Роксолана*, *Настася* та *Хуррем* є контекстуальними синонімами, що забезпечують розкриття змісту концепту-власної назви *Роксолана*.

Розглядаючи проблему тематичної організації дискурсу та засобів, що забезпечують його цілісність і членування на фрагменти, мовознавці розмірковують про роль заголовків, підзаголовків, назв текстів. Назва твору може функціонувати як відправна точка для подальшого сприйняття повідомлюваного адресатом, оскільки те, що мовець виносить на передній план, безумовно, впливатиме на сприйняття того, про що буде йти далі. Заголовок як сильна позиція використання слова окреслює межі та виокремлює простір інтерпретації текстової інформації, що її подає мовець. У розв'язанні питання тематичної організації дискурсу Дж. Браун, Дж. Юл доводять, що назва твору може репрезентувати, проте не завжди, головну ідею та тему тексту. Заголовок формує очікування адресата, є точкою початку сприйняття тексту, довкола якої структурується подальша інформація і, разом із тим, він функціонує як засіб звуження інтерпретацій висловлюваного [20,139].

Онім *Роксолана* знаходиться у сильній позиції — функціонує як назва роману. Вже заголовком роману "*Роксолана*" письменник скеровує думку реципієнта у відповідному напрямку, очевидно, події, які розгортаються у тексті, відбуваються у період турецько-татарських загарбань, оскільки ім'я *Роксолана* пов'язане з цим відрізком історії, тож так здійснюється повідомлення про межі часової референції дискурсу. Події, відображені у тексті, так чи так розгортаються довкола суб'єкта референції, до якого апелюють іменем *Роксолана*. Отже, власна назва *Роксолана* є засобом тематичної організації фрагменту художнього мовлення, що забезпечує її функціонуванням у позиції назви роману, а його конотативна маркованість розкриває потенційні можливості відповідного концепту, сформованого у свідомості П. Загребельного та в колективній свідомості українців.

Очевидно, зображаючи *Роксолану*, П. Загребельний наділяв її такими рисами, як волелюбність, непримиренність, боротьба проти спроб будь-якого поневолення, що, на його погляд, притаманні українській ментальності. За його словами, слов'янська душа "...спокоєвіку

звична до дихання хаосу і живе з презирством до будь-яких обмежень...” [6,277]. Наявність спільних смислів, що становлять зміст концептів українка та Роксолана у свідомості письменника, зумовили перехід власної назви у загальну, тому на сучасному етапі іменем Роксолана можемо апелювати до жінки-українки, що втілює конкретні психологічні характеристики – сильна воля, прагнення свободи, незламність, патріотизм та ін., має конкретні риси зовнішності, напр., довге золотаве волосся.

Перспективи подальших розвідок. Матеріал дослідження може бути використаний для укладання словників онімів, зокрема й конотонімів, що розроблений в Україні Є. Отінім щодо онімів російської мови, натомість українські конотоніми також потребують лексикографічного опису.

Висновки. Отже, концепт-власна назва Роксолана є унікальним об'єктом лінгвістичного дослідження, оскільки спостерігаємо його смислову еволюцію, що відбувалася у кілька етапів: етнонім — антропонім — загальна назва / власна назва. Також констатуємо наявність спільних смислів у структурі концептів українка та Роксолана, що й зумовили перехід відповідного оніму до категорії загальних назв.

1. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. — 1736 с.
2. Галич В. М. Антропонімія Олесея Гончара : Природа, еволюція, стилістика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. “Українська мова” / В. М. Галич. — К., 1993. — 24 с.
3. Дука Л. І. Прагматичний потенціал онімів та способи його актуалізації в тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. “Російська мова” / Л. І. Дука. — Запоріжжя, 2002. — 18 с.
4. Ільченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.08. “Журналістика” / В. І. Ільченко. — К., 2003. — 20 с.
5. Загребельний П. А. Роксолана [роман] / П. А. Загребельний. — Х. : Фоліо, 2006. — 670 с.
6. Загребельний П. А. Юлія або запрошення до самовбивства [роман] / П. А. Загребельний. — Х. : Фоліо, 2006. — 352 с.
7. Калинин В. М. Психолінгвистические аспекты семантики собственных имен художественных произведений (коннотация поэтонимов) // Семантика в преподавании русского языка как иностранного. Общие вопросы. Лексикология. Семантика частей речи и других номинативных классов. — Харьков, 1989. — Вып. 3, ч. 1. — С. 154–156.
8. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как элемент языкового сознания / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методология современной лингвистики : [сборник статей]. — Москва; Барнаул. : Издат. Алтайского университета, 2003. — С. 50–58.

9. Карасик В. И. Языковые ключи : [моногр.] / Владимир Ильич Карасик. — М. : Гнозис, 2009. — 406 с.
10. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : [моногр.] / Юрий Николаевич Караулов. — М. : Наука, 1987. — 261 с.
11. Карпенко Н. А. Структура концепту жінки в художній картині світу П. Загребельного (на матеріалі роману “Роксолана”) / Н. А. Карпенко // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди]. — Х. : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2010. — Вип. 29. — с. 94–100.
12. Комар О. В. Сармати Поросся та “південна” гіпотеза походження Русі / О. В. Комар // VII Antiqua. <http://archaeology.kiev.ua/pub/komar2.htm>
13. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Тетяна Анатоліївна Космеда. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — 349 с.
14. Космеда Т. А. Лінгвоконцептологія мікроконцептосфера святки в українському мовному просторі : [моногр.] / Тетяна Анатоліївна Космеда, Наталя Володимирівна Плотнікова. — Львів : ПАІС, 2010. — 408 с.
15. Можарова Т. Оними в поетичних текстах шістдесятників : склад, структура, значення: дис. канд. філолог. наук : 10.02.01. / Можарова Тамара Миколаївна. — Х., 2009. — 259 с.
16. Олешков М. Ю. Дискурс, концепт, жанр: коллективная монография / Отв. ред. М. Ю. Олешков. — Нижний Тагил: НТГСПА, 2010. — 428 с.
17. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Евгений Степанович Отин. — 3-е изд., перераб. и доп. — Донецк : Юго-Восток, 2010. — 518 с.
18. Павленко Ю. В. Передісторія давніх русів у світовому контексті : [моногр.] / Павленко. — К. : Фенікс, 1994. — 400 с.
19. Фомин А. А. Имя как прием: реминисцентный оним в художественном тексте / А. А. Фомин. — Известия Уральского государственного университета. — 2003. — № 28. — С. 167–181.
20. Brown G., Yule G. Discourse analysis G. Brown, G. Yule — Cambridge University Press, 1983 — 288 p.

The article is devoted to the analysis of the concept Roksolana that is distinguished within P. Zagrebelsky's artistic discourse. The semantic elements that verbalize the corresponding concept and provide the presence of the evaluation component in its structure were defined. The attention is focused on the functioning of the proper name as a means of the discourse organization.

Key words: concept, proper name, discourse.

Статья посвящена анализу концепта Роксолана, обозначенного в рамках художественного дискурса П. Загребельного. Выделены и охарактеризованы семантические компоненты собственных названий, что вербализуют соответственный концепт и обеспечивают присутствие в нем ценностной части. Акцентировано

внимание на функции онима в смысловой организации дискурса.

Ключевые слова: концепт, собственное название, дискурс.

УДК 811.161.2'323.2

ББК 81.2 Укр

Людмила Терещенко

СТИЛІСТИЧНО-ВИРАЖАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ФІТОПОЕТОНИМІВ У БАЙКАХ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА

Проаналізовано оніми відапелятивного походження лексико-семантичної групи “рослини” у байках Л. Глібова з погляду їх символіки, стилістичних та виражальних властивостей у контексті байки

Ключові слова: онім, пропріатив, поетонім, відапелятивонім, символ, етнокультура, байка, лексема.

Вивчення онімного простору художнього твору є невід’ємним складником глибинного розуміння тексту, усвідомлення прихованих смислів. Незважаючи на те, що перші наукові дослідження з літературно-художньої ономастики започаткувалися порівняно недавно, увага до оніма в художньому тексті з боку лінгвістів продовжує зростати. Зважаючи на те, що ономастичні студії останніх десятиліть активно й плідно поповнюються новими розвідками щодо статусу, функцій, структури, етимології власних назв як у творах різних жанрів літератури (Л. О. Белей, Т. Б. Грищенко, Л. І. Дука, Т. В. Желтоногова, В. І. Ільченко, В. М. Калінін, Л. П. Кричун, Н. Ф. Попович, І. В. Хлисту́н та ін.), так і в мові окремих авторів (В. М. Галич, Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник, О. Ф. Немировська, Л. І. Селіверстова та ін.), бачимо доцільним і актуальним звернути увагу на ономастикон байкарської спадщини Л. І. Глібова в контексті вивчення онімного простору української байки взагалі, оскільки саме цей жанр літератури, на нашу думку, останнім часом випав із поля зору філологічної науки в цілому.

Оними в байках мають свою специфіку, спричинену насамперед жанровими особливостями. Алегоризація і персоніфікація дають можливість розширити коло пропріальної лексики відапелятивними онімами, що виконують не лише номінативну функцію, але й художньо-естетичну, виражальну, що дозволяє вважати такі одиниці поетонімами.

Аналіз текстів байок Л. І. Глібова засвідчив, що онімний склад лексики характеризується насамперед присутністю великої кількості найменувань об’єктів живої природи, серед яких предметом нашого дослідження стали

літературно-художні фітоніми, утворені від апелятивів. Тут маємо на меті простежити денотатно-номінативні та стилістично-виражальні особливості пропріативів, які за походженням є одиницями лексико-семантичного поля “рослини”. Теоретичною основою для денотатно-номінативної класифікації онімів стали роботи Н. В. Подольської та М. М. Торчинського [6; 7; 8].

Оними в байках є як частиною заголовкових комплексів – біблїонімів, так і стилетворчими й текстотвірними елементами у контексті художнього твору – поетонімами. Заголовок у художньому тексті завжди є першим сегментом, який має найбільше навантаження і впливає на увесь текст [4, 125], передає семантичний та естетичний досвід, на основі якого відбувається декодування поетичного твору [5, 202]. Проаналізувавши заголовки байок Л. Глібова, зауважимо, що більшість із них мають у своєму складі зоо- та флоролексеми, що взагалі для цього жанру літератури є характерною ознакою.

Флористична лексика складає значний шар лексико-семантичної системи української мови. Часто поетичні твори відзначаються насиченістю флоролексемами, які є вагомими компонентами як номінативних (предметно-поняттєвих), так і образних одиниць художнього тексту. Основними способами і прийомами поетичного освоєння флоролексикону виступають образно-тропєйні перевтілення та символізація, завдяки чому досягається найвищий ступінь прояву зображально-виражальних можливостей. З огляду на семантичну місткість поетичного слова (конотативне наповнення, імпліцитну інформацію) флоролексеми реалізують могутній потенціал при їхньому використанні з експресивно-стилістичною настановою.

Фітофорні біблїоніми у байках Л. Глібова зустрічаються не дуже часто порівняно із зоофорними одиницями, які становлять найпродуктивнішу групу біблїонімів і пропріативів усіх байок у цілому. 11 байок зі 107, вміщених у повному зібранні творів Л. Глібова [1], мають у заголовках відфлоролексемні оніми на кшталт *Билина*, *Троянда*, *Квіти*, *Дуб*, *Лозина* тощо. Структурний склад біблїонімів, до складу яких входять флоролексеми, неоднорідний за кількістю складників. Відповідно, серед досліджуваного матеріалу можна виділити такі типи заголовків: а) прості (однокомпонентні) – *“Билина”*, *“Деревице”*, *“Квіти”*, *“Перекопиполе”*, *“Троянда”*; б) складені (тут – тільки двокомпонентні) сурядні словосполучення – *“Будяк і Васильки”*, *“Фіалка і Бур’ян”*, *“Лисиця й Виноград”*, *“Хмелина і Лопух”*, *“Трандафіль і Сви́ня”*. Із цих біблїонімів бачимо, що заголовок байки фактично називає дійових осіб, які виступають головними в тому чи іншому творі, докола дій, думок чи вчинків котрих розвивається сюжет і формується мораль байки. Усі ці одиниці є

відапелятивними утвореннями, які виникли лексико-семантичним способом (зокрема його синтаксичним і плюральним різновидами). Мотиваційні відношення продикувані функціональним призначенням найменувань у байках: практично всі вони є власними назвами персонажів байок. За структурою аналізовані біблійні, як зрештою і більшість інших у Л. Глібова, тяжіють до іменникових сурядних словосполучень

Для семантичного і структурного аналізу у 107 байках Л. Глібова виокремлено понад 20 флоролексем-пропріативів, які реалізуються у 85 вживаннях. Отже, зафіксовані флоролексеми можна поділити на дві лексико-семантичні групи: оніми-дендролексеми (назви дерев, кущів, чагарників), оніми-фітолексеми (назви трав, дикорослих і декоративних квітів), або ж відфітолексемні та віддендролексемні оніми. Оніми-фітолексеми переважають над оніми-дендролексемами і представлені такими відапелятивонімами, як *Будяк*, *Бур'ян*, *Фіалка*, *Троянда*, *Васильки*, *Трандафіль*, *Хмелина*, *Лопух*, *Квіти*, *Перекотиполе*, *Сон-трава*, *Півники-самохвали*, *Ковиль-свідок* та ін.

Свосередним лідером за частотністю є пропріатив *Будяк* – 11 слововживань у трьох байках – “Будяк і Васильки” [1, 133], “Троянда” [1, 181] і “Перекотиполе” [1, 159]. Будяк – символ непридатності ні до чого: ним залякують, а відлякує він сам. Ним можна залякати, навіть наполохати і злу силу – звідси і ще одна назва рослини – “чортополох”; відлякує ж він все живе і рухоме своїм зовнішнім виглядом та колючими якими [11]. Таким колючим, чваньковитим, просторікуватим і пихатим символом є *Будяк* у байці “Будяк і Васильки”: *пишається, неначе пан, ... просторікатъ заходився, ... базіка, ... спесиво подивився* [1, 133]. Не менш чваньковитим хвальком є *Будяк* у байці “Троянда”: *– Я? – обізвась Будяк, – Я, серденько, не проста штука, Я – степовий козак!* [1, 180]. І зовсім без конотацій та без контекстних нашарувань вжито відапелятивонім *Будяк* у байці “Перекотиполе”. Тут *Будяк* – просто дійова особа, яка намагається застеретти *Перекотиполе* від його необдуманих мандрів.

Близьким до *Будяка* за семантико-стилістичним навантаженням є онім *Бур'ян* у байці “Фіалка і Бур'ян”. *Бур'яни* – небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб. Тому у Л. Глібова контекстна поведінка оніма відповідає реальному значенню апелятива: *Бур'ян – байдужий і безжальний: ...насіявся кругом і квітку бідную понівечив він дуже: Не та краса, і пахне бур'яном...* [1, 144]. Але, як усе непотрібне і негативне, *Бур'ян* був знищений *Хазяїном*.

Відапелятивонім *Фіалка* зустрічаємо у двох байках: “Фіалка і Бур'ян” та “Перекотиполе”.

Фіалка як квітка має символіку неоднозначну у древніх греків і римлян вона була символом печалі, смутку, смерті. Однак водночас у багатьох народів ця квітка є емблемою весни, ознакою пробудження природи, втілення скромності, цноти, беззахисності [12; 13] і українській етнокультурі фіалка символізує радість, дівочтво [3, 614]. Зауважимо, що частково така символіка (весняна квітка, краса, беззахисність) простежується і у згаданій байці Л. Глібова [1, 144]: у вишневому садочку розцвіла навесні *Фіалка* і “звеселила свій куточок”. Та недовго судилося їй бути окрасою садочка. Устами *Барвінка* байкар підтверджує її безталання: *На весь садок одна, та не людина Дала красу веселя весна, Та не дала їй долі* [1, 144]. Сусідство з *Бур'яном* – погане панібратство: *Бур'яни* винищують, і *Фіалка* гине від коси *Хазяїна*, бо її, хоч і красиву, але “безталанну”, не видно було поміж бур'янами. Ще одна дійова особа в байці – *Барвінок* (*Барвіночок*). До нього звертається *Бур'ян*: *... що, Барвіночку хрещатий, Яка краса у тебе цвіте!* *Барвінок* – народний символ життя, безсмертя людської душі, символ зв'язку життя і смерті, символ дівочтва, дівочої краси, особистого щастя [3, 27]. Зазвичай у народних піснях і легендах назву “барвінок” обов'язково супроводжує епітет “хрещатий”, і у Л. Глібова його *Барвіночок* теж хрещатий. *Барвінок* усвідомлює, що цвісти поміж *Бур'янів* – “боляби не діждати!” [1, 144] і щиро шкодує “безталанною” *Фіалочку*: “*Одцвіла!*” [1, 144].

У байці “Перекотиполе” натрапляємо на пропріатив-демінутив *Фіалочка*. Тут *Фіалочка* – алегоричний образ дівчини – милої, незрадливої, щирої. Тендітна *Фіалочка* “одна тільки не судила” *Перекотиполе* за те, що воно вирушило довідатися щастя й горя *Край Чорного моря* [1, 159], а виряджала його, як дівчина козака в похід.

Квіти *васильки* дали ім'я героям байки “Будяк і Васильки”. Символічне значення *васильків* у свідомості українського етносу пов'язують зі святістю, чистотою, привітністю, чемністю [10; 3, 65–66]. Саме з відповіді *Васильків* *Будякові* проступає народне символічне значення святості, чемності й привітності, яке приписується рослині. *Світлички нас на весілля просять, ...нас на Йордань зимою носять і на кутю на покути кладуть* [1, 33].

Відапелятивна власна назва *Квіти* має узагальнене й типізоване алегоричне значення. Цей пропріатив використав автор в однойменній байці [1, 94–95] для називання і штучних квітів, і живих. Розрізняємо їх лише в контекстному оточенні: перші – *з паперу зроблені і шовком перевиті, На дротяних стебельцях*, другі – *бриніли ...у макітрі, тихесенько ...гойдалися на вітрі, Радіючи весні. Квіти живі просять, щоб*

Вітер їм нав'яв дощику, “бо душно стало дуже” [1, 94].

Символічне призначення *троянди* бере свої початки з античності, причому не тільки квітка, а й колючки, листки мали своє значення. *Троянда* панує над усіма квітками, є символом кохання (червона), розлуки (жовта), її зелень – це радість, колючки – печаль, квіти – слава й краса [10]. В однойменній байці поетонім *Троянда* використаний як уособлення дівочої краси, честі, гідності, розуму. На запитання *Будяка*, *нащо се ти колючок начіпляла, Троянда* гідно відповідає: *Щоб Крученій Паничі боялись і до Троянди не чіплялись. Сунеться якийсь біс – Йому колючка в ніс, Щоб не забувся, Як слід Троянду шанувать* [1, 181].

Аналогічно використовує колючки для самозахисту від *Свині* героїня байки “Трандафіль і Свина”. *Трандафіль* – діалектна назва *троянди*, запозичена, як вважають, із грецької, можливо, через посередництво східно-романських мов (напр. румунське *trandafir* – *троянда*) [2, 618]. Тут *Трандафіль* уособлює красу.

Фітопоетоніми *Хмелина* (варіант – демінутив *Хмелинонька*) і *Лопух* функціонують у байці “Хмелина і Лопух”. *Хміль*, *хмелик*, *хмелина* – витка рослина – здавна є символом родючості, молодого буяння, залицання, парубоцької відваги й молодечтва [3, 620]. Проте у байці *Хмелина* – зрадлива й корислива особа жіночої статі, яка спочатку увивається довкола сухого кілка, улещуючи його, а коли прийшов *Хазяїн* і висмикнув кілок, а натомість посадив молодого дубочка, *Хмелина прилипла до дубочка*. *Лопух* – це, як правило, образ людини недалекої, некітливої. З контексту відчутно, що Л. Глібов неспроста назвав свого героя *Лопухом*, розуміння того традиційного переносного значення дотично відстежується у рядках: *Хоч і Лопух, а мабуть, знає, Що здача козирів міняє* [1, 177].

Поетонім *Перекотиполе* не тільки реалізує своє денотативне значення – рослина, яка перекочується на далекі відстані, рослина-мандрівник, а й конотативне – “бідлашне мандрування по чужині, недоля”. Водночас автор наділяє героя ще рисами козака-невдахи, що погордував своїм товариством, серед якого зростав. Внутрішня суть *Перекотиполя* проступає одразу ж, як тільки воно побачило велич моря: *Страх озвався і в лози сховався* [1, 160], тобто повністю онім набуває тих конотацій, які властиві апелятиву – назві рослини [3, 439]. Зауважимо, що байка “Перекотиполе” чи не найбагатша на онімний матеріал. Тут на шляху *Перекотиполя* зустрічаються і *Будяк*, і *Півники*, і *Полин*, і *Сон-трава*, і *Фіалка*, і *Ковиль*. Особливих характеристик їм автор не дає, але водночас здебільшого прикладковими конструкціями або прикметником-означенням передає найтипівіші риси. Так, для *Півників* у Л. Глібова прикладка – “самохвали” (*Півники-самохвали*), *Ковиль-свідок*,

Сон-трава, *Полин* має означення “гіркий”, а *Фіалочка* – “мила”. Контекст байки кожним пропріативом вказує на оточення, котре намагається утримати *Перекотиполе* від небезпечної подорожі, і кожен робить це зі своїх позицій: *Півники-самохвали* – насмішкують, називаючи *Перекотиполе* “джигуном”, “орлом безкрилим”; *Полин* гіркий тільки дорікає, вважаючи мандрівку *Перекотиполя* “до вражого сина” – тобто у безвість; *Сон-трава* просто небайдужа, не проспала, хоч і *Сон*, а “словечко сказала”; “мовчаливий” *Ковиль-свідок* застерігає *Перекотиполе* від необдуманого стрибання; тільки одна *Фіалочка мила* сприймає *Перекотиполе* як героя-козака. Слід зауважити, що денотативне значення не у всіх онімів береться автором до уваги. Так, *півники* (*ірис*) вважають символом поблажливості, а от у байці *Півники* швидше веселуни, говоруни: *Як горохом обсипають, Сміються, гукають* [1, 159]. В імені *Сон-трава* значення мотивується лексемою “сон” у її прямому значенні. *Полин* з означенням “гіркий” дорікає, як йому й годиться, в’їдливо: *Буде пити меди й вина у вражого сина, Ковиль (ковила, ковил) – символ волі, духу степу* [3, 295] – у байці розважливий, мудрий, мовчазний *Ковиль-свідок*, який не насміхається, не дорікає, як інше товариство, а доброзичливо й поблажливо звертається “пане-брате” до невгамовного *Перекотиполя* і попереджає його про нелегке життя на чужині.

У ролі пропріатива виступає фітолексема “билина” (байка “Билина”). Діалог *Куща й Билини* дуже короткий: на питання *Куща*, чому вона така поживкла, прив'яла, *Билина* (варіант *Билинонька*) відповідає лаконічно: *Я на чужині*. *Билина* в українській етнокультурі – це бідність, самотність, сирітство, беззахисність [3, 36]. Л. Глібов ніде не подає розгорнутих характеристик, не наділяє *Билину* особливими означеннями, тільки одна репліка *Куща* й відповідь *Билини* про чужину – ото й усе, що дає можливість авторові висловити, а читачеві зрозуміти мораль: *чужина в'ялить, як Билину* [1, 73], де сема самотності, беззахисності на чужині проступає найчіткіше.

Значно менше у байках Л. Глібова віддендронічних дериватів. Лише декілька таких лексем ужито в значенні власних імен: *Куш* (“Куш і Билина”), *Дуб*, *Верболюз*, *Лозина* (“Дуб і Лозина”), *Деревоце* (“Деревоце”). *Куш* у байці “Куш і Билина” – просто співрозмовник, важко говорити тут про якісь контекстуальні значення чи конотації, оскільки вони відсутні. Зате інші відапелятивоніми: *Дуб*, *Лозина* (“Дуб і Лозина”) – набувають конкретних рис. Так, *Дуб* у контексті цієї байки постає особою гордовитою, пихатою. Він зневажливо насміхається з *Лозини*, вихвалюється-величається своєю силою й могутністю. Зазначимо, що *Дуб* у цій байці не зовсім носій тих символічних значень, які приписувалися дереву в народі. Здебільшого дуб

символізує міцність, непохитність, твердість, силу [3, 203; 11], але у Л. Глібова *Дуб* втрачає сему позитивності сприймання його як міцного, непохитного, сильного, коли вдається до відвертого зневажання і самозакоханого вихвалювання. *Лозина* ж тут – беззахисна, мала, *біденька, тоненька*, але досить витримана й чемна. Фітопонем *Верболоз*, “батько” *Лозини*, тут реалізує своє денотативне значення – куш, який дав життя окремій лозині.

У байці “*Деревице*” вжито демінутив-відапелятивонім *Деревице* на позначення молодої, недосвідченої, егоїстичної особи. У моралі байки автор недвозначно пояснює, до кого він звертається з такою алегорією: *Моторнії сини й онуки! Читайте байку – для наук* [1, 86].

Як бачимо, пропріативи, утворені від фітолексем та дендролексем, представлені в байкарській спадщині Л. Глібова відапелятивонімами. В основному – це загальні видові назви, серед яких і квіти (троянда, трандафіль, півники, барвінок), і трави (сон-трава, перекотиполе, ковил) і шкідники-бур’яни (бур’ян, будяк), і (меншою мірою) дерева та кущі (дуб, лоза, верболіз). Здебільшого такі поетоніми реалізують своє денотативне і символічне значення, яке притаманне цим рослинам в українській етнології. Насамперед це простежується в опозиціях “добре – погане”, “розумне – неумудре”, “позитивне – негативне”, які характерні для байки як жанру. Так, з одного боку, *Троянда*, *Трандафіль*, *Васильки* (*Василечки*), *Билина* (*Билинонька*), *Фіалка* (*Фіалочка*), *Барвінок*, *Лозинонька* – позитивні дійові особи, яким протиставляються *Будяк*, *Свиня*, *Перекотиполе*, *Дуб* – негативні. Інші пропріативи виконують певну стилістичну функцію, спричинену алегоричним наповненням образу: *Деревице*, *Полин*, *Квіти*, *Лопух*, *Хмелина*. У переважній більшості пропріатив несе відбиток денотативного значення та тих конотативних нашарувань, яких набув у народнопоетичній символіці, але трапляється, що онімне вживання апелятива не відповідає денотату чи символіці, як-от *Дуб* (“Дуб і Лозина”) чи *Хмелина* (“Хмелина і Лопух”). Структурно-граматичні ознаки аналізованих онімів переважно обмежуються використанням іменників у початковій формі, хоча в окремих випадках маємо демінутиви (*Билинонька*, *Фіалочка*, *Лозинонька*) і плуралізацію (*Квіти*, *Васильки*). Оніми-фітолексеми і оніми-дендролексеми іменують як види рослин (*Будяк*, *Перекотиполе*, *Троянда*, *Фіалка*), так і родові назви (*Бур’ян*, *Квіти*, *Куш*, *Деревице*).

Вивчення онімного простору байок Л. Глібова, звичайно ж, не може обмежитися лише проаналізованим матеріалом. У перспективі це має бути комплексне дослідження пропріативів у мові творів байкаря й аналіз онімного матеріалу у мові байки як жанру взагалі.

1. Глібов Леонід. Твори у двох томах / Л. І. Глібов. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 2. – 511 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т / редкол.: О. С. Мельничук та ін. – К.: Наукова думка, 1982–2003. – Т. 5. – 683 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультурні: словник-довідник В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Кухаренко В. А. О системном характере антропонимии в национальной художественной литературе / В. А. Кухаренко // Шоста республіканська ономастична конференція Одеса, 1990. – С. 124–125.
5. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкових віршів: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова / А. К. Мойсієнко. – К., 1997. – 384 с.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина 2. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 374 с.
9. <http://about-ukraine.com/index.php?text=480>
10. <http://moy-bereg.ru/simvolika-tsvetov/simvolika-tsvetov-ukrainskogo-venka.html>
11. <http://sigils.ru/symbols/dub.html>
12. <http://www.symbolsbook.ru/Article.aspx?id=550>
13. <http://www.mnemosyne.ru/flowers/flowers1.html>

В статті проаналізовано онімні відапелятивоніми, лексико-семантичні групи “растения” в байках Л. Глібова з точки зору їх символіки, стилістики та виразительних властивостей в контексті байки.

Ключевые слова: онім, пропріатив, поетонім, відапелятивонім, символ, етнокультура, байка, лексика.

It is analysed onims of vidapelyativnogo origin of leksiko-semantic group „plants” in the fables of L. Glibova from point of their symbolism, stylistic and expressive properties in the context of the fable.

Key words: onym, propriativ, poetonym, vidapelyativonim, character, etnokul'tura, fable, lexeme.

ОНІМНА ЛЕКСИКА У ФРАЗЕМИЦІ І ФОЛЬКЛОРИ

УДК 811.161.2

ББК 81.2УКР-3

Людмила Дядечко

МАСКУЛІНОЦЕНТРИЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ (на матеріалі зворотів з компонентами *Адам* / *Адамів* та *Єва* / *Євин*)

У статті розглядаються фразеологізми з компонентами *Адам* / *Адамів* та *Єва* / *Євин*, на прикладі яких доводиться маскуліноцентризм української фразеології біблійного походження.

Ключові слова: фразеологізми біблійного походження, антропоцентризм, маскуліноцентризм, ономастичний компонент фразеологізму

Маскуліноцентризм як принцип сприйняття та інтерпретації навколишнього світу і як своєрідний перекид антропоцентризму відносно недавно почав досліджуватися в лінгвістичних студіях, хоча, фактично, він є детермінованим історією самого людства, закріпленим Біблією. У старозаповітних міфах, як відомо, *Адам* і *Єва* є лише *Адамове ребро* – істота другого гатунку, соціально менш вагома, ніж чоловік.

Для виявлення гендерного аспекту національної мови благодатний матеріал дає фразеологічний фонд: стійке словосполучення, як стверджують учені, являє собою згорнутий текст, розгортання якого прояснює характер номінації як засобу оволодіння людиною позамовної дійсності.

В українській мові зустрічаються як фразеологізми з компонентами, граматичні показники яких узгоджені із статтю особи, що називається, так і фразеологізми без такого узгодження. До першої групи належать, зокрема, звороти *солом’яний вдівець* ‘чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею’ / *солом’яна вдова* ‘жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним’ [5, 55] та *сам не свій / сама не своя* [5, 55], до другої – вирази *свій / не свій брат* [5, 38] (при відсутності стійких сполук *своя / не своя сестра*). Інколи сема, пов’язана зі статевою ознакою, що зберігається у внутрішній формі фразеологізму, нівелюється, і тоді назви самців можуть використовуватися для позначення не тільки чоловіків, але й жінок, а назви самок, якихось жіночих атрибутів – чоловіків та їхніх дій, ознак. Порівн., з одного боку: – *Не ховай чарівної палички, – попередила в она Гаррі... – <...> А що це там в кінці провулка? Ага, то містер Прентіс... та не ховай ти ту паличку, кажу тобі, – з мене користі як з цапа молока!* (Дж. К. Ролінг. Гаррі Поттер і орден Фенікса,

розд. 6, переклав В. Морозов); з іншого боку: *Він взагалі парубок справний... Тільки його якийсь гедзь укусив. Чули, в нашу бригаду йти не хоче?.. – Може, хоче бути дома й з а м у ж е м?* (А. Хорунжий. – Приклад із кн.: [5, 38]); ...я заперечую міфологему <...> про *Шевченка* <...> як такого собі селяка в чоботях, який прийшов у літературу й відразу, як *Валамова ослиця*, заговорив і став цікавий всьому світові (О. Забужко, див.: “Дзеркало тижня”, 2003, № 4). Показово, що фразеологізм, який функціонує в українській мові у двох різновидах *старий лис / стара лисиця*, й у своїй другій формі, начебто орієнтований на оцінку дій жінки, використовується для характеристики чоловіка: *Князь кинувся на фотель і впав у тяжку задуму. <...> “Стара лисиця той Турковський! А я? Де мої очі були?! Ах, що робити? Що робити?”* (Леся Українка. Жаль, розд. 3).

Входження до номінативного фонду одиниць, семантика яких гендерно не узгоджена з реалією, що називається, свідчить про відображення маскулінного погляду в українській мовній картині світу.

Звідси – при формальному рівноправ’ї слів, поєднаних сурядним зв’язком, у звороті *Адам і Єва*, єдиною функціонально-прагматично можливою є наведена послідовність. Цей фразеологізм ще не зафіксований словниками, але, згідно із зібраною картотекою, має в українській мові не менше п’яти значень, називаючи: 1) пару закоханих; чоловіка та дружини: ...*молодого господаря звати Микола, але по-батькові він Адамович, а дружина у нього Єлена. Мають четверо чи п’ятеро діточок. Живуть – таздують. Коли гараздують. Коли бідують. Як усі. Але в Околенчику їх усі називають Адамом і Євою. Файно!* (М. Матіос. Водій для Президента в краю Адама і Єви, газ. “Україна молода”, 16.05.2008); 2) перших людей на Землі: *Звідки ми прийшли, де і коли жили наші спільні пращури, наші Адам і Єва, як саме відбувалася міграція людства у часі та просторі, де коліска першої людини – на всі ці запитання виконавці проекту <назва якого – генографія> плачуть відповіді за 5 років* (О. Горбенко. Історія в генах, журн. “Український тиждень”, 2005, № 4); 3) усе людство; чоловіків та жінок: *Захід <зустріч представників молодіжних організацій Європи> мав назву “Адам і Єва у XXI столітті” і був присвячений обміну інформацією про соціально-гендерні відносини в різних країнах* (газ. “Товариш”, 14–16.07.2007); 4) морально чисту, наївну людину; того, хто не обтяжений умовностями цивілізації: *Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, як Адам і Єва в Раю, і брали мої подарунки охоче*

(В. Винниченко. Хома Прядка); Цілими днями копаються ці люди на кургані, перебирають кісточку якихось далеких предків... Жінки, як і студенти, одягом себе не обтяжують, роздягнутими працюють там, такими й сюди йдуть, – видно, їм подобається уявляти себе дикими. “Бач, які Адами та Єви, – кидас недоволено Вовкодав. – В місті такого страмовиська собі не дозволили б...” (О. Гончар. Тронка, розд. 10); 5) звичайну людину, з усіма її гріхами: *Ось ми двоє на уламку криги / Й навколо нас бушує океан. / Ні голуб не злетить, ні крикне мева. / Безоке небо зморою лягло. / Останні із людей – Адам і Єва – / Покутуєм за кров, за гріх, за зло* (Є. Маланюк. Все обійшло: дозвілля, книги..., 1948).

Такий самий порядок слідування компонентів маємо у фразеологізмах у *костюмі / в одязі / в одязі / у вбраннях Адама і Єви* (порівн.: *Як усе дивно в твоєму світі, Господи! / Ще вчора здавалося, дивлячись на запаморочливі міні-мікро-спідниці, максі-декольте і тоненькі поворозочки на талії, що або світ впевнено прямує в тартарари, або ми повертаємося до початку – тобто до костюма Адама і Єви* – В. Клименко. У моді – недоступна жінка, газ. “Україна молода”, 14.10.2004), з *часів Адама і Єви, гріх Адама і Єви, діти Адама і Єви* та ін.

У центрі всесвіту розміщений саме Адам. Фразеологізми з компонентами Адам та Адамів охоплюють основні ділянки позамовної дійсності, позначаючи: 1) земний та водяний простори (*Адамів Міст, Адамів пік, Адамово займище, Адамово озеро*); 2) рослинний і тваринний світи (*адамова борода, адамова голова*); 3) атрибути, характеристики людини (або тільки чоловіка) (*адамова мова, Адамів гріх, Адамово яблуко*); 4) (псевдо-) артефакти (у *костюмі / в одязі / в одязі Адама*) (див. докладніше: [2]).

З усіх цих найменувань лише останній зворот має варіант, повністю орієнтований на характеристику жінки – у *костюмі Єви* (див. у кн.: [3, 20]; слід додати, що цей фразеологізм функціонує також з іншим компонентним складом: *в одязі / в одязу / в одязі Єви; в євиному одязі / вбранні*). Два словосполучення *Євин гріх / гріх Єви* та *Євине яблуко / яблуко Єви* можуть використовуватися як щодо жінок, так і до всього людства. Усі інші, незважаючи, здавалося б, на відсутність будь-яких очевидних причин, не мають паралельних утворень з компонентом *Єва* чи *Євин*. Порівн.: словосполучення з притаманними представникам обох статей соматизмами дозволяють, виходячи з логіки, системно-об’єктивні заміни *адамів / євин*, що в реальному вжитку не спостерігаємо. Інший приклад: згідно із сюжетом з Буття, Адам і Єва вдвох спустилися на землю; за легендами декількох народів, це був острів Шрі-Ланка, до якого вигнанці дісталися по *Адамову мосту*,

причому в жодній з мов-донорів він не називається Євиним.

Компоненти *Адам / Адамів* входять також до складу фразеологізмів, що використовуються для автономізації. Ці стійкі словосполучення, всупереч їхньому активному функціонуванню в мовленні, ще не зареєстровані словниками, в винятком звороту *адамові діти*, зафіксованого в кн. [3, 18; 5, 208], очевидно, завдяки такому авторитетному використанню, як Шевченково *Усі на сім світі – / І царята, і старчата – / Адамові діти* (поема “Сон”). Вони утворюють досить великий для української фразеологічної синоніміки ряд: *Адамово плем’я / плем’я (ветхого) Адама; Адамово сім’я / сім’я (ветхого) Адама; рід (ветхого) Адама / рід Адама і Єви / Адамова рідня; Адамові діти / Адамові дітки / діти Адама (і [та] Єви); Адамові нащадки / Адамові потомки / Адамово поріддя / Адамово потомство / потомки [нащадки / поріддя] (ветхого) Адама / потомки [нащадки / поріддя] Адама і [та] Єви [Адама з Євою]; Адамові сини Адама*. Привертає увагу те, що компонент *Єва* в цих зворотах зустрічається не завжди, якщо з’являється, то в якості факультативного. Симптоматично, що названі фразеологізми в своїх більш поширених варіантах, тобто без доповнення і *[та] Єви*, обов’язково використовуються принаймні у двох значеннях, називаючи:

1) чоловіків: *МЗС Данії нещодавно попередило про те, що при оформленні віз та інших супровідних документів для в’їзду на батьківщину казкаря Андерсена чоловіки, зважаючи на нетрадиційну сексуальну орієнтацію деяких представників Адамового племені, повинні вказувати стать своєї дружини* (І. Крайній. Ваша дружина – жінка чи чоловік?, газ. “Україна молода”, архів); *Коли я яблуні зірвала Єва місяць, / у раї збунтувались буйногриві леви, / Адамові сини по світі розійшлися, / здвигаючи міста і тереми для Єви* (Б.-І. Антонич. Перша глава Біблії, 1935, із збірки “Зелена Євангелія”); *Іноді запитують, чи менше ребер у нащадків Адама, ніж у нього самого до створення Єви. Робились навіть спроби знайти сліди “лишніх” ребер у сучасних людей* (В. Малюк. Термодинаміка: науковий та біблійний аспекти, розд. 6);

2) усе людство: *“Сама обікрала мене, як останнього роззяву на ярмарку. <...> Ох, люди! – Півняче Перо раптом здер свого замшевого берета <...> – Адамово плем’я! Мене обзивають мідною пелькою, а самі – тільки загався!”* (Г. Л. Олді. Пасербки восьмої заповіді); *Імперія як централізована Ойкумена означена символом Райського Дерева, чий плодоносні гілки окреслюють периферію... Істинною реалізацією експансії є ануляція периферії в акті тотальної імплізії – повернення сім’я Адама в райську обитель Духу (Smierc Polarstern. Прологемени правого ідеалізму, див.: politonomia.org.ua); Якщо*

ж тобі, мій друг, усе не так, То, може, ти – зруйнований маяк. Песимістично дивився на світ, Для тебе грішні всі, адамів рід (В. Бондарчук. Кульбаба, 2007 р.); *Але то ся все стало з моєї причини, / Іж од древа заказанного зрадив овоц скоштовати... / І сини Адамові на тоє подвів, / же Каїн Авеля із світа ізгладив* (Анонім. Слово о збуренії пекла..., I пол. XVII ст.); *Спокуса стати рівними Богу привела до оголення свідомості, розуміння сутності речей. Це дало поштовх до тисячолітніх поневірянь нащадків адамових, в пошуках нового Раю на землі. Та богами ми таки не стали* (Форум “Теревені”, 27.11.2006).

Аналогічний синонімічний ряд фразеологізмів з компонентом *Єва* та *Євин* є значно меншим, самі ці звороти зустрічаються дуже рідко й, головне, позначають переважно жінок (звичайно жартівливо або іронічно): ... у *Генуї й Венеції куртизанки вбиралися в мужеські строї, студіювали астрологію та знахарство... а в Кельні, в назарейнському кляшторі, їхні посестри по Євиному племені, безсилі, через приречене Богові дівоцтво, обернути жадобу чину на околичній світ, дерлись біснучись на мури...* (О. Забужко. Жоравницькі); *Хто сказав, що ми діти Євині, Що походимо з жебраків? Ми народжені королевами Сотні тисяч тому років* (Рувит. Україночки, див.: vinec.org.ua/virshi, 2008 р.); *Історія повторюється, оскільки леді Ю – Євина спадкоємиця і прямиий нащадок! Правда в обцянках чи в тому, що не віримо, що живемо в раю? Повіримо, коли пізнаємо пекло, завдяки жіночій балакучості і народній довірі!* (інтернет-коментар, див. сайт газ. “Українська правда”, 14.12.2009). Якщо за допомогою звороту з компонентом *Єва* чи *Євин* все ж таки характеризується людство, то тоді йдеться про його недоліки – жадність, похитливість, цікавість тощо: *у ніч досхоchu вигадкових демонів / у звісному пеклі / поволі довільна масакра / очікувань вічних / нема порятунку самотнім / Євиним дітям / на тьмяному полум’ї / бажань сугестивних* (Автор – Сонце Місяць, див.: gak.com.ua, 2010 р.); *Ніхто б не міг у дійсність прозирнуть, Як я, що зору не підвів свого. Тож діти Євині хай кирпу гнуть, Хай задаються, замість поглядати, Яка погана під ногами путь!* (Данте Аліг’єрі. Божественна комедія, пісня 12, переклад Є. Дроб’язка); *“Кидай к бісу цю таверну!” – розсердився Рогиня. <...> “Як знайду кращу службу, то покину”, – безтурботно відказала Яринка. “Невже копійка чи якийсь дідько збив її з пуття? І хто розбереться у світі, що таке Євин накоренок”* (М. Стельмах. Чотири броди, ч. 1, розд. 23).

Так, мабуть, відгукнулося в мові відоме ще з середніх віків досить насторожене ставлення церкви до жінки як до продовження Єви, яка відповідає за первородний гріх і відзначається дурними сторонами характеру (порівн.: [1]). Одна нібито головна слабкість жінки навіть

закріплена в українській фразеології у звороті *жіноча цікавість* (у російській мові збережено ономастичний компонент: *Євино любопытство / любопытство Евы*).

Як бачимо, стійкі словосполучення з компонентом *Єва* та *Євин* сконцентровані тільки на одній ділянці мовної картини світу, бо звичайно виражають один концепт – концепт Жінка, тоді як фразеологізми з компонентом *Адам* і *Адамів* розподілилися практично по всій цій картині, втілюючи різні концепти (порівн.: [4, 13–17]).

Отже, яскраво виражена кількісно-якісна диспропорція зворотів з компонентом *Адам* і *Адамів*, з одного боку, і з компонентом *Єва* та *Євин* – з другого, дає підстави стверджувати про прояв маскуліноцентризму в українській фразеології, принаймні тієї частини, що має біблійне походження.

1. Алексеенко М. А. Негативен ли образ женщины в языке / М. А. Алексеенко // Слово в словаре и дискурсе: сб. науч. статей к 50-летию Х. Вальтера. – М.: Элпис, 2006. – С. 22–30.
2. Дядечко Л. П. “Адамів слід” в українській фразеології / Л. П. Дядечко // Українське мовознавство. – 2010 (у друці).
3. Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Петрівна Коваль. – К.: Либідь, 2001.
4. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів Чоловік, Жінка в українській фразеології: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Тетяна Вікторівна Рудюк; НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 21 с.
5. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К.: Наукова думка, 2003.

The article focuses on the phraseological units with constituents Adam / Adam's and Eve / Eve's and by their example proves the masculinocentrism of Ukrainian phraseology of biblical origin.

Key words: phraseological units of biblical origin, anthropocentrism, masculinocentrism, an onomastic constituent of a phraseological unit.

В статті розглядаються фразеологізми з компонентами Адам / Адамів і Єва / Євин, на прикладі яких доводиться маскуліноцентризм української фразеології біблійного походження.

Ключевые слова: фразеологізми біблійного походження, антропоцентризм, маскуліноцентризм, ономастичний компонент фразеологізма.

ББК 81.411.1-7
УДК 811.161.2'37

Наталія Колесник

ФОЛЬКЛОРНА ОНОМАСТИКА НА
ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

У статті розглянуто стан вивчення фольклорних онімів у слов'янській ономастиці (на матеріалі енциклопедії у 2-х томах "Слов'янська ономастика", 2002-2003). Проведений розгляд засвідчує, що нині, попри сталій та тривалий в часі інтерес до цього своєрідного фрагмента ономастичного простору, у слов'янському мовознавстві загалом і в кожній з національних лінгвістик зокрема не випрацьовано спільної позиції як щодо теоретичних, так і методологічних засад дослідження фольклоронімів.

Ключові слова: літературна ономастика, фольклорна ономастика, фольклорний текст, фольклоронім.

Однією з мовознавчих дисциплін, яка у межах своєї парадигми розглядає фольклорні власні назви, є літературна ономастика.

Попри те, що літературно-ономастичний бум 90-х – поч. ХХІ ст. виразно послабшав, цей напрям ономастичних студій і сьогодні залишається в українському мовознавстві одним із найпопулярніших, у його межах тривають активні теоретичні напрацювання. Отож, не втратила актуальності висловлена 2007 року думка В.Калінкіна: "Без перебільшень можна констатувати, що поетонімолія в Україні займає одне з чільних місць у слов'янському світі" [3, 121]. У цьому контексті цілком закономірна наступна теза згаданого вище автора про очевидну необхідність підведення підсумків розвитку "літературної ономастики за п'ятдесятитиття її офіційного існування" [1, 81]. Зробити певні узагальнення щодо фольклорної ономастики нас також спонукає поява в 2002-2003 рр. у Польщі ґрунтовної колективної праці "Słowiańska onomastyka. Encyklopedia", авторами якої є відомі ономасти з усіх слов'янських країн.

У передмові до першого тому енциклопедії Е. Жетельська-Фелешко, один із редакторів і натхненників згаданого видання, зазначила, що ініціатором його підготовки стала Комісія слов'янської ономастики Міжнародного комітету славістів, загальну концепцію монографії, структуру (кількість та тематику розділів), засади опрацювання й публікації спершу було обговорено в колі польських ономастів, а згодом на міжнародних ономастичних конференціях 1999 та 2000 рр. Організацію, редагування та опублікування енциклопедії було доручено польським науковцям, які упродовж 1999-2003 рр. успішно виконали покладене на них завдання [6, XI].

Мета видання – узагальнити досягнення слов'янської ономастики, виявити її специфічні

рисни. Автори з усіх слов'янських країн і країн подали інформацію про стан вивчення теоретичних питань ономастики. В енциклопедії порушено проблеми становлення ономастичної науки у слов'янському світі, а також термінологію й етимологію онімів, здійснено загальний огляд усіх основних розрядів найменувань. Дослідники розглянули також питання ономастики, пов'язані із соціальною та релігійною проблематикою, зміни й тенденції в називанні ХХ ст., функціонування власних назв у художньому тексті тощо.

Загалом представленість інформації про фольклорну ономастику в енциклопедії "Słowiańska onomastyka" доволі виразно відбиває стан дослідження фольклоронімів у слов'янському мовознавстві і має описово-теоретичний характер. У межах 22 розділу, присвяченого проблемі "Власні назви в художній літературі", поряд із підрозділами 22.1. "Функції назв", 22.2. "Зв'язок із літературними напрямками і літературними жанрами", 22.3. "Типологія літературних назв", 22.4. "Власні назви в перекладах", виокремлено підрозділ 22.5. "Власні назви у фольклорі", до складу якого ввійшло тринадцять національних частин: поряд із польським, чеським, словацьким, російським, українським, білоруським, болгарським, македонським, сербським, хорватським та словенськими матеріалами наведено також інформацію про ономастику лужицьких та полабських слов'ян. У словенському, полабському, лужицькому та білоруському підрозділах 22.5. – узагалі брак інформації. У словацькій частині в розділі 2.2. "Літературні онімів" подано загальну інформацію про проблеми літературної ономастики, упродовж викладу якої її автор М. Майтан лише двічі звертається до фольклорної онімії. На початку певні жанри та види творів народної словесності назв поряд із літературними жанрами перелічено як джерело власних. Згодом додано інформацію про присвячений літературній ономастиці чесько-словацький семінар 1996 року "Ономастика і школа", у межах якого з-поміж 4 секцій було виокремлено "Онімів народної творчості" [7, 442].

Автор російської частини О. Суперанська обмежилася інформацією про питання перекладу імен казкових героїв [7, 442]. У хорватській частині (автор – П. Шімунович) теж йдеться передовсім про імена, засвідчені текстами казок, їх мотивованість, закоріненість у слов'янську міфологію [7, 478-479]. В українському розділі Ю. Карпенко наголошує на тому, що естетика фольклоронімів, їх роль, навантаження та життя в тексті мають чимало спільного з подібними категоріями власних назв у художній літературі. Учений підкреслює також консерватизм та кількісну і якісну обмеженість фольклорного ономастикону, назвавши п'ять найуживаніших особових імен в обрядових текстах та чарівних

казках; акцентує увагу на послідовній заміні в обрядових текстах язичницьких онімів на християнські та нечастотності поєднань нового і старого іменника [7, 456].

Польський [7, 439], болгарський [7, 461], сербський [7, 469-470], і македонський [7, 465] розділи теж відзначені уривчастістю та до певної міри хаотичністю подачі інформації про фольклорні власні назви, хоча кожен з них містить важливі, але іноді й суперечливі з погляду теорії фольклорної ономастики зауваження. Щодо останнього, то, наприклад, у польській, як і в українській частинах, сказано про обмеженість фольклорного іменника, а в македонському та сербському матеріалах наголошено на багатстві імен та їх репертуару в національному фольклорі (гадаємо, тут йдеться не стільки про суттєві розбіжності у використанні онімів національними фольклорами, скільки про різні критерії оцінювання їх інтенсивності). Окрім того, македонська авторка М. Коробар-Белчева звернула увагу на наявність архаїчних форм імен у фольклорних текстах, локалізацію діалектних варіантів, випадки вживання онімів у власне ономастичній функції – для створення ритму [7, 465].

Болгарський ономаст Л. Димитрова-Тодорова відзначила кілька, вважаємо, суттєвих для теорії фольклоронімів моментів: по-перше, власні назви у болгарській усній народній словесності, на її думку, характеризує семантична насиченість, породжена підвищеною знаковістю текстів такого ґатунку; по-друге, в іменах заковане значення не лише персонажа, але й окремого сюжету або й сюжетного мотиву; по-третє, серед фольклоронімів є як автентичні, реалістичні, так і штучні імена; по-четверте, звичайним є вживання в народній творчості, з огляду на певну функцію або якість предмета з метою його одухотворення, власних назв з народного антропонімікону на позначення неістот (река Нєда, комин Дімо); по-п'яте, власним найменуванням у фольклорі притаманна також класифікувальна функція, не характерна для онімів у текстах художньої (авторської) літератури [7, 461].

У сербській частині (М. Грковіч), окрім згадуваної вже вище вказівки на інтенсивність використання фольклорними національними текстами різних за походженням і структурою, за належністю до певного онімного розряду чи класу, реальної чи вигаданої лексики і т. ін. онімів, підмічено закріпленість певних імен за конкретними типами фольклорних персонажів (наприклад, сестру, як правило, звуть *Јелица*, дружину – *Анђелија*, молоду корчмарку – *Мара* або *Јања*, слугу – *Голубан*, *Милутин*, *Божидар*, *Милован*, *Радосав* тощо). Імена святих (агіоніми), на думку сербської дослідниці, уживають звичайно в народній, а не канонічній формі, що вказує на стосунки між святим і людиною, яка

йому молиться. Антропоніми, як вважає М. Грковіч, безпомилково вказують на національність чи край, звідки походить їх носій. Насамкінець йдеться про використання у фразеологізмах комічних та пейоративних онімів, які нерідко мають там символічне значення [7, 469-470].

Ч. Косиль, описуючи власні назви в польському фольклорі, звернув увагу передусім на їх варіативність, здатність взаємозамінюватися не лише в межах ономастичної парадигми, але й з апелюваннями, які нерідко виступають в текстах народних пісень у ролі ідентифікаторів. Дослідник не обминув увагою також залежності фольклорних власних назв від тематичної та жанрової приналежності тексту, що їх фіксує, і навіть певної соціологічної спрямованості найменувань пастушків у пасторалях. Останні, переважно, характерні для давнішого в часі селянського середовища. Ч. Косиль вказує на денотативну неокресленість фольклорних назв (*Јаś = jakiś chłopiec*) та можливість їх ситуативної актуалізації в певного типу піснях. У топонімічних легендах географічні назви стають предметом етимологізації (про що йдеться також у чеському матеріалі) і серцевиною більшою чи меншою мірою розгорнутої фабули [7, 439].

Своєю системністю з-поміж присвячених фольклорним власним назвам розділів вирізняється чеський. Його автор Р. Шрабек свого часу присвятив кілька публікацій безпосередньо фольклоронімам, зокрема теоретичним аспектам їх дослідження. 1992 року побачила світ його стаття „Власні назви у фольклорних текстах”, у якій учений, попри те, що пропрії фольклорних текстів мають стосунок до двох систем: ономастичної та фольклорної, обстоює їх мовний статус та здатність саме лінгвістики за допомогою адекватних методів з'ясувати суть фольклорних власних назв [9, 125]. Р. Шрабек, звичайно, не заперечує, а навпаки, наголошує на необхідності співпраці обох філологічних дисциплін для компетентного і методологічно повноцінного аналізу елементів онімної системи, які виконують свої специфічні функції в іншій, не ономастичній системі [9, 131]. Серед аспектів дослідження фольклоронімів дослідник виокремлює зіставлення фольклорного ономастикону з регіональними іменниками, вивчення жанрової специфіки уживання власних назв з огляду на особливості розрядів онімів та їх національної специфіки. Як одне із нагальних завдань ономастики вчений називає створення словника фольклорних пропрій [9, 129]. У статті 1993 року "Словник власних назв слов'янської народної творчості" запропоновано конкретні рекомендації щодо подібного лексикографічного видання та наведено низку міркувань стосовно фольклоронімів. Так, учений наголошує, що в межах такого специфічного виду комунікації,

яким є фольклорний текст, власні назви стають особливими номінативними одиницями – вони є носіями знаковості двох систем: пропріальної (а отже, мовної) і фольклорної (а отже, текстової), мають змінений набір онімних функцій, сильну локальну закоріненість, утилітарне вживання і вибірковість репертуару [8, 297]. У 1990-х рр. XX ст. власним назвам у фольклорі присвятили свої студії також такі чеські дослідники, як Л. Олівова-Незбедова, Й. Коларжік, Л. Куба та ін. Безперечно, в енциклопедії слов'янської ономастики Р. Шрамак узагальнив власні спостереження та дослідження інших чеських колег про власні назви у фольклорі. Предметом вивчення ономастики (бо фольклорні пропріє є об'єктом вивчення і чеських фольклористів, наприклад М. Шрамкової, яка досліджує функції фольклорних власних назв, включно з їх міжетнічними зв'язками, естетичними нормами народної творчості) учений вважає репертуар фольклоронімів та його зв'язки з регіональними пропріальними системами. З погляду чеського мовознавства він виділяє два ареали: західний і східний, – які відрізняються репертуаром імен; наголошує на особливостях використання онімів у межах окремих фольклорних жанрів, зокрема в казках і анекдотах, піснях і топонімічних легендах тощо [7, 440-441]. Р. Шрамак зупиняється також на ролі пропріє як міжетнічних маркерів, їх характеристичній і типізувальній функціях у піснях і казках, наявності серед гіпокористик доволі архаїчних варіантів. Окрім того, дослідник виділяє таку рису, як взаємозамінність варіантів онімів у текстах фольклору; звертає увагу на те, що фольклороніми є елементами творчого ставлення виконавця до матеріалу і т.ін.

Отже, аналіз матеріалів з енциклопедії “Słowiańska onomastyka” засвідчив, що, поперше, як і в літературній ономастиці загалом, у фольклорній ономастиці упродовж останніх десятиліть відбувся перехід до власне лінгвістичних студій: фольклорні власні назви, попри тривалий до них інтерес істориків, етнографів, фольклористів, нарешті стали предметом дослідження мовознавців, насамперед ономастів. По-друге, зроблено певні кроки щодо осмислення особливостей наукового пошуку в межах фольклорної онімії, специфіки об'єкта дослідження По-третє, попри розмаїття думок авторитетних слов'янських ономастів про власні назви у фольклорі, ще не випрацьовано основної схеми їх вивчення, оскільки остаточно не з'ясовано теоретичних та методологічних засад дослідження фольклорної ономастики в межах ономастичної парадигми, зокрема літературної ономастики.

Ця проблема застрягла десь на півдорозі до свого вирішення, перетворивши фольклорну ономастику на таку собі “попелюшку від ономастики”.

В усіх вітчизняних (і не тільки) теоретичних працях згаданий напрям дослідження віднесено до царини літературної ономастики. Ю. Карпенко, дискутуючи з автором цих рядків з приводу спільного та відмінного між фольклорною і літературною ономастиками, зокрема писав: “Але ж в обох випадках йдеться про життя власних назв у тексті, про роль, навантаження в художньому цілому, зрештою про естетику онімів. Якщо не дивитися на власні назви у фольклорі тільки як на джерело матеріалу, який вивчається безвідносно до його ролі в тексті (а ряд дослідників чинить саме так), то між літературною та фольклорною ономастиком виявляється все ж більше спільного, аніж відмінного” [4, 171]. Проте в жодній з праць Ю. Карпенка, що порушують теоретичні проблеми літературної ономастики, особливості фольклорних власних назв не включено до аналізу при вирішенні її базових питань. В. Калінкін, розглядаючи питання статусу поетики оніма, тільки принагідно звертається до проблеми статусу фольклорних онімів. Погоджуючись із твердженнями щодо специфіки фольклороніма як об'єкта дослідження та особливостей фольклорної ономастики, а також із тим, що остання не вписується в жодне із визначень (і назв) науки, яка вивчає власні імена в естетичній функції, та навівши три контраргументи – три засадничі подібності власних назв у фольклорі й художній літературі (функціональну, онтогенетичну та філогенетичну), резюмує: “...вивчення поетики фольклоронімів зручніше провадити все-таки в межах одного наукового напрямку – поетичної ономастики, не забуваючи проте, що “фольклорна ономастика” доволі специфічна” [2, 61]. На жаль, у згадуваній вище монографії В. Калінкіна про фольклорні власні назви йтиметься ще тільки один раз: під час розгляду передісторії наукового вивчення онімії художніх творів: “Поетичні можливості власних назв розвивалися у фольклорі. Протягом багатовікової історії існування фольклорної традиції ставлення до власних назв як художнього засобу, природно, змінювалося. Ще в минулому столітті дослідники відзначали істотні риси фольклорної онімії... Архаїчні фольклорні форми успадкували міфологічні прийоми використання власних назв, а з наближенням до нового часу імена у фольклорі все частіше передавали особливості і риси реальної онімії, соціально-розмежувальні й емоційно-експресивні можливості” [2, 29]. Дослідник, покликаючись на студії власних назв у фольклорі, виконані російськими науковцями, зокрема Ю. Смирновим (1974 р.) та Т. Кондратьєвою (1967 р.) (перше з них є літературознавчим дослідженням і не присвячене, власне, фольклоронімам), наголошує на апелюваності власних назв у творах народної

словесності, їх здатності узагальнено вказувати на якість (моральну, фізичну і т.ін.), на родову (ширше – етнічну) належність, на посаду чи рід занять, акцентує увагу також на їх мінливості і зазвичай прямому зв'язку з характерами фольклорних героїв” [2, 29-30]. На жаль, як при вирішенні теоретичних проблем, так і під час аналізу в наступних розділах монографії (у списку джерел ілюстративного матеріалу немає жодної позиції, яка б мала стосунок до усної народної творчості) фольклорну онімію до розгляду залучено не буде.

Подібною або майже подібною є ситуація і в інших національних ономастиках: підкресливши особливий статус фольклоронімів (послугуємося цим вдало запровадженим проф. В. Калінкіним терміном) у межах поетичної ономастики, дослідники час від часу, особливо коли йдеться про теорію поетонімів, наче “забувають” про них, присутність останніх тоді швидше віртуальна, аніж номінальна. У багатьох загальноономастичних збірниках (більшість з них є матеріалами ономастичних конференцій, які проводять, наприклад, в Україні, Росії, Польщі, а останнім часом і в Словаччині доволі регулярно), у збірниках з літературної ономастики, як правило, публікації, присвячені власним назвам в усній народній творчості, виокремлено. Наприклад, у збірнику праць VIII Усепольської ономастичної конференції 1993 року під назвою “Onomastyka literacka” публікації, присвячені функціонуванню власних назв в усній народній творчості, виділено в окремий розділ “Власні назви і фольклор”. А от в Енциклопедії польських власних назв 1998 року про оніми у фольклорі взагалі не йдеться: у розділі “Власні назви в художній літературі” маємо тільки побіжну згадку про народну казку як джерело, в уявному світі якого побутують власні назви, а також у списку літератури до згаданого вище розділу посилання на працю Е. Брези “Функція власних назв у народній творчості кашубів” (1983 р.) [5, 382-385].

У російському мовознавстві нині вивчення фольклоронімів віднесено до сфери компетенції літературної ономастики. Свідчать про це, наприклад, матеріали одного із найавторитетніших ономастичних форумів Росії “Ономастика Поволж'я”. На Х ювілейній конференції, що відбулася у вересні 2006 року в Уфі, працювала секція “Міфоніміка, теоніміка і фольклорна ономастика”, у якій обговорювали проблеми функціонування онімів у фольклорних і літературних жанрах, 6 з яких (усього на конференції було виголошено 98 доповідей) можемо кваліфікувати як такі, що стосуються проблем фольклорної ономастики. На XI конференції “Ономастика Поволж'я” 2008 року доповідей з проблем фольклорної ономастики було усього 3, і в матеріалах збірника вони

видрукувані у рубриці “Літературна і фольклорна ономастика”.

Отже, можемо констатувати, що нині в царині вивчення фольклорних власних назв в слов'янськими ономастами склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, більшість дослідників, одностайно наголошуючи на “літературному” статусі фольклоронімів, не залучають їх навіть як ілюстративний матеріал при обґрунтуванні тих чи тих теоретичних положень літературної ономастики, що начебто (?) мало би свідчити про їхню типовість у межах літературної ономастики; з іншого боку, вказують на специфіку фольклорних онімів як об'єкта дослідження літературної ономастики, але уникають конкретизації цього положення – обидві тези існують “не співіснуючи”.

1. Калинин В.М. От литературной ономастики к поэтонимологии / В.М. Калинин // Логос ономастики. – №1. – 2006. – С. 81-89.
2. Калинин В.М. Поэтика онима / В.М. Калинин. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408с.
3. Калинин В.М. Пролегомены к истории поэтонимологии / Валерий Калинин // Научный вестник Черновицкого университета: Сборник научных работ. Вип. 356-359. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С.117 – 121.
4. Карпенко Ю. Власні назви в художній літературі / Юрій Карпенко // Наукові записки. – Випуск 37.-Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – С.170-172.
5. Polskie nazwy własne: Encyklopedia pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko. – Warszawa- Kraków, 1998.
6. Rzetelska-Feleszko E. Wprowadzenie / Ewa Rzetelska-Feleszko // Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współ. J. Dumy. Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002-2003. Т. I-II. – s. X-XLXX.
7. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod redakcją Ewy Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej przy współ. J. Dumy. Warszawa; Kraków: Wyd-wo Naukowe Warszawskie, 2002-2003. Т. I-II.
8. Šrámek R. Slovník vlastních jmen slovanské lidové slovesnosti / Rudolf Šrámek // Onomastyka literacka pod redakcją Marii Biolik : Wyższa szkoła pedagogiczna w Olszynie: Studia i Materiały. Nr. 53. Filologia polska. – Olszyn, 1993.
9. Šrámek R. Vlastní jména ve folklórních textech / Rudolf Šrámek // Zbornik acta facultatis Paedagogicae universitatis Safarikanae. Slavistika. Onomastika a škola. Annus XXVIII, volumen 3. - Presov, 1992. - S. 125-133.

The article focuses on the state of folklore onyms studies in Slavic onomastics (based on the materials of the “Slavic Onomastics” 2002-2003, an encyclopaedia in 2 volumes). The analysis conducted in the article proved that despite steady and lasting interest for this onomastic field, in Slavic linguistics as a whole and in each of national linguistics in particular, linguists did not work out common stance for both theoretical and methodological bases for folklore onyms studies.

Key words: literary onomastics, folklore onomastics, folklore text, folklore onym.

В статье рассматривается состояние изучения фольклорных онимов в славянской ономастике (на материале энциклопедии в 2-х томах "Славянская ономастика", 2002-2003). Установлено, что несмотря на устойчивый и длительный интерес к этому своеобразному фрагменту ономастического пространства, в славянском языкознании в целом и в каждой из национальных лингвистик в частности не выработана общая подсекция как относительно теоретических, так и методологических принципов исследования фольклоронимов.

Ключевые слова: литературная ономастика, фольклорная ономастика, фольклорный текст, фольклороним.

зауважити, що на змістове наповнення тими пропріальних назв помітно впливає функціональне навантаження відповідних номінованих персонажів. Важлива роль окресленого чинника зумовила доцільність застосування такого підходу, за яким розкрито значень, внутрішньої форми, притаманних казковим найменуванням, значною мірою спирається на з'ясування семантики функціональних особливостей казкових образів. Унаслідок аналізу ономастикону української народної чарівної казки, крім умотивованих номінацій із достатньо чіткими значеннями, виявити найменування з невираженою чи непрозорою семантикою. Зауважимо, що такі номінаційні одиниці містять закодовану інформацію, яка потребує глибокого та інтегрального розгляду, тому вони є предметом зацікавлення не лише лінгвістів, але й культурологів.

Актуальність дослідження вбачаємо якраз у тому, що воно спрямоване на розкриття специфіки номінаційної системи чарівних казок, у яких перетин власне лінгвального та екстралінгвального аспектів відбиває певні особливості, характерні для мови фольклорних творів загалом. Цей взаємозв'язок простежується й у побутуванні номінацій із затемненою семантикою та етимологією.

Мета пропонованої статті полягає у виявленні та аналізі номінацій із непрозорою семантикою, вжитих в українських народних чарівних казках. Досягнення окресленої мети передбачало виконання таких завдань: 1) із усієї сукупності власних назв, виявлених в опрацьованих текстах шляхом суцільної вибірки, виокремити пласт найменувань із непрозорою семантикою; 2) встановити коло позамовних та подекуди міжмовних чинників, які дають змогу реконструювати ймовірнісну внутрішню форму й подекуди розкрити значення аналізованих номінаційних одиниць; 3) охарактеризувати семантику аналізованих назв, зважаючи на єдність лінгвального та культурологічного аспектів їх функціонування.

У досліджених текстах казок виявлено такі назви з невираженою внутрішньою формою, як *Палірожа, Семійонна панна, Коньтюфіть, Немтуда, Гиньджібаба, Безсмертельний Козьолок, Крикус-Какус, Дохна-Прохна, Юрза-Мурза, цар Бильзбух, Льох [Бильзбух], Гордує, Сухобродзенко Іван, Сухобродзенко Василь, Dzingolos, Gandzalas (Gandzalos), Hryč Zelizniak*.

В українських казках виявлено жіночий образ, близький до Настасії Прекрасної. Йдеться про красуню, що названа як *Палірожа: Коло моря став кунь, розказав му з хвоста вирвати еден волос і веречина море. З того са справив муст. Перейшли море [...]. Ішли далє. Найшли чорной (певно: синой) море [...]. Ішли зась через одну Америку, гіби через третю. Прийшли д червеному морю, що горіло. Перескочив кунь*

червеной море. Прийшли недалеко того дому, де бувала Палірожа [Гн., 220-221]. Можливо, цей казковий антропонім утворено від основи дієслова *палити* та фігоніма *рожа*, поширеного в говірках українського південно-західного наріччя. Похідними від *палити* є дієслова *паленіти* "яскраво горіти, палати" та *паліти* "червоніти, рум'яніти" [3: IV, 264]. У народі червоний колір асоціюється з красою. Рожа ж в українській фольклорній традиції – це "квітка краси, молодості, кохання" [5, 125]. Зважаючи на семантику компонентів, із яких утворено онім, припускаємо, що внутрішня форма найменування містить вказівку на надзвичайну красу героїні, яку можна порівняти з рожею і яка здатна викликати сильне захоплення й палке почуття. Тим самим у найменуванні простежуються певні конотативні компоненти, пов'язані з народнопоетичним сприйманням дівочої краси.

Найменування *Семійонна панна* також належить до казкових антропонімів із непрозорою семантикою. З тексту відомо, що це войовничий тип героїні, яка протистоїть злотворцям: *Доніро, той бере і іде в світ з нею. І іде, іде, надібає войско побити. І питаєє того войска: "Чиє то войско?" — "Цара Костя". — "Хто его побив?" — "Семійонна панна"* [Левч., 397]. Однак ні мовні особливості, ні сюжет казки не розкривають мотиву виникнення указаної назви.

У чарівних казках, записаних на Покутті, зафіксовано дві одиниці на позначення персонажа, який є прототипом Івана Дурня (за типологічною класифікацією М. Новикова, іронічного щасливця), – *Dzingolos* та *Gandzalas (Gandzalos)*. Умотивованість виникнення цих імен та тлумачення їхньої внутрішньої форми є складними для з'ясування. Одним із чинників їх функціонування можна вважати народну етимологію, в основі якої лежать традиції та певні національні стереотипи.

Думається, що онім *Gandzalas (Gandzalos)* можна розглядати як запозичення. У тексті казки подано характеристику названого героя, дванадцятого наймолодшого брата: *Dala ona jisty; jidie ony, ale najmolodzyj Gandzalas (niby-to duren) ny choczzy jisty, bo znaw z czoho to mieso; niby jist, taj kiedaje na zemlu; bo to було s czolowika, a toty jidie* [Кольб., 141]. Зважаючи на функціональне значення назви *Gandzalas* у змістовій структурі чарівної казки, припускаємо, що з народноетимологічного погляду можливим є асоціативне зближення найменування з лексемою *гандж*, яку дослідники вважають запозиченою з угорської мови, де *gancs* – "докір, догана, вада" [3: I, 467]. Український словник містить такі тлумачення: "Гандж, у, ч. і ж., розм. Те саме, що вада" [1, 204], а „Вада, -и, ж. 1. Негативна риса, особливість – одне зі значень лексеми *вада* розкрито як "негативна риса, особливість кого-, чого-небудь; недолік //

Фізичний недолік внаслідок захворювання або ушкодження організму, а також природжений // шкідливий вплив" [1, 72]. Зауважимо, що вказане народноетимологічне зближення виявляє звуковий незбіг аффрикат [дж], [дз], який, мабуть, можна пояснювати недостатньо точним графічним відтворенням указаного імені у досліджуваних записках.

Можливим є і походження аналізованого оніма від антропоніма *Гонза (Гондза)*, що є чехізованим ім'ям німецького походження *Honza*, який відповідає німецькому *Hanz* [9, 153] із додаванням елемента -las (-los). Висловлене нами припущення спирається на те, що Покуття впродовж тривалого часу перебувало в межах Австро-Угорщини. Саме тут спостерігалися міжкультурні та міжмовні контакти між народами, які сприяли проникненню лексичних запозичень з німецької та угорської мов в українські говірки, відображені у фольклорних творах, записаних у цьому ареалі.

Певні труднощі викликає й встановлення вмотивованості побутування номінацією *Dzingolos*. Про названого ним персонажа дізнаємося з тексту казки: *Ale toty parubky mafy najmolodszoho za durnoho, taj ho prizwafy Dzingolosom. Ale win був durnyj, ale був najrozumniszczyj wid nych wsich, taj win si ny protyuyw tomu* [Кольб., 54]. Цей уривок майже повністю вичерпує всю інформацію про особливі риси, якості, притаманні герою, яка певною мірою прояснює вживання згаданого імені. Беручи до уваги й те, що так персонажа називали його старші брати, які вважали молодшого брата несповна розуму, можна, очевидно, стверджувати про дотичність оніма до виявлення саме негативної характеристики цього персонажа. Крім того, номінаційна одиниця *Dzingolos* формально є близькою до попереднього імені на -las (-los).

До номінаційних одиниць з непрозорою семантикою і неясним походженням належить онім *Коньтюфіть*, який також входить до складу двокомпонентного найменування *Коньтюфіть-парубок: А еден такий хлопчиско, що лем за кошом сидів, а ся з порохом бавив, а призвиско мав Коньтюфіть-парубок [...]. Ун віцівник був!* [Гн., 250-252]. Спираючись на текст казки можна простежити лише функціональне навантаження відповідного образу, яке засвідчує його належність до типу іронічних щасливців. Однак цього недостатньо для з'ясування мотиваційної бази найменування, а тому будь-яке тлумачення його семантики виглядатиме гіпотетичним. Припускаємо, що свого часу на номінування міг впливати і міжмовний чинник, який в процесі адаптації найменування затратився.

У добірці казок В. Гнатюка зафіксована *Немтуда*: *Попунив собі такої шатя, як коні казали, і коло царської кирти до дуплавої верби сховав золоті кантари. Наявса ід царському*

УДК 811.161.2:373.2

ББК 811.411.1-314

Лілія Невідомська, Марія Редька

ПРОПРІАЛЬНІ НАЗВИ З ЗАТЕМНЕНОЮ СЕМАНТИКОЮ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ЧАРІВНИХ КАЗОК

У статті проаналізовано пропріальні назви із непрозорою або невираженою семантикою та мотивацією. Побутування таких онімів обмежене контекстом уживання, тому їх розгляд ґрунтується саме на семантико-функціональних особливостях номінацій народної казки.

Ключові слова: номінаційна одиниця, семантика, мотивація, онім, пропріальна назва.

Погляди різних учених на семантику власних назв суттєво відрізняються. Йдеться або про заперечення наявності лексичного значення онімів (М. Толстой, Н. Арутюнова та ін.), або ж про наділення цих назв значною кількістю семантичних ознак (О. Есперсен, М. Мельник). Виявляючи значеннєву своєрідність онімів, частина науковців наголошує насамперед на тому, що, на їх думку, власні назви позбавлені зв'язку з поняттям (Т. Бакастова, А. Білецький, В. Болотов, М. Єрмаченко, М. Зубов, Ю. Карпенко, Н. Касьяненко, О. Суперанська). У мовленні, текстах оніми функціонують як семантично наповнені одиниці, хоча й у цьому випадку їхній зміст відрізняється від поняттєвості аеплятивів.

У працях Н. Колесник, Н. Кондратьєвої, М. Морозової, М. Пілаш, О. Порпуліт, О. Хроленка та ін. казкові найменування трактуються як важливий складник фольклорної номінації. Це засвідчують і досліджувані чарівні казки, у яких виявлено понад 500 онімів, ужитих для номінування казкових героїв. Варто

кочішови за ловаса [...] Лем одной слово же лем гварив: "Нем тудом!" ("Не розумію!") [...] І царь го привя до ласки. Розповідали по царськым дворі усе в неділю, же дуже файний Немтуда [Гн., 295]. Як випливає з наведеного контексту, йдеться про лексичний варіант номінації персонажа типу Незнайко. Казкові оніми *Незнайко* та *Немтуда* утворені аналогічним способом – від заперечних форм дієслів *не знаю* та *не тудом*. Остання є запозиченням із угорської. Саме міжмовна реконструкція дає змогу розкрити вмотивованість і семантичну наповненість номінативної одиниці *Немтуда*.

У чарівних казках, записаних на Закарпатті, поширений онім *Гиньджібаба* як варіант називання Баби-Яги. Виникнення його, очевидно, зумовлено впливом сусідніх слов'янських культур, зокрема, словацької, у якій серед інших побутують назви *jenži* та *ježi-baba*. В основу творення назви *Гиньджібаба*, зафіксованої в опрацьованих казках, лягла відповідна словацька лексема *jenži*. Очевидно, її звукова форма зазнала адаптаційних фонетичних змін, характерних для закарпатських говірок, унаслідок чого запозичена назва початково трансформувалася в найменування *енжі-баба* (*енжібаба*). Додамо, що Н. Колесник, досліджуючи закарпатську казку у виданнях 60-80-их рр. ХХ ст., вказує на функціонування у них міфонуіма *Інджи-баба* [4, 129]. Можливо, в лексемі *енжібаба* спочатку затратився початковий звук [j], і форма набула вигляду [e "нжі'ба'ба], а згодом перед голосним [e " з'являється протетичний приголосний [г]. Таким чином здійснюється адаптація запозиченого найменування в текстах українських казок, тобто пристосування його звукової структури до особливостей мовлення носія досліджуваного фольклору.

Аналізований міфонуіма виявлено у трьох казках. У певних мікроконтекстах акцентовано увагу на одній із різних можливих функцій персонажа, названого однаково: *Я знау у сімдесят семум краю за червеним морьом, за склянов горов у едної Гиньджібаби, що там є сонце, місяць* [Гн., 251]; *Там у тій церкві, там кирниця. Така вода у тій кирниці живуца текуца; а над тов кирницив сидить Гиньджібаба*. [Гн., 313]. У казці "Сучкир Янко і його подвиги" Гиньджібаба виступає тещою шарканя, що засвідчує зв'язок прообразу Баби-Яги зі зміями. Різні функції, властиві Гиньджібабі в аналізованих казках, не порушують семантики імені, типової для образу загалом. За структурою номінатема належить до монолексемних складних найменувань, утворених за тією ж моделлю, що і міфонуіма *Баба-Яга*, але з іншим розташуванням компонентів.

Номінатема *Безсмертельний Козьолок* вирізняється з-поміж інших апелютивною

основою, від якої утворено основний складний іменування. Апелютив *козьолок* називає прилад для змотування пряжі. Очевидно, йдеться про запозичення з польської мови, у якій *koziolatek* ("козлик") – позначає прилад для змотування клубків або ниток [3: II, 286]. Мотивом називання Костія *Козьолоком*, мабуть, стали деяка подібність уявної зовнішності міфічного персонажа зі згаданим знаряддям. Внутрішня форма аналізованого оніма не вказує на те, що персонаж належить до „чужого” світу і причетний до злоторців. Перша частина назви виражена прикметником, який у казці „Іван-Вітер” реалізується в кількох варіантах – *безсмертельний*, *несмертельний* (*нисмертельний*). Ця характеристика виявляє основну ознаку персонажа – бездушність, бо в чарівних казках лексеми *бездушний* та *безсмертельний* (із її варіантами) виступають контекстуальними синонімами, уживаними при називанні такого персонажа, як Костей.

Семантично іменування *Безсмертельний Козьолок* споріднене з *Костієм*, проте на функціональному рівні спостерігається дотичність цього образу до Змія: *А він сам пішов в світ, і зайшов в пущі. І надібає на двох пьотрах палац. І зайшов в той палац а в тім палацу [змий], безсмертельний Козьолок, жив, і в тім палацу дужи ладна [панна]* [Левч., 315]. Наведений уривок ілюструє випадки можливого функціонального перетину окремих казкових персонажів. Зокрема, у казці "Pogromca smoków" функції та риси, притаманні Безсмертельному Козьолокові, є певною мірою характерними й для персонажа, названого *Нрыц Зелизняк*: *А czujut ze zdala, a tak może z mylu, z dwi, jide Нрыц Зелизняк* [Кольб., 84]. Останнє найменування за структурою близьке до аналогічних реальних антропонімів, що складаються з імені та прізвища. Проте проекція семантики назви *Нрыц Зелизняк* на образ Змія чи Костія виявляє прихований змістовий компонент цього оніма. Ймовірно, що вмотивованим є використання імені *Гриць* – розмовного варіанта антропоніма *Григорій*, який у перекладі з грецької буквально означає "той, хто не спить, пильнує" [8, 53]. Наведена етимологія імені дає змогу простежити деяку подібність образу, номінованого як *Нрыц Зелизняк*, до Костія, що, за давніми уявленнями, пильнує скарби. Друга частина оніма – *Зелизняк* – утворена від поширеної в українських діалектах лексеми *зелизняк* за допомогою форманта -'ак-. У деяких говірках побутують апелютиви *залізняк*, *залізнск*, *зелизняк*, що мають значення "залізняк горщик". Важливо наголосити на тому, що означення *залізняк* у казках вказує на зв'язок з потойбічним світом, уживаючись також для характеристики Яги та вовка. За часом виникнення така риса відповідних казкових образів, очевидно, є пізнішою порівняно з *костяний* та *бездушний*. Однак усі ці три прикметники експлікують ту

саму особливість міфічних персонажів – їх належність до іншого світу. Крім наведеної двокомпонентної назви *Нрыц Зелизняк*, значення якої відображає цілий комплекс уявлень про персонажа, у тексті зафіксовано ще одне подібне монолексемне найменування – *Зелизняк*, відмінне за структурою, але ідентичне за семантикою.

Увагу привертає й номінатема *Крікус-Какус*, яку ми вважаємо okazіональним утворенням, близьким за походженням до вигуківих. Те, що так іменують чорта, розкрито у тексті: – *Туй, – каже, – є написано: Крікус-Какус. Та й дораз з'явється тот чорт – бо то чортови на мя так було* [Гн., 224]. Внутрішню форму, яка лягла в основу формування семантики цього композитного найменування, встановити важко через недостатню з'ясованість природи твірних лексем, що ввійшли до його складу. Тому воно безпосередньо не виражає функціонального значення, яке розкрито в наведеному контексті. Припускаємо, що образ чорта є пізнішим нашаруванням на певного персонажа, названого *Крікус-Какус*. На таке припущення наштовхує те, що у слов'янській міфології зафіксовано жіночий демонічний образ, номінований *крікса*, *крикса*, *крікса-варакса*, який належить до злих сил [10, 304]. Незважаючи на можливість проведення певних паралелей між міфонуімом *крікса* та аналізованим іменем *Крікус-Какус*, воно залишається невмотивованим, а його семантика непрозора. Ймовірно, що аналізований композит виник на ґрунті давніх мовних табу, що стосувались називання нечистої сили.

Як okazіональні та невмотивовані з сучасного лінгвістичного погляду трактуємо і найменування *Дохна-Прохна* та *Юрза-Мурза*. Зважаючи на фантастичну сутність образів, припускаємо що у способі їх ідентифікації відбиті міфологічні, а, можливо, і магічні уявлення. Вірогідно, що вони побутували як табуїстичні назви, проте ці зв'язки й відповідне підґрунтя на сьогодні є втраченими.

Табу як елемент архаїчної культури проявлялося на різних її рівнях. У казковому епосі табування найчастіше відображалося в номінуванні нечистої сили. У записах з Поділля зафіксовано назви *цар Бильзбух*, *Льох [Бильзбух]*. У казкових текстах трапляються портретні описи, які засвідчують близькість відповідних персонажів до образу чорта: *Виліз він на тую гору. Ось ту приходит до него цар, що ему назвіско Льох [Бильзбух]: в чорні куртці, шараварках, в капілюшку, і на довгім цибусі курит люльку* [Левч., 455]. Саме так традиційно змальовували перевтіленого у людську подобу диявола. Власне з мовного погляду семантика згаданих найменувань не є з'ясованою, їх можна трактувати як okazіональні номінативні утворення. На наш погляд, за звуковим рядом номінатема *Бильзбух* дещо нагадує міфонуіма

Вельзевул, який пов'язують з богом філістимлян, названим як *Баал-Зевуба* (буквально *володар мух*). Згідно з пізнішою християнською традицією, він асоціюється з образом диявола [6, 121]. Ймовірно, що свого часу ця запозичена назва потрапила в казковий текст у звуковому вигляді, певним чином адаптованому в народному середовищі.

До пропріальних номінатем на позначення чорта належить також назва *Гордуб*: *А тот дьябол, Гордуб, упереч Палирожі мав жону Миш-бабу, що коли хотіла, та жона була, а кидь са погнівала, до діри втекла, до землі* [Гн., 221]. Можливо, аналізована номінативна одиниця етимологічно пов'язана з прикметником *гордий*, що має праслов'янський відповідник **gьrdь* "гордий"; значення "страшний" (звідки й "огидний") у південно-слов'янських мовах вторинне [3: I, 564]. Якщо аналізований міфонуіма міг бути утвореним від прикметника, то за структурою він близький до прізвищ відад'ективного типу із суфіксом -ув, наявних в антропонімній системі Лемківщини [7, 71].

До невмотивованих належать і оніми із затемненою семантикою *Сухобродзенко Іван* та *Сухобродзенко Василь*. Ці полілексемні утворення, побудовані за моделлю реальних антропонімів, у змістовій структурі чарівної казки номінують героїв царського роду із надзвичайними можливостями. Функціонують указані номінатемами у казкових текстах, записаних із різних територій. Проте функціональний аналіз відповідних образів не розкриває того семантичного наповнення наведених двокомпонентних назв, яке вмотивує їх появу й вживання в опрацьованих текстах.

Отже, всебічний розгляд пропріальних антропонімів із непрозорою семантикою, зафіксованих у досліджених текстах, дав змогу виявити в українському казковому епосі пласт номінативних одиниць, які відображають певні архаїчні мовні та міфологічні особливості, вичерпна реконструкція яких на сучасному етапі викликає значні труднощі. Існування таких номінатем засвідчує давність побутування чарівної казки, її специфічну синкретичність як одного з найпоширеніших фольклорних жанрів.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
2. Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 томах. – К.: Лексикон, 1996. – Т. 1-4.
3. Етимологічний словник української мови: У 7 томах. – К.: Наукова думка, 1982-2007. – Т. 1-5.
4. Колесник Н. Загальна характеристика ономастикону закарпатської народної казки / Колесник Н. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – 2(12) – С. 121-137.

5. Кононенко В. І. Символи української мови / Кононенко В. І. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
6. Мифологический словарь [Гл. ред. Е. М. Мелетинский]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.
7. Панько С. Є. Антропонімія Лемківщини / Панько С. Є. – Тернопіль: Тернопіль, 1995. – 125 с.
8. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. Словник-довідник. – К.: Наукова думка, 1996. – 336 с.
9. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / Чучка П. П. – Львів: Світ, 2005. – 704+XLVIII с.
10. Шапарова Н. Краткая энциклопедия славянской мифологии / Шапарова Н. – М.: ООО „Издательство АСТ“; ООО „Издательство Астрель“; ООО „Русские словари“, 2003. – 624 с.

Джерела

Гн.: Гнатюк В. Казки Закарпаття / Упоряд., підготовка текстів, вступ. стаття, приміт. та словник І. Хланті. – Ужгород: Карпати, 2001. – 382 с.

Левч.: Казки та оповідання з Поділля в записках 1850-1860 років. Вип. I-II/ Упоряд. М. Левченко. – Київ: друкарня Української Академії Наук, 1928. – 598 с.

Рудч.: Народные южнорусские сказки, вып. I-II. Издал И. Рудченко. – Київ, 1869-1870. – 216 с., 210 с.

Чуб.: Чубинський П. Українські народні казки: У 2 томах. – Київ – Відень – Львів: В-во “Чайка”. – 172 с., 202 с.

Кольб.: Kolberg O. Dzieła wszystkie. Obrazy etnograficzne. Pokucie. Część IV. T. 32. – Wrocław: Ludowa spółdzielnia wydawnicza. Polskie wydawnictwo muzyczne, 1962. – 328 s.

В статті проаналізовано пропріальні названня с невыраженной семантикой и мотивацией. Функционирование таких онимов ограничено контекстом употребления, поэтому их рассмотрение базируется именно на семантико-функциональных особенностях номинации народной сказки.

Ключевые слова: номинативная единица, семантика, мотивация, оним, пропріальное название.

The article deals with proper names with unexpressed semantics and motivation. Their analysis is based on the semantic and functional features of Ukrainian fairytales, because their usage is restricted by the context of tales' texts.

Key words: nominative unit, semantics, motivation, onym, proper name.

УДК 81'373.7:81'373.2:811.161.2:811.161.1
ББК 81-3+81.2 Укр+ 81.2 Рос+ 81.2 Англ

Наталія Венжинович

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена порівняльному аналізу фразеологічних одиниць із ономастичним компонентом в українській, російській та англійській мовах. Авторка проаналізувала зазначені фразеологізми з погляду ментальних особливостей українців, росіян та англійців. Робиться висновок про вагомість ономастичних компонентів у фразеологізмах на позначення різних аспектів буття й діяльності людини.

Ключові слова: фразеологізм, ономастичний компонент, ментальність, лінгвокультурологічний аспект, порівняльний аналіз.

Сучасні наукові дослідження характеризуються активним поворотом лінгвістики до антропоцентризму, коли до уваги береться людина у всьому розмаїтті її буття й діяльності. У лінгвістиці цей принцип застосовується при дослідженні мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду. Адже мова не просто відображає світ людини і його культуру, мова зберігає культуру і передає її з покоління в покоління. Саме тому вона відіграє визначальну роль у формуванні особистості, національного характеру, етнічної спільноти, народу, нації. Надзвичайно цінним для дослідників є вивчення фразеологічних виразів, у яких здавна люди у сконденсованій формі відтворювали свої почуття, дії, вчинки, риси характеру тощо. С.Г. Тер-Мінасова зазначає, що у фразеологізмах зберігається система цінностей, суспільна мораль, ставлення до світу, до людей, до інших народів [18, 100]. Нині є ціла низка досліджень, у яких науковці певною мірою торкаються задекларованої проблеми [1; 4; 7-10; 14; 20 тощо]. Погоджуємося з думкою В.І. Кононенка про те, що “виявити національно-специфічне, власне народне, традиційне в етнокультурному просторі в його динаміці є провідний вимір лінгвокультурологічних студій, попри складності їхнього виокремлення на тлі загальнокультурних цінностей” [11, 22].

О.О. Селіванова у фразеологізмах вивчає, зокрема, постійно відтворювані зв'язки фразеологічних одиниць із структурою етносвідомості, відбитки культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, забобонів, міфів у процесах стереотипізації етнічних уявлень про людину, її довкілля і внутрішній рефлексивний досвід. Дослідниця описує

Наталія Венжинович. Фразеологізми з ономастичним компонентом...

закономірності знакової переінтерпретації у фразеосистемі культурних кодів, виявляє ціннісні орієнтації етнічних спільнот, зафіксовані у фразеологічних найменуваннях, аналізує зв'язок мовної парадоксальності, представленої у фразеологізмах, з операціями й особливостями етнічної свідомості, намагається встановити механізми збереження і трансляції знань фразеосистемою української мови [15, 8]. Проте у компаративному аспекті, саме з залученням фразеологічного матеріалу з ономастичним компонентом української, російської та англійської мов, такі наукові студії не проводилися. У цьому вбачаємо новизну нашого дослідження. Актуальним воно є тому, що нині є нагальна потреба звернути увагу на те, як у фразеологізмах із ономастичним компонентом відтворюються вагомні риси ментальності, порівняти ці явища на матеріалі різних мов, зокрема й української, російської, які є близькосторідними, та англійської, що є віддаленосторідною стосовно них.

Саме тому ми поставили собі за мету простежити деякі спільні й відмінні риси ментальностей трьох етносів, які відображені у фразеологічних виразах із ономастичним компонентом, зокрема з іменами людей. Адже в імені людини заховано дуже багато інформації, яка допоможе розкрити невідомі грані ментальних особливостей українців, росіян та англійців.

Джерельною базою нашого дослідження слугували словники [2; 5; 6; 12; 16; 17; 21], довідники [3; 13] тощо.

У пропонованій статті ми взяли до уваги приклади фразеологізмів української, російської та англійської мов, до складу яких входять імена людей, і спробували з'ясувати, як характеризується людина у цих виразах, які риси характеру, дії, вчинки відображено у цих мовних одиницях, як власні імена допомагають розкрити неповторний ментальний світ кожного з трьох народів.

Під фразеологізмом ми, услід за В.Д. Ужченком, розуміємо “відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення” [19, 7].

Увесь відібраний матеріал для дослідження ми поділили на такі групи: а) фразеологічні вирази, у складі яких наявні імена античних персонажів; б) фразеологічні вирази, до складу яких входять імена біблійних героїв; в) фразеологічні вирази, до складу яких входять традиційні слов'янські чи неслов'янські імена; г) фразеологічні вирази, у складі яких наявні імена історичних персонажів та літературних героїв.

У фразеологізмах української мови вживаються такі імена античних персонажів: *Гіменей*, *Дамокл*, *Езон*, *Пандора*, *Пегас*, *Сізіф*, *Тантал* тощо. Наприклад, у конкретних виразах: *ланцюг (ланцюги, пута) Гіменей* – подружні стосунки, шлюб [17, 328]; *дамоклів меч* –

небезпека або неприємність, яка постійно загрожує комусь [17, 386]; *езопова мова* – замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками [17, 399]; *скриня Пандори* – вмістилище зла, лиховісний дар [17, 351]; *осідлати Пегаса* – навчитися писати поетичні твори, стати поетом; безсмертний талант народжується через подолання зла й потворності; осідлати Пегаса може тільки той талант, який служить добру й красі [17, 469]; *сізіфова праця* – надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; непосильне щось [17, 556]; *Танталові муки* – страждання, спричинені великим прагненням до чого-небудь і неможливістю його здійснення [17, 410] тощо.

Наведемо одну з античних бувальщин Гіменей – син Діоніса, котрого звали ще Ваххом або Бахусом. Він був богом рослинності, покровителем виноградарства і виноробства. Матір'ю Гіменей була Афродіта – богиня краси й кохання. В образі Гіменей – вродливий юнак із запаленим смолоскипом та гірляндою квітів. Так, Гіменей символічно вручає молодим смолоскип любові й живі квіти з дуже складним завданням: не втратити любовного вогню і не дати зі'янути квітам кохання. А цього можна досягти тільки спільними зусиллями закоханих. Тому Гіменей пов'язує подружню пару невидимими узами. Це і є пута Гіменей. Міцною та щасливою буде та сім'я, яка навчиться жити в путах Гіменей, не розриваючи їх. Бо це єдині пута на світі, які не заважають, а допомагають ходити. Нога в ногу, плече до плеча, рука в руці, із серцями, що б'ються в унісон. Гіменееві пута задають єдиний ритм в житті й надають єдності думкам, словам і діям [3, 43-44].

У російській мові також активно використовуються фразеологізми з уже названими іменами античних персонажів, а також і такі, зокрема: *ариаднина нить* – те, що допомагає знайти вихід із складного становища [21, 1:24]; *геростратова слава* – відомість, здобута злочинними засобами [21, 1: 240]; *буриданов осел* – про людину, яка сумнівається при виборі між двома рівними бажаннями, рішеннями [21, 1: 91]; *калиф на час* – людина, наділена владою на короткий час [21, 1:483]; *лазаря петь* – жалітися, плакатися; прикидатися нещасним [21, 1:534]; *піррова победа* – перемога, знецінена великими втратами [21, 1:831]; *огонь Прометей* – незгасне внутрішнє стремління до досягнення високих цілей, до щастя всіх людей [21, 1: 155] (переклад із російської українською наш. – Н.В.);

В англійській мові ми спостерегли досить часто використання у фразеологізмах імен античних героїв. Крім уже названих, що вживаються у фразеологізмах української та російської мов, відзначимо такі: *Augean stables* (Авгієві стайні) – безладдя й занедбані справи [12, 302]; *Hannibalian oath* (Ганнібалова клятва) –

клятва тільки тоді клятва, коли за неї відповідають життям; іншої ціни для клятви немає [12, 290]; *Lucullan feast* (Лукуллів банкет) – багате, щедре частування [12, 461]; *be in the arms of Morpheus* (бути в обіймах Морфея) – бути в обіймах сну: з людиною можна робити все, коли спить її розум [12, 426]; *double-faced Janus* (дволиций Янус) – лицемірна й лукава людина [12, 833]; *Achilles heel* (вразливе місце) – певні недоліки, слабкі сторони [6, 25]; *Caesar's wife must be above suspicion* – дружина Цезаря повинна бути поза підозрою [5, 821] (переклад із англійської українською наш. – Н.В.).

Із античних часів промовляють до нас їх герої. У цих мовних скарбниціх багато повчального для нас нині, коли треба задуматися про зміцнення стосунків між людьми, про мир і злагоду, про правильні шляхи здобування успіхів. І в цьому нам допоможуть також знання глибинного змісту таких мовних одиниць, як фразеологізми з компонентом-іменем античних героїв.

Наступним пластом досліджуваного нами матеріалу є фразеологічні одиниці з іменами біблійних героїв. Наприклад, в українській мові: *Каїнова душа* – зрадлива, підступна людина [17, 228]; *як Адам і Єва в раю*, зі сл. невинний. Морально чистий; нехитрий, наївний [17, 5]; *Юдине (йудине) плем'я (поріддя, коріння і т. ін.)* – зрадник [17, 518]; *Юдині (Іудині) срібняки (срібники)* – винагорода за зраду [17, 686].

Наведемо одну з біблійних легенд, яка допоможе проникнути в суть фразеологізму на позначення зрадливої, підступної людини.

Каїн – перший син Адама і Єви. Від заздрощів і злоби Каїн убив свого брата Авеля. Авель – другий син Адама і Єви, чие ім'я означає “подих” або “суста” – тому дещо перехідним, тимчасовим, майже непомітним виглядав він порівняно зі своїм братом. Авель був скотарем, а Каїн – землеробом. Вони приносили жертву богу. Авелеву жертву бог прийняв з більшим задоволенням, аніж Каїнову. Справа була не в самій жертві, а в глибокій Авелевій вірі і в Каїновому маловір'ї. Та Каїн цього не зрозумів і вбив свого брата. Так Авель став першою жертвою серед людей і першим мучеником віри. Кара Господня стала по-Божому всемудрою: кожного, хто вбив би Каїна, чекала б семикратна помста. Тому Господь помістив знак на Каїні, щоб не вбив його хто випадково, коли зустрине. Так і ходив Каїн до самої смерті з печаттю свого гріха, що виріс із його невір'я, заздрощів та злоби. Тож і кажуть: “Каїнова печать” – печать братовбивці [3, 154-155]. А в фразеологічному виразі *каїнова душа* закладено значення “підступна, зрадлива людина, яка здатна вбити навіть рідного брата”.

У російській мові, крім наведених вище, наявні, зокрема, такі фразеологічні вирази з іменами біблійних героїв: *дочь Евы* – про жінок [21, 1:374]; *колосс на глиняных ногах* – про щось

з вигляду величне, але слабе, готове зникнути (із біблійної легенди про вавилонського царя Навуходоносора, який бачив уві сні величезного металевого істукана на глиняних ногах – символ свого царства, якому суджено було розпастися). Образ фразеологізму походить від імені *Калос Родоський* – статуї давньогрецького бога сонця Геліоса висотою приблизно 70 метрів на острові Родосі, у давнину – одне із семи чудес світу [21, 1:506]; *как будто Иов на гноище* – про важкохвору, нікому не потрібну людину (із біблійної легенди про багатостраждального Іова, якого Бог скарив різними тяжкими випробуваннями) [21, 1:256] тощо.

В англійській мові ми спостерегли, зокрема, такі фразеологізми з іменами біблійних персонажів: *a doubting Thomas* (Фома невірний) – символ людини, яка або ні в що не вірить, або в усьому сумнівається [12, 749]. Фома символізував важливу істину: до непохитної віри можна прийти тільки через здоровий сумнів, якщо здолати сумнів спочатку, то не буде спокуси потім [3,232]; *Judas kiss, kiss of Judas* (іудин поцілунок, поцілунок Іуди) [12, 501]; *Adam's ale (wine)* жарт. (“вино Адама”, вода) [5, 30]; *the old Adam* (“стародавній Адам”, гріховність людської натури, натяк на гріхопадіння Адама) [5, 31]; *(as) old as Adam* (старе як світ = мохом поросло) [5, 31]; *since Adam was a boy* (дуже давно, з давніх часів) [5, 31]; *when Adam delved and Eve span who was then a gentleman?* (коли орав Адам і пряла Єва, де родословне тоді стояло древо?) – один із лозунгів селянської війни 1381 р., який приписують сподвижнику Уота Тайлера монаху Джону Боллу. У сучасній англійській мові так говорять іронічно людині, яка хвалиться своїм походженням [5, 31].

В українській мові ми звернули увагу на широке використання слов'янських і неслов'янських імен у складі фразеологізмів. Це, зокрема, *Іван, Кузьма, Пилип, Панько, Тимко, Митроха, Гнат, Гордій, Макар, Мартин, Гаврило, Палажка, Параска* тощо. Фразеологічні вирази з цими іменами відображають найрізноманітніші прояви, обставини буття, діяльності людини, риси її характеру, міфологічні уявлення тощо. Наприклад, *Гнат безп'ятий (безп'ятко)*, евфемізм – біс, чорт; нечиста сила [17, 149]; *вискочити, як Кузьма з маку, вискочити, як Пилип з конопель* – недоречно, неадекватно або невчасно зробити, сказати що-небудь чи виступити з чимсь [17, 85-86]; *гордіїв вузол* – дуже складна, заплутана справа; складний збіг обставин [17, 139]; *сім мішків гречаного Гаврила*, жарт., зі сл. *наговорити, наплести* – багато зайвого, безглуздового [17, 651]; *як (мов, ніби і т. ін.) та баба Палажка і баба Параска* – язикатий, чванливий, пихатий [17, 22]; *куди Макар телят не ганяв*, ірон. – там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з

власного бажання; дуже далеко [17, 365]; *Іванова хата*, заст., ірон. В'язниця [17,741].

У російській мові у фразеологізмах використовуються такі, зокрема, імена: *Сенька, Тришка, Митрий, Митька, Филька, Дем'ян, Емеля, Мамай, Маланья*. Наприклад: *по Сеньке и шапка* – тільки того й достойний, більшого не заслуговує [21, 2:783]; *Тришкин кафтан* – про те, в чому виправлення одного призводить до зіпсування іншого [21, 1:535]; *хитрый Митрий* – про дуже хитру людину [21, 1:535]; *Филькина грамота* – щось зовсім незрозуміле, незнайоме [21, 2:649]; *мели, Емеля, твоя неделя* – багато говорити [21, 1:603]; *наварить, наготовить как на Маланьину свадьбу* – у великій кількості [21, 2:564].

Демьянова уха – щось у величезній кількості, яке наполегливо пропонується і тому швидко набридає (за назвою байки І. Крилова “Дем'янова уха”) [21, 2:633]. У цій байці розповідається про те, як Дем'ян пригощає свого сусіда Фоку ухую, настійливо пропонуєчи йому їсти ще й ще, хоча той уже ситий. В образі фразеологізму знайшла відображення орієнтація на прецедентну ситуацію, втілену в широко відомому тексті. У фразеологізмі реальна ситуація нав'язливої пропозиції чого-небудь метафорично уподібнюється тій, що описана в байці [6,169].

Мамаево побоище – велика сварка, бійка; безлад, розгром [21, 2:567]. Образ фразеологізму походить із реальної історичної події, описаної в давньоруських літописах і в творах давньоруської літератури: йдеться про битву на Куликовому полі у 1380 році між військами князя Дмитра Донського і армією Мамаєва – великого военачальника Золотої Орди, в якій перемогли руські воїни. Це одна з найбільш значних битв в історії, вона стала сприйматися як зразок, еталон великої битви взагалі [6, 369].

В англійській мові використовуються, зокрема, фразеологізми: *rob (bing) Peter to pay Paul* [12, 286] = *Тришкин кафтан* (див. вище); *Black Maria* (чорний ворон (воронок), чорна Маруся) – поліцейська машина для перевезення засуджених [12, 80].

Дуже цікавими для нас виявилися фразеологізми з іменем John, Johnny у національно-культурному висвітленні: *a Dear John* – амер. “дорогий Джоне, ти мені більше не потрібен” (лист від дружини з проханням про розлучення чи від коханої про розірвання стосунків) [5, 417]; *from John o'Groats to Land's End* – із півночі на південь (або з півдня на північ) Англії, з одного кінця країни до іншого (Джон-о'Гротс – крайня північна точка Великої Британії, названа за іменем Яна Гротса, вихідця з Голландії, який поселився біля північної крайньої точки Шотландії при Якові IV (1473-1513)) [5, 417]; *John (-)a (-)nokes and John (-)a(-) styles* – прості люди [5, 418]; *Joan Barleycorn* – Джон Ячмінне Зерно (уособлення

віскі, пива та ін. спиртних і солодових напоїв). Вираз відомий із першої половини XVII століття, набув особливої популярності завдяки відомій баладі Р. Бернса [5, 418]; *John Bull* (Джон Буль) – іронічне прізвисько англійців, що отримало велике поширення. Звідси *John-Bullish* – типова англійський, *John-Bullism* – типові риси англійського характеру, *John-Bullist* – прихильник усього англійського. Вперше використовується в сатиричному памфлеті придворного лікаря Дж. Арбетнота (1667-1735) [5, 418]; *John Doe (and Richard Roe)* – 1) уявний позивач (і відповідач) у судовому процесі; 2) амер. невідома особа [5, 418]; *John Hancock* (мс жарг. *John Harry*) амер. власноручний підпис (за іменем американського державного діяча, чий підпис стоїть першим під Декларацією незалежності [5, 418]; *John Q. Public* амер. розмовн.– 1) широка публіка; 2) звичайний, середній американець [5, 418]; *a coal-oil Johnny* амер. жарг. – той, хто бездумно витрачає надбане [5, 418]; *Johnny Head-in- (the-) Air* – людина, яка літає поза хмари, не при собі [5, 418]; *Johnny on the spot* амер. розмовн. – людина, яка завжди готова діяти, завжди на місці; людина, на яку можна покластися = палочка-виручалочка [5, 418] *Johnny Raw* – 1) новобранець, 2) новачок, молокосос [5, 418].

Із фразеологізмів української мови, в яких використовуються імена діячів або літературних героїв, наведемо такий: *як (той) Тарас Бульба з Андрієм*, зі сл. *стояти, протистояти* і т.ін. – один проти одного [17, 48]. У цьому стійкому виразі використовуються відомі в Україні імена батька – Тараса Бульби та його сина Андрія, які, незважаючи на родинні стосунки, протистояли один одному. Саме це лягло в основу образу фразеологізму.

В російській мові у цьому контексті фіксується фразеологізм *колумбово яйце* – про несподіваний, сміливий вихід із якоїсь складної ситуації, кмітливому вирішенні якось питання (із розповідей про Христофора Колумба (відомого у світі мандрівника), який у відповідь на пропозицію поставити куряче яйце, укріпив його стоячи, розбивши шкаралупу низу) [21, 1: 827]. Таким чином характеризуються розумові здібності людини, які не мають меж: людина може неможливе зробити можливим.

В англійській мові наявна значна кількість фразеологізмів, які складаються з імен визначних осіб Англії, а також імен літературних героїв. Це, наприклад, *Big Ben* (великий Бен) – годинник на будинку англійського парламенту, названий так на честь сера Бенджаміна Холла, під керівництвом якого цей годинник був установлений в 1856 році [5, 76]; *Prince Albert* (*coat*) амер. розмовн. – довгополий сюртук (такий сюртук носив принц Альберт, чоловік королеви Вікторії, який відвідав у 1860 році США) [5, 604]. Досліджуючи цей пласт фразеологізмів англійської мови, ми помітили

велику кількість стійких виразів, у який наявні імена відомих англійських осіб, що їх неможливо сплутати з якимось іншими іменами. У цьому якраз, на нашу думку, виявляється національна самобутність британців.

У результаті проведених наукових пошуків робимо висновок про те, що фразеологізми, складниками яких є імена античних персонажів, біблійні імена, а також слов'янські та неслов'янські імена українців, росіян та британців, імена відомих осіб та літературних героїв, займають помітне місце у фразеологічній картині світу трьох досліджуваних мов. Якщо імена тих самих античних героїв, ті самі біблійні імена входять до складу практично майже усіх фразеологічних виразів у всіх трьох мовах, то слов'янські і неслов'янські імена, включені до фразеологічних виразів, якраз дають можливість виокремити ментальні особливості трьох етносів.

Ми простежили у процесі дослідження фразеологічного матеріалу, як у фразеологізмах із ономастичним компонентом відображені різні позитивні й негативні риси характеру людини, моральні якості, мовленнєва та мисленнєва діяльність, її позитивні й негативні вчинки, різні обставини дій і станів, її вірування і безвір'я, її історія і культура тощо. Наше дослідження підтверджує думку науковців про те, що у стійких фразеологічних виразах захована глибока народна мудрість. І саме у фразеологічних одиницях із ономастичним компонентом на матеріалі української, російської (близькоспоріднених) та англійської (віддаленоспорідненої) мов можливі подальші, більш глибокі наукові студії, які можуть бути спрямовані на докладніше вивчення ментальних відмінностей трьох зазначених етносів.

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. Монографія / Б.М.Ажнюк / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні / [відп.ред. Ю.О.Жлуктенко]. – К.: Наук. думка, 1989. – 136 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т.Баранцев. – 2-е вид., випр. – К.: Знання, КОО, 2005. – 1056 с.
3. Багнюк Анатолій. Символи українства. Художньо-інформаційний довідник / Анатолій Багнюк. – Тернопіль: Новий колір, 2008. – 828 с.
4. Браницька О.Ф. Погляди на проблематику дослідження фразеологічних одиниць з ономастичним компонентом / О.Ф.Браницька // Функціональна лінгвістика. Науковий журнал [наук. ред. О.М.Рудяков]. – Сімферополь, 2010. – №1. – Т.1. – С. 68–70.
5. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20 000 фразеологических единиц / А.В.Кунин. – 6-е изд., исправл. – М.: Живой язык, 2005. – 944 с.
6. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. В.Н.Телия. – 2-е изд., стер. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА. – 784 с. (Фундаментальные словари).

7. Жайворонок В.В. Мова та етносвіт / В.В.Жайворонок // Культура народів Причорномор'я : науковий журнал. Сімферополь, 2009. – № 168. – Т.1. – С. 259–261.
8. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Монографія / М.В. Жуйкова. – Луцьк: Вежа, 2007. – 415 с.
9. Зализняк Анна А., Левонтина И.Б., Шмелев А.Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира. Сб. ст. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 544 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
10. Кононенко Віталій. Символи української мови. Монографія / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
11. Кононенко Віталій. Мова у контексті культури. Монографія / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 390 с.
12. Лубенская С.И. Большой русско-английский фразеологический словарь / С.И.Лубенская. – 2-е рус. изд. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 1056 с.
13. Мокиенко В.М. Почему так говорят? От Авося до Ятя. Историко-этимологический справочник из русской фразеологии / В.М.Мокиенко. – СПб: Норинт, 2006. – 512 с.
14. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. – 2-е изд., перераб. / В.М.Мокиенко. – СПб: Авалон, Азбука-классика, 2007. – 256 с.
15. Селіванова Олена. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Монографія / Олена Селіванова. – К.: Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
16. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П.Коцура, О.І.Потопенка та ін. – 3-є вид. – К: Міленіум, 2005. – 352 с.
17. Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
18. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – 2-е издание, дораб. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 352 с. (Классический университетский учебник).
19. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. / В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 497 с.
20. Фразеологізм і слово в національно-культурному дискурсі (лінгвістичний і лінгво-методический аспекти): Международная научно-практическая конференция, посвященная юбилею д.ф.н., проф. А.М.Мелерович (Кострома, 20-22 марта 2008 г.). – М.: ООО "Издательство "Элпис", 2008. – 615 с.
21. Фразеологический словарь современного русского литературного языка / Под ред. А. Н. Тихонова. Справочное издание: В 2 т. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 832 с.

The article deals with the comparative analysis of phraseological units with an onomastic component in Ukrainian, Russian and English. The author has analysed the above mentioned phraseologisms from the point of view mental peculiarities of Ukrainians, Russians and Englishmen. Conclusion is made about the significance of onomastic components in phraseologisms denoting different aspects of human and activities.

Keywords: phraseologism, onomastic component, mentality, linguoculturological aspect, comparative analysis.

Статья посвящается сравнительному анализу фразеологических единиц с ономастическим компонентом в украинском, русском и английском языках. Автор проанализировала указанные фразеологизмы с точки зрения ментальных особенностей украинцев, россиян и англичан. В результате исследования сделано заключение о немаловажности ономастических компонентов в фразеологизмах для обозначения разных аспектов бытия и деятельности человека.

Ключевые слова: фразеологизм, ономастический компонент, ментальность, лингвокультурологический аспект, сравнительный анализ.

УДК 81.161.2'373 (477)

ББК 81.2 Ук-4

Роман Міджжін

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК ОБРАЗНО-СМІСЛОВІ ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ІВАНА ФРАНКА "ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ")

У статті досліджено проблеми семантики власного імені як компонента фразеологізму у плані його впливу на конотативне значення вислову. Встановлено, що оніми, які входять до складу приповідок, зібраних І.Франком, відображають як універсальні, так і регіональні аспекти мовної свідомості. Власні імена виступають важливим структурним елементом фразеологічних одиниць, відіграють провідну роль у формуванні їх семантики, надають їм особливої експресивності та емоційно-оцінного забарвлення.

Ключові слова: власні імена, фразеологізм, паремія, конотативне значення, фразеологізація оніма.

Фразеологізми з ономастичним компонентом становлять значний пласт фразеологічного фонду сучасної української мови. Вони відзначаються національною самобутністю, колоритністю, різноманітністю структурних і семантичних типів. Власне ім'я у складі фразеологізмів відіграє провідну роль у формуванні їх конотативного значення, що склалося у процесі життя етносу та історичного розвитку мови.

Фразеологізми з компонентом "власне ім'я" здавна привертала увагу мовознавців. Значний інтерес науковців викликало питання про причини введення до складу фразеологічних одиниць власних імен. На думку Б.М.Ажнюка, компонент "власне ім'я" виконує граматичну функцію або функцію формального суб'єкта чи об'єкта предикації [1, 63], а Ф.І.Буслаєв акцентував увагу на ритмоутворювальній ролі онімів у паремійній тканині. На початку ХХ

століття Д.К.Зеленін, Т.М.Кондратьєва, В.М.Мокієнко, Є.С.Отін, Л.Г.Скрипник, Н.Д.Бабич визначили такі фактори залучення онімів у фразеологічну тканину, як різноманітні побутові ситуації, закріплена у процесі функціонування стала характеристика, обігрування етимологічного значення оніма і т. ін.

Фразеологізми з ономастичним компонентом є багатим матеріалом для сучасних досліджень національної специфіки мов. Розробку ономастичної фразеології лінгвокультурно маркованої одиниці на матеріалі української мови здійснювали Ф.Медведев, Л.Скрипник, А.Коваль та ін. Проте вивчення конотативного компонента, семантики власного імені у складі українських паремій залишаються актуальними проблемами сучасної мовознавчої науки. Актуальним, на наш погляд, є питання функціонування українського власного імені у фразеологічному звороті як вияв етнічного, національно маркованого.

Одним зі шляхів усебічного вивчення фраземіки української мови є дослідження творчого спадку чільних представників нашої літератури, науки, культури. Такою постаттю для нас, українців, є Іван Франко. Письменник багато зробив для вивчення української фразеології, її збагачення, для усталення й популяризації в мові багатьох стійких словосполучень. Фразеологія – не тимчасове захоплення, а постійний об'єкт дослідження вченого-етнографа. Ще з юнацьких років він збирав "приповідки, образові речення, прокляття, заклинання, порівняння" [11, 258]. Свій задум І.Франко частково здійснив, випускаючи у світ за допомогою сина Андрія капітальну працю "Галицько-руські народні приповідки". Для її написання було вивчено велику кількість літератури, спеціальних досліджень з етнографії, різноманітних фольклорних збірок, словників тощо як слов'янських народів, так і західноєвропейських. Принципи добору фразеологізмів, порядок їх розміщення, семантико-стилістична кваліфікація, історико-порівняльна характеристика багатьох із них ставлять цю збірку в ряд оригінальних, виконаних на високому науковому рівні лексикографічних праць, яка і сьогодні може стати прекрасним зразком для укладання подібного типу словника. У передмові до видання приповідок (2007) І.Денисюк зауважив: "Галицько-руські народні приповідки", що їх згромадив, по-науковому скомпонував і пояснив Іван Франко, – це ще один каменярьський подвиг. Як поет і белетрист та дослідник феномена й тайнства художнього, І.Франко збагнув, "як много важить слово", особливо первородне, першоджерельне. У живій безпосередній і мудрій та дотепній бесіді, вжито з ефектом, із грацією *bel parlar gentile*. Невтомний фольклорист ловив своєю феноменальною

пам'яттю чи олівцем ці “розсіпані перли” скрізь, де б він не був, – чи то на сільському мітингу, де виступали народні рапсоди, а чи з уст союзників у тюрмі” [6, 5].

На фразеологізми української й інших мов І. Франко дивився передусім як на “скарб мови і народного досвіду”, цінував їх здатність узагальнювати дотепно й кмітливо найсуттєвіше, бачив у них вміння народу “образового висловлювання своїх думок” [11, 259].

В основі внутрішньої форми української фраземи лежить образне світосприймання, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традиції, звичаїв, обрядів, вірувань з урахуванням психоповедінкових архетипів, емоційно-почуттєвої цілісності “української душі” (М.Шлемкевич), і з часом фразема зазнає більших чи менших зрушень, семантичних змін, трансформацій, що позначаються передусім на її метафоричній, образній першооснові. Метафоричність, що лежить в основі усталених зворотів, стає фактором появи “певної образно-семантичної моделі” [2, 83]. Хоча внутрішній їх зміст є унікальним, тобто таким, що виявляє етнічне у мовній картині світу.

Ф.Буслаєв наголошував на пластичній, виражальній підставі вживання онімів як компонентів паремій, за якою “живіше і наочніше” використати, наприклад, назви особи замість “людини взагалі”. У процесі творення фразеологізованих висловів з антропонімічними компонентами мовна традиція спиралася на їх не дуже чітке, загальне значення: *Іван, Петро* – чоловічі імена, *Настя, Ганна* – жіночі. Адже “безвідносно до якогось конкретного чоловіка чи жінки ім'я завжди позначало певну абстрактну особу чоловічої або жіночої статі”. Слова “людина”, “люди” виражають абстрактні поняття: прислів'я любить обходитися без них, замінюючи їх іменами більш приватного, відчутного значення, якими є “кум”, “кума”, “сват”, або ж власними іменами, які в цьому випадку можуть запропонувати найкращий приклад синекдохи у вживанні власної назви замість загальної”.

Як універсальне явище можна трактувати здатність власної назви перетворюватись у складі усталених мовленнєвих зворотів у котоніми. Стаючи змістовно-структурними компонентами фразеологізмів, ім'я набуває конотативності, яка виникає з численних асоціативних зв'язків, притаманних оніму [1, 61]. Тому до складу паремій потрапляють найтипівіші для певного етносу, найуживаніші в певній місцевості оніми, що набули символічного значення. Популярність та поширеність оніма в певному етносі призводить до формування ономастичного архетипу, у якому концентруються поняття “типового представника нації”, “певного соціуму”, “тих чи інших ознак” і т. д. Саме з таким символічним значенням ці фольклороніми (Н.Пастух), або

мовно-естетичні знаки (С.Єрмоленко) входять у паремії.

Так, у складі української фразеології функціонує значна кількість фразем з онімом *Іван*. Слід зауважити, що багато фразем з антропонімом *Іван* зафіксував та пояснив І.Франко. Низка паремій із Франкової збірки вказує на символічний зв'язок конотативного значення імені з поняттям “бідний”, “виходець з нижчих соціальних верств”. Прийнято вважати це ім'я “селянським”: *Іван зроби́т, Іван з'ї́сть*. Стільки його заробітку, він не доробиться більше нічого [4, II, 287]; *Іван нічого не мав, а Гарасим дармо бога просив*. Говорили про двох убогих братів [4, 2: 287]; *Іван не пан, а сто золотих не гроші*. Він ними не збідніє і не збогатиться [4, II, 287]; *Іван є на біді*. Знач. бідує, зазнає лихої пригоди [4, II, 286]; *Не перший раз Іван бідний*. Простому чоловікові се трапляється часто, що біда загощує до нього [4, II, 288]; *Ніхто не дочекає, щоби Іван щось мав, але ще не еден на біду перейде*. Знач. іде щораз до гіршого, до зuboження простолюддя [4, II, 288].

Автор збірки реєструє паремії, які дещо змінюють узвичаєну символіку та оцінює значення імені *Іван* в українському фольклорі. *Без Івана не буде пана*. Як не буде підданого, то не буде й пана [4, II, 285]; *Я й Івана шіную за пана*. У мене все одно, чи пан чи простий чоловік [4, II, 289].

У збірці приповідок наведено вислови, що свідчать про розширення конотативного значення імені *Іван* у складі фразем:

Іван хоть пан, Іваном ся зістане. З хлопського роду, все він буде поводитися по-хлопськи [4, II, 287]; *Не дай Боже з Івана пана*. Загальний погляд, що спаношений *Іван* гірший від родовитого пана [4, II, 287]. У висловках сконденсовано цінності українського народу, що відповідає життєвому досвіду багатьох поколінь. Дослідники українських паремій вказують також на те, що крім традиційного сприйняття *Івана* як бідного незаможного чоловіка, існує думка про *Івана* як про хитрого, спритного хлопця, що знаходить вихід із будь-якої скрутної ситуації.

І.Франко занотовує та тлумачить паремії, які ілюструють дотепність, жартівливість, нестандартність мовомислення нашого народу: *Ей Іване, не цюлюй так, не цюлюй, бо бігме, що чоловікові скажу*. Говорила п'яна баба, лежачи в рові і чуючи кризь сон, як їй пес рота лизав [4, II, 286]; *Іване, висади кіт на під, блохи попутай тай сидь собі*. Так розмовляв арендар своєму слугі [4, II, 286]; *Іване, вставай рано, досвіта поїдемо!* Так розмовляв арендар зі своїм півсонним наймитом. Рано в звичайній розмові пізніше, ніж досвіта [4, II, 286]. Смыслову основу аналізованих фразем становить парадокс, побудований на іронічному обіграванні ситуації, що суперечить логіці чи життєвому досвіду мовців (не має змісту та сенсу дія “попутай

блохи” тощо). Ім'я *Іван* привносить у ці паремії скоріше додаткову іронічно-жартівливу оцінність.

Власна назва у складі українських паремій може номінувати певну ситуацію, певні об'єктивно-суб'єктивні відношення, надаючи образної конотації вислову. У “Галицько-руських народних приповідках” І.Франко занотовував цілу низку подібних ситуативних одиниць, у яких уживання оніма свідчить про його популярність серед галицьких українців. Наприклад, “діалог” з Івасем підкреслює та висміює бажання дивитись, як “у сусіда хата горить”: – *Івасю, куди йдеш?* – *Болото палити*. – *Дурню, мокре не буде горити*. – *Аби пакість зроби́ти*. Про дурня, що робить безцільні пакості [4, II, 286]; відображає ситуації, у якій уживається вислів: *Кайся, Іване, як тя не стане*. Один мужик знайшов у дуплі поли, а місцевий учитель відібрав їх у нього і дав йому винагороди за них 20 кр. Коли інші дорікали йому, що дав себе так окпити, відповідав отсею поговоркою [4, II, 286]; *Не виділа Васи́лиха цівочка*. Жартують, коли хтось дивується якійсь звичайній річі. Звід. – гвіздь [4, I, 239]; побутова ситуація, що породила приказку: *Цить, Івасю, панів не переслухаси*. Втихомирювала мати сина, що стояв на суді і сварився з панами [4, II, 289]; *“Василихо, чи ви вже не вийтихов?”* – *“Ні”* – *“Чи ви людей не хтіли, чи люде вас?”*. Жартують із жінки бувшого війта, коли вона раніше дуже гордувала [4, I, 206]; *Пристань, Юрку до вербу́нку*. Поговорка про давніх вербувальників, що вербували селянських парубків до війська. Парубки звичайно додавали ще іронічний двоїстий: Будеш їсти, будеш пити, / довбеньками вуши бити [4, III, 469]; *Поки Васи́ля, поти весі́лля*. Знач. поки в сім'ї був чоловік, що на всіх робив і за всіх дбав, поти було там весело, був лад і достаток; а як не стало його, то все звелось нінащо [4, I, 206]. Сам автор збірки пояснює наявність імені *Василь* в іншій одиниці ритмічною потребою: *У Васи́ля весі́лля, а курці смерть*. Сю приповідку говорять і без приточення імені *Васи́ля*. Ім'я попало сюди тільки для «притоки» тому, що воно римується з “весілля” [4, I, 206-207].

У збірці приповідок І.Франко фіксує паремії, у складі яких ім'я виступає як маркер певної риси, психологічної характеристики. Такі вислови часто побудовані як смыслові протиставлення, де онім якраз і позначає протиставлювані поняття: *Чого Івася не навчить, того й Іван не буде вміти*. Треба вчити замолоду, бо старший ум менш податливий [4, II, 286]; *Марина м'яка як глина, а Явдоха твердша троха* [4, II, 508]; *Ти Маруся, я Матвій, ти не моя, я не твій* [4, II, 508].

Актуалізуючись у конкретному контексті, ім'я набуває конкретного змісту, зумовленого ситуаційною семантикою, насиченою емоційно-оцінними або власне емоційними ознаками.

Скажімо, у семантиці паремій актуалізуються певні соціально-оцінні конотації власне онімного компонента: *Кажу Іванові: “Бери сухо!” а він заїхав по вухо*. Про необережного, впертого [4, II, 287]; *Мудрий Іван по шкоді: коні вкрали, тоді він стайню зачинив*. Знач. недотепа, дурень [4, II, 287]; *Пішла Гандзя в поле жати, тай забула серп узяти*. Се властиво куплет з народної пісні, але його часто прикладають і в мові: забудькувата, недбала [4, I, 452]; *Великий понів Іван, а дурний*. Жартують із чоловіка, що виріс великий, при тим не набрав розуму, неповоротний і недотепний [4, I, 211-212]. У протиставленому каламбурі “*Я говорю про Івана, а ти – про болвана*” ономастичний компонент вступає в смыслову опозицію з семою “нерозумний”, таким чином, компонент *Іван* конотує значення “розумний, мудрий” і виявляє значення “щось одне на противагу іншому”. Імена у складі фразем виступають також як смысловий центр співставлення та протиставлення: *Два Юрі, а обидва дурні* [4, III, 468]; *Зшовся Яким з таким; Яким все з таким* [4, III, 481]; *А то Микита, не Василь* [4, II, 254].

У фразеологічному фонді українського народу є “позитивні” та “негативні” імена. Л.Скрипник відзначає: “вже здавна на Україні невдах називають Хомою чи Химкою, некультурних, “неотесаних”, недоумкуватих – Гапкою, Феською, Хіврею, дурнів – Стецьком, неуважних, неспритних – Солохою, Солоп'єм тощо” [8, 113]. Свою негативну оцінку онім виявляє, як правило, у контексті, традиції вживання. У своїй збірці І.Франко занотовував вислови, у яких імена відображають регіональні фольклорні особливості. Наприклад, до складу фразем входять більш поширені в Галичині оніми *Фума*, *Харко*, *Юрко*: *Фума: носом до неба дістає* [4, III, 469] – про “гордовитого чоловіка”; *Ховай ся Юрку, де найдеш дзюрку* [4, III, 469] – про боягуза; *Харку, Харку, пив ти вже нині чарку?* [4, III, 469] – про п'яницю (Харко – зменшуване від Захарій); *Не видів Гриць воза, тай зробив собі сани; Не видів Гриць ногавиць: то вбирив, то скидав, а все їм сі призирав* [4, I, 638] – про невмілу недолугу людину; *Божевільний Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку* [4, II, 509] – про сварливого чоловіка. Пор.: На безлюдді й Хома чоловік [9, 463].

Синонімічні значення мають фраземи, у структурі яких виступають оніми *Пилип*, *Мартин*, *Кіндрат*, *Кузьма*: Вискочити як *Пилип* з конопель (як *Кузьма* з конопель, як козак з маку). Недоречно, недоладно або невчасно сказати про що-небудь чи виступити з чимось [10, I, 104]; Як *Мартин* мила, зі сл. набратися, налігатися. зневажл. *Без почуття міри, дуже багато, більше, ніж треба* [10, I, 465].

У збірці І.Франка занотовано такі варіанти: *Вискочив як Сень з колопень* [4, I, 268]; *Дурний Мартин узав мило за сир* [4, II, 509]. На образно-

метафоричні трансформації, що їх зазнають стійкі звороти, опосередковано впливають фраземні компоненти – переосмислені узагальнені антропоніми, уведення яких створює неповторний абрис фраземи [7, 25]. Наприклад, фраземи *вискочити із своїх конопель* [10, I, 104] і *вискочити як Пилип з конопель* [10, I, 104] мають спільне значення “з’явитись зненацька, недоречно”. У першому вислові дійова особа не зазначена, йдеться лише про несподівану, невчасну появу когось. У другій фраземі антропонім Пилип не є назвою будь-якої узагальненої особи; він означає образ людини недалекої, невдахи (пор. прилип, як до Ганни Пилип). Ім’я асоціативно пов’язується не лише з несподіваною зустріччю, але й з безглуздістю, недоречністю поведінки його носія. У цій ситуації фразеологізуються різні імена (*вискочив як Сень з конопель, вискочив як Кузьма з маку*), але всі варіанти набувають негативної конотації.

Функції онімного компонента обмежуються в основному структурною завершеною та експресивною додатковістю. Антропоніми *Данило, Максим, Гаврило* та ін. репрезентують осіб чоловічої статі, проте паремії з аналогічними компонентами можуть бути застосовані для характеристики осіб як чоловічої, так і жіночої статі: *На тобі Гавриле, що мені немиле; Дістав Данило, що йому не мило* [4, I, 452]; *Казав Максим; сховай ся си з тим* [4, I, 501]; *От на маєш, Гандзю книш, тобі грають, а ти спиш* [4, I, 452].

Уведення власних імен-образів у деяких висловах пом’якшує гостроту вислову, є засобом еufімізації. Завдяки цьому водночас створюється або підсилюється метафоричний план фраземної сполуки. Так, щодо виразу *Не для Гриця паляниця* Іван Франко писав: “Гриць уживається ео ipso назвою простого чоловіка, пролетарія, якому не слід від життя надіятись якихось особливих розкошів, навіть у формі паляниці” [4, I, 638]. Отже, ім’я Гриць усвідомлюється як узагальнена назва людини, що викликає співчуття, жаль з приводу її тяжкої долі; “врешті-решт римування не визначає залучення власної назви, а лише актуалізує її вживання” [7, 26].

У збірці приповідок І.Франко наводить значну кількість висловів, у яких ім’я уживається як засіб ритмічної побудови. Особливо це стосується одиниць, які автор тлумачить як “мудроване”: *Іван штінок, бромф тінк, хліба дай, а робити – най* [4, I, 287]; *“Іване” – “Чую, чую”*. – *Поцюлюй в г-цю стару бочулю* [4, I, 287].

Найбільшу здатність до фразеологізації виявляють звичні українські власні імена, які в минулому широко вживалися галичанами: Іван, Василь, Микола, Ганна, Марися. І.Франко навів приповідки, які вказують на специфіку функціонування онімів на території Галичини: *Фума, Харко, Сень*. Важливу роль у цьому процесі відіграють такі ознаки особових імен, як ступінь їх звичності, поширеності, популярності

в народі, належність до певного соціального середовища. Фразеологізації особових імен сприяє відомість імені завдяки певній побутовій ситуації, яка відображається у фразеології. Власні імена в складі народної фразеології найчастіше набувають семантичних та емоційно-експресивних відтінків, або конотації, які характеризують людину за різними її ознаками, рисами характеру. Основою цих конотацій є фразеологічні значення імен.

Актуалізуючись у певному контексті, ім’я набуває конкретного змісту, зумовленої ситуаційною семантикою, насиченою емоційно-оцінними або власне емоційними ознаками.

1. Ажнюк Б.М. Англійські фразеологізми власноіменним компонентом / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – 1984. – №6. – С.61–65.
2. Ажнюк Б.М. Національна фразеологія в іншомовному зіставленні / Б.М. Ажнюк // Українська мова і література в школі. – 1990. №5. – С. 82–88.
3. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Ф.И. Буслаев. – М. Госуд. Учеб.-пед. изд.-во Мин. Просвет. РСФСР. 1954. – 457 с.
4. Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: У 3-х томах. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006–2007.
5. Демський М.Т. Лексичні та граматичні особливості українських іменникових фразеологізмів / М.Т. Демський // Мовознавство. – 1981. – №2. – С.35–41.
6. Денисюк І. Ехегі топімент / І. Денисюк // Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: У 3-х томах. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006–2007. – С.5–7.
7. Пасік Н.М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значень / Н.М. Пасік // Мовознавство. – 1999. – №2–3. – С.21–30.
8. Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології / Л.Г. Скрипник // Мовознавство. – 1970. – №2. – С.54–66.
9. Українські приказки, прислів’я і таке інше / Збірник О.Марковича та ін./ Уклад М.Номис. – К.: Либідь, 1993. – 649 с.
10. Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1999.
11. Франко І. Передмова до другого тому видання «Галицько-руські народні приповідки» / Франко І. Твори: В 50-ти томах. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 38–50. – С. 258–264.

В статті досліджено проблеми власноіменного компонента фразеологізму в плані його впливу на конотативне значення вираження. Установлено, що оніми, які входять в склад фразеологізмів, зібраних І. Франком, відображають як універсальні, так і регіональні аспекти мовної свідомості. Імена власноіменних компонентів фразеологічних одиниць беруть активне участь в формуванні їх семантики, надають їм особливий експресивний та емоційно-оцінний окрас.

Ключевые слова: *собственные имена, фразеологизм, паремия, коннотативное значение, фразеологическая онимия.*

The problem of semantics of the proper name as a component of a phraseological unit in the plan of his influence on the connotative value of the utterance is investigated in the article. It is set that proper names, that enter the proverbs, collected by I. Franko, represent both universal and regional aspects of linguistic consciousness. The proper names are the important structural element of phraseological units, play a leading role in the formation of their semantics. They provide special expressivity and emotional evaluation and colouring.

Keywords: *proper names, phraseological unit, proverb, connotative value.*

УДК 801.81(477) + 81'373.7 + 81'373.2
ББК 81.411.1-314

Наталія Хома

ОНОМАСТИЧНИЙ ПРОСТІР В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ (ПРИСЛІВ'ЯХ, ПРИКАЗКАХ)

У статті зроблено спробу проаналізувати конотативну природу онімів, що вживаються в пареміях, встановити ті значення, які вони отримують в фразеологічних контекстах.

Ключові слова: *онімний простір, прислів'я, приказка, національний ідентифікатор, конотативне значення.*

Вивчення онімії у складі фольклору за останні десятиліття збагатилося рядом спеціальних досліджень. Опрацьовано ряд теоретичних питань літературної та фольклорної ономастики, здійснено монографічне опрацювання онімії в різних жанрах фольклору (дисертаційні дослідження: Н. Колесник, Н. Пасік, О. Порпуліт та ін.).

Вивчення функціонування ономастичної лексики у мові фольклору – об’ємна й складна проблема. Власні імена дуже часто є ключовими елементами паремійного твору, а тому їх дослідження, без сумніву, допоможуть краще з’ясувати конотативне навантаження паремій.

До найвищих взірців ономастичної майстерності належить і український фольклорний паремійний жанр. За наявності багатьох збірок українських прислів’їв та приказок, в українському мовознавстві, на жаль, на сьогоднішній день недостатньо є кількість спеціальних праць, присвячених аналізу природи цього малого фольклорного жанру з власноіменними компонентами.

З.Г. Коцюба пише, що “пошуки відображення національно-мовних картин світу у фразеологічних та паремійних корпусах мов

зумовлені появою нових підходів щодо дослідження та виявлення зв’язків у розвитку мови й культури на різних етапах їх існування... Прислів’я мови, з огляду на їх структурну, смислову і функціональну надбудовність на сучасному етапі розвитку мов і культур, становлять численні перевірені корпуси, які в розвинутих мовах нараховують десятки, навіть сотні тисяч паремій, що, з одного боку, “показують in flagranti процес творення місцевої та історичної традиції, вірувань, поведінки, жартів та ущипливих вигадок”, а з другого – відображають загальнолюдські особливості сприйняття світу і оцінки життєвих закономірностей” [3, 101]. Фразеологія кожного народу виражає його ментальність, образність і спосіб мислення, а тому вона характеризується значною стабільністю. Разом з тим, напевно, можна погодитися з З. Коцюбою, що “Слов’янські паремійні фонди, безперечно, зазнали істотних (прямих чи опосередкованих) впливів інших мов. Але можна припустити, що свою автентичність (у зіставленні з романськими чи германськими мовами) вони зберігали найдовше” [3, 104].

Об’єктом нашого дослідження ми обрали онімію в українських народних прислів’ях і приказках, опублікованих у збірниках І.Франка, М.Номиса, М.Пазяка та В.Багмута. Нами проаналізовано понад 700 прислів’їв та приказок, зібраних Іваном Франком, понад 500 прислів’їв та приказок, зібраних Матвієм Номисом, понад 500 паремій, зібраних Михайлом Пазяком та понад 580 прислів’їв та приказок із збірки Йосипа Багмута. Винятково багатограним і цікавим є матеріал збірок І.Я.Франка та М.Номиса, у яких нами виявлено понад 1200 паремій, що містять оніми.

Варто зазначити, що у текстах усної народної творчості власні назви втрачають своє первісне значення, набуваючи конотативності. Разом з тим в українських прислів’ях та приказках нерідко вживаються окремі оніми, які зберігають свою первісну семантику. Нижче детальніше проаналізуємо кожен з виділених груп онімів у складі паремій.

А. 1. Паремії, у яких оніми вжиті з їх первісним прямим значенням.

Серед величезного числа паремій, що містять антропоніми, нами виявлено незначне число прикладів, у яких оніми не зазнавали конотації, вживаючись у тому жанрі фольклору, який презентують фразеологізми і зокрема паремії. До них належать: 1. *Адам зів кисличку, а у нас оскома на зубах* [4,3]; 2. *Господи Ісусе, я к тобі несучу* [4,3]; 3. *Князь Борис все плуги кував та людям давав* [5,257]; 4. *Піди до Кракова – всюди біда однакова, піди й за Карпати – то і там треба бідувати* [5,144]; 5. *Не той тепер вже Дністер, не те Придністров’я* [5,279]; 6. *Смільвий, як святий Петро* [4,267].

Останній фразеологізм не прямо виражає святість Петра й зокрема його відвагу. Адже відомо, що св. Петро, перелякавшись тортур, спершу відмовився від Христа.

Кількість паремій, у яких оніми вжиті з їх первісним значенням, у наших матеріалах є мінімальною, домінуюче число онімів у пареміях наділене конотативним значенням.

2. Паремії, у яких оніми вживаються з конотативним значенням.

Уживані в пареміях імена, можуть виражати різні додаткові значення:

2.1. Найчастіше вони можуть вживатися на означення часових понять: а) коли можна посилати сватів, справляти весілля: *До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра хитріша* [1, 640]; б) коли можна проводити конкретні сільськогосподарські роботи: *Святий Андрію, на тобі конопельки сію; дай, Боже, знати, з ким весілля буду грати* [4, 5]; в) коли виникають проблеми з харчами: *У кожнім році два Юрії, і обидва дурні – один голодний, другий холодний* [1, 236]. *На Гліба й Бориса (24-го липця) за хліб не берися* [4, 11]; г) коли треба готувати знаряддя для праці в полі (готування ріллі): *Прийшли Євдокії – дядькові затії: плуга чинити, борону точити* [1, 250]; г) коли здійснюються різні етапи виготовлення полотна: *Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стукне* [1, 239]. Свято Варвари – час, коли вибирають льон; на Сави – з льону зроблять прядиво для прядіння; на Миколи – на верстаті витчуть матерію; д) коли настає пора розрахунку з найманими робітниками: *От тобі, бабо й Юр'ів день* [1, 97]; е) коли настає справжнє тепло/холод: *Після Івана (Купала) не треба жупана* [4, 10]. *До Іллі під куцем сушить, а після Іллі і на куці не сохне* [1, 238]. *У кожнім році два Миколи, на першого Миколи не буває холодно ніколи, а на другого Миколи не буває тепло ніколи* [1, 236]; е) коли настає певна пора року: *Варвара зварить, Микола загвоздить, а на Гальки сідай у санки* [1, 239]; ж) коли ще є ще час для праці: *Стій, Векло, бо ще не смеркло* [1, 415]; з) про початок і кінець людського буття: *Адамові літа з починку світа* [1, 775]. *Прийшлося Іванцю к ідному кінцю*. [4, 197].

2.2. Деякі прислів'я та приказки, що містять імена, можуть вказувати на міру чогось, або його придатність: а) *Аршин не сукно, глек не вино, а Саня у нас не робітник* [1, 407] (аршин – це лише шматок матерії, глек – це ще не вино, тобто невелика його вартість, Саня ще замалий, тобто ще не робітник). Можливо, до цієї ж групи має дотичність і фразеологізм: *Кому Хома, кому нема – кому все, а кому нічого* [1, 640].

2.3. Ужиті в пареміях імена вказують на різне сприйняття певної зовнішньої чи внутрішньої ознаки: *Не розумний тим Денис, що великий має ніс* [1, 394]. Очевидно, наявність великого носа не свідчить про його розум. *Той же Савка, та на других санках* [1, 516] – (зміна

іпостасі особи не додає їй розуму). Паремію *Всього наживеш – і Кузьму батьком назовеш* [1, 536] можна розуміти так, що в житті неможливе. Можливо, що Кузьма – це свекор, якого з часом батьком назовеш. Паремія *Не мала дівка лиха, так Каленика привела*. [1, 620] виражає те саме значення, що й прислів'я: *Не мала баба клопоту, та й купила поросля*. Певно пейоративне значення виражає й паремія з іменем Гаврило: *Балакала – говорила сім місяців зречаного Гаврила* [1, 483]. Наполегливість та цілеспрямованість особи теж може виражатися іменем, наприклад: *Архип охрип, а Матвій зроду німий* [1, 653]. Архип так добивався свого, що аж охрип. в) ставлення до роботи: *Для нашого Федота не страшна робота* [1, 273].

2.4. В окремих пареміях імена можуть вживатися з конотативним позитивним або негативним значенням. Так, скажімо, ім'я Каленик – людина, котра завдає людям лиха, а Федот – людина, що не цурається роботи.

2.5. У ряді прикладів антропоніми можуть виражати ставлення людини до Бога в різних ситуаціях: *Хоч не для Ісуса, так ради хліба куса* [1, 227]. *На кого біда нападе, то до Києва іде, а як біда минеться, то він із Броварів вернеться* [1, 42]. Йдеться про людину, яка, коли їй біда, то вона іде на прощу до Лаври молитися, а як стає добре, то забуває про Бога й молитву. Пор. *Як тривога, то до Бога, а по тривозі – то й по Бозі (присл.)*.

2.6. В окремих пареміях антропоніми, що засвідчують ставлення чоловіка до жінки: *Жінка Івася боялася, під припічок сховалася* [4, 84]

2.7. Нерідкими є паремії, у яких певні антропоніми використовуються для характеристики людей за розумовими здібностями: *Розумний, як Соломонів патинок* [1, 394] (патинок – капець, настільки нерозумний). *Ростом з Івана, а розумом з болвана* [4, 122] – хоча великий, а нема розуму.

2.8. Ужиті в пареміях імена символізують певні нації. Можливо, паремія: а) *Ой на річці на Йордані, нема хліба, підем далі* [1, 74] інформує про те, що не всі господарі платили за коляду; б) *Добрий гембель, пане Мендель* [1, 760] (гембель – інструмент для гнбловання дошки). Антропонім Мендель асоціюється з євреєм, який спеціально знецінює товар, щоб ошукати бідняка; в) *Пішла Полька жито жати, та забула серпа взяти, серп узяла, хліб забула, а все Полька дома була* [1, 766]. Антропонім Полька – негативно, як про робітницю. У цьому мікротексті Полька (< Поліна), напевно асоціюється з етнонімом Полячка, яка знайшла кілька причин, щоб не йти працювати; г) У деяких прислів'ях та приказках власні назви вживаються на означення людей праці, робочої сили: *Як не буде Івана, то не буде пана* [4, 261].

2.9. У пареміях нерідко використовують іменування реальних історичних постатей, але й вони вживаються з конотативним значенням: *От*

Богдана до Івана не було гетьмана [4, 14]. Називаючи Богдана Хмельницького та Івана Мазепу, стверджується, що між гетьмануванням першого та другого не було справжніх гетьманів. Негативну оцінку гетьману Івану Скоропадському подано в паремії: *Іван носе плахту, а Настя булаву* [4, 174]. Конотативне значення властиве й антропоніму Наливайко – це найменування ватажка селянського повстання, що був уособленням захисника простих людей: *Хто про що, а він про Наливайка*. [1, 203]. Паремія *Бідний – Кармалюкові брат рідний* [5, 266] –возвеличує керівника повстанського руху на Поділлі у 1813-1835 рр. Устима Кармалюка. *Славний козак Максим Залізняк, бив панів-ляхів звичайно так* [5, 261] – мова йде про керівника гайдамацького повстання (1768-1769рр.), відомого в історії під назвою Коліївщина.

Б. Іншу групу паремій творять фразеологізми, що містять топоніми, які теж набувають конотативних значень. Останні можуть символізувати: а) вбогість: *Йди до Ісаї та торбами потрісай* [9, 2, 230] – Ісаї – вбоге гірське село; *Хоч поїдеш за Тису, і там усе не знайдеш з пирогами повну мису* [5, 283]; б) релігійність: *Потрібно готу, як дідька в Ченстохові* [8, 2, 580] – Ченстохова (Польща), де зберігається образ Матері Божої Неустанної Помочі. *Як в Києві на дзвіниці ченці в дзвони дзвонять, так в Полтаві перекупки на місті зупорять* [4, 264] – поки в Києві моляться, то в Полтаві торгують на ринку; *І в Йорданській воді не видмиєш сі* [9, 1, 247] – Христос хрестився у річці Йордані. *Польський міст, Лютеранський ніст, турецьке набожество – то все блазєнство* [4, 155] – усе, що належить іншим країнам, релігіям, має іншу специфіку, інший менталітет; в) мудрість: *Старший Галич відо Львова* (Галич стояв уже в 1140 р., Львов построїли в 1270 р.) [4, 22] – варто дослухатись до мудрості старших, адже у них більше досвіду; г) безправність: *В Бориславі панське їдїне, кінська робота, а свинське спанє* [9, 1, 107] – Борислав, Дрогобицького пов., копальні нафти й земного воску; д) прагнення простолюдю до кращого життя: *Коби міні до Вінїпку, там я знайду хліба дрібку* [9, 1, 222] – Вінїпег – головне місто канадської провінції Альберти. У пошуках кращої долі народ їхав у інші країни; *Що таке Америка, спитай в Каленика: їздив по гроші, а привіз гниди та воші* [1, 15]; е) символ міста, де можна втратити все *В Москву з грїшми, з Москви з вішми* [4, 271].

Власна назва в українських прислів'ях та приказках, як і в художній літературі, кондєнсовано виражає глибокий зміст різних понять. Вона є національним ідентифікатором, атрибутом автентичності та символом національної самобутності. Використання їх у пареміях посилює здатність останніх максимально коротко і повно виражати певний зміст.

Ономастикон українських фразеологізмів не лише багатий, але й різноманітний. Його основу складають чоловічі та жіночі особові імена. Чоловічі особові імена значно поширеніші в паремійному ономастиконі, ніж жіночі. Топоніми у прислів'ях та приказках обумовлюють регіональний характер фольклорного тексту, надають оповіді місцевого колориту і є одним з найголовніших факторів у досягненні ефекту достовірності.

Опрацьований нами ономастикон прислів'їв та приказок органічно пов'язаний зі структурою фольклорного тексту, зокрема такого архаїчного, як прислів'я, приказка.

1. Багмут А. Українські народні прислів'я та приказки / Багмут А.Й., Багмут Й.А., Бобкова В. – Київ, 1963. – 791 с.
2. Колесник Н.С. Особові імена в українських народних обрядових піснях: автореф. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н.С.Колесник. – Тернопіль, 1998. – 22 с.
3. Кошуба З.Г. Паремійні фонди мов, як контамінація різночасових міжкультурних світоглядних нашарувань / Зоряна Григорівна Кошуба. – Мовознавство. – 2008. – № 4-5. – с.101-118.
4. Номис М. Українські прислів'я, приказки і таке інше. / Матвій Номис – К.: Либідь, 1993. – 766 с.
5. Пазяк М.М. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М.М.Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
6. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Надія Михайлівна Пасік; НАН України. Ін-т укр.мови. – К., 2000. – 20с.- укр.
7. Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками) автореф. на здобуття дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.О.Порпуліт. – Одеса, 2000. – 20с.
8. Сапіга В.К. Українські свята та звичаї/ В.К.Сапіга – К.: Т-во "Знання України". – 1993. – 112 с.
9. Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки / Іван Якович Франко. – Львів, 1901-1909. – т.1-3.

В статтю зроблена попытка аналізу конотативної природи онімів, которые используются в паремиях, определены те значения, которые они получают в фразеологических контекстах.

Ключевые слова: онимное пространство, пословицы, национальный идентификатор, конотативное значение.

The article is an attempt to determine the connotative nature of onyms used in the proverbs and sayings; to analyse the meanings they have in phraseological contexts.

Key words: onymic space, proverbs and sayings, national identifier, connotative meaning

Вікторія Діц

ОНОМАСТИКОН УКРАЇНСЬКИХ
ЗАГАДОК

У статті проаналізовано власні назви твору, згруповано їх за певними ономастичними полями, засвідчено продуктивність використання онімів різних класів.

Ключові слова: онім, онімний простір, текст, міфооніми, загадка.

У контексті якісно нового рівня генетичної пам'яті, культурного досвіду поколінь постає проблема переосмислення функціонування та розвитку національного надбання духовної культури, чільне місце посідають фольклорні традиції українського народу.

Одним із найдавніших жанрів народної творчості є загадка. Загадки є репрезентантами фольклору кожної історично сформованої мови. Будь-який етнос відбивав у своїй концептуальній та мовній картинах світу в алегоричних формах власне ставлення до навколишньої дійсності в усіх її проявах. Ще за часів сивої давнини загадки були наділені магічним значенням, їм надавали серйозної ваги для здійснення різних обрядів, звичаїв. З давніх-давен загадка була засобом перевірки та виховання кмітливості, мудрості, зрілості людини, сучасне ж суспільство трактує такі метафори як забавку для дітей. Діти надзвичайно полюбляють відгадувати правильні відповіді на цікаві запитання, оскільки загадки сприяють розвитку гостроти розуму та образного мислення. Саме цей жанр вимагає від носіїв мови автоматично відтворити у свідомості образ чи предмет, який описують імпліцитно, і тому загадки надзвичайно допомагають розвивати інтелект.

У східних слов'ян інтерес до загадок виник у Середньовіччі (творчість Данила Заточника), не пропав і в епоху Відродження (Станіслав Оріховський, Іван Калимон). Тільки з першої половини XIX століття почалося збирання та видавання українських народних загадок (Г.Лькевич, О.Семеновський, М.Номис). Питанню походження української загадки присвячено розвідки О.Афанасьєва, В.Перетца, О.Потебні, К.Семеновського, М.Сумцова. Іван Франко є автором першої незакінченої розвідки про українські загадки „Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних” (1884 р.).

Загадка як особливий жанр народної творчості й до сьогодні привертає увагу вчених різних галузей знань: фольклористики, етнопедagogіки, філософії, педагогіки, етнографії, лінгвістики, літературознавства, історії, культурології тощо. Як об'єкт наукового

вивчення цей самостійний жанр фольклору ніколи не була поза колом наукових інтересів мовознавців. Такий своєрідний вияв духовно-практичного досвіду соціуму цікавив лінгвістів і різних боків. Питанню походження української загадки присвячено розвідки О.Афанасьєва, В.Перетца, О.Потебні, К.Семеновського, М.Сумцова [4, 3].

Останні десятиліття українські загадки були зіставлені з німецькими [1]. Мовну структуру загадки, зокрема семантичний та синтаксичний аспекти, дослідив Г.А.Онищенко [2], поетику українських народних загадок визначала Н.В.Салтовська [4], Н.М.Пасік [3] досліджувала власні назви в українській фразеології та пареміології. Проте розвідки дослідниці не досконала, неповна, класифікація онімів не новітня, що й зумовило актуальність статті.

У загадці наявні ряди асоціативних символів, архетипів української культури, що характерні для всіх фольклорних жанрів. Такий ефект досягається не лише апелюванням лексикою. Серед лексичного складу народних загадок нерідко фіксуються оніми, що позначають різні денотати. Оскільки мовна картина світу будь-якого етносу наповнена великою кількістю пропріальної лексики, то вирішальну роль у формуванні символічних значень, які є обов'язковим компонентом загадки, відіграють асоціації, які супроводжують інтенціональне поняття та екстенціональний зміст. Стилїстичні особливості онімів залежать від індивідуальної манери письменника, його особистості та культурно-історичної епохи, до якої належить автор.

Ономастикон українських загадок не можна вважати надзвичайно багатим та розвиненим. Проведений аналіз переконує, що найчастіше серед пропріативів у текстах досліджуваного фольклорного типу є антропоніми, а це засвідчує, що антропоцентричність – характерна ознака метафори-загадки. Зовсім не зафіксовано антропонімів серед відгадок на загадки, що є абсолютно зрозумілим. Серед антропонімів вживаються не лише імена, причому чоловічі імена дещо частіше. Метафоричні висловлювання через антропоніми можуть закодовувати різні денотати.

Перша тематична група містить відгадки – предмети матеріального світу, рукотворні виробни людини:

Мій брат Кіндрат по під землю ходить, червінці знаходить (плуг); Присів Гнат, при землі не знає (криниця); Ігнатко, при землі не знає (льох); Кіндрат, мій брат, пристав до землі і не знає (льох); Чорний Іван, дерев'яний каптан, де носом проведе, там помітку кладе (олівець); У носатого Івана одяжина дерев'яна. Він у чистім полі ходить і по ньому носом

водить. Не стрижений, не чесаний – гострим ножом затесаний (олівець).

У цій групі слід виділити підгрупу, де відгадками є ідеальні явища, які реалізовані на папері: *Олівці Петрусь узяв, швидко щось намалював. Хоч крути, а хоч верти, має тільки три кути (трикутник).*

Також чоловічі імена використовуються у текстах досліджуваного нами самостійного жанру фольклору для приховування денотата природного походження, зокрема рослинного світу, або для номінації частин тіла людини, або ж для називання результату праці людини з природних матеріалів. Такі загадки становлять другу за чисельністю групу:

Мій брат Кіндрат через землю пройшов, золото найшов (зерно); Було собі два брати і обидва Кіндрати, через доріжку живуть і один одного не бачать (очі); На смак чудова, жовта, медова, їсть її малий Павлуша, здогадались, що це? (груша); Маленький Опанас личком підперезаний (снопи); Маленький Танасій личком підпоясаний (снопи), Іван-білобран в білу сорочку вбрався, під землею сховався (часник).

Можна виділити ще одну групу загадок з антропоцентричним чоловічим чинником, яка містить загадки, де відгадкою є назва людини за професією або ж вподобаннями. Така група є дуже нечисельною: *Ковзани Василько взяв і усіх зачарував, він до цього має хист, бо Василько (фігурист).*

Жіночі імена також фіксуються в текстах загадок, проте поділ відгадок на матеріальний і нематеріальний світ значно менший. Отже, виділяються групи, в яких жіночі антропоніми кодують предмети природного походження або явищ природи. Серед таких загадок зафіксовано одну, в тексті якої наявний, крім антропоніма, астронім. Наприклад:

Олена зелена, не сіяна, не саджана, хто доторкнеться, той обпечеться (кропива); Довга Настя простяглася, якби встала, то б до неба дістала (дорога); Серед літа, мов пір'їнки, стиха падають сніжинки. Під віконечком у Олі цвітом вкрилися (тополі), Сидить Марушка в семи кожущках, хто її роздягає, той сльози проливає (цибуля), В лузі вдосвіта Галинка погубила намистинки. Сонце встало, позбирало, а Галинці не віддало (роса).

Другу групу, де відгадкою є предмет – результат людської праці, репрезентує така загадка: *Оля вийшла погуляти, дощик взявся пустувати. Не злякає дощик Олю, бо відкрила (парасолу).*

Рідше зустрічаються загадки, в яких функціонують одночасно жіноче та чоловіче наймення: *Що за струмись-водоспад? В спеку кожесн йому рад, в нашім парку – гарний, гожий – веселить він перехожих. В'ються вгору води потоки, краплі бризкають нівроку... Знають Юля і Роман, ця загадка про (фонтан); Нові зачіски у Олі, Петруся, Галинки, Колі. Всі охайні, дуже*

гарні, бо були у (перукарні); Не хижак, а зуби має, не гризе і не кусає, а розчеше кіски Олі, чубчик Петрикові й Толі (гребінець); Витирають залюбки ноги, руки малюки. Витирають щічки Павлик та Марічка (рушник).

Надзвичайно рідкісним явищем є вживання у текстах українських загадок прізвищ: *Чотири чотиренки, два Федоренки тягнуть мотулицю за хвіст на вулицю (коні, орачі, плуг).*

Об'єктом метафоризації, метонімізації, внутрішньо-образної структуризації в текстах загадки стають будь-які реалії навколишньої дійсності.

Досить нестандартним для загадок з антропоцентричним принципом є метафоричний опис дій людини: *Дерев'янки везуть, Костиники січуть, мокрий Мартин обертає – ніхто не вгадає (людина їсть).*

Серед пропріативів загадкових текстів фіксуються й топоніми, зокрема гідроніми, астроніми.

Найчисельнішою, хоча й невеликою, групою загадок є такі, в яких наявні гідроніми – потамоніми: *Величезний цей хижак на людей наводить жах, проживає в річці Ніл небезпечний (крокодил); Хтось над річкою Оріль із дощем розбив таріль. Дощик вилився у річку, по собі залишив стрічку (веселка); Через Дунай глибокий біг кінч білобокий, як упав, заіржав – білий світ задріжав (гроза й грім).*

В аналізованих українських загадках різного походження й часів виникнення фіксуються оніми також різного хронологічного характеру. Астронім, зафіксований нами у досліджуваних текстах, не є давнім: *Пливе жука з Кременчука, куди гляне – трава в'яне (косить коса).*

Зафіксовано й таку загадку, в тексті якої є потамоніми, титулонім, племенонім, а відгадкою є астронім: *Прекрасне, горде й величаве стоїть на березі Дніпра князів-русинів вічна слава у назві міста ожива (Київ).*

Нерідким явищем є такі випадки, коли відгадати треба певний реальний суверенім, або ж коли таке ономастичне поле названо у тексті: *Мандрував йог без утину, бо шукав свою країну, Ви йому допоможіть, звідкіля він, підкажіть (Індія); У Австралії, дитино, чудернацька є тварина, і куди б не йшла гуляти – з нею в сумочці малята (кенгуру); Страус втік – не наздогнати, може, в лузі пошукати? Ні, в Австралії знайдемо, бо ім'я у нього ... (емо).*

Серед міфонімів, які постають у текстах жанру – загадка, зафіксовано міфоантропонім: *Баба Яга, виломлена нога, весь мир годує, сама голодна (соха) та міфосуверенонім: Паперовий кораблик щодня відпливає в країну Знання, а надвечір оцей корабель повертається в рідний (портфель).*

В українських загадках є й такі, де оніми виступають прихованим денотатом, який треба відгадати. Серед таких закодованих відповідей

здебільшого говориться про астроніми, які здавна ваблять і цікавлять людей, а також допомагають пізнати світ і організувати господарське життя. Частіше люди метафорично описують найбільшу зірку – Сонце: *Гарне, добре, на всіх людей дивиться, а людям на себе дивитися не дозволяє; Не вимести, не винести, не викопать* (промінь сонця); *Серед лісу-лісу черепок жару лежить* (сонце).

Місяць як небесне тіло рідше Сонця є відгадкою в українських загадках, причому функціонувати в ролі прихованих денотатів можуть ці астроніми одночасно: *По соломі ходить, а не шелестить* (Сонце й Місяць).

Зрідка трапляються загадки на сакральну тематику. У їхніх текстах є назви геортонімів та теонімів: *На Святвечір у селі вкупці дітоньки малі жодну хату не минають, господарів величають. Що ж співають всі, скажи і до гурту теж біжи* (колядки, щедрівки); *Сірі воли до Бога ревли* (дзвін); *Кого Бог ніколи не бачить* (такого як сам).

Отже, проведений аналіз пропріальної лексики у текстах українських загадок засвідчує наявність антропонімів (чоловічих та жіночих імен, українських прізвищ), астронімів, потамонімів, геортонімів, суверенонімів, астронімів, теонімів. Серед міфонімів зафіксовано вживання міфосувереноніма, міфоантропоніма. Трапляються випадки функціонування в загадках титулонімів та племенонімів, проте такі випадки лише поодинокі.

1. Захарова Н.В. Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких загадок: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Н. В. Захарова. – К., 2009. – 18 с.
2. Онищенко Г.А. Мовна структура української народної загадки (семантичний і синтаксичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Г. А. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2006. – 21 с.
3. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Пасік. – К., 2000. – 15 с.
4. Салтовська Н. В. Поетика українських народних загадок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 „Фольклористика” / Н. В. Салтовська. – К., 2004. – 12 с.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови / Монографія. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
6. Ятченко В. Ф. Метафізичні виміри української дохристиянської міфології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.04 „Філософська антропологія, філософія культури” / В. Ф. Ятченко. – К., 2002. – 21 с.

The thesis analyzed the proper names of the novel. It is grouped according their onomastic spheres, declared the productivity of usage of onims.

Key words: *onim, onim space, text, mythonims riddles.*

В статті проаналізовані собствених назви сочинення, которые сгруппированы по определенным ониматическим полям. Засвідчено продуктивність використання онимов різних класов.

Ключевые слова: *оним, онимный простор текст, мифонимы, загадка.*

Трибуна Молодих

УДК 81'272(477)

ББК 81.2 Ук-4

Лесь Белей

ОНІМИ У СКЛАДІ ЕЛЕМЕНТІВ МОВНОГО ЛАНДШАФТУ

Стаття присвячена класифікації елементів мовного ландшафту та ониматичним компонентам, які належать до їх структури. Аналізовано функції та класифікуючі ознаки мовного ландшафту, а також види онімів, які використовуються при реалізації елементів мовного ландшафту.

Ключові слова: *соціолінгвістика, ониматика, мовний ландшафт, топонім, прагмонім, ергонім.*

Власні назви, які кількісно багатократно переважають апелятиви, часто входять до складу інших одиниць мови та в результаті чого може відбуватися зміна або трансформація питомих ознак пропріа. Так, наприклад, В.М.Мокієнко вивчав специфічні риси власних назв у складі фразем та прийшов до висновку, що оніми розрізняються за способом фразеологізації [2, 67]. Власні назви також входять до складу елементів мовного ландшафту (ЕМЛ), однак в українському мовознавстві цією проблемою ніхто спеціально не займався, що, можливо, зумовлено ще й малодослідженістю мовного ландшафту України.

Як відомо, основоположниками теорії мовного ландшафту вважають Р.Ландрі та Р.Бурі, які ще в 1997 році наголошували, що мовний ландшафт стосується видимості мов у публічних і комерційних знаках на певній території чи у певному регіоні, він представляє “мову дорожніх транспарантів, рекламних білбордів, назв вулиць, топонімів, вивісок магазинів, знаків на урядових будівлях тощо” [5, 25]. В українському мовознавстві термін *мовний ландшафт* не має, як правило, свого усталеного термінологічного значення і вживається метафорично для окреслення різноманітних мовних явищ на певній території. До прикладу, проблематика круглого столу “Мовний ландшафт України” від 18 червня 2009 р. торкалася проблематики функціонування мовних спільнот України. До реєстру енциклопедії “Українська мова” “Мовний ландшафт” не увійшов [див.: 3].

Власні назви виступають не лише високочастотним, а часто й стрижневим елементом мовного ландшафту. Питома вага пропріальної лексики на сучасному мовному ландшафті України досить суттєва. Варто зазначити, що не усі розряди української онімної лексики однаково представлені на сучасному мовному ландшафті України. Так, з-поміж онімних розрядів у складі ЕМЛ найчастіше виступають топоніми *Ужгород, Мукачево, вул.*

Миру, Закарпатська область; ергоніми бар “Венеція”, ресторан “Етан”, готель “Ужгород”.

Зовсім не представлені космоніми, рідко зустрічаються зооніми. Динаміка появи різних розрядів онімів на мовному ландшафті найчастіше пов’язана з торгівлею. З’являються нові розряди прагмонімів, наприклад, назви товарів цифрових технологій: *флеш-пам’ять “Kingston”, смартфон “Apple”* тощо.

Попри ідентичність плану вираження реальних онімів та їх похідних утворень у складі ЕМЛ, для них притаманна певна асиметрія денотативних відношень. Наприклад, ергонім *Ужгородський національний університет* є інтегральною власною назвою усього найменованого вишого навчального закладу, яка стосується викладачів, наукових працівників, допоміжного наукового персоналу, господарських працівників, студентів та самих будівель, приміщень, обладнання тощо. Натомість, коли цей онім виступає у складі ЕМЛ, тобто, наприклад, як напис на конкретній будівлі, то проходить процес реконцептуалізації первісного ергоніма та звуження його денотації до самої будівлі. Так само антропонім за життя людини ідентифікує її особу, а після смерті людини її власна назва, записана на надгробній плиті або на пам’ятнику, називає не стільки особу, як вказує на місце її поховання чи увіковічення. Цей процес можна назвати ландшафтизацією онімів, тобто ототожненням їх з матеріальними денотатами. Так, в результаті процесу ландшафтизації онімів напис на пам’ятнику *Тарас Шевченко* як ЕМЛ уже не сприймається як звичайний антропонім, тобто власна назва видатного українського поета, а радше як власна назва конкретного меморіального об’єкта з точним місцем знаходження, а *Ужгородський національний університет* як ЕМЛ не денотуватиме увесь вищий навчальний заклад, а тільки одну з університетських будівель. Трансформація внутрішнього структури онімів у складі ЕМЛ зумовлений тим, що тут вони завжди мають пряму матеріальну денотацію.

За нашими спостереженнями, питома вага пропріальної лексики на мовному ландшафті залежить від жанрової належності ЕМЛ. За жанром ми виділяємо такі ЕМЛ:

- вивіски (офіційні та приватно-офіційні);
- маркування (назви вулиць, площ, парків, річок тощо);
- дорожовкази (внутрішньотопонімні, зовнішньотопонімні);
- меморативні тексти (тексти на пам’ятниках, меморіальні дошки);
- реклама;
- оголошення;
- тексти приватного сектора (написи на поштовій скриньці тощо);

- стріт-арт (райтинг, теги, стікери).

Так, вивіски (на держустановах, комерційних та громадських об'єднаннях, товариствах, клубах, магазинах, ресторанах, барах тощо), що виконують інформаційну функцію, тобто вказують на місцезнаходження об'єкту мовного ландшафту, а також розкривають вид його діяльності, переважно містять ергоніми та топоніми різних класів. Наприклад, *Україна/ Закарпатська обласна рада; Україна/ Закарпатська обласна державна адміністрація; бар Кактус, товариство Просвіта, ресторан Атлант, готель Old Continent* тощо. Як бачимо, вивіски державних установ містять, як правило, кілька онімів різних розрядів, а вивіски приватних фірм – одну власну назву, причому дуже часто тут фігурують власні назви онімізовані або трансонімізовані за своїм походженням. Пор.: бар *Говерла*, ресторан *Зевс*, торговий центр *Едельвейс*, кафе *Бабуїн*, кафе *Кантрі*, ресторан *Шервуд* та ін.

Маркувальні ЕМЛ складаються із топонімів різних розрядів: від урбонімів (назв вулиць, районів, площ) до ойконімів, гідронімів тощо, які позначають вулиці, площі, парки міст тощо. Наприклад: *Ужгород, Мукачево, Середнє, р.Уж, р.Латориця, р.Тиса, проспект Свободи, площа Корятовича, пров. Університетський, Боздоський парк* тощо. До складу одиниць цього жанру ЕМЛ часто належать антропоніми, наприклад, *вул. Грушевського, вул. Митрака, вул. Ю. Жемайте, вул. Пархоменка, вул. Заньковецької*.

ЕМЛ-дорогокази ми поділяємо на внутрішньотопонімні та зовнішньотопонімні. Уже самі підвиди цього жанру ЕМЛ засвідчують свою ономастичну природу. Внутрішньотопонімні дорогокази вказують напрям руху у межах одного топооб'єкта (наприклад, міста), тому тут часто використовують урбоніми (назви вулиць, площ, районів, парків тощо). Наприклад: *пл. Ш.ПЕТЕФІ* [стрілка]; *БМ ВАНК* [стрілка]; *ВОКЗАЛИ STATIONS* [стрілка]; *ТУАЛЕТ WC* [стрілка]; *ТЕАТР THEATRE* [стрілка]; *ЦЕНТР МІСТА CITY CENTRE* [стрілка]; *ЗАМОК CASTLE* [стрілка].

Зовнішньотопонімні дорогокази вказують шлях або називають віддаль від одного топооб'єкта до іншого, використовуючи при цьому власні назви міст, сіл, регіонів, країн). Пор.: *Київ 777; Мукачево 43; Рахів 220*.

Меморіативні ЕМЛ – це написи на надгробних плитах та пам'ятниках. Поховальні написи, як правило, містять антропоніми, тобто імена покійників. Натомість написи на пам'ятниках та меморіальних таблицях можуть бути досить розлогими і містити одиниці інших онімійних розрядів, зокрема топоніми, ергоніми тощо. На меморіативних ЕМЛ, на відміну від інших жанрових різновидів, питома вага онімів найнижча. Наприклад: *Ця площа носила на початку ХХ ст. ім'я генія угорського національно-визвольного руху 1848-49 рр.*

Лайоша Кошута, який з 1899 р. став почесним громадянином Ужгорода. Встановлено на честь 200-річчя з дня його народження Товариством угорської інтелігенції Закарпаття 19 вересня 2002 р. Із сорока слів поданого ЕМЛ тут лише три власні назви – антропонім *Лайош Кошут*, топонім *Ужгород* та ергонім *Товариство угорської інтелігенції Закарпаття*.

Дещо вища питома вага пропріальних лексик у складі рекламних ЕМЛ. У цьому жанровому різновиді ЕМЛ високою частотою вживання характеризуються прагмоніми, тобто назви найрізноманітніших товарів, які виступають об'єктом реклами. Окрім того, тут часто зустрічаються ергоніми та топоніми, які є елементами адреси, за якою можна придбати товари або замовити послуги, що рекламуються. Наприклад, біл-борд в Ужгороді на вул. Капушанській містить такий текст: *Магазин салон Світ Дверей/ вікна Velux з евро бруна виготовлені за індивідуальними розмірами! Краща ціна! Ужгород, вул. Шумна, 32 тел. 03122... , у складі якого вжито ергонім *Світ Дверей*, прагмонім *Velux*, ойконім *Ужгород* та урбонім *вул. Шумна*.*

Прагмоніми та топоніми також виступають стрижневим елементом ЕМЛ, представлених на оголошеннях, особливо про продаж товарів та нерухомості. Наприклад, *Продається "ВМ 525" 1998 р. у доброму стані тел...; Продам "ВАЗ-2101" на запчастини; Продається стілка "Ужгород-2" б/у. Приватно оголошення є чи не єдиним жанровим різновидом ЕМЛ, в якому ми зафіксували зооніми: *Загублена собака німецької вівчарка/вік 3 роки/Откликається на кличку Тайсон/ Тел... та ін.**

ЕМЛ приватного сектора, як правило, не містять онімів. Серед цих ЕМЛ найчастіше зустрічаються написи на зразок *Пошта* (на поштової скриньці) *Обережно злий пес; У воріт не паркувати; Обережно автомобіль; Входу нема; По газонах не ходити* тощо.

На особливу увагу заслуговує розгляд специфічних онімів – тегів, які є елементом стріт-артних ЕМЛ. Це індивідуальні підписи авторів графіті, які являють собою нерозривну єдність мовного та графічного засобів вираження. У сучасній молодіжній субкультурі бомберів теги використовують для засвідчення власної присутності у міському просторі. Як відомо, одним з перших тегів вважається *Taki 183*, який на початку 1970-х рр. один з перших райтерів писав на всіх можливих поверхнях Нью-Йорка [4, 51]. Із поширенням субкультури бомберів теги як соціально регламентовані різновид власних назв поширилися по всьому світу, в т.ч. і в Україні. В Ужгороді ми зафіксували такі найпоширеніші теги: *Nitro, Tesh, Sten, Smin, Alex, Carter, Sid, Моня, Wug* та ін. Прикметно, що теги як один із наймолодших соціально регламентованих антропонімних

класів з'явилися та функціонують лише у складі ЕМЛ.

У стріт-арті дуже часто використовують ергоніми, зокрема популярних серед молоді власних назви музичних груп та спортивних команд. Наприклад, в Ужгороді ми зафіксували графіті *Metallica* та *FCDK*, тобто *football club Дунато Kyiv*.

Оніми у складі ЕМЛ, у порівнянні із реальними пропріа, зазнають також і функціональної трансформації. Якщо власна назва, за словами Ю.Карпенка, не лише називає предмет (основна функція), але й повідомляє про цей предмет, а також виражає пов'язані з цим предметом почуття, оцінює його. Це й складає дві дуже важливі, хоча й додаткові функції власної назви – інформаційну та емоційну [1, 12]. То власна назва у складі ЕМЛ, як і мовний ландшафт загалом, на думку Р.Ландрі та Р.Бурі, виконує дві головні функції – інформаційну та символічну.

За нашими спостереженнями, дві основні функції мовного ландшафту мають різні вияви. Так, інформаційна функція має такі вияви:

- 1) маркувальний (маркування певної території: дороговкази, письмова реалізація топонімів тощо);
- 2) ергонімний (повідомлення мовців про свою діяльність: оголошення, реклама, фірмоніми, бренди);
- 3) меморативний (увіковічення певних особистостей та подій: написи на надгробках, пам'ятниках);
- 4) самовиражальний (засвідчення присутності мовця на певному просторі: стріт-арт, особливо теги).

Для символічної функції притаманні такі вияви:

- 1) ідентичності (вираження особливостей ідентичності мовної спільноти);
- 2) історичний (засвідчення історії території, на якій знаходиться мовна спільнота);
- 3) глобалізаційний (вираження впливу глобалізації на мовну спільноту);
- 4) регіоналізаційний або фольклорний;
- 5) міфологічний або релігійний.

Окремі вияви інформаційної функції можуть поєднуватися із певними виявами символічної функції. Наприклад, інформаційна функція вивіски магазину *"Сесе май томо"* (м.Виноградів, Закарпатська область) має ергонімний вияв, що поєднується із виявами ідентичності та регіоналізаційності символічної функції.

Вивчення сучасних українських ЕМЛ засвідчило незадовільний еколінгвальний стан його онімних компонентів. Власні назви, що входять до складу різних жанрів ЕМЛ, часто містять грубі порушення норм українського правопису, а також чинного українського законодавства у сфері мовного будівництва. Пор.: *вул. В.Великого* замість *вул. Володимира*

Великого, пл.Л.Українки замість *пл.Лесі Українки, вул.Пархоменко* замість *вул.Пархоменка, ул. Можайского* замість *вул. Можайського, Csajkovszkij utca* замість *вул. Чайковського, Battyány utca* замість *вул. Баттяні та ін.*

Неприпустимими є непоодинокі випадки перекручення офіційних ергонімів, які ми зафіксували навіть на вивісках державних інституцій. Так, на вивісці однієї із шкіл м.Ужгорода допущено аж 4 помилки: замість офіційної власної назви *Міністерство освіти і науки України* на вивісці фігурує її "скорочений" варіант *Міністерство освіти*; замість *Загальноосвітня школа №10 1-4 ступенів ім.Габора Дойка* вжито хибний варіант *Загальноосвітня школа № 10/ ім. Дойко Габора*. Дуже актуальною залишається проблема латинографічної транслітерації українських онімів у складі ЕМЛ. Дублетні форми онімів на зразок *Kiev – Kyiv – Kyiv, L'viv – Lvov, Uzhgorod – Uzhhorod, Rakhiv – Rakhov* та ін. також вкрай негативно позначаються на еколінгвальному стані ЕМЛ.

Як бачимо, об'єктом сучасних соціолінгвістичних студій все частіше стає мовний ландшафт. Ономастична перспектива може бути досить плідною у вивченні особливостей мовних ландшафтів різних мовних спільнот. ЕМЛ стали єдиною сферою, в якому появився та функціонує цілком новий різновид антропонімів – теги.

1. Карпенко Ю.А. О функциях собственных имен / Ю. Карпенко // Spoločenské funfovanie vlastných mien. VII. Slovenská onomastická konferencia. – Bratislava : Veda. 1980. – С.9–15.
2. Мокиенко В.М. О собственном имени в составе фразеологии / В. Мокиенко // Перспективы развития славянской ономастики. – Москва: Наука. 1980. – С.57–68.
3. Українська мова: Енциклопедія/Вид.третє.- К.:Українська енциклопедія імені М.П.Бажана, 2007.
4. Chalfant H., Cooper M. Subway Art. / H. Chalfant. New York. 1995. – 123 p.
5. Landry R., Bourhis R. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study"/R.Landry // Journal of Language and Social Psychology. 16. No.1.1997. -P. 23-49.

The article is dedicated to the classification of linguistic landscape elements and their onomastic components. Classifying features and functions of linguistic landscape are explored. Onymic classes which are used in linguistic landscape elements are enumerated.

Key words: sociolinguistics, onomastics, linguistic landscape, toponym, pragmonym, ergonym.

Стаття посвячена класифікації елементів мовного ландшафту та ономастичним компонентам, що належать до їх структури. Проаналізовано функції та класифікуючі ознаки мовного ландшафту, а також види

онимов, используемых при реализации элементов языкового ландшафта.

Ключевые слова: соціолінгвістика, ономастика, мовний ландшафт, топонім, прагматика, ергонім.

УДК 81.373.21

ББК 81.2Ук

Ігор Міщук

ОЙКОНИМИ КИЇВЩИНИ З СУФІКСОМ -Н-

Стаття присвячена лінгвістичному аналізу ойконімів Київської області з суфіксом -н-

Ключові слова: ономастика, ойконім, словотвірна модель

На території сучасної Київської області засвідчено 28 назв населених пунктів із твірним формантом – суфіксом -н-.

Ойконіми цієї словотвірної моделі (*Березна, Лісне, Рогізна* і под.) належать до малопродуктивного типу на терені Київщини. Якщо врахувати, що на досліджуваній території відповідно до адміністративного поділу (станом на 20 січня 2009 р.) розташовано 1184 населених пункти, то розглянуті поселення складатимуть лише незначну частину.

Аналогічні форми назв населених пунктів можна також знайти і в інших регіонах України, що свідчить про універсальність самої моделі.

Ойконіми з формантом -н- розвинулися на базі відносних прикметників із суфіксом -н-, які в основному символізували певні географічні реалії місцевості, відбивали історичний характер суспільних відносин на тлі правових, соціальних та інших рівнів [6, 77]. Найменування поселень цього типу досліджували В.П.Шульгач (Волинь), Д.Г.Бучко (Покуття), М.Л.Худаш, М.О.Демчук, М.М.Габорака (Прикарпаття), О.В.Іваненко (Сумщина), В.О.Яцій (Івано-Франківщина) та ін. Вивченню ойконімів із суфіксом -н- у західнослов'янських мовах присвячена праця польського дослідника Г. Борека "Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -n-".

Назви населених пунктів, утворені за цією словотвірною моделлю, можуть бути одно- або двокомпонентні. Первісно частина із них, очевидно, мала в своїй структурі два компоненти – прикметник та іменник, але в процесі історичного розвитку іменниковий сегмент, якщо він існував, втрачався, й залишалася лише прикметникова частина назви. На території Київщини прикладом такого процесу можуть бути найменування сс. *Рокитна Слобода* та *Рокитне*, де в першому випадку зберігся

іменниковий компонент, а в другому відбулася повна онімизація прикметника.

За семантикою ойконіми з суфіксом -н- найчастіше відтворюють певні географічні особливості місцевості (наприклад, *Березна, Гатне, Лісне, Озерна, Пасічна, Підгайне, Пшеничне*), подекуди вони могли мотивуватися контактними гідронімами (наприклад, *Болотня, Вересня, Кропивня, Попружна, Рогізна*) чи мікротопонімами (наприклад, *Розкішна*).

Як уже зазначалося, досліджувана модель універсальна: назви з суфіксом -н- поширені майже на всій території України та за її межами. Пор., наприклад: рос. *Березная, Болотная, Дубечья, Крапивна, Рогозна, Рокитное*, блр. *Беразно, Балотня, Дубечна, Крапіўна, Лясное, Азёрная, Рагозна, Стоўня, Хмяльное, серб. Brezna, Gatnje*, слов. *Blatna Brezovica, Lesno Brdo, Pšenična Polica*, пол. *Brzezna, Blotna, Gatna, Jezierzna, Pasieczna, Pszeniczna, Rokitna*, чеськ. *Března, Blatna, Duběčná, Jezerně, Podhajny, Rohozna, Rokytěn, Chmelna*, слов. *Berezna, Hatna, Lesna, Jezerna, Rohožna* тощо.

Розглянемо ойконіми Київської області з суфіксом -н-.

Безпечна (Сквирський р-н). Згадується як частина села Дулицьке (зараз Сквирського р-ну) в 1740 р. – *Беспечна* [7, 401]. Походить від прикметника *безпечний*, -а. Пор. укр. *безпечний* 'безпечний; вірний' [8, 1, 44]. Має паралелі в Житомирській, Черкаській, Чернігівській обл.

Березна (Володарський р-н). Село *Березна*, яке розташоване при впадінні річки Березянки в Рось, згадується в 1741 р., хоча, відповідно до записів у церковних книгах, у 1710 р. в Березні вже знаходилася церква [7, 198]. Варіанти: «*wsi Borznie*», 1737 р. [1, III/3, 255]; «*wsi Borznia*», 1749 р. [1, III/3, 370], але, очевидно, форма *Borznia* – помилка писаря. Походить від прикметника *березний*, -а. Апельятивні відповідники відсутні, рефлексії псл.**berzno* (похідне з суфіксом -ьн- від іменника **berza*) представлені головню в топонімах [11, 1, 208-209]. Має паралелі: рос. *Березна* (5) [15, I/2, 356], *Березная* [15, I/2, 357], *Березно* (6) [15, I/2, 360], блр. *Беразно* (2) [2, 26], серб. *Brezna* (4) [13, 96], пол. *Brzezna, -no* [12, 18, 20], чеськ. *Březno, Malé Březno, Velké Březno, Vysoké Březno* [14, I, 186-188], слов. *Berezna* [12, 21], полаб. *Brezna, -no* [12, 22], луж. **Brezna* [12, 22].

Болотня (Іванківський р-н). Село *Болотня*, яке розташоване за 10 верст від Прибїрська (тепер Іванківський р-н) і за 3 версти від Іванкова, згадується вже в середині XVIII ст. [7, 130-131]. Назва поселення походить від контактного гідроніма – річки *Болотня* л. Тетерева п. Дніпра [9, 63]. Має паралелі в АР Крим, Львівській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Болотня* (6) [15, I/2, 456], *Болотная* (5) [15, I/2, 455], *Болотное* [15, I/2, 455], блр. *Балотня* [2, 31], *Blatna* – у Боснії і Герцеговині [13, 83], слов. *Blatna Brezovica* [13, 83], пол. *Blotna, -ne, -ny* [12,

Ігор Міщук. Ойконіми Київщини з суфіксом -н-

27], чеськ. *Blatná* [14, I, 93], *Blatno* [14, I, 94-95], полаб. *Blotno* [12, 27].

Велика Офірна (Фастівський р-н). Село розташоване на річці Унава неподалік від Малої Снітинки, яка вперше згадується в середині XVIII ст. [3, 704]. Походить від прикметника *офірний*, -а. Пор. укр. *охвірний* 'пожертвуваний' [8, 3, 78]. Компонент *Великий*, -а слід розцінювати як протиставлення до *Малий*, -а (див. с. *Мала Офірна* Фастівського р-ну). Мотиви номінації відновити важко.

Вересня (Поліський р-н). Згадується в кінці XVIII ст. [7, 135]. Назва населеного пункту походить від гідроніма *Вересня* п. Ужа п. Прип'яті п. Дніпра [9, 98]. Ойконім має паралель у Житомирській обл.

Вища Дубечня (Вишгородський р-н). Перші згадки про село належать до 1552 р. [3, 400]. Пізніше фіксується як: «въ селѣ *Вышей Дубешнѣ*», 1781 р. [5, 99]. Походить від прикметника *дубечний* < укр. *дубець* 'молодий дуб' [8, 1, 451]. Компонент *Вищий*, -а вказує на протиставлення до *Нижчий*, -а (див. с. *Нижча Дубечня* Вишгородського р-ну). Має паралель у Волинській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Дубечня, Дубешня* [15, III/1, 106], блр. *Дубечна* [2, 111], чеськ. *Dubečno* [14, I, 485].

Гатне (Києво-Святошинський р-н). Згадується в актах 1500 р. [7, 23]. Фіксується ще як: «въ селѣ *Гатномѣ*», 1781 р. [5, 92]. Походить від прикметника *гатний*, -е < *гати* 'настил з дерева, хмизу для проїзду через болото' [10, II, 41]. Має паралель у Хмельницькій обл.; у слов'янських країнах – рос. *Гатня, Сухая Гатня* [15, II/2, 325], серб. *Gatnje* [13, 165], пол. *Gatna, -no, -ne* [12, 58], слов. *Hatná, -ne* [12, 58], полаб. **Gatno* [12, 58].

Кропивня (Іванківський р-н). Село *Кропивня* уже в кінці XVIII ст. – у 1783 році [7, 120]. Також фіксується як: «въ мѣстечкѣ *Кропивной*», 1775-1786 рр. [5, 88]. Назва поселення походить від контактного гідроніма – річки *Кропивна* л. Тетерева п. Дніпра [9, 291]. Має паралелі у Вінницькій (2), Житомирській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Крапивна* (15), *Большая Крапивна, Малая Крапивна, Крапивная, Крапивно* (4), *Крапивное* [15, IV, 509-510], блр. *Крапіўна, Крапіўно* [2, 180].

Лішня (Макарівський р-н). Згадується в кінці XVIII ст. [7, 63]. Назва населеного пункту походить від контактного гідроніма – б. *Лішня* л. Дніпра, навпроти порогу *Лішний* [9, 318]. Має паралелі: *Lišnja* – у Боснії та Герцеговині [13, 263].

Лісне (Києво-Святошинський р-н). Походить від прикметника *лісний*, -е. Пор. укр. *лісний* [8, 2, 370]. Має паралелі у Вінницькій, Луганській (3), Дніпропетровській, Донецькій (3), Запорізькій (2), Кіровоградській, Одеській, Полтавській, Сумській (5), Харківській (4),

Хмельницькій (2), Чернігівській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Лесная* (2) [15, V, 116], *Лесное* (3) [15, V, 119], *Лесной* (2) [15, V, 119-120], блр. *Лясная* (4), *Лясное, Лясные* [2, 201], слов. *Lesno Brdo* [13, 259], *Lesno Bora* – у Чорногорії [13, 263], чеськ. *Lišna* [14, II, 632-633], слов. *Lesna, -ne* [12, 125], *Liešna, -no* [12, 128], полаб. *Lesna, -no* [12, 125], луж. **Lesna, -no* [12, 126].

Мала Офірна (Фастівський р-н). Згадується як: «въ деревнѣ *Афирной*», 1781 р. [5, 90]. Відома також назва *Офирня Хвастовская*, середина XVIII ст. [7, 385]. Походить від прикметника *офірний*, -а. Пор. укр. *охвірний* 'пожертвуваний' [8, 3, 78]. Компонент *Малий*, -а вказує на протиставлення до *Великий*, -а (див. с. *Велика Офірна* Фастівського р-ну). Мотиви номінації відновити важко.

Нижча Дубечня (Вишгородський р-н). Вперше згадується в XVI ст. [3, 404]. Відома ще як: «въ селѣ *Ныжшей Дубешнѣ*», 1781 р. [5, 99]. Походить від прикметника *дубечний* < укр. *дубець* 'молодий дуб' [8, 1, 451]. Компонент *Нижчий*, -а слід вважати протиставленням до *Вищий*, -а (див. с. *Вища Дубечня* Вишгородського р-ну).

Озерна (Білоцерківський р-н). Вперше згадується в 1656 р. [3, 144]. Назва мотивована прикметником *озерний*, -а. Пор. укр. *озерний* 'прикметник до озера' [10, V, 653]. Має паралелі у Вінницькій (2), Волинській, Донецькій (2), Житомирській (2), Запорізькій (2), Львівській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Чернігівській обл. та в АР Крим (3); у слов'янських країнах – блр. *Азёрная, Азёрнае* [2, 266], пол. *Jezierzna* [12, 93], чеськ. *Jezerně* [12, 93], слов. *Jezerna* [12, 93], полаб. **Jezerna, -no* [12, 93].

Озерне (Яготинський р-н). Походить від прикметника *озерний*, -е. Див. *Озерна*.

Пасічна (Баришівський р-н). Фіксується як: «въ деревнѣ *Пасѣчной*», 1781 р. [5, 100]. Походить від прикметника *пасічний*, -а. Пор. укр. *пасічний* 'стосовно до пасіки' [10, VI, 86]. Має паралелі в Донецькій, Івано-Франківській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Хмельницькій (2) та АР Крим; у слов'янських країнах – пол. *Pasieczna, -no, -ne* [12, 173].

Підгайне (Іванківський р-н). Префіксально-суфіксальне утворення від аперлятива *гай* 'невеликий, переважно листяний ліс' [10, II, 15]. Має паралелі: в Україні – у Рівненській, Чернігівській обл.; у слов'янських країнах – пол. *Podgajne* [12, 185], чеськ. *Podhajny* [14, III, 396].

Попружна (Ставищенський р-н). Село *Попружна* заснували селяни-втікачі у першій половині XVIII ст. [3, 617]. Зокрема, відомо, що тут у 1766 р. була збудована церква [7, 345]. Назва населеного пункту походить від гідроніма *Попружна* л. Гнилого Тікичу л. Тікичу п. Синюхи л. Південного Бугу [9, 440].

Пшеничне (Васильківський р-н). Походить від прикметника *пшеничний*, -е. Пор. укр. *пшеничний* [8, 3, 504]. Має паралелі у Дніпропетровській (2), Запорізькій, Луганській (2), Одеській обл. та АР Крим (2); у слов'янських країнах – рос. *Пшеничная* (4), *Пшеничное* [15, VII, 477-478], слвн. *Pšenična Polica* [13, 360], пол. *Pszeniczna* [12, 198].

Ревне (Бориспільський р-н). Фіксується як: *Ревной* (хутір), 1787 р. [5, 269]. Назва поселення, ймовірно, мотивована гідронімом і походить від прикметника *ревний*, -е < *рева* 'поріг на річці; мілке місце в річці; підвищення' [4, 2, 168]. Має паралелі у Чернігівській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Ревное* [15, VII, 553].

Рогізна (Володарський р-н). Як *Рогозна* згадується в середині XVIII ст. Назва походить від контактного гідроніма – стр. *Рогозна* [7, 197-198]. Має паралелі у Вінницькій, Житомирській, Львівській (3), Рівненській, Сумській (2), Хмельницькій обл.; у слов'янських країнах – рос. *Рогозна* (3), *Рогозное*, *Рогозня* [15, VII, 607-608], блр. *Рагозна* [2, 324], пол. *Rogozna*, -no, -ne, -ny [12, 201], чеськ. *Rohozna*, *Rohozno* [14, III, 575], слвц. *Rožožna* [12, 202], полаб. **Rogozna*, -no [12, 202], луж. **Rogozna*, -no [12, 202].

Рогізна (Сквирський р-н). Походить від прикметника *рогізний*, -а < *рогіз* 'болотна рослина' [8, 4, 27].

Розкішна (Ставищенський р-н). Назва населеного пункту походить від мікротопоніма *Роскошна* – передмістя Ставища і згадується вже в середині XVIII ст. [7, 349]. Очевидно, найменування мотивовано прикметником *розкішний*, -а. Пор. укр. *розкішний* 'щедрий на природні багатства' [10, VIII, 699]. Має паралелі в Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській (2), Херсонській обл. та АР Крим.

Рокитна Слобода (Іванківський р-н). Як *Рокитна* згадується в середині XVIII ст. [7, 131]. Інші фіксації: «въ хутор *Рокитномъ*», 1781 р. [5, 99]. Походить від прикметника *рокитний*, -а < *рокита* 'ракита' [8, 4, 64]. Другий компонент назви утворений від апелятива *слобода* 'поселення в Київській Русі, в Україні і в Росії XI-XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей і податків' [10, IX, 365]. Має паралелі в Житомирській, Львівській (2), Полтавській, Рівненській (3), Сумській, Харківській (2), Хмельницькій, Чернігівській, Чернівецькій обл.; у слов'янських країнах – рос. *Рокитное* [15, VII, 634], пол. *Rokitna*, -no, -ne [12, 161], чеськ. *Rokytna* [14, III, 582-583], полаб. **Rokitno* [12, 161].

Рокитне (Рокитнянський р-н). Вперше про *Рокитне* згадується в 1590 р. [7, 416-418]. Пор. ще фіксації: «*do Rokitnej*», 1747 р. [1, III/3, 377], «въ городъ *Рокитну*», «въ село *Рокитну*», «въ м. стечко *Рокитную*», 1766 р. [1, I/2, 356, 378, 606]. Назва поселення походить від гідроніма *Рокитна* п. Росі п. Дніпра [9, 472-473].

Рокитне (Яготинський р-н). Фіксується ще 1781 р.: «в *Рокитномъ*» (хутір) [5, 104]. Походить від прикметника *рокитний*, -а < *рокита* 'ракита' [8, 4, 64]. Див. вище.

Стовпне (Поліський р-н). Поселення *Столня* згадується в кінці XVIII ст. як частина села Жадьки [7, 105]. Походить від прикметника *стовпний*, -е. Можливо, пов'язане із поняттям *стовповий шлях* 'великий поштовий шлях'. Пор. укр. *стовп* 'колода або товстий брус, установлений вертикально' [10, IX, 720-721], *верстовий степ* 'один із стовпів, які ставилися біля дороги на віддалі верстви один від одного для визначення відстані між певними пунктами' [10, I, 332], *стовп* 'башта' [4, 2, 216]. Має паралелі: блр. *Стоўпня* [2, 362], луж. **Stolpna*, -no [12, 232].

Хмельна (Киево-Святошинський р-н). Село *Хмельная* згадується на початку XIX ст. [7, 70]. Назва населеного пункту походить від контактного гідроніма – річки *Хмельна* л. Бучі в Ірпеня п. Дніпра [9, 590]. Має паралелі у Львівській, Черкаській обл.; у слов'янських країнах – блр. *Хмельное* [2, 391], пол. *Chmielna*, -no, -ne [12, 83-84], чеськ. *Chmelna* (4) [14, II, 23-24], полаб. **Chmelno* [12, 84], луж. **Chmelno*, *Chmjelny* [12, 84].

Черемошна (Поліський р-н). Походить від прикметника *черемошний*, -а. Пор. укр. *черемха*, *черемуха* 'невелике дерево або кущ з рясними, зібраними в китиці запашними білими квітками й чорними їстівними ягодами' [10, XI, 306]. Має паралелі у Вінницькій (2), Волинській, Житомирській, Івано-Франківській обл.; у слов'янських країнах – рос. *Черемошна* (2), *Черемошное* (3), *Черемошня* (2) [15, X/1, 81].

1. Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...] – Киев, 1859-1914. – Ч. I-VIII.
2. Жучкевич В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. – Минск, 1974.
3. Історія міст і сіл Української РСР: Київська область. – К., 1971.
4. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М., 1999. – Т. 1-2.
5. Описи Київського намісництва 70-80 років XVIII ст. / Упоряд. Г. В. Болотова, К. А. Вислобоков, І. Б. Гирич та ін. Відп. ред. П. С. Сохань та ін. – К., 1989.
6. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів, 1990.
7. Сказания о населенных местностях Киевской губернии / Собрал Л. Похилевич. – Біла Церква, 2009.
8. Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. Т. 1-4.
9. Словник гідронімів України / Ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко. – К., 1979.
10. Словник української мови / Гол. ред. І. К. Білодід. – К., 1970-1980. – Т. I-XI.
11. Этимологический словарь славянских языков / Под. ред. О. Н. Трубачева и А.Ф. Журавлева. – М., 1974-2010. Вып. 1-36.

Оксана Черноус. Динаміка широковживаних жіночих імен м. Кіровограда у XX ст.

12. Borek H. Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -yn-. – Wrocław, 1968.
13. Imenik mesta. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezoza i pošta u Jugoslaviji. – Beograd, 1956.
14. Profous A. Místní jména v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. – Praha, 1947-1957. – D. I-IV.
15. Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962-1980. – Bd I-X.

The article is devoted to linguistic analysis of oikonyms with the suffix -n- in Kyiv region.

Key words: onomastics, oikonym, word-forming model.

Стаття посвячена лінгвістическому аналізу ойконімів Київської області з суффіксом -n-

Ключевые слова: ономастика, ойконим, словообразовательная модель.

УДК 81'373.23(477.65)

ББК 81.411.1

Оксана Черноус

ДИНАМІКА ШИРОКОВЖИВАНИХ ЖІНОЧИХ ІМЕН М. КІРОВОГРАДА У XX СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано склад і динаміку особових імен новонароджених жіночої статі м. Кіровограда, що за частотою використання у той чи інший хронологічний період XX ст. входили до кола широковживаних.

Ключові слова: особове ім'я, широковживане ім'я, хронологічний зріз.

На відміну від інших класів онімної лексики система особових імен людей характеризується більшими темпами оновлення, змінами, що виявляються, зокрема, в активному переміщенні онімів у межах різних груп за частотністю. Спостереження, проведені на антропонімному матеріалі таких українських міст, як Одеса [4], Тернопіль [6], Луцьк [7], Донецьк [2, 5], Іллічівськ [8], Хмельницький [3] тощо, підтвердили, що чоловічі й жіночі наймення в різні хронологічні періоди то нарощували, то, навпаки, зменшували активність функціонування. Кіровоградський іменник у цьому аспекті досі залишався не дослідженим, що зумовлює актуальність пропонованої наукової розвідки. У ній ставимо за мету охарактеризувати склад та динаміку розвитку жіночих особових імен м. Кіровограда, що в аналізовані хронологічні періоди XX ст. мали статус широковживаних. Джерельною базою нашого дослідження слугували метричні книги місцевих православних церков, а також алфавітні

книги про народження Кіровоградського міського управління юстиції.

Користуючись загально визнаною методикою аналізу особових імен за частотністю вживання [1], до широковживаних зараховуємо ті кількості носіїв яких більша або дорівнює середньому коефіцієнту однойменності (СКО) в кожному аналізованому хронологічному зрізі без урахування імен першої десятки. До цієї групи за частотністю вживання потрапило 50 жіночих імен: *Аліна, Алла, Анастасія, Анжела, Антоніна, Варвара, Вероніка, Вікторія, Віра, Галина, Ганна, Дар'я, Діана, Євгенія, Євдокія, Євфросинія, Єлизавета, Жанна, Зінаїда, Зоя, Інна, Ірина, Карина, Катерина, Килина, Ксенія, Лариса, Лідія, Лілія, Любов, Людмила, Марина, Марія, Марфа, Надія, Наталія, Неоніла, Ніна, Оксана, Олександра, Олена, Ольга, Поліна, Раїса, Світлана, Таїса, Тамара, Тетяна, Христина, Яна*. Частина широковживаних складає 19% від усіх зафіксованих жіночих онімів. Кількість кіровоградців, що в досліджуваному періоді були названі будь-яким широковживаним іменем, – 2528 осіб.

Склад групи широковживаних жіночих імен за сферою функціонування є досить неоднорідним. Традиційно найбільше серед них давніх канонічних імен із багатомітовою історією вживання православним населенням України загалом і міста зокрема: *Алла, Анастасія, Антоніна, Варвара, Вероніка, Вікторія, Віра, Галина, Ганна, Дар'я, Євгенія, Євдокія, Євфросинія, Єлизавета, Зінаїда, Зоя, Ірина, Катерина, Килина, Ксенія, Лариса, Лідія, Любов, Людмила, Марина, Марія, Марфа, Надія, Наталія, Неоніла, Ніна, Олександра, Олена, Ольга, Раїса, Світлана, Таїса, Тамара, Тетяна, Христина*. Значно менше широковживаних жіночих імен з-поміж запозичень із західноєвропейських мов (*Аліна, Анжела, Діана, Жанна, Карина, Поліна, Яна*) та імен-новотворів (*Лілія, Мая*).

Важливим, на наш погляд, є з'ясування руху зафіксованих широковживаних імен у межах інших груп за частотністю. Так, жіночі імена *Олена, Ольга* впродовж століття кількаразово змінювали статус широковживаних у бік піднесення: скандинавське за походженням ім'я *Ольга* у восьми хронологічних зрізах функціонувало як найуживаніше, а грецьке *Олена* – у семи. Відбувався й рух широковживаних онімів у бік спадання активності. У матеріалах визначено жіночі особові імена, що функціонували в місті то як широковживані, то як маловживані. Таких онімів було 48: *Аліна, Алла, Анастасія, Анжела, Антоніна, Варвара, Вероніка, Вікторія, Віра, Галина, Ганна, Дар'я, Діана, Євгенія, Євдокія, Євфросинія, Єлизавета, Жанна, Зінаїда, Зоя, Інна, Ірина, Карина, Катерина, Килина, Ксенія, Лариса, Лідія, Лілія, Любов, Людмила, Марина, Марія, Марфа, Надія, Наталія, Неоніла, Ніна,*

Оксана, Олександра, Поліна, Раїса, Світлана, Таїса, Тамара, Тетяна, Христина, Яна. Отже, у ХХ ст. не було жодного жіночого наймення, що було б лише широкоживаним і не переходило до інших частотних груп.

Імена *Євгенія* і *Надія* перебували в групі широкоживаних найдовше – шість хронологічних зрізів. І якщо іменем *Надія* порівняно активно називали дівчаток по два десятиліття поспіль (1900 р. і 1910 р., 1950 р. і 1960 р., 1980 р. і 1990 р.), то *Євгенія* фіксується серед широкоживаних у п'яти хронологічних зрізах – з початку століття й до 50-го року і востаннє в 1990 р. Подібною є динаміка жіночого імені *Тетяна*: чотири перших десятиліття та останнє в ХХ ст. воно вважалося як широкоживане.

У чотирьох зрізах цей статус здобули імена *Антоніна* (I, III–V зрізи), *Марія* (IV–V, X, XI); *Олена* (IV–VI, XI). Як бачимо, означені оніми мають спільний проміжок часу функціонування як широкоживані – перша половина століття, особливо 30–40-і роки, та останнє десятиліття.

Рівень широкоживаного в трьох зрізах першої половини століття отримали *Віра* (I, IV–V зрізи); *Зінаїда* і *Лариса* (III–V), *Катерина* (II, IV–V), *Ольга* (I, IV–V). З 70-х років тричі до групи приєднувалися імена *Інна* (VIII–X) і *Марина* (VIII–IX, XI). Деякі з аналізованих номенів були поширені як у першій, так і в другій половині століття: *Ганна* (1930 р., 1940 р., 1970 р.), *Любов* (1910 р., 1920 р., 1960 р.), *Лілія* (1940 р., 1970 р., 1990 р.) *Наталія* (1910 р., 1920 р., 2000 р.), *Ніна* (1930 р., 1940 р., 1950 р.).

У двох зрізах широкоживаними були *Алла* (1950 р., 1970 р.), *Варвара* (1900 р., 1920 р.), *Вікторія* (1960 р., 1990 р.), *Галина* (1920 р., 1960 р.), *Дар'я* (1900 р., 1990 р.), *Лідія* (1910 р., 1950 р.), *Людмила* (1980 р., 1990 р.), *Олександра* і *Світлана* (1930 р., 1990 р.), *Раїса* (1920 р., 1950 р.), *Яна* (1990 р., 2000 р.).

Решта широкоживаних імен зафіксовані лише один раз у першій половині століття: *Євфросинія*, *Килина*, *Марфа* (1900 р.), *Анастасія*, *Ксенія* (1910 р.), *Євдокія*, *Тамара* (1920 р.), *Зоя*, *Неоніла*, *Таїса* (1930 р.), *Жанна* (1940 р.). У другій половині століття широкоживаними були *Анжела* (1970 р.), *Аліна*, *Оксана*, *Христина* (1990 р.), *Вероніка*, *Діана*, *Єлизавета*, *Ірина*, *Карина*, *Поліна* (2000 р.).

У 1900 р. склад групи широкоживаних імен м. Кіровограда нараховує 11 одиниць, відсоток носіїв яких коливається від 2,6 % до 1,5 %: *Антоніна* (9 носіїв), *Варвара* (15), *Віра* (13), *Дар'я* (16), *Євгенія* (11), *Євфросинія* (16), *Килина* (10), *Марфа* (14), *Надія* (9), *Ольга* (15), *Тетяна* (11). Загалом широкоживані імена 1900 р. обслуговують 139 осіб, що становить 22,7 % усіх немовлят цього року. Вірогідно, що в минулому столітті, зважаючи на кількість носіїв в аналізованому періоді, ці антропоніми також

користувалися більшим або меншим попитом у мешканців міста.

1910 р. з попереднього десятиліття позиції широкоживаних зберегли лише троє імен – *Євгенія* (20 носіїв), *Надія* (19), *Тетяна* (15), тобто група оновилася на 67 %. При цьому відсоток носіїв імені *Євгенія* збільшився з 1,8 % до 2,8 %, *Надія* – з 1,5 % до 2,7 %, а імені *Тетяна* – з 1,8 % до 2,1 %. Решта онімів прийшли з інших груп частотністю: з найуживаніших – *Анастасія* (20 носіїв), *Катерина* (14), *Наталія* (16), і маловживаних – *Ксенія* (12), *Лідія* (14), *Любов* (13). Цікаво, що кількість носіїв імен *Ксенія* та *Лідія* за десять років збільшилася на 50 %, а оніма *Любов* з одного новонародженого 1910 р. до 13-ти в 1920 р., тобто на 100 %. Група широкоживаних імен з 9 онімів цього зрізу обслуговує 20,3 % (143 особи) усіх кіровоградців 1910 року народження. Але такий склад до наступного десятиліття зберігся лише частково.

1920 року репертуар широкоживаних імен розширився порівняно з минулим, він оновився на 67 %. Основним джерелом його формування стали колишні маловживані наймення, що підняли свій статус – *Варвара* (10 носіїв), *Галина* (18), *Зінаїда* (10), *Лариса* (9), *Раїса* (13), *Тамара* (19). Друге місце посідають успадковані з попереднього хронологічного зрізу широкоживані імена *Євгенія* (17 носіїв), *Наталія* (15), *Тетяна* (13), *Любов* (16). Перші три із означених порівняно з попереднім зрізом втратили в середньому 1–2 % носіїв, а іменем *Любов*, навпаки, почали іменувати частіше (2,3 %). Найменшу частку становлять колишні найуживаніші імена, що до 1920-го року дещо втратили прихильність мешканців міста – *Антоніна* (18), *Євдокія* (14). Широковживані імена 1920 р. були присвоєні 172-м немовлятам, що становить 25,1 %.

У IV хронологічному зрізі (1930 р.) широкоживані жіночі імена обиралися майже кожним третім номінатором. У результаті 500 дітей (29,3 %) із 1704 народжених отримали одне з таких імен: *Антоніна* (32 носії), *Віра* (43), *Ганна* (36), *Євгенія* (39), *Зінаїда* (22), *Зоя* (22), *Катерина* (15), *Лариса* (20), *Марія* (37), *Неоніла* (17), *Ніна* (28), *Олександра* (26), *Олена* (47), *Ольга* (29), *Світлана* (47), *Таїса* (20), *Тетяна* (20). Ця частина жіночого іменника збігається з відповідною III хронологічного періоду на 29 %: *Антоніна*, *Євгенія*, *Зінаїда*, *Лариса*, *Тетяна*. Абсолютно всі вони зазнали незначних втрат у кількості носіїв: *Антоніна* і *Тетяна* рідше вживалися на 0,7 %, решта – на 0,2–0,1 %. Інші оніми ввійшли до групи завдяки динаміці смаків городян. На відміну від 1920 р., основу становлять колишні найуживаніші жіночі імена, що перемістилися до групи широкоживаних: *Віра*, *Ганна*, *Катерина*, *Марія*, *Олександра*, *Олена*, *Ольга*. У 1930 р. є три широкоживаних імені, що мали низький рівень частотності в попереднє десятиліття – *Зоя*, *Ніна*, *Таїса*. Примітною є доля імен *Неоніла* та *Світлана*.

Щодо першого, то воно з початку століття фіксувалося лише в 1900 р. як маловживане, а потім у двох зрізах було відсутнє. Ім'я *Світлана* раніше не траплялося взагалі. Незважаючи на це, у 1930 р. обидва функціонували серед широкоживаних.

За десять років частотна група жіночих імен не зазнала кардинальних змін. У 1940 р. абсолютну більшість становлять широкоживані оніми IV зрізу, що лише підтвердили свій статус: *Антоніна* (15 носіїв), *Віра* (23), *Ганна* (19), *Євгенія* (19), *Зінаїда* (19), *Катерина* (15), *Лариса* (34), *Марія* (18), *Ніна* (28), *Олена* (26), *Ольга* (23). При цьому відсотковий показник з минулого десятиліття зберегло лише одне ім'я *Зінаїда* – 1,3 % носіїв. Оніми *Катерина*, *Лариса* і *Ніна* цього року обирають частіше, ніж минулого, на 0,1 %, 1,1 % і 0,2 % відповідно. Решта імен зменшили свою активність. З найуживаніших 1930 р. перемістилося ім'я *Жанна* (33 носії), а з маловживаних – *Лілія* (20). Таким чином, аналізована частотна група оновилася мінімально – на 15 %. Загальна кількість носіїв означених онімів становить 292 особи (19,6 %).

Обсяг групи широкоживаних імен 1950 р. становить 6 онімів: *Алла* (23 носії), *Лідія* (18), *Надія* (28), *Ніна* (28), *Олена* (26), *Раїса* (24). Усі оніми траплялися й у межах іменника 1940 р. і 1930 р., але лише *Ніна* і *Олена* були тоді широкоживаними, решта – маловживаними. А це означає, що частотна група оновилася на 67 %. У відсотковому відношенні обидва імені на початку 50-х років втратили 1 % носіїв. Загалом ці імена були обрані для 147 дітей (15,4 %).

У VII зрізі (1960 р.) виявлено найменшу кількість широкоживаних жіночих імен за століття – *Вікторія* (25 носіїв), *Галина* (25), *Любов* (22), *Надія* (22). Вони обслуговують 94 дівчинки 1960 року народження (9,6 %). Жіноче ім'я *Вікторія* прийшло до групи з маловживаних онімів 1950 р., а *Галина* і *Любов* – з найуживаніших. У статусі широкоживаного і в 1950 р., і в 1960 р. функціонувало лише ім'я *Надія*. Цього року воно вживалося рідше (2,2 % носіїв). Отже, іменник оновився на 25 % порівняно з VI періодом (1950 р.).

Початок 70-х років ХХ ст. має шість широкоживаних жіночих імен – *Алла* (44 носії), *Анжела* (28), *Ганна* (37), *Інна* (33), *Лілія* (20), *Марина* (29). Особливістю цього року є те, що жодне із них не було широкоживаним у попередньому хронологічному зрізі, хоча імена *Алла*, *Ганна* і *Лілія* вже потрапляли до цієї частотної групи в I половині ХХ ст. Номені *Ганна*, *Інна*, *Лілія* і *Марина* є колишніми маловживаними, *Алла* – найуживанішим. Жіноче ім'я *Анжела* не вперше потрапляє до антропонімікону міста, але в 1940 р. воно було маловживаним, а в 1970 р. вживається вже як широкоживане. Питома вага імен цього року становить 12,3 % (191 особа).

У 1980 р. до складу групи широкоживаних потрапило чотири жіночих імені – *Інна* (61 носії), *Людмила* (41), *Марина* (55), *Надія* (26). Загальна кількість носіїв – 183 дівчинки (9,4 %). Оскільки з попереднього хронологічного зрізу перейшло два оніми – *Інна* і *Марина*, то фактично склад групи оновився на 50 %. Обидва номені збільшили кількість носіїв до 3,1 % і 2,8 % відповідно. Імена *Людмила* і *Надія* мають різні шляхи: перше увійшло з групи найуживаніших, друге – з маловживаних.

В останнє десятиліття ХХ ст. репертуар широкоживаних жіночих імен почав активно розширяться. Кіровоградці продовжували й цього року вживати популярні імена *Інна* (36 носіїв), *Надія* (18) і *Людмила* (17), тому частотна група оновилася на 73 %. Означені оніми цього року вживаються рідше, тому кількість їх носіїв менша на 0,2–1 %. Решта широкоживаних імен 1990 р. увійшли до групи в результаті збільшення або зменшення активності: *Аліна* (29 носіїв), *Вікторія* (57), *Дар'я* (40), *Євгенія* (20), *Лілія* (17), *Марія* (30), *Оксана* (40), *Олександра* (17), *Світлана* (38), *Христина* (17), *Яна* (49). Загалом на їхню частку припадає 26,4 % усіх дівчаток (425 осіб).

У XI хронологічному зрізі (2000 р.) зафіксовано 12 широкоживаних імен: *Вероніка* (11 носіїв), *Діана* (19), *Єлизавета* (24), *Ірина* (28), *Карина* (23), *Марина* (23), *Марія* (23), *Наталія* (12), *Олена* (23), *Поліна* (11), *Тетяна* (30), *Яна* (15). Ними було іменовано 242 дітей (27,2 %). Свої позиції широкоживаних у це десятиліття перенесли лише два імені – *Марія* і *Яна*, що означає оновлення групи на 82 %. Оніми *Ірина*, *Марина*, *Олена*, *Тетяна* в попередньому зрізі були найуживанішими, а решта – маловживаними.

Таким чином, група широкоживаних жіночих імен найбільше зазнала змін у 1970 р., коли оновилося на 100 %, а найменше – в 1940 р. (15 %). Найбільшою за обсягом є група широкоживаних імен 1930 р. – 17 онімів, найменшою – в 1960 р. та 1980 р. (4 оніми). За кількістю носіїв хронологічні зрізи також мають відмінності: найчастіше немовлят називали широкоживаними іменами в 1930 р. – 29,3 % усіх новонароджених цього року, значно рідше в 1980 р. (9,4 %).

При порівнянні якісного складу широкоживаних жіночих імен початку ХХ ст. та першого десятиліття ХХІ ст. було виявлено лише одне спільне ім'я – *Тетяна*. Таким чином, група широкоживаних імен кіровоградського жіночого іменника за 100 років змінилася на 95 %.

1. Бондалетов В.Д. Русская ономастика / В.Д. Бондалетов – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
2. Буга Т. Динаміка сільського іменника (на матеріалі жіночого антропонімікону Центральної Донеччини) / Т. Буга // Науковий вісник

- Чернівецького університету: [зб. наук. пр.] – Випуск 354–355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 108–113.
3. Горобець О. Кількісний та якісний склад широковживаних чоловічих імен у місті Хмельницькому протягом 1905–2005 років / О. Горобець // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 345–349.
 4. Касим Е.Д. Динамика русских и украинских имен жителей Одесщины (женский именной) / Е.Д. Касим // Русская ономастика. – Одесса: ОГУ, 1984. – С. 76–81.
 5. Кравченко Г.В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г.В. Кравченко – Донецьк, 2000. – 20 с.
 6. Свистун Н.О. Динаміка антропонімікону м. Тернополя ХІХ–ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Свистун Ніна Олександрівна. – Чернівці, 2006. – 20 с.
 7. Скорук І.Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Скорук Ірина Денисівна. – К., 1999. – 17 с.
 8. Шевчук Л. Динаміка найуживаніших жіночих імен м. Іллічівська / Л. Шевчук // Науковий вісник Чернівецького університету: [зб. наук. пр.] – Випуск 354-355. Слов'янська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 269–273.

In article the structure and dynamics of Kirovograd female newborns' personal names widely used in the XXth century are analysed.

Key words: the personal name, widely used name, the chronological period.

В статтє проанализировано состав и динамику личных имен новорожденных женского пола г. Кировограда, которые по частотности использования в тот или иной хронологический период XX в. были часто употребляемы.

Ключевые слова: личное имя, частоупотребляемые имя, хронологический срез.

УДК 81'366.533+81'373.2
ББК 81.111.1+83.3 (4 укр.)

Наталія Бербер

МНОЖИНА ПОЕТОНІМІВ ЯК НОСІЙ СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

Статтю присвячено проблемі транспозиції категорії числа поетонімів. Розглянуто семантичні зміни в структурі поетонімів у формі множини. Простежено здатність поетонімів відображати прагматичну інформацію.

Ключові слова: граматична категорія, транспозиція, множина, поетонім, апелятив, антропоетонім, топоетонім, ідіостиль.

Граматичні одиниці можуть набувати високого ступеня експресивності, виступати засобами вираження оцінки. Це спричинено, по-перше, особливостями функціонування частини мови як синтетичних лексико-граматичних розрядів слів. Так, серед іменників з неповною числовою парадигмою виділяємо власні назви. Як ідентифікатори конкретних референтів, пропріативи вживаються переважно в однині. Граматична форма множини поетонімів “ампліфікує експресивний вплив семантики оніма, сприяє актуалізації сугестивних потенцій імені” [12], оніми стають “експресивно-оценочними замісителями імен нарицательных. Они обогащаются понятийными, или референтными, коннотациями, органично слившимися с коннотациями эмоционально-экспрессивного плана [10: 11]. Відповідно, по-друге, вживання поетоніма у плюральній формі зумовлено контекстом, у якому й здійснюється семантичне “завантаження” поетоніма інформацією. Зауважимо, що семантичний об'єм таких онімів є “розмитим, проте прагматичний потенціал набирає своєї вагомості. Як справедливо стверджує Ф. Бацевич, “дія прагматичних чинників слабша за дію семантичних, оскільки має не обов'язковий, а лише можливісний вияв. У той самий час вони сильніші за граматичні пояснення у тому сенсі, що дають функціональне пояснення закономірностям уживання мовного коду в спілкуванні” [1: 27]. І, зрештою, форма pluralia tantum обумовлена екстралінгвістичними факторами, серед яких виокремимо авторські стратегії іменування як ознаку ідіостилю та суб'єктивний чинник, основою якого є “когнітивно-психологічні, ширше кажучи – духовні зв'язки людей, які вступили в комунікацію” [1: 11]. А значить поетоніми, як і інші мовні одиниці, функціонують у взаємодії семантичного, граматичного і прагматичного аспектів, останній з яких передбачає врахування дискурсу, тобто співвідношення лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників у межах певного типу комунікативних ситуацій. У зв'язку з тим, що “семантичні і прагматичні правила породження висловлення діють одночасно” [1: 28] та “між граматикою і прагматикою існують тісні зв'язки, причому “на протигагу граматиці прагматика є аксіологічною й оцінною” [1, 91], вважаємо за доцільне розглядати вживання множини поетонімів у векторі породження комунікативного прагматичного смислу. З іншого боку, “поєднання в слові лексичного і граматичного значень, здатність слова до одночасної їх реалізації, а точніше, обов'язковість їх спільної, одночасної реалізації, є необхідною передумовою функціонування

Наталія Бербер. Множина поетонімів як носій семантико-прагматичної інформації...

слова. його включення у мовлення” [9, 30]. Отже, мета представленої розвідки – дослідження граматичної категорії числа власних назв, а саме – використання множини поетонімів у художній прозі Марії Матіос, що зумовлено прагматичними особливостями конкретного дискурсу, а також особливостями індивідуального стилю письменниці. Відповідно теоретичною базою дослідження послужили праці з літературної ономастики Ю. О. Карпенка, з поетики оніма – Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна та ін., з лінгвістичної прагматики – Ф. Бацевича.

Щодо квантитативної транспозиції онімів В. М. Калінкін наголошував: “Цей прийом настільки часто й успішно використовується в літературних творах різними мовами, що його можна назвати поетичною універсалією” [3, 343]. Множина поетонімів неодноразово розглядалась в роботах Т. В. Чуб, І. В. Хлестун, Г. Лукаш, Л. Д. Шестопаолової, А. В. Соколової, І. Назаренко, В. М. Галич тощо. Зауважимо, що процес плюралізації і конотації поетонімів є взаємообумовленими. В. І. Шаховський співвідношення конотації і денотації вважає “відносною діархією, в якій перевага того чи іншого боку залежить від намірів мовця [13, 17]. Є. М. Вольф встановив, що стилістична конотація у словах має ознаку асиметричності: більшість оцінок – пейоративного, меншість – меліоративного планів [2, 19]. Це твердження є вірним і для конотативних поетонімів, семантика яких є одним із способів вираження прагматики.

Дана розвідка має комплексний синкретичний характер і передбачає розгляд лінгвостилістичних, семантико-стилістичних і синтактико-стилістичних засобів актуалізації поетики літературних онімів, зміна граматичної парадигми якими, зокрема, бере участь у створенні експресивного, або “стилістичного,” “афективного” синтаксису.

Врахування денотативно-сигніфікаційної природи та особливостей семантичної структури поетонімів-числових транспозитів уможливує поділ їх на два типи – 1) плюраля поетонімів на позначення реальної множинності об'єктів і 2) множина поетоніма як граматична метафора.

І. Плюраля поетонімів на позначення реальної множинності об'єктів. Л. В. Щерба про вживання плюралі власних назв, коли ця множинність реальна, писав: “Имена собственные как правило не употребляются во множественном числе. Ивановы, Крестовские и т.д. являются названиями родов и представляют из себя своего рода pluralia tantum [14, 11-12]. У цьому типі плюралізації поетонімів виділяємо три лексико-семантичні групи: 1) однойменні особи; 2) соціальна група, поєднана родинними зв'язками і 3) сукупність однойменних предметів, об'єктів.

Найбільшою частотністю характеризуються поетоніми, що вживаються у множині для називання однойменних осіб: *А cycidів у*

Онуфрійчуків також не густо: одні Полотнюки під горбом коло явора, до якого конем чверть днини треба трястися, другі Полотнюки – внизу, під гуркотливим потоком, звідки, проте, до Онуфрійчуків навіть шуму води не чути, а треті Полотнюки – отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, се вже тільки відько каже “добраніч” (“Москалиця”) [7, 9].

Називання соціальної групи, поєднаної родинними зв'язками: *Матбари* (“Кулінарні фіглї”), *Чев'юки* (“Майже ніколи не навпаки”), *Варварчуки* (“Майже ніколи не навпаки”), *Канетутери* (“Солодка Даруся”) тощо. Факультативним показником сукупності виступає займенник *всі: всі Шандри* (“Вставайте, мамко...”), *усі Проданюки й Продани* (“Признай свою дитину”). Обігрування імені як одна із пріоритетних поетонімних стратегій Марії Матіос інколи набуває концептуального характеру, стаючи каркасом змістової організації літературно-художнього твору, тобто плюраля поетонімів виконує текстоутворюючу функцію, як, наприклад, антропоетонім *Северин* у “Москалиці” і *два Христофори Колумби* у повісті “Мама Маріца – дружина Христофора Колумба”.

Фіксуємо у художньому просторі Марії Матіос поетоніми у формі множини із значенням сукупності однойменних предметів. Наприклад, гастропоетонім *троякі ружі* (“Кулінарні фіглї”) утворився внаслідок трансонімізації автоалюзійного бібліопоетоніма “Трояка ружа” – перша назва “Солодкої Дарусі”.

Множина бібліопоетонімів може вказувати на різні варіанти текстів з однією назвою. Іноді авторка сама подає тлумачення вжитого граматичного транспозита: *Марія радше була би подумала, що Естер запрошує чоловічу частину Сандулякової фамілії на поминальний Кадіш: “У жидів своїх Отченашів, своїх Кадішів також багато. Як у православних – молитов для кожного малого й великого святця” (“Апокаліпсис”)* [8, 45-46].

Апелятивований міфоантропоетонім, вжитий у формі множини, використовується для вказівки на сукупність архітектурно-скульптурних декораций, при цьому відбувається його трансонімізація до розряду хрематоімів: *“А нині облущені фасади престижних колись будинків сміються жовтозубими левами й посірілими гераклами, облізлими каріатидами й зустрічають засяяними під'їздами в самісінькому центрі (“Просили тато-мама...”)* [8, 104].

II. Множина поетоніма як граматична метафора. Найбільшу лексико-семантичну групу складають поетоніми, форма множини яких позначає “узагальнення на ґрунті характеристичних ознак власних назв”. Зауважимо, що вживання поетонімів у множині – це переносне вживання, при якому, за словами

В. К. Харченко, з народженням образу народжується й оцінка цього образу [11, 41].

Лексико-семантична група “національний, соціальний тип особи і устрою, становища”. Її синкретичність пов’язана передусім із взаємозумовленістю двох соціальних понять – особистості і становища. Зазначена група представлена переважно антропоетонімами, а також міфопоетонімами і прагмапоетонімами.

Множина поетонімів як засіб окреслення певного типу особи:

а) зрадника, ворога: “О-о-о, ти не бійся... Я відомшу, якщо доведеться, й за тебе, й за всіх Довгополів твоїх! Німцям не відомствив – то цьому кодлові відомшу...” (“Юр’яна і Довгопол”) [8, 34]. Довгополи – конотонім із значенням ‘кривдники’, у тексті представлений також апелювативізованим: “...Що їй більше зроблять тепер, коли її чоловіка відібрали такі довгополи й довгоруки...” (“Юр’яна і Довгопол”) [8, 28]; б) героя: *Ой, попід гай зелененький / Не Довбуші молоденькі, – / А темнії воріженьки / Шнурочком брели* (“З уст баби Загулихи”) [8, 172].

Множина поетонімів як засіб відбиття специфіки національно-культурного стереотипу: *Після Шевченків, / Симеренків, / Гончарів, / Лимарів, / Зіркиголів / і З’їжюшюку / Мітія UA звучало, як пароль: / незвично, / екзотично, / гранично, / ба, навіть клично* (“Містер і місіс Ю-Ко...”) [6, 70], а також гонитва за модою: “...Ю-Ко. Майже на східний мотив. Але, якщо прочитати це латиницею, буде іще краще, модніше, із західним вектором – U-Ко.” (“Містер і місіс Ю-Ко...”) [6, 77]. Як бачимо, *східний (мотив), західний (вектор)* – не концептуально, аби лише не своє. Прізвища *Шевченко, Симеренко, Гончар, Лимар, Зіркиголова і З’їжюшка* є типово козацькими і викликають відповідні асоціації та, як наслідок, вибудовують сценарій міжкультурної комунікації. Тобто говоримо про явище, яке позначається у психології терміном стереотипізація.

Множина поетоніма як експлікатор соціальних аномалій: *“І хоч Ви не такі винахідливі і безстрашні, як знамениті на всю планету львівські “засівальники” у мантіях Феміди, але навіть ви, довго не аналізуючи і не слухаючи всякі ворожі голоси, також розвернули свої голоблі до тієї цивілізованої Європи і одурілої від тотальних підозр і страху перед тероризмом Гамерики”* (“Кулінарні фіглі”) [4, 160]. Пропріатив “засівальники” – алюзія до реального прізвища экс-губернатора Львівщини Р. Зварича, обвинуваченого у хабарництві; відконотонімний апелюватив із значенням ‘суддя-хабарник’. Привертає увагу синтактико-стилістичний засіб розкриття поетики онімів. З одного боку, розглядувана синтаксична конструкція – складнопідрядне протиставно-допустове речення (“І хоч... але...”), контрадикторна спеціалізація якого полягає у

вираженні протиріччя. З іншого – відконотонімний апелюватив вжито компаративемі, яка посідає важливе місце серед мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію.

Множина поетонімів як засіб сатиричної характеристики подій навколишньої дійсності: *“9 ВЕРЕСНЯ 0005 РОКУ все змішалось в білоруській країні укрів: / люди і юди, / коні і сопо, / дивани і диктофони, / “Майбахи” і ойстрахи, / олігархи і політичні олігофрени, / прокурори і прокуратори, / папараці й охоронці, / міністри і ніастри, / волани і воланди, / Шенгени і “Рошени”, / суші, арфуші й мертві душі, / вентелі й “Бентлі”, / газ і час, / пора і бджола, / нестори-літописці і нестори Івановичі, / прет-а-порте і прет-а-портє, / поправка Джексона-Веніка й еники-беніки, / заморські ліки і ні бе ні ме ні кукуруку, / пісюни і піскуни...”* (“Містер і місіс Ю-Ко...”) [6, 13]. Спостерігаємо семантико-стилістичне явище гри слів, що базується на фонетичному співзвуччю. Частіше гра слів побудована на омофонії слів і іноді на римуванні. Проте окрім формальної звукової близькості слів, яка дійсно є домінуючою у мовній грі (напр., *пісюни і піскуни, поправка Джексона-Веніка й еники-беніки*), іноді в основі гри наявна й значеннєва близькість слів, що представлені квазісинонімами та квазіантонімами, тобто словами з різних синонімічних рядів чи з різних антонімічних пар. Наприклад, фіксуємо такі квазіантоніми: *люди і юди, “Майбахи”* (матеріальне) і *ойстрахи* (духовне), *нестори літописці* (святі) і *нестори Івановичі* (грішники), квазісиноніми: *волани і воланди* (темні сили), *вентелі й “Бентлі”* (алюзія до газового вентеля і автомобілі преміум класу – символи заможності), *Шенгени і “Рошени”* (алюзія до Шенгенської візи – “вікна в Європу” і “помаранчеві” прагнення Порошенка до Євросоюзу), *прокурори і прокуратори*. Щодо синтактико-стилістичних засобів актуалізації поетики поетонімів зазначимо, що у реченні наявна синтаксична конвергенція, що є потужним засобом створення комічного ефекту. Наголосимо, що стилістичний прийом перерахування виконує оцінно-зображальну функцію.

Другу лексико-семантичну групу складала множина бібліопоетонімів як засіб типізації творів за ідейно-тематичним спрямуванням, пафосом: *“Ти так нагодувала мене несолодкими своїми дарушками і москалицями, що в мене скоро похитнеться здоров’я. Я би посмакував чимось таким... / ну, іншим... – підклінує приятель у бік нашої літньої кухні”* (“Кулінарні фіглі”) [4, 9].

До третьої лексико-семантичної групи належить плюраля топопоетонімів, що передає екстралінгвальну інформацію про географічний об’єкт, події, що з ним асоціюються

Топопоетонім-числовий транспозит Сибіри є засобом символізації політичного простору: ‘країни заслання’: *“Як уже хочете знати, Василю, то тиш через свою маму я сам не йду до лісу, бо також вивезуть у Сибіри, а мамі дні вже злічені й без того...”* (“Вставайте, мамко...”) [8, 71].

Епіграф до книги “Нація” побудований на антитезі, що експлікує значення пропріативів: *“Не райські ворота, не райські – / Відкрився тобі Содом / І попіл садів гетсиманських...”* [8, 4], де *Содом* – узуальний конотативний міфотопонім із значенням ‘катастрофа, розруха’ [14, 401]. Відконотонімний апелюватив *сади гетсиманські* має значення ‘місця мук, страждань’¹ і є квазісинонімом слова *батьківщина*, що стає зрозуміло з останнього рядка – *“у братовбивчій краю”* – такою у сприйнятті Марії Матіос є одна з граней священної, як сади Гетсиманські, України.

Отже, поетоніми у формі множини розширюють конотемний потенціал і є вагомим носієм прагматичної інформації. Семантична асиметрія у бік негативних оцінок, виражених поетонімами-транспозитами, є універсальним мовним явищем і, зокрема, не оминає авторських преференцій Марії Матіос. У подальшому вважаємо перспективними дослідження функціонування онімів-транспозитів інших граматичних категорій як експресивних засобів поетики художнього твору.

1. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів: ПІАС, 2010. – 336 с.
2. Вольф Є.М. Функциональная семантика оценки. / Є.М. Вольф – М., 1985.
3. Калинин В.М. Поэтика онима / В.М. Калинин. – Донець: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
4. Марія Матіос. Кулінарні фіглі / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2009. – 264 с.
5. Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. – 176 с.
6. Матіос Марія. Містер і місіс Ю-Ко в країні Укрів. Mr. & Ms. U-ko in country UA / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2006. – 136 с.
7. Матіос Марія. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2008. – 64+48 с.
8. Матіос Марія. Нація / М. Матіос. – Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. – 256 с.
9. Медведєва Л.М. Слово як сфера взаємодії лексичних і граматичних значень / Л.М. Медведєва // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 28-34.
10. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имён / Евгений Степанович Отин. – 3-е изд.,

¹ У християнській традиції Гетсиманський сад вшановується як одне з місць Пристрастей Христових і тому відвідується прочанами. У цьому Гефсимандському саду Христа арештували за доповіддю Юди Іскаріота. Перед цим Юда поцілував Ісуса.

перераб и доп. – Донець: Юго-Восток, 2010. – 518 с.

11. Харченко В.К. Функции метафоры: Учебное пособие. Изд. 3-е. / Вера Константиновна Харченко. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 96 с.
12. Чуб Т.В. Вплив поетонімогенезу на образні можливості пропріативної лексики 2005 год / Т.В. Чуб: дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Т.В. Чуб: Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 21 с. – укр.
13. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. – 192 с.
14. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке / В.кн. Л.В. Щерба Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.

Article is devoted to the problem of transposition of category of number of poetonims. It deals with semantic changes in the structure of poetonims in form of plurality. The ability of poetonims to reflect pragmatic information was traced.

Key words: grammatical category, transposition, plurality, onym, poetonim, appellative, anthropoetonim, topoetonim, idiosstyle.

Статья посвящена проблеме транспозиции категории числа поэтонимов. Рассмотрено семантические изменения в структуре поэтонимов в форме множественного числа. Прослежена способность поэтонимов отображать прагматическую информацию.

Ключевые слова: грамматическая категория, транспозиция, множественное число, поэтоним, апелюватив, антропоэтоним, топоэтоним, идиостиль.

УДК 81'373.23:821.161.2

ББК 81.2 Ук – 4

Тетяна Музика

ХУДОЖНІ ФУНКЦІЇ АНТРОПОНІМІВ У ПРОЗОВІЙ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті проаналізовано індивідуально-авторські особливості літературної антропоїмії прозових текстів письменника Василя Барки з погляду їх функціонально-стилістичного навантаження. Особливу увагу звернено на символічний зміст найменувань осіб.

Ключові слова: літературно-художній антропоїмі, символ, Василь Барка

Сьогодні все більше зростає інтерес до інтерпретаційного потенціалу літературно-художнього антропоїміма. Увага лінгвістів до власних назв в канві художнього тексту актуалізувалася порівняно недавно (серед них найбільш відомі праці Л. О. Белея, Ю. О. Кар-

пенка, Л. І. Колоколової, В. М. Михайлова, С. Б. Магазаника та ін.); підгрунття ж вивчення проблем літературної антропонімії заклали праці Ю. Лотмана, Б. Успенського, К. Леві-Строса, Р. Якобсона та ін. Ці та інші наукові дослідження становлять важливу теоретичну базу для нових антропонімічних розвідок.

Комплексне літературознавче дослідження власних імен у просторі художнього тексту є особливо актуальним, адже, як стверджує О. Горенко, “з одного боку, літературний антропонім є окремим випадком імені людини. Його відлунням у царині художнього тексту, своєрідною літературною акциденцією, а з другого – у творах талановитих митців він може сягати такого масштабу узагальнення, в якому іманентно втілюється величезний досвід, накопичений людством у процесі осмислення сутності номінації” [5, 3].

Творчість одного із найбільших письменників української діаспори Василя Барки – цікава сторінка в історії українського письменства. Дедалі частіше сучасні літературознавці звертаються до дослідження різноманітних площин творчості митця. Аналіз літературно-художньої антропонімії творчого доробку Василя Барки ще не був предметом окремого дослідження. Об'єктом нашого дослідження стали романи письменника “Жовтий князь”, “Спокутник і ключі землі”, “Рай”. Ці твори насичені яскравими літературно-художніми антропонімами, які є важливим мовним засобом з широкими виражальними можливостями; тому маємо підстави говорити про специфічність ідіостилю автора у сфері літературно-художньої антропонімії.

Тим паче про важливий інтерпретаційний потенціал антропонімів, вжитих у своїх творах, наголошує й сам Василь Барка: “людські прізвища відзначають особливості, вкорінені поза сферою раціонального, так би мовити, в “ядрі” сства” [2, 62].

Як зазначає Н. Бияк, “інформація, закладена у кожному компоненті номінаційного простору, насамперед в антропонімі, зумовлює їх функції, які виявляються у мікро- та макроконтексті” [4, 21]. Літературно-художні антропоніми в аналізованих романах виконують важливі стилістичні функції, серед яких – характерологічна, експресивна, символічна. При побудові художнього образу-типу найменування особи отримує певне експресивне забарвлення, яке максимально увиразнює його.

Для визначення функціонального навантаження антропонімів у прозових текстах митця важливим є аналіз структури літературно-художньої антропонімії, яка відзначається багатством і різноманітністю. Зокрема, можна виокремити однокомпонентні, двокомпонентні та полікомпонентні антропомоделі. Напр.: *Ольга, Олександр, Таїса, Олег, Скворода; Туркот-Семидзвонник, Іван Іванович, Антон Никандрович,*

Марта Мірник, Септімур Стерн; Геннадій Нестріха-Отрок, Іона Іванович Лотосов та ін.

Серед вживаних автором антропонімічних конструкцій, що виконують в основному номінативну функцію, можна виокремити й кілька типів. Серед них виділяємо такі антропомоделі: “ім'я – по батькові” (*Іона Іванович, Іван Іванович, Анастасія Андріївна* (“Рай”), *Дарія Олександрівна, Мирон Данилович, Харитина Григорівна* (“Жовтий князь”), *Мар'яна Кіндратівна* (“Спокутник і ключі землі”); “ім'я + по батькові – прізвище” (*Іона Іванович Лотосов, Іван Іванович Бісмурчак* (“Рай”) та ін. Вживання останніх, зокрема у канві роману “Рай”, спрямоване на підкреслення офіційності представників правлячого апарату, влади, увиразнення їх характерів та якостей; також – з метою підкреслити вікову зрілість, життєвий досвід персонажа, як, наприклад, у романі “Жовтий князь”. Усталеною формулою, що позначає представників правлячої верхівки – “революційних хірургів” – роману “Рай”, є також вираз “апелятив товариш + прізвище” (*товариш Красенький, товариш Воличенко, товариш Косодихов, товариш Копотков*). Особливо частотними у прозі Василя Барки є конструкції, побудовані за формулою “ім'я + прізвище” (*Ніна Скворода, Тамара Коваленко, Валентина Брижуха, Ксеня Савур, Федір Дзюба, Павло Полуниця, Дмитро Макоробов, Антон Споданейко, Галина Зеленчук* (“Рай”), *Олег Паладюк, Зінаїда Забережна, Марта Мірник, Климентій Гремник, Аркадій Дорзинський* (“Спокутник і ключі землі”), *Григорій Отроходін, Никифор Самоха, Пилип Гільчик* (“Жовтий князь”) та ін. Рідше зустрічаються конструкції “апелятив + ім'я/прізвище”, спрямовані на підкреслення імені, створення індивідуальної характеристики персонажа: *брат Прокіп, дядько Петрун, дід Гонтар, пастор Едвін Олсон, лікар Томас Берчем, о. Севастьян Судяк*.

Важливою функцією літературно-художніх антропонімів Василя Барки є характерологічна. Імена, прізвища, прізвиська відіграють суттєву роль у створенні оригінальності й неповторності художнього образу. Вживаний автором онім і темперамент літературного персонажа тісно пов'язані між собою, що впливає із контексту лише при поступовому сюжетно-композиційному розвитку художнього твору; через певні обставини, поведінку, думки героїв поступово стає зрозумілим семантика імені персонажа, значно уяскравлюється її мотивація. За умови детальнішого ознайомлення із характеристиками персонажів значеннєві асоціації між антропонімом та його носієм значно увиразнюються.

Цікавими у цьому плані є співвідношення етимології окремих імен та характерів, доль їхніх носіїв, вжиті у текстах Василя Барки. Зокрема – *Олег*, що в перекладі зі ст.-сканд. означає “святий”, “святий” [9, 260]; очищення, спокутування гріха, прагнення до святості душі

стає сенсом життя *Олега* Паладюка (“Спокутник і ключі землі”). *Антон* Споданейко (“Рай”), ім'я якого походить з гр. – “вступаю у бій” [7, 34], а у перекладі з д.-рим. означає “неоцінений, гідний похвали” [9, 37], справді протистоїть панівному режимові, не бажаючи підкоритися всезагальним принципам людиноненависництва, антигуманності та аморальності, які суперечать сповідуваним *Антоном* приписам Божої любові та милосердя. Іменем *Олександр*, яке походить від д.-гр. що означає “захисник людей, мужній” [9, 261], наділяє Барка персонажа роману “Рай” *Олександра* Ястряба, який виступає на захист своїх почуттів та намірів, оберігаючи своє життя та життя дорогих йому людей, протистоїть радянському режимові (“у нас свій рай”). *Іван Іванович Бісмурчак*, ім'я якого в перекладі з д.-євр. означає “Божа благодать”, “Божа милість” [9, 143], парадоксально прозваний автором “товариш Убийбога” за антихристиянські, антигуманні погляди (“шіпком показує, як скоріше і певніше сунуться вниз, щоб попасти в самісінький центр диявольського дна” [2, 180]). Героїня роману “Спокутник і ключі землі” зветься *Таїса*, Таїсія (від д.-гр. “що належить Ісіді” [7, 162]). Як відомо, Ісіда – єгипетська покровителька води та вітру, тобто чогось непостійного, динамічного, змінного. Недаремно *Таїсу* характеризують як людину неспокійну, непередбачувану: “в неї настрої, як завжди – на бурхливі вчинки”, “відважна і рішуча, аж до бунту” [3, 26]. В таємниці імені *Дмитра* Макоробова (від д.-гр. “належний Деметрі, землероб” [9, 107]; Деметра – богиня родючості і землеробства) криється прагнення *Митьки-Мікроба* потрапити в український рай, край землеробства та культу землі – з “рясними деревами, прозорими срібними ріками, яскравими квітками біля хат”, в країну ковбаси, сала, пирогів, дівчат, овочевих садів навколо хат, річок з карасями та ... “проклятих хахлів”. Однак єдність цього персонажа та його імені – експресивно маркована, адже Макоробов, аж ніяк не хоче працювати, займатися землеробством; він – розбишака, ледашо та гульвіса. *Григорій* (від гр. “невсипуший, пильний, бадьорий” [9, 93]); не знаючи спокою, пильно веде свою антикуркульну, людиновбивчу діяльність *Григорій* Отроходін, присвятивши цій “святій місії” все життя. В семантиці імені *Мирона* Катраника (від гр., що означає “плачливий”) [9, 233] автор вкладає гіркі ридання над долею українського народу, над тисячами таких катранників, зморених голодом, свідомо знишених.

З іншого боку, не зважаючи на яскраве стилістичне навантаження антропонімії автора, у прозових текстах письменника переважають іменні варіанти, що виконують у творі номінативну функцію, часом позбавлені всяких емоційно-оцінних конотацій, серед них – *Ольга,*

Тетяна, Оксана, Катруся, Федора, Дарка, Мар'яна, Андрій, Микола, Оленка та ін.

Вживання певних найменувань осіб у творах письменника спрямоване на увиразнення українського чи неукраїнського походження персонажів, а також з метою забезпечення українського чи чужоземного колориту, опису навколишнього середовища, культури, в якій проживають герої твору. Для цього Барка послуговується національно-традиційними репрезентабельними антропонімами та антропонімічними конструкціями – іменами, прізвищами, прізвишками.

Так, для якомога реалістичнішого, правдоподібнішого відображення української національної дійсності використовуються імена – *Микола, Андрій, Іван, Павло, Федір, Пилип, Григорій, Мирон, Олександр* та ін. При описі штучного голодомору, з метою підкреслення масштабності лиха, величезної кількості загиблих від голоду людей, Барка вживає прізвища із суфіксом –енко, які переважають головним чином на східноукраїнських землях: *Йосипенко, Савченко, Журавленко, Зінченко* (“Жовтий князь”); інколи вживання українських антропонімів (*Григорій Кубрія*) доповнюється полікомпонентним апелятивом, що містить вказівку на національно-територіальну належність (“корінний українець з Наддніпрянщини”). Паралельно національно маркований антропонім вживається з іншомовним відповідником: *Іван Коріненко*, прізвище якого немов би вказує на “українське коріння”, приїхавши в Америку, бажаючи розпочати нове життя, першочергово змінює прізвище на іншомовний відповідник – *Джон Рутер*. Для реалістичного презентування американської дійсності в романі “Спокутник і ключі землі”, увиразнення законів нового для українських емігрантів світу, Барка використовує суто іноземні антропонімічні конструкції: *Дан, Роджерс, Дік Берчінал, Кірк Чойс, Ремзі Клепарт, Фред Чеквік, Дональд О'Брітс, Джеймс Адамс, Омунд Вокер* та ін.

Таким чином, у творах Василя Барки найменування осіб, утворених за існуючими у мові морфологічними, словотворчими, лексичними і семантичними моделями, служать передовсім для відображення реальної, сучасної письменникові, існуючої дійсності (української, і не тільки).

Дуже часто власні назви Василя Барки містять у своїй основі оцінний компонент, спрямований на характеристику персонажа за його індивідуальними ознаками: за зовнішніми рисами (у романі “Рай” Барка називає одного із своїх персонажів *Тонкострунечко*, бо “нагадував своєю фігурою круглий музичний інструмент, на якому напнуто одну-єдину струну його вереску, найтоншу з можливих” [2, 62]); вчинками чи вміннями (достатньо високий ступінь етимологічної прозорості має прізвисько *Олександра Ястряба – Дельфін*, яке отримав під

час служби на кораблі за вміння чудово плавати, завдяки якому врятував людині життя); способом життя (цікавим у цьому аспекті є прізвище *Свитченко* (“Жовтий князь”), в основі якого іменник *свита, свитка*, – найменування чоловіка, “обжмаканого, як годиться “незаможному”. “Село вживало його ім'я, замісно назвати когось: “ледащо”, – підкреслює автор; тобто у процесі трансформації значення антропоніму *Свитченко* стає загальною назвою, набуває додаткової семантики – “п'яниця”, “ледачо”, “нещастя”.

Крім того, “кореляція імені і прізвища може вступати у протиріччя з характером героя” [10, 7], чим досягається ефект експресивізації тексту. Так, зовнішня характеристика персонажа часом не відповідає, або ж повністю протилежна оцінному літературно-художньому антропонімові, пор.: “широчезна фігура товариша *Тонкоструненка*: пухлі губи під масними очима, розділеними бараболою носа, і сорочка, що вибилася з-під сильно випнутого на животі зозулястого піджака” [2, 62]; або ефекту оксюмору досягається при називанні “грізного голови зборів” “ніжним”, “чистим” прізвиськом – *Подснежників*, начальника кримінального розшуку – *Нарцисов*.

Відтак, антропоніми у письменника отримують чітке іронічне забарвлення, мотивоване бажанням автора сформувати у свідомості читача певний психологічний образ, підкреслити багатозначність його характеристики. Яскравими прикладами стають прізвища комуністів з роману “Жовтий князь”, які обдирають кожен сільський дим, відбираючи практично усю їжу. Як слушно зауважує Ольга Слоньовська: “автор (кандидат філологічних наук!) дає своїм персонажам прізвища з явними граматичними помилками: *Отроходін* (так і проситься *Остроходін*), *Шкірятов* (хоч мало бути *Шкірятов* чи *Шкурятів*). Прізвище з граматичною помилкою, як і кличка замість імені, негативно впливають на свого носія, продукують ушербність його життя, аморальність вчинків” [8, 205]. Сентиментальним романтиком називає Барка навіть “товариша *Серпокрила*” – “милого розбійника”, який колись “складав пісні про кохання”, мав “крила, був вільний, як вітер над хмарами”. Тепер він – “душа, позбавлена коріння” [2, 215], немовби замість крил душі у цього героя – *серп*, один із атрибутів “радянщини”, що засвідчує його глибоку відданість правлячій верхівці, інтереси якої для цієї людини – понад усе. Професор *Крякучін* з його погромними промовами, немов ворон кряче над руїною української держави, стоптаної, сплюндрованої.

Важливе значення для реалізації текстуальної інтерпретації інформаційно-оцінних літературно-художніх антропонімів Василя Барки має їх доонімна семантика, яка розкривається письменником при характеристиці

персонажа-денотата. Так, у прізвисьці *Мирона Даниловича* простежується “сільська звичаність: *Катранник*”. Характеристика підсилюється зовнішністю персонажа: “враження буденності підсилено, бо небритий”, “через вимірився в височину”, “обпалене чоло”, “видовжене обличчя”, “сивими, на дні западни, виглядають очі”, брови “землистого тону”, “вуса опущені крайцями вниз” [1, 46] – опис типового українського селянина, стомленого виснаженого важкою шоденною працею.

На думку, Н. Бяк “замінники імені, передовсім семантично наповнені експресивні апелювати, додатково характеризують свого носія і доповнюють інформацію, закладену в антропонімах, особливо тоді, коли контекст потребує чітко визначеного ставлення до персонажа” [4, 13]. Експресивну семантику закладено у своєрідну диференціацію населення роману “Жовтий князь”, відбиту апелюваннями *хліботруди* (дорослі працівники), *хлібокуси* (діти), *хлібопроси* (всі інші), спрямовану на правдиве, реалістичне зображення страшних реалій голоду 1932–1933р.р., показ болючої правди про знищення цілої нації. Апелювання *хлібоноси* і *хлібовози*, *хліботорги* і *хлібокуси*, *хлібократи* і *хліботруси* – яскраве відтворення людей-прислужників правлячої системи, які намагається підкорити народ, зморений голодом, позбавлений будь-яких засобів існування. Автор подає окремі дефініції і без того прозорої семантики апелювань: *хлібодани* “ті, що хліб дають хлібопросам”, *хлібобери*, *хлібохати* “ті, що хліб беруть”.

Функцію індивідуалізації персонажа виконує в художньому творі прізвисько персонажа, надаючи йому яскраво виражену експресивно-оцінну характеристику. “У прізвиськах відбивається фантазія автора, його спостережливості, уміння виокремити в людині риси, які дуже влучно характеризують її позитивні чи, навпаки, негативні риси, увиразнюючи іронічне або й саркастичне ставлення автора” [10, 7].

Так, даючи своєму персонажеві *Дмитру Макоробову* прізвисько *Митька-Мікроб*, Барка свідомо “калічить” прізвище на те, яке “феноменально відповідало внутрішній сутності персонажа” [8, 198–199], “причиною до спотворення цілком пристойного прізвища в бактеріологічне була властивість *Дмитра* безперервно і невтомно, вдень і вночі вступати у вуличні скандали і при тому – в скандали найгірші, найбрутальніші, найдикіші” [2, 111]. Прізвисько *Івана Івановича Бісмурчака* (“Рай”) – “товариш *Убийбога*”. Семантику цього експресивно маркованого найменування пояснює сам автор – названо *Бісмурчака* так “за войовничий атеїзм”, ще раз підкреслюючи антирелігійні настрої нової влади та її принципи створення “земного раю”. Або ж “секретаря партійного комітету *Тимурленкова*, чоловіка

розумного й енергійного, на біду, невгамовного “викривателя” і вічного “пропагандиста”. професор історії охрестив “*псаломщиком*” [2, 8].

За практично аскетичний спосіб життя (без особливих матеріальних вигод, надмірну працю, недоїдання), зануреність у свою роботу, студенти називають *Антон* *Споданейка* “*Антонієм Печерським*”; скидається, що при називанні героя таким прізвиськом автор має на увазі й його глибоке зацікавлення “Печерським Патериком”, сакралізацію життя аскетів-печерників, приклад яких став “наріжними каменем” концепції буття у світі.

У романі “Спокутник і ключі землі” спостерігаємо також процес онімізації апелювань, які стають прізвиськами: “*Привид*”, “*Тінь*”, “*Ключар*”, “*Пожежник*”, “*Моряк*”, “*Поштар*”, “*Сторож*” (“Спокутник і ключі землі”), служать для замаскування таємного угруповання, позначення певного соціального прошарку.

Зрідка вживаються у романах Василя Барки зменшено-пестливі форми, які застосовуються в основному при називанні дітей (*Андрійко*, *Оленка*), або ж для виявлення відносин між персонажами (*Мартуся*, *Олександрик*).

Номінативно-інформативне навантаження несе вживання у творах імен історичних осіб, культурних та громадських діячів, відомих митців і мислителів, виконуючи таким чином алюзійну функцію у тексті (пор.: *Антон Головатий*, *Олександр Македонський*, *Августин Блаженний*, *Рафаель*, *Річард – Лев’яче Серце*, *академік Павлов*, *Сковорода*, *Гітлер*, *Маркс та ін.*). Вживання імен історичних осіб, письменників, як один із засобів реалізації алюзії, вмотивоване необхідністю відтворення колориту епохи, окреслення кола інтелектуальних інтересів автора, ліричного героя, його вподобань, філософського осмислення сучасних подій. Вживання таких антропонімів спрацьовує і на глибше розкриття ідейного задуму твору – ідеї самотності, нескореності, незнищенності української нації. Так, автор не випадково згадує у своїй творчості антропонім *Гітлер*, для якого “українці – книжча раса», нездібна до історіотворчого процесу, хоч українська княжа держава існувала задовго до виникнення Великонімецьчини” [2, 153], *Маркс*, який був твердо переконаний, “українці – неісторична нація, хоч роля її в Східній Європі історичному значенні була вирішальною” [2, 153]. Згідно із планами авторів “Моєї боротьби” та “Капіталу” “українці мали б бути або фізично знищені, або здеятковані, здеціоналізовані, змуравлизовані, (...) зубожнені, знебожені, зневітчизнені, а їхня земля забрана” [2, 153]. І тим самим Василь Барка свідомо кидає виклик їхнім “реформам”, повністю розвінчує міф про Україну як “радянський рай”. Цікавим є вживання антропоніму *Сковорода*. Натяки на його

значення знаходимо вже у виборі “сковородинівського” стилю життя Барчиних персонажів: *Никандр* *Севастьянович* несподівано перервав наукову кар’єру і “зачив на околиці у прадавній хаті”. “мандруючи по селах, роздивлявся на старовинні церкви, шось собі записував у зшиточки”. “заводив довгі розмови про духовні речі” [2, 141], в “сковородинівські мандри” по Україні” подається і *Антон* *Никандрович*. Так, *Григорій* *Сковорода* із гуманістичними поглядами на світ, був для Барки натхненником; багато дослідників його [Барчиної] творчості вказують на спільне зі Сковородою філософське підґрунтя гуманізму та релігійності.

Для антропонімікону творів Василя Барки, що є чіткою прикметою творчого світу митця загалом, характерний певний символізм, який простежується і на рівні літературно-художньої інтерпретації антропонімії. Спрямовані на увиразнення та утвердження таких загальнолюдських констант, як добро-зло, любов-ненависть, прекрасне-потворне, антропоніми-символи наділяються автором багатством і розмаїтістю асоціативних зв’язків. Зокрема, *Харитина Андріївна* стає уособленням Матері, берегині роду, хранительки домашнього вогнища, *Мирон Катранник* – символом віри в Бога, незнищенності, духовності українців. У єдину органічну систему об’єднуються антропоніми-символи на позначення представників радянського режиму. Так, пристосуванець *Лук’ян* прозваний “*Лук’яном*, що голосує “за” стає прототипом всіх тих, хто бездумно виконував вказівки влади, не зважаючи ні на що, і так само став жертвою – як і всіх інших його спіткала голодна смерть; *Тимурленков* – символом панівного радянського режиму, руйнації, знищення всього доброго, що є на землі. Особливе символічне навантаження імплікується у антропонімі *Григорій Отроходін*. Ця людина стає втіленням агресивного виконання диявольської волі, сліпого служіння людиноненависницькому апаратові. Саме в образі *Отроходина* входить у роман найекспресивніший символ чи не усієї творчості Барки – образ жовтого князя, як символу голоду, жаху та смерті [6].

Особливо смислово навантаженою є семантика прізвища *Ольги Білолан*, в основі якого прикметник *білий* та іменник *лан* – поле, нива. Семантика білого кольору, пролягаючи з ранньої творчості письменника аж до пізніших прозових текстів, сакралізується, стає символом душевної краси, чистоти помислів, світлих вчинків, Божественного; іменник *лан* символізує Україну, її поля та степи.

Як стверджує О. Горенко, найменування особи, використовуване як символ “утворює єдність у кількох системах” художнього тексту (“персонаж-антропонім”, “антропонім-художній твір”, “антропонім-текст-читач”) [5, 15]. Дана

класифікація є доцільною для нашого дослідження, адже у наданні символічного значення антропоніму й проявляється індивідуальність Василя Барки як майстра слова.

Літературно-художній антропонім та символ, який він позначає, об'єднуються в єдиний художній образ, що в контексті творчості митця стає "трикратним символом": "постає як одиничний відбиток авторської художньо-естетичної концепції" [5, 15] (напр. *Антон Никандрович Споданейко* символізує достовірний, об'єктивний погляд на джерела розвитку української літератури; "як загальне втілення естетичних, філософських, моральних переконань автора" [5, 15] (*Мирон Катранник* як символ певних національних рис народу, втілення авторської ідеї духовної сили української нації, нескореної жодними насильницькими методами; *Григорій Сковорода* – символ глибокого філософізму, гуманності); "як універсальна єдність, котра не тільки відбиває багатогранність авторської позиції, а й апелює до вищої єдності, не обмеженої ані часом, ані канонами, ані будь-якими вищими принципами" [5, 15–16] (бібліогема *Ісус Христос* як втілення всесильної любові та милосердя, символ спасіння та праведного життя).

Християнські імена загалом отримують у контексті творів Василя Барки своєрідний інтерпретаційний потенціал. Найчастотнішим антропонімом є ім'я *Бога*, який у Барки сакралізується, стає виявом найвищої ієрофанії: *Вседержитель Христос, Ісус Христос, Ісус, розп'ятий на хресті, Ісус Спаситель, Небесний Цар, Спаситель та ін.* Крім того, усі використовувані автором біблійні ремінісценції імен також набувають статусу священних: *Богородиця, Марія, Іван Золотоустий, Вседержитель, Іуда, Лазар* отримують глибоке символічне навантаження.

Таким чином, літературно-художня антропонімія Барки – поліфункціональна система, спрямована на забезпечення характеристики персонажів за національною, соціальною ознаками, а відтак відбиття відношення митця до свого героя. При цьому важливе місце відводиться застосуванню мовностилістичних засобів характеристичної оцінки, що досягається асоціативним зв'язком між власною назвою та образом персонажа-денотата. Виконуючи в основному характерологічну функцію, найменування осіб виступають в тексті й засобом символізації, сакралізації, реалізації алюзії. Літературно-художній антропонімікон творів Василя Барки, що характеризується реалістичністю та функціонально-стилістичною доцільністю вживання, безпосередньо відображає національну свідомість письменника, його візію української дійсності.

1. Барка В. Поезія. Жовтий князь: повість / Василь Барка. – К.: Наукова думка, 2000. – 299 с.
2. Барка В. Рай. Роман / Василь Барка. – Нью Йорк: Свобода, 1953. – 309 с.
3. Барка В. Спокутник і ключі землі. Роман-притча / Василь Барка. – Київ: "Орій", 1992. – 427 с.
4. Бияк Н. Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова". – Наталя Я. Бияк. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
5. Горенко О. П. Літературний антропонім: концепт та інтерпретація (на матеріалі творів американських романтиків): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 "Теорія літератури": 10.01.04 "Література зарубіжних країн". – О. П. Горенко. – Київ, 2008. – 20 с.
6. Мовчан Р. "Жовтий князь" Василя Барки / Р. Мовчан // Дивослово. – 2002. – №4. – С. 21–25
7. Скрипник Л. Г. Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – Київ: Наукова думка, 1986. – 309 с.
8. Слоновьська О. Слід невольного Протея / Ольга Слоновьська. – Івано-Франківськ: Плач – Коломия: Вік, 2006. – 688 с.
9. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с. – Бібліогр.: С. 488
10. Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. Д. Шестопалова. – Одеса, 2006. – 19 с.

Peculiarities of the literature antroponymy of Vasyl Barka's prose are analysed in the article from the point of stylistic functions. Special attention is payed to the symbolic content of personal names.

Key words: literature-bellevistic antroponym, symbol, Vasyl Barka

В статті проаналізовано індивідуально-авторські особливості літературної антропонімії прози писателя Василя Барки в функціонально-стилістичному аспекті. Особливу увагу приділено символічному содержанию найменованих художественных персонажей.

Ключевые слова: литературно-художественный антропоним, символ, Василий Барка

УДК 811.161.2: 81.373.423

ББК 81.2 (Укр)

Кушлак Людмила

ВЛАСНІ НАЗВИ У ФАНТАСТИЧНІЙ ПОВІСТІ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА "ПОЗА ЧАСОМ І ПРОСТОРОМ"

У статті висвітлено основні аспекти дослідження власних назв у художніх текстах.

Метою розвідки є аналіз ономастичних одиниць у творі українського письменника-фантаста Олесь Бердника, які досі не були під пильною увагою науковців.

Ключові слова: літературна ономастика, власна назва, антропоетонім, космоетонім.

Вивченням власних назв, які побутують у художніх текстах, займається літературна ономастика. Протягом останніх десятиліть поетонімічні дослідження активізувалися в усьому світі, тому можна стверджувати, що серед галузей ономастики саме поетоніміка займає чільне місце.

В Україні основний внесок у розробку загальних принципів і методів дослідження поетонімів зробили Л. О. Белей, Л. В. Біла, Е. В. Босва, В. М. Галич, О. Б. Іванова, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, О. В. Климчук, Л. І. Колоколова, Т. І. Крупеньова, Г. П. Лукаш, М. Р. Мельник, В. М. Михайлов, С. Г. Мисик, І. В. Мурадян, О. Ф. Немировська, Т. В. Немировська, Л. П. Петрова, Т. Д. Сулова, О. О. Усова, М. В. Фененко, І. В. Черновалюк, Т. В. Шотова-Ніколенко та інші ономасти. Дослідження виконувалися на матеріалі мови творів відомих українських та російських письменників – Олександра Блока, Михайла Булгакова, Івана Буніна, Володимира Винниченка, Миколи Гоголя, Олесь Гончара, Максима Горького, Валентина Катаєва, Ліни Костенко, Михайла Коцюбинського, Пантелеймона Куліша, Костянтина Паустовського, Олександра Пушкіна, Лесі Українки, Миколи Хвильового, Антона Чехова, Тараса Шевченка, Юрія Яновського та інших майстрів художнього слова. Важливим здобутком у сфері дослідження власних назв у науково-фантастичному тексті є робота О. Ю. Андрієнко, яка описала особливості функціонування пропріальних одиниць у фантастичних творах російських письменників І. Сфремова і братів Стругацьких.

Незважаючи на значну кількість досліджень, виконаних у сфері власних імен, твори українських письменників-фантастів і досі не потрапили в поле зору ономастів, що й зумовлює актуальність теми нашої наукової розвідки.

Олександр Павлович (Олесь) Бердник – відомий український письменник-фантаст, автор понад двадцяти творів. Одним з надзвичайно цікавих фантастичних робіт О. Бердника є фантастична повість "Поza часом і простором", яка й стала об'єктом детального ономастичного дослідження. Предметом аналізу є власні назви, що використовуються автором у творі.

Повість містить 28 різноманітних власних назв, які вживаються 523 рази. Найбільш часто фіксуються антропоетоніми (422, що становить 80,6% від загальної кількості слововживань). На другому місці –

космоетоніми (77; 14,7%). Епізодично фіксуються хоропоетоніми (11; 2,1%), гідроетоніми і теопетоніми (по 6; 1,2%); едітоетонім зустрічається один раз (0,2%).

Очевидно, що О. П. Бердник багато уваги приділив добору власних назв, оскільки кожна з них несе певне смислове навантаження, важливе для цілісного розуміння твору.

Детально розроблена письменником антропонімічна система повісті є одним з найцікавіших компонентів твору. Серед антропоетонімів найбільш вживаним є прізвище та ім'я головного героя – *Барвицький* (119 фіксацій). *Святослав* (110). Крім того, у творі використано й інші особові назви. Передусім це імена: коханої головного героя *Мері* (85) *Стін* (1), мільярдера *Рогена* (47), академіка *Копилова* (46), сина Святослава Барвицького *Віктора* (12) та академіка *Мільтона* (2). Походження використаних у творі імен різноманітне: тут зафіксовано слов'янську, ірландську, латинську і давньоєврейську особові назви.

Ім'я головного героя – *Святослава* – за походженням є слов'янським: від *свят-* – "святий" і *слав-* – "слава". Словник пропонує такі форми імені: *Святко, Святусь, Слава, Славко, Славцо, Славик, Славчик* [2, 97], і кожен варіант вказує на певне ставлення до людини. Але О. П. Бердник недаремно у повісті вживає лише першопочаткову форму імені, підкреслюючи цим, на нашу думку, висоту героя свого твору.

Цікавою є лінгвопсихологічна характеристика імені. Зокрема, передбачається, що Святослав повинен мати рухливий емоційний характер. Іноді може бути нестриманим і навіть різким, але він не злопам'ятний і не мстивий. Одна з основних і яскравих рис характеру Святослава – його ділова хватка. Він чудово розбирається у фінансових питаннях, має аналітичний розум і вміє приймати правильні рішення. Не терпить безвідповідального, халатного ставлення до роботи. Цінує в людях ділову якість, обов'язковість і конкретність. Святослав небагатослівний, не витрачає час на порожні розмови й не дає пустих обіцянок. Розпочату справу завжди доводить до кінця. Святослав дуже незалежний і самостійний, завжди розраховує тільки на власні сили. Він нікому не дозволить керувати собою, нав'язувати свою думку. Завжди думає своєю головою й робить так, як сам вважає за потрібне.

Святослава поважають колеги і друзі. Завдяки колосальній силі волі, тверезому розуму, терпінню та працьовитості він досягає великих успіхів у кар'єрі. У будь-якій ситуації Святослав зберігає свою гідність. Уміє впливати на інших людей. Невдачі й промахи не можуть змусити його відмовитися від наміченої мети.

До питання про шлюб Святослав підходить дуже серйозно, відповідально та продумано, як і

до будь-якого свого вчинку або рішення. Він довго придивляється до своєї майбутньої дружини, боячись невдалого шлюбу. Святослав ревнивий, але намагається не показувати цього. Іноді його родині не вистачає уваги Святослава, тому що більшість часу він усе-таки присвячує роботі. Зрад не прощає [1, 423–424].

Якщо з'ясувати характер героя за літерами, які теж нібито несуть в собі певне значення і відповідно мають вплив на долю людини з таким іменем, то можна отримати таку лінгвопсихологічну характеристику *Святослава*:

С – людина піклується про міцну матеріальну забезпеченість, тому володіє здоровим глуздом у своїх судженнях. Схильна до владності, примхлива. Намагається усвідомити своє істинне призначення в житті;

В – людина легка у спілкуванні, комунікабельна і реально сприймає дійсність. Вона відчуває єдність із природою, тому часто обирає творчу професію;

Я – людина з яскраво вираженим почуттям власної гідності, яка прагне викликати любов і повагу всіх оточуючих людей. Намагається завжди досягнути бажаної мети;

Т – людина творча, чутлива, схильна до інтуїції, прагне завжди знайти правду, хоча її бажання не завжди збігається з можливостями. Це буква-хрест, яка означає швидкоплинність життя. Тому людина боїться, що не все встигне і поспішає зробити щось уже сьогодні;

О – людина із сильними і глибокими почуттями, яка вмє поводитися з грошима, яка прагне до самопізнання і з'ясування свого призначення. Має багату інтуїцію та здатність відокремлювати головне від другорядного в житті;

Л – людина витончена, схильна до прекрасного, що володіє неабиякими артистичними і художніми здібностями. Завжди ділиться з партнером своїми знаннями і відчуттями. Намагається знайти своє істинне призначення в житті;

А – означає початок. Сильна людина, яка бажає щось розпочати і здійснити, що шукає духовний і фізичний комфорт.

На нашу думку, автор своєму головному герою дав ім'я *Святослав* влучно, оскільки і звукосимволізм особової назви, і її лінгвоетимологічна характеристика відповідають характеру героя, який постає перед нами зі сторінок повісті. *Святослав Барвицький* є втіленням цілеспрямованої особистості, яка може стати прикладом того, як треба ставити перед собою мету і досягати її реалізації.

Не менш важливим аспектом нашого дослідження стали граматичні функції власних назв, зокрема імені головного героя. Антропопоетонім *Святослав* переважно вживається у ролі підмета (суб'єкта висловлювання): *Святослав весь поринув з головою в науку, рано одержав вчений ступінь і*

став професором; Святослав втомлено зупиняється, важко дихає... Не менш продуктивні функції прямого і непрямого додатка (об'єкта висловлювання): Страшна глибина відчувається, як поглянеш у небо, але це не лякає Святослава... Він був дуже подібний до Святослава та неузгодженого означення (атрибутивної синтаксеми): Легенький вітрець нестить обличчя Святослава, заколисує його, Вона підіймає свою тонку прозору руку, прикладає до чола Святослава.

Син головного героя носить ім'я *Віктор*, що у перекладі з латинської мови означає: *victor* – “переможець”. Існують такі форми цього імені – *Вікторко, Вікторонько, Вікторочко, Вікторчик, Вітя, Вітько, Вітька, Вітьок, Вітічка* [2, 47]. Знову ж таки, у повісті практично відсутні варіанти цього антропопоетоніма.

Лінгвопсихологічна характеристика антропономінації свідчить, що це ім'я наділяє свого власника запасом активної енергії. Він найчастіше імпульсивний і рвучкий, однак у потрібний момент Віктор уміє зібратися, зосередитися й підійти до проблеми серйозно. Іноді чоловіки з таким іменем здатні на необдумані вчинки, захопившись якою-небудь ідеєю, причому можливі труднощі Віктора не лякають і не зупиняють. Однак кожен промах, кожна невдача вчить Віктора більш серйозно й обережно підходити до справ наступного разу. Як правило, Віктор – незалежна й дуже волелюбна людина. Вона воліє думати своєю головою, приймати свої рішення, не піддаючись чужому впливу [1, 276].

Порівнявши наведені вище дані з характером героя повісті, можна встановити майже повну їх тотожність.

Такий самий висновок можна зробити і про *Мері*. Ім'я етимологічно подібне до української особової назви *Марія*, давньоєврейської за походженням: можливо, від *marā* – “чинити опір, відмовлятися, заперечувати” або від *marag* – “бути гірким” чи *trugut* – “кохана, бажана” [1, 158]. Словник фіксує чимало варіантів цього антропопоетоніма, однак у повісті уже традиційно фіксується одна форма імені (і лише один раз – прізвище героїні).

У жінок, які носять ім'я *Марія* (та інші його варіанти, зокрема *Мері*) багатий внутрішній світ, часто наповнений глибокими особистими переживаннями [2, 127].

Немає детальних відомостей про *Рогена*, крім того, що це ірландський за походженням антропонім, який вказує на рудий колір волосся (*rogan* – “рудий”), що теж збігається з реаліями повісті О. Бердника.

Як бачимо, особливістю створеної О. П. Бердником антропосистеми є функціонування запропонованих автором антропопоетонімів, які мають відповідники у сучасному антропоніміці. Лінгвопсихологічні

характеристики імен відповідають характерам, які автор зобразив у своєму творі.

Ще однією особливістю фантастичної повісті О. П. Бердника є те, що космоліт, який є науковим досягненням С. Барвицького, не отримав жодної назви. Натомість, за задумом автора, у повісті використовується значна кількість космопоетонімів. Передусім це планетопоетоніми (*Земля* – 35; *Марс* – 4; *Венера* – 3; *Юпітер* – 1; *Плутон* – 1), астеропоетоніми (*Сонце* – 6, *Сиріус* – 5), а також галактикопоетоніми (*Всесвіт* – 16) і сателітопоетоніми (*Місяць* – 6).

Жодних специфічних атрибутів, пов'язаних з денотатами космопоетонімів, у творі немає. Додаткові екстралінгвальні характеристики цілком збігаються з реальними. Наприклад, про *Сиріус* (перше місце призначення космольота Барвицького) відомо, що його світність у 22 рази більша, ніж Сонця, видима зоряна величина – 1,46. Відстань до Землі становить 2,64 парсек, або 8,6 світлових років. Сиріус – це візуально подвійна зоря, тобто зоря, що має зорю-супутника, яку можна безпосередньо спостерігати в телескоп.

Ці дані підтверджує й етимологія оніма: *Сиріус* α *Великого Пса* (латинська форма *Sirius*: давньоєгипетська *Conm*, або менш вірно – *Comic*; аккадською назва – *Как сі ді* (“стріла”) – “найяскравіша зоря на небі, подвійна зоря”.

Таким чином, всі власні назви, зафіксовані у фантастичній повісті О. П. Бердника “Поza часом і простором”, утворюють цілісну і зрозумілу онімну картину. Кожен поетонім влучно підібраний автором і підкреслює певні риси героїв.

При дослідженні поетонімікону фантастичної повісті “Поza часом і простором” стало очевидним, що й надалі слід працювати над вивченням ономастикону творів цього жанру, створених як О. П. Бердником, так і іншими українськими письменниками-фантастами.

1. Ісат Ю. А. 2500. Чоловічі та жіночі імена: Походження, значення, вибір / Ю. А. Ісат. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2005. – 560 с.
2. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник. Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка. 1996. – 335 с.
3. <http://www.secret-names.ru/ukr/value-of-letters-of-your-name.html>

In the article the basic aspects of research of the proper names in artistic texts are reflected. The purpose of this investigation is research of common onomastic units in works of Ukrainian writers-fantasies, who were not under intent attention of researchers until now.

Key word: literary onomastics, proper name, anthropopoetonym, kosmopoetonym.

В статті освітлені аспекти дослідження власних назв у художественних текстах. Целью изучения является анализ ономастических

единиц в повести украинского писателя-фантаста Олеса Бердника.

Ключевые слова: литературная ономастика, имя собственное, антропопоетоним, космопоетоним.

УДК 811.161.2'373.21

ББК 81.411.1-314

Марта Максимюк

ТОПОНІМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ В РОМАНІ В. КОЖЕЛЯНКА “КОНОТОП”

У статті аналізується використання топонімів у романі В. Кожелянка “Конотоп”, описано функції топонімів, їх специфіку і роль як одного з елементів текстотворення.

Ключові слова: топонім, онімний простір, функції топонімів.

Роман “Конотоп”, написаний 1998 року, продовжує творення В. Кожелянком “альтернативної історії” України. Літературні критики називають твір взірцем майстерної белетристики в жанрі альтернативної історії. У цьому романі Кожелянко відправляє головного героя – вільного журналіста Автовізія Самійленка – у минуле, у 1659 рік. Саме тоді, 28 і 29 червня, відбувалася битва під Конотопом, названа пізніше Конотопською (“була битва року Божого 1659-го, дня 28-го і дня 29-го теплого місяця червня, що його ще йїунем називають” [4, 128]). Подальша історія подана у вигляді газетних статей Автовізія, який, замість написання тільки замовлених репортажів для “Ночі”, пише у всі видання, які згодні йому платити: патріотичні, проукраїнські, промосковські, сіоністські, терористичні, проамериканські, промусульманські і т. д., стилізуючи, пристосовуючись під формат кожної газети [7].

Роман В. Кожелянка “Конотоп”, за словами автора, – це своєрідний місток між “Дефілядою в Москві”, події якої відбуваються під час Другої світової війни, та “Людинцем пана Бога”, де зображено “сучасну” Україну.

Топонімія роману “Конотоп” відображає ареал подій, про які розповідається в творі. Хоча, традиційно для В. Кожелянка, роман “охоплює” топонімією чи не весь світ – і Україну з її ойконімами, гідронімами, і т. д., і Європу, і Америку, і Азію. Але значна частина онімів є топонімами “заднього плану”, вони лише згадуються в тканині тексту або мовленні персонажів.

Як відомо, оніми займають провідне місце серед інших мовних засобів текстотворення, отож письменники активно (свідомо чи підсвідомо) залучають їх для побудови свого,

авторського, світу в тексті твору. "Альтернативна історія" В.Кожелянка передбачає використання різних видів онімів, оскільки саме власні назви стають визначальними чинниками хронотопу твору. На цю особливість уживання літературних онімів указує зокрема В.Калінкін: "Кожен онім, як відомо, крім виконання властивої йому власне номінативної функції, виступає „транспортним засобом“, який доставляє в текст набір акумульованої історичної, етнографічної, географічної, конотативної й іншої супровідної (супутньої) інформації, й тому бере участь поряд з іншими засобами в оформленні хронотопа літературного твору" [3, 84].

Належність романів В.Кожелянка до постмодернізму, а також жанр "альтернативна історія", зумовлюють особливу манеру використання власних назв письменником. Майстерне вписування різних онімів у контекст, явна та прихована їх алюзійність, іронічність і гротеск – усе це належить до яскравих рис ідіостилу В.Кожелянка. Цікавість для дослідника становить розкриття функціонально-стилістичного навантаження онімів у творах, це зумовлено ще й важливістю ролі пропріальної лексики в текстотворенні, оскільки часто саме власні назви допомагають краще зрозуміти авторський задум. На сьогодні романи В.Кожелянка не були предметом комплексного аналізу ономастії (є лише праці, присвячені антропонімам, але онімний простір не обмежується тільки антропонімами), тому вважаємо дослідження онімії романів письменника важливим і потрібним для кращого прочитання та розуміння його творів.

Як і в інших романах, у "Конотопі" В.Кожелянка – україноцентрист. Він творить свою, "альтернативну Україну", і онімія стає в цьому процесі вдячним матеріалом. *Суверенна Соборна Самостійна Україна-ненька, Українська Держава, Ненька-Славна Україна, Українська імперія, Вітчизна, Києворуська імперія, Український гетьманат, Велике Руське князівство, Козаччина, Малоросія* – усе це ВН (власні назви) на позначення одного денотата – України. Як бачимо, створені автором оніми охоплюють широкий спектр за стилістичним забарвленням – від помпезно-претензійних (*Українська імперія, Києворуська імперія*) до патріотично-інтимних (*Україна-ненька, Ненька-Славна Україна*). Це дає можливість письменнику в кожній конкретній ситуації використати найбільш вдалий для даного контексту онім, а також передати найрізноманітніші відтінки ставлення різних персонажів до поіменованого денотата.

Топоніми *Держава, Українська Держава, Ненька-Україна, Самостійна Соборна Україна* виконують, окрім основних для топонімів ідентифікаційної та локалізуючої функцій, ще додаткові стилістичні функції. Ці оніми мають

піднесено-патріотичне смислове навантаження. Вони передають загальне для романів В.Кожелянка ставлення головних персонажів (і, певно, самого автора) до України як найбільшої цінності.

Спробуємо з'ясувати функціональне навантаження топонімів на позначення України (запозичених з реальної ономастики та створених автором), розглянувши їх у контексті роману "Конотоп".

Загальновідомо, що неоднакові оніми використовувалися для називання України в різні історичні періоди. Отож, закономірно, що вибір відповідного топоніма в романі часто диктується необхідністю коректно вписати оповідь про зображувану подію (Конотопську битву) у контекст певної частини тексту – репортажу Автовізія Самійленка для ЗМІ різного спрямування. Стилістичні особливості онімів, як слушно зауважують дослідники [1], залежать від індивідуальної манери письменника, його особистості та культурно-історичної епохи, до якої належить автор. Отже, не дивно, що серед згаданих вище онімів на позначення України майже на 100% ужито авторські варіанти. Належність В.Кожелянка до постмодернізму зумовлює насиченість його текстів різностильовою лексикою, у т.ч. й онімною, її неоднозначну алюзійність.

Сам макротопонім *Україна* використано в романі 101 раз. Цей онім виконує, зазвичай, ідентифікаційну функцію.

Такі топоніми, як *Велике Руське князівство, Козаччина, Малоросія, УССР, Києворуський каганат* – це назви державних утворень на території сучасної України в різні часи. Зокрема, ВН *Козаччина* використано в розділі "Аллах – над нами, москва – під нами, перемога – за нами". Так іменує Україну в розмові про геополітику з Автовізієм Самуїл-огли, зять кримського хана Мамсир-мурза: "А з ким на півночі межує Козаччина?" [4, с. 213]. Така назва відображає тогочасні суспільні умови, адже найбільшою силою в Україні XVII ст. було козацьке військо, яке, водночас, ставало загрозою для татар і турків, оскільки козаки захищали землі України від набігів орди, а часто й самі ходили в походи на татар. Творення назви держави від апелятива *козак – Козаччина* (на зразок *Волощина, Московщина*) логічно вмотивоване.

Топонім *Велике князівство Руське* – історичний. Так було поіменовано Україну в Гадяцькій угоді, укладеній гетьманом Іваном Виговським з Польщею. Велике князівство Руське, згідно з Гадяцькою угодою, утворювали Київщина, Брацлавщина та Чернігівщина [5, 132]. У романі В.Кожелянка цей топонім використаний для називання території України. Онім *Велике князівство Руське* (і його варіант *Велике Руське князівство*) фіксуємо в тих частинах тексту, які співвідносні з історією.

Зокрема, ця ВН використовується в розділі "Реконструкція імперії: десять геополітичних віртуальностей". Тут Автовізію Самійленку моделює можливі варіанти розвитку подій після Конотопської битви. У "Віртуальності № 5" читаємо: "Велике князівство Руське (Україна) входить у Річ Посполиту на правах конфедерації спільно з Польщею і Великим князівством Литовським" [4, 177]. Цей же онім, лише зі зміненим порядком його компонентів, фіксуємо в розділі "Discursus de bello Moscovitico". В інтерв'ю Автовізія Самійленка з гетьманом Іваном Виговським на запитання журналіста про те, "якою Ви бачите Україну в майбутньому", гетьман відповідає: "Так, якийсь час ми, Україна, могли би бути в одній конфедерації з Польщею та Литвою, як Велике Руське князівство". Але тут же гетьман зауважує: "...я ж бо знаю, що конфедерація з Польщею – це суцільна війна. Як також з Москвою...". Тому майбутнє – "лише повна державна незалежність Самостійної Соборної України!" [4, 190]. Онім *Самостійна Соборна Україна* – авторський. Як відомо, така ВН не зафіксована жодним офіційним документом. Але В.Кожелянка творить цю назву для йменування України, передаючи таким чином прагнення українців до незалежності своєї держави, а вживання цього оніма гетьманом Іваном Виговським покликане передати думку про те, що бажання бачити Україну сильною самостійною державою було притаманне державним діячам ще у XVII ст. Тож бачимо, використання кожної ВН зумовлене контекстом, змістом висловлювання.

Топонім *Українська Держава* використано в романі 6 разів. Цю ВН фіксуємо в мовленні персонажів, зокрема головного героя Автовізія Самійленка: "Атож, містер гетьман, завтра ви зберете Всенародний конгрес українського народу і проголосите незалежну соборну суверенну Українську Державу!" [4, 173] (з репортажу Автовізія Самійленка "Як ішли ми до бою темненької нічки або Гармати били, а ми наступали" для газети "Шлях в Перемогу"). Цю ж ВН – *Українська Держава* – ужито і в розділі "Реконструкція імперії: десять геополітичних віртуальностей". Тут також використано й низку інших ВН: *Гетьманщина, Український гетьманат, "Велике Руське князівство", Велике Руське православне князівство, Русь-Україна, Держава, Україна-Русь*. У десяти "віртуальностях" журналіст моделює різні варіанти розвитку подій після Конотопської битви і відповідно до того, як діє гетьман І.Виговський, Україна у "віртуальностях" поіменована то *Велике князівство Руське*, то *Український гетьманат*, то *Україна-Русь*. Але всі ці ВН різняться між собою. І не тільки (не стільки) стилістичним забарвленням, а й внутрішнім змістом, адже в реальної ономастичі ці топоніми (наприклад, *Велике князівство Руське, Гетьманщина*) використовують для

називання різних історичних, географічних і політичних реалій. Адже в XVII ст. держави *Україна* в сучасному територіальному та політичному сенсі не існувало. Так, за УРЕ "Гетьманщина – територія Лівобережної України разом з м. Києвом, яка після Андрусівського перемир'я 1667 увійшла до складу Російської держави" [6, 15]. ВН *Велике князівство Руське* взагалі не фіксується ні Українською радянською енциклопедією, ні Великим радянським енциклопедичним словником, ні Радянською історичною енциклопедією. Подають цей онім лише українські історичні праці, підручники з історії України [2, 125].

Фіксуємо й такі історичні назви для позначення України, як *Малоросія, УССР, "Малоросійська губернія Російської імперії"*. Такими ВН Україна іменувалась у різні історичні часи, і, відповідно, ці оніми стали символами своєї епохи, їх використання в різних контекстах допомагає письменнику творити необхідні конотації, передавати "приховану" інформацію про персонажів чи їх ставлення до певних об'єктів, ситуацій тощо. Сприяє цьому й свідомо "викривлена" начебто на російський лад, транскрибовано-транслітерована назва – *"Малоросійська губернія Російської імперії"*, яка також допомагає відчутти несправжність, "альтернативність" світу, який творить у своєму романі В.Кожелянка.

Назву *Малоросія* використовує Автовізію Самойленков у репортажі "Епохальна битва народів чи банальна жабомишодраківка" для газети "Кієвські весті". Ця ВН використана двічі в цьому розділі, тут журналіст розглядає історичні події (і зокрема Конотопську битву) з погляду великоросійського шовінізму: "А остаточну крапку у закономірному процесі приєднання Малоросії до Російської імперії було поставлено через півстоліття під Полтавою..." [4, 185].

Назва *"Малоросійська губернія Російської імперії"* використана в ще одній статті виразно проросійського характеру – "Життя за царя Сказ про витязів землі Рускої – богатирів билинних та про татарів поганих, хохлаів зрадливих, ляхів-супостатів" Автовізія Самойлова для газети "Пульс Тушкіна". Цей онім використаний у "коментарях" журналіста, які вставлені між текстом "сказу" гусяра Хренніка Тіхонова. За допомогою введення в тканину тексту такого оніма автор може передати ставлення певних кіл, проросійськи, шовіністично налаштованих, до самостійності України і належності до Української держави Криму. Зокрема, у "коментарі" Автовізія Самойлова читаємо: "Питання Криму, до речі, досі не розв'язане, бо ця півострівна споконвічно великоруска земля чомусь належить до цього штучного державного утворення на землях Південної Росії, яке називається "Україна", замість того, аби носити

свою питому назву “Малоросійська губернія Російської імперії...” [4, 201].

Для називання України у XVII ст. використовували різні назви. Зокрема, у тексті роману “Конотоп” В. Кожелянко фіксує кілька з них: “Як людина менталітету XVII ст. він [Б. Хмельницький] собі й не уявляв, що може бути САМ правителем такої величезної території, яку навіть не знав достеменно як назвати (Україна. Князівство Руське, Черкащина, Гетьманщина тощо)...” [4, 184]. Тож бачимо, В. Кожелянко майстерно обіграє в своєму романі відсутність єдиної назви для позначення України в XVII ст., подає через роздуми видатного діяча того часу Б. Хмельницького варіанти називання належної до тогочасної України території, хоча історичної правди автор тут явно не дотримується, адже Велике князівство Руське з’явилося пізніше, за часів гетьмана І. Виговського в результаті укладання ним з поляками Гадяцької угоди, назва Гетьманщина з’явилася ще пізніше [6, 15]. Проте для постмодерного тексту зміщення часових і просторових реалій цілком допустиме, що дає можливість письменнику-постмодерністу використовувати для творення свого світу-тексту необхідні історичні факти, хай навіть і розведені в часі в історичній реальності.

Коли ж головний герой Автовізії Самійленко залишається сам на сам із собою, **Україна** тоді теж залишається для нього тільки **Україною**, або **Ненькою**, навіть у “малокультурному XVII столітті, де уявлення не мають про пиво в бляшанках і кулькові авторучки”: “...Я їхав верхи Україною XVII ст., по праву руку шумів Дніпро, по ліву – хилились трави безмежного степу...” [4, 223].

Використання В. Кожелянком у “статтях” журналіста Автовізії Самійленка великої кількості ВН на позначення України дає можливість автору, використовуючи пропріальну лексику, творити “альтернативну історію”, яка різниться акцентами в залежності від національно-політичного спрямування видання, для якого Автовізії підготував той чи інший матеріал.

Фіксуємо в романі ще низку цікавих топонімів. Це, зокрема, топоніми “У” та “М”. Ці ВН використані у романі в есею “**Країна “У” та оскощина “М”: наші корені різні**”. Читач, який хоч трохи цікавиться сучасною політикою, мимохить згадає книгу колишнього президента Л. Кучми “Україна – не Росія”. Узагалі, В. Кожелянко – майстер таких “алюзійних онімів мимохідь”. У наведеному “есею” Автовізії В. Кожелянко розмірковує про “походження, розвиток, онтологічне призначення та сакральне значення у матеріальному світі цих двох народів – українців та росіян, яких багато хто вперто хоче поєднати в одному спільному генеалогічному дереві, чи навіть розмістити на одній гілці” [4, 153]. Письменник коротко подає деякі факти з історії України, причому історія

тут розглядається з виразно проукраїнської точки зору, а наведені факти повинні сформувані в читача впевненість у тому, що “ми різні народи і наші корені – різні” [4, 154].

Оніми “У” та “М” уведені в текст есею “для зручності”, хоча цілком очевидно (у тексті не приховується, про які країни/нації йдеться), що “У” – Україна. “М” – Московщина, і, відповідно, автор творить назви для позначення народів: від “У” – у-вці, від “М” – м-ці.

“У” в есею виступає метрополією відносно “М”, у-вці – носії високої духовності, культури, освіченості. Як цілком очевидне, природне явище описано в есею процеси державотворення на території “У”: “Отже на “У” одна цивілізація замінює іншу” [3, 154], а “українська людність могла називатись по-різному: сармати, анти, гунни, слов’яни, русини...” [4, 154]. Тому автор використовує кілька ВН на позначення держав, які свого часу існували на цій території: **країна “У”, Кисворуський каганат, Кисворуська імперія, “Велике Литовське князівство”, “Річ Посполита”, Київська матір**. Вдаючись до футурології та моделюючи “таку собі шкціову картину майбутнього”, В. Кожелянко есеєм Автовізії Самійленка стверджує: “Через 300 років “У” – буде! У-вцям не аж надто важливо, як буде називатись держава на території від Сяну до Дону, і чи буде взагалі якась держава, але вільний у-вєць буде” [4, 157]. Тут за допомогою власних назв автор передає потаємні імперські прагнення українського державотворення (**Кисворуська імперія, Кисворуський каганат, Київська матір**, і опосередковано – за допомогою окреслення етнічних українських меж – “від Сяну до Дону”).

Отже, топоніми на позначення України в романі В. Кожелянко репрезентують підхід письменника до творення “альтернативної історії” України та виступають яскравими показниками специфіки його онімного письма, творячи разом з іншими класами ВН онімний простір роману. Проведений аналіз доводить, що використання топонімів залежить від змісту та тематики твору, контексту, у якому вживається конкретний онім. Специфіка топонімів у художньому творі також полягає в посиленні локальної характеристики співвідношення “персонаж – місце дії”, у створенні ефекту реальності (чи ірреальності) зображуваних подій. Важливу роль у доборі та творенні В. Кожелянком онімів відіграє належність його романів до постмодерної літератури, яка, як відомо, характеризується алюзійністю, іронічністю, гротесковістю тощо.

1. Діц В.О. Онімний простір роману Юрія Винничука “Мальва Ланда” / В.О. Діц // Studia Slavistica. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка: зб. наук. ст. – Ужгород, 2009. – С. 267-272.
2. Історія України. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.

3. Калинин В.М. От литературной ономастики к поэтономологии / В.М. Калинин. – Логос ономастики. – № 1 (1), 2006. – Науковий журнал. – Донецьк, 2006. – 130 с.
4. Кожелянко В. Дефіляда. Романи / В. Кожелянко. – Львів: Кальварія, 2007. – 384 с.
5. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
6. Українська радянська енциклопедія. Т. 3. – К., 1979. – 552 с.
7. <http://bookland.net.ua/book.php?id=2115>

In the article is analyzed the using of toponym's in the novel by V.Kozheliyanko "Konotop", described the functions of toponyms, specific and role toponyms as one of the elements of text formation.

Key words: toponym, onyms space, functions of toponyms.

В статті аналізується використання топонімів в романі В.Кожелянко "Конотоп", описано функції топонімів, їх специфіку і роль як одного з елементів текстообрання.

Ключевые слова: топоним, онимное пространство, функции топонимов.

УДК 811.161.2'373.231+821.161.2.08

ББК 81.411.1-32+83.3 (4 Укр)6-8

Жанна Воробей

ВЛАСНІ ІМЕНА УКРАЇНЦІВ-ХОЛМШАКІВ У РОМАНІ Й. СТРУЦЮКА “ГУЧВА”

Стаття присвячена аналізу власних імен українців-холмшаків роману “Гучва” Й. Струцюка

Ключові слова: Холмщина, антропонім, ім'я, онім

Як відомо, власне найменування в художньому творі набуває особливих конотацій та різних стилістичних функцій. Літературно-художній онім – вторинний, він завжди виникає завдяки ретельному добору відповідно до конкретних подій, обставин чи характеру персонажа, такий антропонім інколи перетворюється на своєрідний троп. Звісно, аналіз цієї одиниці допомагає глибше зрозуміти образ, “зануритися” у процес творчості письменника. Крім цього, художня література може бути одним із джерел вивчення динаміки, мотивів та способів найменування людей у певні історичні періоди.

На нашу думку, цінним і результативним буде аналіз власних особових імен персонажів роману Й. Струцюка “Гучва”, адже зображені в ньому події відбуваються на Холмщині, сучасний іменник якої мало вивчений через виселення української людності в 1944-1947 роках. Частково у своїх студіях цієї проблеми торкалися Г. Вишневецька та П. Левчук, досліджуючи антропонімікон містечка Тишівці [2, 144], та Г. Бачинська у дисертації “Антропонімікон

переселенців з Польщі на Тернопільщину” [1]. Отже, реєстр власних особових імен українців роману “Гучва” може певним чином доповнити холмський іменник, оскільки Й. Струцюк, уродженець цих місць, сам пережив утрату своєї малої батьківщини.

Мета нашої роботи – цілісний аналіз власних особових імен українців-холмшаків історичного роману “Гучва”. У дослідженні ми не ставимо завдання вияснити реальність чи вигаданість імен персонажів та їхнє місце у структурі сюжету – насамперед нас цікавить відтворення письменником системи іменника його батьківщини.

Оскільки “Гучва” – історичний роман про українську Холмщину 40-х рр. ХХ ст., то закономірно, що у ньому відображений / зафіксований насамперед український антропонімікон. Отож, іменник українців-холмшаків становить 72% від загальної кількості власних імен персонажів твору, крім цього, зрозуміло, використано власні імена сусідів-поляків (*Казимир, Каня, Марися, Мечислав, Станіслав* та ін.) і росіян (*Мишка*).

Виділений нами для аналізу антропонімічний словник на 91% представлений християнськими іменами, серед яких найбільша кількість припадає на грецькі за походженням оніми (65%: *Євген, Євлогій, Ксеня, Настуня, Нестор, Олексій, Сидір, Степан, Трохим* і т.п.), значно менше давньоєврейських (20%: *Аврамій, Манька, Гавриїл, Матусь, Іван* і т.д.) та латинських (6%: *Марко, Текля, Северин* і т.п.), трапляються також імена слов'янського походження (*Волода, Віруня, Надійка, Ярослав* та ін.).

Етимологія запозичених антропонімів невідома читачеві, письменник і не має наміру розкривати їхнє походження, тому вибір імені ніяк не впливає на характеристику персонажів. Для письменника тут важливий інший фактор: правдиво відобразити антропонімікон Холмщини насамперед через уживані варіанти офіційних імен, за допомогою яких передати складні стосунки між героями твору.

На позначення 78 персонажів роману вжито 53 власних імені, з яких 33 офіційні форми і 31 розмовний варіант (*Віруня, Володька, Гандзя, Гриць, Катруся, Ксеня, Малашка, Манька, Павелко* та ін.). При цьому жіночих розмовних варіантів значно більше, ніж чоловічих (61% від загальної кількості варіантів імен). Чоловічі імена здебільшого вжиті в офіційній формі: *Богуслав, Василь, Дем'ян, Євген, Іван, Касіян, Лев, Микита, Микола* та ін.

Жіночі варіанти імен утворені переважно за допомогою:

а) суфіксів **-к-а** (*Зонька, Малашка, Манька, Маринка, Надійка, Панаска, Тацька, Христинка*), **-ун'-а** (*Віруня, Настуня, Христуня*), **-ус'-а** (*Катруся*);

б) внаслідок усичення кінцівки слова (*Ксеня < Ксенія, Оля < Ольга*);

в) усічено-суфіксальні деривати (*Степка* < *Степанида* + суфікс *-к-а*, *Солоха* < *Соломія* + суфікс *-ох-а*).

Чоловічі варіанти імен утворені за допомогою:

а) суфіксації: *-к-о* (*Павелко*, *Славко*, *Федірко*, *Юзько*);

б) внаслідок усічення початку чи кінцівки слова (*Волода* < *Володимир*, *Геньо* < *Євген*, *Стах* < *Євстахій*);

в) усічено-суфіксальні утворення (*Геник* < *Євген* + *-ик*, *Володька* < *Володимир* + *-к-а*, *Матусько* < *Матвій* + *-ус'-о*, *Гриць* < *Григорій* + *-ц'*).

Отже, для творення варіантів імен використані ті ж способи, що характерні для української антропонімії в цілому. Часто за допомогою таких форм автор виражає свою емоційну оцінку персонажа або один герой висловлює своє ставлення до іншого.

Здрібніло-пестливими варіантами у "Гучві" названо рідних, близьких, тих, кому симпатизують. Ось як *Зонька Кужелева* згадує своїх сестер: "Простіть, мої і мамо, і тату, і сестрички мої *Оля*, *Надійка*, *Маринка*, *Текля*, *Катруся*, *простіть*" [4, 83]. Пестливість передають також варіанти чоловічих імен: *Геньо*, *Матусько*, *Федірко*, *Юзько* і т. п.

Деякі варіанти власних найменувань поряд із оцінювальною функцією, що виявляється у вираженні ставлення до персонажів, виконують ще й розрізняльну. Так, у романі "Гучва" двома різними формами одного імені названо матір і доньку – відповідно *Христинка* і *Христуна*.

Окрім цього, деякі власні імена мають протиставлення церковна форма – сучасна офіційна (літературна), передусім це стосується власних найменувань священнослужителів (*Аврамій* – *Аврам*, *Гавриїл* – *Гаврило*). Раніше суфікси, ужиті в цих антропонімах (-ій, -іл), виконували функцію словотвірної адаптації запозичених імен, але з часом були усічені. Уживання онімів із такими формантами тепер надає їм відтінку урочистості та "церковності". Це ж засвідчує й офіційний варіант застарілого імені *Євлогій*, яким у творі теж названо священника.

Виселені переважно на південь України холмшаки-забужани впродовж 1944-1946 рр. уже через кілька літ намагаються повернутися на власну землю або хоча би бути ближчими до неї, тому осідають на території, прилеглій до новоствореного кордону по лінії Керзона, насамперед у сучасній Волинській області. Тому паралелі до варіантів імен, ужитих у творі "Гучва", знаходимо в порубіжних областях. Про це свідчить і географія цих онімних одиниць: за "Словником українських імен" І. Трійняка [5] та "Словником варіантів власних імен північно-західної України" [3], відповідники до варіантів імен українців-холмшаків нині найбільш поширені в таких регіонах: у Волинській області – 17 відповідників (52%): *Володька*, *Гавриїл*, *Геньо*, *Геник*, *Зоня*,

Малашка, *Марко*, *Матусько*, *Оля*, *Павелко*, *Панаська*, *Славко*, *Солоха*, *Степка*, *Таця*, *Христуна*, *Юзько*; у Львівській області – 8 відповідників (24%): *Геньо*, *Геник*, *Зоня*, *Маринка*, *Павелко*, *Славко*, *Таця*, *Христуна*; у Тернопільській області – 7 (21%): *Волода*, *Гриць*, *Геник*, *Зоня*, *Маринка*, *Стах*, *Таця*; в Івано-Франківській – 7 (21%): *Геньо*, *Геник*, *Марко*, *Павелко*, *Славко*, *Федірко*, *Юзько*; у Чернівецькій – теж 7 (21%): *Геньо*, *Зоня*, *Маринка*, *Оля*, *Стах*, *Славко*, *Юзько*; у Рівненській – 6 (18%): *Аврамій*, *Геник*, *Зоня*, *Малашка*, *Павелко*; в Полтавській – 6 (18%): *Аврамій*, *Гавриїл*, *Манька*, *Славко*, *Солоха*, *Фенька*. Лише поодинокі неофіційні варіанти імен, ужиті у творі Й. Струцюка, мають паралелі у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Херсонській та Хмельницькій областях.

Склад населення Холмщини, довготривале контактування українців із поляками, насильне насадження нашим співвітчизникам чужої мови – усе це зумовило часткове переймання елементів чужої культури, що не могло не відбитися і на місцевому іменнику. У романі "Гучва" зафіксовано використання польських варіантів імен корінними українцями, пор.: *Геньо* < *Євген*, *Юзько* < *Йосип*. Зауважимо, що деякі українські форми імен засвідчені і на території Польщі, тобто відбувається своєрідний обмін: *Ksenia* – офіційне (пор. з укр. *Оксана*), *Mańka* < *Mařia*, *Marko* < *Marek*, *Ola* < *Olga*, *Stach* < *Stanisław*, *Stefka* < *Stefania*, *Zońka* < *Zofia* [6].

Як уже зазначали, більшість імен у "Гучві" вжиті в офіційній формі. Зазвичай "канонічні" форми антропонімів стилістично нейтральні, та у деяких випадках вони можуть набувати позитивних конотацій, зокрема в мовленні мешканців сільської місцевості використання повної форми може свідчити про повагу адресанта до адресата. Наприклад, у романі до *Ярослава Мудрого* (однозвучне прізвище з ім'ям київського князя) односельчани звертаються, використовуючи лише офіційне ім'я, підкріплене поважним епітетом *Мудрий*, хоча він сам себе називає *Славком*: "Вітання від *Славка Здуна* *Запам'ятати, здається, не трудно. Тільки не переплутай*" [4, 56]. А от *Забужняка* поза очі називають російським варіантом *Альошка*, що повністю втратив пестливість (тут дедемінутивний суфікс *-к-а*), хоча "в очі" звертаються до нього *пане Олексію*.

Дослідивши антропонімікон переселенців, що мешкають на Тернопільщині, Г. Бачинська виявила, що найпопулярнішим чоловічим іменем у середині ХХ ст. на території Закарзоння було ім'я *Іван*. До найпоширеніших чоловічих імен першого десятка належали: *Іван*, *Михайло*, *Василь*, *Степан*, *Петро*, *Дмитро*, *Микола*, *Григорій*, *Йосип*, *Андрій*, серед жіночих імен – *Марія*, *Анна* (*Ганна*), *Катерина*, *Єва*, *Текля*, *Параска*, *Анастасія*, *Софія*, *Юлія*, *Олена* [17, 1]. Майже така ж частотність цих антропонімів і в романі Й. Струцюка "Гучва". Так, ім'я *Іван* у романі номінує п'ятьох осіб, *Степан* з

його жіночим варіантом *Степка* – чотирьох, *Володимир*, *Євген*, *Петро* – трьох, *Микита*, *Павло*, *Юзько*, *Юрій* – двох. Антропонімом *Катерина* (двічі у формі *Катруся* + офіційна форма) названо трьох осіб, *Гандзя* – двох, стільки ж припадає на імена *Марія* (у формах *Манька* і *Маруся*) та *Текля*.

Незважаючи на те, що будь-який літературний твір та всі його елементи, в тому числі й антропонімон, – це відображення суб'єктивного бачення письменником дійсності. Й. Струцюк зумів добитися максимальної об'єктивності опису історичних подій минулого. Власні імена, вжиті у романі "Гучва", функціонують за принципами реального українського іменника середини ХХ ст., що дозволяє досить повно охарактеризувати антропонімон Холмщини.

1. Бачинська Г. В. Антропонімікон переселенців з Польщі на Тернопільщину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – "Українська мова" / Бачинська Г. В. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
2. Вишневецька Г. П., Левчук П. П. Холмщина і Підляшся / Г. П. Вишневецька, П. П. Левчук. – К. : Пульсари, 2007. – 192 с.
3. Словник варіантів власних імен північно-західної України / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 372 с.
4. Струцюк Й. Г. Гучва / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2001. – 121 с.
5. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 508 с.
6. Słownik: wielka księga imion // <http://leksykony.interia.pl/imiona>

The article is devoted to the analyses of the proper names of Ukrainians from Kholm of J. Struciuk novel "Huchva".

Key words: Kholm, anthroponym, proper name, onym.

Стаття посвячена аналізу власних імен українців-холмшаків романа "Гучва" Й. Струцюка.

Ключевые слова: Холмщина, антропоним, имя, оним.

УДК 811.161.2:81'373.2

ББК 81.2 Ук-3

Наталія Дорогович

ЕКСПРЕСИВНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНСЬКИХ ПІСНЯХ

У статті розглядаються семантичні та прагматичні особливості реалізації експресивного потенціалу власних назв у текстах українських повстанських пісень 40 – 50-х років ХХ століття.

Ключові слова: онім, експресивність, конотація, оцінка, українська література резистансу.

Власні назви займають особливе місце в лексичній системі мови, адже являють собою, можна сказати, вербалізовані знаки культури. Це зумовлено тим, що семантика оніма включає інформацію енциклопедичного характеру, історично усталені асоціації, фонові знання про об'єкт у певному соціально-культурному середовищі. Саме тому оніми характеризуються значним експресивно-стилістичним потенціалом (окремі дослідники навіть розглядають емоційно-експресивні можливості власної назви як складову її семантики [16, 319]), що найбільш повно проявляється в художньому просторі тексту. В україністиці напрушення в галузі літературної ономастики (поетики оніма) пов'язані з іменами таких учених, як Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, В. М. Калінкін, Л. О. Белей, А. К. Мойсієнко, Л. І. Селіверстова, Т. М. Можарова та інших. До ключових понять належить термін поетонім, тобто власне ім'я (чи то в художньому, чи в газетно-публіцистичному тексті), що отримує переносно-образне, диференційно-узагальнене, емотивно-стилістичне значення. У такому розумінні поетонім повністю заступає запропонований Є. С. Отіним термін „конотонім“ [12, 221].

Метою дослідження є аналіз семантичних та прагматичних особливостей реалізації експресивного потенціалу власних назв у текстах українських повстанських пісень 40 – 50-х років ХХ століття. Аналіз передбачає врахування функціонально-семантичного, прагматичного та соціолінгвістичного аспектів. Актуальним принципом дослідження вважаємо етноцентризм, згідно з яким мова розглядається як система, що фіксує специфіку ментальності та культури певного етносу, а також світогляд, систему етичних та естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, стереотипів тощо [14, 168]. Без сумніву, пісенний доробок, присвячений національно-визвольним змаганням українців у 40 – 50-х рр. ХХ ст., займає особливе місце в українському фольклорі, а одночасно є продовженням давніх традицій народнопісенної творчості, зокрема традицій козацьких пісень та дум, стрілецьких творів. Специфіка цього пісенного пласту зумовлена передусім історико-політичними та культурними реаліями, у яких опинилися українці в першій половині ХХ століття, і яскраво проявляється як на сюжетно-тематичному рівні, так і на рівні мовотворчості.

Тексти українського резистансу фіксують різноманітні оніми, семантика яких позначена особливостями повстанського світогляду, суб'єктивним оцінюванням позначуваних фрагментів дійсності й ідейними настановами учасників національно-визвольних змагань. Адже вибір експресивних засобів у конкретному висловленні є прагматично вмотивованим і передбачає ілюктивну спрямованість комунікативних дій адресанта. Механізм породження експресивності тісно пов'язаний із

модальністю суб'єктивної оцінки та з ціннісними орієнтаціями особистості. На лексико-семантичному рівні мови експресивність (яка сприймається носіями мови як явище абстрактне) реалізується в таких семантичних субкатегоріях, як емотивність, оцінність (конотативний план), інтенсивність, параметричність (денотативний план), образність (емпіричний план) [2, 76]. Як зазначають дослідники, саме „конотативний аспект власної назви дозволяє простежити динаміку семантичних „зсувів“ і „нарошень“, зумовлених суспільно-політичними та культурними чинниками протягом певного історичного періоду“ [12, 209].

Аналіз онімної лексики засвідчив, що найчастіше вживаним, із різними відтінками значення, є поетонім *Україна / Вкраїна*. Промовистим видається той факт, що з проаналізованих 502 пісень лексема *Україна / Вкраїна* (трапляється також експресивний варіант *Вкраїнонька*) зафіксована в 308. Отож одним із ключових концептів повстанського світогляду є концепт БАТЬКІВЩИНА (причому вербалізується він також за допомогою таких слів і словосполучень, як *батьківщина, вітчизна, вітчизна, рідний край, рідна сторона, прабатьківська земля, українська земля*). Незважаючи на тодішній офіційний статус України як радянської соціалістичної республіки (чи неофіційний – як безправного сировинного придатку СРСР), у повстанських піснях вона виступає виключно як (потенційно) незалежна, могутня Українська держава з глибоким історичним корінням. Таке національно-патріотичне сприйняття України зумовлює різноманітні емоційно-оцінні конотації, що нашаровуються на денотативне значення лексеми. Експресивна аура власної назви посилюється за допомогою введення таких означень, як *вільна, незалежна, могутня, самостійна, соборна*. Так, в одному з повстанських маршів епіфорой звучить мета національно-визвольної боротьби: *Мета в нас єдина: // Державна Вкраїна; Мета в нас єдина: // Вільна Вкраїна; Мета в нас єдина: // Соборна Вкраїна* [8, 50 – 51].

Експресивно-стилістичні можливості етноніма *Україна* (а також назв таких знакових символів України, як *Дніпро, Карпати, Хортиця*) найбільш повно проявляються в тропейних структурах, що виступають чинниками семантичних видозмін власних назв: *Наші високі Карпати, // Наш другий батько Дніпро // Кличуть до зброї ставати, // Кличуть скидати ярмо* [8, 72]. Поетичний образ України твориться за допомогою метафоричного переосмислення дійсності: *І ми переможемо, Вкраїні повстанці, // Бо з нами іде наш народ. // Вкраїну ми нашу, як сонце уранці, // Підіймем до щастя висот* [8, 427]. Ідея національно-визвольних змагань („Здобудемо Українську державу або загинемо в

боротьбі за неї!“) істотно вплинула на різні аспекти повстанської творчості. Експресивну функцію в текстах пісень виконує патріотичний клич „Слава Україні!“, бо часто це були останні слова повстанців перед загибеллю: *Як заграли скоростріли, аж сосновий ліс дрижав. // „Слава! Слава Україні!“ – впає стрілець і закричав* [11, 114]. Найбільшим подвигом повстанці вважали віддати своє життя за Батьківщину, яку оспівували в образі матері, продовжуючи давню народнопоетичну традицію: *Стоїть гора кучерява, // Під кучером хата, // Коло неї моя мама // Процувала тата. // Кинув косу на покоси – // Пішов воювати, // Щоби неньці Україні // Воленьку придбати* [8, 166]. Заради рідної землі упівці покидали власні сім'ї, своїх матерів, часто навіть всупереч батьківській волі: *Ой хлопчики-плеканчики, де ви ся плекали, // Що вас таких молодийких до УПА прийняли? // Кожного з нас годувала матінка рідненька, // Закликала в УПА стати Україна-ненька* [3, 277].

Персоніфікація як один із найпродуктивніших прийомів увиразнення семантики оніма часто супроводжується звертанням до олюдноного об'єкта: *На синіх небесах // Кривавій зорі... // Заридала Україна // В московській неволі. // Не ридай, Вкраїно, // Не сумуй же, мати, – // Встали лицарі хоробрі // Тобі волю дати* [8, 367]. Цікаво, що в піснях-хроніках про загибель повстанця персоніфікований образ України (іноді важко розмежувати персоніфікацію та метонімію) використовується для оплакування полегло в бою. Зазначимо, що історичні пісні-хроніки, а таких у повстанському фольклорі чимало, із літописною точністю фіксують події та постаті (навіть імена та дати), що закарбувалися в народній пам'яті [див.: 18]. Ось наприклад: *Як побачив друг наш Влодко, // Що тільки німоти, // В той час крикнув: – Процай, краю, // Мені вже не жити (...). // Заридала Україна, // Українські діти: // – Ми за Влодка-партизана // Мусимось помстити* [10, 25 – 26]. Подібні експресивні конструкції мають давню традицію, і не тільки пісенну (вони характерні для козацьких пісень та дум відповідної тематики). Ось одна з перших відомих науці згадок етноніма *Україна*, пов'язана зі смертю князя Володимира Глібовича, 1187 р.: „За ним же Україна багато потужила“ [7, 343].

Звичайно, трагічне становище України в Другій світовій війні, антиукраїнська політика більшовицько-радянської влади, переслідування національно свідомих українців, зневага духовних цінностей чужинцями не залишилися поза сюжетною канвою повстанських пісень. Із цими подіями пов'язані різноманітні експресивно-оцінні конотації онімів. Відверто негативною є оцінка окупантів та їхньої злочинної ідеології (як більшовизму, так і фашизму), ворогів української національної ідеї, противників незалежності Української держави.

Образ ворога (а відповідно й концепт ВОРОГ) належить до ключових у літературі резистансу і в повстанських піснях зосереджується на постатях Сталіна й Гітлера – як уособленні ворожої влади, жорстокої тиранії, порівняймо: *Україна не для вас, гітлери і сталіни, // В Україні Самостійній буде жити народ вільний!* [8, 448]. Найбільша кількість негативних оцінних експресивів (експресивні епітети, перифрази, контекстуальні синоніми) припадає на означення Сталіна: *лютий Сталін, проклятий Сталін, проклятий кат Сталін, антихрист лютий Сталін, жорстокий Сталін-пес, червоний Сталін-цар, кривавий батько Сталін, Люципер клятий, Ірод кремлівський*. Експресивно насаженим є уривок із повстанської колядки, який можна розглядати як алюзію на відомий біблійний сюжет (про прихід Спасителя: у пісні порятунку народ очікує від Степана Бандери): *Ірод проклятий прийшов на Вкраїну, // Зробив із держави велику руїну, // Тридцять три роки Ірод панує, // На нашій Вкраїні вкраїнців мордує* [1, 9].

У піснях українського резистансу імена Сталіна та Степана Бандери функціонують як ідеологеми (спільною для обох антропонімів є сема 'вождь'), однак вони знаходяться на діаметрально протилежних полюсах оцінної шкали. Якщо С. Бандера в пісенному фольклорі виступає як провідник нації, патріот, герой [див.: 11], то Сталін – однозначно як тиран, диктатор, загарбник. Погоджуємося з думкою Л. І. Селіверстової, що імена на позначення історичних осіб (державних керівників, лідерів) мають широке поле конотативного значення, що зумовлюється насамперед авторським світобаченням [15, 6]. У цьому випадку можна говорити про колективний світогляд – бачення та оцінку частиною народу історичних постатей, за іменами яких закріпилися відповідні, стійкі для означеного періоду конотації. Цікавими є окремі випадки іронічно-саркастичного вживання імен Сталіна, Гітлера, Леніна та деяких інших політичних діячів у жартівливих піснях і переспівах: *Над Москвою хтось голосить, грозить і гуде, // Україну свата Йосиф, а вона не йде* [8, 352]; *Сидить бідний Муссоліні // Та й думку думає, // Королеві віддав владу, // Сам Гітлера має: // „Ах ти Гітлер, ти, чортяко, // Щоб ти провалився! // Через тебе я на старість // У дурні пошився“* [4, 209].

Серед онімів є чимало позитивно конотованих власних назв на позначення історичних осіб, які відіграли важливу роль у процесі державотворення Русі-України, а також тих, хто в різний час боровся за свободу й кращу долю народу: *Володимир (Великий); Наливайко (Северин Наливайко – козацький отаман, керівник повстання 1594 – 1596 рр. проти шляхетської Речі Посполитої); Тарас Трясило (перший гетьман нерестрових козаків Запорозької Січі, керівник козацько-селянського повстання 1630 р.); Павлюк (Павло Павлюк –*

гетьман нерестрового запорозького козацтва, очолював повстання в 1637 р.); *Гонта (Іван Гонта – провідник українського гайдамацького руху 1768 р., відомого під назвою Коліївщина); Максим (Максим Залізник – керівник гайдамацького повстання 1768 – 1769 рр.); Тарас, Кобзар (Тарас Шевченко); Семен / Симон Петлюра (Головний отаман військ УНР, голова Директорії УНР); Євген / Євген Коновалець (голова Проводу Українських Націоналістів); Тарас Чупринка (Роман Шухевич – головнокомандувач УПА, причому, його справжнє прізвище в піснях не виступає). Позитивна оцінка згаданих постатей експлікується в експресивно забарвленому контексті: *Спогадаймо час неволі, лихую годину. // Й тих, хто вміли боронити рідну Україну: // Наливайко, і Павлюк, і Тарас Трясило // Із могили кличуть нас на святе діло!* [8, 429]. Щодо антропонімів на позначення бійців УПА, то їхнє експресивне вживання в текстах пісень має оказіональний характер; повстанські прізвиська є передусім об'єктом дослідження антропоніміки [див.: 6].*

У значенні ворожого керівництва в текстах пісень вживаються топоніми, семантика яких часто увиразнюється експресивними епітетами: *страшний червоний Кремль, кривавий Кремль, Московщина, червона Москва, Москва клята* та інші номінації. Тут варто згадати про метонімічне функціонування назв тих структур, які підпорядковувалися фашистській та більшовицько-радянській владі й виконували їхні злочинні накази; експресивну функцію виконують і їхні похідні завдяки прозорій внутрішній формі й відповідному контекстуальному оточенню: *Гестапо* (таємна німецька поліція Третього Рейху в 1933 – 1945 рр.), *гестапівці, звірі НКВД* (Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР), *кати-енкаведисти, ЧК* (ЧК – місцеві органи Всеросійської надзвичайної комісії, карного органу більшовиків у 1917 – 1922 рр.), *орди чекістів, більшовицьке МВД* (Міністерство внутрішніх справ СРСР) та ін.: *Утікають гестапівці, близько азіяти // Несуть муки, смерть і голод у нашій Карпати* [1, 25]. Топонім *Москва (Московщина)* в поезії резистансу набуває символічного звучання та асоціюється з загарбницькою політикою: *Разом з нами в святім бою // Стануть всі народи, // Бо усім їм Московщина // Не дає свободи* [4, 97].

Ідея спільної боротьби за незалежність усіх радянських республік, прагнення вибороти соборну Українську державу звучить у багатьох повстанських піснях. У зв'язку з цим трапляються майстерні семантичні трансформації загальновідомих онімів, наприклад: *Єдиним могутнім девізом // Зітремо кордони збручів. // Державна – це кров і залізо, // Свобода – це вістря мечів!* [8, 59]. Саме по річці Збруч проходив державний кордон між

Російською імперією та Австро-Угорщиною, а в 1921 – 1939 рр. – між СРСР та Польщею, до складу якої входили українці Галичини. Ось тому названа річка в контексті символізує межу (не лише географічну) штучного поділу України на Східну та Західну, будь-який чинник розділення українців. Граматична форма множини як експресивний засіб поетики онімів сприяє виокремленню в них нових, символічних співзначень. Так, лексема *Сибіри / сибіри* символізує численні місця заслання українців на Схід за часів радянської влади та раніше, а також місця суворого ув'язнення в концентраційних таборах ГУЛАГу (Сибір, Соловецькі острови, Воркута, Коліма, Мордовія, Норильськ та ін.).

Окремо слід згадати про конфесійну лексику, яка вже навіть за своїм функціонально-стилістичним призначенням у межах художніх творів розглядається як піднесено-урочиста, стилістично маркована, експресивно забарвлена. У повстанських піснях і переспівах трапляється чимало власних назв релігійного характеру, аналіз яких свідчить не лише про глибоку побожність як одну з найважливіших рис української ментальності, а й про ширшу віру творців художніх текстів резистансу у святість ідеї національно-визвольних змагань. Значний експресивний потенціал притаманний назвам великих релігійних свят (*Святий Вечір, Різдво, архаїчний варіант – Рождество, Йордан, Зелений Свята*) і знакових національних християнських святинь (*Софія, Лавра, Почаїв, Зарваниця: В славіній Лаврі дзвони мовкли – // В підземеллях в'язнів товкли. // Рожденого всі благують, // Лиш у Нього надію мають // На життя* [8, 373]).

Особливо цікавими є повстанські колядки та великодні пісні, на матеріалі яких можна простежити семантичні модифікації онімів, пов'язані з переосмисленням енциклопедичної інформації та розширенням конотативного поля назв відповідно до ідейно-естетичного вектору творів. Так, теоніми *Бог, Бог Предвічний, Господь, Ісус Христос, Божий Син, Бог-Син, Месія, Спас* (і пов'язані з ними *Божя Мати, Божая Матінка, Пречиста Мати, Покрова, Боже Дитятко, Дитя Святе, Марія, Йосип, Святий Миколай, Ангели*) позначають не просто уособлення вищої сили, а покровителів української національної ідеї та захисників українського народу від агресорів фашистської та комуністичної ідеології (як відомо, атеїстичних за своєю природою): *Гей, в Україні вже дзвонять мечі, // Нумо до зброї ставаймо мерців! // Христос нам pomoже – катів переможем // І воля настане!* [8, 361]. Із таким трактуванням пов'язані численні звертання до Господа з проханням про волю, перемогу: *Нова радість стала, бо УПА повстала, // З нею повстане й Українська Соборна Держава. // Поможі їй, Боже, просимо тя нині, // Вибороти волю й долю нашій Україні!* [3, 243]. Також у творах зафіксовані поодинокі міфоніми

(*Немізіда, Прометей*), експресивних функціонування яких пов'язане з символічним значенням, що закріпилося у світовій літературі. Серед позитивно-оцінних міфонімів можна навести як приклад лексеми *Прометей*, у якій закладена сема «борець» актуалізується завдяки майстерному введенню цієї назви в контекст: *За Тебе, рідна Україно, // За кров святу Твоїх дітей // На суд покличемо руїни, // І встане вічний Прометей!* [8, 40].

Оскільки у семантиці онімів сконцентровані лінгвальні та екстралінгвальні (енциклопедичні) відомості, на які нашаровуються різноманітні культурно-історичні асоціації, то вони в художніх текстах часто залучаються до алюзивних мовленнєвих актів, тобто натяку на загальновідомий денотат, що базується на спільних знаннях адресанта й адресата і використовується адресантом для цілеспрямованого прирошення основного змісту повідомлення [5, 5]. Адекватне розуміння додаткового смислу можливе за умови, що автор та реципієнт володіють спільною апперцептивною базою, тобто мають близькі за змістом фонові знання, ідеали, цілі, установки, схожий світогляд. Отож „загальновідомим“ можна вважати денотат, зміст якого знайомий представникам певного лінгвокультурного середовища, які мають спільну когнітивну базу. Так, експресивно насажена алюзія твориться на основі біблійного сюжету про розп'яття Ісуса Христа: *Той під розп'яттям конає // І на Христа поглядає: // „Ти за нас вмер, Божий Сину. // І ми гинем за Вкраїну“* [4, 267]. Таке художнє зставлення настановує на думку про самопожертву заради ближніх, яка, за морально-етичним ученням Ісуса Христа, є найвищим проявом любові.

У піснях українського резистансу до алюзивних мовленнєвих актів часто залучаються топоніми *Крути* і *Базар*, що відсилають до порівняно недавніх (щодо 40 – 50-х рр. ХХ ст.) національно вагомих подій української історії. Під Крутами 29 січня 1918 року в бою з більшовиками (коло 6000), захищаючи самостійність Української держави, загинуло близько 300 українських студентів і гімназистів. Трагедія під Базаром пов'язана з загибеллю 359 бійців УНР, полонених більшовиками й розстріляних через відмову перейти на бік Червоної армії 23 листопада 1921 року. У сучасному національно-патріотичному дискурсі ці топоніми розглядаються як усталені символи одночасно трагічної поразки й героїчного подвигу в ім'я України [17, 26 – 27]. Однак становлення символічного значення згаданих топонімів безпосередньо пов'язане з пісенною творчістю (зокрема доповстанською) та підпільною видавничою діяльністю ОУН – УПА. Так, алюзію на грецькі Фермопіли та героїчну загибель 300 спартанців зустрічаємо ще в пісні „Як сніги покриють землю“, відомій у 30-х

роках: *Не шукайте Тернопілів, // Тільки Крути спогадай, // Де спартанці-українці // Полягли за рідний край* [8, 437]. А в підпільному (бо в СРСР ці факти, зрозуміло, замовчувалися) виданні „Повстанець“ (за січень 1945 р.) вміщено статтю під назвою „Українські Тернопілі – вічнославні Крути“ [9, 150 – 152]. У проаналізованих повстанських піснях ці оніми набувають згаданих національно маркованих символічних співзначень, а в окремих випадках виконують функцію символів національної пам'яті (як перестороги для прийдешніх поколінь): *І з віку вік, і з роду і народу // Ходить преславний наш старий кобзар, // Він оспіває у піснях народу // Скровавлений, не помічений Базар* [13, 115].

Таким чином, результати дослідження засвідчили багатство поетичного ономастичного повстанських пісень, а також значний експресивно-стилістичний потенціал проаналізованих власних назв. Майстерне переосмислення семантики онімів на основі національно-культурного досвіду та асоціацій, оцінних стереотипів, актуалізація сем, які якнайглибше підкреслюють ідейне спрямування художніх текстів українських національно-визвольних змагань, є найважливішими чинниками створення експресивного ефекту. Однак це лише штрихи до вивчення онімного простору літератури українського резистансу 40 – 50-х років ХХ століття.

1. Близнюк В. Ми рвали кайдани. Визвольні змагання УПА 1944 – 1955 рр. / Володимир Близнюк. – Косів : Писаний камінь. 2000. – 189 с.
2. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко: [відп. ред. А. П. Грищенко]. – Ніжин : Вид-во „Аспект-Поліграф“, 2005. – 551 с.
3. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940 – 2000-х років (історико-фольклористичне дослідження) / Григорій Дем'ян. – Львів : Галицька видавничка спілка; К.: Українська видавничка спілка. 2003. – 581 с.
4. За волю України: антологія пісень національно-визвольних змагань / записи, розшифрування, гармонізація, обробки, перепис нот, упоряд., примітки, статті Євгена Гішинського. – 2-ге вид., доп. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 390 с.
5. Лавриненко О. О. Комунікативно-прагматичний потенціал алюзії в англійському та українському публіцистичному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство“ / О. О. Лавриненко. – К., 2009. – 20 с.
6. Лесюк М. Неофіційний антропонімікон УПА / Микола Лесюк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2002. – № 8. С. 126 – 139.
7. Літопис руський / за Іпатським списком; пер. з давньоруської Леонід Махновець / за ред. О. В. Мишанича. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с.
8. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25. Пісні УПА / зібрав і зредагував З. Лавришин. –

Торонто: Львів: Літопис УПА, 1996 – 1997. – 554 с.

9. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1. Видання Головного Командування УПА / [упоряд. Ю. Черченко. В. Кук. В. Галаса. О. Вовк]. – К.: Торонто: [б.в.]. 1995. – 481 с.
10. Луньо Є. Стира на гітлерівське військо у повстанських піснях / Є. Луньо // Визвольний шлях. – 2007. – № 10 (715). – С. 17 – 36.
11. Луньо Є. С. Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини / Є. С. Луньо // Визвольний шлях. – 1999. – № 10. – С. 1201 – 1210.
12. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / Анатолій Мойсієнко. – Умань: Софія, 2008. – 280 с.
13. Пушик С. Пісні, що кликали до боротьби... / Степан Пушик // Дзвін. – 2003. – № 2. – С. 113 – 115.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
15. Селіванова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова“ / Л. І. Селіванова. – Харків, 2003. – 19 с.
16. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
17. Тараненко О. О. На теми сучасного українського ономастичного: тенденції конотативних нашарувань / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 14 – 36.
18. Чікало О. Своєрідність відображення національно-визвольної боротьби українського народу в піснях-хроніках періоду ОУН і УПА / Оксана Чікало // Мандрівець. – 2010. – № 4. – С. 61 – 65.

The article deals with the analysis of semantic and pragmatic peculiarities of the realization of onyms' expressive potential in Ukrainian resistance songs of 40 – 50s of the 20th century.

Key words: *onym, expressivity, connotation, evaluation, Ukrainian resistance literature*

В статті розглядаються семантичні та прагматичні особливості реалізації експресивного потенціалу власних назв у текстах українських повстанських пісень 40 – 50-х рр. ХХ століття.

Ключевые слова: *оним, экспрессивность, коннотация, оценка, украинская литература резистанса.*

УДК 811.161.2'371

ББК 81.2. Ук-7

Руслана Ріжко

ПРАГМАТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено особливості функціонування власних назв у поетичних текстах кінця ХХ –

початку XXI століття, зокрема звернено увагу на їх прагматичний потенціал.

Ключові слова: власні назви (ВН), внутрішня форма (ВФ) слова, паронімічна атракція, поетичний текст, прагматичний потенціал, фонові знання.

Сучасна антропоорієнтована лінгвістична наука фокусує увагу на розгляді мовних одиниць як “концептуальних” репрезентантів індивідуально-авторської креативної картини світу, “концентрантів” комунікативно-прагматичного нашарування значень, актуалізаторів імпліцитно-аксіологічної інформації. Цей ряд актуальних питань у сучасному мовознавстві можна продовжувати, оскільки значеннєвотвірний потенціал лінгвоодиниць у складі текстових висловлювань має широкі можливості для реалізації.

Одним із ключових мовних засобів, що виявляє здатність формувати парадигму образів в українському художньому дискурсі, є **власні назви (ВН)**. Вони містять, як зазначає Ю. О. Карпенко, “незмірний, величезний обсяг інформації – треба тільки ту інформацію побачити самому й зуміти передати читачеві” [11, 75].

ВН були і залишаються предметом аналізу багатьох лінгвістів. Так, у сфері літературної ономастики працюють Л. О. Белей [2], В. М. Калінкін [9], О. Ю. Карпенко [10], Ю. О. Карпенко [11, 12], Л. П. Кричун [16], М. Р. Мельник [12], Т. М. Можарова [13, 19], І. В. Хлестун [24]. Основними напрямками досліджень названих та й інших учених є ономастичний простір художнього тексту, функціональне навантаження онімів, визначення основних принципів побудови поетонімосфери¹ та ін. Однак, незважаючи на численну кількість публікацій, присвячених цій мовній категорії, все ж, на наш погляд, спеціального аналізу ВН як базових складників поетичної картини світу кінця XX – початку XXI століття майже немає. Це й мотивувало вибір теми дослідження.

Мета статті – визначити прагматичний потенціал власних назв у художніх текстах задекларованого періоду.

Як показав фактичний матеріал дослідження, ВН у поетичному дискурсі кінця XX – початку XXI століття не тільки перетворюються в “семантично насичені, художньо виразні знаки” [27, 179], а й відображають разом із іншими мовними одиницями індивідуально-авторське творче бачення світу. Вони є прагматично маркованими, адже кваліфікують ставлення мовця до висловленого, привертають увагу реципієнта,

¹ Термін “поетонімосфера” В. М. Калінкін вживає як синонім поняття “онімний простір”. На думку автора, він є більш точним визначенням феномену, який вивчають ономасти на матеріалі художніх текстів [9, 63].

створюючи імпліцитний комунікативний фон тексту².

Так, проведений аналіз дає змогу констатувати, що ВН у художніх текстах означеного періоду, базуючись на паронімічній атракції³ (таке лінгвістичне явище насамперед репрезентує ідіостиль Л. Костенко), виражають основні прагматичні інтенції адресанта. Порівняймо: “З часів прапрадіда Гомера / аж до сьогодиньшого дня / немає кращого гримера / ніж добросовісна брехня” [15, 147], “Колись були Орфеї, а тепер корифеї” [15, 539].

Спробуємо визначити семантико-прагматичне наповнення виділених паронімічних структур із ВН.

У першому контексті функціонує пара слів-атрактантів *Гомер – гример*. *Гомер* (VIII ст. до н. е.) – давньогрецький поет, автор славнозвісних поем “Іліада” й “Одіссея”. *Гример* – “фахівець із гримування” [3, 261], який за допомогою гриму надає обличчю певного вигляду [3, 261], прикрашає його. *Гримером* у тексті метафорично номінована *брехня* (“те, що не відповідає дійсності”; неправда, вигадка), яка побутує ще з часів поета Стародавньої Греції. Звернімо увагу: *брехня* кваліфікується як *добросовісна* (ВФ атрибута містить семи *добро + совість*), а значить, над створенням якої трудилися “добросовісно”. Тут “гра” сем, бо ВФ номена *добросовісно*, його лексичне значення і семантика слова *брехня* – це різні значеннєві площини: власне семантичні, аксіологічні, стилістичні. Однак саме таке поєднання, здавалось би, несполучувані слів і формує тло, на якому краще сприймається макрообраз тексту, закладений у його назві (“Міс істина”), і виявляється ставлення автора до того, що зображено в поезії. Таким чином, паронімічна атракція, виконуючи прагматичну функцію, допомагає зрозуміти інтенцію адресанта.

Зближуючи лексеми *Гомер – гример*, авторка, очевидно, не лише вказує в такий спосіб на неістинність, міфічність окремих зразків літературної творчості (письменник може “гримувати” дійсність, тобто “приховувати”, “замаскувати” істинний зміст речей), але й акцентує на тому, що художні тексти насамперед виступають засобом передачі як суспільно й соціально важливої інформації, так і особистісної, образно-емоційної [25, 7], де можуть бути “напіввимовні” слова, обігрування значень, які необхідно правильно дешифрувати.

Наступний фрагмент тексту містить прагматично навантажені лексеми-атрактанти *Орфеї – корифеї*. Так, *Орфеї* (*Орфей* – за грецькою міфологією – чарівний музикант й співак; солодкозвучний співець [3, 856]. Своїм

² ВН можна кваліфікувати як важливі елементи, через які дешифрується текст.

³ ВН виступають складниками своєрідної мовної гри, яку веде автор із реципієнтом.

співом і музикою приборкував диких звірів, зрушував з місця дерева і каміння) протиставляються *корифеям* (*корифей* – “1. У давньогрецькій трагедії – керівник і заспіваувач хору... 3. *перен.* Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо” [3, 575]), а звідси декодування імпліцитних значень:

1) справжній талант антиномійний славі. визнанню;

2) справжнє мистецтво – такому, яке творить не душа митця, а певні державні (чиновницькі) вказівки (“*Сам Орфей не був корифей. / Він навіть не бував у Спілці. / Сидів собі і грав на сопілці. / І його розтерзали менади. / бо не піддався на їхні принади*” [15, 539]).

Звернімо увагу, адресант вживає множинну форму антропоніма (*Орфеї*)², яка “позначає не велику кількість осіб, об’єднаних на основі спільної ознаки, а саму цю ознаку – властивість чи якість” [13, 81]. Як бачимо, конотативно навантажена номінація *Орфеї* у наведеному сегменті містить семантичні нашарування: **інформативні** (онім “відсилає” до свого первинного денотата (*Орфей*), його ознак (природні здібності до музичного мистецтва, співу)), **прагматичні** (вибір форми номена залежить насамперед від ставлення автора до названого, комунікативної ситуації) та **аксіологічні** (у контексті *Орфеї* характеризуються знаком “+”, на відміну від *корифеїв*).

Названі контексти, важливим смислотворчим засобом у яких є паронімічна атракція, об’єднує те, що в них реалізується прагматичний потенціал ВН. Паронімічно зближені одиниці імпліцитно сприяють виявленню ставлення ліричного героя не лише до позначуваних ними явищ, а до цілого фрагмента концептуальної картини світу, опрідметненого в тексті. Вони виступають своєрідним смисловим ядром тексту.

Розглянемо ще один сегмент, що ілюструє сказане: “*Вітрив свавілля, музика – Севілья! / Десь п’яні гості ломлять перелаз*” [15, 308].

Творче “повідомлення”, представлене співзвучними словами (*свавілля – Севілья*), а точніше – двома метафоричними сполуками (“*Вітрив свавілля, музика – Севілья!*”), концентрує імпліцитні прагматичні інтенції автокомунікатора: тропеїчну модель *вітрив свавілля* можна інтерпретувати як “безладдя”, “непідвладність”, “стихийність”, “хаотичність”; субстантивна метафора *музика – Севілья!* базується на асоціації, пов’язаній з особистісними спогадами чи відчуттями мовця.

¹ Менада (вакханка) – “в античному світі – жриця бога Вакха, учасниця вакханалій” [3, 109].

² Процес плюралізації безпосередньо пов’язаний з конотонімізацією ВН і є поетичною універсалією [13, 81].

Севілья – місто на півдні Іспанії, де зародився фламенко – “музичний стиль, пов’язаний з мистецтвом андалузьких циган; мелодії, пісні й танці з несталім ритмом і підвищеною емоційністю” [3, 1539]. Однак цим тлумачення топоніма не вичерпується.

На нашу думку, онім *Севілья* у тексті конденсує латентні прагматичні нашарування, які експлікуються через актуалізацію **фонових знань**. Врахування такого семантичного наповнення наштовхує на дешифрування вказаного номена як:

1) **міфотопоніма**, адже (відповідно до легенди) місто було засноване давньогрецьким міфічним героєм Гераклом;

2) **сквівалента міфоантропоніма** *Сивіла* (*Сибіла*)³ (за словниковими даними “1. *міф.* У стародавніх греків, римлян і деяких інших народів – легендарна жінка-віщунка. 2. *книжн.* Ворожитка” [3, 1311]), що фокусує смисловий блок, пов’язаний з **інтертекстуальністю** (поеми “Енеїда” Вергілія та І. Котляревського, де *Сивілла* (*Сивілла*) – віщунка, жриця храму Аполлона, яка пророкує Енеєві його нелегке майбутнє і допомагає відвідати підземне царство, щоб побачитись там із тінню покійного батька).

Отже, ВН у наведеному сегменті виконує **функцію привернення уваги до змісту інформації**, тобто концентрує в собі всю прагматичну інтенцію відправника тексту (акумулює глибинний інформаційний пласт (аксіологічні установки, фонові знання, інтертекст), що залежить від рівня знань, досвіду реципієнта).

Розглянемо ще паронімічні сполучення (фонетичні “обігрування”), які репрезентують своєрідну спробу встановлення поетичних (внутрішньоформних) зв’язків між атрактантами [27, 178]. Наприклад: “*Мені відкрилась істина печальна: / життя зникає, як ріка Почайна*” [15, 77], “*Так тепло коло тебе й так печально. / Це мужність в ореолі доброти. / Притока часу – мить мала – Почайна, / І не хотіла б – змушена текти*” [22, 86]; “*І скільки їх! Я зіткана з печалі. / Для ближніх знято тисячі свитин. / Коліна преклонивши, як Почаїв, стоїть душа перед усім святим*” [15, 83].

У виділених ВН оприявлюється креативна (оказіонально зумовлена) ВФ слова, яка, мотивуючи їх семантику, є “підвалиною” вторинного, асоціативно-образного переосмислення позначуваних ними референтів [25, 42]. Так, поетична ВФ гідроніма *Почайна* містить сему *печальна* (*печально*) (“*та, що печальна*”), ВФ топоніма *Почаїв* також певною мірою репрезентується семою *печаль*.

У текстових фрагментах номен *Почайна*⁴ пов’язаний із лексемами *печаль, життя, час*

³ Севілья (ісп. *Sevilla*)

⁴ Актуалізуємо фонові знання: Почайна – колишня права притока Дніпра. Відома з часів

(*мить*), що спричинює асоціативно-образне розширення смислових координат гідроніма. Порівняймо:

• *Почайна* – *печаль* (*печальна, печально*) → сповнена горя; та, що викликає співчуття;

• *Почайна* – *життя* → рух, розвиток (проминання життя = і це чимсь схоже на висихання річки);

• *Почайна* – *час* (*мить*) → швидкоплинність.

Креативна (“уявна”) ВФ топоніма *Почаїв* експлікує такі змістові прирошення: *Почаїв*¹ у творчій свідомості автокомунікатора асоціюється з печаллю, оскільки виступає духовним центром (осередком) прочан (у контексті – “*Коліна преклонивши, як Почаїв, стоїть душа перед усім святим*”), які приходять щороку, щоб “очистити” свою душу, відмолити печаль (тяжку долю), смуток, горе.

Як бачимо, наратор через внутрішню форму власних назв не лише інформує адресата, а й виражає основний намір: викликати відповідну реакцію, почуття.

Проаналізуємо ще текстові уривки, у яких сфокусовано зміст – результат переосмислення уже відомих значень, реалізовано нове змістове наповнення (“поетичне мотивування”) внутрішніх форм ВН: “*Калино, напиши мені про все. / Як твої роси Рось мені несе...*” [6, 12]; “*ходи Купайло / будем купатись...*” [18, 38]; “*В Дніпрі купається Купава. Мені ще рочків, може, три. / А я чекаю пароплава із-за трипільської гори. / Моє нечуване терпіння іще ніхто не переміг, / бо за терпінням є Трипільля, а за Черніговом – Черніг. / Черніг страшний, він дуже чорний. Як звечоріє на Дніпрі. / Черніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятері*” [15, 45]; “*А з Чорнобиля – чорного міста / Летить половецький кінь*” [18, 233]. У представлених контекстах насамперед актуалізується ВФ власних номінацій (“жива” та поетична), тісно пов’язана із семантико-семіотичними блоками духовної культури, з принципами їх ономазіологічної організації, що дає змогу глибше розуміти комунікативні сегменти, ураховувати при їх декодуванні етнознакові мотивації, символічні й прагматичні конотації, а також закладені у свідомості носія культурної традиції архетипні смислові нашарування [4, 177-178].

Так, визначимо внутрішні форми наведених власних назв, зумовлені аперцептивною природою людського мислення:

Київської Русі. Саме в Почайні (поблизу її впадіння у Дніпро), як зазначається далі контекстом. 988 р. відбулося історичне хрещення Русі. Тепер ця річка не існує.

¹ Містечко у волинській частині Тернопілля, в Кременецькому районі. Славиться своїм монастирем та іконою Почаївської богоматері.

• *Рось* – поетична ВФ гідроніма у тексті (завдяки звуковому зближенню названих лексем) містить сему *роса*;

• *Купайло*² – ВФ оніма – “*той, що купається*”;

• *Купава*³ – ВФ номінації – “*та, що купається*”;

• *Трипільля* – поетична ВФ номена включає сему *терпіння*;

• *Чернігіз*⁴ і *Черніг* – їх ВФ містять сему *чорний*.

Прагматично зорієнтований образ *Черніг* у текстовому сегменті підсилюють атрибути *страшний, чорний*, допомагаючи реципієнтові глибше зрозуміти мотивацію та семантичне наповнення поетичного імені: *Черніг – страшний*, бо “своїм виглядом, своїми діями, викликає, вселяє почуття страху, переляку” [3, 1400]; *чорний*, бо, очевидно, ходить в одязі кольору сажі, вугілля. Факультативно доповнюють цей образ такі лінгвооддиниці, як *звечоріє* (Черніг виходить на Дніпро, коли темно (у вечірній час), щоб його ніхто не бачив); *човен, ятері*, які вживаються з кольоративним епітетом *чорний* (сідає у чорний човен, що зливається з кольором ночі).

Своєрідним конкретизатором не лише структурно-семантичної організації контексту, а й реалізації ідейно-інтенціональних установок адресанта [17, 193] виступає національний гідронім *Дніпро*. Він “служить ядром асоціативно-образного (символічного) комплексу” [17, 202], пов’язаного з давньою пам’яттю України: обрядовість Купала, трипільська культура, минуле Чернігова.

Як бачимо, власні назви у представлених текстах, крім прагматичної зорієнтованості (репрезентованої внутрішньоформним зв’язком), виконують і *текстотвірну функцію*, яка виявляється шляхом активного використання їх як засобів когезії (зв’язності структурних елементів тексту), і тим, що оніми стають ключовими словами, концептами, які й організують текст [12, 200].

Повернімося до останнього наведеного вище сегмента тексту, в якому реалізується прагматичний потенціал топоніма *Чорнобиль* (ВФ номена містить семи *чорний* + *билина*). Як зазначає Т. А. Космеда, цей концепт (своєрідний фіксатор фрагментів реального світу [14, 98]) виявляє максимальний ступінь негативної оцінки

² Купайло (Купайла, Купала, Купало) – міфологічний персонаж у слов’ян, пов’язаний із обрядом купання і т. ін. в ніч проти 7 липня...” [3, 597].

³ Купава – “*діал. латаття*” [3, 597]; купавка – “*рід рослин родини лататєвих*” [3, 597].

⁴ За переказами, Чернігів отримав назву: 1) на честь першого місцевого князя – Чорного; 2) через темні, дрімучі, “чорні” ліси, які з усіх боків оточували місто. Однак сьогодні відомо багато легенд, пов’язаних із назвою міста.

(за національно-етнографічною шкалою оцінювання¹) [14, 100]. Ми погоджуємось із цією думкою, оскільки внутрішньоформна лексема *чорний* своїм аксіологічно-пресупозиційним нашаруванням актуалізує негативні асоціації (трагедія, лихо). Конотація зі знаком “–” підтверджується також контекстуальним метафоричним трактуванням ВН: *Чорнобиль – чорне місто*, тобто місто біди, горя, смерті (фонові знання – аварія на Чорнобильській АЕС)².

Імпліцитну *прагматично-аксіологічно-пресупозиційну інформацію* у наведеному фрагменті містить тропеїчна структура *летить половецький кінь*, яку можна умовно трактувати як:

1) відсилання до минулих часів, коли на Київську Русь із загарбницькою метою нападали половці (тюркський кочовий народ);

2) персоніфікований образ вогню; отруйних речовин, які забруднювали навколишнє середовище (поширювалися зі швидкістю, що дорівнювала лету коня (*швидкість* + *сила*); *половецький* – такий, що завдавав лиха, біди).

Отже, стрижнем виділених номінацій виступає “негативна експресія, властива їм імпліцитно і підтримувана загальним звучанням контексту” [23, 47].

Проаналізуємо ще поетичні відрізки, що актуалізують “звукові перегуки” з використанням-обігранням власних назв” [27, 181], акумулюючи при цьому (через креативно мотивовану ВФ номінацій) прагматичне нашарування: “*Я дуже тяжко Вами відболіла. / Це все було як марення, як сон. / Любов підкралась тихо, як Даліла. / а розум спав, довірливий Самсон*” [15, 278], “*Скелі голі, як Голіафи*” [15, 304]; “*А поки розум од біди не згірк ще, – / не будь рабом і смійся, як Рабле*” [15, 13]; “*...із лісу вийшов Полісун*” [18, 442].

Так, поетична ВФ антропоніма *Самсон* репрезентована в текстовому фрагменті “паронімічною” семою *сон*. Внутрішньоформна лінгвооддиниця сприяє актуалізації фонових знань – відсилає до біблійної легенди про

Самсона³: герой позбувся своєї сили⁴, коли Даліла уві сні обрізала йому волосся.

Таким чином, паронімічні атрактанти *сон – Самсон* можна пояснювати як:

1) індивідуально-авторське (поетичне) встановлення етимології антропоніма⁵;

2) асоціація з біблійною розповіддю.

Відзначимо: біблійний антропонім *Даліла*, вступаючи в асоціативні зв’язки з контекстуальними словами, набуває аксіологічно-прагматичного значення: містить позитивну (*Даліла – любов* → уособлення найбільшого людського почуття) та негативну прагматику (*Даліла – любов, яка підкралась* → та, що ввійшла в довіру з підступними (корисливими) цілями).

Звернімо увагу й на інші лексеми, які реалізують свій прагматичний потенціал у наведеному тексті: особові займенники *я, Ви* репрезентують *рольовий дейксис* (вказують на двох учасників мовленнєвого акту – адресанта (мовця, автора) й адресата (слухача, читача)) [1, 121]. *Я* – ініціатор мовлення [1, 118]; той, хто організовує семантико-прагматичний простір висловлення [1, 120]. *Ви* – той, до кого апелює адресант. Однак цей займенник, “окрім прямої рольової дійсничої функції..., шанобливого ставлення до адресата” [1, 122], насамперед вказує на те, що адресат перебував (“*Я дуже тяжко Вами відболіла*”) у ролі близької, “рідної”, коханої людини.

Повернімося до аналізу власних номінацій, представлених вище.

Так, поетична ВФ множинної форми біблійного антропоніма *Голіафи* містить (сформовану текстовим зближенням мовних одиниць) сему *голий*. Голіаф носив бронзовий шолом та лусковий панцир [21, 291], тобто насправді не був голим чи оголеним. Очевидно, внутрішньоформний номен (*голий*) фокусує інший семантико-прагматичний код – фізичну силу: міг убити *голими руками*, без озброєння. У творчій уяві мовця з Голіафами⁶ асоціюються також скелі, тобто ці герої – велетенські, високі,

³ Це прочитується і контекстом (“*Любов підкралась тихо, як Даліла, а розум спав, довірливий Самсон*”).

⁴ Мав величезну фізичну силу, котру використовував для боротьби зі своїми ворогами та звершення подвигів (неозброєний перемав лева, розганяв цілі армії супротивників за допомогою шелепи віслюка, самотужки руйнував великі будівлі) [21, 257-261].

⁵ Етимологічний словник інформує: “Самсон (чоловіче ім’я)... через церковнослов’янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Σαμψών походить від герб. Simson, пов’язаного з šimši “сонячний”, похідним від šemeš “сонце”...” [7, 175].

⁶ Голіаф (Голіат) – велетень-філістимлянин, що мав ріст – шість ліктів із п’яддю (до 3 метрів) [21, 290-293].

міцні (здатні витримати будь-які негоди). Однак навіть отакі сильні довірливі велетні є беззахисними перед любов'ю, підступністю, хитрістю.

Прагматично зорієнтовану мовну гру репрезентують також пари лексем *раб* – *Рабле ліс* – *Полісун*. Креативна ВФ оніма *Рабле* окреслюється семою *раб*. *Рабле* (Франсуа Рабле, французький письменник) не був рабом, але, “включивши” фонові знання, можна кваліфікувати:

1) *раб Божий* (25 років прожив чернечим життям);

2) *раб мистецтва, літератури, творчості*.

Полісун (ВФ міфоніма *Полісун* містить сему *ліс*) – лісовик [3, 1035], “міфологічна істота, яка, за уявленням багатьох народів, жила у лісі” [3, 622]. Однак у тексті оприявлюється вторинний семантичний пласт ВН. Її можна окреслити як оказіональний теонім: *Полісун* – бог вовків (“...я ж таки / бог вовчий – не собачий / Отож піду ганять вовків...” [18, 442-443]), а значить – “той, що ганяє вовків по лісу”, а не “той, що живе у лісі”, “той, що ходить по лісі”.

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що індивідуальні ВН у поетичній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття “увиразнюють, конкретизують авторську інтенцію, формують апперцептивний досвід сприймання відповідного... денотата” [17, 205], служать засобом внесення (у комунікативно-прагматичний простір тексту) додаткової семантико-прагматичної інформації. Наприклад: “*Зевсоюпітер* зубожів, / *юрбі* підкинув нас / Торув шлях до міражів / античний *ловелас*” [26, 102]; “*Хата*, *хатуся*, *хатинонька*, / *Хатусенька*, *Хата Стріхівна*” [6, 130]; “*Аби не зазнала зради / Квітка коханих усіх / Люби-мене-не-покинь*” [20, 15], “*Жаль, незабудки пропали. / – Де ж ти, дитино, блукала? / – Вірила: тут мене ждуть. / Хто ви? – Люби-не-забудь. / – Довго любила – пропаще. / Не забувала – ще важче. / Що ж тепер, квіти, робити? / – Жити, дитинонько, жити!*” [22, 16].

Проаналізуємо детальніше оказіональні номінації (ВН), зокрема визначимо їх внутрішньоформні складники та семантико-прагматичне навантаження в контекстах.

Так, ВФ індивідуально-авторського міфоніма *Зевсоюпітер* репрезентується семами *Зевс* + *Юпітер*. *Зевс* у давньогрецькій, а *Юпітер* у давньоримській* міфологіях є верховними богами, володарями усіх богів і людей. Однак у процесі функціонування оказіональної ВН в структурі її лексичного значення відбувається часткова нейтралізація денотативно-сигніфікативного компонента, оскільки актуалізується прагматичне значення [14, 196], що пов'язується з переосмисленням поетичної номінації. Отже, авторський міфологічний теонім концентрує інший семантичний пласт, виражаючи у такий спосіб інтенції

автокомунікатора: *Зевсоюпітер* не величний бог-громовежеч, а передусім – “античний *ловелас*”, спокусник; “чоловік, який полюбля, залицяється до жінок, упадати коло них” [3, 403].

Звернімо увагу на оказіоналізм *Хата Стріхівна* (ВФ номена містить сему *стріха*). За слов'янською етимологією суфікс *-івна* (*a*) вказує на доньку за соціальним станом, фахом щодо батька (пор.: *князівна*, *ковалівна*, *бондарівна* тощо). Оказіональне значення наведеного утворення (*Стріхівна*) полягає в тому, що модель використовується стосовно *неживого* предмета. Оскільки це метафорична сполука, то “величання” хати по батькові пов'язане з приписуванням їй обов'язкового елемента – стріхи, що свідчить про її походження, вік, стан [5, 174]. Як бачимо, оказіональна ВН концентрує прагмалінгвістичну інформацію (виражає ставлення мовця (ліричного героя) до об'єкта іменування), реалізуючи аксіологічне значення (зі знаком “+”): автор шанобливо, з повагою ставиться до хати (як до живої істоти, рідної)¹.

У власній неонімації насамперед актуалізується *етнокультурна семантика*, що, як стверджує Т. А. Космеда, залежить від національної належності носія мови, його ставлення до морально-етичної норми, знання-незнання народних традицій, звичаїв, історії тощо [14, 170]. Так, *хата* у свідості етнореципієнта асоціюється з рідною землею, рідним домом (завжди викликає “теплі”, “приємні” спогади).

Своє ставлення до зображуваного (ціннісні орієнтири) автор фіксує в емоційно-експресивних лексемах (пестливих та ласкаво-перебільшуваних формах [5, 174]) *хатуся*, *хатинонька*, *хатусенька*, які реалізують позитивну семантику.

Сфокусуємо увагу й на інших оказіональних власних номінаціях, які функціонують у наступних (наведених вище) текстових уривках.

Новотвори-фітоніми *Люби-мене-не-покинь* (у контексті – *квітка коханих усіх*), *Люби-не-забудь* (корєферент до *незабудки*) конденсують у собі основну інтенцію адресанта – наказовість:

• *Люби-мене-не-покинь* → *люби мене + мене не покинь*;

• *Люби-не-забудь* → *люби + не забудь*.

Останню оказіональну номінацію, яка асоціюється з *незабудкою*² (ВФ слова – “*та, що не забуває*”), можна означити як виразник прагматичної пресупозиції: що квітку

¹ Споконвіку хата у великій повазі: до неї можна заходити лише з непокритою головою, у ній не можна свистіти, палити; хата – уособлення родинного вогнища, благополуччя, досягнутого завдяки працьовитості, гостинності, волі, незалежності... [8, 616].

² *Незабудка* – “трав'яниста рослина з дрібними голубими квітками” [3, 759].

(незабудку) дарують на згадку, на пам'ять про когось.

Як бачимо, прагматична інформація оказіональних ВН виявляється завдяки свідомій авторській актуалізації вторинних конотативних нашарувань у семантиці онімних номінацій: аксіологічності, емоційності, експресивності [19, 292].

Отже, матеріал проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що власні назви у поетичному дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття дійсно реалізують прагматичний потенціал: фіксують ставлення автокомунікатора до зображуваного, виражаючи основні інтенції та аксіологічні (ціннісні) орієнтири адресанта; сприяють актуалізації фонових знань, пресупозицій, інтертекстуальності; здійснюють вплив на реципієнта.

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія / Флорій Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. / Л. О. Белей. – Ужгород: Патент, 1995. – 120 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
4. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс: монографія / Марія Голянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦП Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, 2008. – 296 с.
5. Дашенко Н. Лінгвістичний аналіз словотвірних елементів у художньому тексті (на матеріалі вірша І. Драча “Бабусенція”) / Наталія Дашенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – 2004. – Випуск 1 (11). – С. 172–175.
6. Драч І. Лист до каліни: Поезії, поеми / Іван Драч. – К.: Веселка, 1990. – 286 с.: іл.
7. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р–Т / Уклад.: Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с. – (Словники України).
8. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
9. Калінкін В. М. До семіотики та естетики поетонімосфери роману Ліни Костенко “Берестечко” / В. М. Калінкін // *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К.: “Кий”, 2002. – С. 63–74.
10. Карпенко О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику / О. Ю. Карпенко // *Мовознавство*. – 2009. – №3–4. – С. 40–42.
11. Карпенко Ю. О. Про літературну ономастику: міркування на базі твору Ліни Костенко “Коротко – як діагноз” / Ю. О. Карпенко // *Linguistica slavica*: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К.: “Кий”, 2002. – С. 75–83.
12. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія /

- Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. – Одеса: “Астропринт”, 2004. – 216 с.
13. Коржанова Ю. В., Можарова Т. М. Онімний простір поетичного тексту (на матеріалі поезії Бориса Олійника) / Коржанова Ю. В., Можарова Т. М. // *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. Гуманітарні науки*. – 2008. – Випуск 6 (53). – Частина 2. – С. 78–82.
14. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: монографія / Тетяна Космеда. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
15. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Костенко. – Київ: Дніпро, 1989. – 559 с.
16. Кричун Л. П. Роль антропоніма у тлумаченні змісту художнього тексту / Л. П. Кричун // *Семантика мови і тексту: збірник статей VI Міжнародної наукової конференції*. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 276–279.
17. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовторчості (від фольклору до постмодернізму): монографія / Олена Маленко. – Харків, 2010. – 488 с.
18. Мельничук Т. Поезії: Твори в трьох томах. – Том 3. – Книга 1 / Тарас Мельничук. – Коломия: Вік, 2006. – 496 с.
19. Можарова Т. М. Власна назва в поетичній фраземіці / Т. М. Можарова // *Studia Slavistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка [Текст]: зб. наук. ст.: [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 291–296.
20. Мойсієнко А. К. Вибране. Поезії і переклади / Передмова акад. Жулинського М. Г. / Анатолій Мойсієнко. – К.: Фенікс, 2006. – 528 с.
21. Святе Письмо Старого та нового Завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами). – К.: Українське Біблійне Товариство, 1994. – 352 с.
22. Слоновьська О. В. Гердани: Поезії / Ольга Слоновьська. – К.: Рад. письменник, 1991. – 102 с.
23. Сютя Г. М. Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості / Г. М. Сютя // *Мовознавство*. – 2007. – №4–5. – С. 44–49.
24. Хлестун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. ХХ ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / І. В. Хлестун. – К., 2006. – 21 с.
25. Художній текст – слово – образ: лінгвостилістичний аналіз: монографія / [М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин та ін.]; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408с.
26. Цех поетів: антологія віршів / Авт. проекту і упоряд. О. Короташ. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 132 с.: портр.
27. Najnowsze dzieje języków słowiańskich Українська мова (redaktor naukowy Svitlana Jermolenko). – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1999. – 326 s.

The article analyzes features of functioning of proper names in the poetic texts late XX – early XXI century, in particular, it emphasizes on their pragmatic potential.

Key words: proper names (PN), internal form (IF) of word, paronymic attraction, poetic text, pragmatic potential, background knowledge.

УДК 811.161.2:81'37:81'367
ББК 81.2Ук 2-22

Олексій Воробець

ПРОПРІАЛЬНІ ЛЕКСЕМИ У ВІДНОШЕННЯХ ІЗ ПРИЙМЕНИКОВО- СУБСТАНТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ

У статті розглянуто пропріальні лексеми у відношеннях із приєменниково-субстантивним комплексом, проаналізовано семантико-синтаксичну структуру речень із компонентами, що проєктують каузальну та локативну потенційно основну предикацію.

Ключові слова: пропріальні лексеми, приєменниково-субстантивний комплекс, семантичне поле, двоядерна предикативна система, предикат, розширена модель.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної теорії дискусійним залишається питання врахування в семантичних дослідженнях загалом, в аналізі предикатів зокрема лексико-семантичного складу компонентів сполучень неповнозначного слова з повнозначним або об'єднань двох чи кількох неповнозначних слів, що беруть участь у вираженні пропозитивних відношень.

З позицій семантичного синтаксису кваліфікуємо приєменниково-субстантивний комплекс (ПСК) як складне, внутрішньо суперечливе поєднання двох компонентів: з одного боку, прийменника, який уживається як семантичний елемент, що суттєво впливає на семантику комплексу, і як формально-граматичний показник синтаксичного зв'язку, з другого боку, іменника як незмінної субстантивної форми, яка наділена певними лексичними і морфологічними ознаками, зумовленими не лише непрямым відмінком, яка виявляє свою семантичну й синтаксичну природу в єдності з прийменником. Таким чином, можна стверджувати семантичну цілісність, граматичну неподільність ПСК як особливої синтаксичної форми, що характеризується набором типових диференційних ознак, входячи в склад двоядерної предикативної системи [9, 279].

Метою статті є дослідження семантико-синтаксичних особливостей приєменниково-субстантивного комплексу із власними назвами. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) охарактеризувати лінгвістичний статус приєменниково-субстан-

тивного комплексу; 2) проаналізувати структури висловлень із досліджуваним семантичним компонентом; 3) спроекувати місце ономастичних компонентів у формуванні значення приєменниково-субстантивного комплексу, особливості його позиційного функціонування з урахуванням семантико-синтаксичного потенціалу.

Власні назви (пропріальні лексеми) проєктуюмо онімами, які формують ономастичний простір у лексичному масиві мови. Погоджуючись із положенням О. В. Суперанської про особливість ономастичної семантики, яка репрезентує існування лексичного значення власних назв не тільки в мовленні, а й у мові (Н. П. Дзятківська, І. М. Желєзняк, І. І. Ковалик, Ю. О. Карпенко, М. В. Нікітін тощо), доцільно зазначити наявність у семантиці онімів елементу сигніфікації, хоча вони у пропріальних лексемах мають особливе походження та займають у структурі їхнього значення особливе місце [8, 13]. Розкриваючи відмінності між власними та загальними назвами О. В. Суперанська наголошує, що у пропріальній лексемі спостерігається посилення прагматики порівняно зі словами загальної лексики, які лише констатують положення речей [12, 11]. За спостереженнями Н. Лалаян, власну назву відрізняє особливий психолінгвістичний механізм: лексичне значення пропріальної лексеми формується на базі уявлення, оскільки сигніфікативний компонент утворюється асоціативно, залежно від компонентів реченнєвої структури, їх фонічних знань, мети пропозиції [7, 109].

У ході аналізу розширеної моделі семантико-синтаксичної структури речення із ПСК, який виступає в ролі каузального та локативного компонентів двоядерної предикативної системи, встановлено, що вихідною конструктивною моделлю виступає $S + P [P_1 (V_f) + P_2 (Prep. + N_x) \text{ caus. / loc.}]$, де S – суб'єкт, P – двоядерна предикативна система, P_1 – основний предикат, P_2 – потенційно основний предикат. Семантичний комплекс в складі предикатора, дотримуючись концепції Н. Д. Арутюнової [2, 357], визначаємо як центральний компонент валентно-інтенційних моделей речення, за якими утворюються мінімальні, але граматично й інтонаційно оформлені речення-висловлення, що характеризуються двома складниками – предикатним і предикативним. Предикатний складник предикаторів відбиває різні дії і стани, на основі яких формуються відношення між учасниками позамовної ситуації, а предикативний – аналізує їх у мовно-часовому плані [1, 38].

Розглянемо речення моделі ПСК [за + N_3] *Старший сержант Орлюк з'явився за вашим розпорядженням!* (О. Довженко). Семантика ситуації: агенс реагує безпосередньо дією на попередньо-стимулюючу, спрямовану саме на нього дію особи-каузатора. Компоненти ситуації: 1) агенс, 2) дія агенса; 3) причина – реакція на

дію каузатора, 4) особа-каузатор (імпліцитний), 5) дія каузатора. Семантичний комплекс за *вашим розпорядженням* функціонує у реченні як виразник причинової семантики, конденсуючи потенційно основну предикацію: *Старший сержант Орлюк з'явився* (основна предикація) + *Він дав розпорядження* (потенційно основна предикація) → *Старший сержант Орлюк з'явився, оскільки він дав розпорядження*. З огляду на композиційно-семантичний склад трансформанта, бачимо, що правобічний ПСК служить виразником не лише дії каузатора (розпорядження для старшого сержанта Орлюка), що впливає на суб'єкт (Орлюк виконує розпорядження), а й самого імпліцитно-прихованого каузатора (хтось дає розпорядження). В цьому прикладі позиціонує пропріальна лексема *Орлюк*, яка є облігаторною для формування цілісного інформативного плану висловлення в цілому і взаємодіє із семантичним комплексом, хоча й не входить до його складу. Отож ПСК за *вашим розпорядженням* включено до складу двоядерної предикативної системи $P [P_1 (V_f) + P_2 (Prep. + N_x)]$ у функції повноцінного компонента $P_2 (Prep. + N_x)$ поряд із вербальним складником $P_1 (V_f)$.

Охарактеризуємо висловлення моделі ПСК [завдяки + N_3] *Віктор твій завдяки працьовитості не раз заживив ласки адміністрації* (О. Гончар). Семантика ситуації: дія агенса визначається його особистими морально-вольовими якостями. Компоненти ситуації: 1) агенс, 2) дія агенса, 3) причина – морально-вольова якість. ПСК *завдяки працьовитості* виражає причинове значення, фокусуючи потенційно основну предикацію: *Віктор твій не раз заживав ласки адміністрації* (основна предикація) + *Він був працьовитий* (потенційно основна предикація) → *Віктор твій не раз заживав ласки адміністрації, адже він був працьовитий*. Цей комплекс, поряд із основним вираженням причинових семантико-синтаксичних відношень, вносить у загальне значення причини два види спеціалізованої семантичної модифікації, тобто причина-генезис та причина-результат. Власна назва *Віктор* виступає в ролі агенса і взаємодіє як із приєменниково-субстантивним комплексом *завдяки працьовитості*, так і з реченнєвою конструкцією загалом. Що ж до співвідношення семантичного комплексу *завдяки працьовитості* і частини складного речення *Він був працьовитий*, то ПСК наділений функціонально навантаженим семантичним значенням, оскільки весь каузальний потенціал семантичного компонента зосереджений у мінімально-композиційно обмеженому вияві, що продукує полісемантичну диференціацію модифікацій предикації із причиновою семантикою.

Проаналізуємо речення моделі ПСК [з нагоди + $N_2 + N_2$] *З нагоди ювілею Шевченка діти причепурили сцену* (з журналу). Семантика

ситуації: дія агенса, викликана власною ініціативою, виступає як реакція на певну подію. Компоненти ситуації: 1) агенс, 2) дія агенса, 3) причина – подія-каузатор. Семантичний комплекс функціонує у реченні як виразник каузальної семантики, акумулюючи потенційно основну предикацію: *Настав ювілей Шевченка* (потенційно основна предикація) + *Діти причепурили сцену* (основна предикація) → *Оскільки настав ювілей Шевченка, діти причепурили сцену*. Лівобічний ПСК з *нагоди ювілею Шевченка* виступає в функції каузатора, що дає поштовх подальшому розвитку пропозитивного бачення дійсності. Пропріальна лексема *Шевченка* входить до складу семантичного комплексу моделі [з нагоди + $N_2 + N_2$] на відміну від двох попередніх прикладів (*Орлюк, Віктор*), де вони функціонують лише як агенси. Ономастичний компонент наділений значенням співвіднесення з певним референтом (людиною), а також конкретизує відомості про ім'я, а також передає стилістичну, оцінну, емотивну й естетичну інформацію [3, 167]. Тому визначаємо ПСК з *нагоди ювілею Шевченка* як таке, що функціонує в межах двоядерної предикативної системи в ролі компонента із потенційно основною каузальною предикацією.

Ураховуючи, що "все наше пізнання поширюється з просторово-часового центру, який функціонує як крихітний відрізок, що ми займаємо в конкретний момент" [10, 18], ПСК у функціонально семантичній ролі локативного компонента двоядерної предикативної системи. В мовознавчій науці поширена теорія просторової інтерпретації, згідно з якою існувати означає десь знаходитися, займати точку на осі часу. Термін "простір" використовується при цьому в широкому значенні (простір ситуації, простір системи) і дорівнюється до поняття простору в математиці, а саме: 1) він функціонує як геометричне зображення (будь-який простір, що описується в мові, можна представити у вигляді одно-, дво- чи полікомпонентної геометричної структури); 2) він визначається через поняття безлічі, численності (простір як дискретна або недискретна множина графічних точок, які утворюють певну структуру) [11, 560].

Розглянемо речення моделі ПСК [у + $N_2 + N_2$] *Олег та Оксана зустрілися в парку Лесі Українки* (з газети), де ПСК у *парку Лесі Українки* займає правобічну постпозицію, яка є семантично й функціонально слабкою за логічними показниками, але із семантичного погляду є сильною; ПСК передає локативне значення, вказуючи на конкретне місце розташування (*парк Лесі Українки*) суб'єкта дії (*Олег та Оксана*). На відміну від попередніх репрезентантів різнобічного функціонування семантичного комплексу (каузативів: *за вашим розпорядженням, завдяки працьовитості, з нагоди ювілею Шевченка*), локатив не здатний до

трансформації в складне речення з формально-граматичної точки зору, але входить до складу предикативної системи й переймає потенційно основну інформаційну функцію.

Система ПСК із просторовим значенням включає більше 120-ти прийменників: *збоку, збоку від, віддалік, недалеко, кризь, біля, перед, під, на, поряд, посеред, поряд з, спереду, у напрямі до та ін.*, що становлять основу формування комплексу і відповідно передбачає об'єднання в численну низку семантико-синтаксичних різновидів. Семантичні комплекси, що входять до конструктивної моделі $S - P (P_1 (V_1) + P_2 (Prep. + N.) \text{ loc.})$, функціонують у ролі локативно-транзитивного складника двоядерного предикативного центру, якому притаманне семантичне навантаження – показник дії. Серед цих еквівалентів виділяються:

1. Транзитив, що описує шлях руху, пор.: *Сміх розкотився по хаті Пана, з кутка в куток* (М. Коцюбинський); *Одна хвилина хвастоців дурних Скидана, і над селом неначе чорна хмара пролітає* (О. Довженко); *Кали ми з Толею йшли через плочу Перемоги з усіх вікон госпіталю на нас із задрістю дивилися медсестри* (з газети). У наведених прикладах ПСК [по + N_3], [з + N_2], [в + N_4], [над + N_5], [через + $N_4 + N_4$] функціонує в ролі локативного компонента двоядерної предикативної системи, займаючи правобічну позицію щодо вербального предиката, і виконує додаткову функцію конкретизатора просторових відношень.

2. Транзитив, що виражає шлях руху з подоланням перешкод, пор.: *Артем Мілевський пробив кризь стінку "Севастополя" і забив гол* (з газети); *Тоді Панас переставив через поріг свої чоботища* (М. Коцюбинський); *Олександр обережно переступив через поручні* (О. Гончар). Правобічні ПСК [кризь + $N_4 + N_4$], [через + N_4], що репрезентують у реченнях просторову семантику, співвідносні з гіпотетично-синонімічною каузальною предикацією, оскільки семантичні комплекси, зокрема *через поріг*, можна трактувати і як каузальний чинник – перешкоду на шляху здійснення певної дії.

Пропріальні лексеми у складі із прийменниково-субстантивного комплексу беруть активну участь у визначенні реального суб'єкта дії чи стану, стимулюючи потенційну двозначність предикативного центру. Поняттєвість онімів пов'язана з безпосереднім відображенням у свідомості одного предмета його відмінності від інших, з відношенням власного імені як знака поняття індивідуума. Власні назви у текстах сучасної української літератури репрезентують індивідуально-авторський стиль письменника, виступаючи показниками його "онімного письма".

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикатами в українській мові в

з'явленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 38–45.

2. Арутюнова Н. Д. Сокровенная связка (К проблеме предикативного отношения) / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 347–358.
3. Гуйванюк Н. В. Слово-Речення-Текст: вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: ЧНУ. 2009. – 664 с.
4. Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО". 2007. – 416 с.
5. Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства. – Вибрані праці. – Ч. II / упорядник З. Терлак. – Львів: Івано-Франківськ. 2008. – 469 с.
6. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль / В. І. Кононенко. – К.: Івано-Франківськ: Плай. 2002. – 459 с.
7. Лалаян Н. До проблеми теорії власної назви / Н. Лалаян // Семантика мови і тексту: збірник статей IX Міжнародної наукової конференції 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ: Плай. 2006. – С. 107-109.
8. Никитин М. В. О вторичной сигнификации / М. В. Никитин // Коннотативные аспекты значения. – Волгоград: ВГПИ. 1990. – С. 3-15.
9. Предикат у структурі речення: монографія / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ: Івано-Франківськ: Варшава: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2010. – 408 с.
10. Рассел Б. Человеческое познание: Его сфера и границы / Б. Рассел: пер. с англ. – К.: Ника-Центр. 1997. – 560 с.
11. Селиверстова О. Н. Труды по семантике / О. Н. Селиверстова. – М.: Языки славянской культуры. 2004. – 960 с.
12. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука. 1973. – 366 с.

The article focuses on proper names of tokens in relation with prepositionally-substantive complex. There are analyzed semantic-syntactic structures of a sentence including components projecting causal and locative potentially basic predication.

Key words: proper names of tokens, prepositionally-substantive complex, semantic field, dual-core predicative system, predicate, expanded model.

В статті розглядаються пропріальні лексеми в соотношенні з предложно-субстантивним комплексом, проаналізовано семантико-синтаксическую структуру предложения с компонентами, проектирующими каузальную и локативную потенциально основную предикацию.

Ключевые слова: пропріальные лексеми, предложно-субстантивный комплекс, семантическое поле, двоядерная предикативная система, предикат, расширенная модель.

УДК 811.161.2'373.38

ББК 81.2Ук

Леся Кисляк

АНТРОПОНІМИ ГОВІРОК НАДВІРНЯНЩИНИ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ МАРІЇ ДЗЮБИ: ЛЕКСИКО- СЛОВОТВІРНИЙ ТА СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються функціонально-стилістичні особливості власних назв персонажів романів М. Дзюби «Укриті небом», «Ранець для крил» та «Музейна баба». Літературно-художній антропонімікон цих романів засвідчує також основні тенденції використання діалектних антропонімів говірок Надвірнянщини в творчій лабораторії письменниці.

Ключові слова: функціонально-стилістичні особливості, літературно-художні антропоніми, діалектна антропонімія, дійсничні ЛХА.

Марія Василівна Дзюба – художник, поет, прозаїк, автор двох поетичних збірок та трьох романів, одна з помітних постатей сучасної української літератури. Письменниця – лауреат найвищої літературної нагороди Прикарпаття – премії імені Василя Стефаника за роман «Укриті небом» (2004р.). У її творах дбайливо збережена автентика мови, з них б'є потужний фольклорний струмінь, у мову героїв твору часто вплітаються прислів'я та приказки, табуована лексика, легенди про походження тих чи інших онімів, діалектні сполуки, а самі твори є своєрідною енциклопедією рідного краю. Тим невичерпним джерелом, з якого черпає такі скарби авторка є її рідна Надвірнянщина і саме село Гвізд, де народилася і проживає Марія Василівна.

Твори М. Дзюби справді написано без нарочитих сюжетних та мовних ускладнень, читаються якось легко і користуються великою популярністю в читача. А все це так тому, що авторка має свій оригінальний стиль роботи над текстом, про що стверджує вона сама: «...почула. Побачила. Пережила. Записала. Написала. Описала. Без найменшого при...» («Музейна баба», 3; *надалі вказує назву роману і сторінку*).

На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художньої антропонімії (надалі ЛХА) в арсеналі мовних засобів літературних текстів, оскільки часто автори власне ім'я персонажа в оригінальний спосіб пов'язують з персонажем-денотатом, відводять йому особливу роль у реалізації творчого задуму письменника. Саме це спонукало нас обрати об'єктом дослідження ЛХА романів М. Дзюби «Укриті небом», «Ранець для крил» та «Музейна баба».

У процесі дослідження нами було виявлено у текстах романів 490 ЛХА і їх варіантів, які в

розрізі творів розподіляються так: «Укриті небом» - 134, «Ранець для крил» - 137, «Музейна баба» - 118. Такі статистичні дані свідчать про певну рівномірність використання письменницею власних назв у художніх текстах.

Структура онімійного простору романів М. Дзюби є стереотипною. Майже у кожному творі письменниці обов'язково представлено номінативні, чи стилістично-нейтральні літературно-художні антропоніми. На думку закарпатського дослідника ЛХА професора Л. Релея: «Вони творять кістяк, антропонімічну канву твору, засвідчують достовірність персонажів і зображуваних подій» [1, с. 11]. У більшості випадків М. Дзюба віддає перевагу емоційно-нейтральним іменам та їх варіантам, напр.: *Петро, Оксана, Василь, Марина* – всього 16 («Укриті небом»); *Степан, Галина, Катерина, Богдан* – всього 15 («Ранець для крил»); *Інна, Дмитро, Марія, Михайло, Мирослав* – всього 13 («Музейна баба»). Таким чином нами виявлено в аналізованих творах 44 емоційно-нейтральних імені. Основна роль таких літературно-художніх антропонімів М. Дзюби, на нашу думку, полягає у правдивому, реалістичному зображенні денотатів-персонажів, підсилює їх народність. «Якщо автор прагне, аби його герої сприймалися як реальні особи, – зауважує професор Белей Л., – він зобов'язаний дібрати персонажам реальні (за структурою) імена. Тому структура власних особових іменувань персонажів більшою чи меншою мірою мусить бути орієнтована на реальну антропонімію, на знання її мовним колективом» [2, 11].

Окрім власних імен персонажів, значний відсоток номінативних лексико-художніх антропонімів М. Дзюби становлять прізвища. Літературно-художні антропоніми її творів адекватно відтворюють гуцульсько-покутський антропонімікон. Персонажі М. Дзюби іменуються типовими для даного регіону антропонімами. Такі лексико-художні антропоніми виконують номінативну функцію: *Параска Вірстюк, Михайло Федюк, Марина Пилип'юк, Степан Михайлюк* («Укриті небом»); *Параска Горбатюк, Ганна Синюк, Катерина Ващак* («Музейна баба»). Письменниця підбирає лексико-художні антропоніми, які відповідають реаліям того часу і є цікаві своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням.

Серед прізвищ, уплетених у текстову канву літературних творів, є оніми, які належать не українцям, а, як правило, росіянам, представникам радянської влади, дійовим особам недавньої історії. Наприклад: *Митрофанов Володимир Вікторович*, голова парторганізації району («Укриті небом»), полковник *Г. С. Ланов* («Музейна баба»), начальник відділення міліції №7 *майор Корчов* («Ранець для крил»), *офіцер Попов* («Укриті небом»);

Щодо реальності *офіцера Попова*, що проводив допити головного героя роману

«Укриті небом» Соколюка, наводимо спогад п. Стефанії Кочержук (Климковецької) про її перебування у той час у Надвірнянській катівні: «Слідство від Попов. Коли до запитання «національність» дівчина відповіла – «українка» енкаведист люто кинув їй в обличчя: «Национальности украинка нет! Ее давно уже нет!» Юну Стефу били ногами, кулаками. повибивали їй усі зуби. Попов зі своїми поплічниками кидали дівчину на землю і ходили по ній кованими чобітьми. Коли це не допомагало, тобто вона мовчала, затискали пальці у спеціальний прес...» [7, с. 274]. У таку ж кімнату страху привів Попов Соколюка. «Дракула!» - рявкнув уже під важкими кованими дверима. Двері відчинив справді Дракула. Високий на зріст, абсолютно виголений, з жаб'ячими очима і бичачою шиєю та задоволеною посмішкою, що оголювала величезний жовтий клобак (так у народі називають такий собі неправильний зуб, що виростає інколи в когось над решту зубами, спотворюючи губи і посмішку) («Укриті небом», 221). Напевно, прізвисько Дракула йому було дане авторкою й тому, що він був хазяїном даної господині з безліччю катівського приладдя, голками, кліщами, ножами, шипцями, де «на підлозі... валялися людські зуби, вирвані до основи нігті...» і де «навіть стіни, і навіть стеля були бурі від крові». («Укриті небом», 221).

Цікавим, типовим, реалістичним персонажем є Гулін Микита Тадейович – голова місцевого колгоспу «Червона заграда» («Укриті небом», 148). Етимологію такого прізвища в романі виводить сама письменниця: «Він ненавидів навіть своє прізвище: Гуля, тому з Гулі переоформився на Гуліна. Батько після цього не захотів його бачити ані у своїй хаті, ані на своїй очі, тільки мати плакала тяжко, бо ж син, рідний син! А син знав одне: він Гулін і ніяких Гуль не знає і ніколи не знав» («Укриті небом», 167). Такий контекст походження ЛХА дозволяє романістці показати справжнє ество пристосуванства окремих українців, засудити їх переродження заради кар'єрного росту.

Явно неукраїнського походження прізвище *Бачинський*, в якому простежується польське коріння. Пан Бачинський – начальник нафтопереробного заводу, що подарував музеєві макет нафтопереробної установки, коли музей перейменовували на «Музей історії рідного краю» («Музейна баба», 201). Використання прізвищ чужинців у текстах М. Дзюби розширює джерельну базу її літературно-художньої антропонімії, допомагає правдиво відтворити тогочасну історичну дійсність.

Імена разом з іменами по батькові в романах М. Дзюби трапляються дуже рідко. Серед них виокремлено: *Микита Тадейович* – голова колгоспу, *Василина Семенівна* – секретар колгоспу, *Павло Степанович* – представник радянської влади на селі, *Наталія Карпівна* –

жінка слідчого Попова («Укриті небом»); *Оксана Василівна* – вчитель української мови («Ранець для крил»); *Осипа Овсіївна, Федора Семенівна, Парасковія Дмитрівна, Іван Степанович, Інна Яремівна* («Музейна баба»), які не несуть якогось особливого стилістичного навантаження, бо виконують лише номінативну функцію.

Зрозуміло, що Марія Дзюба, як уродженка та жителька Надвірнянщини, використовує значні характеристичні можливості ЛХА, зокрема, щодо національної чи регіональної приналежності денотатів. Персонажі романів М. Дзюби іменуються типовими для конкретного регіону антропонімами, які містять у своїй структурі як специфічні діалектні риси (фонетичні, лексичні та словотворчі), так і загальноукраїнські. У романах діють герої, яких номіновано гуцульсько-покутськими іменними варіантами: *Іва', Славко, Аннунька, Йван, Параня* – всього 28 («Укриті небом»); *Мілька, Маруні, Анничка, Михасько, Паранька, Олексик, Йванко* – всього 24 («Ранець для крил»); *Настунька, Митьо, Нуся, Ониська, Федунцьо* – всього 18 («Музейна баба»). Поряд із такими персонажами у досліджуваних творах є герої із загальноукраїнськими усталеними формами імен: *Миша* («Укриті небом»); *Машика, Слава* («Ранець для крил»); *Ніла, Тоня, Митя* («Музейна баба»).

Особливий інтерес у літературно-художньому антропоніміконі М. Дзюби становлять складноскорочені прізвища політичних діячів, так звані інформаційно-оцінні антропоніми, де авторка саркастично характеризує сучасну епоху та українську політичну еліту і де легко прочитується справжнє іменування особи. «Згадайте, саме подружжя **К-к**, одне з найталановитіших і «найкалиновітих» українських письменників, дисиденти, патріоти, за що й скуштували тюремної баланди, возилися уже по незалежній Україні з кандидатом у президенти, своїм колишнім найвищим карателем, КДБістом **М.** і наче на правду загіпнотизовані, співали про нього хвалебні оди перед народом» («Музейна баба», 14). «От якби тоді наша ясна леді **ТЮ** в президентське крісло сіла, їй би рішучості не бракувало» («Музейна баба», 16). «Мене насторожували деякі епізоди ще з часів **ЮЙ** прем'єрства. І завжди налаштували на думку: чи тих ми кличемо до влади?» («Музейна баба», 18). «Треба винести всенародну анафему першому президентові **К.**, а не обдаровувати його пожиттєвими пільгами та почестями... Пора б вже в цій країні хоч за щось відповідати» («Музейна баба», 18). «А я ще тоді казав, що не варто скандувати на Майдані ані «**ЮЙ!**», ані «**ТЮ!**», ані «**ЯЙ!**», а «Давай люстрацію і реформи!», «Геть депутатську недоторканність і пільги!», але всі бачили німб, особливо довкола голови «**ЮЙ**» і більше нічого» («Музейна баба», 19). Створюючи такі лексико-художні антропоніми, Марія Дзюба устами своїх

персонажів відтворює розуміння і, в основному, несприйняття звичайним пересічним українцем-галичанином сучасної політичної ситуації в країні. Інформаційно-оцінний потенціал таких літературно-художніх антропонімів служить засобом реалізації їх основної стилістичної функції – вказати на реальну особу або опосередковано виявити авторське ставлення до певних, часто непривабливих, явищ суспільної дійсності.

Марія Дзюба також майстер творення контамінаційних імен, промовистих прізвищ, прізвищ-характеристик. Так, Макар *Кривданюк* (той, що чинить кривду, бо знищував хрести – *уточнення наше – Л. К.*), «...був на особливому рахунку у начальства ще з осені, відколи сумлінно погадував із своїм трактором у Живородній, завзято виконуючи їхню волю» («Укриті небом», 96, 111). *Підколодна* Осипа Овсіївна – та, що живе під колодою, змія, але «...якщо ти не черв, жодне плазування на цій землі не виправдане», – роздумує один з персонажів твору про прихильність Підколодної до діючої влади на селі, а інший твердить: «Добре пам'ятаю ваше розривне ідейне горло в школі, коли ви носили біля серця партбилет, а над серцем до пенсійного віку – комсомольський значок» («Музейна баба», 22). Подибуємо в аналізованих текстах й імена-означення, наприклад, «*Омелько-партіян*» ще вдосвіта по хатах літав повідомляти, що буде якийсь міхтин» («Укриті небом», 108). Цікавим є спостереження авторки щодо імені *Олекса*, яке вона характеризує в романі «Укриті небом»: «Олекса, значить. Гарне ім'я його мав і прославив сам Довбуш («Укриті небом», 225), а в наступному романі «Ранець для крил» М. Дзюба підсилює вайовничість ім'я *Олекса* знаковим для галичан, асоційованим з народним героєм Бандерою – прізвищем *Бандерчук* – Олекса Бандерчук. Сам персонаж художнього твору, незважаючи на те скільки неприємностей принесло йому це прізвище, не бажає змінити його, пишається ним, каже, що «прізвище наше родове, прадідівське» («Ранець для крил», 20). Асоційованим з вільнолюбним птахом є прізвище *Соколюк* – головного героя роману «Укриті небом», в якому, на нашу думку, закодовано ідею твору. Як справедливо зауважує письменниця Неоніла Стефурак: «В українській літературі давно існує проблема позитивного героя. Марії Дзюбі вдалося створити переконливий образ гарного, сильного і мудрого чоловіка – сільського знахаря *Миколи Соколюка*. Це той випадок, коли художня правда сильніша за правду життя; коли розумієш, що в житті таких ідеальних постатей не буває, але все одно віриш написаному, бо в ньому багато любові і добра» [8, 6].

У своїх романах Марія Дзюба не обмежується лише іменами чи прізвищами, але й додає прізвиська, причому стисло подає їх

мотивацію. «Чоловіча половина села через оту прихильність та цікавість до персони Соколюка дала йому прізвисько *Хан*, а згодом і його єдиному синові, що був цілковитою протилежністю батькові, – *Ханча*» («Укриті небом», 9). Інша героїня. Марія Федорівна *Пекальчук* – завуч школи на прізвисько *Пекло* «тримає свій пекельний закон, перетворивши школу на велетенський казан, куди по черзі вкидають дитину за дитиною і де тяжко обпикаються тіла і душі» («Ранець для крил», 19), або «*Пекло*» – це прізвисько заслужено трималося товаришки Пекальчук («Ранець для крил», 10). «Все село і вся школа *Пеклом* її прозивають, а її єдиного сина – *Дідьком*» («Ранець для крил», 21).

Є у творах письменниці й абрєвіатурні ЛХА, такі як: *Агов* – прізвисько начальника адміністративно-господарського відділу Пилипа Охримовича («Ранець для крил», 123). Цікавим прізвиськом наділена в романі «Музейна баба» маразматичка *Феня* – вічногорланний радянський демагог, на незручне прізвисько *Червоні Труси*. Журналіст Василь Гурмаш на сторінках газети «Прикарпатська правда» зауважує, що це прізвисько «...поєднало в собі елементи кримінального жаргону і спідньої білизни: така собі «Феня Червоні Труси» [3, 8]. Прозору етимологію прізвищ мають й інші персонажі цього художнього твору: «От пригадайте лиш, як в нашому селі створювався осередок «Народного руху». Хто там бігом опинився? *Лейбичка*, яка національний дух в наших дітях піонерським галстуком душила та різками вибивала, її син *Сіренький*, що за все своє життя ні разу не перехрестився, а тепер перший в селі побожник і оратор на вічах зробився та й крутить язиком, як вилами в пеклі. Точно як у пеклі, бо до нього прізвисько «*Сіренький*» так прилипло, що всі в селі давно забули, як його насправді звати» («Музейна баба», 83).

Прізвиська є поширеним антропонімічним класом у традиційній онімній системі говірок Надвірнянщини, їхнє вживання є виправданим в реалістичних романах М. Дзюби і допомагає їй всебічно характеризувати найменованих персонажів.

Важливим джерелом літературно-художньої антропонімії М. Дзюби є народнорозмовний антропонімікон говірок Надвірнянщини, де особливе місце займають іменування жінок за іменем, прізвищем чи прізвиськом її чоловіка, що в лінгвістичній літературі називають андронімами [11, 26]. В офіційному назовництві вживання таких найменувань обмежене, але в розмовній мові, у побуті андроніми доволі активно використовуються, щоб звернути увагу на одруженість жінки. Такі літературно-художні антропоніми виконують характеристичну функцію, оскільки їм притаманна об'єктно-

вікова значущість. Здебільшого в досліджуваних творах побутують андронімні моделі з суфіксами на *-их-а*, *-іх-а*, *-іх-а*: *Кубліха*, *Байдаліха*, *Семеніха* («Укриті небом»); *Бабінчіха*, *Кузіха* («Ранець для крил»). Поряд із такими номінаціями в романах побутує цілий ряд літературно-художніх антропонімів-андронімів, утворених від прізвища, прізвиська чи професії батька – патроніми з суфіксами *-ов-а*; *-ев-а*; *-ів-*: *Ганна Савчукова*, *Параска Вірстокова*, *Катерина Шваюкова*, *Галина Гуцулякова*, *Вуйциків Васько*, *Ілько Михайлюків* («Укриті небом»); *Мілька Ковтюкова*, *Марунька Кусачева*, *Василина Легонякова*, *Богдан Швайків*, *Ромко Демидюковий* («Ранець для крил»); *Настуня Дроб'якова*, *Ружена Петлякова* («Музейна баба»), а також на *-к-а*: *Шваючка*, *Гуцулячка*, *Янцючка*, *Федючка* («Укриті небом»); *Легонячка*, *Дзвінчучка* («Ранець для крил»); *Петлячка* («Музейна баба»). Трапляються й утворення типу *Микитишина Настуня*, *Кублішина Юстина* («Укриті небом»); *Людвінина Лесюня*, *Любка Дупчина*, *Влодко Пекальчуччин* («Ранець для крил»). Аналогічні назви побутують і в говірках Надвірнянщини, характеризуючи часто жінку як голову сім'ї, або вдову, чи жінку, що виховує дитину сама, без чоловіка, іноді можуть вказувати на матір, що показує поганий приклад дітям.

Прикметною рисою літературно-художньої антропонімії М. Дзюби можна вважати надзвичайно багатий іменник її літературних текстів. Із загальнонародної мови авторка запозичила іменні варіанти, які утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки і які передають відтінки пестливості, здрібнілості, фамільярності, іронії, зневаги, ненависті, тобто всю гаму людських почуттів. Суфікс *-к-* найбільш поширений у загальнонародній мові. У лексико-художній антропонімії М. Дзюби він виражає експресивні відтінки: а) пестливості та здрібнілості: *Василько*, *Марійка*, *Паранька*, *Юстинка*, *Максимко*, *Іванко* («Укриті небом»); *Паранька*, *Марічка*, *Анничка*, *Михасько*, *Йванко* («Ранець для крил»); *Настунька*, *Ониська*, *Юлінка* («Музейна баба»); б) поблажливої зневаги або фамільярності: *Маруська*, *Леська*, *Катруська*, *Марунька* («Ранець для крил»). Позитивні емоції – пестливість, здрібнілість виражають суфікси *-ик-*, *-чик-*, *-ичк-*, *-еньк-*, *-усь-*, *-ц-*: *Штефанько*, *Катрусенька*, *Анничка*, *Аннунька* («Укриті небом»); *Павлусь*, *Ігорчик*, *Павлик* («Ранець для крил»); *Ірця*, *Федусик*, *Федуник* («Музейна баба»). Також засвідчені літературно-художні антропоніми, що утворилися шляхом усічення або усічення і суфіксації: *Іва'*, *Федь* («Укриті небом»); *Льова*, *Бодя*, *Бодьо*, *Аня*, *Вітя* («Ранець для крил»); *Мирось*, *Митьо* («Музейна баба»).

Марія Дзюба використовує у своїх романах такі форми звертань, які поширені в мовленні жителів Надвірнянщини, додають реалістичності

онімній канві текстів, а також форми звертань радянської епохи, фамільярні, зрідка грубі форми: *Іва'*, *Штефанцю*, *Ільку*, *Юстинко*, *Катрусенько*, *Іванку*, *Міско*, *Аннунько* («Укриті небом»); *Михаську*, *Олексику*, *Адаме Мусійовичу*, *Федорівно*, *Аннице*, *Бодя*, *Мама*, *стара Мойро*, *Гандзючко* («Ранець для крил»); *Федю*, *Федуню*, *Федунику*, *Федуню*, *Федусику*, *пані Рузю* («Музейна баба»).

Наші спостереження над літературно-художнім антропоніміконом романів М. Дзюби дають усі підстави стверджувати, що їх онімна субсистема багата, самобутня з надзвичайно широкими функціонально-стилістичними можливостями. Авторка майстерно вплітає в канву творів поряд із реальними українськими антропонімами такі, що відтворюють культурно-історичні умови краю, використовує дейктичні, характеристичні та емоційно наповнені ЛХА, вдало експериментує з їх структурою. Письменниця намагається широко використати все багатство діалектної онімії як вічного джерела збагачення літературно-художньої антропонімії.

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. / Л. Белей. – Ужгород : Патент. 1995. – 119 с.
2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород : Патент. 2002. – 176 с.
3. Гурмаш В. «Допродаєш гори, торгуватимеш горем» / Василь Гурмаш // Прикарпатська правда. – 2008. – 31 жовт.
4. Дзюба М. Укриті небом / М. В. Дзюба. – Івано-Франківськ : Тіповіт. 2003. – 240 с.
5. Дзюба М. Ранець для крил / М. В. Дзюба. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2007. – 337 с.
6. Дзюба М. Музейна баба / М. В. Дзюба. – Івано-Франківськ : Місто НВ. 2008. – 264 с.
7. Надвірнянщина: хресна дорога народного болю / [Упорядкування О.О. Зварчук]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ. 2008. – 566 с.
8. Стефурак Н. Це справді вдалий дебют / Неоніла Стефурак // Галичина. – 2004. – 1 трав.
9. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наукова думка. 1977. – 236 с.
10. Чижмар О. Функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі Федора Потушняка «Повінь» / Ольга Чижмар // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка. – Ужгород : Ліра. 2010. – С. 179–184.
11. Чучка П. П. Андронім // Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., доп. – К. : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2004. – С. 26.

The article analyzes the functional and stylistic features of the novel proper names Dziuba M. «Herbal Heaven», «Satchel for Wings» and «Museum Grandmother». Literary and artistic anthroponymicon the novels also shows the main trends of dialect anthroponyms Nadvirna dialects in the creative laboratory of the writer.

Key words: functional-stylistic features of literary and artistic anthroponomy, dialect anthroponymie, dialect LHA.

В статті аналізуються функціонально-стилістичні особливості власних імен персонажів романів М. Дзюби «Укриті небом», «Ранець для крил» і «Музейна баба». Літературно-художественний антропонімікон цих романів свідечує про основні тенденції використання діалектних антропонімів у творчій лабораторії письменниці.

Ключевые слова: функционально-стилистические особенности, литературно-художественные антропонимы, диалектная антропонимия, дейктические ЛХА.

УДК 811.161.2: 81'37
ББК 81.2Ук

Інна Данилюк

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ СМІХУ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

У статті на матеріалі сучасної української прози проаналізовано особливості мовного вираження сміху через оніми та виявлено, що в художньому тексті, виразно маркованому власними назвами з різною семантикою, сміх модифікується залежно від сутності постмодерної парадигми.

Ключові слова: текст, власні назви, сміх, постмодерна парадигма.

Однією з найскладніших лінгвістичних систем, у якій віддзеркалюється «концептуалізація і категоризація світу» [24], є текст. Перебуваючи у стані постійної готовності до оновлення, актуалізації нових семантичних відношень, **текст** «виступає засобом передачі суспільно й соціально важливої інформації» [10, 11], містить закодовані змістові і структурні характеристики, що виражаються через слово-знак і слово-символ.

Власне, знаково-символічна парадигма лягла в основу побудови художнього дискурсу початку ХХІ століття. Як полісемантична величина з «позбавленим центром і жорсткою структурою» [13, 14], **сучасний текст** іноді трактують «не як естетичний продукт», а як власне «знакову діяльність у стадії структуроподібного процесу» [4, 214]. У випадку, коли «мова розглядається як якась даність» [4, 108], позначення предметів і явищ навколишнього світу знаходить своє вираження у вигляді системи субстанціональних знаків. Відповідно, декодування зашифрованих значень на внутрішньому і зовнішньому рівнях у сучасному художньому феномені потребують

використання мовних одиниць, які можуть передавати нові аспекти його інтерпретації. Саме **власні назви**¹ вважаємо тими засобами, які актуалізують смислові зв'язки в тексті.

Відоображаючи певний фрагмент мовної картини світу, оніми окреслюють основу пізнання художньої системи, допомагають читачеві дешифрувати спосіб бачення буття, опрідметнений у слові-концепті, сприяють утворенню тієї структури, яка часто є ключовою при розкритті семантичної і смислової організації тексту.

Теоретичні питання, пов'язані з власними назвами, розглянуті у працях Л.Белея, В.Калінкіна, Ю.Карпенка. Останнім часом з'явилися комплексні дослідження пропріальної лексики у творчості окремих письменників (Т.Гриценко, Л.Кричун, Т.Крупеньова, Г.Лукаш, М.Мельник, О.Немировська, Т.Немировська, Л.Селіверстова, А.Соколова та ін.). Проте предметом дослідження майже не були оніми, здатні виражати в тексті невербальну комунікацію.

Аналіз структурно-семантичної організації постмодерного тексту крізь призму власних назв як засобів вираження сміху сприятиме висвітленню глибинно імплікованого змісту твору, особливостей авторської концепції, закладеної в ньому, культурно-ціннісних доміант. Сказане вище зумовлює **актуальність** запропонованої теми.

Мета статті – виявити особливості семантики власних назвах, які в сучасній прозі функціонують як засоби вираження сміху.

Матеріалом дослідження обрано сучасну прозу (Ю. Андрухович, Л. Дереш). Саме «спонтанність», амбівалентність, експресивність, неординарний тип смислових відношень, змішування стилів, схильність до іронії, висміювання є тими естетичними постулатами, які характеризують літературний дискурс початку ХХІ століття і які стали підґрунтям художнього світу вищенаведених авторів.

Вивчення особливостей моделювання текстової семантики вимагає врахування характеру сучасних наукових парадигм, зокрема тих, які визначають подальший вибір мовностильових елементів, тематичне наповнення матеріалу. Актуальним у цьому плані є постмодерністська парадигма.

¹ Під власними назвами розуміємо «згорнуту до окремої лексичної одиниці (чи то однокомпонентна, двокомпонентна або багатокомпонентна власна назва) репрезентацію великого блоку інформації, що зумовлюється здатністю власної назви бути концентратом певної інформації, виступати згустком лінгвокультурних знань людини про світ, і, нарешті, самій бути пресупозицією для якої-небудь інформації» [11, 84]; «словесні знаки, призначення яких полягає у виділенні та ідентифікації одиничних об'єктів, які виражають одиничні поняття та загальні уявлення про ці об'єкти у мові, мовленні та культурі народу [22, 108].

Як «інтер'єр сучасної епохи» [23, 3], **постмодернізм** виявляється у способі мислення, виражальних засобах, побудові текстової системи. «Це світ, у якому немає цілісності, світ гри, що допомагає через художні форми узаконювати... відчуження людини від себе і дійсності» [6, 122]. Пробираючись через коди смислів і проникаючи у все нові розповідні структури, читач відчуває себе дезорієнтованим, розгубленим, але заінтригованим і тому готовим до розшифрування кодів [9, 48]. Мовний простір тексту слугує полем методологічних операцій і стилістичних експериментів: такі особливості, як «дотична до абсурду незавершеність думки», «приземлена експресивність», «стильова дезорієнтація», «поєднання несполучених мовних засобів», «трансформація усталеної форми» і формують постмодерну парадигму сучасності. За словами Т. Гундорової, це «карнавальний постмодерн» з такими формами, як *сміх, пародія та гра* [12, 83].

Урахування цього літературного напрямку зумовлене тим, що аналізовані нами тексти Ю. Андруховича та Л. Дереша якраз і означені вченими як постмодерні. Саме карнавальний характер (як провідна ознака постмодерного дискурсу), зокрема сміхове начало сучасної художньої літератури, дає змогу аналізувати лінгвістичні явища у різних площинах, глибше і ґрунтовніше сприяючи розкриттю смислового навантаження текстового простору.

Сміховий світ, актуалізований в сучасній прозі (особливо в текстах Ю. Андруховича та Л. Дереша), моделює зовсім іншу семантико-смислову систему (в порівнянні з іншими авторами сучасності), домінантами якої є (типові для постмодернізму) іронія, «насмішливість», «карнавальність». Відповідно аналіз сміху здійснюватиметься не крізь призму «фізіологічності», (матеріально вираженої конкретними мовними засобами (наприклад, *сміятися, посмішка*)), а через інші «концентрати знань» [22, 108], переосмислені, семантично віддалені від прямого значення сміху, але які у текстовій системі використані автором з метою створення комічного ефекту. Такими «носіями інформації» вважаємо власні назви, які в сучасних постмодерних текстах часто є «сигналами комічного» – *сміху*.

Як естетичне явище сміх «має в собі руйнівне та творче начала водночас: він порушує існуючі зв'язки та установки, викриває хибність соціальних, причиново-наслідкових зв'язків, умовностей людської поведінки та життя суспільства... У той же час сміх будує і дещо нове: світ порушених стосунків, логічно не виправданих відносин, свободи від умовностей» [18, 160]. Таким чином він готує підґрунтя для нової реальності, яка якраз і детально відображена у творах Ю. Андруховича.

Активізація відповідної художньої концепції комічного і спричинила

трансформацію у словесних засобах. Саме мова є одним із найсуттєвіших складників комізму прозових текстів Ю. Андруховича і характеризується іграми з орфографією, структурно-графічним оформленням тексту, стилізацією, використанням розмовного жанру, грубої, нецензурної лексики. Яскравим прикладом мовного експерименту є власні назви, що потенційно здатні відігравати важливу, а іноді й провідну роль у розмаїтості художніх засобів твору, особливо коли автор подає численні прізвиська та імена своїх героїв.

Наприклад:

- *Можна було просто вимовляти вголос ці імена, ці поняття, ці назви, - безумовно, в такій спосіб цілком реально досягти нірвани, чи бодай просвітління, як досягають його індуци від перманентного «Ом», таким чином, увага: про Канову Казанову і Сан Козму Сан Феліче ля Феніче про Карпаччо катеначчо Негропонте про Поццетто Поццольонго й Фалієра Венієра Кастельфранко Бергамаско Скарпаньіно Гірляндайо Малямокко й мантекато і стакато і бароко Перголезі Пеллегріні Порденоне і Понтормо Віваріні і Вівальді Барбаріго Брандоліні мандоліна мандарин і Манолессо і Маніні і Марангона; про різото де неочі Сернаджотто і Пердуччі; а також про: Санта Марія деї Міраколі Санта Марія делля П'єта Санта Марія делля Салюте і Санта Марія деї Карміні Санта Марія дель Джілійо і Санта Сарія Гльоріоза деї Фрарі Санта Марія Дзобеніго і Санта Марія Формоза Санта Марія Ассунта і Санта Марія е Донато і Санта Марія Матер Доміні; й Маддалена й Мадонетта й Маляпага й Маліп'єро й Калле Аква Мінерале й Сансовіно й Санто Віно й Санта Граппа й Санті Тортелліні й Санта Паста і П'яцца ді Санта Піцца і баста!*[1, 72].

У межах переліку однорідних членів, представлених у романі «Перверзія», Ю. Андрухович шляхом використання у тексті типових для народного мовлення словотвірних синтаксичних структур створив ефект так званого національного колориту. Хоча лексеми *сміх, сміятися* у наведеному фрагменті матеріально не використані, але власні назви, на нашу думку, подані саме з метою викликати у читача комічний ефект. Очевидно, в основі цього лежить Бахтінська концепція¹ – своєрідний

¹ Творчість Ю. Андруховича розглядається крізь призму концепції сміхової культури М. Бахтіна, сутність якої полягає в тому, що на ранніх етапах розвитку культури існував подвійний аспект сприймання світу й людського життя. В уявленні первісних народів поряд із серйозними культурами зароджувалися сміхові, поруч із героями – їх пародійні двійники. Весь світ «уявлявся відносним, вартим поблажливої усмішки» [20, 120]. Архаїчний сміх був амбівалентним: веселий, тріумфальний та одночасно – іронічно-саркастичний, він заперечував і стверджував, хоронив та

словесний «балаган» у тексті. Як писав дослідник, «карнавал – друге життя народу, організоване на сміховому началі» [3, 5], це «вираження... нормативної природи сміху», тобто «відтворення власної солідарності» [18, 113]. Аналогічний ефект накладається і при творенні найменувань образів, які є сміховими: письменник застосовує, зокрема ідеї форми «нерозуміння» та гротесковості образу [20, 12]. Мовна гра з іменами, поданими в основному в італійській («венетіанській», за словами Ю. Андруховича) манері, нагадує різного роду пародії (гротескні, сатиричні, «блазнівські»), з яких сміються люди. Важливим моментом є те, що сміх цей двозначний, або навіть «ступеневий», обопільний: люди сміються з кращого життя, якого вони ніколи не бачили: ця вишуканість, елегантність, святковість для простолюду – предмет іронічного сміху: багаті вельможі сміються з реакції останніх на заможність. Це, власне, так званий амбівалентний, або карнавальний сміх: він «універсальний», «спрямований на все», «веселий, лікувальний, і водночас – насмішливий» (3, 7-8). Тобто друге життя (багатих вельмож) будується як пародія на звичайне, позакарнавальне життя, як «світ навиворіт» [18, 167]. Створюється так звана авторська іронія, яка є наскрізною майже в усіх прозових текстах Ю. Андруховича. Відповідно, і природа сміху цього автора також насичена іронічними елементами.

Аналіз текстів Ю. Андруховича показує, що сміхові елементи, закладені у власних назвах, будуються на різних видах сміху: злий сміх у прозі автора вказує на чужість як на ворожість та «чорний гумор» [18, 19], добрий – в окремих ситуаціях романів письменника реабілітує людські помилки та вади, долає їх; об'єктами останнього постають читач, сам автор, окремі спільноти із кумедною поведінкою.

Для реалізації стилістичних та естетичних цілей автор твору може використовувати будь-які форми власних назв, починаючи зі стилістично «нейтральних» і закінчуючи стилістично «маркованими». Унаслідок відповідних мовних експериментів відбувається ще одне явище – *онімізація апелювання*, тобто перехід загальної назви у категорію власної. Така взаємодія стає засобом естетизації дійсності, намагання осмислити реальність поза часом і простором, на іншому онтологічно-філософському рівні. У творчості Ю. Андруховича таке явище зустрічаємо доволі часто. Онімізуються переважно назви активного вжитку, в результаті чого створюється

відроджував [3, 17]. Тому, як вважав М. Бахтін, у давнину більше покладалися на смішне, тому що вірили, що «за сміхом ніколи не приховується насильство» [3, 109].

атмосфера карнавальної «галасливої юрби». Порівняймо:

- *І тоді, коли на чортотільській ратуші вибило дванадцятку, все почалося. З боку колишньої вулиці Сакраменток сунула грандіозна процесія перебиранців, очолювана кількома функціонерами з оргкомітетівськими пов'язками й мегафонами у руках...*

То були Ангели Божі, Цигани, Маєри, Козаки, Ведмеді, Спудей, Чорти, Відьми, Русалки, Пророки, Отці Василіани в чорному, Жиди, Пігмеї, Повій, Улани, Легіонери, Пастушки, Ягнятка, Каліки, Божевільні, Прокажені, Паралітики на Роздорожжю, Вбивці, Розбишаки, Турки, Індуци, Січові Стрільці, Волоцюги, Кобзарі, Металісти, Самураї, Дармограї, Сердюки, Олійники, Мамелюки, Яничари, Манкурти, Ветерани, Афганці, Багатодітні Сім'ї, Сараціни, Євреї, Негри, Патриції в тогах, Хвойди, Писарі, Брехуни з висолопленими язиками, Дебіли, Козаки-Запорожці, Піхота, Музики, Магометани, Маланки, Маланці, Діптянки, Блудниці, Гуцули, Троянці, Сармати, Етруски, Гінні, Сліпці, Трємбітарі, Фіндюрки, Святі з картонними німбамі, Гетьмани, Ченці, Панки, Клошари, Цюхлі, Трубадури, Різники, Юристи, Хапуши, Пияки, Лікарі, Ледарі, Араби, Кацапи, Опрішки, Отці Домінікани в білому, Шльондри, Герої, Пиворізи, Мочиморди, Салодди, Голодранці, Дуболоми, Сажотрусси, Козолупи, Недоріки, Менестрелі, Проститутки – а всіх інших перелічити просто неможливо, бо були там ще Горили, Генерали, Гавіали, Павіани, Павликіани, Данайці, Нанайці, Німфи, Нівхи, Ассирійці, Арнаути, Торбохвати, Лірники, Сирники, Шинкарі, Македонці, Броварі, Анахорети, Пупорізки, Українці, Лєсбіянки, Гноми, Мавки, Мавпи, Лилики, Чорні Коти, Грудні Жаби, Алхіміки, Шльохи, Профури, Татари, Бубабісти... [2, 44-45]

Це, за словами М. Бахтіна, «гучна площадна номінація» [3, 103]. Власні назви, подані у текстовому фрагменті, передають справжній «карнавал» слів з багатосмисловою імпровізацією, що позначають різні семантичні групи: національність, соціальний статус, матеріальне становище, професію, темперамент, характер, моральні якості, зовнішність, спосіб поведінки, релігійні поняття, назви сучасних субкультур, казкові імена, трансформовані імена письменників і т.д. Творячи ілюзію свободи, у *сміховій формі* автор протестує проти тоталітарної обмеженості й тиску режиму, підкреслює ілюзорність, нестійкість, примарність самого тексту й світу, що проступає крізь нього. «Надання громадянам «права на сміх» є прекрасною хитрістю суспільства: ліпше, аби вони сміялися над владою, ніж повставали проти неї» [18, 114], тому Ю. Андрухович і подає у межах одного фрагменту

перелік усіх соціальних груп та верств населення, не розмежовуючи їх на багатих та бідних, дурних і розумних і т.д. Сміх (іронічний), закодований в окресленому вище фрагменті, виявляється в тому, що тут зустрічаються на одному рівні одне з одним усі без винятків громадяни, незважаючи на матеріальне становище та інші блага.

Поширеним явищем у текстах Ю. Андруховича є онімізація апелювативів, зокрема як результат персоніфікації предметів. явищ. Наприклад:

- Істинна суть нашого дійства – перемога над Смертю. Це добре розуміли ще наші предки – славні козаки-запорожці, спуючі, духовенство й міщанство, коли щороку в кінці травня – цього казкового на нашій землі місяця Пробудженої Природи й зеленого райського боуяння – проводили свої рекреації – народні карнавальні дійства зі співами, танцями й читанням віршів і театральними виставами. Вільний Сміх і Розкута Поезія злітали понад грішною землею, і відступала підла Костомаха під неблаганними ударами Людського Безсмертя. [2, 22].

Абстрактні категорії – *життя, смерть, природа, поезія* – і зокрема *сміх* подані як оніми. Такий прийом використаний автором з метою переведення апелювативів у категорію вищої абстракції. І якщо у попередньому фрагменті взяті до уваги загально-нейтральні групи слів (повний перелік), то тут увагу зосереджено на конкретних явищах: *Вільний Сміх і Розкута Поезія* подані в одному асоціативному ряді як категорії вічні (*поезія*) і вільні (*сміх*). Унаслідок семантичної взаємодії окреслених мовних одиниць відкриваються додаткові смислові «прирошення», які неможливо прочитати на поверхні твору. А це спричинює різне осмислення того самого явища в тексті. Наприклад, «художні» одиниці «сміх» та «поезія» подані як символічні: *«злітали понад грішною землею»*. Елементи, які поза текстом в основному передають зовсім інший зміст (порівняймо: *сміх, сміятися* – фізіологічна здатність людини, *поезія* – «тип словесної творчості, який має віршовану форму» [8,88]), у відповідному контексті проєктують ще одну символічну сему – «небо»: *сміх і поезія ідентифікуються як вищі небесні сили, що оберігають та відганяють зло.*

Власні назви у художньому тексті мають розгалужену конотативну сферу, створену контекстом, часто відтворюють більшу кількість ознак, денотатів, виділяючи їх «спеціальні» значення, реалізовані в мовленні, особливо новотвори з авторською семантикою: вони є індикатором неповторного стилю письменника-новатора (сприяють розкриттю підтексту творів і авторської концепції). Порівняймо:

Чим заповню цю першу сторінку?

Своїми іменами. І почну так:

Його звали Стах Перфецький і Карп Любанський і Сом Рахманський і П'єр Долинський і Птах Кайфецький. Але його також звали Глюк, Блюм, Врубль, Штрудль і Шнобль. До того ж він був Йона Риб і Жора Кур і Шура Птиць і Сюра Яйць і Слава Днів. Проте він був також Сильний Перець, Хуан Перес, Друже Перче, Перчило і Ери-Герц-Пери. Дехто знав його як Персидського, Парфянського, Парсунського, Профанського і Перфаворського. Найближчі друзі любили його за те, що був він Камаль Манхмаль, Йоган Коган, Будда Юода, Юхан Бухан і Пу Фу. Однак усі без винятку кликали його Бімбер Бібамус, Агнус Магнус, Авіс Пеніс, Штахус Бахус і Кактус Еректус. Тож ніхто навіть не здогадувався, що насправді він Анти-Ной і Зорро Вавель і Гамбз/м/бург/х/ер і Спас Орфейський і P. S. [1, 150]

Наведений фрагмент є зразком лінгвістичного експерименту постмодерністської прози. Стилестичний потенціал її розкривається через використання словотворчих формантів (*Штахус, Бахус, Кактус, Еректус*), шляхом утворення образних асоціацій з сміховим ефектом (*Врубль, Штрудль, Шнобль*), обігрування структурних компонентів слова, їх візуальні, графічні модифікації (*Гамбз/м/бург/ер, Анти-Ной, Сюра Яйць, Слава Днів*), зіставлення на основі подібності звуків (*Ери-Герц-Пери*). Ці засоби і створюють комічний ефект, який формує сміхове начало постмодерної парадигми.

Порушення мовного етикету, який часто зустрічаємо у текстах Ю. Андруховича, завжди призводить до виникнення яскравого стилістичного ефекту, свідчить про зміни, що відбуваються у взаєминах персонажів художнього твору, особливо, коли йдеться про їх стосунки на внутрішньому, особистому рівні. Саме від цього часто залежить, який ступінь комічного буде у тій чи іншій ситуації. Таке вживання власних назв ґрунтується на здатності мовців до актуалізації та «руйнування» так званого «ономастичного» стереотипу створення, сприйняття та вживання власних назв.

Важливо підкреслити, що при аналізі художнього твору, особливо постмодерного, кожен читач шукає інформацію, яку автор намагається сказати через ті чи інші мовні засоби, особливо «між рядками». Це - один із основних моментів, від якого залежатиме ступінь декодування тексту. В такому ж ключі, на нашу думку, потрібно говорити і про *сміх*. Це так званий *підтекстовий засіб*, який можна побачити саме через наведений словесний «карнавал» із власних назв. Таким чином створюється інтрига оповіді, постійна концентрація уваги читача на розгортанні сюжету та участі в ньому героїв; виражаються національно-культурні символи та стереотипи.

Інший тип сміху, наближений до фізіологічного, «приземленого», «анти

карнавального» зустрічаємо в романах Любка Дереша. Представник молодшого покоління, використовуючи у творах найоригінальніші імена своїх героїв, посилює сміховий ефект і заставляє читача посміхнутися від кумедних асоціативно-подібних зіставлень, представлених у власних назвах. Якщо сміх Ю. Андруховича має імпліцитно-карнавалізований характер з елементами іронічності, гри, насмішки, то у текстах Любка Дереша цей же сміх є засобом вираження комічності у тих чи інших ситуаціях. В текстах обох письменників, правда, простежується спільна особливість: іманентність (внутрішня присутність сміху).

Персонажі Л. Дереша описані доволі реально, і можна вважати, що вони є *прототипами* окремих людей. Відповідно і сміхове начало їх буде наближене до повсякденності, побутових ситуацій та подій. «Ретельний добір власних назв» автором і введення їх у контекст «наповнюють кожен онім значною інформацією й високою експресією» [7, 5] унаслідок чого вони і виступають яскравими засобами вираження сміху в тексті.

Майстерно створені імена та прізвиська не є випадковими, бо в них – «духовне обличчя народу, його сміх, народний дотеп, кмітливості і спостережливості» [7,4]: *Мацько Пожежа, Терезка на прізвисько Температура, Євген Фторний – Гена Фторний, Женя Фтор («Фтор і Хлор, по-світському Женя та Олежка»), Андрій, Андрон-Бром, Дмитро Шмігель – Дімка Менделеев, Джим, Хімік.*

Любка Дереш дає своїм героям прізвиська, проєктуючись на молодіжну культуру сучасності. Безліч алюзій, які викликають його книги об'єднують навколо фігури автора безліч численних наймодніших «таємниць» сучасності.

Припускаємо, що Дереш є *творцем* не лише молодого *літературного покоління*, а й початківцем у формуванні сміхової культури ХХІ століття після Ю. Андруховича. Порівняймо: *Снайдер* (панк завгосп двометрового росту), *Гагарін* (бармен у димчастих окулярах), *Геморойчик, Фея Убиваючого Казанка, К-Кашка*. Такі власні назви служать колоритним мовностилістичним засобом, що засвідчує авторське несприйняття дійсності, в якій наявний обов'язковий культ невизначеності, неясності, помилок та мовних ігор.

Отже, аналізуючи сучасний сміховий світ, описаний у творах Ю. Андруховича та Л. Дереша, варто звернути увагу на те, що його формує, наповнює національним змістом, і чи сучасний сміховий феномен здатний сформувати Людину. Особливо це стосується телебачення, ЗМІ, коли телепередачі, різноманітні «газетні колонки» є своєрідною пародією на сучасне суспільство, але пародією трагічного змісту, коли «всміюють людей», «обливають брудом» і «виводять на чисту воду». Як результат – усі

сміються, але не розуміють, що сміються з самих себе. Тому зараз можна говорити про втрату генетичних властивостей сміхової культури людства, про чергову фазу подальшої деградації, про розмивання самих засад того сміхового світу, який склався завдяки діяльності багатьох видатних представників культури минулого. Цей «шароварний балаган» - своєрідний «світ у собі» (Ю. Андрухович), який слід судити за його ж внутрішніми законами.

Таким чином, власні назви у текстах Ю. Андруховича та Л. Дереша становлять значний пласт оказіональної лексики. Як засоби вираження сміху у сучасній постмодерній прозі вони репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменників, виступають яскравими та активними показниками їх «онімного письма», створюють барвистий онімний простір творів.

Матеріал проведеного дослідження дав змогу зробити висновок: семантико-смилова структура власних назв, які у сучасному художньому дискурсі виступають засобами вираження сміху та сміхової культури, формується залежно від виражальних можливостей постмодерної парадигми як визначальної у процесі створення художнього тексту.

1. Андрухович Ю. Перверсія / Ю. Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика. 2004. – 304с.
2. Андрухович Ю. Рекреації / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 104 с.
3. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса / М. М. Бахтин. – Москва: Художественная литература, 1990. – 543 с.
4. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. – М.: Прогресс. 1989. – 603 с.
5. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Любомир Белей. – К.: Темпора. 2010. – 128 с.
6. Булавка Л. А. Бахтин: діалектика діалога versus метафізика постмодернізму / Л. А. Булавка, А. В. Бузгалин // Вопросы философии. – 2000. - № 1. – С. 119-131.
7. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми Любка Дереша - свідчення творчих пошуків автора / Анастасія Вегеш // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Філологія. – Випуск 19. – С. 3-7.
8. Галич О. Теорія літератури / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв / За наук. Ред. О. Галича. – Київ: Либідь, 2001. – 448 с.
9. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і дискурс : Монографія / Марія Голянич. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. – 296 с.
10. Голянич М. Художній текст у лінгвофілософському вимірі / Марія Голянич // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – Випуск 23-24. – 2009-2010. – С. 11-16.
11. Грушевська Ю. А. Некоторые социокультурные аспекты функционирования собственных имен в современном рекламном тексте / Ю. Грушевская //

Язык и культура. Випуск 5. – Том 2. – Ч.1. – К.:Издательский Дом Дмитрия Бугаго, 2002. – С. 83-88.

12. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – Київ: Критика, 2005. – 263 с.
13. Дегтярьова І. О. Інтертекстуальність як спосіб індивідуального текстотворення Ю. Іздрика / І. О. Дегтярьова // Культура слова. – К.: Інститут української мови НАН України, 2007. – Вип. 68-69. – 12-17.
14. Дереш Л. Культ : Роман / Любо Дереш. – Львів: Кальварія, 2006. – 208 с.
15. Дереш Л. Намір : Роман / Любо Дереш. – К.:ПП Дуліби, 2006. – 296 с.
16. Дереш Л. Поклоніння яшірці: Роман. – Львів: Кальварія, 2004. – 176 с.
17. Зубова Л.В. Сучасна російська поезія в контексті історії мови / Л. В. Зубова. – М.: НЛО, 2000.
18. Іронія: Збірник статей / Упорядники Олена Галета, Євген Гулевич, Зоряна Рибчинська (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка). – Львів: Літопис: Смолоскип, 2006. – 238 с.
19. Карпенко Ю. О. Гумористична ономастика / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 19-25.
20. Косюк О. М. Сміхова і травестійна телерелаксація у контексті народної сміхової культури / О. Косюк // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. – Львів, 2007. – Вип.1. – С. 11-124.
21. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
22. Лалаян Н. До проблеми теорії власної назви /Наталія Лалаян // Семантика мови і тексту [Текст]: збірник статей ІХ Міжнародної наукової конференції 26-28 вересня 2006 р. – Івано-Франківськ. «Плай». 2009. – С. 107-109.
23. Лук'янець В. Наука в інтер'єрі постмодернізму / В. Лук'янець // філософська думка. – 2005. - №4. – С. 3-22.
24. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: монографія / М. В. Скаб. – Міністерство освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
25. Печерських Л. Мова романів Ю. Андруховича як засіб комізму / Л. О. Печерських // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія Літературознавство. – 2007. – Випуск 4 (52). – Частина друга. –С. 158-163.

is modified depending on the nature of post-modern paradigm.

Key words: text, proper names, laughter, post-modern paradigm.

УДК 811.161.2'23
ББК 81.2Укр

Галина Ліщинська

ДАЛЕКТНА ОСНОВА В ПРИЗВИСЬКАХ ПРИКАРПАТЦІВ

У статті представлено і проаналізовано прізвиська Івано-Франківщини, що походять від діалектизмів, визначено їх семантичні групи. Значна кількість неофіційних назв людей запозичена з польської, румунської та німецької мов.

Ключові слова: апелятив, діалектна основа, прізвисько, регіональна антропонімія, семантичні групи.

Прізвиська – це своєрідний пласт і органічна складова українського антропонімікону. Вони є багатим джерелом для вивчення лексичного розмаїття рідної мови, історії, побуту, вірувань народу, що проживає на певній території.

У сучасному українському мовознавстві маємо ґрунтовні дослідження з ономастики та антропонімії у працях М.Худаша, П.Чучки, Д.Бучка, І.Сухомлина, Г.Аркушина та ін. Сучасні прізвиська як один із класів антропонімів широко досліджуються в російському мовознавстві, підтвердженням чого є праці П.Т. Поротнікова, Л.О. Сергеевої, М.М. Ушакова, В.Т. Ванюшечкіна, Є.Ф. Даниліної, З.П. Нікуліної та ін.

В останні десятиліття активно вивчається регіональна антропоніміка. В ономастичних працях широко досліджуються особливості особових імен, прізвищ, імен по батькові в найрізноманітніших аспектах. У 2008 р. Н.М. Федотовою захищена наукова робота, у якій предметом ретельної уваги стали прізвиська Луганщини.

Актуальність цієї статті зумовлена тим, що прізвиська Івано-Франківщини досі не були предметом глибокого дослідження, хоча сучасний антропонімічний матеріал Івано-Франківської області частково залучався до наукового аналізу у статтях Р.Осташа, М.Лесюка, Г.Сеник.

У процес творення прізвиськ залучається значний фонд загальної та ономастичної лексики сучасної української мови та її говорів. Прізвиська з діалектними основами мають особливе культурологічне значення. Прикарпаття з мовного погляду виявляє помітну

діалектну здиференційованість. Тут межують гуцульський, бойківський, наддністрянський і покутський діалекти, ареали яких поширюються на сусідні області. В окремих населених пунктах наявні переселенські лемківські говірки [2, 78] Маючи історичні, географічні, мовні особливості, вони, безумовно, вплинули на утворення прізвиськ. Багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації, збереження у словниковому складі народної мови одиниць, відмінних за генетичною й часовою співвіднесеністю, – усе це актуалізує дослідження складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування лексики говорів... [1, 3].

Об'єктом статті стали прізвиська з діалектними основами. Матеріал зібраний у населених пунктах Івано-Франківської області.

Прізвиська з діалектними основами, на нашу думку, є найбільш колоритними, оскільки вони відрізняють систему індивідуальних неофіційних найменувань Івано-Франківщини від інших регіонів. Як дуже продуктивне джерело творення архаїчних прізвиськ виступають апелятиви говіркового походження [3, 88], що й відображено у нашому антропонімічному матеріалі, який ми розділили на такі семантичні групи:

1. **Прізвиська, що вказують на зовнішній вигляд людини:** *Клапата* – чоловік ходив нечесаний (< клапятий 'розпатланий; нестрижений, з довгим волоссям' (СБуГ, 207)); *Лейба* – завжди ходив розстебнутий, розхристаний, „розлейбований“ (< лейба – 'недоладно, неакуратно пошита одяга' (СБуГ, 256)).

2. **Прізвиська, що вказують на зріст та тілобудову:** *Бамбетель* – високий і повний чоловік, подібний на тапчан (< бамбетель 'дерев'яний розсувний тапчан' (ГГ, 20; Ониш, 1, 42)); *Бреус* – високий, незграбний, чоловік (< бреус 'людина високого зросту, незграбна, неповоротка' (СБГр, 1, 96)); *Будзьо* – чоловік низького зросту і круглий, як грудка сиру (< будз – 'овечий сир зі свіжого молока у формі кулі; великий шмат (сиру)' (ГГ, 30)); *Кватирка* – маленька і повна, наче кварта, жінка (< кватирка зменш. від кварта 'кухоль для води' (СБГ, 1, 433)); *Купінка* – маленька, дрібна жінка (< купина 'мурашник' (Ониш, 1, 395)); *Маціцький* – чоловік дуже низького зросту (< маціцький 'малесенький, маленький' (ГГ, 121)); *Платва* – високий зростом (< платва 'груба балка, до якої прикріплюють крокви' (ГГ, 150)).

3. **Прізвиська, що вказують на особливості окремих частин тіла:** *Гембатий* – носій має великі губи (< гемба 'губа', гембатий 'губатий' (СБуГ, 82)); *Ділетий* – товстий чоловік (< ділетка 'міра місткості, діжечка на 24-25 кг. зерна; діжка' (СБуГ, 83)); *Єйко* – хлопець має кругле обличчя, яке асоціюється з яйцем; *Жерий* – чоловік має руде волосся (< жарий, жерий

'рудий, рижий' (СБуГ, 110). Пор. ще жар – вогонь (СБГ, 1, 249)); *Лабата* – жінка має великий розмір ноги (< лаба 'нога людини' (Ониш, 1, 400; СБуГ, 246; ГГ, 108)); *Кілюхач* – має великий живіт (< кілюх 'живіт, пузо' (ГГ, 89)); *Кльоцок* – чоловік має кругле обличчя (< кльоц 'колода, брус' (ГГ, 96), кльоцок 'товстун' (СБуГ, 208)); *Крижевка* – баба розчісувала онуку і приговорювала: "Ти така, як крижевочка" (< крижевка 'головка капусти' (ГГ, 105)); *Пулькатий, Пулькач, Пулькачка* – прозивають людей, які мають великі очі (< пулькатий 'вирячкуватий; витрішкуватий' (ГГ, 159; Ониш, 2, 161)); *Руйкатий* – чоловік має великий рот (< руйка 'рот' (СБуГ, 455)).

4. **Прізвиська, що вказують на фізичні вад:** *Куна* – горбата жінка (< куна 'скоба в санях на дишель' (Ониш, 1, 394), 'залізна скобка. прибита в церкві при вході' (СБГр, 2, 325), 'гак на вулці' (ЕСУМ, II, 141)).

5. **Прізвиська, що вказують на фізичні особливості людини** (здоров'я, повільність, спритність): *Жилізнай* – дід ніколи не хворів (< жилізо, жилізо 'залізо' (СБуГ, 111)); *Корпач* – неповороткий, незграбний чоловік (корпати 'порпати; з трудом збирати' (Ониш, 1, 379)); *Кубан* – неповороткий (< ковбан 'колода, пеньок, на якому рубають дрова' (ГГ, 97)); *Ровир* – жінка дуже швидко ходить, в селі кажуть, як на ровері їздить (< ровер – велосипед (ГГ, 164)).

6. **Прізвиська, що вказують на особливості ходи:** *Кабата* – п'яна ходила, падала, йшла кабата (< кабата 'швидко' (Ониш, 1, 353), кабата пійти 'перекидатися' (СБГр, 2, 203)); *Чіпіркі* – при ходінні широко розставляє ноги (< чіпірати 'ходити шкульгаючи' (ГГ, 213)); *Шкраба* – човгає ногами (< шкраби 'зношене взуття' (ГГ, 217)).

7. **Прізвиська, що характеризують особу за одягом та його деталями:** *Капуза* – носив дитячий капелюшок капузу (< капуза 'накидка (каптур) на голову від дощу' (ГГ, 90) або 'капошон з овечої шкіри чи сукна; шапка' (СБуГ, 189)); *Талападжиньїк* – носив великі рукавиці (< талапати 'бруднити чимось рідким' (СБуГ, 537), 'йти по болоті' (ГГ, 180)); *Фляк* – у хлопця постійно пом'ятий одяг (< флек 'розім'яті, потовчені фрукти, ягоди' (СБуГ, 593)).

8. **Прізвиська, що вказують на особливості мовлення** (дефекти, способи мовлення, слова-паразити): *Бахтала* – чоловік багато говорить (< бахати, бабахати 'стріляти' (СБГр, 1, 13)); *Биндох* – чоловік розмовляє, ніби гуде (< биндек 'джміль' (ГГ, 24)); *Ганька Кавка* – жінка не говорила, а кавкала, торохкотіла (< кавкати 'зневажл. говорити' (ГГ, 88), 'кричати' (про галок, ворон, індиків) (СБуГ, 180), 'кричати по-воронячому' (СБГр 2, 205)); *Гуга* – вічно незадоволена жінка, яка гугнявить (< гуг – 'крик' (Ониш, 1, 197), гугнотіти 'говорити в ніс' (Ониш, 1, 197)); *Джоя* – говорить швидко, ніби

каркає (< джоя 'сойка' (ГГ, 58, СБГр, 1, 374)); *Мимля* – жінка, в якій протяжна вимова (< мимрити); *Порцак* – чоловік склянку називав порцак (< порція 'чарка' (ГГ, 155)); *Ревканець* – сильно кричить на дружину (< ревати 'голосно кричати (про людину чи тварину)' (ГГ, 162)); *Чір* – дуже багато і швидко говорить (< чіркати 'цвіркати' (СБуГ, 646)).

9. **Прізвиська, що вказують на позитивні або негативні риси особи:** *Барабка* – носій отримав назву за прізвиськом батька, який був злодієм (< бараба 'пройдисвіт' (Ониш, 44)); *Голомшivecь* – назвали чоловіка, який постійно був організатором сільських бійок (< голомшити 'бити, дупцювати' (СБуГ, 73)); *Джвиндайло* – чоловік, який щось від когось постійно хоче (< джвиндіти 'безперервно дорікати; сваритися. базікати' (ГГ, 58), джвиньгіти живиньгіти 'плакати, скиглити' (СБуГ, 113)); *Джус* – неслухняний хлопець (< джус- 'чорт, нечистий, домовик; вертун, дзига' (СБуГ, 92)); *Дітько* – дівчина нагадувала своєю поведінкою чортика, *Ківа* – злий і жорстокий чоловік (< ківи 'пристрій для биття сукна домашнього виробу' (СБуГ, 201), ків 'ціпки, ломаччя' (Ониш, 2, 351)); *Мних* – занудливий чоловік (< мниха 'в'яла, неповоротка людина' (СБГр, 2, 436)); *Нендзюк* – поганий чоловік (< нендза (у другому значенні) 'зла, лінива людина' (ГГ, 132)); *Паршічок* – ні до чого не златний, але задавакуватий чоловік (< „паршек“ 'хвора пархами, кволла, непоказна тварина'; 'поганець, негідник' (СБуГ, 389)); *Постолат* – "Такий язик має, як у постолата ніс, лиш брехню носить", – так говорять про носія цього прізвиська (< постолата 'личаки' (Ониш, 2, 122)); *Репендьоха* – сварлива жінка (< репетувати); *Скабетка* – сільська пліткарка (можливо, від скабзувати 'знеславити, спаплюжити' (СБуГ, 490)); *Трумбета* – жінка розносить недобру славу по селу (< трумбета 'трембіта' (Ониш, 2, 304; ГГ, 188)); *Феник* – чоловік вміє заробити гроші (< феник 'дрібна австрійська монета – пфенінг' (Ониш, 2, 329; СБуГ, 586)); *Фіфак* – гоноровий хлопець (< фіфак 'самовпевнений, гордий парубок' (ГГ, 197)); *Чубук (Чубок)* – кажуть, що у нього в голові порожньо, як у трухлявому дереві (< чубок 'вершечок дерева' (СБуГ, 650)).

10. **Прізвиська за уподобаннями, нахилами або звичками в поведінці:**

Афина – носій прізвиська дуже любить їсти афини (< афини 'чорниці' (ГГ, 18)); *Бітус* – завжди варив борщ (< бігос 'їжа: тушкована капуста з ковбасою, салом' (СБГр, 1, 61)); *Гулей* – грав на скрипці і дуже гарно танцював (< гуляти 'танцювати' (СБуГ, 78; СБГр, 1, 339)); *Калатареви* – родина робила усе не по порядку (калататисити 'вештатися без діла' (СБуГ, 183)); *Книшюки* – любили варити книші з картоплі (< книш 'пиріг з картоплі' (Ониш, 1, 361), 'корж (перев. картопляний), начинений бриндзою, сиром' (ГГ, 97)); *Колотьоха з Шкварками* –

хлопець любить їсти що страву (< колочений 'товчений' (СБуГ, 219); колотити '(картоплю) м'яти' (Ониш, 1, 369)); *Круп'єнка* – дід любив кашу із кукурудзяної крупки; *Лита* – не переживував їжу, а відразу ковтав (< литати – 'ковтати; пожадливо пити або їсти' (ГГ, 111; СБуГ, 258)); *Маглівниці* – жінка дуже любить пліткувати. Говорять, що у неї язик, як маглівниця (< маглівниця 'пристрій для качання білизни, качалка' (ГГ, 117; СБуГ, 272; Ониш, 1, 425)); *Мармуляда* – любить їсти повидло (< мармуляда 'повидло' (ГГ, 120)); *Плячок* – маленьким любив їсти деруни (< плячок 'картопляник'; 'пиріг з начинкою' (СБуГ, 432)); *Похатниця* – тікає з дому до сусідів, ходить по чужих хатах; *Файкунка* – жінка любила курити люльку (< файка 'люлька'; файкувати 'курити люльку' (ГГ, 194)); *Чирота* – варив страву – чир, чір 'рідка страва (перев. з кукурудзяної муки)' (ГГ, 212)).

11. **Прізвиська за пригодою, що сталася у житті денотата:** *Габон* – хлопець у дитинстві любив гратися на габах (габа 'хвиля на гірській річці' (ГГ, 42)); *Гарчик* – дід колись ходив по селу з гарчиком і жебрав (< гарчик 'дерев'яна діжечка місткістю від одного до восьми літрів з одним вухом, має кришку-накривку' (СБуГ, 81)); *Гоїць* – будучи малим, хлопець хвалився, що сам зробив клітку для кріликів (< косьць, коїць – 'клітка (для відгодівлі кролів, свійської птиці)' (СБуГ, 216)); *Карник* – чоловік був п'яний, не міг дійти додому і ліг спати в сусіда в курнику (< карник 'хлів для свиней, курей' (ГГ, 91; СБуГ, 191)); *Кошулюватий* – чоловік хворів на кошулю (< кошуля 'струп на голові дитини' (ГГ, 103; СБГр, 2, 297)); *Мондзяк* – будучи малим, часто мандрував, манджав, „мандзяв“, пор. ше мандзюх 'турист' (ГГ, 119); *Отруб* – чоловік любив їсти свинячі нутроші (< отроба 'нутроші' (ГГ, 142)); *Пакаліха* – у дитинстві робив мильні бульки, які тріскали, "пакали" (< пакати 'стріляти' (СБуГ, 378)); *Порточка* – дитиною всім хвалилась: "Мама пошила мені нові порточки" (< портки 'чоловічі полотняні штани (спідні або верхні)' (ГГ 155)); *Паперівка* – малою мати клала її спати під яблуню (< паперівка 'сорт ранніх яблук' (СБуГ, 383)); *Шульок* – у колгоспі крав кукурудзу (< шульок 'качан кукурудзи' (СБуГ, 678)).

12. **Прізвиська, що вказують на трудову діяльність особи:** *Берко* – носій часто їздить на возі (< бер'кий 'охочий, запопадливий до роботи' (СБГр, 1, 52)); *Бзинник* – чоловік робив з бузини соплі (< бздина – 'бузина' (Ониш, 1, 50)); *Валашайка* – чоловік каструє свині (< валашати 'каструвати' (СБГр, 1, 123), валаш 'кастратор' (СБуГ, 46)); *Катранєнка* – жінка їздить у сусідні села продавати одяг (< катран – 'шмата' або 'текстильний матеріал та пошиті з нього речі' (СБуГ, 193)); *Катранник* – чоловік колись був заготівником, збирав старий одяг (< катранник 'мінйало' (Ониш, 1, 343)); *Клевчик* – дід був

швещ (< клевец 'молоток' (ГГ, 95; СБуГ, 208)); *Лижешник* – робив дерев'яні ложки (< лижка 'ложка' (ГГ, 111; СБГр, 2, 358)); *Мужола* – так звали чоловіка, що наймався на роботу (< мужоватися 'возитися з чим. напружуючи всі сили' (Ониш, 1, 456)); *Пипка* – баба ворожила на „пипці" (< пипка 'соска' (СБуГ, 411)); *Склепарик* – тримає магазин у селі (< склепар 'продавець' (ГГ, 171)); *Харашій* – чоловік кастрував свині (< харашити 'каструвати' (СБуГ, 610)).

13. **Прізвиська за спорідненістю:** *Матка* – жінка, яка на свою маму завжди казала матка (< матка 'мати' (Ониш, 1, 433; СБГр, 2, 411)).

14. **Прізвиська, що вказують на матеріальне становище людини:** *Басараб (басараби)* – ходять усюди всією сім'єю, як у голодні (1947-48) роки ходили по прикарпатських селах вихідці з Північної Молдавії. Словник Грінченка пояснює фразу „їти на Басарабію": як бути бродягою, втікачем (СБГр, 1, 31).

Частина прізвиськ в основі має лексеми, спільні з польською, румунською мовами. Це свідчить про історичну та сучасну близькість досліджуваного регіону з Польщею та Румунією. про спільне формування ономастикону: *Бальон* – круглий, як м'яч (< бальон 'м'яч' (Ониш, 42)); *Бербенюк* – виготовляв бербениці для бриндзи (< бербениця – 'невеличка діжка' (СБуГ, 29)), пор. рум. berbeniță; *Бунда, Бундък* – ходять у бунді (< бунда 'кожушок без рукавів, що застібається збоку або вдягається через голову, кожух, часом покритий сукном' (ГГ, 31)), пор. пол. bunda – шуба; *Гиблик* – майстер по дереву, гиблив дошки (< гиблювати 'стругати' (Ониш, 167)), пор. пол. heblować; *Гушак* – носій мав нарости на шиї (< гуш 'шишка; зоб' (СБр, 1, 352) 'хвороба: свинка, ангіна'; 'наріст' (ГГ, 55)), пор. рум. gúșă 'зоб', 'подвійне підборіддя'; *Джата* – без міри говорить (можливо, від джавра 'криклива і галаслива жінка' (Ониш, 1, 210)), пор. рум. Jávra; *Колійовець* – працював на залізниці (< колійовець, колійовий 'залізничний' (СБуГ, 218)), пор. пол. kolej; *Кукуцьчика* – пече кукуци (< кукуц 'спеціальний обрядовий невеликий виріб з тіста' (ГГ, 106)), пор. рум. cocút; *Курдубан* – малий повний чоловік (< кордупель 'мала ростом людина' (Ониш, 1, 396)), пор. пол. kurdupel – низька товста непоказна людина; *Пані з Рипи* – жінка жила біля великої ями, де люди викидали сміття (< рипа 'круча, яр, урвище' (Ониш, 2, 174; ГГ, 163)), пор. рум. gîră; *Пендзліха* – про жінку, яка усюди ходить і усе знає (< пендити 'швидко гнати (переважно худобу, птицю)'; 'гнатися, переслідувати' (СБуГ, 395)), пор. пол. pędzić – гнати, гонити; нестися; *Шкрум* – коли щось горіло, чоловік казав, що чути шкрум (< шкрум 'запах горілої вовни, шкіри, м'яса, вати; нагар на туші свині' (СБуГ, 666-667)), пор. рум. scrum – попіл.

Серед прізвиськ-діалектизмів наявні апелятиви німецького походження: *Бартка* –

чоловік завжди при собі носив сокиру (< бартка 'маленька сокира, бардичка' (СБуГ, 25)), пор. нім. barte; *Гандляр* – чоловік завжди щось купував, продавав (< гандилити 'торгувати' (Ониш, 1, 160)), пор. пол. andlować, нім. handeln; *Рура* – жінка живе біля газопровідної труби (< рура 'труба' (ГГ, 166)), пор. нім. Rohr; *Фертик* – чоловік по закінченню роботи завжди казав "фертик" (< фертик – 'готово, кінець' (СБуГ, 586; ГГ, 196)), пор. нім. fertig; *Штрамак* – постійно гарно вбирається (< штрамак 'охайна, акуратна людина'; 'чепурин' (ГГ, 221; СБуГ, 675)), пор. нім. stramm – 'прямий, рівний'.

Прізвиськ з діалектними основами на фоні загальної кількості неофіційних найменувань небагато, але вони викликають зацікавлення, оскільки містять у собі багату і своєрідну лінгвістичну, історичну, етнографічну та культурологічну інформацію.

Умовні скорочення

ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відпов. редактор Я.Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982-1989.

Ониш – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. К.: Наукова думка, 1984.

СБГр – Словарь української мови у 4-х т. / За ред. Б.Д.Грінченка. – К., 1907-1909.

СБуГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

1. Гриценко П.Ю. Арсальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1990. – 272 с.

2. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект: монографія / [В.В.Грешук, В.І.Кононенко, М.П.Лєсіук та ін.] – Київ-Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.

3. Фаріон І. Відображення діалектних явищ у структурі українських прізвищевих назв Верхньої Наддністрянщини / І.Фаріон // Вісник Львівського університету. Серія філологія. Вип. 26. Мова і соціальні процеси. – Львів, 1997. – С. 85 – 90.

The article presents and analyses the nicknames Ivano-Frankivsk region, originating from dialectisms and specifies semantic groups. A significant number of informal names of people borrowed from Polish, Romanian and German.

Key words: common noun, dialect basis, nickname, regional anthroponymie, semantic groups.

В статті представлено і проаналізовано прозвища Івано-Франківщини, мотивовані діалектизмами, определено их семантические группы. Значительное количество неофициальных названий людей заимствовано с польского, румынского и немецкого языков.

Ключевые слова: апелатив, диалектная основа, прозвище, региональная антропонимия, семантические группы.

УДК 81'373.23 : 811.161.2
ББК 81.2 Ук-4

Ярослав Голодюк

НІКНЕЙМ ЯК АНТРОПОНІМ: ОЗНАКИ, ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТНИХ ФОРУМІВ «ТЕРЕВЕНІ» ТА «ГУРТОМ»)

У статті розглянуто характерні для Інтернету антропоніми – нікнейми, проведено порівняльну характеристику прізвиськ, псевдонімів та нікнеймів, виокремлено продуктивні для українськомовного інтернетного дискурсу способи автономізації.

Ключові слова: нікнейм, автономізатор, способи автономізації

The article deals with nicknames, the Internet-specific anthroponyms; a comparative characteristics of pseudonyms (aliases) and nicknames – both Internet and usual – is provided; some productive ways of autonomization in Ukrainian-language Internet discourse are singled out.

Key words: Internet nicknames, autonominator, ways of autonomization

Онімія, як відомо, є результатом тривалої культурної та мовної діяльності людей. За останні роки сформувалися основні напрямки ономастичного дослідження, методи, школи. Аналізуються різні групи імен, увага звертається на їх стильові, граматичні, словотвірні особливості. В сучасній науці одним із важливих об'єктів є інтернетний дискурс. Віртуальне середовище Мережі спричинило виникнення якісно нового типу онімів, який отримав ряд різних назв у лінгвістичній літературі: **віртуальний антропонім** [5], **псевдопрізвисько**, **віртуальна власна назва** [1], **мережеве ім'я** [1; 2]. На нашу думку, найбільш поширеним номеном на позначення новоутвореного типу онімів є **нікнейм** (англ. «nickname» – **прізвисько**) або його апокопний дериват **нік**.

Дослідження віртуального антропонімікону реалізується в декількох напрямках:

– розгляд нікнейма як ономастичного феномена (Д. Кристал);

– спроби класифікації нікнеймів (Х. Бехар-Ізраелі);

– аналіз причин виникнення та узусу нікнеймів (Н. Ахрєнова, А. Селютин, Т. Анікіна).

Однак науковцями досі не здійснювалася порівняльна характеристика нікнейма та подібних типів антропонімів – прізвиськ і псевдонімів, не аналізувалися продуктивні способи номінації для їх творення на українськомовному лінгвальному ґрунті, чим підтверджується **актуальність** запропонованої теми дослідження.

Мета роботи – з'ясувати особливості нікнеймів як новоутвореного типу антропонімів, проаналізувати способи їх номінації в українськомовному інтернетному дискурсі. Матеріал дослідження – нікнейми активних¹ користувачів форумів «Теревені» [10] (1288 од.) та «Гуртом» [9] (417 од.) до 2010 року.

Як відомо, в ономастиці під антропонімом розуміють будь-яку власну назву, яку може мати людина [5, 30-31]. Оскільки нікнейми виникають та активно вживаються в ролі власних назв комунікантів інтернетного дискурсу, маємо підстави вважати такі номени гіпонімічними до антропонімів.

Судячи з етимології, **нікнейми** виникли із **прізвиськ**, тому можна побачити ряд спільних ознак між цими типами антропонімів. Як прізвиська є «певними ідентифікаторами» особи в досить вузькому колективі (І. Стаханова [6, 117]), так нікнейми є «ідентифікаторами людини в Мережі» (С. Чемеркін [11, 63]). А. Щербак та А. Бурикін зазначають, що «(...) основою прізвиськ (...) є характеристики зовнішності людини, манери поведінки чи особливості мовлення, що визнаються великим або малим колективом» [12, 214]. Частина нікнеймів, як свідчить аналізований матеріал, також описує зовнішність, емоції, манери поведінки комуніканта, шоправда така характеристика не має пейоративної чи саркастичної конотації (що є однією з ознак прізвиськ [12, 217]), пор.: *Сова*, *Рудий_лис* [10], *Василь Васківський*, *Карасик* [9].

Варто також зазначити, що принципова різниця між прізвиськами та нікнеймами полягає в процесі називання. Як відомо, акт творення будь-якого оніма (акт номінації [5, 28]) передбачає три компоненти: номінатора (того, хто називає), позначуване / об'єкт номінації (те, що позначає) та позначувальне (те, чим позначає) [8, 15]. Нікнейми відрізняються від власних імен, поетичних антропонімів та прізвиськ тим, що в процесі їх творення номінатор називає себе, тобто виступає об'єктом номінації. Такий процес умовно можемо назвати **актом автономізації**, а особу, що іменує себе, – **автономізатором**.

Акт автономізації, очевидно, наближає нікнейм до **псевдонімів**. Псевдонім, як відомо, – це вигадане ім'я, що існує в суспільному житті людини разом зі справжнім іменем або замість нього [5, 118]. Нікнейми, як і псевдоніми, можуть містити в собі довільну характеристику (*Яскрава*, *Усміхнена*, *Майже щаслива* [10]) та актуалізувати інтертекстуальні зв'язки (*Мамай*, *Фігаро* [9], *VovchukBratuk*, *Еней* [10]). Окрім того, при творенні нікнеймів переважно наявна та ж мотивація, що й при творенні псевдонімів: **приховати своє справжнє ім'я**. Тим не менше,

¹ Під **активними** розуміємо користувачів, що залишили не менш, ніж одне повідомлення

Ярослав Голодюк. Нікнейм як антропонім: ознаки, особливості функціонування...

можемо виокремити такі ознаки, за якими нікнейм протиставляється псевдоніму:

– сфера побутування нікнеймів – Інтернет, тоді як псевдонімів – художня література та публіцистика (хоча деякі нікнейми виходять за межі Мережі й починають вживатися як субститути власних імен та прізвиськ: *Kassandra*: «Звати мене Христина... хоча за скороченням від ніку все частіше зовуть Каська (...)» [10]);

– для продуктивного спілкування в Мережі користувачеві необхідний нікнейм, псевдонім – завжди факультативний.

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що продуктивними для творення нікнеймів є такі способи номінації^{*}:

1. **трансонімізація** [5, 152–153; 8, 46–50] – перехід оніма з одного розряду в інший (у нашому випадку – до антропонімів); цей спосіб межує з інтертекстуальністю: *wolfenstein* [9] (← серія комп'ютерних відеоігор), *Globetrotter* [10] (← тип вантажівки марки Volvo). Часто нікнейми формуються шляхом трансантропонімізації з власних імен (*Руслан*, *Софія*, *Антон* [9], *Ілля*, *Nestor* [10]), а також із їхніх гіпокористичних форм [5, 70] (*Бодя* [10], *Vasia*, *Yarik*, *Vova* [9]);

2. **графічна модифікація антропоніма** – транскрипція, транслітерація, редуплікація окремих графем оніма (переважно на позначення голосних звуків), часткове нехтування орфографією (написанням великої / малої літер): *HRUstunaaaaaaaaa*, *Ooksanoochka* [10], *anatoliyyu*, *andriy* [9]. Одним із випадків графічної модифікації вважаємо **стигмонімізацію** – додавання до оніма знаків пунктуації та спеціальних символів, переважно заради візуального ефекту (пор. стигмонім [3, 223-224]): *A_n_d_r_i_y*, *Руслан:::*, *Natalya:-)*, *^_^*, *:-)* [10];

3. **квалітативізація** – додавання до оніма конотативних (демінутивних, рідше – аугментативних) суфіксів (пор. квалітативне ім'я [5, 73]): *Олеська*, *Януся*, *Ксюшенька* [10], *Marichka*, *bodyanuch* [9];

4. **імплементація екстралінгвального «анкетного» компонента**. За допомогою нікнеймів користувачі інформують про свій вік (рік народження) (*Sawka26*, *Alex31*, *Алексей91* [10], *Natali93*, *nadia1987*, *Оле96* [9]) / місцезнаходження (*Житомир'янин*, *Слобожанка* [10], *polisianka*, *Тиверець*, *Vasya_U.A.* [9]) / вподобання (*Maksfootball*, *Rock-Girl*, *Sprinter*, *graffiti* [9]) / політичні позиції (*Націоналіст* [9]) / релігійні погляди (*Амеїст* [9]) / професії (*Егор.економист* [9]) / рік створення нікнейму (реєстрації на форумі) (*Родослава09* [9], *Andrey2008* [10]) тощо;

* Усі мотивації – суб'єктивні. Евристичного дослідження мотивацій нікнеймів, закладених автономізаторами, проведено не було.

5. **френонімізація** (експлікування рис характеру, поведінки, пор. френонім [3, 109]) та **ейдонімізація** (опис зовнішності, пор. ейдонім [ibid: 99]): *Бажана*, *іншА*, *Шалена*, *Зелені оченята*, *Малюсінька*, *Шипастий*, *Компанісць* [10], *Така як є*, *Malesenka*, *вільний*, *vperuj* [9];

6. **онімізація апелятива** [5, 95–96; 8, 31–37] – перехід апелятива в розряд онімів (у нікнейми): *Соловейко*, *Огірок*, *Твинтик*, *Яблучко* [10], *Фантасмагорія*, *trvzub*, *Hrizantema*, *Povstanes*, *Морква* [9];

7. **віртуальна нобілізація**. Під нобілізацією розуміють повторення імен чи прізвищ прославлених людей з метою власного облагородження [8, 146]. Віртуальна нобілізація межує з інтертекстуальністю, демонструє, швидше, особисті вподобання, ніж облагородження, в окремих випадках набуваючи іронічної конотації: *Самійло Кішка*, *Богун*, *yushchenko*, *Скоронадський* (історичні постаті України), *Konfucius* (давньокитайський філософ), *Iron Man* (головний герой однойменної кінострічки) [9], *Афродіта* (антична богиня кохання), *Люк Бессон* (французький кінорежисер), *Corey Taylor* (соліст американського гурту «Slipknot») [10];

8. **нівелювання інформативності нікнейма**. За нашими спостереженнями, такий процес може реалізовуватися двома способами: (а) інкогнітоніми [3, 222]: *Unknown* (← англ. «unknown» – «невідомий») [10; 9], *No_name*, *Noname* (← англ. «no name» – «без імені»), *anonimous* (← англ. «anonymous» – «анонім»), *Nameless One* (← англ. «безіменний») [10]; (б) асемантичне складання графем, цифр: *...*, *---*, *----*, *///*, *___*, *fdskjfsdkj*, *1234567890*, *Rmbddkdr13*, *SIS13AF7* [10];

9. **онімізація словосполучення, оказіональна юкстапозиція** [5, 169] – перетворення в нікнейм словосполучення чи лексеми, утвореної некогерентним словоскладанням: *електромайонез*, *МегаРавлик*, *Вертигузо*, *збоченийФРЕШ*, *Добронрав*, *Японська білка*, *Муляж Добра*, *Скажений ливень*, *Тихий Крик*, *Хоробра Панда*, *Стрічка новин* [10], *kompan*, *NetmanNet*, *Справжній Мамай*, *Восьме чудо світу*, *небо...з хмарками* [9];

10. **фразова онімізація** – перетворення в нікнейм висловлення: *Мене тут нема*, *Юрік не дурік* [10], *ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНА*, *Не москаль*, *Я Характерник* [9]. Часто фразова онімізація синтезується з аглютинацією: *thinkabme* [10] (← англ. «think ab(out) me» – «думай про мене»), *Янанебібув*, *Немачогоїсти* [9].

Як показав аналіз матеріалу, під час творення нікнеймів може бути застосовано одразу декілька способів номінації, як-от: *~Погане дівчисько~* [10] (френонімізація, онімізація словосполучення, графічна модифікація); *terminator.92* [9] (віртуальна нобілізація, імплементація «анкетного»

компонента (рік народження), графічна модифікація).

Таким чином, нами було з'ясовано спільні та відмінні ознаки прізвищ, псевдонімів та нікнеймів: виявлено продуктивні способи автономізації українськомовних комунікантів у інтернетному дискурсі.

1. Аникина Т. Имя собственное в Интернет-коммуникации / Т. В. Аникина. – Известия Уральского государственного университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. – 2010. – Т. 75. № 2. – С. 71–76.
2. Ахренова Н. Лингвистические особенности сетевых имен / Н. А. Ахренова. // Вестник Челябинского государственного университета. Вып. 36: Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 34 (172). – С. 5–10.
3. Дмитриев В. Скрывшие своё имя (из истории анонимов и псевдонимов) / В. Г. Дмитриев. – Москва: Наука. 1977. – 312 с.
4. Павлова О. Нікнейми – віртуальні антропоніми / О. Павлова // Українська мова та література. – 2006. – №38. – С. 8–10.
5. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – Москва: Наука. 1978. – 198 с.
6. Стаханова И. Отношение «автор-адресат» в прозвищной номинации (на материале школьных прозвищ) / И. С. Стаханова. // Известия Волгоградского государственного университета. – 2010. – Т. 50, №6. – С.117-120.
7. Суперанская А. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – Москва: Наука. 1973. – 364с.
8. Теория и методика ономастических исследований / [А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов. Отв. ред. О. В. Неподкупный]. – Изд. 2-е. – Москва: Изд.-во ЛКИ. 2007. – 256 с.
9. Форум «Гуртом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hurtom.com>.
10. Форум «Теревені» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tereveni.org.ua>.
11. Чемеркін С. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси / Сергій Чемеркін. – Київ. 2009. – 240 с.
12. Щербак А. К проблеме выявления отличительных особенностей прозвищ от личного имени / А. С. Щербак, А. А. Бурыкин. // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2009. – № 9. – С. 213–217.
13. Bechar-Israeli H. From <Bonehead> to <cLoNehEAd>: Nicknames, Play, and Identity on Internet Relay Chat / Haya Bechar-Israeli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jcmc.indiana.edu/vol1/issue2/bechar.html>
14. Crystal D. Language and the Internet / David Crystal. – Cambridge University Press. 2006. – 316 p.

В статье рассмотрено характерные для Интернета антропонимы – никнеймы, дано сравнительную характеристику прозвищ, псевдонимов и никнеймов, выделено продуктивные для украиноязычного интернетного дискурса способы автономизации.

Ключевые слова: никнейм, автономизатор, способы автономизации.

The article deals with nicknames, the Internet-specific anthroponyms: a comparative characteristics of pseudonyms (aliases) and nicknames – both Internet and usual – is provided: some productive ways of autonominatiion in Ukrainian-language Internet discourse are singled out.

Key words: Internet nicknames, autonominator, ways of autonominatiion

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ

- Грещук Василь *Оними в словнику "Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові"* 3
- Козлова Раїса *Праслов'янське *Dej- у слов'янській ономастиці* 7
- Чучка Павло *Місце давньослов'янських імен з негациями не-, нео-, та без- в українському ономастиконі* 12
- Кононенко Віталій *Поетичні антропоніми в образному мовомисленні* 16
- Лучик Василь *Про особливості номінації в топонімії України* 21
- Белей Любомир *Про специфіку християнського імені* 24
- Торчинський Михайло *Основи денотатно-номінативного групування онімії лексики* 27
- Ханмагомедов Ханмагомед *Географічний чинник у топонімії* 31
- Матіїв Микола *Власні назви в "Словнику говірок центральної Бойківщини"* 36
- Неклесова Валерія *Універсальний скритт як визначальна когнітивна структура особистісної хронології* 39
- Зимовець Галина *Ергоніми з аксіологічною мотивацією* 42
- Свистун Ніна *Теоретичні засади антропоніміки як галузі мовознавства та їх важливість із погляду ономастичної науки* 46
- Пославська Наталія, Семенів Наталія *Вивчення пропріальної лексики на уроках української мови в загальноосвітній школі* 52
- Карпенко Олена *Ономастика і освітній процес* 55
- Котович Віра *Онімний простір Бойківщини: досліджене і недосліджене* 57
- Бочарова Ірина *Мовне відбиття народного сприйняття релігійних свят* 61
- Ковтюх Світлана *Специфіка вираження категорій числа та відмінка в онімах різних класів* 64
- Багомедов Муса *Проблеми лексикографічного опису даргинських онімів* 67
- Іванова Наталія *Електронне видання "Словника лінгвістичних термінів із компонентом онім"* 71
- Лобода Альона *Принципи і способи номінації у власних назвах* 75
- Дячук Світлана *Ономастичні дослідження Івана Ковалика* 77
- Тільнова Інна *Теоретичні аспекти переносного вживання пропріальної лексики в публіцистичному стилі* 80
- Ткаченко Ганна *Вивчення фреймової природи англійських хремотонімів за допомогою вільного асоціативного експерименту* 83

ОЙКОНІМІЯ

- Шульгач Віктор *Деривати з коренем *sir- у слов'янських мовах. Сіраки* 87
- Бучко Дмитро *Кілька штрихів до визначення словотвору українських ойконімів (на матеріалі ойконімії Західного Поділля)* 90
- Карпенко Ольга *З ойконімії Житомирщини (історико-лінгвістичний аспект)* 94
- Вербич Святослав *Неври на ойконімії карті України: версії, гіпотези* 97
- Купчинська Зоряна *Архаїчний ойконімічний ландшафт Подільського Воєводства XV-XVII ст.* 100
- Шапошников Олександр *Як називалась столиця Таврійських скіфів?* 106
- Іваненко Олександр *З ойконімії Чернігівщини* 108
- Лісняк Наталія *Семантична класифікація онімів куца сіл Лемківщини* 113
- Бучко Ганна *Прикметники на позначення кольору та їх деривати в українській антропонімії* 115
- Редьква Ярослав *Часово-просторові системні відношення в регіональній історичній ойконімії* 119

Поляруш Тамара <i>Схіонополіський ойконім Понорниця в місцевому лінгвальному контексті</i>	123
Волянюк Інна <i>Ойконіми Північної Тернопільщини з християнськими іменами в основах</i>	126
Єфименко Ірина <i>Історична ойконімія Херсонщини (відгідронімії утворення)</i>	129
Яцій Василь <i>До походження давніх топонімів Львівської області</i>	131
Пітель Василь, Пітель Віра <i>Народна етимологія сучасних назв населених пунктів Калущини</i>	133
Грещук Богдан <i>Композитні і складені ойконіми з ад'єктивним компонентом нов- (new-) в українській і англійській мовах</i>	140
Надутенко Маргарита <i>Географічна номенклатурна лексика в ойконімії Дніпропетровщини</i>	144

МІКРООЙКОНІМІЯ

Баньої Вероніка <i>Мікротопонімія басейну річки Ужа Закарпатської області: назвотвірний аспект</i>	149
Гуцул Лариса <i>Власні назви та їхні долі (ономастичні спостереження в с. Лумшори на Закарпатті)</i>	154
Грещук Валентина <i>Лексико-семантична і словотвірна характеристика мікроойконімів села Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області</i>	157
Ковальчук Михайло <i>Діалектні ознаки мікротопонімії села Середній Майдан Надвірнянського району</i>	162
Миколенко Тетяна <i>Основа творення розмовних назв міських об'єктів</i>	166
Царалунга Інна <i>Мікротопоніми Житомирщини кінця XVI – початку XVII ст.</i>	169
Джочка Ірина <i>Мікротопоніми села Насташине Галицького району</i>	174
Гаврилова Тетяна <i>Вплив живомовного середовища на структурно-словотвірні ознаки мікротопонімів (на матеріалі говірок Черкащини)</i>	180
Смаль Олена <i>Назви "кольорових" мікротопонімів Лівобережжя міста Києва</i>	184
Сокіл-Клепар Наталія <i>Семантичне наповнення концепту "вода" в мікротопонімах українських Карпат</i>	187
Білінська Любов <i>Словотвірна будова мікротопонімів Покуття кінця XVIII – поч. XIX ст. (за даними Йосифінської та Францисканської метрик)</i>	190
Сороцька Марія <i>Мікротопоніми північної Тернопільщини, основи яких пов'язані із землеробством і тваринництвом</i>	194
Вебер Надія <i>Двослівні найменування та прийменниково-іменникові конструкції в мікроойконімії Івано-Франківщини</i>	197

ІСТОРИЧНА АНТРОПОНІМІЯ

Пахомова Світлана <i>Реконструкція світогляду язичників за даними слов'янської антропонімії</i>	204
Осташ Любов <i>Фонетична варіантність давніх власних особових імен</i>	207
Лесюк Микола <i>Антропонімікон Княжої України</i>	212
Тишковець Марія <i>Хронологічна дистрибуція ойконімів на *-jь (*-j-a, *-j-e) Правобережної України з християнськими іменами в основах</i>	216
Розум'як Наталія <i>Чоловічий іменник Кам'янецьчини другої половини XIX століття</i>	217
Івасенко Анна <i>Лексико-семантична характеристика та класифікація прізвищевих назв українців Галичини XVI ст. (на матеріалах опису Королівщин Руської землі)</i>	222

СУЧАСНА АНТРОПОНІМІЯ

Павликівська Наталія <i>Актуальні проблеми української псевдонімії</i>	227
Михальчук Оксана <i>Екологія мови в українському ономастичному середовищі: особові імена</i>	230
Ільченко Ірина <i>Етніоніми як джерело прізвищ Наовеликолужжя</i>	234
Аніко Берегасі, Степан Черничко <i>Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії</i>	237
Курушина Марина <i>Антропоніми як твірна основа словесних товарних знаків та ергонімів у сучасній українській мові</i>	241
Брус Марія <i>Прізвиська жінок в галицько-буковинських говорах</i>	245
Фернос Юлія <i>Прізвища Уманщини: етнолінгвістичний аспект</i>	251
Габорак Мирослав <i>Прізвища сучасного гуцульського села (на матеріалі села Текуча Косівського району)</i>	253
Семашко Тетяна <i>Прізвища з колоративними основами в антропонімії Північного Надазов'я</i>	257
Бачинська Галина <i>Основи прізвищ як джерело вивчення власних імен людей</i>	261
Тишківська Надія, Корпало Оксана <i>Семантика твірних основ прізвищ жителів села Липівка Тисменицького району Івано-Франківської області</i>	263
Париляк Лілія <i>Лексико-семантична і словотвірна структури прізвиськ жителів села Чернів Рогатинського району</i>	268
Скорук Ірина <i>Модель із суфіксом -л-о в антропоніміконі м. Луцька</i>	272
Кравченко Людмила <i>Антропонімна система одного села Південно-Східної України</i>	276
Зайцева Тетяна <i>Іношомовні елементи в антропонімії Бузько-Інгульського межиріччя</i>	282
Наливайко Марія <i>Коллективно-територіальні прізвиська</i>	285
Вирста Наталія <i>Відетніонімі прізвища Покуття</i>	288
Шульська Наталія <i>Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна)</i>	292
Нестерчук Оксана <i>Волинсько-поліські антропоніми з твірною основою ВАСИЛЬ</i>	296
Цехмістеренко Ольга <i>Антропоніми, мотивовані назвами роду занять людей та спеціальностей (на прикладах говірок Черкащини)</i>	299
Вербовецька Оксана <i>Сімейно-родові іменування, мотивовані особовими іменами (на матеріалі антропонімії Тернопільщини)</i>	303
Лісова Лариса <i>Прізвища Волині, мотивовані назвами рослин, їх частин і плодів</i>	307

ГІДРОНІМІЯ, ОРОНІМІЯ, ЗООНІМІЯ

Бушаков Валерій <i>Карпатський сакральний оронім ГОВЕРЛА</i>	311
Склярєнко Ольга, Склярєнко Олексій <i>Взаємозв'язок між гідронімами та оронімами (порівняльно-типологічне зіставлення)</i>	317
Кирилюк Ольга <i>Кіноніми, мотивовані фізичними та фізіологічними особливостями тварин</i>	321
Обручар Анжеліка <i>Становлення оронімії українського Надднісся дореформеного періоду</i>	325
Титаренко Анастасія <i>Гідроніми Інгулецького басейну</i>	329

ХУДОЖНЯ ОНОМАСТИКА

Олексенко Володимир <i>Функційно-семантичні особливості онімів у драматичних творах М. Куліша</i>	332
--	-----

Переломова Олена Функціональні можливості онімної лексики у мовотворчості Лесі Українки (на матеріалі поетичної збірки "На крилах пісень")	341
Торчинська Наталія Власні назви як компоненти семантико-синтаксичної структури чужого мовлення (на матеріалі творів сучасних українських авторів)	343
Бачкур Роман Словотвірні особливості пропріальної лексики в романі П. Шекерика-Доникова "Дідо Іванчик"	347
Петренко Оксана Функції і особливості онімії повісті-казки Р. Дала "Matilda"	350
Станіславова Людмила Онімна специфіка опам О. Ірванця "Маленька п'єса про зраду для онієї актриси" та "Recording"	355
Сколоздра-Шепітко Олеся Номінація духовенства в українській літературі	359
Василевич Гафія, Рис Уляна Асоціативно-смісловий зв'язок антропонімів у структурі художнього тексту (на матеріалі малої прози Леся Мартовича)	362
Левченко Тетяна Використання прецедентних текстів у заголовках українських газет на початку XXI ст.	366
Ципердюк Оксана Теонім "Бог" у поетичному мовленні Олександра Олеся: семантико-стилістичний аспект	370
Бняк Наталія Функціональне навантаження власних назв історичних осіб у художньому тексті	375
Вегеш Анастасія Особливості функціонування літературно-художніх антропонімів у романах Ірен Роздобудько	378
Карпенко Наталія Концепт-власна назва РОКСОЛАНА у художньому дискурсі П. Загребельного	383
Терещенко Людмила Стилістично-виражальні властивості фітопонімів у байках Леоніда Глібова	387

ОНИМНА ЛЕКСИКА У ФРАЗЕМИЦІ І ФОЛЬКЛОРИ

Дядечко Людмила Маскуліноцентризм української фразеології біблійного походження (на матеріалі зворотів з компонентами Адам / Адамів та Єва / Євин)	391
Колесник Наталія Фольклорна ономастика на зламі тисячоліть	394
Невідомська Лілія, Редьква Марія Пропріальні назви з затемненою семантикою у структурі української народної чарівної казки	398
Венжинович Наталія Фразеологізми з ономастичним компонентом в українській, російській та англійській мовах	402
Міджин Роман Власні назви як образно-сміслові центри українських паремій (на матеріалі збірки "Галицько-руські народні приповідки" Івана Франка)	407
Хома Наталя Ономастичний простір в українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках)	411
Діц Вікторія Ономастикон українських загадок	414

Трибуна молодих

Белей Лесь Оніми у складі елементів мовного ландшафту	417
Міщук Ігор Ойконіми Київщини з суфіксом -н-	420
Чорноус Оксана Динаміка широкоживаних жіночих імен м. Кіровограда у XX ст.	423
Бербер Наталя Множина поетонімів як носій семантико-прагматичної інформації у художньому дискурсі Марії Матіос	426
Музика Тетяна Художні функції антропонімів у прозовій творчості Василя Барки	429

Кушлак Людмила Власні назви у фантастичній повісті Олеся Бердника "Поza часом і простором"	434
Максимюк Марта Топоніми на позначення України в романі В. Кожелянка "Конотоп"	437
Воробей Жанна Власні імена українців-холмицаків у романі Й. Струцюка "Гучва"	441
Дорогович Наталя Експресивне функціонування онімів в українських повстанських піснях	443
Річко Руслана Прагматичне навантаження власних назв у поетичному дискурсі кінця XX – початку XXI ст.	447
Воробець Олексій Пропріальні лексеми у відношеннях із прийменниково-субстантивним комплексом	454
Кисляк Леся Антропоніми говірок Надвірнянщини в художній творчості Марії Дзюби: лексико-словотвірний та стилістичний аспекти	457
Данилюк Інна Власні назви як мовне вираження сміху в сучасній художній прозі	461
Ліщинська Галина Діалектна основа сучасних прізвиськ прикарпатців	466
Голодюк Ярослав Нікнейм як антропонім: ознаки, особливості функціонування (на матеріалі інтернетних форумів "Теревені" та "Гуртом")	470

Contents

Theoretical and Applied Problems of Onomastics

Greshchuk Vasyl <i>Proper Names (Onyms) in the Dictionary "Hutsul Dialectal Vocabulary in Ukrainian Belletristic Language"</i>	3
Kozlova Raisa <i>Proto-Slavic * Dej-in Slavonic Onomastics</i>	7
Chukcha Pavlo <i>Place of Old Slavic Names with Negation Ne-, Nedo-, and Bez- in Ukrainian Onomasticon</i>	12
Kononenko Vitalii <i>Poetic Anthroponymy in Imaginative Language Mode of Thinking</i>	16
Luchyk Vasyl <i>About Peculiarities of Nomination in Ukrainian Toponymy</i>	21
Belei Liubomyr <i>About Peculiarities of Christian Name</i>	24
Torchynskii Myhailo <i>Bases of Denotative-Nominative Grouping of Onomastic Vocabulary</i>	27
Khanmagomedov Khanmagomed <i>Geographical Factor in Toponymy</i>	31
Matiiv Mykola <i>Proper Names in the "Dictionary of Central Bukovyna Dialects"</i>	36
Neklesova Valeriia <i>Universal Script as a Determinant of Cognitive Structure of Personal Chronology</i>	39
Zymovets Galyna <i>Ergonyms with Axiological Motivation</i>	42
Svystun Nina <i>Theoretical Bases of Anthroponymy as a Branch of Linguistics and Their Importance from the View of Onomastics</i>	46
Poslavska Nataliia, Semeniv Nataliia <i>Studying of Proper Names Vocabulary on the Lessons of Ukrainian Language in Secondary School</i>	52
Karpenko Oiena <i>Onomastics in the Educational Sphere</i>	55
Kotovych Vira <i>Onomastic Space of Boikivshchyna: Researched and Unresearched</i>	57
Bocharova Iryna <i>Reflection of Folk Perception of Religious Holidays in Language</i>	61
Kovtiukh Svitlana <i>Expression Peculiarities of Category of Number and Case by Proper Names of Different Class</i>	64
Bagomedov Musa <i>Problems of Lexicographical Description of Dargwa Proper Names</i>	67
Ivanova Natalia <i>Electronic Publication "Dictionary of Linguistic Terms with Component Onym"</i>	71
Loboda Alona <i>Principles and Methods of Proper Names Nomination</i>	75
Diachuk Svitlana <i>Ivan Kovalyk's Onomastic Researches</i>	77
Tilnova Inna <i>Theoretical Aspects of Figurative Usage of Proper Names Vocabulary in Publicistic Style</i>	80
Tkachenko Ganna <i>Studying of Frame Nature of English Proper Names of Handmade Objects with the Means of Free Associative Experiment</i>	83

Oikonymy (Toponymy)

Shulgach Viktor <i>Derivatives with the Root *Sir- in Slavonic Languages. Siraces Tribes</i>	87
Buchko Dmytro <i>A Few Strokes to Determination of Word Building of Ukrainian Oikonymy (on the Material of West Podillia Oikonymy)</i>	90
Karpenko Olga <i>Zhytomyr Region Oikonymy (Historical and Linguistic Aspect)</i>	94
Verbych Sviatoslav <i>Neuri Tribes Vocabulary on Oikonymic Map of Ukraine: Versions, Hypotheses</i>	97
Kupchynska Zoriana <i>Archaic Oikonymic Landscape of Podillia Province of the 15th-17th century.</i>	100
Shaposhnykov Oleksandr <i>What Name Did the Capital of Tavria Scythians Have?</i>	106
Ivanenko Oleksandr <i>Chernigiv Region Oikonymy</i>	108
Lisniak Nataliia <i>Semantic Classification of Proper Names of Group of Villages in</i>	113

Lemkivshchyna

Buchko Ganna <i>Adjectives of Colour and Their Derivates in Ukrainian Anthroponymy</i>	115
Redkva Yaroslav <i>Temporal, Spatial, and System Relations in Regional Historical Oikonymy</i>	119
Poliarush Tamara <i>East Poland Oikonym Ponornytsia in Local Lingual Context</i>	123
Volianiuk Inna <i>Ternopil Region Oikonymy with Christian Names in Roots</i>	126
Yefymenko Iryna <i>Kherson Region Historical Oikonymy (Words Derived from Hydronymic Derivates)</i>	129
Yatsii Vasyl <i>To the Origin of Lviv Region Ancient Toponyms</i>	131
Pitel Vasyl, Pitel Vira <i>National Etymology of Kalush District Modern Oikonymy</i>	133
Greshchuk Bogdan <i>Composite and Complex Oikonymy with the Adjectival Component Nov- and New- in the Ukrainian and the English Languages</i>	140
Nadutenko Margaryta <i>Geographical Nomenclature Vocabulary in Dnipropetrovsk Region Oikonymy</i>	144

Microoikonymy (Microtoponymy)

Banoi Veronika <i>Microoikonymy of Uzh River Basin of Zakarpattia Region: Nominative Aspect</i>	149
Gutzul Larysa <i>Proper Names and Their Destinies (Onomastic Monitoring in Village Lumshory, Zakarpattia Region)</i>	154
Greshchuk Valentyna <i>Lexico-Semantic and Word Building Characteristics of Microoikonymy of Village Ripne (Rozhniativ District, Ivano-Frankivsk Region)</i>	157
Kovalchuk Myhailo <i>Dialectal Peculiarities of Microtoponymy in Village Serednii Maidan, Nadvirna District</i>	162
Mykolenko Tetiana <i>Basis of Creation of Colloquial Names for Town Objects</i>	166
Tsarialunga Inna <i>Zhytomyr Region Microtoponyms of the Late 16th – Early 17th Century</i>	169
Dzhochka Iryna <i>Microtoponyms of Village Nastashune, Galych District</i>	174
Gavrylova Tetiana <i>Influence of Living Language Environment over Structural and Word Building Features of Microtoponyms (Based on the Material from Cherkasy Region Dialects)</i>	180
Smal Olena <i>Names of Left-Bank Kyiv Microtoponyms of Colour</i>	184
Sokil-Klepar Nataliia <i>Concept "Voda" (Water) Semantics in Microtoponyms of Ukrainian Carpathians</i>	187
Billnska Liubov <i>Word Building Structure of Pokuttia Microtoponyms of the Late 18th – Early 19th Century (Based on the Records of Yosyifinska and Franciscan Metrics)</i>	190
Sorotska Maria <i>North Ternopil Region Microtoponyms with Stems Connected with Farming and Cattle Breeding</i>	194
Veber Nadiia <i>Literal Names and Prepositional-Substantive Constructions in Microoikonymy of Ivano-Frankivsk Region</i>	197

Historical Anthroponymy

Pahomova Svitlana <i>Reconstruction of Pagan Word View on the Basis of Slavonic Anthroponymy</i>	204
Ostash Liubov <i>Phonetic Variance of Ancient Personal Names</i>	207
Lesiuk Mykola <i>Anthroponymy of Kniazha (Kievan Rus) Ukraine</i>	212
Tyshkovets Mariia <i>Chronological Distribution of Oikonymy with *-jъ (*-j-a, *-j-e) of Right-Bank Ukraine (Stems with Christian Names)</i>	216
Rozumiak Natalia <i>Masculine Nouns of Kamianets Region of 2^d Half of 19th Century</i>	217
Ivasenko Anna <i>Lexico-Semantic Characteristic and Classification of Surname Etymology of Ukrainians of Galychyna of 16th Century</i>	222

Modern Anthroponymy

Pavlykivska Nataliia <i>Urgent Problems of Ukrainian Pseudonymy</i>	227
Myhalchuk Oksana <i>Language Ecology in Ukrainian Onomastic Environment: Personal Names</i>	230
Ilchenko Iryna <i>Ethnonyms as a Source of Surnames of Nadvelykoluzhzhia</i>	234
Beregsasi Aniko, Chernychko Stepan <i>Hungarian-Ukrainian Interlanguage Contacts in Anthroponymy</i>	237
Kurushyna Maryna <i>Anthroponyms as a Forming Base of Verbal Trademarks and Ergonyms in Modern Ukrainian Language</i>	241
Brus Maria <i>Women Nicknames in Galician-Bukovynian dialects</i>	245
Fernos Yuliia <i>Uman Region Surnames: Ethnolinguistic Aspect</i>	251
Gaborak Myroslav <i>Surnames of Modern Hutsul Village (Based on Material from Village Tekucha, Kosiv District)</i>	253
Semashko Tetiana <i>Surnames with Kolorative Stems in Anthroponymy of North Nadazovia</i>	257
Bachynska Galyna <i>Surname Stems as a Source of Personal Names Studying</i>	261
Tyshkivska Nadiia, Korpalo Oksana <i>Forming Stems Semantics of Lypivka People Surnames (Tysmenytsia District, Ivano-Frankivsk Region)</i>	263
Paryliak Liliia <i>Lexico-Semantic and Word Building Structures of Cherniv People Nicknames (Rogatyn District)</i>	268
Skoruk Iryna <i>Model with Suffix -i, -o in Anthroponymy of Lutsk City</i>	272
Kravchenko Liudmyla <i>Anthroponymic System of One Village in South-Eastern Ukraine</i>	276
Zaitseva Tetiana <i>Foreign Elements in Anthroponymy of Bugh-Ingul Area</i>	282
Nalyvaiko Mariia <i>Collective-Territorial Nicknames</i>	285
Vyrsta Nataliia <i>Derivates Made from Ethnonymic Surnames of Pokuttia</i>	288
Shulska Nataliia <i>Nickname as an Object of Scientific Description (to the Definition of Term)</i>	292
Nesteruk Oksana <i>Volyn-Polissia Anthroponyms with Forming Stem VASYL</i>	296
Tsekhmisterenko Olga <i>Anthroponyms Motived by the Occupation of People (on the Basis of Cherkasy Region Dialects)</i>	299
Verbovetska Oksana <i>Family-Generic Names Motived by Personal Names (Based on the Material of Ternopil Region Anthroponymy)</i>	303
Lisova Larysa <i>Surnames of Volyn Region Motived by Phytonyms</i>	307

Hydronymy, Oronymy, Zoonymy

Bushakov Valerii <i>Carpathian Sacral Oronym GOVERLA</i>	311
Skliarenko Olga, Skliarenko Oleksii <i>Interconnection between Hydronyms and Oronyms (Comperative-Typological Comparison)</i>	317
Kyryluk Olga <i>Kinonyms Motived by Corporal and Physiological Peculiarities of Animals</i>	321
Obruchar Andzhelika <i>Formation of Ukrainian Nadyssia Oronymy in the Period before the Reform</i>	325
Tytarenko Anastasiia <i>Hydronyms of Ingul District Basin</i>	329

Artistic Onomastics

Oleksenko Volodymyr <i>Functional-Semantic Onyms Peculiarities in the Works of M. Kulish</i>	332
Perelomova Olena <i>Functional Possibilities of Onomastic Vocabulary in the Works of Lesia Ukrainka (Based on the Material of Poetic Anthology "Na Krylakh Pisen")</i>	341
Torchynska Nataliia <i>Proper Names as Components of Semantic-Syntactic Structure of Fremd Vocabulary (Based on the Material of Modern Ukrainian Authors)</i>	343

Bachkur Roman <i>Word Building Peculiarities of Proper Names Vocabulary in the Novel "Dido-Yvanchyk" by P. Shekeryk-Donykiv</i>	347
Petrenko Oksana <i>Functions and Peculiarities of Onyms in Fairy-Tale Story "Matilda" by Roald Dahl</i>	350
Stanislavova Liudmyla <i>Dramas "Malenka Piesa pro Zradu dlia Odniiei Aktrysy" and "Recording" by O. Irvanets. Onomastic Peculiarities</i>	355
Skoiozdra-Shepitko Olesia <i>Priesthood Nomination in Ukrainian Literature</i>	359
Vasylevych Gafiia, Rys Uliana <i>Associative-Notional Ties of Anthroponyms in the Structure of Belletristic Text (Based on Prose by Les Martovych)</i>	362
Levchenko Tetiana <i>Usage of Precedent Texts as Titles of Ukrainian Newspapers in Early 21st Century</i>	366
Tsyperdiuk Oksana <i>Theonym "Bog" (God) in Poetic Language by Oleksandr Oles: Semantic-Stylistic Aspect</i>	370
Byiak Nataliia <i>Functional Amount of Proper Names of Historical Persons in Belletristic Text</i>	375
Begesh Anastasiia <i>Functioning Peculiarities of Belletristic Anthroponyms in Novels by Iren Rozdobudko</i>	378
Karpenko Natalia <i>Concept-Proper Name ROKSOLANA in P. Zagrebelnyi Belletristic Discourse</i>	383
Tereshchenko Liudmyla <i>Stylistic-Expressive Peculiarities of Phytopoetonyms in Fables by Leonid Glibov</i>	387

Onomastic Vocabulary in Phraseology and Folklore

Diadechko Liudmyla <i>Masculine Centrism of Ukrainian Biblical Phraseology (Expressions with Components Adam / Adamiv and Yeva / Yevyn)</i>	391
Kolensnyk Natalia <i>Folklore Onomastic on the Crossing of Centuries</i>	394
Nevidomska Liliia, Redkva Mariia <i>Proper Names with Obscure Semantics in the Structure of Ukrainian Folk Tale</i>	398
Venzhynovych Nataliia <i>Phraseological Units with Onomastic Component in Ukrainian, Russian and English</i>	402
Midzhyn Roman <i>Proper Names as Imaginary-Meaningful Centres of Ukrainian Idiomatic Unit (Based on the Book "Galytsko-Ruski Narodni Prypovidky" by Ivan Franko)</i>	407
Khoma Natallia <i>Onomastic Space in Ukrainians Phraseological Units (Proverbs, Saying)</i>	411
Dits Viktoriia <i>Onomasticon of Ukrainian Riddles</i>	414

Youth Tribune

Belei Les <i>Proper Names as Components of Language Landscape</i>	417
Mishchuk Igor <i>Kyiv Region Oikonyms with Suffix -n-</i>	420
Chornous Oksana <i>Dynamics of Widely Used Women Names of Kirovograd in the 20th Century</i>	423
Berber Natalia <i>Poetonyms as Carriers of Semantic-Pragmatic Information in Mariia Matios Belletristic Discourse</i>	426
Muzyka Tetiana <i>Artistic Functions of Anthroponyms in Prose by Vasyl Barka</i>	429
Kushlak Liudmyla <i>Proper Names in the Fiction "Poza Chasom i Prostorom" by Oles Berdnyk</i>	434
Maksymiuk Marta <i>Toponyms Indicating Ukraine in the Novel "Konotop" by V. Kozhelianko</i>	437
Vorohei Zhanna <i>Proper Names of Ukrainian-Holmshchaky in the Novel "Gychva" by Y. Strutsiuk</i>	441
Dorogovych Natalia <i>Functioning of Expressive Onyms in Ukrainian Rebellious Songs</i>	443
Rizhko Ruslana <i>Pragmatic Load of Proper Names in Poetic Discourse of the Late</i>	

20th – Early 21st century	447
Vorobets Oleksii Proper Names Lexemes in the Relations with Prepositional-Substantival Complex	454
Kysliak Lesia Anthroponyms of Nadvirna District Dialects in the Works of Maria Dziuba: Lexico-Word Building and Stylistic Aspect	457
Danyiuk Inna Proper Names as Linguistic Expression of Laughter in Modern Prose	461
Lishchynska Gaiyna Dialectal Basis of Modern Nicknames of Precarpathian People	466
Golodiuk Yaroslav Nickname as an Anthroponym: Features, Peculiarities of Functioning (Based on the Material of WEB Forums "Tereveni" and "Gurtom")	470

НБ ПНУС

766888